

F. ANGELI
ROCCA
OPERA OMNIA.

Fr. Angelus Roccha
Episcopus Tagasten. Sacrarij Apost. Præfectus
Bibliothec. Angel. Urbis Fundator. An. MDCV.

Hieronymus Rossi sculp. Romæ

F. ANGELI ROCCA CAMERTIS, ORDINIS S. AUGUSTINI, APOSTOLICI SACRARII PRÆFECTI, AC EPISCOPI TAGASTEN.

OPERA OMNIA

Tempore ejusdem Auctoris, scilicèt, Impressa, necnon Autographa, & Romæ in Angelica Bibliotheca originaliter asservata.

Cum additamentis in Cronhistoria Præfectorum Sacrarii Apostolici, Bibliothecariorum, Custodum, atque novarum Inscriptionum usque ad præsens Bibliothecæ Vaticanæ.

Accedit in principio Primi, & Secundi Tomi Index Tractatuum.

Et demùm cum duobus Indicibus generalibus Rerum Notabilium; Alter pro Latinis Tractatibus ejusdem Idiomatis; Pro Italicis Alter Italicâ Lingua conscriptum; uterque verò in fine Secundi Tomi tantùm appositus.

TOMUS PRIMUS.

ROMÆ, M. DCC. XIX.

Ex Typographia S. Michaëlis ad Ripam.)(*Superiorum permissu.*

Eminentissimo, ac Reverendissimo

PRINCIPI NICOLAO SPINULÆ

S. R. E.

CARDINALI AMPLISSIMO.

ALOYSIUS CONTI FELICITATEM.

Ultæ quidèm, eæque magni, ac non vulgaris momenti causæ me, PRINCEPS EMINENTISSIME, impulerunt, ut Primum hunc Operum Angeli Rocchæ Tomum, dum prodit, amplissimo

Tuo Patrocinio honeſtatum optaverim. Licèt enim Scriptoris undequàque doctiſſimi, ac famâ inter eruditiores meritò commendati nomen per ſe ſatis illuſtre ſit, majori tamen gloriæ acceſſione illuſtrius erit, ſi præfixum Libro Nomen Tuum legetur, quo decus Operi augeatur. Non ægrè hanc ſpem Te laturum, qua mihi blandior fore, ut ex Te Rocchæ, & mihi tantus obveniat honor, Tuâ fretus jam ſatis comperta in me humanitate, confido. Vota me conſecuturum non dubito, quòd licèt eò Te demiſeris, ut mihi Tuum Patrocinium impertias, nihil ex Tua gloria Tibi decreſcere ignoras, imò aliquid potiùs incrementi eam capere non obſcurè intelligis, quod tantum gloriæ Tibi ſit, ut ſine illius decremento ex illa ſibi alios partem decerpere pati poſſis. Sic Sol cœtera quæque ſuâ luce perfundens, adeò lucem non amittit, quam reliquis corporibus impertit, ut potiùs eamdem ſplendidiorem oſtendat. Non diſpar virorum Tui ſimilium conditio, quibus tantum meritorum, ac laudum ſit, ut ornamentorum acceſſione cum aliis comunicent, quæ ipſos meritò colendos, atque ſuſpiciendos prodant. Nec me quidquam hæc dicen-

tem

tem assentationis causa comminisci quis dicet, qui noverit præclara, quibus affatim abundas, ornamenta. Si enim eximiâ cognoscitur dignus laude, qui illustriora ex publicis muneribus, omnium prædicatione commendatus gessit, Is es, qui Romæ illustriora præ cœteris munera sic obiisti, ut ex iis meritorum ductu ad alia Te digniora gradum feceris, à Tuis Majoribus Joanne Dominico Spinula, & Joanne Baptista ambobus S. R. E. Presbyt. Cardinalibus Tit. S. Cæciliæ nullâ ex parte degener, quos præclarè imitatus, eorumque vestigiis laudabiliter insistens, illorum gloriam æquasti: immò, nisi Tuæ modestiæ negotium exhiberem, eosdem à Te laudum meritò superatos prædicarem. Singula non recenseo, ne nimis diligenter conquirere videar quæ Tuæ fortassè modestiæ minus placeant; Silentio tamen tantùm indulgere nequeo, ut Florentinam, atque Polonicam Legationem, utramque pro Sede Apostolicâ quàm splendidissimè à Te obitam, taceam; Sed hæc quamvìs in aliis maximifacienda, in Te fortassè non maxima sunt, cùm alia commendatiora possideas, quibus decentiùs ornaris. Non

 enim

enim ego solus Tuas virtutes, Tuamque doctrinam, & eruditionem perspectas habeo, sed hæc ipsa ii omnes cognoscunt, ad quos sincera Tuorum meritorum pervenit cognitio; Quæ cùm ita esse non ignorem, Operibus Angeli Rocchæ præclarum illud gratulor decus, quod ex Te iis afferetur: Mihique summoperè placeo, quòd meâ in Te observantiâ, quæ summa est, magis, magisque obstringar, ut sim qui debeo, quemque obsequium, quo Te meritò colo, ac veneror, exposcit.

ALOY-

ALOYSIUS DE COMITIBUS
LECTORI BENEVOLO
S A L U T E M.

PAucis Te volo, Lector humanissime, ut Typis dandi Opera omnia Angeli Rocca Tibi consilium meum aperiam. Et utilitas tua, & nostræ decor Typographiæ me in illud impulerunt. Cum tempus instaret, quo munus Typographi Rev. Cameræ Apostolicæ dimitterem, volui summos labores, quos per duodeviginti annos eo in officio impendi, aliquâ celebri Editione coronare. Id quidèm me assecutum arbitror; is enim est Angelus Rocca, ut, cum apud omnes Literarum Cultores Operum suorum multitudine, in quibus omnium scientiarum, & eruditionum genera elucescunt, famam acquisiverit immortalem, non dubitem, quin ex tanti Viri Nomine Typographiæ nostræ splendor accedat. At ita decori meo consului, ut simul in commodum tuum respicerem. Angeli Rocca Opera olim Typis data, quamvìs magno studio conquisita, haud venalia inveniuntur apud Bibliopolas. Unum, vel alterum ex illis fortassis reperies: omnia reperire, frustrà conaberis. En illa omnia in unum collecta Tibi offero, quæ loco Tibi magnæ Bibliothecæ esse poterunt; eo vel maximè, quod inter jam edita, multa quoque antea inedita invenies, quæ exscribi curavi ex Autographis in Bibliotheca Angelica S. Augustini de Urbe asservatis. Ista omnia in duos Tomos distribui, servatâ, quantum fieri potuit, rerum tractandarum cohærentiâ, quæ adeò variæ sunt, ut vix, & ne vix quidèm, aliquam inter semetipsas connexionem admittant.

Quò

Quò verò aliquarum rerum, quæ ab Angelo Rocca deſcribuntur, uberiorem, completamque notitiam accipias, Bibliothecæ Apoſtolicæ Vaticanæ novam Appendicem attexui, quæ plura manifeſtat, quæ poſt ipſius Bibliothecæ per Auctorem factam Editionem addita ſunt; Angelus Rocca etenim Bibliothecam Vaticanam deſcripſit, qualis à Sixto V. Pont. Max. inſtructa fuerat. At Succeſſores Summi Pontifices, Paulus V. Urbanus VIII. Alexander VII. Alexander VIII. & feliciter nunc Regnans CLEMENS XI. eandem Bibliothecam quà Codicibus, quà Ædificiis, quà ornamentis inſigniter adauxerunt. Additamenta iſta, poſt Sixtinam inſtructionem facta, Appendix, quam addidi, Te docebit. Adjunxi etiam Nomina Bibliothecariorum, & Cuſtodum laudatæ Bibliothecæ, qui poſt Auctoris obitum floruerunt. Illa invenies Tom. II. Pag. 198. Similiter Chronhiſtoriam de Apoſtolico Sacrario Auctor noſter uſque ad Annum 1605. perduxerat, quo tempore ipſemet præfati Apoſtolici Sacrarii Præfecturam tenebat. Poſt ejus obitum Novem alii Sacriſtæ numerantur; quorum Vitam deſcripſi, ut Sacriſtarum Seriem ad noſtra uſque tempora continuatam intuearis. Duos inſuper Indices appoſui, unum Titulorum Operum, materiarum alterum; & ut cognoſcas, quæ nunc primùm edita ſunt, in Operum Indice ſingulis antea ineditis adjungitur Nota *Ineditum*.

Quantis autem impenſis iſta omnia præſtiterim, Tu per temetipſum cogita, & ex multis Figuris ære inciſis, ex innumeris Characteribus Exoticis, atque ex Amanuenſium labore, qui tot Manuſcripta exſcripſerunt, perpende. Neque diligentiæ peperci, ut Editio undequàque concinna conficeretur. *At fieri haudquaquam*

quam

quam potest, inquit Auctor noster in sua Biblioth. Vatic. Tom. II. Pag. 354. *ut liber ullus absque mendis in lucem prodeat*, tunc vel maximè quando exemplaria nimis confusè conscripta sunt, sicuti Autographa sunt, Auctoris manu exarata, lituris, & postillis repleta; quibus perturbati Amanuensium oculi, aliqua exscripserunt, quæ Auctoris forsitan mentem, & eruditionem non sapiunt.

Monitum Te tandèm volo, si aliqua istis in Operibus inspexeris, quæ accurato horum temporum Criterio non conveniunt, id, non Auctoris inscitiæ, sed temporum infelicitati, in quibus scribebat, attribue; etenim, cum deficerent ejusdem Ævo tot præclaræ notitiæ, quas postea Orbis Literarius, novis luminibus exortis, suppeditavit, ausim dicere, modernos Scriptores utique feliciores esse, neutiquam verò antiquis sapientiores. Quamvis, ut verum fatear, judicium Angeli Rocca in Auctorum Libris, & sententiis recensendis, adeò æquum apparet, limatumque, ut facem illis prætulisse videatur, qui postea in Criticæ Artis studium ex professo incubuerunt. Luculenter id manifestat Index Bibliothecæ Theologicæ, & Scripturalis, in quo Operum Sanctorum Patrum, & præcipuorum Theologorum Censum egit. His adde: ex Opusculis, quæ nunc primùm à me edita sunt, aliqua non fuisse ab Auctore absoluta, aliis extremam manum non imposuisse, vel quia ad proprium dumtaxàt usum illa scripserat, vel quia, morte superveniente, ea perficere nequivit, & ad Incudem reformare. Illa nihilominus, utì conscripta reperiuntur, Typis dedi, ut magis, atque magis Auctoris sapientiam, ac eruditionem etiam in Operibus, à se neque absolutis, neque limâ politis, admireris. Aliorum Opera, quæ vel recogno-

vit,

vit, vel emendavit, vel Scholiis, Notis, Observationibus, & Commentariis auxit, ac illustravit, vide in ipsorum Auctoribus. Principaliora sunt, Seraphici Doctoris Sancti Bonaventuræ Dilucidationes in quatuor Libros Sententiarum; Augustini Triumphi Summa de Potestate Ecclesiastica, & Commentarii in Salutationem Angelicam, in Canticum B. Mariæ Virginis, atque Orationem Dominicam; Ægidii Columnæ secundus Liber Sententiarum; Laurentii Vallæ Elegantiarum Latinæ Linguæ Libri sex; Catonis Libellus de præceptis vitæ humanæ; Stellarum Coronæ Gloriosissimæ Virginis Pelbarti de Themeswar; Sermones in Evangelia Aurelii Filucci. Qui labores, aliis à me editis adjuncti, meruerunt, ut in Angeli Rocca laudes se effuderint Literati Synchroni, & posteriores, Janus Nicius Erithræus in Pinacotheca, Philippus Elssius in Encomiast. August. Thomas Herrera in Alphab. August. Aloysius Torellus in Sœculis August. Joannes Ciampinus in Catalogo S. R. E. Bibliothecariorum, Ludovicus Morerius in Magno Dictionario Historico Gallicè edito, Bonciarius, Cardinalis Ossatius, Cornelius Curtius, Pompejus Ugonius, Antonius Bossius, & alii permulti.

Habes itaque, Lector benignissime, consilii mei causas in edendis Operibus Angeli Rocca. Tu benè utere, quod tuum in commodum præstiti. Ego quidèm mihi videor non mediocrem splendorem Typographiæ nostræ attulisse ex eo, quòd tanti Viri Opera omnia ediderim. Vale.

Animadvertas Lector, quòd Editionem incœpimus quidem in Typographia Rev. Cam. Apostol. sed eam terminavimus in Typographia S. Michaëlis ad Ripam.

IN-

INDEX OPERUM,

Quæ continentur in Primo Tomo.

INDEX

INDEX OPERUM,

Quæ continentur in Secundo Tomo.

RE-

REIMPRIMATUR.

Si videbitur Reverendiſs. Patri Sacri Palatii Apoſtolici Magiſtro.

Thomas Cervinus Epiſcopus Heracleæ Vicesgerens.

REIMPRIMATUR.

Fr. Gregorius Selleri Ordinis Prædicator. Sacri Palatii Apoſtolici Magiſter.

DE ROMANI PONTIFICIS NOMENCLATURA

Variis muneribus refertâ

COMMENTARIUS.

S. Augustin. lib. 6. de Civit. cap. XI. tom. 5. Et in hunc locum Ludovic. Vives. Cic. de Nat. Deorum. Lact. Firm. de fals. Relig. Macrob. in Saturnalib. Cœl. Rhodig. l. 15. cap. 18.

MULTIPLEX, variaque ejusdem rei nomenclatura non nisi ipsiusmet rei præstantiam, aut multiplicem vim, sive varias virtutes, variaque officiorum genera præseferre solet. Id quod [exemplis, & permultis quidem silentio prætermissis, quæ in prophanis exterarum, sive Ethnicarum Nationum litteris de falsâ Religione confictis, vanisque nominibus passim inveniuntur, atque à probatissimis Auctoribus, præsertim verò à sancto Augustino ad hujus generis falsitatem patefaciendam recensentur] cuique planum profectò fit, si luculentissima sacrarum Scripturarum testimonia in memoriam revocentur, in quibus sacrosancta conspicitur Religio, admiranda panduntur mysteria, & veritas ipsa splendidior Sole splendescit. Deus namque appellatur Ens, sive qui est, & super omne Ens, & subsistentiam, ut ita dicam, Entitas. Antiquus dierum, sive seculum, & Æternitas, ante omne tempus juvenis, idest insenescibilis; Semper vivens, semper sapiens, à quo vita, & sapientia omnis; Motus, idest immobilis, dans cuncta moveri; Status, quia in se ipso Deus manet, in suâ scilicet immobili, ut ajunt, identitate immobiliter fixus, vel omnium status, in quo omne quiescit; Latitudo divina, idest amplissima Dei ad omnia progressio; Longitudo, idest Virtus pervagans omnia: Profunditas, idest Virtus abdita, & omnibus incomprehensibilis; Æqualitas ad omnia, & per omnia æquè pergens justitia. Illuminator, vel totius illuminationis principium; Causa omnium; Initium omnium; Substantia omnium; Erector cadentium; Renovator, & reformator corruptorum; Confirmator rectè actorum; Corroborator stantium; Actor sursum ad se accedentium, quasi porrectâ manu sublevator; Illuminatio illuminatorum; Perfectio perfectorum; Divinitas, vel summa in eo assumptorum divinitas; Simplicitas simplicium; Unitas unitorum; Principium, idest principii totius universi substantiale principium; Occulti propagator, hoc est sui occulti, quantum fas est, consortium tradens; Vita viventium, idest causa omnis vitæ, & substantiæ causa; Bonitas, à quâ omne bonum, & omne pulchrum, sine quâ nullum bonum, & pulchrum nihil. Hæc sanctus Dionysius Areopagita, multoque plura se ex divinorum Eloquiorum fontibus hausisse ait: quę brevitatis causâ omittuntur. Id quod etiam de Christo Deo, & Homine, ex Scripturis sanctis depromi potest, ipsius videlicet Admirabilis nomenclaturæ. Nam Christus Dominus, & Salvator noster, qui ob suam ipsius veram, & inenarrabilem excellentiam, ineffabilem virtutem, immensam potestatem, innumerabiliumque munerum functionem variis & gloriosis, accommodatissimisque nominibus in divinis Literis vocitatus est. Ipse enim non adoptivè, sicut & cæteri justi ac sancti, sed suapte naturâ Dei filius, sive Deus ipse nuncupatur, & est. Appellatur item Verbum Domini, Germen Domini, ac Germen Justitiæ, Facies Dei, Brachium Domini, Mons Dei, & Mons domûs Domini. Pastor bonus, Sponsus Ecclesiæ, Rex Regum, & Dominus Dominantium; Via, Veritas, & Vita; Lux Mundi, & Sol oriens ex alto; Redemptor Mundi, Mediator Dei, & hominum, Homo, Christus, Jesus, Salvator; Magister, item, ac Dominus; Admirabilis, Consiliarius, Deus, Fortis, Pater futuri sęculi; Princeps Pacis, Sanctus Sanctorum, Propheta magnus, Ostium, Sacerdos & Pontifex, Alpha & Omega, Primus & novissimus, Principium & finis. Hæc & alia complura sunt Christi nomina, quæ in sacris Literis inveniuntur. Eorum autem explicationem prolixa oratione indigentem hoc loco subticendam esse duximus, ut nostrum de Romani Pontificis nominibus & muneribus aggrediamur Institutum.

Christi Nomina.

Romanus itaque Pontifex, qui Christi vicem hisce in terris divinâ gerit providen-

tiâ, iisdem de causis paulò superiùs allatis jure sibi optimo variam sortitur nomenclaturam. Mirum autem id nobis haud quaquam esse debet, summum scilicet Pontificem variis insigniri nominibus, cui divinam potestatem, variorumque munerum functionem cœlitùs commissam esse non ignoramus. Ipse igitur appellatur Papa, & Pater Patrum, Pontifex summus, sivè Romanus Pontifex, vel Pontifex maximus, summus Sacerdos, vel Princeps Sacerdotum, summus Patriarcha, summus Archiepiscopus, summus Metropolitanus, summus Episcopus, vel Episcopus universalis, Romanus Episcopus, vel Episcopus Lateranensis, custos vineæ Dei, Pater, & Doctor omnium fidelium, supremus Pastor, vel Pastor ovilis Domini, caput, vel fundamentum Ecclesiæ, Christi Vicarius, Ecclesiæ Sponsus, successor Petri, Sanctissimus Dominus noster, Pater Beatissimus, & Sanctissimus, & Servus Servorum Dei.

Romani Pontificis nomina.

His item nominibus sua respondent officia, nec non ministeria, & obsequia eidem Romano Pontifici præstanda, quæ hisce in vocibus explicandis declarabuntur. Ut autem à voce usitatiori, magisque tritâ, sed minùs fortasse notâ, tamquam magis recondita (quamvis vocabulum ipsum in ore omnium versetur) exordiamur, initium sumendum hunc in modum visum est.

Papæ Nomen undè originem traxerit.

Papa quid.

ROmani Pontificis nomen, quod in frequentissimo usu apud omnes habetur, est Papa. Quod quidem vocabulum non rarò in dubium revocari animadverti, quid scilicet sibi ipsum velit, cum satis non constet, undè originem ducat. Hinc factum est, ut in suam quisque trahatur opinionem, dùm diversi diversa sentiunt. Nonnulli opinantur Papam dictum esse ab Aphacæ, sivè carduorum oleris flore, qui citò marcescit, & abit in lanuginem, quam Pappum vocant. Hinc Lucretius lib. 3. de natur. rerum, Pappos vocat volantes. A conterraneis meis flos ille, qui tribus, aut quatuor constat foliis latis quidem, purpurascentibus Rosæ figuram habens, Papata nuncupatur; à Venetis, sed impropriè quidèm, Papavero; à Gallis Pavò; ab Hispanis Amapola: & nascitur spontè in Pratis, & in Campis intèr frumenta. Ad hujus vocis similitudinem Papam nuncupatum volunt, detorquentes hujus generis Etymologiam ad vitæ Summorum Pontificum brevitatem. Dici enim solet, ac re ipsâ, longâque observatione compertum est, nullum ad hanc usque diem è Romanis Pontificibus tàm robustum, aut Juvenem, sivè tàm vitalem fuisse, qui annos Petri Protopapæ attigerit. Hinc fortasse dùm Papa ad Cappellam S. Petri ducitur antè coronationem intèr eundum coram eo, antequam celebret missam, stuppa exuritur, cum hac verborum enunciatione: *Sic transit gloria Mundi*. Hæc enim est tamquam nubecula, fumus, aut ventus, & umbra, vel Araneæ tela, atque instar flammæ, quæ ex stuppâ conficitur, citòque evanescit.

Opinio 1. Jo: Coras. lib. 5 Miscell. c. 15.

Mos antè coronationem Papæ.

Sunt qui velint Papam à papilla mammarum, sive uberum apice, undè lac extrahitur, dictum esse, ut hac voce Summus Pontifex intelligat, suum ipsius esse munus, illud scilicet suave, ac mellifluum verbi divini lac fidelibus subministrare, eosque per prædicationem Evangelii ad Christi ducere cognitionem, ut fusiùs loco suo dicetur.

Opinio 2. Jo: Coras. lib. 5 Miscell. c. 15.

Alii volunt hoc nomen Gothorum incursione fuisse corruptum. Ajunt enim Papam Patrem Patrum, & quidem non immeritò fuisse nuncupatum, ut infrà dicemus. Id quod duabus hisce literis PP. scribi solebat, more Romanorum antiquòrum, qui aliquem Imperatorem, sivè virum quempiam ob egregium aliquod facinus in Rempublicam gestum Patrem Patriæ his notis PP. abbreviatè nuncupabant, ut in inscriptionibus antiquorum videre est. Ex duabus autem dictionibus, quæ sunt Pater Patrum, his videlicet notis PP. vel Papa, ut nonnulli affirmant, ab imperitis unam factam, Papa scilicèt, opinantur. Hunc etiam in modum notas hasce S. ✠ P. Q. R. quas laminis aureis ad Christi vaticinium insculptas Sybilla reliquisse perhibetur, in hanc verborum formam: Salva Crux Populum Quem Redemisti, ut Petrus Diaconus rectè exponit, corruptas fuisse dicunt. Antiquitùs enim Senatus Populusque Romanus literis hisce S. P. Q. R. scribebatur. Hunc item in modum, ut Alciatus ait allegatio Digestorum corrupta videtur. Nàm Justinianus quinquaginta libros Digestorum, Pandectas Græco Titulo insignivit à Πᾶν, omne, & δέχομαι, comprehendo, quod omnes ferè leges capiant. Hinc à Latinis Græco vocabulo per primam literam Pandectarum Π cùm accentu circumflexo allegabantur. Librarii verò literarum ignari hunc characterem Π, duplicis ff. notam esse putantes, hanc allegationem, sivè Græcam notam depravarunt. Quarè adeò usus invaluit, ut libri Digestorum non nisi per duplex ff. passim, & quidem perperam citentur: eodem modo hanc vocem PAPA ad nos pervenisse contendunt. Ego autem, quamvis hujus generis depravationem ex Librariorum inscitia facillimè fieri posse credam, Gotthorum tamen incursione factam esse non dicerem, cum hæc vox, Papa, non modo veriorem habeat etymologiam, sed etiam antè Gotthorum in Italiam adventum fuerit in usu, atque olim Episcopis omnibus, deindè solum Summis Pontificibus, jure optimo sit attributa, ut fusiùs infrà dicetur.

Opinio 3. Jo. Coras. ubi sup. & Cayolus Paschalis.

De Notis Romanad Conradum Imp.

Alciatus Disp. punct. 3. c. 6.

Sunt denique qui Papam à voce Pappus nuncupatum esse contendant, mutuato à Græcis vocabulo, Πάππος, quo Avum significari constat, ut videre est apud Ausonium, qui ad Neptem suam scribens ait in hanc verborum formam.

Opinio 4. Coras. ubi sup.

Qui refugit Matrem, Pappos, Aviasq; tremiscit.
Anteferunt Patribus seri nova cura nepotes.

Ausonius.

Hinc

Hinc ficut latinè Avus, Græcè verò Πάππος, Pappus; ità Παππῶς, Pappous dicitur.

Huic loquendi modo confonat fermo Gallorum, à quibus Avus dicitur Fere grand, à Germanis Grofoatter, ab Anglis Agrandfather, ideft magnus Pater, Germanice enim Vatter, Anglis Pather, Gallicè verò Pere nuncupatur Pater: Avus enim eft antiquior, ac dignior Patre ab ævo nominatus, & eft Pater Patris. Summus itaque Pontifex non immeritò Papa, hoc eft Pater Patrum, vel omnium Pater nuncupatur & eft.

Quamvis autem Pappus, fivè Pappa, infantilis fit item cibus, à pane deductus, & pappare edere fit, [quod etiam, ut fecunda docet opinio, ad Papam referri poteft, qui Evangelii pabulum fubminiftrare debet], & lallare vox Nutricis infantes ad lac fugendum prolectans, ut videre eft apud Perfium dicentem.

Perfius fatyr. 3.

Cur fimilis Regum pueris pappare minutum
Pofcis, & iratus mammæ lallare recufas?

Et Platus in Epidico.

Plautus.

Novo liberto opus eft, quod pappet P. Dabitur, præbebo cibum.

Sumitur tamèn Pappus, fivè Pappas, vel Pappa pro Patre vel pro eo, qui puerum alit. Hinc Juvenalis de alente infantem ait:

Iuvenal.

Mordeat antè aliquis quidquid porrexerit illa,
Quæ peperit, timidus prægustet pocula pappas.

Alitèr, Pappos, vel Pappus. Pappare autem eft minutis, feù blandiufculis verbis patrem appellare. Πᾶς enim. Pas, fivè Pa, infantili allocutione Pater appellatur, ut experientia ipfa docet: deindè per Anadiplafiafmum, ideft reduplicationem, ut Rhodiginus, & alii fcriptores teftantur, Papa, fivè Πάππα dicitur Pater, ut ma, ma, dicitur mater: undè mamia. Quare παππάζειν, ut eft apud Homerum, vel παπαΐζειν, ideft papiffare, quod Comicis arridet ampliùs, eft infantium more, blandeque five balbutientèr Patrem appellare, ut Rhodiginus, & alii affirmant. Hinc ab hac voce πάππας, quæ Græcis pater eft, ut Suidas etiam teftatur unicâ propter meliorem confonantiam, quam Euphoniam vocant, detractâ literâ P, Papa latinè dicitur, Germanicè Bapft, vel Pfaff: Germani enim ficut hanc linguam callentes, adnotarunt, in vocibus A P incipientibus adjiciunt F, mutare folent. Fuit hoc Papę nomen apud Ethnicos honoris gratia datum Jovi, quem Bithynos minoris Afię Populos eo vocabulo vocitare folitos compertum eft, Arriano Hiftorico Tefte, qui in Bithyniacis ait confuevifle Bithynos montium cacumina confcendere, & Jovem Pappam confalutare, atque item Attin. Herodotus etiam Halicarnaffeus à Scythis regionis Septemtrionalis Gentibus Jovem Pappæum fuiffe nominatum fcribit. Nam poft Scytharum Deos enarratos hunc ait in modum: *Scythæ appellant noftam lingua fua Labiti, Jovem Papæum, meâ fententiâ rectiffimè.* Ex quibus elicitur omnibus, non folum honoris, aut venerationis, fed divini etiam nominis quippiam huic ineffe verbo. Hinc ego, tametfi cæteras opiniones de Papæ Etymologiâ non contemno, hanc tamen poftremam veriorem effe reor: hoc enim nomen, fi ea, quæ nupèr dicta funt, perpendantur, non folum apud Latinos, & Græcos, fed etiam apud alias Nationes antiquum effe, necnon veneratione dignum, & divinitate quâdam infignitum dicas oportet.

Rhodig. to. 2. lib. 1. cap. 21. in fin.

Arrian. hift. in Bithyniacis.

Herodotus lib. 4. Melp.

Quamvis autem præfens in tempus Papæ nomen fummo tantùm Pontifici non immeritò tribuatur, olim tamen prifcis videlicet temporibus, tàm Romanis, quàm aliis Epifcopis quibufcumque accommodatum fuiffe conftat, ut videre eft in Epiftolis Sancti Patris Auguftini, & Beati Hieronymi. Nàm Hieronymus ad Auguftinum fcribens eum Sanctum, ac beatiffimum Papam fempèr appellat in hanc verborum formam: *Domino, verè Sancto, & Beatiffimo Papæ Auguftino Hieronymus in Chrifto falutem*, vel *in Domino falutem*. Auguftinus item S. Ambrofium Epifcopum appellat Papam, dùm ad Paulinum fcribit dicens: *Libros Beatiffimi Papæ Ambrofii credo habere Sanctitatem tuam.* Ad Aurelium Epifcopum Carthaginenfem fcribit hunc in modum. *Domino beatiffimo, & debitâ obfervantiâ venerabili, fincerìterque clariffimo fratri, & confacerdoti Papæ Aurelio Auguftinus in Domino falutem.* Hunc etiam beatiffimum ac verè Sanctum Papam nominare folet. Ità etiam alios Epifcopos, quos etiam Coepifcopos frequentèr appellat. Cyprianus itèm Epifcopus Carthaginenfis, & Martyr vocitatus eft Papa à Clero Romano ad Clerum Carthaginenfem fcribente de feceffu ejufdem ab Epifcopatu in ipsâ perfecutione hunc in modum: *Didicimus feceffiffe Benedictum Papam Cyprianum &c.* Confefforum etiam univerforum ad Cyprianum de pace lapfis data extat Epiftola, in qua hæc legitur infcriptio, fivè falutatio: *Univerfi Confeffores Cypriano Papæ falutem.* Martinus etiam Epifcopus Bracarenfis Papa, & frequentèr quidem in decreto vocatur, ut patet ex infcriptione, quæ non raró legitur hifce verbis: *Ex Synodo, vel Concilio Martini Papæ.* Hic enim librum aliquem ex variis Conciliis collegit, cum nullum Summum Pontificem conftet nuncupatum fuiffe Martinum, qui Concilium celebraverit. Diofcorus item Conftantinopolitanæ Ecclefiæ Patriarcha vocitatus eft Papa, ut videre eft in V. Synodo Actione primâ, quam in Decreto recitat Gratianus in hæc verba: *Romanorum etiam Ecclefia antè annos paucos Diofcorum, qui fuit Papa ejufdem Ecclefiæ, & poft mortem anathematizavit cum nec in fide peccaffet.* Hæc Gratianus; Romanorum autem Ecclefia eo in loco pro Conftantinopolitanâ fumitur; Conftantinopolis enim nova Roma appellari cæpit poft Imperium à Conftantino Magno Conftantinopolim tranflatum. Hinc in eadem actione dictæ Synodi hæc leguntur verba. *Vigilius religiofiffimus Papa antiquioris Romæ.* Id quod ad differentiam novæ Romæ dictum

Ex epift. Aug. tom. 2. cap. 13. 17. 18. 25.

Epift. 34. circà fin.

Epift. 77.

Cyp. epift. 3. tom. 1.

Epift. 27.

Decr. part. 1. dift. 24. cap. 32. 33. dift. 44. c. 12. d. 92. cap. 3. & caufa 1. q. 1. c. 67. & 8. q. 1. cap. 4.

Syn. 5. Decr. p. 2. 24. q. 2. c. 6.

Ephes.Synod. cap.1. est: Ephesina item Synodus Cyrillum Episcopum Alexandrinum Papam nominavit. Idem in aliis Conciliis Græcis, eorumque Interpretibus observatum fuit. Summus verò Pontifex Urbis, vel antiquioris Romę Papa dicebatur. Et quamvis unusquisque Episcopus Pontifex, vel summus Sacerdos, sivè Papa dici olim poterat, nunc tamen hæc nomina nonnisi Romano Pontifici tribui possunt: alii enim Patriarchæ scilicet, Archiepiscopi, & Episcopi, non in plenitudinem potestatis, sed in partem sollicitudinis sunt vocati. Quarè in Concilio Carthaginensi III. decretum fuit, ut nonnisi Romanus Episcopus summus Sacerdos, vel summus Pontifex, vel Papa vocitari possit, quasi omnium credentium Pater. Patriarchæ cæteri prætèr Romanum Pontificem, Primæ Sedis, idest Patriarchalis, ut ait Glossa, Episcopus, non item. Id quod non solùm apud Ethnicos Firmiano Teste, verùm etiam apud Hebræos observatum fuisse constat. Erant enim apud Gentiles maximi, & minores Pontifices, ut infrà dicetur: Et apud Hebræos minores Sacerdotes, & unus Sacerdos summus; quin ipse Christus in novo Testamento majores, & minores Sacerdotes instituit, duodecim scilicet Apostolos, & 72. Discipulos. Quam rem Innocentius III. optimè explicuit, & hujus generis doctrinâ Anastasius Germonius, vir fanè eruditissimus in suis animadversionibus concinnè usus est. Romanus Pontifex igitur, ut huic quæsito finem imponam, non immeritò, & solus quidèm tempus in præsens Papa nuncupatur.

Cap. ad honorem de usu Pallii, Carthag. 3. c. 26. & dist. 99. c. 3.

Lact. l. 5. c. 30.

Innoc. III. de Myst. Missæ lib. 1. c. 6.

De Papæ Muneribus per duplicem Potestatem explicatis.

DUÆ in summo Pontificatu Potestates sese mihi offerunt considerandæ, ac distinguendæ, quibus Papæ officia distinctè noscuntur, & declarantur. Alia est enim in Papâ Potestas Ordinis, alia verò Jurisdictionis. Potestas Ordinis, qui est signaculum Ecclesiæ quoddam, per quod spiritualis potestas traditur ordinato, respicit Corpus Christi verum: quia ipsum Christi Corpus conficere potest, quantum ad Sacerdotalem potestatem: vel Christifideles potest ordinare, ut verum Christi corpus conficere valeant, quantum ad Episcopalem potestatem. Potestas autem Jurisdictionis respicit Corpus Christi mysticum, quod est Ecclesia, cujus caput est ipse Christus, ut S. Paulus testatur dicens: *Nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi in Carne mea pro Corpore ejus, quod est Ecclesia*, quæ Corpus Christi mysticum appellatur, quia mysticè, vel mysteriosè Ecclesiæ Corpus significat, cujus Sponsus est Christus per matrimonium illud, *Sacramentum magnum*, quod Teste Apostolo Christi, & Ecclesiæ conjunctionem repræsentat. Hinc Executio potestatis hujusce in ipsos Christifideles eos ligando, vel eos solvendo convenit alicui per Jurisdictionis potestatem. Potestas item Ordinis, quantùm ad Corpus Christi verum, sicuti non est major in uno Sacerdote, quam in alio, quatenus respicit impressionem characteris, qui est potestas ad aliquid spirituale; ità & omnes Episcopi sunt æquales in Episcopatu, quatenùs hæc eadem ordinis potestas respicit perfectionem characteris. Potestas verò Jurisdictionis, sicut major esse potest in uno Sacerdote, quam in alio, ità unus Episcopus per jurisdictionis potestatem major alio esse valet. Quarè qui in ordine Episcoporum est supremus, indefinitam habet Jurisdictionem, quam aliis omnibus definitè, ac determinatè præfigit. Potestas interea ordinis est immobilis; Jurisdictionis autem mobilis. Ea immobilitèr post animæ separationem à corpore remanet, non quantum ad impressionem characteris, qui est usus characteris Sacerdotalis, & in vero Christi Corpore præsertim conficiendo consistit; nec quantum ad perfectionem characteris, qui est usus perfectionis characteris Episcopalis in Sacerdotibus ordinandis; Sed quantum ad usum, qui est decor, & gloria, quantùm ad salvatos; vel qui est vituperium, & confusio quantum ad damnatos: Potestas enim ordinis sine injuriâ Sacramenti auferri haudquaquam posset ab ipso ordinato, cujus animæ à corpore separatæ tàm characteris impressio, quam perfectio indelebilitèr inest. Hinc Sacerdos ut ait S. Thomas, si degradetur, vel Episcopus deponatur, ille celebrando conficeret Sacramentum; Hic si Sacerdotes ordinaret, reordinandi non essent. Potestas jurisdictionis mobilis, & transitoria est, quia hæc ab homine auferri potest ex sui arbitrii libertate, cum quisque suo Juri renunciare queat: Hinc Papa, ut Papa est, Papatui renunciare potest, etiamsi non renunciare jurasset, cùm adest causa rationabilis, ut ajunt Canonistæ, ac Teologi, sicut fecit Cyriacus Papa, & alii ut ait Archidiaconus Flor. Idem refert Alvarus de Planctu Ecclesiæ, afferens renunciationem Cœlestini, qui fuit Petrus de Morron, in quo erat Sanctitas, sed non scientia, & industria, ut ipse ait. In eadem sententia est *Augustinus Triumphus*.

S. Thom. 3. p. q. 82. art. 7. 8.

Papa Papatui renunciare potest.

Archid. 3. p. tit. 23. Eccl. renunc. lib 6. c. 1 Armil. tit. Papa num. 8. Alvarus lib. 4 cap. 10.

De renunciatione Papæ, & fusissimè quidem, validisque fundamentis docet etiam Ægidius Romanus Columna Doctor ex Instituto Ordinis Eremit. Sancti Augustini fundamentarius. Ut autem pro hac re dilucidanda multa silentio prætermittam, quæ Codicem non parvum conficerent, unam tantùm rationem pro renunciatione comprobandâ in medium afferam, quâ Papam Papatui renunciare posse constat. Si enim aliquid huic rei impedimento esset, id in primis characteris foret impressio. Quod esse non potest, cum charactèr, nec quantùm ad impressionem, nec quantùm ad perfectionem in Papatu imprimatur. Hinc proptèr illam, sicut Sacerdos impressione characteris Sacerdotalis receptâ, Sacerdotio, quod in Christi Corpore conficiendo consistit, renunciare non potest; ità etiam Episcopus facere nullo modo

Ægidius Rom. de renunc. Papæ.

Eph. 1. & Colos. 1.

modo poteſt, ut Epiſcopus non ſit, perfectione characteris receptâ, per quam fideles ordinare poteſt, ut Corpus Chriſti verum conficere queant. Nàm quæ ad poteſtatem, vel perfectionem ordinis pertinent, auferri, aut relinqui nullo modo poſſunt; Sed quæ ad Juriſdictionem attinent, amoveri valent. Hinc aliquis in Papam eligi poteſt, & erit verus Papa quantum ad Juriſdictionem, non autèm quantùm ad ordinis poteſtatem etiamſi Epiſcopus non ſit, neque Sacerdos, ut omnes Theologi, & Canoniſtæ affirmant: aliquis autem fieri Epiſcopus non poteſt, niſi Sacerdos exiſtat: quia in Epiſcopatu alius character ab Ordine Presbyterii diſtinctus, non imprimitur, ut in Decr. adnotatum eſt: quia ſi in Epiſcopatu imprimeretur à ſeptem ordinibus diſtinctus, aliquis fieri poſſet Epiſcopus per ſaltum, hoc eſt Epiſcopus non factus Sacerdos, ſicut aliquis non factus Diaconus, Presbyter per ſaltum fieri poteſt, quia in omni ordine diſtinctus imprimitur character. Epiſcopatus enim per ſe non eſt ordo, ut ait Magiſter Sententiarum, ſed eſt dignitas, & officium, quamvis juxtà Canoniſtarum Doctrinam ſit ordo, quatenùs characteris imprimit perfectionem, ut infrà loco ſuo fuſiùs dicetur. Nec valet, quod in oppoſitum afferri poteſt, Papatum ſcilicet à ſolo Deo eſſe, & quæ à Deo ſunt, à nullo removeri poſſe: cum ratio hæc falſitatem in materiâ, & fallaciam in formâ, ut Logici ajunt, admittat. Ad hanc rem explicandam duo exempla dari poſſunt: quorum unum eſt in naturalibus de anima rationis compote, quæ eſt à Deo ſolo, eſt tamen in corpore, vt naturales docent, per operationem naturæ, ut per operationem virtutis, quæ eſt in ſemine formantis membra, & depurantis humidum radicale: Et hunc in modum corpus diſponitur ad Animæ ſuſceptionem. Humidum deindè, ſi fiat impurum ſeparationem Animæ à Corpore, hoc eſt, mortem diſponit. Quia calor naturalis humidum Radicale depaſcit, carnemque noſtram conſumit. Idem probari poteſt in gratuitis exemplo gratiæ divinæ, quæ quamvis à ſolo Deo animæ noſtræ infundatur per cooperationem voluntatis noſtræ, quæ ſe à Deo avertit per culpam, & peccatum, quæ non ſunt à Deo, juxtà illud Joannis, *ſine ipſo factum eſt nihil*, ideſt *peccatum*, ut Auguſtinus, & Origenes exponunt: abſque Deo ab Animâ noſtrâ removetur. Hunc in modum de Papatu dicendum eſt: qui quamvis à ſolo Deo ſit, quantum ad poteſtatem ligandi, ac ſolvendi, cum nemo eam poſſit dare poteſtatem, quod ſcilicet ligatus in Terris, ſit ligatus in Cœlis, & è converſo, niſi ſolus Deus; Eſt tamen in hac perſonâ, vel in illâ per cooperationem, vel electionem humanam: Et quia ad hujus generis poteſtatem habendam opus intercedit humanum, hinc opere humano deſinere poteſt. etſi à Deo confirmatum vel acceptum, factâ in aliquem legitimâ electione: Et ſicut eſt in ejus poteſtate aſſenſus in illam electionem,

Papa non Sacerdos poteſt eſſe Papa.

Diſt. 52. cap. Sollicitudo.

Ordines per Saltum ſuſcepti.

Diſt. 24. lib. 4.

Ægid. de renunc. Papæ p. 1. cap. 6. Triumphus q. 4. art. 3. in arg. 1. & 2. in confr. & per tot. art. Joc 1.

ità in ejuſdem facultate eſt, ut illud opus, vel onus deponat, vel per divinam operationem, vel ſaltem permiſſionem; quia ſi utilis eſſet ad regendum propter noſtra peccata Papatui renunciaret ex divina permiſſione; Si autem è contrario ſe haberet, ex divino Inſtinctu, ſeù divina operatione renunciaret. Poteſtas igitur Juriſdictionis mobilis eſt, & hæc ſinè poteſtate Ordinis, ſicut poteſtas Ordinis, ſine ea conferri poteſt, ut patet de Religioſis ordinatis in Sacerdotes, quibus datur Ordinis poteſtas abſque Juriſdictionis poteſtate: his enim de Jure communi cura animarum non datur.

Animarum cura Religioſis de Iure cõmuni non datur.

Ex his conſtat Papatum Juriſdictionis nomen eſſe, non ordinis; quia Papatus eſt mobilis non habens Poteſtatem ſuprà Corpus Chriſti verum, nam carere poteſt poteſtate Ordinis, plenitudine poteſtatis ad Papam pertinente inſignitus: nemo tamèn hac in re, quantùm ſcilicet ad Juriſdictionem eſt ei adſimilis, aut æqualis.

Quod Papatus ſit non ordinis, ſed Juriſdictionis nomen, id luce clarius patet ex iis præſertim muneribus, quæ à laico legitime tamen, hoc eſt à duobus Cardinalium partibus in Papam electo, ſed non dùm ordine Sace[illegible]li, nec Epiſcopali dignitate inſignito [illegible] ſolent. Ea verò munera inter al[illegible]am, quatenùs Papam, hoc eſt [illegible] Epiſcopum, nec Sacerdotem effectum pertinent, ſunt quæ ſequuntur.

Indulgentias elargiri.
Cenſuras ferre.
Diſpenſare.
Canonizare.
Condere legem, ac deſtruere.
Coronare Reges, & Imperatores, eoſque Regno, & Imperio privare.

Creare Epiſcopos, & Cardinales, omnemque dignitatem Eccleſiaſticam, tàmque Sæculare, quàm Regulare beneficium elargiri, congregareque tandèm Concilia, ipſaque peracta confirmare.

De Indulgentiis.

Quod autèm cuncta hæc, quæ recenſuimus, munera, ad juriſdictionem pertineant, id rationi conſentaneum eſſe, poſſumus demonſtrare ab ipſis indulgentiis elargiendis initium ſumentes hunc in modum.

Indulgentia ſit ex Eccleſiæ Catholicæ Theſauro, qui ex meritorum, & paſſionum Chriſti, & Sanctorum ſuperabundantia conflatus conſtat. Nam non ſolùm infinita Chriſti merita, ſed nec item magna ſanctorum merita fuerunt remunerata. Chriſtus namque pro ſuis membris, pro quibus paſſus eſt, ſuperabundantèr ſatisfecit. Sancti verò plus ſatisfecerunt, quam demeruerint; Imò ipſorum merita, quatenùs ſactisfactoria ſunt pro pœna temporali peccatis actualibus debita, remunerari non poſſunt in ipſo Sancto, qui pœnæ Debitor nullius eſt: Quamvis enim Sanctorum merita, quantùm ad præmium

Armil. dict. Indul. n. 8.

tàm essentiale quàm accidentale remunerata esse jure dicantur; Tamèn quantùm ad pœnæ solutionem irremunerata quodam modo esse dicuntur; quia prima remuneratio vim satisfactivam auferre, vel minuere non potest, ut Bartholomæus Fumus in summâ, & alii affirmant. Hùc spectat illud Job de Christo in Cruce pendente, atque de Sanctis Martyribus insinuatum; *Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas, quam patior, in statera; quasi arena Maris hæc gravior appareret*, Hæc Job. Sanctos enim pro aliis passos fuisse Sanctus Paulus in hanc testatur verborum formam. *Adimpleo ea, quæ desunt, passionum Christi in Carne mea pro Corpore ejus, quod est Ecclesia*: Omnes nàmque fideles, qui sunt Christi membra, de Corpore Christi mystico, quod est Ecclesia, & esse dicuntur, & reipsâ sunt. Indulgentia itaque ex Ecclesiæ Catholicæ Thesauro, infinitis, & Christi, & Sanctorum meritis refertissimo emanans, est non culpe, sed pœnæ temporalis pro actuali peccato debita remissio, aut solutio, quæ sine Sacramentis dari potest, quià, ut Doctori placet Angelico, non est Sacramentalis, nec ad clavem ordinis, sed ad clavem Jurisdictionis pertinet: Hinc ut idem Doctor ait, Indulgentia à non Sacerdote Jurisdictionem tamèn, vel commissam habente, quatenus legato; vel ordinariam, tamquam in Episcopum, vel in Papam electo, ordine Sacerdotali, vel Episcopali dignitate insignito dari potest.

Armil. dict. Indul. n. 8.

Colloss. 1.

Indulgentia quid sit.

S. Thom. Quol. 2. art. 16 ad 2. & l. 4. sent. dist. 20. art. 4. ad 2.

De Censuris Ferendis.

Censuræ Ecclesiasticæ, quæ suspensionis, Interdicti, Excommunicationisque nomine intelliguntur, quæque ad homines peccatores sanandos, & contumaces reprimendos tamquam medicinæ inventæ sunt, ad clavem item Jurisdictionis pertinent. Hinc, ut Doctor Angelicus ait, non Sacerdotes, dummodò jurisdictionem habeant, excommunicare possunt: Immò Secundùm Archidiaconum cuilibet laico, & mulieri demandari potest à Papa, ut excommunicent, cùm excommunicatio sit de Jure positivo ad meram pertinens Jurisdictionem. Idem sentiunt Abbas, Panor., Hugo, & Paludanus, quia hæc potestas, ut Doctori Angelico placet, est ex simplici hominis jurisdictione: ideò, cui vult Papa ipsam facultatem excommunicandi, & absolvendi demandare potest.

S. Thom. 4. sent. d. 18. q. 2. art. 2. ad 2. Archidiacon. flor. 3. p.

Panor. c. decernimus de Iud. Paludan. 4. d. 18. q. 2. art. 3

De Dispensatione.

Dispensatio, quæ juxtà Canonistarum Doctrinam est Juris relaxatio, & vulnus nuncupatur, quia Jus commune quodam modo per eam vulneratur; ad multa se extendit, quorum dispensatio non ordinem, sed solam jurisdictionis potestatem requirit, ac jure postulat, veluti sunt præsertim ea, quæ ad Jus humanum, & positivum pertinent. In his enim Ecclesia Sancta plenitudinem potestatis habet, ut ait S. Thomas.

S. Thom. quol. 4. art. 13.

Hìc terminat hocce Opusculum in Autographo, quod licèt mutilum, & imperfectum, Typis dare voluimus, ut omnia Authoris scripta, quæ extant, publicæ inserviant utilitati.

DE

DE
TIARÆ PONTIFICIÆ,
Quam Regnum Mundi vulgò appellant,
Origine, Significatu, & Usu.

E Tiarâ, sive Coronâ Beato Sylvestro à Constantino datâ fit expressa mentio in primâ Decreti parte, dist.96. cap.13. & 14. Constantinus. Integrum privilegium, seu Decretum ferè integrum recitat Leo IX. lib. adversùs inauditas Michaelis præsumptiones, ac Theodorus Balsamon in Photii nomocanonem tit.9. cap.1.; Partem quoque Decreti refert Adrianus in Epist. ad Constantinum Magnum Imperatorem. Hanc eandem donationem antè Gratianum recitarunt Anselmus, & Deusdedit. De hac item re scribunt Ado Viennensis. Gotfredus Viterbiensis in Chronicis, necnon Petrus Damianus, ac Genebrardus, & postremò Augustinus Eugubinus lib.1. contrà Laurentii Vallæ temeritatem, & alii non pauci. Extat etiam hæc donatio vetustissimis characteribus conscripta in Bibliothecâ Vaticanâ. Non desunt autem, qui hujus Coronæ, aut Tiaræ Pontificiæ originem Clodoveo acceptam referant: Nam Sigebertus ad annos Dom. DL., & Aimoinus, sive Annonius Monachus in historiâ Francorum lib. 1. cap.28., necnon Stephanus Durantus de ritibus lib. 2. cap. 9. num.36., scriptum reliquerunt Anastasium Imperatorem Clodoveo Francorum Regi coronam auream cum gemmis dono misisse, eamque deindè Clodoveum S. Petro spontè obtulisse. Legi tamen apud Anastasium Bibliothecarium, & alios, qui Annales Romanorum Pontificum scriptis mandarunt, multos ex antiquioribus Pontificibus antè Clodoveum fuisse coronatos, Papalique Coronâ, sive Tiarâ, quam Regnum Mundi vulgò appellant, insignitos.

De Tiara, quam Coronam, vel Diadema, & Regnum Mundi vulgò appellant, non semper, nec ubique à Romano Pontifice gestari consueta, deque ejus significatu.

INnocentius hujus nominis III. serm.3. in Consecratione Pontificis Maximi, de Tiaræ, quam Coronam vocant, significatu, post multa in hanc loquitur verborum formam. *In signum Spiritualium contulit mihi Mitram, in signum temporalium dedit mihi Coronam: Mitram quoque pro Sacerdotio, Coronam pro Regno, illius me constituens Vicarium, qui habet in vestimento, & in fæmore suo scriptum: Rex Regum, & Dominus Dominantium:* Apoc.19. *Sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech.* Psal.109.

Hæc Innocentius, qui propterea in sermone primo de sancto Sylvestro Romanum Serm.1. Pontificem, Sacerdotem, ac Regem appellat, dum à Constantino Tiaram, sive Coronam ex auro, & margaritis S. Sylvestro datam fuisse ait. Hanc tamen Coronam, vel Tiaram pro Clericalis Coronæ, seu Tonsuræ veneratione, vel magis humilitatis causa gestare noluit, ut Innocentius inibi refert.

De Tiaræ tandem usu, & significatu, idem Innocentius eodem in sermone primo loquitur hisce verbis: *Romanus itaque Pontifex in signum imperii utitur Regno; & in signum Pontificii utitur Mitrâ; sed Mitrâ semper utitur & ubique; Regnò autem, nec ubique, nec semper; quia Pontificalis auctoritas & prior est, & dignior, & diffusior, quàm Imperialis. Sacerdotium enim in Populo Dei Regnum præcessit; Cùm Aaron primus Pontifex Saulem primum Regem præcesserit:* Exod.28. *Noe quoque Nemroth.* Hæc Innocentius. Gen.8.

Auctor libri Cœremoniarum de usu Tiaræ hunc ait in modum: Lib. 3. sect.5. cap.9. *Hac Tiarâ utitur Pontifex in magnis solemnitatibus eundo ad Ecclesiam, & redeundo; sed nunquam illâ utitur in divinis.* Hæc in lib. Cœrem. Guillelmus Lib.3.cap.13. n.8. tamen Durandus, recitatis Innocentii Papæ verbis, nupèr enarratis, hæc pauca addens ait: *Regno quidem non utitur, nisi certis diebus, & locis, nunquàm intrà Ecclesiam, sed extrà.* Hùcusque Durandus. Ego verò, cur Summo Pontifici Tiaram, sive Regnum intrà Ecclesiam gestare non liceat, non satis video, etiamsi hujus generis ornamentum imperialem, ac temporalem potestatem præseferat; nisi Durandum non de Regno intrà Ecclesiam gestando, sed de ejus usu in rebus sacris loquutum fuisse dicamus: quamvis enim in eundo, ac redeundo, Regnum intrà Eccle-
siam

ſiam geſtetur; uſus tamen in divinis officiis celebrandis, aut in ſacris faciendis admitti nunquàm ſolet, ſed tantùm Mitra, ad Sacerdotalem aut Pontificiam pertinens poteſtatem. Adde etiam, quod Regnum tribus conſtat coronis, tres, ut ajunt poteſtates, hoc eſt Imperialem, Regiam, & Sacerdotalem, ſeù Pontificiam Auctoritatem repræſentantibus. Ad quam rem (ut fama eſt) expreſſiùs indicandam, Bonifacius VIII. tribus coronis Regnum decorandum curavit: antè nàmque Bonifacium, Tiaram unâ tantùm coronâ illuc ipſum implicitè comprehendente, ejuſque inſignitam fuiſſe inveni, ut videre eſt in antiquiſſimis muſivis, & in omnium Pontificum Romanorum Iconibus, quæ ex muſivis deſumptæ, typis nunc æneis inciſæ paſſim cernuntur. Nihil eſt igitur, quod in quibuſdam ſolemnitatibus intrà Eccleſiam geſtandi Tiaram, ſivè Regnum Mundi conſuetudini ritui adverſari videatur.

Quamvis autem, ut legitur in Codice manuſcripto, & quidem perveteuſto, qui in Bibliothecâ Vaticanâ aſſervatur, Tiara intrà Eccleſiam antiquitùs geſtari non conſueverit; nunc tamen ob tres coronas in ipsâ Tiarâ expreſſas, quarum prima poteſtatem Sacerdotalem, vel Pontificiam repræſentat, intrà Eccleſiam, uſu ejuſdem in divinis officiis excepto, in eundo, ac redeundo geſtari poſſe videtur. Antiquitùs enim intrà Eccleſiam in eundo, ac redeundo non geſtabatur, quia ſola imperialis Corona, poteſtatem imperialem repræſentans, in Tiarâ, ſive in Regno extabat. Adde etiam, quod ſi Tiara in eundo, ac redeundo intrà Eccleſiam geſtari non debet; nec item ſuper altare, in quo Sacra fiunt; ſed in Sacrario ob eandem rationem aſſervanda foret.

Hæc de Origine, & Uſu Tiaræ mihi dicenda videbantur, quæ ſanè omnia meliori judicio ſubjecta eſſe volo & declaro.

DE

DE SACRA

SUMMI PONTIFICIS COMMUNIONE SACROSANCTAM MISSAM *Solemniter Celebrantis* COMMENTARIUS.

PRÆFATIO.

SICUT in Scripturâ sacrâ à Spiritu sancto dictatâ, nulla vox, nulla litera, nullusque denique apex sine miris, ac reconditis sensibus extàre censentur, quinimmò (teste Beato Hieronymo) singuli Sermones, syllabæ, apices, puncta in divinis Scripturis plena sunt sensibus, & quæ minima putantur in sacris *Literis*, ea item sunt Sacramentis spiritualibus plena,& omnia in Evangelio (inquit) recapitulantur; Ita in Ecclesiâ sanctâ Dei, quam Christus Dominus (ut ait S. Paulus) acquisivit sanguine suo, nullus Ritus, nulla consuetudo, nullaque tandem cæremonia est à sanctis Patribus, Spiritu sancto afflatis, ad debitum Deo cultum persolvendum introducta, quæ sacris mysteriis careat. Id quod de augustissimo Altaris Sacrificio, præsertim verò dum à Summo Pontifice, Christi in Terris Vicario, & B. Petri successore, Missa solemnitèr celebratur, multò magis affirmare necesse est. Quàmvis autem multa sint,quę in hac solemnis Missę celebratione sese nobis offerant consideranda,& examinanda,quippe quę arcanis sensibus,sive occultis sacrorum rationibus, profundisque Sacramentis refertissima sunt; Pauca tamen illa, quæ superiùs proposuimus, ad communicandi Ritum, à solo Summo Pontifice observatum, pertinentia, ante omnia investigatu, ac scitu digna existimantur. Verùm quia de sacrosanctæ Communionis Ritu verba facturi sumus, initium ab ipsâ Communionis voce interpretanda sumemus: quæ sanè vox tamètsi non solùm Summo Pontifici, sed omnibus itèm Christifidelibus communicantibus convenit; operæ tamen pretium, hoc est, non inutile, sed fructuosum; non absonum, sed ad rem pertinens, rem scilicèt non superfluam, sed operâ, & labore dignam facturi opinamur, si antè Communionis Pontificiæ Ritum declarandum, Communionis vocem, in omnium ore versantem, sed à multis fortasè non intellectam interpretemur. Quæ autem in nostro Commentario examinanda, explicandaque sunt, ordine præmonstrato disponentur; Universo tamen Summi Pontificis, Eucharistiam sacrosanctam sumentis, Ritu priùs enarrato.

S. Hieron. in c. Matth. Et in epist. ad Ephes. cap. 3. tom. 6. & alibi.

Act. Apostol. cap. 20.

Auctoris intentio explicatur.

ENAR-

ENARRATIO
DE UNIVERSO
SUMMI PONTIFICIS RITU
SACROSANCTAM EUCHARISTIAM
In Missâ solemniter sumentis.

Cæremi. Roman. lib. 2. cap. 14.

UMMUS Romanus Pontifex (ut universum ejusdem Pontificis Sacrosanctam Eucharistiam in Missâ solemniter sumentis Ritum breviter enarrem) ad Altare consecrat, & ad Solium, quod est è regione Altaris, Eucharistiæ percipit Sacramentum : nam consecratione jam peractâ, cæterisque ad Missæ sacrificium pertinentibus completis, fractione tandèm Hostiæ factâ, pacêque Episcopo Cardinali assistenti, nècnon duobus Cardinalibus Diaconis assistentibus datâ, Summus Pontifex associatus ab iisdem Cardinalibus, quibus pacem dedit; nècnon ab aliis Assistentibus non Cardinalibus, sed Patriarchis, Archiepiscopis, & Episcopis, detecto capite, ad Solium ascendit, ibìque consistit, & stans erectus, complicatis manibus, Eucharistiæ Sacramentum expectat. Interim Cardinalis Diaconus, cæremoniis expletis, Hostiam ad sinistrum Solii latus deferendam, in Patenâ positam, & stellâ quâdam aureâ comprehensam, nè ipsa à vento circumferatur, Subdiacono dat Apostolicò. Diaconus deindè Cardinalis, cæremoniis itèm expletis, Sanguinem in Calice asservatum, & linteolo aureo coopertum ad dextrum Solii latus defert; quià dum Eucharistia sub utrâque specie olim etiam à Laicis sumebatur; Sanguinem Diaconus dispènsabat. His peractis, Romanus Pontifex ad sinistrum Solii latus sese convertens, & incurvus (Subdiacono patenam tenente) integram Hostiæ medietatem magnâ quidem (uti decet) veneratione sumit: Alteram verò medietatem in duas divisam partes, pro Diacono, & Subdiacono super Patenam relinquit. Deindè Summus Pontifex ad dextrum Solij latus sese convertens, & incurvus magnâ item veneratione Sanguinis partem cum calamo aureo (Diacono Calicem tenente) sugit: residuum verò Sanguinis cum Hostiæ particulâ, in Calicem jam demissa, à Diacono, & Subdiacono sumendum, in Calice ipso relinquit. Ubi autem primùm Romanus Pontifex sacrosanctam Eucharistiam sumpsit, Diaconus Cardinalis, Calicem dextrâ, & Calamum è Calice non extractum, sinistrâ tenens, stansque inclinato capite, Summique Pontificis manum dextram jam exosculatus, è manibus ipsius Pontificis partem Hostiæ subdivisam sumit; deindè Pontificis faciem exosculatus, cum Calice, & Calamo, & residuo Sanguinis redit ad Altare; ibique stans ad sinistrum latus, partem Sanguinis cum Calamo sugit. Interim verò Subdiaconus Apostolicus, flexo genu coram Summo Pontifice, ejus dextram exosculatus, è manibus Pontificis residuum Hostiæ sumit, deindè ab eo pacis osculum recipit, quamvis antiquitùs, ut Innocentius refert, osculum ab eo non reciperet; Subdiaconus nàmque in Sanguinis perceptione osculum à Diacono antiquitùs assumebat, quià hujus generis Character, sive Subdiaconatus

Hostia Sacrosancta ad Soliū defertur.

Sanguis pretiosissimus ad Solium defertur.

Ritus perantiquus.

Summi Pontificis Ritus in Eucharistia sumenda.

Sanguis cum Calamo sumitur.

Diaconi Cardinalis, & Subdiac. Apostolici perceptio Eucharistiæ.

Sanguis à Diacono Cardin. cum Calamo sumitur.

Innocent. III. lib. 6. Myster. Missæ cap. 9.

(ut

(ut Innocentius testatur) inter Ordines sacros olim non recensebatur. Subdiaconus itaque post pacis osculum susceptum revertitur ad Altare, & ipse item ibi cum Calamo Sanguinis residuum sugit, excussâ priùs Patenâ super Calicem, ne aliqua Hostiæ particula in eâ remaneat; particulam verò in Calicem jam in ipsâ fractione Hostiæ demissam, ad Calicis labia cum Calamo ante sumptionem Sanguinis retrahit, eamque sumit. Ambo deniquè, Diaconus scilicèt, & Subdiaconus, demisso in Calicem vino, sese purificant, & Calicem: Summus Pontifex, digitis jam & ore inter hæc facienda, purificatis, Mitrâ insignitus, & sedens, lavat manus; deindè ab Assistentibus iisdem, quos nuper nominavimus, associatus redit ad Altare, ut sacræ Missæ reliquum perficiat. Quæ sanè omnia in Cæremoniali Romano videre licet. Hæc pro iis, qui solemni Summi Pontificis Communioni numquàm interfuerunt; vel si interfuerint, Ritum hunc percipere non satis potuerunt, mihi dicenda visa sunt. Nunc reliquum est, ut Quæsitum primo loco propositum dissolvamus.

Sanguis à Subdiacono Apostolico sumitur cum Calamo.

Lib. 1. c. 14.

QUÆSITA
IN COMMENTARIO
EXPLICANDA.

AUCTO-

AUCTORES
IN COMMENTARIO CITATI
Ordine alphabetico digesti.

A

Albertus Magnus.
Alcuinus Albinus Flaccus.
Alexander Alensis.
Alexander Papa, hujus nominis Primus.
Alphonsus de Castro.
Alphonsus Salmeronus.
Amalarius Fortunatus.
S. Ambrosius Doctor Ecclesiæ.
Anastasius Bibliothecarius.
S. Anselmus Archiepiscopus Cantuariensis.
Antonius Persius.
Aponius Theologus.
Archangelus Rubeus.
Aristoteles.
Athenæus Naucratites Grammaticus.
Auctor Operis imperfecti.
S. Augustinus Doctor Ecclesiæ.

B

Bartholomæus Anglicus.
S. Basilius Doctor.
S. Beda Venerabilis.
S. Bernardus.
Bibliotheca Veterum Patrum, & Auctorum Ecclesiasticorum.
S. Bonaventura Doctor Ecclesiæ.

C

Camillus Leonardus.
Cassiodorus.
Catechismus Romanus.
Cæsar Cardinalis Baronius.
Celsus Armachanus.
Clemens Alexandrinus.
Clemens Romanus Papa, & Martyr.
Concilia Generalia.
Cornelius Jansenius.
S. Cyprianus Martyr.
S. Cyrillus Archiepiscopus Alexandrinus.
S. Cyrillus Hierosolymorum Archiepiscopus.

D

S. Damascenus Joannes.
S. Dionysius Areopagita.
Durandus à S. Portiano.

E

Emanuel Sà.
S. Epiphanius.
S. Eucherius.
Eusebius Emissenus Episcopus.
Euthymius Monachus Zigabonus.

F

Festus Pompejus.
Florus Magister, Ordinis S. Benedicti.
Franciscus Cardinalis Toletus.
Franciscus Vatablus.
Fulvius Ursinus.

G

Gabriel Biel.
Galenus.
S. Germanus Patriarcha Constantinopolitanus.
Gilbertus Genebrardus.
Glossa Ordinaria, & Glossa Moralis.
Gratianus Decretorum Collector.
S. Gregorius Papa, & Doctor Ecclesiæ.
S. Gregorius Nazianzenus Episcopus.
S. Gregorius Nyssenus Episcopus.
Guido Carthusianus.
Guillelmus Durandus.
Guillelmus Lindanus.
Guillelmus Philander.

H

Henricus Raltysen, Archiepiscopus Nidrensis.
Hesychius Episcopus Hierosolymitanus.
S. Hieronymus Doctor Ecclesiæ.
Hieronymus Lauretus.
S. Hilarius Episcopus Pictavensis.
Hildebertus Episcopus Cœnomanensis, deinde Turonensis Archiepiscopus.

I

Jacobus Paynas.
S. Joannes Chrysostomus Doctor.
S. Joannes Damascenus.
Innocentius Papa hujus nominis III.
Joannes à Lovonio.
Joannes Molanus.
Josephus Judeus.
S. Irenæus Episcopus Lugdunensis, & Martyr.
S. Isidorus Pelusiota.
S. Isidorus Hispalensis Episcopus.
S. Justinus Martyr.

L

Leonardus Camillus.
Lindanus Gulil.
Liturgia S. Jacobi, S. Marci, & S. Basilii.
Lyranus Nicolaus.

Magister

IN COMMENTARIUM
De solemni SUMMI PONTIFICIS Communione
POMPEJUS UGONIUS.

M *Irabar, Summus celebrat cum sacra Sacerdos,*
Mystica quo Ritu sumere dona solet.
Desino mirari, postquam te, ROCCHA, *docente,*
Edidici causas, quæ latuere prius.
Quid loquor? Et Ritum miror nunc amplius ipsum,
Miror & ingenii docta reperta tui.

In eumdem Commentarium
D. THOMAS MENTIUS
Canonicus Regularis Congregationis Salvatoris.

S *Acra facit Princeps, centum distincta smaragdis,*
Cui tegit auratum terna corona caput.
Aspice, dum libat corpus, Christique cruorem,
Quem sanctæ Ritum Relligionis habet.
Scire cupis, cur ad Solium procedat ab Arâ?
Hostia secta sibi quid Calamusque velit?
Ne quære, ut Cælo mysteria differat Ales
Angelici Panis, Angelicique meri.
ANGELUS *in terris monstrat breviore libello,*
Qui tam magna capit, si brevis esse potest.

ABELLA supradicta, Iconibus ære incisis insignita, Summum Pontificem, Sacrosanctam Eucharistiam cum Diacono, & Subdiacono sumpturum, necnon Personas illas, quæ sacræ Communioni assistere solent pro iis rebus, quæ ad talem actionem pertinent, subministrandis repræsentat.
Subdiaconus Apostolicus. Ad sinistrum itaque Solii latus cernitur Subdiaconus Apostolicus, qui sacratissimam Hostiam sub aureâ stellulâ
Cardinalis Diaconus. comprehensam tenet super Patenam; Ad latus verò ejusdem Solii dextrum extat Cardinalis Diaconus, tenens
Episcopus Cardinalis. pretiosissimum Christi Sanguinem cum Calamo in Calice asservatum. Ad eamdem Solii dextram repræsentatur Episcopus Cardinalis pluviali indutus, qui dictum Calamum pro sugendo Christi Sanguine, necnon Calicem pro præstandâ oris ablutione, sive purificatione à Sacristà cum eodem Calamo, ut infra ejusdem loci gradum indutus Pluviali stare cernitur, gestatum, summo porrigit Pontifici.
Cæremoniarū Magister. Ad sinistram quoque Solii partem Cæremoniarum Magister superpelliceo indutus cernitur, qui loco, ac tempore quæ facienda sunt hàc illac transeundo, præmon-
Acolythus. strat. Acolythus item superpelliceo indutus, flexis genibus, phialas vel ampullas vini, & aquæ, atque Pateram tenere ad sinistrum latus repræsentatur, qui
Sacristæ munus. quamvis prope Sacristam esse soleat, ac debeat propter ampullas, quibus in suo prægustandi officio Sacrista utitur, dum Summus Pontifex Calamum pro Christi Sanguine hauriendo, &, Communione jam peractâ, Calicem pro sui oris purificatione, necnon Pàteram, vel Cratèram, pro suorum digitorum ablutione à
Presbyter Cardinalis. Presbytero Cardinale porrectam adhibet; dicto tamen in loco Acolythus ipse ad expeditiorem Solii prospectum reddendum repræsentatur. Alii denique duo Car-
Cardinales Diaconi Assistentes. dinales dalmaticâ induti, quorum alter ad Solii dextram, alter verò ad sinistram cernuntur, sunt Cardinales Diaconi, solo Assistentiæ munere ibi fungentes.

DE SACRA SUMMI PONTIFICIS COMMUNIONE SACROSANCTAM MISSAM *Solemniter Celebrantis* COMMENTARIUS.

QUÆSITUM PRIMUM.

Cur Sacrosanctæ Eucharistiæ Corporis, videlicet, & Sanguinis Christi Domini perceptio, Communio nuncupetur.

NTEAQUAM communicandi Ritum à solo Papâ, rem divinam solemniter faciente, observatum, aggrediamur, à nostro, ut nuper diximus, instituto alienum fore non video, si Communionis vocem [quam Græci vocant κοινωνίαν] ad omnem de ipsâ Communionis voce ambiguitatem de medio tollendam, interpretemur; propterea quòd Æquivocum, quod Græci ὁμώνυμον dicunt, prius distinguendum, quàm diffiniendum esse, non solùm Plato, Aristoteles, & alii Philosophi, verum etiam Theologi omnes censuerunt, sicut in hoc primo Quæsito à nobis faciendum esse videtur, cum pluribus rebus eadem Communionis appellatio sit: Nam communia suffragia, communes item preces, quæ in sacrificio Altaris, necnon in divinis officiis, & alibi à quibuscumque Fidelibus fieri solent, Communio Sanctorum nuncupatur, estque Fidei articulus, qui in Symbolo Apostolorum legitur in hæc verba: CREDO SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM SANCTORUM COMMUNIONEM, hoc est, participationem bonorum omnium: quisque namque Fidelium fit particeps omnium bonorum, quæ fiunt in Ecclesiâ sanctâ Dei; Primis namque illis Ecclesiæ temporibus Fideles omnes vocabantur Sancti, quicumque videlicèt Christo nomen dedissent, ejus videlicet Ecclesiæ adscripti, etiamsi minus sanctè, minusque integrè vixissent. Cur autem omnes Christifideles sancti queant nuncupari, Sanctus Pater Augustinus id variis explicat in locis. *Nam quisque* (inquit) *Fidelium dicitur Sanctus, quatenus est per Baptismum sanctificatus.* Horum itaque Communionem, hoc est, Societatem, aut Congregationem quamdam, Ecclesiam esse fatemur, aliis item rationibus, Ecclesiam sanctam esse probantibus, prætermissis. Extra Communionem hanc, & Societatem, aut Congregationem Sanctorum sunt non solùm Infideles omnes, sed etiam Hæretici, & Schismatici, atque etiam Excommunicati. Per Sanctorum igitur Communionem merita Sanctorum omnium, tam eorum, qui militant adhuc nobiscum in Terris, quàm eorum, qui posteaquàm certaverunt bonum certamen, & coronam gloriæ consecuti sunt, in Cælis triumphantes, nobis communicantur, nobis suffragantur, & nos denique adjuvant. Hinc conjunctio, sive copulatio, qua Ecclesiæ Catholicæ, idest, universalis Ecclesiæ membra per fidem cum Christo capite copulantur, Communio item appellatur: de qua loquitur Propheta sanctus in hanc verborum formam: *Particeps ego sum omnium timentium te.* Quem locum explicans Ambrosius ait: *Sicut enim membrum particeps esse dicimus totius Corporis, sic conjunctum omnibus timentibus Deum, &c.* Bonorum denique omnium Christi capitis communicatio, quæ à cunctis Ecclesiæ membris rectè dispositis per Sacramenta suscipitur, Communio item nuncupatur. Quamvis autem omnium Sacramentorum susceptio, Communio dici queat; sola tamen Eucharistiæ perceptio insigniori quodam modo in Ecclesiâ sanctâ Dei Communio passim vocitatur. Hinc vna ex Censuris Ecclesiasticis, quæ ad homines peccatores sanandos, tamquam medicinæ inventæ sunt, vocatur Excommunicatio: quia si sit major, separat hominem ab Ecclesię Communione, sive hominem à Cœtu fidelium excludit, quantum ad fructum, hoc est, à participatione tam activâ, quàm passivâ Sacramentorum, & à suffragiis generalibus, sive à bonorum omnium spiritualium participatione.

Æquivocum prius distinguẽdũ, quàm diffiniendũ.

Communionis vox, & sensus explicatur.

Symb. Apostolorum.

De hoc Articulo 9. vide Catechis. Roman.

Tom. 3. Eccl. Dogm.
Tom. 7. l. 2. contra Pelag. cap. 7.
Tom. 8. Psal. 85.

Psal. 118.
S. Ambr. in hunc locum tom. 2.

Ibid. lib. 5. Ep. 228.

Eucharistię perceptio, cur Communio dicatur. Euseb. Emiss. hom. 5. de Paschate.

Eucharistię itaque Sacramenti perceptio Communio jure nuncupatur; *Quoniam illa* (ut rectè ait Eusebius Emissenus) *verè unica & perfecta Hostia, fide æstimanda, non specie, nec exteriori censenda visu, sed interiori affectu, si dignè sumatur, nobis conjunctionem*, sicut

Isid. l. 1. ep. 228.

Isidoro Pelusiotæ ad Soranum Comitem scribenti placet; *Cum Deo conciliat, nosque Regni ipsius consortes, ac participes reddit.* Hęc nostra cum Deo ex augustissimæ Eucharistię, Corporis videlicet, ac Sanguinis Christi Domini perceptione conciliata conjunctio, sive copulatio, non solùm per Sanguinem aquâ mixtum, ad nostram Redemptionem, & ad nostrorum peccatorum ablutionem è latere Christi Domini emanatum, sed per eamitem Communionem, quam Christus Dominus suis cum Discipulis post Cœnam celebravit, & instituit; insinuata fuit. Quamvis

VI. Synod. Constantin. can. 32.

enim Salvator noster in illo Calicis natali, sive sacrificii incruenti institutione vinum aquâ mixtum bibisse, suisque deinde Discipulis mixtionem illam porrexisse apud Evangelistas non legatur; id tamen, ut aliquot

Conc. Bracar. can. 1. Conc. Carthag. 3. c. 24. Conc. Flor. de sac. Euc. Conc. Trid. sess. 22. c. 7. De consecr. d. 2. cap. 1. 3. 7. & 83. Iren. lib. 4. c. 47. Just. Apol. 2. ad Anton. Plutarch. in conjugal. præceptis. Nazian. ora. panegyr. 38. Liturg. S. Jacobi tom. 3. Bibliothec. SS. PP.

Concilia, & Canones complures, necnon Chrysostomi, Hieronymi, Ambrosii, & Augustini Sanctorum Patrum loca, hanc sententiam comprobantia, brevitatis causâ silentio prætercam; ex Irenæo in primis, & Iustino præsertim Martyre, qui Christi Domini temporibus viciniores fuerunt, comprobatur: ille enim Calicem mixtum, vel temperamentum appellare solet, hic verò κρᾶμα nuncupatur quod Plutarcho vinum est aquâ mixtum, Nazianzeno temperamentum. Immo Sanctus Jacobus Apostolus frater Domini, & Episcopus Hierosolymorum primus, hac de re in sua Liturgia, sive Missa, testimonium prębet luculentissimum, dum à Christo Domino in illa Communione, post Cœnam instituta, vinum aquâ mixtum sibi, suisque Condiscipulis oblatum fuisse apertè fatetur, & affirmat. Eamdem mixtionem

Liturg. sancti Marci tom. 3. Biblioth. SS. PP. Liturg. sancti Basil.

videre est in Liturgia sancti Marci Discipuli sancti Petri, necnon in Liturgia, & in Anaphora sancti Basilii Syriacâ linguâ, & characteribus Syriacis conscripta; nunc verò ex vetustissimo Codice Syriaco in Latinum translata. Idem refert Clemens Romanus

Clem. lib. 8. c. 17.

in Constitutionibus Apostolicis, idemque

Dam. l. 4. c. 14. Rab. l. 1. c. 31.

Damascenus de Fide orthodoxa, & Rabanus de Institutione Clericorum. Adde etiam quòd unus, idemque Calix est, quem Christus post Cœnam consecrauit, & quem nunc Ecclesia consecrat: nisi enim unus, idemque

Odo in expos. sac. can. d. 3. to. 4. Bibliot. SS. PP. Vnus, & idem Calix est, quę Christus consecravit, & quem Ecclesia consecrat.

foret, in Canone (ait Odo Cameracensis) non diceretur: *Simili modo post quam cœnatum est, accipiens & hunc præclarum Calicem in sanctas, ac venerabiles manus suas, &c.* Hunc autem præclarum Calicem, non vinum solum, sed vinum aquâ mixtum nunc esse constat; Ergo & ille, quem Christus post Cœnam consecravit. Ex ea vini, & aquæ mixtione, quæ in illo Domini Calice post Cœnam primùm præstita fuisse creditur, ut ait sancta

Conc. Trid. sess. 22. c. 7.

Tridentina Synodus; necnon ex Sanguinis, & Aquæ mixtione è latere ejusdem Domini emanata, Aquariorum, & Armenorum hæreses à Sexta Synodo generali in Trullo

Conc. Const. c. 32.

Constantinopoli celebrata, damnatæ fuerunt; Illi enim aquâ solâ in sacrificio utebantur,

Epiph. hær. 30. & 42. Aug. hær. 44. Theoph. in c. 19. Niceph. l. 18. c. 53. Armach. lib. 9.

ut Epiphanius, & Augustinus testantur; Hi verò nonnisi vinum purum in sacrificio offerebant, ut Theophilactus in Ioannem, & Nicephorus in Historia Ecclesiastica, & Celsus Armachanus adversus Armenos, narrant. Illam hæresim Hebionitæ, ac Marcionitæ sectabantur; hanc autem Calvinistæ sequuntur. Hinc sacrosancta Tridentina Synodus

Conc. Trid. sess. 22. cap. 9.

in Canone 9. Sessionis 22. hunc errorem damnans inquit: *Si quis dixerit, aquam non miscendam esse vino in Calice offerendo, eo quòd sit contra Christi Institutionem, Anathema sit.* Ad easdem hæreses evellendas, & ad hujusce mixtionis significatum insinuandum Cy-

Cypr. ep. 63. tom. 1.

prianus sanctissimus ad Cæcilium scribens, aquam vino deesse non debere inquit, ne

Apocal. 17.

Populus, qui per aquam in sacra beati Ioannis Apocalypsi explicatur, à sanguine, vel à Christo Domino, qui per vinum significatur, teste Alcuino, separatus esse videatur,

Alcuin. lib. de div. offic. pag. 69. cap. de celebrat. Missæ, ac ejus significatione. S. Cypr. ep. 63. tom. 1.

sed Populi cum Christo copulatio, atque conjunctio comprobetur. Propterea sanctus Cyprianus ait post multa, hunc in modum: *Quando autem in Calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium Plebs ei, in quem credidit, copulatur, & conjungitur. Quæ copulatio, & conjunctio aquæ & vini sic miscetur in Calice Domini, ut commixtio illa non possit ab invicem separari.* Et infra inquit sanctus Cyprianus: *Nam si vinum tantum quis offerat, Sanguis Christi incipit esse sine nobis; Si verò sit aqua sola, Plebs incipit esse sine Christo; quando autem utrumque miscetur, & adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc Sacramentum spiritale, & Cæleste perficitur.* Hæc sanctus Martyr Cyprianus. Ex cujus sanè verbis fulcitur Pelusiotæ de Communione interpretatio, & confirmatur.

Euseb. Emiss. hom. 5. de Pasch. Pasch. Rath. c. 11. de Corpor. & Sag. Domini. Hildeb. in vers. de myster. Missæ. Isid. Alcuin. Microl. c. 10. Eccl. obser. Sigebert. in Chron. ad ann. Dom. 688. Mart. Pol. in Chronic. ad ann. Dom. 232. Mag. Sent. dist. 11. lib. 4. & in hanc Distin. Doct. Schol.

Idem dicit Eusebius Emissenus, Cypriani sententiæ ad verbum ferè subscribens. Idem Paschasius Ratbertus, Hildebertus, Isidorus Hispalensis, Alcuinus, Micrologus, Sigebertus, Martinus Polonus, Magister sententiarum, & Doctores Scholastici in hanc distinctionem de vini aquâ in sacrificio Missæ permixti significatione sentiunt, ac docent.

Archangel. Rub. de Sacram. dist. 11. pag. 108. Cóc. Flor. sub Eug. 4. de Sacram. Euchar.

Quòd verò ante consecrationem aqua vino in Calice miscenda sit, ex Generalibus item Conciliis constat. Sed quamvis quantum aquæ apponi debeat, certa regula dari non possit ob vinorum varietatem; ex Concilio tamen Florentino modicissima aqua in Calice miscenda censetur. Gutta enim aquæ ad mysticum significatum indicandum, aut repræsentandum sat est. Hæc de vini, & aquæ mixtione in Calice facienda, occasione ipsâ suadente. De hujusce autem mixtionis in Sacrificio Missæ significatione, hoc est, nostrâ cum Deo copulatione per Christi Sanguinis Communicationem, eiusdemque Christi corporis participationem, ipsemet Apostolus Paulus, Vas electionis,

& ar-

1. Cor. 10. & arca cælestium secretorum loquitur, dum inenarrabilem Eucharistiæ Sacramenti virtutem, & efficaciam meditando, scribens ad Corinthios ait in hanc verborum formam: *Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne Communicatio Sanguinis Christi est? Et panis, quem frangimus, nonne Participatio Corporis Domini est? Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes, qui de uno pane participamus*; &, vt Codices manuscripti, Biblia Complutensia, & Ordinaria (non tamen Græci Codices) habent, *de uno Pane, & de uno Calice participamus*. Hæc Angelus Terrestris, & Homo Cœlestis, Fons Sapientiæ, Paulus in Epistolâ ad Corinthios conscriptâ. (S. Paulus.)

Quid igitur tandem aliquando sibi vult Communio, nisi Communicatio quædam, qua Deus per sacram, & dignam Eucharistiæ perceptionem quodam modo nobis sese communicat, dum nos ad tantam vnitatem sociatos per gratiam, ac tantam flagrantiam charitatis provectos per suum Sanguinem, suumque Corpus in Eucharistię Sacramento, quod à Græcis Patribus *Teleta Teletorum*, hoc est, Mysterium mysteriorum nuncupatur, sibi, vt sic dixerim, incorporat, incorporatosque sui Regni, teste Pelusiota, consortes, ac participes reddit? Hinc Alexander Papa hujus nominis Primus, & à Beato Petro Quintus, per Epistolam ad omnes Orthodoxos conscriptam, opinionibus superstitionum repulsis, vini, & aquæ in Calice Dominico mixtionem non solùm ad hanc nostram cum Deo copulationem, & incorporationem insinuandam; sed etiam, quia utrumque ex latere ejus in Passione profluxit; sanctè, inviolatèque servandam decrevit. Hæc de COMMUNIONIS voce, ut Ritum, in ipsa Communione à solo Summo Pontifice observatum, aggrediamur.

(Euch. sacramentum appellatur Teleta Teletorum. Isid. Pelus. l. 1. ep. 218. Alex. 1. Epistolar. tom. 1. Epist. pag. 58.)

QUÆSITUM II.

Cur Summus Pontifex rem sacram solemniter faciens, ad Altare consecret, & ad Solium communicet.

NON desunt, qui hoc communicandi Ritu Incarnationem Verbi, Divinitatem scilicet ad humanitatem adeuntem, repræsentari oretenùs, & nullo Auctore dicant. Quæ sanè opinio adeò inanis est, & à ratione adeò aliena, ut ad eam confutandam multis verbis indigere non videatur: Nam præter quàm quòd in ipso Eucharistiæ Sacramento Divinitas, & Humanitas Salvatoris nostri indissolubili extant unione; Eadem item repræsentatio fieret, dum Eucharistiæ Sacramentum communicantibus ad Altare datur, necnon ad proprias ægrotorum ædes defertur. (Opinionis primæ confutatio.)

Guill. lib. 4. cap. 54. Guillelmus Durandus in 4. Rationalis divinorum officiorum libro, dum solemnem communicandi Ritum à solo Romano Pontifice observatum contemplatur, recitatâ Innocentii III. sententiâ, quam paulò inferius examinandam proponemus; aliam de ipso Ritu rationem, involucris, & integumentis verborum comprehensam, atque involutam in medium affert. Rei tamen summa hæc est: *Sicut Summus Pontifex est Christi Vicarius, & caput omnium, qui in Ecclesia degunt Militanti; Ita Christum Ecclesiæ caput, perfectiùs, ac sublimiùs repræsentans, ad sublimiorem locum communicare solet*. Quæ sanè ratio quanti hac in re sit ponderis, cuique id judicandum relinquo. (Guilel. Durandi opinio.)

Innocentius Papa, hujus nominis III. ut ipsum communicandi Ritum, à solo Papa, Missam solemniter celebrante, observatum explicaret; Per Summum Pontificem ad Altare consecrantem, & ad solium communicantem, Christum Dominum cum duobus Discipulis in Emaus frangentem, deinde in Hierusalem cum decem Apostolis manducantem repræsentari opinatus est. Harum autem rerum congruentem similitudinem, seu repræsentationem, Innocentius, quem sequitur Guillelmus Durandus, his nititur colligere verbis: *Romanus Pontifex ideò non communicat ubi frangit; sed ad Altare frangit, & ad Sedem communicat; quia Christus in Emaus coram duobus Discipulis fregit, & in Hierusalem coram decem Apostolis manducavit. In Emaus fregisse legitur, sed manducasse non legitur. In Hierusalem non legitur fregisse, sed legitur comedisse*. (Innoc. III. opinio. Vndecim congregati narrantur ab Evang. Luc. 24. sed tantū decem interfuerunt manducationi, absente Thoma. Innoc. 3. lib. 6 myst. Missæ cap. 9. & Guillel. Durandus in Rationale divin. offic. lib. 4. cap. 54.)

Hucùsque Innocentius: cujus verba, quòd ad fractionem in Emaus præstitam, manducationemque in Hierusalem celebratam pertinet, similitudinem Ritui Romani Pontificis, qui Hostiam sacratissimam ad Altare frangit, eamque ad Solium manducat, satis congruentem habent: Cętera verò ad eumdem Ritum pertinentia, si spectentur, ac diligenter examinentur, Innocentii sententia (pace tanti Viri, qui non ut Papa, sed quatenus Doctor hac in re loquutus fuit) non adeò solida videtur, ut ei tutò inniti possimus. Sicut enim in Emaus fregisse legitur, sed manducasse non item; Ita etiam in Hierusalem non Panem, sed Piscem, & Fauum mellis manducasse legitur: Quæ sanè manducatio cum Sacrificio Altaris, in quo solus Panis in Christi carnem conversus, vel, vt Theologi loquuntur, transubstantiatus, comeditur, congruere non potest. Adde etiam quòd quamvis in Emaus comedisse non legatur, non desunt tamen, qui velint, Christum in Emaus manducasse: Quorum è numero, ut Emanuelem Sà, cęterosque brevitatis causâ silentio prætermittam, Beatus Gregorius cognomento Magnus, illum explicans Beati Lucæ de Panis fractione locum, etiamsi mysticè loquatur, sentire tamen videtur ad litteram, vel Christum in Emaus comedisse, vel Corpus ejus sub specie panis manducatum fuisse inquiens: *Ecce Dominus non est cognitus, dum loqueretur, & dignatus est cognosci, dum pascitur*. Verbum (*Pascitur*) apud probatissimos Auctores, utrâque significatione insignitum, hoc loco, vel pro eo, qui comedit, vel pro eo, qui comeditur, sumi potest. Utcùmque autem

(Confutatio sex rationibus comprehensa. Dictum Durandi à Sancto Portiano de Innoc. 3. lib. 4. dist. 13. q. 3. num. 14. Ratio prima. Ratio secunda. Emanuel Sà. Greg. homil. 23. in Evang. Luc. 24. Verbum (*pascitur*) quomodo sumatur.)

sumatur, sententia Innocentii fluctuat, & Ritui Romani Pontificis Missam solemniter celebrantis respondere non videtur: quoniàm per sensum litteralem, & historicum, super quem fundatur mysticus sensus, etiamsi, vel Christum cum Discipulis, vel solos saltem Discipulos in Emaus comedisse concederemus; Hoc tamen Ritui, de quo sermonem habemus, non respondet; quia in hoc solemni Ritu, nec Romanus Pontifex cum Ministris, nec Ministri soli ad Altare communicant, sed omnes Hostiam sacratissimam sumunt ad Solium. Emaus enim per Altare, Hierusalem verò per Solium ab ipso Innocentio repræsentari constat, si ejus verba perpendantur.

Emaus, & Hierusalem, quid hoc loco.

Ratio tertia.

Quamvis interea per fractionem Panis, sanctissimum Eucharistiæ Sacramentum in Scriptura sacra nonnumquam sumatur, ut est Actuum Apostolorum illud: *Erant perseverantes in doctrina Apostolorum, & Communicatione fractionis Panis*, hoc est Eucharistiæ Sacramenti perceptione, ut Catholici Doctores interpretantur, juxtà illud alterum Beati Pauli dictum: *Panis, quem frangimus* (inquit) *nonne participatio Corporis Domini est?* (in primitiva namque Ecclesia frequenter, & multi quotidie communicabant) Panis tamen fractionem, quam Lucas Evangelista suo in Evangelio in Emaus celebratam enarrat, nemo, quòd sciam, pro Eucharistiæ perceptione, sive pro Communione suscepit, aut explicavit expressè. Nonnulli enim, & ii quidem perpauci, hujus generis Mysterium quodam modo innuerunt, vel mystico potiùs, quàm litterali sensu insinuarunt.

Act. 2.

1. Cor. 10.

Luc. 24.

Ratio quarta.

Hùc item accedit, quòd hæc Panis fractio, non solùm Eucharistiæ Sacramentum, aut Communionem repræsentare apud omnes Scripturæ sacræ Interpretes expressè non dicitur, sed nec etiam Sacerdos in æternum, Christus Dominus, secundum ordinem Melchisedech, in ea fractione, in Emaus celebrata, comedit; nec deindè in Hierusalem Panem, sed Piscem, & Fauum mellis (ut dictum est) nullâ prævià benedictione comedisse legitur, sicut à Summo Pontifice, Christi Vicario, Summoque Sacerdote, necnon ab aliis Sacerdotibus fieri solet; qui Hostiam Sacratissimam in Altaris sacrificio manducant.

Psalm. 109. & Hebr. 7.

Ratio quinta.

Adde etiam, quòd quamvis Panis fractio, in Emaus coram duobus Discipulis celebrata, Communio saltem Discipulorum dici possit; ipsa tamen in Altari fractio per Communionem in Solio consumatam, manducationem decem Apostolorum unà cum Christo, & aliis in Hierusalem à Beato Luca conscriptam, repræsentare non potest, nullumque cum ea symbolum habere posse videtur: Actiones namque ipsæ sunt omninò distinctæ, ac diversæ, & una ab alterâ non pendet, sicut in solemni Summi Pontificis Missâ, fractionem, & manducationem inter se respondere apertè videmus; ita verò, ut altera ab alterâ separari, aut amoveri haudquaquam possit; Ambæ itaque actiones, fractio scilicet, ac manducatio, quæ à Beato Luca enarrantur, non solùm omninò diversæ sunt, sed ambæ item diversum à Missæ sacrificio finem habent, & mutuò sese non respiciunt.

Apostoli decem, absente Thoma. Luc. 24.

Luc. 24.

Ratio Sexta.

Ambæ sunt diversæ, quia prima actio nonnisi Panis benedictio cum fractione fuisse legitur. Secunda verò nonnisi Piscis assi cum Favo mellis manducatio fuit, nullâ prævià benedictione, nullâque mentione facta de Pane, sine quo sacrificium Altaris, aut Communicatio esse non potest: Immò Piscis, & Fauus mellis ad id, de quo agitur, si sensus historicus, & literalis de institutione Eucharistiæ Sacramenti, hac in re præcipuus spectetur, nullo penitùs modo pertinere queunt: quia in solo Pane, & Vino Eucharistiæ Sacramentum à Christo Domino institutum fuit; Piscis namque assus, quamvis juxtà mysticam Bedæ interpretationem, Christum passum insinuet, Fauusque mellis, quod est mel in cærâ, Divinitatem in Humanitate designet; vel, ut ait Gregorius Nyssenus, *Fauus mellis, Pascha, quod cum amaritudine olim edebatur, post Resurrectionem dulcedine conditum esse repræsentet*; sensui tamen historico, & literali de ipsa Sacramenti Eucharistiæ institutione non respondet.

Dissimilitudo pro declaratione dictorum prima.

Piscis assus, quid. Beda in Luc. cap. 24. Fauus mellis quid. Greg. Nis. in hunc locum.

Ambæ denique actiones, Fractio scilicet Panis, & Manducatio Piscis assi cum Favo mellis finem à Missæ sacrificio diversum præseferunt: quoniam ambæ ad veram corporis Resurrectionem demonstrandam à Christo Domino fuerunt celebratæ post alia argumenta, veram Corporis Resurrectionem comprobantia: ad quam rem demonstrandam, nullum manducatione certius argumentum dari poterat.

Dissimilitudo secunda.

Qua in re liceat nobis ad quamdam inde nascentem dubitationem enodandam paulisper immorari, eò denique, unde digressi fuerimus, quàm citissimè redituris; Num scilicet comestio illa in Hierusalem fuerit vera, non ad Communionem pertinens, sed ad solam, veramque Resurrectionem indicandam celebrata. Si enim Christus Dominus verè manducare non potuisset, ejus Corpus vivum non fuisset, nec verè resurrexisset. Sed vera fuit illa manducatio, ut sanctus Thomas ait, *Vera fuit* (inquit) *quantum ad Cibi divisionem, ejusque trajectionem in ventrem: non autem quantum ad cibi in humores, vel in substantiam comedentis conversionem. Cibus verò ille*, ut ait Augustinus, *in spiritalem naturam conversus est, idest, in vaporem resolutus, sicut aqua per radium Solis*. Hæc sanctus Thomas cum sancto Augustino. Nam corpus glorificatum (cujusmodi erunt corpora nostra post Resurrectionem glorificata) cibo non indiget. Hinc, ut ait Euthymius, *Christus Dominus post Resurrectionem, supernaturaliter, vel dispensatoriè comedit: & quæ comederat, supernaturaliter, vel dispensatoriè digessit*. Reapse tamen manducavit, hoc est, ut sanctus Pater Augustinus, & Beda interpretantur, *Manifestissimâ veritate, nec tamen necessitate, sed potestate: Aliter enim*, (in-

Digressio pro dubitatione enodanda.

S. Thom. 3. sent. d. 21. q. 2. art. 4. dub. 4. ad 2. argument.

S. Aug. lib. 3. de mirabil. Script. sacræ c. 14. tom. 3.

Euthym. in c. 24. Lucæ.

Aug. in ep. 49. q. 1. tom. 2. Beda lib. 6. in c. 24. Luc. c. 97 tom. 5.

(inquiunt) *absorbet aquam terra fitiens, aliter Solis radius candens: Illa, indigentiâ; Iste, potentiâ*. Hæc sanctus Pater Augustinus, & Beda de Christi manducatione ad veram ipsius Resurrectionem promulgandam celebrata: Manducavit tamen aliter, quàm Tobiæ Raphael in assumpto à se ad tempus corpore, quod vivum, & animatum non erat: ob idque vera ejus comestio non fuit, quamvis vera fuerit cibi contritio, ac trajectio in interiorem corporis assumpti partem: non autem in ventrem, quem habere non poterat. Ideò Angelus manducare, & bibere videbatur, sed reverà manducare, & bibere non valebat: Christus autem, quamvis post Resurrectionem, Corpus glorificatum, cibo non indigens, haberet; Ad veram tamen Resurrectionem demonstrandam verè manducavit, eo, quem diximus, modo. Nam, ut ait sanctus Pater Augustinus in lib. 13. de Civitate Dei, *non potestas, sed egestas edendi, ac bibendi, talibus corporibus* (Immortalibus scilicet) *auferetur*. Immo ad Deo gratias Presbyterum scribens ait: *Futuræ Resurrectionis corpus imperfectæ felicitatis erit, si cibos sumere non poterit; imperfectæ felicitatis, si cibis eguerit*. Hęc sanctus Pater Augustinus, præmittens tamen ea, quæ nuper ex eodem Doctore, atque ex Beda citavimus. Christus itaque non ad Communionem præstandam, sed ad suam Resurrectionem indicandam, manducationem ostentavit; quia nullum manducatione ipsâ certius hominis vivi, ut dictum jam fuit, argumentum dari solet. Ideò Dominus Jesus, Puellæ, ad vitam revocatæ, cibum dari jussit: & Lazarum resuscitatum secum convivari voluit, ne Resurrectio eorum, teste Hieronymo, phantasma putaretur. Ad hoc ipsum demonstrandum, præter alia ipsius Resurrectionis argumenta, coram duobus Discipulis panis benedictione atque fractione usus est Christus, quem resuscitatum in eâdem actione, ut sanctus Lucas testatur, iidem cognoverunt: Nam, Lyrano interprete, Christus (mysticâ explicatione posthabita) absque gladio panem frangere solebat, perinde ac si eum fregisset gladio. Sunt item qui Christum Dominum in Panis benedictione ex ipsa benedicendi, consecrandique forma ante Passionem in Sacrificio ipso incruento instituendo præstita, Crucis videlicet Signo, cognitum fuisse opinentur. Hinc nonnulli eumdem Dominum Signo Crucis post Resurrectionem non semel usum fuisse dixerunt, hoc est, in pane benedicendo, necnon in Cœlum ascendendo, quando scilicet ipse manibus elevatis Apostolos benedixit: Et hanc benedicendi formam ad Episcopos, Populum solemniter benedicentes, manasse rati sunt. Episcopi enim, dum Populum solemni Ritu benedicunt, manus ad Cœlum prius extollunt, easque deindè jungunt, solamque demum dexteram super adstantes deducunt, signumque Crucis super eos formant. Hanc benedicendi formam à Christo Domino in Cœlum ascendente institutam fuisse Molanus, vir quidem eruditissimus, in suo de Picturis libro sensisse visus est, dicens: *Ascendens Christus, benedixit Apostolis, manibus elevatis: Quod fecit aut Ritu Aaronico, extensis super eos palmis, uti Judaici Sacerdotes hodie temerè benedicunt; aut Ritu Christiano, quo Episcopi benedicunt; Posterius tamquam probabilius exprimunt Pictores*. Hæc Molanus. Quàmvis autem ego facile adduci queam, ut Christum Dominum post illam Crucem, maledictionibus olim refertam, sed postea ex Passione Domini, ac Morte, benedictionibus, & gratiis, atque innumeris virtutibus insignitam, necnon ab eodem Christo undequàque nobilitatam, Signo Crucis Apostolos benedixisse credam; Eumdem tamen Dominum, ultimâ illâ Cœnâ jam peracta, dum ipse benedicens Panem in suum Corpus, Vinumque in suum Sanguinem transubstantiavit, Signo Crucis usum fuisse, affirmare non auderem; Sed cum Amalario Fortunato hæc dicenda reor: *Si Dominus, quando benedixit Panem, fecisset Crucis signaculum, ipsi norant, qui præsentes fuerunt; præsertim cum nondum erat erectum Vexillum sanctæ Crucis*. Hæc Amalarius Fortunatus.

Tob. 12.
Tob. 12.
Aug. lib. 13. de Civ. Dei c. 22. tom. 5.
Epist. 49. q. 1. tom. 2.
Marc. 5. Joan. 12.
Hieron. to. 1. epist. 27.
Luc. 24.
Lyranus in hunc locum.
Io: Molan. c. 4. lib. 4.
Luc. 24.
Lindanus. Apolog. to. 3. cap. 46.
Levit. 9.
3. Reg. 8.
Amal. Fort. lib. 3. cap. 24. de Eccl. off.

Non desunt autem, qui velint, Christum ex modo benedicendi, frangendique Panem, cognitum non fuisse à duobus illis Discipulis, quippe qui ultimæ Cœnæ non interfuerunt: Hinc singularis fractio, quæ ultimâ in Cœna fuerat instituta, ab iis cognosci non poterat, sed ob aliquod impedimentum, in oculos eorum corporeos à Satana immissum, coûsque in via ipsa Christum ex Divina permissione, nonnisi in fractione Panis cognoscere potuerunt. Quare sanctus Pater Augustinus ita inquit: *Non autem incongruenter accipimus hoc impedimentum in oculis eorum à Satana factum fuisse, ne agnosceretur Jesus: sed tamen à Christo est facta permissio usque ad Sacramentum Panis; ut unitate Corporis ejus participata, removeri intelligatur impedimentum Inimici, ut Christus possit agnosci*. Hæc sanctus Pater Augustinus, per cujus verba, hoc est, per Sacramentum Panis, & per participationem unitatis Corporis Christi, nonnulli Eucharistiæ Sacramentum duobus Discipulis in Emaus à Christo per illam Panis benedictionem datum fuisse volunt, atque in hanc sententiam, & Bedam, & Theophilactum, Auctorem operis imperfecti, Hieronymum, & Hesychium adducunt, hoc ipso Christi exemplo Communionem sub vna tantum specie ab eo institutam fuisse contendentes. Quamvis autem ex hoc loco probabile sumi possit argumentum, quo receptus jam laudandus Ecclesiæ usus communicandi, Laicisque præsertim Eucharistiæ Sacramentum conferendi sub sola Panis specie defendi valeat (quem sanè communicandi usum, ut ait Jansenius, ex illa item panum multiplicatione, ac Turbæ saturitate, à Joanne conscripta, mysticè comprobandum esse omninò affirmamus) Panem tamen in Emaus à Christo benedictum, non Eucharistiam, ut Joannes à Lovanio, & alii cum eo sentiunt,

Aug. l. 3. de cōsen. Evang. c. 25. tom. 4.
Bed. tom. 5. & Theophil. in hunc locum.
Auct. operis imperfecti hom. 17.
Hieronym. in Epitaphio Paulæ.
Hesychius lib. 2 in Levit. cap. 9.
Communicatio laicorum sub sola Panis specie.
Jansenius. Jo: 6.
Joannes à Lovanio.

tiunt, sed quamdam Eucharistiæ figuram, aut umbram extitisse, exemploque illo fructum, & utilitatem Eucharistiæ in una tantum specie demonstratam fuisse concedimus, dictosque Auctores, quos nuper nominavimus, nonnisi Mysterium aliquod ad Eucharistiam pertinens, ex eo Lucæ loco demonstrare voluisse cum ipso Jansenio affirmare non dubitamus.

Jansen. concord. Evang. in hunc locum.

Confirmatio confutationis

Nullus itaque Innocentii opinionis, quam initio recitavimus, defendendæ relinqui videtur locus; propterea quòd ambæ illę actiones, quod ad materiam pertinet, diversæ fuerunt, ambæque diversum habuerunt finem: neutra enim Eucharistiæ Sacramentum propriè repræsentavit: sed utraque ad veram Christi Resurrectionem indicandam Discipulis fuit insinuata: & præsertim manducatio in Hierusalem superius enarrata, ut ex ipsomet Lucæ textu apertè ferè colligitur dicentis: *Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus, præ gaudio dixit: Habetis hic aliquid, quod manducetur?* Quasi Christus ipse per hæc verba dicere voluisset: Adhuc per alia argumenta, meam Resurrectionem comprobantia, me resuscitatum non creditis: sed ex ipsa tandem manducatione me verè resuscitatum absque ulla hæsitatione creditis, & prædicabitis. Id quod deinde factum esse constat. Fractio autem Panis in Emaus celebrata, quamvis mysterium aliquod, fructum scilicet, & utilitatem Eucharistiæ, ut dictum est, non Eucharistiam designarit; in ea tamen Panis fractione Christum comedisse credendum est, quippe qui manducatione, tamquàm certiori, & evidentiori ad veram Resurrectionem comprobandam argumento, utebatur, ut omnes affirmant.

Luc. 24.

Confutatio compendiosa.

Auctoris opinio.

Romanus igitur Pontifex, ut eò, undè digressi sumus, revertamur, rejectis aliorum opinionibus, ut mihi probabilius videtur, ad Altare consecrat, & frangit Hostiam, & ad Sedem communicat; non ut Panis benedictionem, & fractionem in Emaus præstitam, manducationemque in Hierusalem celebratam, illo exprimat Ritu; sed ut Communionem illo in Cœnaculo post Cœnam ultimam super Triclinio, vel stratis Lectis, ut mea fert opinio, à Christo Redemptore nostro institutam, & cum Apostolis factam, aliquâ ex parte referat; vel, ut sanctus Bonaventura sentit, eumdem Christum Dominum nostrum, Cruci affixum, & coram Populo universo passum, in eaque reclinatum repræsentet, sicut rationes, quas in medium afferemus, id ita esse nobis persuadent.

Triclinium.

Bonav. opin. tom. 1. in Psalm. 21.

Seraphicus namque ille Doctor, Bonaventura sanctus, in expositione Psalmorum: primum, & vigesimum Psalmum, Sanctissimæ Passionis Christi mysteriis refertum, explicans, dum hujus generis, in communicando, Ritum à solo Papa observatum contemplatur, eum ad ipsius Christi Passionem, coram omnibus in sacratissima Crucis Ara consummatam, apertè refert, & satis quidem apposite in hæc verba: *Christus in communi, & omnibus videntibus passus est. Unde Papa, quando sumit Corpus Christi in Missa solemni, sumit omnibus videntibus: nam sedens in Cathedra, convertit se ad Populum.* Hæc sanctus Bonaventura: Cujus planè sententia (quod ad communicandi cæremoniam, universo Populo videnti expositam pertinet) contemnenda non videtur; Immò satis probanda: propterea quòd per Augustissimum Altaris Sacrificium non solùm Christi Salvatoris nostri Cœna cum Apostolis postremò celebrata, sed sacratissima item ipsius Passio in Ara Crucis consummata recolitur, ac repræsentatur, ut ait sanctus Thomas. Hinc factum reor, ut Romanus Pontifex, Christi in terris Vicarius, dum Missæ Sacrificium ultimâ illâ in Cœna sine cruore institutum, atque illud alterum cruentum post Cœnam præstitum, repræsentare studet; ad Altare, quasi ad Cœnaculum illud, Hostiam consecrat; & ad Solium, quasi ad Crucem ascendens, Hostiæ consecratæ medietatem manducat, unâque Missæ celebratione utrumque Sacrificium magno cum mysterio complectitur, & expressiùs insinuat: quoniam Christi Passioni, nomen Cœnæ, aptè, congruenterque dari solet, ut sancto Bonaventurę placet: *Nam sicut Cœna (inquit ipse) in vespere, vel in fine diei sumitur; Ita in vespere, in fine scilicet Mundi, vel in ultima Mundi ætate passus est Christus.* Utrumque item Sacrificium, cruentum scilicet, & incruentum S. Thomas per illa comprehendit verba, dum ait:

S. Bonav.

Auctoris sent. probatio.

S. Thom. in off. Corpor. Chr.

Bonavent. in expos. Psalm. ubi suprà.

S. Thom. in sequen. Missæ Corp. Chr.

QUOD IN CŒNA CHRISTUS GESSIT FACIENDUM HOC EXPRESSIT, IN SUI MEMORIAM.

Hoc est, in Dominicæ Passionis memoriam. Hinc Lyranus illum Lucæ locum: *Hoc facite in meam commemorationem*, explicans dicit: *Eucharistiæ consecratio est quædam Dominicæ Passionis, ac mortis rememoratio.* Idem sentiunt Remigius, Alcuinus, Amalarius, Micrologus, Florus Magister, & Alii complures: Immò sanctus Paulus idipsum exprimit, dum illa Salvatoris verba, nuper citata, interpretatur hunc in modum: *Quotiescumque enim manducabitis Panem hunc, & Calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis, donec veniat. Et propter hoc* (ait Lyranus) *consecratur Corpus separatim à Sanguine; quia in Passione Sanguis fuit separatus à Corpore.* Ad utrumque itaque Sacrificium repræsentandum, Summus Pontifex ad Altare consecrat, & ad Solium communicat, ad Populum conversus, & quasi Cruci innixus, *Nam*, ut ait S. Bonaventura, *sedens in Cathedra, ad Populum se convertit.* Dicitur autem Summus Pontifex sedere, dum communicat; vel quia ipse antiquitùs in communicando sedebat, vel quasi sedentis instar communicabat, sicut præsens in tempus fieri solet. Summus namque Pontifex ad Solium stans, non sedens, ad majorem venerationem repræsentandam, ipsi tamen Solio, Populo universo spectante, innixus, & incuruus, quasi sedens communicat, Christum Dominum Cruci affixum, in eaque quodam modo reclinantem repræsentans.

Nic. Lyr. in c. 22. Lucæ.

Remig. Episc. Antisiod. lib. 1. de Celebr. Missæ.

Alcuin. de div. off.

Amalar. in præf. de div. officiis.

Micrologus de Eccl. observ.

Florus in c. 13. expos. Missæ.

S. Paulus 1. Cor. 11.

Nic. Lyr. in c. 22. Lucæ.

S. Bonavent. tom. 1. in Psalm. 21.

Quam-

An Christus Carnem suam comederit, suumque Sanguinem biberit.

Quamvis verò apud Evangelistas ultimâ illâ in Cœna, jam peracta, Christus, nec Corpus suum comedisse, nec suum bibisse Sanguinem apertè legatur (quæ sanè res hoc in Quæsito præcipua est) id tamen totum in Cœnaculo illo grandi super Triclinium, hoc est tres Lectos, aut Mensas (ut infra fusiùs hac de re loquemur) ab eo factum esse affirmare non dubitamus. Sanctorum Patrum doctrina suffulti: *Etenim*, ut S. Thomas ait, *quæ Christus ab aliis facienda voluit, ipse jam prior executioni mandavit, sicut ab eo de Baptismo factum esse constat, juxta illud Actuum: Cœpit Jesus facere, & docere*. Hinc Glossa in tertium caput Ruth, explicans comestionem Booz, inquit hunc in modum: *Comedit Christus, & bibit, cum in Cæna Corporis, & Sanguinis sui Sacramentum tradidit Apostolis*. Et Beatus Hieronymus ad Hedibiam scribens ait: *Nec Moyses dedit nobis Panem verum, sed Dominus Jesus: ipse Conviva, & convivium; ipse comedens, & qui comeditur*. Hæc Hieronymus: cujus verba à Gratiano in tertia item Decreti parte recitantur. Idem dicit Paschasius Ratbertus, dum de Corpore, & Sanguine Christi scribens, explicat, quomodo Christus Conviva, & Convivium simul esse voluerit: quomodo nos item Convivæ simus, & Corpus ejus cum illo epulantes, & ipse sit in nobis caput. Idem fere videtur affirmare Eusebius Emissenus Episcopus, dum explicat illud Lucæ: *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum; hoc est* (inquit) *Novum mysterium novi Testamenti, quod tradebat Discipulis: quod plures ante eum Prophetæ, & justi concupierant*. Hucùsque Emissenus, qui per Pascha, à Christo desideratum, sive esuritum, novum Pascha, Eucharistiæ scilicet Sacramentum interpretatur. Per illud item Pascha à Christo esuritum, Eucharistiæ Sacramentum intelligi debere ait Glossa, dum interpretatur illum Evangelistæ locum nuper citatum: *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum, hoc est Eucharistiæ* (inquit) *Sacramentum, quod nos per fidem spiritualiter manducamus, & ipse manducat nobiscum, incorporando nos sibi per hoc Sacramentum*, de quo loquens Augustinus in persona Christi ait: *Cibus sum grandium; cresce, & manducabis me. Nec tu me in te mutabis sicut cibum Carnis tuæ, sed tu mutaberis in me*. Christus itaque, Cœnâ illâ ultimâ jam peracta, priùs Corpus suum comedit, & Sanguinem suum bibit, deinde Apostolis eadem sumenda præbuit, quando dixit: *Accipite, & comedite, hoc est Corpus meum*; Deinde: *Bibite ex hoc omnes: Hic est enim Sanguis meus*. Huc spectat illud, quod quidam hisce versibus complexus est:

REX SEDET IN CŒNA,
TURBA CINCTUS DUODENA:
SE TENET IN MANIBUS,
SE CIBAT IPSE CIBUS.

Christus igitur Novum Pascha, hoc est, Eucharistiæ Sacramentum, Seipsum videlicet manducavit Spiritualiter, & Sacramentaliter, ut ait Sanctus Thomas; Sed aliter, quàm ceteri homines, idest, non quantum ad effectum illum, qui est augmentum gratiæ, qua ipse plenus, non indigebat, sed quantum ad effectum illum, qui est Spiritualis dulcedinis delectatio: Ceteri enim Eucharistiam, quæ bona interpretatur gratia, Spiritualiter, & Sacramentaliter sumentes, gratiæ augmentum sub Sacramentalibus signis suscipiunt, quibus pro veritatis perceptione indigent, ut S. Thomas sua docet in Summa. Quòd item ultima illa in Cœna jam completa, Christus Eucharistiæ sacramentum susceperit, vel se ipsum manducaverit, ad sanctum Bonaventuram confugiendum censeo, qui dum suo in Breviloquio de septem Sacramentis Ecclesiæ diversimodè à Christo institutis loquitur, post multa, inquit: *Christus quædam Sacramenta instituit initiando, & consummando, & in semetipso suscipiendo, Sacramentum scilicet Baptismi, Eucharistiæ, Ordinis. Hæc enim tria, & plenè instituit, & etiam primus suscepit*. Hucusque sanctus Bonaventura. De Sacramentali Eucharistiæ manducatione à Christo celebrata idem cum Glossa sentit Hesychius in Leviticum scribens, & hac in re consentiunt Alexander Alensis, S. Bonaventura, & Gabriel Biel, qui Christum Corpus suum Sacramentaliter comedisse dicunt. Sed S. Thomas illam Christi manducationem, & Sacramentalem, & Spiritualem fuisse docet, eo, quem explicavimus, modo.

Cùm itaque res ita sese habeant, adduci quisque potest, ut Christum in instituendo Eucharistiæ Sacramento, suam sub specie Panis Carnem comedisse, suumque sub specie Vini Sanguinem bibisse; deinde Apostolis suis sub iisdem speciebus Eucharistiæ Sacramentum Spiritualiter, & Sacramentaliter, juxta S. Thomæ sententiam, suscipiendum præbuisse dicat; atque ad rem hanc indicandam, post Panis & Vini ad Altare consecrationem, à Romano Pontifice ipsius Vicario, ad Solium communicante, perbellè Christum Dominum repræsentari jam credat, ac liberè fateatur, si modus in communicando à solo Summo Pontifice observatus diligenter examinetur. Romanus namque Pontifex, Solio, ut jam diximus, quodam modo innixus, & incurvus suâ in solemni Missâ celebrandâ, quasi sedens communicare solet. Ex quo sanè communicandi modo, Papa dum sumit Christi Corpus, non solùm, ut ait S. Bonaventura, sedens in Cathedrâ, vel saltem ob illam curvaturam, & adhæsionem ad Solium, quasi sedens ad Populos conversus, Christum Cruci affixum, universo spectante Populo, in eaque quasi reclinantem adumbratim refert; Sed ipsum item Christum, Cœna ultima jam peracta, in Cœnaculo illo grandi communicantem, Discipulisque suis Panem, ac Vinum consecratum pro Communione instituendâ porrigentem expressius, ut reor, repræsentat, si Antiquorum convivandi modus, hoc est, Triclinium, sive tres Lecti Discubitorii; necnon communicandi Ritus, à solo Summo Pontifice observatus, inter se accu-

Marginal notes (left column): Triclinium quid. — S. Thom. 3. p. q. 81. art. 1. — Act. 1. Glossa ord. — Hieron. ep. 150. q. 2. to. 3. — De Consecr. d. 2. c. 87. — Ratb. tom. 6. Bibliothecæ Veterum Patrum. — Eusеb. hom. de Paschate Luc. 22. — Glossa moral. in Lyrani in hunc locum. Lucæ 22. — S. Aug. lib. 7. Confess. c. 10. tom. 1. — Matth. 26. Marc. 14. Luc. 22. — In 3. p. sancti Thom. q. 81. art. 1. ad 1. & in 3. Decreti parte d. 2. c. 87 in Glossa. — S. Thom. ubi supra.

Marginal notes (right column): Christus quomodo Carnem suam comederit, suumq; Sanguinem biberit. Eucharistia, idest bona gratia. — S. Thom. p. 3. q. 81. art. 1. ad 3. arg. — S. Bonavent. Brevil. p. 6. c. 4. tom. 6. — Conclusio. Hesych. c. 8. Gloss. ordin. Alex. Alen. part. 4. q. 11. memb. 2. art. 1 q. 2. Bonav. lib. 4. sent. art. 1. Biel. l. 4. d. 9. q. 1. S. Thom. p. 3. q. 81. art. 1. & 4. sent. d. 11. q. 3. art. 1. — Matth. 26. Marc. 14. Luc. 22. — S. Bonav. to. 1. in Psalm. 21. — Matth. 26. Marc. 14. Luc. 22. — Triclinium quid.

Guil. Philander in Vitruvium l. 6. c. 5. Livius lib. 5.

accuratè conferantur: Priscæ enim Gentes, ut videre est apud Athenæum, Philandrum, Vitruvium, & Livium lib. 5. primæ Decadis, in stratis quibusdam lectis convivari solebant, super quibus Mares non stantes, nec omninò sedentes, sed quodam modo (Athenæo, & Philandro testibus) jacentes, vel potiùs pulvinaribus cubito subjectis innitentes: Alii verò humi jacentes cœnabant: Fœminæ autem in sellis quibusdam, humi item stratis, insidentes epulabantur. Hujus autem generis Triclinium non solùm apud varias Ethnicorum Nationes in frequenti olim usu fuisse, verùm etiam apud Hebræos ipsos usurpatum invenio: præsertim verò tempore Samuelis Prophetæ, & Saulis Regis, qui mille, & amplius annos ante Judæam in ditionem, ac potestatem Romanorum per Pompejum redactam, floruerunt. Captivitas autem fuit anno post Christi ortum 70. vel 72. ut Josephus & Genebrardus testantur. Insignem verò de Triclinio locum, ut cæteros veteris Testamenti locos silentio prætercam, videre est in primo Regum libro, in quo de Triclinio fit mentio in hanc verborum formam: *Assumens itaque Samuel Saulem, & puerum ejus, introduxit eos in Triclinium, & dedit eis locum in capite eorum, qui fuerant invitati: erant enim quasi triginta viri.* Hæc ibi. Triclinium, ut omnes interpretantur, vel erat trium lectorum ordo, sicut sonat vox ipsa Græca; vel locus, in quo dicti lecti ad recumbendum parati extabant. De Triclinio pro tribus lectis usurpato extat illud Tullianum in Verrinis dictum: *In foro* (inquit) *sibi Triclinium straverat.* Quod explicans ipse paulò post subdit: *Imperavit, ut in foro sibi medio lecti sternerentur.* De Triclinio pro loco Discubitorio, in quo ipsi Lecti Tricliniares, non cubiculares, sternebantur, multa apud Vitruvium, necnon apud cæteros de Triclinio Scriptores extant exempla, quorum item è numero potest esse illud Regum nuper citatum. Quamvis enim ibi pro Triclinio Hæbraica lectio habeat; Translatioque septuaginta Interpretum, *Diversorium*; & Sanctes Pagninus legat, *Cœnaculum*; Editio tamen vulgata legit, *Triclinium* pro illo saltem loco, à tribus Lectis, quos in eo sternebant, nomen habente: Nam tres Lectos in Convivio, vel in loco Discubitorio Veteres solebant apponere, & cubantes cœnare. Hinc Horatius in primo Sermonum libro ait:

Triclinii usus apud Ethnicos, & Hebræos.

Joseph lib. 7. de Bello Judaico cap. 17., & Genebrardus lib. 3. Chron. Ann. Dom. 72.

1. Reg. 9. 4. Reg. 11. Hester 2.

Triclinium quid.

Cic. Verr. 1.

Vitruv. lib. 4.

1. Reg. 9.

Sanctis Pagnini editio.

Horat. Serm. lib. 1. Sat. 4.

Sæpe tribus Lectis videas cænare quaternos.

Hoc est:

In singulo quoque Lecto quatuor Convivas.

Et Juvenalis:

Juvenalis Satyra 5.

Tertia ne vacuo cessaret culcitra Lecto,

E' quibus Horatii, & Juvenalis verbis apertissimum est, Discubitorium tribus olim fuisse Lectis instructum, atque inde Triclinium dictum. Discubitorium autem vel Cœnaculum duobus Lectis instructum, Diclinium Græcè, vel Latinè Biclinium apud Plautum vocatur. Uno tantùm lecto stratum, Monoclinium Græcè, seu Uniclinium Latinè vocitari potest. Hinc qui Triclinio, seu Convivio præest, & curat, ut eduliorum varia fercula ordine, ac tempore Convivis exhibeantur, *Architriclinus* Græcè, ac Latinè nuncupatur, quem *Scalcum* italicè vocant. De Architriclino, qui Nuptiali convivio in Canâ Galileæ celebrato præerat, Beatus Joannes Evangelista suo in Evangelio mentionem facit expressam. Sed nos hunc locum brevitatis causâ silētio prętermittemus, ut revertamur, ad varios cœnandi, convivandique modos, Quæsito, quod præ manibus habemus, deservientes, quos, præter Athenæum, Vitruvium, & Philandrum, Petrus Ciacconius, & Fulvius Ursinus, viri eruditissimi, quique nostrâ ætate fuerunt insignes, tum verbis, tum etiam Tricliniorum Iconibus hinc inde conquisitis, adamussim repræsentarunt. Petrus autem Ciacconius, Christum Dominum cum Discipulis, Cœnaculo illo grandi strato, in Triclinio, tribus scilicet Lectis eos cœnasse opinatus est, & iure quidem, dicens: *Tribus autem Lectis eos cœnasse illud indicio est; quòd cum tredecim essent, in eamdem omnes patinam porrigebant manus. Quod, si mensæ fuissent perpetuæ, fieri haudquaquam potuisset. Propterea Christus Dominus dixit: Qui intingit mecum manum in Paropside, hic me tradet; neminem unum hac voce designans; cùm id omnes ex æquo facerent.* Hæc Ciacconius, qui per Mensas perpetuas, Mensas longas intelligit juxta Virgilii verba dicentis:

Triclinium, Biclinium, & Uniclinium.

Plaut. in Bacch.

Architriclinus quisnam sit, & unde dicatur.

Joann. 2.

Athenæus, Vitruv., Philander, Petrus Ciacconius, & Fulvius Ursinus lib. de Triclinio.

Matth. 26. Marc. 14.

Virg. Æneidos 8.

Perpetuis soliti Patres considere Mensis.

Quem locum Servius interpretans ait: *Perpetuis Mensis, idest longis ad sedentium ordinem exæquatis: Majores enim nostri sedentes epulabantur.* Hæc Servius. Adde etiam, quòd Antiqui cœnaturi juxtà diversos Nationum mores, necnon juxta locorum in Triclinio diversitatem, alii sedentium instar super Lectos cœnabant; alii verò proni, pulvinis, uti jam diximus, pectori appositis; alii supini jacentes; alii verò in cubitum repositi, ut videre est apud Petrum Ciacconium, & Fulvium Ursinum, Viros ætate nostrâ insignes, qui de Triclinio scripserunt, & varios discumbendi modos tam Scriptis, quàm Iconibus repræsentarunt. Aliquot hujus generis accubitus, Uniclinium, & Biclinium dictos, marmore antiquitùs repræsentatos, videre licet in Hortis Esquilinis Illustrissimi, ac Reverendissimi Alexandri Peretti Cardinalis de Monte Alto, necnon in Ædibus Illustrissimi, ac Reverendissimi Odoardi Cardinalis Farnesii, & alibi tam Romæ, quàm in aliis Italiæ locis, in quibus non solùm marmorei accubitus diversi, verumetiam ære incisi, etiam Christi Domini cum Discipulis repe-riuntur. Epulabantur etiam, sicut dictum jam fuit, humi sedentes, pulvinaribus tamen cubito interdum subjectis, sicut apud Christicolas, & apud alias Nationes in Regione, Oravè Orientali ad hanc usque diem fieri, non ignoramus. De humi cubandi more mentionem facit Bonaventura sanctus, & Doctor Seraphicus in opusculo, Meditationes Christi vitæ, inscripto, dum Cœnam, & Men-

Servius.

Diversi Accubentium modi.

Petrus Ciacc., & Fulv. Ursinus, de Triclinio.

Uniclinium, & Biclinium.

S. Bonavent. tom. 6. par. 2. opusc. 13.

Antiquorum mos in discumbendo.

Mensam Dominicam, & ad Mensam item sedendi, seu potiùs discumbendi modum meditatur dicens: *Scire autem debes, quòd ipsa Mensa erat in terra, & more antiquo in terra sederunt ad Cœnam: Erat autem Mensa quadra (ut creditur) de pluribus tamen tabellis; quam scilicet Mensam ego vidi Romæ in Ecclesia Lateranensi; & ego eamdem mensuravi. Est autem in uno quadro duorum brachiorum, & trium digitorum, aut palmi, vel citra. Ita quòd licèt artè, tamen in quolibet quadro, ut creditur, tres Discipuli sedebant; & Dominus Iesus humiliter in quodam angulo: ità quòd omnes in uno catino comedere poterant. Et propterea non intellexerunt Discipuli quando dixit: Qui intingit mecum manum in Paropside, hic me tradet, quia omnes pariter intingebant*: Hæc Sanctus Bonaventura. Tabula verò, sive Mensa lignea, de quâ Doctor Sanctus loquitur, ad hucusque in Ecclesiâ Lateranensi per longam sæculorum seriem diligenter custoditur, & veneranter asservatur, tamquam Christi Domini Mensa, quam in Cœnâ ipsius ultimâ cum Discipulis ante mortem præstitâ, adhibitam fuisse ostendit sanctus Bonaventura; cujus opinio de Tabulâ illâ quadratâ humi dispositâ, à Triclinio, tribus, videlicet Lectis aliquantum à terrâ elevatis, videtur esse aliena. Quòd autem Christus Dominus in Triclinio parum à terrâ elevato cum Discipulis discumbere consueverit, ex eo etiam conjectare licet, quòd *Maria Magdalena* (teste Beato Lucâ Evangelistâ,) *stans retro secus pedes Domini, discumbentis in Domo Pharisæi, lachrymis cœpit rigare pedes ejus, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes ejus, & unguento ungebat*. Quare si Christus in Lecto parum à terrâ elevato non recubuisset, dum in Domo Pharisæi comedebat, Magdalena retro stare secus pedes Domini, illaque obsequia pedibus ejusdem Domini præstare non potuisset, ut ratio ipsa cuique actiones enarratas contemplanti persuadet. Mensa itaque in Laterano asservata, de quâ loquitur sanctus Bonaventura, & de quâ traditio habet, quòd in eâ cœnaverit Christus cum Discipulis, pedibus suis suffulta, & ad Lectos Discubitorios admota, commodè potuit inservire Triclinio. Quòd hic idem accumbendi modus à Christo Domino servatus fuerit, ex majorum nostrorum sententiâ; comprobari etiam potest, ex veteri præsertim Basilicæ sancti Petri Musivo, quod erat supra Portam Sanctam ad Oratorium Joannis Papæ VII. circa Annum Domini DCCV. constructum, in quo Christus Dominus cum quinque Discipulis accumbentibus, Pisce asso ad Mensam apposito, repræsentabatur. Hujus autem generis accubitus vocabatur Sigma, quia erat instar Sigmatis, quod est unum Alphabeti Græci elementum, sive littera, cujus formam, vel figuram retinet apud Latinos tertia eorumdem Alphabeti littera, quæ est *C*. Idem item accubitus vocabatur Græcè Hexaclinon, vel Hesaclinium, hoc est, sex Accumbentium Lectus. Hanc Musivi partem, in quâ dictus accubitus repræsentatur, in ultimâ Vaticanæ Basilicæ demolitione desumpsi, & in meâ Bibliothecâ Angelicâ reposui, unà cum aliis Historiis in eodem Musivo repræsentatis, quas ad perpetuam dicti Oratorii memoriam penicillo delineandas curavi.

Mensæ discubitoriæ mensura.

Matth. 26. Marc. 14.

Luc. 7. de Maria Magdalena.

Oratorium Joannis Papæ VII. Ann. Dom. 705.

Sigma quid Hexaclinon.

Biblioth. Angelica.

Petrus autem Ciacconius, dum suam opinionem tueri studet, ordinem Lectulorum, atque sedentium hunc in modum explicat: *Christi Discipuli, ut verisimile est, quini in duobus Lectis discubuere: in reliquo autem tres tantum: Ipse nempe Dominus, & Joannes, ac, si divinare permittitur, Petrus: Is enim veluti proximus Joanni innuit, ut ex Domino Auctorem tanti facinoris quæreret*. Hæc Ciacconius, qui Joannem tamquam Christo maximè charum, & in sinu ejus recumbentem, propè Magistrum suum sedisse; Petrum autem eodem in Lecto, tamquam futurum Christi Vicarium (si mihi quod sentio effari liceat) recubuisse opinor.

Petrus Ciacc. de Triclinio Christi Domini, & Discipulorum pagin. 48. Joann. c. 13.

Hunc igitur tertium Triclinii Lectum, ut conjectare mihi fas est, Romanus Pontifex cum Diacono, ac Subdiacono in Solio communicans, suo quodam modo, non solùm quantum ad numerum personarum, sed quantum etiam ad quemdam recumbendi, communicandique modum adumbràtim repræsentare videtur. Ipse enim ad debitam venerationem tanto Sacramento præstandam, Solio adhærens non sedet, nec stat, nec omninò cubito innititur, sicut in Triclinio recumbi olim solebat, sed cernuus, sive curvus, quasi quemdam recumbendi modum adumbràtim præseferens, Divinum Eucharistiç Sacramentum maximâ cum veneratione sumit.

Triclinium Summi Pontificis in solemni Missa Cõmunicantis.

Summus itaque Pontifex ad Solium, non ad Altare communicat; ad universum Populum spectantem conversus, ut Christum Dominum (si meam opinionem interponere liceat) in Triclinio cum Discipulis communicantem, vel eumdem Cruci affixum, & coram omnibus passum, atque in eâ quasi reclinantem repræsentet, sicut sancto Bonaventuræ videtur. Hæc de secundo Quæsito, ut ad aliud tertio loco propositum accedamus.

Conclusio Quæsiti secundi.

QUÆSITUM III.

Cur Summus Pontifex in solemni Communione, sinistro è Solii latere Sacratissimæ Hostiæ allatæ sibi partem, Sanguinis verò è latere dextro sibi porrecti quoque partem assumat.

NUnc illud, quod tertio loco proposuimus, & scitu dignum sanè judicatur, examinandum est; cur scilicet Romanus Pontifex ad Sedem communicans, Sacratissimæ Hostiæ sinistro è latere sibi allatæ partem, pretiosissimi verò Sanguinis è latere dextro, sibi porrecti quoque partem sumere soleat. Id quod non absque mysterio introductum esse reor. Quare si mihi sententiæ dicendæ jus concedatur, ego non tanquam arbiter, sed quasi unus de Studiosorum grege hunc Ri-

tum

Joann. c. 19.

tum referendum censeo ad Sacrosanctam, & Evangelicam Historiam, quæ Sanguinem, & Aquam è Christi Latere fluxisse narrat. Quòd autem Latus non sinistrum, sed dextrum fuisse, non solùm vetustissimus pingendi, effingendique sacrum Christi Corpus Cruci affixum usus docet, verùmetiam Scriptores aliquot, qui de hoc Evangelii loco mentionem fecerunt, illud ipsum constanter affirmarunt. Horum è numero est sanctus Bernardus, qui sibi, hoc est, ad suam, & omnium Fidelium utilitatem Latus Christi Domini dextrum in Cruce apertum fuisse ait hisce verbis: *Dextrum mihi Latus effodi permisit, ut à dexterâ in dexteram transeamus*: Hæc sanctus Bernardus. De Animæ item suæ utilitate per dicti Lateris dextri apertionem à Longino in Cruce factam S. P. Augustinus loquitur in hanc verborum formam: *Longinus aperuit mihi Latus Christi lanceâ: & ego intravi, & ibi requiesco securus*. Hæc S. Pater Augustinus de Latere Christi dextro per antonomasiam, idest, per excellentiam intellecto. Hinc ad insinuandam ejusdem Lateris dextri apertionem lanceâ factam ab uno Militum, Longino postea nuncupato à voce Græca, λόγχη, quæ Latinè Hasta, sive Lancea interpretatur, antiquitùs, dum Papa solemniter celebrabat, Diaconus (Micrologo teste, cujus testimonio Innocentius subscribit) oblatione factâ, Calicem ad dextrum Oblatæ (Hostiæ scilicet) latus præparabat, hoc sanè symbolo, quòd Summus Pontifex Sanguinem, qui de Latere Christi dextro creditur, ac per picturas cernitur profluxisse, suscepturus esset. Vel hoc ipsum, ut ait Alensis, à Diacono factum volunt, quòd Sanguis, quem Christus Dominus in Cœnâ Discipulis propinavit, de Latere ejus dextro emanasse insinuaretur juxta illud, quod in Canone Missæ hisce legitur verbis: *Dedit Discipulis suis dicens: Accipite, & bibite ex eo omnes; Hic est enim Calix Sanguinis mei, novi, & æterni Testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis, & pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. Sicut itaque Diaconus, Romano Pontifice solemniter celebrante, ad hanc rem insinuandam, Calicem in Altari ad dextrum Oblatæ, hoc est, Hostiæ, latus præparare antiquitùs solebat; Ita Summus Pontifex (ut reor) ad Sanguinem è Latere Christi dextro effluxum repræsentandum, Sanguinem cum Calamo è latere Solii dextro sibi porrectum sumit; Hostiam verò è sinistro ejusdem Solii latere sibi allatam percipit, ut Mysterium Sanguinis, è dextro Christi Latere emanati significantiùs, & expressiùs repræsentet. Si enim Sanguis, & Hostia eodem è latere sibi porrigerentur, Mysterium effusi Sanguinis non ita significanter exprimeretur. Hæc de Tertio Quæsito, ut Quartum explicemus.

S. Bern. Serm. in Cantica.

Hujus lateris dextri Figura in Ezech. 47., & Levit. 1.

Alphons. Salmer. tom. 10. pag. 390., 391., 392.

S. August. in Manual. c. 23. tom. 9.

Alphons. Salmer. tom. 10. pag. 391.

Microlog. de Eccl. observ. c. 10.

Innoc. lib. 2. Myster. Missæ c. 58.

Alex. Alens. in summa Theolog. p. 4. de Euc. p. 2.

Canon Missæ

Mos antiquus

QUÆSITUM IV.

Cur consecratæ Hostiæ medietas, & Vini consecrati, hoc est, Christi Sanguinis pars à Summo Pontifice; Altera verò eorumdem pars inter Cardinalem Diaconum, & Subdiaconum Apostolicum dispertita, ab iisdem sumantur.

HÆc res cum ab ipsamet de instituendo Eucharistiæ Sacramento historiâ pendeat, facillimè, ac statim explicatur: Christus enim Dominus postquam Panem consecravit, instituto Eucharistiæ Sacramento, eumdem statim Panem consecratum, & in Christi Corpus jam conversum, vel, ut Theologi loquuntur, transsubstantiatum, fregit, suisque dedit Discipulis, ut Matthæus, Marcus, & Lucas testantur. Ad quam Panis fractionem indicandam, eumdemque Panem jam fractum Discipulis datum repræsentandum, maior Sacratissimæ Hostiæ medietas à Summo Pontifice sumitur: altera verò medietas, in duas divisa partes, à Cardinale Diacono, & à Subdiacono Apostolico item sumitur, particulâ illâ minimâ, non sine mysterio in Calicem jam demissa, ut videre est apud Innocentium III. Gabrielem Bielem, Guillelmum Durandum, ac Stephanum Durantum, qui multos in Sacrum Canonem Scriptores recenset, & præsertim eos, qui de Trium Hostiæ partium significatione scripserunt. Nam, ut multa, & quidem varia, paucis verbis perstringam, particula Hostiæ illa in Calicem demissa, & Sanguine immersa, significat illam Ecclesiæ partem, quæ naufragio hujus sæculi agitata, multis perturbationibus passionum concutitur: per Calicem enim Passio insinuatur. Aliæ duæ partes Hostiæ extrà Calicem, significant duas Ecclesiæ partes, quæ de Beatitudine sunt securæ; quarum una igne purgatorio examinatur, aut purgatur; altera verò est Sanctorum, qui cum Christo jam regnant in æternum. Hæc ex Biele in Canonem Missæ, ac Stephano Duranto de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ. Vinum item à Christo Domino in Cœnaculo consecratum, & in ipsius Christi Sanguinem jam conversum, vel transsubstantiatum, inter Discipulos distributum fuisse constat, Matthæus enim, peractâ consecratione, dictum à Christo fuisse narrat: *Bibite ex hoc omnes*: Marcus: *Et biberunt ex illo omnes*; Lucas verò: *Accipite, & dividite inter vos*. Quæ sanè verba nonnisi Sanguinis divisionem, aut distributionem indicare queunt. Ad quam rem explicandam, sive repræsentandam, Vini consecrati, hoc est, Christi Sanguinis pars à Summo Pontifice sumitur: ejusdemque residuum inter Diaconum Cardinalem, ac Subdiaconum Apostolicum distributum ab iisdem sumi solet.

Hinc antiquitus ad istuc ipsum repræsentandum, ut Amalarius Fortunatus, Innocentius hujus nominis III. in lib. 4. de Mysteriis Missæ, & Durandus à sancto Portiano in lib.

Matth. 26. Marc. 14. Lucæ 22.

Innoc. lib. 6. c. 7.

Biel in Can.

Guil. Duran. lib. 4. c. 51.

Stephan. Duran. lib. 2. c. 51. n. 6. & 7.

Biel in Can.

Steph. Dur. lib. 2. c. 51.

Matth. 26.

Marc. 14.

Luc. 22.

Amal. lib. 1. de Off. Eccles. cap. 12.

Innoc. lib. 4. c. 25.

Duran. lib. 4. Sen. dist. 13. quæst. 3. Card. Presbyteri olim Romano Pontifici concelebrabant.

lib. Sentent. 4. testantur, Cardinales Presbyteri Summum Pontificem solemniter celebrantem circumstabant, cum eo pariter celebrantes: Postremò autem, Sacrificio jam peracto, Communionem è manu ipsius Papæ suscipiebant, ad Apostolos repræsentandos, qui cum Christo Domino discumbentes sacratissimam è manu ipsius Eucharistiam sumpserunt. Quamvis autem Apostoli, Christo Panem, & Vinum consecrante, non concelebraverint; hunc tamen Sacrificii Ritum, ab eo didicerunt: & hanc ob rem Presbyteri olim Cardinales, ut Innocentius ait, Summo Pontifici solemniter celebranti, concelebrabant. Ad quam item rem demonstrandam, Presbyteratus ordinem suscepturi, Episcopo ordinanti, & celebranti concelebrant; quia sicut Apostoli Christo cœnanti (ait sanctus Thomas) concœnaverunt; ita novi Ordinandi Episcopo ordinanti concelebrant. Ad hanc fortasse rem antiquitùs observatam repræsentandam, nunc etiam Cardinales Episcopi cum Pluvialibus; Cardinales verò Presbyteri, Romano Pontifice solemniter celebrante, cum Casulis, vel Planetis Papam circumstare solent.

Innoc. lib. 4. Myst. Missæ c. 25.

S. Thom. 3. p. q. 82. art. 2.

Hæc deinde consuetudo de celebrantibus cum Papâ, ad periculum in consecratione devitandum, ut scribit Durandus, omninò exolevit: Is enim in hac præsertim re, Thomæ, necnon Innocentio refragatur: Scholastici autem Doctores de hac materiâ non parum olim altercati fuerunt; Num scilicet plures Sacerdotes unam, & eamdem Hostiam consecrare queant. Postea verò Sancta Mater Ecclesia affirmativam partem secuta, Ritum celebrantium, Episcopo Sacerdotalem Ordinem conferente, approbavit, & omnibus in locis recepit, nullum hac in re dubitandi locum relinquens. Hunc tamen Ritum, Summo Pontifice Missam solemniter celebrante, quamvis in præsentiâ dimissum, reticendum tamen non censui, quippe qui Hostiam plures in partes divisam, Diaconumque Cardinalem, & Subdiaconum Apostolicum Summo cum Pontifice sub utraque specie communicantes, & ab Apostolis cum Christo discumbentibus, & cum eo ipso communicantibus, originem trahentes, actionem Christi hac in re perbellè repræsentat. Id quod ad nostram de quarto Quæsito sententiam comprobandam, & confirmandam, nobis non parum deservit; Cur scilicet Summus Pontifex ad Solium communicans, alteram Hostiæ medietatem manducandam, Vinique consecrati item partem bibendam, Diacono Cardinali, & Subdiacono Apostolico præbeat: Hoc enim Ritu Romanus Pontifex sub utraque specie Communionem in Cœnaculo illo à Salvatore nostro institutam, non solùm exprimit, & repræsentat, sed etiam veterem illam sub utraque specie communicandi retinet consuetudinem; quæ diù in Ecclesiâ viguit, ut infra suo loco explicabitur, & diffusè quidem. De quarto Quæsito hæc hactenùs, ut Quintum explicandum aggrediamur.

Durand. ubi sup. l. 4. Sent. dist. 13. q. 3.

Conclusio Quæsiti quarti.

QUÆSITUM V.

Cur Summus Pontifex Calamum in sumendo Christi Sanguine adhibere soleat; eodemque Ministri, Cardinalis videlicet Diaconus, & Subdiaconus Apostolicus inter communicandum Calamo utantur.

Quæsitum quinto denique loco propositum examinandum superest, cur scilicet Calamus, quem alii Fistulam, alii verò Cannam appellant, à Summo Pontifice cum Diacono Cardinale, & Subdiacono Apostolico, rem divinam solemniter faciente, in Christi Sanguine hauriendo è Calice, adhibeatur. Hunc Calami usum in Ordine Romano de Officio Missæ inveni observatum: Ordo autem Romanus, qui, ut minimum, ante annos octingentos editus fuit, apertissimè indicat in Romanâ Ecclesiâ hunc usum fuisse antiquum: propterea quòd Ordo ipse ab Alcuino, Caroli Magni præceptore, qui floruit octingentesimo post Christi ortum Anno, citatus invenitur non semel. De Calamo, huic usui destinato, fit mentio in quodam de veteribus Thesauris Ecclesiæ Moguntinæ libello, qui ante quadringentos, & eò amplius annos conscriptus creditur; nam in eo inter vestes sacras, vasa, & instrumenta aurea, & argentea, necnon inter gemmas, & Calices aureos, Cruces item aureas, atque Donaria Archiepiscopalis Templi, Fistulæ quoque aliquot argenteæ, ut à Viris fide dignis accepi, recensentur in hunc hauriendi sacrosancti Sanguinis usum institutæ: quibus Archiepiscopum Moguntiæ, Germaniæ Urbis ad Rhenum sitæ, olim uti solitum, conjectare licet. Hunc etiam Calami usum ad evitandum periculum in Frisiâ, Germaniæ parte, Oceano ultra Rhenum opposita, Lindanus in suâ Panopliâ Evangelicâ pro Communione Laicorum institutum fuisse testatur, seque hujus generis Calamum, vel Fistulam Calici insertam vidisse ait his verbis: *Quia Sanguinis effusio propter incultioris Populi rusticitatem meritò timebatur, Calicibus canna est ferruminata, affabrèque inserta, unde Christi Sanguinem liceret sugere, non bibere. Tales duos Calices vidimus Boltzuvardiæ Frisiorum. Habet & Monasterium Thabor, & Bergbum, poculum simile, sed argentea (nam illi sunt stannei) Fistula veterem in Ritum factum, quo post Communionem, & hodie utuntur.* Hùcusque Lindanus. Laicos intereà solitos olim Calamo, sive Cannâ, Dominicum è Calice haurire Sanguinem ex libro signorum, quem apud Benedictinos frequentem esse affirmant, pro comperto habemus: Immò Calamum argenteum, & auratum in eumdem usum institutum ad hanc usque diem in Monte Cassino reperiri, eoque Abbatem olim uti solitum, ab iisdem Benedictinis accepi. Eumdem Calami usum in vetustioribus Carthusianorum Statutis, à Guigone sancti Bernardi coætaneo, & amico, Carthusiæque olim Priore, annos circiter jam quingentos editis inveni: in iis enim

Quæsitum quintum.

Ordo Romanus.

Alcuinus de div. Off.

Lib. de Thesaur. Eccles.

Guill. Lind. lib. 4. cap. 56. post med.

Liber signorũ apud Benedictinos.

Guigo Carthus. cap. 40. Bern. Ep. 11. & 12.

Statutis, quæ vidi ego, ac perlegi, de Calice, ac Fistulâ fit mentio his verbis: *Ornamenta aurea, vel argentea, præter Calicem, & Calamum, quo Sanguis Domini sumitur in Ecclesia, non habemus*. Hæc ibi. Ex quibus sanè verbis hunc Calami usum apud omnes ejusdem Ordinis Carthusiani Sacerdotes fuisse conjectare licet. Sacræ illæ Fistulæ, de quibus fit mentio apud Nicephorum Callixtum in Historiâ Ecclesiasticâ de Vigilio Papâ Constantinopolim profecto, num ad propositum nostrum spectent, non satis video. Nicephorus enim de Vigilio, iram Justiniani Imperatoris declinante, loquitur hunc in modum: *Vigilius autem sibi metuens, ad Sergii Martyris* (vel potiùs sanctæ Euphemiæ, ut Cardinalis Baronius vir eruditissimus, & in Historiis Ecclesiasticis insigniter versatus, emendat) *Aram confugit; & sacris Fistulis implicitus, non prius extractus cessit, quàm eas evertit. Erat namque magnus, & Corporis statu vastus*. Hæc Nicephorus; cuius de sacris Fistulis sententiam assequi rimando posse mihi non videor, propterea quòd Anastasius Bibliothecarius sacrarum Fistularum loco, Altaris columnam habet in hæc verba; *Vigilius metuens impetum Imperatoris, ad Ecclesiam sanctæ Euphemiæ fugiens, tenuit columnam Altaris: qui tractus est ab ea, & ejectus foras Ecclesiam*. Anastasius hucusque. Vigilius autem ad Ecclesiam Catholicam, & ad universum Dei Populum scribens, quæ Constantinopoli egerit, se ad sanctæ Euphemiæ Ecclesiam confugisse narrat, nullam, nec de vi sibi illatâ, nec de sacrarum Fistularum, aut columnarum eversione mentionem faciens. Id igitur utcumque sit, dictum communicandi Ritum, ut ad Fistulas, aut Calamos revertamur, non solùm apud Sacerdotes, verumetiam apud Laicos ad evitandum periculum effundendi Sanguinem (Lindano teste) inventum in usu frequenti antiquitùs fuisse dicendum est. Nam in primitivâ Ecclesiâ Laicis, & etiam non consecrantibus, modò sub utràque specie (eo præsertim tempore, quo pauci erant Christiani) modò sub unâ tantùm specie Panis, Communio ministrari solebat; tunc enim temporis sub utràque specie Communio libera erat: Nam Communicantes in Ecclesiâ Corpus Christi, & Sanguinem sub speciebus Panis, & Vini sumebant. Deindè interdum Panem item consecratum manibus accipiebant, & in Orario, sive linteolo nitido involutum deferebant Domum, tempore sibi opportuno sumendum, ut videre est apud Tertullianum in libro ad Uxorem, necnon apud Clementem Alexandrinum in libro Stromatum, apud Cyprianum in sermone de Lapsis, apud Basilium in Epistolâ ad Cæsariam Patritiam, Hieronymum in Apologiâ pro libris in Jovinianum, Ambrosium in Oratione ad Theodosium Imperatorem, & de Obitu Satyri, Sophronium in Prato spirituali, Cyrillum in Cathechesi Mystogogicâ, necnon apud alios Doctores.

Nicephorus l. 17. Hist. Eccl. c. 26.

Card. Baron. to. 7. Annal.

Anastas. Biblioth. in Vigilii Papæ vita.

Tom. 1. Ep. 7.

Lindan. lib. 4. Panopliæ Evangelicæ cap. 56.

Tertull. lib. 2. Clem. lib. 1. Cypr. Basil. Hieron. Ambros. ad Theod. lib. 5. cap. 12. Cyrill. Hierosolymitan. Cathech. 5. Sophr. cap. 79. Conc. Const. sess. 13. & Basil. sess. 30.

Adde etiam quòd Sanguis tantùm, Vinum videlicet consecratum, hoc est, sub una Vini specie sacrosancta Eucharistia dabatur interdum ægrotis illis, qui præ morbi vehementia Panem consecratum, Eucharistiam scilicet deglutire non poterant, ut Lindanus ex Concilii Carthaginensis Decreto scriptum reliquit hisce verbis: *Quare videre est, tunc unius speciei Communionem fuisse nonnullis, etiam magni nominis Ecclesiis, etsi non omnibus, nec toto Orbe solemniter usitatam. Quid, quòd alicubi videre est, fuisse interdum ægrotis sacram administratam Eucharistiam sub una Vini specie, cum Panem sacrum non possent præ morbi vehementia sumere, aut deglutire?* Hæc Lindanus. Verba verò Concilii Carthaginensis sunt hæc: *Is, qui pænitentiam in infirmitate petit, si casu, dum ad eum Sacerdos invitatus venit, oppressus infirmitate obmutuerit, vel in phrenesim versus fuerit, dent testimonium, qui eum audierunt, & accipiat pænitentiam. Et si continuò creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem, & infundatur ori ejus Eucharistia*. Ecce quomodo ex Concilii Carthaginensis Decreto Eucharistia sub unâ Vini specie phreneticis morituris dabatur. Id quod etiam in Concilio Toletano sancitum invenitur de hujus generis ægrotis, qui præter Dominici Calicis haustum traditam sibi Eucharistiam deglutire non poterant. Nam totus Christus, ut in Concilio Florentino definitum fuit, continetur sub specie Panis, & totus sub specie Vini; sub qualibet quoque parte hostiæ consecratæ, & Vini consecrati totus est Christus.

Lindan. lib. 4. Panopliæ Evangelicæ cap. 56.

Concilium Carthagen. 4. cap. 76. & 26. quæst. 6. Is, qui, cap. 8.

Concil. Tolet. 2.

Concil. Florent. de Sacramento Eucharist.

Quamvis autem Communio sub utraque specie diù fuerit in usu, in Constantiensi tamen Concilio declaratum fuit, Laicos ad utramque speciem sumendam divino jure non teneri: Immò ipsum Concilium sub excommunicationis pœna præcepit, ut nullus Presbyter sub utraque specie Panis, & Vini Populo Communionem subministraret: quia etsi in primitiva Ecclesia, ait sancta Synodus, Eucharistiæ Sacramentum sub utraque specie à Fidelibus sumebatur; hæc tamen consuetudo, multitudine Christianorum crescente, sapienter, ac laudabiliter è medio sublata est, non solum ad pericula, & scandala, verum etiam ad multa incommoda evitanda, quæ S. R. E. Cardinalis Bellarminus vir doctissimus in libro de Eucharistia non minus eruditè, quàm accuratè recenset. Quamvis enim Christus Dominus Sacratissimam Eucharistiam sub utràque Panis, & Vini specie instituerit, Laicis tamen Communio sub utràque præcepta non fuit, ob idque iis non necessaria, quia integrum Christi Corpus tàm sub specie Panis, quàm sub specie Vini, facta consecratione, veraciter continetur, sicut sacra Synodus Constantiensis constanter decernit, & Tridentina comprobat, & confirmat; Immò, ut Ricardo Tappero, Alphonso de Castro, & Jacobo Payne placet, Christus Dominus Apostolis adhuc Laicis suum Corpus sub specie panis comedendum dedit, Sanguinem verò sub specie Vini, nonnisi jam Sacerdotii dignitate insignitis, per verba illa: (*Hoc facite in meam*

Const. sess. 13. Basileens. sess. 30.

Robert. Bell. Card. l. 4. c. 24. tom. 2. contr.

Conc. Const. sess. 13. Conc. Trid. sess. 13. cap. 3. & can. 3. & sess. 21. cap. 3. & sess. 22. post cap. 1. in Decreto super petitione conces. Calicis. Apost. quando fuerunt Sacerdotio insigniti. Virg. Eccl. 3. Plaut. in Amphitr. Levit. 15. & 23

com-

commemorationem) bibendum tradidisse legitur: *Facere* enim non solum apud Ethnicos, sed in multis Scripturæ sacræ locis pro *Sacrificare* vel *Offerre* usitatum est verbum, Hinc sanctus Martialis in Epistola ad Burdegalenses, Clemens Romanus in Constitutionibus Apostolicis, Dionysius Areopagita in Ecclesiastica Hierarchia, Justinus Martyr in Dialogo cum Triphone, Origenes in Homilia ad Leviticum, Tertullianus in Apologetico adversus Gentes, Cyprianus in Epistola ad Cœcilium, Chrysostomus in Epistola ad Hebræos; illam dictionem, *Facite*, explicantes, eam nonnisi pro *Sacrificare*, vel Sacrificium offerre interpretantur: Sed sanctus Anselmus id omne magis, quàm ceteri apertè interpretatus est dicens: *Vos Sacerdotes facite, idest, ex Pane Corpus meum per verba mystica consecrate in memoriam Passionis meæ, ut recogitetis eam, dum istud Sacrificium obtuleritis*. Hæc Anselmus. Postquam igitur Apostoli Sacerdotii dignitate fuerunt insigniti per illa verba; *Hoc facite in meam commemorationem*, Sanguinem bibendum susceperunt, ad insinuandam Laicis Communionem sub utraque specie non esse necessariam. Hùc etiam spectat sententia Beati Pauli, qui dum sacrasanctam Eucharistiam dignè sumendam docet, sub disjunctionis nota de Pane atque Calice loquitur hunc in modum: *Itaque quicumque manducaverit Panem hunc, vel biberit Calicem Domini indignè, reus erit Corporis, & Sanguinis Domini*; Idcirco Laicis, & non consecrantibus Communionem sub utràque specie necessariam non esse omninò fatendum est. Quando autem sub Conjunctionis notà à Salvatore nostro dictum fuit in hæc verba: *Nisi manducaveritis Carnem Filii hominis, & biberitis ejus Sanguinem, non habebitis vitam in vobis*; Illud præceptum non de ipsius Eucharistiæ perceptione sacramentali, sed de spirituali à multis Interpretibus exponi solet: Vel si de sacramentali perceptione intelligatur, sub specie Panis Caro cum Christi Sanguine accipitur, quatenus ibi Sanguis continetur, quia sub specie Panis est vera Christi Caro ex virtute Sacramenti, cetera verò ex concomitantia, ut docent omnes, qui de hac materia scripserunt. Quam profectò veritatem sacrosancta Tridentina Synodus sapienter explicat, & multis Scripturæ sacræ locis illustrat. Vel dictio illa, *Et*, copulativa pro disjunctionis nota sumitur, ut nonnulli volunt: quia, *Et*, pro, *Vel*, non rarò in Scriptura sacra usurpari solet. Hinc Martinus Martinez, Vatablus, & S. R. E. olim Cardinalis Toletus, Vir doctissimus, illud Exodi, *Qui percusserit Patrem suum, & Matrem, morte moriatur*, disjunctivè interpretantur dictionem illam, *Et*, proposito nostro aptantes. Quamvis enim dictum illud sub nota copulationis hebraicè legatur, Interpretes tamen omnes sententiam ipsam sub sensu disjunctivo exponunt.

Nuqn. & Regum lib. 3. c. 18.
Martialis c. 3.
Clemens l. 5. cap. 20.
Dionys. c. 3.
Just. Mart.
Orig. Hom. 14 cap. 24.
Tert. Cypr. ep. 63.
Chrysost. hom. 17.
Ambr. cap. 10
Theoph. c. 10
Theod. cap. 8.
Anselmus in 1. Cor. 11.
1. Cor. 11.
Joann. 6.
Lyr. in cap. 6. Joann.
Conc. Trid. sess. 13. cap. & can. 3. sess. 21. cap. 1. & 3.
Martin. l. Hypotyposeon.
Vatablus.
Fran. Tol. in Joann. cap. 6. annot. 26.
Conc. Trid. sess. 21. c. 1.
Conc. Constanc. sess. 13.

Neque huic veritati, sive Concilii Constantiensis decreto adversatur exemplum Martini V. qui Concilio Constantiense absoluto, cui præfuit, Romam reversus, Laicos sub utraque specie communicavit, ut Lindanus ex Henrici Raltysen Archiepiscopi Nidrosiensis testimonio in libro superiùs citato testatur. Nam Concilii voluntas, eodem Lindano teste, haudquaquam fuit, ut sub utraque specie Communionem è medio tolleret penitùs, sed ut eam sub utraque specie comprehensam, nec de Jure divino, nec necessariam esse contra Hussitarum errorem demonstraret. Hinc Lindanus in eodem suæ Panopliæ Evangelicæ libro nuper citato, istùc ipsum dicit, dum loca illa, in quibus Communio sub utraque specie ad hanc usque diem licita est, diligenter recenset in hanc verborum formam: *Deindè hoc Constatiensis Concilii Decreto, nihil in Græcanica, aut Orientali, aut Indiana; Immò Septemtrionali adeò immutatum fuit Ecclesia, sicuti nec Patres tollere voluerunt utriusque speciei Communionem, ubi antiquo vigeret more; Immò nec Romanæ quidem Ecclesiæ consuetudinem in hunc usque diem observatam, voluerunt variatam: Sicuti enim illæ Ecclesiæ Orientales, &, uti audio, Dalmatiana, & quædam Septemtrionales numquam utriusque speciei Communionem intermisere, sed majori semper ex parte utramque sumpsere; ita & Romana Ecclesia priscæ consuetudinis obtinet in hunc usque diem vestigiolum, ut sacris operante Pontifice Maximo, Diaconus veteri ex more non solum de Hostia comedat, sed & de Calice combibat; Narrant enim Viri gravissimi, qui se suis ajunt vidisse oculis, Diaconum Fistulâ crystallinâ de Calice Domini Sanguinem exugere*. Hùcusque Lindanus: qui, dum consuetudinem communicandi sub utràque specie in aliquot Ecclesiis ad hæc usque tempora observatam refert, mentionem item facit de Fistula olim crystallina: nunc verò aurea, quæ in solemni Romani Pontificis Missâ adhiberi solet.

Lindan. ubi suprà.
Henricus in Oratione contra Boemos, habita in Còcil. Basil.
Lindan. l. 4. cap. 56.

Quem verò locum usus Calami pro periculis, & incommodis Laicorum evitandis inventus, apud Sacerdotes, præsertim verò apud Abbates, Episcopos, & Archiepiscopos, necnon apud Summum Pontificem cum Diacono, & Subdiacono solemniter celebrantem, habere queat, non video. Si autem ad decrepitam eorumdem ætatem juvandam, vel ad majorem ipsorum commoditatem, periculi evitandi causâ, Calami usum primitùs introductum fuisse dicamus, ut de Romano Pontifice dicier audivi; Cur in privatis Missis ob eamdem causam Calamus non adhibeatur; Cur item in solemni Summi Pontificis Missâ à Diacono, & Subdiacono, haudquaquam senibus, pro periculo evitando, Calami usu non indigentibus, hujus generis Ritus adhiberi soleat, ignoratur, nisi ad Mysterium aliquod confugiatur. Hinc ego dictum Calami usum in sugendo Christi Sanguine, Mysterio etiam non carere arbitror, ut re ipsa inferiùs demonstrare adlaborabo; præsertim verò in Missâ Romani Pontificis solemniter celebrantis.

Innocentius hujus nominis III, quamvis de omnibus, quæ à Majoribus nostris in Ecclesiasticum introducta sunt usum, rationem reddi non posse opinetur; in iis tamen omnibus, quæ in Communione Summi Pontificis rem sacram solenniter facientis observantur, profunda latere sacramenta arbitratur, & jure quidem : Immò aliquorum Communionis hujusce Rituum causam, non allegoricam, sed historicam à nonnullis se jam audivisse testatur : Verùm quia nihil authentici scriptum invenit, subticendum censuit. Mihi verò hanc præsertim, de qua loquimur, rem, diligenter, ac diù meditanti, nihil aliud opportunius, congruentiusque sese offert (nisi ad usum antiquitùs introductum conservandum referatur) quàm Calamus ille, quem pro acetosa potione Christo Domino sitienti, & Cruci affixo subministranda juxta Beati Marci Evangelium adhibitum fuisse constat. Marcus enim de ipso Calamo in hanc loquitur verborum formam : *Currens autem unus, & implens spongiam aceto, circumponensque Calamo, potum dabat ei*. Hæc Beatus Marcus. Per Calamum, si factum diligenter perpendatur, Christo Domino in Cruce pendenti, humanamque salutem mirandum in modum sitienti, porrectum, aptissimè Calix insinuatur. Calix autem, teste Walafrido Strabo, seu Strabone, à voce Græca, κύλιξ, littera υ, in α, ut Macrobius in libro Saturnalium ait, immutata, originem trahit, ab aqua calida dictus, ut Varro, Festus, & Nonius testantur : quia veteres Aquam calidam (ut ajunt) Vino mixtam habebant in deliciis, & in conviviis adhibebant, ut Antonius Persius, Vir ætate nostra doctissimus, & Polyhistoris nomine dignus, eruditè ostendit. Hinc, ut inquit Papias, Calix potionem calidam, vel passionem, vel, Hieronymo teste, mortificationem carnis, seu animum ad Martyrium semper paratum significat : Sive, ut Origeni placet, passionem dolorum, aut Martyrii, quod sine igne, aut fervore charitatis esse non potest. Quem profectò fidei, vel charitatis fervorem, ut videre est in Missa Sancti Basilii, & Sancti Chrysostomi, insinuant Græci dum Aquam calefactam, sive fervidam, quæ ferventem Populi charitatem repræsentat, Vino jam frigida mixto, & consecrato, adjungunt, ubi primùm sumere volunt Sanguinem. Quamvis autem nonnulli ex Græcis ad calorem, seu teporem Sanguinis aquâ mixti, & è latere Dominico emanati exprimendum, id fieri dicant; & Nicolaus Cabasilas per Aquam calidam, in Calicem injectam, Spiritus sancti in Ecclesiam descensum interpretetur ; Ego tamen per Aquam calefactam, Vino mixtam, & Calici immissam, Populum charitate ferventem, atque ad Martyrii passionem præparatum significari posse censeo; sicut ex ipsa Beati Joannis Apocalypsi, necnon ex iis, quæ in primo Quæsito dicta sunt, colligi potest. De Passione itaque Martyrii per Calicem (ut eò, unde digressi sumus, revertamur) insinuata, legitur apud Evangelistas, præsertim verò apud Matthæum in hæc verba : *Potestis bibere Calicem, quem ego bibiturus sum?* Et : *Pater mi, si possibile est, transeat à me Calix iste* : Calix namque, ut ait Odo Cameracensis, metonymice, continens scilicet pro eo, quod continetur, idest, Vas pro Sanguine sumitur. Quòd autem Calamus Christo in Cruce pendenti Calicis loco fuerit porrectus, ex eo patet, quòd ipse Calamus Calicis munere functus, ad potum porrigendum deservivit : Christus enim Cruci affixus, adeo erat à terra elevatus, ut potus nonnisi stipite, aut scipione aliquo, vel Calamo, aut arundine ori ejus porrigi poterat.

Quod autem ad Christi passionem per Calicem insinuatam pertinet, illud in primis sese nobis offert considerandum, cur scilicet divinâ dispensatione factum sit, ut in Golgotha Calvariæ loco, antequam Cruci affigeretur, Vinum cum Felle mixtum, vel Myrrhatum, deinde Calami, sive Arundinis ministerio Acetum Christo Domino Cruci affixo bibendum datum fuerit : Id quod mysterio non carere credas oportet. Hęc enim tria, Fel scilicet, Acetum, & Myrrha, nonnisi amarissimum, & acerbissimum Calicem, Calicem videlicet amarissimæ, & acerbissimæ Passionis per Calamum insinuatæ præseferunt. De duobus primis Propheta David, qui Christi Mysteria præ cęteris Prophetis plenè prævidit, & expressè scripsit (ut Augustinus, & Cassiodorus testantur) dum amarissimam, & acerbissimam Domini Salvatoris nostri Passionem diffuse narrat, & piè meditatur, post multa in hæc ait verba : *Dederunt in escam meam Fel, & in siti mea potaverunt me Aceto*. Utrumque enim, Fel scilicet, atque Acetum, molestiam, aut amaritudinem, mordacitatem, sive austeritatem, suavitati contrariam, Passionique congenitam designat. Fel namque, quod à Medicis flava bilis vocitatur, est humor amarissimus, sub ima hepatis parte in vesicula quadam conclusus, tribulationem, Hieronymo teste, & supplicium, aut punitionem, aut mortem in Scriptura sacra interdum significat. Hinc Sedulius, dum de Paschali opere scribit, & Fel Domino datum meditatur, per Fel amaram mortem significari ait hunc in modum : *Nec illud à Consortio Divinitatis abscessit, quòd datum sumit Vinum felle mixtum, labris tetigit, & ab ore projecit, Signum quippè fuit mirabile, amaram mortem Dominum degustare, confestimque virus ejus horribile reducis vultus aversione contemnere*. Hæc Sedulius. Acetum quoque, quod est item mordax, & gustui grave ; immò propter suam ipsius mordacitatem, & acerbitatem ad bibendum insuave, atque ineptum, supplicium, & correctionem in divinis literis nonnumquam præseferre solet, ut Eucherius, & Beda testantur. Hinc Plautus in amaritudine animi insinuanda Acetum cum Felle perbellè conjunxit, apud quem Adolescens ad

Innoc. 3. l. 3. Myst. Missæ.

Auctoris opinio de Calamo.

Marc. 15.

Calamus pro Calice.

Calix unde dicatur.

Walafrid. Strab. c. 24. de reb. Eccl. Macrob. l. 5. c. 21. in fine.

Varro lib. 4. lat. Festus lib. 3. Nonius. Ant. Persius in lib. de potu calido. Papias, Hieron. ep. 20. tom. 1.

Orig. tract. 12. & 35. in Matthæum.

Missa S. Basil. & S. Chrisost. S. Germ. in hunc Ritum.

Nicol. Cabasil c. 37. in expos. Liturg. tom. 6 Bibliothecæ Veterum Patrum.

Apocal. 3. & 17. Sup. pag. 9. & seq.

Matth. 20. Marc. 10. & 14 Luc. 22. Jo. 18. Odo Cameracen. in expositione Can. d. 3.

Calix cur Passionem significet.

Aug. & Cassiod. in Ps. 68.

Psalm. 68.

Fel, quid, & ejus locus.

Hieronym. in Hierem.

Sedulius l. 3. cap. 12. de Paschali opere.

Eucher. formulis spiritualibus l. & Beda in Prov. 25.

ad Astaphium loquens, hunc in modum ait:

Plautus in Truculent. Act. 1 scen. 2.

In melle sunt sitę linguę vestræ, atq; orationes:
Corda in felle sunt sita, atque acerbo Aceto.

Adde etiam, quòd de potione amarissimâ, Christo in Golgothâ nondum Cruci affixo subministrata, idem ferè à Matthæo, & à Marco scriptum fuit: hic autem, loco Vini cum Felle mixti, Vinum myrrhatum Christo Domino oblatum fuisse testatur. Sed hunc nodum sanctus Pater Augustinus dissolvit dicens: *Hoc intelligendum est, Matthæum dixisse, cum Felle mixtum: Fel quippè pro amaritudine posuit: Myrrhatum enim Vinum amarissimum est, quamquam fieri possit, ut, & Fel, & Myrrha Vinum amarissimum redderent.* Hæc Augustinus. Michael autem Mercatus Miniatensis, vir quidem ætate nostrâ eruditissimus, in suâ Metallothecâ, rerum fossilium varietate refertissimâ, quam ego frequenter legi, Vinum Myrrhatum, seu Myrrhinum, non amarum, sed gustui gratum, ac jucundum olim fuisse docet. Id quod item mihi coram non semel affirmavit, quibusdam & Plauti, & Plinii locis innixus. Hanc etiam opinionem nonnulli Scriptores ætate nostrâ insignes sequuntur, Christumque Dominum omnes ærumnas spontè suscipientem, nullumq; in suo corpore solatium capere volentem, Myrrhinum, sive Myrrhatum Vinum tamquam gustui gratum, & jucundum omninò recusasse contendunt.

Matth. 27. Marc. 15. Aug. lib. 3. de consens. Evangel. cap. 11. tom. 4. Mich. Mercatus in Metallotheca. Plin. lib. 14. Nat. hist. c. 13. Opiniones de Myrrhato Vino. Confutatio prima.

Nos tamen doctrinam, & sententiam sancti Patris Augustini, cæterorumque Doctorum sequemur. Quamvis enim illi ex recentioribus Scriptores (quos honoris gratiâ semper nomino) Plauti, & Plinii auctoritate suffulti, Vinum Myrrhatum non amarum, sed dulcedine, ac suavitate refertum omninò fuisse affirment, inter eos tamen non deest, qui Myrrhatum Vinum, etsi non ex Myrrhâ ipsâ; Ex aliis tamen admixtis speciebus dulcedinem in vasis Myrrhinis olim contraxisse fateatur. quasi Myrrham reapse amaram esse dicat: Id quod omnes affirmant: Galenus namque in libro de simplicium medicamentorum facultatibus, necnon Isidorus Hispalensis in libro Etymologiarum, aliique Scriptores Classici, Myrrham amaram esse testantur: Et hac in re Doctores sacri omnes consentiunt. Hinc sanctus Bernardus in Canticâ Canticorum, dum locum de Myrrhâ illum (*Fasciculus Myrrhæ dilectus meus mihi*) interpretatur, Myrrhæ significatum explicat hisce verbis: *Myrrha, amara res, dura, & aspera, tribulationem significat.* Et paulò inferiùs, Myrrham, quâ Christus in Cruce (ait) potatus fuit, nostrorum peccatorum amaritudinem Christum Dominum sibi tum applicuisse dicit. Quare Origenes in Canticâ Canticorum, necnon Basilius Magnus in Psalm. 44.; Aliique Doctores per Myrrham, Passionem, ac Mortem significari volunt. Quæ sanè omnia nullum cum Vino illo Myrrhino, jucundo, & gustui grato, symbolum habent, odore ipso excepto, quem sanè Myrrhæ gutta suavem habet; nisi dicamus, Vina illa Myrrhina, quantum ad saporem, fuisse perjucunda, non ex Myrrhâ ipsâ, quæ Vinum, quamvis dulcissimis condimentis refertum, amarum redderet, sed ex condimentis, quæ in vasis Myrrhinis apponebantur Vino commixta. Vina itaque saporem ex condimentis, odorem ex vasis contrahebant; idcircò Plinius non sapore Myrrhæ, sed odore ejus condita Vina apud Priscos erant lautissima. Odorem autem Myrrhæ illum, de quo Plinius loquitur, non ex Myrrhæ guttâ, sive lacrymâ, sed ex vasis ipsis contractum esse dicas oportet. Nam vasa illa conficiebantur, vel ex Myrrhæ ligno, vel ex lapide quodam, quem Plinius, Isidorus, Albertus Magnus, Bartholomæus Anglicus, Camillus Leonardus, & alii, Myrrhinam, ac Murrhinam, vocant, & apud Parthos nasci, atque ad vasa fabricanda idoneum esse dicunt. Vasa verò Myrrhina Pompejum in Italiam primum advexisse, magnoque pretio extitisse Plinius narrat. Myrrhites item, ut iidem Scriptores volunt, lapis est, & colori, & odori Myrrhæ adsimilis, confricatusque pannis, nardi, aut aromatis odorem spirat cum suavitate. Quod si ex confricatione fit, multò magis illud ipsum ex Vini ebullitione in vasa illa Myrrhina immissi effici credendum est. Quando igitur à Plauto Myrrhina, hoc est, illud Vini conditi genus, inter dulcia nominatur; dulcedinem illam non ad Myrrham, sed ad condimenta ipsa dulcia referendum censeo. Arbor namque nec amaritudinem, nec odorem habet, nec fructum; sed guttæ ipsi, aut lacrymę ex arbore stillanti odorem, & amaritudinem inesse Hieronymus Lauretus in suâ Allegoriarum Silvâ, & alii Scriptores produnt. Vinum itaque duobus modis Myrrhinum, sive Myrrhatum dici posse puto; Vel quia Vinum (ut ajunt) calidum, & fervens, vel ebulliens in vasa Myrrhina immissum, ex ligno, vel ex lapide propter ebullitionem ipsam, odorem, ex condimentis dulcedinem excipit; Vel quia Myrrhæ gutta, sive lacryma, quæ amarissima res est, Vino conjuncta, Vinum amarissimum reddit: Fieri autem non potest, ut Vinum primo modo sumptum, Christo Domino in Golgothâ fuerit oblatum; proptereà quòd loco Vini Myrrhati, quod scribit S. Marcus, eodemmet in loco S. Matthæus Vinum cum Felle mixtum, oblatum Christo Domino fuisse narrat. Editio verò græca apud Matthęum loco Vini, Acetum, quod est Vinum acidum & asperum, legitur hisce verbis: *Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον,* hoc est; Dederunt ei bibere Acetum cum Felle mixtum. Quæ sanè mixtio acerbitatem, & amaritudinem bibenti mirandum in modum affert. Acetum autem, vel Vinum cum Felle mixtum, & Vinum Myrrhatum, idem hoc in loco esse ait Beda; quia cum sancto Augustino Fel pro amaritudine à beato Matthæo usurpatum eo in loco fuisse affirmat. Immò sanctus Augustinus, ut diximus, Vinum cum Felle, ac Myrrhâ mixtum, Christo datum conjectat. Et Cyrillus Hierosolymitanus suâ in Catechesi ait: *Fel dederunt ori ejus, Vinum Myrrhâ permixtum: Myrrha autem*

Galen. lib. 8. Isid. l. 17 c. 8. Bernar. ser. 43. in Cant. 1. Orig. Conc. 1. Basil. Conc. 2.

Plin. lib. 14. cap. 13. Plin. l. 37. c. 2. Isid. l. 16. c. 7. Albert. Bartchol. Anglic. l. Camil. Leonard. Plin. l. 37. c. 2. Plauti, & Plinii loca explicantur. Plaut. in Pseudolo. Hieron. Laurent. in Silua Allegoriarum de Myrrha. Confutatio secunda. Marc. 15. Matth. 27. Biblia Regia Matth. 27. Beda in Matth. 27. Cyrill. Cathec. 13.

Apon. l. 3. in Cant. tom. 9. pp. 19. tem *Fellis instar amara est*; Idemque de Myrrhâ ferè scribit Aponius dicens: *Myrrha siquidem amara interpretatur*; Immò apud Beatum Hieronymum in Ruffini Symbolo, Vinum Myrrhatum Felle amarius existimatur, Hinc aliud Myrrhinum, aliud Myrrhatum Vinum esse censeo: Illud enim ex vase odorem, hoc autem ex Myrrhâ ipsâ amarissimum trahere saporem credendum est. Si autem saporem gustui gratum ex vase illo reddi quis experimento dicat, ut Mercatus in suâ Metallothecâ affirmat, vel saporem illum suavem ex condimentis effici, vel vas illud ex alio alterius naturæ ligno esse dicas necesse est, ut de Myrrhite lapide dictum nuper fuit. Tantum itaque abest, ut Vinum illud Myrrhatum Christo datum, dulce fuerit, ac suave, ut nihil ipsi dulcedini, ac suavitati magis contrarium esse queat. Dulce namque, & amarum, antitheta esse nemo non novit. Quamvis verò Christum Dominum Vinum Myrrhatum apud beatum Marcum non accepisse legatur; Eum tamen Vinum illud gustasse, sed non bibisse Doctores contendunt, ut legitur in beati Matthæi Evangelio, de Vino, vel Aceto cum Felle mixto dicentis: *Et cùm gustasset, noluit bibere*; nam parum (teste Philosopho) pro nihilo interdùm censetur. Myrrhatum igitur Vinum non accepit, ut biberet, ait sanctus Pater Augustinus, sed gustavit pro nobis amaritudinem Passionis, ac mortis; nobis Passionis acerbæ, atque mortis amaræ partem relinquens. Adde etiam, quòd Christus Dominus Vinum Myrrhatum gustavit, sed bibere recusavit, ut hoc exemplo verum hominem se esse comprobaret, dum rem amaram gustui humano ingratam, & omninò adversantem, renuebat: sicut enim dulcia sunt amica naturæ, ita amara eidem inimica esse, necesse est. Sed quamvis Vinum cum Felle mixtum (quod Hilarius etiam peccatorum amaritudinem mysticè appellat) necnon Vinum Myrrhatum absque Calami, aut Arundinis ministerio, sed non sine Calice, aut Vase, Calicis loco, Christo Domino in Golgothâ oblatum verisimile sit; per Fel tamen, per Myrrham, & per Acetum in poculum Christo sitienti datum, amaritudinem, & asperitatem, sive acerbitatem Passionis Dominicæ, per Calamum, aut per Calicem in primis repræsentatæ, sanctorum Patrum consensu significari, fatendum est.

Marc. 15.

Matth. 27.

Arist. 2. phys. sic. tex. 1.

Aug. lib. 3. de cons. Evang. c. 11. tom. 4.

Hilarius in Matth. c. 33.

Matth. 27.

Sancta itaque Mater Ecclesia (si meam hoc loco opinionem proferre liceat) ut in divino Missæ Sacrificio, in quo memoria Passionis Christi recolitur, amaritudinem, & acerbitatem Passionis Dominicæ, ut reor, repræsentaret, Spiritu sancto afflata, instituit, ut Romanus Pontifex, Summus Dei Sacerdos, & Christi Vicarius, in hauriendo è Calice Sanguine, uteretur Calamo, per quem ipsi Christo Acetū potandum fuerat in Cruce datum. Hoc enim facto, præter Mysteria Passionis ad finem deducta, præter denique opus Redemptionis nostræ completum, per Vinum Myrrhatum amarissimum jam ei subministratum, & per Acetum Calamo eidem porrectum, & ab ipsomet potatum, ad summum crudelitatis Judæorum perventum jam erat. Hinc Joannes suo in Evangelio scriptum reliquit: *Cùm ergo accepisset Jesus Acetum dixit: Consummatum est*, id est, non solùm de acetosâ potione consummata est prophetia illa: *Dederunt in escam meam Fel, & in siti mea potaverunt me Aceto*; sed cæteris interpretationibus, quæ in hunc locum afferri solent, prætermissis, quasi dicere voluisset: Nil acerbitatis, nilve crudelitatis aliud superest sumendum.

Joann. 19.

Psal. 68.

Quam idcircò rem, Passionis videlicèt amaritudinem, & acerbitatem, immensumque crudelitatis cumulum Romanus Pontifex in Sacratissimo Missæ Sacrificio repræsentans, illo utitur Calamo, in quo summa totius amaritudinis, & acerbitatis, summaque crudelitatis per Myrrham, Fel, & Acetum subministratæ, morte tandem cum ipsâ conclusa est. Sed quoniam membra suum caput sequi debent, & spinoso item sub capite membra delicata esse non decet, ut sanctus Bernardus ait, acerbissimam Christi Passionem per imitationem, vel saltem per affectum, aut promptam voluntatem, sua in membra derivare necesse est. Idcircò non solùm Romanus Pontifex, sed Diaconus item Cardinalis, & Subdiaconus Apostolicus, in eâ Sanguinis portione sumendâ eodem utuntur Calamo ad ipsam Passionis communicationem, aut participationem insinuandam. Quam profectò Passionis Communicationem veris Christi membris, eo, quem explicavimus, modo, necessariam esse Matthæus testatur per illa Salvatoris nostri verba, ambitiosam, & avidam Discipulorum postulationem retundentis hunc in modum: *Potestis* (inquit Dominus illis Discipulis, & omnibus verè Christifidelibus) *bibere Calicem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. Ait illis: Calicem quidem meum bibetis*: Hoc est, Passionis meæ consortes, aut participes per imitationem, aut saltem per promptam voluntatem vos fore video. Horum namque modorum altero, ut ex ipsiusmet Christi sententiâ colligi potest, Calicem Domini à nobis bibendum esse fateamur, oportet. Hùc etiam spectare potest beati Lucæ locus, qui duos à Christo Discipulis Calices porrectos esse commemorat; unum scilicet ante benedictum, fractumque Panem; alterum verò post Panis benedictionem, fractionemque præstitam. Quamvis enim nonnulli hunc de duplici Calice locum, hoc est, de primo Calice ad vetus, de secundo ad novum Pascha pertinente interpretentur; Alii verò de Calice inter Discipulos antea dividendo, eodemque postea bibendo; Vel de uno, eodemque Calice primâ vice præoccupativè commemorato; non desunt tamen qui per primum Calicem, Passionem præfiguratam fuisse contendant, ut Paschasius Ratbertus in Epistolâ ad Frudegardum de Corpore, & Sangine Domini refert.

S. Bernardus.

Diac. & Subdiac. cur Calamo infugendo Christi Sanguine utantur.

Matth. 20.

Marc. 10.

Luc. 22.

Gloss. interlin.

Theophylactus in hunc locum.

Aug. lib. 3. de cons. Evang. cap. 1.

Paschas. Ratbert. in exposit. Epistol. tom. 6. Bibliothec. Veterū Patrum.

Ad Amaritudinem igitur, sive ad crudelitatem, & acerbitatem Passionis per Calamum

Conclusio Quæsiti quinti.

lamum subministratam, vel insinuatam, necnon ad Arundinem oblatam Christo Cruci affixo repræsentandam, Summus Pontifex in hauriendo è Calice Sanguine, Calamum adhibet. Ad ejusdem verò Passionis communicationem præseferendam, sive insinuandam, Diaconus Cardinalis, & Subdiaconus Apostolicus in ipso item Missæ Sacrificio, seu Communione, Calamo eodem uti solent.

PERORATIO, SIVE EPILOGUS

Rerum dictarum,

Juxta Quæsita explicata quinque Conclusionibus comprehensus.

UT tandem aliquando Quæsita initio proposita in formam Conclusionum redigam, & Commentarium concludam, ac definiam, quæ suprà diffusè dicta sunt, compendio repetam in hæc verba:

CONCLUSIO I.

Eucharistiæ Sacramenti perceptio, Communio nuncupatur, quia per eam Deus sese nobis insigniter communicat, nosque sibi incorporat.

CONCLUSIO II.

Summus Pontifex ad Altare consecrat, & ad Solium communicat, ut Christum in Cœnaculo cum Discipulis communicantem, & eumdem Cruci affixum, necnon coràm omnibus passum, atque in eâ quasi reclinantem, referat, cruentum, & incruentum Sacrificium uno eodem actu repræsentans.

CONCLUSIO III.

Dum Sacrosanctam Eucharistiam percipit, ad sinistrum Solii latus Hostiam sumit, Sanguinem verò ad latus dextrum, ut Sanguinem cum Aquâ è latere Christi dextro effluxum propriùs repræsentet: Dextrum namque latus ab uno Militum lanceâ fuit apertum, non sinistrum, ut rectè ait *Gregorius Nazianzenus, & Bernardus serm. 30. in Canticâ.*

CONCLUSIO IV.

Hostiam verò, & Vinum consecratum, hoc est, Sanguinem inter Diaconum Cardinalem, & Subdiaconum Apostolicum dividit; ejusdem Hostiæ integram medietatem, tertiamque Vini consecrati partem sumens, ut Communionem, illo item in Cœnaculo institutam, insinuet.

CONCLUSIO V.

Calamo denique Summus Pontifex in hauriendo Christi Sanguine utitur, ut Calamum Christo Cruci affixo porrectum ad potandum, amarissimamque Passionem exprimat; Ministri verò, Diaconus scilicet Cardinalis, & Subdiaconus Apostolicus eodem utuntur Calamo; ad ejusdem Passionis Communicationem insinuandam.

EXCU-

EXCUSATIO.

HÆC sunt, quæ pro Nodis, vel Quæsitis initio propositis dissolvendis, aut explicandis mihi dicenda videbantur. Num ego scopum attigerim, judicent alii: Si enim rem ipsam non fuero assequutus, sive [ut ajunt] rem acu non tetigero, sicut facilè evenire posse credo; satis tamen erit, si ego in rebus tam arduis, & abstrusis aliquid dixero, quod à ratione, & ab hujus generis communicandi Ritu alienum prorsus non existimetur: propterea quòd de Quæsitis hisce hoc in Commentario explicatis nil ferè ab aliis conscriptum inveni, nisi ea, & quidem perpauca, quæ suis locis recitavimus; innumeris fere Scriptorum, tàm veterum, quàm recentiorum monimentis hinc inde à me conquisitis, ac diligentèr perlustratis.

FINIS.

DE

DE SACROSANCTO CHRISTI CORPORE ROMANIS PONTIFICIBUS *Iter conficientibus præferendo* COMMENTARIUS.

PRÆFATIO.

NEMO tam hebeti, tamve rudi ingenio est, qui scire omnino negligat, occultasque rerum causas nosse non desideret, ut Peripateticorum Princeps in suâ Metaphysicâ testatum reliquit. Arist. lib. 1. Metaph. t.1. Quam profectò sententiam mihi perbelle, mirumque in modum comprobatam fuisse fateor, dum sacratissimum Christi, & Salvatoris nostri Corpus, Sanctissimo D. N. CLEMENTI Papæ VIII. ab Urbe Româ Ferrariam celeriter, ac feliciter, expressoque divinæ opis præsidio superiori anno recuperatam proficiscenti, præferebatur: toto enim itinere complures cujuscumque status & conditionis, dignitatisve homines ex me sciscitati sunt, quid hic sacer Ritus sibi velit, hoc est, cur Sanctissimum Christi Corpus Romano Pontifici longum iter conficienti præferatur; meque non pauci, ut hac de re conscriberem, sunt cohortati. Scribendi occasio. Ego verò hanc scribendi provinciam, cùm mihi tamquàm Apostolici Palatii Sacristæ satis idoneam, immò verò peculiarem esse dijudicarim, eam libentissimè, divinâ fretus ope, suscepi, tùm ob ipsam curam in gestando Sanctissimo ante Summum Pontificem Sacramento ex officio mihi demandatam; tùm quia hujus generis argumentum, nec à veteribus, nec à recentioribus Scriptoribus occupatum animadverti. Auctoris intentio, sive institutum. Idcircò itinere Ferrariam usque confecto, de Sacratissimi Christi Corporis in itinere deferendi Ritu Commentarium hunc ipso festo Sanctissimi Sacramenti die, Ferrariæ mihi placuit auspicari, ut ipsemet Christus Dominus, de cujus glorioso Corpore, in Eucharistiæ Sacramento mirabiliter occultato, verba facturus sum, sermonem re tantâ, ac tam mirabili mysterio dignum, mihi ex suâ ipsius clementiâ liberaliter subministret.

Ut autem omnia suo quæque ordine, qui non solùm memoriæ maximè lumen affert, sed orationem item clariorem reddit, collocentur; Commentarium nostrum in quatuor præcipuas distribuemus partes: In quarum Commentarii divisio. primâ,

Commentarii pars prima. primâ, unde Ritus gestandi Sanctissimum Sacramentum ante Romanum Pontificem iter longum conficientem, originem trahat, disputabimus; nostramque hac de re sententiam aperiemus. Commentarii pars secunda. In alterâ verò, longa Summorum Pontificum breviter recensebimus itinera, quibus sacrum hujusce gestationis Ritum, ut ex Diariis cœremoniarum, necnon ex Historiis constat, Commentarii pars tertia. observatum invenimus. In tertiâ parte iter Clementis VIII., seu potius Commentarii pars quarta. Societatis Sanctissimi Sacramenti ab Urbe Româ Ferrariam usque; In quartâ denique ad eamdem Urbem reditum describemus, scituque digniora explicabimus.

COMMENTARII DIVISIO.

Commentarius quatuor constat partibus, quarum

P R I M A.

Originem, ac rationem deferendi Sanctissimum Sacramentum ante Romanos Pontifices iter conficientes, necnon sacros, & antiquissimos Ritus ad sacrosanctam Eucharistiam pertinentes ex sanctorum Patrum monumentis, Conciliorumque Decretis excerptos; complectitur,

S E C U N D A.

Romanos Pontifices, qui Sanctissimum Sacramentum in itinere deferendum curarunt, eorundemque profectionis causas brevissimè recenset,

T E R T I A.

Societatis Sanctissimi Sacramenti ab Urbe Româ profectionem, Clementis item VIII. maximè solemnem in Civitatem Ferrariam ingressum, præcipuasque res ab eodem Clemente Ferrariæ gestas comprehendit.

Q U A R T A.

Ejusdem Societatis reditum, & Summi Pontificis in Urbem Romam ingressum describit.

A U C T O R E S

In Commentario citati.

A*Driani Cardinalis Itinerarium.*
Alcuinus.
S. Ambrosius.
Annius Viterbiensis.
Antonini Itinerarium.
Aristoteles.
S. Augustinus.

Baptista Fulgosus.
Bartholomæus Platyna.
Bartholomæus Anglicus.
S. Basilius Magnus.
S. Beda Venerabilis.
Blondus Flavius.
S. Bonifacius Episcopus, & Martyr.
Burchardus Wormacien. Episcopus.

Canones Summorum Pontificum.
Cæremoniarum liber.
Clemens Alexandrinus.

Concilia

IN COMMENTARIUM

Fr. Angeli Rocchæ Sacrarii Pontificii Præfecti

DE SACRATISSIMO CHRISTI CORPORE

Summis Pontificibus iter facientibus
præferendo

CARMINA.

Pompeii Ugonii.

DUm vehit Ausonias CLEMENTEM lęta per Urbes
Gloria, perdomiti litus ad usque Padi,
Cælica, more Patrum veteri,præcedit eunti
Hostia, te pompam,Rocca, regente sacram.
Seu Pastoris iter,seu quæ præit Hostia,digna
Utraque res memori posteritate legi.
Forte tamen longâ latuissent omnia nocte
Condita, præferrent ni tua scripta facem.
Tu sacram dux ante viam,tu dux eris idem,
Ne pereant sacræ tot memorandæ viæ.

Ejusdem.

POntificum Æditimus, custodis Angele sacra;
Custodis scriptis, factaque Pontificum.
Et dubium[benè sic pręstas utrumq;]relinquis
Angele sis melior Scriptor, an Æditimus.

Ejusdem

Ejusdem.

ERidani tendit Clemens ad mœnia Victor,
Hostiaque est longę prævia sancta viç.
Tu simul & magnos celebras Clementis hono-
Et veterē ritum Rocca disertè doces. [res,
Pars operis cælo, data pars est altera terris,
Ut cælo & terris præmia digna feras.

Julii Cæsaris Rainerii.

MIrari cessent homines, cur victima sacra
Pōtifici pręet, cùm movet Urbe pedē:
Angelico, non humano docet Angelus ore
Esse viam carpit cum procul ille viam.

Ejusdem.

INstructas acies, gestum sine sanguine bellum,
Et placida Eridani mœnia capta manu,

Mandabunt alii chartis: tu candide Rocca
Cælestis celebras, te duce, Regis iter.

Cum sacris præsis, decuit te scribere sacra,
Qui melius posset scribere nullus erat.

In eundem Commentarium

ALIA CARMINA.

Dominici Ancajani.

OEnotriæ tellus nostro quod tempore vidit
Pontificem Christi prægredientis iter,
Sęcula scripsisti possent ut nosse futura
Angele, ab Eoo litus ad Hesperium.
Sic, quò tam celebris volitabit gloria facti,
Fecisti famam nominis ire tui.

Ejusdem.

SAcris Rocca præes, versas sacra, sacra ministras;
Quis melius quàm tu sacra docere potest?

Pauli Thunni.

SI quæris domina forsan cum cedit ab Urbe
Hostia Romanum cur eat ante Patrem;
Hoc te non magno poterit docuisse libello
Angelus eloquio magnus, & ingenio.
Legeris hunc: reliqua, ambages, commentaque dices;
Ut sacram teneas hic via certa viam.

Hieronymi de Calecii.

TIbridis à ripâ, longè Phaëtontis ad amnem
Clementem invictum publica causa vocat.
Hostia quæ præeat divina paratur eunti,
Qui causam possit dicere nullus adest.
Angelus hanc docuit tam rectè, tamq; disertè,
E cælo lapsum hunc Angelum ut esse putes.

Nicolai Vestæ.

MItis equi dorso præeat cur cælica Pixis,
Quod Latia Latius raró abit Urbe Pater;
Obruerat causam tenebris ingrata vetustas,
Et dubius sancta de dape rumor erat.
Angele, panduntur veteris mysteria ritus,
Et rata Pontificum, te duce, facta manent.
Ut nūquam abscedant posthàc à Tibride, per te
Servandi moris fama perennis erit.

Thomæ de Federicis.

MIrata antiquum nostra hæc sunt sęcula morem,
Ante sacrum ferri dona sacrata Patrem.
Esse docet soli servata viatica, nec nos
Abduci vulgi murmure Rocca finit.
Non ventura igitur posthàc mirabitur ætas,
Sed docti ingenium tollet ad astra viri.

Vincentii Rapæ.

QUod manibus tangis, ne temnas candide lector.
Materies gratum reddit, & auctor opus.
Materia Angelicus Panis, est Angelus auctor:
Angelicè scriptum credere jure potes.

Alfonsi Ferri.

CÆlica Romuleum præcessit victima Patrem,
Cum domiti ad ripas tenderet Eridani.
Causa latet; chartis aperis tu Rocca disertis,
Desinat ut posthàc quærere Posteritas.

DE

DE SACROSANCTO CHRISTI CORPORE ROMANIS PONTIFICIBUS *Iter conficientibus præferendo* COMMENTARIUS.

PARS PRIMA.

Cur facrofanctum Chrifti Corpus Romanis Pontificibus longum iter facientibus præferatur.

NIVERSA Scriptura facra fub veteris, ac novi Teftamenti, five veteris, ac novę Legis nomine appellari folet: illamque ab hac fanctus Pater Auguftinus inter cęteras differentias, quas de utrâque variis in locis narrat, figuris, ac figuratis differre; veteremque Legem novæ occultationem, novamque veteris Legis manifeftationem effe ait. Ad quam fanè veritatem demonftrandam exempla ferè innumera in medium afferri poffent, quæ, tanquam à propofito noftro aliena, filentio nunc prætermittenda funt, ut noftrum de venerando Euchariftiæ Sacramento inftitutum aggrediamur. Auguftiffimum hoc Sacramentum, non folùm per Altare, & per Manna à Moyfe defcriptum, in ejus libris adumbratum fuit, ficut beatus Pater Auguftinus, & alii Doctores fancti teftantur; fed per Arcam item fœderis, ac teftamenti Domini, iftucipfum fignificatum fuiffe conftat. Figurâ itaque de Altari, ac de Manna omifsâ, Arcam fœderis, noftrum de Sanctiffimo Sacramento inftitutum fatis bellè repræfentantem, contemplandam proponemus.

Aug. lib. de vera Relig. 17. & de Cathec. rud. c. 4. & de mor. Ecclef. c. 28.

Gen., Exod., Levit. &c. Exod. 16. Num. 11.

Aug. tract. 26. in Joan: poft med.

Arca illa fœderis Domini, à Moyfe fancto in libro Exodi confcripta, modò fanctam Dei Ecclefiam, tefte beato Gregorio; modò admirabilem Unigeniti Filii Dei Incarnationem, five Sanctiffimum Chrifti Salvatoris noftri Corpus in Scripturâ facrâ repræfentare folet: Priore itaque fignificatu prætermiffo, alterum noftro inftituto defervientem, declarandum fufcipiemus.

S. Gregor. de cur. paft. p. 2. c. 11. tom. 3., & homil. 22. in Ezech. t. 2.

Arca ipfa divino juffu ex lignis Setim erat compacta, ut Moyfes teftatur, dum Dei mandatum verbis hifce narrat: *Arcam de lignis Setim compingite.* Hujus generis lignum, ut Jofephus Hebræus inquit, & Scriptores item illi referunt, qui de rebus naturalibus loquuntur, eft putrefactionis expers, & fpinis albis adfimile. Hinc Venerabilis Beda, dum dicti ligni formam fpinofam, & ejufdem qualitatem, à putrefactione remotam, contemplatur, per hanc Arcam Sanctiffimum Chrifti Corpus repræfentari docet. *Arcam* (inquit) *quæ prima omnium in tabernaculo fieri jubetur, Domini & Salvatoris noftri Incarnationem defignat, in quo funt omnes Thefauri fapientiæ, ac fcientiæ abfconditi. Arca hæc de lignis Setim compingi jubetur. Ligna quippe Setim, levis, atque imputribilis feruntur effe naturæ, non multum à qualitate albæ fpinæ diftantia. Arca ergo de lignis Setim facta eft, quia Corpus Dominicum conftabat ex membris omni vitiorum labe carentibus. Hæc ligna fimillima fpinis, quia etfi non in carne peccati, tamen in fimilitudinem venit carnis peccati.* Hùcufque Beda fanctus: cujus verba fi intimiùs examinentur, fimilitudinem ipfam perpulchram dicas oportet: nam ligna Setim putrefactionis expertia funt, non propriè fpinofa, fed fpinis fimilia effe dicuntur, quia funt lævia, hoc eft polita, vel tactu non afpera, feu non pungentia, ut fpinæ effe folent, quæ cufpide, vel aculeo ictum eas tangentibus inferunt. Quæ fanè fimilitudo humanæ Chrifti naturæ maximè congruit: Filius namque Dei quamvis veram hominis carnem affumpferit, non tamen in carne peccati, fed in fimilitudinem carnis peccati in hunc mundum venit. Chriftus enim etfi omninò peccatum non novit, factus eft tamen pro nobis peccatum, holocauftum fcilicèt pro peccato noftro effectus. Hinc beatus Apoftolus Paulus ad Corinthios fcribit, dicens: *Eum, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit.*

Exod. 25. Jofephus l. 3. antiq. cap. 6., Barth. Angl. lib. 17. c. 150., & alii.

Beda de Tabern. lib. 1. c. 4. t. 4. Colofs. 4.

Rom. 8.

Ligna Setim quid fignif.

Similitudinis congruentia.

Chriftus factus eft pro nobis peccatum.

2. Cor. 5.

Exod. 25. fecit. Per Arcam igitur ex lignis Setim compactam rectè Sanctissimum Christi Corpus repræsentatur. Quare in Glossa interlineari, sive in Strabo, locum Exodi paulò superiùs citatum explicante, hæc leguntur verba: *Arca de lignis Setim significat Corpus Christi, nullo contagione corruptum, ex membris purissimis, quamvis in similitudinem carnis peccati compactum.*

Glossa interlin. de Arca fœd. Domini.

Non desunt intereà, qui per Arcam, Beatam Mariam semper Virginem rectè significari posse dicant, istucipsum ad Sanctissimum Christi Corpus referentes. In Mariâ namque Dei Matre undequàque immaculatâ repositus fuit Sanctus Sanctorum, Jesus Christus, qui est Rex, & Sacerdos, & Cibus Fidelium. Quæ res omnes per tria in Arcâ ipsâ reposita, quæ sunt Tabulæ legis, Virga Aaron, & Manna, satis bellè designantur: Tabulæ namque comprehendentes legem, regiam significant dignitatem, cujus est legem ferre: Virga Aaron, Sacerdotium; Manna verò Fidelium Viatorum in Eucharistiæ Sacramento; & Beatorum, sive comprehensorum in propriâ specie cibationem præseferunt. Ligna item Setim putrefactionis expertia, puritatem Beatæ Mariæ semper Virginis significant, quæ mente, & corpore purissimâ semper fuit, ac denique post mortem à corporis putrefactione conservata. Hæc ex Moralitatibus Lyrani. Sanctissimum itaque, atque omni veneratione dignissimum Christi Corpus, in admirabili Eucharistiæ Sacramento occultatum, per Arcam fuit concinnè repræsentatum. Cùm igitur Arca Domini admirabile, ac venerandum Eucharistiæ Sacramentum repræsentaret, mirum cuique esse non debet, si, cùm eam indignus quispiam, aut peculiari Dei obsequio non mancipatus, tetigisset, vel nudam, seu detectam summo Sacerdote, vel Pontifice excepto, ob curiositatem vidisset, sive non rectè custodisset, vitam statim cum morte percussione divinâ commutabat, ut in aliquot Scripturæ sacræ locis videre licet. Tanta itaque verò Christi Corpori, sub specie panis sacramentaliter, ac mirabiliter occultato, præstari debet, quanta numquam verbis explicari posset, cùm Arcæ, quæ sacrosanctum & gloriosissimum Salvatoris nostri Corpus figurabat, tot, tantaque impenderentur. Hùc spectat Glossa de repentinâ morte Ozæ, qui in itinere manum suam ad Arcam, bobus calcitrantibus, declinantem extendens, à Deo percussus, juxtà Arcam Dei obiit. Inquit enim Glossa: *Sacerdos quoque, qui Arcam temerariè tetigit, reatum sui ausus immaturâ morte purgavit. Ubi* (ait) *intuendum est, quantum delinquat, qui ad Corpus Domini reus accedit, si ille morte mulctatur, qui Arcam, Dominici Corporis figuram, minori, quàm debuit, veneratione, corripuit.* Hæc hactenus, & obiter quidem, ut ad cæteras de Arcâ considerationes revertamur.

Tria in Arca reposita.

Tabulæ quid

Virga Aaron quid.

Manna quid.

Ligna Setim quid signif.

Num. 4. 1. Reg. 6. 2. Reg. 6.

2. Reg. 6.

Gloss. ordin. in 2. Reg. c. 6. & 1. Par. 13.

Arca item in flagellum Hebræorum à Philistæis capta, Testamentum ad Gentes transiturum, ut ait Glossa, significabat; sicut ex eo Regum loco, nimirùm: *Translata est gloria de Israel, quia capta est Arca Dei*; facilè colligi potest. Arca denique in favorem Judaici Populi exercitum præcedere solebat, ut in cap. 10. Numer. legitur: eo namque Populo in Terram promissionis proficiscente, Arca exercitum præcedebat, ut Moyses testatur, dicens: *Profecti sunt ergo de monte Domini viam trium dierum: Arcaque fœderis Domini præcedebat eos, per dies tres providens castrorum locum.* Hinc Rabanus hunc in locum scribens ait: *Quòd autem dicitur de Arca fœderis Domini præcedere filios Israel per tres dies, providens castrorum locum, quid significat, nisi Incarnationem Domini electis ab initio mundi iter præsentis vitæ dirigere, atque ducatum ad sanctam Terram veraciter præbere? Quæ prius in Figura Patres veteris Testamenti ducebat, & nunc in veritate viam justitiæ nobis demonstrat.* Hæc Rabanus. Dum hæc diligentèr mecum ipse perpendo; profectionem Populi Israelitici in Terram promissionis, ipsamque Arcæ ante Populum Israeliticum gestationem satis congruentèr nostro instituto favere video: Sacratissimum namque Eucharistiæ Sacramentum, non indignè sumptum, iter nostrum præcedit; præsentisque vitæ viam dirigens, non ad Terram promissionis temporariam, sed ad cælestem, atque æternam Patriam cunctis Fidelibus reipsâ promissam, ducatum fideliter præstat. Quæ sanè omnia quamvis vera sint, nostroque proposito de Sanctissimo Eucharistiæ Sacramento Romanum Pontificem iter longum conficientem, præcedente, satis concinne faveant; orationem tamen nostram congruentiori argumento repetendam censeo; ipsumque Ritum, quem declarandum suscepimus, ab historiâ, sive à priscâ jam inde Christianæ, ac nascentis Ecclesiæ Catholicæ consuetudine, alium veriorem finem, aut scopum comprehendente, originem traxisse mihi persuadeo, & pro comperto habeo. Aliam item hujusce Ritus causam in colloquiis familiaribus à nonnullis narratam audivi; sed ea adeò inanis est, ut in ipsa recitanda ociosum sit immorari.

1. Reg. 4. in fine.

Num. 10.

Raban. in cap. 10. Num. lib. 2. c. 5.

Ritus origo.

De insigni nascentis Ecclesiæ pietate, ac religione.

DUm nascentis Ecclesiæ primordia contemplor (contemplor autem sæpissimè) venerandum ejusdem paritèr sanctæ pietatis, ac religionis fervorem intueor; intueor verò non sine admiratione cum sæculi nostri pudore conjuncta. Quamvis enim in sacris Ritibus decor, majorque majestas olim (quod ad actum exteriorem pertinet) desideraretur, dum in cryptis, seu locis subterraneis, paupertate urgente, persecutioneque Tyrannorum grassante, *Sacerdotes aurei* (teste Bonifacio Martyre & Episcopo) *in calicibus ligneis*, ut in Concilio Triburiensi legitur, *rem sacram facerent*, & omnes Christifideles utriusque sexus, etiam pueri gratiosam Eucharistiam sub utràque specie, Panem verò consecratum in manibus quotidiè inter communicandum sumerent, domumque interdùm asportarent; Christiana tamen pietas, ac religio tanta erat, quanta

Triburiense c. 18. & Rhemense, de consecr. d. 1. Vasa. S. Thom. 3. p. qu. 83. art. 3. Walafr. Str. de reb. Eccl. cap. 24. Hinc convincitur error Baptistæ

Fulg. c. de Instit. ant. hoc Apophthegma S. Ambr. tribuentis.

quanta vix unquam verbis explicari posset. Quotidiana enim Eucharistiæ susceptio, nonnisi manifestum pietatis, ac religionis argumentum præseferre potest. Quæ sanè omnia ad utrámque indicandam, pietatem scilicèt, ac religionem insignem repræsentandam, ac demonstrandam, hoc loco breviter explicare libet, ut indè argumentum, initio propositum, statim, ac faciliùs explicetur.

De Communione quotidiana.

QUod quotidiana olim Communio indiscriminàtim apud omnes Christifideles extiterit, ex sanctorum Patrum monumentis colligi potest; præsertim verò ex eo, quod sanctus Cyprianus super illam Orationis Dominicæ petitionem (*Panem nostrum quotidianum da nobis hodiè*) scriptum reliquit: nam Sanctus ipse anteà quàm hujus petitionis sensum literalem in medium afferat, spiritualem explicat intellectum, dicens: *Hunc Panem dari nobis quotidiè postulamus, nè, qui in Christo sumus, & Eucharistiam quotidiè in cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum abstenti, & non communicantes, à cælesti Pane prohibemur, à Christi Corpore separemur.* — Cypr. de Oratione Dominica n. 8.

Ex his Cypriani verbis, ad ejusdem Sancti ætatem usquè, apud Christifideles quotidianam fuisse Communionem, satis planum profectò fit. Hujus autem rei usum quotidianum jam inde à sanctis Apostolis cœptum, ut ex Actuum Apostolorum libro colligitur, eoùsque perdurasse conjectare licet. — Act. 2.

Ea item quotidie communicandi consuetudo ad sancti Hieronymi usque tempora, ut ipse in Epistolâ ad Lucinium Bœticum, & in Apologiâ ad Pammachium pro libris contrà Jovinianum ait, Romæ, & in Hispaniis perduravit: Mediolani autem ad sancti Ambrosii ætatem usquè, sicut ex ultimo cap. lib. 4. & 5. de Sacramentis colligitur; & in Africâ usque ad sancti Patris Augustini tempora, ut ex ejusdem Sancti epistolâ 118. constat. In oriente autem jamdudùm ipsa desierat consuetudo, sicut ex ejusdem sancti Ambrosii libris de Sacramentis, & ex beato Augustino lib. 2. de Sermone Domini in monte, & S. Jo: Chrysostomo homilia 1. ad Populum Antiochenum videre licet. — Hieron. t. 1. ep. 28., & t. 2. ep. 52. — Ambr. lib. 4. de Sacr. c. 6., & lib. 5. c. 4. tom. 4. — Aug. tom. 2. & lib. 2. de serm. Dom. tom. 10. — Jo: Chrysost. hom. 1. ad Pop. Antioc., & 3. in ep. ad Ephes., & 17. ad Hebr. t. 4. ubi varias affert observationes communicandi.

Quòd autem antiquitùs in sanctâ Dei Ecclesiâ, non solùm Clerici, sed etiam Laici Sanctissimo Altaris Sacrificio adstantes, quotidiè communicarint, ex Jacobi, Marci, Basilii, Chrysostomi, & Latinorum Liturgiis constat. Hinc Sacerdos in sacro Missæ Canone ait: *Ut quotquot ex hac Altaris participatione sacrosanctum Filii tui Corpus, & Sanguinem sumpserimus, &c.*. Deindè sacratissimæ Hostiæ particulam Calici immittens, ait: *Hæc commixtio, & consecratio Corporis, & Sanguinis Domini nostri Jesu Christi fiat accipientibus nobis in vitam æternam*. Adde etiam, quòd in Collectâ Postcommunionis Missæ pro SS. Virginibus hæc leguntur verba: *Satiasti, Domine, Familiam tuam muneribus sacris, &c.*. Omnes itèm ferè Collectæ, in eo Missæ loco dicendæ, mentionem de communione Laicorum faciunt. Hùc deniquè spectat locus Micrologi cap. 9. de Ecclesiasticis observationibus dicentis: *Postquàm omnes communicaverint, dicit Sacerdos: Quod ore sumpsimus, Domine, purâ mente capiamus*. Quæ sanè verba, in plurali numero prolata, nonnisi quotidianam, & sacramentalem Communionem præseferunt.

De Communione parvulorum.

SOlebant & omnes baptizati statim post baptismum sacratissimam Eucharistiam accipere, ùt legitur apud Tertullianum lib. 4. adversùs Marcionem, sanctum Ambrosium lib. 3. de Sacramentis, & de Iis, qui sacris Mysteriis initiantur cap. 7. & 8., sanctum Hieronymum adversus Luciferianos, sanctum Patrem Augustinum epist. 23., & lib. 5. Hipognosticon: eaque Communio non solùm in adultis, sed etiam in parvulis usitata erat, ut id rectè colligit Stephanus Durantus ex Ordine Romano, in quo Alcuinus lib. de divinis officiis cap. de Sabbato sancto Paschatis, monet cavendum esse, nè infantes lactarentur, aut ullum cibum caperent, anteàquam communicarent; eamque consuetudinem Græci (inquit Stephanus) ad hanc usquè diem observant. — Tertull. — Ambr. — Hieron. — August. — Stephan. Durant. lib. 1. de Rit. c. 19. n. 44.

De Communione sub utràque specie.

DE sacrosanctâ Eucharistiâ sub utràque specie indifferenter ab omnibus Christifidelibus olim sumi solitâ, in Concilio Constantiensi, & Basileensi luculentissimum extat testimonium: in quibus Conciliis ad pericula, & scandala evitanda, hujus generis consuetudinem Laicis rationabilitèr prohibitam fuisse patet. Sanctus Cyprianus ad Cæcilium de Sacramento Dominici Calicis, mentionem facit de Sanguine Domini inter communicandum Plebi olim subministrari solito. Idem narrat sanctus Hieronymus in caput Sophoniæ III. scribens, dum malos Sacerdotes reprehendit, dicens: *Sacerdotes quoque, qui Eucharistiæ serviunt, & Sanguinem Domini Populis ejus dividunt, impiè agunt in legem Christi; putantes Εὐχαριστίας precantis facere verba, non vitam; & necessariam esse tantùm solemnem orationem, & non Sacerdotum merita*. Hæc ait Hieronymus, ut malos redarguat Sacerdotes, qui vitiis, & sceleribus vacantes, sine ullâ pœnitentiâ putabant, ex hoc solo, quòd sunt Sacerdotes, se dignè posse Eucharistiam consecrare, etiamsi sint peccatores, ut rectè sanctus Thomas interpretatur. — Concil. Constant. sess. 13., Concil. Basileen. sess. 30. Cypr. ep. 63. sub initium. Hieronym. in Soph. cap. 3. pag. 489. t. 5. — S. Thom. 3. p. q. 82. a. 1. 5. ad primum arg.

Reprehendit ergo hoc loco eos, quòd ita ad consecrationem accederent, non autem negat eos consecrare, si eo modo accedant; nec factum rescindit, sed quod fieri debeat, ostendit: quodque deceat, & expediat eorum saluti, necessarium vocat. Quòd autem solo consecrationis verbo, Christi Corpus Sacerdotes conficiant, Hieronymus in Epistolâ ad Heliodorum, & in Epistolâ ad Evagrium scri- — Hieron. ep. 1., & ep. 85. t. 1 & 2.

scribens, apertè fatetur. Hæc obitèr pro sancti Hieronymi sententiâ explicandâ, quæ calumniam quandam satis apparentem pati videbatur.

De Eucharistia olim domum asportari solitâ.

NUnc reliquum est, ut ad veterem illum Ecclesiæ sanctæ accedamus morem, quo in manus Christifidelium datam, & acceptam Eucharistiam liberum erat, aut statim sumere, aut domum asportare, sumptionemque in aliud tempus opportunum differre, usqueadeò, ut accepto corpore, ut ait Tertullianus, stationem liceret solvere, atquè adeò calicis sumptionem prætermittere. De pane consecrato domum deportari solito Clemens Alexandrinus innuit dicens: *Etiam Eucharistiam cum quidam, ut mos est, diviserint, permittunt unicuique ex Populo, ejus portem sumere.* Tertullianus lib. 2. ad Uxorem, inquit: *Nec sciet maritus, quid secretò antè cibum gustes: & si sciverit, panem, non illum credit esse qui dicitur.* In libro item de Oratione circà finem de corpore Domini accepto, domique reservato, expressam facit mentionem dicens: *Accepto corpore Domini, & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii.* Hæc Tertullianus; cujus laudatas auctoritates Pamelius dum interpretatur, mentionem semper facit, & multis quidem in locis, de consuetudine nascentis Ecclesiæ (ut infrà ostendetur) in Conciliis sublatâ; quando scilicet in manus tradebatur Eucharistia, domumque à Laicis deferebatur.

Tertullian. lib. de Oratione c. 14. in fine lib. Clem. Alex. lib. 1. Strom. sub init.

Tertullian. lib. 2. ad Uxor. c. 5. & de Orat. in fin. cap. 14.

Concil. Toletan. Rhotomagen. & Cæsaraug.

Sanctus Cyprianus pluribus in locis de sacrosancta Eucharistia manu olim sumi, domumque deportari consuetâ mentionem facit, præsertim verò in libro de Bono Patientiæ, inquiens: *Nec justitiæ dicata innocentia contagione fraudis inficitur; nec post gestatam Eucharistiam, manus gladio, & cruore maculatur.* In libro de Spectaculis idem Sanctus ostendit, Eucharistiam à Laicis manu sumi, domumque asportari solitam, quando ipsi, sacro jam peracto, & Diacono acclamante, *Ite Missa est*, dimissi, domum redibant. Ait enim hunc in modum: *Dimissus, & adhùc gerens secum, ut assolet, Eucharistiam, inter corpora obscœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi voluptate.* Eamdem consuetudinem manu sumendi Eucharistiam commemorat Cyprianus in Epistola ad Thibaritanos de exhortatione scribens Martyrii. In libro quoque de lapsis mentionem facit, non solum de veteri more tradendi in manus Laicorum Eucharistiam, sed etiam de eorumdem sub utràque specie Communione. Et infrà eòdem in libro, duo de hac veteri consuetudine recitat exempla: Unum de Muliere, quæ cum aperuisset Arcam, in qua corpus Dominicum reconditerat, ignis flamma de Arca surgens eam deterruit: Alterum de quodam lapso, qui de sacrificio celebrato à Sacerdote partem cum cæteris audens latentèr accipere, cinerem se ferre, apertâ manu, invenit. De primo ità inquit: *Et cum quædam arcam suam, in qua Domini Sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne indè surgente, deterrita est, nè auderet attingere.* Infrà verò de altero ait exemplo hunc in modum: *Et alius, qui & ipse maculatus, sacrificio à Sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latentèr accipere; Sanctum Domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se, apertis manibus, invenit.* Hùcusque Sanctus Cyprianus.

Cypr. lib. de Bono pat. n. 6.

Cypr. lib. de Spectac. n. 4.

Cypr. ep. 56. lib. de Lapsis num. 9.

Cypr. lib. de Lapsis n. 19.

Sanctus item Basilius in Epistola ad Cæsaream Patritiam apertè ostendit. Eucharistiam à Laicis manu sumi solitam dicens; *Tempore persecutionis cogi quempiam absente Sacerdote, aut ministro, communionem suâ manu sumere, minimè absurdum esse, supervacaneum est demonstrare.* Sanctus denique P. Augustinus in sermone 252. de tempore, mulieres nitida linteamina suo sæculo exhibere consuevisse pro sanctissimo Christi corpore domum asportando testatur. Hinc Stephanus Durantus putat ad nos manasse consuetudinem, quam in hanc usquè diem retinuimus, ut communicaturi nitidum linteamen ante pectus teneamus. Sed, sicut ex verbis Beati Patris Augustini apertè colligitur, Viris non fœminis nudâ manu sanctissimum Christi corpus accipere concessum fuerat. Ait enim Augustinus: *Omnes viri, quando communicare desiderant, lavant manus suas; & omnes mulieres nitida exhibeut linteamina, ubi corpus Christi accipiant.* Hæc Augustinus. Id autem in Concilio Antisiodorensi expressiùs legitur in hæc verba: *Non liceat mulieri nudâ manu Eucharistiam sumere, nec manum suam ad pallas Dominicas mittere.* Hæc ibi. Linteamen autem, quo fœminæ in sacratissimo Christi corpore sumendo utebantur, Dominicalis vocitabatur, ut in eòdem legitur Concilio can. 39. in quo hæc habentur verba: *Unaquæque mulier, quando communicat, Dominicalem suum habeat. Quòd si non habuerit, usquè in alium diem Dominicum non communicet.* Hæc de Eucharistiam sumendi modo.

Basilii Epistola Græca in Bibliotheca Vaticana, Latinè verò reddita variis in locis asservatur.

Aug. ser. 252. de temp. tom. 10.

Steph. Durant. lib. 1. c. 16.

Aug. ubi sup.

Concil. Antis. can. 36.

Can. 39.

Sanctus intereà Hieronymus ad Rusticum Monachum scribens, expressam facit mentionem de corpore, ac sanguine Domini in privata domo asservatis, dum de sancto Exuperio Tolosæ Episcopo in hanc loquitur verborum formam: *Nihil illo* (Exuperio scilicèt) *ditius, qui corpus Domini vimineo canistro, sanguinem portat in vitro.* Hæc de Eucharistia domum asportari solitâ.

Hieron. to. 1. ep. 4. circa finem.

De Sanctissimo Sacramento in itinere deferri consueto.

TAnta itaque erat Christifidelium pietas, ac religio, ut sacratissimum Christi corpus, non solùm domum, sed etiam in itinere, & in navigatione ipsa, secum deportarent, sicut sanctorum Patrum monumenta testantur. Hac de re luculentissimum extat exemplum in Martyrologio Romano, necnon apud Surium in vita Beati Stephani Papæ, & martyris de sancto Tharsicio circà annum Domini CCLV. his verbis: *Romæ viâ Appiâ sancti*

Martyrol. Roman. 15. Aug. Surius tom. 4. die 2. Aug. sub finem.

ti Tharſicii Acolythi, quem Pagani cum inveniſſent corporis Chriſti ſacramenta portantem, cœperunt diſquirere quid gereret; at ille indignum judicans porcis prodere margaritas, tamdiù ab illis mactatus eſt fuſtibus, & lapidibus, donec exhalaret ſpiritum: & revoluto ejus corpore, ſacrilegi diſcuſſores, nihil Sacramentorum Chriſti in manibus, aut in veſtibus invenerunt. Hæc de S. Tharſicio. Aliud quoque exemplum maximè inſigne apud S. Ambroſium ſcriptum legitur in libro, ſeu in oratione funebri de obitu Satyri fratris: poſt cujus laudes permultas, & ingentes quidem commemoratas, laudat ipſum ab innocentia, & Chriſtiana pietate, atque obſervantia erga Dei cultum. Qua in re dum miram, ſtabilemque Satyri fiduciam erga ſanctiſſimum Euchariſtiæ Sacramentum prædicat, illum, qui in mare ſeſe dejecerat, à naufragio tandèm liberatum narrat ob virtutem Sacramenti, quod ipſe in Orario, ab oratione dicto pro ſtola, quam Oratores, ideſt Prædicatores, Alcuino, Rabano, & Beda teſtibus, geſtare ſolent; ligavit, ſuoque collo ſtolam ipſam involvit. Univerſam hujuſce rei hiſtoriam, etſi ſatis longam, piis tamen auribus digniſſimam, hoc loco recitare libet, à ſancto Ambroſio hiſce verbis contextam: *Quid igitur* (inquit) *obſervantiam ejus erga Dei cultum prædicem? Qui priuſquam perfectioribus eſſet initiatus myſteriis (erat enim cathecumenus) in naufragio conſtitutus, cum ea, quâ veheretur, navis ſcopuloſo illiſa vado, & urgentibus hinc atque inde fluctibus ſolveretur, non mortem metuens, ſed ne vacuus myſterii exiret è vita; quos initiatos eſſe cognoverat, ab his divinum illud Fidelium Sacramentum popoſcit: non ut curioſos oculos infereret arcanis, ſed ut fidei ſuæ conſequeretur auxilium. Etenim ligari fecit in orario, & orarium involuit collo, atque ità ſe dejecit in mare, non requirens de navis compage reſolutâ, tabulam, cui ſupernatans juvaretur, quoniam fidei ſolius arma quæſierat. Itaque his ſe tectum, atque munitum, ſatis credens, alia auxilia non deſideravit. Simul fortitudinem ejus ſpectare licet, qui fatiſcente remigio, non quaſi naufragus tabulam ſumpſerit, ſed quaſi fortis ex ſeipſo adminiculum ſuæ virtutis aſſumpſerit. Nec deſeruit ſpes, nec feſellit opinio. Denique primus ſervatus ex undis, & in portum terrenæ ſtationis evectus, Præſulem ſuum, cui ſe crediderat, recognovit: ſtatimque ubi etiam ceteros ſervulos ſuos vel ipſe liberavit, vel liberatos comperit, negligens facultatum, nec amiſſa deſiderans, Dei Eccleſiam requiſivit, ut ageret gratias liberatus, & myſteria æterna cognoſceret, pronuncians, nullum referendæ gratiæ majus eſſe officium.* Hùcuſque ſanctus Ambroſius: ex cujus ſanè verbis vel omnes, vel majori ex parte homines, in ipſo naufragio conſiſtentes, ſacratiſſimum Chriſti corpus ſecum habuiſſe perſpicuum eſt. De ſanctiſſimo corpore, ac pretioſiſſimo Chriſti ſanguine in ipſa navigatione aſportatis ampliſſimum extat teſtimonium apud Joannem Diaconum in Vita Beati Gregorii Magni. Fideles enim, qui cum Maximiano Syracuſano Epiſcopo, jam jamque naufragium facturi videbantur, ſibi metipſis pacem præbentes, corpus & ſanguinem Redemptoris acceperunt. Hæc ex Joanne Diacono.

De Orario in lib. de Divin. Off. & de Ritibus Eccl.

Ambr. lib. de obitu Satyri circa med. tom. 4.

Jo: Diac. lib. 1. cap. 33.

Pro hac item re confirmanda ſubjiciam, quod in Vitis Sanctorum apud Surium legitur de ſancto Birino Dorceſtrienſi Epiſcopo ab Honorio Papa in Britanniam ad prædicandum miſſo. Is enim Birinus, ut inibi legitur, habebat pallam ſibi ab Honorio datam, ſuper quam Deo immaculatam Hoſtiam offerebat; in eàque palla corpus Dominicum involutum, ſuſpenſumque ad collum ſecum ſemper deferre, & in ſacrificio Miſſæ ſuper Altare ſanctum reponere ſolebat. Cum autèm ad littus Britannici maris navem conſcenſurus eſſet, rem divinam facit, ſibi ſuiſque Viaticum parans. Urgente autèm navigandi opportunitate, ad navem feſtinans, conſcendit: in alto tandem dum navigaret, ſacratiſſimum Viaticum ſe ad littus reliquiſſe reminiſcitur. Hinc fide munitus & armatus, in mare deſcendit, & ad littus perveniens, quod reliquerat, recepit. Ad navem deinde revertitur, eamque divino juſſu immobilem reperiens, iterùm conſcendit, nullà penitùs aquę guttà in ejus indumentis inventà. Hæc ex Laurentio Surio de S. Birino 3, Decembris die.

Circa an. Dñi 635.

Die 3. Decēb. tom. 6.

Illud deniquè ſilentio prætereundum non videtur, quod Joannis Carolus Veranus in Hiſtoriis Brunduſinis ad Q. Marium Conradum ſcribens, tactatum reliquit de Federico Imperatore capto, ut ipſe ait, à Turcarum Rege. Imperator namque, ut narrat Veranus, corpus Dominicum, ſacratiſſimam ſcilicèt Hoſtiam, pro obſide dedit Turcarum Regi, donèc pecuniam grandem, pro eo redimendo promiſſam, ad ipſum Regem detuliſſet, Imperator itaque, nummulis, quos nunc Turonenſes appellant, navi oppleta, ad Turcarum Regem in Aſiam rediit. Deindè obſide ſacroſancto redempto, cum retrocederet, Turri cuidam Brunduſinæ, nunc Caballi, ab equo, ſanctiſſimum Sacramentum deferendi gratià, illic ſumpto (ut infrà dicetur) nuncupatæ, ventorum vi appulit, Corpuſque Dominicum ex ea Turre ad maris littus ſità, in Urbem equo aſportandum, loci diſtantià poſtulante, curavit. Hinc Brunduſii ad hujus generis Hiſtoriam indicandam, mos ad hanc uſque diem obſervatus, obtinuit, ut ſingulo quoque anno in Solemnitate Corporis Chriſti ſanctiſſimum Sacramentum equo albo, necnon manſueto, ac pulcherrimè phalerato per Civitatem deferatur. Quare Archiepiſcopus hac die ſacerdotalibus veſtibus, pluvialique intereà indutus, talique equo inſidens, ſanctiſſimum Sacramentum, à duobus Acolithis aſſiduè incenſatum, in ſupplicatione, ſeu proceſſione maxime ſolemni ſub umbella, à ſex Canonicis delata, geſtare ſolet, duobus Civitatis primariis, Gubernatore ſcilicèt, & regio Aſſeſſore, equi frænum tenentibus, equumque ipſum ducentibus. Hæc ex Verano.

Verani Hiſtoria.

Solemnitas corporis Chriſti Brunduſii.

Sunt qui de S. Ludovico Francorum Re-

Rege hanc historiam intelligendam velint. Is enim Sanctus, quamvis sub Innocentii IV. Pontificatu, Terræ Sanctæ recuperandæ causâ in Syriam profectus fuisset, feliciterque contrà Sulthanum dimicasset, captâ Damiatâ, quam alii Heliopolim vocant; Alexandri tamen IV. tempore Damiatam repetens, in hostium copias incidit, belloque superatus, in eorumdem manus, carceri mancipatus, devenit. Itaque post Damiatam redditam, post item pecuniam ad octo bizantiorum millia solutam, post captivos Saracenos restitutos, ac tandem post quinquennium (quo in Syria, ut apud Surium legitur, permansit) sanctissimum Sacramentum secum deferens in Gallias remeavit, sicut apud eumdem Surium videre est: nam in sancti Ludouici vitâ à Gaufrido de Bello loco, ejusdem Regis Confessario, conscripta, hæc leguntur verba: *Cum ergo navigarent, tertiâ nocte, navis, quæ Regem habebat, bis tantâ vi appulsa est ad rupem, vel terræ lingulam, ut nautæ & alii illicò submersum iri putarent. Eâ concussione excitati Sacerdotes, Clerici & cæteri, sanctum Regem invenerunt coràm sacrosancto Christi Corpore devotè orantem, omnesque in ea fuere sententiâ, mortis tam præsens discrimen, ejus meritis & precibus se evasisse*. Hæc ibi. Utcumque igitur sit, sanctissimum Christi Corpus ab Imperatore, vel saltem à Rege in itinere, ac navigatione delatum fuisse compertum est.

MCCXLIX. MCCLI MCCLV. Surius in vita S. Ludovici tom.4. die 25. Aug.

Archiepiscopus item Beneventanus dum suam Diœcesim visitaret, sanctissimum Sacramentum publice ante se deferre solebat. Quæ sanè consuetudo ad Pauli II. usque temtora illic duravit, ut manuscriptus Codex in Archiepiscopio Beneventano asservatus testatur.

Beneventani Archiep. privilegium. Anno Dñi 1464.

Huic sanè Ritui aliquâ ex parte adsimile est, quod à Francorum Regibus observari olim solebat: dum enim ad prælia proficiscerentur, ut legitur apud Guillelmum Durandum, & Gregorium Turonensem, sacras reliquias sibi præferendas curabant, præsertim verò S. Martini cappam. A cappa illa, tentorium, intrà quod cappa ipsa deferebatur; Cappella, non à pellibus (ut ajunt) caprarum, quas etiam capellas dicunt, vocitabatur: à Cappella verò Clerici, in quorum custodia tentorium ipsum extabat, Cappellani nuncupabantur. Id genus deindè nomina apud Ecclesiasticos Viros usurpari cœperunt, atque ad hanc usquè diem Cappella pro Sacello; Cappellanique pro omnibus Sacerdotibus, necnon pro iis, qui alicujus Cappellæ curam habent, passim vocitantur. Hæc obiter de vetusto Francorum Ritu, quem antiquæ sanctissimum Sacramentum in itenere deferendi consuetudini aliquâ ex parte congruentem inveni.

Guill. Dur. lib.2.c.10.n.8. Greg.Tur.lib. 6.hist. Franc. c.27. Cappa vox Gallica est, pro Pluviali, veste Sacerdotali usurpata.

Multa intereà exempla, seu testimonia de quotidiana Laicorum communione sub utràque specie, necnon de parvulorum & infantium communione, dequè Eucharistia manu itèm à Laicis sumi, domumque, atque in itinere olim asportari solita in medium afferre possem, sed brevitatis gratiâ silentio prætermittenda censui, ut nostrum institutum tandem aliquando intimiùs aggrediamur. Hæc tamen in eam sententiam scribenda mihi videbantur, ut laudabilem Christifidelium primitivæ Ecclesiæ religionem, seu devotionem ac pietatem, majoremque in iisdem Fidelibus erga sanctissimum Sacramentum venerationem, sive majestatem (quod ad exteriorem actum pertinet) desideratam ob oculos ponerem. Adde etiam, quòd prisca quotidianam, & Laicalem communionem manu sumendi, domumque Eucharistiam asportandi consuetudo, sacratissimum Christi Corpus in itinere antiquitùs deferendi Ritum ab omnibus indifferentèr observatum nobis insinuat, ac facilè persuadet.

Quæ sanè omnia quamvis suadente religionis, ac pietatis ardore ob infidelium persecutiones, Ecclesiarum occlusionem ministrorum item, ac rerum inopiam, usu fuerint olim recepta; ad tanti tamen mysterii, & sacrosanctæ Eucharistiæ venerationem, ac majestatem præstandam à Catholica deindè Ecclesia fuerunt antiquata, ut in Concilio Rhotomagensi videre licet, in quo decretum fuit, ut tempus in posterum Eucharistia à Laicis nudâ manu non attingeretur, sed à Sacerdote in os sumentis immitteretur. In Toletano primo, Cæsaraugustano, & Rhotomagensi Conciliis fuit abrogata consuetudo Eucharistiam deferendi domum cum cæteris Ritibus sacratissimæ rei nec majestatem, nec decentiam retinentibus, sicuti etiam illa erat consuetudo, quæ, cum corpus Dominicum à Laicis, ac tandem à pueris, & mulierculis ad ægrotos deferri olim permitteret, in Concilio deindè Rhemensi fuit damnata, & omninò interdicta.

Concil. Rhotom-c.n.2. & apudBrocard lib.3.c.76. Tolet. 1. cant.14. Cæsaraugust. can.3.& Rhotom. ibidem. Rhem. c.2.ex Burchard.lib. 5.cap.3.

Quamvis autèm non solùm Laicis, verùm etiam Viris Ecclesiasticis quibuscumque, etiam Prælatis, iter conficientibus, sacrosanctum Christi Corpus deferendi consuetudo nunc sit denegata, hanc tamen in Romano Pontifice, Christi Salvatoris nostri Vicario, remansisse videmus. Veteres enim, etiam summi Pontifices, tyrannidem Imperatorum formidantes, Eucharistiæ sacramentum ad pectus, vel à collo pendens in itinere faciundo asportare occultè olim solebant. Nunc verò solus Romanus Pontifex; quippè qui ipsius Christi vicem gerit hisce in terris, atque in rem sacratissimam singularem venerationem, ac majestatem præstare potest, reque ipsâ præstat, jure suo hunc Ritum conservat, dum sacrosanctum Christi Corpus ante se longo in itinere publicè, atque honorificentissime gestandum diligentèr curat.

Cur verò jam indè à primitiva Ecclesia, & Laici, & Viri Ecclesiastici omnes arbitratu suo in itinere conficiundo sacratissimum Eucharistiæ Sacramentum secum deferre consueverint, & ad hanc usque diem Romani Pontifices ante se gestandum curent, scitu sanè dignum videtur, ut præcipuus nostri Commentarii scopus, aut nodus explicetur: cujus rei explicationem à *Viatico*, nomine, quo

quo venerandum Eucharistiæ Sacramentum jam inde à sanctis Apostolis vocitari consuevit, & ad hanc usque diem vocitari solet, exordiemur.

Viaticũ quid sit.

Viaticum propriè cibus est, vel aliud quippiam, quod nos iter facientes pro victu nostro nobiscum deferre solemus, ut vox ipsa præseferre videtur. Quæ plane vox sanctissimo Eucharistiæ Sacramento aptissima, & maximè accommoda est, quia sacratissimum Christi corpus, in Sacramento sub specie panis mirabiliter occultatum, est verè cibus spiritualis, sine quo anima spiritualiter vivere haudquaquam potest.

Hinc sacratissimo hoc cibo, veluti Viatico, Christifideles & nutriuntur, & ad ambulandum per viam spiritualem ad montem usque Sion cælestem roborantur. Propterea S. Paulus, ad Hebræos scribens, sacrosanctam Eucharistiam appositè viam appellat, dum eam tanquam Viaticum contemplatur dicens: *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam, & viventem per velamen, idest carnem suam, & Sacerdotem magnum super domum Dei, &c.* Quem locum Turrianus ex Liturgia sancti Jacobi Apostoli, atque ex Theodoreto, de Eucharistia interpretatur hunc in modum: *Illud præterea observatione dignum est, quàm appositè ad rem, quam habet sancta Eucharistia, verbo viæ Paulus usus est hic, cum Eucharistiam vocat viam. Undè antiqui Patres græcè* Ἐφόδιον*, latinè Viaticum vocare consueverunt, quòd hoc cibo nutriamur, & roboremur ad ambulandam viam spiritualem usquè ad Montem Sion cælestem.* Hæc Turrianus.

S. Paulus ad Hebr. c.10.

Turr.lib.2.de Sacr. Euchar. cap.10.

Eodem nomine nuncupatur Eucharistia in prima Nicæna Synodo, dum agitur de excommunicatis ab hoc mundo exeuntibus, quibus tanquam ab hoc sæculo ad aliud, ut sic dixerim, itinerantibus, seu decedentibus, Viaticum, idest Eucharistiam pro itinere faciundo dari decernit in hæc verba: *De his verò, qui recedunt e corpore, antiquæ legis regula observabitur etiam nunc, ità, ut si fortè quis recedat ex corpore, necessario vitæ suæ Viatico non defraudetur.* Quo in loco, aut Canone græcè exarato, Sancta Synodus non immeritò Eucharistiam Ἐφόδιον, latinè verò *Viaticum* appellat; atque ex hoc sæculo decedentibus non sine magna consideratione idipsum necessarium esse ait. Aurelianense item Concilium in eamdem ferè sententiam de spirituali Viatico ex hac vita migrantibus dando ait: *Si quis, pœnitentiæ benedictione susceptâ, ad sæcularem habitum, militiamque reverti præsumpserit, excommunicatione plectatur, Viatico concesso ad exitum.* Hùcusque Concilium. Synodus Turonensis apud Burchardum ait: *Omnis Presbyter habeat pixidem, aut vas tanto Sacramento dignum, ubi Corpus Domini diligenter recondatur ad Viaticum recedentibus à sæculo.* Jure igitur hoc unum Sacramentum dictum est Viaticum, quia Eucharistia, quæ gratiarum actio interpretatur, est cibus itinerarius, & corporum, & animorum, non solùm in hujusce vitæ viâ, in qua post dicti Viatici

Nicæna Syn. 1. can. 11. & 26. q.6. de his verò qui.

Aurelian. 1. can.19.

Syn. Turon. c.4.lib.5. Decret.cap.9.

manducationem plerique sine alio cibo diutissime vixerunt, ut de Frontone, ac de Joanne Anachoreta apud Palladium; necnon de Simeone apud Theodoretum, deque item aliis, ut Durantus refert; sed maximè in illo etiam formidoloso itinere, cum ex vinculis corporis, tanquam e carcere in aliud sæculum evolamus. Quo præsertim tempore hic cibus adhibendus est, ut vires animi reficiantur, ac roborentur, dum nos in agone constituti, cum potentissimis, ac fraudulentissimis humani generis hostibus decertaturi sumus.

Durant.de Ritib.l.b.2.c.55. num.26. alii alius. Theodor.

Clemens Alexandrinus, qui floruit anno salutis CC. usus est hac voce in lib. 1. Stromatum dicens: *Qui autem in verbis veritatis germanè, & sincerè sunt educati, accepto vitæ æternæ Viatico, sublimes in cælo ferantur.* Hùcusque Clemens. Qui ergo tàm venerandum Viaticum ex hac vita migraturi, purè, ac sanctè suscipiunt, ab Angelis bonis, eorum animas satellitum more stipantibus, rectà in cœlum abducuntur, sicut Joannes Chrysostomus à sanctissimo viro, qui divino id beneficio viderat, se audivisse testatur. Hinc studiosè morituros hoc pretiosum Viaticum sibi subministrari diligenter curasse, in Sanctorum Patrum, aliorumque Auctorum monumentis scriptum inveni. S. Paulinus in Vita S. Ambrosii de eo morituro ait: *Honoratus, Sacerdos Vercellensis Ecclesiæ, cum in superiore ædis parte se ad quiescendum composuisset, tertiò vocem vocantis se audivit, dicentisque sibi: Surge & festina, quia modò est recessurus. Qui descendens, obtulit Sancto Domini corpus: quod ubi accepit, emisit spiritum, bonum Viaticum secum ferens.* Hæc Paulinus, qui per Viaticum sacrosanctam Eucharistiam intelligi voluit.

Clem. lib. 1. Strom. sub init.

Jo: Chrisost. lib. 6. de Sacerdot.tom.5.

Paulin.in vita S. Ambros. non procul à fine.

Beatus Gregorius Magnus sanctam Romulam morituram, sacratissimum Christi Corpus sub nomine Viatici studiosè petiisse, & accepisse testatur. Nicephorus sancto Ioanni Chrysostomo morituro, & noctè oranti, Viaticumque petenti, sanctum Petrum, & sanctum Ioannem Apostolos apparuisse, eumque cælesti, & ineffabili escâ pavisse scribit. Præterea, de Serapione exemplum apud Eusebium; de Maria Aegyptiaca, sanctissima fœmina, apud Paulum Diaconum; deque puero ægrotante apud venerabilem Bedam; silentioque prætermitto alias item historias pertinentes ad eos, qui tam venerandum Sacramentum, vel sub Viatici nomine in articulo mortis constituti, studiosè postularunt; vel saluberrimam & infinitam eius virtutem in hac vita experti sunt; præsertim verò Gorgonia Gregorii Nazianzeni soror, quæ, desperatis jam omnibus Medicorum auxiliis, ad mortalium omnium Medicum, sacratissimum scilicet Viaticum in Ecclesia asservatum intempestâ noctè confugiens, morbo protinùs, & divinitùs quidem; hoc est, expresso Dei miraculo, se liberatam sensit: Eucharistiæ namque Sacramentum jure, ac passim Viaticum appellari, moriturosque studiosè idipsum Viaticum postulasse, atque ex eodem, corpori etiam humano sanitatem redditam esse, ostendisse hoc loco sat est.

Gregor. Mag. homil. 40. in Evang.&lib.4. Dial.c.15.to.3 Niceph.lib.13. c.37. Eccle. hist.

Euseb. ex Dion. Alex. c.36.& 32.l.6. hist. Eccl. Paul.Diac. Bed.hist.Anglic. c.4. c.14. tom.3.

Greg.Nazian. in funebri oratione 11. de laud.b. Gorgoniæ sororis suæ tom.1.

Cum

Viaticum necessarium ex Nicæna Syn. can. 13.

Cum autem augustissimum Viaticum hominibus quibuscumque in mortis articulo constitutis necessarium sit, ut sancta Synodus Nicæna profitetur; scitè olim sanè, ac sapientèr factum fuit, ut omnes tàm Laici, quàm viri Ecclesiastici, mortis memores, Viaticum, ex hac vita migrantibus necessarium, secum in itinere conficiundo deferrent; ne, si eis tunc mori contingeret, in extremo præsentis vitæ cursu, in ultimo videlicèt certamine, atque in tam periculoso itinere, Viatico illo tam pretioso, tamquè præsentaneo privarentur. Sed ad majorem ergà sanctissimum Christi Corpus venerationem, ac majestatem, uti jam diximus, retinendam; hujus generis consuetudo, cæteris nunc iter facientibus denegata, in solo Romano Pontifice conservatur, qui non nisi pro Viatico Eucharistiæ Sacramentum, longo in itinere jam inde à nascentis Ecclesiæ primordiis privatim ab omnibus ferè asportari consuetum, ante se deferendum curat; ut, si occasio sese offerret, promptum & paratum sibi habere queat. Sanctissimum namque Sacramentum pro Viatico, non nisi in mortis articulo constitutis dari olim solebat, sicut etiam præsens datur in tempus: cæteris verò temporibus pro Viatico dari non solet, sed pro simplici communione, quæ hujus generis nomen, *Viaticum* scilicèt, ab itinere, siue à via dictum, non retinet. Evidentissimum hujusce veritatis argumentum est diversa Eucharistiam tradendi forma: pro quotidiana enim communione dari consuetà dicitur; *Corpus Domini Nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.* Pro Viatico autem: *Accipe Viaticum corporis Domini Nostri Jesu Christi, qui custodiat te ab hoste maligno, & perducat in vitam æternam. Amen.* Per primam communicandi formam, præsentis vitæ custodia in ordine ad vitam æternam explicatur: Per secundam verò, & custodiam, & ad eamdem æternam vitam ducatum, & evectionem Sacerdos ægroto ex hac vita decessuro precatur. Qui fanè ducatus tacitum quemdam animæ, ad finem usque hujusce vitæ, transitum, vel tacitam quamdam ex hac terrestri domo, sive ex humani corporis ergastulo evectionem, & viam ad cælestem Patriam non obscurè insinuat.

Cur Viaticum in itinere nunc non deferatur, Romano Pontifice excepto.

De Viatico, & Eucharistia consideratio.

Eucharistiam, & Viaticum tradendi formæ.

Utraque tamen sanctissimæ Eucharistiæ perceptio, Communio appellatur: quia, ut sanctus Isidorus Pelusiota ad Soranum Comitem scribens, ait, *Nobis conjunctionem cum Deo conciliat, nosque regni ipsius consortes, ac participes reddit.* Hac de re in nostro de solemni Romani Pontificis Missà Commentario fusiùs locuti sumus; nunc breviter hæc dicta sint, ut ad nostrum de sanctissimo Viatico sermonem revertamur. Hùc item spectare videtur sanctissima Eucharistia non solùm in Ecclesiis parochialibus, verùm etiam in cunctis Religiosorum, ac Monialium Ecclesiis asservata. Sanctissimum namque Christi Corpus perpetuò in pixide pro Viatico infirmorum asservatur, sicut Concilia faciendum esse decreverunt. Idem observatur apud Moscovitas, ut scribit Surius in Commentario rerum in orbe gestarum dicens: *Pro ægrotis consecrant Eucharistiam in die cœnę Domini, servantque toto anno.* In hunc deniquè usum Eucharistia apud Græcos toto anno conservatur.

Isid. lib. 1. Epist.

Concil. Tur. &c. apud Burchard. lib. 5. cap. 9.

Trident. sess. 13. c. 6. & can. 7. &c.

Adde etiam pro hac veritate comprobanda, & confirmanda, quòd Romæ in Cappella Pontificia, quæ Sixtina vocitatur, sacrosancta Eucharistia pro Romani Pontificis Viatico die, noctùque asservatur, de septimo in septimum diem juxtà Conciliorum constitutiones mutatà; illa scilicet à Presbytero quotidiè illic celebrante sumpta; alià, quæ eodem die consecrata est, in ejus locum subrogatà. Istuc item ipsum Romæ, vel ad Sanctum Marcum, vel in sacra duodecim Apostolorum Æde, sive in Oratorio sancti Marcelli ad Collis Quirinalis radices, quando summus Pontifex æstivo tempore, dicto in Colle (quem nunc à duobus equis marmoreis eo in Colle sitis, Montem equorum, seu Caballum vocant) æstivandi gratià commoratur, fieri solet, etiamsi in Vaticano à Basilica sancti Petri, & in Monte Quirinali ab Ecclesiis, Palatio ferè annexis, Viaticum desumi queat. Itaque si in Urbe, ubi tam facilè sacrosanctum Viaticum singulo penè horæ momento haberi potest, ipsum tamen in Cappella Apostolici Palatii Sixtina, & alibi pro Romano Pontifice perpetuò asservatur, mirum nemini videri debet, si Romanus Pontifex ante se in itinere Sanctissimum Sacramentum deferendum curet.

Viaticum Papæ perpetuò Romæ asservatur.

Turon. & Aurel. apud Burchard. lib. 5. cap. 9. & 12.

Veritatis cōprobatio, & confirmatio.

Dicat autem hoc loco aliquis: Si sacrosanctum Eucharistiæ Sacramentum pro Summi Pontificis Viatico in itinere asportari solet; cur Viaticum eidem Pontifici in eodem Comitatu non præfertur, sed unius diei itinere ipsum præcedit?

Dubitatio.

Huic dubitationi satisfieri posse puto, si ad incommoda indecentissima evitanda, id factum esse dicatur. Summi nàmque Potifices in eodem Comitatu Sanctissimum Christi Corpus subsequi consueuerunt: aliqui tamen considerantes, indecentissimum esse, ut per silvas, nemora, & loca horrida, interdùmque ferè in via, per quæ iter agentes transire aliquandò contingit, tantum Sacramentum transueheretur; hanc ob rem, & propter alias item causas jusserunt, ut Sacrarii Pontificii Præfectus, cui ex officio cura Societatis Sanctissimi Sacramenti demandatur, cum honestissimo, & amplissimo Comitatu sacrosanctum Christi Corpus itinere unius diei, & quidem brevissimo, ante Romanum Pontificem Eucharistiam deportandam curaret: Sin secus, absque sacratissimi Corporis, necnon Summi Pontificis indignitate, multa incommoda evitari haudquàquam possent. Hinc factum fuit, ut sacrosanctum Viaticum eo, quem explicavimus, modo, Sanctissimum D. N. Papam in itinere faciundo præcedat.

Solutio dubitationis.

Si quando autem eveniret, ut Sanctissimus D. N. aliquot dies alicubi vellet commorari, Apostolici Palatii Sacrista, hac de re per Cursorem Tabellarium deditâ operâ mis-

Aliquo in loco immorandi occasio Societatis Sanctissimi Sacramenti.

missum certior factus, cum universo Sanctissimi Sacramenti Comitatu non procul à Sanctissimo Domino expectat, donec de discessu deliberetur.

Si verò item Papa solemniter, hoc est cum apparatu Civitatem aliquam esset ingressurus, in Ecclesia suburbana, mœniis videlicet illius loci viciná, Sanctissimum Sacramentum statuitur, & super Altare decentissimè ornato collocatur, eoque in loco Sanctissimus D. N. Papa expectatur, ut inde in Civitatem ad Ecclesiam usque Cathedralem cum Sanctissimo Sacramento ipsum præcedente, solemni pompá proficiscatur, ut fusiùs dicemus, cùm de solemni Clementis VIII. in Ferrariam ingressu loquemur. Hùcusque ostendisse sat est, cur sacrosanctum Eucharistiæ Sacramentum antè Romanum Pontificem, longum iter conficientem, deferatur. Nunc reliquum est, ut Romani Pontifices recenseantur, quos, iter facientes, sacratissimum Christi Corpus pro Viatico antè se deferendum curasse, inveni.

PARS SECUNDA.

De Romanis Pontificibus, qui in itinere conficiendo Sacrosanctum Christi Corpus pro Viatico ante se deferendum curarunt; deque itinerum rationibus, aut causis, quæ ipsos ad iter faciendum moverunt.

OMnes ferè jam inde à primitiva Ecclesia tam Laicos, quàm Ecclesiasticos Viros longâ plane sæculorum serie sacrosanctum Christi Corpus in itinere conficiundo secum pro Viatico asportasse in prima nostri Commentarii Parte demonstravimus: id quod ab omnibus item Romanis Pontificibus observatum, dicas oportet, etiamsi de antiquioribus mentionem apud Historicos, præsertim verò in Vitis summorum Pontificum hac de re factam non inveniamus: propterea quòd antiquiores Pontifices longo lustrorum ordine sacrosanctum Viaticum nonnisi ad pectus, vel à collo pendens dictis jam de causis more Laicorum, ceterorumque Christifidelium secum deferre solebant, sicut etiamnùm Sacerdotes, & Prælati Græci, non autem Laici, ob urgentem faciunt necessitatem. Italiâ deindè Tyrannorum persecutionibus, exterarumque Nationum incursionibus tandem aliquando liberatâ, suisque viribus cum Pontificia majestate receptis, Romani Pontifices sacratissimum Christi Corpus pro Viatico, longo in itinere conficiundo; solemni pompâ, nobilissimo videlicet apparatu, quem in Tertia nostri Commentarii parte fusissimè describemus, paucis ab hinc sæculis, vel ducentis ab hinc plus minusve annis ante se asportandum curarunt. Quamvis autem solemnis Eucharistiam pro Viatico ante Summum Pontificem iter longum conficientem gestandi Ritus multis ab hinc sæculis à Romanis Pontificibus fuerit usu receptus; hunc tamen Ritum cum hujus generis apparatu ob

Italiâ persecutionibus, & incursionibus liberatâ, Pontificiâ majestate receptâ.

defectum, vel, ut ita dixerim, carentiam Diariorum, quæ à sacrarum cæremoniarum Magistris fieri solent, nonnisi ducentis ab hinc circitèr annis passim observatum inveni.

Diariorum carentia.

Multos ex Romanis Pontificibus tam antiquioribus, quàm recentioribus ab Urbe Roma discessisse, variaque Italiæ, extraque tandem Italiæ loca urgentissimis de causis peragrasse narrant Historici. Num autèm omnes pro Viatico sanctissimum Eucharistiæ Sacramentum occultè, vel palàm, idèst publicè, vel privatim secum asportarint, non satis constat. Ecclesiastici nanque Ritus non ab Historicis, uti diximus, sed à Magistris cæremoniarum in Diariis, vel Itinerariis scribi solent.

Inter Romanos Pontifices, quos longum iter fecisse invenio, sacrosanctumque Viaticum ipso in itinere faciundo secum detulisse credo, Stephanus est, hujus nominis III. & IV.

Stephanus nanque III. dictus II. contrà Aistulphum, qui totam ferè Italiam bello vexabat, auxilium à Pipino Franciæ Rege sumere cupiens, in Galliam profectus est, hinc Stephano jam fines Regni Franciæ attingenti, Carolus Pipini filius, cui posteà à rerum gestarum magnitudine Magno cognomentum fuit, ad centesimum lapidem honoris causâ obviam processit. Idem fecit Pipinus Rex, tertio ab Urbe lapide, qui (teste Platina) ex equo desiliens, & pedes sanctissimi Viri exosculatus, à fræno equi, quo Summus Pontifex vehebatur, ipse Rex pedester nunquàm discessit, donèc eum in Urbem, & in cubiculum, ipsi præparatum, collocavit.

Stephanus III circa ann. Dom. 753.

Platina ubi sup.

Stephanus V. dictus IV. tertio sui Pontificatus mense in Gallias ad Ludovicum Imperatorem, cognomento Pium, pro seditione, atque Campulanâ (ut ajunt) conjuratione vitanda sese contulit. Imperator itaque nuncio de adventu Summi Pontificis allato, ei statim honestissimum quemque, maximè verò Theodulphum Aurelianorum Episcopum cum Clero, & maximâ Populi parte obviam misit: ipse verò ad primum lapidem prodiens, Summum Pontificem cum vidisset, ex equo desiliit, eumque datâ, acceptâque salutatione, maximâ cum veneratione in Urbem usque comitatus est, prævio Clero, Hymnum Sancti Ambrosii, ac B. Patris Augustini præcinente, sæpèque repetente.

Stephanus V. circa ann. Dom. 816.

Romanos Pontifices hosce ambos longis in itineribus vel publicè, vel saltèm privatim, ad pectus videlicèt, sacrosanctum Viaticum secum asportasse ratio persuadet: quoniàm secundo saltem modo ab antiquioribus Pontificibus jam inde à nascentis Ecclesiæ primordio, uti etiam de Laicis jam demonstratum est; à recentioribus autèm primo modo Sanctissimum Sacramentum pro Viatico delatum esse constat, ut infrà apertè ostendemus.

Istucipsum longo in itinere factum esse altero istorum modorum dicas necesse est, à Gregorio VII. totius Ecclesiasticæ liberta-

tis

tis Assertore, qui magnam Italiæ partem in rebus turbulentissimis peragravit.

Vrb.Pasc.Gelas. Ab ann. Dom.1088.ad ann. usque 1119. Alex.III. circa ann.Dom. 1175.

Idem intereà ab Urbano II. Paschale II. Gelasio II. & Alexandro III. Summis Pontificibus, qui ad Christianam Rempublicam reformandam & augendam, in Galliam sese contulerunt, factum esse dicas oportet.

Quamvis autem Alexander hujus nominis III. per varias Italiæ partes, & in Galliam usquè ad schisma evellendum, pacemque conciliandam ultrò citròque cursando sacrosanctum Viaticum secum palàm detulisse non legatur; illud tamen, vel saltem ad pectus, vel ad collum pendens clam ab eo delatum fuisse credendum est, propterea quòd vel navigavit, vel tanquàm profugus hùc, & illùc cursitavit, dum Federici Imperatoris rabiem fugiens Venetias sese tandem recepit, & in Monasterium Canonicorum Regularium humillimam vitam ducens, & incognitus sese abdidit, ut Venetiis suprà eorumdem Canonicorum Ecclesiæ Portam Inscriptio marmore incisa innuit in hanc verborum formam: *Alexander III. P. M. Federiciâ rabie profugus, has sacras Regularium Ædes pro munere receptę hospitalitatis inexhausto Indulgentiarum thesauro perpetuò ditavit*. Hùcusque Inscriptio. Eadem historia per pictoriam artem in Venetæ Reipublicæ Aulâ, quam dicunt Auream, necnon Romæ in Regia Vaticani Palatii Aulâ repræsentatur, & hac Inscriptione illustratur: *Alexander Papa III. Friderici Imp. iram & impetum fugiens, abdidit se Venetias; cognitum, & à Senatu perhonorificè susceptum, Ottone Imp. Filio navali prælio à Venetis victo, captoque, Fridericus, pace factâ, supplex adorat, eidem, & obedientiam pollicitus. Ità Pontifici sua dignitas Venetæ Reipublicæ beneficio restituta. MCLXXVII.* Hæc ibi. His igitur, aliisque de causis, quas nuper enarravimus, sacratissimum Viaticum ab Alexandro in itinere publicè asportatum fuisse non legitur; privatim tamèn delatum inficias ire non auderem.

Pag.17.

Immò quotquot fuere unquàm illi, qui in longam sese dederunt viam, omnes idem factitasse, uno videlicèt, aut altero modorum nuper enarrato, sanctissimum Sacramentum pro Viatico secum detulisse credo, quin valde asseverantèr, omni scilicèt asseveratione affirmare non vereor. Quos tamèn Romanos Pontifices ex recentioribus sacrosanctum Viaticum longo in itinere ante se publicè asportandum curasse invenimus, hoc subjiciemus loco.

Greg.XI. an. Dom.1375.

Gregorius XI. dum Apostolicam Sedem ex Avenione Romam reportaret, Eucharistię Sacramentum secum publicè detulisse non legitur, etsi alio in itinere id ab eo asportatum fuisse inveni, ut infrà videre licet: is enim Gregorius Anno Domini MCCCLXXVI. sui verò Pontificatus VI. vel si Platinæ credimus VII. Annoquè (ut ait Platina) LXX. post Curiæ Romanæ ab Urbe in Galliam discessum Romam ingressus est. Petrus Amelius Alectensis ex Augustinianorum Familiâ in Narbonensi Galliâ, Episcopus Senogalliæ, tùm Archiepiscopus Tarentinus, mox Patriarcha Gradensis, ad extremum Alexandrinus, & Administrator Aquensis; sedentibusque Urbano V. Gregorio XI. Urbano VI. & Bonifacio IX. Apostolici Palatii Sacrista, Itinerarium maritimum, seù totam navigationem ex Avenione Romam usquè, Idibus Septembris, hoc est, die 13. ejusdem mensis cœptam, diligentèr conscripsit; in ea tamen navigatione nulla unquam de sacratissima Hostia fit mentio, vel quia Summus Pontifex eam ad pectus privatim, ut Laici, aliique omnes antiquitùs facere solebant, secum detulit; vel quia sanctissimum Christi Corpus in ipsâ navigatione deferendi consuetudo in desuetudinem jam abire cœperat, etiamsi à Clemente deinde VII. inter navigandum fuerit asportatum, ut suo loco dicetur. Cum autèm idem Gregorius è Corytho, seu Corneto ad Ostia Tiberina navigando tandèm pervenisset, ad Basilicam Sancti Pauli extrà Urbis mœnia accessit, indèque XV. Kalendas Februarii, hoc est, 18. Januarii die, Cathedræ Romanæ S. Petri dicata, tanto apparatu, tantâque Romanorum omnium, universæque Italiæ lætitiâ Romam ingressus est, quantà verbis explicari nunquàm posset; nullam tamèn in eodem Itinerario mentionem de sacratissima Eucharistia ab ipsoSacristâ tot navigationis universæ minutias explicante, factam esse inveni. Hinc Sanctissimum Sacramentum in itinere publicè non asportatum, Romano Pontifice Civitates solemnitèr ingrediente, publicè olim deferri non solere, non solùm exemplum nupèr enarratum indicat, sed ratio item ipsa persuadet: propterea quòd pro ipso tantùm Viatico à Romanis Pontificibus, necnon ab omnibus viris Ecclesiasticis, ac item Laicis in itinere sacrosanctum Eucharistiæ Sacramentum antiquitùs deferri consuevit, uti in prima Commentarii nostri Parte demonstratum est. Siqui verò aliter ætate nostrâ fecerint, id consilio illorum, qui hujusce Ritus causam meditati non sunt, factum esse dicas oportet, sicut Bononiæ in solemni Clementis VII. & Caroli V. equitatione per Civitatem factum fuit, ubi primùm Imperator Summi Pontificis manu coronatus fuit, ut infrà videre est. Huic item exemplo adsimile est illud alterum, quod in solemnissima Romanorum Pontificum equitatione olim observabatur, dum Romæ Summus Pontifex coronatus, è Vaticano ad S. Joannem in Laterano ad possessionem capiendam splendidissimâ proficiscitur pompâ. Id quod admissum fuisse ab iis censeo, qui non pro Viatico, sed ad solam majestatem Pontificiam repræsentandam Sanctissimum Sacramentum longo in itinere asportari solere opinati sunt. Nunc autèm gestatio Sanctissimi Sacramenti in solemni per Civitatem equitatu jamdiù antiquatâ, in desuetudinem abiit, vel quia multis ab hinc annis, ut ajunt, equitatio sine paramentis Ecclesiasticis, minusque proindè solemnis fieri solet: vel quia in hujusmodi equitatione id ita, re magis perspectâ, faciendum videtur: præcelsum nanque, ac venerabile Sacramentum, præter Sacro-

Ex summa Concil.1305.

Ex summa Concil. 74.

Petrus Amelius Apostolici Palatii Sacrista.

M CCC. LXXV. die 13. Septemb.

M CCC. LXXVI. die 18.Jan.

Caroli V. coronatio.

Lib.Cærem.1 tit. 2. c.16. & tit.5.c.16.

Ritus antiquatus.

crosanctum Viaticum à Romanis Pontificibus in itinere, & à Parochis ad ægrotos piè, ac religiosè asportari consuetum; singulis annis per publicas Civitatum, & Oppidorum, ceterorumque locorum vias in festo sacratissimi Corporis Christi die, singulari veneratione, ac solemnitate, ut Sancta Synodus Tridentina inquit, in processionibus circumferri solet, ac debet. Quòd igitur Sanctissimum Sacramentum super Asturconem in solemni per Civitatem equitatione ad ipsam majestatem Pontificiam insinuandam deferre non oporteat, invictum ex eo argumentum colligi potest, quòd in tam solemni, hoc est, tam splendidâ, & sumptuosâ Gregorii XI. equitatione, dum idem Pontifex Urbem ingrederetur, sacratissimâ Hostiâ in itinere ob navigationem non asportatâ, publicè saltem, ac solemniter per Civitatem delata non fuit.

Concil. Trid. sess. 13. c. 5. & can. 6. Clement. de Reliq. & Ven. sanct. Tit. 16.

Quando autem idem Gregorius ab Urbe Roma Anagniam profectus est; è Basilica Sancti Petri ad Sanctum Joannem in Laterano ivit, ibique rem sacram fecit, Hostiamque unam consecratam, ante se in itinere deferendam, suis manibus in pixide asservavit, ut Petrus Amelius Apostolici Palatii olim Sacrista scribit dicens; *Reservatâ Eucharistiâ, repositâque per suas manus sacratissimas in Custodia.* Et infrà; *Primo mane Junii antelucanum, Corpus Christi omnibus viam patefecit.* Hæc Petrus Amelius de sacratissima Hostia in itinere à Gregorio delata.

Greg. XI. sacratissimam Hostiam ante se in itinere deferendam curavit, circa ann. Dom. 1376.

Si itaque in tam brevi itinere augustissimum Christi Corpus delatum fuit; idipsum longo in itinere à ceteris Romanis Pontificibus, qui Gregorium XI. præcesserunt, factitatum dicas licet, quamvis de hac Sanctissimi Sacramenti gestatione dictis jam de causis in omnium Summorum Pontificum itineribus mentio inveniri non potuerit.

Pag. 45.

Hunc intereà Ritum inveni observatum in illo etiam tam lacrymabili, tàmque detestando schismate, quo tandiù Catholica Ecclesia laboravit, hoc est ab Anno Domini MCCCLXXVIII. post obitum Gregorii XI. qui Pontificiam Sedem ex Avenione Romam reportavit, ad Concilium usquè Constantiense 1417. Hoc sanè tempore tres in schismate deferebantur Pontifices, Joannes videlicet XXIII. Balthassar Cossa Neapolitanus anteà vocatus; Gregorius XII. Angelus Venetus anteà nuncupatus, ex Familia Patritia Coraria ortus; & Petrus de Luna, Benedictus XIII. dictus. Is enim genere Cathalanus ex amplissima natus Familia, mortuo Clemente VII. adulterino, quem, Cardinalem Gebennensem vocitatum, Galli in Pontificem elegerunt, Urbano VI. Pontifice jam legitimè creato, Romanus Pontifex à schismaticis quibusdam Avenione nominatur: ubi dum ipse Benedictus Pontificiam auctoritatem exercere conaretur, idque ab aliquot Nationibus, necnon à multis Principibus Viris, & ab omnibus deniquè bonis permolestè ferri videret, à Concilioque tandèm schismaticus, & Antipapa declaratus, ad concitatam sibi iram mitigandam, Carolique VI. Galliarum Regis gratiam sibi conciliandam, eidem Regi jus Decimæ de Sacerdotibus cogendæ, ut Paulus Æmylius de rebus gestis Francorum ait, in annum dedit summis hominum querimoniis, & expostulationibus, Benedictique nomine in dies magis inviso. Cum autem iis, qui ejus sectam sequerentur, interdictum fuisset jure vectigalium, reddituumque Ecclesiasticorum, eum statim deseruerunt omnes. Qua ex re Benedictus ignominiam sibi imminentem metuens, discessumque, vel potiùs fugam meditatus, in Cathaloniam rediit. Ut autem Pontificiam majestatem, quàm miris artibus affectabant, repræsentaret; vel timore perculsus, impetum hominum in itinere sibi instantem coercere, ac reprimere posset, sacratissimum Christi Corpus ante se asportandum curavit, Paulo Æmylio teste, qui loco superiùs laudato, hac de re ità inquit: *Metu, ignominiâque permotus* (Petrus videlicèt de Luna) *ut à quoquam violaretur, Sacrosanctum Domini Corpus præferens, in Cathaloniam ad natales suos, Tarraconensesque concessit.* Hęc ex Æmilio.

MCCC LXXVIII.

Ex Concil. Constantiensi, & summa Concilii.

Circa ann. Dom. 1407.

Paul. Aemyl. lib. 10. de rebus gestis Francorum.

Lib. 10. de rebus gestis Francorum.

Hujus generis exemplum quamvis nec verum Pontificem, nec propriam pretiosissimi Viatici gestationem omninò referre videatur, sicut ex Pauli Æmilii verbis colligitur; ipsum tamen Sanctissimi Sacramenti ante summum Pontificem in itinere asportandi usum demonstrat; nisi enim ante Petrum de Luna, Benedictum XIII. falsò nuncupatum, hic Eucharistiæ Sacramentum in itinere gestandi Ritus in usu olim frequenti non extitisset, tantam novitatem ausus non fuisset attentare: immò ex hoc exemplo Ritus sacratissimam Eucharistiam pro Viatico in itinere ante Romanum Pontificem gestandi solitus comprobatur: dictumque Petrum ob mortem ex ira concitata sibi impendentem, sacrosanctam Hostiam juxtà summorum Pontificum consuetudinem, non solùm in sui tutelam, sed & pro Viatico in itinere ante se deferenda curasse, ratio ipsa docet, ac persuadet.

Idem quoque factum dicas necesse est à Pio hujus nominis II. qui Mantuam pro conventu ad bellum contra Turcas excitandum celebrando ivit, deinde iterùm in bellum contrà Turcas indictum profectus, Anconæ Anno Domini M.CD.LXIV. obiit primâ Septembris die, sextoque sui Pontificatus anno, teste Platina. Hunc Pium, Mantuam usquè profectum, varia Italiæ flumina navigasse, Anconam verò Lecticâ delatum esse Scriptores produnt; hinc nullâ de sacrosancto Eucharistiæ Sacramento ante ipsum delato apud eos mentio facta reperitur, nisi ipso Mantuam ingrediente, ut legitur in ejusdem Pii Commentariis, in quibus post apparatum, & Comitatum, qui Sanctissimum Sacramentum antecedebat, enarratum, hæc leguntur: *Hic Arcula jungebatur aurea, Equo albo vecta, & multis luminaribus circumdata, in qua condita fuit Eucharistia, idest Hostia Salvatoris sacrata, & sericeum desupèr umbraculum.* Hæc ibi. Nihil autèm erat, quòd

Pius II. circa ann. Domini 1458. creatus.

Kal. Sept. MCDLXIV.

Pii II. Commentarii.

San-

Sanctissimum Sacramentum dicto in itinere nunquàm asportatum, in hoc tantùm ingressu super Achineam deferretur: quia, uti diximus, hic sacer Ritus pro Viatico in itinere asservando ab antiquioribus nascentis Ecclesiæ Pontificibus observatus fuit, frequentemque apud cæteros usum recepit: immò ex hac Sanctissimi Sacramenti gestatione, summo Pontifice Mantuam ingrediente, sacratissimam Hostiam eo in itinere vel publicè, vel saltem privatim delatam fuisse fateaEris oportet, etiamsi hac de re in Diario nullam mentionem factam fuisse inveniamus.

pag. 42. & 43.

Alex. VI. MCDXCIV.

Alexander VI. die 22. Julii ab Urbe discessit, & Vicum Valerii, seu Varronis Oppidum, Vicovarum corruptè nunc vocitatum, tùm loci naturâ, tùm opere munitissimum, suprâque Tybur in Latio situm, profectus fuit, ut illic cum Alphonso II. Neapolis Rege de Regno Neapolitano à Rege Franciæ defendendo alloqueretur. Totoque hoc in itinere, teste Brocardo in secundo suorum Diariorum Tomo, coràm summo Pontifice Sanctissimum Sacramentum super Achineam delatum fuit.

Brocard. to. 2.

Julius II. MDVI.

Julium hujus nominis II. ex recentioribus Pontificibus coram se non semel Sacrosanctum Viaticum in itinere solemniter asportandum curasse in Diariis cæremoniarum inveni. Julius nanque, Vir sanè ob Ecclesię Sanctæ ditionem fortitèr conservatam, & auctam nunquàm satis laudatus (qui ut Imperium & Patrimonium Ecclesiasticum à diversis occupatum recuperaret, multa gessit bella) ab Urbe Roma Die xxvj. Augusti Anno Domini MDVI. discendens, & Bononiam usquè profectus, ut eam à tyrannide Joannis Bentivoli liberaret, Sacrosanctum Viaticum solemni pompâ, ante se in itinere asportandum curavit, ut Paris Crassus, eo tempore cæremoniarum Magister, scriptum in Diario reliquit. Quo in itinere, ut ait Platina, Ravennam, Ariminum, & Æmyliam, sive Flaminiam universam, quam Romanulam, vel Romandiolam vulgò appellant, recuperavit, Bononiamque à tirannide liberam reddidit. Hujusce Pontificis Itinerarium Adrianus Cardinalis heroico carmine complexus est. Eumdem Ritum idem Pontifex observavit, dum die primâ Septembris Anno Domini MDX. ut scribit idem Paris, Bononiam iterùm profectus, Exercitum contrà Alphonsum Estensem hujus nominis primùm Ferrariæ Ducem movit, Mutinâ ei ademptâ, & Mirandulâ (præmio tamèn, ut ait Platina, pro tot tantisque laboribus non satis specioso) expugnatâ.

Aug. 27. MDVI.

Paris Crassus tom. 2.

Platina.

Adrianus Cardinalis.

Julius II. MDX. Paris tom. 3.

Platina.

Leo X. circa ann. Domini MDXV.

Leo Decimus cum universa Romana Curia Florentiam, & Bononiam usquè proficiscens Sacrosanctum Viaticum in itinere solemni pompâ ante se asportandum apud eumdem Paridem in Diario curasse legitur. Leo nanque Die 1. Mensis Octobris MDXV. sumpto prandio, Româ discendens animi reficiendi causâ Viterbium versus, Montem Faliscum, Tuscaniam seu Tuscanellam, deindè Centumcellas vulgò, & corruptè quidem Cincellas, Civitatem veterem usquè, se iturùm dixit: ubi cum rumores disseminati essent de Francisco Gallorum Rege ad pedes Sanctissimi Domini exosculandos Romam profecturo eodem cum Exercitu, quo Mediolanum expugnarat, in suamque potestatem redegerat; Leo aliquid mali ex regio Exercitu eventurum Italiæ suspicans, Regem ab instituto amovere accuratè studuit, spontè per Diploma ei promittens, se propediem Bononiam usquè profecturum. Idcircò aliquot Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus cum universa Romana Curia Viterbium accersitis, de Pontificia Bononiam versùs profectione consultum fuit, de Regi scilicèt occurrendi modo, ne ad Italiam cum Exercitu adventaret. Ut autèm Pontificiæ Majestati consuleretur, decretum deindè Florentiæ in Consistorio fuit, ut quatuor Prælati è Florentia Parmam usquè, duoque S. R. E. Cardinales à latere Legati è Bononia Regium usquè obviam procederent. Leo itaque Romanus Pontifex, & Franciscus Rex Christianissimus splendidissimo apparatu Bononiam pro pace componendâ sese contulerunt. Leo & Florentiam, & Bononiam cum Sacrosancto Viatico solemni pompâ ante ipsum delato, ingressus est. Rex autem Galliæ undecimâ Mensis Decembris die, Anno Domini MDXV. illustrissimo, & amplissimo XX. Cardinalium Comitatu (absque tamèn Exercitu) à Leone X. Bononiæ magnificentissimè fuit exceptus: deindè pacis conditionibus confectis, Mediolanum, & in Galliam rediit. Leo autèm Florentiam, ac demùm vere ineunte Romam remeavit.

Paris Crassus tom. 4.

Leo X. cur Bononiam sit profectus.

Consistorium Florentiæ celebratum.

Leonis X. in Civit. Florentiam, & Bonon. ingressus

Clemens VII. circa ann. Dom. 1529.

Clemens hujus nominis VII. ad Carolum V. Imperatorem coronandum Anno sui Pontificatus VI. post Urbem jam à Borbonio captam & direptam, Anno Domini MDXXIX. die VII. mensis Octobris, ut Blasius Cæsenas eo tempore cæremoniarum Magister ait, ab Urbe discessit, Bononiam cum Sacrosancto Viatico ante ipsum solemnitèr asportato, proficiscens: ubi Carolus Imperator à Clemente Papa splendidissimo apparatu exceptus, Romani Imperii Diadema de summi Pontificis manu more majorum suscepit incredibili apparatu, magnificentissimâque pompâ, & in ipsa natalis sui die 24. Februarii Sancto Matthiæ consecrata, Anno Domini MDXXX. Augustus est appellatus, teste Platina.

Blasius de Cæsena in Diario

Platina.

Paulus item Jovius Carolum V. à Clemente coronatum fuisse scribit in ipsomet die Sancto Matthiæ dicato, qui erat natalis Cæsaris, semper ei faustus non solùm ob Ticinensem victoriam, sed etiam ob Regem Galliæ captum, ut Surius scriptum reliquit. De Sanctissimo Eucharistiæ Sacramento, per Civitatem Bononiam, peractâ Caroli coronatione, delato, mentionem facit idem Jovius, dum summi Pontificis, ac Cæsaris per Civitatem equitantium admirabilem apparatum, & Comitatum describit dicens: *Nec multum indè succedebat Eucharistia sub aurea umbella loculo crystallino inclusa, & sellæ generosi,*

Paul. Jov. lib. 27. hist. sui temp.

Surius de reb. gestis.

Jovius in histor. sui temporis lib. 27.

rosi, & tamen pacati equi super imposita, laterna ingens ante, & circum dena funalia ferebantur. Hæc Jovius. De Sanctissimo autem Sacramento per Civitatem in solemnissima equitatione delato, illud superiùs videre est, quod nos hac de re diximus, cum de Gregorio XI. Apostolicam Sedem ex Avenione Romam reportante verba fecimus.

Pag. 46. & 47.

Clem. VII. ann. Dom. 1532. Blasius de Cæsena in Diario.

Clemens idem Bononiam iterùm proficiscens, die xviij. mensis Novembris Anno Domini MDXXXII. ut scribit idem Blasius, cum Sacrosancto Viatico ante ipsum solemnitèr delato, ab Urbe discessit, ut Carolum V. Imperatorem, Viennâ ab obsidione Turcica liberatâ, in Italiam venientem pro Italiæ pace, ac tranquillitate componendâ alloqueretur.

Clem. VII. ann. Dom. 1533. Blas. ubi sup.

Clemens denique VII. die ix. Septembris, Anno salutis MDXXXIII. ut idem Blasius testatur, ab Urbe discessit, Nicæam, & Massiliam usquè cum Sacrosancto Viatico ante ipsum solemnitèr delato, proficiscens, ut Francorum Regem alloqueretur, quo cum novam inivit amicitiam, in qua Laurentii Junioris filia, Catarina Medicea, Henrico, Francisci Regis secundogenito, Massiliæ in matrimonium collocata est: ibique solemnes nuptiæ incredibili pompâ celebratæ sunt. A Liburno autem Massiliam usquè Clemens navigavit, Sanctissimo Sacramento cum universa Societate in aliâ trireme, quam Ducissam vocitabant, ante summum Pontificem delato, ut ait Blasius. Massiliam deniquè solemnissimo apparatu cum sacratissima Eucharistia ingressus est. Cujus ingressui duo etiàm Filii Regis Christianissimi interfuerunt, duodecimâ Octobris die, Deo Domino consecratâ, MDXXXIII.

Sanctissimũ Sacramentũ navi delatum.

Paul. III. anno Domini MDXXXV.

Paulus hujus nominis III. Vir sanè prudentissimus, atque inter Romanos Pontifices velut fulgentissimum jubar non solum Familiæ nobilitate, ac splendore, sed rerum etiam gestarum magnitudine, multarumque insignium virtutum claritate bonis cum literis conjunctâ majorem in modum resplendens, Anno Domini MDXXXV. tertiâ mensis Septembris die (eodem Blasio teste) ab Urbe discessit, Perusiam versùs proficiscens, ut Civitatem ipsam à seditionibus liberaret. Quo in itinere Sacrosanctum Viaticum ante se solemnitèr asportandum curavit.

Blasius de Cæsena in Diario.

Paul. III. anno Dom. MDXXXVIII.

Idem Paulus Anno Dñi MDXXXVIII. die verò 23. Martii ab Urbe discessit, Placentiam versùs, & Nicæam Provinciæ Urbem usquè profectus, ut Carolum V. Imperatorem, & Franciscum Francorum Regem, eò accersitos, alloqueretur ad pacem inter eos componendam, necnon ad navale bellum in Turcas excitandum, ingenti classe, hostibus maximè formidabili, comparatâ.

Blasius de Cæsena in Diario.

Hactenùs de Romanis Pontificibus, qui Sacrosanctum Viaticum in itinere solemnitèr asportandum curarunt: horum nànque Successoribus longum iter facere non contigit. Gregorius tamen XIII. qui Bononiam ire decreverat, hunc solemnem Ritum gestandi Sacrosanctum Viaticum, observandum curaret, ut. Arculæ Sanctissimi Sacramenti tegumentum acu pictum, & in Sacrario Pontificio asservatum, præseferebat: in eo enim tegumento stemmata ejusdem Pontificis gentilitia insignita cernebantur. Nunc reliquum est, ut Tertiam hujusce nostri Commentarii Partem, quæ Societatis Sanctissimi Sacramenti Clementem VIII. Pontificem Maximum præeuntis ab Urbe Româ Ferrariam usque profectionem, ejusdemque Pontificis solemnem in Civitatem Ferrariam ingressum comprehendit, aggrediamur.

PARS TERTIA.

De Societatis Sanctissimi Sacramenti Clementem VIII. Pont. Max. ab Urbe Româ Ferrariam usquè præeuntis profectione, deque solemni ejusdem Pontificis in Civitatem Ferrariam ingressu Anno Domini MDXCVIII.

Ferrariâ divinitùs recuperatâ effecit, ut Clemens Pont. Max. (cui res sanè omnes, insigni pietate prævià, quamvis arduæ, quamvis penè desperatæ, divinâ in primis ope favente, ad universæ Christianæ Reipublicæ beneficium, felicitèr, atque ex sententia succedunt) ab Urbe Roma discederet, Ferrariam usquè ipsam profecturus. Anno nanque Domini MDXCVII. die 27. Octobris, Alphonso Estense, hujus nominis II., & ultimo Ferrariæ Duce, sine filiis, ac descendentibus mortuo, Sanctissimus D. N. Clemens VIII. Pastor Ecclesiæ vigilantissimus, & Patrimonii S. Petri defensor acerrimus, & indefessus, ubi primùm Ferrariæ Ducatum in feudum olim à Romanis Pontificibus Prædecessoribus suis concessum, ad Romanam Ecclesiam ob lineam dicti Alphonsi finitam fuisse devolutum, accepit; nullâ penitùs cunctatione interpositâ, cum universo S. R. E. Cardinalium Collegio de illius recuperatione gravitèr, ac sapientèr egit, dictam recuperationem iisdem quoque Cardinalibus instantèr postulantibus. Quare Sanctissimus D. N. in decreto hac de re pronunciando, humanis posthabitis rationibus, totam Ferrariæ ditionem Christo Domino Salvatori nostro, nec non gloriosæ, ac semper Virgini, Dei Genitrici Mariæ, sanctisque Apostolis Petro, & Paulo, constanti animo, miroque pietatis ardore addixit, & consecravit. Juris itaque, atquè Canonum ordine servato, stricto tandèm utròque gladio, Petroque S. Nicolai in carcere, Diacono Cardinale Aldobrandino, ex fratre germano ejusdem Clementis nepote, ad res sanè præclaras; & arduas pro Romana Ecclesia celeritèr, ac felicitèr perficiendas nato, in Civitate, ac Ducatu Ferrariensibus, necnon in universa Italia ad quoscumque Principes à latere Legato, pro Ducatu Ferrariæ ipso recuperando cum militaribus copiis misso, Cæsar Estensis nullo militum expecta-

pectato congressu, eumdem Ferrariæ Ducatum antiquo, ac legitimo S. R. E. dominio, superiori Anno MDXCVIII. die 12. Januarii restituere, initâ conventione, scriptis mandatâ, promisit: reque ipsâ ejusdem vigesimâ nona mensis die, hoc est, pridiè diei Sancto Hippolyto consecratæ, in qua ipsius Clementis, anteà Hippolyti nuncupati, Pontificatus natalis celebratur, liberè, ac pacificè, non humano tantùm, sed expresso divinæ opis præsidio, restituit, Ferrariâ gaudio gestiente, totâ Urbe Româ exultante, Deoque ingentes gratias agente, universàque Italiâ admirante. Sanctissimus autem D. N. Clemens, etsi ad Ferrariam recuperandam, Alphonso statim mortuo, ipsemet ire decreverat; ad eam tamèn divinitùs recuperatam sese etiam contulit iis de causis, quas infrà suo loco enarrabimus.

Parte tertia sub fide rebus Ferrariæ gestis.

Ab Urbe autèm Româ idem Sanctissimus D. N. tertiàdecimâ Aprilis die MDXCVIII. discessit, Societate Sanctissimi Sacramenti cum Sacrosancto Viatico unius diei itinere, & brevissimo quidem, præviâ, ob rationes, quas in Prima hujusce Commentarii Parte in medium attulimus, hunc nodum explicantes. Quare Sanctissimus D. N. duodecimâ ejusdem mensis die, peculiari quòdam nomine, atque cultu Domino Deo consecrata, ut Sacrosanctum Viaticum ante suum discessum unius diei itinere præire cerneret, in Basilica Sancti Petri super Altare Sanctorum Apostolorum rem divinam privatim faciens, ex Sacratissimis Hostiis duabus unam de more absumpsit; alteram verò, completâ Missâ, sacerdotalibus exutus indumentis, mozzettâ deindè, ac stolâ indutus intrà vasculum crystallinum, quod custodiam Sanctissimi Sacramenti appellant, repositam, in Arcula, sive Capsula suis manibus maximâ cum veneratione collocavit. Claviculam denique, quâ suis itèm manibus Capsulam obseravit, Apostolici Palatii Sacristæ, cui Sanctissimi Sacramenti cura ex officio Sacristatus demandatur, assignavit.

Discessus Papæ.

Pag. 44. & 45.

Missa Domini Papæ privata.

Sacratissima Hostia intra Capsulam à Sanctissimo D.N. reposita.

Capsulæ clavicula.

Capsula, ut eam pleniùs describamus, lignea est, longitudine palmorum circitèr quatuor; latitudine duorum; altitudine autèm unius palmi, & amplius, holoserico rubri coloris panno, intùs forisque conglutinato, cooperta. Ejus operculum habet foris in medio basem quamdam ex ære aurato, intrà quam statuitur Crucis æreæ pes auratæ cum sacra Christi Imagine unius palmi, & eo ampliùs, eidem Cruci erectæ super illam basem affixâ. Hæc intereà Capsula habet intùs in fundi medio sericeum rubri coloris sacculum desupèr contrahendum, & funiculis sericeis constringendum, in quo vasculum illud crystallinum, sive Hostiaria, vel, ut ajunt, Custodia cum Sacratissima Hostia à Sacrista † de septimo in septimum diem, ut jam diximus, mutanda, reconditur, & custoditur.

Capsulæ Sanctissimi Sacramenti descriptio.

Hostiæ Sacratissimæ de 7. in 7. diem mutatio.

Pag. 44. & 45.

Capsulæ Opertorium.

Extat etiàm super Capsulam opertorium ex tela aurea, seu potius ex serico, & auro contextâ in quatuor partes divisum, atque hinc indè pendens; partium verò extremitates laciniis item sericeis, & aureis distinctæ, & ornatæ sunt, necnon Ecclesiæ Sanctæ, summi Pontificis, & Societatis Corporis Christi insignibus decoratæ. Ad quatuor Capsulæ angulos quatuor virgæ ferreæ, & auratæ palmorum circitèr quatuor, columellarum instàr, ad tres, & ampliùs palmos suprà Capsulæ operculum eminentes, aptatæ cernuntur: super quarum summitatibus umbella, quam vulgò baldacchinum appellant, ex serico itèm, & auro contexta, sustentatur, hinc indè pendens, laciniis, & lemniscis, seu flocculis tùm sericeis, tùm aureis distincta, & ornata: in cujus vertice ad quatuor angulos totidem stellulæ ex ære inaurato super glandes itèm æreas, & auratas, ac satis quidem grandes collocatæ, magnam efficiunt venustatem. Hunc in modum Arcula, sive Capsula variè, ac decentèr elaborata hastis quibusdam ornatis sublevata ab octo Basilicæ Sancti Petri Canonicis super humeros deferebatur.

Umbella Sanctissimi Sacramenti Capsulæ coaptata describitur.

Comitatus à S. Petro ad Portam Angelicam.

Antè Sanctissimum Sacramentum ibant Conventus Laicorum ad pietatis, & religionis opera instituti, quos Confratrias vocant, cum cereis facibus, seu funalibus ardentibus, omniumque Ordinum Religiosi, deindè Cantores Basilicæ Sancti Petri decantantes, Crucifero itèm cum universo Urbis Clero subsequente. Post Clerum deferebatur Capsula Sanctissimi Sacramenti cum alia majori umbella ab octo Cubiculariis ex intimis Sanctissimi D. N. Papæ, atque præcipuis, quos appellant secretos, delata, Clavariis, seu Clavigeris, & Helvetiis Sanctissimi D. N. machærophoris, & hastiferis hinc indè in ipsius Sanctissimi Sacramenti custodiam, & venerationem incedentibus.

Confratres.

Religiosi.

Cantores.

Crucifer.

Clerus.

Cubicularii Papæ.

Clavigeri.

Helvetii.

Propè Sanctissimum Sacramentum sequebatur Sanctissimus D. N. Papa, cereum satis grandem, & ardentem manu gestans, subsequentibus S. R. E. Cardinalibus, & funalia itèm cerea ardentia deferentibus; hos Prælati multi, ac nobiles viri sequebantur, immensâ ferè, & admirandâ quidem Populorum frequentiâ accedente.

Sanctissimus D. N. Papa.

Hoc ordine intrà, & extrà Ecclesiam ad scalarum radices usquè, in amplissimam Sancti Petri aream ducentes, itum est; ubi Asturco, sive Achinèa, equus videlicet albus, cui non vulgaris in incessu gradus, sed mollis alterno crurum explicatu glomeratio est, pulcherrimè phaleratus, opertorio rubri coloris holoserico ad ejus usque pedes defluente coopertus, & ephippiatus, stragula scilicèt, quam sellam passim vocant, rubri coloris holoserica, tintinnabulo argenteo, & inaurato à collo ejus pendente, detinebatur.

Asturconis phalerati descriptio.

Asturconis opertorium, sella, & tintinnabulum.

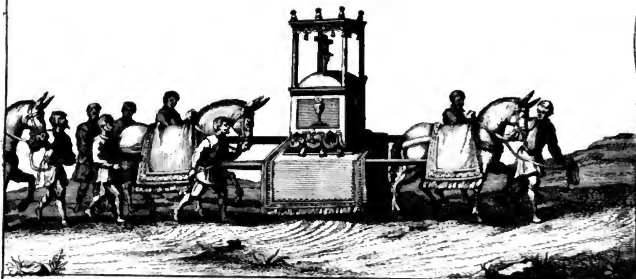
Quò postquàm perventum est, Arculæ, seu Capsulæ gestatores, eam statim Asturconi imposuerunt, & intrà sellæ anteriorem, ac posteriorem partes, multò plus aliis sellis prominentiores, ad ipsam Capsulam melius recipiendam, & coagmentandam ità elaboratas, coaptarunt. Sacrista verò ad eamdem Arculam super sella tutiùs firmandam, & fulcien-

Capsula Sanctissimi Sacramenti sellæ super Asturconem coaptatur: hujusceque coaptationis descriptio.

PARS. PRAECIPVA. COMITATVS. S.mi SACRAMENTI. ROMANO. PONTIFICI. IN. ITINERE. PRÆEVNTIS.

ARCVLA. S.mi SACRAMENTI. LECTICAE. INSTAR. IN. REDITV. AD VRBEM. ASPORTATA.

ASTVRCO. ET. MVLÆ. AD. TANTVM. ADHIBITI. MINISTERIVM. QVOVIS. IN POSTERVM. SERVITIO. EXIMVNTVR.

ciendam, duobus ferramentis (quæ vulgò vites vocantur, vicesque clavium fungi solent) ad anteriorem Sellę, & Capsulæ partem adhibitis, & in utramque per foramina sinuosa transfigentibus; totidemque ferramentis ad posteriorem eòdem modo appositis; ità Sellam, & Capsulam inter se connexas, sive coagmentatas, ac stabiles reddidit, ut hæc ab illa dimoveri haudquaquam possit, nisi ferramenta illa extrahantur, aut perfringantur.

Ferramenta ad fulciendam capsulam.

Hac re statim confectâ, Sacrista mulam albam, ejus muneri destinatam, actutum conscendit, mantelletto, & mozzettâ, ut loquuntur, juxtà Instituti sui colorem indutus, albumque baculum, nigri coloris funiculo serico, & lemniscato insignitum, curæ sibi commissæ jus, sive insigne præseferentem manu gestans, Portam Angelicam versùs sese contulit, ubi Domini Prælati cum universa Societate Sanctissimum Sacramentum, à Confratribus, & à Clero, necnon à Populis veneranter comitatum, præstolabantur.

Apostolici Palatii Sacrista. Idem fert infrà pag. 46.

Baculus Sacristæ quid sibi velit.

Anteà verò quàm Sanctissimum Sacramentum à scalis Sancti Petri dimoveretur, Sanctissimus Dominus Noster CLEMENS ambobus genibus flexis, ab ultimo scalarum gradu sese erexit, & ad Capsulam accedens, eam maximâ cum veneratione exosculatus est; deinde iterùm genua flectens, ingenti lacrymarum effusione, ac pietate religiose Sacratissimum Christi Corpus ingeniculatus adoravit; ab humo autem non surrexit, donec Sanctissimi Sacramenti Arculam videre potuit; postquàm verò eam ampliùs cernere non valuit, e terra erectus, S.R.E. Cardinalibus dimissis, per easdem scalas in Palatium rediit. Ubi autem primùm eo, quem enarravimus, ordine, ad Portam Angelicam cum Sanctissimo Sacramento perventum est, omnes, qui eò usque Sacrosanctam Hostiam comitati sunt, in aream Sancti Petri, ad varia Urbis loca vias monstrantem, redierunt, Societatem Sanctissimi Sacramenti sese viæ committentem progredi sinentes, eidemque felix iter ominantes.

Magna Sanctissimi D. N. pietas, ac religio.

Sanctissimus D. N. dimissis Cardinalibus in Palatium revertitur.

Anteà verò quàm rem ullam ad iter pertinentem aggrediamur, instructionem Societatis Sanctissimi Sacramenti censeo describendam juxtà seriem, ac pompam in itinere observatam.

Instructio, ac series equitatus Societatis Sanctissimi Sacramenti Ferrariam proficiscentis.

OMnia in primis, quæ ad Sacrarium Pontificium pertinent, necnon Societatis quorumcumque utensilia, hoc est ad eorumdem cultum, aut usum spectantia à mulis, & equis onerariis præferebantur: Omnium intereà jumentorum ductores, hoc est muliones, & alii, necnon bajuli ad jumenta oneranda, & exoneranda, & ad sarcinas hùc, atque illùc super humeris portandas destinati, suo loco præibant. Sarcinæ, ad Sacrarium Pontificium pertinentes, opertoriis ex panno rubro summi Pontificis insignibus ornato erant contextæ. Hanc tumultuariam, & jumentorum, & hominum multitudinem Turmæ equitum cum Tubicine subsequebantur. Hos propè octo Asturcones, sive Achineæ sellis holoserico rubri coloris panno coopertis strati sine sessoribus à stabulariis ducti cum Asturcone duas ligneas, & quidem brevissimas, deferente scalas panno rubro tectas subsequebantur: utraque verò scala duobus constat gradibus ad Capsulam sellæ coagmentandam, & coaptandam, & indè, cùm opus est, deponendam idonea. Hos ordinatè, ac distinctè qui infrà leguntur, subsequebantur; universæ scilicèt Prælatorum familiæ, & famuli cujuscumque gradus hominum, qui aliqua dignitate sunt insigniti, vel aliquo funguntur munere.

Sarcinæ Sacrarii Pontificii.

Tubicen.

Turmæ equitum.

Asturcones, vel Achineæ.

Scalæ ligneæ panno rubro tectæ.

Prælatorum familiæ ac famuli.

Duo deindè Cursores, duoque ex officio rubeam deferentes virgam; Viginti Pontificiæ Cappellæ Cantores; Duo Scutiferi; Duo Clavarii argenteas clavas gestantes; Alter sacrarum Cæremoniarum Magister; Duoque Cappellæ Pontificiæ Clerici, hyacinthini, seu violacei coloris vestibus induti, equis insidentes, argenteasque laternas super hastis affixas deferentes. Hastæ verò super stapedibus, sive, ut ajunt, staffis quibusdam ad hanc rem solum confectis, fulciuntur, ac sustentantur, cereis ardentibus intrà laternas in summitate hastarum sublevatas, occlusis.

Cursores. Virgam rubeam deferentes. Cantores. Clavarii. Cærem. Magister. Clerici Cappellæ.

Luminaribus hisce prævijs, Sanctissimum Sacramentum, eo, quem explicavimus, modo, asportatum super Achineam, seu Asturconem à duobus circumpedibus, seu peditibus, quos Parafrænarios appellant, fræno ductum, sequebatur, Helvetiis in ejus custodiam, & venerationem Machærophoris, hastiferisque stipatum.

Helvetii.

Apostolici Palatii Sacrista Sanctissimum Sacramentum statim subsequebatur, mulæ albæ insidens, albumque baculum, jurisdictionis cujusdam insigne præseferentem manu gestans, ut fusiùs hac de re nuper suo diximus loco.

Apostolici Palatii Sacrista. Pag. 44.

Hunc sequebantur Prælati omnes, ac cæteri Sanctissimum Sacramentum comitantes, Fabius videlicèt Blondus, Patriarcha Hierosolymitanus; Guillelmus de Avanzòn Gallus, Archiepiscopus Ebredunensis; Franciscus Montorius, Episcopus Neocastrensis Sanctissimi D. N. in Cappella Assistentes, & Hieronymus Centelles Romanus, Episcopus Caballionensis; Bernardinus Morra, nunc Episcopus Aversanus, & Andreas Sorbolongus, ambo è sacra Reformationis Congregatione; Scipio Vicecomes Subdiaconus Apostolicus; hi verò tres utriusque Signaturæ Referendarii. Hos sequebantur Aloysius Cittadinus, & Pomponius de Magistris, Altaris Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli in Basilica Vaticana Præfectus, quem Altaristam appellant, ambo ejusdem Basilicæ Canonici; necnon Octavius Bojardus, & Joannes Baptista Genga, hi quatuor è Sanctissimi D. N. Cubiculariis, quos vocant honoris. Quatuor intereà ex iis, qui domestico Sanctissimi D. N. Sacello inservire solent,

Prælati, & Assistentes Papæ.

Subdiaconus Apostolicus, ac Referendarii.

Cubicularii Papæ.

Cappellani.

Scutiferi.

Cappellanique passim vocitantur; Duoque tandem Scutiferi, seu Cubicularii ex iis, qui extrà cubicula domestica, seu secreta custodiendi munus exercent.

De discessu ab Urbe Româ.

Die 12. Aprilis, qui fuit dies Dominicus.

HOc ordine Societas Sanctissimi Sacramenti, pridie idus Aprilis, hoc est, duodecimâ mensis die MDXCVIII, ab Urbe Româ discessit, Ferrariam usque profecta; idemque toto in itinerum cursu observatus est ordo. Idibus verò Aprilis, tertiadecimâ ejusdem mensis die, Sanctissimus D. N. cum universo Pontificio apparatu, & Comitatu præeuntem Sanctissimi Sacramenti Societatem sequens, in viam sese dedit. Societas namque Sanctissimi Sacramenti itinere unius diei,& quidem fere semper brevissimo, Summum Pontificem antecedebat, ut alibi fusiùs dictum est, nodo ad hanc rem spectante, dissoluto. Quotidiè iter agebatur, nisi per Sanctissimi D. N. Cursores Tabellarios ipsi Sacristæ aliter mandatum fuisset: idemque Sacrarii Pontificii Præfectus singulo quoque mane rem divinam, quam Missam conventualem appellant, pro universa Sanctissimi Sacramenti Societate iter agente, faciebat, istucipsum multis, & frequenter quidem privatim facientibus.

Pag.44.

Missa conventualis.

Sacris peractis, hoc est Missâ conventuali ab eodem Sacristâ celebratâ, Psalmi, & orationes pro iter agentibus recitabantur juxtà Clericorum Itinerarium in Ecclesia sancta institutum; deindè ordine, paulò superiùs enarrato, Societas viæ sese committebat; his priùs à Fabio Blondo Patriarchâ Hierosolymitano dictis: *Procedamus in pace*; Cæteris respondentibus: *In nomine Domini. Amen.*

Precationes pro iter agentibus quotidie celebrari solitæ.

Magna diei pars singulo quoque itinere in septem Psalmis, quos Pœnitentiales vocant; & in Litaniis recitandis, alternantibus Choris, consumebatur; in reliqua diei parte, suo quisque arbitratu, modò divinum Officium, modò preces aliquas,modò Orbiculum illum precarium, quem Coronam passim vulgò appellant, recitabat: Colloquia deniquè Christianam pietatem, ac religionem redolentia, nècnon ad rem,quæ in Arcula deferebatur, sacratissimam, ac divinam pertinentia, interdùm habebantur.

Exercitationes spirituales in toto itinere præstitæ.

De accessu ad ea loca, in quæ divertendum erat.

VEspertino jam deindè tempore adventante, cùm Societas uno circiter milliario ab Oppido, seu Civitate, quò divertendum erat, abesset, ecce statim præstò adsunt militares homines perarmati, Societati, in honorem,ac venerationem Sanctissimi Sacramenti obviam procedentes; deindè cum cereis ardentibus Clerus, & Religiosi omnes modò Hymnum in solemnitate Corporis Christi cantari solitum; modò S. Ambrosii, ac Beati Patris Augustini sacrum item Hymnum decantantes, Conventusque Laicorum ad pietatis, & religionis opera instituti, quos Confratrias, & Confraternitates appellant, Sanctissimo Sacramento occurrebant.

Militares homines.

Clerus.

Religiosi.

Confratriæ.

Propè autem loci Portam, ecce item Magistratus, præcinentibus tubis, & Populo subsequente, obviam Societati sese offerebat, Sanctissimo Sacramento umbellam à primariis locorum viris, seu optimatibus Magistratum gerentibus per Oppida, seu Civitates gestandam honori simul, & labori succedentibus, subeunte, hinc indè quoque pueris, & adolescentibus, ac juvenibus, & quidem nobilibus vario, ac ditissimo vestium cultu decoratis, aliis interdùm olivarum ramos, aliis verò clavas, sive baculos oblongos pictos, & ornatos manu deferentibus, circumsepto; minoribus intereà, necnon majoribus tormentis bellicis ad lætitiam simul, ac venerationem declarandam displosis. Societate Sanctissimi Sacramenti hunc in modum dispositâ, ad Ecclesiam Cathedralem usque piè, ac religiosè procedebatur: in eundo autem, exteriores domorum parietes aulæis picturata, versicolorique textura insignibus, ac spectabilibus vestiti,fenestræque tapetis perpulchris exornatæ, viæ floribus, ac foliis stratæ, necnon velis,sive linteis desupèr contectæ, ornatisque Altaribus nonnunquam ornatæ cernebantur, Gentibus utrinque sexus visendi gratiâ undique confluentibus, præter eas, quæ è fenestris ipsis, atque è domorum januis spectabant.

Magistratus locorum cum Populis.

Varius Adolescentulorũ, ac Juvenum cultus.

Apparatus locorum.

De accessu ad Ecclesiam Cathedralem.

POstquàm verò ad Ecclesiam perventum erat, Arcula ipsa cum Sanctissimo Sacramento in majori, seu primario Ecclesiæ Altari decentissimè ornato statuebatur: deindè à Cappellæ Pontificiæ Cantoribus, alternantibus Choris, Litaniæ Sacratissimi Corporis Christi, necnon sacræ cantiones decantari solebant, maximâ Populorum intùs extràque Ecclesiam adstante frequentiâ, attentissimèque audiente. Erudito denique,ac suavi musicorum concentu peracto, perque sacram precationem ab Episcopo, seu Presbytero loci primario decantatam concluso, Indulgentiæ non solùm pro adstantibus, verùm etiam pro iis omnibus, qui Sanctissimum Sacramentum comitati jam fuerant, ac postridie ad portam usque Civitatis, aut Oppidi comitaturi erant, à cæremoniarum Magistro promulgabantur. His peractis,Christifideles ad primam usque noctis, & ampliùs horam in Ecclesia commorantes, & in eam certatim concurrentes, Sanctissimo Sacramento suppliciter preces offerebant. Dimisso deniquè Populo, Apostolici Palatii Sacrista sacratissimam Hostiam (cæremoniis sacris ritè præmissis) piè, ac religiosè visitabat: & siquid in Capsula ob continuam ejus agitationem vitiatum fuisset inventum, resarciendum studebat. Ecclesiasticos postremò viros in custodiam Sanctissimi Sacramenti nocturnas vigilias

Cappellæ Pontificiæ Cantores.

Indulgentiæ pro comitantibus Sanctissimum Sacramentum, &c.

Populorum concursus, ac religio.

Ecclesiastici Viri in custodiam Sanctissimi Sacramenti destinati.

gilias alternatìm acturos, cereis, ac lampadibus perpetuò ardentibus illic relictis, destinabat.

De Populorum Comitatu, eorumque piis rebus gestis, Societate Sanctissimi Sacramenti Civitates, & Oppida ingrediente.

HActenùs iis de rebus, quæ à Societate Sanctissimi Sacramenti in itinere fieri solebant, necnon de ejusdem in Civitates, vel Oppida, in quæ divertendum erat, ingressu: Nunc reliquum est, ut ea, quæ à Populis locorum, per quæ transeundum erat, facta sunt, ac nonnulla enarratu digna, quæ in itinere evenerunt, commemoremus.

Populorum pietas, ac religio. Tanta ubivis gentium erat omnium Christianorum ergà Sanctissimum Sacramentum pietas, ac religio, ut non solùm cum Magistratu, & Clero, altero ipsorum Umbellam suprà Capsulam Sanctissimi Sacramenti deferente, in ingressu, & in discessu Societates Laicorum ad pia opera exercenda institutæ (quas Confraternitates, vel Confratrias vulgò appellant) multique ex locorum Populis ad aliquot milliaria, verùm etiam utriusque sexus Christifideles ex vicinis Villis, & Castellis, Oppidis, ac Civitatibus undique turmàtim confluentes, sacratissimam Eucharistiam piè, ac religiosè comitarentur. Hujus autem generis Comitatus per totam ferè viam singulo quoque in itinere cernebatur, dum alios alii excipiebant, & recentes defatigatis succedebant. (Populorum concursus, & comitatus.)

Acta Populorum in itinere Christianam pietatem, ac religionem exprimentia.

MUlta toto in itinere miram omnium Populorum ergà Sanctissimum Sacramentum pietatem exprimentia evenerunt, quæ longum profectò foret enarrare. Hæc tamen pauca silentio prætermittenda non reor: Quorum unum est de fœmina rusticana quadam, quæ ab universa Sanctissimi Sacramenti Societate visa est è collibus quibusdam ad viam usque præcipitantèr descendens, suumque pectus frequentissimis contundens pugnis, atque hunc semper in modum sacratissimam Hostiam, pectore ob verbera conspersso sanguine, & verbis Christianâ religione refertis, fœminæque peritissimæ peritiam omnem longè, multùmque superantibus, subsecuta est; nec unquàm regredi voluit, dum ei per corporis vires progredi licuit: à tam pio autem, tàmque religioso obsequio nonnisi ob longam, ac nimiam defatigationem, rei tantæ debitam, virium expers (invita tamen) destitit. (Fœminæ cujusdam pietas ac religio.)

Ego verò dum miram religiosissimæ fœminæ ergà Sacrosanctum Christi Corpus pietatem meditarer, mihi in mentem venit, quòd Gregorius Nazianzenus de Gorgonia sorore sua ante Sanctissimum Sacramentum ad Altare prostratâ, immenso fidei, & charitatis fervore, mercedisque spe haud vacante, ingentique lacrymarum profluvio perfusâ, & penè moribundâ, Christumque Dominum implorante scriptum reliquit, dicens: *Desperatis omnibus aliis auxiliis ad mortalium omnium Medicum confugit, atque intempestâ nocte captatâ, cùm morbus nonnihil remisisset, ad Altare cum fide procumbit, eumque qui super ipso honoratur, cum ingenti clamore invocans, omnibusque nominibus appellans, atque omnia ea, quæ unquàm mirificè gesserat, velut in memoriam ei revocans (nam & veteres, & novas historias callebat) tandem piâ, & præclarâ quadam impudentiâ effertur.* Hunc ferè in modum religiosissima illa fœmina rusticana verè piam, verèque præclaram Gorgoniæ impudentiam modo quodam, & dictis, & factis imitari videbatur, etsi Gorgonia, Christo Domino gratissima, ægro erat corpore, & suprà quam dici potest afflicto, membris omnibus dissolutis; illa verò non item: immò ut sanam, gratamque Christo Domino sese redderet, aut conservaret, suum corpus mirum in modum afflictabat. Hæc de fœminâ rusticanâ, & imperitâ, peritiam hujus mundi omnem superante. (Greg. Nazian. in xi. oratione funebri in laud. Gorgoniæ.)

Alterum scitu dignum sese offert de quibusdam fœminis ab immundo spiritu vexatis, quæ in ipso Sanctissimi Sacramenti transitu, ob magnam earumdem, atque astantium in Sacrosanctum Christi Corpus sub specie panis occultatum fidem, liberæ à dœmonibus evaserunt. Omitto Christifidelium utriusque sexus pietatem, ac religionem, dum omnes totâ ferè viâ Arculæ Sanctissimi Sacramenti opertorium, vel manibus osculatis, vel Orbiculo illo precario, qui Corona vulgò vocitari solet, certàtim tangerent, & quidem venerabundi. Omitto etiam, quæ in Capsulæ gestatorem, & in eos, qui propè subsequebantur, ob venerationem Sanctissimi Sacramenti fiebant; necnon Arcus, quos triumphales vocant, in confiniis locorum, & in Civitatibus, & Oppidis constructos: non enim desunt, qui hanc Civitatum, & Oppidorum magnificentiam cum pietate conjunctam conscribant: quibus hanc dicendi provinciam libentèr relinquo. Multa denique brevitatis causâ omittenda videntur, quæ in Villis, & Castellis, atque item in Oppidis, & Civitatibus, in quibus solus præstabatur transitus, in venerationem Sanctissimi Sacramenti, & in pedestrium hominum obsequium fiebant. (Fœminæ à dæmonû vexatione liberatæ.) (Christifideliû pietas, ac religio.) (Orbiculus precarius.) (Populorum magnificêtia.)

Epilogus, & ordo rerum dicendarum.

NUnc reliquum est, ut loca, per quæ itum fuit, & in quibus à Sanctissimi Sacramenti Societate pernoctatum est, ordine recenseamus. His breviter enarratis, felicissimum, & Pontificio apparatu splendidissimum in Ferrariam recuperatam ingressum aggrediemur. Ut autem loca omnia, in hoc Itinerario enarrata, non solùm à nostratibus, sed ab exteris etiam Nationibus facilè dignoscantur, tùm recentiora, tùm antiquiora locorum nomina, eorumdemque naturam, &

situm, brevissimè, quòad ejus fieri poterit, explicabimus.

Itinerarium Societatis Sanctissimi Sacramenti.

Pag. 45. Die Dominico 12. April.

PRidiè idus Aprilis, hoc est, ut alibi diximus, duodecimâ mensis die; Domino Deo peculiari quodam cultu, ac nomine consecratâ, Societas Sanctissimi Sacramenti ab Urbe Româ (quæ est Italiæ Civitas in Latio sita, nemini non nota, omniumque Urbium Regina, totiusque prope Mundi olim, nunc vero Christiani Orbis caput) Ferrariam usque profectura, per Portam Angelicam discessit, per prata transiens, indeque per Pontem Milvium, quem nunc Mollem (& corruptè quidem) vulgus appellat. Is autem Pons extra Portam Popularem est, mille, & amplius passuum intervallo, viam Flaminiam conjungens: ad quem Maxentius Tyrannus cum exercitu à Constantino Magno divinitùs fuit oppressus.

Pons milvius, vel mollis corruptè.

Maxentius à Constantino oppressus.

A Porta verò Angelicâ, ad hunc usque Pontem circiter unum milliarium distante, frequentissimi utriusque sexus Populi in varijs vehiculorum generibus, præter alios pedestres quamplurimos, hinc indè Sanctissimum Sacramentum expectantes commorabantur, Ex pedestribus autem permulti ad septem milliaria, ad Portam scilicèt vulgò Primam vocitatam, Sanctissimum Sacramentum comitati sunt. Vespertino deniquè tempore adventante, ad Castellum, sive Castrum Novum, ab Antonino in suo Itinerario commemoratum, & in Thuscia situm, deventum est: cujus in Diversorio ob loci, & omnium rerum angustias non benè nobiscum actum.

Populorum frequentia in Romæ suburbanis.

Prima porta.

Castrum Novum.

Postridiè, hoc est 13. Mensis Aprilis die à Castro Novo per Ariniatum Oppidum, vel Arianum à Blondo, vel Arignanum à Platina dictum, nunc verò Rignanum vulgò vocitatum, non procul à Monte Soracte transeuntes, ad Civitatem Castellanam editissimo in loco sitam, altissimisque undique cinctam rupibus, olim Fescenium, seu Fesceniam à Blondo, Annio, Volaterrarano, Plinio, ac Strabone nuncupatam, pervenimus, ibique cænavimus, ac pernoctavimus.

Die Lunæ 13. April. Arinianum.

Civitas Castellana.

Ad sextam noctis horam omnes dum somno sese darent, ecce Cursor Tabellarius ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Cynthio Sancti Georgii Cardinale, Clementisque VIII. Nepote missus ad Sacrarii Pontificii Præfectum, cui mandatum fuit, ut in Civitate Castellana cum universa Sanctissimi Sacramenti Societate ad nouum usque nuncium consisteret. Id quod Sacrista se facturum eàdem ipsâ horâ per literas respondit.

Sequenti verò die sacris jam peractis, sub prandium, per alium Cursorem Tabellarium fuit eidem mandatum, ut, literis illicò perlectis, cum eàdem Societate illinc discederet, cœptumque iter persequeretur. Hinc Societate Sanctissimi Sacramenti per Tubicinem excitatâ, & per Cursores de discessu monitâ, sumptoque jentaculo, statim discessimus.

Die igitùr 14. à Civitate Castellana venimus Burgetum, sive Burghettum (Beati Leonardi vicum lautum) ad jus, dominiumque Xenodochii Sancti Spiritus in Sassia Romæ olim pertinens; nunc Ducatui Castri subjectum; deindè Tiberim supra Pontem ex navigiorum connexione, tabularumque desuper compagine constructum transivimus; indè per Ocriculum à Strabone, & Antonino; à Tacito autem, ac Plinio, Otriculum in Umbria, dictum, ad mille passus à Tiberi in Colle situm, Narniam (olim Nequinum) Civitatem antiquam à Nare fluvio nuncupatam, Viris, & armorum, ac literarum, dignitatumque gloriâ decoratis insignem, multisque aliis nominibus celebrem, in aspero, saxoso, præcelsoque monte situm deventum est. A Septentrione attamèn Agri colles amœni sunt, arboribusque fructiferis, vitibus, oleis, ficubus, idque genus aliis nitentes imminere cernuntur. Hac in Civitate cænatum, pernoctatumque fuit.

Die Martis 14. Aprilis.

Burghettum.

Ocriculum.

Narnia.

Die 15. à Narnia discessimus per Collem Scipionis (quem corruptè appellant *Col di scipolo*) Oppidum frequens, & opibus affluens transeuntes. Indè verò Interamnam territorio angusto, fertilissimo tamen circumseptam, duosque inter amnes, altissimam scilicet ex Nare fluvio fossam, ipsumque Narem sitam, armorum peritiâ satis nobilem, & propter præclara magno numero ingenia perillustrem advenimus, ibique cænavimus, ac pernoctavimus.

Die Mercurii 15. Aprilis.

Interamna.

Die 16. ab Interamna Spoletum antiquissimum Umbriæ, seu Vilumbriæ olim caput, in extrema, & amœnâ planitie, Valle Spoletinâ vocitatâ, jacens; non ab expoliendo, expoliandove vocibus Latinis, sed ab Aramæis, & Hetruscis vocabulis (ait Annius) Polo scilicèt Duce, aut Spolo ave, cujus auspicio Urbs ipsa condita fuit, derivatum; ejusdemque Provinciæ Civitatem olim primariam (cui & Arx insidet munitissima, cæteris Italiæ Nobilibus adnumeranda) partim in plano, partim in colle sitam; copiâ verò rerum ad vitam utilium in primis affluentem, & frumento, vino, oleo, amygdalâ, cæterisque frugibus abundantem deventum est, ibique cænatum, ac pernoctatum. Hùc autem venimus per Vallem Stretturæ vulgò dictam, hoc est, Guillelmo Kyriandro interprete, angustiarum Vallem, admodùm saxosam, altissimisque rupibus clausam.

Die Jovis 16. Aprilis.

Spoletum.

Annius.

Vallis Stretturæ.

Die 17. à Spoleto per Trebulam in monticulo sitam, quam nunc *Trevi* vulgò appellant, venimus Fulgineum ita à nonnullis dictum, ab Appiano Fulcinium, à Silio Fulginiam, nunc verò Fulignum vulgò nuncupatum, Civitatem in planitie amœnâ, & jucundâ sitam, omnibus frugibus abundantem; eximièque præ cæteris Gentibus conditura ex sacharo minutas conficientem: cujus Civitatis Ager, sive Territorium tantâ rerum copiâ, & situs extat pulchritudine, ut ubertate, atque elegantiâ cæteris Italiæ fœcun-

Die Veneris 17. Aprilis.

Trebula, Trevi.

Fulgineum.

cundissimis, amœnissimisque locis adnumerari meritò queat. Hoc loco cœnatum est, ac pernoctatum.

Die Sabbati 18. Aprilis.

Die 18. à Fulgineo per Collem Floridum, *Col fiorito* Italicè dictum, ibique pransi sumus; deindè prandio sumpto, per Serravallem ab ipsa loci formâ, hoc est, ab angustissimis Apennini faucibus nuncupatam (unde Chientus, satis celeber amnis, ortum trahit) pervenimus Camerinum, à curvitate situs ita appellatum, Piceni Civitatem antiquam, haudque minùs frequentem quàm vetustam, ac nobilem, etsi vetustissima, & nobilissima, in Apennini jugo munitissimo loco sitam, nobili Arce, ac tutissimâ decoratam, præclaris magno numero ingeniis, literis, & armis, agriculturâque insignem, multisque intereà nominibus celebrem, cujus Ager multa, & honesta Oppida, necnon Castella, Villasque plurimas habet. Hac in Civitate pernoctatum fuit, & in Ædibus Illustrissimi, ac Reverendissimi D. Cardinalis Mariani Perbenedicti Camertis cœnatum: ubi Prælati omnes, & alii non pauci excepti sunt, & quidem magnificentissimè; ita verò, ut nil meliùs, nilque splendidiùs ab ullo desiderari potuerit.

Collis Floridus.

Serravallis.

Chientus fluvius.

Camerinum.

Die Dominico 19. Aprilis.

Die 19. à Camerino per Valcimaram, & Belfortium Viculos transivimus non procul à Caldarola, honestissimo sane Oppido, ad confluentem Flastræ, Chientique fluminum sito, ubi posterà die Sanctissimus D. Noster cum universo Comitatu ad prandendum mirâ omnium rerum copiâ, & magnificentiâ, exquisitâque epularum lautitiâ, splendidissimoque tandem apparatu ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Evangelistâ Pallotto, Cardinale de Consentia nuncupato, fuit exceptus. Nos deindè Tolentinum devenimus, vetustum locum, Civitatemque propè Chientum flumen sitam, armis, & literis insignem, sed sanctitate, ac reliquiis Beati Nicolai ex Eremitarum Sancti Patris Augustini Familiâ insigniorem. Hoc loco pransi sumus; indèque sacris Beati Nicolai reliquiis, aliisque religiosè visitatis, vespertino tempore adventante, Maceratam, Civitatem rebus ad vitam utilibus satis abundantem, ac frequentem, post Helviæ Recinæ Oppidi (ait Blondus) interitum unà cum Recineto conditam, totàque Cancellariatus regione, Piceni, seu Marchiæ Legati sedem celeberrimam, pervenimus, ibique cœnavimus, ac pernoctavimus.

Valcimara.

Belfortium.

Caldarola.

Tolentinum.

Macerata.

Die Lunæ 20. Aprilis.

Die 20. à Macerata venimus Recinetum, Civitatem nundinariam, formâ prælongam, etsi aliis item nominibus nobilem, ipsis tamen præsertim nundinis insignem, ac celeberrimam: certis namque anni temporibus illùc ad mercatum negotiatores ex omnibus propemodùm Europæ, multisque etiam Asiæ partibus conveniunt. Hujus Civitatis ager bonus est, ac nitidus, totusque collinis, vitibus, oleis, aliisque fructiferis arboribus abundans, & ob Lauretanam Domum nobilissimus, ac felicissimus. Hac in Civitate immorati nihil omninò fuimus, sed per mediam Civitatem transeuntes devenimus Lauretanam, vel potiùs Lauretinam, ac Sanctam Domum, toto Christianæ Religionis Orbe celeberrimam, & nunquàm satis celebratam, in colle quodam sitam propè Musonem fluvium, & à Recineto tribus milliariis distantem, Templo amplissimo, ac nobilissimo: ad cujus Templum unà cum Vico ipso, fortissimo muro, & crasso circumseptum ex omni Europâ utriusque sexus Christifideles, & magnâ quidem frequentiâ quotidiè votorum causa veniunt, ut innumera ferè Scriptorum, ac Statuarum monumenta ex auro, argento, cerâ; picturæ item, & id genus alia evidentissimè docent, ac testantur. Hæc enim Sacratissima Domus, omni veneratione dignissima, divinitùs olim ab Angelis 10. Decembris die illùc asportata fuit; deindè à Summis Pontificibus marmore, & perpulchro quidem, statuisque miro artificio effictis cincta; ita tamen, ut murus marmoribus incrustatus Sanctissimæ Domui ad hæc usque tempora conjungi nunquàm potuerit, eo scilicet documento, murum ipsum novum haudquàquam esse dignum, ut quos Christi Mater tetigit parietes, contingat. In hac enim Domo beata Maria semper Virgo, ac Dei Mater, cœlorumque Regina, & nostra ad Filium suum Christum, Salvatorem nostrum, Advocata, nata, educataque fuit, & Gabriele Archangelo nunciante, Redemptorem mundi de Spiritu Sancto concepit, Genitrixque Dei meruit appellari; ibique nostram hanc ærumnosam carnem Deus ipse assumpsit, ut nos à Satanæ tyrannide liberatos ad Regni cœlestis claustra traduceret. Hinc ob excelsam, summamque loci religionem, ac venerationem, Sanctissimo Domino Nostro Clemente VIII. jubente, ac Maceratæ commorante, nos ad biduum Laureti constitimus, iter morâ interrumpentes. Omnes itaque ex Societate Sanctissimi Sacramenti hoc biduo Sacrosanctam Eucharistiam (labe priùs criminum expiati) religiosè sumpserunt, omnesque Prælati, ac Sacerdotes in Sanctissima Deiparæ semper Virginis Domo rem divinam non semel fecerunt; deindè in primario Ecclesiæ Altari Fabius Blondus Patriarcha Hierosolymitanus Sacratissimam Missam solemniter decantavit.

Recinetum.

Lauretum.

Populorum Pietas, ac religio erga Sanctissimam Domum Lauretinam.

Domus Lauretinæ descriptio.

Murus novus cur veteri conjungi non queat.

Divinæ Domus Lauretinæ privilegia.

Pia opera Laureti præstita.

Die Jovis 23. April.

Biduo expleto, Sanctissimâque Domo ab universa Sanctissimi Sacramenti Societate pio, ac religioso animi solatio, & quidem maximo, frequentèr jam visitatâ, ditissimoque Ecclesiæ Sacrario oculis diligentèr perlustrato, ix. Kalendas Maii, hoc est, 23. Aprilis die, dum pranderetur, Apostolici Palatii Sacrista literas à Cursore tabellario accepit, quibus ei Sanctissimi Domini Nostri nomine mandatum fuit à Silvio Antoniano, tunc Cameræ Pontificiæ Præfecto, nunc verò S. R. E. Cardinale, ut statim cum Societate Sanctissimi Sacramenti Anconam adiret, atque inibi Sanctissimum Dominum Nostrum expectaret. Hinc Sacrista Societatis Tubicini statim mandavit, ut ad clangorem tubæ Societatem universam per Lauretinam Civitatem, olim Vicum, commoveret, & excitaret, excitatamque

Cursor Tabellarius de discessu Anconam venit.

Societas Sanctissimi Sacramenti ad iter conficiendum convocatur.

que ad iter conficiundum convocaret, Cursoribus itèm ad iter nunciandum hàc illàc missis. Convocatà itaque actutum Societate, ac de itinere quamprimùm faciundo monita, sumptoque prandio, à Laureto (quod Civitatis nomine, Episcopalique dignitate Sixtus Quintus Pontifex Maximus auxit, & illustravit) discessimus, & per Camuranum Castellum transeuntes devenimus Anconam, Civitatem antiquissimam, totiusque Piceni ob mercaturas, & omnium Nationum mercatores, ac negociatores, ingeniaque magno numero nobilissima, celeberrimam; Promontorio appositam, & ab oræ situ, formam, sive flexuram cubiti, quem Græci ἀγκών dicunt, referente, ita denominatam; ad littus Adriatici Maris à Siculis conditam, habentemque Portum insigni opere à Trajano Cæsare constructum. Portus enim ipse nobilissimus, cum naturà, tùm opere, & arte adeò clausus, ac tutus est, ut tam magnitudine, quàm opportunitate inter primarios, ac nominatissimos totius terrarum Orbis Portus adnumerari debeat; vel potiùs juxtà vulgi dictum satis ubique celebratum, unicus appellari queat.

Camuranum.

Ancona.

Ancona cur sic dicta.

Portus Anconæ.

Dictum vulgi.

Hac in Civitate dies circiter septem commorati sumus, hoc est, à pridiè Kalendas Maii ad Ascensionis videlicèt Domini usque diem, trigesimam scilicèt, ac postremam mensis Aprilis lucem; quà die in Ecclesia Cathedrali, Sancto Cyriaco dedicatà, & in montem sità, habita fuit Cappella, præsente Papà; Missamque Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Antonius Maria Gallus S. R. E. Cardinalis cantavit, Vesperis pridiè illius diei, præsente etiam Papà, celebratis.

Die Jovis 30. Aprilis.

Cappella Anconæ celebrata.

Sacris intereà solemniter peractis, in eàdem Ecclesia Cathedrali Sanctissimus Dominus Noster Clemens nobilem Virum, Antonium Justinianum Venetum, Adriatici sinus Præfectum, quem vulgò appellant *Capitan'In Golfo*, in obsequium ejusdem Clementis VIII. cum aliquot triremibus à Serenissima Republica Veneta missum, Equitis aurati dignitate solemni ritu insignivit.

Eques auratus.

Verùm quia in hoc Ascensionis Dominicæ festo die solemnis benedictio à Romano Pontifice quotannis Populo dari solet; hinc peractà Cappellà, Sanctissimus Dominus Noster à S. R. E. Cardinalium Collegio, cum omnibus item Prælatis, & universà comitatus Curià, paramentis Pontificalibus indutus, ac Tiarà, quam Regnum mundi appellant, insignitus, sellæ gestatoriæ insidens, gestatusque humeris Parafrænariorum sub umbella, à nobilibus Magistratum gerentibus delatà, ad tabulatum usque satis amplum, & altum, ad fores Ecclesiæ in editissimo constructum loco (quasi in altissima specula, undè tota ferè Civitas cum Portu, & Mari perpulchrè spectatur) asportatus, ibi benedictionem, plenariamque Indulgentiam Populis solemnitèr largitus est. Illustrissimi deindè, ac Reverendissimi S. R. E. Cardinales Diaconi, Franciscus de Sancta Flora Cardinalis Sfortia, & Alexander Perettus Cardinalis Montaltus; ille scilicèt Latinà linguà, hic verò vernaculà, ut mos est; plenariam Indulgentiam promulgarunt, tantà utriusque sexus Christifidelium hinc indè astante frequentià, quantum locus ipse satis amplus capere poterat, præter ingentem Populorum multitudinem, quæ Portum universum, & loca Civitatis eminentiora occupabat, tormentis intereà bellicis tam in Portu, quàm in Civitatis Arce, & in Armamentario propè Sancti Augustini Cœnobium sito abundantèr displosis, nècnon universis undique populis acclamantibus, atque exultantibus, miràque voluptate, ac solatio perfusis.

Romani Pontificis apparatus pro Indulgentia plenaria Populis largienda.

Specula, vel pulchra visio ex Tabulato.

Indulgentiæ promulgatio.

Frequentia, & hilaritas populorum mira.

Hac solemni re peractà, Sanctissimoque Domino Nostro ad sacrorum indumentorum, sive, ut ajunt, paramentorum Cameram toto Comitatu pro paramentis deponendis redeunte; Sacrista cum Sanctissimo Sacramento, universàque Societate statim sese viæ committit, dum ab Ecclesia Cathedrali, nècnon ab Ancona ipsa recedit, Senogalliam vesperi adventurus. Eo in itinere ad Agri Anconitani fines extat Flumesinus amnis, & propè ejus ostium, per quod in mare intrat, Arx est, ab Anconitanis ad finitimi Agri tutelam contra prædonum excursiones peropportunè tormentis bellicis instructa.

Flumesinus amnis, & Arx.

Hinc discedentes, accessimus ad Casam Crematam, diversoriam Tabernam non procùl à maris littore sitam, fortissimo munitam muro propter Piratarum, Turcarumque metum, atquè impetum, qui hoc loco frequentèr in terram egredi, locumque diripere, ac peregrinantes captivos abducere priùs solebant. Ipsa verò Taberna Casæcrematæ nomen ab eventu sortita sibi est, quod sæpiùs à prædonibus cremata sit priusquàm muniretur.

Casacremata, & cur sic dicta.

Vesperi tandèm à Casacremata venimus Senogalliam, ita à Pomponio Mela dictam; à Ptolomæo Senagalliam, ab aliis Senegalliam nuncupatam, ad Præfecturam Urbini Ducis pertinentem, Civitatem maritimam à Senonibus Gallis conditam ad planitiei amœnæ, atquè jucundæ finem.

Die Jovis 30. Aprilis.

Senogallia.

Kalendis Maii, hoc est, primà dicti mensis luce, Sanctis Apostolis Philippo, & Jacobo consecratà, à Senogallia per Cesanum, & Metaurum amnes super ligneos miræ longitudinis Pontes transeuntes, Fanum Fortunæ ab omnibus Scriptoribus ita ab Æde olim Fortunæ magnificà inibi constructà, cujus etiàmnum vestigia supersunt, fortassè nuncupatum advenimus, Civitatem honestissimam, & maritimam, Clementisque Octavi Pontificis Maximi natalem. Hujus Ager bonus est, ac fertilis, quem Nicolaus Perottus suprà cæteros Oppidorum Italiæ Agros cùm situ, & naturà, tùm Colonorum industrià amœnissimum dicit, quòd frumentum mirà ubertate, præstantissimaque vina cum oleo persuavi, aliisque fructibus optimis præbeat.

Die Veneris 1. Maij.

Ager Fani Fortunæ.

Die 2. Maji à Fano Fortunæ Argillam fluvium, qui hanc ferè Civitatem alluit, transeuntes, ad horam prandii venimus Pisaurum, Civitatem nobilem, & maritimam,

Die Sabbati 2. Maii.

Pisaurum.

in Piceno ſitam, ad dominiumque Ducis Urbini ſpectantem, præclariſque ingeniis, ac Viris literatis celebrem; ob mercaturas autem, & ob Regulos inibi reſidentes celebriorem, ab auro penſato, ut nonnulli ajunt,

Piſaurum cur ita dictum.

ita dictam, vel potiùs, & rectiùs fortaſſe, ab Iſauro amne, quo alluitur (addita, P, litera) nuncupatam: is autem fluvius, *Folia* nunc vocitatus, finis Marchiæ Anconitanæ, principiumque Flaminiæ eſt, ut Scriptores volunt.

Iſaurus amnis.

Folja, olim Iſaurus, finis Marchiæ, & principium Flaminiæ.

Civitas hæc Arce non minus munita quàm pulchra eſt inſignita, Curiamque habet ſumptuoſam, aliaſque prætereà nobiles ædes. Ædificiis ſplendida eſt, atque elegans; & ſicut à Regulis roboreis, vel (ut ajunt) à Ruvere firmis mœnibus cincta eſt, Arciſque præſidio munita; ita, & in tantum ſplendorem, tantamque elegantiam, ac venuſtatem redacta eſt, ut Italiæ totiùs Civitatum Viridarium ſuo quodam modo dici queat.

Piſauri deſcriptio.

Hujus Civitatis Ager peramœnus eſt, vitibus, oleis, ficubus, aliiſque id genus arboribus fructiferis affluens: è quibus vina optima, aliique fructus item optimi, & præſertim ficus, quæ in tanta areſiunt copia, in tantoque habentur pretio, ut in varias Italiæ partes, atquè item aliò aſportentur.

Piſauri Ager.

Quamvis de locorum magnificentia in comitatibus, quos erga Sanctiſſimum Sacramentum Populi præſtiterunt, generatim, atque univerſe verba fecerim anteàquam Civitates cum Oppidis, & Caſtellis, per quę tranſivimus, recenſuerim; hoc tamen loco paulisper immorari libet, ut de ſplendidiſſima Urbini Ducis magnificentia, magnâ cum pietate conjuncta nonnihil ſigillatim dicamus.

Splendidiſſimus apparatus ab Urbini Duce Senogalliæ, & Piſauri præſtitus.

Is enim Regulus, Franciſcus videlicet Maria junior, Guidubaldi filius, & Franciſci Mariæ Nepos, Vir ſanè doctrinarum, ac virtutum ditiſſimus; & non minùs religioſus, quàm pius etſi piiſſimus, ut debitum Sanctiſſimo Sacramento præberet obſequium, ac famulatum, præter Comitatum Eccleſiaſticum, & curialem à Clero, & à Curia, necnon à Confratribus, & nobilibus Civitatum præſtari ſolitum; magnas militum copias benè inſtructas circitèr unum milliarium extrà Senogalliæ, ac Piſauri Portas miſit.

Ducis Urbini laudes.

Exercitus, & comitatus in excipienda Sanctiſſimi Sacramenti Societate.

In hac ingenti militum multitudine videre erat Equites cataphractos prętentis haſtis per turmas diſtinctos, eoque item ordine haſtatos, galeatos, & thoracatos, ſcutiferos, & ſclopos gerentes, præcinentibus tibiis, ac tubis, ſuiſque in locis, Ductore copiarum, Anteſignanis, Vexilliferis, ac Tympanitis incedentibus. Ex tot itaque, tàmque variis militum agminibus, tàmque benè inſtructis, Exercitus ſatis grandis, ac fortis non modo Ducalem, ſed Regiam pompam, ac majeſtatem repræſentans cernebatur, miro delectu confectus. Hæc Senogalliæ, ac Piſauri præſtita ſunt; ſed Piſauri, ubi Urbini Regulus ipſe reſidere ſolet, multo uberiùs, ac ſplendidiùs. Hoc item in loco religioſiſſimus Princeps, Societate Sanctiſſimi Sacramenti Civitatem Piſaurum ingrediente, atquè illinc egrediente, Euchariſtiæ Sacroſanctæ

Ducis Urbini famulatus erga Sanctiſſimum Sacramentum.

debitum obſequium, piumque famulatum præſtitit, dùm Sanctiſſimum Sacramentum, tàm in ingreſſu, quàm in egreſſu religiosè comitatus eſt. Hæc de regia magnificentiâ cum pietate, ac religione conjunctâ, ad perfectum, ac verùm Principem peculiariter pertinente, ut de ſplendidiſſimo apparatu, quo ſuis Ædibus Societatem Sanctiſſimi Sacramenti proſequutus eſt, aliquid hoc etiam loco dicamus:

Præcipuæ perfecti, ac veri Principis partes.

In Palatio nanque ſuo ampliſſimo, pulcherrimis aulæis, picturis, ac ſtatuis arte mirâ effictis ſuperbè inſignito, magnificentiſſimâque, necnon vaſtiſſimâ Bibliothecâ, ingenti voluminum optimorum multitudine, omni ſcilicet ex genere, ex iiſque præſertim libris omnibus, qui ad hanc uſque diem in lucem prodierunt, refertiſſimâ mirificè decorato;

Palatii deſcriptio.

Bibliotheca inſignis.

Societatem Sanctiſſimi Sacramenti univerſam perbenignè, ac ſumptuoſiſſimè ad prandendum, & cœnandum excepit, atque hac etiam in re lautitiam, & opulentiam regiam rectè, ac ſplendidiſſimè declaravit.

Prandium cum cœna.

Hæc pauca de Urbini Regulo mihi dicenda videbantur; ſi enim omnia ad piam, ac religioſam tanti Principis magnificentiam ſingulatim vellem enarrare, in unam tantùm rem nimis longam texerem orationem, inſtitutique noſtri limites excederem. Redeo itaque ad iter noſtrum perficiendum.

Excuſatio cum amplificatione.

Die Maji 3. Domino Deo peculiari quodam jure, ac nomine conſecratâ, à Piſauro, ſacris more ſolito peractis, diſceſſimus, & Romanulam, ſive, ut vulgo ajunt Romandiolam ingredientes, Catholicam occaſum versùs ipſa in viâ ſub Monte Piſauri ſitam, tabernis diverſoriis cum Arce ſatis firma conſtantem adivimus, eoque in Vico pranſum eſt.

Die Dominico 3. Maji.

Romanula, Catholica.

Hoc loco, ex litore ipſo, ſub aquis tranquillo mari, atque conſiſtente, mœnia, turriumque cæterorum ædificiorum faſtigia demerſæ olim Urbis Conçæ ſatis rectè ſpectantur, ut Scriptores narrant, & Accolæ loci affirmant.

Urbis Conçæ ædificia in mare ſpectantur.

Hinc iter fecimus Ariminum versùs, Civitatem antiquiſſimam, & maritimam, vel ab armario, vel ab armis, quæ à Ducibus reverſis à bello, Romamque redeuntibus, inibi, ut nonnulli ajunt, deponebantur; vel, & fortè melius, ab Arimino amne, quo alluitur, ita nominatam, ut explicationem ex lingua Aramæa deſumptam, & nimis abſtruſam ab Annio excogitatam, omninò rejiciamus.

Ariminum antiquiſſimum, & cur ita dictum.

Civitas hæc in planitie ſita eſt, imminentibus ad meridiem collibus valdè fructiferis, ac fœcundiſſimis; Ab ortu, & occaſu latiſſimos habet campos ſummè frumentarios, Ad Septentrionem Mare Adriatico alluitur, rerumque omnium ad vitam utilium copiâ mirificè abundat.

Arimini ſitus.

Ædificiis antiquiſſimis, & memoriâ digniſſimis, ſummæque antiquitatis veſtigiis, & inſcriptionibus ad veram antiquitatem indicandam decoratur, quæ Civitatem antiquiſſimam eſſe omninò declarant.

Arimini ædificia, & antiquitates.

Palatia inſuper quædam habet ſumptuoſa, majori ex parte à nobili Malateſtarum Familia conſtructa, Fontemque in foro ſplendidiſſimum dulciſſimis, ac nitidiſſimis aquis affluentem, & Pontem ſumptuo-

Pons ab Octavio Augusto extructus in Arimino amne, nunc Marecia.

ptuosum in Arimino amne ab Octavio Augusto constructum, multaque Castella. Claris item, & optimis Virorum ingeniis, sanctorumque corporibus Civitas hæc illustratur. Multisque nominibus, quæ longum esset recensere, celeberrima est; sed, ut iter nostrum persequamur, hic de Arimino, ubi cænatum, pernoctatumque fuit, finem dicendi faciemus.

Die Lunæ 4. Maji. Portus Cesenaticus.

Die 4. Maji ab Arimino ad Portum venimus Cesenaticum, exiguis tantùm navigiis excipiendis idoneum, quòd undique vadosum hac ora mare sit. Hoc in loco, sequenti scilicèt die, ad prandendum magnâ epularum copiâ, & magnificentiâ Sanctissimus D. N. ab Anselmo Dandino Protonotario Apostolico insigniter fuit exceptus.

Machinæ ad capiendas anates.

Spectantur hoc passim littore machinæ quædam, quæ decipulæ sunt feris anatibus reti (hiberno præsertim tempore, cum nix jacet) capiendis fabricatæ, quas Pantheras Accolæ vocant. Hoc loco pransum est; dum autèm pranderetur, Sacrista, necessitate quadam urgente, ad universamque Societatem spectante, Cursorem tabellarium Ariminum versùs consultò misit: quo statim misso, per campos amœnissimos, maximàque frumenti copiâ uberes, perque nonnulla Ariminensis Agri Castella transeuntes venimus Cerviam novi nominis Civitatem, olim (teste Volaterrano) Philocolim nominatam, infrequentem, loco palustri, cæloque gravi, salinisque affluentem. Sal namque mensibus æstivis ex aqua marina concreta, vehementique Solis ardore, qui his in locis est, excocta, mirabili, ac tantâ copiâ fit, ut sal præsertim candidus in multas Italiæ partes asportetur. Cerviæ nihil immorati sumus; hinc Vesperi Ravennam tandem advenimus, Civitatem Romanulæ antiquissimam ob regiam olim Ostrogothorum sedem, in littore Adriatici maris, palustri antiquitùs in loco sitam, à Thessalis (ait Strabo) conditam: aëre tamen tunc innoxio, propterea quod crebris tum fluviorum, tum maris inundationibus, cœni, lutique sordes abluebantur, undè summa cæli salubritas erat, ut Scriptores narrant; hinc gladiatoribus educandis, exercendisque locum hunc (teste Strabone) veteres præcipuè delegerunt. Nunc verò multis ab hinc annis paludes exsiccatæ fuerunt, & hanc ob rem inibi fructiferi extant campi, miràque ubertate fœcundi: Accolæ tamen aerem habent non salubrem, tantâ fortasse inundatione carentes.

Cursor Tabellarius à Sacrista missus.

Cervia olim Philocolis.

Mira Salinarum copia.

Ravenna antiquissima. Ravennæ situs.

Strabo lib. 5.

Archiepiscopale admirandum opus.

Hujus Civitatis Archiepiscopale splendidum erat, eximium, sumptuosum, & verè admirandum opus, in quo priusquam Civitas à Gallis diriperetur, multa miræ artis, & immensi pretii cernebantur, ut nonnulli scribunt. In Sacelli majoris hemisphærio ad hanc usquè diem depicti, seu opere græcanico effigiati undecim illi Sancti cernuntur Antistites, qui columbæ suprà caput apparentis indicio Ravennates Archiepiscopi fuerunt creati. Alia intereà vetusta, splendidaque Templa cum eximiis undique antiquitatis monumentis, ac vestigiis, & magno quidèm numero, necnon ædificia nobilia nostris temporibus constructa non pauca in hac videre est Civitate, Exarchatu, quem ab anno Dñi DCXX. ad annum usquè DCCXXXIII. hoc est, CL[illegible]V. annos durasse narrant, nominatissima, multisque Viris illustribus, & memoriâ dignissimis, celeberrima, præsertim verò Joanne XVII. Romano Pontifice, Cassiodoroque Senatore, Viro docto, eleganticque Scriptore, deindè Monacho; necnon Petro Damiano Cardinale Episcopo Ostiensi: qui, abdicato Cardinalatu, in Eremum S. Crucis Fontis Avellani Eugubinis in montibus sese recepit, operaque varia cum elegantia, & facundia, tùm spiritu divino plene conscripsit. Nunc reliquum est, ut nos brevitati consulentes, ad iter, undè digressi sumus, rerum dicendarum magnitudine allecti, revertamur. Ravennæ cænatum, pernoctatumque fuit in Ædibus Archiepiscopalibus, ubi Archiepiscopus Ravennæ Christophorus Boncompagnus Bononiensis Gregorii XIII. Nepos, Prælatos omnes, multosque alios è Societate Sanctissimi Sacramenti splendidè excipiendos ex Urbe Româ curavit, Hieronymo ejus fratre omnia egregie subministrante.

Sacelli hemisphærium.

Templa nobilia, & vetusta.

Exarchatus quandiu durarit.

Jo: XVII. Cassiodorus.

Petrus Damianus.

Die Martis 5. Maji.

Die v. Maji, ubi primùm Sacrista more consueto pro Missâ Conventuali rem divinam fecit: in iisdemque Ædibus Archiepiscopalibus jentaculo sumpto, & quidèm lautissimo, Clericorumque Itinerario recitato, ordineque consueto servato, Societas Ravennâ decedens in viam sese dedit, transiens fluvium supra Pontem navigiorum, tabularumque connexione constructum, Baniacaballum versus (italicè *Bagnacavallo*) antè Tiberiacum, & ad Caballos, ut Blondus cum Sabellico in historiis prodidit, nuncupatum; necnon Gabeum olìm, ut in Tabulis Ecclesiæ Ravennæ (cui subjectum erat) legitur, appellatum. Oppidum sanè perelegans, & opulentum Agro frumenti, ac item rubiæ mire fertili. Indè ad Senii fluminis dextram itum est Cotignolam, exiguum, at pernobile Oppidum mœnibus firmissimis, & altâ fossâ cinctum, multisque Viris gloriâ militari, & doctrinarum laude insignibus celeberrimum. Vesperi tandèm ex Cotignola pervenimus Lucum (*Lugo*) à luco, idèst silva dictum: hoc enim loco silvas fuisse ajunt. Oppidum hoc perhonestum est, & quorundam Virorum doctrinis, ac dignitatibus illustratum, omnibus rebus ad vitam utilibus abundans, ædificia splendida habens, muro tamen, fossâve minime septum; cujus Ager perbonus est, & magnâ frumenti copiâ (quamquàm vini, ac rubiæ tenuis) affluens. Hic locus cum ad Romanæ Ecclesiæ sub Julio II. ditionem pervenisset, ob amplitudinem, Populique frequentiam, ædificiorumque splendorem è Castello, seu Oppido Civitatem efficere cogitavit; majoribus tamèn curis impeditus consilium exequi non potuit. Nunc iterùm ad Romanæ Ecclesiæ ditionem pertinet, & ad hanc usque diem Ecclesiæ Cathedralis Ravennæ feudum nuncupatur.

Baniacaballum.

Baniacaballi opulentia.

Cotignola. Lucus Oppidum, hujusque Oppidi descriptio, & Ager.

Lucus, Civitatis nomine dignus.

Die

A. Episc.[s] cum Clero post longam militum tum peditum tum equitum nec non Confraternitatum, et Religionum feriem, post Cubicularios, Barones, Curiam et Principum Oratores
B. Crucifer
C. Laternarii.
D. Arcula S.[me] Sacram.[ti] sub umbella à Canonicis delata
E. S. R. E. Cardinales 27
F. Apostolici Pal. Sacrista
G Thesaur.[s] spargens monetam Adolescentes
H. Ferr. nobiles 30.
I. Heluetij 100. et Parafren. multi
K. Sella gestatoria uectus sub umbella a Magistratum delata.
L. Prælati 40. et Phedæ permultæ
M. Deferens claus Ciuitatis

Hieronymus Rossi sculp. Romæ

Die Mercurii 6. Maii.

Die vj. Maii à Luco decedentes, Argentam devenimus, Oppidum à Ferraria pass. mill. IIXX. distans, quod anteà trans Padum erat, ubi nunc extat inter saltus Ædes antiquissima Beati Georgii à Beato Exuperantio XX. Ravennatium Archiepiscopo, viro sanctissimo condita. Hoc nomen (Argenta) denominatum nonnulli volunt ab argento, quod loci Incolæ quotannis Ravennati Antistiti pendere tenebantur; idque ex decimis, quas in hodiernum usquè diem Ecclesiæ Ravennati (cujus feudum dicitur) dari ajunt, confirmare nituntur. Muris primùm à Smaragdo Exarcho Oppidum ipsum cinctum fuisse Blondus prodit: nunc verò ditioni Ecclesiæ Romanæ subest: & hoc in loco pransi sumus. Prandio deindè sumpto Baccaleonem, & Cosandolum Pagos venimus, per Villas, perque sumptuosa ædificia transeuntes, hìc illìc sita. A Cosandolo itèm egressi, iterque nostrum persequentes ad dextram Padi ripam invenimus Hospitaletum, Villam; deindè ad Sancti Nicolai Pagum, & Abbatiam Anselmi Dandini Protonotarii Apostolici vesperi pervenimus, ibique cænatum, pernoctatum fuit.

Argenta, & cur ita dicta.

Baccaleo.

Cosandolum.

Hospitaletū.

S. Nicolai Pagus, & Abbatia.

Die Jovis 7. Maij.

Die vij. Maii à Sancto Nicolao discessimus; hincque Ferrariam invenimus multas Villas satis magnificas cum ædificiis sumptuosis, præsertim verò Monasteriolum, & Fossam novam. Postremò ad horam 14. venimus Burgum Sancti Georgii à sacra, & nobili ipsius Sancti vocitatum Æde, quam Monachi è Montis Oliveti Congregatione incolunt.

Monasteriolum.

Fossa noua.

Burgum S. Georgij.

Pons ligneus ad Ferrariam Portam transitum facit.

Ex Magnifico deindè Sancti Georgii Cœnobio Pons ligneus transitum Padi ad Ferrariæ Portam facit, ac jungit. In hujus Sancti Ecclesiâ, Capsula cum Sanctissimo Sacramento supèr primarium Altare reposita est, honorificentissimè illic asservanda, donèc Sanctissimus Dominus Noster è dicta Sancti Georgii Æde Ferrariam, Viris tùm doctrinarum, tùm titulorum, ac dignitatum varietate insignitis, Estensique præsertim olim Familiâ nobilissimam, solemni pompâ ingredi paratus foret.

Die Jovis 7. Maij.

Eâdem denique die Sancto Maurelio Episcopo, & Martyri, Ferrariensiumque Patrono consecratâ, cujus ossa dictâ in Ecclesiâ requiescunt, Sanctissimus Dominus Noster ad ipsum Sancti Georgii Cœnobium vespertino jam tempore adventante, pervènit, ibique cænavit, ac pernoctavit; Postridiè autem, hoc est, iix. Maii luce, Apparitioni Sancti Michaelis dedicatâ, eâdem in Ecclesiâ rem sacram fecit, eodemque in Cœnobio pransus est.

Sanctissimi D.N. in Ferrariam accessus.

Die Veneris 8. Maij.

Ad primam deindè, ac vigesimam ejusdem diei horam, Ferrariam, favente Deo, Sanctissimoque Sacramento prævio, solemnitèr tandèm aliquandò ingressus est juxtà pompam, ac seriem infrà enarratam: In quarum rerum testimonium, ac memoriam sempiternam, suprà Sancti Georgij Ecclesiæ Portam, quæ ligneum spectat Pontem, extat Inscriptio marmore incisa in hanc verborum formam;

CLEMENS VIII. PONT. MAX.

FERRARIA, TOTAQ. EJUS DITIONE DIVINITUS RECEPTA
AD HOC OLIVETANÆ FAMILIÆ COENOBIUM DIVERTIT
NONIS MAII IPSO DIE SANCTI MAURELII EPISC., ET MART.
FERRARIENSIUM PATRONI
SEQUENTI DIE CUM IN HOC TEMPLO HOSTIAM IMMACULATAM DEO OBTULISSET
URBEM CUM S. R. E. CARDD. CUNCTISQUE AULÆ ORDINIBUS
RITU MAXIME SOLEMNI EST INGRESSUS
ANNO SALUTIS M D XCVIII.

Reliquum est, ut gloriosum, omnique lætitiâ plenum Clementis VIII. Pontificis Maximi ingressum, splendidissimumque apparatum à nobis describendum aggrediamur. Anteà verò quàm de felicissimo Clementis VIII. ingressu, verba faciamus, Equitationis, universique Comitatus seriem describendam esse censeo, ut suo quæque ordine distinctè conscribantur.

Universi Comitatus, & Equitatus Ordo, Sanctissimo D.N. Clemente VIII. Pontifice Maximo Ferrariam recuperatam solemnitèr ingrediente.

Jumenta sarcinaria.

Sarcinaria in primis jumenta, muli scilicèt clitellarii circitèr centum, sarcinis onusti, pannoque rubeo gentilitiis Clementis VIII. stemmatibus insignito cooperti præcedebant; inter eos, & muliones, & bajuli, quos nonnulli clitellarios itèm appellant, tanquàm ad jumenta oneranda, & exoneranda, atque ad onera asportanda destinatos, mixtìm cernebantur. Duo indè Tabellarii, qui hùc, atquè illùc tabellas, sive literas deferendi munere fungi solent, statìm sequebantur. Post Tabellarios quinque Equitum Turmæ quinque Centuriis distinctæ subsequebantur; duæ thoracatæ, & galeatæ, sclopposque gerentes; tres verò lanceatæ, thoracatæ itèm, & galeatæ, quæ levis armaturæ equites, sive celeres vocitari solent: suoque loco Tubicines, & Vexilliferi equitabant.

Tabellarij.

Turmæ Equitum.

Turmarum Ductores.

Turmarum Ductores erant, Alexander Mantica, Octavius à Bufalo Romani; Paulus Monaldescus Urbevetanus; Prosper Jacobatius, & Franciottus Ursinus Romani, quorum singuli singulis Centuriis præerant. Post Equitum Turmas septem, ac viginti deferentes hippoperas, seu bulgas auro, ac stemmatibus gentilitiis S. R. E. Cardinalium Sanctissimum Dominum Nostrum comitantium insignitas, sequebantur. Deindè totidèm eorundem Cardinalium Clavarii, vestibus violaceis induti, equis insidentes, argenteasque clavas manu gestantes.

Bulgæ Cardinalium.

Clauarii.

Caudatarii Cardinaliū.

Hos subsequebantur septem, ac viginti Caudatarii S. R. E. Cardinalium hyacinthinis, seu violaceis induti vestibus oblongis; Deindè multi nobiles eorundem Cardinalium Au-

Aulici, & familiares elegantèr, satisque sumptuosè amicti equitando sequebantur. [*Tubicines.*] Post eos, Tubicines. His succedebant Tonsor, ac Sutor Papæ rubeis induti vestibus, bulgas itèm rubeas, quas valisias vocant, deferentes. [*Scutiferi, & alii.*] Hos subsequebantur Scutiferi Papæ, vestibus oblongis, ac rubeis sine capitiis induti, necnon ex Curia non pauci. [*Cursores.*] His succedebant Cursores; Deindè Achinea, sive [*Achinea.*] Asturco deferens scalam duobus gradibus panno rubro coopertis constantem, quâ Summus Pontifex in equum insiliendum juvatur. Post Achineam deferentem scalam, sequebantur [*Mulæ albæ.*] Mulæ albæ sine sessoribus duæ, Sanctissimo Domino Nostro destinatæ, pulcherrimisque phaleris exornatæ, rubeoque coopertæ holoserico, laciniis, sive fimbriis, quas *franzas* vocant, auro contextis insignito, manuque à famulis, sive stabulariis veste rubeâ [*Asturcones 12.*] indutis ductæ. Post Mulas albas duodecim Asturcones albi, quos Achineas appellant, sine itèm sessoribus pulcherrimè phalerati à duodecim stabulariis rubeâ veste indutis manu etiàm ducebantur. [*Lecticæ.*] Hos lecticæ duæ subsequebantur holoserico rubeo contectæ, fimbriisque auro contextis exornatæ. [*Sella gestatoria.*] Post lecticas sella gestatoria, ejusdem coloris contexta holoserico, à quatuor Parafrænariis rubeâ veste indutis super humeros deferebatur. [*Equilis Præfectus.*] Post sellam gestatoriam equitabat equilis Præfectus.

[*Cubicularii variorum Ordinum.*] Huic succedebant Adjutores, sive, ut ajunt, Sanctissimi D. Nostri Cubiculi Adjuvantes quatuor, rubeis amicti vestibus, & oblongis, sine tamen capitiis: quorum duo bulgas Papæ ex holoserico rubeo deferebant. Deindè sequebantur Cubicularii ex minùs intimis, extrà muros passim vocitati, rubeâ veste sine capitiis amicti. [*Advocati.*] Hos subsequebantur tres Advocati Consistoriales vestibus violaceis induti, capitiis ad collum inversis; [*Cappellani.*] Deindè Sacellarii ex intimis, quos Cappellanos secretos passim vocant; [*Cubicularii.*] necnon Cubicularii, quos appellant honoris, atquè itèm ex intimis, omnes rubeis induti vestibus, capitiis ad collum inversis: [*Cubicularii deferentes pileos Papæ.*] Hos indè sequebantur quatuor Cubicularii ex intimis Papæ, atquè præcipuis, quos appellant secretos, rubeis itèm vestibus amicti, capitiis ad collum inversis, quatuor Summi Pontificis pileos purpurei coloris holosericos, fastigio hastarum, quæ erant eodem contectæ panno, affixos.

[*Nobiles Viri.*] Hos propè sequebantur multi nobiles, ac titulis insigniti, necnon Proceres aliquot Romani, quos nonnulli Domicellos, ac Barones vulgò vocitare solent, atquè itèm plurimi Viri perillustres, ac titulis clari, qui ex multis Italiæ partibus ad splendidissimum apparatum, Clementemque VIII. Ferrariam ingredientem illùc videndum advenerant. Hoc itaque loco videre erat varium, ac pulcherrimum, ditissimumque vestium cultum, [*Acolythi.*] equosque ex optima variarum regionum sobole maximè generosos, elegantèrque phaleratos. [*Abreviatores.*] Hos subsequebantur Acolythi, Abreviatores, [*Clerici.*] Clerici Cameræ Apostolicæ Mantelletto, ac Rocchetto amicti, duoque statim [*Auditores.*] Auditores Rotæ nigris lacernis, quos Croceas vocant, & Rocchettis induti, capitiis tamen ad scapulas rejectis; [*Subdiaconi.*] Deindè duo Subdiaconi Apostolici Mantelletto, & Rocchetto vestiti.

[*Oratores Principum.*] His succedebant Oratores quatuor. Orator Bononiensis equitabat solus: Alii verò, Franciæ scilicèt, Venetiarum, & Sabaudiæ pares equitabant, Franciæ Oratore interequitante; ad cujus dextram Venetus, ad ejusdem sinistram Sabaudius incedebant. [*Tubicines.*] Post Oratores, alii equitabant Tubicines. [*Clerus Civitatis universus.*] Hos propè sequebatur Ecclesiæ Cathedralis Ferrariensis Clerus pedester, Seminario præeunte superpelliciis amicto; indè sequebantur Cappellani omnes, Mansionarii, & Canonici superpelliciis induti: Mansionarii nigelli, vel subnigri coloris, Canonici verò albi coloris almutiam sinistro brachio inversum, vel ad sinistram rejectum scapulam gestabant; omnes autem in singulis lineis, aut ordinibus bini gradiebantur, [*Episcopus Ferrariæ.*] ejusdem Civitatis Episcopo Pontificalibus amicto indumentis, subsequente. Hunc autem locum Episcopus cum Clero tenere cœpit, postquàm Crucem Papæ deosculandam extrà Portam Civitatis attulit, ut infrà suo loco dicemus. [*Clavarii.*] Clerum, & Episcopum subsequebantur duo Clavarii, seu Clavigeri argenteas clavas manu gestantes, [*Magister cæremon.*] inter quos altero cęremoniarum Magistro equitante.

[*Subdiaconus Apostolicus, Crucifer.*] His succedebat Subdiaconus Apostolicus Crucifer, inter duos ostii Magistros virgam rubeam gestantes, lacernâ violaceâ, & Rocchetto, pileoque ad Prælatum pertinente cum flocculis nigris indutus, capitio ad collum extenso; Crucemque Pontificiam deferens, equitabat. [*Clerici cum laternis.*] Hos propè Clerici Cappellæ Pontificię duo, violaceis induti vestibus equitabant, laternasque argenteas satis grandes in fastigio hastarum affixas, lumine intrà eas occluso, deferebant. Post Clericos laternas gestantes Ecclesiæ Sancti Georgii Monachi cærea funalia hinc indè antè Sanctissimum Sacramentum ardentia pedestres deferebant.

[*Asturco cum Capsula Sanctissimi Sacramenti.*] Hos subsequebatur Asturco, quem Achineam vocant, equus albus, & pacatus, pulcherrimèque phaleratus à duorum Parafrænariorum altero manu ductus. Hujus generosi, & tamen pacati equi sellæ holoserico rubeo contectæ imposita erat Arcula, sive Capsula, tota eodem intùs, & extrà cooperta panno sub Umbella parva ex serico, & auro contextâ: intrà verò Arculam Sacratissima Hostia luculo crystallino erat inclusa super patenulam auream Hostiæ magnitudini assimilem reposita, corporale ipsi patenulæ subjecto. [*Vmbella.*] Umbella insupèr magna ex serico rubeo confecta à Monachis Sancti Georgii ad Portam usque Civitatis super Umbellam parvam Arculæ annexam delata fuit. Arculæ, & Umbellæ, necnon Achineæ ornamenta omnia fusiùs, & exactiùs descripta in hac tertia Commentarii nostri Parte sub ejus initium videre licet. [*Pag. 10.*]

San-

Sacriſtæ locus. Sanctiſſimum Sacramentum Apoſtolici Palatii Sacriſta detecto ſubſequebatur capite, Mulæ albæ nigro inſtratæ opertorio inſidens Mantelletto, & Mozzettâ juxtà nigrum ſui Ordinis colorem indutus; albumque baculum jurisdictionis inſigne præſeferentem ob curam Sanctiſſimi Sacramenti ei ex officio Sacriſtatus demandari ſolitam manu geſtabat.

Papæ locus. Poſt Sacriſtam à ſacra itèm S. Georgii Æde ad Portam uſquè Civitatis Sanctiſſimus Dominus Noſter equitauit, eumque S. R. E. Cardinales ſubſecuti ſunt. Poſt hos Prælati omnes, & alii permulti. Hoc autem loco immorari libet, ut quid, anteàquam Clemens Papa Ferrariam ingrederetur, actum ſit, explicemus.

Ordo equitatus, & comitatus ad Portam Ferream uſque. Sanctiſſimus D. Noſter Clemens VIII. ad primam, & vigeſimam diei horam ad Ecclesiam Sancti Georgii ex Monaſterio ſeſe contulit, ibique ad Altare primarium, in quo Arcula cum Sanctiſſimo Sacramento fuerat collocata, oravit, cùm iam equitatus longo inſtructus ordine Civitatem ingredi cœpiſſet. Peractâ itaque oratione, Arcula Sanctiſſimi Sacramenti à quatuor Sancti Georgii Cœnobitis, ſeu Monachis ſtolâ inſignitis ad Eccleſiæ uſquè valvas, ubi Aſturco foris paratus erat, delata fuit. Capſulâ deindè ſupèr Achineam impoſitâ ſub Umbella magna à quatuor ejuſdem itèm Eccleſiæ Monachis geſtatâ, cæreis funalibus hinc indè ardentibus, Helvetiiſque in cuſtodiam Sanctiſſimi Sacramenti incedentibus, ordineque nupèr enarrato, novam, ac ferream Civitatis Portam versùs itum eſt. Nàm, uti diximus, poſt Sanctiſſimum Sacramentum Sacriſta ſequebatur, deindè Sanctiſſimus Dominus Noſter albâ tunicâ ſericeâ inferior, & quidem longiſſimâ, quam faldam vocant, Rocchetto itèm, ac Mozzettâ purpureâ, galeroque etiàm pontificio, ac ſtolâ indutus, Muloque ſplendidiſſimè phalerato inſidens, incedebat: eumque S. R. E. Cardinales Rocchettis, necnon roſaceis, ſive purpureis Cappis induti, galeriſque Cardinalitiis decorati, Muliſque pulcherrimè phaleratis conſidentes, & in ſingulis lineis, aut ordinibus bini, hoc ſubſequebantur ordine:

Cardinales Presbyteri.

Hieronymus Bernerius Cardinalis de Aſculo.
Antonius Maria Cardinalis Gallus,
Marianus Perbenedictus Cardinalis de Camerino.
F. Gregorius Petrochinus Cardinalis de Montecelparo.
Benedictus Cardinalis Juſtinianus.
Auguſtinus Cardinalis Cuſanus.
Franciſcus Maria Cardinalis de Monte.
Octavius Cardinalis Paravicinus.
Hieronymus Cardinalis Matthæjus.
Octavius Cardinalis Aquaviva.
Federicus Cardinalis Borromæus.
Laurentius Cardinalis Priulus, Patriarcha Venetiarum.
Octavius Cardinalis Bandinus.
Franciſcus ex Comitibus S. Georgii Card. S. Clementis.
Camillus Cardinalis Burgheſius.
Cæſar Cardinalis Baronius.
Laurentius Cardinalis Blanchettus.
Franciſcus Cardinalis de Avila.
Ferdinandus Cardinalis de Guevara.
Pompejus Cardinalis Arigonus.

Cardinales Diaconi.

Franciſcus de S. Flora Cardinalis Sfortia.
Alexander Perettus Cardinalis Montaltus.
Odoardus Cardinalis Farneſius.
Antonius Facchenettus Cardinalis Sanctorum Quatuor.
Petrus Cardinalis Aldobrandinus.
Cynthius Cardinalis S. Georgii.
Bartholomæus Cardinalis Cæſius.

Hi tres ultimi pares incedebant, Cardinale Aldobrandino medium inter equitandum tenente locum: nàm ex octo, ac viginti Cardinalibus, qui huic feliciſſimo ingreſſui interfuerunt, ſolus Cardinalis de Verona ob decrepitam ætatem non equitavit, ſed in Eccleſia Cathedrali Sanctiſſimum D. Noſtrum expectavit.

Hos ſubſequebantur Prælati Sanctiſſimi Domini Noſtri in Cappella Aſſiſtentes, Rocchettis, ac lacernis, necnon pileis, ſeu galeris cum flocculis, ac funiculis ſericeis viridibus, ad Prælatos pertinentibus, induti, Muliſque phaleratis inſidentes. Cæteri Prælati tam Archiedifcopi, quàm Epiſcopi Mantelletto, & Rocchetto, pileiſque conſuetis amicti gradiebantur. Hunc in modum Epiſcopos Protonotarii ſubſequebantur, deindè Referendarii Mantelletto, & pileo ſolito induti. Ex Prælatis autèm, qui Patriarchali, vel Archiepiſcopali, aut Epiſcopali ſaltèm dignitate inſigniti erant, circitèr quadraginta glorioſo Clementis VIII. ingreſſui interfuerunt: nàm ex variis Italiæ partibus, ad ſplendidiſſimam, ac ſumptuoſiſſimam novitatem videndam, Ferrariam advenerant. Hoc deniquè ordine à ſacra Sancti Georgii Æde ſupèr ligneum Pontem ſatis longum, qui tranſitum Padi ad Ferrariæ Portam, uti diximus, facit, ac jungit, itum eſt. — Prælati omnes. Protonotarii. Referendarii.

Claves Civitatis Papæ oblatæ. Ecce autèm inter eundum, ipſo ſupèr Ponte, Ferrariæ Magiſtratum Sapientum nomine vocitatum, Sanctiſſimo Domino Noſtro Clementi VIII. obviàm procedentem, Claveſque Civitatis in pollubro argenteo deferentem. Hinc Vir ex Magiſtratu Primarius, quem Judicem Sapientum vocitare ſolent, factis verbis quibuſdam ad promptam obedientiam, & ad perpetuam fidei obſervantiam pertinentibus, Claves ipſas obtulit, quibuſcum unà cum triginta nobiliſſimis Ferrariæ Adoleſcentibus ditiſſimè, ac pulcherrimè indutis, de quibus infrà loquemur, Magiſtratus pedeſter trans uſquè Pontem comitatus eſt. — Adoleſcentes nobiles.

Sanctiſſimus D. N. à Mulo deſiliens. Hoc loco Sanctiſſimus D. Noſter à Mulo deſilivit, Domicilioque è Portæ regione ex

F tabu-

tabulis ad indumenta Ecclesiastica suscipienda constructum, successit: Cardinales autèm Sanctissimum Sacramentum intrà usquè Civitatis Portam sequebantur, Diaconis Cardinalibus duobus, hoc est, Sfortia, & Montalto exceptis, qui tanquàm Papę Assistentes ad pedes desilivere, ut Sanctissimum D. N. vestibus Ecclesiasticis induerent. Domicilium hoc pulcherrimis aulæis, conchiliatisque peristromatis, necnon picturis doctâ manu effictis splendidissimè intùs erat ornatum, extràque florum, ac frondium varietate contectum. Ad Domicilii, seu Cubiculi hujusce ingressum, Ferrariæ Antistes universo cum Clero suo præsto adfuit, Crucemque Sanctissimo D. Nostro deosculandam obtulit, quâ exosculatâ, domicilium sibi paratum duobus cum illis Cardinalibus nupèr commemoratis ingressus est. Dum autem Sanctissimus D. N. vestibus Sacerdotalibus, & Pontificalibus indueretur, Episcopus cum Clero festinantèr in Civitate reversus est, & inter Oratores, & Clavarios Papæ locum sibi cum Clero destinatum suscepit.

Domicilium ex tabulis confectum.

Sed antequàm progrediar longiùs, inutile futurum non puto, si ob moram interpositam, & ob mutatam, uti ostendemus, aliquâ ex parte seriem iam descriptam, obque Clerum cum Episcopo interjectum, Equitatus, & Comitatus universi ordinem brevissimè, ac summatim reputamus: rerum namquè continuata progressio rem enarratam dilucidam reddit, necnon memoriæ plurimum confert.

Ordo brevis Equitatus, & Comitatus.

Hoc itaque ordine à Porta Civitatis ad Forum usquè Cathedralis Ecclesiæ itum est: Sarcinaria jumenta, seu Muli Clitellarii, Muliones, & Bajuli. Duo Tabellarij. Quinque Equitum Turmę quinque Centuriis distinctę. Ductores Turmarum, Vexilliferi, ac Tubicines suis in locis. Clavarii S. R. E. Cardinalium unà cum aliis quibusdam. Eorundem Cardinalium Caudatarii. Tonsor, ac Sutor Papæ cum bulgis. Scutiferi Papæ, & alii. Achinea cum scala. Duodecim Achineæ sine sessoribus. Lecticæ duæ, Sella gestatoria à quatuor Parafrænariis rubeas indutis vestes delata. Equilis Præfectus. Adjutores, sive Cubiculi Papæ Adjuvantes quatuor. Cubicularii ex minùs intimis. Advocati Consistoriales. Sacellarii, seu Cappellani Papæ. Cubicularii, quos vocant honoris, & ex intimis. Cubicularii etiàm ex intimis quatuor, pileos purpureos, & Pontificios hastis affixos gestantes. Viri Ferrarienses titulis clari, Proceres Romani, sive Barones, & alii insignes Viri. Acolythi, Abreviatores, Clerici Cameræ Apostolicæ, Auditores Rotæ, Subdiaconi Apostolici, Oratores quatuor, Episcopus cum Clero Ferrariæ. Clavarii Papæ, & alter cæremoniarum Magister. Subdiaconus Apostolicus Crucifer. Clerici Cappellæ Pontificiæ duo laternas argenteas hastis affixas deferentes: Clerici Cathedralis Ecclesiæ Ferrariensis viginti cerea funalia ardentia gestantes. Asturco cum Capsula Sanctissimi Sacramenti à Parafręnariorum altero manu ductus, Helvetiis hinc indè incedentibus. Apostolici Palatii Sacrista. Post Sacristam septem, ac viginti S. R. E. Cardinales ordine mutato.

Vmbella ex serico albo à Canonicis delata.

Hinc ob hujus etiam generis varietatem, universam Equitatus, & Comitatus seriem dictis de causis repetendam dijudicavi. Hoc enim loco S. R. E. Cardinales alio equitarunt ordine: nàm à Sancto Georgio ad Portam usquè Civitatis Cardinales, senioribus præeuntibus, Sanctissimum D. Nostrum subsecuti sunt: A Porta verò ad Cathedralem usquè Ecclesiam iidem Cardinales, Junioribus præeuntibus, Sanctissimum D. Nostrum præcesserunt, Rocchettis, necnon purpureis Cappis induti, galerisque Cardinalitiis ornati, Mulisque pulcherrimè phaleratis considentes, & in singulis itèm lineis, aut ordinibus bini hunc in modum:

Ordo equitandi per Civitatem servatus.

CARDINALES DIACONI.

Cardinalis Cæsius.
Cardinalis S. Georgii.
Cardinalis Aldobrandinus.
Cardinalis SS. Quatuor.
Cardinalis Farnesius.

CARDINALES PRESBYTERI.

Cardinalis Arigonus.
Cardinalis de Guevara.
Cardinalis de Avila.
Cardinalis Blanchettus.
Cardinalis Baronius.
Cardinalis Burghesius.
Cardinalis S. Clementis.
Cardinalis Bandinus.
Cardinalis Priulus.
Cardinalis Borromæus.
Cardinalis Aquaviva.
Cardinalis Matthæjus.
Cardinalis Paravicinus.
Cardinalis de Monte.
Cardinalis Cusanus.
Cardinalis Justinianus.
Cardinalis de Monteelparo.
Cardinalis de Camerino.
Cardinalis Gallus.
Cardinalis de Asculo.

Hi tres ultimi pares incedebant ob causam nupèr assignatam, Cardinale de Asculo interequitante.

CARDINALES ASSISTENTES.

Hoc deniquè loco, post scilicèt Cardinales Presbyteros, duo Cardinales Diaconi, Sfortia, & Montaltus, tamquàm Papæ Assistentes, propè Sanctissimum Dominum Nostrum equitabant.

[*Tiberius Cerasius Thesaurarius.*]

Hos Quæstor generalis, sive Ærarii Apostolicæ Sedis Præfectus, quem nunc Thesaurarium generalem vocant, equitando subsequebatur, ad anteriorem Sellæ, sive ephippiorum partem sacculos duos ex holoserico rubeo

Argẽtea moneta in Populum sparsa.

rubeo confectos habens, nummis argenteis plenos: is enim tùm ad dimovendam turbam, tùm etiàm ad excitandam Populorum lætitiam per singulas viarum regiones certis passuum intervallis in Populos dispergebat monetam, julios scilicèt argenteos, & nummos illos, quorum singulus quisque tribus juliis argenteis constat, eosque italicè testones appellant.

Monetæ sparsæ per Civitatem declaratio.

Nummus unus ad anticam, idèst ad anteriorem partem duabus clavibus in formam Crucis laureâ sub coronâ coaptatis signatus erat, hisce literis: SINE CLADE: Ad posticam verò stemma gentilitium Clementis VIII. erat impressum, his characteribus insignitum: CLEMENS VIII. PONT. MAX. Nummus alter ad anteriorem partem, Justitiæ, ac Pacis imaginibus invicem sibi manum porrigentibus, ac sese osculantibus, signatus erat hisce literis: DEOSCULATÆ SUNT. Ad alteram nummi partem sculpta erat Clementis VIII. Imago his item cum literis: CLEMENS VIII. PONT. MAX.. Prope Quæstorem, sive Thesaurarium equitantem, nummosque argenteos dispergentem, Parafrænarius Papæ, pedester gradiens, Claves Civitatis in pulubro argenteo gestabat.

Claves Civitatis.

Post Thesaurarium triginta ex primariis Ferrariæ Familiis Adolescentes ibant pedestres, detectoque capite Summum Pontificem antecedebant, omnes telâ ex serico, argentoque contextâ, sago autèm, ac palliolo ex panno nigri coloris holoserico acu pictis induti: aureis itèm torquibus insigniti, necnon ense, ac pugione, manubriis argento coopertis ad latera accincti. Pileos intereà, quos vulgò bireta vocant, rosulis aureis, margaritisque, sive unionibus, ac gemmis circumcircà ornatos manu gestabant. Nobiles itaque Adolescentes hunc in modum decorati Sanctissimum D. N. præcedebant.

Adolescentes Ferrariæ nobiles.

His præeuntibus, Sanctissimus Dominus Noster Clemens sequebatur byssinâ talari, sive tunicâ (quam Albam itèm appellant) necnon stolâ, & pluviali coloris albi sericeo, sacrisque imaginibus bellissimè picturato, aureis etiam, phrygiisque operibus exornato, indutus; Tiarâ insuper, turbinato, seu acuminato capitis tegumento, quod Regnum mundi vulgò vocitare solent, quinquies centenis nummum aureorum millibus, & ampliùs æstimatâ, insignitus; sumptuosissimæque Sedi insidens, super octo Parafrænariorum, qui vestibus longis, ac rubeis induti erant, humeros sublatus, solemnissimâ pompâ, & admirabili majestate gestabatur, multis hinc inde Helvetiis machærophoris, hastiferisque stipatus.

Viri præterea ex optimatibus Civitatis, Magistratum gerentibus, suprà Sanctissimi Domini Nostri caput Umbellam ex sericeo, & undato rubei coloris panno, aureisque operibus ornato, quem damascum vocant, initio gestarunt; deindè Viri ex ejusdem Civitatis primariis honori simul, & labori succedentes, Sanctissimum Dominum Nostrum Helvetii milites permulti subsequebantur: deindè Hieronymus Pamphilius Rotæ Auditor cappâ violaceâ indutus ad suscipiendam, ac tenendam Mitram, vel Tiaram Pontificiam velum collo adaptatum deferens: ad cujus dextram Silvius Antonianus Cubiculi Papæ Præfectus, nunc verò S.R.E. Cardinalis; & Ludovicus Angelita Pincerna, sive pocillator, nunc in Antoniani locum suffectus, ad sinistram: ambo rubeis vestibus, capitiis ad collum inversis, induti equitabant.

Umbella, & serico rubeo à nobilibus Civ. delata.

Rotæ Auditor.

Cubiculi Præfectus.

Pincerna.

Hos subsequebatur Medicus rubeâ itèm veste amictus. Huic autem succedebant Prælati omnes juxtà seriem, ac pompam nupèr descriptam. Hoc tandem loco equitabant Turmæ Equitum, quos levis armaturæ, seu celeres vocant. Inde varia vehiculorum genera, & magno quidem numero, Equites item, ac pedestres permulti. Hoc ordine, Pontificioque apparatu è Domicilio illo ligneo propè Portam constructo ad Cathedralem usque Ecclesiam itum est.

Medicus.

Prælati.

Turmæ Equitum.

Porta, quæ in hoc gloriosissimo Clementis VIII. ingressu Civitatem ingredientibus sese offert, ad gloriam ejusdem Clementis, necnon equitatus, & comitatus Pontificii commoditatem recens aperta fuit; gentilitiisque Papæ stemmatibus, Cardinalium item Aldobrandini, & Sancti Georgii, excellentissimique Joannis Francisci Aldobrandini armorum utriusque militiæ S. R. E. Ducis, aut Capitanei Generalis, necnon Civitatis Ferrariæ, erat insignita. Infrà verò gentilitia Papæ stemmata, hæc legebatur Inscriptio:

CLEMENTI VIII. PONT. MAX.

FERRARIAM BELLO PETRI ALDOBRANDINI CARD. IMPERIO FELICITER GESTO, ATQUE INCRUENTA PRORSUS VICTORIA RECUPERATAM INGREDIENTI EXULTANS SE EUM IN TERRIS ESSE NACTUM DOMINUM, QUO CÆLUM APERITUR PORTAM HANC PRIMUM APERUIT, ALDOBRANDINÆQUE GLORIÆ ÆTERNUM DICAVIT POP. FERRARIEN.
ANNO DOMINI MDIIC.

Ad hæc Sanctissimo Domino Nostro Ferrariam ingrediente, in lætitiæ inusitatæ signum de tàm sumptuoso, tàm felici, tàm glorioso, deque tàm ab omnibus expectato Clementis VIII. ingressu, & minora, & majora bellica tormenta displosa sunt. Per omnes intereà Civitatis vias, quà transeundum erat, exteriores domorum parietes tapetis colorum multiplicitate textilibus, necnon terrestrium animalium, & volucrum, humanarumque imaginum varietate contextis vestiti extabant. Variæ itèm, ac perpulchræ imagines per pictoriam artem, & quidem scitissimè penicillo repræsentatæ hinc inde conspiciebantur. Quæ sanè omnia non sine magnâ spectabantur voluptate, dum oculi, mentesque ea intuentium mirificè pascerentur.

Viarum Civitatis apparatus.

Erant insuper adeò plena loca viarum omnia, ut multi è speculis in editissimo loco sitis, necnon è quibusdam ædificiorum proje-

Frequentia Populorū mira.

ctis, qualia sunt suggrundia, idque genus alia, idest prominentium quædam tectorum partes, non sine ipsorum periculo, nec etiam absque aliorum illùc spectantium admiratione prospicerent. Fenestræ omnes tapetis discoloribus ornatæ cernebantur, undè ex nobilissimis Ferrariæ Familiis primariæ fœminæ, aliæque tàm indigenæ, quàm exteræ magno sanè numero mulieres Sanctissimum Dominum Nostrum in throno, seù solio majestatis suæ super humeros hominum gestato sedentem, & cum universo equitatu, & comitatu transeuntem fixo aspiciebant obtùtu. Prætereà dum Quæstor, seù Thesaurarius in biviis, aut triviis, vel quadriviis argenteos nummos ad turbam, ut diximus, dimovendam, atquè ad Populorum lætitiam excitandam, vel potiùs jam excitatam augendam, dispergeret, exitum rei cum voluntate maximè congruentem sortiebatur. Verbis enim sat explicari nunquàm posset, quanta omnium gentium commotio, lætitiæ, risus, strepitus, acclamationisque plena, in pecuniis dispergendis fiebat.

Structuræ viarii picturatæ. In quibusdam, & quidem præcipuis viarum locis pro arcubus, quos triumphales vocant, quædam ex telis picturatis structuræ, quæ prospectivæ vulgò appellantur, quæque perpulchrum efficiebant prospectum, cernebantur. Hinc propè Montis Portam, quam vulgò *Montagnæ Portam* vocitare solent, hujus generis structura quædam quatuor sustentata columnis viridantium foliorum varietate vestitis extabat, ubi turrita Fœmina cernebatur picta, Ferrariam repræsentans, manumque porrigens hirsuto Homini, innixo vasi aquam non effundenti, per quem Hominem Padus fluvius exsiccatus, sororibus Phaëthontis hinc indè astantibus, significatur: per quas fit allusio ad fabulam illam Phaëthontis, qui cum à Sole, patre impetrasset, ut uno die currus ejusdem habenas sibi permitteret, aurigandique imperitus, cælum, & terram combureret, à Jove fulmine, ut Ovidius fabulatur, è curru excussus; in Padum fluvium decidit. (Lib. 2. Metamorph.) Suprà ipsas Imagines penicillo effictas hæc legebantur verba:

CLEMENT. VIII. PONT. MAX.

FERRARIA RECUPERATA.

Infrà verò hi versus:

Exanimum Clemens fluviorum respice Regem
Quo sine spes vitæ me quoque nulla fovet.
Hic me alule, genuitq; illi da fundere lymphas
Vivere da natæ posse Parentis ope.
Sic armis quia victa tuis rediviva vigebo
Aldobrandino munere tuta Pado.

Ad Glaream viam, à terra lapidosa, qualis in fluviorum ripis, vel maris littoribus esse solet, olìm dictam, quam nunc *Giaram* vocant, structura alia, quatuor itèm viridantibus columnis sustentata, variis ornata picturis ad rem bellicam pertinentibus extabat, hisque illustrata verbis Victoriam præseferentibus:

CLEMENTIS VIII. PONT. MAX.

GLORIOSISS. AC PROPE DIVINÆ DE FERRARIEN. BELLO VICTORIÆ, EX QUA SINE SANGUINE SINE DOLO PARTA INTER VICTOREM, ET VICTOS SPECIOSUM REDINTEGRATUR CERTAMEN HINC SINCERI OBSEQUII INDE PATERNÆ BENEFICENTIÆ.

In via, quæ ducit ad Saracinum, ad ejus dextram, quà itur ad Sacram Sancti Francisci Ædem, alia item structura quatuor viridantibus suffulta columnis cernebatur, ubi stemmata gentilitia Clementis VIII. picta fuerant, & quædam Imago, idest Pax, facem extinguens extabat hac inscriptione:

FELIX BELLUM, EX CUJUS SE MIRE DESTRUENTIS ROGO PAX AUREA IN FERRARIENSEM POPULUM EVOLANS SUO OCCURRIT AUCTORI.

CLEMENTI VIII. PONT. MAX.

Indè ad Sancti Francisci, atquè illinc ad illam, & longam, & amplam viam, quam Judeccham vocant, deventum est: ad cujus introitum, undè viæ Sancti Spiritus initium sumitur, ad Judecchæ scilicèt latus, structura itèm alia tribus distincta portis, aliquot insignibus, necnon Aligeris, variisque figuris, & Imaginibus extabat hisce verbis illustrata;

CLEMEN. VIII. PONT. MAX.

CLEMENTIÆ NON INTER INNOCENTES CESSANTI, SED FIDE, ET VIRTUTE LACESSITÆ ITA OMNIBUS SUCCURRENTI, UT ILLE OMNIBUS VENIT.

Ad Judecchæ viæ frontem propè Castelli, sive Arcis fossam, in ejusdem Arcis munimentum constructam, magnæ altitudinis columna erecta cernebatur, trabibus ædificata, telisque picturatis marmora perbellè referentibus contecta. In ejus fastigio fœminea Imago coronata Gloriam repræsentans, duasque coronas sinistrâ tenens manu; dextrâ verò parvulam gestans Imaginem, picta extabat. Columna ipsa intèr duas statuas supèr duabus, & altis quidem basibus erectas cernebatur: quarum una ad dextram, S. Petrum; altera ad sinistram, S. Paulum referebat. Ad Columnæ basim Inscriptio legebatur in hanc verborum formam.

CLEMENTIS VIII. PONT. MAX.

FIRMISSIMO MONIMENTO NON TITULORUM SAXIS INCISORUM, SED SOLIDISSIMÆ INTERNIS ANIMORUM JUDICIIS INFIXÆ GLORIÆ.

Hinc

Hinc finistrorsum extat via, quà itur ad Ecclesiam Cathedralem, ad cujus fores Religiosorum quatuor, ac decem Sodalitates, duodecimque Laicorum Conventus ad pia opera exercenda instituti, quos Confratrias, vel Confraternitates appellant, optatissimum Sanctissimi D. N. Clementis VIII. adventum præstolabantur ipsâ in via, quam nupèr commemoravimus, necnon in alia, quam Judeccham appellant, hinc indè longo ordine consistentes, ea videlicet serie, quæ in Supplicationibus, ac Litaniis, seu processionibus observari solet, altero alterum subsequente. Id quod ad confusionem Equitatus, & Comitatus evitandam jure factum videtur. Eandem etiàm ob causam Milites pedestres omnes jàm indè à S. Georgii Porta longo itèm ordine hinc indè per vias consistentes cernebantur. Hunc deniquè ordinem eandem ob rem, Sanctissimo D. N. Clemente VIII. ad Judeccham adventante, Equitum Turmæ servaverunt.

Via nanquè à S. Georgio ad Cathedralem usquè Ecclesiam, etsi longissima, unius videlicèt milliarii, & ampliùs spatium complectens, tantam tamèn frequentiam, tàmque longum ordinem capere haudquàquam poterat. A Columna itaque ipsa (ut eò, undè digressi sumus, revertamur) ad Cathedralem Ecclesiam tenebatur: in qua sanè via, nonnisi acclamationes, tubarum clangor, tympanorumque sonitus, necnon sclopporum, ac tormentorum, sivè bombardarum boatus audiebantur; ità verò, ut ob ingentem immensumque strepitum, cælum tonare, terra tremere, tectaque nutare viderentur: minora enim, ac majora tormenta bellica tàm in Foro, quàm in Arce, magno numero displosa fuerunt.

Postquàm verò ad Ecclesiæ fores perventum fuit, statim Capsula Sanctissimi Sacramenti ab Asturcone dimota, à quatuor primariis ejusdem Ecclesiæ Canonicis ad Aram usquè maximam delata fuit, ad cujus dextram supèr parvum Altare decentissimè ornatum, ad Capsulam solam statuendam constructum, reposita fuit.

Dum hæc agerentur, S. R. E. Cardinales è Mulis desilivere: Sellâ insupèr gestatoria à Parafrænariis humi demissâ, Tiarâque, quam Regnum appellant, depositâ, Sanctissimus D. N. è manu Episcopi Ferrariensis aspersorio suscepto, se, & adstantes aquâ benedictâ levitèr aspersit; deindè Tiarâ iterùm insignitus, thureque ab ipsomet Pontifice in Thuribulum immisso, acerrâ, seu naviculâ thuriferâ ab eodem Episcopo sibi subministratâ, Sanctissimus D. N. stans, ab Episcopo ingeniculato thurificatus fuit. His peractis, eodem Episcopo Hymnum Sanctorum Ambrosii, & Augustini præcinente, Cappellæ Pontificiæ Cantores, alternantibus Choris, eundem Hymnum jàm præcentum miro variarum, optimarumque vocum concentu decantarunt. Dum autem Hymnus caneretur, itum est ad Altare majus, Sanctissimo D. N. pedestre incedente, anteriores Pluvialis fimbrias Cardinalibus Diaconis, qui Assistentium munere fungebantur, gestantibus; Protonotariis anteriores Albæ fimbrias deferentibus, Oratoreque Regis Galliarum posteriores, & extremas Pluvialis, & faldæ partes gestante, Crucifero præeunte, Cardinalibusque Duodetriginta subsequentibus: Cardinalis enim de Verona eoùsque in Ecclesia expectavit, hisque omnibus interfuit.

Accessus ad Ecclesiam, in eamque ingressus.

Postquàm autem Sanctissimus D. N. ad Altare majus pervenit, antè sacratissimum Christi corpus, genibus flexis, & super pulvinar holoserico rubeo contectum, faldistorioque aptatum, procumbens; cubitisque eidem faldistorio innixus, supplicibus palmis religiosissimè, diùque oravit, donèc scilicèt Cantores canendi finem fecerunt. Cantato itaque Hymno, erudito scilicèt, ac suavi musicorum concentu expleto, Episcopus Ferrariensis Ecclesiasticis adhùc indumentis amictus; ad sinistrum majoris Altaris cornu, sine Mitra sacros decantavit Versiculos, Cantoribus respondentibus. Hisce tandèm finitis precibus, sacram præcationem, sive orationem pro Papa cantando recitavit.

Ad Altare majus accessus.

His omnibus ritè peractis, Sanctissimus D. N. è faldistorio surrexit, ac sese ad Altare contulit, genuum flexione humi projectus, venerabundusque Sanctissimum Sacramentum adoravit; deindè surgens, osculatus est Altare, ac tandèm ad Populum se convertens, Cruciferumque antè se habens, omnibus illic adstantibus beneprecatus est, solemnem scilicèt benedictionem, plenariamque Indulgentiam elargitus: quam dictus Episcopus promulgavit. Tanta autèm erat utriusque sexus Christifidelium frequentia, quantam amplissima Ecclesia undique capere poterat, magno itèm numero Gentibus in Foro ad valvas Ecclesiæ, & in tota Arcis viâ præstolantibus, quæ præ nimia Populorum frequentiâ ingredi non valuerunt: nàm ex multis Italiæ partibus ob Clementis VIII. adventum, Ferrariam Populi convenerant.

Benedictio, & plenariæ Indulgentiæ promulgatio.

Post benedictionem, & Indulgentiam Populis elargitam, Sanctissimus D. N. in Ecclesiæ Chorum ab Altaris tergo situm secessit, ubi Pontificalibus indumentis exutus, è Templo egreditur, Muloque insidens in Arcem sese recepit: ad cujus Portam Claves ipsius Arcis à Clemente Sannesio Equite, custodiæque Arcis Duce, aut Capitaneo, necnon Illustrissimi, ac Reverendissimi D. Cardinalis Aldobrandini Cubiculi Præfecto, eidem SS. D. N. oblatæ fuerunt. Qua in re SS. D. N. Clemens VIII. præ quadam paterna animi pietate subridens, risum cum lacrymis commiscere visus est, clavesque manu tetigit.

Recessus Papæ in Arcem.

Arcis Claves Clementi VIII. oblatæ.

Hæc de splendidissimo apparatu, & Comitatu, quo Sanctissimus D. N. Clemens VIII. Ferrariam nupèr, ac divinitùs recuperatam felicitèr ingressus est. Cujus rei causa nostrum de origine, & antiquitate deferendi Sanctissimum Sacramentum pro Viatico antè Romanum Pontificem, longum iter conficientem; necnon de Romanis Pontificibus, qui hunc Ritum observarunt; ac demum de

Scribendi occasio.

recenti Societatis SS.Sacramenti Ferrariam, ejusque protectione Commentarium conscripsimus. Hæc de itinere Societatis Sanctissimi Sacramenti, necnon de splendidissima, ac solemnissima pompa, quâ Sanctissimus D. N. Clemens VIII. cum Sacrosancto Viatico Ferrariam ingressus est. Nunc reliquum est, ut nonnulla ex præcipuis rebus ab eodem Clemente Ferrariæ gestis explicemus, ex quibus, cur illùc accesserit, colligere quis facile poterit.

De rebus præcipuis à Sanctissimo D. N. Clemente VIII. Ferrariæ gestis.

QUamvis Ferraria recuperata jam esset, Ferrariensi Ducatu in feudum à Romanis olim Pontificibus concesso, nunc tandem aliquandò ad Romanam Ecclesiam ob lineam Alphosi II. finitam devoluto; eâ tamèn Romani Pontificis præsentiâ multis de causis indigebat, ut verus videlicet Dominus, ac Pastor ab omnibus tàm Nobilibus, & Optimatibus, quàm Civibus, ac popularibus agnosceretur, eosdemque Pontificiâ majestate (quâ in terris nil profectò præstantius est, nil majus, nil denique admirabiliùs) tàm in ipsa obedientia, quàm in fidei observatione, ac religione confirmaret, confirmatosque beneficiis, ac favoribus, necnon privilegiis quantopere posset, in eadem obedientia, & fidelitate, ac religione augeret, legibus ad optimum universi Magistratus pro Civitate administranda regimen sancitis. Quæ sanè omnia sex mensium intervallo ingenue, ac liberaliter præstita fuisse constat.

Romani Pontificis præsentia Ferrariæ necessaria.

Harum rerum initium, ac fundamentum ab ipsa religione, quæ est pietas in Dei cultu, divinarumque rerum cæremoniis consistens, desumptum est, ac singulis diebus incrementum recepit, nullâ temporis opportunitate sese offerente prætermissâ, tàm in divina re faciendâ, & in Dei verbo per Concionatorem explicando; quàm etiàm in paupertate largis eleemosynis sublevandâ, variisque in rebus deniquè sacris exercendis, & excolendis.

Res præcipuè ad obedientiam, ac fidē Populorum excitandam, & conservandam necessariæ.

Hinc aliquot Pontificiæ Cappellæ, ad sacrosanctum Dei cultum pertinentes, habitæ sunt, quæ in divinis laudibus, sacrisque mysteriis celebrandis, Pontificiam majestatem unà cum S. R. E. Cardinalium Collegii splendore perbellè demonstrare solent.

Cappellæ Pontificiæ.

Prima Cappella fuit in die sancto Pentecostes (Vesperis in ejusdem vigiliâ solemniter, præsente cum Collegio S. R. E. Cardinalium Papâ, celebratis) in eâque Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis de Asculo Missam cantavit ipsâ in Ecclesia Cathedrali, Sanctis Georgio, & Maurelio dicata, in qua Presbyteratus ordinem olim susceperit. Orationem verò ad Sanctissimum illum diem, in quo Spiritus Sanctus igneis linguis super Discipulos unum in locum congregatos descendit, pertinentem, sententiis, ac verbis ornatam, habuit Carolus Trottus Ferrariæ Civis, nunc Episcopus Balneoregiensis.

Cappella prima.

In die Sanctissimæ Trinitatis (pridiè illius diei Vesperis more solito celebratis) Missam cantavit, Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis Bandinus. Eâ in Missa orationem excultam ad ipsam solemnitatem spectantem habuit Gaspar Levalorius Theologus, & Presbyter Ferrariensis.

Cappella secunda.

Alia Cappella fuit 19. Maji pro gratiarum actione ob pacem intèr Henricum IV. Galliarum, & Philippum II. Hispaniarum, Reges, conciliatam in ipsa Legatione, quâ functus est Illustrissimus, ac Reverendissimus D.Alexander Medices Cardinalis, & Archiepiscopus Florentiæ. Eâque in Cappella, (solemnissimâ supplicatione, seù processione priùs celebratâ) Missam cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis S. Clementis; orationem luculentissimam, ad rem tantòperè desideratam, & pene desperatam, pertinentem, habuit Julius Cæsar Stella Romanus, Sanctissimi D. N. ab intimo Cubiculo, Vir sanè perpolitis literis, fertilissimoque ingenio præstans.

Cappella tertia.

Die 20. Maji, in festo scilicèt Sanctissimi Corporis Christi die, solemnissimâ pompâ Romæ fieri consuetâ, supplicatio, seu processio (pridiè illius diei Vesperis solemniter decantatis) celebrata fuit, in qua Sanctissimus D. N. Clemens VIII. pedester; sacratissimam Hostiam intrà pretiosissimum loculum, quem Tabernaculum, vel Custodiam appellant, occlusam, magnâ cum lacrymarum effusione, pioque animarum solatio religiosissimè gestavit, pluviâ tantæ solemnitati adversante.

Cappella quarta.

Processio in die Corporis Christi.

In festo Nativitatis die Sancti Jo: Baptistæ Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Cardinalis Burghesius Missam cantavit.

Cappella quinta.

In die Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli (Vesperis in eorundem Sanctorum vigiliâ solemnitèr celebratis) Cappella item fuit, in qua Missam, à Romano Pontifice decantari solitam, cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Augustinus Valerius, Cardinalis de Verona pro Sanctissimo D. N. qui adversâ valetudine impeditus, eam celebrare non potuit.

Cappella sexta.

In die Assumptionis Beatæ Mariæ semper Virginis (Vesperis pridiè illius diei solemnissime celebratis) Missam à S. R.E. Cardinalibus decantari consuetam, solemnissimo ritu cantavit Sanctissimus D. N. ut hac etiam actione Pontificiâ Ferrariam cohonestaret. Evangelium hujus Missæ cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Petrus Aldobrandinus Cardinalis Diaconus, Epistolam verò Subdiaconus Apostolicus.

Cappella septima.

In Exequiis Philippi II. Hispaniarum Regis, die scilicèt 13. Octobris, Missam cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis de Avila: Orationem verò Alexander Burgius, Vir sanè doctissimus, & Burgi S. Sepulchri Episcopus, habuit: eâque oratione variis dicendi luminibus ornatâ, universam Philippi Regis laudatissimam vitam mire complexus est.

Cappella octava.

In

Cappella nona. In solemnitate omnium Sanctorum Missam cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis de Asculo: orationem verò, variâ eruditione refertam, & ad solemnitatem ipsam pertinentem, habuit V. I. Doctor, Thomas Martinellus Cæsenas.

Cappella decima. In die omnium Christifidelium defunctorum Missam cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cæsar Cardinalis Baronius.

Cappella undecima. In Exequiis pro omnibus S. R. E. Cardinalibus defunctis Missam cantavit Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis Paravicinus, præsente S. R. E. Cardinalium Collegio, absente Papa, qui eis interesse non solet.

Rebus hisce sacris, atquè id genus aliis, Sacramentorum scilicèt frequentatione, Sanctissimus D.N. unà cum S. R. E. Cardinalium Collegii splendore, Pontificiam majestatem, non minùs admirandam, quàm venerandam apud omnes declaravit.

Aliæ res pro obedientia,& fidelitate Populorum cōservanda. Aliis deinde consiliis Sanctissimus D. N. Clemens Pontificiam potestatem, non minùs amandam, quàm formidandam demonstravit; iisdemque tanquàm suasoribus, & quidem scitissimis, promptam obedientiam, perpetuamque fidelitatem, in clavibus Civitatis offerendis jàm spontè promissam, sibi conciliavit, conciliatamque confirmavit, totque tanquàm firmissimis columnis corroboravit, corroboratamque stabilivit. In rebus nànque tùm publicis, tùm privatis, Ferrariam gratiis, & privilegiis, necnon legibus, ac dignitatibus amplissimè cohonestavit, & dies in singulos cohonestat, ac ditat.

Privatis autèm rebus silentio prætermissis; quæ ad Universitatem, seù ad publicam rem pertinent, brevissimè commemorabimus, ab Arce nova initium sumentes. *Arcis novæ construendæ studium, & consilium.* Hanc enim, non ut frænum, more Tyrannorum, Ferrariæ iniiciat, grandi pecuniâ ædificandam curat; sed ut Civitatem (si locum perpendas, ac probè examines) ab hostibus tueatur, ac defendat, defensamque custodiat; custoditam stativis præsidiis foveat, & conservet, proprium Arcis nomen insequutus: etenim Arx ab arcendo videtur dicta, quòd scilicèt arceat, hoc est, accedere illùc hostes prohibeat, & illinc depellat.

Conventus ad Padum navigabilem reddendum, & Valles exsiccandas habitus. Conventum intereà, sivè aliquòt S.R.E. Cardinalium Congregationem viris peritissimis in ea adhibitis, ad Padum navigabilem reddendum, & ad Valles exsiccandas Sanctissimus D. N. instituit. Padus nànque præter aquulas, ac torrentes, amnes varios circiter triginta, Solino teste, cui Plinius, Mela, & alii assentiuntur, in eum sese exonerantes, colligit; hinc inusitatis interdùm incrementis abundat, & intumescit, ità verò, ut immensos agros summâ finitimorum jacturâ inundet, ac vastet: nàm super alveum egressus, agrum Ferrariensem adeò demergere non rarò solet, ut plurimis in arvis non secus atque ipso in flumine ducantur navigia, *Inúdatio Padi anno 1522.* sicuti anno à Christo nato MDXXII. contigit, quo Padus pluviarum magnitudine adeò excrevit, & intumuit, agrumque Ferrariensem ità demersit, ut in multis ejusdem Territorii partibus perinde atquè ipso in Pado navigia ducerentur, perque Urbem Ferrariam ad Francolinum usque perpetuo quasi stagno navigaretur, ut F. Leander ad Lombardiæ Cispadanæ calcem narrat, ubi varias de harum inundationum causis opiniones videre licet. *Inundationis causæ.* Quare sicut ex frequentibus Padi inundationibus Valles perpetuis ferè paludosis, aut stagnantibus aquis affluunt, ità Ferrarienses, & Padi Accolæ, sivè finitimi, perpetua ferè damna pati solent. Si autem navigabilis reddatur Padus, & Valles desiccentur (sicuti hac in re Sanctissimus D. N. Clemens omnes industriæ, ac potentiæ nervos contendit) quanta iisdem utilitas oritura sit, haud facilè dici potest.

Nova Ferrariæ gubernandæ norma. Quod ad optimum Ferrariæ regimen spectat, novam Civitatis gubernandæ normam Sanctissimus D. N. instituit, effecitque ut Comitia, vel Conventus, seu Consilia vulgò dicta, in quibus consultari, ac deliberari solet, centum Viris, quos appellant Consiliarios, constarent. Ex his Consiliariis septem, ac viginti Primarii à Romano Pontifice cooptantur. Ex aliis Civibus quinquaginta quinque à veteribus Consiliariis creantur. Duodeviginti ex Universitatibus Artificum, qui vulgò Artistæ nuncupantur, eligendi sunt: universi nànque Consiliarii, qui sunt centum Viri, tertio quoque anno immutantur. Singulo intereà quoque anno ex his Consiliariis omnibus, Magistratus, nomine Sapientum vocitatus, decem Sapientibus, unoque Sapientum Judice constans, creari solet: Judex enim ex septem, ac viginti primariis cooptatur: Sapientes octo ex quinquaginta quinque: duoque reliqui Sapientes ex decem, & octo Artificibus, vel (ut ajunt) Artistis Consiliariis eliguntur. Hæc de Centumviratu Ferrariensi, ac Magistratu, cujus tota vis est, ut præsit, præscribatque recta, & utilia. Sicut autèm Populo præest Magistratus; ità Magistratui præsunt leges, ut Cicero in libro de Legibus docet. *Cic. lib. 3. de legib.*

Viis hisce omnibus, idque genus aliis, charitate, ac prudentiâ plenis, Sanctissimus D. N. Clemens perpetuam Ferrariensium obedientiam, & fidelitatem cum amore conjunctam Sibi, & S. R. E. comparavit.

Consistoria Ferrariæ habita. Quamvis autèm hæc à Sanctissimo D.N. Ferrariæ gesta, totum hominem, magnamque temporis partem jure postularent; Consistoria tamèn tùm publica, tùm ea, quæ secreta dicuntur; Conventusque itèm varii ad Christianam Rempublicam gubernandam pertinentes, uti Romæ fieri solet, innumeris ferè negotiis pertractatis, audientiis deniquè tùm publicis, tùm privatis præstitis, non defuerunt.

Principum in Ferrariam accessus. Sanctissimus D. N. Clemens aliquòt intereà Italiæ, aliarumque Regionum Principes ad suos ipsius pedes exosculandos recepit, & quidem splendidissimè. Postremò autèm Serenissimam Margaritam Austriæ Archiducis-

cissam, Caroli Archiducis (fratris Maximiliani Imperatoris) filiam, proneptem Imperatoris Ferdinandi, consobrinamque Rodulphi Imperatoris, ac tandem Hispaniarum Reginam; necnon Serenissimum Albertum ejus fobrinum, & Austriæ itèm Archiducem, Maximiliani Imperatoris filium, Ferdinandi Imperatoris nepotem, Rodulphique Imperatoris fratrem, Philippi III. patruum, Idibus Novembris, die scilicèt xiij. regio fanè apparatu excepit. Hinc Illustrissimi, ac Reverendissimi DD. Cardinales Sancti Clementis, & Bandinus, Sanctissimi D. N. Legati à latere ad Insulam usque tribus milliariis à Ferraria distantem; cæteri verò Cardinales ad Portam Angelorum usquè, Reginæ obviam prodiere: omnesque deinde Reginam, & ejus Matrem, Archiducemque comitati sunt ad Palatium usque, ubi Sanctissimus D. N. in publico Consistorio, Reginam, ejusque Matrem, & Archiducem, primùm ad pedem, deindè ad manum exosculandam admisit; Archiducem verò simul etiam, & complexu recepit. Postridiè, honoris causâ visitationibus opera data est, verbis ultrò citròque habitis, omni humanitate plenis: Cardinales intereà etiàm à Regina ipsa illustrissimi nominis titulo cohonestati fuere, Archiducisque serenissimi, ac religiosissimi Principis dextram ubique tenuerunt.

Hispaniarum Regina, & Archidux Austriæ.

Legati, & Card. Reginæ obviam procedentes.

Consistorium publicum.

Decimoseptimo Kalendas Decembris, hoc est xv. Novembris die, Sanctissimus D.N. Missam de Spiritu Sancto præsentibus S. R. E. Cardinalibus, solemnissimo ritu cantavit, in qua tàm Philippi III. Hispaniarum Regis, & Margaritæ Reginæ, quàm Alberti Archiducis Austriæ, & Isabellæ Hispaniarum Infantis Matrimonia (Symbolo jàm in Missa, in qua Sacrosanctum Evangelium Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Cardinalis Cæsius decantavit, expleto; lectoque Offertorio) celebravit. Margarita enim per Procuratorem Albertum Archiducem Austriæ, Philippo III. Hispaniarum Regi absenti in matrimonium collocata fuit: Isabella verò Philippi II. Filia, & Hispaniarum Infans, etiàm absens, per Procuratorem D. Antonium de Cordova, & Cardona, Sessæ Ducem, Serenissimo Archiduci Austriæ præsenti nupta est.

Cappella duodecima pro matrimoniis celebrandis.

Matrimonia.

Postquàm verò Sanctissimus D.N. deindè Cardinalis Diaconus, & Subdiaconus Apostolicus Sanctissimam Communionem sub utràque specie sumpsere; Regina etiàm, ejusque Mater, necnon Archidux Albertus, ac Sessæ Dux, sacratissimum Christi corpus è manibus summi Pontificis susceperunt. Missâ deniquè completâ, Sanctissimus D. N. auream Rosam, in quarta Dominica Quadragesimæ benedici solitam, Reginæ dono dedit, cæremoniis præstitis in ea tradenda fieri consuetis.

Communio.

Rosa aurea Reginæ data.

Splendidissimum, verèque regium apparatum, quo Serenissimi Principes Ferrariam ingressi sunt, & à Sanctissimo D. N. Clemente VIII. excepti, in matrimoniumque collocati, aliis describendum reliqui. Si enim apparatum ipsum, & in Civitatem Ferrariam eorundem Principum ingressum, nobilissimumque Comitatum, Tragœdiamque de Judith, & Holoferne ex Scripturæ sacræ Historiâ desumptam, & coràm Serenissimis Principibus actam, necnon dona ipsi Reginæ à Clemente VIII. data vellem enarrare, sermonem nimis longum texerem, vel potiùs librum conficerem, à nostro fanè instituto alienum. His de causis hanc scribendi provinciam aliis relinquendam dijudicavi. Hoc tamèn loco tres tantùm apponam Inscriptiones, ad Reginæ adventum pertinentes, quarum prima ad Portam, Angelorum nuncupatam, ingredientibus sese offerebat in hanc verborum formam:

Apparatus regius, & Tragedia.

ANGELI GAUDENT MORTALES EXULTANT
MARGARITAM
AUGUSTI SANGUINIS PIETATIS VIRTUTUMQ. OMNIUM
SPLENDORE LUCIDISSIMAM
SIMUL LÆTISSIME EXCIPIUNT

Altera ad anteriorem ejusdem Portæ parietem in hæc legebatur verba:

URBEM ADVENTUS TUI LUMINE ILLUSTRATAM
REGINA
REDDE NUNC HOSPITIO GLORIOSAM

Tertia ad atrii Palatii arcum è regione Cathedralis Ecclesiæ hisce verbis:

PHILIPPO, ET MARGARITÆ AUSTRIACIS
AVITA IMPERATORUM GRORIA SUAQUE PIETATE INCLYTIS
UT CATHOLICORUM REGUM SOBOLES PROPAGETUR
MATRIMONIO DIVINITUS JUNCTIS
ANNI MULTI LIBERORUM COPIA PERPETUA FELICITAS

Hæc de Serenissimis Principibus à Sanctissimo D. N. Clemente VIII. regio apparatu exceptis, & in matrimonio conjunctis: His intereà rebus omnibus peractis, xiv. Kalendas Decembris, hoc est, decimâ octavâ Novembris die, Serenissimi Principes è Ferraria discessere, Genuam versùs, ubi triremes conscensuri erant, profecti. Nunc reliquum est, ut in Urbem Romam reditum aggrediamur.

Ut autèm Sanctissimus D. N. Clemens Ferrariam cælestibus item donis cumulatam redderet, VI. Kalendas Decembris, hoc est, vigesimâ sextâ Novembris die, cum de discessu jàm cogitasset, Ferrarienses in Ecclesia Cathedrali, ab omni anathematis vinculo, siquod incurrissent, irretitos absolvit, eisdemque omnem prosperitatem cum Dei gratia conjunctam precatus est, ut infrà videre licet.

Mira Clementis VIII. pietas in Ferrarienses.

Abso-

Absolutio, & Precatio pro Ferraria, ejusque Ducatu.

DEUS misericordiarum, qui nihil odisti eorum, quæ fecisti, sed omnium misereris, qui in toto corde suo ad te convertuntur, respice propitius supèr Populum tuum, & super Civitatem istam nostram dilectam: & quod paternę charitatis effectu pro illius, & totius Ferrariensis Ducatus salute à nostra humilitate geritur, Tu cælesti tuâ benedictione confirma. Nos enim auctoritate tuâ, & beatorum Apostolorum tuorum Petri, & Pauli, & nostrâ, quam nobis immeritis tradidisti, absolvimus iterùm, atquè iterùm omnem Populum Civitatis, & Ducatus Ferrariæ ab omni vinculo excommunicationis, anathematis, suspensionis, & interdicti, omnibusque Ecclesiasticis censuris, & pœnis olim à nobis, aut aliis Summis Pontificibus, prædecessoribus nostris, quovis modo illatis, & ab eis incursis; & tuam clementiam deprecamur, ut ab eis pestilentiam, sterilitatem, & famem, & noxios spiritus procellarum, & tempestatis, & aquarum, ac fluminum inundationes, & omnia iracundiæ tuæ flagella avertas; donesque eis aeris salubritatem, & fertilitatem frugum terræ, & abundantiam divinæ gratiæ tuæ, ut in omni pace, concordiâ, & pietate Tibi, & Ecclesiæ tuæ sanctæ serviant, sintque à te perpetuò benedicti, quemàdmodum Nos eos benedicimus ✠ in nomine Tuo, & in nomine Unigeniti Filii tui, & Spiritus Sancti. Amen.

Hac re statim confectâ, in viam cum universo Comitatu Centum versus sese dedit, cum pridiè illius diei Societas Sanctissimi Sacramenti illùc advenisset. Reliquum est itaque, ut reditum in Urbem Romam, sequenti Commentarii nostri Parte, comprehendendum describamus.

PARS QUARTA.

De Societatis Sanctissimi Sacramenti Clementi VIII. Pont. Max. præeuntis in Urbem reditu.

ANteà quàm Hispaniarum Regina Ferrariam adventaret, Sanctissimus D.N. de reditu in Urbem cogitans, Anselmum Dandinum, Protonotarium Apostolicum, viarum Curatorem, seu Præfectum instituit, ut vias ob anni tempus suprà quàm cuique credibile sit, lutósas, & abruptas; quin, ut uno verbo dicam, deterrimas, & in Romanulæ præsertim regione viatoribus penè invias, complanandas, ac purgandas, glareàque sive terrâ lapidosâ tegendas curaret.

Hac re absolutâ, vij. Kalendas Decembris, hoc est, xxv. Novembris die, S. Catharinæ consecratâ, Societas Sanctissimi Sacramenti, aliquâ ex parte immutatâ, sed auctâ Hieronymo Provenzale Neapolitano, Archiepiscopo Surrentino: Carolo de Comitibus Romano, Episcopo Anconitano: Alphonso Vicecomite Mediolanensi, Episcopo Cerviensi, nunc verò S. R. E. Cardinale: Fratre Alexandro Romano, Episcopo Foroliviensi, & F. Joanne Mariâ Brescegellensi, Sacri Palatii Magistro: necnon Cubiculariis Papæ, Gondisalvo de Campo, Hispano; Fulvio Vicedomino, & Octavio Bojardo Regiensibus; Ludovico Comite Anguissola Placentino; & Luca Cavalcante Florentino; viæ sese commisit è Farraria decedens, in eam Equitatus seriem & instructionem, ac pompam, quam in Tertiæ hujusce nostri Commentarii partis initio explicavimus. (Die 25. Novemb.) (Pag. 51.)

Postridiè verò Sanctissimus D. N. Societatem Sanctissimi Sacramenti itinere unius diei præeuntem sequens, discessit juxtà institutum in egressu ab urbe Roma observatum, & loco nuper laudato conscriptum; Sanctissimum verò Sacramentum Bononiam usquè delatum non fuit, propterea quòd Sanctissimus D.N. adversâ valetudine impeditus, immaculatam Hostiam Deo pro universis Christifidelibus offerre, sacratissimumque Christi Corpus in Arculam reponere non valuit, sicut in discessu ab Urbe Roma factum esse constat. Bononia tamèn magnificentissimum edidit apparatum, quem deindè conscriptum, typisque æneis representatum Victorius Benaccius Bononiæ in lucem emisit. (Die 26. Novemb.) (Pag. 44. 45. sequ.)

Die itaque Sanctæ Catarinæ dicatâ, sine Sacramento Ferrariâ discessimus, Rhenum suprà Pontem ex navigiorum connexione, tabularumque desupèr compagine constructum, transeuntes; deindè ad dextram fluminis ripam supèr aggerem progredientes venimus Centum, vel à centum piscatorum olim tuguriis, aut casis, Leandro teste: vel à Celtarum (ut ajunt) Colonia nuncupatum, Oppidum sanè honestissimum, ac frequentissimum, necnon peropulentum, agro fœcundo, frumento scilicet, præsertim (Die 25. Novemb.)

verò canabe, cujus mercatura valdè illic exercetur.

Die 26. Novemb. Sequenti nos die per Oppidulum, muris tamen cinctum, satisque honestum, quod Plebem vocant; deindè per Argiram, Castellum parvum, transeuntes, venimus Bononiam, Civitatem antiquam, religiosissimam, & nobilissimam, necnon Apostolicæ Sedi obsequentissimam, eidemque mirandum in modum addictam, à Felsine primùm Rege Thusco conditore Felsinam, deindè à Bono successore Bononiam, vel à Gallis Boiis post Thuscos expulsos, Bojoniam, postremòque euphòniæ causâ Bononiam, ut ajunt, nuncupatam, Viris sanctitate, ac doctrinis, necnon honestissimis artibus, omnique dignitate, ac tandem supremâ hisce in terris illâ Pontificiâ insignitis ornatissimam, agro fertili, amœnoque septam, cui totius Europæ perpaucas, ut multa uno verbo complectar, Civitates comparari haudquàquam posse censeo.

Die 27. Novemb. Postridiè Sanctissimus D. N. solemni absque pompâ Bononiam ingressus est, tresque dies in hac Civitate Societas Sanctissimi Sacramenti permansit. Tertio Kalendas Decembris, hoc est xxix. Novembris die, quæ

Die 29. Novemb. fuit Dominica Adventus prima, Joannes Fontana, Episcopus Ferrariensis ex Sanctissimi D. N. Assistentibus unus, in Ecclesia S. Petronii celeberrimâ, in qua habita est Cappella, coràm Summo Pontifice annuàtim fieri solita, Missam cantavit. Orationem habuit Ordinis S. Dominici Procurator generalis, F. Paulus Mirandulanus doctrinâ excultus.

Die 30. Novemb. Ultimâ verò die, Sancto Andreæ Apostolo consecratâ, Sanctissimus D. N. eâdem in Ecclesia Sancti Petronii, qui Bononiæ patronus est, rem divinam, præsentè S.R.E. Cardinalium Collegio, magnâque Populorum frequentiâ adstante, faciens, ex sacratissimis Hostiis duabus, unam de more absumpsit: alteram verò, completâ Missâ, sacerdotalibus exutus indumentis, mozzettâ deindè, ac stolâ indutus, intrà vasculum crystallinum, quod custodiam Sanctissimi Sacramenti appellant, repositam, in Capsula, sive Arculâ suis manibus maximâ cum veneratione collocavit. Claviculam deniquè, quâ suis item manibus Capsulam obseravit, Apostolici Palatii Sacristæ, cui Sanctissimi Sacramenti cura ex officio Sacristatus demandari solet, assignavit. Hac re statim peractâ, iisdem cæremoniis, quas in ipso à Basilica Sancti Petri Romæ, necnon

Part. 3. Pag. 50. ab Urbe recessu observatas fuisse constat, Societas Sanctissimi Sacramenti, à Magistratu Bononiensi, cęterisque Civitatis Nobilibus, omnium itèm Ordinum Religiosis, & Confratriis, cerea funalia ardentia ad tria millia deferentibus, ad Portam usquè Civitatis comitata, vix sese commisit, admirandâ hinc indè utriusque sexus Christifidelium, necnon ex ipsis Ædium fenestris frequentiâ religiosè spectante. Quà verò ibatur, domorum parietes tapetis, & aulæis, variis etiàm picturis, & imaginibus ornati, non sine maximâ, religiosissimæ Civitatis pompâ cernebantur.

Nos itaque à Porta, quæ in Æmiliam ducit viam, exeuntes, transivimus Idicem, torrentem in hieme interdùm rapidissimum, & ad Castellum Sancti Petri, frumenti, cæterarumque frugum copiâ, lino itèm, pomisque abundans, maximumque glasti, herbæ scilicèt, quâ infectores cæruleum colorem pannis inducunt, proventum habens; Imolam, Forum Cornelii à Cornelio aliquo veteribus dictam, pervenimus, Civitatem tàm disciplinarum, quàm armorum gloriâ viris illustribus insignem. Ejus Incolæ sunt nobiles, lauti, & opulenti, ingenio acri, & ad virtutem gnavo, sive ad literas, sive ad militiam, vel ad mercaturam, seù ad alia quævis studia sese applicent. Civitatis ejusdem situs est perbonus, ager optimus, ac fœcundus, magnâ frumenti copiâ, vino itèm, oleo, aliisque frugibus affluens; campestriaque perjucunda, amœnosque habens colles. Hac in Civitate cœnatum, pernoctatumque fuit.

Sequenti autèm die, quæ fuit Decembris prima, Santernum flumen transivimus, Die 1. Decemb.
deindè per Castellum Bononiense nuncupatum, frumento, vino, glasto, aliisque frugibus abundans, transeuntes, venimus Faventium, quam amnis Lamon, vel Anemo secat, urbem à suburbiis dividens, ponteque lapideo conjunctus, quo Civitas suburbiis, & Æmilia sibi via cohæret. Viris insignibus satis clara est, Maximoque Figulorum excellentium numero celeberrima, cujus ager opimus, & frumenti, ac vini fertilis est, & linis abundans. Hac in Civitate nihil immorati fuimus, properantes ad Forum Livii, à Livii Salinatoris nomine appellatum, Civitatem jucundam inter Roncum, & Montonum amnes sitam, viris tàm dignitatum, quàm disciplinarum pręstantiâ insignibus illustratam, cælum perbonum, ac jucundum habentem, agrumque prætereà magnam frumenti viniquc ubertatem, zeam quoque, quàm speltam vocant, hordeum itèm, oleum, rubiam lanis, & coriis rubro colore tingendis idoneam; necnon glastum, herbam etiam, quâ tinctores ad cœruleum colorem pannis inducendum utuntur; anisum intereà, fœnum græcum, cuminum, & coriandrum deniquè affluenter ferentem. Hac in Civitate pernoctatum, & in Ædibus Episcopalibus cœnatum fuit, ubi ab Episcopo honestissimè fuimus excepti.

Postridiè transivimus propè Forum Pompilii à Pompilio aliquo Romano ità de- Die 2. Decemb.
nominatum, vel Forum Popilii, non Populi, ut vulgò corruptè proferunt, olim usu Ecclesiæ Romanæ Civitatem, atquè unum ex quatuor Foris à Plinio in Æmilia memoratis, inter campos peramœnos, ac fœcundos jacens, venimus Cæsenam, vel Cæsemnam, Cæsena.
civitatem antiquam, à cædendo dictam, quasi amne cæsam, idest, divisam. Hanc enim Cæsis, amnis exiguus, nunc *Cesola* vulgò

vulgò vocitatus, dividit. Hujus etiàm Civitatis ager Sapi, quo Cæsenæ fermè muri alluuntur, & Rubicone, quem ab eàdem Civitate milliario distare constat, fluminibus dividitur, ac secatur, copiàque rerum omnium ad usum vitæ abundat. Civitatis Incolæ nobiles sunt, ingenio, atquè opibus pollentes. Hac in Civitate Ædificiis perhonestis compluribus exornatà, præsertim verò magnificentissimà ad Ædes Beati Francisci Bibliothecà, pretiosis, ac raris Codicibus refertà, & à Malatesta Novello constructà, pernoctavimus, totàque sequenti die immorati fuimus, dum Sanctissimus Dominus Noster Meldolæ, quod est Oppidum satis munitum, & lautum, rebus itèm ad vitam utilibus affluens, & Joannis Francisci Aldobrandini ditioni subjectum, commoraretur, ut nonnisi unius diei itinere, & quidem juxtà institutum brevissimo, Societas Sanctissimi Sacramenti à Summo Pontifice abesset.

Die 3.

Quartà autem Decembris die è Cæsenà, quò Sanctissimus Dominus Noster vesperi venturus erat, discessimus, & Sabinianum, Oppidum nobile, ac lautum, & frumento in primis affluens, pransum venimus, transeuntes Rubiconem fluvium, seù potiùs torrentem perexiguum, satis tamen celebrem ob Romanorum de armis inibi deponendis decretum: lege enim prohibitum fuerat, ut nè quispiam armatus cum Exercitu torrentem illum, Cisalpinæ Galliæ, & Italiæ arva disterminare solitum, injussu S. P. Q. R. in Italiam proficiscens, transgrederetur, sicut Inscriptio ad Rubiconis transitum marmore incisa, & jamdiù à Cæsenatibus instaurata, quæ etiamnùm legitur, rem ità esse apertè docet. Hæc de Rubicone. Nos deindè sumpto prandio per Castrum Sancti Archangeli Ariminum, Mareciam fluvium subtèr Pontem lapideum labentem, & juxtà muros Arimini in Adriam defluentem transeuntes pervenimus, ibique pernoctavimus. Pons hic ex quatuor Pontibus est ab Octavio (ut ajunt) Augusto, sumptu miro, & artificio in Flaminià Vià constructis unus, Flaminiamque Æmiliæ, simùlque suburbia Civitati jungens. De hac Civitate nihil est, quòd hoc loco dicamus, cùm de eà alio in itinere, ab Urbe scilicèt Romà Ferrariam usquè, satis dictum sit. Idem aliis de locis, per quæ hoc in itinere transivimus; faciemus, sola locorum nomina exprimentes.

Die 4. Decembris.

Rubicon, torrens celeberr.

Posterà die Arimino discessimus, & Concam, fluvium rapacissimum, Crustumium à Plinio dictum, super Pontem ligneum transivimus, Catholicam versùs, ubi pransi sumus; deindè pernoctatum Pisaurum venimus, ubi ab Urbini Duce in ejus Palatio excepti fuimus, & quidem splendidissimè.

Die 5. Decembris.

Die sequenti pransum, cœnatumque venimus Fanum, Argillam fluvium, qui Civitatem ferè alluit, transeuntes.

Die 6. Decembris.

Postridiè pransi, è Fano discessimus, Metaurum, & Cesanum super ligneum miræ longitudinis Pontem transeuntes, cœnatum, pernoctatumque Senogalliam profecti fuimus.

Die 7. Decembris.

Posterà die per Casam Crematam, & Flumesinum super Pontem ligneum ad maris littus transeuntes, Anconam pervenimus, itinere sanè asperrimo, & suprà quàm credi potest, molesto: perpetuus nàmque imber minutissimà quadam glacie permistus, vento flante, cujusque cædebat faciem. Anconæ pernoctavimus, & in Episcopio cœnavimus à Carolo de Comitibus Romano, Anconæ Antistite, splendidissimè, mirà scilicèt rerum omnium lautitià, & copià excepti. Omnes intereà Prælati eodem in Episcopio pernoctarunt.

Die 8. Decembris.

Sequenti die Lauretanam Domum per Camuranum vià deterrimà, Musonem fluvium prope Lauretum Civitatem super Pontem transeuntes, pransi devenimus.

Die 9. Decembris.

Sequenti die Prælati omnes, multique alii ex Sacerdotibus Hostiam immaculatam Deo in ipsa Sacratissima Domo religiosissimè obtulerunt, atque inibi Apostolici Palatii Sacrista Missam solemni Ritu decantavit: E cujus manu multi Presbyteratus ordine haud insigniti, præsertim verò nonnulli ex primariis Societatis viri, Sanctissimam Communionem sumpserunt: cæteri ex eàdem Societate homines augustissimo, & Sacratissimo Cibo à Lauretanæ Domus Parocho refecti fuere.

Die 10. Decembris.

Hac ipsà die Anno salutis MCCXCIV. Sanctissima Domus e Dalmatia in Agrum Recinetensem, in quo præsens in tempus jacet, ab Angelis fuit asportata, cùm priùs e Nazareth Anno à virgineo partu MCCXCI. eodem Angelorum ministerio ipsam Domum in Dalmatiam usquè translatam fuisse constet. Quarè in Ecclesia Lauretana, hac ipsà itèm die illius Translationis annua coluntur sacra: quibus peractis, pransum fuit; deinde statim discessimus, ac Recinetum pervenimus, Sanctissimo Domino Nostro ex Ancona ad eandem Sacratissimam Domum adventante.

MCCXCIV.

MCCXCI.

Hac in Civitate, ubi hoc ipso anni tempore insignes celebrabantur nundinæ, sequenti etiam die immorati sumus, dum Sanctissimus D. Noster intrà Sacrosanctam Domum rebus sacris, necnon Religioni, & Christianę pietati operam daret, Illustrissimosque, ac Reverendissimos S. R. E. Cardinales, Aldobrandinum scilicèt Nepotem suum, & Cęsium ordine Presbyteratus insigniret, Beatissimæque Mariæ semper Virgini donaria offerret.

Die 11. Decembris.

Posterà die à Recineto discessimus, Potentiam flumen supèr Pontem ligneum transeuntes, & pransum Maceratam ivimus; deindè cœnatum, pernoctatumque Tolentinum devenimus. Hoc in loco Asturcone, quem Achineam vocant, ob vias abruptas, & suprà quàm narrari potest, lutosas, ex pedibus laborante, Arcula Sanctissimi Sacramenti cum Umbella parva (quam Baldacchinum vulgò appellant) lecticæ instar, à duabus Mulis albis pulcherrimè phaleratis vehi cœpta, Romam usquè hunc in modum delata fuit: duabus nàmque phalangis, teretibus scilicèt fustibus, & quidem longis, atquè crassis, holoserico panno rubeo decenter ornatis,

Die 12. Decembris.

Arcula Sanctissimi Sacramenti Lecticæ instar delata.

Arcu-

Arculæ subjectis, & supèr Mulas impositis, Capsula ipsa intèr utraique phalangas supèr planitiem lecticæ, ad hoc solum ministerium ex holoserico panno confectum firmata, & ferramentis quibusdam auratis connexa, tutissimè asportabatur. Quæ profectò res magnam retinebat venerationem, ac majestatem.

Die 13. Decembris. Sequenti die, Tolentino discessimus, Belfortio, & Valcimarà transeuntes, indèque à Chiento flumine Pulverinam pransum ivimus. Ex hoc loco Amucià transeuntes, Serravallem cœnatum, pernoctatumque devenimus.

Die 14. Decembris. Postridiè, Sacris juxtà institutum quotidianà consuetudine firmatum, peractis, sumptoque deindè prandio, per Collem floridum, perque Villas aliquot propè chartarum officinas transeuntes, Fulgineum devenimus, ubi ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Cardinale Sabello Perusiæ Legato excepti fuimus, & quidem splendidissimè.

Die 15. Decembris. Sequenti die pransi, per Sanctum Jacobum, Villam; necnon per Trebulam (*Trevi* vulgò vocitatam) transeuntes, Spoletum profecti fuimus.

Die 16. Decembris Feria iv. quatuor temporum. Postridiè à Spoleto per Vallem Stretturæ vulgò dictam transeuntes, Interamnam ivimus pransum ad Ædes Episcopales, ubi magnificentissimè fuimus excepti: Indè sumpto prandio, discessimus, Narem fluvium propè Collem Scipionis, *Coldiscepolo* corruptè dictum, transeuntes, Narniam advenimus, ubi incœnati pernoctavimus, quià erat ex quatuor anni temporibus unum, in quo ex Ecclesiæ præcepto jejunatur.

Die 17. Decembris Feria v. Posterà die ex Narnià Otriculum, sive Ocriculum, accessimus pransum: Pransi deindè Tiberim suprà Pontem ex navigiorum connexione, tabularumque desupèr compagine constructum, transeuntes, Burghetum ivimus, indèque ad Civitatem Castellanam cœnatum, pernoctatumque profecti fuimus.

Die 18. Decembris Feria vi. quatuor temp. Die sequenti à Civitate Castellanà per Arinianum, vel Arianum Oppidum (quod *Arignanum* dicunt) à propinquà olìm Jani arà vocitatum, non procul à Monte Soracte transeuntes, pernoctatum ad Castrum Novum pervenimus, ubi eandem ob causam paulò superiùs enarratam prandium sine cœnà sumpsimus.

Die 19. Decemb. Sabb. quat. temp. Vigilia Sancti Th. Apost. Postridiè à Castro Novo, itinere non parùm molesto, & propter imbrem, ac viam luto sanè, multisque in locis abruptam, ad Primam Portam pransum devenimus, mirum in modum madefacti. Sumpto deindè prandio, haud cœnaturi ob Vigiliam S. Thomæ Apostoli, necnon ob causam nupèr assignatam, à Prima Porta discessimus, omnium laborum, & incommodorum ob Romæ sanctæ vicinitatem obliti. Ex hoc loco Romam usquè, multa olìm ædificia hinc indè cernebantur, quendamque Romæ vicum, sive suburbium quoddam efficiebant, sicut stratæ viæ Flaminiæ pars, ædificiorumque vestigia, & ruinæ, quæ adhùc supersunt, apertè demonstrant. Hinc Porta ipsa Romam proficiscenti occurrens, Prima nuncupari pridem cœpit, & ad hanc usquè diem, eandem ob rem ità vocitatur. Dum ad Pontem Milvium, quo primus in Romæ suburbia datur ingressus, adventaremus, eccum universum ferè Populum Romanum, ac Senatum cum Clero venerabundum, ac lætabundum Societati Sanctissimi Sacramenti obviam venientem, necnon ad Portam usquè Flaminiam, nunc Populi vulgò vocitatam, Sanctissimum Sacramentum comitantem. Prima porta cur sic dicta. Pons Milvius.

Ventum tandem aliquandò fuit, universà Urbe mirum in modum exultante, tormentisque bellicis in lætitiæ, ac venerationis Sanctissimi Sacramenti signum displosis, ad Ecclesiam Sanctæ Mariæ vulgò Populi vocitatam: ubi supèr Altare præcipuum, quod majus passim vocant, Capsula Sanctissimi Sacramenti honorificentissimè collocata fuit. Erudito deindè, ac suavi concentu à Cappellæ Pontificiæ Cantoribus peracto, perque sacram precationem à primario Ecclesię Viro decantatam concluso, Indulgentiæ non solùm pro adstantibus, verùm etiàm pro iis omnibus, qui Sanctissimum Sacramentum comitati fuerunt, extrà Ecclesiam præ admirandà, & incredibili sanè frequentià ad Arcam præstolante, promulgatæ fuerant. His peractis, Apostolici Palatii Sacrista, Ecclesiasticos Viros in custodiam Sanctissimi Sacramenti singulà quaque nocte observari jam solitam, nocturnas vigilias alternatim acturos, cereis, ac lampadibus perpetuò ardentibus illìc adhibitis, destinavit.

Posterà die peculiari nomine, atquè cultu Domino Deo consecrata; pridiè tamen diei, qui Sancto Thomæ Apostolo est dicatus, cum universà Societate suis ordinibus distinctà, ab Ecclesia Sanctæ Mariæ Populi nuncupatà discessimus, ac per viam amplissimam, & longissimam, quam Cursum vocant, necnon per alia loca Urbis primaria, & nobiliora, hoc est, ad Sanctum Marcum; Indè ad Cæsarinos per viam Vallis, & Parionis, quæ Papæ olìm dicebatur, ac per Montem Jordanum, ac viam Argentariam, Pontemque Ælium, quem Sancti Angeli nunc appellant, per Burgum deniquè novum ad Arcam Sancti Petri, Confratriis omnibus, Cleroque tàm Sæculari, quàm Claustrali, necnon Senatu, Populoque Romano concomitantibus, innumeris ferè intereà funalibus cereis ardentibus, atquè, ut uno multa complectar verbo, sacrà cum pompà, & maximè quidèm solemni supèr sumptuosissimæ Lecticæ planum, eum in modum, quem nupèr explicavimus, continuà ferè pluvià tantæ Urbis lætitiæ, ac celebritati adversante, ad Basilicam Sancti Petri Sanctissimum Sacramentum delatum fuit. Die 20. Decembris. Pag. 71. & seq.

Parietes viarum omnium, per quas cum Sanctissimo Sacramento, longissimo sanè tractu, ad duo scilicèt milliaria itum est, tapetis, & aulæis, holosericisque variorum colorum pannis, atquè picturis ornati passim cernebantur. Ad mirum universæ Urbis lætitiam Viarum apparatus.

titiam, & venerationem ergà Sanctissimum Sacramentum declarandam, tàm in Adriani mole, nunc Arce Sancti Angeli appellata, quàm etiam in Sancti Petri Areâ, & majora, & minora tormenta bellica loco, ac tempore, & maximo quidèm numero, displosa fuere; ità verò, ut terribili boatu cælum crepitare, terra quati, ac tecta deniquè nutare viderentur.

Ad Basilicæ tandèm Sancti Petri scalas, ubi Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini S. R. E. Cardinales præstolabantur, perventum est. Indè Arculâ Sanctissimi Sacramenti è lecticæ plano depositâ, ab octo Sancti Petri Canonicis super humeros ad Altare primarium Sanctis Apostolis Petro, & Paulo erectum, delata fuit, atquè inibi decentissimè collocata. Postquàm verò Cappellæ Pontificiæ Cantores Litanias Sanctissimi Corporis Christi dulci, & eruditâ diversarum vocum modulatione, alternantibus choris, finem decantandi fecerunt, Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Hieronymus Cardinalis Rusticucius, Sanctissimi Domini Nostri Papæ Vicarius, Ecclesiasticam precationem ad Sacrosancti Corporis Christi mysterium pertinentem, decantavit; Deindè Indulgentias pro iis, qui Sanctissimum Sacramentum comitati fuerant, Magister cæremoniarum promulgavit.

Cappellæ Pontificiæ Cantores.

Indulgentiæ promulgatæ.

Ut autèm gaudium universę Urbis benè, cumulatèque perfectum foret, Sanctissimus Dominus Noster Clemens VIII. mirum in modum ab omnibus expectatus, ac desideratus, vespertino tempore adventante, horâ scilicèt xxii. ipsomet Dominico die Romam ingressus est, Sacro purpuratorum Patrum Collegio, necnon variis Antistitum, & Prælatorum, Illustriumque Virorum ordinibus, ac deniquè Senatu, Populoque Romano comitatus, Helvetiis itèm macherophoris hinc indè stipatus: Equitibus autem hastatis, & galeatis, quos celeres, aut levis armaturæ vocant, atquè item Cataphractis, quos armorum homines vulgò appellant, præeuntibus.

Equitatus, & Comitatus.

Hoc equitatus, & comitatus ordine Sanctissimus Dominus Noster ad Basilicam Sancti Petri profectus est, Populis per singulas regiones, immò per certa earundem regionum intervalla acclamantibus, inexplicabilemque lætitiam indicantibus, tormentis bellicis loco, ac tempore displosis, ut immenso illo sonitu, ac boatu, immensam universæ Urbis lætitiam cælum undiquè, ac terra resonarent, ac reboarent. Ventum est tandèm aliquandò ad maximam Basilicæ Aram, Sanctis Apostolis Petro, & Paulo consecratam, ubi Sacratissimum, & Augustissimum Christi Corpus pro Viatico in itinere asportatam Sanctissimus Dominus Noster religiosissimè adoravit, eidemque tùm publicam, tùm privatam obtulit orationem, universo comitatu de Summi Pontificis incolumitate, ejusdemque in Urbem reditu, gratias agente. Deindè Summus Pontifex solemnem Benedictionem, & Indulgentiam juxtà formam Ecclesię Sanctæ consuetam universis illic adstantibus (quorum frequentia tanta erat, quantam locus, & quidem amplissimus, capere poterat) clementèr elargitus est: quam unus ex Basilicæ Sancti Petri Canonicis promulgavit.

His peractis, Sacroque Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium Collegio dimisso, Sanctissimus Dominus Noster Clemens in sellâ gestatoriâ vectus, suisque Cubiculariis, cæterisque Illustribus Viris comitatus, in Aulam Vaticanam sese recepit, totâ Urbe suprà, quàm dici potest exhilaratâ.

GRATIARUM ACTIO.

CHRISTO gratiâ Salvatori, Deo, & Homini, Æterni Patris Filio, intrà Beatæ Mariæ semper Virginis uterum Spiritus Sancti obumbratione concepto, & incarnato, qui Clementem VIII. suum in terris Vicarium, salvum, & incolumem longo in itinere duxit, ac reduxit: mihique quamvis peccatori, & indigno famulo, de suo ipsius Augustissimo Corpore sub specie Panis sacramentalitèr, ac mirabilitèr occultato, suisque Fidelibus in spiritualem, & quotidianum cibum, necnon in Viaticum tradito, conscribenti, divinam suam opem tulit; meque ad meæ functionis exitum (quod ad immaculatam Hostiam in itinere pro Viatico gestatam pertinet) atquè ad mei Commentarii hac de re conscripti finem tandèm aliquandò perduxit. Amen.

AN SUMMO PONTIFICI SACRUM FACIENTI
Conveniat uti Sacris Vestibus colore viridi affectis.

ARGUMENTA QUINQUE.

I. PRO parte negativâ hæc afferuntur argumenta: Nulla extat memoria, quòd Papa solemnitèr præsertim Sacrum faciens usus fuerit Sacris vestibus colore viridi affectis, ergò hujusmodi vestes illi non conveniunt.

II. In Cęremoniali Romano nulla penitùs mentio fit paramentorum viridis coloris, nedùm pro Summo Pontifice, sed nec pro ullo alio in Pontificio Sacello celebrante, ergò nullus est illorum usus in Cappella.

III. Viridis color communi omnium sententiâ significat spem; At Papæ nihil restat in terra sperandum, cùm illam assequutus fuerit dignitatem, quæ in mundo nedùm majorem, sed nec parem habet. Ergò &c.

IV. Ampliùs, Papa illius vices gerit, de quo Sponsa ejus canit: *Dilectus meus candidus, & rubicundus*; Ergò candida tantùm, & rubentia paramenta Papæ conveniunt. Cant. cap. 5.

V. Postremò Papa quemàdmodùm in cęteris ità in paramentorum coloribus debet esse singularis; convenit ergò, ut pro viridi colore, quo passim utuntur inferiores Sacerdotes, induet candidum, reliquis coloribus digniorem, ut qui lucis plùs est particeps.

Pro parte affirmativâ, quæ mihi probabilior videtur: hæc faciunt: In Missali Romano, à quo Pontifex in Sacro faciendo nunquàm recedere solet, regulis ità decernitur: *Viridi colore utitur in officio de tempore ab Octavâ Epiphaniæ usquè ad Septuagesimam, & ab Octavâ Pentecostes usquè ad Adventum exclusivè, exceptâ Dominicâ Trinitatis, & exceptis Dominicis infrà Octavas occurrentibus, in quibus color Octavarum servatur, exceptis etiàm Vigiliis, & quatuor Temporibus*. Propter quam causam dictæ Dominicæ appellantur, *Dominicæ virides*. Innocentius prætereà in lib. 3. cap. 9. Myster. Missæ, & qui in cunctis eum imitatus est Guillelmus Durandus Rationalis sui lib. 3. cap. 18. colorem viridem intèr principales colores, quibus Ecclesia Romana utitur, reponunt, & cùm ab hujusmodi lege nullus omninò Sacerdos, nec Episcopus excipiatur, nec ulla appareat ratio exceptionis, & in Officiis divinis rite persolvendis sempèr servanda sit rubrica generalis, ubi non obviat specialis, nullâ ratione explodendus est color viridis à Summi Pontificis paramentis.

Prætereà Papa cæteros omnes colores in dicta rubrica nominatos in suis paramentis admittit, hoc est pratèr album, & rubrum, qui non vertuntur in dubium, violaceum, & nigrum, ut patet ex Cęremoniali Romano in feria vj. Parasceves, & in Sabbato Sancto; videtur ergò admittendus, & color viridis, violaceo, & nigro longè clarior, & visui humano gratior, & delectabilior.

Ampliùs, Episcopi, Archiepiscopi, & Patriarchæ, æquè, ac quicunque inferiores, ac simplices Sacerdotes, induunt coloris viridis paramenta, non aliâ ducti ratione, nisi quià ità decreverunt Rubricarum Missalis Apostolicâ auctoritate firmatarum conditores, priscorum Patrum auctoritatem sequuti. Quam igitur ob causam non convenit Pontifici dictum colorem recipere? quem, ut est legum omnium piarum fons, & origo, maximè decet earum servandarum Magistrum, & exemplar se præstare, & eò magis, quo verisimiliter timendum sit, quòd aliqui cernentes, vel audientes Summum Pontificem coloris viridis paramentis non uti, & ipsi, hujus exemplo commoti eundem colorem à suis itidèm sacris indumentis reiiciant.

Accedit, quòd si propter aliqua mystica, seù aliàs rationi consentaneam causam color viridis à Summi Pontificis indumentis sacris meritò reiiciendus videretur, ob eandem causam ab omnibus, & singulis paramentis, quibus Sacrum facturus vestitur, esset explodendus, quod haudquàquàm servatur. Nàm Smaragdi, & Jaspides pretiosæ gemmæ, quæ in colore viridi quæcumque alia eo colore affecta longissimè superant, in nobilioribus paramentis Papæ æquè, ac aliæ pretiosissimæ gemmæ locum obtinent, utpotè in Cruce pectorali, in Annulis, in Mitris, in Tiarâ, in Regno; immò, & una ex tribus spinulis, quę Sacrum facientis Pontificis pallio de more affiguntur, pretioso lapide viridi exornatam esse oportet.

 Postre-

Postremò ejusdem coloris paramentis induendus est Summus Pontifex Missam plenam, & sine cantu celebrans in Dominicis, quas appellant *virides*, quibus vestiendus esset, si in cantu, & solemni apparatu eisdem diebus Sacrum faceret; nulla enim est ratio diversitatis, immò si aliquandò receditur à ritibus in Missali præscriptis, magis in solemnitèr, quàm in privatim celebràtis Missis id contingit. Nullum enim extat decretum Rubricis Missalis obvians in Missis per Pontificem in Cappellâ privatâ, seù secretâ celebrandis; qualia habentur in iis, quæ in Cappellâ majori, solemni apparatu celebrari consueverunt: quorum unum illud est exactissimè servatum, de non faciendis commemorationibus Dominicarum, seu Sanctorum diebus, in quibus, ut dicunt, fit Cappella, putà quòd in Missa, sicut nec in Vesperis Sanctissimæ Trinitatis nulla fiat commemoratio Dominicæ, & multò minùs Sancti, cujus festum in dicta Sanctissimæ Trinitatis Festivitate occurreret, quam tamèn ipse Pontifex privatim Sacrosanctum Missæ Sacrificium offerens, haudquàquàm prætermitteret. Omitto, quòd primis quatuor Quadragesimæ Dominicis contrà dicti Missalis regulas binæ præter tres cantantur orationes, videlicèt contrà Paganos, & pro Papa; At in Missis solemnitèr, sivè per ipsum Pontificem, sivè per alium Sacro Purpuratorum Patrum Senatu præsente in memoratis Dominicis celebrari solitis, viridis tantùmmodò coloris paramenta sempèr in usu fuerunt; & de hoc quidem fidem faciunt Brocardi Cæremoniarum Magistri Diaria, in quibus refertur, sedente Sixto IIII. Dominica II. post Epiphaniam, de more Sacro Cardinalium Cœtu præsente, Episcopum Clunigen. celebrasse sacris vestibus viridis coloris vestitum. De ipso verò Pontifice, & de sibi ministrantibus Cardinalibus apertissima est in antiquo manuscripto Cęremoniali Regula, sub rubrica, De Coronatione Papæ extrà Urbem in hæc verba. *Induitur omnibus ornamentis viridibus pretiòsis, & solemnibus, quià dies Dominica hoc requirit, quibus Romanus Pontifex uti solet in Missarum solemniis.* Mox de Cardinali Episcopo illi ministrante subiicitur: *Cùm autèm Episcopus Cardinalis ad locum suum reversus fuerit, ut dictum est, induitur Superpelliceo, Amictu, & Pluviali viridi cum Mitrâ simplici.* Et inferiùs sub rubrica, De iis, quæ fiunt post Missam, & de paramentis Papæ, Cardinalium, & aliorum Prælatorum habetur: *Omnibus, ut præmissum est, ritè peractis, ipse Papa, & omnes Cardinales, & alii Prælati, & Subdiaconi, Judices, & Scrinarii, quilibet gradu suo dispositis viridibus paramentis &c.*

Nulla igitùr dubitatio reliqua esse potest, an Summo Pontifici Sacra facienti viridis coloris indumenta conveniant.

RESPONSIONES,

Ad singula Argumenta.

AD I. Nec obstant argumenta pro altera parte allata. Non quidèm primum, nàm refellitur respondendo; ideò non extare memoriam de facto, propterea quòd nec etiam Pontificem illis Dominicis, vel eo tempore alicubi scriptum reperitur, Missam celebrasse, quo cærimoniæ mandant paramentorum viridum usum. Des igitur mihi quòd celebraverit, & ostendam tibi, quod non aliis, quàm virentis coloris vestibus usus fuerit, cùm ità fieri decreverint Rituum Sacrorum Auctores; & quòd hujusmodi lex de Paramentis viridibus in Capella servata fuerit, demonstrat suprà relatum exemplum Episcopi *Cluniçensis*, Dominica 2. post Epiphaniam in dicti coloris vestibus celebrantis. Quòd si instes, de Missis planè, & privatìm per Summum Pontificem nullam talem penitùs inveniri factam mentionem. Respondetur hoc non esse mirum, & frustrà requiri. Quòniam, qui nostram ætatem præcesserunt, quemàdmodùm, nèc qui modò vivunt cæremoniarum Magistri, quorum est Sacras Papæ functiones scriptis mandare, de Missis planè, & sinè cantu celebratis aliquid adnotandi curam sibi sumpserunt.

Cum igitùr manifestum appareat, ob eam,& solam causam Pontificem à multis retròactis annis citrà in Missis solemnibus paramentis virentibus usum non fuisse, quia in Dominicis, quas *virides* appellatas dicimus, ipsum solemni apparatu, ut olim, celebrare, in desvetudinem iverit. Reliquum esset declarare, ob quam causam in Missis privàtim à Pontifice dictis, in coloris viridis locum albus, quo adhùc in præsentiarum SS. D. N. Sacrorum Canonum observantissimus utitur, irrepserit. Hujus mutationis originem, ut quod sentio, libere fatear, casum potiùs, vel necessitatem, quàm maturam aliquam, & ratione factam deliberationem, causam fuisse facilè mihi persuadeo. Nempè quòd Summo Pontifici ex improviso, una dierum, ut ità loquar, *viridium* post multos annos, quibus Pontifices in illis celebrare desierant, se celebrare velle declaranti à Ministris candida pro virentibus præparata, oblataque fuerint paramenta, non sanè quòd illa illius diei officio convenire opinati fuerint, sed quia viridia ob dissuetudinem jam dictam, ampliùs in promptu non haberent, quemàdmodùm, nec modò in Sacrario Pontificio nigri coloris Pontificis propria extant, quià neque in Parasceve, nec pro defunctis in Capella majori, nostrâ tempestate, quod tamèn olim in more erat celebrare nunc soleant. Et quid simile ab ipso Pii V. Pontificatus initio evenisse haud difficilè crediderim, qui aliquot priores dicti sui Pontificatus annos, Sacrificium Missæ Domino quotidie offerebat, quod non ità facilè eorum, qui ipsum præcesserunt, aliqui tùm ob malam corporis valetudinem, tùm

tùm ob ingravescentem ætatem minimè præstare potuerunt, & quoniàm etiàm in perperàm factis, aliquandò plus valet exemplum, quam ratio, hinc forte evenit, ut quod ad aliquem defectum supplendum quodàmmodò coacti veteres fecerunt Papæ ministri, ità receptum, ac deinceps religiose servatum fuerit, ut de illo ad veterem, & legitimam formam restituendo ferè nullus tractare audeat. Cum tamen S. M. Gregorius XIII. ad servandas Missalis regulas Capellanis tàm in secreto, quàm in majori sacello quotidiè celebrantibus pro albis, quibus, & ipsi in temporibus viridibus utebantur, virentia restituerit paramenta, idipsum procul dubio, & pro se facturus, si diutiùs posteà vixisset. Sed ut ad propositum nostrum revertamur, in summá ea sit primi Argumenti solutio. Ideò non extare memoriam usus paramentorum viridium in Missis solemnibus, quià nec quòd Pontifex prædictis Dominicis solemniter à tempore, à quo ejusmodi memoria desideratur, celebraverit, nihil scriptum reperitur: De Missis verò non solemnibus, nihil haberi in scriptis, quià de his non fuit, nec est consuetudo aliquid adnotare.

Ad II. Consimili ferè solutione secundæ quoque argumentationi satisfacimus, nempè quod si de Missis non cantatis agitur, non est mirum, quod in libro Cœremoniali nullum penitùs verbum de colore viridi in eis utendo verbum fiat, cum ejusmodi libri solummodò Missarum, & Officiorum, quo solemni ritu in Capella majori persolvuntur, cœremonias, & regulas contineant. De iis verò, quæ solemni apparatu de more celebrantur, fatemur in recentiori, & quod nunc habemus præ manibus typis tradito, rituum in Capella Pontificia servandorum volumine, de virenti colore nullam fieri mentionem. Cujus rei causa est, quia nec ullum in eo est verbum de die aliquo, aut officio, quod ejusmodi colorem exposcat, nàm compilationis ejus tempore ab Innocentii videlicèt VIII. Pontificatu citrà, haud ampliùs in usu erat, ut Dominica 2. post Epiphaniam Missa cum apparatu solemni celebraretur, ideò de hujusmodi colore, quo Pontifex, seù quilibet alter celebrans, ac Ministri parandi essent, verbum facere supervacaneum fuisset. Quemàdmodùm è contra, qui paulò supèr memorati Pontificis ætatem præcesserunt, Cœremoniarum scriptores, frequentem coloris viridis mentionem faciunt, properteà quòd suprà sæpè repetita Dominica die solemnis Missa, Papa, & Cardinalibus præsentibus celebrabatur, & in ea, sicut & in Adventus, & Quadragesimæ diebus Dominicis, sermo habebatur. Constat hoc ex suprascripto memorato Cœremoniali Manuscripto, in quo sub rubrica: in quibus diebus coràm Papa fiat sermo, scriptum legitur: *In prima Dominica post octavam Epiphaniæ, quæ dicitur Dominica de Nuptiis, cum est (Papa S.) Romæ, & prædicatur antè Missam.*

Ad III. Tertium quoquè Argumentum in eo fundatum, quod virens color sit spei symbolum, & quod Papæ nihil restat sperandum, facilè solvitur, nempe in multorum ità sentientium gratiam primam propositionem admittendo, secundam verò penitùs negando; Nàm cum, ut summatim dicam, spes duæ sint species, prima quidem de sursum descendens, triumque Theologicarum virtutum, de quibus beatissimus dicebat Apostolus: *Nunc autèm manent fides, spes, & charitas, tria*; altera naturæ hominum insita, quatuor naturalibus affectibus, seù passionibus, quas Poeta hoc versu complexus est.

Hinc homines metuunt, cupiunt, gaudentque, dolentque.

annumerata, pro quibus superandis perpetuò bellandum esse hoc alio carmine apertissimè admonuit Boetius

Gaudia pelle, timorem, spemque fugato, nec dolor adsit

quâ sanè (si quis Pontificem carere dixerit,) cum hominem esse propèmodùm negaverit, & eundem alterà spoliare idem erit, ac veri Christiani nomine indignum eum affirmare. Verùm de hac non est disputatio, nàm licèt Pontifex ejus vices in Terris gerit, cui ob id, quòd ab ipso primo suæ conceptionis instanti semper fuerit comprahensor, ejusmodi spes usui non fuit, Pontifici tamen tamquàm puro Viatori, non minùs, ac cœteris Christifidelibus spem necessariam esse, haudquàquam dubitandum est; nec obstat, quòd statim à sua Assumptione Sanctissimus, ac beatissimus appelletur. Beati verò jam videant, ac possideant, quod sperabant: Id enim de compræhensoribus, & qui jam in re beati sunt, verè dicitur, non autem de Viatoribus, quos spe tales esse confitemur, de quorum numero ipsum quoque Summum Pontificem existere minimè dubium est, cui spem eò magis necessariam esse intelligimus, quo cum virtutibus tàm longè superare convenit alios, quo differentius præ illis nomen habet.

Ad alteram igitur spei significationem propositam redeuntes, hoc est, quam humanam diximus, de qua disputationem esse indicat adducta probatio, respondetur argumento super ea fundato ità: Quòd licet Papæ haud necessaria sit spes pro dignitate in Dei Ecclesia adipiscenda, sunt tamen innumera, & propè infinita sibi speranda, desideranda, & procuranda bona, sine quibus sibi à Deo datam potestatem ipsas res terrenas nec rectè, nec feliciter administrare valebit. Nàm quomodò ad fortia, ardua, & difficilia manum apponet, nisi spe illa consequendi excitatus, & animatus! Ait enim B. Apostolus: *Debet in spe qui arat, arare, & qui triturat spe colligendi fructus.* Et ne in re manifestissima declaranda, frustrà laboremus, adeò necessarium animantibus existimarunt sapientes spei fundamentum, ut illius quandam imaginem ipsis quoque brutis animalibus pro sua ipsorum vità inesse docuerint, tandiù enim canis persequitur leporem, & accipiter Avem, quamdiù cernunt vicinam prædam, quam factam distantem cessant insequi, de illà capienda desperantes. Accedit quòd cujusvis

generis homines non Christiani in mundi hujus bonorum spe fideles quoque ipsos superant, cum tamen spem Theologicam, quia fide carent, minimè habeant. Confirmatur denique hæc veritas ipsius Dominici Salvatoris nostri exemplo, cui, quatenus compræhensori spe infusa minimè opus fuit, licet quatenus Viatori impassibilitatem, immortalitatem corporis speraret.

Facit quoque non parum ad idem argumentum refellendum, quod non solùm à recentioribus scriptoribus, verùm etiam à Patribus accepimus viridi colore varia, ac diversa significari Papæ convenientissima: nam B. Hieronymus in Isaiæ cap. 4. per Jaspidem coloris viridis lapidem pretiosum, interpretatur virum Sanctarum Scripturarum testimoniis roboratum, in disputando fortissimum.

P. Augustinus in de Genesi contrà Manichæos lib. 2. cap. 4. exponens verba illa, *viride agri*, pro eo, quod nos in vulgatâ legimus *virgultum agri*, dicit per viride intelligendum esse invisibilem creaturam, hoc est animam, & per agrum corpus. Cui sententiæ astipulari videtur S. Gregorius, qui novem lapides pretiosos enumeratos ab Ezechiele Cap., inter quos recensetur, & Smaragdus dicit significare novem choros Angelorum. S. Ambrosius item in Apocal. scriptum reliquit, per Smaragdum Dei misericordiam, per Jaspidem fideles sæculares incipientes, per Smaragdum Prædicatores, & Perfectos, per Jaspidem significari Christi Divinitatem.

Joannes Pricrius Valerianus lib. 12. Hieroglyphicorum, de Gemmis cap. Smaragdus, affert quòd Smaragdus signum sit virginitatis, eoquòd portatus à rem veneream exercente sponte frangitur. Petrus verò Berchorius in suo reductorio morali cap. 118. dicit per virentem colorem significari honestatem, propterea quod honestas non minùs delectat oculos mentis, quàm viror oculos corporis, & per Smaragdum in colore viridi omnia superantem, repræsentari perfectum virum, item quod significat gratiam Spiritus Sancti, & ipsam quoquè Beatiss. Virginem Dei Genitricem. Et cap. 83. sentit, quod Jaspis, quià non est tam perspicui coloris, vt Smaragdus, sit fidei, vel etiam pœnitentiæ Symbolum, sed ne longiùs digrediamur, hæc in eum finem sint relata, ut quisque intelligat, quemadmodum propter tot, & alia per virentem colorem insignium Auctorum testimonio significata, ejusmodi color non est rejiciendus à Papa, ità propter spem per illum, ut vulgò fertur, significatam eidem dictum colorem minimè disconvenire. Accedit quòd etiam ob eandem causam, & albus esset ab eo explodendus, cum Bartholomæo Cassaneo Teste, Argentum, quod inter alba, & quidem meritò reponit, & Joan. Pricrio superiùs memorato auctore, flores, & in primis lilium inter omnes flores candidissimum, signa sint spei. Ampliùs coloris viridis substantia eadem fuit olim, quæ nunc, nec plus, vel minùs significativa modò, quàm olim, quare igitur tunc Summus Pontifex eo induebatur, nunc verò ab eo rejicitur. Sed jam quartæ argumentationi satisfaciamus.

Ad IV. Quartum quoquè Argumentum nullam facit difficultatem, tùm quia in solò allegorico sensu fabricatum est, tùm etiam quia eàdem ratione rejiciendi essent à paramentis Pontificis niger, & violaceus color, quorum utrumque Cœremonialis liber, ut paulò suprà diximus, in usu Papæ admittit, & de violaceo usus ipse frequentissimus demonstrat; eo enim in Missis planè dictis Papa utitur, non minus, quàm cœteri Sacerdotes, juxtà Romani Missalis Rubricam; Verùm quià cum Rituum sacrorum ratio quæritur, vix aliam, quam mysticam, & allegoricam afferri posse causam responderem; quod argumentum aptissimè concludit de Pontificis Vestibus familiaribus, & domesticis, & extrà divina officia adhibitis, licet, & in illis in Capella nempè, maiori, ut plurimum solis rubris, & albis induatur. Nam Pontificis, sivè domi se continentis, sivè in publicum prodeuntis vestes omnes subtaneæ, non nisi albæ sunt, & vestis linea, quæ Rochetum vulgò dicitur, semper candidissima est. Capitium verò, & Biretum, & quæcumque alia superinduit pro temporis opportunitate indumenta, & ipsi quoque Galeri semper sunt rubei coloris. Matutinis quoque horis, sivè Natalis Domini, sivè Defunctorum, & horum etiam vesperis Papa interest, cappâ, seù paludamento rubro super Albam indutus; immò & in Adventu, & in Quadragesima ad sacra audienda non accedit Pontifex, nisi albâ, & rubro Pluviali vestitus, & in ipso mane Parasceves super albam rubicundi coloris cappâ induitur, eo servato discrimine, ut in Adventu, Quadragesimâ, Jejuniorum, & hujusmodi aliis ferialibus diebus rubræ vestes sint laneæ, in aliis verò sint ex serico contextæ, & confectæ, ex quibus quisque facilè deducere potest, quòd nedum extrà, sed etiam intrà divina Mysteria, nisi Papa ipse officium faciat, præterquàm à Sabbato Sancto usque ad ejus Octavam, quandò in solis albis apparet, semper prodit candidus, & rubicundus. Qua in re illud non est sinè consideratione prætereundum, quod Papa, sivè rubrâ, sivè albâ, sivè violacea, seù nigra, sive viridia paramenta superiora accipiat, subtaneæ vestes semper candidæ sunt, immò & ex ipsarum superadditarum vestium sacrarum amictus semper candidus est, sicut & ipsa longa, & ampla camisia, quæ propterea alba nuncupatur, cujus mysticæ cœremoniæ à me postulanti rationem, eam si non certam, saltèm rationi non absonam reddendam putarem. Quod scilicèt bina illi colores, candidus scilicet, & rubicundus, quibus Sponsa Christum Sponsum suum describit, & quodammodo depingit, binas in eo coeuntes naturas significant, hoc est candidus videlicèt Divinam, rubrus verò humanam; Nam de illo legitur: *Candor est lucis*

cis

tis æternæ, rubor verò propria est nota hominis, qui de terrâ rubrâ formatus creditur, proptèr quod primus hominum parens vocatus est Adam, quod latinè rubens, sivè rubeus interpretatur. Et cum naturam divinam omninò immutabilem fide credamus, humanam verò mutabilem esse, plusquam satis experientiâ ipsâ doceamur, convenientissimè à Patribus decretum fuisse dicimus, vt interiores vestes, quæ nunquam non albas esse oportet, nullam patiantur mutationem; nam quemàdmodum si Deus mutaretur, non esset Deus, itâ alba si alium colorem susciperet, non esset alba, superinductum verò rubrum diversas sortiatur alterationes, non quidèm quòd in aliam transeat naturam, sed quòd, ut Propheta prædixit, quid in ea patiatur, sicut & de ipso per illum colorem significato Deo Homine, Propheta vaticinatus est dicens: *Vidimus eum leprosum, & percussum à Deo, non erat in eo species, neque decor*.

Et hinc non ineptè forsitàn possit accipi ratio, quare Papæ indumenta sacra plures, quàm non sacra recipiant varietates, & mutationes, nempè quod vestes illæ familiares, quarum vnæ albæ semper sunt, & aliæ rubræ in Pontificem Christum Dominum nostrum Deum, & hominem simplicitèr repræsentant, et quibus in sacris Officiis induitur, ideò in diversos, & varios colores transmutantur, ut ob fidelium oculos quodammodo statueret, quæ Sancta Mater Ecclesia recolit multiplicia sponsi sui mysteria, vt pro illorum varietate ad amantissimo Redemptori nostro condolendum, vel congaudendum commoveantur, & in eis, quæ intèr mortales degens proptèr eos complevit, eidem, & Sanctis cum eo in Cœlis regnantibus conformes pro viribus ipso cooperante nos reddere studeant. Quod si quis ejusdem propositæ materiæ, & Tropologicam interpretationem aliquam audire cupiat, non ineptè diceretur, per quotidiana indumenta, quæ nunquàm non alba sunt, & quæ ejusdem coloris sacra facturus Pontifex, prima superinduit paramenta, quæ sunt Amictus, & Alba, nunquàm in alium colorem mutanda, Innocentiam, & vitæ puritatem, ac munditiam certissimò significant, sine ipsa enim nedùm in sacris, sed nec in terrenis rebus gerendis Dei Ministros unquàm esse oportet; In quem sensum fideles quosque qui carne, & mente candidissimus fuit Apostolus Joannes eos admonuit in hæc verba: *Omni tempore vestimenta tua sint candida*. Et de Christi Divinitate primò, & mox de vitæ puritate per Albam Camisiam significatis illustre Testimonium perhibet S. Germanus in Theoria rerum Ecclesiasticarum dicens: *Alba divinitatis splendorem indicat, & Sacerdotis splendidam conversationem*. Quod sapientissimè intelligens S. Cyprianus caput spiculatori daturus Dalmaticam exuit, & in lineis remansit, quam sententiam sequutus Durantes in suo Rationali in fine tertii libri itâ scripsit: *Hinc est, quod Summus Pontifex Cappâ rubeâ exteriùs semper apparet indutus, cum interiùs sit indutus candidâ veste: quia etiam interiùs candere debet per innocentiam, & charitatem, & exteriùs rubere per compassionem, ut videlicèt ostendat se semper paratum ponere animam pro ovibus suis: quia personam gerit illius, qui pro nobis universis rubrum fecit indumentum suum*. Hæc Durantes. Quæ verò, Albis semper remanentibus, pro officiorum varietate modò unius modò alterius coloris paramenta superinduuntur cœtera, multiplicium virtutum ornamenta repræsentare arbitrarer. In Aaron quoque indumentis significata, quorum pars (ut idem Durantes doctè consideravit) major opere Polymito scilicèt vario proptèr varietatem virtutis indicandam elaborata erat, de qua dicit Psalmographus: *Astitit Regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate*; nam etsi verum est, quod virtutes sunt connexæ, illud etiam à veritate non discordat, quod quemàdmodum Sanctorum hominum alius hac, alius illâ virtute alios excelluit, quam ob causam jure dicitur de pluribus & diversis: *Non est inventus similis illi, qui conservavit legem excelsi*. Et de sanctis mulieribus: *Elegit eam Deus, & prælegit eam*. Itâ per diversa paramenta multiplicibus coloribus exornata significari posse virtutes insignes, quibus Sancti, & Sanctæ Dei Regni Cœlestis gloriam sibi compararunt, putà alii sanguinis effusione, alij virginitate, alij carnis maceratione, alij in proximos charitate, vel aliis propè infinitis virtutum meritis, & proptereà supèr albas perpetuò remanentes diversorum colorum hujusmodi virtutes significantium paramenta adhiberi. Sed ut cuique de hac consideratione liberum erit sentire quòd voluerit, nullus tamen inficias ire poterit; colorum alii lætitiam, alii mœstitiam, alii ne dum hoc consimiles affectus præseferre, verùm, & eosdem per illos nutriri, & augeri, & proptereà pro divinorum officiorum multiplicitate explenda, diversorum colorum Paramenta præparari, quibus ejusmodi affectus in fidelibus ejusmodi colorum distinctiones inspicientibus, & considerantibus excitentur. Hincque institutum est, ut in Natali, Resurrectione, Transfiguratione Domini, & in Sanctissimæ Genetricis ipsius festivitatibus albis uteremur; in Pentecoste, in Martyrum diebus festis, rubeis induamur; in Dominicis, quæ Gabriele, Biele, & ipso Durante etiam Testibus, peregrinationis hujus nostræ spatium repræsentant, viridibus vestiamur. Ab Adventu usquè ad Natalem Domini diem, & à septuagesima usque ad Resurrectionem propter mœstitiam violaceis utamur; Et in Parasceve hoc est in morte Domini, & in pro Defunctis præ cœteris obscuro, & mœstissimo colore nigrò tincta paramenta adhibeamus.

Ad V. Postremo Argumento respondemus juremerito, & nos approbantes, quòd quemàdmodum in cunctis aliis, itâ & in paramentis condecet Summi Pontificatus manifestam prærogativam, & singularitatem apparere, sed illam non quidem in minus, ut

P.Au-

P. Augustini verbis loquar, sed in plus habere, consistere, hoc est ut Papa tremendum mysterium sacrificium oblaturus plura quàm alii Sacerdotes paramenta accipiat, pluribusque ornamentis exornetur. Manifestissimè patet hoc per singulos ordines sacros, & gradus Ecclesiasticos discurrentibus. Nam Diaconus præter manipulum accipit stolam: Episcopus præter paramenta Sacerdotalia calceatur caligis, & sandaliis, eidem traduntur Crux pectoralis, chirothecæ, annulus, baculus pastoralis, & mitra: Archiepiscopis, & Patriarchis adduntur Pallium, Spinulæ, & Crux, quæ eis in publicum prodeuntibus nunquàm non præferenda est. Papa verò, ut vasorum, ministrorum, & pretiosorum ornamentorum incomparabilitèr majorem numerum taceam, prætèr jam dicta omnia cum cæteris sibi subditis Sacerdotibus communia, adduntur Phanon, & Tiara, quod vocatur Regnum; item non solùm numero plura, sed & pretiosiora sibi reservantur; hinc est, quod in Capella sua, ipso præsente, vel etiam absente, nullus nec quidem ex DD. Cardinalibus induit paramanta margaritis, seù aliis gemmis exculta, præterquàmquòd Cardinalis celebrantis caput mitrà lapidibus pretiosis exornatà operitur, & quod Cardinales Episcopi Pluvialibus induti ornamentum pectoris, quod vocant firmale, margaritis ornatum esse oportet, quo tamen carent cœteri omnes Episcopi non Cardinales: Superantur nihilominùs Cardinalitia firmalia à Pontificio, quod illa oblonga, hoc verò rotundum: illa tres tantùm cumulos habent margaritarum, hoc autem quatuor. Et hujus solutionis argumento illorum etiam opinio refellitur, qui sentiunt non decere Romanum Pontificem in Missis pro Defunctis nigri coloris paramentis uti. Primò quidem quoniàm (ut de viridibus paulò ante dictum fuit) hoc esse minuere, & non augere Pontificia ornamenta, & quod ætate nostra violaceas pro nigro colore vestes sacras induat, potiùs incuriâ, quàm ratione introductum esse suspicor. Primò quidem quoniam ex Cæremoniali Romano in Officio Feriæ vi. in Parasceues, ut suprà etiàm retulimus, constat ejusmodi colorem à Papæ sacris vestibus non excludendum. Hac veritate refellitur dictum illorum, qui asserunt Pontificem non debere per se ipsum solemnitèr celebrare pro Defunctis, nàmque ex manuscripto veteri cæremoniali habetur, quòd Alexander IV. de consilio DD. Cardinalium decrevit, ut ipse Summus Pontifex, Assistentibus sibi de more Cardinalibus, quotannis Non. Septembr. pro Pontificibus, & Cardinalibus defunctis celebraret; Et quod alio in loco in eodem Cæremoniali dicit, Papam non solere pro Defunctis solemnitèr celebrare, intelligendum est, ut ibidem subditur, pro Defuncto Imperatore, Laicò videlicèt, nec pro Rege, aut alio quocumque magno Principe. Quod verò officio Defunctorum nigra potiùs, quàm violacea paramenta conveniant, nemo est qui dubitet. Nam Cæremoniales libri omnes admonent pro Defunctorum officiis nigra indumenta paranda esse, & licèt omnes ferè adiiciant, pro nigro licere uti violaceo, id magis indulgendo, quàm ac si paria sint, æquè utrumque approbando. Nam nec suprà relatus Innocentius nisi quatuor solos, videlicèt album, nigrum, rubrum, & viridem usui Ecclesiastico proprios enumerat, & subindè quasi in subsidium violaceum approbat dicens. *Quatuor sunt principales colores, quibus secundum proprietatem dierum sacras vestes Ecclesia Romana distinguit, albus, rubeus, niger, & viridis*, cujus numeri rationem reddens subinfert: *Nàm & in legalibus indumentis quatuor colores fuisse leguntur, Byssus & Purpura, Hiacynthus, & croceus*. Eandem sententiam affert Durantes & ipse suprà allegatus, qui enumeratis dictis quatuor coloribus, tamquàm principalibus subdit: *Ecclesia etiam Romana violaceo, & croceo colore utitur*, & uterque pro nostra opinione liquidò facit, cum ambo dicant *nigris coloribus utendum in die afflictionis, & abstinentiæ pro peccatis, & pro Defunctis, ab Adventu scilicèt usquè ad Natalis vigiliam, & septuagesimâ usque adSabbathum Paschæ*, proptèr quam causam scilicèt ob tristitiam referunt, quòd in die Sanctissimorum Innocentium aliqui utebantur nigris Indumentis, subiicit nihilòminus Durantes, quod ætate sua eo die, sicut in Dominica lætare, quæ dicitur de Rosa, nempè quartâ Quadragesimæ utebantur violaceis, & post pauca subnectit. *Violaceo autem colore uti in diebus, quibus est usus nigri coloris non est inconveniens*. Undè Ecclesia Romana utitur violaceo à prima Dominica Adventus usquè ad Missam vigiliæ Nativitatis Domini inclusivè, & à Septuagesima usquè ad officium vigiliæ Paschæ exclusivè, & in calcem capitis alios dies explicat, quibus modò Ecclesia Romana utitur, violaceo colore, videlicèt, in quatuor temporibus Septembris, & in vigiliis Sanctorum, in quibus est jejunium; quando Missa est de vigilia, & in diebus Rogationum, & in Missa, quæ dicitur in die Sancti Marci, de officio Litaniæ. Cum ergò ii sint dies, in quibus dicunt sacrorum Rituum Præceptores, loco nigri coloris licet uti violaceo, restat, ut sempèr cum agitur officium mortuorum, utendum sit nigro, & non violaceo colore: Et eo minùs hoc videtur indulgendum illis, qui ob paupertatem à comparandis supradictorum omnium colorum sacris vestibus se excusare non possunt; quod Dei gratiâ in casu nostro non contingit. Undè salvâ cujuscumque meliùs sententis opinione, censerem, quod Papa vel solemnitèr, vel planè celebrans Missam pro Defunctis, nigris & non violaceis indumentis esset parandus.

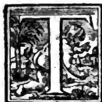
Hæc mihi de Themate proposito dicenda occurrerunt; quæ sicut fusiùs scriptis mandavi, ità spontè cujuscumque meliùs sentientis censuræ submitto, paratus me, & cum gratiarum actione illi subscribere.

DE

DE
SANCTORUM APOSTOLORUM
PETRI, ET PAULI
PRÆLATIONE,
SIVÉ IMAGINIBUS
Utra scilicèt inter eas collocandas præferenda sit?
COMMENTARIUS.

Cur in Bullis præsertim Pontificiis Sancti Pauli Apostoli Imago ad dextrum Beati Petri latus: In numismatibus autèm ad sinistram semper ponatur?

Cur itèm aliis in locis S. Paulus modò dextrum, modò sinistrum Beati Petri latus occupare cernatur?

TAMETSI de Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli imaginibus, vtra scilicèt sit præferenda, non desint, qui scripserint, iidem tamèn, cur B. Pauli Apostoli Imagini dextrum semper B. Petri latus in Bullis Pontificiis concedi soleat, in numismatibus autèm non itèm; cur tandèm aliis in locis idem Paulus, modò dextram, modò sinistram occupet partem; veriorem, seù potissimam rationem, vèl causam (salvo meliori judicio) afferre mihi quidèm visi non sunt, etiàmsi nonnulli ex variis auctorum opinionibus, præsertim verò ex Petro Damiano, qui primus (quòd sciam) in hanc rem conscripsit, multas rationes hinc indè conglobatas consarcinarint, & suos in Libellos congesserint. Id verò, ut planum fiat, resque ipsa cuique pateat, rationes varias, longo ab aliis sermone contextas, quæ dextram Beato Paulo convenire docent, paucissimis recitabo verbis, quodque deniquè sentio ex ingenii mei scrinio brevitèr depromam, & in medium proferam, ut suam quisque de hac re sententiam (aliorum scriptis diligentèr perlustratis, & nostro Commentario collatis) ferre tandèm aliquandò queat. Quam profectò rem efficiam, ut eis morem geram, qui me, de hoc argumento cum illis verba facientem, ad scribendum impulerunt.

Rationes, quæ B. Petro, tamquàm Apostolorum Principi, dextram suo ipsius Jure tribuendam persuadent, ego brevitati consulens, ne frustrà tempus conteratur, silentio prætermittam, propterea quòd hac in re nemo unquàm dubitavit, sed multi potiùs id mysterii genus nescientes, cur scilicèt B. Paulo dextra dari soleat, admirati sunt, & ad hanc usquè diem admirari non desistunt, nodi hujusce dissolutionem postulantes.

Rationes, quas pro dextra B. Paulo tribuendâ in medium affert Petrus Damianus olìm Episcopus Ostiensis, & S. R. E. Cardinalis, vir sanè non minùs sanctitate, quàm eruditione clarus; multæ sunt, quarum prima ab antiquitate desumpta est. (*Petri Damiani Rationes.*) Is enim Damianus in divinis scripturis non mediocritèr eruditus, secularium que literarum non ignarus, qui anno à Virgineo partu ML. floruit, (*ML.*) Paulum ad Petri dextram jam indè à Constantini Imperatoris, & Silvestri Papæ ætate, perpetuis futuris temperibus depingi, & collocari solitum fuisse apertè affirmat, eâ in Epistola, quam ad Desiderium Abbatem scribit. (*P. Damianus lib. 2. epist. 16.*) Hunc autèm locum B. Paulo convenire ex eo inibi argumentatur, quòd Paulus fuit ex Tribu Beniamin, qui *filius dextræ* nuncupatur. (*Beniamin hebraicè, filius Dextræ latinè interpretatur.*) Hùc accedit, quod Paulus (ait Damianus) post gloriosam Christi Ascensionem, ab eodem Christo, & Salvatore nostro ad Apostolatum vocatus fuit, Petrus autèm antè Christi passionem, & Ascensionem, in hac scilicèt mortali vitâ, Collegio Apostolico fuit adscriptus, illiusque Princeps constitutus. Per præsentem autèm, & mortalem vitam sinistra, per futuram immortalem, & cœlestem, dextra perpulchrè repræsentatur. Adde etiam quòd Paulo Ethnicorum, sivè Gentilium multitudo, ad Dei dextram collocanda

cauda per fidei Sacramenta, commissa fuit; & deniquè vita contemplativa, quæ per prædicationem designatur, tradita fuit; Petro autèm circumcisio, & vita præsens hoc est activa, quæ per Domini Jurisdictionem repræsentatur: hæc enim sinistram, illa verò dextram non inconcinnè præferre solet.

Hæc ex prolixa Damiani Epistola omni à me brevitate decerpta sunt: quæ quàmvis vera sint, & non minùs docti, quam ingeniosè excogitata, ut ejus in scriptis videre licet, in quibus multa scitu digna explicantur, ad solum tamèn sensum tropologicum spectant, nec sunt nisi rationes morales: & prætereà potissimam causam, cur scilicèt Paulus in Bullis, præsertim Pontificiis dextrum B. Petri latus occupare cernatur, non solùm non explicat, sed eam nec innuere quidèm, nec saltèm adumbrare videtur. Hinc, vt illud, quòd sentio in medium afferam, prænotandum censeo, quod nihil derogat Primatui, ac dignitati Petri, præferri, vel non præferri ejus Imaginem Imagini Pauli: sicuti nihil derogavit Regiæ dignitati Salomonis, quod Bersabee illius Mater, ad ejus dexteram aliquandò consederit. Nequè derogat supremæ Majestati Dei, quod Christus sedeat in Cœlis ad ejus dexteram. Neque demùm ipsius Petri derogat dignitati, quòd duæ Epistolæ canonicæ ab illo scriptæ, in catalogo Sacrarum Scripturarum postponantur Epistolis à Paulo scriptis, nec non alteri scriptæ à Jacobo. Nam præeminentia, & dignitas Petri non est repetenda à situ Imaginis, vel Epistolæ illius, sed à Primatu eidem per Christum concesso, quando dixit: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Tibi dabo claves Regni Cælorum, & quodcumque ligaveris super Terram erit ligatum, & in Cælis, & quodcumque solveris super Terram erit solutum, & in Cælis. Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua, & tu aliquandò conversus confirma fratres tuos. Pasce agnos meos. Pasce oves meas.*

3. Reg. cap. 2.

Hebræor. c. 1. n. 3. & cap. 10. n. 12. & c. 12. num. 2.

Matth. c. 16. num. 18. Lucæ cap. 22. num. 32. Joan. c. 21. n. 16.

Quòd autem ad Imagines Petri pertinet, quæ interdùm ad sinistram, & Pauli, quæ interdùm ad dexteram positæ reperiuntur, duplicis generis rationes, seu congruentiæ, possunt de hac re assignari. Aliæ sunt physicæ, seù hystoricæ. Aliæ morales, vel tropologicæ. Primò generis una est: quòd licet apud Hebræos, & Romanos, aliosque populos Occidentis, ut dicemus dextera manus reputata semper fuerit, & reputetur adhùc dignior; nihilòminùs apud plures Orientales, ac præsertim apud Græcos in rebus Ecclesiasticis, sinistra dignior dexterà reputatur. Et cum aliqui usus àb antiquis Græciæ Patribus frequentati per totum Orbem Ecclesiasticum se diffuderint, quando adhùc Imperatores Catholici, post Imperii Sedem apud Constantinopolim, à Constantino Magno positam Italiæ, aliisque Regionibus Occidentalibus præerant; nec adhùc erant divisæ inter se Latina Ecclesia, & Græca proptèr Schisma Photianum, & proptèr azimum, vel fermentato adhibendum: sed ex utràque gente una constituebatur Ecclesia Dei Catholica; facillimè ab usu Græco potuit evenire, quòd Imago Petri à sinistris tamquàm in digniore loco, & Imago Pauli à dextris, tamquàm in loco minus digno, inceperint collocari. Talitèr ut ubi nunc reperitur Imago Petri ad sinistram, & Pauli ad dexteram; prima dicatur præcedere juxtà Ritum Græcum. Ubi verò reperitur oppositum nempè Imago Petri ad dexteram, & Imago Pauli ad sinistram, prima præcedere dicatur juxtà Ritum latinum.

Alia ratio, sivè congruentia potest esse, quòd locus dignior sacrarum Imaginum, cum primò introductæ sunt in Ecclesia colendæ, vel ob aliam causam spiritualem, honorandæ, non ille reputabatur, quem ipsæ Imagines inanimatæ tenebant, sed quem habebant respectu ad homines eosdem adoraturos, vel honoraturos. Locus autèm dignior populi in Ecclesiâ positi est ad dexteram ingredientium. Undè viri dum intrant in Ecclesiam à dextris, fæminæ verò à sinistris se collocant. Quæ divisio antiquitùs religiosè observabatur, & alicubi nunc quoque fidelitèr custoditur. Ut ergò sacræ Imagines à Christianis colendæ in digniore loco reponerentur, oportebat, quòd è regione dexteræ partis populi adstantis essent sitæ, quæ est sinistra Altaris, vel earum rerum, quæ sunt ad Altare. Hancque ob rationem incœpit Imago B. Petri collocari in sinistrâ, tamquàm in loco digniore, Imago verò D. Pauli in dextera, tamquàm in loco minus digno: consideratâ dexterâ, & sinistrâ, non ut in se sunt, sed respectu ad populum utrumque Imaginem veneraturum. Hac ratione non reputantur in digniore loco Ecclesiæ consistere Mulieres, tametsi è regione, quæ respicit ad cornu Altaris dextrum, seù Evangelii permaneant: Nec in loco minus digno Viri censentur existere quantùmvis è regione, quæ respicit ad cornu Epistolæ, seù ad sinistram Altaris consistant, quia populi situatio dat legem huic rei, & faciat ut locus ille, qui è regione positus, prout in se est, & de natura suâ esset locus sinistræ, adeòque minus dignus, evadat respectivè ad populum, locus dexteræ adeòque honoratior. Itaque ubicumque cernitur Imago D. Petri ad sinistram, & D. Pauli ad dexteram, prima dicitur præcedere, non ratione loci, ut in se, sed ratione respectus, quem habet ad populum exadversò cernentem. Ubi vero Imago Petri est ad dexteram, & illa Pauli ad sinistram, prima dicitur præcedere ratione loci, ut in se considerati, absque ulla habitudine ad populum.

Tertia ratiò, confirmatoria præcedentis est, quòd de facto antiquitùs in rebus Ecclesiasticis, esse ad dexteram, vel ad sinistram, non considerabatur respectu ad Altare, sivè ad Imagines, & res sacras, ut in se sumptas; sed respectu ad populum exadversò positum. Patebit hoc infrà ex Hugone Cardinali, & Micrologo, & Durando, & ex aliis, quos videbimus pro dexterâ, & sinistrâ reputare, non eas ut in se, sed eas sub habitudine ad populum intuentem. Prætereà notandum est, quòd sicuti reperitur Imago Pauli ad dexte-

Infra Pag. 87.

ram,

ram, & Petri ad sinistram, hoc non evenit, nisi in illis locis, & rebus sacris, quæ ob oculos, & è regione intuentis positæ sunt: Nam si utraque Imago sit, non in faciem, sed à latere intuentis, uti si essent pictæ in pariete laterali Ecclesiæ, vel in alio simili loco; Petrus ad dexteram, & Paulus ad sinistram positus esset. Idem accidit si utraque Imago sit non in rebus sacris, sed in profanis. Et ita in numismatibus, in quibus Imagines Apostolorum non exhibentur populo ad cultum, nequè ad fidem exercendam, nequè ad significandam dignitatem, vel jurisdictionem spiritualem, Petrus dexteram, Paulus verò sinistram occupat partem. Quo fit ut satis constet, Petrum nullibi esse ad sinistram Pauli, nisi in rebus sacris; & ubi populum, seù cernentes directè prospicit, retinere: adeòque esse quidèm in sinistra respectivè ad locum ut in se est; sed esse in dextera respectivè ad populum ei obsequia venerationis, vel honoris præstantem: sicque esse non in minus digno, sed in digniore situ.

Quarta ratio deducitur ex eo, quòd licèt in rebus sacris apud Ecclesiam Latinam, dextera manus sit dignior sinistrâ, tamen hoc non est in quarto modo dicendi per se: non enim semper, & in omnibus rebus id verum est, cum plura sint, quæ tametsi de sui naturà digniora, dexterum tamen locum non occupant, sed sinistrum. Ità Archipresbyter in Cathedrali, prout in se, tanto est dignior Archidiacono, quanto Presbyter Diacono dignior est: Archipresbyter enim significat Priorem, vel Principem Presbyterorum: & Archidiaconus Principem, vel Priorem Diaconorum significat. Nihilòminus Archidiaconus de jure præcedit Archipresbyterum. Pariter Minister tenens librum à Pontifice celebrante legendum est Antistes dignior inter adstantes Capellæ, cui proximè succedens Præsul tenet candelam. Et tamen dum uterque simul ad Pontificem accedunt, ille qui tenet librum stat à sinistris, tenens verò candelam stat à dextris. Ulteriùs dum Præpositus, vel alia dignitas Cathedralis cantat Missam paratus cum Diacono, Subdiacono, & Presbytero Assistente; ad Gloria in Excelsis, & ad Credo sedet cum suis Ministris hoc ordine: Celebrans in medio, Subdiaconus ad ejus sinistram: Presbyter Assistens ad dexteram; & ad aliam hujus dexteram, Diaconus. His ità lineatim dispositis, cernitur quod Celebrans tametsi dignior, tamen sedet à sinistris Presbyteri Assistentis minus digni.

Omittimus, quòd si Cardinalis, vel Canonicus Ordinis Presbyteralis, in defectum unius Diaconi assistat ad Tronum Pontificis, sedet à sinistris, quantùmlibet in se sit dignior, occupante dexteram Cardinali, vel Canonico Diacono, tametsi minus digno, similitèr omittimus, quod Cardinalis dignior in Ecclesia proprii tituli, dat dexteram alteri Cardinali minus digno, ut honoret illum, tamquam advenam. Qua ratione quoque observatur in Sacello Pontificio, quòd si exponantur Imagines argenteæ SS. Petri, & Pauli, prima à sinistris ponitùr, & secunda collocatur ad dexteram Altaris cedente Petro in domo propriâ præeminentiam Paulo. Si verò celebretur Capella Pontificia in alia Ecclesia, tunc præfata Imago Petri situatur ad dexteram, & Imago Pauli ponitur ad sinistram Altaris.

Hæ res usquèmodò recensitæ, ostendunt; quod in functionibus sacris, & in Ecclesia Latina, non semper ille, qui dignior est occupat locum dexterum, & qui minus dignus, locum sinistrum, sed interdùm observatur oppositum: quarum rerum præcedentia, & respectivè postcedentia licèt non sine causa ab initio fuerit introducta; Nihilòminùs earum rationem veram difficile est speculari, sufficitque pro ratione usus Ecclesiæ. *Traditio est*, inquiebat D. Joannes Chrysostomus, *nihil quæras ampliùs*. Itaque si in aliquibus Imaginibus antiquis Petrus ad sinistram, & Paulus reperitur positus ad dexteram; Non benè infertur Imaginem Petri esse in loco minus digno: quippè in rebus Ecclesiasticis apud Latinos, ut vidimus, dextera non semper est locus digniori obtingens, sed interdùm pertinet ad minus dignum, juxtà circumstantias rerum, personarum, temporum, & locorum. S. Jo. Chrys. homil. 4. in 2 Thessalon.

Cæterùm summa summarum est, quod Imago D. Petri, sivè in una, sivè in alia parte ponatur cum Imagine D. Pauli, semper ad dexteram est, quia ipsa facit locum illum, in quo reperitur, digniorem cunctis aliis locis. Et sicut si viveret nunc in terris D. Paulus, ubicumque se collocaret, sivè ad dexteram, sivè ad sinistram Pauli, semper esset ad dexteram, quia illius Primatus, & Officium Vicariale Christi redderet locum illum digniorem, etsi fortè alioquin minus dignum; ità ubicumque ponatur Imago Petri, sivè ad dexteram, sivè ad sinistram Pauli, semper est in loco digniore, quia Vir per eam repræsentatus, vi sui Primatus, & dignitatis, vertit locum quemlibet, etiam minus dignum, in magis dignum. Idem succederet in Papa ejusve Imagine, quæ ubicumque ponatur cum Imagine alterius Præsulis, vel cum persona alterius Episcopi, sive ad dexteram, sive ad sinistram, semper est in loco digniore propter suam excellentiam, & dignitatem.

Hæc quòad rationes physicas, vel historicas. Quo verò ad rationes morales, vel tropologicas, Paulum aliòquin Petro minorem; quòad aliqua æqualem, & quantum ad vocationis tempus, præstantiorem eo fuisse fateri non vereor. Hocque jacto quæsiti nostri fundamento, atque explicato, viam statim præcludemus, osque obserabimus, non solùm iis, qui Paulo dextrum Petri latus temerè, vel fortuitò, sivè per imperitiam datum esse opinati sunt; sed iis etiam, qui ex quibusdam veterum Scriptorum locis sinistram nobiliorem antiquitùs apud omnes; adeòque etiam in Ecclesiâ Latinâ fuisse commentati sunt, ut hujus generis nodum dissolverent. E quorum numero Cassanæus fuit in Catalogo gloriæ Mundi: vel potiùs apud Paulus Petro minor, & quantum ad vocationis tempus præstantior.

Cas-

Cassanæi opinio. Cassanæus par. 3. con. 2. Nebriss. con. 5 Tho. con. 31. Cassanæus p. 3. con. 2. & 31.

Cassanæum Antonius Nebrissensis Grammaticus, homo Hispanus, qui in annotatione ad quinquaginta Scripturæ loca, in B. Thomam Doctorem Angelicum; non minùs injustè, quàm impudenter invehitur. Hinc Cassanæus eodem Catalogo, dum Nebrissensis opinionem tuetur, opinionem S. Thomæ commentum quiddam audacter affirmat; Paulumque strictum Ensem tamquàm Satellitem, & Stipatorem gestare, cum Nebrissensi somniat. Dextra enim dignior sinistrâ semper fuit apud Hebræos, & etiam apud Romanos, necnon, & apud aliquos alios populos. Si autem Nobiliores sinistrâ in parte antiquitùs sedisse, aut ambulasse comperiantur, id vel commoditatis, vel præsidii, vel obsequii causâ factum esse dicas oportet, modò duo tantum fuerint sedentes, vel inambulantes. Id quod nostrâ quoque Tempestate aliquibus in locis fieri solere constat, dum Seniori, sive Nobiliori, aut digniori locus parieti propior, commoditatis causâ, aut cujusdam præsidii, vel obsequii gratiâ in incessu dari solet. Dextra enim inter ambulandum, aut sedendum minus tuta interdùm esse potest.

Quamvis autem B. Petrus Apostolorum Princeps, hisce in Terris manens nec ad Majestatem Principatus retinendam, nec ad suam indigentiam ostendendam, milites, aut Satellites, seu Stipatores (qui & laterones, à latere, per syncopem latrones dicti sunt, ut Varroni placet, quod circùm latera Dominorum suorum, sivè Principum esse soleant, ad latus eorum iungendum, claudendum; aut tegendum, obsequii, aut præsidii causa) habuerit; Cassanæus tamen B. Petro Apostolorum Principi B. Paulum tamquàm Comitem, sivè Stipatorem, ac Satellitem, ad ejus dextram collocatum tribuit, dicens: *Nam quid sibi vult gladius ille: quem Paulus habet strictum, nisi quod est Petri comes, Stipator, atque Satelles?* Hæc Cassanæus, qui mihi hac in re admirationem cum risu excitat. Ego verò ensem illum strictum à B. Paulo gestari mihi persuadeo, vel propter mortem, quam per gladium passus est ipse, vel quia plus cœteris laboravit, ac profecit in prædicando Dei Verbo, quod ab ipsomet Paulo ad Ephesios scribente gladius appellatur hisce verbis: *Et galeam salutis assumite, & gladium spiritus, quod est Verbum Dei*. Et ad Hebræos. *Vivus est enim sermo Dei, & efficax & penetrabilior omni gladio ancipiti*. Vel demùm quia Civis Romanus erat. Ensis verò Civium Romanorum erat insigne. Beatus itaque Paulus ad B. Petri dextram, non tamquàm comes, Stipator, Satelles, aut latero, ut ejus latus obsequii; sive præsidii causâ cingat, claudat, aut tegat, sed tamquam digniorem locum occupans collocari solet, ob rationes, quas infrà explicare studebimus. Loquendo in sensu, quod locus ille sit dignior, quatenùs dextera, ut in se est locus dignior sinistrâ.

Varro de lingua latina lib. 4.

Cassanæi opinio confutatur.

Utcumque igitur sit, quod Nebrissensis ex quibusdam veterum Scriptorum locis ingeniose explicatis de sinistræ apud Ethnicos præstantiâ, sivè nobilitate colligit; isto tamen Ethnicorum usu in Ecclesia Sancta, quæ Sacrarum Scripturarum exemplis imbuta, nobilitatem non sinistræ, sed dextræ tribuere solet, opus haudquaquam erit. Usus namque sivè ritus Ecclesiasticus non ab Ethnicis, vel exteris Nationibus, dum necessitas non urget, est mutandus, sed à Scriptura Sacra, quam tamquàm rerum normam sibi ob oculos ponit Ecclesia, desumendus est. Quis autem tàm in veteri, quàm in novo testamento sinistram dextrâ præstantiorem animadvertit unquam? Immò contra quisnam dextram sinistra digniorem, ac nobiliorem esse inibi non invenit? Sexcenta, ut sic dixerim exempla in hanc sententiam congesta possem enarrare, quæ ego brevitati consulens, silentio involvenda esse censeo. Iis enim in locis dextra, vel fælicitatem, & prosperitatem; vel gloriam, atque æternam vitam; vel virtutem, & fortitudinem; vel digniorem locum, & potiora bona, idque genus alia præseferre solet. Sed ut multa prætermittam, illud Ephraim, & Manasse, in Genesеos libro exemplum mysterio insignitum sese offert examinandum, & meditandum, quo per dextram super Ephraim, & per sinistram super Manassen, à Jacob, manibus commutatis, instàrque Crucis coaptatis, porrectam; primatus Ephraim super Manassen explicatur.

Virgil. lib. 5. Æneid. Ovid. lib. 5. fast. Horat. libr. 2. Serm. Salust. in 2. hist. Senec. lib. 3. ep.

Gen. 48.

In tertio itèm Regum libro ad Dei dextram Angelos bonos, ad sinistram verò malos, locatos esse videre est, si locus ipse juxtà Doctorum interpretationem diligenter examinetur. Idipsùm apud Evangelistas de bonis ad dexram, de malis verò ad sinistram futuro in Judicio, universoque illo examine faciendo, collocandis videre licet.

3. Reg. 22.

Matth. 25. Marc. 14. Luc. 23.

Propheta itèm David Spiritu Sancto afflatus dextram sinistrâ digniorem vult innuere, dum de Filii Dei ad dexteram Patris sessione in hanc loquitur Verborum formam: *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis*. Per hanc enim Christi Filii Dei sessionem ad sui Patris dextram, cuncti fere Sacrarum Scripturarum Interpretes, præcipua, & potiora Patris bona intelligi volunt. Hæc Patris bona Genebrardus de Christo Domino explicat his verbis: *Sede à dextris: Juxtà, inquit, me qui esse, præside, mecumque regna, fruere meâ gloriâ, esto mihi proximus, particeps esto meorum bonorum, potentiæ, & majestatis; Esto suprà omnem virtutem, & principatum, esto superior omnibus rebus creatis, esto propè me in loco celsissimo, potissimo, honoratissimo: Regna æquali potentiâ mecum, si ad Divinitatem, simili & proxima; si ad Humanitatem, potestatem exercendo super omnia in Cælo, & in Terra*. Hæc & multò plura Genebrardus. Quamvis autem Deus cum sit incorporeus, nihil habeat dextrum propriè, nihilque sinistrum, metaphoricè tamen; & more humano Filius Dei ad Patris dextram sedere dicitur, B. Athanasio Teste, qui ait: *Vocabulum autem Sessionis, dignitatis significationem præsefert: quamquàm alioqui, qui sedet, finibus ejus loci,*

Psal. 109.

Genebr. in psal. 109. pag. 714.

Marc. ult.

Athanas. de communi essentia Trin. & de SS. sess.

loci, in quo sedet circumscribitur: verùm circumscribi videtur, cum quæ illius sunt, ad corporalia transferuntur. Scriptura enim Deum, nequaquam hominem facit, sed nostro more de eo loquitur, ut res, quæ super nos sunt, sub istiusmodi naturâ manifestet. Hucùsque B. Athanasius in lib. de communi, ac individuæ Trinitatis essentiâ; In libello item de Quæstionibus hunc ait in modum: *Dexteram Dei cum audis, ne locos, vel figurarum positiones circumscribe. Dextrum etenim, & sinistrum sunt finitorum, quæ describi possunt. Deus autem increatus est, & infinitus, cui nulla adscribitur forma, & qui nec ipse circumscribi queat. Dextram verò Dei, quando audieris, Majestatem Dei, & gloriam intellige.* Hæc B. Athanasius.

Quæst.79. de Christi gloria

Dextra igitur, & sinistra in Deo qui membra non habet, propriè haudquaquam sunt, ut Athanasius, & Augustinus Doctores Sancti, cæterique Theologi omnes testantur; illa tamen ad Divinitatem relata æqualitatem Patris, & Filii, ad Humanitatem verò, præcipua illa, & potiora Patris; paulò superiùs enarrata, significat. Quamvis autem in augustissima, & divinissima Personarum Trinitate, in qua nulla extat inæqualitas, Filius ad Dextram Patris sedere dicatur; Patrem tamen ad Filii sinistram, & ad Spiritus Sancti Dextram, aut Spiritum Sanctum ad amborum lævam sedere minimè dicimus, nec sentire debemus, etiamsi juxtà Intellectus nostri captum, ita esse cogitemus, si Sanctissimæ Trinitatis personas longo sedentes ordine imaginemur, dum hujus generis sedendi ordinem mente concipimus.

Augustin.lib. Symb. 2.3. & 4. c.7.

Salomon intereà, ut debitum Matri suæ honorem præstaret, Bethsabee Matrem suam ad sui dexteram sedere voluit, sicut in eodem Regum Tertio legitur; in hæc verba: *Venit ergò Bethsabee ad Regem Salomon, ut loqueretur ei pro Adonia. Et surrexit Rex in occursum ejus, adoravitque eam, & sedit super thronum suum, positusque est thronus Matri Regis, quæ sedit ad dextram ejus.* Hæc ibi — Quem locum Alphonsus Tostatus explicans ait: *Istud erat ad magnum honorem: magis ibi honorabatur Bethsabee, quam Rex: nam ad hoc, quod honoraretur magis Rex, debebat sedere Bethsabee ad sinistram illius.* Hæc Tostatus. Nunc in modum Matres, atque Uxores à Regibus, Principibus, & Magnatibus, præsertim Christianis, in actionibus privatis hac tempestate honorari solent. Ad hanc honorandi consuetudinem alludit fortasse illud Psalmi de Sponso, & Sponsa; hoc de Christo, & Ecclesia mysticè intellectum; *Astitit Regina à dextris tuis.* Immò fœminæ, & quidem non absque consilio, adeò à viris cohonestatæ sunt semper, ut antiquitùs Romæ in communi consessu, illæ à dextris, hi autem à sinistris consederint. Id quod etiam ad hunc usque diem frequentèr fieri solet; idemque olim in Ecclesiis factum fuisse, monumenta ipsarum Ecclesiarum vetustissima docent, locis virorum, ac fœminarum distinctis. Hæc item inferiores cohonestandi consuetudo apud Principes aliquando viguit, ac viget. Hi enim filios adolescentes in privatis actionibus ad dextram collocare solent. Istùcipsum legitur de Constantino Constantii Filio, ut videre est in vita ipsius Constantini Magni apud Eusebium, qui Constantinum Magnum adolescentem, Constantio Patre in Britannia degente, cum Seniore Augusto Galerio sempèr ad ejus dextram incedentem in Palestina se vidisse testatur. Constantius namque Imperator ab Urbe discessurus, ut in Britanniam proficisceretur, Constantinum Filium Adolescentem, sed natu majorem, tamquam hæredem Imperii futurum, ibidem reliquit ut ipse ab Adolescentia Imperio assuesceret. Erant autèm in Imperio cum Constantio Collegæ tres, Galerius, videlicèt, Maximianus, Severus, & Maximinus. Inter quos Constantinus, sicut Moyses parvulus inter Tyrannos, educabatur. Is deinde in Palæstina primario apud eos honore dignatus fuit, & ad dextram Galerii Maximiani, qui cæteros Collegas anteibat ætate, incedere visus est. Quare si dextera inter eos Augustos non fuisset nobilior, Constantinum adolescentem honore primario dignatum fuisse falsò scripsisset Eusebius dicens: *Erat enim cum his, qui fuerant paterni Imperij Collegæ, quomodo ille cum Prophetis, ut anteà dixi. Et usque à puero pubertatem ingressus, apud eos honore primario fuerat. Quem ipsi vidimus, cum Palestinam obiret, Regum Seniori Comes. Hujus ad dextram conspicuus omnibus, jam tum Regium quendam sensum callere videbatur.* Cum itaque inferiores, hoc est fœminas, & adolescentes à viris cohonestandi antiqua consuetudo, per dextram eis concessam ad hanc usque nostram tempestatem, in qua dextra dignior, quàm sinistra existimatur, non parum vigeat, dextram omninò digniorem sinistrâ fuisse, ac esse fatendum est.

3.Reg.c.2.

Alphons.Tostat.

Ps.44.

Euseb.lib.1.

Euseb.in vita Constant.li.1.

Quòd autèm inter aliàs itèm Nationes dextera nobilior, quàm sinistra fuerit existimata, illud de tribus Numidiæ Regulis confidentibus exemplum in Bello Jugurthino, à Salustio conscriptum, satis bellè indicat hisce verbis: Micipsa namque Numidiæ Rege defuncto, ejus filii, Jugurtha videlicèt, Adherbal, & Hiempsal Reguli unum in locum convenerunt, ut omnibus de rebus ad regnum pertinentibus inter sedendum colloquerentur, ac disputarent. Cum autem Hiempsal Jugurtham odio prosequeretur, illo natu minor Jugurthæ, quamvis natu majori, sed genere inferiori, utpotè ex concubina progenito, honorem præstare dedignabatur. Hinc ipse Hiempsal ad Adherbalis dextram assedit, ne nobiliorem locum Jugurthæ, etsi Seniori concederet. Hiempsal verò à fratre Adherbale vehementer rogatus, vix tandem ad sinistram sese contulit. Hoc de ipsius dexteræ nobilitate exemplum in hanc extat verborum formam: *Hiempsal, qui minimus ex illis erat, naturâ ferox, etiam ante ignobilitatem Jugurthæ; quia materno genere impar erat, despiciens, dextrâ Adherbalem assedit, ne medius ex tribus, (quod apud Numidas honori ducitur) Jugurtha foret. Deindè tamen, ut ætati con-*

Salust.in Bello Jugurthin. non procul ab initio.

concederet, fatigatus à Fratre vix in alteram partem transductus est. Hæc ibi Salustius ad Verbum.

Aristot. to. 5. l. 3. de part. anim. c. 3. & tom. 7. probl. sect. 31. & lib. de Cœlo. Aristoteles itèm Philosophorum Princeps, diligens rerum abstrusarum indagator, in iisdem verò pensitandis Judex acerrimus, & à Platone Præceptore suo Anagnostes, hoc est lector indefessus, nuncupatus, non semel dextram sinistrâ potiorem, ac nobiliorem esse affirmavit; Nobilioremque Mundi partem, Orientem scilicèt in dextra collocauit. Plutarch. li. 2. Plat. Phil. c. 10. Idem Pythagoras, Plato, Plutarchus, & alii esse statuerunt. Dextram itaque Nobiliorem, quàm sinistram esse, dicas oportet.

Concil. Nic. Constantinop. & Chalced. in prima Actione. Neque ordo sedendi Legatorum Apostolicæ Sedis in Conciliis, Nicæno, Constantinopolitano, Chalcedonensi, & aliis Œcumenicis Conciliis quicquam obstat; quin potiùs nostram de dextera sententiam apertissimè confirmat. Quamvis enim illi ad sinistram, quæ ingredientibus Ecclesiam sinistra est, sederint; quia tamen juxtà Sacram Aram, ad Absidis caput sitam, simul sederent, & in medio, vel Absidis, vel Altaris, tàm Evangelii Codex, quàm Sacra Crucifixi Imago, quæ dexteram partem prospicientibus ad Ostium ab Ecclesiæ Abside faciebat, eminebat, Legati Apostolicæ Sedis eâ positione non ad sinistram, sed ad dexteram verè, & propriè dexteram, cujus relatio est ab Evangelii, & Crucis positura, residebant. Propter quam rem locus Evangelii in Altari, ubi illud recitari solet, dexteræ nomine nuncupatur, sicut alius Altaris locus sinistra vocitatur. Ad locum autem Evangelii Legati Præsidentes residebant.

Ego itaque Conciliorum Œcumenicorum exemplis munitus sinistram, ut in se, non verò, ut relatam ad Populum assistentem, in Ecclesia Latinâ, dexterâ nobiliorem; aut digniorem nunquàm fuisse credam: quia esto quod apud Ethnicos, & præsertim apud Romanos in quibusdam rebus, quæ ab iis vocabantur sacræ, præsertim verò in auguriis, & auspiciis capiendis, sinistra potior extiterit, quàm dextera; Ecclesia tamen Catholica, Gentilium superstitiones funditùs evertere studens, eas ut ritu diverso aboleret, diligenter curabat, sicut à nobis alibi de Amburbiali, de Februis, deque Supercalibus, Auctoris opuscula. necnon de cœteris id genus superstitionibus, demonstratum est. Necessitas autem non urgebat ulla, nec ulla saltèm congruentia suadebat, ut sacrosanctæ Scripturæ ritibus posthabitis, & exemplis; Ethnicorum ritus admitterentur.

Sinistra ab Ethnicis observata. Hùc accedit, quòd sinistra, tàm in tonitruis, & auguriis, quàm in auspiciis, ab avium volatu, & garritu, sivè à cantu, vel à gestu eorundem, quasi ab avibus spectandis, ità nuncupatis, superstitiosè ab Ethnicis observata, non absolutè prospera, seù fœlix, sed in ordine ad ejus dextram postulata largientis dicebatur, ut optimè Donatus ait, illum Virgilii locum (*Intonuit levum*) explicans hisce verbis: Virgil. lib. 5. Æneid. *Quod Virgilius dixit (levum) debet hoc prosperum intelligi; Nam ejus in hoc causa hæc est ratio: Leva in aliis contraria significatur: In sacris autem signis idcirco prospera accipiuntur, quæ sunt leva, quia sacrificantis, vel precantis latus levum, dexterum est ejus, qui postulata largitur*. Hæc Donatus. Et hunc in modum pro re prospera, & fœlici, in auguriis, & auspiciis à Varrone, & Festo sinistrum sumi, & intelligi, facilè mihi persuadeo. Varr. lib. 6. de ling. lat. Fest. Pōp. de verb. signific. Hunc itèm in modum, ac sensum intelligendos esse puto augures, qui in sinistra exorientes, in dextra occidentes ponunt, teste Varrone in lib. 4. Epistolicar. quæstionum. Varr. lib. 4. vel 5. Nàm sinistra, reverà, absolutè sumpta, nonnisi pro adverso, noxio, ominoso, & ignobili accipi solet, quia sinistra ità nuncupatur, ut Isidorus, & alii interpretes ajunt, quòd quæ sinistrâ manu fiunt, minus rectè fieri videantur. Sinistræ manus effectus. Hinc sinistra cornix apud augures, pro re adversa, & infelici, hoc est malum omen significante sumebatur, ut Virgilius intelligi voluit per hæc verba:

Sæpè sinistra cavâ prædixit ab ilice cornix. Virg. Eclog. 1.

Et

Antè sinistra cavâ monuisset ab Ilice cornix. Eclog. 9.

Et Ovidius

Dii precor, à nobis omen removete sinistrum. Ovid. ep. 10.

Contrà verò, quod dextera, sivè dexter pro fœlici, ac prospero apud veteres Scriptores sumi soleat, docent nos, quæ infrà leguntur exempla. Virgilius in 4. Æneidos hunc ait in modum:

Adsis ò placidusque juves, & sydera Cœlo
Dextra feras. Virg. lib. 4. & 5.

Et in VIII.

Et nos, & tua dexter adi pede sacra secundo.

Ovidius in 1. fastorum libro in ipsa ad Janum Invocatione ait:

Dexter ades Ducibus. Ovid. lib. 1.

Et infrà

Dexter ades, patribusque tuis, populoque Quirini.

Horatius in primo Sermonum libro ait:

Nemo dexterius fortuna est usus.

Quintilianus: *Adsit Domitianus dexter, ac volens*. Quintilian. lib. 4. in prol.

Multa in utramque sententiam exempla enarrare possem, quæ brevitatis causâ hic silentio prætermittenda censeo.

Gen. 48. Nec dextera Jacob Patriarchæ super Ephraim ad sinistram partem, nec sinistra ejusdem super Manassen ad dexteram constitutos, manibus Patriarchæ Jacob mysteriosè commutatis, & in Crucis formam, ut sic dixerim cancellatis, suas naturas, suasque significationes amiserunt, seù vices suas; suumque ordinem mutaverunt, immò validè retinuerunt. Ephraim namque minor natu per dextram Jacob ex benedictione illa Patriarchali sibi collatam, major super Manassen primogenitum fratrem, sed per sinistram minorem effectum evasit: Nam etiamsi Ephraim, sinistra Manasses viceversa, in dextram sit commutata, ad sinistram Gentilis Populi, in Judaici Populi dexteram commutatam alludens; Dextra tamen, & sinistra Patriarchæ Jacob (cujus dextræ, ac sini-

stræ

stræ vis per ejus benedictionem est attendenda) suas naturas, suosque proprios significatus, necnon effectus denique sibi proprios omninò retinuerunt. Si autem ex mysterio statum Populi Gentilis in statum Judaici Populi conversum per vices Ephraim, & Manasses commutatas præseferente, sinistræ dignitas, aut nobilitas desumpta est; Id omnibus in rebus Ecclesiasticis factum esse, vel fieri saltèm dicas oportet: non enim de re vna, quàm de altera major ratio esse videtur, Dextrum tamen, ac sinistrum in rebus Ecclesiasticis non ità se habent, præsertim verò in Sacrificii incruenti Arâ, in qua Cornu Evangelii dextrum, cornu autem Epistolæ sinistrum respectu Crucis in medio positæ vocantur. Ea namque Altaris pars dextra nuncupatur, & est nobilior, non solum quia dextra est, sed propter item lectionem Evangelicam, quæ ibi recitatur, Christi prædicationem repræsentans. Adde etiam quòd ad eam partem sacer Canon universus celebratur, per quem augustissimum, ac divinissimum offertur Sacrificium. Ad sinistram verò partem legitur Epistola, quæ officium Joannis Baptistæ designat, & legis, ac prophetiæ figuram gerit, teste Durando.

Durandus.

Huic verò ritui in Ecclesia Sancta Dei usitatissimo legendi Evangelium ad Altaris dextram, Epistolam autem ad sinistram, non adversatur illud, quod Hugo de Sancto Victore in speculo Ecclesiæ scriptum reliquit, dicens: *Meritò in sinistra parte legitur Evangelium*; Nec item illud Micrologi dicentis: *ad sinistrum verò cornu Altaris habent librum, cum legunt Evangelium, vel cum sacrificant, ut in dextera parte sint expeditiores ad suscipiendas oblationes, sive ad conficienda Altaris Sacramenta*, Hæc Micrologus. Cùm enim Evangelium ad eam Altaris partem, in qua nunc recitatur, legi semper consueverit; dextrum, ac sinistrum dictis in locis nonnisi respectu Sacerdotis, seù Populi ad Altare conversi, sumenda esse conjectandum, ac fatendum est. Nam Populi ad Altare conversi dextrum est sinistrum Altaris: hujus autem sinistrum, illius dextrum esse necesse est. Hinc Durandus, dum Sacerdotis in Altari mutationem, quæ fit à cornu Epistolæ ad cornu Evangelii, deindè ab hoc ad illud, contemplatur; affert in medium rationem, cur id fieri soleat: Nam (ut ipse ait) in principio Missæ Sacerdos ad dextram consistit; cum verò pronunciat Evangelium, convertitur ad sinistram; & circà finem iterùm redit ad dexteram; quia cultus Dei primò fuit in Populo Judaico tamquam in dextra; deindè transivit ad Gentes, tamquam ad sinistram; Et in fine Mundi revertetur ad Judæos, tamquam ad dexteram. Hæc ad sensum Durandus, qui in re ipsa comprobanda hos recitat versus:

Hugo c.7.

Microlog. l. de Eccl. obs. c. 9.

Durand. lib. 4. div. off. cap. 39. 16. 24.

Est ratio, cur pars Altaris dextera, Missæ
Principium, finemque tenet, mediumque sinistra;
Dextera Judæos, Gentiles læva figurat:
Cæpit ab iis, defertur ad nos, refertur ad illos
Nostra fides, & erunt omnes in fine fideles.

Quis igitur iis omnibus diligenter pensitatis, dextrum, ac sinistrum ab Hugone, Micrologo, & à Durando, respectu Sacerdotis, aut Populi ad Altare conversi sumpta fuisse inficias ire audeat? Nemo plane hominum, nisi tantos viros in rebus Ecclesiasticis eruditissimos, ac versatissimos, hunc ritum in Ecclesia Dei adeò usitatum ignorasse impudenter dicat. Ad hunc fortasse respectum, sive sensum pertinet exemplum illud, quod Sophronius Hierosolymitanus Archiepiscopus in Homilia ad Populum habita, deinde in Nicæna Synodo lecta, recitat, affirmans, se in quodam Templo valdè insigni, vidisse picturam repræsentantem Imaginem Domini Nostri Jesu Christi, ipsiusque Matrem, ac Dominam nostram, Deiparam semper Virginem Mariam, à sinistris ejusdem Christi Domini, à dextris verò Joannem Baptistam Salvatoris nostri præcursorem. Picturæ namque dextra solet interdum appellari sinistra, quia ipsa Picturæ dextra est ad sinistram illius, qui aspicit, ad Picturam conversus, ut nuper id luce clarius esse vidimus. Quòd denique pars Altaris dextra sit cornu Evangelii dictum, ex eo comprobatur, quòd in Cappellà Pontificià Summus Pontifex, & Cardinales Episcopi, & Presbyteri ad eam partem; ad alteram verò Cardinales Diaconi sedere conspiciuntur; Ad dextram item Summi Pontificis sedent Cardinales, ad sinistram verò Prælati assistentes: Hinc Oratores Principum inter Cardinales, ac Summum Pontificem manentes, non sedent, sed stare cernuntur. De sinistræ, aut dextræ nobilitate hactenùs, ut per B. Petri dextram, eamque sinistrà digniorem, B. Paulo dari solitam, eidem nobiliorem semper locum dari tandem aliquandò comprobemus; loquendo, ut innuimus in sensu, quòd locus ille sit dignior, quatenùs dextera, ut in se, est locus dignior sinistrà.

Nicæna Synodus.

Pro hac re comprobanda scitu dignum videtur, quonam modo Paulus alioquin minor; quoad aliqua æqualis, & major Petro jure dici queat: Paulus namque fuit minor Petro, vel quantum ad potestatem Prælationis, vel quantum ad jurisdictionem; solus enim Petrus dictus est *Cephas*, Hebraicè, vel Syriacè (Hieronymo teste) id est firma, & solida Petra, ideò per Joannem Petro à Christo dicitur: *Tu vocaberis Cephas*, quod interpretatur, *Petrus*, idest Petra solida. Hinc in Evangelio B. Matthæi Syriacè conscripto legitur: *Tu es Petra, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam*. Adde etiam, quod Petrus à Petra, Græca voce dictus est, vel Cephas græce, hoc est totius Ecclesiæ caput à Christo constitutus, & in plenitudinem Potestatis assumptus, cæteris in sollicitudinis partem vocatis. Paulus autem fuit æqualis Petro, ex officio Prædicationis, & fidei defensionis: Paulo namque Præputij, Petro autem, quamvis omnium Gentium, præcipuè tamen circumcisionis Evangelium commissum fuit, ut idem Paulus ad Galatas 2. testatur. Et hanc ob causam, præ-

Paulus minor, æqualis, & major Petro ex Augustino Triumpho de pot. Eccl. q. 7. art. 2. ad primum arg.

Hieronym. Joann. 2.

Matth. 16.

S. Tho. lib. 4. sent. d. 21. art. 5. 9. ... & 22. q. 33. ar. 4. ad 2.

Hieronym. ad Aug. epist. 89. & Aug. ep. 19. to. 2. S. Tho. lect. 2. ad Galat. 2.

præsertim (ut controversiam inter Hieronymum, & Augustinum Doctores Sanctos hac in re subortam, silentio involuam) Paulus repræhendere Petrum jure poterat, sicut Augustino Triumpho, & aliis placet. Immò S. Thomas, quamvis Paulum, quantum ad regiminis auctoritatem, minorem Petro fuisse dicat, illum tamen quantum ad authoritatis executionem huic æqualem fuisse affirmat.

D. Tho. ad. 22. ubi supra &c.

Pauli denique vocatio fuit præstantior Petri vocatione, si ejusdem vocationis tempus, & locus diligenter examinetur: Paulus enim fuit à Christo ad Apostolatum vocatus, summumque scientiæ, ac electionis vas effectus, & ad tertium usque cœlum raptus, audivit arcana verba, quæ homini loqui non licet: Deinde Collegio Apostolico fuit adscriptus, post gloriosam Christi Resurrectionem, ejusdemque in Cœlos Ascensionem. Petrus verò ante Christi passionem, dum Christus in hac mortali vita miseriis, & ærumnis plena, commoraretur. Quis autem Christi in Cœlo regnantis statum nobiliorem, aut digniorem ejusdem, in Terra ante passionem conversantis, statu, fuisse negare audebit? Nemò planè hominum, si uterque status accuratè perpendatur: quantò enim immortalis vita mortali est præstantior, & dignior, glorificatioque miseriis, & ærumnis sublimior, & gloriosior; tantò nobiliorem, ac sublimiorem Pauli vocationem, si ea vocationi Petri comparetur, fuisse, dicas necesse est. Considerata ergo manu dextera, ut in se, & quatenus hæc in suo conceptu formali, ac ex naturâ suâ est dignior sinistrâ (tametsi propter rationes physicas, & in circumstantiis Imaginum Petri, & Pauli, superiùs recensitas, eadem vere dignior non sit, nec habeat rationem dignioris loci, sed minus digni) adhuc eam optimè dicitur convenire Paulo propter sequentes rationes tropologicas illi faventes, & præsertim propter sublimiorem ejus vocationem ad Apostolatum, factam in tempore magis digno, quàm fuerit vocatio Petri. Et hæc est Innocentii III. doctrina in sermone de quatuor Evangelistis dicentis: *Per sinistram enim mortalitas; per dextram verò immortalitas designatur; Secundum illud, læva ejus sub capite meo, & dextera illius complexabitur me. Propter hanc inquit causam in picturis Ecclesiæ Paulus ad dextram, & Petrus ad sinistram Salvatoris statuitur.* Hæc Innocentius hujus nominis tertius S. Bonaventura, dum B. Paulo dextram B. Petri dari solitam meditatur, ait hunc in modum: *Paulus dicitur Beniamin adolescentulus, idest filius dexteræ, idest filius gratiæ, idest post resurrectionem vocatus. Undè in picturis Paulus in dextra, Petrus in sinistra ponitur.* Hæc S. Bonaventura.

2. Corinth. 12.

Supra fol. 82. & seq.

Innocent. III serm. de 4. Evangel.

Cantic. cap. 2.

S. Bonavent. in Psal. 55.

Gal. 1. lect. 1.

S. Thomas idem ferè scribit, dum hæc B. Pauli ad Galatas scribentis ità interpretatur verba: *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem, & c. quasi dicat: Apostolus,* ait S. Thomas, *sum, non ab hominibus scilicèt adscriptus Collegio Apostolico, nec per hominem, scilicèt Christum in mortali carne viventem; sed sum Apostolus, per Christum jam suscitatum, & glorificatum: Et quia (inquit) præsens vita significatur per sinistram, futura verò per dextram, in quantum ista est cœlestis, & spiritualis, illa verò temporalis: ideò Petrus, qui vocatus fuit à Christo adhùc in carne mortali posito, ponitur in Bulla Papæ in sinistra parte; Paulus verò, qui vocatus fuit à Christo glorificato, ponitur in parte dextera.* Hæc Sanctus Thomas.

Idem ferè scriptum reliquit Augustinus Trimphus de Ancona: Hic enim dum Paulum diversis de caussis minorem ex aliis, æqualem, & majorem Petro esse considerat, Beatum Paulum majorem Sancto Petro ob ipsam vocationem esse, ait, hisce verbis: *Major autem (scilicèt Paulus) prærogativâ Electionis, quia electus fuit à Christo post resurrectionem, & glorificationem. Undè in Bulla Papæ Paulus ponitur à dextris, Petrus verò à sinistris.*

Augustin. Triumph. q. 72. ar. 2. ad primum arg.

Guillelmus Durandus eadem Innocentii verba recitat, quæ paulò superiùs citata sunt. Deinde, postquam *per sinistram mortalitatem, per dextram verò immortalitatem designari* affirmavit hæc subjecit verba: Et propter hanc causam in picturis Ecclesiarum, Paulus ad dexteram, & Petrus ad sinistram statuuntur Salvatoris: Et in Bulla Papæ caput Pauli à dextris Crucis, & caput Petri à sinistris.

Guillel. Durand. lib. 7. c. 44. num. 6.

Quamvis autem B. Pauli post Christi glorificationem, ejusdemque in Cœlos Ascensionem ad Apostolatum vocati electio, vera sit causa, cur scilicet in Summorum Pontificum Bullis, sive in plumbeis earundem Bullarum sigillis, & aliis quibusdam in locis, eidem Paulo dextrum Petri latus dari soleat; potissima tamen esse non potest: talis enim si esset, atque ut Theologi loquuntur, immediata, & ab aliis non dependens, non solum dictis in Bullis, aut sigillis, sed etiam in numismatibus, & in cæteris locis quibuscumque B. Paulus dextram sibi vindicaret partem. Id quod ubique aut semper fieri non videmus.

Non desunt qui dextrum B. Petri latus B. Paulo dari velint, non solùm propter præstantiam temporis, in quo B. Paulus ad Apostolatum vocatus fuit, verùm etiam propter vocationis Excellentiam, per quam ejus conversio fuit omni admiratione digna: quia fuit in ea conversione aliquid suprà naturam, & præter naturam, & contrà naturam, ut Ægidius Columnius Doctor fundamentarius, ait hisce verbis: *Fuit enim in ipsa conversione aliquid suprà naturam: quia natura nunquàm facere potest talem lucem, quæ Paulum visu exteriori privaret, adgenerando ejus oculis squamas, sicùt in Paulo ex Actuum Apostolorum capite nono factum esse constat.* Fuit etiàm in eâ conversione *aliquid præter naturam: quia lux illa oculos Pauli adeò læsit, quòd sociorum oculos illæsos reliquit. Fuit denique in eâdem conversione aliquid contrà naturam, dùm Paulus in perversa manens voluntate, hoc est in ipso actu perse-*

persequendi Ecclesiam Dei conversus fuit. Hæc ex Doctore nostro Ægidio. Si autèm vocationis excellentia in Sanctorum Apostolorum prælatione sufficeret, tamquàm causa immediata, & ab alia non dependens, Beatus Paulus omnibus in locis dextrum Beati Petri latus occuparet: quod esse non constat; Cur verò B. Paulus in plumbeis præsertim Literarum Apostolicarum Sigillis dextrum B. Petri latus occupare semper cernatur, cur item in numismatibus sinistrum, alibi autèm modò dextrum, modò sinistrum teneat, apud Auctores, qui in hanc rem scripserunt, nihil scriptum invenire potui. Hinc pro nodis hisce dissolvendis, rem altiùs censeo repetendam, nempè à Bullæ plumbatæ nominis interpretatione, si meam inter tot, tantosque viros, qui de hac materia scripserunt, opinionem interponere liceat. Apostolicæ itaque literæ, plumbeo munitæ signo, Bullæ appellantur; sed Bulæ rectiùs à græca voce βουλὴ, dictæ, hoc est *Bule*, e litera in a, more nostro mutata, ut videre est in hac voce, *Mater*, quæ græcè Μητὴρ vocitatur; diciturque *Bulla*, sivè *Bula*, quasi consilium, sententia, vel decretum, ut Budæus in commentariis linguæ Græcæ, interpretatur: Bulla enim duplici, ll, pronunciata, sivè scripta, pro auratis clavorum capitibus ad valvas, sivè fores decorandas inventis, capi solet; vel triumphantium insigne est, quod in Triumpho Romani, olim superstitionibus dediti præ se gerebant, inclusis intrà eam Bullam remediis, quæ adversus invidiam crederent valentissima: eratque Bulla ipsa, teste Macrobio lib. 1. Saturnalium, rotunda, & in cordis figuram formata, quam antè pectus in collo annectebant, ut Bullam inspicientes, ità demùm se homines cogitarent, si corde præstarent: eaque (ut ait Asconius) argentea erat, vel aurea, infantibus itèm ingenuis ad collum suspendi solita: quam Festus Pompejus de verborum significatione, à Græca voce βουλὴ, dictam affirmat, quod consilium latinè dicitur: vel quia, ut ipse ait, eam partem corporis Bulla contingat, idest pectus, in quo naturale manet consilium. A cujus rei specie, sivè formâ, vel similitudine, Plutarcho auctore in Problematibus, tumor etiam inanis, figuram rotundam habens, qui cernitur in aquis momento temporis enascens simul, & evanescens, dicta est Bulla, quæ spiritu quodam in aqua excitatur, præsertim verò, dum bullit, vel spumam facit. Undè apud Varronem, in præfatione de re rusticâ, sivè de agricultura, sub initium, proverbiali locutione dicitur, *Homo Bulla*, quia scilicèt similis Bullæ vita hominis sit fluxa, & momento caduca.

Bullæ nomen undè originē trahat.

Βουλὴ, idest Bula, quasi consilium, vel sententia seù decretum

Bullæ varii significatus.

Macrob. c.6.

Ascon. Ped.

Fest. Pomp.

Plutarch. in probl.

Varro.

Homo bulla quid.

Bulla igitur Pontificia unica l. scribi pronuntiarique debet, & quippè quæ à consilio, vel decreto, ac potestate deducta est: In Bullis namque Summorum Pontificum consilia, sivè sententiæ, vel decreta continentur, quæ voluntatem eorundem, seù auctoritatem, ac plenitudinem potestatis demonstrant. Hinc Petrus Rebuffus, qui suâ in Praxi 3. p. Signaturæ in Bullæ declaratione contra rei veritatem in plumbeis literarum Apostolicarum Sigillis, nisi locus Typographorum, aut correctorum, seù potius corruptorum inscitiâ sit mendosus, *Petrum ad dextram, Paulum ad sinistram extare* ait, ipsaque plumbea sigilla, juxta illum Bullæ sensum primo loco explicatum, ad earundem literarum ornatum facere, in declaratione Bullæ Cœnæ Domini opinatus est, vim, atque Etymologiam Bullæ non advertens, dum inquit: *Bullæ etiam dicuntur ornamenta, quibus singula decorantur. Hodiè verò* (ait) *quia literæ Romanorum Pontificum ornantur plumbo; ideò illæ literæ sic plumbo decoratæ dicuntur Bullæ*. Hæc Rebuffus, cujus opinio vulgaris, aut popularis est vim Bullæ propriam, aut occultiorem Etymologiam non attingens: Bulla itaque Pontificia, vel potius *Bula*, sivè plumbeum sigillum ab Italis vernacula lingua *Bullum* passim vocitatur, à consilio, & à decreto dictum, auctoritate, sivè plenariâ potestate est insignitum, si diligentèr examinetur: ad cujus Bullæ dextram Paulus, ad sinistram verò Petrus, ob causam enarratam, in plumbo incisi cernuntur semper. Hanc verò plenitudinem potestatis, & coactivæ præsertim tàm spiritualis, quàm temporalis, Summis Pontificibus à Deo datam, Christus Dominus, & Salvator noster in hac mortali vitâ, vel ante suum in Cœlos ascensum exercere visus est, quando faciens quasi flagellum de funiculis, omnes ementes, & vendentes de Templo ejecit, & mensas nummulariorum, & Cathedras vendentium columbas evertit. Qua in re pro tuendo Patris honore tantam exercuit potestatem, quantam verbis explicare nemo potest, si omnia diligenter examinentur. Quamvis enim Christus, Deus scilicèt, atque homo, in hac mortali vita plenitudinem Potestatis eminentissimè habuerit semper, ut ex luculentissimo B. Joannis Testimonio cap. 3. constat, dicentis: *Omnia dedit ei Pater in manus (hoc est plenitudinem scientiæ, ac potestatis, ut Lyranus interpretatur) eam tamen potestatem ante resurrectionem, executioni omninò mandasse visus non est*. Hinc ipsamet veritas Christus Dominus, ac Salvator noster, omnipotentiâ insignitus, nonnisi post suam gloriosam resurrectionem, & glorificationem se plenitudinem potestatis habuisse per Beatum Matthæum, testatus est in hanc verborum formam: *Data est mihi omnis potestas in Cœlo, & in Terra*. Quamvis namque Christus plenitudinem Potestatis eminentissimam, quantum ad divinitatem ab æterno, & quantum ad humanitatem, jam indè à suæ Conceptionis instanti, auctoritativè haberet in Cœlo, & in Terra; eam tamen post suam resurrectionem executivè habuisse narratur; quià sicut propter nostram Redemptionem è Cœlo descendit, nostram assumens carnem, ità miserijs, & ærumnis (ut sic dixerim) passibilitati factus obnoxius; Cruci tandem ignominiosè affigi voluit, suam potestatem non omittens eminentissimam, sed ad gloriosæ tantum Resurrectionis, & glorificationis usque

Bula non Bulla dici debet.

Rebuff. opinio Prax. 3. p.

Artic. 4.

Rebuff. vim Bullæ nescivit.

Matth. 21.

Joan. 2.

Joan. 3.

D. Tho. 3. p. q. 43. ar. 3. ad 2.

Matth. 28.

Ibid. D. Tho

usque tempus intermittens. Hinc B. Hieronymus hujus generis potestatem Christo Domino datam, seù potius declaratam post Crucis affixionem, & Resurrectionem contemplans ait: *Illi potestas data est, qui paulò ante crucifixus, qui sepultus in tumulo, qui mortuus jacuerat, qui posteà resurrexit. In Cælo autem, & in Terra data est potestas, ut, qui ante regnabat in Cælo, per fidem credentium regnet in Terris.*

Hieron. lib. 4. comment. in Matth. sub fin. cap. 28.

Cum itaquè B. Paulus post admirabilem & gloriosam Christi resurrectionem, glorificationemque, ejusdemque in Cœlos ascensum fuerit ad Apostolatum vocatus, paucis post diebus, vel mensibus (ut nonnulli volunt) vel secundo post ascensum anno (ut Isidorus ait) Sanctorum Apostolorum Collegio adscriptus, eo scilicet tempore, in quo plenitudo potestatis promulgata jam fuit, jure ipso suo, in Pontificiis præsertim Bullis, in quibus Pontificiæ potestatis plenitudo, sive auctoritatis executio manifestè apparet, dextrum Petri latus occupare semper solet. Nec mirum id cuiquam videri debet: propterea quòd Paulus vas electionis à Christo effectus, de Tribu fuit Beniamin: quod enim Hebraicè *Beniamin* dicitur, latinè *filius dexteræ* nuncupatur. Adde etiam, quòd Paulus electus fuit Prædicator Gentilitatis, quæ dextram Judæorum erat occupatura, & re nunc ipsa occupat. Hùc tandem accedit; quòd Paulus ad id præstandum electus fuit post glorificationem, per quam dextera designatur, & in qua glorificatione Christus ipse, ut Sanctus Evangelista Matthæus testatur, suam, suique hisce in Terris Vicarii plenitudinem potestatis in hæc promulgavit verba: *Data est mihi omnis Potestas in Cælo, & in Terra.* Ex his ergò dexteræ Symbolis, Paulus suo sibi Jure dextram Petri vindicare cernitur, in Bullis præsertim Pontificiis plumbeo Sigillo munitis, in quibus plena potestas, sivè auctoritatis executio, tempore tantùm glorificationis dextram repræsentans, promulgata, resplendet. Hinc in Numismatibus, in quibus nec potestas repræsentatur, nec dextra ullo modo adumbratur, Petrus ad dextram, Paulus verò ad sinistram effingi solet.

Isidor. lib. de vita, & obitu Sanctorum.

Matth. 28.

Dictam igitur ob causam B. Paulus ad dextram in Sigillis plumbeis, Petrus verò ad sinistram impressi semper cernuntur: quamvis enim Paulus, ut diximus, quantum ad regiminis auctoritatem fuerit minor Petro, ex auctoritatis tamen executione fuit ei æqualis: ambo namque fuerunt Episcopi; sed licet inter eos eadem adesset potestas, illa tamen Pauli erat subordinata. Hinc B. Paulus in Pontificiis præsertim Bullis, in plumbeis videlicet sigillis dextram occupat partem, quia executio Potestatis, quæ in Bullis expresse apparet, atque exercetur, promulgata fuit, exercerique cœpta eo tempore, quo B. Paulus conversus, fuit ad Apostolatum vocatus. Adde etiam, quòd in Bullis crux invenitur semper, ut infra videre licèt.

Crux in Bullis.

Nec fortuitò, nec ad cujuscumque arbitrium, nec per imperitiam fieri solere credendum est, ut aliis; scilicèt in locis Paulus modò ad dextrum, modò ad sinistrum Petri latus collocetur. Si enim Christus Dominus, & Salvator noster, vel Crux inter Petrum, & Paulum ponatur, Paulum ad Christi dextram, Petrum verò ad sinistram collocandos non dubito: propterea quod Christus, qui à morte resurrexit, quique ad dextram Patris sedet, non solùm glorificatus, sed suorum item glorificator est, totiusque Glorificationis caput, auctor, & Dominus. Quæ sane omnia, & dexteram, & plenitudinem potestatis in glorificatione patefactam, & promulgatam, præseferentia Paulum, dexteræ filium nuncupatum, Gentilitatisque ad dexteram Judæorum sessuræ Magistrum, & Apostolum, atque in ipsa Glorificatione à Christo vocatum, ad latus Christi dextrum, Petrum autem in mortali vita, per quam (teste Gregorio) sinistra designatur, ante scilicet Christi passionem, & Glorificationem vocatum; ad sinistrum Christi latus collocandos esse omninò persuadent. Id quod etiam observandum reor, si Christus Cruci affixus, vel sola Crux, Imaginem Christi, nostramque salutem repræsentans, inter eosdem Apostolorum Principes intercedat: Nam Christus homo ex sua ipsius ad Crucis usque mortem humilitate, Resurrectionem, immortalitatem, nec non sui Corporis Glorificationem, per quam dextera significatur; suprà quàm dici, aut cogitari potest promeruit, ut S. Paulus ad Philippenses testatur in hanc verborum formam: *Humiliavit semetipsum factus obediens usquè ad mortem, mortem autem Crucis. Propter quod, & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genuflectatur, Cælestium, Terrestrium, & Infernorum: & omnis lingua confiteatur, quià Dominus noster Jesus Christus in gloria est Dei Patris.* Hæc S. Paulus, qui hisce profectò verbis, Crucem non solùm Redemptionis nostræ Typum, sed exaltationis item Christi; vel Corporis glorificationis Instrumentum fuisse docet: Animæ namque gloriam à sua Conceptionis Instanti Christus accepit. Quòd autem Christus non ante, sed post passionem per Crucem in Resurrectione; atquè in Cœlum Ascensu fuerit glorificatus. Id S. Evangelista Joannes apertè docet, dum rationem, cur Spiritus Sanctus in plenitudine, & in signo visibili ante Christi passionem datus non fuerit, in medium affert hisce verbis: *Nondùm enim erat Spiritus datus, quia Jesus nondùm erat glorificatus.* Alio item in loco Evangelista Sanctus innuit tempus, in quo Christus fuit glorificatus; dùm Scripturæ cujusdam mysterium ante Christi passionem à Discipulis ignoratum fuisse ait in hæc verba: *Hæc non cognoverunt Discipuli ejus primùm: sed quando glorificatus est Jesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo.* Hinc Salvator ipse Christus, paulò antè passionem, hoc est, postremâ illâ in Cœna cum Discipulis facta, abeunte Juda, præoccupativè dixit: *Nunc clarificatus est filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.* Per passionem igitur, & Crucem Chri-

Regula collocandi Imagines SS. Apostolorum.

Gregorius.

Philipp. 2.

Joan. 7.

Joan. 12.

Joan. 13.

Christus Dominus exaltationem, & glorificationem, atque totam potestatis executionem promeruit.

Quòd autèm Christus Dominus per Sacratissimæ Crucis lignum, exaltationem, & glorificationem omni potestate, sivè Dominatu, & Imperio refertissimam promeruerit, comprobatur ex Prophetico illo David oraculo, quod in Hymno Dominicæ Passionis mysteria recensente legitur in hunc modum:

Hymnus Theodulphi, vel Fortunati, aut Sedulii, vel Ambrosii ad resp. Dom. passion.

Dicens in nationibus Regnavit à Ligno Deus.

Quòd certè Oraculum de Christi Salvatoris nostri glorioso Principatu per augustissimam, & sacratissimam Crucem acquisito deductum, è Davidico Psalmo, juxtà Psalmorum editionem, nècnon iuxtà eam, quam Italam, vel Romanam vocant, & Ecclesia Sancti Petri Romæ habet, multisque ab hinc sæculis legit, desumptum est hisce verbis:

Psal. 95.

Dicite in nationibus Dñus regnavit à Ligno.

Quas sanè voculas (à ligno) Justinus Martyr contrà Tryphonem è Bibliis ablatas jam fuisse testatur, grandemque Judæis hac in re dicam impingit. Quamvis autèm in Hebraica, & Græca item, atque Septuaginta Interpretum editione dictæ voculæ desiderentur, leguntur tamèn in Psalmo 95., non solùm à Justino Martyre, verùm etiam à S. Cypriano, à Tertulliano, à S. Ambrosio, à B. Patre Augustino, & à S. Leone Papa hujus nominis primo. Hinc Tertullianus in Libro adversus Judæos, hunc novum regnandi modum per salutiferæ Crucis lignum meditatur in hanc verborum formam: *Solus novus, Rex Sæculorum, Christus Jesus novam gloriam, & potestatem sublimitatemque suam in humero extulit, Crucem scilicèt, ut secundùm priorem Prophetiam exindè Dominus regnaret à Ligno.* Hæc ibi, & infrà: *Insiguitèr crucifixus est.*

Dica, idest, judicium, actio, & libellus actionem continens interpretatur. Psal. 95. Cyprian. Tertul. Ambros. August. Leo I.

Et B. Hieronymus. *Gloria Salvatoris triumphantis patibulum est: Crucifigitur, ut homo, glorificatur, ut Deus, Christus itàque Dominus, ac Redemptor noster, Deus, & homo in unitate hypostatica per lignum Sanctissimæ Crucis à terrà exaltatus, & glorificatus, regium, & gloriosum Principatum, omnemque potestatem adeptus fuit. Juxtà illud B. Joannis dictum si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum.*

Hieronym. ad Hedibiam q. 9.

Joan. 12.

Conclusio.

Paulus igitur (ut quæsitum à nobis propositum, paucis compræhendamus verbis, compræhensumque concludamus) non fortuitò, nèc ad cujusvis arbitrium, sed suo quodam Jure (ut paulò superiùs dictum est) in Bullis præsertim Pontificiis obtinet dextrum Petri latus ob rationem assignatam; Si autèm intèr eos Christus, vèl Crux ipsa intercedat; Christi etiàm, vèl Crucis dexteram, Petro sinistram obtinente, occupare solet, ac debet. Nàm per Christum Salvatorem nostrum, atquè itèm per Crucem ipsam nonnisi Christi repræsentatur glorificatio, in quà B. Paulus ad Collegium Apostolicum fuit vocatus, eidemquè per conversionem omni admiratione dignam adscriptus.

Notandum.

Respondetur tacitæ objectioni.

Nèc nostræ huic observationi, & quasi normæ refragatur Tabula illa vetustissima antè Constantini Magni Imperatoris tempus (ut ajunt) depicta, quæ Romæ in sacro Basilicæ S. Petri Reliquiario diligentèr custoditur, ac devotè asservatur: Nàm in eà, cujus exemplar asservatur in Bibliotheca nostra Angelica, Petrus ad dexteram, Paulus verò ad sinistram, picti cernuntur, partem, quià Christus intèr eos medius non extat, sed suprà illos in Cœlo stare conspicitur, aùt repræsentatur, atquè hunc ferè semper in modum, seù ordinem dispositi cerni solent, quandò scilicèt Christi, vèl Crucis saltèm Imago, vel Christi Mater Maria semper Virgo filium in sinu gerens non est intèr eos. Id quod longo temporum intervallo ad hanc usquè diem, factum, observatumque esse animadverti. Hinc in numismatibus, & aliis in locis quibuscumque Petrus tamquàm Collegii Apostolici caput, dextrum Pauli latus sibi vendicat, vendicareque sibi debet, ut primatu, quem intèr cæteros Apostolos à Christo accepit, suo ex Jure potiatur.

Imagines, quæ Constantino apparuerunt.

Quòd autem jàm indè à Constantini Magni, Sylvestri Papæ primi temporibus Sanctus Paulus ad Salvatoris nostri dextram, & Sanctus Petrus ad sinistram pingi consueverint, ut Petrus Damianus ad Desiderium Abbatem scribens testatur, ex antiquissimo B. Constantiæ, Constantini Magni Imperatoris filiæ, Templo constat, quod est in vià Nomentana propè Sanctam Agnetem: Nàm ad ejusdem Templi lævam ingredientibus sese offert *Absidula* opere musivo exornata, in quà cernitur Salvatoris Imago, ad cujus dextram S. Paulus, & ad sinistram S. Petrus repræsentari conspiciuntur. Cum verò reliquum musivum ipsius Templi sacrum infrà aliud non sacrum ab eàdem Constantia extructum esse credatur, & hujusce *Absidulæ* reliquo operi persimile opus esse videatur, has quoquè Sanctorum Apostolorum Imagines paris esse antiquitatis credendum censetur.

CCCXXV.

Petrus Damianus lib. 2. Epist. 37. Primus locus

In Abside itèm Ecclesiæ Sanctorum Cosmæ, & Damiani Romæ à S. Fœlice Papa Anno Domini DXXX. opere musivo constructa, S. Paulus ad Salvatoris nostri dextram, & S. Petrus ad sinistram repræsentari cernuntur. Sed quià Imago dicti Pontificis tempore Gregorii XIII. ceciderat, loco ejus Imago S. Gregorii Magni suffecta est, ut ait Pompejus Ugonius in libro de Stationibus Urbis Romæ; Vir quidèm non minùs eruditus, quàm accuratus.

Locus secundus. Ecclesia SS. Cosmæ, & Damiani DXXX.

Pompejus Ugon. p. 178.

Hujusce itèm rei extat exemplum valdè insigne in Sacrario Pontificio, intrà Palatium Vaticanum sito. Hoc enim in loco Ligni Dominicæ, ac salutiferæ Crucis frustum satis grande intrà crystallinam, & auream Crucem inclusum asservatur. In quo Imago Christi Cruci affixi cernitur incisa: ad cujus dextram Beatus Paulus, ad sinistram verò Beatus Petrus conspiciuntur. Quòd sanè pretiosi Ligni frustum gemmis ornatum Basilicæ Lateranensi repositum circà annum Domini DCXC. à Sergio Papa hujus nominis primo, ut Beda in lib. de temporum ratione, & Anastasius Bibliothecarius in Vita Sergii, nècnon Pan-

Locus tertius Apostolici Palatii Sacrarium.

DCXC.

Panvinius in libello de septem Urbis Ecclesiis testantur. Panvinius autèm hæc addens verba ait: *Hanc Ligni Sanctissimi portionem excidio Urbis sub Clemente VII. à militibus aliquot, theca argentea direpta, ablatam Pontifex prodigiosè, & non sinè ope divinâ recuperavit; & aureâ, crystallinâque Cruce inclusam in Palatio Vaticano, ubi est Sacristia, vel Sacrarium Pontificium servari jussit*. Hæc Panvinius; De hac Sanctissimi Ligni portione Commentarium conscripsi, ac typis mandandum curavi Anno Dom. 1609.

Commentarius de Ligno Crucis.

Locus 4. Ecclesia S. Mariæ in Portico. Sapphyrinus lapis.

Id ipsum ferè videre licet in Ecclesia, quæ olim apud Ethnicos, templum (ut ajunt, *Pudicitiæ*, nunc verò *S. Maria in Porticu* nuncupatur: In sacra enim hac æde super Altare majus Sapphyrina diligentèr custoditur Tabula, & maxima veneratione asservatur. In qua *B. Maria semper Virgo*, *Christum filium in sinu gestans* impressa cernitur, dextram ejus partem occupante B. Paulo, sinistram verò B. Petro. Hanc autem Tabulam tempore Joannis Papæ hujus nominis primi, circà annum Domini 523. Sacris Imaginibus insignitam, e Cœlo miraculosè descendisse, & Gallæ Sanctæ Fœminæ, Symmachi Patritii Romani filiæ, apparuisse, vetustatis monumenta testantur. Id quod per Sapphyrum, flavi, aut cœlestis perspicui coloris gemmam, quæ hominem, ut ajunt, castum, & pudicum reddit, divinitùs factum reor, ut superstitiosâ falsæ pudicitiæ Deæ veneratione posthabitâ, veræ Pudicitiæ Reginæ Templum illud consecraretur, sicut à Joanne primo factum esse constat. Sunt, qui velint, Ecclesiam hanc in ædibus dictæ Gallæ fuisse constructam, & lapidem illum non Sapphyrum, sed lazulum [quem stellatum vocant] flavo scilicet, ac cœlesti colore, aureisque, ut peritiores volunt, crepusculis nitentem esse contendant, ut reverà id ita esse vidi: nam *Matris, & Filii Imagines* aureis vestibus indutæ, multisque Stellulis, sivè Rosulis, ramusculisque aureis item duobus circumseptę, necnon Pauli ad dextram, Petri autem ad sinistram extantes effigies, lapide in ipso lazulo innatæ videntur.

DXXIII. Sapphyri natura. Lapis lazulus.

Locus 5. Patriarchium Lateranen.

Ad Lateranense Patriarchium in Aula semidiruta, quæ leonina nuncupatur, eo quod à Leone hujus nominis III. qui Romæ Carolum Magnum Imperatorem coronavit, constructa dicitur circa Annum Domini DCCCX. Beatus Paulus ad Salvat is nostri dextram, Beatus autem Petrus ad sinistram, opere musivo picti cernuntur. Intrà verò Imaginem B. Petri Leo Papa III. & Carolus Magnus conspiciuntur, tabulæ quadratæ similitudinem circà verticem habentes. Id quod viventium insigne est, ut Joannes Diaconus ait. Qua ex re vixisse illos eo tempore, quo illud opus musivum factum fuit apertè colligitur. Eundem item in modum in Aula Conciliorum dicta, ejusdemque Leonis tempore constructa, nunc verò omnino diruta, Apostoli Sancti cernebantur picti, Paulus videlicet ad Salvatoris dextram, Petrus autem ad sinistram.

DCCCX. Vide libellum in S. Greg. Opusculũ Sacramentorum. Jo: Diacon. in Vita B. Greg.

Locus 6. Eccl. S. Praxedis. DCCCXX.

Hujus item rei Exemplum opere vermiculato, seù musivo, circa Annum Domini DCCCXX. constructo à Paschale Papa hujus nominis primo, ut inscriptiones indicant, non semel repræsentatum videre est in Ecclesia Sanctæ Praxedis non solùm in primaria dictæ Ecclesiæ Abside, sed etiam in Oratorio, quod *Hortus Paradisi*, vel *Sancta Maria libera nos à pœnis Inferni*, nuncupatur, hisce namque in locis S. Paulus ad Salvatoris nostri dextram, B. verò Petrus ad sinistram picti, seù collocati conspiciuntur.

Locus 7. DCCCXVII.

Ad vetustissimæ Ecclesiæ, quæ Sanctæ Mariæ in Dominica, sivè Domnica, vel ad Naviculam nuncupatur. Absidem, à Paschale hujus item nominis primo constructam, circà Annum Domini DCCCXVII. & ejusdem Pontificis tempore opere musivo pictam, B. Paulum ad Beatæ Mariæ semper Virginis, Christum filium in sinu gestantis, dextram, B. verò Petrus ad sinistram picti cernuntur.

Locus 8. DCCCXVII.

Ad Absidem itèm Ecclesiæ S. Cęciliæ opere musivo, circà Annum Domini plus minusve DCCCXVII. pictam tempore ejusdem Paschalis primi, qui, ut ait Bibliothecarius, Ecclesiam à fundamentis restituit, Beatus Paulus ad Salvatoris dextram, Beatus autèm Petrus ad sinistram locati conspiciuntur.

Locus 9. Eccl. S. Marci. DCCCXXXIII.

In Ecclesia S. Marci extrà Absidem opere musivo pictam Beatus Paulus ad Salvatoris dextram, B. autèm Petrus ad sinistram conspiciuntur. Quod sanè opus à Gregorio IV. circà Annum Dñi DCCCXXXIII. factum fuit, ut Inscriptiones, quæ inibi leguntur, & Gregorii ejusdem Imago docent. Gregorius namque in Abside ipsa una cum aliis Sanctis pictus cenitur, Tabulæ quadratæ similitudinem circà verticem habens. Quæ sanè Tabula viventis insigne est, ut nuper à nobis ex Joanne Diacono dictum fuit.

Locus 10. Eccl. S. Pudentianæ. Panvinius. CLIV. Pomp. Vgon.

In Ecclesia S. Pudentianæ, omnium Urbis Basilicarum, quæ modò Romæ supersunt (ut ait Panvinius) vetustissima, à Pio hujus nominis primo eidem Sanctæ, circà Annum Domini CLIV. Pompejo Ugonio teste, consecrata, extat vetustissimum Absidæ musivum, Christi Salvatoris nostri, & Sanctorum Apostolorum Imaginibus ornatum, atque admodùm elegans. In quo B. Paulus Salvatoris Christi dextram, Sanctus verò Petrus sinistram occupare cernuntur. Quamvis autèm Ecclesia vetustissima sit, musivum tamen ab Hadriano Papa hujus nominis III. circà Annum Dñi DCCCLXXXIV. factum esse Pompejus Ugonius in Historia Stationum narrat, literis quibusdam inter se complicatis, quæ inibi legebantur, notamque compendiariam efficiebant, admonitus.

DCCCLXXXIV.

Locus 11.

Idem olim videre licebat suprà Sacellum quoddam perantiquum, quod erat in Atrio veteri Basilicæ Sancti Petri Romæ propè Othonis II. Imperatoris porphyreticum Sepulchrum, circà Annum Dñi MC. con-

constructum, & infrà celeberrimam Joti Pictoris fluctuantem Naviculam, quæ nunc ex ruinis ejusdem veteris Basilicæ, atque Atrii jussu Pauli V. Pontificis Maximi diligentèr extracta, & ornata, in Atrio Basilicæ novæ Sancti Petri sita cernitur, Basilica eadem ab eodem summo Pontifice ad perfectionem redacta non sine perpulchro, & miro Basilicæ, atque Atrii Artificio.

Anno Dom. MDCXVIII. Pontific. XIII.

Locus 12. Eccl. S. Mariæ Transtyb. MCXXXIV.

Idem ferè in Ecclesia S. Mariæ Transtyberim ad Absidem opere musivo, tempore Innocentii II. circà Annum Dñi MCXXXIV. vermiculatam cernitur, in qua *B. Maria semper Virgo Christum filium in sinu gestans conspicitur* B. Paulo dextram Sancto autem Petro sinistram occupante partem.

Locus 13. S. Mariæ Majoris Basilica. MCCXC.

Ad præcipuam Basilicæ S. Mariæ Majoris, vel ad Præsepe frontem, quæ Basilicam Lateranensem spectat, suprà porticum ab Eugenio Papa hujus nominis III. circà Annum Domini MCL. constructam, & à Petro, & Jacobo ex Illustrissima Columnensi familia S. R. E. Cardinalibus vermiculatam, circà Annum Domini MCCXC. Beatus Paulus ad Salvatoris nostri dextram, Beatus autem Petrus ad sinistram opere musivo picti cernuntur.

Locus 14. S. Petri Porticus.

Idem ferè cernebatur in Sacello, quod in Porticu S. Petri extabat, & S. Maria ad Febres vocitatur. Erat enim pictura illa vetustissima, quæ olim vel in Sacrario, vel inter Columnas Porticus ejusdem sita erat; infrà quam verò Corpus S. Gregorii Magni humatum olim jacebat. Hoc enim in loco B. Paulus ad dextram Beatæ Mariæ filium in sinu gestantis, Sanctus verò Petrus ad sinistram picti conspiciebantur.

Locus 15. Sacellum SS. Petri, & Pauli. MCC.

Idem, ac splendidius quidem observatum olim cernebatur in vetustiori S. Petri Basilica ad Sacelli Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli Absidem, tempore Innocentii III. circà Annum Domini MCC., cujus absidis exemplar in nostra Bibliotheca Angelica asservatur.

Locus 16. Basilica S. Jo: Lateran. MCCXC.

In Abside Basilicæ S. Joannis in Laterano à Nicolao IV., circà Annum Domini MCCXC. opere musivo constructa, Salvator noster conspicitur, ad cujus dextram B. Petrus, & ad hujus item dextram S. Paulus picti cernuntur. In hac Abside non solum integra Salvatoris nostri Imago, & ad ejus dextram, & sinistram Beati Apostoli, & alii Sancti repræsentantur; Sed in superiori ejusdem Absidis parte Facies illa Salvatoris resplendet, quæ Populo Romano in Basilicæ dedicatione miraculosè apparvit, quæque ab omni semper incendio, quod passa est Ecclesia ipsa, remansit illæsa. Hinc in dicta Abside, quam Nicolaus IV. à fundamentis restituit, hæc legitur inscriptio.

Nicolaus IV. filius S. Francisci sacrum
Vultum Salvatoris reponi fecit in loco, ubi primo
Miraculosè apparuit, quando fuit ista Ecclesia consecrata.

Beatus itaque Paulus ad Savatoris, & S. Petri dextram collocatus conspicitur.

Locus 17. Basilica Sancti Pauli. MCCXVII. MCCXVI. MCCXVII. Honor. III.

Ad Basilicæ S. Pauli Absidem jussu Honorii III., qui fuit ex nobilissima Sabellorum familia, vermiculatam, sivè opere musivo pictam, B. Paulus ad Salvatoris nostri dextram, & Beatus Petrus ad sinistram extare cernuntur. Id quod factum constat, circà Annum Domini MCCXVII. Nam Honorius Papa hujus nominis III., qui Pontificatum suscepit Anno Domini MCCXVI. & obiit Anno Domini MCCXXVII. in Abside commemorata, ad Salvatoris pedes prostratus jacere cernitur, & sub eo hæc leguntur: *Honorius Papa III.* Quæ sanè verba ad ejusdem item Absidis leguntur culmen. Hujusce Absidis exemplar in Bibliotheca nostra Angelica asservatur.

Locus 18. Eccl. S. Clementis. MCCXCIV.

Id quoque conspicitur ad Absidem Ecclesiæ S. Clementis, circà Annum Domini MCCXCIV. vermiculatam, ut inscriptio ad sinistram Absidis latus aureis literis insignita, ostendit. Beatus enim Paulus ad Salvatoris nostri dextram, & Beatus Petrus ad sinistram opere musivo picti cernuntur.

Locus 19. Basilica Sancti Pauli. MCCXVI. MCCCLXXXVI. Apostolica Sedes ex Avenione Romam reportata.

Idem ferè cernitur ad præcipuam Basilicæ S. Pauli frontem ab exteriori Basilicæ parte opere musivo pictam tempore Joannis XXI. qui dictus est XXII., summusque Pontifex Anno Domini MCCXVI. renunciatus. Insignia verò Clementis VI. vel Gregorii XI. ejus Nepotis, qui Apostolicam Sedem ex Avenione Anno Dñi MCCCLXXVI. Romam reportavit, ad ejusdem frontis fastigium conspiciuntur, ob aliquam fortasse murorum reparationem ab hoc, vel ab illo præstitam.

Locus 20. Basilica Lateranen. MCDXCIV. Locus 21.

Istùc ferè ipsum repræsentatur suprà majus Altare Basilicæ Lateranensis in ferculo illo, seù ciborio, in quo Sanctissima Beatorum Petri, & Pauli capita diligenter, ac devotè asservantur; ibi enim ad partem illam, quæ vergit ad Scalam Sanctam extant nonnullę Imagines satis vetustę à Leonardo Vincio, circà Annum Domini MCDXCIV. depictæ, nunc autèm recenti colore illustratæ, quarum media est Christus Dominus Cruci affixus, ad ejus dextram Mater Domini, deindè Paulus: Ad sinistram verò Joannes, deinde Petrus picti cernuntur. Ad Angelos item ejusdem Ciborii extant Imagines Sanctissimorum Apostolorum Petri, & Pauli marmoreæ, quarum illa ad sinistram, hæc autem ad dextram sitæ cernuntur.

Locus 22. Eccl S. Laurentii in Lucina.

In Ecclesia S. Laurentii in Lucina vetustissimæ ad Absidem extant picturæ, inter quas B. Paulus ad Salvatoris nostri dextram, B. autem Petrus ad sinistram picti conspiciuntur.

Locus 23. Eccl. Ss. Quat. Coron. S. Chrysogon.

Idem ad Ecclesiæ Sanctorum Quatuor Coronatorum, necnon ad Sacrarum Ædium S. Chrysogoni Absidem videre licet, ibi enim B. Paulus ad dextram Salvatoris, Petrus autem ad sinistram: hic verò B. Paulus ad dextram Beatæ Mariæ semper Virginis, & S. Petrus ad sinistram picti conspiciuntur.

Locus 24. Eccl. S. Andreæ.

In Ecclesia S. Andreæ, quæ erat ubi nunc

tunc est Ecclesia S. Antonii, propè Basilicam S. Mariæ Majoris, Absis erat musivo picta, quæ solo prophanata, & in hominum usum conversa nunc superest, & in ea cernitur Sanctus Paulus ad Christi dextram, & S. Petrus ad sinistram. Musivum autem constructum fuit à Simplicio Papa Anno Domini CDLXXIV.

Locus 25. Eccl. S. Venantii.

In Ecclesia S. Venantii propè Baptisterium, vel S. Mariam ad fontem juxtà Basilicam Lateranensem, ad Absidem Anno Domini DCXXXVIII. constructam, S. Paulus ad dextram, & S. Petrus ad sinistram picti repræsentantur, inter quos Apostolos Beatæ Mariæ semper Virginis cernitur Imago, suprà quam Imago Salvatoris repræsentatur.

Locus 26. Eccl. S. Praxedis.

In Ecclesia S. Praxedis ad Absidem, musivo item pictam Anno Dñi DCCCXVIII. S. Paulus ad Salvatoris dextram, & S. Petrus ad sinistram picti cernuntur.

Locus 27. Eccl. S. Mariæ in Palmis.

In Ædicula S. Mariæ in Palmis propè Portam Salariam Romæ, Sanctus Paulus ad dextram B. Mariæ semper Virginis filium in sinu gestantis, & S. Petrus ad sininistram picti repræsentantur.

Locus 28. Basilica Lateran.

Id ipsum prætereà ætate nostra non sine validissima ratione observatum conspicimus in laqueari, sivè contignatione illa Basilicæ Lateranensis Absidi adhærenti, quam suis impensis Clemens VIII. magnificentissimè construendam curavit. In hac enim Contignatione auro ditissima, necnon Sculpturis, ac picturis ornatissima, quæ Majori imminet Altari, B. Paulus ad Salvatoris nostri dextram, S. autem Petrus ad sinistram collocati cernuntur.

Locus 29. Anno Dom. MDC. Pontif. Anno XI.

Istuc denique ipsum factum esse constat ab eodem Paulo V. Burghesio Romano Pontifice Maximo in primaria Porta Palatii Apostolici Montis Quirinalis, Marmoreis Imaginibus perpulchre ornata, in qua Deipara Maria semper Virgo Filium in sinu gestans repræsentatur, ad cujus dextram S. Paulus, ad sinistram verò S. Petrus collocati cernuntur.

In primaria item Porta Palatii Vaticani idem asservatum cernitur, veteri musivo instaurato tempore Pauli V. Burghesii Romani Pontificis Maximi.

Locus 30.

Hunc tandem aliquando usum pingendi, seù collocandi Sanctorum Apostolorum Imagines, mirum in modum illustrabimus, si antiquam summorum Pontificum in Sacratissimis Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli Capitibus, sivè Craniis collocandis consuetudinem explicabimus. Hæc enim in Oratorio Sancti Laurentii, quod nunc Sancta Sanctorum, vel Sacellum S. Salvatoris, ad fastigium Scalæ Sanctæ situm, nuncupatur, asservabantur, ut Panvinius in suo de septem Urbis Ecclesiis libello testatur hisce verbis: *In eodem Oratorio diù [ut dixi] jacuerunt Apostolorum Petri, & Pauli capita, quæ Innocentius Papa III. [ut ex hac inscriptione liquet] sub Altari S. Salvatoris æreis armariis recondidit.* Hæc Panvinius; quo deindè in loco post verba statim citata, Imagines Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli impressæ cernuntur, Paulus scilicèt ad dextram, Petrus verò ad sinistram, in eundem, ut puto ordinem, quo dictas Imagines eo in loco positas Panvinius invenit, cum hac inscriptione:

Panvinius de septem Urbis Eccl. pag. 289. De Oratorio S. Laurentii.

In Panvinii libro pag. 190.

Hoc Opus fecit fieri
Dominus Innocentius Papa III.

Innocentius hujus nominis III. Anno Domini MCXCVIII. Pontifex Maximus renunciatus fuit. Obiit verò Anno Domini MCCXVI. Quarè hoc annorum intervallo Imagines ipsas dicto in Oratorio in eum, quem expressimus Ordinem, collocatas fuisse fatendum est. Immò Panvinius ait. *Qui verò Apostolorum capita in eo Oratorio primus recondiderit, non inveni. Illud certè ex vetusto Rituali libro constat, eodem in loco antè annos plùs, minùs noningentos sub Sergio Primo, qui Anno DCLXXXVII. Pontifex factus est, servari solita fuisse.* Hùcusque Panvinius. Ex hoc deinde Oratorio pretiosissima Sanctorum Apostolorum capita ab Urbano V. in Basilicam S. Joannis Lateranensis translata suprà ferculum, seù Ciborium, ad hanc rem erectum, fuerunt collocata, B. Paulo dextrum S. Petri latus occupante. Qua in re pro iis, qui ab Urbe absunt, libet enarrare, quæ Panvinius de hac translatione scribit; Verba ejus sunt hæc: *In media Basilica Lateranensi posticum versus extat Ara Maxima, sivè Altare majus Basilicæ marmoreum: super cujus etiam marmoreo ciborio quatuor columnis cum capitulis Corinthiis sustentato, in Tabernaculo ferreis cancellis optimè circumcluso, & munito extant Sacratissima Apostolorum Petri, & Pauli capita, ab Urbano Papa V., quandò Romam ex Avenione venit, ex Basilica S. Laurentii, quæ Sancta Sanctorum dicitur, excepta, & in eo loco Thecis argenteis clusa collocata. Jacuerant autèm in Sancti Laurentii Basilica, ut infrà aperiam, multis annis. Urbanus porrò videns ea digno in loco, ut par erat, haud servari: fabricato ad id aptè ferculo illo marmoreo, Thecas argenteas gemmisque, margaritis inæstimabilis pretii unionibus refertas, seù capita fabricari fecit, in quibus pretiosissima Apostolorum crania collocavit, & diligentissima sub custodia [quemadmodum hactenus fit] observari mandavit.* Hæc Panvinius de Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli craniis, quæ magnâ veneratione, ac diligentiâ custodiuntur in Ciborio illo marmoreo, quod est in editissimo loco situm, catenis, & Ostiolo ferreis munitum, necnon *quatuordecim* clavibus omninò diversis clausum, quarum duæ à Summo Pontifice, tres à Lateranensi Capitulo, duæ à Societate S. Salvatoris, sex à Conservatoribus Urbis Romæ, una verò à Priore Caporionum conservantur: clavium autèm aliquæ Ostiolo, & aliquæ catenis deserviunt. Cum igitur in Ciborium illud nonnisi paucissimis hominibus, & rarissimè quidèm, & non sine maxima difficultate, vel non sine urgenti necessitate, ingrediendi facultas concedi soleat; Nos tam pro iis, qui ab Urbe absunt, quàm

MCXCVIII.

MCCXVI.

Panvinius ubi suprà ex Bibliothec. pag. 191.

CM. Sergius I. DCLXXXVII.

Urban. V.

Locus 31. Panvin. pag. 119. De Basil. Lateran. in qua Ss. Apostolorum capita custodiuntur.

Urban. V. Ex Avenione Romam profectus. Sancta Sanctorum.

Notandum de Ciborio S. Joannis in Laterano. Ciborium quatuordecim clavibus clausum.

pro iis, qui Romæ degunt, hoc loco apponenda censemus, quæ intrà Ciborium extant, veluti sunt simulachra illa argentea, & inscriptiones aliquot, quæ multa scitu digna complectuntur, præsertim verò quòd cum Paulus ad dextram, Petrus autem ad sinistram collocati eo in loco cernantur. Nam Thecę illę argenteę (quarum quęlibet, ut Papirius Massonius in Vita Urbani V. refert mille septuaginta Marchis ponderant) umbillicò tenus [ut ego ipse vidi] ad Imaginum Sanctorum Apostolorum similitudinem, & ad Colossęam formam effictę, intrà quam pretiosissima Petri, & Pauli capita, seù potius crania esservantur, sunt gemmis, & margaritis refertissimę, in primis autem S. Petri Tiara, quam Regnum Mundi passim appellant.

Lib. 6.

Ad imaginem Beati Pauli infrà pectus orbiculatim legitur hæc Inscriptio, characteribus, ut ajunt, piccardis, argento incisa: *Dominus Urbanus Papa V. fecit fieri hoc opus Anno Domini MCCCLXIX. ad honorem Capitis B. Pauli.*

Vrban. V. MCCCLXIX

Paulò inferiùs de dono Caroli V. Francorum Regis: *Carolus Dei gratiâ Rex Francorum, qui coronatus fuit Anno Dñi MCCCLXIV. donavit præsens Lilium in honorem Beati Pauli, quod est positum in pectore ejus. Hoc opus fecit Joannes Bartholomæus de Senis Aurifaber.*

Carolus Francorum Rex. MCCCLXIV.

Lilium hoc est aureum, & prægrande septem gemmis, quatuor adamantibus, & quatuordecim unionibus, sivè margaritis ornatum, ac ditatum. Adamantes sunt satis grandes: Uniones verò videntur eas habere conditiones, aut qualitates omnes, quæ ipsas uniones insignes, ac pretiosas reddunt, juxta Plinii sententiam, dicentis: *Unionum dos omnis in candore, magnitudine, orbe, levore, & pondere consistit.*

Adamantes. Vniones. Vnionis qualitates.

Ad imaginem Beati Petri extat alterum ejusdem qualitatis, & quantitatis Lilium cum iisdem Inscriptionibus, mutato solùm nomine Beati Pauli, cujus loco legitur nomen Beati Petri; Paulus autèm (uti diximus) ad dexterum Beati Petri latus extare cernitur.

Ad imaginem Beati Petri in lamina argentea, infrà Lilium, hi duo incisi versus leguntur:

Erigat, ut propriam Sedem tua Petra, redibit
Hùc Vaticana Pastor ab Arce Petre.

Ad imaginem B. Pauli in lamina itèm argentea, infrà Lilium, hi duo alii versus incisi leguntur

Cedit Apostolicus Princeps tibi Paule; vocaris.
Nàm dextræ natus, Vas, Tuba clara Deo.

Hoc distticho Beatus Paulus *filius dexteræ* appellatur, propterea quòd, uti non semèl diximus, fuit de Tribu Beniamin, teste Ambrosio Sancto: quæ sanè vox hebraica, latinè, filius dexteræ interpretatur, ob idque ipsi Paulo dextram dari nonnulli contendunt, quià sicut Beniamin postremus inter fratres suos, omnibus fratribus prælatus, & filius dexteræ in libro Geneseos appellatus legitur, ità & Beatus Paulus intèr Apostolos postremus, & quasi filius dexteræ, nuncupatus, dextram Apostolorum Principis occupat. Verùm hæc ratio cum aliis in versu pentametro in medium allata non sufficit, quià si satìs esset omnibus in locis Beato Paulo dextræ locus daretur. Quod ità esse non constat, ut superiùs demonstravimus. Quamvìs autem res ità se habeat, hoc tamèn in Ciborio Beatus Paulus, vel tamquàm filius dexteræ dictus, vel quià post glorificationem vocatus fuit, ad dextram Beati Petri extare cernitur, nullâ re aliâ intèr eos intercedente: Utcumque verò sit nè in recensendis pro re à nobis initio propositâ explicandâ, exemplis Romæ à me visis longiorem, quàm sat est, contexamus orationem; dextram B. Paulo, sinistram Beato Petro (picturis quibusdam, & perpaucis quidèm, iisque venerandam non redolentibus vetustatem, exceptis) dari solitam pro comperto habemus, dummodò intèr eos Christus, vel Crux, sivè *Beata Maria semper Virgo filium in sinu gestans* intercedat. Id quod non solùm in picturis mille ab hinc, & ampliùs annis opere musivo factis per universam Italiam observatum inveni, dum ego Sodalitatis Augustinianæ à secretis unà cum Generali Magistro Spiritu Vicentino eam visitandi gratiâ peragravi. Sed ad hanc item usque diem inter pingendum, & quod magis est, intèr Missam solemnitèr celebrandam, sicut intèr divina Officia coràm Summo Pontifice, & Sacro Cardinalium Collegio recitanda, in Sacelli Pontificii Altare, argenteis Sanctorum Apostolorum Simulachris ornato, passim observatur, ut infrà ostendemus. Hùc fortassè spectat Sacrarum Epistolarum ordo, in quo, quamvìs Paulus intèr Apostolos sit postremus, tamquàm postremo loco vocatus, ejus tamen Epistolæ intèr cæteras Jacobi, Petri, Joannis, & Judæ Epistolas, juxtà temporum seriem digestas, primarium obtinent locum. Nàm B. Paulus (cui Evangelium præputii, sicùt & Petro Circumcisionis commissum fuit) anteà Saulus, deindè verò ex Lupo in agnum mutatus, ex Persecutore Ecclesiæ Defensor, & Prædicator Veritatis, ac Doctor Gentium effectus, quatuordecim scripsit Epistolas, tùm publicâs, tùm privatas, in quibus ipse ardentissimo Jesu Christi amore flagrans, nomen Jesu quingentiès exprimit. Hinc suprà id, quod dici potest, Amator Jesu Christi factus, ad Galatas scribens, ait: *Christo crucifixus sum Cruci*, hoc est, *per passionem ex fide procedentem*, ut inquit Lyranus. Immò paulò inferiùs ait: *Vivo autem jam non ego* (idest vetus homo, ut Glossa interlinearis interpretatur) *vivit autèm in me Christus*, hoc est, habitans in me per gratiam vivificantem, Lyrano interprete; Anima enim per peccatum mortua, per gratiam Dei vivificatur, ad Deum conversa. Hunc in modum Beatus Paulus vivificatus,

Ambrof. de Benedict. Patriarch. c. 12. Beniamin. quid.

Gen. 35. Regula observanda in SS. Apost. collocan. Auctor hujus libri fuit jam à secretis Ordinis S. Augustini. Epistolarum ordo. Galat. 2. Jesu Nomen quingentiès expressum in Epist. Pauli. Galat. 2. Lyranus.

Col-

Crux fundamentum Ecclesiæ. Collegio Apostolico adscriptus, post Christi glorificationem emanantem à Cruce ipsâ Ecclesiæ Catholicæ fundamento, ad Galatas item scribens ait: *Mihi autem absit gloriari, nisi in Cruce Domini Nostri Jesu Christi, per quem mihi Mundus crucifixus est, & ego Mundo.* Nàm in Beato Paulo per Christum Cruci affixum Mundi concupiscentia nullam habens virtutem, mortua erat, tamquàm Cruci affixa: quià Mundi gloriam (interprete Beato Augustino) non quærebat, nec ipse à Mundi gloriâ quærebatur. Ideò & se Mundo, & Mundum sibi crucifixum gloriabatur. Non enim nisi in Cruce Domini, idest in fide, ac prædicatione Jesu Christi Cruci affixi gloriabatur; quià quod Judæis scandalum, & Gentibus stultitia videbatur, ipsi Paulo sapientia, & gloria fiebat, & erat. Hinc Beatus Pater Augustinus locum Apostoli ad Galatas scribentis nuper citatum explicans ait: *Ideò Crux in fronte credentium* (ubi est sedes verecundiæ) *figitur, ut de nomine ejus fides non erubescat, & magis Dei gloriam, quàm hominum, diligat.* Quarè Beatus Paulus eodem in loco supèr citato se stigmata Domini Jesu, hoc est, militiæ Christi signa, suo in corpore ferre gloriabatur, dicens; *Ego enim stigmata Domini Jesu in Corpore meo porto.* Beatus namquè Paulus in suo gestabat corpore cicatrices plagarum, ac verberum, sivè notas passionis Christi, & characteres Crucis, tamquàm trophæum, & insigne regium altius, & cunctis visendum attollebat, & in illis gloriabatur; quià per Crucem Christus fuit exaltatus, & glorificatus; post cujus glorificationem per Crucis trophœum explicatam, Beatus Paulus ad Apostolatum fuit vocatus. Quarè ad Corinthios scribens, ait: *Non enim judicavi me scire aliquid intèr vos, nisi Jesum Christum, & hunc Crucifixum.* Sicùt autem nonnisi Christum Crucifixum scire profitebatur, ità etiam hunc ipsum suis in Epistolis sempèr prædicabat, & nonnisi in illo, & in illius Cruce gloriabatur. Hinc non solùm ejus Epistolæ intèr Jacobi, Petri, Joannis, & Judæ Epistolas primarium obtinent locum; sed ipsemet Apostolus Paulus, quamvis intèr Apostolos postremò vocatus, dextrum Christi latus occupare solet, modò intèr eos, ut non semèl dictum est, Christus, vel Crux, in qua, teste Origene, fundata est Ecclesia; sivè etiam Beata Maria sempèr Virgo, Filium in sinu gestans, intercedat. In aliis autem locis Beatus Petrus dextram, Paulus verò sinistram occupare solent, Bullis, sivè Literis Summorum Pontificum plumbeo signo munitis, exceptis, in quibus non solùm ob Crucem intèr eos impressam, verùm etiam ob rationem in medium nuper allatam, B. Paulo dextrum B. Petri latus datum sempèr inveni: Bullas enim circitèr sexcentas in variis Tabulariis, sivè Archivis asservatas, vidi, in quibus partem à B. Paulo dextram, à Beato autem Petro sinistram occupatam nunquàm non reperi. Cuique tamèn horum in Ecclesiâ sibi dedicatâ, dextra, re quavis intèr eos intercedente, concedi solet, ut in Basilica S. Petri Romæ observatur, dum argentea Sanctorum Apostolorum simulachra ad Altaris ornatum adhibentur. Hinc Episcopi in muniis Ecclesiasticis propriâ in Ecclesiâ exercendis primarium locum obtinent, etiamsi alii Episcopi, vel Archiepiscopi dictis muniis intersint; quisque enim suâ in Ecclesiâ, tamquàm habens Jurisdictionem, primum locum occupare solet, ac debet. Quem sanè usum ad hanc rem demonstrandam in Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli Simulachris collocandis observatum inveni, cæteris verò in locis dextrum B. Petri latus B. Paulo dari solet, ac debet, conditionibus, quas non semel in medium attulimus, perspectis, & observatis; sicùt in Apostolici Palatii Cappellâ à Sixto IV., & in Cappellâ Apostolicâ Montis Quirinalis à Paulo V. constructâ fieri semper solet; Ibi enim, dum Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli Simulachra inter Sacrum faciendum, vel intèr divina Officia decantanda ad ornatum Altaris collocantur, S. Paulus ad dextrum Crucis latus, Sanctus verò Petrus ad sinistrum collocati semper cernuntur, ut nupèr dictum fuit.

Huic determinationi, sivè conclusioni Sanctus Pater Augustinus, Doctor eximius, & S. Leo Papa, hujus nominis Primus adversari videntur. Nàm Sanctus Pater Augustinus de Beatis Apostolis Petro, & Paulo sermonem habens, incertum esse ait, uter alteri præponatur, & in hanc loquitur verborum formam: *Ergò Beati Petrus, & Paulus eminent super omnes Apostolos, & peculiari quâdam prærogativâ præcellunt. Verùm, intèr ipsos, quis cui præponatur, incertum est. Puto enim, illos æquales esse meritis, qui æquales sunt passione; & simili eos Fidei devotione vixisse, quos simùl videmus ad Martyrii gloriam pervenisse. Non enim sinè causâ putemus factum, quod unâ die, uno in loco, Tyranni unius toleravere sententiam. Unâ die passi sunt, ut ad Christum pariter pervenirent, uno in loco, nè alteri Roma deesset: sub uno persecutore, ut æqualis crudelitas utrumque constringeret. Dies ergò pro merito: locus pro gloriâ, persecutor decretus est pro virtute.* Hæc Sanctus Augustinus de Sanctis Apostolis Petro, & Paulo in serm. 3., quem Lovanienses, & Lugdunenses Sancto Maximo Episcopo Taurinensi, alii verò Sancto Ambrosio adscribunt.

Sanctus Leo de iisdem Apostolis loquitur in hæc verba: *De quorum meritis, atquè virtutibus, quæ omnem loquendi superant facultatem, nihil diversum, nihil debemus sentire discretum; quià illos, & electio pares, labor similes, & finis fecit æquales.* Hæc Leo in primo de Natali Apostolorum Petri, & Pauli sermone, qui legitur in quintâ die infrà Octavam Apostolorum Petri, & Pauli.

His objectionibus satisfieri posse censemus, si dicamus, incertum esse, quis cui intèr duos Apostolos, Petrum scilicèt, & Paulum sit præferendus, non quantùm ad eorundem Imagines collocandas, nequè etiam quantùm ad Jurisdictionem, vel quantùm ad auctoritatem,

Marginal notes: Galat. 6. — Orig. Serm. de Cruce. — S. August. de verb. Apost. Serm. 2. circà med. tom. 10. — Corinth. 1. — Augustin. ubi suprà. Pro hac sententia Augustini vide tom. 6. Glossarum bibliorum. — Galat. 6. — Corinth. 2. — Regula observanda in SS. Apostolis colloc. — Origen. in Serm. de Cruce. — Crux in Bullis extat semper inter Apostolos Petrū, & Paulum. — Bullæ circitèr sexcentæ in Archivis asservatæ. — Usus collocandi Apostolos in Basilica S. Petri. — Usus collocandi Apostolos in Cappella Sixti IV., & Pauli V. — S. Augustin. Serm. de Sanctis tom. 10. & legitur in 7. die infrà Octav. Apost. Petri, & Pauli sub nomine S. Maximi Episcop. Taurinensis. — S. Ambros. tom. 5. serm. 12. — S. Leo Serm. 1. in Natali Apostolor. Petri, & Pauli. — Objectionum solutiones.

tem, aut potestatem Regiminis Pontificiam, & Pastoralem (Paulus enim hac in re Petro fuit minor, & inferior) nec quantùm ad insignem miracula faciendi prærogativam, cùm ad Beati Petri umbram sanarentur infirmi, sed (ut S. Thomas in Epistola ad Galatas ait) quantùm ad Auctoritatis executionem, in qua Paulus fuit Petro æqualis, nec non quantùm ad potestatem Ordinis (uterque enim fuit Episcopus) vel quantùm ad auctoritatem prædicandi, & merita passionis, qua (ut suprà dictum est) sub uno, eodemque Tyranno, ac persecutore passi sunt, ut æqualis crudelitas amborum virtutem experiretur, ac probaret. Hinc electio (ut ait S. Leo) fecit pares, quatenùs ambo immediatè à Christo ad Apostolatum fuerant vocati, labor itèm eosdem fecit similes quantùm ad executionem prædicandi. Finis tandèm æquales, quantùm ad mortem sub ejusdem Tyranni crudelitate consumatam. Quantùm verò ad nonnullas eminentias, Paulus fuit Petro major, præsertim verò (ut Doctori Angelico placet) in sex prærogativis: Quarum prima fuit, quantùm ad vocationem, factam post Christi glorificationem Act. 9. Secunda, quantùm ad scientiam, in qua, ut S. Hjeronymus in Apologia ad Pammachium, & Eusebius lib. 3. Historiæ Ecclesiasticæ testantur super omnes Apostolos majorem in modum effulsit: Tertia, quantùm ad Secretorum Dei cognitionem, per raptum ad tertium usque Cœlum 2. Corinth. 12. Quarta, quantùm ad bonorum operationem, quia omnibus aliis abundantius laboravit, in prædicando præsertim prima Corinth. 15. Quinta, quantùm ad Virginitatem, prima Corinth. 7. Sexta quantùm ad malorum perpessionem 2. Corinth. 11. Adde Septimam, & Quintæ, & Sextæ adsimilem juxtà Beati Chrysostomi sententiam, de Beati Pauli laudibus dicentis: *Homo ignobilis, abjectus, & circumforaneus, qui artem exercebat in pellibus, in tantum virtute progressus est, ut vix triginta annorum spatio, & Romanos, & Persas, & Parthos, & Medas, & Indos, & Scythas, & Æthiopes, & Sauromatas, & Saracenos, & omne prorsus humanum genus sub jugum mitteret veritatis*. Hinc idem Chrysostomus de laudibus Pauli Sermone admodùm prolixo comprehensis, dum Paulum multis, & veteris, & novi Testamenti Justis, aut Sanctis comparare studet, eos tamen à Paulo longe superari eloquenter ostendit hisce verbis: *Cui te ò B. Paule Justorum veteris Testamenti, vel Novi videam comparare? Omnium quippè virtutem, quasi in Arca quadam, sed cum multo prorsùs cumulo condidisti. Deniquè si totum contrà Te aliquis singulorum Justorum appendat chorum, inveniet trutinam virtutum ponderibus à tua parte depressam*. Et infrà, inquit: *Etiamsi Angelorum, etiamsi Justorum hominum circumvolem choros, non invenio comparationem, cui non tàm cumulo meritorum Paulus occurrat*. Hæc Chrysostomus.

S. Thom. in Epist. ad Galat.

S. Augustin.

Pauli eminentiæ, vel prærogativæ septem. S. Thom. in 2. Corinth. c. 12. in lect. 3. Prærogativa prima. Secunda. D. Thom. 2. 2. quæst. 175. art. 3. ad 1. Hieronym. Euseb. lib. 3. hist. Eccles. cap. 24. Tertia. Quarta. Quinta, & Sexta. Septima.

Chrysost. homil. 4. de laudibus Pauli tom. 5.

Chrysostom. hom. 5. to. 3.

Quis igitùr Paulum, qui Petro, quantùm ad potestatem Regiminis, & Jurisdictionem Pontificiam est minor, sed quantùm ad potestatem ordinis, sive etiam executionem prædicandi est æqualis; quià teste Ambrosio 2. ad Galatas in prædicatione Gentium primatum habebat, sicùt Sanctus Petrus in prædicatione Circumcisionis, quantùm ad electionis, vocationisque tempus, & quantùm ad tot, tantasque prærogativas, majorem Petro esse, quis (inquam) inficias ire audeat? Quisve tandem dictis de causis in Bullis Pontificiis dextrum Petri latus Paulo tribuendum neget? Vel *si intèr eos Christi Salvatoris imago, vel Crux ipsa intercedat*, quis dextram Christi, vel Crucis partem, Petro sinistram occupante, Paulo concedendam ambigat? Paulus enim, ut multa paucis de ipso comprehendam, fuit anteà Ecclesiæ Persecutor, & Lupus; posteà Defensor, & Agnus; olìm Saulus, idest superbus, vel sepultus; deindè Paulus, hoc est modicus, vel pusillus latinè, & humilitate insignis. Fuit item Angelus terrestris, & homo cælestis, prædicator veritatis, cælestium secretorum arca, Christianæ Religionis columna, Fidei fundamentum, pudicitiæ amator, Scriptor Evangelicus, objurgator vitiorum acerrimus, Ecclesiæ splendor, fons sapientiæ, puteus eloquentiæ, cujus Epistolæ universum terrarum Orbem illustrarunt, cujus verba tonitrua videbantur, ut Hieronymus de ipsius dicendi sublimitate hunc in modum testatur, dicens: *Quotiescumque Paulum lego, videor mihi non verba audire, sed tonitrua*. Hæc, & alia à Chrysostomo, & à Doctore Angelico enarrata de Paulo, post Christi ascensum ad Apostolatum vocato, plenariæque auctoritatis executione insignito, quis eidem in Pontificiis præsertim Bullis, aliisque in locis juxtà regulam præscriptam, dextrum latus tribuendum esse negabit? Desistat ergò, quisquis ille sit admirari, cur Paulus interdùm Petro præferatur, nec id per imperitiam, nec fortuitò, nec ad cujusvis arbitrium, nec temere factum esse, nec ob id Petro potestatem diminui ullò pacto opinetur; quandoquidem idipsum de Moyse tamquàm Prophetà, & de Aaron tamquàm Pontifice Summo in Lege veteri factum esse constat; alterum enim alteri prælatum fuisse Exod. 6. invenimus; Aaron enim & primogenituræ, & Sacerdotii summi ratione ipsi Moysi præponitur. Contrà verò Moyses, tamquàm Propheta, verba à Deo immediatè suscipiens, & Populo per Aaron tamquàm per interpretem præbens, ipsi Aaron præfertur? Hinc Sanctus Ambrosius ait: *Ergò in causa Prophetiæ Moyses sicùt Propheta præfertur: ubi autem causa, & munus, & officium Sacerdotii est, præfertur Aaron, sicùt Sacerdos*. Huic veritati Franciscus Turrianus in adnotatione ad cap. 33. Apostolicarum Constitutionum, apertè subscribit, dum Constitutionem Petri, & Pauli à Clemente Primo conscriptam recitat hunc in modum; *Ego Paulus, & Ego Petrus constituimus, &c.* Hoc enim ordine in manuscriptis Codicibus Paulum, & Petrum se reperisse testatur; quàmvis eorum collocatio immutata sit ab

Paulus quomodò Petro Minor æqualis, & major. S. Ambros. in cap. 2. ad Galat. tom. 3.

Saulus idest Sepultus Paulus idest pusillus.

Hieronym. ad Pammach. to. 1. epist. 50.

Moyses, & Aaron quomodo inter se præferantur.

S. Ambros. in cap. 10. Levitici tom. 1.

Franc. Turrianus tom. 1. Concilior. in quo sunt explanationes Constitution. Apostolicarũ per Clementem 1. lib. 8. cap. 33. pag. 263.

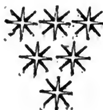
iis, qui dictæ collationis rationem ignorabant, ut videre est in ipso Textu, qui in eodem Conciliorum tomo impressus invenitur contrà ordinem in Codicibus manuscriptis repertum; qui tamen ordo dignitati, aut primatui Petri Apostolorum Principis derogare non potest, ut ipse Turrianus dicto in loco, & rectè quidèm docet.

Concil. tom. 1. pag. 145. c. 33.

Epistolæ itèm B. Petri post S. Jacobi Epistolam in Bibliorum canone locantur, ac recensentur, quippè quæ post eam conscriptæ sunt, ut Lyranus testatur, Beati tamèn Petri Principatui, ac prærogativis non derogatur. Nàm Petrus, in quo fuit Fidei unitas, pœnitentiæ veritas, amorisque soliditas, teste Beato Bernardo extitit Apostolorum Princeps, primus Confessor Dei, atquè Discipulus, Pastor humani generis, Claviger æthereus, Christi amator maximus, anteà Simon, qui, obediens, interpretatur, eo quod obediens fuerit Domino dicenti: *Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum*. Deindè à Christo Domino Petrus fuit nuncupatus, hoc est, agnoscens, quatenùs Christum agnoscens, dixit; *Tu es Christus filius Dei vivi*. Vel Petra, sivè Cephas syriacè, idest, Petra solida, Ecclesiæ scilicèt fundamentum. Undè vicissim audire meruit; *Tu es Petrus* (sivè Petra solida, vel magna, ut vox ipsa Syriaca sonat) *& supèr hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam*. Vel Cephas græcè, quod latinè Caput interpretatur, dictus est, Princeps videlicet Apostolorum, & Ecclesiæ Caput, quippè, qui Antiochensi Ecclesiæ post Christi Domini Resurrectionem, & in Cœlum Ascensionem, & Spiritus Sancti missionem, septem præfuit annis, Sacrosanctumque Evangelium in Ponto, Galatia, Cappadociâ, Asiâ, & Bithiniâ prædicavit. Secundo verò anno Claudii, ad expugnandum Simonem Magum Romam pervenit, ubi annis quinque, ac viginti ejusdem Urbis Pontificatum tenuit, tamquàm universalis Ecclesiæ caput ad ultimum usquè, hoc est, quartumdecimum Neronis annum. Petrus Mare pedibus calcavit, præteriens, languidos umbrâ suâ sanavit, claudis gressum restituit, Paralyticis membra reparavit, Viduam defunctam Dorcadem, idèst Tabitham mortuam suscitavit. Ananiam, & Sapphyram, reos perfidiæ, mortis etiàm animadversione damnavit, Simonemque Magum per aera volantem ad terram collisit. Quibus in rebus, & Spiritualem, ac temporalem potestatem sibi à Christo Domino datam patefecit. Petrus fuit Sacerdos magnus, Summus Pontifex, Princeps Episcoporum, primatu Abel, Gubernatu Noe, Patriarchatu Abraham; ordine Melchisedech; dignitate Aaron; auctoritate Moyses; judicatu Samuel; unctione Christus. Ei Jurisdictionis claves traditæ sunt, eidemque oves concreditæ omnes: Immò ipse non modò ovium, sed & Pastorum omnium Pastor fuit; aliis namquè in sollicitudinis partem accitis, solus Petrus in plenitudinem Potestatis vocatus est. Quid enim per claves Beato Petro à Christo Domino datas, nisi supremam in universam Ecclesiam potestatem eidem collatam intelligere possumus, ac debemus? Hinc soli Petro post trinam confessionem negationi trinæ respondentem, bis non sinè mysterio dictum fuit à Christo: *Pasce Agnos meos*; Tertio autèm; *Pasce oves meas*. Per quæ sanè verba munus Pastorale quodcumque intelligendum dicas oportet. Nàm veri Pastoris officium est, non solùm præbere cibum, sed oves itèm ducere, ac reducere, præesse, regere, tueri, & castigare. Hinc Petrus, ut uno verbo cuncta comprehendam, supremus fuit hisce in Terris Pastor, Judex videlicèt, ac Princeps omnium, qui erant in Ecclesia, cujusmodi omnes ejus Successores, & Christi Vicarios esse apertè fatemur.

B. Bernard. in sententiis per num. tern. expl.
Petri nomina, & gesta.
Simon idest obediens.
Petrus idest agnoscens.
Matth. 16.
Cephas idest Petra solida tom. 1. Matth. 16.
Matth. 16.
Cephas, idest caput.
Petri gesta.
Petri nomina.
Joan. 21.

Quamvis itaquè Beato Petro claves Jurisdictionis, ac potestatis, Beato autèm Paulo Sapientiæ claves datæ sint; qui tamèn Paulo dextram Petri in collocandis Apostolis tribuit, Apostolorum Principis potestati, vel Jurisdictioni, atquè prærogativis derogare ob rationes in medium allatas non est censendus, regulâ, quam explicavimus, observatâ. Quamvis itèm in eorundem Sanctorum Apostolorum Imaginibus ordine disponendis ritus antiquorum non observetur, citrà tamèn errorem id quoque fieri posse opinor. Commentarium autèm in hanc rem conscripsi, ut potiùs aliorum, qui me (ut initio dixi) ad scribendum impulerunt, satis, quàm meæ voluntati facerem, eodemque temporis intervallo, ab iis, qui Beato Paulo dextram Beati Petri, nec fortuitò, nec per imperitiam tribuerunt, dextram sinistrâ digniorem existimatam fuisse demonstrarem. Id, quod pro viribus præstare adlaboravi.

Quos

Quos de hac re aliquid scripsisse, vel mentionem saltèm fecisse inveni, hoc loco subiiciendos putavi.

1 *Petrus Damianus in Epist. ad Desiderium Abbatem, qui etiam primus in hanc materiam scripsisse censetur.*
2 *S.Thomas in Prologo epist.1.ad Galat. lect.1. Jo: 16., & in 2. Corinth. cap.12. lect.3.*
3 *Innocentius III. in sermone de quatuor Evangelistis.*
4 *Augustinus Triumphus de Potest. Eccles. q.7. art.2. ad primum argum., & in cap.2. ad Galat.*
5 *S. Bonaventura in Psalm.67.*
6 *Joannes Ludovicus Vivaldus in opere Regali Notab. 4.*
7 *Joannes de Silva in tract. de Benef. 1.part. quæst.5.*
8 *Lodovicus Gomessius in cap. 1. de Constitut. lib.6. n.57.*
9 *Bartholomæus Veronen. in tract. de Imp.elig. in verbo Ratione dignitatis.*
10 *Antonius Nebrissensis in adnot. ad quinquaginta Scripturæ Sacræ loca.*
11 *Guillelmus Durandus lib.7. de Divin. Offic. cap. 44.*
12 *Joannes Beleth de Divin. Offic. cap.138.*
13 *Paris. Crassus in Epist. ad Leonem X.*
14 *Franciscus Turrianus in Constitutiones Apostolicas.*
15 *M. Attilius Serranus in lib. de septem Urbis Ecclesiis pag.64.*
16 *Franciscus Mucantius in libello ad Gregorium XIII.*
17 *M. Antonius Georgius Bononien. in Epist. ad Gregor.XIII. eundem.*
18 *Cæsar Baron. Card. tom. 2. Annal. Eccles., ut in Appendic. ad eundem, & tom.3.*
19 *Robertus Bellarminus Card. in Controvers. tom.1. lib.1. de Pont. Rom. cap.27.*

PERORATIO.

QUID ego tandèm hac in re unus è multis, inter tot bonarum literarum choriphæos præstiterim, in iis præsertim, quæ ad sacras Petri, & Pauli imagines in Sigillo Pontificio collocatas pertinent, emunctæ naris Viri judicent, meas hasce lucubratiunculas, qualescumque sint, cum aliis conferentes. Hæc namquè pro vetustissima, & recenti Petri, & Pauli Apostolorum imagines pingendi, suoque ordine disponendi consuetudine, summo sanè jure defendenda, literis mandanda judicavi.

IMAGINES
SS. APOSTOLORUM PETRI, ET PAULI
Ex Iconibus,

Quę Constantino Magno apparuisse dicuntur, & in Sacrario Sancti Petri asservantur;

Necnon ex Numismatibus

Exque itèm Historiis Ecclesiasticis ad vivum expressæ.

PETRUS quidèm non crassâ corporis staturâ fuit, sed quæ aliquantò esset erectior, facie subpallidâ, & albâ admodùm: capilli, & capitis, & barbæ crispi, & densi, sed non admodùm prominentes fuere: oculi quasi sanguine respersi, & nigri, supercilia propè evulsa; nasus autem longior ille quidem, non tamen in acumen desinens, sed pressus, simusque magis. Hæc Nicephorus lib.2. cap.37.

Infrà

PAULUS autèm corpore erat parvo, & contracto, & quasi incurvo, atquè paululùm inflexo, facie candidâ, annosque plures præseferente, & capite modico: oculis multa inerat gratia; supercilia deorsum versum vergebant: nasus pulchrè inflexus, idemque longior: barba densior, & satis promissa; eaque non minùs, quàm capitis coma, canis etiam respersa erat. Hæc Nicephorus ubi suprà.

Inferiùs

AMBO autèm Christi Discipuli, cùm inspicerentur, divinum quiddam præferebant; Spiritu Sancto, & divinâ gratiâ ità referti, ut qui eos viderent, fideles ex aspectu solo arcanam quamdam, & latentem conciperent gratiam, moresque, & vitam, unà cum fide ritè confirmarent, & in melius converterent. Hæc Nicephorus ubi suprà.

INSCRIPTIONES,

Quæ ad Imagines SS. Apostolorum Petri, & Pauli suprà Ciborium Ecclesiæ Lateranensis collocatas, multisque unionibus, sivè margaritis, atquè gemmis onustas leguntur.

Ad Imaginem Beati Petri infrà pectus orbiculatim legitur hæc Inscriptio characteribus, ut ajunt, Piccardis, argento incisa.

DOMINUS URBANUS PAPA V. FECIT FIERI HOC OPUS ANNO DOMINI MCCCLXIX. AD HONOREM CAPITIS B. PETRI APOSTOLI.

Paulò inferiùs

CAROLUS DEI GRATIA REX FRANCORUM, QUI CORONATUS FUIT ANNO DOMINI MCCCLXIV, DONAVIT PRÆSENS LILIUM AD HONOREM B. PETRI, QUOD EST POSITUM IN PECTORE EJUS.

HOC OPUS FECIT JOANNES BARTHOLI DE SENIS AURIFABER.

Lilium aureum est prægrande unionibus quatuordecim, & crassis quidèm; septem gemmis, & quatuor adamantibus ornatum.

Ad imaginem Beati Pauli eædem Inscriptiones ad verbum leguntur, mutato solùm nomine Beati Petri, cujus loco legitur nomen Beati Pauli.

INFRA LILIUM.

Ad imaginem Beati Petri in lamina argentea hi duo incisi versus leguntur.

Erigat, ut propriam Sedem tua Petra, redibit.
Hic Vaticanâ Pastor ab Arce, Petre,

Ad imaginem Beati Pauli in lamina itèm argentea infrà Lilium hi duo alteri versus incisi leguntur.

Cedit Apostolicus Princeps tibi Paule; vocaris
Nàm dextræ natus, Vas, Tuba clara Deo.

Hoc Disticho Beatus Paulus *filius dexteræ* appellatur, propterea quòd fuit de Tribu Beniamin: quæ sanè vox Hebraica, latinè, Filius dexteræ interpretatur; ob idque ipsi Paulo dextram dari nonnulli contendunt. Verùm hæc ratio cum aliis in versu pentametro assignata non sufficit; quia si satis esset, omnibus in locis Beato Paulo dextræ locus daretur. Quod ità esse non constat, ut meo in Commentario diffusè ostendo; in quo propriam, ac genuinam hujus rei rationem explicare pro viribus adlaboro, Petri Damiani, & Mucantii, cæterorumque Auctorum scriptis diligentèr examinatis.

PRÆ-

PRÆFATIO DE CANONIZATIONE SANCTORUM

Ad Ornatiſſimum Virum

CHRISTOPHORUM OBRIUM GALLUM.

SUPERIORIBUS diebus (mi ſuaviſſime Obri, non minùs doctè, quàm piè, etſi piiſſimè) dum de noſtris bonarum artium ſtudiis, præſertìm verò de gravioribus rebus in ſanctâ Dei Eccleſiâ fieri conſuetis, more noſtro colloqueremur, in ſublimem de Sanctorum videlicèt Canonizatione ſermonem ab occaſione peropportunâ de Raymundo propèdiem (ut ajunt) canonizando, nobis ſubminiſtratum incìdimus. Verùm quoniàm ea, de quibus obitèr diſputavimus, ſolertiori ſanè indagine, maturiorique judicio indigere videbantur, hæc, te amicè poſtulante, Bibliothecâque itèm meâ ſatis numeroſâ perſuadente, ac pollicente, ſubſecivis horis conſcripſi; conſcripta verò, amicorum (ut optimè noſti) rogatu divulganda permiſi. Quamvìs autèm illius generis homines; quos vitilitigatores ex vitiis, & litigatoribus Cato elegantèr appellavit: defuturos haùd putem; ob eos tamèn, quos meam hanc qualemcumque induſtriam, ab re non præſtitam, æqui bonique facturos confido; quæ temporis anguſtiâ elucubravi, in lucem edere non ſum veritus: tempeſtiva enim res, hoc eſt ſuo tempore præſtita, etiamſi contemptum potiùs, quàm invidiam ex ſe mereatur, quandam tamèn apùd bonos feſtivitatem, & gratiam conſequi ſolet. Utcumque autèm ſit, hæc ſunt, quæ de Canonizatione Sanctorum mihi dicenda videntur, præviâ nominum explicatione; quæ circà eorum etymologiam verſatur: quâ explicatâ, Canonizationis definitionem aggrediemur, ac cętera deindè omnia in Sanctis canonizandis examinanda, & dignoſcenda, explanando perpendemus.

Plin. Veſpaſ. Imper. ad calcem Præf. in lib. hiſt. natural.

AUCTORES
IN COMMENTARIO CITATI
Ordine alphabetico digesti.

A

ABdias Babylonicus.
Ado Treverensis.
Agatho P.
Albertus Magnus.
Alcuinus Monachus.
Alexander P. III.
Alexander P. IV.
Alexander Alensis.
Amalarius Fortunatus.
Anastasius Bibliothecarius.
Anselmus.
Ascensius.
Ægidius Romanus.
Antherus P.
Aloysius Lipomanus.
Alphonsus Tostatus.
Augustinus Triumphus.
Averroes.
S. *Augustinus Episc. Hipponensis.*
S. *Antoninus Archiep. Florentinus.*
Aristoteles.

B

BAptista Platina.
Balthasar Pisanellus.
S. *Basilius Magnus.*
Bartholomæus Fumus canonista.
Bartholomæus Cassanæus.
S. *Bernardus.*
Benedictus Pererius.
Bibliotheca SS. PP.
Bibliotheca Vaticana.
Bonifacius VIII.
S. *Bonaventura Episcop. Card. Albanensis.*
Burchardus Vuormaciensis Episcop.

C

CAnonistæ in cap. 1. de reliqu., & ven. Sanct.
Canones SS. Apostolorum.
M. Cato.
Cæremoniarum liber.
Cæsar baronius S. R. E. Card.
Claudius Ælianus.
S. *Clemens P. I.*
Cornelius Tacitus.
S. *Cyprianus.*
S. *Cyrillus Alexandrinus.*
Cornelius Iansenius.

Concilia: *Ancyranum. Africanum. Constantiense. Florentinum. Tridentinum.*
Corpus Canonicum.

D

S. *DAmasus P.*
Didacus Covarruvias.
S. *Dionysius Areopagita.*
Dominicus Bañes.

E

EVsebius Cæsariensis.

F

S. *FAbianus P.*
S. *Felix P.*
Festus Pompeius.
Florus Magister.
Franciscus Penia Rotæ Auditor.

G

GAbriel Biel.
Gerardus Vossius.
S. *Gregorius Magnus.*
Gregorius IX.
Gregorius Nunnius.
Gregorius Turonensis.
Gratianus Monachus.
Glossa ord., & interlinearis.
Guillelmus Durandus.

H

HEgesippus hist.
Henricus S. R. E. Cardinalis Ostiensis.
Herodianus hist.
S. *Hieronymus.*
Hieronymus Vielmius.
Hildephonsus Episc. Toletanus.

I

IAcobus de Fara Castellanus.
Jacobus Pamelius.
Joannes P. IX.
Joannes P. XXII.
Joannes à Cæloia.
Joannes Garzo.

Joan-

CATALOGUS AUCTORUM,

Quos de Canonizatione Sanctorum aliquid scripsisse invenit, ac legit hujusce Commentarii Auctor.

Sanctus Thomas Aquinas, Doctor Angelicus, ex Ordine Fratrum Prædicat. tom.8. quodlib.9. qu.7. art.16. more scholastico.

Henricus de Segusia Archiepiscopus Ebredinensis Card. Ostiensis in aurea Juris civilis, ac Pontificii Summa, lib.3. Rubr. de Reliq., & vener. Sanctorum n.3.

Augustinus Triumphus Anconitanus ex Ord. Fratrum Eremitar. S.Augustini more item scholastico in Summa de Potest. Ecclesiæ quæst.14., 15., 16., & 17.

Joannes Franciscus de Pavinis in Canonizatione S. Bonaventuræ in fin. operum ejusdem Sancti tom.7. Opusc.

Joannes Andreæ Jurisconsultus Bononiensis, & Canonistæ in cap.1. de Reliqu., & ven. Sanctorum.

Thomas

Thomas Waldensis ex Ord. Fratrum Carmelitarum, Natione Anglus, in Opere insigni contra Witclef, & Hussitas tribus voluminibus distincto, lib. de Sacrament. tom.3. tit.4. cap.122.

B. Antoninus Archiep. Florentinus ex Ord. Fratr. Prædic. par.3. summæ tit. 12. cap.8. §.1., & 2.

Joannes Gerso, Natione Gallus, Cancellarius Parisiensis par.2. in opusc. contra impugnantes Ord. Carthus., & aliis in locis.

Joannes de Turrecremata ex Ordin. Fratrum Prædic. S. R. E. Cardinalis tom.4. par.3. super Decret. de consecr. dist.3. n.22.

Thomas de Vio Cajetanus ex Ord. Fratrum Prædic. S. R. E. Cardinalis tom.1. opusc. Tract.15. de Indulg. ad Jul.Card. cap.8.

Joannes Driedo tom.1. lib.4. cap.1. de variis dogmatibus, & libris apocryphis:

Bartholomæus Cassanæus Burgundus in Catal. gloriæ Mundi par.3. considerat. 48., 49., 50.

Sylvester de Prierio Pedemontanus ex Ord. Fratrum Præd. Magister Sacri Palatij p.1., summæ, verbo, Canonizatio.

Bartholomæus Fumus Villaurensis Placentinus ex Ord. Fratrum Prædicator. Inquisitor, in summa armilla, verbo, Canonizatio.

Joannes Viguerius Granatensis ex Ordine Fratrum Prædicatorum in Institutionibus Theolog. de Virtute fidei, ver.4. de Canonizat. n.104., vel cap.10. §.3. ver.15.

Melchior Canus Episcopus Canariensis ex Ordine Fratrum Prædicatorum lib.5. de locis theolog. cap.5. conclus.3.

Dominicus Bañes Mondragonensis ex Ord. Fratrum Prædicator. Commentar. in 2. 2. S. Thomæ qu.1. art.10. dub.7.

Troilus Malvitius Jurisperitus Bononiensis, Tractatuum tom.14. ex recent., ex vetust. tom.15. de Canonizat. Sanct. dub.1., 2., 3., & 4.

Joannes de Neapoli Canonista ex Ord. Fratrum Prædicatorum.

Jacobus Castellanus de Fara Canonicus Lateranensis.

Josephus Mascardus Jurisconsultus Sarzanensis Protonotarius Apostolicus vol.1. de probationibus conclus.262.

Petrus de Arragona ex Ordine Fratrum Eremitarum S. Augustini Commentar. in 2.2. S. Thomæ qu.1. art.10.

Cæsar Baronius S. R. E. Cardinalis in Not. ad Martyrologium die 4. Martii.

Robertus Bellarminus S. R. E. Cardinalis è Societate Jesu tom. 1. Controvers. lib.1. de Beatificat., & Canonizat. Sanctorum cap.7., 8., 9., & 10.

Petrus Galesinius Protonotarius Apostolicus de Vita, & Canonizatione S. Didaci Complutensis.

Franciscus Penia Rotæ Auditor, de Vita, Miraculis, & Actis Canonizationis ejusdem Sancti.

Gregorius Nunnius Coronel Lusitanus ex Ordine Fratrum Eremitarum S. Augustini tom.1. de Optimo Reipublicæ statu lib. 3. cap.11.

Severinus Cracoviensis ex Ordine Fratrum Prædicatorum de Vita, Miraculis, & Actis Canonizationis S. Hyacinthi.

IN COMMENTARIUM

Fr. Angeli Rocchæ Camertis Apostolici Sacrarii Præfecti.

DE CANONIZATIONE SANCTORUM.

EPIGRAMMA.

POMPEII VGONII.

Dum jubar Hesperiæ Raymundum, vindicat aris.
Solemni Clemens Religione Pater.
Te Ritus, operisque fides, & certa potestas
Clavigeri ætherei, Roccha, docente patet.
Quis neget hoc? Sancti Clemens pia comprobat acta,
Clementis factum pagina docta probat,

EJUSDEM.

Sparsa voluminibus, longâque ambage librorum,
Exiguum profert hoc tibi Lector opus.
Quæ ratio hinc disces, qui mos, quæ summa Potestas
Nomina det Fastis ritè colenda sacris.
Utq; Patris Latii nequeat mens provida falli,
Æthere quem lapsi flaminis aura regit,

Certa

Certa quibus constent etiam miracula signis,
Quæ nulla Stygius luserit arte Draco.
Utque Deum vano falsorum ditet honore,
Cælitibus veris jure tributus honor.
Tanta brevi dices claudi potuere libello?
Angelico clausit Angelus ingenio.

EJUSDEM.

SUmma Petri Sedes falli quià nescia, Cæli
Sedibus adscriptos, qui meruere probat.
Nec negat hoc quisquam, veterum nisi more Gygantum
Impia in æternum, qui movet arma Deum.
Angele tu assertor vero, cœlestibus armis,
Defensorque Sacræ Religionis ades.
Non secùs ac contrà Superis Babylona minantem,
Cœlica pugnavit cum Michaele cohors.
Adversùs Fidei certant tua scripta rebelles,
Et liber hic clypeus, lancea, fulmen erit.

EJUSDEM.

E Pheretro emissa quondam Jovis alite, Cœlum
Credidit Augustis se dare Roma suis.
Scilicèt hac vana ludebat imagine gentes,
Impia constituens numina, templa, sacra.
At Petri, qui jura tenet, summque Sacerdos
Cœlicolas merito donat honore pios.
Nempè quod æquarunt animi candore columbas
Turtur, & ut Superis ingemuere bonis.
Hinc avis in morem petierunt æthera pennis;
Et sese Aligeris inseruere choris.
Hoc calathis oblata docent, dum Sacra litantur,
Munera, quæ populus pendulus ore videt.
Tu Ritus causas aperis, sensusque latentes;
Angelus es, Cœlo tu quoque mente volas.

EJUSDEM.

SÆpè latet vitium virtutis imagine tectum,
Fucat, & ingenuus pectora nigra color.
Falsa quoque humanas ludunt miracula mentes,
Tartara cum vires exeruere suas.
Non tamèn his credat falli quis fortè Parentem,
Qui Christi in terris sceptra, vicemq; gerit.
Namq; suis fastis signat, quæ nomina, Cœlo
Aureis inscripsit jam Deus antè notis.
Nè dubites, satis est Rocchæ trivisse libellum,
Unum pro cunctis, quod tibi tradit opus.

ANTONII BOSII.

UT latos campos proventu frugis opimæ
Exiguus superat si benè cultus ager.
Sic doctà scriptum Rocchæ brevitate libellum
Anteferas magnis jure voluminibus.

Cœlicolum quidquid sacro debetur honori,
Hic oculis, Lector, subdidit ille tuis.
Quid numeras chartas? pendas si pondera rerum,
Non poterat (dices) plenior esse liber.

DOMINICI TEMPESTÆ.

INclyta Cœlestem in numerum, quos facta tulerunt,
Romanus toto comprobat orbe Pater.
Tu sacri Ritus seriem, faciemque, modumque
Angele ab antiquis tradis originibus.
Historiæ tibi sacra fides debebit, & ipsa
Sacra cohors studiis officiosa tuis.
Vivet opus per te, vivesque perennis eorum
Munere, qui Cœli promeruere decus.

PETRI MARIONII.

CÆlicolum illustres titulos, & nomina pandis
Sintque sacra in terris, qua ratione doces.
Romanumque probas non posse errare Parentem,
Qui sūmi in terris sceptra Tonantis habet.
Quippè patent veris illorum testibus acta,
In fastos, quorum nomina digna refert.
Hæc tu tàm doctè, & tanta brevitate recenses
Angele, ut ingenio sit decus omne tuo.

DOMINICI ANCAJANI.

IMpia sacrilegum concedant carmina vatum,
Non Venus, aut turpis Juppiter astra tenet.
Fabula sunt illi, paucos capit aula Tonantis,
Quos fictę haud voces, vera sed acta probant.
Hinc se Pontificum divinà potentià jactat,
Noscit & æthereas, qui tenuere domos.
Sic homini sic astra patent, ut Roccha libello
comprobat, haud alia sunt adeunda via.
Et Superi jam, cui meruit traduntur honores,
Et dat, cui superas fas reserare fores.

PAULI THUNNI.

POntificum fidus sacris comes, atquè minister
Egregie studium ponere Roccha soles.
Nàm sacra cùm tractes, sacræ quoque jura tueris
Sedis, & es gemino gratior officio.
Ecce Patris summi per te defensa potestas,
Qua meritò in fastos nomina sacra refert.
Nec minùs assertus Sanctis honor ætheris alti
Templa, quibus terris jure locanda doces.
Est sacrum Vaticanà tibi munus in aulà
Angele, sed sacrum non minùs ingenium.

NICOLAI VESPÆ.

CÆlicolæ magni quamvis sublimis olympi
Regia, vos claro numinis ore beat;

Nè

Nè tamèn humanos etiā contemnite honores,
Et juvet hic templis ritè, sacrisque coli.
En hoc Successor Petri vos munere donat,
Dum meritis vestris arbiter æquus adest.
Angelus id factum firmā ratione tuetur,
Doctrinæ promens uberioris opes.
Vos modo de Cęlo fas est utrisque favere,
Queis vestrum cordi cernitis esse decus.
Pastorem servate pium, dat qui aurea templa,
Atquè illum calamo, qui data jure docet.

THOMÆ FEDERICI,

DUm magna exiguo comprendis Roccha libello,
Quo meritis Cęlum debita templa doces.
Ingenii vires non terræ finibus arctas,
Ingenio celeri, sed supèr astra volas.
Indè igitùr referent Cęli tibi pręmia cives,
Hic impar meritis est decus omne tuis.

HIERONYMI CALICIS.

INsignes pietate viros, quos intulit astris,
Præmia virtuti, qui Deus æqua refert.
Ut colat, ut votis tellus, ut thure precetur,
Judicio, & summi pendet ab ore Patris.
Ecquis erit terris hæc qui cælestia pandat?
Angelus è Cęlo nuncius ecce venit.

ALPONSI FERRI.

ANgelus æterno Superi vos ornat honore,
Nomina dum fastis vestra sacranda refert.
Huius vos ceptis præsenti numine adeste,
Et precibus gratis conciliate Deum.
Non erit ut quisquam vos abneget æthere dignos,
Dum vivent docti scripta diserta viri.

DE

DE SANCTORUM CANONIZATIONE COMMENTARIUS.

CAP. PRIMUM.

Sanctitatis nomen, undè originem trahat.

NOS de Sanctorum Canonizatione verba facturi, ab ipsiusmet Canonizationis definitione Commentarium nostrum auspicabimur, Eloquentiæ latinæ Patrem hoc loco imitaturi, ex Aristotelis doctrinâ dicentem: Omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur. Anteà verò quàm definitionem aggrediamur, nominum etymologiam explicare libet, ut ad ipsam definitionem indagandam facilior nobis reddatur aditus.

Cic. lib. 1. de Off. Aristot. 6. Topic.

Sanctum ab Ethnicis nonnisi à sanguine hostiæ nuncupatum narrat Isidorus in suo Etymologiarum libro: *Nihil enim apud eos* (inquit) *dicebatur sanctum, nisi quod hostiæ sanguine fuisset consecratum, aut conspersum*. In veteri etiam lege omnia sanguine animalium in sacrificiis sanctificabantur, aut mundabantur, Beato Apostolo teste, qui ait: *Et omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sinè sanguinis effusione non fit remissio*.

Isid. lib. 15. cap. 4.

Hebr. 9.

Hac ratione Beati omnes in cœlo existentes, sancti dicuntur, reque ipsâ sunt, quià in sanguine Agni immaculati à suis peccatis mundati olim fuerunt, juxtà illud Apocalipseos dictum: *Qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo*. Quòd autèm Latini appellant sanctum, Græci Ἅγιον dicunt, quasi sine terra: propterea Beati in Cœlo verè nuncupantur sancti, quià tàm operis, quàm desiderii terreni sunt omninò expertes. Hæc de nomine sanctitatis, ut ad canonizationis vocem accedamus.

Apocal. 1.

CAP. II.

Canonizatio, undè dicatur.

Ex Isid. lib. 6. c. 15. Et Dist. 3. c. 1. Canon.

CAnonizatio ortum habens à voce Græca, *Canone*, qui à Latinis *regula* nuncupatur, examinatio ad regulam interpretari potest. Si itaquè universa alicujus vita ad totius perfectionis regulam examinetur, reque vera ipse omni ex parte perfectus, ac vere Sanctus inveniatur, is dubio procùl canonizatus, hoc est canonicè approbatus, vel ad regulam examinatus, Sanctorum catalogo adscribendus judicatur: Regula enim, ut Isidoro placet, dicta est, quòd rectè ducat, nec aliquandò trahat aliorsùm; vel quòd regat, normamque rectè vivendi, agendive præbeat; seù distortum, pravumque corrigat. Vel, ut alibi Isidorus ait, dicitur regula, quòd sit recta, quasi rectula, impedimentum non habens.

Isid. ubi suprà dist. 3. c. 2. Regula, & Isid. lib. 19. c. 18.

Hinc sicut superstitiosa, & falsa inter fictos Ethnicorum Deos relatio à Græcis *Apotheosis*, & à Latinis *Deificatio* vocabatur; Dii verò ex hominibus facti Græcè Δαίμονας Dæmones, ob scientiam, ut ait sanctus Pater Augustinus, it' dicti, Latinè *Divi*, & *Indigetes*, quasi in Diis agentes, vel nullius rei indigentes vocitabantur; & indigitatio, seù potiùs indigetatio prò Deificatione, ut reor, à Macrobio usurpata, sumebatur; ità, & jure quidem in Sancta Dei Ecclesia homines inter Cœlicolas canonicè relati, Sancti nuncupantur; veraque item, & sacra inter Sanctos relatio prò sanctificatione *canonizatio* vocitatur. Quarè Ascensius in Daphnide Virgiliano relationem Ethnicorum in Divos *Apotheosim*, à verbo Ἀποθεόω, quòd est Deifico, vocavit: qua quibus cæremoniis apud Romanos fieri consueverit, Herodianus in libro de Romanorum Imperatorum vitâ, & rebus gestis quarto elegantèr scribit. Quamvis autem hujus generis in catalogum Sanctorum relatio satis bellè sanctificatio dici possèt; visitato tamèn nomine *Canonizatio* passim vocitatur, atquè hunc in modum à Theologis, & Canonistis definitur.

S. Aug. lib. 9. de Civ. Dei c. 20. tom. 5.

Macrob. lib. 1. somn. c. 9.

Ascensius.

Herod. lib. 4. sub initium.

CAP. III.

Canonizationis propria definitio.

CAnonizatio est canonica, & publica sanctitatis alicujus hominis approbatio, quâ quis Catologo Sanctorum adscriptus declaratur, & solemnitèr promulgatur, cunctisque Christifidelibus invocandus, divinique officii celebratione venerandus proponitur:

Canonistæ in c. 1. de reliqu. & ven. Sanct. Viguer. Silvestr. & alii.

nitur: Catalogus namquè non est sermo universalis, ut nonnulli, & ineptè quidem, scripserunt; sed est enumeratio, ac recensio, à verbo Καταλέγω, vel Καταλέγομαι, quod est recenseo, & connumero, dictus.

CAP. IV.

Sanctos Canonizandi auctoritas ad solum Romanum Pontificem, vel ad Concilium legitimè congregatum pertinet.

Cyp. lib. 1. ep. 37. & lib. 3. ep. 6.

CUilibet olim Episcopo in suâ Diœcesi, aùt Provincia Sanctos canonizare licebat, ut apud Sanctum Cyprianum videre est: sanctus namque Cyprianus ad Clerum suum scribens, hortatur, ut omnem humanitatem, & curam ergà Confessores (hoc est Martyres) tùm vivos, tùm in carcere defunctos adhibeat; necnon diem, quo quisquè ex hac vita decedit, in codices diligentèr referat ad memoriam eorundem singulo quoque anno concelebrandam. De Confessorum mortis die conscribendâ Sanctus ipse in hanc loquitur verborum formam: *Denique, & dies eorum, quibus excedunt, annotate, ut commemorationes eorum intèr memorias Martyrum celebrare possimus (quamquàm Tertullus fidelissimus, & devotissimus frater noster conscripserit, & scribat, ac significet mihi dies, quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt) & celebrentur hic à nobis oblationes, & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiscùm, Domino protegente, celebrabimus*. Hæc S. Cyprianus; ex cujus verbis Canonizatio ab Episcopis in sua Diœcesi celebrari consueta nobis indicatur. Quæ deindè consuetudo abrogata fuit, & ad varios abusus amovendos rationabilitèr ab Alexandro III. vetita: ita scilicèt, ut nè quis tempus in posterùm pro sancto venerari inciperet absque Romani Pontificis approbatione.

Confessorum nomine Martyres intelliguntur.

Vide Iacob. Pam. in ep. 9. Cypr.

S. Cypr. ep. 37.

Alex. III. lib. 3. Decretal. tit. 45. de relign. & ven. SS. c. 1. & 2.

Sanctos itaque canonizandi auctoritas ad solum Romanum Pontificem pertinet. Hanc conclusionem non solùm ex communi tàm Theologorum, quàm Canonistarum sententiâ omninò confirmamus, sed duabus etiàm rationibus comprobamus. Sicut enim Christus Dominus solus est, qui in Ecclesia triumphante sanctificat, ut ipsemet in Levitico testatur, dicens: *Ego Dominus, qui sanctifico eos*; ità in Ecclesia militante ad solum Romanum Pontificem, qui est Christi Vicarius, sanctificationis approbatio, & promulgatio pertinet. Præthereà sicut ad solum Romanum Pontificem quæstionis de fide definitio, aùt determinatio pertinet; ità etiàm publica, & externa Sanctorum veneratio, quæ est quædam fidei protestatio. Quamvìs autèm Episcopus in sua Diœcesi, aùt Provincia Sancti alicujus canonizati festivitatem, aùt solemnitatem indicere possit; ad solum tamèn Romanum Pontificem, qui est universæ Ecclesiæ militantis, cùm plenitudine potestatis judex, & caput, vèl ad Concilium legitimè congregatum, Sanctum quemque canonizare, ejusdemque venerationem, aut solemnitatem Ecclesiæ universæ observandam proponere, sivè indicere pertinet.

Vigner. de virt. fid. 104. vers. 4.

Lev. 22.

Canonizatio est fidei quædam protestatio.

Conc. Trid. sess. 25. de regular. cap. 12. Verbo Dies etiam festi. & distin. 12. c. de his. Turrecr. lib. 2. de Eccl. c. 52. Bannes in 2. 2. S. Th. q. 1. art 10.

CAP. V.

De antiquitate Canonizandi Sanctos.

QUamvis eâ solemnitate, quâ hodiè in Sanctis canonizandis Ecclesia Catholica uti solet, Ecclesiæ primitivæ Sancti cathalogo Beatorum adscripti non fuerint; ritu tamèn aliquo in Codices referebantur à Notariis, & Diaconibus, qui eorundem animi submissionem, sivè humilitatem, & patientiam; pietatem, abstinentiam, & charitatem; miracula deniquè, actaquè omnia, & quæcunque illa sint, quæ veram hominis sanctitatem præseferunt, ac facilè declarant, jussu Romanorum Pontificum conscribebant: Res itèm Martyrum gestas, necnon varias proptèr justitiam persecutiones, & cruciatus omnes, ac necem pro Christi fide susceptam literis mandabant. Jamquè indè à nascentis Ecclesiæ primordio, ut infrà stàtim ostendemus, jussu eorundèm Romanorum Pontificum Sanctorum nomina, necnon dies, quibus [illegible] vita decedebant, in codices referebantur. Ex hoc deindè annotandi, conscribendive genere originem posteà sumpserunt Martyrologia, quæ vocantur, quorum primus auctor fuit Eusebius, cujus Martyrologium Sanctus Hieronymus in latinum transtulit, Bedâ sub initium Retractationum in Acta Apostolorum attestante. Illum imitati sunt idem Beda, Ado Treverensis, & Florus quidam, ut ait Pamelius; jussu autèm Caroli Magni suum congessit Martyrologium Usuardus. Illud tamèn, quòd à Romana Ecclesia fuit congestum, atquè concinnatum, hodiè in omnibus Ecclesiis legitur. Apud Græcos idipsum, sed prolixiùs præstitit Symeon Metaphrastes. De Martyrologiis, occasione suadente, hactenùs, ut ad nostrum de antiquitate canonizandi Sanctos institutum accedamus.

Iacob. Pamel. in ep. 37. Cypr. Beda to. 6.

Ad hanc rem præstandam jàm indè, ut diximus, ab Ecclesiâ primitivâ, anno scilicèt à Verbo incarnato nonagesimo tertio S. Clemens hujus nominis primus, septem Urbis regiones Notariis divisit, eisque jussit, ut res Martyrum gestas conscriberent, sicut Platina, Anastasius Bibliothecarius, Damasus, & alii, qui vitas Romanorum Pontificum literis mandarunt, perspicuè testantur. Idem intereà Sanctus Anterus Papa, innovando, statuit, dum anno à Christo nato 236. res Martyrum gestas diligentèr exquisitas, & à Notariis conscriptas in ærarium Ecclesiæ reponendas curavit. Sanctus autèm Fabianus anno salutis nostræ 236. Notariis septèm totidèm Diaconos adjunxit, quibus mandavit, ut res Martyrum gestas, ac dies mortis eorundem à Notariis conscriptas ad cæterorum exemplum, qui Christi fidem profitebantur, colligerent. Sanctus deniquè Fœlix hujus nominis primus, anno à Virgineo partu 271. Marty-

Anno Domini xciij.

Platina. Anastas. Bibl. & alii.

Anno Domini ccxxxv.

Anno Domini ccxxxvj.

Anno Domini cclxxj.

Platina.

tyrum gloriæ (ut ait Platina) consulens, decrevit, ut singulo quoquè anno statis diebus sacrificia in eorundem Martyrum memoriam celebrarentur: quæ sanè res canonizatum jàm Sanctum apertè declarans, & concludens, à cæteris, qui proximè successerunt, Pontificibus observata sempèr fuit.

Anno Domini ccxcvi.

Tempore itèm Diocletiani Imperatoris, & Marcellini Papæ, & Martyris circà annum Domini 296. plus minusve, aliquem canonizandi ritum fuisse quis dicat necesse est. Nàm Mensurius Carthaginensis Episcopus, qui eo seculo floruit, illos, qui ex Diocletiani edicto sacros codices dare nolebant, eamque ob causam martyrium subibant, in Martyrum numerum referri debere censuit: facinorosos autèm, fiscique debitores, hoc est ære alieno grandi obstrictos, vel onerosâ multis debitis vitâ carere volentes, vel purgare sese, vel facinora sua quasi abluere, vel certè pecuniam acquirere, & in carcere de obsequio Christianorum delitiis perfrui putantes, ultròque ob id persecutoribus, occasione persecutionis captatâ, sese offerentes, inter Sanctos connumerari idem Mensurius vetuit. Hæc ex B. Patre Augustino in Breviculo suo, in quo rem totam diligentèr scribit.

S. Aug. Coll. 3. diei c. 5. to. 7. circà ann. Domini cccc.

Opt. Milev. lib. 1. contra Parmen.

Optatus quoque Milevitanus Sancti Patris Augustini contemporaneus, aliquem etiàm canonizandi ritum tunc temporis fuisse monet, dum Lucillam factiosam fœminam à Cœciliano reprehensam, quòd ipsa antè sacrosanctæ Eucharistiæ sumptionem, os nescio cujus hominis jam demortui, etsi Martyris, sed non dùm, ut ille ait, vindicati, hoc est, nondùm probati, ac recepti, vel canonizati, exoscularetur, expressè narrat.

Ex Biblioth. Vaticana circa ann. Dom. ccc. L.

Asservantur in Bibliotheca Vaticana codices manuscripti, & quidèm vetustissimi, *Lectionarii* nuncupati, Martyrum res gestas complectentes, in quibus videre licet, quomodò Ethnici sanctorum hominum reliquias, vel in mare proiiciendas, vel proterendas, & conculcandas curabant, nè (ut ajebant) Deificarentur, hoc est, ut Christiano more loquamur, nè Sanctorum catalogo adscriberentur.

Vict. Utic. lib. 1. non procul à fine. Ex to. 4. Bibl oth. SS. Patrum circa ann. Domini ccc. xxx.

Huic ferè adsimile Victor Uticensis in primo de persecutione Wandalorum libro scriptum reliquit, ubi de Armogaste Martyre in hanc loquitur verborum formam: *Quem* (Armogastem scilicèt) *cum Theodoricus Regis filius, qui ejus Dominus erat, pœnis non valentibus, capite truncari jussisset, à suo prohibetur Jocundo Presbytero, dicente sibi: Poteris eum diversis afflictionibus interficere: Nam si gladio perenerit, incipient Romani* (hoc est Christiani) *Martyrem prædicare*. Hùcusque Victor, qui per Romanos nonnisi Christianos intelligi voluit: frequentèr enim in historiis Christiani per Romanos intelliguntur, quatenùs Roma Christianitatis caput est, atque sedes, peculiarique nomine sancta Dei Ecclesia Romana vocitatur. Hæc sanè omnia nonnisi quendam canonizandi ritum præseferunt, non eâ tamen insignitum solemnitate, quâ, sicùt diximus, Ecclesia hodiè uti solet.

Troylus Malvitius Jurisconsultus Bononiensis in tractatu de Canonizatione Sanctorum, Apollionem quendam Eremitam, Natione Græcum, primum canonizatum fuisse ait: quem tempore Christi quadam in silva Pastoribus prædicasse, Salvatorem nostrum esse verum Messiam, ob idque clavis ligneis à Judæis fuisse occisum, ac tandèm à Nicolao hujus nominis primo, cui hoc (inquit) martyrium à Deo revelatum fuit, in Sanctorum numerum relatum fuisse scribit. Id quod quantum ad martyrium, & canonizationem pertinet, apocryphum esse reor: quià nec de nomine, nec de re ipsa apud ullum Scriptorem mentionem factam esse inveni. Adde etiàm, quòd Malvitius dictam historiam se legisse ait in quodam vetustissimo codice, quem tamèn titulo, & Auctoris nomine carere fatetur.

Troylus Tractatuum tom 14. Dub. 4. n. 46.

Rob. Bellarmi to. 1. controv. lib. de Sanctorum beatitudine, & canoniz. c. 8.

Ego verò cum Roberto Bellarmino S. R. E. Cardinale, docto, & pio in primis Viro, primam Canonizationem à Leone III. Anno Domini DCCCIII. solemnitèr celebratam fuisse opinor. Leo enim in Germaniam profectus, Imperatoris Caroli, & Hildebaldi Archiepiscopi Coloniensis rogatu Werdam, Imperiale Oppidum, sese contulit, ibique Missâ ab eodem Hildebaldo solemnitèr decantatâ, Suitbertique vitâ, quam Sanctus Marcellinus ejus socius, & conterraneus conscripsit, perlectâ, dictum Suitbertum Episcopum Werdensem in Sanctorum numerum retulit, ut Sanctus Ludgerus Episcopus Monasteriensis in Epistola ad Rixfridum Trajectensem Episcopum de miraculis ejusdem Svitberti scribit in hæc verba: *Pridiè nonas Septembris S. Leo Papa de assensu paritèr, & consensu suorum Cardinalium, cæterorumque Prælatorum illic coram adstantium, solemnitèr Suitbertum catalogo Sanctorum Confessorum adscripsit*. Hæc ex Laurentio Surio in secundo de historiis Sanctorum Tomo. Quæ sanè omnia, hoc loco à me recitata, solemnitatem canonizandi Sanctos apertè demonstrant. Antè solemnem Suitberti canonizationem aliæ fortassè canonizationes fuerunt à Romanis Pontificibus solemnitèr celebratæ, quas invenire non potui. Cæteri antè Leonem tertium Pontifices, si non solemni, eo saltèm ritu, quem nupèr diximus, Sanctorum canonizationes præstiterunt. Hæc de antiquitate canonizandi Sanctos, ut causas canonizandi aggrediamur.

Laur. Surius tom. 2. Die 11. Mart. c. 9. pag. 89.

CAP. VI.

De Causis Canonizandi Sanctos.

AD subortas longo post tempore fraudes, aut fallacias tàm hæreticorum, quàm aliorum itèm scelestorum hominum cavendas, necnon ad ambitionem cum affectu humano adjunctam reiiciendam, sivè ad simulatam sanctitatem detegendam, major in Canonizatione Sanctorum investigatio præstari cœpit. Hæretici enim, atquè Schismatici cruciatus, ac necem passi pro Christi nomine aliquibus visi sunt; quos tamèn à Catholica fide

alienos Ecclesia Dei non recepit: Martyrem nàmque Christi, ut ait S. Pater Augustinus multis in locis, non pœna facit, sed causa: & quidquid patiuntur ii, qui extrà Ecclesiam Catholicam sunt, perfidiæ pœna non martyrium esse censetur. Exemplis autèm Pseudomartyrum silentio prætermissis, exemplum de Hermanno quodam hæretico fictæ sanctitatis homine, hoc loco sobiiciendum censeo: is enim vità functus, sanctitatis opinionem, ac venerationem consequutus fuit, totoque viginti annorum intervallo retinuit: cujus corpus post dictum annorum spatium (teste Platina) Bonifacius VIII. exhumari, comburique jussit, diligentissimà de ipsius hæresi, fictàque sanctitate, habità inquisitione.

Aug. tom. 2. ep. 61. & 166. & aliis locis.

Platina in Bonif. VIII. de Hermanno, hæretico.

Bonif. VIII.

Affectus itèm humanus, cum ambitione conjunctus, fuit in causa, cur ex hac vita piè decedentes, tùm consanguineos, tùm affines, & amicos tamquàm Sanctos, pro suo quisque arbitrio, & affectu veneraretur, patrociniumque ab eis publicè imploraret. Hinc perturbatione, atque confusione subortà, ille, qui à quibusdam uti Sanctus colebatur; ab aliis magno cùm scandalo irridebatur. His, aliisque de causis res tanti ponderis, ac momenti, cujusmodi Sanctorum canonizatio est, non nisi morà interpositâ, & quidem longâ, diligentissimàque habità investigatione, mediis intereà, & Principum, & Civitatum, Nationumque summis precibus, ut scilicet veritas ipsa splendidiùs elucescat, in annos plurimos differri solet, ac jure debet. Id quod, exemplis hoc genus multis silentiò prætermissis, in canonizatione Sancti Stanislai Episcopi Cracoviensis, & Martyris, qui Anno 175. post martyrium Catalogo Sanctorum fuit adscriptus, factum constat.

Canonizatio cur diù differri debeat.

Stanislai canonizatio.

Cùm enim sub Innocentio IV. Pontifice Maximo diù, multùmque pro eo canonizando laboratum esset, Raynaldo Episcopo Cardinale Ostiensi (qui Innocentio successit, & Alexander IV. nuncupatus fuit) dictam Canonizationem, ut Surius testatur, mirum in modum impediente, Stanislaus Raynaldo adversà valetudine gravissimè laboranti, omnique vivendi spe destituto, ac moribundo, vigilanti tamen, ac decumbenti, ut idem Surius ait, apparuit, eique in signum sanctitatis suæ mandavit, ut illicò sanus è lecto surgeret. Raynaldus itaque expresso Dei miraculo sanus omninò, ac statim effectus, Stanislai canonizationi majorem deindè in modum totà re perspectà suffragatus est. Hæc de causis, & antiquitate canonizandi Sanctos, ut ea, quæ ad canonizationem pertinent, explicemus.

Laur. Surius in Stanislao tom. 3. die 8. Maii propè finem.
Stanislai apparitio, & miraculum.

CAP. VII.

Quænam sint illa, quibus præviis in Canonizatione solemni, Sanctorum Catalogo adscribi quis potest.

Quàmvis multi sint, qui de rebus ad Canonizationem celebrandam pertinentibus aliquà ex parte conscripserint; omnes tamèn uno consensu eadem ferè scriptis hac in re mandarunt. Hæc itaque rei tanti ponderis, ac momenti pernecessaria, quanti est Canonizatio, ordine juxtà intellectus mei captum immutato, multis intereà rebus additis, divisioneque rerum dicendarum præviâ, hoc loco censeo enumeranda: aliqua enim ad Canonizandum, aliqua ad Canonizantem, aliqua verò ad canonizandi formam pertinentia nobis hoc in Commentario sese offerunt consideranda.

CAP. VIII.

Quænam in eo, qui canonizandus est, requirantur.

Fama inculpatæ vitæ longà temporum serie, ad finem usquè vitæ inclusivè numquàm interrupta, pro quovis canonizando in primis requiritur, ac postulatur. I.

Vitæ autèm rectitudo, catholicà fide prævià, & factis, & dictis comprobatur: nàm circà spiritualia, & corporalia misericordiæ opera; circà itèm castitatem, sobrietatem, & abstinentiam; circà bonos mores, actus, & labores multos, vèl pro fide, vèl pro animarum salute constantèr toleratos, & circà denique virtutes omnes, præsertim verò circà Christianam humilitatem versatur. II.

Vitæ sanctimonia potest esse simulata, & ficta, cujusmodi vita Hypocritarum est. Hypocrita enim est alienæ personæ simulator; undè Histriones, & alii tabularum actores *Hypocritæ* propriè vocitantur à verbo Græco ἀπὸ τοῦ ὑποκρίνεσθαι, quod intèr alia simulare significat: & sicut in Comœdiis, ac Tragœdiis actio ipsa *hypocrisis* dicitur, ità à Rhetore *hipocrisis* appellatur, quam Latini *pronunciationem* vocant, in gestu, motuque præcipuè consistentem, cui Demosthenes primas, secundas, & tertias tribuit. Hinc per metaphoram, seu per translationem homines illi, qui ab ea, quam simulant, personâ longissimè absunt, dum aliud in pectore, aliud in ore, atque in externis actionibus gerunt, ut probi, ac pii esse videantur; translatè *Hypocritæ*, hoc est *simulatores* vocitari solent, eorumque actio *hypocrisis* appellatur. Vera itaque vitæ integritas, & innocentia miraculis interdùm illustratur, ac declaratur. III.

Hypocritæ nomen undè dicatur.

Hypocrisis duo significat

Quàmvis vera vitæ sanctitas sinè miraculis pro aliquo canonizando sufficiat, contrà verò, non itèm, ut S. P. Augustinus docet; ea tamèn miraculis splendidiùs comprobatur, ac demonstratur, dummodò in eis veri miraculi conditiones non desiderentur. IV.

CAP. IX.

Miracula vera ad Canonizationem præstandam pertinentia quomodò à non veris discernuntur.

Miraculorum investigatio diligentissima esse debet; propterea quòd tàm à malis, quàm à bonis hominibus fieri possunt, immò,

immò, & à Dæmonibus ipsis mirabilia quædam perpetrari solent, quæ tamèn miracula reverà non sunt, ut infrà ostendemus: Miraculum nàmque propriè sumptum, sicut S. Thomas, Doctor Angelicus, ac cæteri Doctores Theologi docent, illud est, quod fit prætèr totiùs naturæ creatæ ordinem, sub quo omnis virtus creata continetur: si enim lapis, qui suapte naturâ deorsùm tendit; non prætèr totiùs naturæ, sed tantùm ipsius lapidis naturæ ordinem à quopiam sursùm projiciatur, id haudquàquam miraculum dici potest.

S.Tho. p.1.q. 110.art.4.& q. 105.art.7.

Quàmvis iis ex rebus, quas hùcusquè de propriâ miraculorum naturâ conscripsimus, veræ miraculorum conditiones fuerint explicatæ; hoc tamen loco ea, quæ Cardinalis Ostiensis, & Bartholomæus Cassanæus in hanc rem scripta reliquerunt, in medium afferre libet. Hi enim quatuor in miraculis, pro aliquo canonizando requiri volunt: quorum primum est, ut miraculum non ex arte, aut Dæmone fiat: secundum, ut fit contrà naturam: tertium, ut non ex vi verborum, sicut panis in verum Christi corpus miraculose transubstantiatur, sed ex merito hominis fiat: quartum est, ut miraculum ad fidei corroborationem fiat: herba, enim, ut ajunt, hominis ministerio transit in vitrum, nullâ fidei corroboratione intercedente. Hæc ex Cassanæo, & Ostiensi, post Glossam. Ea itaque opera, in quibus dictæ conditiones desiderantur, miracula reverà dici non possunt. Nunc reliquum est, ut mirabilia Dæmonum, aùt Magorum opera examinentur, ne falsa pro veris miracula suscipiantur.

Card.Ost.lib.3 summæ de reliq.& ven.SS.

Cassanæus p. 3. Catal. glor. mundi cōsid. 49.

Ex Glossa in c.1. de Reliq.& ven.SS. lib.6. in verbo, Sedis Ap.

CAP. X.

Miracula vera quomodò à bonis, & malis Christianis, & non vera à Magis, ac Dæmonibus fiant.

Miraculum propriè sumptum, nonnisi à Deo fieri potest: si autèm ab Angelo, vel à Sancto aliquo verum fiat miraculum, id virtute tantùm divinâ factum fuisse dicas oportet. Fit quoquè verum miraculum, non solùm à bonis, sed etiàm à malis Christianis. A bonis, ut ait S. Thomas, nonnisi per publicam fit justitiam, quæ in toto mundo est, sicut lex publica in Civitate, hoc est, ut ait S. Bonaventura, per fidem veram, quæ verè justificat, & à veritate prædicatur, ad ipsorum sanctitatem, necnon ad Dei gloriam indicandam, & ad prædicatam veritatem confirmandam. A malis autem Christianis istùcipsum, Deo concedente, fieri nonnunquàm potest, non propriè per publicam justitiam, sed per publicæ justitiæ signa, quià ipsi fidem habent, & opera videntur habere, Christi nomen invocantes, vel aliqua sacramenta exhibentes. Hæc ex Doctore Angelico, & Sancto Bonaventura. Hinc S. Matthæus Evangelista, malos Christianos in die Judicii universalis dicturos hisce testatur verbis: ***Domine Domine nonnè in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*** Prophetia enim, necnon dæmones ejiciendi, & miracula faciendi facultates sunt gratiæ gratis datæ, quæ, ut ajunt Theologi omnes, cum peccato mortali stare possunt. Hujus autem generis facultates malis Christianis à Deo interdùm conceduntur, non ex meritis eorum, qui operantur, sed ex invocatione nominis Christi ad condemnationem eorum, qui Christi nomen invocant; atque ad utilitatem eorum, qui talia vident, & audiunt, ut, quàmvis ea signa facientes contemnant, Deum tamèn, ad cujus invocationem tanta fiunt miracula, venerentur, & colant. Nàm, & Saul, & Balaam, & Caiphas prophetaverunt, nescientes quid ipsimet dicerent: Pharao, & Nabuchodonosor somniis futura cognoverunt: Et in actibus Apostolorum filii Scævæ Sacerdotum Judæorum Principis, dæmonia ejicere videbantur. Judas denique Apostolus cum animo proditoris multa signa inter cæteros Apostolos fecisse narratur. Hæc ex Beato Hieronymo in Sanctum Evangelistam Matthæum. Mali nàmque Christiani ex fide absque charitate, sine qua vitam æternam mereri haudquàquàm possunt, dictis de causis dæmones ejicere, miracula operari, & prophetare queunt. Hinc Chrysostomus de talibus dixit: *Sed considera: quia in nomine Christi se prophetasse dicunt, non in spiritu: Prophetant enim in nomine Christi, sed in spiritu Diaboli, quales sunt divinatores. Dæmonia ejiciunt in nomine Christi, habentes spiritum inimici; Magi autèm non ejiciunt, sed ejicere videntur, colludentibus sibi Dæmonibus: faciunt, & virtutes, idest miracula non utilia, & necessaria, sed inutilia, & vana.* Hæc Jo: Chrysostomus, qui malos Christianos, fidem tamen habentes, & Christi nomen in miraculis faciendis invocantes cum magicam artem exercentibus videtur confundere: Magi enim mirabilia quædam faciunt interdùm, quæ reipsà miracula non sunt, uti ostendemus; eaque nonnisi per pactum, ut ait S. Thomas, ac cæteri Theologi, cùm dæmone initum perpetrant: Mali verò Christiani, per publicæ justitiæ signa, veluti Christi nomen invocando, vera miracula, sed divinâ quidem virtute faciunt. Miraculum nàmque propriè dictum, quod est, uti diximus, extrà totius naturæ creatæ ordinem, causam habens omnibus omninò occultam, à solo Deo fieri potest: à bonis autem, & malis Christianis eo, quem explicavimus, modo. Dæmones item, qui exactissimâ omnium rerum scientiâ insignes conditi fuerunt, quibus etiam integra, & splendidissima post lapsum remanserunt naturalia, mirabilia quædam efficiunt, quæ tamèn miracula non sunt, quia causam omnibus omninò occultam non habent, nec extrà totius naturæ creatæ ordinem sunt, cujusmodi, ut ait S. Thomas, vera miracula esse debent.

S.Thomas.

S.Bonaventura.

S.Th. p.1. qu. 110. artic. 4. Et S. Bonavent. lib. 2. sent. d.7. p.2. q.2.ar.2.

Matth.7.

Prophetia, & aliæ gratiæ gratis datæ cum peccato stare possunt.

1. Reg. 10. Num 23. Jo. 11. Gen 41. Dan. 2. Act.19.

Hier.lib.1.c.7 tom.6.

Chrys. in c. 7. Matt. Chrysost. hom. 14. in c. 7. Matt. tom.2.incerti Auct.

S.Tho. p.1.q. 110.ar.4.ad 2.

Miraculum verum quodnam sit.

S.Tho. p.1.q. 110.ar.4.ad 2. & q.105.ar.7. in corp.

CAP. XI.

Opera Dæmonum mirabilia ab Augustino narrata, cur miracula dici non queant.

DIctum in modum facta esse, credendum est, opera Dæmonum illa, quæ S. P. Augustinus in Libro de Civitate Dei de Diomedis, & Ulyssis sociis; illis in volucres, his verò à Circe saga in alias bestias immutatis, deque Arcadibus in lupos, deque aliis per esum casei in asinos conversis, narrat. Hæc, & id genus alia superficie tenùs, ut ait S. P. Augustinus, hoc est Dæmonum ludificatione fieri queunt. Hinc in libro de spiritu, & anima de aliis Dæmonum præstigiis (quas omnes mirabili eorundem perspicacitati, necnon experientiæ tàm magno sæculorum numero exercitatæ, motusque aerei corporis miræ velocitati adscribit) in hanc loquitur verborum formam: *Dæmones, & acrimonia sensus (hoc est subtilitate cognitionis) & celeritate motus aerei corporis, terrenorum corporum sensum facilè præcedunt, & quædam cogitata prænunciant, quæ homines mirantur proptèr tarditatem terreni corporis. Accessit autèm Dæmonibus per tàm longum tempus, quo eorum vita protenditur, rerum longè major experientia, quam hominibus potest evenire proptèr brevitatem vitæ, Idcircò quædam futura prædicunt, & quædam mira faciunt, quibus homines alliciunt, & seducunt. Undè quædam mulierculæ post Satanam conversæ, Dæmonum illusionibus, & phantasmatibus seductæ, credunt se, & profitentur nocturnis horis cum Diana Paganorum Deâ, vel cum Herodiade, & Minervâ, & innumera mulierum multitudine equitare, earumque jussionibus obtemperare. Ipse nàmque Satanas, qui transfigurat se in Angelum lucis, cum mentem cujusque mulierculæ ceperit, & hanc sibi per infidelitatem subjugaverit, illicò transformat se in diversarum personarum species, ac similitudines: & mentem, quam captivam tenet, in somnis deludens, modò læta, & modò tristia; modò cognitas, modò incognitas personas ostendens, per devia quæque deducit. Et cum solus hoc patitur spiritus infidelis, nec in animo, sed in corpore evenire opinatur; idcircò omnis stultus, & hebes, qui hæc omnia, quæ spiritu fiunt, etiàm in corpore accidere arbitratur, cum Ezechiel, & alii Prophetæ, Joannes etiàm Evangelista, & Apostoli in spiritu, non in corpore visiones viderint.* Hæc Augustinus ad verbum: quæ ferè omnia ex Concilio Ancyrano, à Gratiano inserta leguntur. Toto autèm illo tempore, quo homines arte diabolicâ sopiti existunt, à Dæmone, ait Ægidius, eorum corpora juxtà naturæ exigentiam sustentantur; aliquo scilicèt alimento, & subtili quidèm in ea corpora latentèr immisso.

Lib. 18. c. 16. 17. 18. tom. 5.

Aug. ubi sup.

S. Aug. lib. de Sp. & an. c. 28. tom. 3.

Sagr. Concil. Ancyranum c. 24 & 26. q. 5. c. Episcopi.

2. Cor. 11.

Ezech. 3.

Apoc. 2. & 4.

2. Cor. 12. Decreti 3. p. d. c. Epi. 26. q. 5.

Ægid. lib. 2. sent. d. 2. q. 2. ar. 5. dub. 2. in cor. post med.

CAP. XII.

Opera Dæmonum mirabilia, quæ non sunt miracula quot modis fiant.

DÆmonum opera miracula non sunt, quia vires naturæ, uti ostendemus, non superant; sed iis, qui talium operum causas, aut talia faciendi modum ignorant, mirabilia videntur; ea enim Dæmones faciunt, aut humanorum sensuum illusionibus, aut naturalium rerum operatione, naturales videlicet rerum causas disponentes, miràque celeritate adjuvantes, activa denique passivis applicantes, vel corpora hùc, atque illùc deferentes: Angeli namque, tàm boni, quàm mali omnium rerum cognitionem, ac scientiam callent exactissimam, eisque ad nutum, quantum ad motum, res corporeæ obediunt, ut id Theologi omnes magno consensu affirmant. Hinc Dæmones ob naturalem omnibus spiritibus inditam facultatem, si à Deo interdùm non impedirentur, tot, tantaque nobis inferrent damna; quot quantaque à nobis excogitari non possunt.

Angelorum bonorum, & malorũ scientia.

CAP. XIII.

Quomodò sensus hominum à Dæmonibus ludificentur ad eorundem illusiones cavendas.

QUod ad sopitos, aut ludificatos, tàm exteriores, quàm interiores sensus attinet, Ægidius Columna Romanus, Doctor ex instituto S. P. Augustini fundamentarius, id tribus modis fieri posse, tàm rationibus, quàm exemplis docet, & fusissime quidèm. Nòs autem hac in re brevitati consulentes, eandem rem paucis explicabimus verbis. Humanorum itaque sensuum tùm exteriorum, tùm etiàm interiorum ludificatio tribus modis, ratione scilicet objecti, medii, & organi, quantum ad figuram, colorem, & imaginationem, fieri potest. Objectum, ut de sensu visus loquamur, est res sensata visibilis, quæ visui sese offert: Medium est aër perspicuus, per quem res visibilis ipsi visui offertur: Organum autèm, hoc est instrumentum videndi, est oculus. Duo prima facillimè à Dæmonibus, & quantùm ad colores, & quantùm ad figuras immutari possunt, ut S. P. Augustinus in Libro de Civitate Dei testatur, dicens: *Quòd enim homines coloribus, & corporibus veris, hoc Dæmones figuris fictis facillimè possunt.*

Hujus autem generis illusiones, vel per fictionem colorum, vel per immutationem sensuum ab eis fieri solent: modica enim in sensu mutatio, ut Ægidius noster ait, ludificat sensum, ità tamen, ut quod non est, ei appareat, sicut phreneticis evenire solet, quibus ob ascensum, ut ità dicam, fumositatum ad cerebrum, quæ reverà non vident, videre videntur. Istùc ferè ipsum nobis dormientibus accidere interdùm constat, calore, qui

Ægid. lib. 2. sent. d. 8. q. 2. artic. 1. dub. 1. later. in resol.

Aug. li. 18. c. 18.

Ægid. lib 2. sent. d. 8. q. 2. art. 5. dub. 1. Lat.

qui animæ ſenſitivæ inſtrumentum eſt, à corde ad interiora ſublato; hinc ſenſus exteriores ſopitos manere neceſſe eſt. Hæc ex Ægidio Columna, qui loco nupèr commemorato ait, immutari etiàm poſſe organum phantaſticum, hoc eſt imaginativum inſtrumentum, quod eſt medius cerebri ventriculus, in quo phantaſmata, ſive ſpecies eorum tàm præſentium, quàm abſentium à communi ſenſu phantaſiæ, ſeu imaginativæ ipſi oblatæ imprimuntur. Sicut autem, inquit Ægidius, organo phantaſtico, per fumoſitatum aſcenſum deſiccato, dormientes ſibi videre videntur, quæ non vident; ità, & Dæmon tali deſiccatione dictum organum immutando facere poteſt, ut falſæ imaginationes, aut ſpecies, quales ſunt, quas dormientes videre ſibi videntur, hominibus ſuo ipſius arbitratu, ſenſibus ſopitis, appareant, niſi à Deo impediatur. Homines autèm hunc in modum illuſi, quàmvis non dormiant, dormientibus tamèn, ſenſibus immutatis, aut ſopitis, aſſimilantur: Dæmones enim, quibus ad nutum res corporeæ, quantùm ad motum, uti diximus, obediunt, omnem figuram in quamcumque figuram, omnemque colorem in quemcunque colorem convertere videntur, humore oculorum, ut ajunt, variato, vel alterato.

Ægid. ubi ſupra.

Ægid. ubi ſupra.

CAP. XIV.

Dæmonum Præſtigiæ declarantur ad eorundem illuſiones cognoſcendas.

Dictis jàm modis Dæmonum fiunt illuſiones de hominibus in aves, in lupos, in aſinos, & in alias beſtias mutatis, quas S. P. Auguſtinus in libro de Civitate Dei, & de ſpiritu, & anima, ut vidimus, enarravit. Hinc idem S. Doctor in eodem libro de hujus generis Dæmonum præſtigiis nupèr recitatis, ſeù de metamorphoſibus, hoc eſt de transformationibus apparentèr tantùm, aut ſuperficie tenùs præſtitis in hanc diſputat verborum formam: *Nèc ſanè Dæmones naturas creant: ſi aliquid tale faciunt, de qualibus factis iſta vertitur quæſtio, ſed ſpecie tenùs, quæ à vero Deo ſunt creata, commutant, ut videantur eſſe quod non ſunt. Non itaquè ſolùm animum, ſed nec corpus quidèm ullâ ratione crediderim Dæmonum arte, vel poteſtate in membra, vel lineamenta beſtialia veracitèr poſſe converti; ſed phantaſticum hominis* (organum ſcilicet imaginativum) *quod etiam cogitando, ſivè ſomniando per rerum innumerabilia genera variatur, & cum corpus non ſit, corporum tamèn ſimiles mirâ celeritate formas capit; ſopitis, aut oppreſſis corporeis hominis ſenſibus, ad aliorum ſenſum neſcio quo ineffabili modo figura corporea poſſe perduci, ità ut corpora ipſa hominum alicubi jaceant; viventia quidèm, ſed multò gravius, atquè vehementius, quàm ſomno, ſuis ſenſibus obſeratis.* Hùcuſque Sanctus Doctor, qui in eodem libro, & capite præſtigioſum etiàm narrat exemplum de ſtabulariis quibuſdam fœminis, quæ caſeum viatoribus manducandum præbentes, in jumenta ſarcinas oneroſas deferentia, eos malis artibus convertebant: idquè in quadam Italiæ regione fieri ſolitum ſe audiviſſe teſtatur, dum in eâ moraretur. Immò, ut ipſe inquit, quidam nomine Præſtantius illud ipſum ajebat ſuo contigiſſe Patri, qui caballum ſe factum, annònam intèr alia jumenta militibus aliquandò bajulaſſe affirmabat. Hæc ex Auguſtino, qui hac in re ſuam profert ſententiam dicens: *Quæ onera, ſi vera ſunt corpora, portantur à Dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim vera onerum corpora, partim jumentorum falſa cernentibus.* Ex quibus Auguſtini verbis, partim vera, partimque falſa; veras ſcilicèt fuiſſe ſarcinas à Dæmonibus delatas, falſa verò jumentorum corpora per Dæmoniacam illuſionem nupèr explicatam extitiſſe colligimus: Dæmones enim (quibus ad nutum res corporeæ, quantùm ad motum localem, obediunt) ædificia integra, quàmvis magna, è loco ad locum transferrent, aliaque majora, & pejora quidèm, niſi à Deo impedirentur, efficerent.

Aug. ubi ſup. pag. 112.

Aug. lib. 18. c. 18. de Civ. Dei to. 5.

Aug. lib. 18. de Civ. Dei c. 18. tom. 5.

Dæmonum mira poteſtas

Quòd autèm Dæmones nihil mali, niſi Deo permittente, hominibus inferre poſſint, id ex eo nobis exploratum, manifeſtumque fit, quòd Dæmones à corpore humano, ut Evangeliſtæ Sancti teſtantur, expulſi, nec in gregem quidèm porcorum, niſi Chriſto annuente, ingredi potuerunt: eorum tamèn poteſtas, non impedita, tanta eſt, quanta poteſt eſſe maxima. Hinc B. Job de Dæmonis poteſtate ait: *Non eſt ſupèr terram poteſtas, quæ comparetur ei, qui factus eſt, ut nullum timeret.* Hæc B. Job. Tanta verò Dæmonis poteſtas in tribus actionum generibus verſari ſolet, ſenſuum ſcilicèt tàm interiorum, quàm exteriorum ludificatione; naturalibus inſupèr rerum cauſis; & corporum è loco ad locum translatione, & maximâ quidèm celeritate. Duas primas actiones, nuper explicavimus; tertiam hoc loco exemplis explicare libet.

Matth. 8. Marc. 5. Lucæ 8.

Job. 41.

Pag. 112. & 113

Inſigne hujuſcè actionis exemplum illud eſt, quod Sanctus Matthæus Evangeliſta ſcribit de Chriſto Domino, qui à Dæmone, non ſolùm hortatore, ut Joanni Chryſoſtomo placet, ſupèr pinnaculum templi, & in montem excelſum aſſumptus fuit; ſed reipsà, & ut ità dicam, corporalitèr aſportatus, Sancto Gregorio Magno innuente, qui ait: *Quid ergo mirum, ſi ſe ab illo permiſit in montem duci, & tentari, qui pertulit etiam à membris illius crucifigi?* A Dæmone igitur eò delatus fuit, non quaſi ex neceſſitate, ſed quià, ut ait Origènes, Chriſtus eum ſequebatur, ad tentationem quaſi athlèta ſpontè procedens. Hunc in modum Angelus ille bonus Prophetam Habacuch capillo capitis apprehenſum ex Judęa Babylonem uſquè aſportaſſe, indequè eum in Judæam reportaſſe apud Danielem Prophetam legitur. Hoc boni Angeli, illud autèm mali operâ; hoc Deo jubente, illud Deo ſaltèm permittente, factum eſſe conſtat: neutrum tamèn miraculum fuit, quippe quod ſuprà totiùs naturæ creatæ ordinem, ſeù facultatem non extitit. Hunc in modum fuit Simonis Magi volatus. Is enim à Dæmonibus

Matth. 4.

Greg. hom. 16 in Matth. to. 3

Card. de Turrecre. Alber. Magn. in Matt. S. Tho. 3. p. q. 4. art. 1. ad 2. Orig. in Luc.

Dan. 14.

Abdias Babyl. lib. 1.

bus in aera evectus, Nerone Imperatore, universoquè Populo intuente, atque obstupescente, ut Scriptores tàm sacri, quàm profani testantur, volare videbatur: quem tamèn ad Beati Petri Apostoli preces, à Dæmonibus, Deo jubente, destitutum, in terram statim præcipitem corruisse, atque extinctum debitas persoluisse pœnas legimus.

Suet. in Ner. c. 12. Hegesipp. lib. 3. c. 2. Cyrill. Catech. Epiph. hær. 21 Philastr. de hær. c. 3.

Aug. ep. 86. de hær. 1. contra Fulg. Donatistam c. 23. & alii.

Dæmones itèm, ventis vehementibus, ac turbulentis excitatis, ædificia ipsa, quamvis maxima, funditùs diruere, Deo permittente, stàtim possunt, sicut contrà Job factum esse constat. Terram quoquè vi ventorum concutere, & maris aquas ab imo incredibili hominum jacturâ commovere queunt. Res etiàm præsentes, vèl eas invisibiles reddendo, vèl aliò transferendo ab hominum conspectu repentè subtrahere possunt, sicùt Plato, & Cicero à Gyge factum commemorant: id quod non annuli, quem gestabat, ut fabulosè ajunt, virtute, sed Dæmonum artificio factum fuisse credendum est. Arte itèm Dæmonum, sanguinem, & carnes, necnon saxa pluisse apud T. Livium legimus. Miro eorundem artificio Statuæ, vel aliæ res inanimatæ ab ipsis motæ, more hominum ambulare; immò etiàm tàm inanimantes, quàm animantes, rationis tamèn expertes, loqui visæ sunt. Quæ sanè omnia tàm à Livio variis in locis; quàm à Valerio Maximo in eo de Miraculis capite narrantur, multaque in eam rem exempla recensentur. Hunc in modum, sermonibus articulatis ab Angelo in aere formatis, Asina Balaam more humanò loquuta fuisse legitur. Hæc, & id genus alia, ac ferè innumera, & quidèm admiranda, quamvis à Dæmonibus fieri queant, miracula tamèn, ut suo jam loco explicatum est, haudquàquàm sunt: sed ad falsitatem miraculorum cognoscendam, illusionesque Dæmonum cavendas hoc loco enarrare visum fuit, ut in Canonizatione alicujus tractanda, cautior quisque reddatur.

Job. 1.

Plato lib. 2. de Rep. Cic. lib. 3. offic.

Liv. lib. 3. & 7. Dec. 1. & aliis in locis.

Liv. l. 3. & 7. Dec. 1., & 3. Dec. l. 4. & 7. 2. bello Punico, & aliis in locis. Val. max. lib. 1. c. 8. Num. 22

CAP. XV.

Dæmones quomodò in corporibus assumptis appareant, explicatur, ad eorundem illusiones cavendas circà miraculum suscitandi mortuos in canonizatione alicujus potissimum tenens locum.

ANgeli intereà tàm boni, quàm mali, quotiescunque alicui apparere volunt, corpus ex aëre, crassis quibusdam vaporibus admixto assumunt, ut corpus ipsum visibile, & coloratum appareat, non secùs atque nubes variis coloribus admixtæ à nobis cernuntur. Corpus itaque ab Angelis tàm bonis, quàm malis ex aëre per aliquam vaporum admixtionem, formâ extrinsecâ, vel effigie quacunque ex arbitrio formatum, visibile, atque coloratum apparet, & cum eis stàtim evanescit. Ut autèm (quod est difficilius) palpabile fiat, tactuique resistat corpus aëreum, id ad nutum Angelorum (sicut ad ipsorum nutum movetur, & stat) juxtà omnium Theologorum consensum fieri affirmamus. Angeli verò tàm boni, quàm mali in corporibus assumptis, vitæ opera exercere non possunt, quàmvis aliqua in eis interdùm exercere videantur; quià sunt corpora aerea, non animata; & propretèa corde carentia, cui operationes præsertim vitæ adscribuntur. Quàmvis itèm Angeli in corporibus assumptis loquantur, vèl potiùs loqui videantur: locutio tamèn illa propriè dici non potest: non est enim vox ab animali, nèc veris organis, vel instrumentis ad vocem pertinentibus formata: nèc sonus ille per imaginationem conceptus dici valet, cum ibi virtus imaginativa non sit. Nec vox illa proprii intellectus interpretativa est, cum ex Angelo, & corpore illo assumpto unum per se non fiat. Est tamèn ibi nonnihil locutioni adsimile, sicut instrumenta illa, ex quibus reddi vox debet, naturalia non sunt, sed naturalibus similia esse dicuntur. Hæc ex Ægidio Romano, & aliis Theologis de corporibus à Dæmone assumptis, ut vivorum, & mortuorum apparitiones aggrediamur.

Corpus Angelorum assumptum, quomodo formetur.

Angeli nunquam in corporibus assumptis propriè loqui dicantur.

CAP. XVI.

Vivorum, & mortuorum apparitiones ad illusiones itèm Dæmonum in Canonizatione alicujus cavendas explicantur.

ILlum etiàm in modum Angeli, sive boni, Deo jubente; sive mali Deo saltèm permittente, ad alicujus mortui, vel viventis personam repræsentandam; illi scilicèt ad utilitatem, & consolationem; hi verò ad ludificationem præstandam apparent juxtà S. Patris Augustini sententiam in libro de spiritu, & anima dicentis; *Cum homines mortui, sive vivi, hominibus dormientibus, vel vigilantibus apparent, non in ipsis rebus, ut sunt, videntur, sed in quibusdam similitudinibus rerum. Istud autèm angelicis operationibus fieri credimus per dispensationem providentiæ Dei, benè utentis bonis, vel malis secundum inscrutabilem altitudinem judiciorum suorum: sive hinc instruantur mentes mortalium, sivè fallantur, sivè consolentur, sivè terreantur; sicut unicuique vel præbenda est misericordia, vel irroganda justitia ab eo, cui misericordiam, & judicium non inanitèr decantat Ecclesia.* Hùcusque Augustinus, qui postquam mortuorum, vel vivorum apparitiones in corporibus ministerio Angelorum formatis, & assumptis fieri explicavit, quę dixit, ratione comprobavit, & confirmavit hisce verbis: *Ibi siquidèm sunt spiritus defunctorum, ubi non vident, nequè audiunt, quæ aguntur, aut eveniunt in ista vità hominibus, Ita tamèn est eis cura de vivis, (quamquàm quid agant, omninò nesciant) quemadmodùm cura est nobis de mortuis, quàmvis quid agant, utique nesciamus. Nesciunt quidem mortui, quid agatur: sed dum hic agitur, posteà audire possunt ab eis, qui hinc moriendo ad eos pergunt: non quidèm omninò, sed quantum sinitur eis indicare, & eos oportet audire.*

Aug. lib. de spiritu, & anima c. 29. to. 3.

Psal. 100.

Aug. ubi suprà.

Mortui quomodo sciant quæ hic agùtur.

Sci-

Scire etiàm possunt ab Angelis, qui hìc nobis præsto sunt, & animas nostras ad illos deferunt. Spiritu etiàm Dei revelante cognoscere possunt quæ hìc aguntur, quæ necessarium est eos cognoscere. Hęc Augustinus de mortuorum apparitionibus: nùm autem mortuorum fiant apparitiones per eorundem pręsentiam, an personas mortuorum Angeli in corporibus assumptis repręsentent, revocat in dubium dicens: *Quidam etiàm ex mortuis ad vivos rapi possunt, non per propriam naturam, sed per divinam potentiam. Utrùm tamèn ista fiant per eorum præsentiam, aut per Angelos suscipientes eorum personam, affirmare non audeo. Deus enim omnipotens, qui est ubique præsens, per angelica ministeria usquequàque diffusa potest præbere ista hominibus solatia, quibus in hujus vitæ miseriâ judicat esse præbenda.* Hęc S. Doctor de apparitionibus mortuorum angelico ministerio pręstitis: atque hunc in modum Sanctus Ambrosius ad altare Mediolani rem sacram faciens, somnoque correptus, exequiis Sancti Martini Turonis interesse potuisset, si verum esset, quod Gregorius Turonensis hac de re scripsit: eòdem nàmque tempore Sanctus Ambrosius inter celebrandum Mediolani, & Turonis in Sancti Martini exequiis (ut ajunt) visus fuit: fieri enim potuit, sicut Ægidius noster ait, ut Sanctus Ambrosius somno complexus, & consopitus, per visionem imaginativam, & virtute quidem divinâ exequias illas adeò claré viderit, ut iis interfuisse sibi visum fuerit, sicut dormienti, & per somnum aliquid videnti evenire frequentèr solet. Personam insupèr, aut Imaginem Beati Ambrosii ministerio angelico in corpore assumpto repręsentatam illic fuisse censendum est. Hinc factum fuit, ut, qui dictis exequiis adfuerunt, Beatum Ambrosium iis interfuisse sinè dubitatione crediderint, dummodò historia enarrata concedatur; sed hac in re S. R. E. Cardinalis Baronius, Vir, & sacris Ecclesiasticarum rerum historiis, & Christianâ pietate insignis, Gregorium Turonensem redarguit, dum Sanctum Ambrosium antè Beatum Martinum, diem suum obiisse perspicuis argumentis demonstrat. Si autèm vera hoc loco fuisset historia à Gregorio enarrata, nonnisi illum in modum à nobis explicatum Sanctus Ambrosius Beati Martini exequiis interfuisset. Hęc de mortuorum, ac viventium apparitionibus ministerio Angelorum tàm bonorum, quàm malorum pręstitis mihi dicenda videbantur, ut vera à falsis miracula, pręsertim verò in ipsa mortuorum suscitatione faciliùs dignoscantur, necnon ad fallacias, & illusiones Dęmonum cavendas cautior quisque reddatur; opera enim Dęmonum mirabilia revera sunt, & ab iis, qui miram eorum scientiam cum longa experientia conjunctam, atquè potestatem non impeditam ignorant, miracula tànquam à Sanctis viris facta existimantur; quę tamen sunt Dęmonum ludificationes ad mentes hominum decipiendas pręstitę; vera nàmque mortuorum suscitatio, quę potissimum in Canonizatione tenet locum, à solo Deo, & à Sanctis, divinâ tamèn virtute, uti diximus, fieri potest. Quâ in re suscitatio Samuelis per Pythonissam pręstita, seù tentata, nobis hoc loco sese offert examinanda.

Greg. Turon. lib. 1. Mirac. S. Mart. cap. 5. tom. 7. Bibl. Ss. Pp. Surius tom. 6. die 11. Nov. ad finem. Lippom. p. 2. comp. eadem die.

Quomodo S. Ambrosius exequiis Sancti Martini interesse potuisset. Ægid. quo lib. 1. q. 1. ad arg. & quod lib. 2. q. 17.

Card. Baron. in Annot. ad Martyrol. die 12. Novemb. Et in Annal. tom. 5. pag. 34. Anno Dom. 397. & tom. 3. Anno Dom. 351. pag. 550.

CAP. XVII.

Suscitatio Samuelis Prophetæ incantationibus Pythonissæ tentata examinatur ad Dæmonum illusiones cavendas circà suscitandi mortuos miraculum, in canonizatione alicujus potissimum tenens locum.

QUàmvis à Pythonissa, maga illa, Samuel Propheta Sanctus, ut in primo Regum libro legitur, à morte ad vitam, Saule postulante, revocatus videatur; id tamèn non nisi à Deo factum esse dicas necesse est, iis modis, quos infrà explicabimus. 1. Reg. 28.

Non desunt qui non Samuelem suscitatum, sed Dęmonem per Pythonissam in corpore aereo; ab Angelis tàm bonis, quàm malis assumi solito; vultu tamen, & habitu Samuelis apparuisse, atque in eo corpore cum Saule loquutum fuisse velint.

Prima S. Augustini opinio.

E Numero eorum, qui Samuelem suscitatum nolunt, fuit, &, ut opinor, primus, S. Pater Augustinus, qui in libro quęstionum veteris, ac novi Testamenti, ut historiam in primo Regum libro enarratam, suęque opinioni adversantem, explicet, in hanc loquitur verborum formam: *Historicus mentem Saulis, & habitum Samuelis descripsit, ea, quæ dicta, & visa sunt, exprimens; prætermittens, si vera, an falsa sint.* Hęc Augustinus, qui, ut suam tueatur opinionem, alteram aliquot enervat rationibus, quibus infrà in medium allatis, respondebimus cum eòdem Augustino; qui quàmvis in libro nupèr commemorato contrà opinionem sibi adversam disputet, falsamque esse omnibus nervis contendat; in secundo tamèn quęstionum libro ad Simplicianum scripto, utramque opinionem defendit, etiàmsi suam deniquè opinionem faciliorem intellectum, expeditioremque exitum habere dicat, hisce verbis: *In hoc facto potest esse alius facilior intellectus, & expeditior exitus, ut non verè spiritum Samuelis excitatum à requie sua credamus, sed aliquod phantasma, & imaginariam illusionem, Diaboli machinationibus factam, quam propterea Scriptura nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari, quarum imagines sunt.* Hùcusque Augustinus: quod autèm postremò dixit, aliquot etiàm declarat exemplis, quę brevitatis causâ, silentio pretermittenda videntur.

Aug. lib. quæst. vet. & no. Test. q. 27. tom. 4.

S. Tho-

S. Thomæ sententia.

S. Thom. 1. p. q. 89. art. 8. ad secundum.

EGO verò cum Sancto Thoma, Doctore Angelico, Samuelem reverà suscitatum fuisse affirmo, libri Ecclesiastici auctoritate omninò persuasus: Nàm in quadragesimo sexto Ecclesiastici capite omnium Patrum post terrę promissionis ingressum, laudes enarrantur; in cujus capitis calce Samuelis itèm Prophetę laudes recitantur, in quibus fit mentio de suscitatione Samuelis, necnon de eo, quod Samuel suscitatus, ut in primo Regum libro legitur, Sauli prędixit. Hęc enim in dicto Ecclesiastici leguntur libro: *Dilectus à Domino Deo suo Samuel Propheta Domini renovavit imperium, & unxit Principes in Gente suâ.* Et infrà, multas post laudes: *Post hoc dormivit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ, & exaltavit vocem suam de terra in prophetia delere impietatem Gentis.* Hęc ibi, ex quibus invictum colligitur argumentum, quo Samuelem verè suscitatum fuisse fateamur oportet: falsa enim intèr vera non sunt commiscenda: si autèm Samuel suscitatus non fuisset, mortemque in crastinum Sauli non prędixisset, sicut in primo Regum libro factum esse legitur, falsę Samuelis laudes intèr veras in Ecclesiastico fuissent connumeratę. 1. Reg. 28.

Corn. Jansen. Nec huic difficultati (salvo tamèn meliori judicio) satisfacere videtur Cornelius Jansenius, dicens, hoc Ecclesiastici loco historiam libri primi Regum de phantastico [ut ipse ait] & imaginario Samuele recitatam fuisse ad Saulis fiduciam ergà Samuelis, ut sic dixerim, veracitatem indicandam: Samuelis namquè veracitas, tot jam factis comprobata, non erat quod diabolicâ illusione concluderetur: & quę impio Dęmoni, & semper fallaci tribuuntur ab iis, qui Dęmonem pro Samuele apparuisse volunt; Samueli, à nativitate sancto, vitę operibus justo, & in omnibus verbis suis fideli adscribantur. Samuelem itaquè suscitatum esse, non Dęmonem pro Samuele apparuisse fatendum est.

1. Reg. 28. Quàmvis autèm, suscitationem illam à muliere Pythonissa tentatam fuisse constet; arti tamèn magicę Deum non favisse; sed eam potiùs impedivisse, divinâque tandèm virtute, non arte Dęmonis, Samuelem fuisse suscitatum fateamur necesse est, etiàmsi Saul à Pythonissa, ut Samuelem [invocato Dęmone] suscitaret, postularit dicens: *Samuelem mihi suscita*; divinâ enim voluntate non ad Pythonissę invocationem, nec ad meritum Saulis, sed ad Regni scissuram, quam Sauli Regi Samuel, dum viveret, prę- 1. Reg. 15. dixit, confirmandam, factum fuit, ut Samuel ipse, Propheta Domini verax, & ab ipso dilectus, excitaretur, arte magicâ impeditâ. Hunc in modum consultatio Dęmo- 4. Reg. 1. num ab Ochozia Rege Israel, ut in quarto Regum libro legitur, tentata, nunciis ab eo ad Beelzebub, deum Accaron, missis, impedita fuit, Eliâ Prophetâ ad ipsum Ochoziam allegato, qui mortem, id ei scire cupienti, prędixit. Huic adsimile evenit Balaam, qui Num. 22. 23. cum esset ariolus, & magus, Balac Moabitarum rege postulante, Dęmonem pro eo consulturus, à Deo non semel impeditus fuit. Hinc pro maledictione, quam Israeli Balac inferendam cupiebat, benedictionem, responsis Dęmonum impeditis tandèm emisit.

Sancti Augustini altera sententia, & quidèm verior, Angelici Doctoris doctrinæ consona.

ISTùcipsum suscitationi Samuelis evenisse censendum est. Hinc S. P. Augustinus quàmvis in contrariam opinionem declinare videatur, hoc tamèn in Quęstionibus ad Simplicianum, absurdum non esse ait hisce verbis: *Non est absurdum credere ex aliqua dispensatione divinæ voluntatis permissum fuisse, ut non invitus, nec dominante, aut subjugante magicâ potentiâ, sed volens, atque obtemperans occultæ dispensationi Dei, quæ, & Pythonissam illam, & Saulem latebat, consentiret spiritus Prophetæ sancti se ostendi aspectibus regis, divinâ eum sententiâ percussurus.* Hęc Sanctus Augustinus. August. lib. 2. Quæst. ad Simpl. q. 3. tom. 4.

S. Augustini, & S. Thomæ sententiæ verioris confirmatio.

HUic de Samuele mortem Sauli, regnique de manu ejus ablationem prędicenti, non per Pythonissam, sed virtute divinâ resuscitato, historię mirum in modum suffragatur illud Ecclesiastici dictum: *Et post hoc dormivit* [Samuel scilicèt] *& notum fecit regi* [hoc est Sauli] *& ostendit illi finem vitæ suæ, & exaltavit vocem suam de terra in prophetia delere impietatem Gentis.* Eccl. 46.

Hęc ibi de Samuele, qui *postquàm dormivit*, idèst obiit, [mors nàmque in Scriptura sacra, & justorum pręsèrtim, *dormitio, & quies* appellatur] *& notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ*, mortem scilicèt Saulis, triumque filiorum ejus sequenti die futuram prędixit: *Et exaltavit vocem de terra in prophetia delere impietatem Gentis*, hoc est Samuel, quasi è terra surgens, & castra Israel ad impietatem Gentis delendam manibus Philisthiim Deum daturum pręnuncians apparuit. Quę sanè omnia in primo Regum libro à Samuele virtute divinâ suscitato ipsi Sauli prędicta fuere his verbis: *Scindet* (Deus) *Regnum tuum de manu tua, & dabit illud proximo tuo David.* Et infrà: *Dabit Dominus etiàm Israel tecum in manus Philisthiim: eris autèm tu, & filii tui mecum eritis: sed, & Castra Israel tradet Dominus in manus Philisthiim.* Hùcusque Samuel Propheta Domini. Illa verò Ecclesiastici verba nupèr in laudem Samuelis prophetię recitata, Dęmoni convenire non possunt: quià mors Saulis, & filiorum ejus, necnon Israelitici Populi captivitas, & exercitus debellatio diem in crastinum futura non per signa naturalia, nec per conjecturam, sed per divinam tantùm revelationem pręsciri poterant. Adde etiàm Eccl. 46. 1. Reg. 28.

etiam quòd dormitio, nec pro morte, nec pro quiete Dęmoni convenire potest; quia Dęmon, nec unquàm moritur, nec unquàm quiescit. Samuel itaque, non Dęmon, divinâ voluntate, Pythonissę arte impeditâ, ex abditis mortuorum receptaculis evocatus fuit, ut qui regnandi principium, regnique ablationem Sauli vivus prędixerat, eadem mortuus confirmaret, morte tandem eidem Sauli pręmonstratâ: & hanc ob causam Deus non per vivos Prophetas, sed per Samuelem jam mortuum ei responderi voluit, ac decrevit.

1. Reg. 15.

1. Reg. 28.

Dubiorum solutio.

QUamvis intereà Samuel [ut ea, quę nobis refragari videntur, explicemus] se à Saule adorari prędixerit; adoratio tamèn non fuit illa, quę ad Deum solum pertinet, & Latria nuncupatur; sed adoratio Dulię, hoc est veneratio quędam, quà homines invicem venerari solent. Hujus generis veneratione David, pronus in terram, Saulem adoravit; Mulier itèm Abigail prona in terram, David ipsum venerata est, ut in primo Regum libro legitur.

1. Reg. 24.

1. Reg. 25.

Samuel denique Saulem crastinâ die moriturum, ac secum fore prænunciavit, dicens: *Cras tu, & filii tui mecum eritis*; hoc est mecum eritis, *non ad æqualitatem felicitatis, sed ad parem mortis*, ut ait S. P. Augustinus, *conditionem*; quasi dixerit; Eritis mortui, sicut me mortuum scitis; malus enim Saul, inter bonos, & sanctos, cujusmodi Samuel erat, locum habere non poterat: magno nàmque intervallo post hanc vitam, ut in Evangelio legimus, boni à malis disjunguntur.

1. Reg. 28.

August. lib. Quæst. 2. ad simpl. q. 3. tom. 4.

Luc. 16.

Hæc mihi pro nodorum dissolutione dicenda videbantur, ne quis Dæmonem pro Samuele in corpore assumpto loquutum fuisse opinetur: non enim apparitio illa fuit phantastica, & imaginaria, sed anima Samuelis in corpore assumpto divinâ sanè virtute, arte magicâ impeditâ, apparuit: suscitatio nàmque mortui, uti non semel diximus, à solo Deo fieri potest: à Dæmone autèm, non nisi per illusionem, eo modo, quem explicavimus: etiamsi Dæmones per Magos Pharaonis veros serpentes, verasque ranas, ut ait S. Thomas, ex virgis in terram projectis, fecerint.

S. Thom. 1. p. q. 114. art. 4.

CAP. XVIII.

Dæmonum opera qualia esse possint.

DÆmonum opera propriè miracula non sunt, quia ipsa extra totius naturæ creatæ ordinem non sunt, cujusmodi est vera mortui resurrectio; sed mirabilia videntur, & quodam modo miracula, quatenùs facultatem, & cognitionem humanam excedunt, hominesque in admirationem trahunt, tribusque modis à Dæmone fieri possunt, vel per illusionem jam à nobis explicatam; vel per veros serpentes, & ranas veras è loco ad locum, semotis virgis, mira celeritate asportatos; vel per veram virgarum in serpentes, & ranas conversionem, aut transmutationem. Quæ enim ex putredine præsertim fieri possunt, à Dæmonibus, qui exactissimam omnium rerum scientiam callent, ad suscipiendam formam disponi possunt; quæ autem per multas suapte naturâ transmutationes generantur, optime ab ipsis disposita, parvo temporis intervallo, in suas prorumpunt species: Dæmones nàmque impedimenta removent, naturam per artem adjuvantes; activa deindè passivis applicant, & per occulta semina, rebus corporeis insita, rerum naturalium effectus accelerant, ità verò, ut homines rerum abditarum inscii, in admirationem ducantur, taliumque effectuum artifices, falsò nuncupentur miraculorum factores, ac rerum creatores; solus enim illorum seminum occultorum creator est Deus, qui illis in rebus rationes quasdam seminales inservit; ordineque naturæ interiùs inibi operatur. Hinc S. P. Augustinus in libro 3. de Trinitate ait; *Nec ideò putandum est, istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potiùs, à quo hæc potestas datur, quantum in sublimi, & spirituali sede incommutabilis judicat. Nàm & damnatis iniquis etiam in metallo serviunt, aqua, & ignis, & terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur: nec sanè creatores illi mali Angeli dicendi sunt, quia per illos Magi resistentes famulo Dei, ranas, & serpentes fecerunt. Non enim ipsi eas creaverunt; omnium quippe rerum, quæ corporaliter, visibiliterque nascuntur, occulta quædam semina in istis corporeis mundi hujus elementis latent.* Hæc Augustinus, infrà verò, ut eadem magis explicentur, affert in medium exemplum de Parentibus, & Agricolis, qui quamvis in generatione hominum, & frugum operentur, creatores tamèn nullo modo dici possunt. Inquit igitur hisce verbis; *Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec Agricolas creatores frugum, quamvis eorum extrinsecùs adhibitis motibus, ista creanda Dei virtus interiùs operetur; ità non solùm malos, sed nec bonos Angelos fas est putare creatores, si pro subtilitate sui sensus, & corporis, semina rerum istarum nobis occultiora noverunt, & ea per congruas temperationes elementorum latentèr spargunt, atque ità gignendarum rerum, & accelerandorum incrementorum præbent occasiones. Sed nec boni hæc, nisi quantum Deus jubet, nec mali hæc injustè faciunt, nisi quantum justè ipse permittit. Nàm iniqui malitiâ voluntatem habent injustam, potestatem autem non nisi justè accipiunt, sivè ad pœnam suam, sivè ad aliorum; vel pœnam malorum, vel laudem bonorum.* Hùcusque S. P. Augustinus de mirabilibus tàm bonorum, quàm malorum Angelorum operibus, in quibus ipsi exteriùs operantur; Deus autem interiùs, qui rationes seminales in illis ad effectus naturales producendos inservit. Idem ferè in libro Quæstionum super Exodum inquit; *Insunt corporeis rebus per omnia*

Dæmonum opera tribus modis esse possunt.

Aug. lib. 3. de Trin. c. 8. to. 3. & Mag. ter sentent. lib. 2. d. 7. c. Nec sanè.

Aug. & Mag. sent. ibidem c. Sicut ergo.

Aug. lib. 2. Quæst. super Exod. q. 21. tom. 4. Et 2. p. Decreti 26. q. 5. c. 14. Nec mirum,

omnia elementa mundi quædam occultæ seminariæ rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis, atquè causalis, prorumpunt in species debitas suis modis, & finibus. Et sic non dicuntur Angeli, qui ista faciunt, animalium creatores, sicut nec Agricolæ segetum, vel arborum, vel quorumcunque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint præbere quasdam visibiles opportunitates, & causas, ut illa nascantur. Quod autèm isti faciunt visibiliter, hoc Angeli invisibiliter, Deus verò solus verus creator est, qui causas ipsas, & rationes seminarias rebus ipsis inseruit. Hæc S. P. Augustinus, ex cujus verbis facilè quis colligere potest, serpentes, & ranas à Magis Pharaonis ex virgis conversos, & artificiales, & naturales fuisse; artificiales, quatenùs Dæmones per artem magicam occulta illa rerum semina ita passivis adaptabant, vt fierent serpentes, & ranæ, quos mente conceperant; naturales verò, quatenùs occulta semina, quæ ad productionem serpentum, & ranarum adhibebant, illos effectus naturaliter gignebant.

Si quis autèm adduci non potest, ut credat, aliquam virtutem reperiri posse, quæ virgam in serpentes, & ranas, vel saltèm sine magno temporis intervallo convertere queat, fateatur tamen cum Sancto Thoma, omnem naturæ creatæ virtutem nobis notam non esse, sicut hac in re nobis evenire censendum est; Cum itaquè hujus generis opera à Magis Pharaonis confecta prætèr ordinem totius naturæ creatæ non sint, illa propriè miracula non sunt dicenda, sed quodam modo talia, quatenùs facta sunt præter ordinem naturæ creatæ nobis notæ, per virtutem scilicèt creatam nobis ignotam. Quæ igitùr virtute naturæ fieri non possunt, à Dæmone reverà confici non queunt; sicuti fieri nunquàm potest, ut corpus humanum in bestiale verè transmutetur, & corpus hominis mortuum reviviscat. Quamvis enim naturalitèr ex carnibus bovinis apes, ex carnibus equinis vespæ, & ex vino corrupto musciones, ut recitat Averroes, nascantur, quia ex putredine fiunt; perfectiora tamèn in genere præsèrtim animalium determinant sibi principium productivum, materiale, & locum generationis, idèst animalis matricem: illa verò, quę ex putrefactione gigni possunt, non itèm, sed materiam in primis putrefactam, ut Ægidius Doctor noster docet.

S. Thom. p. p. q. 115. art. 4.

Ægid. Quol. 3. quæst. 8.

Averr. lib. 12. Metaph. comm. 10.

Ægid. ubi suprà.

Hæc de admirandis tàm bonorum, quàm malorum Angelorum operibus per virtutem creatam nobis ignotam factis, quæ omnia miracula re vera non sunt, quia ordinem totius naturæ creatæ non excedunt, sicuti eum ordinem vera mortuorum resurrectio absque dubio superat, dum anima suo iterùm corpori conjungitur, ipsumque vivum reddit, cujusmodi fuit resurrectio Lazari, & aliæ in veteri, ac novo Testamento celebratæ.

Jo. XI. 3. Reg. 17. 4. Reg. 4. & 13. Matt. 9. 27. Marc. 5. Luc. 7. & 8. Act. 5. & 20.

Samuel quomodo suscitatus.

Samuel, ut ait Tostatus, in corpore suo suscitatus non fuit, sed anima ejus in corpore aëreo, assumpto, Angeli ministerio, ex receptaculis mortuorum à Deo revocata, ad solam Saulis prophetiam indicandam, non in Ramata, ubi Samuelis erat sepulchrum, sed in Endor; vultu tamen, & habitu Samuelis repræsentato, arteque magicâ impeditâ, apparuit, cujus revocationis, & apparitionis explicandæ causâ, in sermonem de magna Dæmonum potestate, atque arte, dequè eorundem præstigiis non inconsultò, suadente scilicèt occasione, immò mirùm in modum postulante incidimus, & libentèr quidèm, ut miracula, quæ in Canonizatione diligentèr examinanda sunt, intimiùs cognoscamus, vera à non veris discernentes. Conditiones itaquè, quibus miracula vera à falsis discernuntur, hoc loco iterùm recitandas, & explicandas censemus, quibus explicatis, miraculorum species in medium afferemus, & explanabimus, deindè quonàm modo miracula Sanctorum à miraculis malorum hominum distinguantur, Theologorum sententiam aperiemus; miracula enim faciendi facultates, uti diximus, sunt gratiæ gratis datæ, quæ cum peccato mortali stare possunt interdùm.

Tostatus.

1. Reg. 25. 1. Reg. 28.

Gratiæ gratis datæ cū peccato stare possunt sup. pag. 111.

CAP. XIX.

De tribus Miraculorum generibus juxtà proprias eorumdem conditiones.

Miraculum propriè sumptum illud est, ut non semel diximus, quod est prætèr totius naturæ ordinem. Hoc non nisi à solo Deo virtute propriâ fieri potest: à Sanctis verò, & à malis hominibus, non virtute propriâ, sed divinâ, diversis tamèn rationibus, uti hujusce materiæ initio explicavimus. Quàmvis autèm miraculum ab admiratione sortitum sibi fuerit nomen, propriè tamèn miraculum dici non debet, si aliquibus tantùm ipsius effectus causa sit occulta, Ecclipsis enim Solis, aut Lunæ causa, rudibus est occulta, Astrologis verò notissima est. Illud igitùr, quod naturæ vires excedit, vel prætèr totius naturæ ordinem est, propriè miraculum tàm suprà naturam, & præter naturam, quàm contrà naturam dici potest, ac debet, cujus causa ab omnibus omninò ignoratur.

Pag. 110., & 111.

Arist. 1. Metaph. c. 2. circa med. S. Thom. 1. p. q. 106. art. 7. in corp.

CAP. XX.

Tria miraculorum nomina explicantur.

Tribus modis, ut S. Thomas, & Ægidius Columna docent, miraculum esse potest, hoc est, vel suprà naturam, vel prætèr naturam, vel contrà naturam, atque tribus hisce modis conversionem B. Pauli miraculosam fuisse docet Ægidius Romanus in secundo sententiarum Libro.

S. Tho. 2. sent. d. 18. q. 1. art. 3. Ægid. lib. 2. sent. dis. 18. dub. 13. lit.

Miraculum suprà naturam.

MIraculum suprà naturam tunc dici debet, quando natura in substantiam facti agere non potest, veluti est divisio maris rubri, mortuorumque suscitatio, idque genus alia.

Miraculum præter naturam tribus modis.

MIraculum prætèr naturam illud est, in quo quàmvis natura quantùm ad substantiam facti operari queat, illud tamèn fit præter naturæ operationem jussu divino, ac tribus quidèm modis.

Exod. 7. I. Primo modo miraculum prætèr naturam dicitur, propter excessum, & singularem facti modum, cujusmodi fuerunt ranæ in Ægypto productæ in tanta multitudine, quantam nemo anteà vidit unquàm.

II. 3. Reg. 13. Secundo modo præter naturam, miraculum nuncupatur, quatenùs miraculum ad divini nominis invocationem præfinità horà contingit. Id quod Jeroboam declaratur exemplo, cùm scilicèt manus ejus contrà Prophetam extensa, fuerit arefacta, & ara ejus divisa.

III. Num. 5. Tertio modo prætèr naturam miraculum vocitatur, dum aliquid generàtim, & universè contingit, ut est illud, quod in veteri Testamento de aqua zelotypiæ legitur, post cujus potionem venter adulteræ divino miraculo putrescebat, aquæ maledictionis virtute.

Miraculum contrà naturam.

MIraculum contrà naturam appellatur, quando rei aliquid inest, quod est contrarium ei, quod fit, ut exempli gratià, si gravè, quod suapte naturà deorsùm tendit, sursùm moveatur, & virgo pariat, idque genus alia, ità scilicèt, quòd naturà manente contrarià, quæ scilicèt contrarii actus principium est, miraculo expresso sequatur actus. Hæc ex Doctore Angelico, & Ægidio Columna de tribus miraculorum generibus, quæ à solo Deo, proprià fiunt virtute; à Sanctis verò, & à malis hominibus virtute alienà, divinà scilicèt virtute, diversis tamèn rationibus, utì diximus, fieri possunt: A sanctis ad eorundem sanctitatem indicandam, & veritatem comprobandam; à malis autèm hominibus, ut ait S. Thomas, ad solam prædicatam veritatem confirmandam; mala etiàm agentes, & veritatem prædicantes, miracula interdùm facere possunt, ad hominum utilitatem, ad Christi nominis, quod invocant, ut diximus, commendationem, & ad sacramentorum, quæ exhibent, venerationem. Hinc S. P. Augustinus in octoginta trium quæstionum Libro ait; *Aliter Magi faciunt miracula, alitèr boni Christiani, alitèr mali Christiani. Magi per privatos contractus cum Dæmonibus; boni Christiani per publicam justitiam; mali Christiani per signa publicæ justitiæ.* Hæc Augustinus. Quàmvis autèm mali Christiani, malam scilicèt vitam degentes, miracula dictis de causis facere interdùm possint, falsam tamèn doctrinam prædicantes, non itèm; nè Deus, qui in miraculis veris operatur, falsitatis testis existat, ut inquit Sanctus Thomas. Nunc reliquum est, ut quonam modo miracula bonorum à miraculis magorum hominum discèrni queant, explicemus.

S. Thom. 2. sent. d. 18. q. 2. art. 3.

Pag. 111.

S. Thom. 1. p. q. 110. art. 4. ad 2. & 2. 2. q. 178. art. 2. in corp. & ad 3. Idem sup. Pag. 108.

August. 83. quæst. Lib. q. 79. post med. tom. 4.

S. Thom. 2. ad Thessal. 2.

CAP. XXI.

Quonam modo miracula bonorum hominum à miraculis Magorum discernantur.

SAnctus Pater Augustinus intèr miracula Magorum, & Sanctorum hominum discrimen in octoginta trium quæstionum Libro in medium affert hisce verbis: *Cum talia faciunt Magi, qualia nonnùnquam Sancti faciunt, talia quidèm visibilitèr esse apparent, sed & diverso fine, & diverso jure fiunt, illi enim faciunt, quærentes gloriam suam, isti quærentes gloriam Dei, & illi faciunt per quædam potestatibus concessa in ordine suo, quasi privata commercia, vel beneficia; isti autèm publicà administratione, jussu ejus, cui cuncta creatura subjecta est.* Hæc Augustinus. Sed Sanctus Thomas, dum in secundo sententiarum libro miracula bonorum hominum, & magorum, efficacia, duratione, utilitate, modo, ac fine, differre scribit, ea exactiùs contemplatur.

Aug. lib. 83. q. ubi suprà tom. 4.

S. Thom. lib. 2. sent. d. 7. q. 3. art. 1.

Quantùm ad efficaciam, & durationem differunt, quià miracula à bonis hominibus facta, non nisi virtute divinà fiunt, cujusmodi est suscitatio mortui, & id genus alia, virtutem naturæ activam excedentia, quæ Dæmones reverà facere non possunt, nisi præstigiis quibusdam, hoc est incantationibus, & illusionibus, quæ diù durare non queunt.

Differunt etiàm quantùm ad utilitatem, propterea quòd bonorum miracula, non nisi utilitatem afferunt, cujusmodi sunt admirabiles ægritudinum curationes; magorum autèm signa sunt noxia, & vana, dum volatum affectant, & ostentant, stupidaque hominum membra efficiunt.

B. Petrus in itinerario Clementis.

Differunt itèm quantùm ad operandi modum: boni enim Dei nomen piè, ac reverentèr invocantes miracula faciunt; magi verò quibusdam utuntur deliramentis, dum se cultris incidunt, & alia id genus turpia operantur.

Differunt tandèm quantùm ad finem, quià bonorum miracula ad catholicæ fidei ædificationem, atque ad rectos mores propagandos efficiuntur; magorum verò signa, non nisi manifestum fidei, & honestatis detrimentum afferre solent. Hæc sunt, quæ ex Angelico Doctore decerpere mihi visum est, ut miracula bonorum hominum à signis magorum faciliùs descernantur. Quòniam verò miracula, modò virtutes, & signa, modò prodigia, & portenta vocitantur; ideò, quid horum unumquodque sibi velit, declarabimus. Hac re tandèm perspectà, miraculo-

culorum gradus, & proprias eorundem differentias explicabimus, ut ea intimiùs cognoscamus.

CAP. XXII.

De signis, & virtutibus, deque prodigiis, ac portentis, aut ostentis ex doctrina Sancti Thomæ, & aliorum.

Miracula omnia, quatenùs totius naturæ vires excedunt, si consideretur illud, quod fit, *virtutes* nuncupantur; si autèm consideretur illud, proptèr quod miracula, ad aliquid videlicèt supernaturale indicandum fiunt, tunc miracula vocitantur *signa*, quatenùs per illa aliquid supernaturale significatur. Miracula deniquè per excellentiam, quatenùs aliquid præostendunt, *portenta*, sivè *ostenta* vocantur; quatenùs autèm futura prædicunt, *prodigia* nuncupantur; portendunt enim, & quasi prædicunt aliquid futurum. Portentum itaque quasi porrò ostensum, vel præmonstratum; & prodigium quasi prodicium, vel prædicium. Hinc ait Festus Pompejus: *Prodigia, quòd prædicunt futura, permutatione, G, literæ; nàm, quæ nunc, C, appellatur, ab antiquis, G, vocabatur*. Quàmvis autèm à Nonio Marcello prodigia minæ Deorum, & iræ nuncupentur, ab aliis tamèn etiam in bonam partem sumpta sunt. Hæc de signis, & virtutibus, necnon portentis, & prodigiis, ut miraculorum gradus, ac differentias aggrediamur.

S.Thom. 2.2. qu.178. art.1. ad 8.

Marg. Philos. & alii.

Festus Pompejus.

Nonius Marcellus.

CAP. XXIII.

De miraculorum gradibus, ac differentiis, deque eorundem exemplis.

Si infinita Dei potentia consideretur, nihil miraculum dici potest: factum enim quodcunque (ait Sanctus Thomas) divinæ potentiæ comparatum, minimum dici debet juxtà sententiam Isaiæ dicentis: *Ecce Gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt*. Si autèm nonnulla, quatenùs totius naturæ vires excellunt, considerentur, tunc illa verè miracula dici possunt, ac debent. Aliqua tamèn majora, aliqua verò minora miracula, in eo scilicèt, quòd illa magis, & hæc minùs naturæ facultatem excellunt, appellantur. Tribus autèm modis, ut ait Doctor Angelicus, naturæ facultas à re aliquâ superari potest, vel quantùm ad facti substantiam, idest, quantùm ad id, quod fit; vel quantùm ad id, in quo, vel ex quo fit; vel quàntùm ad faciendi modum.

S.Thom. 1.p. q.105. art.8.

Isa. 44.

S. Thom. ubi suprà.

Primo modo vires naturæ superantur, si Sol retrogradiatur, vel in medio cæli persistat, ut in libro Josue factum esse constat; vel corpus humanum glorificetur; sicùt corpora Beatorum in resurrectione universali fore credimus; quæ sanè omnia vires naturæ superant, summumque intèr miracula obtinent locum.

Peter. lib. 1. de Magia c.8. ex B. Thoma ubi suprà.

Josue 10.

Secundo modo vires naturæ superantur quantùm ad mortui suscitationem, & cæcorum illuminationem, & quantùm ad id genus alia; potest enim natura dare vitam, sed non mortuo; visum etiam præstare potest, sed non cæco; potest itèm natura producere aurum, & arborem, ut ait Pererius, sed non ex nihilo; hæc autèm intèr miracula medium tenent locum.

Benedict. Pererius lib. 1. de Magia c.8.

Tertio modo naturæ facultas, quantùm ad modum, ac tempus faciendi, superatur, siquis divinâ virtute, nullâ curatione prævià, nulloque consueto naturæ ordine, aut cursu, à febre actùtum liberetur; potest enim Medicus sanare ægrotum, sed non statim, nec absque medicamento. Potest itèm Magus, vel Dæmon, vel natura ex ligno producere serpentem, sed non immediatè. Superatur etiam naturæ facultas, si divinâ virtute absquè naturalibus causis aer statim in pluvias densetur, sicùt ad Samuelis, & Eliæ preces factum esse constat. Quàmvis autèm hæc intèr miracula infimum obtineant locum; diversos tamèn retinent gradus, quatenùs alia magis, alia verò minùs, naturæ facultatem excedunt. Hæc ex Doctore Angelico, & aliis Theologis.

3. Reg. 18.

S. Thom. ubi suprà.

CAP. XXIV.

Miracula quomodò majora, & minora dicantur.

Miraculorum itaquè unum, divinæ potentiæ comparatum, majùs alio dici non potest, quià illa omnia, quatenùs totius naturæ facultatem longè superant, à virtute infinità fiunt. Unum tamèn, quantùm ad rem factam, majus alio est: suscitatio enim mortui major est, quàm curatio leprosi; & leprosi major, quàm subita ægrotantis, aut febre laborantis curatio. Istùcipsum, si operandi modus consideretur, affirmare necesse est. Majus est enim leprosum, vel quempiam ægrotantem solo verbo, quàm tactu, & per umbram majus esse, quàm per verbum curare, dicas oportet: verbum nàmque aliquid est virtutem habens ab humano ore prolatum; sed umbra ipsius hominis nihil est, sed sola, ex corpore interjecto, lucis privatio propriè nuncupatur. Id quod in Actibus Apostolicis factum legitur; quàmvis enim ab Apostolis multa fierent signa, & prodigia, sicùt Beatus Lucas Evangelista testatum reliquit, Petrus tamèn tanquàm Apostolorum Princeps solâ suâ ipsius umbrâ homines ab ægritudinibus liberabat, ut impleretur illud Salvatoris dictum: *Qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipse faciet; & majora horum faciet*: Christus nàmque umbrâ suâ homines curasse non legitur. Hæc de miraculorum gradibus, ac differentiis.

Umbra quid sit.

Act. Apost. cap. 5.

Joann. 13.

CAP. XXV.

De miraculis circà ægritudinum curationes diligentèr examinandis.

Miracula omnia, & ea præsertim, quæ circà ægritudinum curationes versantur,

tur, in medium semper afferri solent, dum alicuius canonizationi navatur opera. Cùm autem miraculorum cognitio, seù tractatio intèr primarias, maximeque arduas canonizandi partes connumeretur, ea itaquè veluti trutina quadam, juxtà proprias miraculorum conditiones suo jam loco explicatas, examinanda esse censemus, iis item additis conditionibus, quas infrà enarrabimus, & observandas proponemus. Pag. 113. & 114.

Miracula in primis omnia, ut frequentèr diximus, suprà totius naturæ creatæ vires esse debent, ità scilicèt, ut effectus ipsi viribus naturæ, vel in illo saltèm instanti produci non queant: si quis enim, ut ad miracula circà ægritudinum curationes examinanda deveniamus, morbo aliquo, nullâ videlicèt prævià dispositione, seù nullâ temporis intercapedine statim liberetur, eum miraculosè liberatum dicas oportet, ut in multis Scripturæ Sacræ locis videre licet.

CAP. XXVI.

De miraculis naturam superantibus, quantùm ad operandi modùm in Testamento novo narratis.

HUjus generis exempla, tàm in veteris, quàm novæ legis Testamento videre licet; nunc autèm sat erit commemorare, quæ apud Sanctos Evangelistas, & in Actis Apostolicis conscripta leguntur, atquè illud præsertim miraculum de socru Simonis febri laborante ab Evangelistis recitatum, sed à Beato Luca magis insignitèr expressum in hanc verborum formam: *Socrus autèm Simonis tenebatur magnis febribus; & rogaverunt illum pro ea. Et stans supèr illam, imperavit febri; & dimisit illam. Et continuò ministrabat illis.* Lucæ 4. Matth. 8. Marc. 1.

Hunc in modum, nullâ scilicèt temporis intercapedine, aut dispositione medicamentorum prævià, moribundum Reguli filium, temporis momento sanatum constat. Postquàm enim Regulus Salvatori nostro dixit: *Domine descende priusquàm moriatur filius meus*; ad hæc Salvatoris verba: *Vade filius tuus vivit*; & ad magnam Reguli fidem, sinè corporeâ Salvatoris nostri præsentiâ, filius Reguli à januis ferè mortis revocatus (quià moribundus, vel quià, ut Evangelistæ utar verbis, incipiebat mori) perfectæ statim sanitati fuit miraculosè restitutus.

Istùcipsum de leproso manu Salvatoris mundato affirmandum omninò est. Nàm ubi primùm leprosus Salvatorem nostrum adoravit, & obsecravit, dicens: *Domine, si vis, potes me mundare*; ad hæc duo Salvatoris verba: *Volo, mundare*; temporis momento sanatus est, Matthæo teste, qui ait: *Et confestim mundata est lepra ejus*: nullâ, scilicèt, intèr præceptum, & opus, morulâ intercedente. Matth. 8.

Huic adsimile illud est Centurionis exemplum, qui servum suum paralyticum solo Salvatoris nostri verbo sanari posse firmâ fide credens, ipsum solo verbo sanatum audire meruit hisce verbis: *Vade, & sicùt credidisti, fiat tibi*. Id quod Evangelista testatur dicens: *Et sanatus est puer ex illa hora*; uno scilicèt horæ momento. Matth. 8.

Hunc deniquè in modum Publii Patrem febribus, ac dysenteriâ, intestinorum, videlicèt exulceratione vexatum, ad Beati Pauli orationem, manuumque impositionem statim sanatum in Actis Apostolicis legimus hisce verbis: *Contigit autèm, Patrem Publii febribus, & dysenteriâ vexatum jacere; Ad quem Paulus intravit; & cùm orasset, & imposuisset ei manus, salvavit eum.* Act. Apost. cap. 28.

Hæc de variis ægritudinum curationibus miraculosè præstitis, quæ quàmvis medicamentis, & longo temporis intervallo vix unquàm curari valuissent; absquè tamèn prævià medicamentorum dispositione, necnon temporis momento, sivè ictu oculi, haudquàquam fieri potuissent. Illa enim naturæ facultatem superant, non quantùm ad substantiam facti, vel quantùm ad id, quod fit, nec quantùm ad id, in quo fit, sed quantùm ad naturalem operandi modum, & ordinem, uti suo jam loco explicavimus; ob idque miracula sunt, & hunc in modum nonnisi divinâ virtute fiunt: Pag. 20.

Si autèm quis morbo aliquo ad invocationem Dei, & Sanctorum à Medicis non destitutus, paulàtim liberaretur; tunc illud reverà miraculum dici non videtur: curationem tamèn, sivè sanitatem illam divinâ opitulante gratiâ, Sanctisque intercedentibus, paulàtim recuperatam fuisse omninò credendum est: Morborum nàmque curatio miraculosa judicatur, si repentina fit, vel à Medicis iàm desperata, temporisque momento perfectè præstetur. Si quis intereà tertianâ, vel quartanâ, sivè quotidianâ febre laboraret, & post Sancti alicujus invocationem typus, aut terminus ille febris, statis vicibus evenire consuetus, ampliùs non rediret; vel si febris continua esset, Sancto jàm invocato, statim evanesceret, ut nupèr ex novi Testamenti exemplis vidimus, miraculum omninò illud est. Eò autèm præstantior, & evidentior, magisque miraculosa censetur curatio, si morbus medicam omninò subterfugiens artem, principiis naturæ curari nullo modo queat, cujusmodi est homo à nativitate claudus, vel cæcus, idque genus alia. Nunc reliquum est, ut sermonem habeamus de miraculis, quæ superant naturam quantùm ad operandi modum, & quantùm ad id, in quo est.

CAP. XXVII.

De miraculis naturam superantibus quantùm ad operandi modum, & quantùm ad id, in quo fit.

HOmo, ut Beati Lucæ in Actis Apostolicis utar verbis ex utero matris suæ claudus à Beato Petro sanatus fuit hisce verbis: *In nomine Jesu Christi Nazareni surge, & ambula*; His deindè Sanctus Lucas hæc statim subnectit verba dicens: *Et apprehensâ manu* Act. 3.

manu ejus dexterâ, allevavit eum, & protinùs consolidatæ sunt bases ejus, & plantæ, Et exiliens, stetit, & ambulabat; & intravit cum illis in templum ambulans, & exiliens, & laudans Deum,

Ille itèm alter, ut ait Sanctus Lucas, ex utero matris suæ claudus, ad hæc Beati Pauli sanatus est verba: *Surge supèr pedes tuos rectus. Et exilivit* (eodem Evangelistâ teste) *& ambulabat*, Act. 14.

Homo etiàm à nativitate cæcus, vel potiùs medicamento naturæ adversante, hoc est luto supèr oculos imposito, non virtutem habente medicam, sed solùm mysterium repræsentante, suprà naturæ facultatem à Christo Domino sanatus est, visu recepto, ubi primùm in natatoria Siloe, hoc est in piscina, aut fonte ad Sion montis radicem sito, oculos suos ex præcepto Christi Domini lavit. Joann. 9.

Hæc miracula de claudo, necnon de cæco à nativitate, postremo loco recitata, quantùm ad id, in quo fiunt, non nisi divinâ virtute fieri possunt; quia, quàmvis, uti diximus, natura visum præstare possit, non tamèn à nativitate cæco; quàmvis itèm membrorum rectitudinem dare queat, non tamèn à nativitate claudo. Illa itèm miracula paulò superiùs enarrata, quantùm ad modum operandi, hoc est sinè medicamentis, ac sinè perceptibili ferè temporis intercapedine præstita, vera sunt miracula; quàmvis enim ægritudines illæ medicamentis, & longo temporum intervallo curari potuissent; illo tamèn temporis momento, quo divinitùs curatæ fuerunt, arte sanè humanâ, etiàm principiis naturæ mediis, curari nequivissent. Nùm verò hujus generis ægritudines non à nativitate, sed ex accidenti contractæ, seù subortæ, sinè medicamentis, illoque temporis momento, Angelorum, seù Dæmonum virtute curari queant, hoc loco disputare necesse est. Pag. 129.

CAP. XXVIII.

An Angeli, sivè boni, sivè mali, suâ ipsorum virtute ægritudines non à nativitate, sed ex accidenti contractas, temporis momento, & sinè medicamentis curare queant.

Angeli, sivè boni, sivè mali, quibus quantùm ad motum, uti diximus, res omnes corporeæ ad nutum obediunt, tantâ omnium rerum pollent scientiâ, quantam docti omnes, præsertim verò medendi arte benè instructi, haùd profectò norunt. Quidquid itaquè (hoc jacto fundamento) longâ temporum intercapedine, medicinæ arte fieri potest, illud ipsum, sed multò uberiùs, multòque exactiùs, quàm omnes, qui medicinam optimè callent, Angelos omnium Medicorum scientissimos temporis momento principiis naturæ mediis facere posse fatendum est. Angeli enim, sivè boni, sivè mali, exactissimam omnium rerum scientiam benè penitùs callentes, penitissimasque morborum causas optimè cognoscentes, materiam sibi subjectam mirâ facilitate, ac celeritate ad sanitatem suscipiendam disponunt; impedimentis, quæ Medici, vel ignorant, vel amovere non queunt, amotis; quidquid enim natura medicamentis prævijs, ac magno temporum intervallo effecisset, vel ignoratâ morbi causâ, Medicus nunquàm efficere potuisset; Angeli, principiis naturæ mediis, naturam ipsam adjuvantes, actùtum efficiunt; atquè hunc in modum suâ ipsorum virtute sanitatem conferre dicuntur. Hujus generis morborum curationes miracula reverà non sunt, quià ægritudines illæ principiis naturæ mediis curari possunt. Quæ autèm iisdem principiis curari non queunt, si sanentur, tunc effectus ipsi miracula reipsà dicuntur, & sunt. Pag. 113, & alibi.

Hùc spectare videtur, quòd Cornelius Tacitus scriptum reliquit de Vespasiano Imperatore, qui monitu Serapidis, quem alibi Tacitus vocat Æsculapium, Apollinis filium, ob medicinam ab ipsomet ampliatam in Deorum numerum à Gente superstitionibus addicta, receptum; cuidam oris excremento, alteri verò pedis contractu usum manus, temporis momento, si Tacito credimus, restituit. Ait enim Tacitus hisce verbis: Cornel. Tac. lib. 4. histor. infrà verò de Æsculap.

Ex plebe Alexandrinâ quidam oculorum tabe notus, genua ejus (Vespasiani scilicèt) *advolvitur; remedium cæcitatis exposcens gemitu, monitu Serapidis* (aliàs Serapis) *Dei, quem dedita superstitionibus Gens antè alios colit: precabaturque Principem, ut genas, & oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manu æger, eodem Deo auctore, ut pede, ac vestigio Cæsaris calcaretur, orabat. Vespasianus primò irridere, aspernari: atquè illis instantibus, modò famam vanitatis metuere; modò obsecratione ipsorum, & vocibus adulantium in spem induci: postremò æstimari à Medicis jubet, an talis cæcitas, ac debilitas ope humanâ superabiles forent; Medici variè disserere. Huic non exesam vim luminis, & redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortassè cordi Deis, & divino ministerio Principem electum. Deniquè patrati remedii gloriam penès Cæsarem; irriti, ludibrium penès miseros fore. Igitùr Vespasianus cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quidquam ultrà incredibile, læto ipse vultu, erectâ, quæ astabat, multitudine, jussa exequitur. Stàtim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies.* Cornel. Tac. lib. 4. histor.

Hæc

Hæc Tacitus, cui Svetonius Tranquillus in Vespasiano breviter subscribit, & sanatæ loco manus, de oculis, & crure sanatis loquitur hunc in modum:

Svetonius in Vespas. non procùl à fine.

E Plebe quidam luminibus orbatus, itèm alius debili crure sedentem pro tribunali paritèr adierunt, orantes opem valetudinis demonstratam à Serapide per quietem, restituturum oculos, si inspuisset: confirmaturum crus, si dignaretur calce contingere. Cùm vix fides esset, rem ullo modo successuram, ideòque nè experiri quidèm auderet: extremò hortantibus amicis, palàm pro concione, utrùmque tentavit: nec eventus defuit.

Hæc Taciti, atquè Tranquilli verba si perpendantur, Dæmonem ob facilem superstitiosorum hominum credulitatem sub Serapidis nomine in Vespasiano, dum cæcus, & manu, seu crure læsus curantur, operatum esse, illaque opera, etsi mirabilia, miracula tamen non fuisse, quis fateatur necesse est: ægritudines nàmque illæ, testimonio Medicorum, ut ait Tacitus, ope humanà superabiles erant, hoc est curabiles, impedimentis, quæ à Dæmone, & fortassè non à Medicis, noscebantur, amotis. Curationes autèm fuerunt mirabiles, non quantùm ad substantiam facti, nec quantùm ad id, in quo præstitæ fuerunt, sed quantùm ad modum, & ordinem operandi, hominibus tantùm ignotum, non naturæ; quià hoc modo fuisset saltèm miraculum illud, quod intèr miracula infimum tenet gradum, uti suo jàm loco explicatum fuit. Quàmvis enim in Vespasiani sputo, & calce virtus sanandi ægritudines illas reverà non fuisset; cæcitas tamen, & manus, sivè cruris debilitas sinè intrinsecè medicamento per amotionem impedimentorum præstito curatæ non fuerunt; impedimentorumque amotio intrinsecè, non evidentèr, [illegible] visibilitèr operata, medicamentum quoddam est. Hunc in modum oculum equi cujusdam viri, nomine Lenæi, dextrum ictu quodam læsum, & officio suo privatum, à Dæmone sub Serapidis nomine restitutum in pristinum fuisse censendum est, ut Ælianus in libro 11. de animalium naturà testatur. Is enim Auctor post multas equi laudes enarratas, ac studiosissimam Lenæi precationem Serapidi habitam; equum, ut ipsius Æliani utar verbis, eximium, sed oculo læsum, eoque captum, fomentis deniquè ad Serapidis jussum redintegratum fuisse narrat hisce verbis:

Pag. 120., & 121.

Ælian. lib. 11. cap. 31.

Tùm Deus, utcunque magnus, non neglexit, nequè contempsit brutum, mutumque animal; & paritèr ipsius supplicantis misertus, remedium dictat: jubetque oculum equi, non quidèm perfundi liquido ullo remedio, sed fomentis per meridiem in ambitu templi calefieri. His peractis, equi oculus redintegratus est, & Lenæus Deo, ut gratum se declararet, sacrificavit. Equus iàm integer saltabat, & hinniebat circà templum, jàmque grandior, & formosior videbatur, seque velutì ostentans ad aram usquè non sinè ambitione accurrebat; deniquè circà gradus se volutans, Deo servatori, quo posset, modo gratias se agere præseferebat.

Hæc de mirabili Serapidis, seù potiùs Dæmonis opere non sinè medicamentis extrinsecis, vel etiàm fortassè intrinsecis præstito.

Quæ autèm divinitùs fiunt, sivè à Sanctis, sive à malis hominibus, ad invocationem tamèn nominis Dei juxtà circumstantias suo jam loco enarratas, nullà penitùs re, nequè intrinsecè, nequè extrinsecè morbis adhibità, solo jussu, temporis momento fiunt, ut videre est in illis hominibus à nativitate claudis; nàm ad sola hæc verba: *In nomine Jesu Christi Nazareni surge, & ambula.* Et: *Surgè supèr pedes tuos rectus*; ambo exiliverunt, & ambulaverunt laudantes Deum.

Pag. 118. cap. 10.

Act. 4.

Act. 14.

Siqua verò corporea res adhibeatur, illud ad mysterium repræsentandum factum dicas oportet, sicut in homine illo à nativitate cæco actum vidimus. Nàm, ut Beatus Joannes Evangelista testatur, Christus Dominus in cæco sanando, expuit in terram, & lutum ex sputo fecit, & linivit lutum supèr oculos cæci, deindè oculos in natatoria Siloe lavari præcepit. Hinc Sanctus Pater Augustinus in hunc locum ait: *De salivâ suâ fecit lutum, quià Verbum Caro factum est.* Vel, *ut indicaret se esse, qui ex limo terræ hominem formaverat*, ut ait Sanctus Thomas, & colligitur ex Joanne Chrysostomo in Marcum, apud quem fit mentio de illo altero cæco per sputum itèm paulàtim sanato; *Quem*, ut dicit Beda, *uno verbo totum simùl curare poterat, paulàtim curat, ut magnitudinem cæcitatis ostendat, quæ vix, & quasi per gradus ad lucem redeat, & gratiam suam nobis indicet, per quam singula perfectionis adjuvat incrementa.* Vel; *Id factum fuit proptèr imperfectam ipsius cæci, & offerentium fidem*, ut inquit Sanctus Thomas ex Joanne Chrysostomo, & aliis, qui locum Marci commemoratum interpretantur. Hæc hactenùs, ut ad mirabiles Vespasiani curationes, undè digressi sumus, revertamur.

Joann. 9.

Aug. tract. 44. in Jo: tom. 9.

Jo: Chrysost. homil. 9. in Marcum circà med. to. 2., & Beda.

S. Thom. 3. p. qu. 44. art. 3. ad 2., & in Marc. cap. 8. Nic. Lyr.

Ægritudinum itaquè curationes, ut finem huic rei imponamus, à Dæmone sub nomine Vespasiani, Serapidis monitu, aut consilio præstitæ, miracula reverà non sunt, quià ægritudines illæ judicio Medicorum, ope humanà curabiles erant. Quàmvis intereà tem-

temporis momento curatæ videantur; prævias tamèn dispositiones, impedimentis amotis, aliquâ itèm temporis intercapedine, & non sinè aliquo medicamento intrinseco sensim factæ fuisse credendum est.

Ægritudines igitùr ex accidenti contractæ, principiis autèm naturæ curabiles; quàmvis curatu difficillimæ, & à Medicis desperatæ, à Dæmone tamèn curari possunt, ità verò repentè, & absquè ullo medicamento extrinseco, aut morbis apto, & congruenti, ut curationes ipsæ miracula videantur. Hujus generis fuerunt curationes illæ à Vespasiano Imperatore, & à Serapide, arte tamèn Dæmonum, exhibitæ; quas non sinè medicamento extrinseco, aut saltèm intrinseco sensim factas fuisse dicas oportet.

Altero itèm istorum saltèm modorum curationes à Medicis forsàn ignoratas, ac desperatas, à Dæmone autèm omnium Medicorum scientissimo cognitas, in Æsculapii templo sub falso, sive ficto Æsculapii Dei nomine præstitas fuisse censendum est, sicùt græca inscriptio marmore incisa, in eòdemque olim Templo, ad insulam Tyberinam, ubi remedia morborum, vel gratiæ impetratæ scribebantur, sita; nunc verò in antiquarum totius Orbis inscriptionum libro, quem Martinus Smetius edidit, græcè, ac latinè impressa, & superioribus annis in Ædibus Bernardini Cardinalis Maffæi græca extabat, in hanc ipsam verborum testatur formam, è græco ad verbum latinè reddita: Pag. 29.

HISCE DIEBUS CAJO CUIDAM CÆCO
ORACULUM EDIDIT
VENIRET AD SACRUM ALTARE,
ET GENUFLECTERET A PARTE DEXTERA
VENIRET AD LÆVAM,
ET PONERET QUINQUE DIGITOS
SUPER ALTARE,
ET ELEVARET MANUM, ET PONERET SUPER
PROPRIOS OCULOS,
ET RECTE VIDIT POPULO PRÆSENTE,
ET CONGRATULANTE,
QUOD GRANDIA MIRACULA FIERENT
SUB IMPERATORE NOSTRO
ANTONINO.

LUCIO AFFECTO LATERIS DOLORE,
ET DESPERATO AB OMNIBUS HOMINIBUS
ORACULUM REDDIDIT DEUS
VENIRET, ET EX TRIBOMO TOLLERET
CINEREM,
ET UNA CUM VINO COMMISCERET, ET PONERET
SUPRA LATUS,
ET CONVALUIT, ET PUBLICE GRATIAS
EGIT DEO,
ET POPULUS CONGRATULATUS EST ILLI.

SANGUINEM REMOVENTI JULIANO
DESPERATO AB OMNIBUS HOMINIBUS
EX ORACULO RESPONDIT DEUS
VENIRET, ET EX TRIBOMO CAPERET
NUCLEOS PINI,
ET COMEDERET UNA CUM MELLE
PER TRES DIES,
ET CONVALUIT, ET VENIENS PUBLICE
GRATIAS EGIT
PRÆSENTE POPULO

VALERIO APRO MILITI CÆCO ORACULUM
REDDIDIT DEUS
VENIRET, ET ACCIPERET SANGUINEM
EX GALLO ALBO
ADMISCENS MEL, ET COLLYRIUM
CONFICERET,
ET TRIBUS DIEBUS UTERETUR SUPRA
OCULOS,
ET VIDIT, ET VENIT, ET GRATIAS EGIT
PUBLICE DEO.

Cajum cæcum, primo Inscriptionis commemoratum loco, à Dæmone sub Æsculapii nomine, ut monet Inscriptio, aliquo saltèm medicamento intrinseco, impedimento scilicèt amoto, sanatum fuisse censendum est. Cæteros autèm homines infrà enarratos ab eodem ficto Æsculapio medicamentorum virtute, à Medicis eo forsàn tempore ignoratâ, sanatos fuisse fatendum est, veluti fuit medicamentum illud ex nucleis pini cum melle confectum, quod sanguinem revomenti, ut nostri ajunt Medici, plurimùm prodest, & pectus purgat; atquè itèm fomentum illud lateris dolori utile; collyriumque illi præsertim oculorum morbo idoneum, ac præsentaneum principiis naturæ mediis fuisse Medici omnes affirmant. Balthasar Pisanelius.

Hæc de admirandis Dæmonum operibus, quæ tamèn, si rectè juxtà normam à Theologis præfinitam, suisque jàm locis à nobis explicatam pensitentur, miracula non esse quis fateatur necesse est. Quâ de re hujus generis opera, & alia itèm multa perpendenda sunt, & veluti trutinâ quadam diligentèr examinanda, ne Dæmonum fraudulentis operibus, sivè falsis, sivè veris, ab Hypocritis, aut Pseudosanctis decipiamur. Cætera verò miracula, quæ principiis naturæ mediis fieri nullo modo possunt, quatenùs naturæ facultatem omninò superant, cujusmodi sunt curationes circà ægritudines à natura contractas, mortuorumque suscitationes, tantam inquisitionem, atquè investigationem non postulant. Quæ sanè miracula à Prophetis, à Sanctis Apostolis, & à Christo Domino facta in Scriptura sacra passim cernuntur, quæ quià longum esset enarrare, nunc silentio prætereunda censemus. Nùm autèm ob miracula, quæ à Deo, vel ab aliis virtute tantùm divinâ fieri possunt; vel etiàm proptèr fructum scientiæ, ac donum prophetiæ canonizari queant, hoc loco investigandum censemus. Pag. 112. & 117. 3. Reg. 17. 4. Reg. 4. & 13. Matth. 9. 27. Mar. 5. 6. 16. Luc. 5. 7. 3. Joan. 11. Act. 3. 5. 9. 14. 19. 20. Hebr. 11.

CAP.

CAP. XXIX.

Num aliquis ob miraculorum evidentiam canonizari pro Sancto queat.

DUabus, ut reor, de causis, in dubium revocatur, nùm scilicèt quis ob miracula pro Sancto canonizari queat; Vel quià sanctitas sine miraculis esse potest, ut constat de Joanne Baptista, quem nullum miraculum fecisse apud Joannem Evangelistam legimus; Vel quià (quod magis refert) miracula etiàm à non sanctis, immò à malis hominibus fieri possunt, uti jàm ex doctrina Sancti Thomæ, atquè aliorum Doctorum demonstravimus. Homines tribus modis malos esse posse docet Augustinus Triumphus in Summa de potestate Ecclesiastica; Vel scilicèt ob malam doctrinam, & ab Ecclesia sancta vetitam; Vel ob pravam vitam, variis peccatis irretitam; Vel ob inanem gloriam de aliquo bono opere susceptam. Homines mali primo modo sumpti, sunt Dæmonem in arte magica invocantes, qui vera miracula facere non possunt: hæc enim nonnisi virtute Dei, ut S. P. Augustinus ait, fieri possunt, Angelorum ministerio, Sanctisque orantibus, & impetrantibus ea, quæ ad horum invocationem fiunt. Quomodò autèm Magorum opera admirationis plena fiant, satis dictum fuit.

Joan. 10.

Pag. 110. 111. S. Thom. 2. 2. q. 178. art. 2.

Aug. Triũph. qu. 15. art. 4. in corp.

S. Aug. lib. 22. de Civit. Dei c. 9. tom. 5.

Homines mali secundo modo accepti, ad invocationem nominis Christi, & Sanctorum, vera miracula facere possunt, ad bonorum hominum utilitatem, ut ipsi Deum venerentur, & in fide, ac doctrina per ipsa miracula confirmentur: miracula enim, beato Hieronymo attestante, non sempèr ad meritum illius, qui operatur; sed ad condemnationem invocantium, & ad eorum, qui miracula vident, & audiunt, utilitatem.

Lib. 1. in Matth. cap. 7. tom. 6.

Homines tertio modo sumptos, quantumcumque sanctos, nonnunquàm de aliquo miraculo inani gloria captos fuisse constat, ut apud Lucam videre licet, ubi Salvator noster lætitiam, qua ob spiritus sibi subjectos Discipuli affecti videbantur, reprehendit quòd eâ lætitiâ, ut Doctores exponunt, inanem gloriam saperet. Hinc ait Joannes Chrysostomus: *Cum cætera vitia in servis Diaboli locum habeant; vana gloria etiam in servis Dei locum tenet.* Quarè etiamsi hujus generis homines hac in re boni non sint, ad testificationem tamèn sanctitatis, ac doctrinæ veritatis multa signa, & miracula eis à Deo conceduntur. Quàmvis igitur hominibus malis miracula interdum facere concedatur; aliqui tamèn ob miracula evidentèr facta canonizari possunt, ac debent, nullâ in primis re vitæ sanctitati adversante, cum miracula signa sint testificationis sanctitatis, atquè doctrinæ veritatis Sanctorum manifesta. Hæc ex Triumpho.

Lucæ 10.

Jo. Chrysost.

Aug. Triũph. ubi sup.

CAP. XXX.

An proptèr donum scientiæ, ac prophetiæ aliquis pro Sancto canonizari queat.

CAnonizatio alicujus charitatem ejus postulat, & sanctitatem, sine qua, ut suo jam loco explicatum est, scientiæ donum datur, & prophetiæ juxtà Beati Pauli sententiam dicentis: *Et si habuero prophetiam, & noverim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero omnem fidem ità ut montes transferam, charitatem autèm non habuero, nihil sum.* Quàmvis enim vita æterna, quæ Sanctis datur, scientiæ donum habenti videatur promitti juxtà illud Ecclesiastici dictum: *Qui elucidant me, vitam æternam habebunt*; scientia tamèn, aut doctrina non ex se tantùm, sed igne charitatis accensa, præmium illud æternæ vitæ promeretur, & consequitur. Hujus generis erat doctrina Pauli Apostoli, qui in fide, ac veritate Doctor Gentium fuit: nàm sicut ferrum ignitum non est aliud, quàm ignis, ut Beatus Joannes Chrysostomus in Homilia de Beati Pauli laudibus ait; ità ejus doctrina igne charitatis accensa, aliud, quàm charitas, eòdem Chrysostomo attestante, non erat. Nemo itaquè proptèr scientiæ donum canonizari potest. *Hinc* Gregorius IX. de sanctitate sine scientia, quam doctam imperitiam, vel imperitiam doctrinam possumus elegantèr appellare, in canonizatione Beati Francisci Assisinatis ait hunc in modum: *Hoste triplici in terra positus* (hoc est Franciscus) *superato, Regno cælorum vim intulit, & illud rapuit violentèr: & post hujus vitæ quàmplurima gloriosa certamina, mundum triumphans, felicitèr migravit ad Dominum, multos prævenients scientiâ præditos scientèr nescius, & sapientèr indoctus.*

Pag. 111. & 112.

Aug. Triũph. q. 15. ar. 1. & 5.

1. Cor. 13. Matth. 7.

Eccl. 24.

Jo. Chryf. hõ. 3. de laudibus Pauli.

Greg. ix.

Gerardus Vossius. Ex Registro anni 1. Pontif in Bibl. Vat.

Hùcusque Gregorius, qui nominat Franciscum Seraphicum scientèr nescium, & sapientèr indoctum, quippe qui Jesum Christum crucifixum (cujus stigmata suo in corpore impressa gestare meruit, ob idque ab Alexandro IV. omnium Sanctorum splendor dictus est) scienter, & sapientèr quidem sciebat instàr Beati Pauli Apostoli ad Corinthios in hæc scribentis verba: *Non judicavi me scire aliquid intèr vos, nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum.* Qui enim verè scit Christum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, ac scientiæ Dei, pretium, & præmium electorum, & vita æterna, scit quidquid sciri debet. Adde etiam quòd in Christo crucifixo veterem hominem nostrum cruci affixum discimus, ut scilicèt destruatur corpus peccati, & vltrà non serviamus peccato, hoc est, ut ampliùs diabolo serviendi necessitatem non habeamus, ut Glossa in hunc locum ait. *Non ergo* (inquit) *ità accipiendum est, quod hic dicit Apostolus tanquàm ea tantùm dixerit, quæ de Christo credenda sunt, sed etiàm quæ sunt observanda tàm in vita, quàm in moribus ab eo, qui accedit ad compagem corporis Christi*; vel, ut ait

Greg. ix. & Alex. iv. in Bullis, quæ in Archivo magnoSS. Apost. Vrbis Romæ asservantur.

1. Cor. 2. Col. 2. Phil. 3.

Rom. 6.

Nicol. Lyr. Lyranus, *quæ pertinent ad salutem per crucem Christi factam*. Idcircò Christianus Poeta quidam dixit:

Si Christum discis, satis est, si cætera nescis.
Si Christum nescis, nihil est, si cætera discis.

Hæc igitur de Christo crucifixo scientia (non illa hujus mundi) est omnium scientiarum regina, & vera sapientia, &, ut ait S. Paulus, in mysterio abscondita, quâ Sanctus Franciscus imbutus, & insignitus, scienter nescius, & sapientèr indoctus meruit appellari, hoc est sciens, & sapiens Christo, nesciens, & indoctus mundo. Hanc itèm de Christo crucifixo scientiam Sanctus Thomas Aquinas, Doctor verè Angelicus, & splendidissimum Ecclesiæ catholicæ lumen, præter cæteras scientias ab eo angelicè interpretatas (de quibus Joannes XXII. affirmasse fertur: hisce verbis: *Non est de ejus miraculis vehementèr curandum, quippè qui tot miracula fecit, quot quæstiones determinavit*) divinitùs edoctus, ab imagine Christi cruci affixâ, dum ad eam ardenter oraret, hæc meruit miraculosè audire: *Benè scripsisti de me Thoma: quam ergo mercedem accipies? Cui ille: Non aliam Domine, nisi teipsum*. Hæc etiàm de Christo scientia ab illa differt: quia illa peccatorem interdùm admittit; hæc verò nonnisi Sanctum; illa sine sanctitate stare potest, hæc autèm non item; hinc sicut literarum ignorantia sanctitatem interdùm admittit; ita literarum peritia, interdùm, immò frequenter sanctitatem excludit. Hùc spectare videtur illud Beati Hieronymi scitè dictum: *Nec rusticus, & simplex frater ideò se sanctum putet, si nihil noverit; nec peritus, & eloquens, lingua æstimet sanctitatem: multoque melius est è duobus imperfectis rusticitatem sanctam habere, quàm eloquentiam peccatricem*. Hæc de scientiæ dono sine sanctitate canonizationem non admittente, ut de prophetiæ dono idem intelligendum esse ostendamus.

Quàmvis itèm Spiritus Sanctus in animas sanctas se transferat, amicos Dei, & prophetas constituendo, ut in libro Sapientiæ legitur; Spiritus tamen sanctus non se transfert in animas eorum, quibus donum prophetiæ datur, nec eos amicos Dei constituit, nisi quando ad mentem recipientis illustrandam prophetiæ, donum confertur; quando autèm ad aliorum tantùm instructionem datur, non itèm. Quàmvis deniquè à Beato Petro dicatur: *Non enim voluntate humanâ allata est aliquandò prophetia: sed Spiritu Sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines*; aliud tamen est loqui in Spiritu Sancto; aliud verò in virtute Sancti Spiritus; Sancti enim homines loquuntur vera in Spiritu Sancto, sed mali homines loquuntur vera virtute nominis Christi, & virtute Spiritus Sancti, non in Spiritu Sancto. Hinc à Sancto Evangelista Matthæo mali homines in universalis judicii die introducuntur dicturi: *Domine nonne in nomine tuo prophetavimus?* significantèrque eo loci dictum volunt, (*in nomine tuo*) quasi non in spiritu suo, aut in spiritu Dei, immò in spiritu Diaboli, ut ait Triumphus. Idcircò hujus generis Prophetis respondebitur à Domino: *Nescio vos*. Nemo itaquè proptèr solùm scientiæ, ac prophetiæ donum absque sanctitate canonizari potest; sola enim vitæ sanctitas, & quidem clarissima, longâ temporum serie ad finem usque vitæ inclusivè, ut alibi diximus, nunquàm interrupta, canonizationem à Principibus viris, sive à Rege, vel Imperatore, atque item à Provinciis, & Populis Civitatum, aut locorum supplicitèr, & frequentèr postulatam, ordineque judiciario, ac ritu solemni celebrandam, admittit.

Marginal notes: 1. Cor. 2. — Hieronymus Vielm. lib. 2. de doctr. S. Th. ex Gersone. — Jo. Garzo in vita S. Tho. — S. Hieron. ep. 2. ad Nepotianum tom. 1. — Sap. 7. — 2. Petri. 1. — Matth. 7. — Aug. Triumph. q. 15. ar. 5. ad 2. — Pag. 110. c. 8.

CAP. XXXI.

Num aliquis famâ bonâ ornatus, & pro Sancto à Populis, & Principibus viris denunciatus, canonizari statim debeat.

Quo majus, ac difficilius negotium tractandum sese offert, eò attentiùs, ac maturiùs deliberandum censetur: ità verò, ut in eo industriæ celeritas, & diligentiæ tarditas adhibeantur, ex quibus contrariis quid optimum, & quasi, adamùssim factum, in lucem prodire necessè est. Hinc Augustus, & sapienter quidèm, per duo illa contraria duobus vocabulis græcis quid tale in rebus gravissimis faciendum exprimere solebat hunc in modum: Σπεῦδε βραδέως, hoc est, *Accelera tarde*: Cum itaquè Canonizationis opus maximum sit, ac difficillimum intèr ea, quæ in Ecclesia sancta Dei fieri solent, maximam postulat maturitatem, diligentem scilicèt rerum gestarum, vitæque illius, qui catalogo Sanctorum est adscribendus, non semel repetitam inquisitionem, atquè investigationem: testes enim fallere, ac falli possunt, aliquo indecenti affectu persuasi. Idcircò Beatus Joannes Apostolus ait: *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint*. Industriæ igitur celeritas, & diligentiæ tarditas, quæ veram faciunt maturitatem, has ob causas in canonizatione jure desiderantur, hoc est proptèr sanctitatis, & miraculorum veritatem, proptèr operis arduitatem, & propter fidei firmitatem, atquè constantiam.

Maximâ in canonizatione tractanda opus est maturitate proptèr veritatem circà sanctitatem, & miracula indagandam, ne falsa pro veris, sivè turpis lucri gratiâ, sivè humanæ laudis, aut gloriæ appetitu, aut alio affectu indecenti enarrentur, mirâ Dæmonum versutiâ, & calliditate suadente, arte itèm eorundem, ac potestate adjuvante. Id quod ex doctrina, quam de veris, ac falsis miraculis, necnon de operibus Dæmonum nupèr conscripsimus, facilè fieri posse credendum est. Hinc S. P. Augustinus in libro de vera religione nos admonet, ut quibus credendum sit, quod ad miracula, & invisibilia pertinet, diligentèr videamus, omni scilicèt adhibitâ maturitate: propterea quòd vera miracula, quæ

Marginal notes: Aug. Triumph. qu. 15. ar. 3. & qu. 16. ar. 2. — Accelera tarde. — 1. Joan. 4. — Pag. 110. & seq. — Lib. de vera Relig. cap. 25. tom. 1.

quæ vitæ sanctitatem præseferre solent, canonizationem admittendam satis persuadent. Arduitas item operis maturitatem postulat: quantò enim opus est magis arduum, tantò majori industriæ celeritate, diligentiæque tarditate faciendum est, sapientissimo Salvatoris nostri documento, qui non statim, sed ceræmoniis prævijs Lazarum à morte suscitavit; nec item Cananeæ filiam statim sanavit; sed, ut ait Chrysostomus Sanctus, quantò magis mulier suppliciter orabat, tantò magis Christus sanitatem reddendam negabat.

Joan. 11.

Chrysost. homil. 53. in Matth. 15. tomo 2.

Proptèr fidei firmitatem atquè constantiam roborandam Canonizatio item differri debet. Christus itaque, ut Sanctus inquit Chrysostomus, Mulierem illam Cananeam clamantem non statim exaudivit, ut fides illius promulgaretur, quippe quam intus moveret, ut verbis illis, *Miserere mei Domine fili David*, Christi divinitatem, & humanitatem confiteretur. Hinc ipsa meruit audire; *O Mulier, magna est fides tua. Fiat tibi sicut vis.* Proptèr igitur veritatem miraculorum indagandam, propter operis arduitatem, & fidei firmitatem, atquè constantiam, canonizatio, quæ est opus summe arduum, in plurimos menses, atquè annos proroganda censetur: ex qua prorogatione frequentia miraculorum augetur, miraculorumque veritas magis elucescit, operumque misericordiæ fama multo magis divulgatur, ac fides de operibus misericordiæ illius, qui canonizandus est, in cordibus tandem Populorum confirmatur, ac roboratur, & sanctitas declaratur: temporum namque diuturnitas magistra, & lucerna veritatis esse solet. Id quod exemplo de quodam præsertim Hermanno hæretico, fictæ sanctitatis homine, comprobatur: quem, ut alibi diximus, post falsam à Populis sanctitatem viginti annorum intervallo (teste Platina) prædicatam, Bonifacius VIII. exhumari, comburique jussit, diligentissimâ de ipsius hæresi, fictâque sanctitate, habitâ inquisitione. Tempore item Alexandri III. quidam in ebrietate, ac seditione occisus, tamquàm Martyr colebatur. Sancti deniquè Martini tempore ignotus quidam etiàm tamquàm Martyr honorabatur; sed Sancto Martino Deum ad ejus sepulchrum orante, illum hominem scelestum, ac damnatum fuisse divino favore compertum est, ut Sulpitius Severus post multa testatur hisce verbis; *Deindè super sepulchrum ipsum astans* (hoc est, Martinus Sanctus) *oravit ad Dominum, ut quis esset, vel cujus meriti sepultus, ostenderet. Tùm conversus ad lævam, vidit propè assistere umbram sordidam, trucem, imperat, nomen, meritumque ut loqueretur; nomen edicit, de crimine confitetur, latronem se fuisse; ob scelera percussum, vulgi errore celebratum, sibi nihil cum Martyribus esse commune; cum illos gloria, se pœna retineret. Mirum in modum vocem loquentis qui aderant, audiebant, personam tamèn non videbant. Tùm Martinus, quid vidisset, exposuit: jussitque ex eo loco altare, quod ibi fuerat, submoveri: atquè ità Populum superstitionis illius absolvit errore.* Hæc Severus. Sanctorum

Chrysost. in Matth. 15. tomo 2.

Matth. c. 15.

Vide pag. 109. & seq.

Veritatis magistra, & lucerna.

Platina in Bonif. VIII.

Pag. 109. & seq.

Cap. Audivimus extra de reliq. & ven. SS.

Sulp. Sev. lib. de vita Sanct. Mart. c. 8., & tom. 7. Biblioth. SS. PP.

itaquè Canonizatio longâ temporum, aut sæculorum serie jure differri solet, ac debet, sicut de Sancto Hyacintho, & Beato Raymundo, ut cæteros post magnam temporum diuturnitatem canonizatos silentio prætermittam, factum esse constat: quorum ille Anno Domini MCCLVII. ex hac luce decessit; deinde Anno salutis nostræ MDXCIV. in Sanctorum numerum relatus fuit: Hic verò Anno Domini MCCLXXV. die Epiphaniæ ex hac vita migravit; Annoque salutis nostræ MDC. nondùm canonizatus, propediem canonizandus censetur. Hæc de Canonizatione Sanctorum magno temporum, aut aliquot seculorum intervallo proroganda. Nunc reliquum est, ut de miraculis, quæ in Canonizatione Sanctorum præcipuum obtinent locum, diligentèr examinandis sermonem habeamus.

S. Hyacinth.

B. Raymundus.

CAP. XXXII.

De Miraculis diligentèr examinandis in Canonizatione alicujus, ac de modo examinandi ea.

Tanta in miraculis examinandis debet adhiberi diligentia, quanta maxima esse potest, ob summas, & quidem plurimas, quæ indè suboriri solent, difficultates, sicut ea, quæ de veris miraculis, necnon ludificatoriis, admirandis tamèn Dæmonum operibus, adhucùsque à nobis explicata sunt, apertè demonstrant. Sacrosanctum itaque Concilium Tridentinum nulla nova miracula admittenda esse decernit, nisi recognoscente, & approbante Episcopo, qui simulàtque de iis aliquid compertum habuerit, adhibitis in consilium Theologis, & aliis piis viris, ea faciat, quæ veritati, & pietati consentanea judicaverit. Hæc ex Sacrosancta Synodo Tridentina. Miracula idcircò absquè Episcopi recognitione, atquè approbatione, ac sine Theologorum consiliis admitti non debent.

Concil. Trid. sess. 25. de reliq. SS. propè finem.

Testes insupèr in hanc rem tàm gravem, & arduam adhibendi sunt de singulis eorundem miraculorum circumstantiis diligentèr interrogati; qui, ut clariorem veritatis, rerumque gestarum testificationem efficiant, contestes de una, & eâdem re esse debent, & plures quidem, si enim unus de re singulari, alter verò de re testetur alterâ, tanquam testes singulares, ut juris peritissimis placet, nihil profectò probant: è quorum numero item sunt, qui in aliqua testificatione scientiæ causam non reddunt: *Pluris enim est*, ut Poeta ille ait, *oculatus testis unus, quàm auriti decem*. Hæc de examinandis miraculis, quorum conditiones proprias, quæ vera miracula præseferunt, & apertè declarant, loco jam suo explicavimus, & multò quidem fusiùs, quàm alii, qui de hac materia superficie tenùs scripserunt: hinc ea in medium afferre non libet, sed quænam illa sint, quibus in Ecclesia militante quis inter Sanctos connumerari queat, explanabimus antequàm odinem judiciarium in Canonizatione observari consuetum aggrediamur.

Archid. in ca. Nec mirum 26. qu. 5.

Bald. in lege Solam de testibus, & alii in d. c. venerabili.

Plautus in Trucul.

Cass. par. 3. Catal. gl. mundi consid. 49. post glo. in d. c. 1. de reliq. & ven. SS.

CAP.

CAP. XXXIII.

Necessaria pro Sancto in Ecclesia militante declarando.

Greg. ix. 14. annos in Pontificatu vixit, ac menses 4.

GRegorius hujus nominis nonus libri Decretalium Auctor, qui quatuordecim, & ampliùs annos in Pontificatu vixit, quique in libro Decretalium compilando, Beato Raymundo propediem canonizando, ex instituto Prædicatorum adjutore usus est; dum Sanctum Franciscum Assisinatem, Perusii, Anno Domini 1228. anno autèm sui Pontificatus secundo; Sanctum Antonium, de Padua dictum, Spoleti, Anno Domini 1232. & sui Pontificatus sexto; Sanctum Dominicum Reate, Anno Domini 1234., & sui Pontificatus octavo; Sanctamque Elisabeth, Andreæ Regis Hungarorum filiam, Perusii, Anno Domini 1235., & Annò sui Pontificatus nono canonizavit, normam canonizandi posteris ferè præscripsit, ut videre est ex ejusdem literis Apostolicis, quas ex Bibliotheca Vaticana desumptas Gerardus Vossius Flander, vir pius, & eruditus. necnon de bonis literis, præsèrtim verò de Ecclesiasticis libris optimè meritis, in lucem emisit.

S. Franciscus. S. Antonius. S. Dominicus. S. Elisabeth. Gerardus Vossius.

Ut autèm multa Gregorio IX. digna, quæ dictis in literis sparsim leguntur, silentio prætermittam, hoc loco ea tantùm apponam, quæ in literis Apostolicis ad canonizationem S. Antonii, de Padua nuncupati, pertinentibus scripsit in hanc verborum formam: *Ad hoc ut Sanctus habeatur apud homines in Ecclesia militante, duo sunt necessaria, virtus morum, & veritas signorum, merita videlicèt, & miracula, ut hæc, & illa sibi ad invicem contestentur, cum nec merita sine miraculis, nec miracula sine meritis plenè sufficiant ad perhibendum inter homines testimonium sanctitatis. Sed cum merita sana præcedunt, & clara succedunt miracula, tunc certum præbent indicium sanctitatis, ut nos ad ipsius venerationem inducant, quem Deus ex meritis præcedentibus, & signis subsequentibus exhibet venerandum: quæ duo ex verbis Evangelistæ pleniùs colliguntur: Illi autèm profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante, & sermonem confirmante, sequentibus signis.* Hæc Gregorius de rebus necessariis, quæ in Ecclesia militante Sanctum declarant.

Marc. 16.

Quæ sanè omnia, & fusiùs quidem à Doctore Angelico, necnon à Beato Antonino, & ab aliis enarrantur. In hanc itèm sententiam plura videre licet in octavo hujusce Commentarii nostri capite, ubi quænam in eo, qui canonizandus est, requirantur, declaravimus. Ex eo deniquè, quòd Joannes Chrysostomus de sanctitate scriptum reliquit, colligi potest, quid pro Sancto declarando requiratur. Ait enim Chrysostomus: *Quidest Sanctus? Rectus, purus, mundus, ab omni reprehensione alienus, qui nullam ulli omninò præbet ansam.* Hæc de rebus, quæ sanctitatem cujusque declarant.

S. Th. 2. 2. qu. 81. art. 8. S. Ant. 3. p. tit. 12. c. 8. §. 1. Pag. 120. c. 8. Jo. Chrys. to. 1. hom. in Psal. 144.

Nunc reliquum est, ut, rebus ad Sanctum aliquem in Ecclesia militante declarandum explicatis, ordinem canonizandi judiciarium, cui hæc omnia majorem in modum deserviunt, aggrediamur.

CAP. XXXIV.

Ordo Judiciarius in Canonizatione observari consuetus.

ECclesia sancta Dei, ut S. P. Augustinus in libello de pœnitentiæ medicina testatur, nonnisi publicis testimoniis, aut documentis certior facta, de aliquo homine sententiam dicere, aut judicium pronunciare solet. Hinc juxtà Romanæ Ecclesiæ ritum Actiones duodecim, aliquot abhinc seculis ad hanc usquè diem in Canonizatione præstanda celebrari consueverunt: nàm in primitiva Ecclesia tot actiones in usu non erant: tunc enim ex fidei fervore, Christique meritis miracula, & alia opera ità erant evidentia, quòd aliqua tergiversatione occultari non poterant. Adde etiàm quòd antiquitùs Sancti, ut plurimùm erant Martyres, de quibus, ut ait sua in summa Ostiensis, tanta inquisitio, quanta nunc de Confessoribus, non fiebat: sat enim est, si de Martyribus miracula diligentèr examinentur, & propria martyrii causa inquiratur: causa enim, non mors, facit martyrium, ut ex Augustini doctrina explicatum jàm fuit. Quænàm verò de Confessoribus inquirenda sint, nos itèm suo recensuimus loco. In Concilio Africano, in quo sermo habetur de veneratione Sanctorum, ut etiàm videre est in tertia Decreti parte, non nisi de Martyribus fit mentio, vel ob rationem nupèr assignatam, vel quià tunc temporis de Confessoribus nondùm solemnia celebrari solebant, ut Beatus Antoninus in tertia parte summæ ait: & hanc ob causam, sicut Innocentius hujus nominis III. placet, in sacro Missæ Canone nulla Confessorum memoria reperitur: quia Canon Missæ priùs fuit editus, eòdem Innocentio attestante, quàm memoriam Confessorum Ecclesia celebraret. Nàm omnes ferè Sancti (ait ipse) in Canone commemorati, Sylvestrum præcesserunt, Joanne, & Paulo, Marcellino, & Petro exceptis, qui proximò successerunt. Ecclesia verò post Beati Sylvestri tempora Sanctorum Confessorum memoriam venerari, eorundemque canonizationem celebrare cœpit, in qua præstanda duodecim Actiones observari solent, quæ infrà stàtim declarandæ proponuntur.

S. Aug. lib. de medicina c. 3. tom. 9. De ordine judiciario Aug. triumph. qu. 16. art. 1. Ostiensis lib. 3. de reliqu. & ven. SS. n. 3. Pag. 109. c. 6. Concil. Afric. 50. & Burch. lib. 3. c. 38. De consecr. d. 1. c. Placuit. B. Ant. tit. 12. cap. 8. Innoc. lib. 3. Myst. Missæ c. 10. Alex. de Ales. p. 4. qu. 10. p. 2. §. 2.

Actiones in Canonizatione alicujus Sancti requisitæ, Ex Augustino Triumpho quæst. 16. artic. 1. Cassanæo par. 3. consid. 50. Viguerio de Virt. fid. num. 104. ver. 4. & aliis in cap. 1. de Reliquiis, & veneratione Sanctorum.

Actio I.

PRincipes in primis, aut optimates cum Populis locorum Romano Pontifici canoni-

nonizandum proponunt, ejusdem vitæ probitatem, opera, & miracula explicantes. Id quod pluribus mensibus atquè annis interjectis frequenter, ac suppliciter quidem faciendum censetur, ut eâ prorogatione veritas rei clariùs in dies elucescat.

Actio II.

SI, fama sanctitatis crebrescente, magnâque miraculorum factâ in dies accessione, supplicibus postulationibus, & indesinentèr quidèm instatur; Romanus Pontifex in Consistorio, quod *secretum* vocant, S.R.E. Cardinalibus canonizationem supplicitèr, ac tot vicibus postulatam proponere consuevit: eòque in Consistorio decerni solet, vt in Patriam, ac Provinciam illius, qui canonizandus est, pro notitia eorum, quæ denunciata fuerunt, suscipienda scribatur. Publica sanctitatis, & miraculorum fama, populorumque erga canonizandum devotio, & id genus alia, Episcopis, & honestissimis viris, vitæque integritate insignitis diligentèr, ac generàtim investiganda committi solent.

Actio III.

SI Episcopi, & viri integerrimi ea omnia, quæ de homine canonizando scripta jam fuerant, vera esse respondeant, & omninò affirment, in Consistorio itèm secreto S.R.E. Cardinales à Romano Pontifice sententias rogantur, nùm scilicèt sanctitatis, & miraculorum fama speciàtim investiganda committi debeat.

Actio IV.

SI veritatis indagatio speciàtim committenda censeatur, iisdem, vel aliis Episcopis, ac viris integerrimis scribendum est, ac Diplomate Pontificio mandandum, ut veritatem ipsam, primùm de fama, mox de vita, hoc est de misericordiæ operibus cum vera animi demissione, vel humilitate conjunctis; tertio loco de miraculis, & quidèm omnia diligenter, exactè, prudentèr, ac fidelitèr juxtà formam in Diplomate præscriptam, necnon juxtà articulos in eodem Diplomate comprehensos inquirant. Omnia hunc in modum examinata, necnon sigillis munita, & inclusa, ad Romanum Pontificem mittuntur.

Actio V.

HÆc tandèm ad Romanum Pontificem missa, in Romana Curia aliquot Rotæ Auditoribus, quos Papæ Cappellanos appellant, vel aliis, auctoritate, prudentiâ, & doctrinâ insignitis committi solent, eâ tamèn lege, ut omnia diligentèr pensitent, titulos itèm, ac notas, & conclusiones indè conficiant, suumque ipsorum iis in rebus omnibus judicium sincerè subjiciant.

Actio VI.

OMnia dictum in modum ab Auditoribus Rotæ, aut ab aliis honestissimis, ac doctissimis viris disposita, diligenter à Romano Pontifice, & à sacro Cardinalium Collegio veluti trutina quadam examinantur, iisdem Cardinalibus sententias rogatis, nùm scilicèt omnia exactè comprobata videantur, ità verò, ut Canonizatio jure admitti queat.

Actio VII.

HIs ritè peractis, si Summo Pontifici Canonizatio jure celebranda videatur, id in Consistorio, quod *secretum* vocant, definiri solet.

Actio VIII.

PAtriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, & Abbatibus, tunc in Urbe commorantibus, ad Consistorium semipublicum convocatis, Romanus Pontifex narrat ea, quæ in causa Canonizationis acta sunt, ac legitimè probata; secretâ tamèn definitione suppressâ, quæ in præcedenti Consistorio facta jam fuit; omniumqne tàm Cardinalium, quàm Prælatorum sententias exquirit.

Actio IX.

CErta deindè in eodem Consistorio semipublico dies Canonizationis assignatur, quâ omnes ad certam Ecclesiam, Romanus videlicèt Pontifex, S. R. E. Cardinales, & Prælati cum universo Clero, & Populo conveniant.

Actio X.

SAnctissimus D.N. Papa sermonem habet, processum recitat, & probationes commemorat, adstantesque omnes ad exorandum Deum cohortatur, ut in eo tàm gravi, tàmque arduo negotio divinam sibi opem largiatur. Deniquè omnes genibus flexis orant; & cantatur hymnus. *Veni creator Spiritus*.

Actio XI.

HYmno decantato, Summus Pontifex ab oratione surgens, illum, de quo agitur, Sanctum esse definiendo declarat, Sanctorumque Catalogo adscribendum, & tanquàm Sanctum venerandum, ipsiusque festum die singulo quoquè anno celebrandum esse decernit.

Actio XII.

HIs ritè, ac piè peractis, sententiâ scilicèt canonizationis pronunciatâ, Hymnus (*Te Deum laudamus*) decantatur: quo tandèm completo, Romanus Pontifex in honorem Sancti canonizati Missam ritu maximè solemni decantat: atquè hunc in modum Canonizatio præsens in tempus absolvi, terminarique solet. Nunc reliquum est, ut videamus, an ordo judiciarius, quem explicavimus, in singula quaque Canonizatione sit observandus.

CAP.

CAP. XXXV.

An ordo judiciarius superiori loco explicatus, tàm in Canonizatione Martyrum, quàm Confessorum observari debeat.

Augustinus Triumph. qu. 36. ar. 1. Eccl. pot.

JUdiciarius ordo, ut Augustino Triumpho placet, duobus modis considerari potest, quantum scilicèt ad inquisitionem, aut discussionem causæ Canonizationis, vel quantum ad causam, ut ajunt, motivam. Primo modo judiciarius ordo, tàm in Canonizatione Martyrum, quàm Confessorum observari debet, secundo modo non item. Quando enim aliquis pro Martyre canonizandus est, non solùm causa, proptèr quam fuerit passus, diligentèr est investiganda; (quià causa non pœna, ut ait S. P. Augustinus, facit Martyrem) sed modus itèm patiendi est inquirendus: multi enim hæretici passi sunt, & patiuntur pro Christo, ut ait Triumphus, dum ejus doctrinæ, ac præceptis adversantur, de quibus inquit Apostolus Sanctus: *Zelum quidem Dei habent, sed non secundum scientiam*, Quà in re Glossa inquit: *Stultum est, Dominum legis venerari, & legem ejus ac doctrinam persequi, & falsificare*. Causa igitur, & modus patiendi omni diligentià investigari debent; nisi causa adeò esset manifesta, ut aliquà probatione, aut inquisitione non indigeret.

Aug. Epist. 61. & 166 to. 2.

Vide pag. 109 & seq.

Aug. Triūph. ubi sup.

Rom. 10.

Quantum ad causam canonizationis (ut ajunt) motivam, idem ordo judiciarius, tàm in Canonizatione Martyrum, quàm Confessorum observari non debet: quia finalis martyrii causa, est defensio, atque confessio veritatis fidei Christianæ, necnon eorum, quæ fidei annectuntur, cujusmodi sunt ea, quæ de Joanne Baptista à Beato Marco Evangelista scripta leguntur: is enim quamvis Christum, aut Christi fidem negare coactus non fuerit, veritatem tamèn, atque justitiam negare cogebatur. Herodes nàmque nolebat, ut Joannes Baptista diceret: *Non licet tibi habere uxorem fratris tui*. Quoniam vero pro tali veritate passus est, ipsum ob talem causam S. P. Augustinus Martyrem Christi effectum fuisse affirmat.

S. Io. Bapt. nullum fecit miraculum.

Mar. 6.

S. Aug. Ps. 140 to. 8.

Motiva itàque Canonizationis illius, qui pro Martyre canonizandus est, talis debet esse causa; quà existente, nullà alià inquisitione prævià, nulloque miraculo intercedente, pro Martyre canonizandus est, atque venerandus, etiàm nondum baptizatus: cui, ut Sancto Augustino placet, passio pro baptismo deputatur; qui non aquæ, sed sanguinis baptismus est.

Passio pro baptismo. Epist. 108. tomo 2.

Quamvis autèm Martyrium tàm bonis, quàm malis commune sit, Martyrii tamen causa extrinseca, & finalis, quæ est confessio Christianæ fidei, & pro veritatis fidei defensione mori, omnibus communis non est, veluti nec etiam charitas, quæ est meritoria, & intrinseca Martyrii causa, opus videlicèt Martyrii meritorié imperans. Hinc Sanctus Hieronymus in Epistolam Beati Pauli ad Galatas, de opere sine charitate facto, ait: *Vide, quantum bonum est charitas: si ita Martyrium ferimus, ut nostras velimus ab hominibus reliquias venerari; & si opinionem vulgi sectantes intrepidi sanguinem fuderimus, & substantiam nostram usque ad mendicitatem propriam dederimus, huic operi non tàm præmium, quàm pœna debetur: & perfidiæ magis tormenta sunt, quàm corona victoriæ*. Hæc S. Hieronymus. Martyrium itaque pro Christo Domino, proque fidei confessione, charitate intercedente, susceptum (cum ex se causa sanctitatis existat) facit, ut aliquis nullà alià nec miraculorum, nec operum misericordiæ inquisitione prævià (quæ tamèn pro Confessoribus canonizandis est necessaria) pro Martyre canonizari, & Sanctorum Catalogo adscribi queat, ac debeat. Hæc ex Augustino Triumpho, cujus doctrinà in hoc capite majori ex parte usi sumus, sicut ex eo loco, quem nupèr commemoravimus, videre est. Quoniam verò judiciarius ordo multa implicite comprehendit, quæ aliquà indigent explicatione; nonnulla idcircò ad eum explicandum hoc loco declaranda sunt, ut omnia, quæ ad Canonizationem celebrandam, pertinent intimiùs intelligantur.

Hieron. in cap. 5. Ep. ad Galat. tom. 6. & 1. qu. 1. cap. 65. Vide.

De pot. Eccl. q. 16. art. 3.

CAP. XXXVI.

De rebus, quæ fiunt antè tria Consistoria, quæ pro celebranda Canonizatione haberi solent.

QUamvis ordo judiciarius in Canonizatione Sanctorum observari soleat, in primitiva tamen Ecclesià, ut ait Viguerius, dicta omnia non observabantur, quia Sancti eo tempore, ut plurimum martyrio erant insigniti, in quibus canonizandis tot examinanda non videbantur, ut infrà ostendemus. Hùc etiàm accedit, quòd ex fidei fervore, atque Christi Domini meritis, ait Viguerius, miracula, & alia opera maiorem in modum erant evidentia, quæ idcircò aliquà tergiversatione occultari non poterant. Nunc vero, & sapientèr quidèm, dum aliquis in Sanctorum numerum est referendus, omnia ad hanc rem præstandam necessaria intèr doctissimos, ac piissimos Viros diligentèr examinantur, atque hanc ob causam multi sanè conventus haberi solent, duoque Rotæ Auditores, jurisperitissimi, tanquàm Judices integerrimi à Summo Pontifice deliguntur, ut acta omnia de Viro canonizando allata cognoscant, atquè expendant in primis, an ritè præstita, & an legitima sint testimonia, sive ad probationes idonea. Posteà verò quàm omnibus hisce de rebus intèr Judices disceptatum est, omnia ad Summum Pontificem referuntur, deindè à tribus S. R. E. Cardinalibus ad hoc negotium præsertim delectis recensentur, & explicantur. Postremò ab iisdem Cardinalibus, quorum primus est Episcopus Cardinalis, Secundus Cardinalis Presbyter, Tertius Cardinalis Diaconus, necnon ab aliis è sacra Rituum Congregatione Cardinalibus omnia diligentèr recognoscuntur

Jo. Viguer. inst. fid. Ver. 3 num. 104.

scuntur, & maturissimè judicantur. His ritè tandèm, sed longo post tempore, omni ex parte examinatis, & absolutis, tria in primis Consistoria ad hanc rem perficiendam celebrari solent; quorum primum, Secretum, alterum Publicum, tertium Semipublicum appellant.

CAP. XXXVII.

De tribus Consistoriis, quæ pro celebranda Canonizatione fieri solent.

De Consistorio Primo.

Consistorium secretum.

IN primo Consistorio, quod *Secretum* vocant, unus ex tribus Cardinalibus delegatis Judicibus in Congregatione antiquior, sivè primarius, orationem habet, in qua de Viri canonizandi vitæ sanctitate, fideique integritate (quâ in re totius negotii summa consistit) nècnon de laudabili ejusdem obitu, dequè miraculis sivè in vita, sivè in morte factis verba facit: Iis omnibus recitatis, Cardinales sententias rogantur, nùm in iis, quæ ad Canonizationem pertinent, sit ulteriùs progrediendum. Postremò juxtà Cardinalium consilium, & assensum, quid hac in re faciendum sit, decerni solet.

De Consistorio Secundo.

Consistorium publicum.

IN secundo Consistorio, quod *Publicum* appellatur, Advocatus consistorialis orationem habet, in qua vel alicujus Regis, aut Principis, qui Virum illum canonizandum curat, ardentissimum, ac perpetuum desiderium cum christiano zelo conjunctum egregiè commendatur, eiusdem Viri canonizandi sanctimonia, admirabiles virtutum progressiones, & miracula præsèrtim insignia enarrantur. In peroratione autèm, vel Regis, ac Regni, seu Principis, ac Provinciæ, nècnon Civitatis nomine postulatur, ut Vir ille, tantòperè in sanctitate vitæ laudatus, in Sanctorum numerum referatur. Tùm demùm Secretarius Apostolicus ex præscripto Summi Pontificis respondet, christianamque postulantis pietatem, diuturnamque rei tàm piæ postulationem laudat, ac tandèm propensam Papæ in eo canonizando voluntatem declarat: sed hujus generis negotium tàm grave, tàmquè arduum, cujusmodi est Sancti alicujus Canonizatio, maturiùs, ac diligentiùs considerandum esse ostendit. Hinc sacrum deniquè Cardinalium Collegium, Patriarchas itèm, Archiepiscopos, Episcopos, & Abbates hortatur; ut in eam tanti pònderis rem pro suffragiis ferendis toto mentis conatu incumbant, ac Deum in primis orent, ut Sanctitatis suæ mentem lumine divino illustret, quo rectiùs actionem tantam dirigat, tùm ad ipsius Dei gloriam, tùm etiam ad Ecclesiæ sanctæ amplitudinem, christianæque pietatis fructus uberrimos.

De Consistorio Tertio.

Consistorium semipublicũ.

IN tertio Consistorio, quod *Semipublicum* nuncupatur, suffragia feruntur, nùm ille, de quo agitur, in Sanctorum numerum sit referendus. Ad hoc Consistorium non solùm S.R.E. Cardinales, verùm etiàm Patriarchæ, Archiepiscopi, Episcopi, & Abbates pro suffragiis ferendis acciti conveniunt. Protonotarii Apostolici eidem Consistorio intersunt ad fidem circà ea, quæ ibi decernuntur, exhibendam. Auditores autèm Rotæ, & præsèrtim illi, quibus cura judicandi processum in rem tantam præstitum, demandata fuit, ad idem Consistorium admittuntur, vt, si in processu aliqua oriretur controversia, vèl difficultas, eam explicent; ac declarent. Anteà verò quàm suffragia ferantur, Summus Pontifex è solio suo habet orationem, in qua de re ad tàm gravem, tàmquè arduam actionem pertinente, verba facit: deindè pro Sancto canonizando sententias dici jubet: tùm suo quique stàtim ordine sententias dicunt.

Lib. cæremoniarum lib. 1. sect. 6. cap. 1.

De suffragiis pro Canonizatione in Consistorio Semipublico ferendis.

QUàmvis autèm diversi diversa argumentorum genera in dicendo adhibeant, ut ex variis suffragiis, quæ olim me legisse memini, colligi potest; omnes tamèn, si Canonizatio celebranda sit, eò deveniunt, ut illum, de quo agitur, ob admirabilem vitæ innocentiam, catholicâ fide ubique, ac sempèr præviâ, perpetuisque tùm charitatis, tùm Christianæ humilitatis operibus, & exemplis, insignibusque, atquè evidentissimis miraculis, vel scientiæ, aut prophetiæ donis, multiplici, & idoneâ attestatione, hoc est, per testes, & contestes affirmatis, omnique tandèm christianarum virtutum genere comprobatam, & illustratam, Sanctorum Catalogo adscribendum, ac Sanctum in cœlo vivere, Deique visione frui declarandum esse, concludant, uti fusiùs alibi dictum fuit. Ubi verò primùm Romanus Pontifex singulorum sententias audivit, certam Canonizationis diem decernere solet, ac locum; vel istùcipsum propediem decernendum promittit. Hæc de tribus Consistoriis ad Canonizationem Sanctorum celebrandam pertinentibus. Rebus hisce omnibus ritè enarratis, nil aliud explicandum superest, quàm Canonizationis Decretum: cujus formam in eo pronunciando observari consuetam hoc loco apponere libet, amplissimo priùs apparatu aliquâ ex parte adumbràtim, seù potiùs rudi quadam Minervâ descripto; atque iis, qui Canonizationi solent interesse, summàtim commemoratis, & quasi exiguo penicillo delineatis.

Suffragiorum forma.

Cap. 8. & 33.

CAP.

CAP. XXXVIII.

De Apparatu, deque iis, qui Canonizationi interesse solent, necnon de Canonizationis Decreto.

Apparatus descriptio.

EO tandèm die, Canonizationi dedicato, solemnissimâ processione, aùt supplicatione itur ad eam, in qua Canonizatio celebranda est, Basilicam, aut Ecclesiam, suggesto, seù tabulato amplissimo, pulcherrimeque constructo; aulæis itèm, atque aliis ornamentorum generibus, necnon densissimis luminibus enitentem; solio deniquè Pontificio, aspectum præbente jucundissimum, ac præclarissimum, Altarique sacris rebus egregiè insignito mirum in modum condecoratam, ac splendescentem.

Canonizationi quinam intersint.

Huic solemnissimo tantæ celebritatis actui, non solùm S. R. E. Cardinales in Urbe commorantes interesse solent, sed etiàm Principum Oratores, aut Legati, magnusque Patriarcharum, Archiepiscoporum, Episcoporum, aliorumque Prælatorum numerus, necnon maxima, prætèr familiam Pontificiam, nobilium Virorum frequentia, & innumera hominum omnis ordinis utriusque sexus multitudo, universo itèm tàm regulari, quàm sæculari Clero adstante, atque spectante. Posteà nonnullis jàm rebus pro Canonizatione celebrandâ præstitis, Canonizatio nomine alicujus Principis ter summoperè, ac supplicitèr, hoc est, ut ajunt, instanter, instantiùs, & instantissimè postulatur; oratione itèm ad Deum pro divino auxilio ad rem tantam efficiendam implorando, non semel directâ; Deindè Summus Pontifex in solio sedens, sacris vestibus indutus, & mitrâ insignitus, Canonizationis Decretum pronunciat gravissimis profectò, & maximè significantibus hisce verbis:

Canonizationis Decreti forma pro Sancto Confessore.

AD honorem sanctæ, & individuæ Trinitatis, gaudium, & exultationem supernæ, ac triumphantis Hyerusalem matris nostræ, & exaltationem Fidei Catholicæ, & Christianæ Religionis augmentum, auctoritatem ejusdem Sanctæ Trinitatis, Patris, & Filii, & Spiritus Sancti: Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli, ac nostrâ, de Venerabilium Fratrum nostrorum Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium, omniumque Patriarcharum, Archiepiscoporum, & Episcoporum in Romana Curia existentium consilio, & unanimi consensu, maturâ deliberatione præhabitâ, summâque diligentiâ ex majorum institutis, etiàm abundantiùs adhibitâ, *Beatum N. N.* (de cujus puritate fidei, excellentiâ vitæ, & miraculorum in vita, & in morte factorum claritate, Nobis plenissimè constat) decernimus Sanctorum Confessorum Catalogo adscribendùm, proùt nunc adscribimus, eumque Sanctum à Fidelibus venerandum esse mandamus, Statuentes, ut ab universali Ecclesia, anno quòlibet, in die N. festum ipsius, & Officium sicuti pro uno Sancto Confessore tantùm, devotè, & solemnitèr celebrentur, utquè in ejus honorem, Ecclesiæ, & Altaria, in quibus Deo sacrificia offerantur, erigi, & fundari possint.

Dictâ Decreti formâ extat in sacrarum Vesperarum, & cæremoniarum Libris, paucis quibusdam verbis in ea interjectis, quæ quàmvis in Decreto, quod infrà legitur, non sint; eundem tamèn sensum cum illo habent, sensumque reddunt clariorem, magisque apertum. Hinc formam quoquè illam, in libro Vesperarum, atquè itèm in Codice rituali, aut cæremoniarum Sacrarii Pontificii cum alia superiori conscriptam, hoc loco apponere libuit, ut infrà:

Ad honorem sanctæ, & individuæ Trinitatis, & exaltationem Fidei Catholicæ, ac Christianæ Religionis augmentum, auctoritate ejusdem Dei omnipotentis, Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, & Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli, & nostrâ, de Fratrum nostrorum consilio decernimus, & definimus, bonæ memoriæ N. N. Sanctum esse, & Sanctorum Catalogo adscribendum, ipsumque Catalogo hujusmodi adscribimus; Statuentes, ut ab universali Ecclesiâ anno quolibet in die N. festum ipsius, & Officium sicut pro uno Confessore (si sit Confessor,) *vel Martyre* (si sit Martyr) *devotè, & solemnitèr celebrentur.*

Decreto pronunciato, Indulgentiâ visitantibus Ecclesiam, & sepulchrum, ubi corpus canonizati requiescit dari solet: deindè Missa solemnissimo ritu à Summo Pontifice decantatur, multaque itèm alia antè, & post Decreti pronunciationem fiunt juxtà ritum in sacrarum cæremoniarum Libro præscriptum:

tum: quæ sanè omnia brevitatis causâ silentio prætereunda censentur. Reliquum est, ut quinam Canonizatis ex vi Decreti, necnon ex ipso Sanctorum jure honores debeantur, explicemus.

De septem honoribus, qui Canonizatis debentur.

I. Canonizati catalogo Sanctorum adscribuntur, hoc est, jubetur, ac statuitur, ut ab omnibus publicè colantur, ac dicantur Sancti.

II. Canonizati in publicis Ecclesiæ precibus invocantur.

III. Templa, & Aræ Deo in eorum memoriam, & honorem eriguntur.

IV. Sacrificia tàm sacrosanctæ Eucharistiæ, quàm laudum, & precum (quod passim Officium, sive Horæ canonicæ nuncupatur) Deo in honorem eorundem publicè offeruntur.

V. Dies festi in eorundem honorem celebrantur.

VI. Imagines eorundem pinguntur, addito certo quodam lumine in signum gloriæ, quam habent in cœlo.

VII. Eorundem Canonizatorum reliquiæ, pretiosis thecis inclusæ, publicè in Ecclesia honorantur.

Hæc de Canonizatione Sanctorum, necnon de honoribus, qui Canonizatis debentur, & à Roberto Bellarmino S. R. E. Cardinale in primo de Beatitudine Sanctorum libro enarrantur, ubi etiàm Sanctos nondùm canonizatos cultu non publico, sed privato coli posse, rationibus, atque exemplis probatur. Id quod ex eo itèm, quod in tertio Decretalium libro de Reliquiis, ac Veneratione Sanctorum legitur, colligi potest: ibi enim Alexander III. dum publicum nondùm Canonizatis cultum exhiberi prohibet; privatum permittere censetur, sicut etiam Doctores eo in loco affirmant. Cultus verò publicus non est ille, qui coràm aliis exhibetur, sed qui totius Ecclesiæ nomine, ac tamquàm ab Ecclesia institutus exhibetur.

Tom. 1. Controv. lib. 1. de Beat. SS. c. 7. & 10.

Lib. 3. tit. 45. cap. 1.

Quàmvis autèm Sanctos nondùm canonizatos credere, & vocare Sanctos liceat, eos tamèn tamquàm Sanctos ab Ecclesia catalogo Sanctorum adscriptos prædicare non licet. Tamètsi alii quoquè honores nupèr commemorati iisdem nondùm Canonizatis privàtim exhiberi possunt, tertius tamèn, & quartus eis nullo modo dari posse videntur: Templa enim, Altaria, & sacrificia ex sui naturâ sunt publici cultus; propterea quòd nullum sacrificium in Ecclesia est, nisi commune, & à Deo ipso institutum: Templa verò, & Altaria ad sacrificium referuntur. Hæc ex Bellarmino.

Quàmvis deniquè Sanctos nondùm Canonizatos privatim invocare liceat, in Litaniis tamèn publicis non licet, nec etiam in sacro Officio, nisi id à Summo Pontifice expressè concedatur, sicut de Sancto Hyacintho, à Clemente VII., & de Beato Raymundo à Paulo III. necnon de aliis factum esse constat: immò in honorem Sancti Hyacinthi Clemens VII. Sigismundo Poloniæ Rege supplicitèr postulante, concessit, ut in Ecclesiis ex instituto Sancti Dominici, ac etiàm in Cathedralibus ejusdem tantùm Regni non solùm divinum Officium, verùm etiàm Missæ sacrum, necnon festus dies celebrari, ejusque Imagines dipingi possent; hac tamèn lege, ut ipse Beatus Hyacinthus ob dictam concessionem neque canonizatus, neque catalogo Sanctorum adscriptus censeretur. Quæ sanè concessio quandam (ut ità dicam) semicanonizationem adumbrare vix potest, quippe, quæ universali Ecclesiæ data non fuit.

Lib. 3. cap. 31. & 32. de vita, & canoniz. S. Hyacinthi.

Hæc de Sanctis nondum canonizatis, atque de iis, qui in Sanctorum numerum sunt referendi. Nunc reliquum est, ut sermonem habeamus de Romani Pontificis, aut Ecclesiæ Catholicæ in Sanctis canonizandis infallibili certitudine: quâ tandem re tàm piâ, tàm utili, tamque fidei catholicæ necessariâ, nostrum de Canonizatione Sanctorum Commentarium concludemus, eâdemque re, tamquàm Ecclesiæ Catholicæ anulo, seù sigillo obsignatum, Deo favente, reddemus.

CAP. XXXIX.

De Romani Pontificis, seu Ecclesiæ Catholicæ infallibilitate, quâ Sanctam Dei Ecclesiam in Sanctorum Canonizatione, quæ est quædam fidei protestatio, & professio, nullo modo errare posse, probatur.

Multi de Romani Pontificis, aut Ecclesiæ Catholicæ in canonizatione Sanctorum infallibili certitudine scripserunt. Sed quià Canonizatio testimoniis humanis, & quidèm fallibilibus innititur, ac fulcitur; ideò diversi diversa senserunt, hanc tamèn conclusionem, Romanum scilicèt Pontificem in Canonizatione Sanctorum nullo modo errare posse, statuentes, & omninò affirmantes. Contrà hæreticos, qui hanc infallibilitatem negant, Thomas Waldensis vir doctissimus, ac de Christiana Religione optimè meritus, disputat, & infallibilem certitudinem omninò probat, ac demonstrat. Nos itaque varias primùm hac in re opiniones in medium afferemus, & quidèm brevitèr, potiorem deindè, ac veriorem sententiam, statuendo, aperiemus; tres postremo loco nodos, qui veritati adversari videntur, explicabimus.

Thom. Waldensis tom. 3. de Sacramentalibus c. 122. tom. 14.

Augustini Triumphi opinio.

Augustinus Triumphus in libro de Potestate Ecclesiastica, dum de Romani Pontificis in canonizando infallibilitate loquitur, eum errare in canonizatione non posse concludit. Papa enim (inquit ipse) dum aliquem secundum præsentem justitiam pro Sancto canonizat, habens pro teste operum exteriorum evidentiam, errare non potest: quià

Augustinus Triumph. qu. 14. art. 4.

quia juxtà allegata, sibique probata ipsum canonizatum credit esse Sanctum, ac talem esse declarat, Sancti Patris Augustini doctrinâ persuasus, dicentis: *Qui sic credit, ut loquitur, etiamsi falsa loquatur, fideliter loquitur: qui autem, non credit quæ loquitur, etiamsi vera loquatur, infideliter loquitur*. Huic statim Augustini sententiæ talia Triumphus verba subjungit: *Quantumcunque ergò non vera approbet canonizando, vel approbando aliquem Sanctum; ex quo fideliter, & verè approbat secundum informationem sibi factam, non errat*. Hæc Triumphus, qui alio in loco, dum disputat, an omnes à Papa canonizati, sint in vita æterna, eandem tuetur opinionem dicens: *Per certitudinem causæ non potest Ecclesia scire omnes, quos pro Sanctis canonizat, & solemnizat, esse in vita æterna*. Et infrà ad primum argumentum: *Ecclesia non errat canonizando aliquos Sanctos, quia non canonizat eos esse Sanctos judicio divino secundum determinationem sententiam: sed judicio humano secundum præsentem justitiam*, (hoc est juxtà allegata, & probata) *secundum quem modum Sancti sunt, hominum reputatione, & veneratione*. Et alibi ait: *Papa ergo canonizando aliquem Sanctum secundum præsentem justitiam non errat; Quia sic credit eum esse Sanctum, ut informationem recipit secundum allegata, & probata sibi*. Hucusque Triumphus, cujus opinio tanto viro non minùs pio, quàm docto, etsi doctissimo, digna non videtur, quippe quæ Romani Pontificis, & Ecclesiæ Catholicæ, ut sic dixerim, infallibilitati, aut certitudini, Sanctorumque canonizationi plurimum derogare videtur.

Aug. Ep. 35. ad Severum Abbatem tomo 2.

Augustinus Triumph. q. 14. artic. 4. in fin. corp.

Augustinus Triumph. q. 17. artic. 4. in corp. ad primum arg.

Augustinus Triumph. q. 14. art. 4.

S. Thomæ opinio.

Sanctus Thomas, Doctor Angelicus, eo in loco, in quo disputat, nùm omnes ab Ecclesia canonizati, sint in gloria, vel aliqui eorum in inferno; tria actionum genera à Romano Pontifice præstari scribit, quorum unum ad Ecclesiam, inquit, universalem pertinet, atque ex iis est, quæ ad fidem attinent, in quibus fieri nullo modo potest, ut judicium Ecclesiæ universalis errare queat, juxtà divinam providentiam, & infallibile Salvatoris nostri promissum à Joanne Evangelista hisce verbis enarratum: *Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*, hoc est, ut omnes interpretantur, in necessariis rebus, quæ ad salutem, & fidem pertinent. Hinc S. Thomas magis Papæ, ad quem determinatio fidei attinet, quàm cuilibet sapienti in scripturarum opinionibus, credendum esse ait exemplo Cayphæ, qui quàmvis homo scelestus, ob Pontificatum tamèn, Evangelistâ Joanne attestante, inscius prophetasse narratur.

S. Thom. Quo lib. 9. art. 16.

Joan. 16.

Joan. 11.

Alterum Pontificiæ actionis genus, in possessionibus, aut criminibus, aliisque id genus rebus judicandis versatur, in quibus, ut ait S. Thomas, judicium Ecclesiæ ob falsas hominum attestationes errare potest.

Inter duo prædicta actionum genera Doctor medium Canonizationi locum adscribit. Quàmvis enim Sanctus Paulus ad Corinthios scribens, dicat: *Quis hominum scit, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* Et infrà, *Nihil mihi conscius sum: sed non in hoc justificatus sum*; Et in Ecclesiaste: *Nescit homo, utrum amore, an odio dignus sit*; Ecclesia tamèn in canonizatione Sanctorum errare non potest, quia de statu alicujus certior fieri potest, non solùm per inquisitionem vitæ, atque miraculorum attestationem sed etiàm, & quidèm præcipuè, per divinum Spiritus Sancti instinctum; qui omnia, etiàm profunda Dei scrutatur, cujus item providentiâ fit, ut Ecclesia sancta Dei fallibili hominum testimonio in Canonizatione falli non possit: Hæc ex Doctore Angelico, qui suam opinionem concludit hisce verbis: *Canonizatio Sanctorum medium est inter illa duo: quia tamèn honor, quem Sanctis exhibemus, quædam professio fidei est, qua Sanctorum gloriam credamus, piè credendum est; quòd nec etiam in his judicium Ecclesiæ errare possit*. Hæc Sanctus Thomas.

1. Cor. 2.

1. Cor. 4.

Eccl. 9.

S. Thom. Quo lib. 9. art. 16.

Opinio Sancti Thomæ declaratur.

Quàmvis Doctor Angelicus Romanum Pontificem, aut Ecclesiam Catholicam in canonizatione Sanctorum errare non posse doceat: idque piè credendum esse dicat; ego tamèn ex ejusdem Sancti doctrina istùcipsum, non solùm piè, sed necessariò credendum esse censeo. Si quis enim à Romano Pontifice pro Sancto piè solùm, non certò, hoc est probabiliter, & non infallibilitèr in cœlo esse crederetur, Ecclesia catholica illum nobis colendum, precibusque orandum, nostrumque intercessorem habendum haudquàquam proponeret, sicut factum esse constat. Id quod Sanctus Thomas, qui Canonizationem, fidei professionem quandam, quâ gloriam Sanctorum, ac vitam æternam profitemur, & prædicamus, esse ait, intellexisse (ut opinor) visus est.

Pro hac re confirmanda, silentio prætereundum non videtur, quòd Petrus Galesinius, Protonotarius Apostolicus in suo de Canonizatione Sancti Didaci Complutensis Commentario scriptum reliquit, dum de præstantissima Syxti V. felicis, ac sanctæ recordationis concione in Consistorio semipublico coram S. R. E. Cardinalibus, & Prælatis sententiam, aut suffragium de Beato Didaco in Sanctorum numerum adscribendo laturis, mentionem fecit in hanc verborum formam: Quâ in concione à rei, quæ agebatur, magnitudine exorsus, primo de potestate Summi Pontificis, auctoritateque Ecclesiæ, quæ à Deo tradita est, illuminatè, divinèque dixit: tùm demonstravit, & sacris literis, & rationibus ex intima Theologia depromptis, omnique argumentorum genere, Romanum Pontificem, verum successorem Beati Petri Apostolorum Principis, pro quo oravit Christus Dominus, ne ejus fides deficeret, eundemque verum caput Ecclesiæ, quæ est firmamentum, & columna veritatis, quæque à Spiritu Sancto regitur, ac gubernatur, in San-

Lucæ 22.

Sanctorum Canonizatione errare, & falli non posse. Idque non modò piè, sed necessariò, & certissimâ fide credendum affirmavit omnibus summis rationibus divinitùs in medium allatis: cum illud etiàm perspicuè manifestum sit, Ecclesiæ, Pontificisve decreta, certa, & firma esse, quæ ad fidem, aut morum disciplinam pertinentia, certis, & firmis principiis, fundamentisve innitantur. Hæc ad verbum Galesinius, cujus opera Sixtus V. in rebus Ecclesiasticis, & quidèm gravioribus, intèr alios à secretis Viros uti non raró solebat.

Piè igitur, ut Doctoris Angelici expliicetur dictum, hoc est pietate fidei, seu piâ, & firmâ fide, ac necessariò credendum est, Ecclesiam in Canonizatione Sanctorum, nec fallere, nec falli posse: immò ejus oppositum, non solùm sine temeritate, sed etiàm, ut ait M. F. Gregorius Nunnius Lusitanus, Vir sanè doctus, & pius, non sine maximâ impietate, quæ, meo quidèm judicio, hæresim sapit, posse affirmari omninò credendum censetur. Hinc Melchior Canus, eos, qui Ecclesiam in Canonizatione Sanctorum errare posse dicerent, non hæreticos quidèm, sed temerarios, impudentes, & irreligiosos nominat, & ab Ecclesia puniendos esse affirmat: quià sicut injuriam facit Martyri, qui orat pro Martyre; ità, & multo quidèm majorem Martyri infert injuriam, qui Martyrem Catalogo adscriptum è Sanctorum numero rejicit. Immò (ait Canus) si unum aliquod hujus generis decretum in dubium revocare liceret; certè (inquit ipse) Hieronymi, Ambrosii, Augustini, & reliquorum sanctitas in quæstionem sine crimine revocari posset: valdèque absurdum non foret, si cultus omnium Sanctorum, qui post Clementem consecrati sunt, ab Ecclesia exploderetur. Quo nihil stultius, aut impudentius dici potest. Ne igitur tantus error in Ecclesia inter Sanctos canonizandos nascatur, Deus peculiaritèr providere credendus est: cujus peculiarissimæ providentiæ abundè magnum argumentum est, quòd fides, ab humanis testibus semel in hujusmodi judiciciis suscepta, nunquàm infirmata est. Hæc à Cano, non minus elegantèr, quàm doctè, etsi doctissimè in quinto de Auctoritate Conciliorum libro hinc indè scripta, & à me hunc in locum fideliter congesta.

Greg. Nunnius lib. 3. de opt. Reip. statu c. 11. §. Ex his tom. 1.

Lib. 5. c. 5. q. 2. concl. 3.

S. Aug. serm. 17. de verbis Apost. to. 10. Et de celebr. Miss. c. 6. cum Martæ lib. 3. Decretal. tit. 41.

Canus ubi supra.

Sanctorum Ordo I.

JOannes Driedo in libro de dogmatibus variis, & libris apocryphis quarto, tres Sanctorum Classes enumerat: in quarum prima Sancti tàm veteris, quàm novi Testamenti recensentur, hoc est, Abel, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, & cæteri Patriarchæ multi, & Prophetæ; Joannes itèm Baptista, Stephanus, Apostoli duodecim, Latro etiàm in cruce moriens, cui dixit Christus: *Hodiè mecum eris in Paradiso*; Paulus quoquè, ac multi alii jam in cœlo viventes, de quibus in Scriptura Sacra fit mentio. Classis hujusce Sanctos (inquit Driedo) in cœlo vivere, ac regnare, credendum est eâ fide, quâ credimus cæteris fidei articulis in Scriptura Sacra expressis. Si quis autèm eos in cœlo vivere non crederet, aut dubitaret, is profectò hæreticus censendus foret, quià de Scripturæ Canonicæ auctoritate dubitaret, nosque ab ea falli posse crederet. Id quod hæresis omninò est.

To. 1. c. 4. pag. 207.

Prima Classis

Eccl. 44. Hebr. 11.

Sanctorum Ordo II.

IN secunda Sanctorum Classe repositos Driedo inquit esse Sanctos illos, quorum Laudabilis vita, & gloriosus exitus universam in toto terrarum orbe Ecclesiam illustravit: è quorum numero, ut ego opinor, & ex Driedone colligitur, possunt esse illi, quorum memoria fit in sacro Missæ Canone, & alii post editum Missæ Canonem permulti, quos esse Sanctos, nemo rationabilitèr, vel sine temeritatis, & impietatis labe negare, aut dubitare posset. Si quis enim, quicumque ille sit, Regum, Ducum, sive Principum, aut Phylosophorum res gestas, & historias toto terrarum orbe diffusas, & divulgatas negaret stupidus, ac temerarius, & meritò quidèm, censeretur; quanto magis temerarius, & impius (ut ait Driedo) judicandus foret, qui universalis Ecclesiæ judicium jam olim tot Episcoporum, tot Doctorum, totque hominum juxtà seriem successionis succedentium consensu firmatum negaret? Idcircò de his quòd sint Sancti credendum est, sed non sic (ait Driedo) ex revelatione in Scripturis sacris desupèr factâ, sicut de illis in prima Classe repositis.

Secunda Classis.

Sanctorum Ordo III.

IN tertia Sanctorum Classe sunt illi, qui in diversis Regnis, ac Provinciis mirabili vitæ sanctitate claruerunt, quorum itèm vita laudabilis, & exitus gloriosus, aut in toto Regno, aut tota Provincia emicuit, & innotuit. De his enim ad veram sanctitatem dignoscendam ex fidelium hominum testimoniis, aliisve indiciis Ecclesia Sancta Canonizationis censuram adhibere consuevit.

Tertia Classis.

Quamvis autèm (inquit Driedo) non oporteat nos omnium horum sanctitatem tàm firmâ, tàmquàm immobili fide credere, quàm credimus sanctitatem eorum, qui in canonicis Scripturis describuntur, eorum tamèn sanctitas sine temeritate stupiditatem, aut amentiam præseferente, negari non posset; hunc tamèn temerarium, & amentem Driedo hæreticum non judicandum esse ait. Hæc ex Driedone variâ eruditione non mediocriter exculto.

M. F. Dominicus Bañes, Vir sanè doctissimus, ac piissimus, in suis de Fide, Spe, & Charitate Commentariis scholasticis, de Canonizatione Sanctorum à Romano Pontifice, seu à Concilio præstita, sine hæresis suspicione dubitari non posse inquit in hanc verborum formam: Temerarium est valdè, & scandalosum, & hæresim sapit, dicere, quòd

Bañes in secundam secundæ S. Th. qu. 1. artic. 10. Dub. 7.

M 2

quòd Papa, aut Concilium possit errare in Canonizatione Sanctorum. Immò ad finem dubitationis ait: Nemo nisi amens, aut hæreticus credendus est, qui dubitaret, an Sanctus canonizatus sit in cœlo, cum hujusmodi auctoritas canonizandi utatur tot tantisque hominum fide dignissimorum testimoniis, insuper, & miraculis. Meritò ergo, qui de ipso Sancto dubitat, in suspicionem hæresis venit, atque hæresim sapit. Hùcusque Bañes, conclusione ipsa summis jam rationibus, quas brevitatis causâ silentio prætermittemus, comprobata. Quàmvis autèm antiquiores Doctores, veluti S. Thomas & alii, piè credendum esse, Ecclesiam in Canonizatione Sanctorum errare non posse dicant; recentiores tamèn Theologi ob hæresim [inquit Bañes] proximis temporibus ortam illorum, qui ejus auctoritatem, & infallibilitatem in Canonizatione Sanctorum irridebant, & negabant; meritò decernunt, hæresim sapere Luteranorum, asserere Ecclesiam in alicujus Canonizatione falsam fuisse, etiamsi auctoritas canonizandi non negetur. Hæc Bañes ad verbum.

S. Tho. Quodl. lib. 6. art. 16. B. Anton. 3. p. t. t. 12. cap. 8. Cajet. de Indulg. ad Jul. cap. 8.

In Canonizatione itaque Sanctorum Ecclesiam, nec errare, nec falli posse non solùm piè, sed necessariò, & certissimâ fide credendum, affirmandumque omninò est, ob assistentiam Spiritus Sancti à Christo Domino promissam apud Joannem Evangelistam hisce verbis: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*, in rebus scilicet, utì diximus, necessariis, quæ ad salutem, & fidem pertinent. Quæ sanè promissio iis etiàm confirmatur verbis, quæ Christus Dominus ipsi Petro dixit: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.*

Jo. 16.

Lucæ 22.

Quàmvis autèm Petrus ad horam, non ad extremum usquè vitæ finem, vel, ut sic dixerim, finalitèr defecerit, ipsa tamèn Lucæ auctoritas non solùm ex ipsis Christi Domini verbis, sed ex Sanctorum itèm Patrum, ac Doctorum explicationibus de personali Petri fide, non autèm de fide aliorum Pontificum personali, ut ait Joannes de Turrecremata, intelligi debet: hoc est, de Petri fide personali, in utilitatem tamen Ecclesiæ universalis, & quatenùs personalis Petri fides à personali cæterorum Pontificum fide distinguitur, ut infrà, & fusiùs quidèm, explicabimus: Romanus enim Pontifex (inquit ipse de Turrecremata) non in gratiis, & prærogativis personalibus Beato Petro succedit, sed in sede, & officio Pontificatus, atque ex consequenti in privilegiis Pontificiæ sedis, & officii. Hinc quamvis Romani Pontificis personam in iis, quæ ad fidem pertinent, errare posse, aut malè opinari (ait Turrecremata) contingeret; admitti tamèn nullo modo potest, ut Romanus Pontifex in sententia ferenda, sive in judicando, vel, ut ajunt, judicialitèr procedendo in iis, quæ ad fidem attinent, errare possit: quia assistentia Spiritus Sancti à Christo promissa non personam Papæ, sed officium, aut sedem Pontificiam respicit; ob idque opinio ad personam, judicium yerò ad officium, aut ad sedem Pontificiam pertinet. Si quis autèm unquàm Romanus Pontifex (quod Deus avertat) hæreticus efficeretur; ille, ut Joanni de Turrecremata placet, ubi primùm à Christi fide cadit, ab ejusdem Cathedra, & sede cadit; hinc illud hæretici judicium, Apostolicæ sedis judicium non foret, neque ullius auctoritatis, aut momenti esset. Hæc ex Joanne de Turrecremata.

Jo. de Turrecrem. lib. 2. summæ de Eccl. 102. ad primum arg. & ad 6.

Jo. de Turrecrem. ubi sup. Et cap. Si Papa Dist. 40.

Sunt autèm qui hujus generis casum evenire non posse velint: illud enim contrà fidem judicium, aut morte intercedente, aut alienâ instructione, seu internâ inspiratione, aut Christifidelium oppugnatione, sive alio quovis modo juxtà placitum divinæ voluntatis à Deo prohibitum iri affirmant: idque exemplo Balaam, Cayphæ, & Anastasii Papæ comprobant. Balaam namque, Propheta malus, Judæorum Populo jam benedicto maledicturus, jussu Dei benedixit. Cayphas etsi scelestus; ob Pontificiam tamèn dignitatem inscius prophetavit. Anastasius hujus nominis secundus, dum Acacium hæresiarcham revocare tentaret, divino nutu percussus interiit, ut ait Gratianus: cujus opinio à Covarruvia in libro variarum resolutionum, tanquàm fabulosa confutatur: constat enim Acacium vitâ functum sub Felice III. cui successit Gelasius Primus, & huic Anastasius Secundus. Adde etiàm quòd Anastasius Acacii memoriam ab Ecclesia Catholica delendam curavit, ut in Epistola ejusdem Anastasii primâ ad Anastasium hujus nominis Primum Imperatorem videre licet. Quæ igitur de Anastasii Papæ errore atque punitione dicuntur à Gratiano, ex quo Platina, Volaterranus, & alii eandem fabulam mutuò acceperunt, mera commenta esse ait Covarruvias, cui Cæsar Baronius S.R.E. Cardinalis assentitur, dum Acacium sub Felice III. obiisse, & Anastasium Papam, integrum, ac sincerum in Catholica fide permansisse, atque catholicum ex hac luce decessisse, narrat. Ecclesiæ igitur sanctæ Dei judicium in iis, quæ ad fidem pertinent, & in Canonizatione præsertim, quæ est quædam fidei protestatio, errare nullo modo potest. Id quod non solum piè, sed etiam necessariò credendum jure censetur. Quàmvis autèm iis in rebus, quæ sunt facti, sive in iis judiciis, quæ ad particularia facta pertinent, Romanum Pontificem errare posse inficias ire non queam, illud tamèn in aliquo Sancto canonizando judicium, ex eo judiciorum genere non est, quod ad privatum hominem, sed ad universalem Ecclesiæ statum attinet; cum inter Sanctos relatio, uti non semel diximus, sit quædam fidei professio, aut protestatio, quâ gloriam, & æternam vitam Sanctorum credimus, & prædicamus. Nunc reliquum est, ut cæteros nodos de Pontificia canonizandi infallibilitate proponamus, propositosque dissolvamus.

Jo. de Turrecrem. ubi sup. ad 7.

Num. 22. 23. 24.

Jo. 11.

Gratianus Decr. prim. 1. Dist. 19 cap. Anastasius.

Covarr. lib. 4. c. 13. tom. 2. Et in Annot. ad eundem textum. Anastasii factum declaratur.

Tom. 6. Annal. Ann. Dõ. 487. & 497.

D V-

DUBITATIO PRIMA.

CAP. XL.

De Catholicæ Ecclesiæ infallibilitate, sive infallibili certitudine in Canonizatione Sanctorum.

ECclesiæ Catholicæ infallibilitati, in iis, quæ ad fidem pertinent, præsèrtim verò in canonizatione Sanctorum apertè videtur adversari ille in Decretalibus Textus, in quo hæc leguntur verba: *Judiciùm Ecclesiæ nonnunquam opinionem sequitur, quam, & fallere sæpe contingit, & falli*. Qui sanè nodus quamvis veritati apertè refragari videatur; facillimè tamèn dissolvitur, si ad distinctionem actionum illam, quam nupèr in medium attulimus, confugiatur.

Lib. 5. Decretal. tit. 39. c. 28 de sent. ex com. cap. A nobis ii 2.

Pag. 134.

Dubitationis declaratio, & solutio.

ROmani Pontificis actionum tria genera esse diximus, quorum unum propria privatorum hominum facta respicit, quæ sunt promotiones ad dignitates, & gradus, beneficiorum collationes, & judiciariæ tàm contrà aliquem, quàm pro aliquo sententiæ, idque genus alia, in quibus infallibile judicium dari non potest: quia tàm Judex, quàm Consiliarii, necnon testes inordinatà quadam animi affectione, atque commotione affici queunt. His itaque, aliisque de rebus, hoc est ob fallacias, seu falsas probationes, aut attestationes à recto, & vero sensu in judicando declinari potest; ideò in textu commemorato hæc statim sequuntur verba: *Proptèr quòd contingit interdùm, ut qui ligatus est apud Deum, apud Ecclesiam sit solutus: & qui liber est apud Deum, Ecclesiasticà sit sententià innodatus*. Hùc igitùr spectat textus ille nupèr commemoratus, quem cæteris Romani Pontificis, aut Ecclesiæ Catholicæ actionibus nullo modo convenire dicendum est.

Pag. 134.

Silvester in verbo canonizatio n. 4.

Lib. 5. Decretal. ubi suprà.

Quædam alia sunt, quæ non propria privatorum hominum facta, nec Papæ personam, sed statum totius Ecclesiæ universalem respiciunt, cujusmodi sunt ea, quæ ad fidem attinent, quorum numero sunt, ait Silvester, determinationes circà ea, quæ sunt fidei; vel declarationes, quæ ad fidei articulos, & ad Ecclesiæ sacramenta pertinent; vel quantum ad ea omnia, quæ in sacra Scriptura continentur; vel quantùm ad bonos mores, veluti sunt etiam Decreta, & Decretales, in quibus Romanus Pontifex, divinà providentià prævià, quæ Ecclesiæ suæ Sanctæ providere semper solet, errare nullo modo potest: immò, ut ait Silvester cum aliis Canonistis, ac Theologis, qui crederet dictis in rebus Ecclesiam errare posse, ab hæreseos labe alienus non esset.

Silvester ubi suprà.

Silvester ubi suprà. Ioann. Neap. Quodlib. xi.

Cum igitùr Canonizatio, quæ est quædam fidei professio, ad hoc actionum genus pertineat, quia per eam Sancti declarantur, & ut exemplar fidei, ac sanctæ vitæ in nostris necessitatibus invocandi proponuntur; in ea actione Romanus Pontifex errare nullo modo potest: tunc enim probationes, & attestationes humanæ, falsæ esse non queunt, quia sumuntur tanquàm causa [ut ajunt] sine qua non, cum ratio Canonizationis præcipua sit assistentia Spiritus Sancti, quę in hujusmodi re tam arduà, tamque necessarià, ita Romano Pontifici, seu Ecclesiæ Catholicæ adhæret, ut errare non valeat, tanto universalis Ecclesiæ bono perspecto, divinoque præsertim Salvatoris nostri promisso accedente: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem*, saluti videlicèt, ac fidei necessariam. Et: *Ego rogavi pro te* [Petre] *ut non deficiat fides tua*; quasi dixerit, etsi ad horam, non tamèn ad finem, vel, ut ajunt, finaliter deficiat. Quando enim, ut ait Turrecremata, Christus oravit pro fide Petri, oravit pro fide Ecclesiæ suæ, cui Petrus tanquàm Princeps, & Caput præesse debebat. Vignerius autèm Joannem à Turrecremata, & alios Canonistas, ac Theologos sequutus, ait Christum non orasse pro fide Petri, ut privata persona erat, hoc est pro fide Petri tantùm personali, sed pro fide Petri hoc est Petri, & Ecclesiæ, quæ universalis est: nec pro fide (ut ait Viguerius) aliorum Apostolorum, hoc est, pro Sedibus, & Ecclesiis aliorum Apostolorum, sivè pro Successorum eorundem Sedibus, & Ecclesiis, quas aliquandò errasse, ac defecisse, solamque Petri Sedem, hoc est Ecclesiam Romanam immaculatam sempèr fuisse juxtà infallibilem Salvatoris Domini promissionem fatendum est.

Io. 16.

Lucæ 22.

Io. de Turrecrem. lib. 2. summæ cap. 112. ad secundum.

Io. Vigner. de virt. fid. v. 3. n. 103.

Io. Turrecr. ubi suprà ad primum in fin.

Quòd autèm Beati Lucæ Evangelistæ auctoritas nuper commemorata, sivè Christi Domini promissio Petro præstita, de Ecclesia Catholica Romanà, quatenùs ab aliis Ecclesiis distinguitur, intelligenda sit; Cyrillus, Chrysostomus, Hieronymus, Bernardus, Anselmus, Albertus Magnus, Thomas Aquinas, & alii, prætèr etiàm Leonem I. & Agathonem, summos Pontifices, uno id consensu affirmant: quorum verba brevitatis causà silentio prætermittenda censeo.

Ex ea itaque Christi promissione Petro præstita: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquandò conversus, confirma fratres tuos*; duo in Petro, ait F. Gregorius Nunnius, peculiaritèr sese nobis offerunt consideranda, quorum alterum ad privatam hominis personam; alterum verò ad communem Ecclesiæ utilitatem pertinet. Quòd enim Petrus Christum negaverit, hominis; quòd autèm conversus, confirmaverit fratres, Ecclesiæ erat; illud proprium, hoc autèm commune. Ità etiàm quòd fides, quam Petrus peculiaritèr habebat, sit interiùs servata, hoc ei tributum fuit: quòd autèm sinceram fratribus fidem, ne Ecclesia in judicio deficeret unquàm, præbuerit, Ecclesiæ privilegium fuit. *Ego* (inquit Christus) *rogavi pro te* [Petre] *ut non deficiat fides tua*; Ecce Petri fidei firmitudinem concessam; sed in quem finem? in Ecclesiæ profectò utilitatem, iis verbis indicatam: *Et tu aliquandò con-*

Greg. Nunnius lib. 3. de opt. Reip. statu cap. 7.

conversus, confirma fratres tuos. Hæc ex Nuntio, qui plura ibidem in eandem prosequitur sententiam. Judicium itaque Romani Pontificis, aut Ecclesiæ in iis, quæ ad fidem pertinent, nec fallere nec falli potest. Quoniàm verò huic veritati nonnulla Summorum Pontificum facta refragari videntur, ea explicare necesse est, ut hujus generis scrupulus ab animo eorum, qui nodum, ut proverbio dici solet, in scirpo quærunt, penitùs evellatur.

DUBITATIO SECUNDA.

CAP. XLI.

De Catholicæ Ecclesiæ infallibilitate, sive infallibili certitudine in Canonizatione Sanctorum.

DUO sunt Romanorum Pontificum exempla, quæ Catholicæ Ecclesiæ infallibili certitudini adversari videntur. Horum unum ad Stephanum VII. quem dicunt VI. & ad Joannem VIII. quem dicunt IX. alterum verò ad Nicolaum III., & Joannem XXII. pertinent.

Dubitationis secundæ membrum I.

Platina, & Martinus hist. & alii, Formosi factum narratur.

QUod ad primum pertinet exemplum, Formosus, ut Scriptores prodiderunt, dum esset Cardinalis, & Episcopus Portuensis, omni Ecclesiasticâ dignitate privatus, laicalibusque indumentis indutus, se ab Urbe discendentem, nunquàm, nec Romam, nec ad Episcopatum rediturum jurejurando affirmavit. Hunc deindè contrà jura sacramenti, ad Urbem redeuntem, necnon ad Episcopatum restitutum, & aliquot post annis ad Pontificiam dignitatem assumptum, ob juramentum præstitum, verum Papam non fuisse credens Stephanus hujus nominis VII. omnia ejus gesta irrita fuisse declaravit; Joanes verò IX. dictum Formosum, verum fuisse Papam credens, Stephani res gestas improbavit, & Formosi acta in Concilio Ravennæ restituit.

Steph. VII.

Jo. IX. Ex Turrecr. & Cælaja.

Dubitationis declaratio, & solutio.

THeologi, & Canonistæ omnes in iis, quæ sunt fidei, Papam, sive Ecclesiam Catholicam errare nullo modo posse juxtà Salvatoris Domini promissum omninò affirmant: si autem Ecclesiam, sive Papam errare unquàm contingat, errorem illum, aut facti, aut personalem, sive opinativum vocant, non judicialem: nàm judicium, uti diximus, ad officium, aut ad Pontificiam sedem pertinet, opinio autèm ad personam. Quàmvis itaque alterum summorum Pontificum in causa Formosi errasse dicamus oporteat, ille tamen error non fuit in fide, aut judicialis, sed opinativus, seu personalis, ac facti: altercatio enim illa, sicut Joannes de Turrecremata, & Cælaja inquiunt, non erat de fide, sed de facto, in quo Ecclesia errare potest, ut ipsi, & alii affirmant. Stephanus nàmque Formosum, non verum Papam fuisse putabat; Joannes autem verum Papam eundem opinabatur.

Error facti, ac personalis.

Judicium ad officium, opinio ad personam pertinent.

Jo. de Turrecrem. lib. 1. summæ c. 112. ad 9. arg.

Jo. à Cælaja lib. 3. sentent. 25. dist. q. 5. pag. 148.

Dubitationis secundæ membrum.

ALterum summorum Pontificum exemplum à nobis propositum est de Christi, & Apostolorum ejus paupertate, quæ ad fidem pertinet. Nicolaus enim hujus nominis III., & Joannes XXII. apud Apostolicæ sedis hostes visi sunt altercari, & alterum alteri in re ad fidem pertinente adversari.

In sexto Decretal. lib. 5. de verb. significat. 12. cap. 3. Extravag. de verb. sign. c. 4.

Dubitationis declaratio, & solutio.

PRO hujus generis nodo dissolvendo, temporum, ac paupertatum distinctionem in medium afferendam censeo: duas enim duobus temporibus paupertates Salvatorem nostrum verbo, & exemplo docuisse constat. De prima paupertate, quæ nec in speciali, nec in communi quidquam proprii admittebat, Christus Dominus loquutus est, dum Discipulos suos ad prædicandum mittens dixit: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris; non peram in via, nec duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam: dignus enim est operarius cibo suo*. Hæc Beatus Matthæus, qui de Christo Domino alio in loco ait: *Filius hominis non habet ubi caput reclinet*. Primam igitur paupertatem Salvator noster Christus tempore prædicationis verbo, & exemplo docuit: eoque tempore Christus, & Apostoli nihil ullo modo, hoc est, nec in speciali, nec in communi possidebant, à bonis mulieribus necessaria sibi sumentes, ut Lucas Evangelista scriptum reliquit. Hanc paupertatem in Christo fuisse, Nicolaus Papa declaravit, & literis Apostolicis affirmavit. Joannes autem XXII. secundam paupertatem, quæ victui necessaria in communi possidenda admittit, in Christo fuisse Apostolicis etiam literis explicavit, hæreticumque esse illum, qui Christum Dominum, & Apostolos nihil in communi habuisse diceret. Hanc enim paupertatem Christus Dominus, parum antequàm pateretur, verbo itèm, atque exemplo docuit, ut Lucas Evangelista scribit hisce verbis: *Quando misi vos sine sacculo, & perâ, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt: Nihil. Dixit ergò eis: Sed nunc qui habet sacculum, tollat similitèr, & peram; & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium*. Hùcusque Beatus Lucas; cujus locum Glossa interlinearis examinando ait: *In hoc quoque nobis datur exemplum, ut nonnunquàm causâ instante, de nostri propositi rigore intermittere possimus*. De loculis autèm, in quibus ea, quæ Christo, & Apostolis ad sui, eorumque necessitates sublevandas servabantur, Joannes Evangelista testatur, dicens: *Quod facis* (Christus inquit Judæ) *fac citiùs*. Hoc autem nemo scivit discumbentium ad quid dixerit ei.

Matth. 10.

Matth. 8.

Lucæ 8.

Nicol. III.

Joann. XXII.

Lucæ 22.

Glossa interlin. ex Turrecrem. lib. 2. c. 112. ad 10. argum.

Joan. 13.

ei. Quidam enim putabant, quià loculos habebat Judas, quòd dixisset ei Jesus: Eme ea, quæ opus sunt nobis ad diem festum; aut egenis, ut aliquid daret. Hæc de loculis. Quo in loco Sanctus Pater Augustinus ait: *Habebat ergò, & Dominus loculos, & à fidelibus oblata conservans, & suorum necessitatibus, & aliis indigentibus tribuebat*. Hæc Augustinus de vita Apostolorum in communi, de qua in Actis Apostolicis legitur in hæc verba: *Multitudinis autèm credentium erat cor unum, & anima una; nec quisquam eorum, quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia*. Hæc Sanctus Lucas in Actis Apostolorum, ubi de hujus generis vitâ, quam Sanctæ Religiones imitantur, Venerabilis Beda hunc ait in modum; *Qui ità vivunt, ut sint omnia communia in Domino, Cænobitæ vocantur; quæ vita tantò felicior, quantò statum futuri sæculi imitatur, ubi omnia communia, quià Deus est omnia in omnibus*. Hæc Beda Sanctus. Utràmque igitùr vitam, quæ propriam perfectionis Evangelicæ retinet formam, Christus Dominus, & verbo, & exemplo, diversis tamèn temporibus, docuit. Hinc ex secundæ vitæ exemplo, quod victui necessaria in communi possidenda admittit, perfectioni Evangelicæ nullo modo derogari videmus; quia, ut ait Sanctus Thomas in Summâ, perfectionis natura, & vis, quam alii essentiam vocant, non in paupertate, quæ ad perfectionem perveniendi exercitium, & instrumentum est, reverà consistit, sed in Christo Domino sequendo, juxtà Beati Hieronymi sententiam. Hic enim, dum ea Petri apud Matthæum perpendit verba; *Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te, quid ergò erit nobis?* Necnon Christi responsum Petro datum, examinat, inquit; *Non dixit* (Christus scilicèt) *Qui reliquistis omnia, hoc enim Crates fecit Philosophus, & multi alii divitias contempserunt; sed qui sequuti estis me; quod proprium Apostolorum est, atque credentium*. Hæc Hieronymus. Evangelica itaquè perfectio aliquid in communi habere admittit, solamque solicitudinem, ut ait Doctor Angelicus, superfluam, non necessariam prohibet apud Matthæum dicentem; *Ne soliciti sitis, quid manducetis, aut corpori vestro quid induamini*.

Aug. in Joan. tract. 62. tom. Et 12. qu. 1. Habebat.

Act. 4.

Beda ex Glos. ordin.

1. Cor. 15.

S. Thom. 2. 2. q. 188. art. 7.

Matth. 19.

Hieron. to. 9. in c. 19. Matth

Matth. 6.

Nec huic doctrinæ refragatur illud alterum Salvatoris nostri dictum apud Evangelistam dicentem: *Nolite soliciti esse in crastinum. Crastinus enim dies solicitus erit sibi ipsi, sufficit diei malitia sua*. Hanc enim sententiam Beatus Hieronymus hunc in modum exponit: *Sufficit nobis præsentis temporis cogitatio; futurorum curam, quæ incerta est, Deo relinquimus*. Sanctus Joannes Chrysostomus eam explicat hisce verbis: *Sufficit labor, quem pateris proptèr necessaria; noli de superfluis laborare*; malitia enim diei pro labore sumitur. Sanctus Pater Augustinus eam in hæc verba interpretatur: *Cùm aliquid boni operamur, non temporalia*, quæ significantur per crastinum, *sed æterna cogitemus*. Hæc de superfluâ rerum temporalium solicitudine obitèr, occasione suadente.

Matth. 6.

Tom. 6. in cap. 6.

Hom. 16. in Matth. in opere imperf.

Aug. lib. 2. de serm. Dom. in monte c. 25. tom. 4.

Ab iis itaquè, qui aliquid habent in communi, perfectioni Evangelicæ non derogatur; immò hanc vitæ perfectionem à Christo Domino, & verbo, & exemplo nobis monstratam, ac declaratam fuisse constat. Id quod Joannes XXII. in literis Apostolicis affirmavit, illumque hæreticum esse declaravit, qui Christum Dominum nihil in communi habuisse diceret. Quæ sanè sententia Nicolao III., qui Salvatorem nostrum, nec in speciali, nec in communi aliquid habuisse declaravit, non adversatur, si tempora distinguantur. Christus enim loculos aliquandò habuit, aliquandò verò non habuit; quæ profectò propositiones tanquàm subcontrariæ, non autem contrariæ, veræ esse possunt, ac reipsâ sunt veræ. Loculos nàmque Salvator Dominus suæ predicationis initio non habuit, ut ait Nicolaus III., sed parum antè quàm pateretur habuit, ut Joannes XXII. fatetur. Nemò igitùr eorum Pontificum ullo modo erravit. Nec Joannes Decreta Nicolai revocavit, sed declaravit.

Joann. XXII. factum explicatur.

Nicolai III. dictum explicatur.

Subcontrariæ possunt esse veræ.

Nicolaus enim hæc de Ordinis Minorum Fratribus dixit; Fratres Minores in rebus oblatis eis nihil juris, & dominii habent, nisi solum simplicem usumfructum denudatum ab omni jure, & dominio, atquè proprietate, tàm in speciali, quàm in communi.

Joannes XXII. declaravit, hæc Nicolai verba debere intelligi in rebus, in quibus usus à dominio, & proprietate separari potest, veluti sunt res immobiles, & multæ item mobiles; non autèm in rebus, quæ usu consumuntur. Dixit etiàm Joannes, Fratres Minores jus utendi habere iis item in rebus, quibus utuntur; quod juxtà Nicolai placitum esse declaravit. Nec ob id, ut ait Joannes de Turrecremata, Nicolao præjudicium fieri credendum est; quià ipsemet Nicolaus in sua Constitutione expresse scribit, ut Fratres in rebus circà eam dubiis ad Sedem Apostolicam confugerent.

Joann. XXII. dictū declaratur.

Turrecr. l. 2. cap. 112. ad 19. arg. in fin.

Adde etiam, quòd si absquè Salvatoris nostri præjudicio præceptum de non jurando Romanus Pontifex declaravit, dicens, juramentum in omni casu prohibitum non fuisse; immò eos hæreticos esse ait, qui jurare nunquàm omninò licere dicerent; multò magis Joannes Constitutionem Nicolai declarare potuit, non solùm in iis, quæ ad Fratres Minores attinebant, sed etiam aliis in rebus, quę nec ad fidem, nec ad bonos mores generalitèr pertinent; immò Decreta Prædecessoris sui Pontifex, quippè qui in hujus generis rebus par in parem habet imperium, revocare, & mutare potest.

Concil. Constant. sess. 8. & 45. Et lib. 2. Decretal. tit. 24. c. 26. ex Inno. III.

Turrecr. ubi suprà.

Declaratio igitùr Joannis XXII. Constitutioni Nicolai III. non refragatur, nemòque illorum hac in re erravit. Si quis tamen Summorum Pontificum in iis, quæ sunt facti, vel quæ propria privatorum hominum facta respiciunt, erraret; error ille, vel facti, vel personalis foret; è quorum etiam numero illud est, quod de Ordine, ac statu Fraticellorum à Cælestino V. præstitum fuit, deindè à Bonifacio VIII. infirmatum, & viribus penitùs

Extravagant. Joan. XXII. Tit. 7. de Relig. dom. cap. Sancta Rom. Ecclesia.

Melch. Canus lib. 5. quæst. 5. conclus. 3. de Auct. Concil. Et Bañes in 2. 2. S. Thom. quæst. art. 12. dub. 5.

Gregor. Nunnius de opt. Reipub. statu lib. 3.

Turrecr. l. 2. Summ. c. 112. ad 6.

Judicium ad officium, opinio ad personam pertinent.

nitùs à Joanne XXII. evacuatum, ut in Extravaganti ejusdem Joannis videre est. Idem quoque de Ordine Baptistæ Cremensis tempore Pauli III. factum esse constat. Ordines enim (ut ait Melchior Canus) vel probare, vel refellere non ad ea pertinet, in quibus Papa errare nequit; quoniàm id non è scientia solùm, sed etiam e prudentia pendet humana, Nunquàm autem Pontifex in fide, ut ajunt, judicialiter erraret, etiamsi in fide malè opinaretur; idque dicitur propter assistentiam Spiritus Sancti à Christo promissam, quæ non personam privatam, sed Officium, aut Pontificiam Sedem respicit; opinio enim ad personam, judicium verò ad officium pertinet.

Quàmvis ergò aliquis unquàm Papa, non ut Papa, sed ut privata persona in fide malè opinaretur, nunquàm tamen opinionem hæreticam ob rationem assignatam judicialitèr diffiniret; quià, vel inspiratione internâ, vel morte intercedente; vel alio modo impediretur. Istùcipsum in Canonizatione, quæ est quædam fidei protestatio, aut professio, affirmandum omninò est. Si enim in Canonizatione Sanctorum Romanus Pontifex (ait Viguerius) faciat quod in se est, hoc est juxtà ritum, & consuetudinem Ecclesiæ, ac Sanctorum Patrum, sese gerat, errare, aut decipi nunquàm potest; immò Papa (ut inquit Bañes) in Canonizatione Sanctorum suâ potestate abuti non valet. Hæc de secunda dubitatione, ut tertiam, & ultimam aggrediamur.

Vigner. de virt. ... ver. 4. n. 104.

Bañes ubi suprà.

DUBITATIO TERTIA.

De Catholicæ Ecclesiæ infallibilitate in Canonizatione Sanctorum.

CAP. XLII.

Multa corpora venerantur in terris, quorum animæ cruciantur in Inferno.

HÆc sanè verba quàmvis, modò sub Augustini, modò sub Gregorii Magni nomine circumferantur, quonam autem libro apud ipsos Doctores inveniantur scripta, nemo est, qui narret, aut saltèm innuat; ea tamèn, quippè quæ vulgatissima sunt, & in ore ferè omnium versantur, & Ecclesiæ Catholicæ infallibilitati adversari videntur, hoc loco enotanda omninò censentur.

Dubitationis declaratio, & solutio.

Solutio I.

Vigu. ubi suprà.

SUnt, qui sententiam nupèr propositam, quam ego apocrypham esse reor, de Ethnicis, quos Gentiles passim vocitamus, intelligendam velint, tùm ob heroicas virtutes, tùm etiam ob rerum gestarum monimenta, vel alias ob causas in Sepulchris, ac Statuis honorantur; quorum tamen animæ in inferno absquè dubio cruciantur.

Solutio II.

Non desunt, qui de non canonizatis, sed de malis Christianis, qui sepulchris scitissimè structis, honorificisque Epitaphiis honorantur, sententiam commemoratam interpretandam esse dicant.

Solutio III.

Bellarm. to. 1. contr. de SS. Beatific. lib. 1. cap. 9.

Alii verò de Pseudomartyribus Donatistarum, qui ab Hæreticis tanquàm veri Martyres colebantur, quorum tamen animæ in inferno reverà torquentur, dictam sententiam intelligendam opinantur.

Solutio IV.

Covarruvias denique dictum illud de corporibus suppostitiis, seù adulterinis explicandum censet; fieri enim potest, ut Sanctorum corporum, sivè reliquiarum sanctarum loco, aliis corporibus, seù reliquiis scelestissimorum hominum fraudulentèr substitutis, aut surrogatis, has illusiones, Ecclesia tot bellis, totque Tyrannorum injuriis, & iniquitatibus oppressa, patiatur. Ecclesia nàmque sancta Dei, ut exemplis, à Covarruvia in medium allatis, utar; Beatum Hieronymum tanquàm sanctum venerandum, & colendum nobis jàm proposuit; corpus tamèn illud, quod Sancti Hieronymi esse putamus, verè illius esse corpus, judicio suo Ecclesia non decrevit. Maximâ item veneratione Joannem Baptistam, tanquàm verè sanctum colendum esse diffinivit Ecclesia; caput tamèn illud, quod ejusdem Sancti esse credimus, Joannis Baptistæ indubitanter esse, judicio Ecclesiæ statutum non est. Idem multis aliis Sanctorum corporibus, aut reliquiis ob dictas, & alias causas evenire posse putandum est. Hinc fieri tandem potest, ut in eorum, qui ab Ecclesia Sanctorum Catalogo adscripti sunt, locum, vel non Sancti, vel qui ex hac luce publico depravatæ vitæ testimonio discesserunt, ob idque in inferno cruciantur; fuerint vel fraudulentèr, vel fortuitò substituti.

Didac. Covar. l. 1. variarum cap. 10.

Exempl. de S. Hieron.

Exempl. de S. Jo. Bapt.

Summa solutionum.

MIrandum itaquè non est, si multa corpora venerentur in terris, quorum animæ cruciantur in inferno, ut initio recitata testatur sententia, quæ non ad corpora eorum, qui ab Ecclesia canonizati fuere, sed, vel ad Gentilium corpora, vel ad corpora malorum Christianorum, qui catalogo Sanctorum non fuerunt adscripti, vel ad Pseudomartyrum hæreticorum corpora, seù suppositia, vel adulterina referri debent; Ecclesiæ Catholicæ infallibilitate, seù infallibili certitudine, iis in rebus, quæ ad fidem, seù fidei professionem, aut protestationem, cujusmodi est Canonizatio Sanctorum, pertinent, ob assistentiam Spiritus Sancti à Christo Domino promissam perpetuò permanente.

Jejunia, & preces indicuntur.

Hùc insupèr accedit, quòd antequàm aliquis Catalogo Sanctorum adscribatur, jejunia, & preces publicæ indicuntur, vitaque ejus, atquè miracula, uti suo jam loco diximus, diù, ac diligentissimè examinantur, testibus, & contestibus multoties repetitis; magnâque inquirendi, ac judicandi maturitate, omnibus itèm rebus tàm dictis, quàm factis minutatìm examinatis, & veluti trutinâ judicii quadam expensis, atquè consideratis. Hinc credi non potest, ut Deus Ecclesiæ suæ sanctæ

Jo. de Turrecrem. lib. 2. Summ. c. 112. ad 6.

sanctæ hunc in modum dispositæ, ac præparatæ (quod ad divinam etiam providentiam spectat) non adsit, assistentia Spiritus Sancti eidem jam à Christo Domino promissa, quam in iis, quæ ad fidem, sivè ad officium, aut Sedem Pontificiam, ut ait Joannes de Turrecremata, pertinent, cujusmodi Sanctorum Canonizatio est, nunquàm defuisse constat; sicùt enim aliis in rebus, nec ad communes Ecclesiæ universæ mores, nec ad fidem spectantibus, in quibus Pontifex errare potest, errores tandèm sunt aliquandò deprehensi; ità in Canonizatione Sanctorum evenisset, si unquàm in ea fuisset erratum. Id quod tàm longo sęculorum ordine nunquàm evenisse compertum est, ob peculiarissimam Dei providentiam, cujus abundè magnum argumentum est, quòd fides, ab humanis testibus in hujusmodi suscepta judiciis, ut nupèr diximus, nunquàm infirmata est.

Vigner. Suares. Bellarm.

Pag. 135.

Si autèm in re tanti ponderis, ac momenti, quanti est Canonizatio Sanctorum, errari unquàm posset, Ecclesia Sancta Dei ludibrio, ac despectui foret; & à tartareis spiritibus irrideretur, siquos perpetuò cruciandos, tenebricosoque carceri mancipatos, tanquàm Sanctos colendos, & invocandos proponeret; nàm si error hac in re daretur (id quod fieri haudquàquam potest) prætèrquam quòd non differret (ait Canus) diabolum coleres, an hominem condemnatum; Ecclesia intèr orandum, dum petitur, ut sicùt illos Deus glorificavit in cælis, ità nobis gratiam largiatur in terris; pro benedictione imprecationem, seù maledictionem materialitèr, ut scholasticâ utar voce, postularet. Quæ sanè omnia, & alia id genus multa, quæ indè sequuntur, tamquàm absurda, & impia aures fidelium perhorrescunt.

Melch. Can. lib. 5. cap. 5. q. 5. concl. 3.

Canus ubi suprà.

Ecclesiam idcircò Catholicam in Canonizatione Sanctorum errare non posse necessariò, & absquè ulla hæsitatione fatendum est: Si enim (ut ait Cardinalis Bellarminus, & rectè quidem) dubitare liceret, an Sanctus canonizatus sit Sanctus, an etiàm sit colendus, & invocandus, dubitare liceret. Id quod falsum omninò est, insolentiâ, & merâ insaniâ plenum, cùm Sanctus Pater Augustinus insolentissimæ insaniæ esse dicat, disputare, an sit faciendum, quod tota facit Ecclesia. Hinc Sanctus Bernardus de diebus festis in honorem Sanctorum colendis ait: *Ego, quæ accepi ab Ecclesia, securus teneo, & trado.*

Card. Bellarmin. tom. 1. controv. l. 1. de Beat. Sanct. c. 9.

Aug. tom. 2. epist. 118.

Bern. ep. 174

De Catholicæ Ecclesiæ Infallibilitate in Canonizatione Sanctorum Conclusio.

NEcessariò itaquè, hoc est, nullâ penitùs hæsitatione, sed firmâ fide credendum est, Ecclesiam Catholicam in Canonizatione Sanctorum nullo modo errare posse. Qui secùs diceret, aut crederet, temerarius, insolentissimus, & irreligiosus, vel amens, aut impius foret, immò à suspicione hæresis alienus non esset.

Auctoris peroratio.

HÆc sunt, quæ de Canonizatione Sanctorum mihi dicenda videbantur; quæ sanè omnia judicio, correctioni, & auctoritati Sanctæ, & Catholicæ Romanæ Ecclesiæ, quæ columna est, ac firmamentum veritatis, subjecta omninò esse volo. Si quid verò minùs rectè, minùsve prudentèr dixerim (utì facilè evenire posse fateor) censuram doctissimorum Virorum in hanc meam elucubrationem (imbecillitate humanæ naturæ perspectâ) benignam fore confido. Si quid deniquè publicæ utilitati ad Ecclesiæ sanctæ dignitatem, ac majestatem tuendam, & conservandam, præstiterim, omnipotenti Deo, bonorum omnium largitori, & Christo Salvatori nostro, omnium Sanctorum effectori, & in Sanctis suis glorioso, acceptum refero; & gratias ago Deiparæ Sanctæ, ac sempèr Virgini Mariæ, Sanctisque omnibus, quos pro divina ope in hoc de eorumdem Canonizatione Commentario implorando supplicitèr, & enixè invocavi, quosque in cunctis rebus meis invocatos sempèr esse volo apud Deum immortalem, Creatorem, necnon Redemptorem, & Glorificatorem, cui laus, honor, & gloria in sempiterna seculorum secula. Amen.

CÆRE-

CÆREMONIÆ
IN IPSA
CANONIZATIONE
OBSERVARI CONSUETÆ

Describuntur, ac declarantur.

CÆREMONIAS, quæ in Canonizatione Sanctorum observari solent, dum de præcipuis rebus, quæ Canonizationem jure admittunt, sermonem haberemus, rudi quadam Minervà delineavimus, vel potiùs adumbràtim descripsimus, rerum ipsarum tàm ordine, quàm connexione id postulante; interjectio nàmque, nisi quod interponitur, breve sit, intellectum, Quinctiliano teste, impedit, ordinem item perturbat, & connexionem, sivè, ut ajunt, texturam confundit. Cæremonias itaque in ipsa Canonizatione observari consuetas hoc loco breviter describendas, explicandasque censuimus, ut nè quid scitu dignum, ad Canonizationis ritum pertinens, præsertim verò iis, qui huic solemnissimo tantæ celebritatis actui nunquàm interfuerunt, aut nusquàm legerunt, penitùs ignotum, silentio prætermittamus. Pag. 131. Lib. 4. c. 3.

Eo die Canonizationi dedicato, uti suo jam loco diximus; pòstquam solemnissimâ processione, & longo quidem ordine, hymnis insupèr, ac litaniis, aliisque sacrarum precum modulationibus, ad eam, in qua Canonizatio celebranda est, Basilicam, vel Ecclesiam, amplissimo apparatu ornatam, deventum est, Romanus Pontifex post preces Deo antè Altare oblatas, Solium suum edito loco situm conscendit, atquè indè tàm S.R.E. Cardinalium, quàm Prælatorum, qui vestimentis Ecclesiasticis induti sunt, obedientiæ munus recipit. Hac re tandèm præstitâ, Orator alicujus Principis, Canonizationem postulantis, vel Cardinalis in Oratoris locum aliquis cum Advocato ipsius Principis nomine, supplicitèr, &, ut ajunt, instanter Canonizationem postulat. Tùm Secretarius Pontificio nomine pro eâ re conficiendâ Deum obsecrandum esse respondet. Deindè Romanus Pontifex ad faldistorium descendit oraturus: interìm Litaniæ decantantur; quibus absolutis, Romanus Pontifex ad Solium redit. Iterùm, vel Orator, vel Cardinalis cum Advocato supplicitèr, &, ut inquiunt, instantèr, & instantiùs pro secundâ vice Canonizationem celebrandam petit. Secretarius itèm respondet, rem tàm gravem postulare, ut iterùm divinum auxilium imploretur. Hinc Summus Pontifex è Solio ad orandum antè Altare descendit; deindè S.R.E. Cardinalis Diaconus, qui Pontificis dextræ assistit, altâ voce dicit: ORATE. Ad hanc vocem taciti omnes genibus flexis Deum orant, quoadùsque alter S.R.E. Cardinalis Diaconus dicat: LEVATE. Voce hac pronunciatâ, surgunt omnes, & libro à Prælatis assistentibus allato, Summus Pontifex hymnum inchoat: *Veni creator Spiritus*, statimque cum aliis omnibus ad genuflexionem revertitur, & in ea permanetur, donèc primus decantetur Versus: quo expleto, Papa ad Solium redit. Hymno tandèm decantato, Cantores duo hunc decantant Versum: *Emitte Spiritum tuum, & creabuntur*. A cæteris verò Cantoribus respondetur: *Et renovabis faciem terræ*. Deindè Summus Pontifex è Solio hanc dicit Orationem: Pag. 131.

DEus, qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti: dà nobis in eòdem Spiritu recta sapere, & de ejus sempèr consolatione gaudere. Per Dominum. In unitate ejusdem Spiritûs Sancti, &c.

Hac Oratione pronunciatâ, Orator Principis, vel Cardinalis cum Advocato, nomine itèm Principis supplicitèr, &, ut ajunt, instantèr, instantiùs, & instantissimè pro tertiâ vice Canonizationem celebrandam postulat. Tùm Secretarius, id, quod petitur, Romanum Pontificem, Deo favente, facturum respondet, Beati N. vitæ jàm innocentiâ, & sanctitate miraculorum splendore illustratâ, satis abundè perspectâ.

His tandèm ritè præstitis, Romanus Pontifex in Solio sedens, pluviali, & mitrâ insignitus, Canonizationis Decretum pronunciat in eam verborum formam, quam suo jam conscripsimus loco, dùm de amplissimo Canonizationis apparatu, & cæremoniis in eâ observari consuetis, summàtim, vel potiùs adumbràtim mentionem faceremus; quas omnes amicorum hortatu hoc loco singulàtim apponere libuit, ut nonnulla scitu digna, quæ declaratione indigent, explicentur. Pag. 131.

Decreto Canonizationis ritè, ac solemnitèr pronunciato, necnon Indulgentiis, quæ uti jam diximus, cum Decreto indicuntur, promulgatis, S.R.E. Cardinalis, vel Orator, & Advocatus, Principis nomine, debitas Romano Pontifici gratias agunt, Bullamque Canonizationis conficiendam supplicitèr postulant, Papâ respondente: DECERNIMUS. Ad hujus verbi pronunciationem, Advocatus Protonotarios, Notariosque præsentes rogare solet, ut ad perpetuam rei gestæ memoriam publicas tabulas curent conficiendas. Omnibus hisce rebus actis, ad spiritalem universæ Urbis, & Ecclesiæ lætitiam, & ad tantæ rei gestæ venerationem declarandam, tàm in Adriani mole, nunc Arce Sancti Angeli nuncupatâ, quàm etiam in Area Sancti Petri tormenta bellica, quæ Bombardæ vulgò appellantur, maximo planè numero displodi solent, ità verò, ut terribili boatu cælum crepitare, terra quati, ac tecta deniquè nutare videantur, clangore tubarum, sonituque campanarum, atquè organorum prævio. Pag. 132. & 133. Lætitiæ signum.

Intèr

Intèr hæc agenda Summus Pontifex ad laudes, & gratias Deo agendas, Hymnum, aut Canticum, cujus initium est, *Te Deum laudamus*, cantando exorditur; quem Chorus prosequitur. Hymno autem completo, S.R.E. Cardinalis Diaconus cantando ait: *Ora pro nobis Beate N.*, & Cantores respondent: *Ut digni efficiamur promissionibus Christi*; Papa deindè Orationem de Sancto canonizato decantat. Post Orationem decantatam, S.R.E. Cardinalis Diaconus, Evangelium in Pontificia Missa cantaturus, altà voce ait: *Confiteor Deo omnipotenti*, & cætera in confessione dici solita, in qua post Sanctos Apostolos Sanctum canonizatum nominat, idemque in Absolutione facit Papa; qui deindè, indulgentiâ, quæ in Absolutione dari solet, promulgata, Tertiæ officium inchoat, eàndem Choro prosequente, dum vestibus sacris ad Missam Pontificiâ solemnitate celebrandam induitur.

De oblationibus in Missa Canonizationis fieri consuetis.

Tertiæ officio expleto, Missæ sacrum, vel de Sancto canonizato, vel de illa diei solemnitate, si quà in die Canonizationis eveniat, solemni, ac Pontificio ritu cum commemoratione Sancti canonizati decantatur. In offertorio autèm tres S. R. E. Cardinales, qui in Canonizatione Judices olim fuerunt, hoc est primus Episcopus, primus Presbyter, ac primus Diaconus Sacræ Rituum Congregationis, & Principis alicujus Canonizationem postulantis Oratores item tres, aut unus, vel aliquis Cardinalis in Oratoris locum à Papa electus, offerunt ea omnia, quæ in Missa Canonizationis offerri solent, mysteriis plena.

Primus Cardinalis offert duos cereos, & satis quidèm magnos; primus autèm Oratorum, vel aliquis in Oratoris locum Cardinalis, cereum unum, duasque Turtures vivas in canistello aurato inclusas.

Secundus Cardinalis duos offert panes prægrandes; unum auratum, alterum argentatum; Orator, vel aliquis in Oratoris locum Cardinalis, alterum offert cereum, duasque columbas albas vivas in canistello itèm argentato inclusas.

Tertius Cardinalis duos cados offert exiguos, vini plenos; unum auratum, alterum argentatum. Orator, vel Cardinalis in Oratoris locum, tertium offert cereum, & canistellum variis pictum coloribus, vivisque aviculis diversi generis plenum.

Indulgentia in fine Missæ.

Omnibus hisce rebus ritè oblatis, Summus Pontifex Missam maximè solemnem prosequitur cum cæremoniis, mysteriorum plenis, quas brevitatis causâ omittendas hoc loco censeo. Missâ tandèm completâ, S.R.E. Cardinalis Decanus plenariam Indulgentiam juxtà formam Ecclesiæ consuetam omnibus illic præsentibus indicere solet.

Panis, & vini, ac cereorum oblationes declarantur.

Hæc de cæremoniis, nunc de rerum oblatarum significationibus superest dicendum. Omnia enim, quæ in Canonizationis solemnitate offerri solent, mysteriorum plena sunt, majorique ex parte à primitivæ Ecclesiæ ritibus ortum habent, ut in quarto Sanctorum Apostolorum Canone videre licet, ubi hæc leguntur verba: *Offerre non liceat aliquid ad Altare pratèr novas spicas, & uvas, & oleum ad luminaria, & thymiama, idest, incensum, tempore, quo sacra celebratur oblatio*. Hæc in Canone, ubi primitiarum, vel novorum fructuum oblationes in primitivâ Ecclesiâ fieri consuetæ commemorantur. Per animalia verò, quæ inibi offerri prohibentur, sacrificia, quæ ex lege antiquâ per sanguinem, & animalium cædem in templo fiebant, ut Balsamon interpretatur, vetantur, sacrificiumque fieri jubetur incruentum, tribus jàm figuris, Biele teste, adumbratum, priùs videlicèt in Abel; deindè in Abraham; postremò in Melchisedech, qui cùm Sacerdos esset Dei altissimi, offerens panem, & vinum, nostri sacrificii ritum figuravit; & sua persona personam Christi, qui est Sacerdos, & sacrificium, repræsentavit. Ad hoc itaquè Altaris sacrificium à Melchisedech in pane, ac vino adumbràtum repræsentandum, panis, & vinum in solemnitate Canonizationis offerri solent, quando scilicèt Summus Pontifex in Altari, panem, & vinum antè consecrationem pro immaculatâ Hostiâ immolanda offert. Ad ejusdem insupèr tanti sacrificii venerationem præstandam cerei cum pane, ac vino in eàdem Missę parte, quę *Offertorium* nũcupàtur, offeruntur, ut ex eo nupèr commemorato colligitur Canone. Turtures, atquè Columbæ albæ, aliæque diversi generis aviculæ, in Missa post Canonizationem oblatæ sacris itèm mysteriis non carent, uti ostendemus, vanâ priùs Ethnicorum superstitione, in Imperatoribus intèr falsos, fictosque divos referendis, explicatâ.

Can. Apost. juxtà veterē edit.

Theodorus Balf. in Can.

Gabriel Biel. in Missæ Can.

Hebr. 7.

De origine, & antiquitate Canonizandi Sanctos.

Ecclesiæ primitivæ Patres, de Christianâ Religione optimè meriti, ut vanas, & impias Ethnicorum superstitiones abolerent, atquè obliterarent, aliquot sacra, & pia instituta, quasi superstitionum antidota observanda decreverunt, ut in nostro de sacris Ritibus ad superstitiones extirpandas magnâ cum pietate institutis, Commentario explicavimus, & diffusè quidem. Quæ sanè omnia silentio, nunc prætermittenda sunt, ut antiquam, & sacram Canonizandi originem priùs demonstremus, deindè vanam Ethnicorum de Imperatoribus falsos intèr Deos relatis superstitionem redarguamus. Hac re statim præstitâ, sacrum in Missa Canonizationis ritum offerendi aves, mysteriis ple-

Raban. l. 2. de Inst. Cler. Alcuin. de offic. Eccl. Amal. lib. 3. cap. 43. Hildeph. ser. de Purific. Innocen. III. ser. de Purif. Dur. l. 7. c. 7. Rational. div. offic.

plenum, explicabimus, explicatumque comprobabimus, nè sacer, ac pius Canonizandi ritus à superstitiosâ, & vanâ Imperatorum consecratione originem ullam habere credatur.

Quàmvis nonnulla, uti diximus, ad vanas, & impias Ethnicorum superstitiones abolendas in Ecclesia Dei fuerint introducta; Canonizatio tamèn Sanctorum, nunc fieri consueta, originem, aut potiùs imaginem quandam traxit ex variis Scripturæ Sacræ locis, dum in iis Ecclesia Sancta quorundam Patrum sanctitatem, egregiis exemplis illustratam, commendat, nobisque imitandam proponit, ut in Libro Ecclesiastici, & in Epistola Beati Pauli Apostoli ad Hebræos videre licet. Eorum autèm Canonizatio, aut festus dies (Machabæis, ob martyrium non pro Christo in Evangelio, ut Sanctus Pater Augustinus ait, revelato, sed pro Christi nomine in lege velato perpessum, exceptis) non celebratur; quia illi in tempore plenitudinis gratiæ, ut ait Viguerius, non fuerunt, sed antè Verbum incarnatum, eo scilicet tempore, quo nondùm in cælum ascendere poterant ob culpæ primi Parentis reatum lymbo inclusi. Priùs enim, ut Sanctus inquit Gregorius ille Magnus, quàm Redemptor noster morte suâ, humani generis pœnam solveret, eos etiam, qui cælestis Patriæ vias sectati sunt, post egressum carnis, inferni claustra tenuerunt; non ut pœna quasi peccatores plecteret, sed ut eos in locis remotioribus quiescentes (quià nedùm intercessio Mediatoris advenerat) ab ingressu Regni, reatus primæ culpæ prohiberet, quos tandèm Christus Dominus, dum in cælum ascenderet, secum duxit. Hinc Sancti Patriarchæ, ac Prophetæ omnes in Litaniis invocantur, multique ex iis in Martyrologio Romano gloriosè recensentur, & in aliquibus Christiani Orbis locis venerantur, è quorum numero itèm sunt, Job, Samuel, Hieremias, Symeon, Zacharias, & Moyses; horum enim solemnia Venetiis præsertìm celebrantur, ibique sunt templa Deo in eorundem memoriam, & honorem erecta. Zaccharìæ autèm, patris Sancti Joannis Baptistæ, caput Romæ in Basilicâ Lateranensi magnâ veneratione asservatur, ac de eo divinum officium recitatur. Nonnulli verò, qui in Veteris Testamenti fine, ac Novi principio fuerunt, ab universali Ecclesiâ solemni coluntur festivitate, veluti sunt Anna, Genitricis Dei Mater; & Joseph Genetricis ejusdem Sponsus; necnon Deipara sempèr Virgo, quæ Christum Dominum, Sanctorumque Sanctum in utero suo gestavit, ac peperit; & Joannes Baptista, qui Christum digito demonstravit, & baptizavi

Eccl. 44.

Hebr. 11.

S. Augustin. ser. 109. tom. 10.

Viguerius de vir. fid. n. 104. ver. 4.

S. Gregor. l. 4. Moral. c. 21. in cap. 3. Job tom. 2.

Eandem quoque Canonizationis formam in novo Testamento, præsertìm verò in Actis Apostolicis videre est, in quibus Sanctorum novi Testamenti gesta, sanctitatis plena, recensentur, & commendantur, nobisque imitanda proponuntur, eorundemque in cælo viventium festus dies celebratur. Hæc de sacrâ, & antiquâ Canonizationis imagine, quæ paulàtim juxtà temporum indigentiam, quæ nova sempèr consilia, novosque rei ejusdem gerendæ modos subministrare solet, maiora in dies incrementa, majoremque in Canonizando industriam, ac solemnitatem suscepit, ut ex iis rebus, quas in quinto hujusce Commentarii nostri capite conscripsimus, videre licet. Nunc reliquum est, ut Ethnicorum error in consecratione Imperatorum, superstitione, ac vanitate plenus explicetur.

Act. 3. 5. 6. & 7.

Pag. 108. c. 5.

Ethnicorum superstitio vanitatis plena explicatur.

Ethnici nefarios sæpè homines, & multis sceleribus, flagitiisque respersos, ut Franciscus Penia, Rotæ Auditor, vir sanè eruditissimus, atquè utriusque juris peritissimus rectè inquit, vanissimis superstitionibus in numerum falsorum Deorum referebant, eisque immeritos decernebant honores; Romanorum nàmque Imperatores, qui superstitibus filiis, vel successoribus ex hac vitâ decedebant, in ipsis funerum justis persolvendis, dum eorundem corpora cremabantur, intèr divos, ut Herodianus in Severianis exequiarum justis diffusè scribit, referri solebant, & intèr eos relati dicebantur, cùm primùm Aquila, Imperatoribus dedicata, igni pyræ subjecto, ex intimo, aut extremo tabernaculo, tamquàm è fastigio quodam dimittebatur, quæ in cælum animam Imperatoris deferre stultè credebatur, sicùt idem refert Herodianus, atquè in variis Imperatorum cernitur numismatibus, in quibus non solùm hæc inscriptio legitur: CONSECRATIO, vel Deificatio, quam Græci *Apotheosim* vocant; sed Aquila itèm, & pyra, seù affabrè facta lignorum congeries, ad ipsam superstitionem insinuandam repræsentantur. Quæ sanè res à Canonizatione ità abhorret, ut nullam penitùs affinitatem cum ea, uti ostendemus, habeat; immo qui alitèr diceret, aùt amens, aùt maledicus hæreticorum imitator censendus foret.

Cæremoniæ sacræ mysteriis plenæ.

Quàmvis itaquè dicta Ethnicorum intèr falsos, fictosque Deos, seù potiùs intèr veros Dæmones relatio, mera superstitio, impietatis, & idololatriæ plena dicenda sit, quippe quæ stultitia illorum erat, qui sine veræ fidei, ac sine veri Dei cognitione vivebant, dæmonibus servientes; quique inanis gloriæ mancipia erant; quorum tandem virtutes ad verum Deum non relatæ, ut Sancti Patris Augustini, utar verbis, vitia erant potius, quàm virtutes; immò tota vita, sicut idem Sanctus Doctor, & alii Theologi affirmant, omnesque actiones ad idola relatæ peccata erant; sacræ tamèn cæremoniæ Christianæ Religionis jàm in primitiva Ecclesia à Sanctis Apostolis institutæ, & à Sanctis Ecclesiæ Patribus, ac Romanis Pontificibus paulàtim auctæ, augustissimis myste-

Aug. li. 19. de Civ. Dei c. 25. to. 5. & to. 3. li. sent. c. 106. Ægid. lib. 2. sent. d. 41. ar. 3 S. Th. 2. 2. q. 10. ar. 4. Viguer. li. de instit. Theol. c. 3. §. 7. v. 5. de volunt. hum. n. 41.

mysteriis non carent, uti B.Dionysius Areopagita inquit, dum quanam ratione Sancti Apostoli cæremonias instituerint, in hanc docet verborum formam: *Principes nostri*, (hoc est Apostoli) *visibilibus signis cælestia sacramenta texerunt*, (*sub humanis imaginibus res divinas tradiderunt*, *& in materiali figura majestatem spiritualem repræsentarunt*, *ut pro modo*, *ac ratione captus nostri*, *figuris visibilibus*, *quasi adminiculas quibusdam ad mysteriorum augustiorem intelligentiam subvehamur*. Hæc Dionysius de sacris cæremoniis in Ecclesia sancta institutis, quæ sicut folia (Stapletonus in hunc Dionysii locum ait) arbores ornant, & cortex sustentat, quàmvis fructum non proferant; sicut etiàm ligna vitem sustinent, & sepes non nutrit plantas, sed servat; sic cæremoniæ externæ quamvis per se actus pietatis non sint, ad pietatem tamèn, ac religionem conservandam, atque fovendam mirum in modum conducunt: cæremoniis nàmque catholicæ Ecclesiæ visis, & auditis atquè intellectis, homines ad pietatem excitantur, atquè ad fervorem accenduntur. Dionys. Areopag. de Eccl. Hierarc. c. 1.

Turturum, & Columbarum oblationes explicantur.

ILlarum itaquè avium oblationes in Missa Canonizationis præstari consuetæ, ut eò, undè digressi sumus, revertamur, mysteriorum plenæ sunt, pium sensum aùt significatum foventes, & in se conservantes. Columba enim, quæ felle caret, Christi Domini, in cujus ore dolus non fuit, mansuetudinem significat. Turtur verò semper gemens, Christi gemitum in passione adumbrat. Cæteræ aves significatum Christo Domino, qui erat in cruce immolandus, congruentem non habent: hinc eas, & non alias aves, ait Tostatus, in sacrificio veteris Testamenti offerri Deus mandavit; Sacrificia enim, quæ in veteri Testamento fiebant, aliqua in Testamento novo facienda, præsertim verò Christum Dominum in cruce immolandum adumbrabant. Quòniam verò Sancti sunt imitatores Christi instar Beati Pauli Apostoli dicentis: *Imitatores mei estote, sicut, & ego Christi*, qui Sanctorum Sanctus est, & Sanctorum effector; propterea turtures, & columbæ in Missa post canonizationem Sanctorum offeruntur ad ea insinuanda, in quibus Christum Dominum imitati fuerunt Sancti: è quorum numero sunt omnes, qui ea faciunt; quæ à suis imitatoribus facienda docet Christus hisce verbis: *Qui vult venire post me abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me*. Per sui ipsius abnegationem, fellis (ut ità dixerim) carentia insinuatur, hoc est, abdicatio pravæ vitæ, quam per fel. Origènes interpretatur. Per crucem verò præparatio animi ad perferendam crucem; vel afflictio corporis per abstinentiam; vel afflictio animi per commiserationem erga proximum significantur. Crucem abstinentiæ habuit B. Paulus dum diceret: *Castigo corpus meum, & in servitutem redigo*. Crucem quoque commiserationis habuit dicens: *Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?* Duo autèm sunt abstinentiæ ganera: quorum unum, ut Maximus inquit Taurinensis, exercetur, si à potu, & epulis appetitus gulæ temperetur, & à delectationibus coerceatur, ac tandèm ab iis, quæ tactu, gustu, & visu decipiunt hominem, sensus viriliter revocetur, ac violentèr abstrahatur. Alterum abstinentiæ genus est pretiosius, atque sublimius, si motus animi regantur, illiusque perturbationes modestiæ tranquillitate placentur; iræ item, ac superbiæ impetus quasi fera bestia refrænetur, quotidiè contrà vitia litigetur, ac veluti censurà quadam, & austeritate virtutis, pugna deniquè quodam modo cum homine interiore conseratur. Hæc ex Maximo Taurinensi de duobus abstinentiæ generibus, in quibus Sancti canonizati sese exercuerunt, & imitatores Christi facti sunt.

Pag. 143. — Isa. 53. — 1. Petr. 2. — Alphonsus Tostatus in c. 1. Levitici q. 23. in fin. — 1. Cor. 4. & 11. — Matth. 16. — Luc. 9. — Orig. homil. 35. in Matth. — 1. Cor. 9. — 2. Cor. 11. — Max. de S. Jo. Bapt. — Ex glossa morali in dictũ locum. Matt. 16.

Quæ sanè omnia si rectè perpendantur, in sui ipsius abnegatione, atquè in cruce perferenda consistunt; necnon ad columbæ fellis carentiam, ac turturis gemitum, ad eorumque significationes Christum insinuantes referuntur. Propterea Turtures, & Columbæ in Missa Canonizationis Sanctorum, qui Christi sunt imitatores, offerri solent. Hùc accedit pro veritate confirmanda, quòd columba est avis non solùm innocua, sed etiàm pudicitiæ, & viduitatis continentiæ symbolum, quia unam unus tantùm masculus novit. Hinc in rebus sacris, columbarum oblationem, ita nonnulli accipiunt, ut conjugii tàm firmi ratione habità, nos quoquè mentem stabili firmitate perseveraturam Deo, uti verò conjugi, ac sponso Christo sociemus. Origenes insuper citat Apostolum, qui de charitate loquutus, columbam protulerit. Sanctus item Cyprianus tàm vitæ sanctitate, quàm facundià clarus, in iis, quæ adversus Novatianum pro unitate, concordiàque piorum omnium de columba scripsit hisce verbis: Idcircò in columba venit Spiritus Sanctus. Simplex animal, & lætum est, non felle amarum, non morsibus sævum, non unguium laceratione violentum. Hæc S. Cyprianus de colamba. Basilius item de mira turturis viduitatis continentià loquitur, dum de pudicitia, & vitæ continentia sermonem habet, eamque amplectendam docet. Hinc sacrarum literarum interpretes per turturem unamquàmque animam castitate præditam interpretantur, ac de tali anima illud Psalmi, *Turtur nidum invenit, ubi ponat pullos suos*, dictum volunt, hoc est, Ecclesiam invenit, piorum scilicèt cœtum, ubi virtutum genus omne appareret: per pullos enim virtutes intelliguntur. Hùc accedit, quòd per turturem, & columbam, ut Beato Hildephonso placet, duæ perbellè repræsentantur vitæ, activa scilicèt, & contemplativa: ambæ Sanctis congruentes, ac Deo gratæ: quià, ut ait S. P. Augustinus, ambæ innocentes, ambæ laudabiles: illa verò laboriosa, hæc ociosa; nulla tamen facinorosa, nulla desidiosa:

Pier. Valer. l. 22. Hierogl. — Orig. tract. 29 in Matt. to. 2. — S. Cypr. l. 6. — Basil. hom. 8. Hexaem. — Psal. 83. — Hildeph. ser. de Purific. S. Mariæ to. 9. Bibl. SS. PP. — S. Aug. ser. 27. de Ver. Dom. to. 10.

nàm per columbam gregàtim volare consuetam, vita activa, quæ multorum est; per turturem autem solivagum vita contemplativa, quæ paucis est imitabilis, insinuantur. Adde etiàm, quòd Beato Hildephonso Archiepiscopo Toletano teste, dictas aves, castitatem, & simplicitatem adumbrantes, in sacrificio veteris Testamenti offerri Deus mandavit, ut castissimâ Sanctorum simplicitate, quasi gratissimo sacrificio se delectari significaret. Mirum itaque nemini esse debet, si turtures, & columbæ præsertim albæ, quæ animi candorem, ac puritatem in Sanctis canonizatis insinuant, in Canonizatione Sanctorum offerantur, cum ea, quæ turtures, & columbæ significant, Sanctis, Deo gratis, tàm bellè conveniant.

Hildeph. ubi supra.

Diversi generis avicularum oblationes explicantur.

Illæ autèm diversi generis aviculæ ad Sanctorum tandèm in cælum volatum innuendum, atque ad cælestia desideria in Deum directa insinuanda offeruntur, necnon advolare sinuntur. Sancti enim, variis virtutum, ac donorum generibus insigniti, piisque desideriis, atque affectibus elevati, volucribus cœli alta petentibus quodam modo assimilantur, quatenùs terram relinquentes, terrenique tam operis, quàm desiderii expertes in Cœlum ascendunt. Hinc B. Hieronymus in parabola de volucribus cœli, & grano sinapis ab Evangelista Matthæo conscripta, per volucres cœli animas Credentium, vel Fortitudines, Dei servitio mancipatas, intelligendas esse affirmat. Id, quod etiàm S. Gregorius Magnus, & expressiùs quidem, ait, dum per volucres cœli animas sanctas intelligit; quæ quibusdam (inquit) virtutum pennis à terrena cogitatione se sublevant, volatumque sibi in cœlum parant, reque ipsa tandem aliquandò consequuntur.

Hier. l. 2. in c. 13.

Matth. to. 6.

S. Greg. l. 19. Moral. c. 1.

Turtures igitùr, & Columbæ, aliæque diversi generis aviculæ in Missa Canonizationis non sine mysteriis offerri solent, dum sub materialibus figuris, & imaginibus res divinas adumbrant, spiritualemque majestatem repræsentant, ùt rebus visibilibus, quasi adminiculis quibusdam, ad invisibilem, & augustiorem mysteriorum intelligentiam, sicut Beato Dionysio Areopagitæ placet, subvehamur; utque deindè ad eam mysteriorum intelligentiam subvecti, ad pietatem excitemur, atque ad fervorem accendamur; Sanctorumque imitatores effecti, divinâ, & sempiternâ in cœlo gloriâ tandèm aliquandò cum Sanctis perfrui mereamur. Amen.

Dionys. lib. Eccles. Hier. c. 1.

CATALOGUS
SANCTORUM

Quorum Canonizationes inveniri potuerunt.

ANNO 803.

Sanctus Switbertus Episcopus Werdensis, Carolo Magno Imperatore suppliciter ejusdem Canonizationem postulante, Werdæ, Oppido imperiali; à Leone III. Pontificatus Anno VIII. solemnitèr in Sanctorum Confessorum numerum relatus fuit, magno, & Cardinalium, & Prælatorum adstante numero, Anno Domini 803. Sur. To. 2. prima Martii, ex S. Ludgero Episcopo Monasteriensi, & Usuardus.

ANNO 993.

S. Udalricus Augustæ Vindelicorum Episcopus canonizatus fuit à Joanne XV. Anno VII. Pontif. Anno Domini 993. Ex Bulla, quæ asservatur Romæ in Bibl. Patrum Congregationis Oratorii.

ANNO CIRCA 1032.

S. Simeon Monachus Treverensis in Sanctorum numerum relatus fuit à Benedicto IX. Annal. Trever. Sur. To. 3. & Card. Bar. in Martyrol. die prima Junii.

ANNO CIRCA 1012.

S. Stephanus primus Hungarorum Rex, qui eos ad fidem convertit, & S. Emericus ejusdem Regis Filius, à Benedicto IX. in Sanctorum numerum relati sunt Cardinalis Baron. 4. Novembris in Emerico. De iisdem Sanctis Martin. Pol., & Cromerus.

ANNO CIRCA 1049.

S. Wolfangus Ratisponæ Episcopus à Leone IX. dicitur canonizatus. Sur. To. 5. De eo Card. Bar. in Martyrol. Rom. die 31. Octobris.

ANNO 1052.

S. Gerardus Episcopus Tullensis ex Colonia Agrippina Anno Domini 1052. Pontificatus IV. canonizatus est ab eodem Leone, qui Episcopus Tullensis fuit. Sigeb. in Chron. Molanus 23. Apr. & Cæsar. Card. Bar.

ANNO CIRCA 1088.

S. Attilanus Episcopus Zamorensis ab Urbano II. in Sanctorum numerum fuit relatus. Molanus die 5. Octobr., & Martyrolog. Romanum.

ANNO 1130.

S. Hugo Gratianopolitanus canonizatus fuit ab Innocentio II. Anno I. Pontif. Salutis

lutis 1130. Sur. To. 2.; & Card. Bar. die 1. Aprilis.

ANNO 1163.

S. Eduardus Anglorum Rex ab Alexandro III. Anno Pontificatus IV. canonizatus fuit Anagniæ, & Anno Domini 1163. Surius To. 1. die 5. Januarii, & Cardin. Baron. in Martyrologio.

ANNO 1164.

S. Bernardus Clarævallis Abbas in Sanctorum numerum relatus fuit ab eodem Alexandro Anagniæ Anno Domini 1164. Pontificatus V. Ex literis Apostolicis, quæ extant in fine operum ejusdem Sancti. Et ex Biblioth. S. Petri Romæ.

ANNO CIRCA 1178.

S. Thomas Cantuariensis Episcopus, & Martyr clarissimus, canonizatus fuit ab eodem Alexandro circa Ann. Domini 1178. Pontificatus XIX. Romæ. Sur. To. 6. & Card. Bar. die 29. Decembr. ex literis Apostolicis in Bibl. Vat. asservatis.

ANNO CIRCA 1181.

S. Galganus Eremita, Senis in Tuscia canonizatus fuit, ut ait F. Gregorius ex Ord. Præd. ab eodem Alexandro III. circa Annum Domini 1181. sed quoad tempus hoc refellit Card. Bar. in Martyrol die 3. Decembris.

ANNO CIRCA 1183.

S. Bruno Cassinensis, Episcopus Signinus, canonizatus fuit à Lucio III. Anno Dom. 1183. Pontificatus II. ex Bulla, quæ asservatur Romæ in Bibl. Patrum Congregationis Oratorii.

ANNO 1188.

S. Otho Episcopus Bambergensis, qui convertit Pomeranos ad fidem, canonizatus fuit à Clemente III. Anno I. Domini 1188.

ANNO 1191.

S. Ladislaus Hungarorum Rex catalogo Sanctorum adscriptus fuit à Cælestino III. Anno Pontificatus I. Dom. 1191. Bonfinius de rebus Hungar., & Card. Bar. in Martyrol. die 27. Junii.

ANNO 1198.

S. Homobonus Cremonensis Sanctorum numero adscriptus fuit ab Innocentio III. Anno I. Domini 1198. Ex literis Apostolicis. Sur. To. 6., & Card. Bar. in Martyr. die 13. Novembris.

ANNO 1204.

S. Procopius Bohemus canonizatus fuit, ut legitur in Surio To. 7. Anno Dom. 1204. quo anno vivebat Innocentius III.

ANNO 1226.

S. Laurentius Episcopus Dublinensis Hibernus in Sanctorum numerum relatus fuit ab Honorio III. Reate Anno Pontificatus X. Salutis 1226. Sur. To. 6. Et literæ Apostolicæ.

ANNO CIRCA 1217.

S. Hugo Burgundus ex Ord. Carthus. Episcopus Lincolniensis ab eodem Honorio III. canonizatus fuit Romæ. Sur. To. 6., & Molan.

ANNO 1228.

S. Franciscus Ord. Minorum in Sanctorum numerum relatus fuit à Gregorio IX. Anno II. Perusii Anno Domini 1228. literæ Apostolicæ. S. Bonav. in ejus vita, quæ dicitur Legenda, To. 7. p. 4. c. 15., & Cardin. Baron. die 4. Octobr. Sur. to. 5. & alii.

ANNO 1232.

S. Antonius Lusitanus, de Padua dictus ex Ord. Minorum, canonizatus fuit à Gregorio IX. Anno Pontificatus VI. Spoleti Anno Domini 1232. literæ Apostolicæ. Sur. To. 3. & alii.

ANNO 1234.

S. Dominicus Ord. Prædicatorum Institutor, catalogo Sanctorum fuit adscriptus à Gregorio IX. Anno Pont. VIII. Reate Anno Domini 1234. literæ Apostolicæ. Sur. To. 4. & alii.

ANNO 1235.

S. Elisabet vidua, Andreæ Regis Hungarorum filia tertiaria Ord. S. Francisci, canonizata fuit à Gregorio IX. Anno Pon. IX. Perusii. Anno Dom. 1235 literæ Apostolicæ. Sur. To. 6. & alii.

ANNO 1244.

S. Cunegundis Virgo canonizata fuit ab Innocentio IV. Pontif. II. Anno Dom. 1244. Lugduni. Quamvis fuerit Uxor Boleslai Principis, ambo tamen perpetuam voverunt continentiam. Mart. Cromer. lib. 8.

ANNO CIRCA 1248.

S. Edimundus Archiepiscopus Cantuariensis canonizatus fuit Lugduni ab Innocentio IV. circa Ann. Dom. 1248. Sur. To. 6. Platina Card. Baron. die 16. Novembris, & Catalogus Romanorum Pontificum, qui sese in Gallias contulerunt.

ANNO 1253.

S. Willelmus Episcopus Briocensis canonizatus fuit ab Innocentio IV. ex literis Apostolicis Anno Pontificatus XI. datis. Sur. To. 4. & Card. Baron. in Martyr. die 29. Julii.

ANNO 1253.

S. Petrus Martyr Veronensis ex Ord. Prædicatorum Perusii canonizatus fuit ab eodem Innocentio, Anno Dom. 1253. Pontificatus XI. Breviarium. Vincentius lib. 32. c. 103. in spec. Molanus item, & Platina; Bernardus in Chron., & Cæs. Bar. Card. die 29. Aprilis.

ANNO 1253.

S. Stanislaus Episcopus Cracoviensis, & Martyr, in Sanctorum numerum relatus fuit Perusii ab Innocentio IV. Anno Domini 1253. Pont. XI. Mart. Cromerus lib. 9. sub initium. Sur. To. 2. Breviarium, Platina, & alii.

ANNO 1255.

Santa Clara Virgo Assisii nata, ex Ord. Minorum, ab Alexandro IV. Anagniæ fuit canonizata Anno Dom. 1255. Pontificatus I. Sur. ad calcem historiæ To. 4. die 12. Augusti, & Martyrol. eadem die, & Platina in Alex. IV.

ANNO CIRCA 1261.

S. Ricardus Episcopus Cicestrensis in Anglia, canonizatus fuit ab Urbano IV. Card. Baronio in Martyrologio die 3. Aprilis. Et Bulla, quæ asservatur Romæ in Bibl. Patrum Congregationis Oratorii.

Anno 1267.

S. Heduigis Poloniæ Ducissa canonizata fuit Viterbii à Clemente IV. Anno Domini 1267. Pont. III. Martyrol. Rom., & Card. Bar. die 15. Octobr. Mart. Cromer. lib. 8., & Platina in Clem. IV.

Anno 1296.

S. Ludovicus Francorum Rex, apud Urbem veterem in Sanctorum numerum relatus fuit à Bonifacio VIII. Anno Dom. 1296. Pont. III. Sur. To. 4. ex Gaufrido ejus confessario, & Histor. Ordinis Minorum, & Registro ejus in Basilica Vaticana.

Anno 1311. vel 1313.

S. Petrus de Morono, qui fuit Cælestinus V. canonizatus est à Clemente V. in Gallia, Anno Domini 1313. Pont. IX. Sur. To. 3. die 19. Maii, Card. Bar. eàdem die, & alii. Sunt qui velint in Concilio Viennensi fuisse canonizatum. Vide Plat., & Bernardi Chron.

Anno 1316.

S. Ludovicus ex Ord. Minorum Episcopus Tolosanus, Caroli II. Siciliæ, ut ait Platina, Regis filius, canonizatus fuit Avenione à Joanne XXII. Anno Pontif. I. Anno Domini 1316. Idem Plat. Sur. To. 4. Card. Bar. die 19. Augusti literæ Apostolicæ. Et Chron. & Hist. Ord. Bulla Canoniz. Bononiæ in Archivo S. Francisci asservatur.

Anno 1320.

S. Thomas de Cantalupo Herphordiensis in Anglia Episcopus Sanctorum numero adscriptus est ab eodem Joanne XXII. Avenione Anno Domini 1320. Pont. IV. Surius To. 5. Plat., & Bulla in Bibl. Vat.

Anno 1323.

S. Thomas Aquinas, Doctor Angelicus, ex Ord. Præd. Anno Dom. 1323. Pont. VII. à Joanne XXII. Avenione fuit canonizatus. Literæ Apostolicæ in Bibl. Vat. Sur. Tom. 2. Carzo l. 4. Platina, Brev. Rom., & Card. Far. de Canoniz. S. Thomæ Aquin. die 7. Martii.

Anno 1348.

S. Ivo Presbyter Britannus canonizatus fuit à Clemente VI. Avenione Anno Domini 1348. Pont. VII. Card. Bar. in Martyrol. die 19. Maii. Bibliotheca S. Petri in Lectionario MS. litera H. Sur. To. 3., & Bulla, quæ extat in Bibliotheca Vaticana.

Anno circa 1378.

S. Catharina Virgo, & vidua, filia Sanctæ Birgittæ, canonizata fuit ab Urbano VI. ut Molanus in Usuardum die 22. Martii scriptum reliquit. Vide Sur. To. 2.

Anno circa 1390.

S. Birgitta vidua, vulgò Brigida, ex Svetia, canonizata fuit Romæ in Basilica S. Petri à Bonifacio IX. Urbani VI. Successore Anno Pont. I. Dom. 1390. qui fuit tertius Jubileus. Sur. To. 4., & Card. Bar. die 23. Julii. Molanus eodem die, ac 7. Octobris, hoc est die canonizationis, de hac canonizatione Cæremoniale Rom. lib. 1. sect. 6. c. 2.

Anno 1446.

S. Nicolaus Tolentinas ex instituto Eremitarum S. P. Augustini relatus fuit in Sanctorum numerum Romæ in Basilica S. Petri ab Eugenio IV. Anno Dom. 1446. Pontificatus Anno XVI. Ex hac vita decessit 1294. Mombritius To. 2. Sur. To. 5. S. Ant. p. 3. Bulla Canonizationis legitur in Vita ejusdem Sancti à Fr. Ambrosio Frigerio conscripta.

Anno 1446. vel 1151.

S. Bellinus Episcopus Patavinus, & Martyr, canonizatus fuit ab eodem Eugenio IV., Tabulæ Eccles. Pat. Bernard. Scardeonius l. 3. de antiquit. Patavii class. 13. pag. 311. Molan. in Usuard. 26. Novembr. Sunt qui cum ab Eugenio III. canonizatum velint, ut colligitur ex Scardeonio, qui Bellinum Anno 1149. Martyrem occubuisse, & biennio post catalogo Martyrum adscriptum fuisse, ait nisi numerum mendosum dicamus.

Anno 1450.

S. Bernardinus Senensis ex Ordine Minorum canonizatus fuit Romæ in Basilica Sancti Petri à Nicolao V. Anno Jubilei 1450. Pontificatus IV. Sur. To. 3. Marcus Vlixiponensis Minorita lib. 2. Chron. ord. p. 3. c. 19. eoq. in lib. extant literæ Apostolicæ de canonizat. ejusdem Idem ferè scribit Fr. Petrus Rodulphus Tussian, Episcopus Senogalliensis lib. 1. hist. ord. pag. 90.

Anno 1455.

S. Vincentius Valentinus Hispanus cognomento Ferrerius, ex Ord. Præd. canonizatus fuit Romæ in Basilica S. Petri à Calisto III. Anno Domini 1455. Pontificatus I. Sur. To. 2. Thesaur. concionum To. 2. Vincent. Justin. Antistius, Card. Baron., & Platina.

Anno 1456.

S. Osmundus Anglus, Sarisberiensis Præsul regia stirpe clarus, intèr Sanctos relatus fuit à Calisto III. Romæ in Basilica Sancti Petri Anno Domini 1456. Pontificatus II. ut scribit Matthæus Palmerius in Chron. idque etiam constat ex Inventario Sacrarii Sancti Petri, Anni 1455. manuscripto, in quo recensentur baldachina, & pallia Altaris Sanctorum, qui in eadem Basilica canonizati sunt.

Anno 1461.

S. Catharina Senensis Virgo ex Ord. Monialium Sancti Dominici canonizata fuit in Basilica Sancti Petri à Pio II. Anno Dom. 1461. Pontificatus Anno III. Martyr. Rom. & Card. Bar. in Martyrol. die 29. April., & Bulla, quæ extat impressa.

Anno 1476.

S. Albertus de Monte Drepani Siciliæ, Carmelita, canonizatus fuit à Sixto IV. die 30. Maii Anno Domini 1476. Pontificatus V. ex literis Apostolicis apud Sanctam Mariam Majorem datis, ut Patres ejusdem Ordinis affirmant; vel à Calisto III. Anno Domini 1457. ut ait Jo. Francisc. de Pavinis. Surius To. 4. die 7. Augusti, & Baptista Mantuanus Carmelita heroico versu lib. 8. de sacris diebus.

Anno 1481.

SS. Berardus, Petrus, Otho, Accursius, & Adjutus, Martyres ex Ord. Minorum, fuerunt canonizati à Sixto IV. Anno Domini 1481.

1481. Pontificatus Anno XI. literæ Apostolicæ, Chron. ejusdem Ord., & Fr. Franciscus Gonzaga de Orig. Relig. Franc. p. 1. Surius To. 1. in quo extat Bulla canonizationis.

ANNO 1482.

S. Bonaventura Episcopus Card. Albanensis ex Ord. Minorum catalogo Sanctorum fuit adscriptus à Sixto IV. Romæ in Basilica Sancti Petri Anno Domini 1482. Anno Pontificatus XI. Ex Bulla Canonizationis, quæ extat in fin. 7. tom. operum ejusdem Sancti ex edit. Rom. Idem in Chron., & Hist. Francisc. & Sur. To. 4.

ANNO 1490.

S. Leopoldus Austriæ Dux, Friderico III. Imperatore postulante, canonizatus fuit Romæ in Basilica S. Petri ab Innocentio VIII. Anno VI. Salutis 1490. Joannes Franciscus de Pavinis lib. de Canoniz. ipsius Sancti. Sur. To. 7. die 15. Novembris, & Martyrol. Roman.

ANNO 1514.

S. Bruno Carthusiani instituti Auctor canonizatus fuit à Leone X. Ann. Dom. 1514. Pont. II. Sur. To. 5. ubi fit mentio de Canonizatione ipsius sancti carmine conscripta. Molanus, & Card. Bar. in Martyrol. die 6. Octobris Bulla canonizationis asservatur in majori prope Gratianopolim Carthusia.

ANNO 1519.

S. Franciscus de Paula ex Ordine Minimorum in Sanctorum numerum relatus fuit Romæ in Basilica Sancti Petri à Leone X. Anno Dom. 1519. Pontificatus Anno VII. Ex Bulla Canonizationis, quæ in To. 2. Surii extat.

ANNO 1519.

S. Beño Episcopo Misnensis canonizatus fuit ab Adriano VI. in die SS. Trinitatis Romæ in Basilica S. Petri Anno 1523. Pontificatus II. Surius To. 7. Onuphr. in Appendice, ad Plat., & Card. Bar. ex Bulla quæ asservatur in Ecclesia S. Mariæ de Anima.

ANNO 1523.

S. Antoninus Archiepiscopus Florentinus ex Ord. Prædic. canonizatus fuit ab eodem Adriano VI. Anno Dom. 1523. Pontificatus II. Molanus, & Card. Baron.

ANNO 1588.

S. Didacus Complutensis ex Ord. Minorum in Sanctorum numerum relatus fuit Romæ in Basilica S. Petri à Sixto V. Anno Dom. 1588. Pontif. IV. ex Bulla canonizationis.

ANNO 1594.

S. Hyacinthus ex Ord. Præd. canonizatus fuit Romæ in Basilica S. Petri à Clemente VIII. Anno Dom. 1594. Pontif. III. ex Bulla canon.

ANNO 1601.

S. Raymundus ex Ord. Præd. canonizatus fuit ab eodem Papa ibid. Anno Pontificatus X.

Hæ sunt Canonizationes à Romanis Pontificibus solemnitèr celebratæ: cæteræ autem, quæ per paucæ creduntur esse, ob temporis angustiam inveniri non potuerunt: hunc enim cathalogum hoc loco colligere initio non statueram: quem tamen, studiosis vehementer postulantibus, in lucem edendum curavi. De Sanctis in veteri, ac novo Testamento, & in sacro Missæ Canone celebratis jam satis dictum est. Quonam etiam ritu in primitiva Ecclesia Canonizationes fuerint præstitæ suo jam loco explicatum fuit. Quæ verò solemniter nostrâ tempestate fiunt, raræ sunt ob memorias interdùm deperditas, necnon ob multiplices probationum, aliarumque rerum difficultates, atque ob exactam diligentiam, & cauthelam, qua Ecclesia in approbando uti solet. Quæ planè omnia sine magno temporum intervallo, superatisque distantium locorum impedimentis, ac sinè immensis laboribus, atquè impensis fieri non possunt. Adde etiam quòd Acta Canonizationum morte vèl Summorum Pontificum, vèl Principum eas postulantium, intercedente, intermittuntur, ob idque nonnisi post longam temporum seriem, & maximà quidèm difficultate revocantur, & excitantur. Hinc multis tàm vitæ sanctitate, quàm miraculorum splendore insignibus, honores, nondùm canonizatis dari consueti, supraquè commemerati, concedi solent vèl in aliqua Provincia, vèl in aliquibus tantùm locis: è quorum numero sunt, ut cætera, & ferè innumera silentio involvam exempla, Vilnæ in Lituania. B. Casimirus Casimiri Regis filius, quem nonnulli canonizatum dixerunt; nècnon Carolus Magnus Imperator, quem quàmvis Molanus in Usuardum à Paschale canonizatum fuisse dixerit, in Libro tamèn, qui Natales Sanctorum Belgii inscribitur, dictam sententiam revocando declarat, dum eum à Paschale schismatico canonizatum scribit: idquè legitimos deindè Pontifices non irritum fecisse, nèc tamèn habuisse ratum veluti a sancta emanatum Sede, addit: immò Cardinalis Ostiensis, & Joannes Andrea jurisperiti Carolum Magnum in sola Aquisgrani cappella, non autèm in aliis Ecclesiis ex tolerantia Ecclesiæ Romanæ venerari affirmant. Sed revera dictus Imperator nunc in variis Germaniæ, Franciæ, ac Belgii Ecclesiis propter erectas diœceses, aliaquè præstita beneficia colitur, ut ait Molanus: id quod vèl tempore Ostiensis, & Joannis Andreæ nondùm fiebat, vel ab iis fuit ignoratum. Sanctus itèm Rocchus, quamvis solemnis ejus canonizatio, qua modo Ecclesia utitur, celebrata non inveniatur, in Concilio tamèn Constantiensi Anno Dom. 1414. honoribus, qui Sanctis debentur, decorari cœpit: cùm enim Constantia nobilis Germaniæ Civitas peste mirum in modum laboraret, supplicationibus indictis, quibus Romanus Pontifex, & Patres Concilii omnes devotè interfuerunt, imago B. Rocchi, ut scribit Joannes Pinus Tolosanus apud Remp. Venetam Anno Domini 1516. Orator, per totam Civitatem, ejus nomine invocato, solemnitèr delata fuit. Qua ex re paulò mox pestilens illa, & bacchabunda morbi diritas, tota penè referbuit, & evanuit. Hinc Patres Con-

Pag. 135.

Pag. 133.

Vterq. in c. 1. de reliqu., & vener. SS.

Jo. Pin. in vit. S. Rocchi, & Grintzius li. 9. c. 35. in Metrop., & Baro. in Martyrolog.

Concilii ad propulsandam ingruentem luem, honores, qui Sanctis debentur, B. Roccho tribuendos tunc temporis decreverunt. Hinc deinceps imagines, altaria, sacella, templaque illius nomine erigi cœperunt. ejusdemque festum ad hanc usque diem ubique ferè locorum celebratur. Ipsius posteà corpus Anno Domini 1485. Venetias translatum fuit, ubi Deo in honorem Sancti Rocchi templum celeberrimum constructum cernitur. In eodem item numero dignus est qui censeatur B. Andreas Ordinis Cermelitarum Episcopus Fesulanus, cujus spectatâ sanctitate, atque miraculis sub Eugenio IV. Pontifice moti quinque Cardinales eum se pro Canonizato habere acclamarunt, ipseque Eugenius ei supplicationes, cæterosque sacros honores Florentiæ tribui decrevit, quem, & ad hoc usque tempus Urbs illa, apud quam ejus corpus extat, summâ veneratione prosequitur, ejusdemque canonizationem ab Apostolica Sede sæpius postulatam, sed variis casibus intermissam, assiduo pietatis ardore desiderat. Par denique studium Populi Romani in B. Franciscam, cujus dies festus concessu Pontificis Romæ celebris spem affert, eam brevi catalogo Sanctorum solemnitèr adscribendam. Hæc de Canonizatis, & nondùm canonizatis, hoc loco in gratiam studiosorum, penè obitèr attigisse sufficiat.

DE

DE CAMPANIS COMMENTARIUS AD SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM.

CCASIONE sese mihi olim oblatâ ex casu quodam in Sacra Congregatione Rituum examinando, hunc de Campanis Commentarium animi causâ elucubrandum suscepi; nunc autèm Ecclesiasticorum Virorum, & omnium Christifidelium commoditati, & utilitati in lucem edendum curavi. Quàmvis enim nomen Campanæ omnibus cujuscumque Nationis, ac Linguæ vulgaritèr notum, parùm nobis polliceri videatur, ipsa tamèn Campana plus (ut ajunt) in recessu, quàm in fronte promittit, ac deniquè præstat, quippè quæ multa non minùs admiratione, ac scitu digna, quàm lectu jucunda, in se comprehendit, non quidèm vulgaritèr cognita, sed paucioribus, ac studiosis tantùm nota, sicut Commentarium hunc legenti planum profectò fiet. Qui ergo hæc scire cupit, legere nè gravetur: Eum nàmque legisse fortasse non pœnitebit, si patientèr leget, materiâ ipsâ, de qua loquimur patientiam postulante, necnon solatium pratèr vulgi, & aliorum hominum non paucorum expectationem, tandèm aliquandò capiendum pollicente.

QUÆ-

QUÆSITA
IN COMMENTARIO
EXPLICANDA.

Vide pag.185., & 186. res in cap.14., & 18. hujusce Comment. prætermissæ.

INDEX

INDEX AUCTORUM,

Qui in Commentario citantur.

DE

DE CAMPANIS COMMENTARIUS.

CAP. PRIMUM.

De Campanarum inventione, aut antiquitate.

DE Campanis nos verba facturi, occasione sese jàm nobis oblatâ in sacra Rituum Congregatione, ordine Naturæ servato, de Campanarum inventione sermonem primo loco habebimus.

Campanæ in toto orbe Christiano adhibentur, præsertim verò in Ecclesiis, & Monasteriis quibuscumque, nècnon aliis in locis, in quibus Hominum cœtus, aut conventus ad aliquam rem præstandam à Christifidelibus celebrari solet. Nàm Infideles, veluti Turcæ præsertim sunt, Campanis non utuntur, sicut etiàm Hieronymus Magius, qui captivus mansit apud Turcas, testatum reliquit in suo de Tintinnabulis libello, quem, ut ipse ait, in Turcico ergastulo conscripsit. Immò, ut in Chronicis, & Historiis Turcarum legitur, Constantinopoli, tàm potentiæ, quàm divitiarum splendore clarissimâ, & antiquâ Christianorum Imperatorum sede, captâ; Campanæ omnes bombardarum usui (teste Magio) fuerunt destinatæ, etiàmsi Campanarum usus ad homines procul per Urbem dissitos in unum stàtim congregandos, nècnon ad singulas diei, noctisque horas indicandas utilissimus existat. Quàmvis enim in Turcarum Templis, quæ Meschitæ dicuntur, altissimæ Turres constructæ reperiantur, quæ Turres Campanariæ Christianorum esse videntur, in ipsis tamèn Turribus Campanæ non sunt; sed ex earùmdem Turrium fastigiis, vel summitatibus quidam mercede conducti, statis diei, ac noctis horis, magnâ, & sonorâ quidèm voce inclamantes ad Templa, sive Meschitas, homines convocare solent. Græci etiàm apud Turcas degentes, quippè qui Turcico Imperio subjecti sunt, Campanis carere jubentur, Campanarumque loco, Tabulâ quadam ligneâ, malleis duobus ligneis prænotatâ, quam *Symandrum*, vel *Synandrum* ab hominum cœtu convocando dictum appellant; & ferrea itèm lamina cum ferreo malleolo concinnata, quam Ἁγιοσίδηρον, *Hagiosiderum*, hoc est, sanctum ferrum, vocant, utuntur, dum nonnulli tamquàm Campanarii antè fores Templi in edito loco Populum ad Templum convocant, ut Hieronymus Magius dicto in libello scriptum reliquit. Campanarum autèm usum à Turcis vetitum esse Græcis, constat eòquòd Campanarum sonus nimiam securitatem, & auctoritatem præseferat, & valdè ad conjuratorum, aut seditiosorum animos, quàmvis longè, latèque dispersos, contrà Turcam de improviso congregandos existat idoneus. Turcæ verò, cæterique infideles Campanis non utuntur, vel dictam ob causam, vel ob hanc fortasse, ne scilicèt, Christianis extrà eòrumdem Imperium degentibus adsimiles in hoc saltèm ritu esse videantur, etsi, ut infrà diffusè dicemus, Campanæ apud Ethnicos erant olim in usu frequenti. Hinc Saladinus Ægyptius, vel Sultanus, idèst Ægypti Rex, vel Princeps, captâ Hierosolymâ, & Civitatem hanc ingressus, Campanas è Turribus dejecit, mòx Basilicas omnes, prætèr Salomonis Templum, prophanavit: ipsumque priùsquam ingrederetur, aquâ rosaceâ lavisse fertur. Hæc ex Platina in Urbano III., & Simonetta lib. 5. post Epistolam 81, in persecutione Urbani III. cap. 82., & Genebrardo in Chronicis, circà Annum Dñi MCLXXXVII. Turcarum exemplum imitantur Hæretici, ut etiàm hac in re Stephanus Durantus in primo de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ ait hisce verbis: *Sanè Huguenoti [vel Hugonistæ] & cæteri hujus sæculi Hæretici, Campanis bellum indixerunt: Eas enim frangunt, & comminuunt, Saracenos imitantes, qui, ut Platina in Urbano III. scripsit, captâ Hierosolymâ, Campanas in primis è sacris Turribus dejecerunt.* Hæc Durantus. Cornelius Schultingius in Hierarchica Anacrisi contrà Calvinistarum Ecclesiasticam Politiam pro Eupolitia Apostolicâ, & Canonicâ, in Synodis Calvinistarum, compulsationes Campanarum tempore sepolturæ defunctorum prohibitas omninò fuisse scribit. Turcæ quoquè, Auctore Cuspiniano, de Religione Turcarum, usum Campanarum nequàquam admittunt; Illisque etiàm ipsis Christianis, qui sub ditione eorum vivunt, prohibent. Hæc itèm Durantus. Quæ profectò, cum ita sint, Hæretici, ac Turcæ magnam similitudinem, & convenientiam habent cum Dæmonibus, qui sonitum Campanarum tantoperè abhorrent, ut infrà itèm dicetur. In solo igitùr Orbe Christiano Campanæ adhibentur; Quisnam verò in Ecclesia Sancta Dei Campanæ fuerit inventor, non

Hieronymus Magius epist. Dedicat., & pag.43.

Meschitæ quid.

Hagiosiderũ, idest sanctum ferrum.

Hieron. Mag. c.15. de Tintinnabulis.

Plat. Simon., & Genebrardus in chronic.lib.4.ann. Dom.1187.

Durant.lib.1. cap.22.

Cornelius Schulting.lib. 9. num.47. & lib.12. n.47.

Cap.21. Hæretici, ac Turcæ Dæmonibus adsimiles.

non satis constat, cum hac in re diversi diversa sentiant. Polydorus Virgilius in libro de Inventoribus rerum sexto, hujus generis inventum Sabiniano adscribit ità dicens; *Quòd Tintinnabulorum* [*hoc est, Campanarum*] *sono Populus invitatur, vocaturque ad sacra audienda statis diei horis, Sabiniani, qui Gregorio successit, hoc decretum est*. Hùcusque Polydorus. Hoc itèm alii de Sabiniano affirmarunt, quorum è numero fuerunt Franciscus Petrarcha, & alii. Novissimè autèm Onuphrius Panvinius in Epitome summorum Pontificum ità inquit de Sabiniano: *Hic Papa Campanarum usum invenit, jussitque ut ad horas Canonicas, & Missarum sacrificia pulsarentur in Ecclesia*. Hæc Panvinius. Quàmvis verò hujus generis inventum Sabiniano tribuatur ab iis, quos modò recensuimus; huic tamèn sententiæ, aut opinioni adversantur verba Sancti Hieronymi, quem antè Sabinianum ducento circitèr annos floruisse constat. Is enim in Regula Monacharum cap. 33. dum loquitur de matutino, & de modo recitandi officium divinum, facit mentionem de sonitu Campanæ in nocte hisce verbis: *Ad matutinas excubias, media nox vos præparet. Nullam ex vobis dormientem reperiat Campanilis sonitus*, Hæc S. Hieronymus, qui in capite trigesimo nono ejusdem Regulæ, postquàm verba fecit de horis vespertinis, de sonitu Campanulæ, sorores ad Ecclesiam post cœnam vocantis, loquitur hunc in modum: *Post peractam cœnam, vel si omittitur, post aliquam horulam juxtà exigentiam temporis ad Ecclesiam Sorores Campanula vocet; ubi vel de Sanctorum gestis, vel de aliis mirabilibus Dei lectio devota dicatur*. Ex his profectò locis usum Campanæ pro Sanctimonialibus in unum ad Ecclesiam convocandis tempore Sancti Hieronymi antè Sabiniani tempora fuisse apertè constat. Propterea censendum videtur, sententiam probabiliorem esse illorum, qui Campanæ inventum (quantum ad Ecclesiasticum usum) Paulino Sancto, & Episcopo Nolano adscribunt. Paulinus enim Sanctorum Augustini, & Hieronymi coætaneus fuit, sicut Epistolæ invicem scriptæ id ità esse testantur: immò, ut ait Trithemius, S. Augustini discipulus fuit. Adde etiàm, quòd Campanæ, à Nola ex præcipuis Campaniæ Urbibus una, cujus Episcopus fuit Sanctus Paulinus, *Nolæ* jàm dictæ sunt; & à Campania ipsa, Italiæ Provincia, *Campanæ* itèm ab omnibus præsens in tempus vocitantur. Nàm Sanctus Paulinus, Episcopus Nolanus, Campanæ usum primus in suam Ecclesiam invexisse creditur, atquè id ità esse vulgaris, aut communior docet opinio, quasi priori sæculo dictus Campanæ usus fuerit ignotus, vel potiùs in Ecclesiis ad ea usquè tempora non receptus. Priscis namquè sæculis etiam apud Ethnicos Campanæ in varios usus adhibitæ inveniebantur, sed sub aliis nuncupatæ nominibus, quæ infrà suo loco explicabuntur. Paulino igitùr nonnisi quantùm ad usum Ecclesiasticum Campanæ inventum adscribendum censetur. Sed quàmvis Campanæ usus à Sancto Paulino Episcopo Nolano in Ecclesiam fuerit introductus, sacra tamèn ligna pro Campanis adhibita, post quadringentos circiter annos pulsari quoque solebant, ut videre est in secundo Concilio Nicæno, actione quartà, in qua ex libello illi oblato de miraculis Sancti Anastasii Martyris, hæc de pulsatione lignorum leguntur: *Cum Sanctæ Civitati Reliquiæ sacræ appropinquassent, omnibus ea res fuit declarata, & significata. Itaquè lætitia magnâ perfusi omnes, surgentes subitò, Lignaque sacra pulsantes invicem, obviam facti sunt in veneranda Virginis Deiparæ Æde, quæ appellatur* Nova, *Illinc cum Cruce, & supplicatione egressi, læti, & gaudentes cum gratiarum actione sacris Reliquiis occurrerunt*. Hæc dicto in Concilio. Theodoretus itèm Episcopus Cyrensis, qui floruit circà Annum Domini CDL. mentionem facit de Tintinnabulis in libro 4. Hæreticarum Fabularum in capite de Meletianis, in Ægypto hæreticis in hæc verba: *Eâ ratione, tamquàm liberi, & sui juris Meletiani, illa quoque ridicula excogitaverunt, interdiù quidèm corpus aquâ mundare, cum plausu autèm manuum, & quadam saltatione hymnos concinere, & multa tintinnabula funi appensa movere, & alia his similia. Quâ de causa magnus ille Athanasius perpetuò cum eis bellum gessit*, Hæc Theodoretus de Tintinnabulis, vel Campanis Meletianorum, contrà quos pugnavit Sanctus Athanasius, qui floruit circa Annum Domini CCCLX. Adde intereà, quòd etiàm Sancti Hieronymi temporibus alio itèm signo Christiani ad Ecclesiam convocabantur, hoc est, ad synaxim, vel ad collectam invitabantur, quæ sanè collecta collectionem plerumque, aut Conventum, seu Aggregationem hominum significat in veteri, ac novo Testamento, ut etiàm Patres interpretantur. A Populi enim collectione, necnon à collectore Sacerdote, qui tamquàm ad Dominum pro Populo fungens legatione, omnium petitiones compendiosâ brevitate colligit, atquè concludit. Oratio jàm dici consuevit *collecta*; quæ etiàm eleemosynam, in Conventu, aut Aggregatione Christianorum pro pauperum alimentis collectam, significabat. De collecta igitùr pro Conventu, aut Aggregatione sororum Monialium in unum ad orandum sumpta, cæteris collectæ significationibus prætermissis, loquitur Sanctus Hieronymus in Epistola ad Eustochium Virginem, sive in epitaphio Paulæ matris ejus, hunc in modum: *Post* ALLELUJA *cantatum* [*quo signo vocabantur ad collectam*] *nulli residere licitum erat: Sed prima, seu inter primas veniens, cæterarum opperiebatur* [hoc est, expectabat] *adventum, pudore, & exemplo ad laborem eas provocans, non terrore*.

Quòd autèm antè Christi Domini, Salvatoris nostri, adventum in carne, usus Campanarum fuerit, scriptores diversi planum profectò faciunt, quorum è numero est Lucianus Samosatenus, qui vixit circà Annum Domini centesimum. Is enim dum Hippiæ Balneum describit, & miris laudibus commen-

Polyd. Virg. lib. 6. c. 12.

Onuphrius Panvinius.

Sabinian. an. Dom. 606.

S. Hieron. an. Dom. 422.

Tom. 9. pag. 628.

Anno Dom. CD.

S. Hieron. c. 39 pag. 632.

Paulinus inventor usus Campanæ in Ecclesiis.

Campanæ usus in Ecclesia primus auctor quisnam fuerit.

Campanarum usus varii, & nomina varia. Vide cap. 2. 3. & 12.

Anno Dom. 787. tom. 3. Conciliorum.

Concil. Nic. 2. act. 4. Baron. to. 1. ann. Dom. 58.

Theod. lib. 4.

Levit. 23. numer. 16. Deut. lib. 2. Paralip. c. 7. Habr. 10.

S. Hieronym. ep. 27. tom. 1.

Anno antè Christum natum 85.

Lucianus tom 2. in Balneo anno Dom. C.

mendat, de duobus Horologiis dictum Balneum exornantibus, uno per Solem, altero per aquam, & sonitum, mentionem facit in hanc verborum formam: *Quin etiàm horarum geminis indiciis idem Balneum exornavit; uno per aquam, & sonitum, altero per Solem*. Horologium. Hujus generis Horologium per aquam, & sonitum vidi ego Romæ ab Attilio Parisio utriùsque Juris consulto excogitatum, & fabricatum, Clementique VIII. Pontifici Maximo dono datum [quod *Hydrologium* dicitur] Hydrologiū. unicâ tantùm rotâ, & uno tantùm pondere sese devoluens, horarumque numerum demonstrat Campanæ sonitu: Illi autèm Balneo Hippiæ, [qui floruit circà tempora Luciani, ut infrà videre licet] non absimile in libello de Tintinnabulis Hieronymi Magii graphicè delineatum repræsentatur. Lucianus tom. 2. Hipp.

De Tintinnabulis, vel Campanis, quæ itèm *Æra*, *Pelves*, *& Lebetes* vocitabantur, ut infrà suo loco fusiùs videre est; mentionem fecerunt, Tibullus, & Ovidius, qui circitèr Annos 14. antè Christum natum; Ann. 14. antè Christum natum. Quintilianus, Juvenalis, & Martialis circà Annos centum post Christum natum vixerunt. Ann. C. post Christum natum. Tintinnabula tempore Augusti Imperatoris in usu fuisse ostendit Svetonius in ejusdem Imperatoris vitâ hisce verbis: Sveton. in Augusto. *Cum dedicatam* [inquit] *in Capitolio Ædem Tonanti Jovi assiduè frequentaret, Augustus somniavit queri Capitolinum Jovem cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro Janitore ei appositum. Ideòque mox Tintinnabulis fastigium Ædis redimivit, quod ea ferè januis dependebant*. Vide Dionē lib. 54. Dio quoquè rem eamdem ità refert: *Augustus, orto die, Tintinnabulum Jovi Tonanti appendit: his enim Tintinnabulis Bannitores nocturni utuntur, ut siquid usus sit, significare possint*. Hæc Dio, & Svetonius de Augusto, qui quinquaginta, & sex annos vixit in Imperio, & in ejusdem Imperii anno quadragesimo secundo ineunte natus est Rex Regum, & Dominus dominantium, Salvator noster Christus Jesus. Strabo lib. 14. Geograph. Strabo Geographus, & Historicus de Tintinnabulis majoribus in varios rerum usus adhibitis loquens, remquamdam satis festivam, & auditu dignam in Jasso, Cariæ Insulâ, factam refert de quodam Citharædo, & Surdastro, dum Tintinnabulum homines ad mercatum invitaret. Strabo igitùr in quartodecimo Geographiæ libro ità inquit: *Cum Citharædus quidam artem ostentaret, audirentque eum Jassii omnes; quàmprimùm Tintinnabulum increpuit vendendorum piscium signum, illi omnes, relicto Citharædo, ad pisces delapsi sunt, præter unum Surdastrum. Citharædus itaquè propiùs ad illum accedens; ò homo* [inquit] *gratias tibi ingentes habeo, cum proptèr musicæ studium, tùm proptèr honorem erga me. Nàm cæteri quàmprimùm Tintinnabulum increpuit, omnes abierunt. Ille, quid ais, inquit; nàm jàm Tintinnabulum sonuit? Qui cum affirmaret; At tibi benè sit, inquit; & surgens ipse etiàm digressus est*. Hæc Strabo, qui floruit circà quartumdecimum annum antè Christum natum. Anno 14. antè Christum natum Strabo. De Tintinnabulo majori mentionem item facit Polybius historicus græcus, qui vixit antè Christum ducentos, & ampliùs annos. Polybius antè Christum natum 225. ann. Quàmvis autèm ecclesiasticus, vel sacer Campanæ majoris usus (non ejus inventum) Sancto Paulino, Episcopo Nolano, adscribatur; prophanus tamèn usus antè Christum natum multis annorum centuriis cœpisse censetur: talis enim Campanæ usus, non solùm ad homines in mercatum convocandos, ut ex Strabone de piscium venditione cognovimus; verùm etiàm in Thermis, & in aliis Urbium locis ad varia olim munia apud Ethnicos, vel Gentiles fuit receptus, ut infrà suo loco explicabimus, dum de multiplici Campanæ usu sermonem habebimus. Cap. 3. & 12. Quisnam verò intèr eos fuerit Campanæ inventor, omninò ignoratur, ut ait Polydorus Virgilius, qui in tertio de inventoribus rerum libro cap. 8. Polyd. Virg. lib. 3. c. 8. multa cum vetera, tùm nova recenset inventa, quorum inventores ignorari affirmat, & intèr illa multa mentionem facit de tormento illo æneo, quod *Bombardam* vocant; de Organo, de Horologio, & de Campana, Bombarda, Organū, Horologium, & Campana. cujus tamen Campanæ inventum antiquissimum esse constat: nàm Moysis temporibus aliquem illius usum fuisse ostendit Josephus in tertio antiquitatum Judaicarum libro, in cujus capite octavo sermonem habet de Tintinnabulis; & in capite undecimo de Tuba, & de Campanula, necnon de Buccina cornu scilicèt recurvo, tubæ instàr inflari solito, & in sacrificiis adhiberi consueto, *cujus os tantùm* [inquit Josephus] *patebat quantùm ad inflandum sufficeret, desinebatque in extremitatem Campanulæ similem, quemàdmodùm Tuba*. Josephus li. 3. Antiq. c. 8. & cap. 11. Hæc Josephus, qui dum loquitur de buccinis, quibus apud Hebræos Plebs ad concionem vocabàtur, Principes ad consultandum de Republica exciebantùr, universus Populus convocabatur, & castra movebantur, mentionem facit de Campanula, quæ græcè dicitur κώδων: Josephus enim, etsi hebræus, græcâ tamèn linguâ judaicas antiquitates conscripsit, ut aliis nationibus res hebraicas promulgaret. Hæc de Campanæ inventore atquè antiquitate. Si autèm Campanæ inventorem minùs attigimus, id profectò in causa fuit, ut etiàm de se Polydorus affirmat, quod maluerimus paucis verbis certa tradere, quàm incerta persequi multis. Nunc reliquum est, ut rem secundo loco positam, hoc est, Campanarum nomenclaturam aggrediamur.

CAP. II.

De Campanarum Nominibus.

Campanarum diversa sunt nomina ob diversas quidèm causas, quas in iisdem nominibus recensendis diligentèr, quòad fieri à nobis poterit, explicare conabimur. Nomina verò, ut in Hieronymi Magii libello videre licet, sunt hæc: Hieron. Mag. cap. 1. de Tintinnab.

Tintinnabulum.	*Æramentum*.
Petasus.	*Squilla*.
Codon.	*Crotalum*.
Nola.	*Signum*.
Lebes.	*Cloca*.
Æs.	*Campana*.

O In-

Tintinnabulum.

Intèr tot diversa Campanarum nomina *Tintinnabulum* primo loco sese nobis offert explicandum, tamquàm hujus generis nomen magis antiquum, ut vidimus; & Campanæ sonitum, quem *Tinnitum* vocant, perbellè repræsentans, ac propriissimè quidèm. Tinnitus enim est proprius metalli sonitus. Hinc Plinius in undecimo naturalis historiæ libro de Tintinnabuli proprietate, & metalli sonitu ità inquit: *Apes gaudent plausu, atquè tinnitu æris, eòque convocantur*. Tintinnabulum igitùr est æneum instrumentum, quoad thermas, vel balnea, loca aquas habentia, aut spontè naturæ calentes, aut fornace calefactas, sudandi, lavandivè usibus deputata, Populus horâ lavandi antiquitùs convocari solebat: Turri enim, vel alicui loco edito imponebatur, ut ejus tinnitus procùl audiretur, ac perciperetur, juxtà illud Plinii in trigesimo sexto ejusdem historiæ libro dicentis: *Pyramides ità fastigiatæ, ut in summo orbis æneus, & Petasus unus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis Tintinnabula, quæ vento agitata longè sonitus referrent, ut Dodonæ olim factum*. Hæc Plinius. Est autèm Tintinnabulum nomen factitium, à sonitu, vel tinnitu, quem edit dùm pulsatur, ità vocitatum. Illud verò, *Bulum*, in voce, *Tintinnabulum*, nihil omninò significat, sed est quædam vocabuli productio, ut ait Hieronymus Magius; vel desinentia, ut videre est Indictione, *Prostibulo*, *Incitabulo*, *Mendicabulo*, *Vocabulo*, *Mandibula*, & in cæteris hujus generis vocum desinentiis, quas in ipsis vocibus nihil significare constat. Nàm sicut à voce Bovis *Boatus*, & à voce ovis *Belatus*, vel *Balatus* dicuntur, aut formantur, ità à sonitu Campanæ illo, *Tin*, *Tin*, dum pulsata tintinnere, sive tintinnàre auditur, Tintinnabuli nomen Campana sibi sortita olim fuit: Tinnitus enim propriè de metallis dicitur; Tinnit namque aurum, argentum, æs, ferrum, stannum, orichalcum, & cætera hujusmodi. Hinc locus ille, quem in aulis Principum vulgò *Tinnellum*, prandio scilicèt, ac cœnæ aulicorum destinatum, vocant, à Tintinnabuli forsàn tinnitu nomen sibi sortitus est, quasi *Tintinnellum*, mediâ syllabâ per syncopem detractâ dicatur, ut Aldo juniori, viro sanè politioribus literis, & ingenii perspicacitate ornato, placet. Hujus verò generis tinnitum, pluribus rebus, aut usibus deservientem, in utriùsque sexus Monasteriis observatum esse constat.

Plin. lib. 11. cap. 22. Virg. lib. 4. Georgicorū, & Varro lib. 3.

Plin. lib. 36. cap. 13.

Tintinnabulum unde dicatur.

Aldi Iunioris opinio.

PETASUS.

Petasus.

Petasus itèm ab antiquis pro *Campana* sive pro *majori Tintinnabulo* sumi consuevit, & à galeri, vel pilei latioris formâ, & similitudine ità nuncupatus fuit. De hoc ipso Campanæ nomine mentionem facit Plinius in loco nupèr laudato, aut citato.

CODON.

Codon κώδων, vox græca est, & à græcis pro *Tintinnabulo* usurpata, & ab hac voce tractum est verbum codonizo, κωδωνίζω, quod est tinnere, aut crepitaculum sonare. Proptereà Hieronymus Magius ait; *Codònes dicuntur eo, quòd dum moventur, sonum, & quasi cantum edere solent*, *græcâ* [inquit] *ut par est, etymologiâ, testantur Ioannes Grammaticus in libros Aristotelis de Anima, & Suidas in Lexico suo, sive collectaneis; vel potiùs à forma, & similitudine capitum plantæ papaveris, quæ Codonum voce à græcis significantur, Codònes dici Tintinnabula, aliquis non sine ratione fortasse contendet*. Hæc Magius.

Hieron. Mag. c. 1. de Tint.

Jo. Grammat.

Suidas.

NOLA.

Nolæ quoquè nomine, *Campana* olim vocitabatur; sed cur ità diceretur, non sàtis constat, etiàm si nonnulli Campanam dictam fuisse *Nolam* crediderint à Nola Civitate Campaniæ mediterranea, cujus Episcopus fuit Paulinus, qui primus usum Campanæ in Ecclesiam suam, uti jàm diximus, invexisse creditur. Sed hujus generis etymologia, sive Nolæ origo esse non potest: Nàm antè Paulinum Episcopum Nolanum, de Nola pro Campana mentionem fecit in oratoriis institutionibus Fabius Quintilianus, qui Domitiani Imperatoris ætate circà Annum Domini nonagesimum floruit. Is enim in capite ultimo libri octavi affert in medium tritum illud, & antiquum proverbium: *Nola in cubiculo*. Quam rem proverbialem pro Campana proverbialitèr sumpta intelligendam esse censet Cælius Rhodiginus hisce verbis: *Conjecturâ ducor esse hoc prolatum in garrulum, desidentem dies totos domi, & ungali verborum futilium importunitate, & copiâ exundanti, de tinniente, ut obstrepera loquacitate, uti pica, verbosiore obsurdescerent aures, ac veluti Tintinnabulo convulnerarentur*. *Vel* [*quod magis arridet*] *eos intelligamus, qui domi quidèm, & in cubiculo, ubi silentii esse usum, Varro scribit, fluenta verborum promunt; in foro autèm, ubi civili eloquentiâ gloriam sibi comparant viri præstantes, ut testis comprobat Homerus, aut in Senatu, altero ingeniorum theatro, penitùs consilescunt, fiuntque* [*quod Græci dicunt*] *etiàm piscibus magis muti*. *Nolam siquidèm pro Campana dici observavimus*. Hæc Rhodiginus. Nolæ igitùr nomen pro Campana etiàm antè Paulinum Episcopum Nolanum annos circitèr trecentos usurpatum fuit. Adde etiàm pro majori antiquitate hac in re comprobanda, quòd quamvis Paulinus usum Campanæ in Ecclesiam suam primus invexisse credatur, Gennadius tamèn in additamento ad Sancti Hieronymi librum de viris illustribus, de Paulino loquens, nihil tale (ut rectè ait Magius) de ipso refert; quippe qui Nolæ, pro Campana sumptæ, usum, & nomen antè Paulinum fuisse non ignorabat. Turris autèm illa, cui Campanæ imponuntur, & *Campanile* à Campana deductum italicè vocitatur, *Nolarium* [quod *Campanile* vulgò in Italia vocitatur] à Nola sumpta *pro Campana* derivatum, dicebatur, ut ex inscriptione marmore incisâ tempore Urbani

Pag. 157.

Quintil. lib. 8. cap. ultimo.

Proverb. de Nola.

Cæl. Rhod. lib. 19. cap. 11. antiq. lect.

Magius c. 1. de Tintin.

ni

ni IV. Anno Domini 1262. constat. Id quod videre licet in pavimento Ecclesiæ Sanctæ Mariæ Oppidi Marini Columnensium non procul ab Urbe Roma. Inscriptio legitur in hanc verborum formam:

IN NOMINE DOMINI AMEN
ANNO DOM. MCCLXII.
ANNO VERÒ PONTIFICATUS DOM.
URBANI IV. PAPÆ
OPUS HOC NOLARII.

A teste vetustissimo, & nobilissimo Patavinæ Diœcesis Municipio in campanili majoris Ecclesiæ ad partem exteriorem, Cœmeterium versùs hæc marmore incisa leguntur:

ANNO DOM. MCCLI. INDICT. NONA
DE MENSE MAJI DESTRUCTUM FUIT
NOLARE QUOD HIC ERAT JUSSU
ECCELINI DE ROMANO.

IN MCCXCV. INDICT. OCTAVA
DIE XII. APRILIS CÆPTUM FUIT
REÆDIFICARI PER COMMUNE
ESTENSE.

LEBES.

LEBES, vas æneum est, in quo igni apponitur aliquid, ut ebulliat. Quoniam verò *Lebetes*, vel *Lebeta* ex ære fiunt sicut etiàm Campanæ, & quamdam campanarum formam satis bellè repræsentare videntur, hisce de causis Campana *Lebetis* nomen vulgò interdùm sibi sortita invenitur: immò ab ære dodonæo, ære optimo, *Lebeta*, ut infrà videre licet, *dodonæa* dicta fuerunt.

ÆS.

Æs Dodonæum quatenùs valdè resonans, pro *Campana* usurpatum fuit; Dictum est autèm *Æs Dodonæum* à Dodona Civitate in Chaonia Epiri Regione, juxtà quam propinquum erat nemus Jovi sacrum. Hinc *Juppiter Dodonæus*. Propterea Virgilius *Lebetes*, *vel Lebeta Dodonæa* ab ære optimo, ceù corinthio tamquàm præstantissima ità nominavit. Ausonius autem *Æs*, vel *Ahenum Dodonæum*, proverbialitèr dictum sumens, ad proverbium, quod in homines garrulos, vel justè loquaciores dici consuevit, alludit in hæc verba:

Virg. lib. 3. Æneidos.

Decius Ausonius.

Nec Dodonæi cessat tinnitus aheni.

Æs enim Dodonæum, proverbialitèr sumptum per translationem, aut per allusionem ad hominem garrulum dicitur, quasi tintinnabuli quoddam genus die, noctuque continuò crepitans. Æs igitùr Dodonæum absolutè, ac propriè sumptum pro *Campana* usurpatum fuit.

ÆRAMENTUM.

ÆRAMENTUM *ab ære* derivatum, quod est ex ære fusum, veluti est ferramentum ex ferro factum. Campanæ nàmque varia sibi sortitæ sunt nomina juxtà varias earum formas, aut sonum, & juxtà varias hominum considerationes apùd diversas nationes.

SQUILLA.

SQUILLÆ ad hanc usquè diem *Campanulæ*, sive parvæ *Campanæ* in Italia nominantur, ut videre licet apùd Stephanum Durantum, & Guillelmum Durandum, & alios. *Squillæ* vocabulo, pro *Campana* sumpto, usus est Franciscus Petrarcha in suis vernaculis cantionibus hisce verbis:

Steph. Durantus lib. 1. de Ritibus c. 22. & Guill. Dur. lib. 1. c. 4. Petrarcha.

E non sonò poi Squilla.
item
Nè senza Squilla si comincia assalto
itèm
A Nona, à Vespro, all'Alba, & alle Squille.

Eòdem quoquè ipsius Squillæ vocabulo usi sunt Dantes Aldigerius, & Ludovicus Ariostus suis in scriptis non semel. Quænam verò vox illa sit, nemo explicat, nisi Hieronymus Magius, qui opinatur illam è Gallia esse desumptam: Indè apud nostrates verbum, *Squillare*, ortum fuisse ait. Sed in dictionariis Gallicis hujus generis vox non invenitur, & à viris Gallis, & quidem eruditissimis talis vox Gallica esse omninò negatur. Quàmvis autem apud latinos Auctores, & quidem antiquos nomen *Squillæ* pro quodam herbæ, ac piscis genere inveniatur; quid tamèn talis vox pro *Campana* significet, non satis constat, nisi verbum *Squillare*, apud Italos pro sonitu quòdam peracuto, à *Squilla* ipsa, *Campanula* scilicèt peracutè sonante deductum, sumi solere dicamus: Squilla enim talem sonum edere solet.

Dantes, & Ariostus.

Magius c. 1. de Tint.

CROTALUM.

CROTALUM itèm pro *Campana* sumebatur apud antiquos; Græcè autem Κρόταλον, *Crotalon*, quod latinè *Crepitaculum* vocitatur, à crepitu dictum. Quarè à Columella *Crepitaculum* nuncupatum fuit, & à Lucretio diminutivi forma *Crepitacillum*, quod erat ex ære, vel ex ligno, aliàvè materià ità concinnatum, ut efficere sonum valeret, siquis manu versaret. Undè per metaphoram *Crotalus* dicebatur ille, qui linguà expeditiore, ac voce sonanti, ac propè tinnulà, quique loquacitate suà neminem non obtundit.

Columella. Lucretius.

SIGNUM.

SIGNUM itèm appellatur *Campana*, ut in libro perantiquo, qui *Ordo Romanus* nuncupatur, videre licet. Id quod etiàm videre est apud Ivonem parte 4. cap. 45., & libro 2. Pannormiæ cap. 184., & Burchardum lib. 13. cap. 12. necnon Amalarium Fortunatum de divinis officiis cap. 1. & alios. Istùcipsum legitur in tertia decreti parte, distinctione primà de consecratione, capite quinquagesimo, & ex concilio Cabilonensi descriptum citatur. Campana verò dicitur *Signum*: quia sonitu illius datur signum, sive indicium faciendi aliquid in Ecclesia, sive in aliis locis, in quibus pulsatur Campana.

Ordo Romanus. Ivon. p. 4. c. 45. & lib. 2 Pann. c. 184. Burchardus lib. 13. cap. 12. Amal. de div. officiis cap. 1.

CLOCA.

CLOCA etiàm Germanico vocabulo appellatur *Campana*, ut videre est in capitulari Caroli Magni, ubi legitur: *Clocæ non sunt*

Caroli Magni Capitulare.

sunt baptizandæ, Gallicè itèm Campanæ vocitatur *Clochet*; & quod ab Italis *Campanile* vulgò dicitur, à Gallis *Clocher d'Eglise* appellatur, hoc est, *Campanarium*, vel *Campanile*, sive *Campanaria turris Ecclesiæ*. Campanula verò gallicè *Clochette* vocitatur. Hæc ex libro primo Stephani Duranti capite 22, de Ritibus Ecclesiæ, necnon ex dictionario Petri Canalis gallicè, & italicè conscripto.

CAMPANA.

Campana denique *à Campania* Italiæ Regione, sicut *Nola pro Campana* ab ipsa ejusdem Regionis *Nola*, Campaniæ Civitate, ita vocitata, nomen traxisse creditur, præsertim verò propter æs Campanum, cui Plinius palmam tribuit, cùm ex eo, & ollæ, ac lebetes ænei, & Campanæ conflentur: Æs nàmque Campanum optimum intèr omnia æris genera esse censetur, ut ait Isidorus in decimo sexto Etymologiarum, sive originum libro, in quo etiam Campanam ab eàdem Regione Italiæ nomen accepisse scribit. Istùc ipsum Joannes Fungerus in Etymologico trilingui scriptum reliquit, *Campana* igitùr ità vocitata nomen sibi sortita censetur *à Campania*, vel ab *aliqua Civitate Campaniæ*, sive sit Nola, ut alii volunt; vel, ut Magius ait, Temesa, sivè Tempsa æris fodinis olim nobilitata. Quarè ob æris dicti loci, ut diximus, præstantiam, æra quasi per antonomasiam *Temesæa* dicebantur, ut ex libro quinto Fastorum Ovidii patet dicentis: *Temesæaque concrepat æra*, Eamdem itèm ob causam, æris videlicèt Campaniæ vim, aut excellentiam, *æs Campanum* antonomasticè dicebatur. Cùm autèm *Campanæ* vocabulum antè Sancti Hieronymi ætatem in antiquis Scriptoribus non reperiatur, eam gothicam esse vocem, vel ab Artifice Campanarum præcellente, cùm frequens Campanarum usus in Ecclesiis esse cœpisset, Campanam dictam fuisse Magius opinatur; suum tamèn hac in re cuique judicium liberum esse, ait. De Campanarum nominibus hæc dicta sufficiant. Nunc reliquum est, ut rem tertio loco de multiplici earùmdem usu propositam, nos tandem aliquandò explicandam aggrediamur.

Isidorus lib. 16. c. 19. & 24.

Jo. Fung. in voce Campana.

Hier. Mag. c. 1. de Tint.

CAP. III.

De multiplici Campanarum usu apud Ethnicos.

NOs multiplicem Campanarum usum explicaturi, priùs videbimus, quibus in rebus Ethnici Campanas adhibere consueverint; Postremo autèm loco multiplicem earumdem usum apud Christianos tàm sæculares, quàm Ecclesiasticos frequentissimum, in medium afferemus, & omnia ad eum pertinentia singulàtim explanabimus, cunctis rebus diligenter distinctis. Usum autèm Ethnicorum in Campanis constitutum brevitèr describemus, quippè qui Christianorum in primis ritus explicandi causâ, præsertim verò Ecclesiasticorum, nostrum de Campanis Commentarium conscribendum suscepimus, occasione sese nobis, uti jàm initio diximus, oblatâ in Sacra Rituum Congregatione.

De Campanarum usu apud Ethnicos.

AD varia olim munia Ethnici, hoc est; Gentiles, tinnitu, vel sonitu Campanarum uti solebant.

Campanæ pro Thermarum usu.

TIntinnabuli sonitu, quod hodiè *Campana* dicitur, Romanos antiquos Populum in Thermas statis horis, vel advocari, vel ex illis dimitti solere constat. Propterea Martialis de sonitu æris, hoc est, Tintinnabuli, seù Campanæ hunc ait in modum: Martialis.

Redde pilam, sonat æs Thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum?

Ex hisce verbis Martialis colligimus per Campanam monitum fuisse illum, qui in Gymnasio pilâ exercetur, ut si lavari velit, sonante Campanâ, properet ad Thermas; sin secùs, paulò pòst nullum lavandi locum futurum, sed solâ aquâ frigidâ, quæ *Virgo* vocabatur, se fore lavandum, certò sciat: Tintinnabulo enim, seù Campana Romani è Gymnasio, ut ait Guido Pancirollus, revocabantur loturi ad Thermas, mòx claudendas. Hoc autèm loco per sonitum æris non minor, sed major Campana (ut sentit Magius, & rectè quidèm) intelligenda est: Nàm, ut ipse ait, per tinnitum æris Thermarum, non solùm, qui pilâ exercebantur, & in Thermas convenerant, sed qui à Thermis procùl aberant, lavatum convocabantur. Id quod probat Ciceronis auctoritate in quæstionibus Tusculanis in hanc verborum formam dicentis: *Simùl, atquè increpuit (Thermàrum scilicèt Campana*, ut ipsemet Magius interpretatur) *Romani relictis Philosophis, & Præceptoribus, unctum. (Qui enim lavissent ungebantur) ire solebant*. Hæc ex Magio, quem in hac præsertìm re sequor: qui, si Romani ad sonitum Campanæ, relictis Philosophis, ac Præceptoribus, unctum ibant, etiàm à Thermis procùl aberant, qui sanè majoris Campanæ sonitu tale signum audire non poterant, ut infrà clariùs patebit. Dictus autèm Ciceronis locus à Magio laudatus, vel citatus est in libro secundo de Oratore, ubi non de Campanæ sonitu, at de sonitu, vel crepitu disci (qui est *lanx*, idest *vas escarium*) per jocum Cicero loquitur, dum discum escarium crepitantem ab hominum vulgo libentiùs audiri, quàm Philosophum affirmat, dicens: *Auditores discum audire malunt, quàm Philosophum, qui simùl, ut increpuit, Philosophum disputantem relinquunt*. Magius autèm carceri turcico mancipàtus excusatione dignus censetur, quippè qui sinè libris libellum suum conscripsit.

Virgo, idest Aqua frigida.

Guido Pancirol. tit. 9. lib. 1.

Magius c. 3. de Tintinn.

Cicer. lib. 2. de Orat.

Aqua verò, quæ à Martiale *Virgo* dicitur, adhùc extat Romæ ad Campum Martium, necnon ad Trivii fontem, & ad hanc usquè

Aqua frigida cur Virgo.

usquè diem ità vocitatur ob quamdam Virginem, quæ militibus Romanis, ut Scriptores ajunt, quærentibus aquam, ingentem aquæ venam monstravit, quam deindè Agrippa ab octavo lapide, diverticulo, duorum millium passuum Prænestinâ viâ Romam adduxit. Forma ipsius Aquæductus præsens in tempus Romæ itèm cernitur non procùl ab Ecclesia Sancti Silvestri in Octavii Bubali nobilis Romani hortis, in quibus legitur inscriptio lapide tiburtino insculpta, ubi fit mentio de dictâ aquâ, quæ *Virgo* nuncupatur.

Julius Frotinus de aquis. Bartholom. Marlianus. Francisc. Albertinus in Topographia Vrbis Romæ.

Campana pro Mercatu indicando.

GRæci quoquè ad mercatum præstandum in Foro piscatorio, seù piscario, sub cænam, ut etiàm Guido Pancirollus, & alii volunt, pulsabant *Nolam* (hoc est *Campanam*) teste Plutarcho in libro Symposiacon quarto post multa hisce verbis: *Qui subindè in Foro piscatorio versantur, & Tintinnabulum celeritèr exaudiunt.* Hieronymus autèm Mercurialis verba Plutarchi latinè ità reddidit: *Qui quotidiè tabernas, ubi væneunt pisces, circumambulant, exquisitivè Tintinnabulum audiunt.* Hæc in sua translatione Mercurialis, qui stàtim subjungit: *Quo ex loco Tintinnabulum à piscium venditoribus usurpatum, ut emptores à longe invitarentur, etiàm colligo.* Hùcusque Mercurialis. Ergò si emptores à longè invitabantur per Tintinnabulum, major Campana intelligenda est. Istùcipsum comprobatur auctoritate Strabonis, qui ponit exemplum de Citharœdo quodam, ac de Surdastro, Tintinnabulo ad mercatum piscium homines invitante, ut in capite de Campanæ inventore, atquè antiquitate diximus, & fusissime quidem,

Plutar. lib. 4. Su. 4. Hiero. Mercurialis lib. variarum lectionum. Strabo lib. 14. Vide pag. 157.

Campana in triumpho adhibita, & supplicio extremo destinatis appensa.

JOannes Zonaras, Historicus Græcus præstantissimus, in secundo Annalium tomo, dum de Marco Furio Camillo Dictatore, de Vejentibus triumphante, sermonem habet, triumphumque describit, Campanam currui triumphantis appensam fuisse inquit; eòdemque stàtim loco *Nolas*, vel *Campanas* ab eis, qui extremo supplicio afficiebantur, gestari consuevisse ostendit in hanc verborum formam: *Appensa quoquè erat currui Nola, & flagellum; quæ innuebant, cum in tantas calamitates posse incidere, ut aut flagris cæderetur, aut capitis damnaretur. Nàm qui ob facinus extremo supplicio afficiebantur, Nolas gestare solebant, nè quis intèr eundum, contactu illorum piaculo se obstringeret.* Hùcusque Zonaras ad verbum. Hoc autèm in triumpho admissum fuit, ut Imperator, vel Triumphator in tantæ felicitatis cumulo, ut ait Magius, admoneretur, nè plus, quàm par esset, efferri, ac superbire vellet, sed humanæ miseriæ recordaretur. De iis, qui ad supplicium extremum à Carnificibus cum Tintinnabulis ducebantur, loquitur Plautus in Pseudolo in hæc verba: *Lanios indè accersam duos cum Tintinnabulis; Tintinnaculi* verò, vel potiùs *Tintinnaphori*, ut alii volunt, erant Carnifices, Tintinnabula ferentes, dum extremo supplicio damnatos ad supplicii locum ducebant.

Zonaras to. 2. pag. 61. Hieron. Magius lib. Tintin. cap. 1. Plautus in Pseudolo.

De Campana funeribus adhibitâ.

ANtiquitùs apud Ethnicos, cùm quis è vitâ decedebat, æra, campanæve pulsabantur, ut Guido Pancirollus, & alii ex Theocriti Scholiaste referunt. Ethnicorum nàmque antiquitas Campanarum sono spectra, & Dæmonum ludibria credebant averti. Id quod Tibullus non obscurè indicat, dum ait:

Guido Pancirollus tom. 2. Tibullus.

Cantus, & è curru Lunam deducere tentat,
Et faceret, si non æra repulsa sonent.

Æris enim tinnitu credebant fieri, ut nè magicorum carminum vis ad Lunam perveniret; & Lunam hoc modo laborantem adjuvari. Hinc Juvenalis:

Juvenalis Satyra 6.

Æra laboranti poterunt succurrere Lunæ.

Lunam laborantem superstitiosè intelligebant Gentiles, eamque præ verecundia rubore suffundi credebant, quòd magico victa carmine cedere cogeretur. De hoc Lunæ rubore ob verecundiam contracto loquitur Horatius dicens:

Horatius lib. 1. serm. Satyra 8.

— Lunamque rubentem,
Nè foret his testis, post magna latère sepulcra.

Quòd etiàm manes, vel potiùs Dæmones, æris, vel campanæ tinnitu fugari, creditum fuerit à superstitiosâ illâ Gentilitate, planum profectò fit ex Ovidio, qui in libro Fastorum quinto ità inquit de umbris, aut manibus:

Ovid. lib. 5. Fast.

Rursùs aquam tangit, Temesæaque concrepat æra,
Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.
Cùm dixit novies, manes exite paterni,
Respicit, & purè sacra peracta putat.

Per Campanarum itaquè sonitum, malos, infestosque spiritus repelli, aut coerceri superstitiosè credebant Gentiles, quòd manes, ut ait Hieronymus Magius, silentium amare crederentur; undè, & *Silentes* à Poetis dicerentur, ut ex Ovidio constat, qui in eòdem Fastorum libro ait:

Mox etiàm Lemures animas dixere silentum.

Undè quotiès umbræ hujusmodi loquerentur, exiguo potiùs murmure, quàm clarâ voce, uti dicebantur, sicùt Ovidius ibidèm ait in hæc verba:

Umbra cruenta Remi visa est assistere lecto,
Atquè hæc exiguo murmure verba loqui.

Hac igitùr de causâ apùd Ethnicos æra, sivè Campanæ pulsabantur, cùm quis è vita decedebat. Sed propriam, & veram hujusce ritus causam explicabimus infrà suo loco, dum de ritu Ecclesiastico, & Campanis consecratis loquemur, quæ ob rem sacram à Dæmonibus timentur.

Cap. 15.

Tintinnabula in Sacris, in Excubiis, & in privatis Romanorum Ædibus adhibita.

Apollodorus.

APollodorus in libro illo de Diis Gentium, Hierophantam, hoc est, Sacerdotem Proserpinæ, Tintinnabulum, vel Campanam in Sacris pulsare consuevisse ait. Deæ itèm Syriæ Sacerdos Tintinnabulo uti consuevit, sicùt scribit Lucianus Samosatensis, qui hunc ait in modum: *Sacerdos postquàm ad summum Templi pervenit, preces pro unoquòque facit; precando autèm paritèr, & æreum quoddam Tintinnabulum pulsat; quod motum, gravitèr, atquè asperè sonat.* De hoc itèm ritu fidem facit Robortellus in Octaviano Augusto, dum de januis, ac fastigiis, vel summitatibus Templorum loquitur in hanc verborum formam: *Fastigium Tintinnabulis redimitum, & Tintinnabula ferè solebant ex januis Templorum pendere.* De Tintinnabulis adhibitis in Excubiis monet Suidas, & Guido Pancirollus ità inquit: *Excubitores olim in nocturnis vigiliis Tintinnabula secum deferebant; ad quorum pulsum illicò respondendum erat.* Istùcipsum à nostris in arcibus præsèrtim fieri solet, ut infrà suo loco dicetur. Campana deniquè in privatis Romanorum Ædibus pulsabatur, ut refert Lucianus Samosatensis; Ædes enim ditiorum Romanorum amplissimæ Tintinnabulo, seù Campanâ uti solebant ad Familiam excitandam, sicùt Romæ ob eàmdem causam fieri solere non ignoramus: id quod infrà, & fusiùs quidèm, explicabimus.

Lucian. to. 3. de Syria Dea.

Robortellus in Octaviano Augusto, cap. 91.

Suidas, & Pancirollus tom. 2.

Lucianus.

De Campanâ pro distinguendis horis adhibitâ.

INventis Campanis, introductus quoquè fuit usus Horologiorum, quibus horæ distinguuntur. De Horologiorum ratione, & usu, atquè inventione loquitur Vitruvius, necnon alii complures. Quòniam verò de antiquo Horologii usu satis dictum videtur, dum de Campanæ antiquitate verba fecimus; hinc eò confugiendum est, ubi fit mentio de Balneo Hippiæ, qui floruit circà tempora Luciani, ut ipsemet Lucianus ait, qui vixit circà annum Domini centesimum. Verùm sicùt Campanæ inventor ignoratur, ità etiàm sonantis Horologii primus nescitur Auctor. Quid autèm jucundius, ut ait Polydorus Virgilius, reperiri potuit Horologio, quo nobis, etsi occultato Sole, per Tintinnabulum suâ, sicut ità videtur, sponte sonans, horæ distinctæ nunciantur? Quid itèm nobis gratius Campanâ inveniri potuit, quâ tot, tantæque res hominibus tàm utilitèr, ac tàm commodè indicantur? Quàmvis autèm res ità sese habeat, sicùt magnâ ex parte hùcusque vidimus, & infrà multò plura, & majora de multiplici Campanæ usu, ostendemus; utriùsque tamèn inventæ rei Auctor, uti diximus, ignoratur. Hæc de multiplici Tintinnabulorum, seù Campanarum usu apud Ethnicos. Nunc reliquum est, ut Campanas benedicendi causam, & ritum apud Christianos; deindè multiplicem earumdem usum explicemus.

Vitruvius lib. 9. cap. 9.

Guido Pancirolli. tom. 2. tit. 10.

Magius c. 6. de Tintinn. Lucian. to. 2. Hipp.

Polydor. Virgil. l. 3. c. 18.

CAP. IV.

De Ritu consecrandi, aut benedicendi Campanas.

MUlta ab Ethnicis, falsâ religione, ac superstitione deceptis fieri solebant, quæ deindè à Christianis, & Ecclesiasticis præsèrtim viris, falsâ religione, ac superstitione omninò ablatâ, in usum pium, ac sanctum translata fuerunt, ut in nostro variarum Lectionum Commentario diffusè demonstratum est. Intèr Ecclesiasticos viros extat Sanctus Paulinus Episcopus Nolanus, Sancti Hieronymi, & Sancti Patris Augustini contemporaneus, uti jàm diximus, qui abusum Gentilium sacrorum correxit, & Campanam ad pia munera traduxit, dum ea primus in suâ Ecclesiâ usus est, ut ejus nimirùm sonitu semotiùs habitantes ad conciones, & precationes, necnon ad divina officia, & ad Sacrosanctum Missæ Sacrificium, atquè ad alia excitari possent. Quæ omnia singulàtim explicabuntur, cùmprimùm Campanas consecrandi, aut benedicendi causam, & ritum fuerimus assequuti.

Lib. Variar. Lectionum.

CAP. V.

De Campanarum benedictione, aut consecratione.

CAmpanæ juxtà perantiquum, ac pium institutum in Sanctâ Dei Ecclesiâ benedici, aut consecrari solent. Quòd autèm hujus generis ritus consecrandi Campanam sit antiquissimus, ex eo, quod Alcuinus in libro de divinis officiis ait, satis congruè comprobatur. Is enim Alcuinus, qui floruit circà annum Domini 770. Bedæ Presbyteri Discipulus, vel Auditor, & Caroli Magni Præceptor, ut inquiunt Tritthemius, Melchior Hittorpius, & alii; de hoc ritu ità scriptum reliquit: *Neque novum videri debet Campanas benedicere, & ungere, eisque nomen imponere.* Antiquitas itèm hujus ritus confirmatur, quià in Ordine Romano, quem librum antiquissimum esse constat, tota forma benedicendi, aut consecrandi Campanas legitur conscripta, etiàmsi dicti libri Auctor ignoretur, ut omnes tàm nominis Auctoris ignorationem, quàm ejus antiquitatem fatentur, præsèrtim verò Melchior Hittorpius, qui talem antiquitatem multis profectò comprobat argumentis, quæ brevitatis causâ hoc loco silentio prætermittenda censemus, Campanæ consecrationem brevitèr explicaturi, ut ejus multiplicem usum apud Christianos, præsèrtim verò apud Ecclesiasticos viros observatum tandem aliquandò, ac distinctè quidèm repræsentemus.

Alcuin. Ann. Dom. 770.

Melchior Hittorpius.

Ordo Romanus.

Melchior Hittorpius in præfatione ad librũ de Div. offic. ac ministeriis.

Campana antequàm in turrim Campanariam, seù Campanis destinatam reponatur, consecrari, aut benedici solet juxtà formam

in

in Ordine Romano, uti jàm diximus, antiquissimo, necnon in Pontificali Romano conscriptam; Priùs enim tota intùs, & extrà cum aquâ benedictâ ab Episcopo unà cum Ministris lavatur, deindè mundo linteo extergitur, dum ab Episcopo cum Ministris aliquot etiàm Psalmi recitantur, Quibus finitis, Episcopus cum pollice dextræ manus de Oleo sancto infirmorum signum Crucis facit extrà, & suprà Campanam; deindè, oratione ad Campanam pertinente recitatâ, cum linteo mundo signum Crucis factum ab ipso Episcopo extergitur; & Antiphonâ cum Psalmo itèm recitatâ, Episcopus cum pollice dextræ manus de Oleo sancto infirmorum septem facit Cruces exteriùs supèr Campanam, deindè intrà Campanam cum Chrismate facit quinque Cruces, dum hæc dicit verba:

Verba consecrationis Campanæ.

S*Anctificetur*, ✠ *& consecretur* ✠ [*Domine*] *Signum istud. In Nomine Patris*, ✠ *& Filii*, ✠ *& Spiritus* ✠ *Sancti*, *In honorem Sancti N. Pax tibi*, Hac re præstitâ, & oratione pro effectibus Campanæ consecratæ mirabilibus impetrandis recitatâ, necnon thymiamate, thure, ac myrrhâ thuribulo impositis, thuribulum ipsum igne accensum, & fumigans, ipsi Campanæ supponitur, ut ea totum illum recipiat fumum. Dùm autèm thuribulum Campanæ suppositum manet, cantatur, seù recitatur Antiphona cum Psalmo, in quo Dei opera mirabilia narrantur, & Psalmo finito, Episcopus orationem dicit, in qua precatur Deum, ut ad sonum Campanæ Christifideles bonos consequantur effectus, malis omnibus propulsis, & in fugam conversis; Demùm verò, recitato Evangelio, Campanæ consecrationi finis imponitur. Quæ sanè omnia in Pontificali Romano adamùssim conscripta reperiuntur, ubi omnes Psalmos, Orationes, & Antiphonas, quæ in Campanæ consecratione dicuntur, videre licet.

CAP. VI.

Causæ, & effectus consecrationis Campanarum, atquè nomina earumdem.

CUr autèm Campanæ benedicantur, aut consecrentur ex sententiâ Patrum, qui Coloniensi Concilio interfuerunt, planum profectò fit in hanc verborum formam: *Benedicuntur quoquè Campanæ, ut sint tubæ Ecclesiæ militantis, quibus vocetur Populus ad conveniendum in templum, & audiendum verbum Dei; Clerus verò ad annunciandum manè misericordiam Dei, & veritatem ejus per noctem, ut per illarum sonitum Fideles invitentur ad preces, & ut crescat in his devotio fidei, quàmvis etiàm Patres aliò respexerint, videlicèt, ut Dæmones tinnutu Campanarum, Christianos ad preces concitantium, terreantur, quìn potiùs precibus ipsi territi, obscedant, illisque summotis, fruges, mentes, & corpora credentium serventur, ut proculpellantur hostiles exercitus, & omnes insidiæ inimici, fragor grandinum, procellæ turbinum, impetus tempestatum, & fulgurum temperentur infesta tonitrua, & ventorum flamina suspendantur, spiritus procellarum, & aereæ potestates prosternantur. Breviter; ut audientes confugiant ad Sanctæ matris Ecclesiæ gremium, & antè Sanctæ Crucis vexillum, cui flectitur omne genu, quemàdmodum hæc in solemni benedictione Campanæ reperies.* Hæc ad verbum ex Concilio Coloniensi primo cap. 14.; Quæ itèm omnia in Ordine Romano de divinis officiis nupèr commemorato, atquè etiàm in Pontificali Romano in ipsa Campanæ benedictione, aut consecratione leguntur. Hæ sunt igitùr causæ, proptèr quas benedicuntur, aut consecrantur Campanæ. Hujus autem generis consecratio in Ordine Romano, & in libro de ritibus Ecclesiæ Catholicæ à Stephano Duranto improprie *Baptismus* nuncupatur, non quòd Campanæ (inquit etiàm ipse) baptizentur Baptismo, quo remissio peccatorum confertur; sed quià per hujusmodi Baptismum, sivè potiùs benedictionem, aut consecrationem, Campanæ aquâ benedictâ lavantur, necnon sancto infirmorum Oleo, & sancto Chrismate unguntur, eisque nomina imponuntur. Quæ omnia, & item alia in Baptismo, quo baptizantur homines, fieri solent. Ideò Alcuinus, dùm de hoc ritu baptizandi Campanas (ut etiàm refert Durantus) mentionem facit, ità inquit; *Nequè novum videri debet, Campanas benedicere, & ungere, eisque nomen imponere, Nàm Jacob Genesi 28. memor visus scalæ ad Cælum usquè pertingentis, tulit lapidem, quem capiti suo supposuit, & erexit in titulum fundendo oleum desupèr, appellavitque nomen Urbis Bethel, quæ priùs Luza dicebatur*, Quàmvis verò in Capitulari Caroli Magni, ut ait Durantus, *Clocas*, idest, *Campanas*, apud Gallos ità vocitatas, baptizari, prohibeatur; Vitus tamèn Amerbachius interpretatur prohiberi superstitionem, non autèm legitimam, & Ecclesiasticam benedictionem, vel consecrationem; quià Campanæ, uti jàm diximus, non baptizantur Baptismo, quo remissio peccatorum, præsèrtìm verò peccati originalis confertur, quippè, quæ gratiæ, ac effectus Baptismi capaces non sunt; sed quià cultui divino dicantur dictas ob causas, necnon proptèr aquam benedictam, Oleum sanctum infirmorum, & sanctum Chrisma, nominumque impositionem, quæ in hominum Baptismo adhibentur, *Baptismus* impropriè à nonnullis vocitatus fuit. Baptismus enim vox græca est à verbo græco *βάπτω*, quod latinè *tingo, immergo, & lavo*, & per vocem à verbo græco translatam, *Baptizo*, dicitur, pro quo Itali, dicunt, *lavare, & bagnare*. Hinc à voce, *Baptismo*, *Baptisterium*, idèst *Lavacrum*, vocitatur, quod est locus, vel vas ex ligno, aut lapide in cellis, idèst, in secretioribus locis ità ædificatum, ut in illud infundi possit aqua, in quam lavandi causâ aliquis valeat sese immergere, & lavari commodè queat. De hujus generis baptisterio, aut lavacro loquitur Plinius junior

Par. 9. cap. 14. Conc. 1. Colon. Provinc. tom. 5. Ann. Dom. 1536.

Conc. 1. Colon. provin. p. 9. c. 14. t. 5. Conciliorum.

Tom. 5. Conc. 1. Colon. c. 14. par. 9.

Lib. 1. cap. 22. num. 6.

Steph. Dur. lib. 1. cap. 22.

Alcuinus de Divin. offic.

Gen. 28.

Steph. Dur. ubi supra.

Vitus Amerbach.

Campanæ baptismus quomodo sit intelligendus.

nior ad Appollinarem scribens in hæc verba: *Cella frigidaria, in qua baptisterium amplum, atquè opacum est*. Sicùt igitùr lavacrum illud, in quo homines lavantur, ut à sordibus corporis purgentur, *Baptisterium* nuncupatur; ità etiàm fons ille sacer, in quo humanæ creaturæ per proprium, & spirituale Baptisma baptizantur, vel lavantur, ut ab animæ sorde, hoc est, ab originali peccato purgentur, *Baptisterium* itèm vocitatur. Ideò sicùt per Sacrosanctum Baptisma propriè sumptum à sorde, vel labe peccati creaturæ humanæ purgantur, seù lavantur; ità Campanæ per aquam benedictam suo modo lavantur, & liberantur à sordibus, & inquinamentis malignorum spirituum, Oleo sancto, & Chrismate, necnon thymiamate, thure, ac myrrà, & signis sanctæ Crucis munitæ custodiuntur, necnon ad multa mala propellenda, & ad Christifideles excitandos, atquè ad Sanctam Matrem Ecclesiam invitandos, & convocandos consecrantur. Hæc tamèn functio in Campana consecrandà proptèr Baptismi formæ carentiam, ut infrà, & pleniùs quidèm explicabimus, non est propriè Baptismus, sed benedictio, & consecratio: Campana enìm proprii Baptismi non est capax. Visum autèm fuit Patribus eas lavare, benedicere, atquè ungere, sicùt, & vasa Ecclesiastica, & complura id genus alia. Juxtà hunc itèm sensum Ivo in sermone de Sacramentis dedicationis, templum suo modo, & suo ordine baptizari solere dixit. Campanæ igitùr suo modo baptizantur, idest lavantur, eisque nomina imponuntur, dùm verbis consecrationis prolatis cum signis Crucis interjectis, uti jàm vidimus, hæc adduntur verba: *In honorem Sancti N.*; Quo in loco nomen alicujus Sancti, vel Sanctæ pronunciatur, cujus nomini ob privatorum hominum, vel alicujus Ecclesiæ, sivè Oppidi, vel Civitatis devotionem ratione Patronatus ergà talem Sanctum, vel Sanctam, Campana divino cultui dedicata, consecratur.

Plin. ad Apollinarem.

Campanæ consecratio caret Baptismi forma.

Ivo de Eccles. Sacram. & officiis in serm. de Sacramentis Dedicationis. In tom. de Divinis officiis.

De Campanæ consecratione, ac ejusdem nominis impositione Cæsar Baronius S. R. E. Cardinalis in decimo Annalium Tomo expressam facit mentionem, dum Campanam Basilicæ Lateranensis primariam à Joanne XIII. sub nomine Sancti Joannis Baptistæ benedictam, aut consecratam fuisse, ait hisce verbis: *Joannes Pontifex Romam* (è Capua scilicèt) *rediens. cum Imperator ibi* (hoc est Capuæ) *adhùc moraretur, contigit primariam Lateranensis Ecclesiæ Campanam miræ magnitudinis recens ære fusam supèr Campanile elevari: quàm priùs idem Pontifex sacris Ritibus Deo consecravit, atquè Joannis nomine (puto Baptistæ) cujus Ecclesiæ esset usui, nuncupavit. Qui sacer Ritus in Ecclesia perseveravit, ut eo modo, quo ipse usus est, Campanæ in Ecclesiis collocandæ, Deo primùm, imposito eis nomine, dicarentur. Quod testantur veteres Codices Rituales; licèt errore vulgi pro arbitrio utentis vocibus, dicantur baptizari Campanæ, cum ità ab Episcopo benedicuntur*, non aliundè *baptismi in re longè dispari mutuati nomen, nisi quòd sicut in Baptismo nomen imponitur baptizato, ità in ea consecratione nomen Campanæ daretur; Idque sivè eà ratione, ut distingui posset à cæteris, vel quòd magis conduceret ad pietatem, si voce Sancti alicujus diceretur Populus ad Ecclesiam convocari: Cùm alloquì nihil commune cum Sacramento Baptismatis habeant cæremoniæ illæ; sed magis cum aliis sacrorum vasorum benedictionibus in Sancta Catholica Ecclesia antiquo usu receptis.* Hæc Baronius de Ritu consecrandi Campanam, eiquè nomine à Joanne XIII. circà Annum Domini 968. imposito. Campanæ tamèn apud Græcos circà Annum Dom. 865. sub Nicolao hujus nominis primo, in usu esse cæperunt, ut idem Baronius in decimo itèm Annalium Tomo scriptum reliquit in hæc verba: *Ad hunc quoquè annum referunt Scriptores, prosequuti res Venetas, ærea instrumenta, quæ Campanas dicimus, usui esse cæpisse Græcis, missis ipsis Campanis à Duce Venetiarum Urso Patriciaco ad Michaelem Imperatorem*. Hucusque Baronius, cujus verba si rectè pensitentur, hunc Ritum benedicendi, aùt consecrandi Campanas à Joanne XIII. Pontifice Maximo institutum, sivè ortum habuisse circà Annum Domini 968. sensisse videtur, dum ait: *Qui sacer Ritus in Ecclesia perseveravit, ut eo modo, quo ipse* (Joannes videlicèt) *usus est, Campanæ in Ecclesiis collocandæ, Deo primùm, imposito eis nomine, dicarentur*. Sed hujus generis Ritus consecrandi Campanas fuit in usu centuriis annorum aliquot antè Joannem XIII. Alcuino teste, qui cum floruerit circà Annum Domini 770. de hoc tamèn Ritu ità inquit: *Nequè novum videri debet Campanas benedicere, & ungere, eisque nomen imponere*. Quarè si Ritus consecrandi Campanas apùd Alcuinum non erat novus; ergò dictum Ritum benedicendi, & unguendi Campanas Oleis sacris, eisquè nomen imponendi antè Alcuini tempora fuisse, dicendum est contrà ea, quæ de ejus Ritus antiquitate alii alitèr dixerunt: qui tamèn cæremonias illas, hoc est, sacras unctiones, & alia, nonnisi cùm aliis sacrorum Vasorum benedictionibus, aùt consecrationibus, in Sancta Catholica Ecclesia antiquo usu receptis, commune aliquod habere optimè ajunt; nominis verò impositionem in Campanis consecrandis ad earundem distinctionem, & Populi devotionem excitandam (dum per Campanas ad Ecclesiam Populus convocatur) Ritum talem institutum esse ostendunt. Quàmvis autèm, uti suo jam loco diximus, Campanæ laventur aquà benedictà, & sacris ungantur oleis, eisquè nomen imponatur, functio tamèn illa, vel Ritus ille, Baptismus propriè dictus nullo modo est: quià caret Baptismi formà, quæ est: *Ego Te Baptizo in Nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti*; sine quà forma Baptismus propriè dictus nullo modo esse potest. In consecratione autèm Campanæ verba hæc dicuntur: *Sanctificetur ✠, & consecretur ✠ (Domine) Signum istud. In Nomine Patris ✠, & Filii ✠, & Spiritus ✠ Sancti. In honorem Sancti N. Pax tibi*. Per hæc verba dici consueta in Campanæ benedictione, fit sola Campanæ con-

Card. Bar. to. 10. pag. 810.

Campana Basil. Lateran. An. Dom. 968

Vulgi error de Campanæ Baptismo.

An. Dom. 968
An. Dom. 865
Card. Bar. to. 10. pag. 810.

Card. Bar. to. 10. pag. 319.

Campanæ missæ ad Imperat. Græcorum.

Card. Bar. to. 10. An. Dom. 968. pag. 810.

Alcuinus An. Dom. 770.

Cap. de Consecr. Campanæ.

Campanæ consecratio non est Baptismus propriè dictus ob formæ carentiam.

consecratio, non autèm propriè Baptismus, ut ipsa verba consecrationis expresse sonant: proprii namque Baptismi Campana capax non est, sed sola creatura rationalis.

Cap. 1.

Cap. 5.

Quàmvis intereà Campanæ pulsandæ usus etiam apùd Christianos, præsèrtim verò apud Ecclesiasticos viros antiquior esse videatur, quam eam consecrandi Ritus, ob talis rei mentionem in libris antiquis à me non inventam, uti jàm in capite de antiquitate Campanæ dictum fuit; consecratio tamen Campanæ initium sumpsit aliquot annorum centuriis antè Pontificatum Joannis XIII. sicut à nobis jàm satis probatum fuit. Dictus deindè Ritus piè, ac sanctè institutus jàm indè à tantâ ipsius Ritus antiquitate in Campanis consecrandis observatus sempèr fuit, & in toto Christiano Orbe ad hanc usquè diem observatur, dum ea omnia nuper enarrata, benedictâ scilicet Aquâ, Oleum sanctum Infirmorum, & sanctum Chrisma, Thymiama, thus, & myrrha, in consecratione Campanarum adhibentur, & nomina eis imponuntur. Immo in Hispania dum Campanæ consecrantur, vel, ut impropriè ajunt, baptizantur, sed propriè lavantur, Vir, & Mulier ex hominibus loci primariis, tamquàm Compatres admittuntur; ad quam rem præstandam Codex ritualis proprius adhibetur, in quo præter illa, quæ in Pontificali extant Romano, Compatres itèm commemorantur admissi. Harum rerum in omnibus Ecclesiis recentia quoque non desunt exempla, non solùm quantùm ad nominum impositionem, sed etiam quantùm ad Compatres in Hispania, præsertim verò in aliquot Cataloniæ partibus intèr consecrandas Campanas admitti consuetos, candido linteo, ad simplicem lavationem indicandam, Campanis consecratis imposito pro veste àlbâ, quæ propriè baptizatis imponi solet.

Hispaniæ Ritus in consecranda Campana, Compatres.

Candida vestis.

Quoniam verò Campanæ in honorem Beatæ Mariæ sempèr Virginis in Meridie, in Sero, & in Aurora pulsari solent, ut infrà, & fusiùs quidèm suo loco dicemus; multæ Campanæ tàm Romæ, quàm alibi, Mariæ nomen in consecratione retinent, intèr quas insigne extat exemplum Lutetiæ Parisiorum in augustissima Cathedrali Dei Matris Ecclesia, cujus maxima Campana, ut Paulus Merula in sua Cosmographia scriptum reliquit, Mariæ nomine insignita est: Ait enim Merula: *Campana maxima, cui à Maria Virgine cognomen, viginti Viros flagitat pulsanda; sonitu, sereno cælo, per septem Leucas auditur*. Hæc Merula de Campana miræ magnitudinis, nomine Mariæ insignita, cui Campanæ assimilatur illa, quæ reperitur in primaria Ecclesia, Deiparæ Virgini dicata Rothomagi, *Rovan*, vulgò nuncupati, quæ est Galliæ Civitas, cujus Campanæ pondus est librarum triginta sex, Merula teste, vèl quadraginta millium, ut ait Swertus in Magium; Lingua verò librarum sexingentarum decem, eòdem Merula teste, ac Ferreolo Locrio. In Bononiensi quoquè Prætorio magna extat Campana, cujus circumferentia duobus, ac viginti majoribus palmis constat; altitudo quatuordecim, & amplius; crassities verò palmo uno. Hùcusque digredi libuit, maximâ Lutetiæ Parisiorum Campanâ suadente, ut eò, undè digressi sumus, revertamur.

Cap. 17.

Merula p. 2. lib. 3. cap. 21.

Vide Ferreolum pag. 436. in Maria Augusta, & Suvertū in Magium.

Campana Rothomagensis.

Merula ubi sup. cap. 30. Suvertus, & Guicc. in Descript. Germ. inferioris.

Campana Bononiensis Prætorii.

Multæ itèm Campanæ tam in Italia, quàm extrà Italiam non solùm Beatæ Mariæ semper Virginis; verùm etiàm Sancti, vel Sanctæ alicujus nomine vocitantur ad Campanarum distinctionem, necnou ad Populi devotionem, ut jàm diximus, excitandam. In multis quoquè Campanis nomina ipsa incisâ leguntur tàm Dei, ac Dèiparæ Virginis, quàm aliorum Sanctorum in hanc verborum formam: *Ad Dei, & Beatæ Mariæ Virginis honorem*; Vel hunc in modum: *In Nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, Amen, Ad honorem Dei, ac Beatæ Mariæ Virginis, & Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli. Verbum caro factum est*; & id genus alia; presèrtim verò verba illa de Incarnatione Dei, quatenùs Dæmonibus majorem in modum formidanda. Nàm, cæteris exemplis hac de re prætermissis, tribus sociis per viam ambulantibus, ut Jacobus Sprenger in suo Maleficarum Malleo narrat, duo illorum ictu fulminis percussi fuerunt; tertius autèm quamvis territus fuisset ob voces itèm in aere clamantes: *Percutiamus, & illum*; absquè ullâ tamèn læsione recreatus fuit, atquè salvatus ob aliam vocem dicentem: *Hoc fieri non potest, quià ipse hodiè audivit: Verbum caro factum est*. Hoc est, audivit Missam, in cujus fine recitatur Sancti Joannis Evangelium, in quo legitur: *Et Verbum caro factum est*. Hæc ex Jacobo Sprengero, dicto in libro de Verbi incarnatione, Dæmonibus majorem in modum formidanda, & hanc ob rem in Campanis apponi consueta ad fulgura, & tempestates effugandas, quæ à Dæmonibus itèm concitari possunt, Deo permittente: quòniàm corporalis materia quantùm ad motum obedire censetur ad nutum non solùm Angelis bonis, verùm etiam Spiritibus malis juxtà Theologorum doctrinam. Deinde in multis Campanis fit mentio de Anno, in quo facta est Campana, necnon de ipsius Ecclesiæ Rectore, vel optimè merito, & Campanæ Artifice, ut ego ipse vidi Romæ, ubi præcipuarum Ecclesiarum, & Basilicarum inscriptiones Campanis incisas perlegi, præsertim verò in Campanis Basilicæ S. Joannis in Laterano, Sanctæ Mariæ Majoris, & Sancti Petri in Vaticano. In multis tandèm Campanis nonnullæ Dictiones per aliquos nominum casus absquè ullo, à quo regantur, verbo, in hanc formam incisæ leguntur: *Mentem sanctam spontaneam, Honorem Deo, & Patriæ liberationem. Ave Maria gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in Mulieribus; & benedictus fructus ventris tui*. Hæc omnia leguntur in parva Basilicæ Sancti Petri Campana, quæ ad Missam primam indicandam, & ad Vesperas festis diebus pulsatur, antequàm majores Campanæ incipiant pulsari. Eædem voces per obliquos nominum casus hoc in loço à nobis conscriptæ in Campanis Basilicæ San-

Verbum caro factum est.

Jacobus Sprenger.

Ægid. lib. 2. sent. d. 7. qu. 3. art. 2. dist. 10. quæst. 3. art. 1. dub. 5.

Campanæ Basilicarū præcipuarum Romæ.

Campana Basilicæ S. Petri.

Sanctæ Mariæ Majoris, aliarumque Ecclesiarum Romæ, atquè alibi leguntur incisæ, quæ à Petro de Natalibus in catalogo Sanctorum recitantur, dum Sanctæ Agathæ Virginis, & Martyris conscribit Vitam, & Martyrium. Nàm, ut ipse ait, dum Fideles corpus Beatæ Agathæ aromatibus condirent, Juvenis fericis vestibus indutus, quem centum, & ampliùs Juvenes comitabantur albis vestibus amicti, apparuit, marmoreamque Tabulam ad ejus corporis caput in sepulchro apposuit; deindè cum cæteris Juvenibus ab omnium oculis evanuit, quem Angelum fuisse constat. In Tabula verò hæc legebantur: *Mentem sanctam spontaneam, Honorem Deo, & Patriæ liberationem*. Hæc ex Petro de Natalibus, nècnon ex Laurentio Surio, qui dictam recitat historiam, sed voces illas per casus obliquos mutavit hunc in modum: *Mens sancta, Honor in Deum voluntarius, Patriæ redemptio.* Sed Gabriel Flamma eamdem Historiam de Tabula marmorea enarratam comprobat, & formam nominum illam per casus obliquos primo loco absquè ullo verbo conscriptam interpretari studet, dum singulas ferè voces marmoreâ in Tabula incisas meditatur. Deniquè post satis longam meditationem, tria tribus illius Inscriptionis clausulis apponit verba, quæ ibi desiderabantur. Id quòd non ex incuria, nec sine mysterio à Juvene illo, (idest Angelo) factum fuisse ostendit Gabriel Flamma, qui dictæ inscriptioni sensum dedit hunc in modum. *Mentem sanctam spontaneam obtulit, Honorem Deo dedit, & Patriæ liberationem impetravit*; hoc est, Agatha sancta se, & cor suum voluntario dedit dono, quo Deum honoravit. Nàm quidquid ipsa fecit, cogitavit, & dixit, passaque fuit, tàm vivendo, quàm moriendo, ad honorem Dei retulit, aut direxit. Hinc Patriæ liberationem apud Deum promeruit, sicut factum fuisse constat unius anni spatio post ejus obitum, quandò scilicèt Mons Ætna in Sicilia perpetuo clarus incendio, ad cujus Montis radices Catania sita cernitur, igneum eructavit flumen, quod cum per totam ferè Siciliam fluitando cursitaret, Catanenses ad Sanctæ Agathæ sepulchrum contestim cucurrerunt, & ipsius velo indè sublato, atquè antè incendium expanso, seù explicato, Catania fuit ab ipso incendio miraculosè liberata, igne illo Dei providentiâ protinùs repressò, cum dies Martyrii Sanctæ Agathæ anniversarius foret. Hæc ex Petro de Natalibus, Laurentio Surio, & Gabriele Flamma. Quâ de re jàm indè ab eo tempore quotiescùmque igneum flumen, sive incendium ab Ætna eructatur (quod viginti, vèl triginta annorum intervallo evenire solet) dicto velo ad igneum flumen explicato, incendium cessat. Propterea factum reor, ut ipsa inscriptio Campanis incidi soleat, ad fulgura, seù potiùs ignea flumina propulsanda, tempestatesque expellendas, dum Campanæ, ad hanc itèm rem præstandam consecratæ, pulsantur, ut infrà, & pleniùs quidèm suo loco dicemus. Hæc de causis, & Ritu consecrandi, aut benedicendi Campanas, nècnon de effectibus earumdem ex benedictione, sivè consecratione ipsâ emanare consuetis. Quàmvis autèm exempla consecrandi Campanas innumera ferè sint per totum Christianum Orbem diffusa; exemplum ex Basilica desumptum Lateranensi, quæ est omnium Ecclesiarum Mater, & Magistra, & Caput, sat declarat, hunc Ritum consecrandi Campanas rectè fuisse institutum, & Pontificale itèm Romanum ab omnibus esse observandum. Nunc reliquum est, ut admiranda, quæ de Campanis consecratis reperiuntur conscripta, ob oculos ponamus.

Petrus de Natalib. in S. Agatha.

Surius tom. 1. de Vitis SS.

Gabr. Flamma tom. 1. de Vitis SS.

An. Dom. 252 ut scriptum reliquit Ant. Filoteus in comment. de Monte Ætna; 252. ut ait Card. Baron. in Martyrol. ex Fastis Onuph. Panvinii.

Die 5. Febr.

Vide c. 21. de hac re praestanda.

CAP. VII.

Admiranda de Campanis consecratis.

Silentio prætermittenda non censentur admiranda illa, & scitu quidèm dignissima, quæ de Campanis consecratis narrantur, præsèrtim verò juramentum in primis illud in Hibernia, Scotia, & alibi supèr Campanis præstari consuetum, ob magnam reverentiam, quæ ipsis adhibètur dictis in locis. Si qui enim supèr Campanas pejerare, hoc est falso, & animo fallendi jurare audeant, plerùmque tacitè, ut ità dicam, vel cælitùs puniuntur. Si qui verò tales convicti ab homine pejerasse inveniantur, gravitèr in eos animadverti solet, ut colligitur ex eo, quod in Topographia Hiberniæ scriptum reliquit Sylvester Giraldus in hæc verba: *Hoc etiàm non prætereundum puto, quòd Campanas bajulas, baculosque Sanctorum in superiori parte recurvos, auro, & argento, vel ære contextos, sive contectos, in magna reverentia tàm Hiberniæ, & Scotiæ, quàm Guvalliæ, vel Walliæ Populus, & Clerus habere solent; ità ut Sacramenta, (hoc est juramenta) supèr hæc longè magis, quàm supèr Evangelia, & præstare vereantur, & pejerare. Ex vi enim quadam occultâ, & iis quasi divinitùs insita, necnon, & vindicta (cujus præcipuè Sancti illi appetibiles esse videntur) plerùmque puniuntur contemptores, & graviter animadvertitur in transgressores.* Hæc de juramento supèr Campanas præstari memoratis in locis consueto, narrat Giraldus, qui etiàm in eàdem Topographia de quadam Campana fugitiva ità inquit: *Est in Lagenia, in Terra scilicèt Mactaleuvi Campana quædam, quæ nisi à Custode suo, Exorcismo quodam ad hoc composito, singulis noctibus adjuretur, & vinculo quolibet, vel fragili ligetur; mane in Media apud Clunareth, in Ecclesia Sancti Finnani, undè venerat, reperitur. Quod & aliquoties certum est, contigisse*. Hæc Giraldus ad verbum.

Surius in vita Sancti Lupi Episcopi Senonensis ad sonitum Campanæ Senonensis, precibus ejusdem Sancti, Hostes viribus destitutos, ac terrore correptos statim fugatos fuisse narrat in hanc verborum formam: *Mortuo autèm Theodorico Principe, Rex Clotarius in Burgundiam veniens, hostili manu armatum Blidebodem Ducem misit in Senones. Illo ergò*

Silvester Giraldus dist. 3. c. 33. in Anglica Normannica, Hibernica, Cambrica tom. in fol.

Silv. Girald. de Campana fugitiva dist. 2. c. 33. tom. in fol.

Sur. to. 5. pag. 2. & 4.

Die 1. Sept. Idem scriptū reliquit ex Surio Card. Bar. to. 8. pag. 242. & 243. in Annalib. An. Dom. 615. & 616

ergò tela atrocitèr in Oppidum vibrante, sanctus Episcopus in Domino fidens, ad Protomartyris Stephani Ædem se contulit, Cumquè ad convocandum populum, signum Ecclesiæ tangeret, viribus hostes destituti, tantoque sunt terrore correpti, ut nullam sibi salutis spem superesse putarent, nisi fugâ sibi consulerent. Ità vir sanctissimus, dum instàr Moysis ad Cælum tollit manus, Hostes profligat. Hæc Surius de Campana Senonensi, ad cujus tinnitum, vel sonitum hostes fugati fuerunt. De hac eâdem Campana idem Surius rem notatu dignam in ejusdem Sancti Lupi vita refert hiscè verbis: *Clotarius Rex ubi comperit signum, vel campanam Sancti Stephani sonum edere gratissimum, jussit eam Parisios transferri, ut ejus tinnitu sæpiùs oblectaretur. Displicuit ea res Beato Episcopo. Itaquè mox, ut ablata est à Senonibus, omnem soni gratiam amisit. Id Rex intelligens, ocyùs jubet suo illam loco restitui. Ubi autèm ad Pontem Syriacum ventum est, rediit illi pristinus sonus, & ob sancti Viri merita septimo milliario auditus est. Illicò Vir beatus in Urbe residens, se dat itineri, progrediensque in occursum ejus cum Psallentium Choris, quam dolens amiserat, cum gaudio excipit, gratias agens Deo.* Hæc itèm dicto in loco Surius.

Anton. Aug. De Numismat. Dialog. 6. pag. 194.

Scribit etiàm Antonius Augustinus, Archiepiscopus olim Tarraconensis, Vir profectò, eruditione clarissimus, rem sanè dictu itèm mirabilem de Campana quadam, quæ (ut ipse ait in libro de Numismatibus, quæ *Medaliæ* vulgò vocitantur) in Hispania, in Regno scilicet Aragoniæ, Diœcesi Cœsaraugustana in Villula quadam, sive *Viliglia* hispanicè hodiè dicta, olim *Celsa* ad Iberim Fluvium sita, nemine ipsam movente, nonnumquàm, ut ità dixerim, sponte suâ, vel ex se sonitum reddere, seù personare ob aliquam sanè rem futuram, & notatu dignam testatur, sive ostendit; Multasque idem Antonius Augustinus recenset vices; in quibus id evenisse accepit; totidemque tritissimos in medium affert eventus, à spontaneo illius Campanæ sonitu olim præmonstratos; intèr quos direptio, seù depopulatio Urbis Romæ tempore Clementis Septimi Anno Domini MDXXVII. Et pestis illa Anno Domini MDLXIV. in eòdem Regno Cœsaraugustano suborta recensentur. Adde etiàm, quod Doctor Petrus Garsias, Canonicus, & eleemosynarius Ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Pilari Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini, & olim Rector Ecclesiæ, in qua extat dicta Campana sponte suâ sonans, nunc Romæ, dum hæc scribo, Anno Domini MDCIX. commoratur, & eàmdem Campanam tempore sui Rectoratus, hoc est, Anno Domini MDCI. à nemine motam à die 13. Junii usquè ad trigesimam diem, interpolatis temporibus, frequentèr personasse omninò affirmat, atquè non semèl, etiàm me præsente, id ità esse jurejurando confirmavit, & scriptum reliquit. Ad hujus autèm generis spectaculum quatuor millia hominum cucurrisse addidit, & varios eventus in diversis mundi partibus post talem Campanæ sonitum Anno Domini MDCI. evenisse affirmavit. Adde etiàm, quòd hæc historia fuit impressa Romæ Anno Domini MDCI., & in Bibliothèca Angelica hodie asservatur. De spontaneo ejusdem Campanæ sonitu admirando faciunt mentionem Scriptores itèm alii, hoc est, Petrus Gregorius Tholosanus tom. 1. de Republica lib. 12. cap. 13. num. 25. Hieronymus Curita, magnus historicus Regni Aragonum lib. 10. cap. 93., & lib. 14. cap. 27. ad calcem. Fabius Paulinus libro quarto Hebdomadum cap. 7.

Villillæ, vel Viliglia Campana sponte sonans.

Urbis Romæ direptio, seù depopulatio. MDXXVII.

Pestis in Regno Cæsaraugustano. MDLXIV.

Doctor Petrus Garsias.

MDCI.

MDCI.

Bibliotheca Angelica.

Scriptores alii de Campana Viliglia. P. Greg. Tholos. Hier. Curita.

Fabius Paulinus.

Hujuscè itèm Campanæ miraculi testimonium à publicis Tabellionibus præstitum, Leonardus Vairus in libro secundo de Fascino se perlegisse testatur hisce verbis: *In Regnis Hispaniæ, in Oppido* Vililla *nuncupato Cæsaraugustanæ Diœcesis Campana quædam est*, quàm miraculorum *appellant: hæc per aliquot menses antequàm aliquid adversi in Christiana Republica contingat, ex se ipsa, nemine impellente pulsatur. Cujus rei testimonium per publicos Tabelliones, testibus plurimis adhibitis, hisce oculis egomet legi, pratèr fidem, quam de eàdem re illius regni Proreges suis literis faciebant*, Hæc Vairus.

Leonardus Vairus lib. 2. cap. 14.

Aliàs, Proceres.

Martinus del Rio libro quarto Disquisitionum Magicarum istùcipsum refert, quod Vairus de Campanæ Vilillæ scriptum reliquit. Prætereà ex Gobelino persona in vita Sancti Meinulphi, rem narrat quoquè admirandam de quàdam Campana in Bodkensi Monasterio in hæc verba: *Tintinnabulum quoddam magnum æneum benè sonorum in Bodkensi Monasterio reverentèr asservatur. Nàm quoties aliqua ex ejus Monasterii Sororibus brevi erat abitura è vita, absquè ullo humano ministerio, per se fortem reddebat sonum.* Hùcusquè Martinus del Rio de Campana Monasterii Bodkensis. De Campanæ autèm Vilillæ, vel Viliglia sonitu spontaneo, & admirando Scriptores alios hujus generis miraculum verum esse omninò affirmantes, brevitatis gratiâ reticemus, aliarum Campanarum admiranda conscripturi.

Mart. del Rio lib. 4. c. 3. q. 2.

Sigebertus Gemblacensis in Chronicis Anno Domini MLXXXI. de Campanis, quæ in Ecclesia Maldemburgensi Flandrensis Provincia suâ sponte personuerunt, ità inquit: *Campanarium Ecclesiæ Maldemburgensis, vehementi vento flante, à suis locis convulsum, & ad terram penitùs fuit inversatum, ità in aere pendens, & ruinam sui minitans, ut sempèr casurum, & cuncta vicinia confracturum cerneretur. Sed cum per sex noctes, & dies id tractaretur à Populo, qualitèr hinc indè extractis machinis sursum erigeretur, & utrùmque loco suo relocaretur; pridiè Kalendas Januarii circà noctis medium adveniens virtus divina, totam Ecclesiam intùs, & foris implèvit luce igneâ, & Campanarium ad terram reclinatum, totum simùl erexit, ac firmissimè suis locis relocavit; & Campanas ibi dependentes mòx sonare compulit.* Hæc Sigebertus.

Sigebertus Gemblacen. Anno Dom. 1081. cũ aliis scriptoribus in unum tomum collectis To. 1. in folio.

Campanæ itèm Aldemburgenses sponte suâ personuerunt, ut ait Jacobus Meyerus in Balduino Pio libro tertio Annalium Flandriæ

Campanæ sua sponte sonantes. Jacobus Me-

yerus in Balduino Pio. Libro tertio Annaliũ continuis Belgii An. Dom. 1062. pag. 25. in editione vetustiori, & pag. 30. in recentiori.

driæ ad Annum Domini MLXII. in hanc verborum formam: *Aldemburgii cum fames intolerabilis Flandros premeret, grandisque multitudo hominum panis quærendi gratiâ confluxeret Aldemburgium, repertus quidam fuit primâ luce, qui sub dio de nocte fame (ut creditum est) perierat, qui dum sepeliretur, prohibuit Sacerdos Godobertus, nè pulsarentur Campanæ; eo quòd homo esset ignotus. Sed ecce ibi, stupentibus cunctis, qui aderant, prodigio per se æra illa (mirum dictu) personuerunt. Hæc in Balduino Pio Jacobus Meyerus.*

Ecclesia Salernitana Ordin. Præd.

In Monasterio Salernitano Ordinis Fratrum Prædicatorum suprà portam illius loci, qui vulgò *Capitulum* vocitatur, in quo Patres pro aliqua re decernendâ congregari solent, ærea extat Campanula, quæ sponte suâ interdùm personavit, dum scilicèt aliquis ex Familia dicti Conventus ex hac vita decessit. Cujus rei aliquot recensentur exempla, præsèrtim verò illud, quod antè triginta annos evenisse narratur. Illa enim Campanula, nemine ægrotante dicto in Conventu, personuit; sed ecce Sacerdos novellus die sequenti primam cantaturus Missam, Campanarium cum aliis Fratribus Campanas pulsandi gratiâ ascendit ad hanc celebritatem, ut fieri solet, indicandam, è summitate illa cecidit, & obiit.

Cum cadaver Beati Isidori, qui Madriti in Hispania quadringentis ab hinc, & ampliùs annis natus est, ex humili sepulchro ad honestiorem locum transferretur, Ecclesiarum Campanæ à nemine pulsatæ, nullovè artificio tactæ, divinitùs sponte suâ, miro ordine personuerunt, ut Philippus III. Catholicus Hispaniarum Rex in suo libello supplici, typis mandato, pro ejusdem B. Isidori canonizatione apud Summum Pontificem Clementem Octavum impetrandâ retulit.

Philipp. III. Hispaniarum Rex de B. Isidoro.

Ecclesia Carmelitarũ Valentiæ.

In Ecclesia Ordinis Fratrum Carmelitarum Valentiæ (quæ est Urbs insignis citerioris Hispaniæ, tribus millibus passuum à mari remota) extat Capella Beatæ Mariæ sempèr Virginis, *de Consolatione* nuncupatæ, in qua sub terra, & profundè quidèm jacebat Campana, quæ à Vetula quadam ob vitæ probitatem insigni, & propè dictam Cappellam degente circà Annum Domini 1490. singulo quoquè sero, præsèrtim verò in Sabbatho, quandò scilicèt Campana ad salutationem Angelicam recitandam pulsari solet, Campana illa subterranea sponte suâ sonare audiebatur. Hac re tandèm promulgatâ, Rector Conventus Carmelitani, locum illum à Vetula indicatum excavari jussit. Hinc terrâ excavatâ, profundâque caveâ illic effectâ, Campana ipsa tandèm aliquandò inventa fuit, infrà quam erat Imago Beatæ Mariæ sempèr Virginis lignea, & aurata, quam tempore barbaricarum incursionum in loco illo subterraneo inclusam fuisse à Christifidelibus, conjecturam faciunt. Non desunt autèm, qui dicant, circà dictæ Imaginis pectus aperturam esse, in qua cum sacris Reliquiis Sanctissimum itèm Sacramentum fuisse inventum per traditionem affirmant.

Campana inventa sub terra.

In Territorio Gruningæ, quæ est Civitas Phrysiæ metropolitana, extat Pagus vocitatus *Brock*, in quo Campanæ sponte suâ personarunt; deindè magnam hominum mortalitatem sequutam fuisse Historiæ produnt.

Spontaneum itèm sonitum dederunt Campanæ Basilicæ Sancti Pauli propè, & extrà muros Urbis Romæ. Nàm Anno Domini 1610. die 24. Octobris, die Dominico, dùm intrà Arenariam (quæ intèr Basilicam Sancti Pauli, & Ecclesiam Sancti Sebastiani extat) Notarius publicus de mandato Illustrissimi, ac Reverendissimi Cardinalis Urbis Vicarii, cum aliis commoraretur, ut locum Sanctarum Reliquiarum à Pictore quòdam indicatum recognosceret, majores Campanæ Basilicæ Sancti Pauli personuerunt. Quòniam verò dictæ Campanæ, nonnisi in diebus festis solemnibus, & in Summi Pontificis ad ipsam Basilicam adventu pulsari solent; absente Abbate, Prior Monasterii Sancti Pauli, & aliquot ejusdem Monachi ab Ecclesia Sancti Sebastiani ad suam Basilicam redeuntes, audito in ipsa Arenaria dictarum Campanarum sonitu, gressus omni festinatione properarunt, Summum Pontificem ad eam Basilicam adventasse putantes. Postquàm autèm eò deventum fuit, nec Summum Pontificem illùc accessisse, nec dictas Campanas ab ullo prorsùs homine pulsatas, aut motas fuisse facti sunt certiores. Id quod omnibus persuasissimum fuit, tùm ob ingentem Campanarum magnitudinem, tùm quià ingressus ad eas haùd facilè patet, atquè in tali die dictæ Campanæ, uti jàm diximus, pulsari non solent. Idcircò ad certitudinem, ac venerationem Sanctarum Reliquiarum indicandam, spontaneum Campanarum sonitum divinitùs factum esse, piè credendum censetur.

Basilicæ Sancti Pauli Romæ Campana sponte suâ personuit An. Dom. 1610.

Multa itèm alia in hanc rem exempla dicenda supersunt, quæ nimis longum esset recensere. Hæc itaquè dicta sufficiant de admiranda virtute Campanis consecratis ad res occultas præsentes, & futuras indicandas, necnon ad alios effectus, admiratione dignos producendos loco, ac tempore divinitùs immissâ. Nunc reliquum est, ut Campanarum Ecclesiasticarum originem à tubis veteris testamenti in sancta Dei Ecclesia deductam, in medium afferamus.

CAP. VIII.

De origine Campanarum à Tubis Veteris Testamenti deductâ.

Campanarum Originem à Tubis Veteris Testamenti habere, censendum videtur: Nàm in Veteri Testamento Dominus Deus, ut legitur in decimo Numerorum capite, Tubas fieri mandavit, dum Moysi dixit: *Fac tibi duas Tubas argenteas ductiles, quibus convocare possis multitudinem, quandò movenda sunt castra.* Et infrà post multa de congregando Populo à Filiis Sacerdotis Aaron, atquè de tempore procedendi ad bellum, ad Clan- Num. 10.

Clangorem Tubarum, nècnon diebus festis, & lætitiæ, deque Holocaustis, & victimis pacificis, ac de oblationibus, Tubarum item clangore indicandis loquitur in hanc verborum formam: *Filii autèm Aaron Sacerdotis clangent Tubis, eritque hoc legitimum sempiternum in generationibus vestris. Si exieritis ad bellum de Terra vestrâ contrà Hostes. qui dimicant adversum vos, clangetis ululantibus Tubis, & erit recordatio vestri coràm Domino Deo vestro, ut eruamini de manibus inimicorum vestrorum. Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Kalendas, canetis Tubis super Holocaustis, & Victimis pacificis, ut sint vobis in recordationem Dei vestri.* Hæc de Tubis in decimo Numerorum capite. Ut autèm Campanæ à Tubis Veteris Testamenti per ea, quæ in dicto Numerorum capite leguntur, originem habere comprobentur, similitudinem intèr Tubas, & Campanas ob multiplicem earumdem usum ductam expendere, seù examinare necesse est. Num. 10.

CAP. IX.

De similitudine intèr Tubas, & Campanas.

IN decimo, ut vidimus, Numerorum capite, Tubarum usus ad plura pertinebat, ad Castrorum scilicèt motionem, ad belli congressionem, ad Populi congregationem, ad Festi celebrationem, ad Epuli oblationem, ad Holòcausta, & Victimas pacificas. Sicut autem hæc omnia in Veteri Testamento ad Tubarum fiebant clangorem, ita tòtidem, at illis modo suo similia, in Novo Testamento ad Campanarum sonitum celebrantur. Nunc enim in Sancta Dei Ecclesiâ pro Castrorum motione, Belli congressione, atque Populi congregatione, lustrationes, vèl supplicationes, quas vulgò Processiones appellant, prævio Sanctissimæ Crucis Vexillo, Clero sequente, & populo comitante, celebrantur, & ululantium Tubarum loco, Campanæ pulsantur pro victoria consequendâ contrà Dæmones humani generis hostes, hoc est, contrà eorùmdem consultationes, & insidias, & contrà alia mala, ut imploratâ misericordiâ Dei omnipotentis, & clementis, *cujus* ut ait S. Leo, *natura bonitas, cujus voluntas potentia, cujus opus misericordia est*, opus misericordiæ consequamur. S. Leo serm. 2. de Nativit. Dom., & legitur in Annunc. B. Mariæ semper Virg. officio.

Tubarum itèm loco supèr holocaustis, & victimis pacificis in Veteri Testamento clangentium, nunc ad laudem, honorem, & gloriam incruenti sacrificii in Sancta Dei Ecclesia, uti jàm diximus, Campanæ pulsantur.

Intereà sicut ad festos dies celebrandos Tubæ olim clangebant; ità nunc ad Festivitates repræsentandas, & venerandas, Campanæ pulsantur.

Sicut deniquè in Veteri Testamento tàm in adversis, quàm in prosperis rebus ex præcepto Dei Tubis clangendum erat; ità nunc juxtà temporum varietatem, & rerum indigentiam pulsari solent Campanæ, dum scilicèt ad pœnitentiam, & lacrymarum compunctionem excitamur, & ad Dei misericordiam implorandam provocamur.

Adde etiàm, quòd omne tempus convenit verbo Dei. Modò enim legendum est, modò Deo cantandum, modò orandum, modò exhortandum, modò docendum, modò tandèm increpandum: Hæc enim omnia in Ecclesia Sancta Dei fieri solent juxtà illud Beati Pauli Apostoli ad Timotheum scribentis; *Prædica verbum; insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia, & doctrina*: Necnon juxtà illud Psalmi: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo.* Ad hæc tandem omnia præstanda, juxtà rerum congruentiam, ac distinctionem, Campanæ itèm congruè, ac distinctè pulsantur. Hæc de origine, quam à Tubis Veteris Testamenti Campanæ Novi Testamenti quantùm ad usum traxisse censentur quandam intèr se similitudinem habentes, ut dissimilitudinem earumdem videamus. Tim. 4. Psal. 33.

CAP. X.

Dissimilitudo inter Tubas, & Campanas.

QUantùm verò ad materiam, & formam, Tubæ atquè Campanæ sunt dissimiles: Illæ nàmque argenteæ; hæ autèm ex ære conflatæ: Illæ ductiles, hæ conflatiles; Illæ sàtis oblongæ, angustæ, ac subtiles; hæ quasi rotundæ, atquè crassæ, quamdam tamèn galeri, aut pyri formam repræsentantes. Campanæ denique fiunt ex ære, quod est metallum durabile, ac sonorum; atquè intùs habent ferreum instrumentum, quo percutiuntur, ut sonitum reddant, novique Testamenti Prædicatorum ora significant, quæ plus durant, quàm Tubæ veteris Testamenti, altiùsque resonant. Notus namquè olim erat tantùm in Judæa Deus, nunc autem in toto Terrarum Orbe, ut rectè ostendit Amalarius Fortunatus, Episcopus Treverensis in libro tertio de Ecclesiasticis officiis capite primo, in quo hæc omnia diffusè declarat, sicut infrà videre licèt, eo scilicèt in loco, in quo de officio pulsandi Campanas habetur sermo. Hæc hactenùs de Campanis, ad Tubas relatis, ut rem præcipuam initio propositam prosequamur. Amalarius Fortunatus lib. 3. c. 1. Cap. 13.

CAP XI.

Campanarum sonitus diversi undè oriantur.

CAmpanarum sonitus diversi sunt juxtà materiæ, ac formæ diversitatem. Materia enim ex æris, stanni, plumbique mixtione constare solet, secundùm varia Opificum consilia, ut ait Hieronymus Magius. Nàm si gravem (inquit) sonum quæsiverint, stanni, plumbique non parum æri admiscent: si acutum, stanno, plumboque plus parcunt. Sed seculis superioribus, cum avaritia minus, ut Magius inquit, sæviret, vel major argenti foret, ut reor, copia, argentum multum opifices in fundendis Campanis admisce- Mag. c. 20. de Tintinn. Magius ubi supra.

re solebant. Id quod ex ipso antiquarum Campanarum sonitu planum profectò fieri tradit Magius, qui duas hujus generis Campanas in Sancti Bartholomæi Ecclesia apud suos conterraneos Anglarenses reperiri ait.

Anglara Magii Patria.

Formæ item Campanarum diversæ, majores videlicèt, & minores; magis, & minùs crassæ; magis quoquè, ac minùs oblongæ, vèl magis, & minùs latæ; nècnon magis, & minùs pyri, vèl magis, aut minùs petasi, vèl galeri, aut pilei formam repræsentantes, efficiunt sonituum diversitatem. Proptereà Magius ex diversitate formarum diversos Campanarum sonitus breviter colligit, & comprehendit in hæc verba: *Campanæ non solùm materiam, sed & formam plurimum ad soni magnitudinem, & suavitatem conducere certò scimus. Si humiliores, latioresque petasi, seù galeri, aut lebetis figurâ efformentur, sonum non admodùm magnum, & ingratum auribus edunt: Si verò longiores, crassioresque quàm artis ratio patitur, obtusum, nec latè dimanantem emittunt. Artis præscripto Campanæ altitudo duplici oris diametro constat, at paulò breviore mensurâ. Forma pyri longioris effigiem æmulatur, atque exprimit. Antiquorum Tintinnabula magis ad galeri, quàm ad hujusmodi pomi formam accedebant, erantque tenuiora, quamobrem, & rauca, & minùs, quàm nostra sint, sonora*. Hæc Magius ad verbum.

Mag. c. 10. de Tintin.

Formæ Campanarum diversæ sonitus efficiunt diversos.

Campanæ præscriptum est præceptô, vel regula fundendi Campanam.

Sonitus deniquè Campanarum diversitatem efficiunt diversa illa ferrea instrumenta, quibus Campanæ intùs pulsantur. Dicuntur autèm diversa, juxtà majòrem, & minòrem ferri quantitatem. Si enim ferreum illud instrumentum (quod *Rhopalum* græcè dicitur, latinè autèm *Malleus*, & *Lingua* nuncupatur) habeat cùm Campana proportionem, congruum Campanæ quantitati sonitum reddit, & auribus gratum; sin secùs, vèl obtusum, vel asperum, sivè nimis acutum (quem vulgò *squillantem* appellant) & auribus ingratum. Hinc ferreum illud instrumentum perpulchrè, ac satis propriè *Lingua* Campanæ nuncupatur, quippè quæ in ipsa Campana suo modo facit, quod Lingua in homine. De variis Campanarum formis fundendis; nècnon de Instrumentis, quibus *Campanæ* pulsantur, juxtà varias Campanarum formas faciendis, Vannuccius Biringuccius Senensis, Artifex Campanarum egregius, perscribit in sua Pyrotechnia, in qua etiàm docet quonàm pactò Campanæ in Turribus constitui, aut suspendi, & moveri debeant, multaque figuris delineatis optimè commonstrat.

Campanæ lingua quænam sit.

Campanæ lingua quænam sit.

Vannuc. Biringuc. lib. 6. à c. 10. usque ad 15.

CAP. XII.

De Musico Campanarum concentu, nècnon Turrium præstantiâ.

EX variis deniquè Campanarum formis peritissimorum hominum, etiàm musicarum arte, ac scitè quidèm factis; musicus Campanarum concentus fieri potest, immò solet, sicùt diversis in locis videre licet. Nàm, ut Hieronymus Magius in libello de Tintinnabulis, & Hieronymus Cardanus in libris de rerum varietate scriptum reliquerunt, apud Menapios, & Sicambros Populos ad utràmque Rheni, Germaniam, & Galliam dividentis, partem sitos; nècnon apud alias Christianas Nationes Campanæ à musices non ignaris efformatæ, atquè suspensæ in Turribus, ac deniquè à Musicis pulsatæ, musicum reddunt concentum, Organorum instàr.

Mag. c. 13.

Cardan. lib. 12. c. 58.

Antuerpiæ, quæ est Civitas Brabantiæ, ac Belgii totius celeberrimum Emporium, extat augustissimum Templum Beatæ Mariæ sempèr Virgini sacrum, Turrim ex candido marmore admirandæ altitudinis, hoc est, quadringentorum, & viginti pedum Antuerpiensium, teste Guicciardino habens constructam, in qua, ut ait Franciscus Swertus, fit musicus Campanarum concentus, adeò insignis, tantàque arte, & harmoniâ, ut non Campanas, sed Organum aliquod, exteris omnibus stupentibus, audire videàris. De hujus generis Campanarum harmoniâ Hieronymus Cardanus postquàm loquutus est de perpetuo Tubarum sono efficiendo, hunc ait in modum: *Revocavit hæc narratio memoriam ejus, quod Bruxellis in Belgica vidi; Nolæ plurimæ in circuitu positæ supèr Turri, ut fieri solet, vocum musicarum sonis proportionem obtinent: adeout gnari artis, & tangentes singulas pro notis descriptis, cantilenam pulsent, admiratione potiùs dignam, quàm jucundam auditu. Nàm Nolæ non retinent vocem, sed cum ictu statim desinit. Idem Lovanii, Antuerpiæque fit. Transferri etiàm potest ad urceos, aliaque vasa. Si dicas, quis usus harum Nolarum? Ut tota Civitas audiat musicam; quod commodum non est exiguum*. Hùcusque Cardanus, qui cum dicat, harmoniam Campanarum Bruxellensium admiratione potiùs dignam, quàm auditu jucundam; Franciscus Swertus Antuerpiensis de Campanarum Antuerpiæ harmoniâ ità inquit: *Utinam Cardanus hodiè Campanarum musicam Antuerpiæ audiret, secùs judicaret, nempè, & admiratione dignam, & auditu jucundam*. Hæc Swertus. Georgius autèm Braunius in Tomo quinto Civitatum Theatri de Turri, & harmoniâ Campanarum Cathedralis Ecclesiæ Antuerpiensis; nècnon de primariâ ejusdem Campanâ, dequè ipsamet Ecclesiâ in hanc loquitur verborum formam: *Primaria Antuerpiensis Ecclesia, Beatæ Mariæ semper Virgini inscripta, Collegiata, nunc Cathedralis est, amplitudine, magnificentiâque excellens, multis ornamentorum generibus decorata. Cujus eminentior Turris, Campanis destinata, mirabili structurâ ex candido marmore affabrè factâ, admirandæ altitudinis visitur; alta pedes quadringentos viginti, undè non tantùm sumptuosissima Civitatis Ædificia, sed & amœnissimi quòque versus Agri, Horti, & Prata, etiàm ultrà Scaldim in Flandria conspiciuntur. Sunt in ea triginta tres Campanæ promiscuæ magnitudinis, quæ tàm consonantem edunt sonum, & diversas Ecclesiasticas melodias ità exprimunt, ut ab harmonia musica vix eum distinxeris. Harum* Cam-

Turris admirandæ altitudinis.

Guicc. in Descriptio. Germaniæ inferioris, p. 133. in folio.

Franc. Suvert in Magium.

Card. lib. 12. de rerum varietate c. 58.

Campanarũ Bruxell. harmonia.

Franc. Swerts in Magium de Tintinnabulis.

Georg. Braunius tom. 5. Civitatũ pag. 27.

Hæc vide in to. 5. Civitat. pag. 27.

Turris admirandæ altitudinis.

Campanæ 33. in Ecclesia Cathedrali Antuerpiæ.

Harmonia Campanarũ musica.

Campanæ primæ magnitudo. *Campanarum prima tanta est, ut nulla in Belgio sit magnitudine vastior: octo enim pedes capit ejus altitudo, septem cum semipede hiatus in diametro.* Hucusque Braunius de quatuor Antuerpiensis Ecclesiæ rebus admiratione dignissimis, Turris videlicèt altitudine, Campanæ primariæ vastitate, Campanarum multitudine, & musico earumdem concentu, musicam organorum harmoniam repræsentante. Hæc obitèr dicta sint, ut harmoniam Campanarum musicam prosequamur.

Mechlinia item, vel Machlinia, vulgò *Melin* vocitata, quæ est Civitas Brabantiæ præclara, & Brabantiæ *Meditullium* non ineptè dici potest, Lovanio, Bruxella, vel Fruxellis, & Antuerpia tot clarissimis Urbibus interclusa, & undiquè quatuor milliaribus distans; habet Campanas, quæ organorum instàr, digitis tamen, ac pedibus pulsatæ, musicos, & varios quidèm concentus pro pulsantis arbitrio reddunt. Idem fit Bruxellæ, seù Bruxellis, Hallei, seù Hallæ, ac Trajecti, & aliis in locis illius Regionis. (Geor. Braun. to. 3. Theatri Civitatũ pag. 12.)

Leodium, quod est Germaniæ inferioris, quam *secundam* dicunt, Civitas maxima, miræ itèm magnitudinis habet Campanas, quæ musicos diversi generis concentus mirâ efficiunt arte. Nàm in Cathedrali Ecclesiâ, Sancto Lamberto dicatâ, octo sunt amplissimæ Campanæ, minusculæ verò duodecim ad Horarum pulsationem accomodatæ. Ad Campanæ harum maximæ pulsationem quatuor, & viginti requiruntur homines. Maxima enim Campana duabus, & quidèm magnis est cincta rotis, quæ circumligatæ sunt duobus deorsùm pendentibus funibus, quibus itèm alligati sunt quatuor, & viginti alii funiculi. Deindè homines duodecim trahunt vice versâ funes ab una parte, necnon duodecim alii ab altera parte; ità verò, ut, quando pars una deorsùm trahit, altera sursùm trahat. Qui sanè mos in pulsandis Campanis pro musico efficiendo concentu per totum Belgium observatur, sicut dictæ Civitatis, & Regionis Indigenæ, qui Romæ vitam degunt, omninò affirmant. (Geor. Braun. to. 1. Theatri Civ. pag. 21.)

Eccl. S. Pauli Leodii. In Ecclesia Sancti Pauli ejusdem Civitatis Leodii quatuor, & viginti Campanæ ad omne genus musices aptissimæ, organorum instàr manibus, ac pedibus pulsantur; immò tantâ sunt dispositæ arte, ut ex se, vi tamèn ponderum, instàr Horologii, die nocteque antequàm horæ personent, omnia horarum præambula, quæ sunt Antiphonæ, cuilibet diei festo congruentes, musicaliter, ut ità dixerim, decantent.

In Sancti Laurentii ejusdem Civitatis extant una, & viginti Campanæ, è quibus concentus musicus, & quidèm jucundissimus redditur non sine magna audientium voluptate: iis enim Campanis, & frequentèr quidèm, diversæ concinuntur cantiones, ad quas audiendas homines convolare solent.

Ibidem apud Cruciferos Campanæ complures, organorum instàr pulsatæ, omnibus redduntur gratæ ob musici concentus jucunditatem.

Argentoratum, sive Argentina, Civitas vetustissima, ac permagnifica, *Argentuaria, & Aurentina*, etiam dicta, apud Helvetios ad Germaniam superiorem pertinens, propè Rhenum sita; nobile ac ingens quoddam opus habet, cujus adsimile, si altitudo ejus, & artificium pensitentur, nèc in Germania, nèc in Italia, nèc in Gallia, nequè aliis in locis invenitur, sumptuosissima nempè Turris illa, quæ Anno Christi Domini 1277. inchoata fuit, atque viginti octo ferè annis usque ad fastigium consummata, quadris autem lapidibus, & perpulcrè figuratis ab ipsis fundamentis ad supremum usquè culmen erecta, ubique aëri, & vento pervia; cujus ascensus quatuor patet cochleis. Ubi verò crassities ejus in fastigium incipit acuminari, ibi octo insurgunt cochleæ. Supremus nodus, qui inferiùs vix modii magnitudinem habere videtur, tantus est, ut capacitas ejus quinque, aùt sex homines recipiat personatos. Turris autèm longitudo, sivè altitudo quingentos, & septuaginta quatuor geometricos habet pedes. Hæc ex Georgio Braunio in Tomo Theatri Civitatum primo. (Georg. Braun. to. 1. Theatri Civit. pag. 33.) (Turris admirandæ altitudinis, ac structuræ.) (Homines personati, hoc est magnæ staturæ. Braun. tom. 1. pag. 33.)

Admirabili dictæ Turris artificio admiranda Campanarum præstantia musico insignita concentu respondet. In alia intrà Ecclesiam Turri extat horologium mirâ profectò arte constructum, quod aliquot Anni festivitates præcipuas, vel solemnitates Ecclesiasticas repræsentat per Imagines quasdam, quæ referunt personas, & alias res diebus festis repræsentandis congruentes, dum horæ pulsantur. Anteà verò quàm horæ pulsentur, duo Angeli Tubas personantes repræsentati musicum reddunt concentum, quo expleto, horæ pulsantur: quibus tandèm pulsatis, Gallus etiam supèr Horologii verticem effictus magno cum strepitu alas concutit, deindè stàtim bis modo suo cantat. Hujus generis Horologium construxisse fertur Nicolaus Copernicus, vir arte Mathematicâ peritus, qui Anno Domini 1540. floruit, sed tàm insigni opere ad finem perducto, à Civitatis Consulibus, & Primatibus, oculis (ut ajunt) orbari jussus fuit, ne usquàm gentium tàm egregium opus construere posset. (Horologium mirâ arte cõstructum.) (Angeli Tubas personantes.) (Gallus effictus modo suo cantat.) (Horologii Auctor.) (Nicolaus Copernicus oculis orbatus.)

Admirandum, & valdè insigne Venetiis propè Sancti Marci Ecclesiam extat horologium à duobus effictis ex ære Mauris, hoc est, obscuri, aut nigerrimi coloris hominibus hinc indè pulsatum. Posteà verò quàm horæ pulsatæ sunt, è duorum ostiolorum uno, intèr quæ Deiparæ Mariæ semper Virginis sculpta infrà horologium Imago sedens repræsentatur, Angelus tubam personando exit, ut alterum ostiolum ingrediatur, à tribus comitatus Magis, qui dum antè dictam Imaginem transeunt, sese artificiosè flectunt, & inclinato capite, ipsam Imaginem venerantur, Angelumque intrà ostiolum ingredientem sequuntur. Id quod Franciscus Sansovinus in ejusdem Civitatis descriptione satis fusè, ac bellè quidèm scriptum reliquit, multis rebus lectu, ac scitu dignis enarratis de dicto Horologio, quod, ut ait idem Sansovinus, an-

no Domini MCDXCVI. artificiosè fuit constructum.

Musico autèm Campanarum concentu Campanariæ turres miro artificio constructæ, admirandisque Horologiis insignitæ, Gallisque cantantibus exornatæ, tàm in Germania superiori, quàm inferiori passim cernuntur. Quæ sane loca suis cum rebus ad musicos Campanarum concentus pertinentibus recensere, nimis longum foret. Postquàm verò in ipso musico Campanarum concentu describendo mentionem fecimus de Campanis earumdem admirandæ altitudinis, ac structuræ turribus, quæ in Germania superiori, & inferiori, hoc est, Flandria reperiuntur, silentio prætereundum non videtur illud, quod Flavius Blondus in libro primo Romæ instauratæ de turri Campanaria Basilicæ S. Petri Romæ scriptum reliquit hisce verbis:

Blondus lib. 1 num. 56.

Leo IV. Campanariam Turrim extruxit, quæ omnium prima in Orbe terrarum fuit. Hæc Blondus, qui dictam Turrim, omnium primam in Orbe terrarum fuisse dixit, vel ob altitudinis, aut structuræ præstantiam; vel illam omnium primam ratione temporis in Orbe terrarum fuisse intellexit, quasi dixerit nullam Turrim Campanariam ante illam ædificatam fuisse ad illud usquè tempus, hoc est, ad Annum Domini DCCCL. Nàm Frater Alphonsus Ciacconius Ordinis Prædicatorum in Leone IV. de hac Turri loquitur hunc in modum; *Anno 850. S. Petri Basilicam Leo Romanus Pontifex, novo ad usum rei divinæ, eoque magnifico Campanario exornavit; & nè hujusmodi in posterum obnoxia incursionibus, ac direptionibus esset, Vaticanum ipsum munire, & lapideis muris sepire instituit.* Hæc Ciacconius. Platina verò inquit: *Mœnibus Vaticanum cinxit; Leoninamque Urbem de suo nomine appellavit; necnon Turrim, quam adhuc cernimus, in Vaticano apud Sanctum Petrum ædificavit; & Fores Basilicæ S. Petri ab Agarenis direptas, ex argento restituit.* Hæc ex Platina, & Ciacconio colligere mihi visum fuit, ut mentionem in medium afferrem ab iis factam de dicta Turri, cujus fastigium circa An. Dom. MCCCIII. in nocte post festum S. Petri diem, ob incuriam Mansionariorum igne devastatum, Bonifacius VIII. præter alia, & multa quidèm beneficia eidem Basilicæ Sancti Petri collata, reparandum curavit; Campanisquè ob dictum incendium in terram collapsis, & confractis, sex novas, & duplicati quidèm ponderis Campanas, ut legitur in Codice manuscripto perantiquo Benefactorum ejusdem Basilicæ, fundendas mandavit. Anno autèm Dom. MCCCLII. paulò antè Clementis VI. obitum, teste Alphonso Ciacconio, dirus fulsit Cometes, & quatriduum antè ipsius mortem, eàdem Turri Campanariâ fulmine ictâ, culmen ejus magnâ ex parte disjectum fuit, & vi ignis Campanæ devastatæ fuerunt, quarum loco Anno Domini MCCCLII. Anno scilicèt primo Innocentii VI. novæ Campanæ factæ sunt, ut in prima Campana, quæ dicitur major, & in secunda Campana, quæ nuncupatur minor videre licet. Campanæ autèm sunt quinque, quibus incisæ sunt Inscriptiones, ut intrà leguntur, quæ quàmvis rudem contineant latinitatem, versuumque regulam, & quantitatem syllabarum interdùm non servent, eas tamèn ad rem historicam repræsentandam hoc loco apponere visum fuit.

Leo IV. Ann. 850.

Alphonsus Ciaccon. in Leone IV.

Plat. in Leone IV.

Bonifac. VIII. Beneficia erga Basilicam S. Petri.

Ciaccon. in Clem. VI.

Innoc. VI.

INSCRIPTIO

Majoris Campanæ Sancti Petri.

IN NOMINE DOMINI, MATRIS, PETRIQUE, PAULIQUE
ACCIPE DEVOTUM, PARVUM LICET, ACCIPE MUNUS,
QUOD TIBI CHRISTI DATUM PETRI, PAULIQUE TRIUMPHUM.
EXPLICAT, ET NOSTRAM PETIT, POPULIQUE SALUTEM
IPSORUM PIETATE DARI, MERITISQUE REFUNDI.
ET VERBUM CARO FACTUM EST.
ANNO MILLENO TRECENTENO CUM QUINQUAGENO
ADDITIS, ET TRIBUS SEPTEMBRIS MENSE COLATUR;
PONDERAT, MILLIA DECIES, SEPTIESQUE LIBRARUM.

INSCRIPTIO

Secundæ Campanæ.

IN NOMINE PATRIS, ET FILII, ET SPIRITUS SANCTI. AMEN.
AD HONOREM DEI, ET BEATÆ MARIÆ VIRGINIS,
ET BEATORUM APOSTOLORUM PETRI, ET PAULI.
VERBUM CARO FACTUM EST.
SOLVE JUBENTE DEO TERRARUM PETRE CATHENAS, QUI FACIS,
UT PATEANT CÆLESTIA REGNA BEATIS.
HÆC CAMPANA CUM ALIA MAJORI PONDERANTE $\overline{XVI.}^{m}$
POST CONSUMPTIONEM IGNITO FULGORE, ANNO PRÆCEDENTE IMMINENTE, FUSA EST, ANNO DOMINI MCCCLIII. MENSE JULII, ET PONDERAT HÆC MX., ET CENTENA LIBRARUM. AMEN.

INSCRIPTIO

Tertiæ Campanæ, quæ pulsatur pro Auditoribus Rotæ.

NOMINE DOMINICO PATRIS, PROLISQUE SPIRATI
ORDINE TERTIAM PETRI PRIMÆ SUCCEDERE NOSCANT
PER DIES PAUCOS QUOTQUOT SUB NOMINE DICTO
SANCTAM ECCLESIAM COLUNT IN AGMINE TRINO. AMEN.

IN-

INSCRIPTIO

Quartæ Campanæ, quæ pulsatur, dum Populus ad sanctam convocatur Concionem.

ANNO DOMINI MCCLXXXVIIII. AD HONOREM DEI, ET BEATÆ MARIÆ VIRGINIS, ET SANCTI THOMÆ APOSTOLI TEMPORE FRATRIS JOANNIS DE LEODIO MINISTRI, FACTUM FUIT HOC OPUS DE LEGATO QUONDAM DOMINI RIKARDI DOMINI PAPÆ NOTARII. GUIDOTTUS PISANUS ME FECIT.

INSCRIPTIO

Campanæ parvæ, quæ prior pulsatur in diebus festis.

MENTEM SANCTAM SPONTANEAM, HONOREM DEO, ET PATRIÆ LIBERATIONEM.
AVE MARIA GRATIA PLENA DOMINUS TECUM;
BENEDICTA TU IN MULIERIBUS,
ET BENEDICTUS FRUCTUS VENTRIS TUI.

An. Domini 1610. Nunc autèm, Anno scilicèt Domini 1610. Septembri mense, dictæ Campanæ translatæ fuerunt suprà Basilicam S. Petri novam intrà unum ex quatuor minoribus Tholum, quem vulgò *Cuppulam* vocant. Deindè 26. die mensis Octobris eadem Turris Campanaria, culmine olim dejecto, funditùs fuit eversa cum aliis vetustissimis ædificiis, quæ admirandum Basilicæ novæ prospectum, ac situm impediebant. In aliis itèm Campanis cœterarum Basilicarum, & Ecclesiarum, tàm Urbis Romæ, quàm aliorum locorum extant Inscriptiones, hisce, quas vidimus, aliquâ ex parte adsimiles.

Basilicæ Lateranensis Campanæ. In primaria Basilicæ Lateranensis Campanâ, quæ Anno Domini 1389. fusa legitur, intèr sacra nomina, & mutila quædam verba, & inexplicabilia, fit mentio de Bonifacio IX. (Bonifac. IX.) qui anno eòdem Summus Pontifex creatus fuit. (Honorius III) In secunda Campana Honorii III. nomine insignitâ, & ob vetustatem perfractâ, sed Anno Domini 1504. restituta, fit mentio de Ranutio Farnesio Cardinale, (Ranutius Farnesius Card.) & Pauli III. nepote, necnon Basilicæ Lateranensis Archipresbytero: ità etiàm in tertia, & quarta, Artifice dictarum Campanarum commemorato.

Basilicæ S. Mariæ Majoris Campanæ. In tribus Basilicæ Sanctæ Mariæ Majoris Campanis minoribus, quarum duæ Anno Domini 1285. alia verò 1291. fusæ leguntur, extant Inscriptiones ad honorem omnipotentis Dei, ac Deiparæ Mariæ semper Virginis venerationem, juxtà verborum formas jàm à nobis enarratas; (Pag. 165. & 166.) necnon illa Inscriptio ad Sanctæ Agathæ corporis caput in sepulchro reperta, & à nobis in capite hujusce Commentarii sexto explicata. (Cap. 6.) Quæ omnia superiùs videre licet. In ipsis itèm inscriptionibus leguntur Artificum Campanarum nomina, & eorum, qui pecuniam in eos sumptos erogarunt.

Ecclesiæ Jesuitarū Campana. In majori tandèm Ecclesiæ Jesuitàrum Campana, quæ ex Anglia delata fuit, hæc legitur Inscriptio:

FACTA FUIT ANNO DOMINI 1400. DIE VI. MENSIS SEPTEMBRIS.
SANCTA BARBARA ORA PRO NOBIS.

Hùcusquè de Campanarum Inscriptionibus, ob mentionem de Campanaria Turri Basilicæ Sancti Petri à Blondo, necnon ab aliis tàm splendidè factam, digredi aliquà ex parte mihi visum fuit, ut eò, undè digressi sumus, revertamur.

Quàmvis autèm in Italia, & aliis locis Campanæ in eàdem Turri complures deditâ operâ ità concinnatæ, uti jàm vidimus, non reperiantur, ut artificiosos musicæ concentus efficiant; Romæ tamèn, & alibi non desunt Campanæ, quæ suavem, & amænum sonum reddunt; nonnullæ itèm, etsi non arte, vel non deditâ operâ ità fuerunt concinnatæ, ut artificiosum reddant sonitum; musicum tamèn concentum quendam efficere inveniuntur, dùm aliquas musicæ consonantias, quàmdam scilicèt symphoniam emittunt. Romæ itaquè in Ecclesia Sanctæ Mariæ *ad Montes*, (Romæ, S. Maria ad Montes.) & in Ecclesia Sanctæ Catharinæ *ad Funarios* (S. Cathar. ad Funarios.) alitèr *de Rosa*, necnon alibi extant Campanulæ, quæ musicum quemdam reddunt concentum. Bononiæ autèm Campanas musicas olim fuisse Hieronymus Magius in libello de Tintinnabulis testatur hisce verbis: (Bononiæ in Eccl. Episcop. Magius c. 17. de Tintinnab.) *Vidimus olim Bononiæ in Æde Episcopali antiqua tria Tintinnabula argentea, eà arte facta, ut cum à Sacerdotibus, musices non ignaris, ad sonum edendum moverentur, musicos concentus emitterent.* Hùcusquè Magius de argenteis Bononiæ Campanis, de quarum concentu musico hæc dicta sufficiant, ut scopum nostrum primarium, multiplicem scilicèt Campanarum usum in sancta, & universali Dei Ecclesiâ, tàm videlicèt apud Viros Laicos, quàm Ecclesiasticos receptum tandèm aliquandò explicandum aggrediamur, officio pulsandi Campanas priùs explicato.

CAP. XIII.

De Campanario, sive de officio pulsandi Campanas.

Antequàm ad multiplicem Campanarum usum in Ecclesia Sancta Dei receptum accedamus, Nomen, & Officium, illius, qui Campanas pulsare debet, explicare necesse est. De officio pulsandi Campanas, ac de nomine ipsius, qui eas pulsare debet, habetur sermo in libro primo Decretalium (Lib. 1. Decretal. c. 1.) Titulo 27. capite primo, in quo post officium Sacristæ Titulo 26. comprehensum, recensentur ea, quæ pertinent ad officium Custodis, (Mansionarii, vel Custodis cura quænam sit.) de quo ità ibi legitur: *Custos Ecclesiæ, cui ea, quæ Ecclesiæ competunt, custodienda*

committuntur, *oportet*, *ut sui Archidiaconi jussioni in cunctis obediat*: *in Canonicis horis signa Tintinnabuliorum pulsanda*, *ipso Archidiacono jubente*, *ab eo pulsentur*: *Pallia*, *vel linteamina Altaris*, *seu cuncta utensilia Ecclesiæ indesinentèr custodiat*, *Lampades*, *& laternas in accendendo*, *seu extinguendo pervigil existat*. Hæc ibi de officio Custodis, qui est Sacristæ minister, & à Campana pulsandâ, nunc vulgò *Campanarius*, vocitàtur; olim verò, in primitiva scilicèt Ecclesiâ, *& Custos*, *& Mansionarius* nuncupabatur. *Custos* ob rerum Ecclesiasticarum custodiam, seù curam, *Mansionarius* autèm à mansione vocitabatur, ut Onuphrio Panvinio placet, hæc verba scribenti: *Mansionarius dictus est Custos*, *& Conservator Ædium Ecclesiasticarum*, *Templorum*, *& Altarium*: *itèm familiaris*, *& domesticus*, *à mansione*. *Multi ex his erant in Ecclesia Romanâ*, *quorum major*, *Primus mansionarius vocabàtur*. *Unius horum*, *& ejusdem muneris meminit Divus Gregorius in libris Dialogòrum*: *Hodiè in multis Ecclesiis extant*, *curamque Psalmodiæ*, *& Altaris habent*. Hæc Panvinius. De hujusce officii nominibus mentionem facit Sanctus Gregorius Magnus in tertio libro Dialogorum cap. 24., & 25. dum loquitur de S. Theodoro, & S. Abundio Mansionariis, qui modo *Custodes*, modò *Mansionarii* appellantur. Nàm in capite 24. cujus Titulus est de Theodoro Mansionario Beati Petri Apostoli Urbis Romæ, Sanctum Petrum ait apparuisse, & loquutum fuisse Theodoro, qui ad lampades concinnandas quàdam nocte citiùs, quàm solebat, surrexerat. In capite autèm 25. loquitur de S. Abundio, Ecclesiæ Sancti Petri Mansionario, & Custode nuncupato, ad quem à Sancto Petro Puella quædam paralytica sananda missa fuit, quam statim sanatam fuisse, manu ipsius Puellæ à S. Abundio tactâ, Sanctus Gregorius ibidem narrat.

Custodis officia plura.

Sacristæ Minister.

Mansionarius, & Custos idem.

Panv. de interpr. vocum obscurarum Eccles. post Vitas Summorum PP. à Platina conscriptas.

Mansionarii olim erant multi in Ecclesia Romana.

S. Greg. lib. 3. Dialog. c. 24., & 25. Tom. 3.

S. Theodorus Mansionarius die 26. Decem. Martyr. Rom.

S. Abundius Mansionar., & Custos die 14. Aprilis in Martyr. Rom.

De Theodoro Mansionario Ecclesiæ Beati Petri Apostoli Urbis Romæ Sanctus Gregorius loquitur in hæc verba: *Adhùc supersunt aliqui*, *qui Theodorum*, *ejus Ecclesiæ Custòdem noverunt*, *cujus narratione innotuit res*, *quæ ei contigit valdè memorabilis*. *Quòd quàdam nocte dum citiùs ad melioranda juxtà januam lumina surrexisset*, *ex more ligneis gradibus sub lampade positus stabat*, *& lampadis resovebat lumen*. *Tunc repentè Beatus Petrus Apostolus in stola candidâ deorsùm in pavimento constitit*, *eique dixit*: *Colliberte quarè tàm citiùs surrexisti*? *Quo dicto*, *ab oculis aspicientis evanuit*. *Sed tantus in eum pavor irruit*, *ut tota in illo corporis virtus deficeret*, *& per dies multos de strato suo surgere non valeret*. *Quâ in re quid idem Beatus Apostolus servientibus sibi voluit*, *nisi præsentia sui respectus ostendere*: *quià quidquid pro ejus veneratione agerent*, *ipse hoc pro mercede retributionis sine intermissione sempèr videret*. De Abundio Mansionario itèm Ecclesiæ Beati Petri hunc loquitur in modum: *Alius hic non antè longa tempora*, *sicut nostri seniores referunt*, *custos Ecclesiæ Abundius dictus est*, *magnæ humilitatis*, *atquè gravitatis Vir*, *itâ omnipotenti Deo fidelitèr serviens*: *ut idem Beatus Petrus Apostolus signis ostenderet*, *quam de illo haberet æstimationem*. *Nàm cum quædam Puella paralytica in ejus Ecclesia permanens*, *manibus reperet*, *& dissolutis renibus corpus per terram traheret*: *diùque ab eòdem Beato Petro Apostolo peteret*, *ut sanari mereretur*, *nocte quadam ei per visionem astitit*, *& dixit*: *Vade ad Abundium Mansionarium*, *& roga illum*, *atquè ipse tibi salutem restituet*. *Cumque illa de tantâ visione certa esset*, *sed*, *quis esset Abundius*, *ignoraret*, *cæpit hùc*, *illùcque per Ecclesiæ loca se trahere*, *ut quis esset Abundius investigaret*. *Cui repentè ipse factus est obviam*, *quem quæsivit*, *eique dixit*: *Rogo te pater*, *indica*, *quis est Abundius custos*? *Cui ille respondit*: *Ego sum*. *At illa inquit*; *Pastor*, *& nutritor noster Beatus Petrus Apostolus ad te me misit*, *ut ab infirmitate istâ liberare me debeas*. *Cui ille respondit*: *Si ab ipso missa es*, *surge*, *manumque ejus tenuit*, *& eam in statum suum protinùs erexit*. *Sicque ex illa hora omnes in ejus corpore nervi*, *ac membra solidata sunt*, *ut solutionis illius signa ulteriùs nulla remanerent*. De dictis Mansionariis, hoc est, de Sancto Abundio, & Sancto Theodoro fit mentio in Martyrologio Romano: De illo in 14. Aprilis die; de hoc autèm in die 26. Decembris.

S. Greg. lib. 3. Dialog. c. 24. Tom. 3.

S. Greg. lib. 3. Dial. cap. 25. S. Abund. appellatur Custos, & infra nuncupatur Mansionarius quia idem sunt Custos, & Mansionarius.

Abundius Mansionarius

Abundius Custos.

S. Abundius. S. Theodorus.

Nomen igitùr tàm *Custodis*, quàm *Mansionarii* antè mille, atquè ampliùs annos pro *Campanario* sumebatur. Quod etiàm nunc Romæ viget, dum Mansionarii, præsens etiàm in tempus pulsant Campanas, nècnon pulsandas curant, & præsèrtim in Basilica Sancti Petri, ubi S. Theodorus, & S. Abundius tali officio functi jàm fuerunt, quos ordinibus sacris insignitos, & superpelliceo indutos fuisse omninò censendum est, sicut hodiè Mansionarii esse solent, qui Presbyteratus ordine, vèl ordinibus saltèm minoribus decorantur anteàquàm ad officium Custodis, aùt Mansionarii assumantur. Itaquè *Mansionarii*, ad quos pertinet etiàm cura pulsandi Campanas, tales esse debent; non enim ab homine quòpiam indifferentèr pulsandæ sunt, quippe quæ aquâ benedictâ lavantur, & Oleo sancto Infirmorum, sanctoque Chrismate unguntur, multiplici signo Crucis intèr ungendum adhibito; nècnon thymiamate, ac myrrhâ, vel thure saltèm suffumigantur, atquè hunc in modum Orationibus, Psalmis, & Antiphonis intèr benedicendum recitatis, Campanæ divino cultui dedicatæ consecrantur, additâ postremò Evangelicâ lectione, uti suo jam loco, & pleniùs quidèm, dictum fuit. Cùm itaquè res ità sese habeat, Campanæ quatenùs consecratæ, ac divino cultui dicatæ, non à Laicis pulsandæ forent, sed ab iis, qui sacris Ordinibus, ac saltèm minoribus decorati fuerunt, vel Deo saltèm dicati reperiuntur, cujusmodi etiàm sunt Clerici nondùm sacris Ordinibus ullis initiati, sed habitu laicali deposito, clericali tantùm habitu, ac primâ tonsura insigniti, & superpelliceo induti, de foro Ecclesiæ facti sunt, ut legitur in Pontificali Romano, & in ipsâ clericali ordinatione ab Episcopo id ità esse aper-

Mansionarii officium.

Benedictio Campanarû.

Cap. 5.

Campanarius Ordinibus saltem minoribus, vel primâ tonsurâ decoratus esse debet.

Pontif. Rom. par. 1.

apertè declaratur. Hujus generis itèm sunt Religiosi, ac Religiosæ Feminæ; Illi laicali habitu deposito, & Ecclesiastico induti, & capitis corona, quam *tonsuram*, *& clericam* vulgò appellant; Hæ autem velatæ, aùt sacratæ, *Monialesque* nuncupatæ: *Conversi* verò (ut ajunt) & *Conversæ* non itèm rebus hisce carentes. Quàmvis verò Clerici, nècnon Religiosi, ac Religiosæ Fæminæ primo loco memorati, Campanas pulsare queant: hoc tamèn officium etiàm ad Ostiarium pertinere censetur, qui scilicèt Ostiarius est unus ex illis quatuor, qui ad Ordines minores assumuntur. Quòd autèm munus pulsandi Campanas etiàm pertineat ad Ostiarium, ex eo constat, quòd, ut legitur in Pontificali Romano, ii, qui ad Ordinem Ostiariatus ab Episcopo assumuntur, sivè ordinantur, Clavibus Ecclesiæ sibi ab Episcopo datis, Archidiaconus, vel alius Archidiaconi vice fungens, ducit eos superpelliceo indutos ad Ostium Ecclesiæ, & facit illos claudere, & aperire, tradit etiàm eis funem Campanarum, faciens eos pulsare Campanas, deindè illos reducit ad Pontificem, benedictionem Domini ab eòdem Episcopo accepturos. Hæc ex Romano Pontificali de Ostiarii officio, quod est etiàm pulsare Campanas. Quàmvis enim Clerici, Beneficiati, & Canonici, dum alicujus Basilicæ, vel Ecclesiæ Collegio, quod *Capitulum* vocitàtur, adscribuntur, vel, ut ità dicam, incorporantur, Tintinnabulum, seù Campanulam pulsare soleant; hoc tamèn tantùmmodò in signum jurisdictionis, & possessionis, vel incorporationis ab iis fieri solet; ab Ostiariis autèm pulsatur Campanula ratione suscepti Ordinis, qui est intèr quatuor minores primus. Cùm itàque res ita sese habeat, officium pulsandi Campanas nonnisi ab illis, qui vel minoribus Ordinibus, vel primâ saltèm tonsurâ in Sanctâ Dei Ecclesiâ sunt insigniti, exerceri jure potest, ac debet; immò proptèr Campanæ significatum hujus generis officium à Presbytero subterfugiendum non esse ait Amalarius Fortunatus, Episcopus Treverensis in tertio de Ecclesiasticis officiis libro, in cujus initio Campanas Ecclesiasticas originem à tubis veteris Testamenti traxisse, illasque ora Prædicatòrum novi Testamenti significare demonstrat. Quæ sanè omnia, etsi superiùs tetigimus, & quidèm summàtim, ut Campanarum originem, nècnon similitudinem, ac dissimilitudinem intèr Tubas, & Campanas ostenderemus; hoc tamèn loco Amalarii verba recitanda videntur, quibus Campanarium officium ob earumdem Campanarum significatum à Presbytero subterfugiendum non esse ostendit in hanc verborum formam: *Prædicationem*, (inquit) *quam significabat clangor Tubarum, Hieronymo exponente, significat Signum*, (hoc est, Campana) *quod in nostra Ecclesia reboat, Signum nostrum* (Campana scilicèt nostra) *est ex metallo æris. Æs est metallum durabile, & sonorum. Habet idem Signum* (hoc est Campana) *interiùs plectrum ferreum, quo tunditur, ut audiatur. Oraque Prædicatorum significat novi Testamenti, quæ plus durant, quàm tubæ veteris Testamenti, atquè altiùs resonant. Ora Prædicatòrum nostròrum durabunt usquè in finem; & auditur longè sonus eorum usquè in fines terræ. Tempore Judæorum notus erat tantùm in Judæa: At nunc in omni terra. Vas metallii æris ora significat, ut diximus, Prædicatòrum; Ferrum interiùs, Linguam eorum.* Et infrà: *Campanæ funis, qui habet initium à ligno* (*cui scilicèt alligatur*) *Scripturam sacram significat Novi Testamenti, descendentem à Ligno Dominicæ Crucis. Quod tamèn lignum à superioribus continetur, quia Dominica Crux à Prophetis, & antiquis Patribus continetur: qui funis usquè ad manus Sacerdotis pertransit: etenim Scriptura ad opera Sacerdotum debet transire.* Hæc Amalarius, qui post multa alia, quæ brevitatis gratiâ sunt silentio prætereunda, hortatur Presbyterum, ne Campanam pulsare despiciat, dum hisce loquitur verbis; *Ne despiciat Presbyter hoc opus agere, ut in isto imitator sit filiorum Aaron, sicut, & in multis cæteris. Qui se cognoscit debitorem esse prædicationis, non debet se retrahere à movendis Signis* (hoc est, Campanis) *cum ex iisdem possit prædicare Populo.* Hæc Amalarius de præstantia, & significatu Campanarii, & officio pulsandi Campanas.

Istùc ferè ipsum scriptum reliquit Rupertus Abbas Tuitiensis, in primo de divinis officiis libro hisce verbis: *Hæc igitur Ecclesię Signa* [hoc est Campanæ] *atquè illa Tubæ legales, unum atquè idem significant, scilicèt sanctos Ecclesiæ Prædicatòres.* Hæc Rupertus, qui post alia multa ad capitis calcem, sermonem de Campanis, Prædicatores significantibus, ità concludit: *Trinum itaquè solemnis diei classicum, idest, Matutinum, Vespertinum, & quod ad Missæ pulsatur initium, sic imitetur Evangelicus Prædicatorum Chorus, ut sempèr prædicet lamentationes præsentis vitæ, carmen futuræ, & Væh Gehennæ.* Hæc Rupertus de Campanis, quæ significant Prædicatòres.

Campanæ itaquè, ut omnia hùcusque de officio pulsandi eas paucissimis repetam verbis, quatenùs consecratæ, ac divino cultui dicatæ, necnon quatenùs Prædicatores Verbi Dei significant, non à Laicis pulsari deberent, sed à Presbyteris (Amalario consulente, atquè hortatore) sicut ab aliis Ecclesiasticis viris, vel ab Ostiariis, aut Janitoribus Ecclesiæ superpellicei indutis, aut ab iis, qui minoribus ordinibus, vel primâ saltem tonsurâ, uti jam diximus, sunt insigniti; necnon à Religiosis viris juxtà qualitates superiùs assignatas. Idcircò Joannes Stephanus Durantus vir doctissimus, & insignis, in primo de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ libro scribit, congruum esse, ut Campanarii in Campanis pulsandis existant superpelliceis induti. Ipse nàmque Durantus, rebus omnibus ad benedictionem, vel consecrationem Campanarum pertinentibus, necnon origene, usibus, & effectibus earùmdem diligentèr pensitatis, multa post tandèm in trigesimo primo ejusdem libri capite de Campanis conscripta, ità paucis inquit verbis: Eos

Ostiarii officium.

Pontif. Romanū par.1.

Campana à Presbytero pulsanda. Amal. Fort. lib.3.c.1.

Cap.8.9.& 10.

Amalar. ubi suprà.

Hier. in Joel 2.To.5.

Psal.75.

Lingua Campanæ. Guill. Durandus lib. 1. Rationalis ca. 4 n.5.

Campana à Presbytero pulsanda.

Ruper. Abb. lib.1.cap.16. tom.4.

Cap.16.

Campana à Clericis primâ saltem tonsurâ insignitis pulsari debet.

Steph. Dur. lib.1.c.22.

Steph. Dur. lib.1.c.31.

Eos verò, qui Campanas pulsant, congruit superpelliceis indui. Hanc autem congruentiam ex Concilio itèm Coloniensi desumptam esse innuit. Verba Concilii sunt hæc; *Campanarios cereis accendendis, aliisque in Choro ministrationibus intentos, deceret superpelliceis indui*. Hæc ibi de Campanariis. Quàmvis autèm in Concilio Coloniensi primo indumentum superpellicei ad officii Campanarii decentiam referatur; in secundo tamèn Concilio Coloniensi, ut Campanarius in suis officiis exequendis utatur superpelliceo, decernitur in hæc verba; *Statuimus igitùr, ne liceat Campanariis, seu Matriculariis nutrire barbam, aut in veste laica in Ecclesiis circumcursitare, sed ministeria sua in superpelliceis exhibeant*. Concilium hoc in loco indefinitè loquitur de ministeriis Campanarii, ergo de omnibus ministeriis ad Officium Campanarii pertinentibus, Decretum illud intelligi posse videtur. Nàm Propositio indefinita sine signo universali pro universali sumitur, teste Aristotele in primo Priorum libro capite primo. Itaquè si ministeria Campanarii indefinitè sumpta, cum superpelliceo exercenda sunt, ergo multò magis Campanarum pulsatio; cùm Campanarius, cujus munus est pulsare Campanas, *à Campana ipsa* nomen sibi sortiatur. Immò si omnia, quæ de Campanis hùcusque à nobis dicta sunt, rectè perpendantur, munus pulsandi Campanas omnia alia ministeria Campanarii antecellere, dicas necesse est. Quæ profectò cùm ità sese habeant, Campanæ nullo modo à Laicis, nec sine superpelliceo ab Ecclesiasticis viris pulsari debent. Hæc sunt, quæ de Campanario, sive de officio pulsandi Campanas mihi dicenda videbantur. Nunc reliquum est, ut multiplicem Campanarum usum in sancta, & universali Dei Ecclesia receptum aggrediamur.

Concil. Colonien. 1. c. 31. tom. 5.

Concil. Col. 2. c. 13. tom. 5.

Propositio indefinita sumitur pro universali. Arist. lib. 1. Priorum c. 1.

Campanæ nullo modo à Laicis, & ab Ecclesiasticis non sine superpelliceo pulsari debent.

CAP. XIV.

De multiplici Campanarum usu in sancta, & universali Dei Ecclesia recepto.

MUltiplex profectò est Campanarum usus in sancta, & universali Dei Ecclesia receptus, qui majori ex parte, & quidèm sàtis bellè, præsèrtim verò Ecclesiasticus, duobus versibus comprehensus est à quopiam homine conscriptus, per *prosopopæjam*, idèst, per personam fictam, figuram scilicèt illam, quâ rebus inanimatis personam, & orationem tribuere interdùm solemus, ut factum esse constat in duobus versibus infrà positis, in quibus Campana ipsa de se loquens inducitur in hæc verba:

Prosopopœja.

Laudo Deum verum, Plebem voco, Congrego Clerum,
Defunctus ploro, Nimbum fugo, festaque honoro.

Duobus hisce versibus (quos ob rhythmicas quasdam syllabarum desinentias à Leone fortasse quodam, hujus generis versuum inventore, *Leoninos* appellant) varii Campanarum usus in sancta Dei Ecclesia recepti comprehensi sunt; quorum primus ad veri, & omnipotentis Dei laudem insinuandam, & honorem indicandum pertinet. Ad hanc rem præstandam intèr divina interdùm officia recitanda, & intèr Missarum solemnia, præsèrtim verò in sacrosancto Missæ sacrificio Campanæ pulsantur. Istùcipsum faciendum insinuatur, dum Populus ad Ecclesiam per Campanarum sonitum convocatur, & Clerus eòdem invitatus congregatur; Pulsantur itèm Campanæ, dum Ecclesiasticæ festivitates, & Sanctorum solemnitates celebrantur, defunctique ad Ecclesiam sunt deferendi, ac deniquè dùm ad nimbos, & grandines, aut procellas fugandas pulsari solent; Quæ sanè omnia duobus illis versibus comprehensa, singulàtim, & quidèm pleniùs explicanda esse censemus, cæteris Campanarum usibus ad Ecclesia receptis, necnon rebus aliis, ad quemlibet Campanæ pulsandæ usum pertinentibus, pensitatis, & explicatis.

Dicti versus Leonini mēdiuè recitantur à Glossatore in lib. 1. Extravag. de Offic. Cust. c. 1.

CAP. XV.

De usu pulsandi Campanas pro Clero congregando, Populoque convocando ad divina officia celebranda, & ad Conciones audiendas.

SIcut in veteri Testamento, uti jàm in capite de origine Campanarum, & de similitudine, ac dissimilitudine intèr Tubas, & Campanas diffusè diximus, ad Tubarum clangorem ex divino præcepto, ut legitur in capite Numerorum decimo, multa fiebant; ità nunc ad Campanarum sonitum in novo Testamento multa, illisque modo suo similia, celebrantur, singulatim hoc loco explicanda. Quâ in re præstanda, Ritus cujusque Auctorem, sive inventorem in medium afferre conabimur. Cap. 2. Num. 10.

De Campanis ad officia divina pulsandis.

QUisnam Ritum pulsandi Campanas pro Clero in primis, deinde pro Populo ad divina officia, necnon ad Conciones, & ad Missarum sacrificia convocando, instituerit, non satis constat. Nàm, ut in primo hujusce nostri Commentarii diximus capite, in quo de inventione, atquè antiquitate Campanarum verba fecimus, & diffusè quidèm, hunc Ritum à Sabiniano Pontifice Maximo antè mille circitèr annos institutum fuisse scribunt Polydorus Virgilius in libro sexto de inventoribus rerum, Platina in Sabiniano, Franciscus Petrarcha, & alii, præsèrtim verò Onuphrius Panvinius in Epitome Summorum Pontificum dicens: *Hic Papa Campanarum usum invenit, jussitque, ut ad horas canonicas, & ad Missarum sacrificia pulsarentur in Ecclesia*. Hæc Panvinius, cui profectò sententiæ, aut opinioni adversantur Sancti Hieronymi verba, quæ quàmvis in primo capite ad antiquum Campanæ pulsandæ

Cap. 1. Sabinian. ann. Dñ. 606. Polyd. Virg. lib. 6. c. 12. Onuphrius Panvin. in Sabiniano.

dæ in Sancta Dei Ecclesia usum à nobis fuerint recitata, hoc tamèn loco tandèm repetenda censemus, ut probabiliùs ostendamus hujusce Ritus institutorem.

S. Hieronym. ann. Dñi 422. Sabinian. 606.

S. Hieron. in Regula Monach. cap. 33. tom. 9. p. 627.

Quàmvis itaquè hujus generis Ritus inventum Sabiniano ab iis, quos nupèr recensuimus, tribuatur; verba tamèn Sancti Hieronymi, quem antè Sabinianum ducentos circitèr annos floruisse constat, huic opinioni omninò refragantur. Hieronymus enim in Regula Monacharum, dum loquitur de matutino, & de modo recitandi officium divinum, facit mentionem de sonitu Campanæ in nocte hisce verbis: *Ad matutinas excubias, media nox vos præparet. Nullam ex vobis dormientem reperiat Campanilis sonus.* Hæc Sanctus Hieronymus, qui in capite trigesimo nono ejusdem Regulæ, postquàm verba fecit de horis vespertinis, de sonitu Campanulæ, sorores ad Ecclesiam post cœnam vocantis, loquitur hunc in modum: *Post peractam cœnam, vel si omittitur, post aliquam horulam, juxtà exigentiam temporis ad Ecclesiam sorores Campanula vocet: ubi vel de Sanctorum, vel de aliis mirabilibus Dei lectio devota dicatur.* Hùcusque Sanctus Hieronymus. Ex his profectò locis usum Campanæ pro Sanctimonialibus ad Ecclesiam convocandis tempore Sancti Hieronymi antè Sabiniani tempora fuisse apertè constat. Propterea censendum videtur, sententiam probabiliorem esse illorum, qui Campanæ inventum [quantùm ad Ecclesiasticum usum] Paulino Sancto, & Episcopo Nolano adscribunt. Paulinus enim, uti jam diximus, Sanctorum Augustini, & Hieronymi coætaneus fuit, sicut Epistolæ invicem scriptæ id ità esse testantur; immò, ut ait Tritthemius, S. Augustini Discipulus fuit. Addè etiàm, quòd propterea Campanæ à Nola, ex præcipuis Campaniæ Urbibus una, cujus Episcopus fuit Sanctus Paulinus, *Nolæ* jàm dictæ; & à Campania ipsa Italiæ Provincia, *Campanæ* itèm ab omnibus præsens in tempus vocitantur: Nàm Sanctus Paulinus Episcopus Nolanus Campanæ usum primus in suam Ecclesiam invexisse creditur, atque id ità esse vulgata, seu communis docet opinio, quasi priori sæculo dictus Campanæ usus fuerit ignotus, vel potiùs in Ecclesiis non receptus.

S. Hieronym. c. 39. p. 632.

S. Paulinus inventor usus Campanæ in Ecclesiis, & S. Augustini Discipulus, ex Tritthemio in Paulino ann. Dom. 420.

Sabiniani revocatio, vel institutio pulsandi Campanas.

Etsi ergo hujus generis Ritus Paulino Sancto, & Episcopo Nolano juxtà opinionem magis vulgatam adscribitur; fieri tamèn potest, ut Sabiniani tempore dictus Ritus, quatenùs non ubique apùd Ecclesiasticos viros receptus, vel quatenùs fortasè intermissus, ab ipso Sabiniano, vel institutus, vel in usum revocatus ad Missarum sacrificia indicanda, & ad horas in Ecclesiis divini officii gratiâ distinguendas intelligatur. Divina officia distinctionibus horarum comprehenduntur, quæ sunt *Officium nocturnum*, seu *Matutinum*, *Prima*, *Tertia*, *Sexta*, *& Nona*. *Vesperæ itèm*, *& Completorium*. Hæc autèm ex Joannis Beleth meditatione juxtà septem hominis ætates, infantiam, pueritiam, adolescentiam, juventutem, virilitatem, senectutem, ac decrepitatem instituta videntur; ut hoc Symbolo Creator omnipotens in omnibus, vel pro omnibus ætatibus à nobis laudetur, & oretur. Vel, ut reor, ad imitationem Prophetæ David in Psalmo dicentis: *Septies in diem laudem dixi tibi*: quàmvis enim particula illa, *Septies*, universitatem, & perennitatem significet, sicut Doctores dictam voculam interpretantur eòdem in loco Psalmi; Nicolaus tamèn Lyranus dictum illud ad septem horas canonicas referri posse ait. Adde etiàm, quòd particula, *Septies*, frequentiam quoquè significat juxtà dictum Proverbiorum illud: *Septies in die cadet justus, & resurget*: Justus enim, ut ait Glossa, cadere, idèst peccare frequentèr memoratur quantùm ad peccata venialia, sine quibus hæc vita non ducitur. Nàm per ignorantiam, vel oblivionem, vel surreptionem, per necessitatem, vel fragilitatem carnis singulis diebus, &c., frequentèr peccàmus; Justus tamèn resurgit, quia justus est, nec ejus justitiæ humana præjudicat fragilitas. Hùc etiàm spectare videntur septem illæ horæ canonicæ, ad quas recitandas Clerus convocatur, & Populus ad easdem, atquè ad Conciones audiendas per Campanarum pulsum invitatur.

Joann. Beleth c. 26. ad calcē Rationalis divinorum officiorum Durandi.

Ps. 118. Basil., & Aug. 24. Prov.

Prov. 24.

CAP. XVI.

De Campanis in sacrificio Missæ pulsandis.

Chron. Conrad., & Paralip. innominati.

Greg. IX. Decret.

Salve Regina.

DE Campanis in Sacrosancta Eucharistia conficienda ex Gregorii IX. Decreto pulsandis in Chronicorum Conradi Abbatis Urspergensis additionibus, quæ *Paralipomena* inscribuntur, in hæc legitur verba: *Eo tempore* [*Anno scilicèt Domini MCCXXXVIII.*] *Pontifex Gregorius IX. Salve Regina, certis divinæ rei horis addi, Campanasque ad Eucharistiæ confectionem, & laudes Virginis Dei Genitricis pulsari decrevit, rem scilicèt Ecclesiasticam reformaturus.* Hæc ibi. Quæ sanè omnia ad opem divinam implorandam, & intercessionem Beatæ Mariæ sempèr Virginis invocandam, facta esse censendum videtur, dum scilicèt Fridericus II. Imperator, etiàm vice tertiâ excommunicatus, & Imperio privatus, Romanum ac Summum Pontificem, & Ecclesiam mirum in modum vexabat, necnon Tartari Christianitatem infestabant, Christianas depopulando provincias, ut legitur dicto in loco nupèr citato, & in Platina summorum Pontificum vitis. In Sacrificio autèm Missæ; dum scilicèt Sacrosancta conficitur Eucharistia, & elevatur, Campanæ pulsantur ad honorem, ac venerationem tanti sacrificii, necnon ad excitandas hominum mentes, ità verò, ut homines itèm domi commorantes ad Campanarum sonitum genibus flexis Christum Dominum in Spiritu adorent, ut ex Concilio Claromontano, Conrado Urspergensi Abbate, Petro Messia, Arnoldo Vuion, Monacho Benedectino, & ex aliis colligitur.

Vide Plat. in Greg. IX.

Concil. Claromont.

Abbas in Chron.

Petr. Mess. p. 4. c. 9.

Arnol. p. 2. de Ligno vitæ lib. 5. Emble. 3. in Vrbano II.

CAP.

CAP. XVII.

De Campana in Vespere, vel in Sero, in Mane, & in Meridie pulsari consueta.

QUisnam trinum Campanæ pulsum, aut sonitum in tribus illis temporibus, *Vespere* scilicèt, aut in *Sero*, *Mane* itèm, ac *Meridie*, necnon quibusnam de causis dictum ritum instituerit, variæ sunt opiniones, ac sententiæ, quas omnes, & quidem singulàtim explicare conabimur. Anteà verò quàm institutorum nomina, & causas institutionum explicemus, nonnulla dicenda sunt, & quidèm satis congrua illis causis, ob quas hujus generis ritus fuit institutus.

Tria illa tempora nuper commemorata, & in Psalmi versiculo comprehensa hisce verbis: *Vespere, & Mane, & Meridie narrabo, & annunciabo; & exaudiet vocem meam*; non carent mysteriis, in quibus meditandis, ac venerandis in illo triplici Campanæ pulsu, aut sonitu ad clementissimi, & omnipotentis Dei misericordiam, & opem implorandam, Deiparâ Mariâ sempèr Virgine pro nobis intercedente, Angelica Salutatio tribus vicibus recitari solet, & genibus quidèm flexis, Paschatis Resurrectionis,& Pentecostes diebus exceptis,atquè item Dominicis,& Vespere Sabbati totius anni diebus, quæ Resurrectionis diem repræsentant: in hisce nàmque diebus omnibus Angelica Salutatio absquè genuflexione recitatur.

Psal.54.

Ave Maria.

Angelica Salutatio quando recitari debeat cum genuflexione.

Id, quod in Concilio primo Nicæno sancitum fuit in hanc verborum formam: *Quoniàm sunt quidam in die Dominico genua flectentes, & in diebus Pentecostes, ut omnia in universis locis consonantèr observentur, placuit Sancto Concilio à Paschate usquè ad Octavas Pentecostes, stantes Domino vota persolvere, vel Deo Orationes effundere.* Hæc ex primi Concilii Nicæni Canone vigesimo juxtà editionem primam, & versionem Gentiani Herveti in tertiâ itèm Decreti parte, titulo *de Consecratione*, descriptam. Burchardus verò Ecclesiæ Wormaciensis Episcopus,& Ivo Carnothensis etiàm Episcopus in Pannormia ex Aurelianensi Concilio istùcipsum fusiùs explicarunt in hæc verba: *Ut Presbyteri plebibus annuncient, quòd in quadragesimâ, & in jejunio quatuor temporum tantummodò ad Missarum solemnia genua flectere debeant. In Dominicis è contrà diebus, & in cæteris festis, & à Vespera usquè in Vesperam non flectant genua, sed stantes incurvati orent: Nec quisquam uno genu solo tenùs impresso orare præsumat, sicut Judæi irridentes Dominum in Passione ejus fecisse leguntur; sed utraque genua terræ figat. Ait enim Apostolus: Flecto genua mea ad Patrem Domini Nostri Jesu Christi.* Hæc de genuflexione in orando.

Conc. Nic. 1. tom. 1. & de Consecr. dist. 3. c. 13. Quoniam.

Burch. lib. 13. Decretorum cap. 3. Ivo lib. 2. cap. 153.

Ephes. 3.

Per tria igitùr illa tempora, in Versiculo Psalmi comprehensa, mysteria Passionis, & Mortis, quam Christus Dominus pro nobis perpessus est; ejusdem mysteria Resurrectionis, & Ascensionis in Cœlum nobis insinuantur, sicut Sanctus Pater Augustinus, & Sanctus Hieronymus in ipso Psalmi Versiculo explicando scriptum reliquerunt. Nàm Sanctus Pater Augustinus post multas meditationes, & considerationes, in illis tribus temporibus explicandis præstitas, ità inquit: *Vespere Dominus in Cruce, Mane in Resurrectione, Meridie in Ascensione*; & Sanctus Hieronymus: *Vespere, cùm Passionem suscepit; Mane, cùm resurrexit; Meridie, cùm, omni claritate virtutis suæ adimpletâ, Cælos ascendit, & sedet ad dexteram Patris.* Ter itaquè ad trinum Campanæ sonitum in tribus illis temporibus enarratis Angelica Salutatio ad tria hæc mysteria repræsentanda recitatur, tribus tamèn prævìis Antiphonis, quarum prima prænunciatam ab Angelo Christi Domini Conceptionem in utero Beatæ Mariæ sempèr Virginis faciendam complectitur; Altera verò ejusdem Virginis assensum Deo commissum; Tertia deniquè Filium Dei in ejusdem Virginis utero de Spiritu Sancto conceptum, incarnatum, & natum; Sed post quamlibet Antiphonam Angelica Salutatio recitatur.

S. Aug. tom. 8. in Psal. 54.

S. Hieron. t. 7. in Psalm. 54.

ANTIPHONA PRIMA.

Angelus Domini nunciavit Mariæ, & concepit de Spiritu Sancto.
Ave Maria gratia plena, &c.

ANTIPHONA SECUNDA.

Ecce Ancilla Domini fiat mihi secundùm verbum tuum.
Ave Maria gratia plena, &c.

ANTIPHONA TERTIA.

Et Verbum Caro factum est, & habitavit in nobis.
Ave Maria gratia plena, &c.

Postquàm tertiâ vice Salutatio Angelica fuerit recitata, dicitur oratio, quæ Annunciationem Angelicam,Beatæ Mariæ sempèr Virgini præstitam; Conceptionem itèm, Incarnationem, Passionem, Mortem, ac Resurrectionem Filii Dei, nostramque precationem comprehendit in hanc verborum formam:

GRatiam tuam, quæsumus, Domine, mentibus nostris infunde; ut qui,Angelo nunciante,Christi Filii tui Incarnationem cognovimus, per Passionem ejus,& Crucem, ad Resurrectionis gloriam perducamur. Per eumdem Christum Dominum nostrum. Amen.

Fidelium animæ per misericordiam Dei requiescant in pace. Amen.

TEM-

TEMPORE PASCHALI.

Non desunt autèm, Ecclesiastici præsèrtim viri, qui tempore Paschatis Antiphonam, tempore Paschali in Ecclesia recitari consuetam, sinè genuflexione dicant juxtà formam infrà præscriptam:

ANTIPHONA.

Regina Cæli lætare, Alleluja. Quià quem meruisti portare, Alleluja; Resurrexit, sicut dixit, Alleluja. Ora pro nobis Deum, Alleluja.

℣. *Gaude, & lætare Virgo Maria, Alleluja.*

℟. *Quià surrexit Dominus verè, Alleluja.*

OREMUS.

Deus, qui per Resurrectionem Filii tui Domini Nostri JESU Christi familiam tuam lætificare dignatus es: præsta quæsumus, ut per ejus Genitricem Virginem Mariam, perpetuæ capiamus gaudia vitæ. Per eumdem Christum Dominum Nostrum. Amen.

Post dictam orationem ad omnem Dæmonum machinationem, versutiam, ac nequitiam à nobis effugandam, ter signo sanctæ Crucis frons muniri solet. Multis itèm in locis post sonitum Salutationis Angelicæ, præsèrtim verò in Urbe Româ pulsatur in Vespere, sivè in Sero Campanula, qua excitamur, & invitamur ad orandum pro defunctis. Multi autèm ex laicis hominibus, ex iis præcipuè rei literariæ ignaris, ad signum Salutationis Angelicæ pulsatum, oratione cum Antiphonis prætermissâ, orationem Dominicam, & Salutationem Angelicam, tàm pro vivis, quàm pro defunctis recitare solent. Cæteri verò pro defunctis recitare solent Psalmum, *De profundis*, omnibus ferè notum. Hæc sunt, quæ de hujus generis ritu mihi dicenda videbantur; nunc reliquum est, ut ejusdem Ritus inventores, ac institutores, & causas ostendamus.

CAP. XVIII.

De causis pulsandi Campanam in Vespere, in Mane, & in Meridie, deque hujusce Ritus Institutoribus.

De Institutoribus, & causis illius Ritus pulsandi Campanas in tribus diei temporibus, jàm non semèl commemoratis, diversi diversa scripserunt. Frater Alphonsus Ciacconius in vitâ Urbani II. qui floruit circà annum Domini MXC. ad hunc ritum per preces Beatæ Mariæ sempèr Virginis alludere videtur, dum subobscurè ità inquit: *Urbanus preces Beatæ Virginis, & Præfationem ejus in Ecclesia Latina cantari instituit, Præfationibus novem antiquis adjungens decimam, [& Te in veneratione Beatæ Virginis collaudare] Sabbatoque de ea commemorationem fieri præcepit.* Hæc Ciacconius, qui per preces, Angelicam Salutationem intelligere videtur. Id quod Arnoldus Wion, Monachus Benedictinus in libro, qui Lignum Vitæ inscribitur, expressè dicit in hæc verba: *Institutionem pulsus Campanæ, qui fit Vespere, Mane, & Meridie, vocaturque Ave Maria, ex scholâ quoque Benedictinâ manasse, indicat Campanula illa, quæ sub brachio dextro ejusdem Pontificis visitur. Considerans nàmque Urbanus actiones omnes nostras, nisi orationis scuto fortissimo muniantur, eàdem facilitate disperdi, & labi, qua excogitatæ videntur; sciensque impossibile esse multorum preces à Deo non exaudiri, ut quod semèl ex divinâ voluntate instituerat, tandèm etiàm eâ ipsâ juvante, perficeretur, in eòdem Concilio Claromontano, ut à primo die, quo Exercitus Christianus Terram sanctam recuperaturus discederet, Vespere, & Mane in omnibus Christiani Orbis Ecclesiis, tàm Cathedralibus, quàm Abbatialibus utriùsque sexus, Populus Christianus trino Campanæ pulsu ad orationem excitaretur, statuit tùm, ut Deus Optimus Maximus Exercitui Christiano suo signo signato vires contrà inimicorum suorum potentiam suâ pietate conferre dignaretur, tùm etiàm eorum misereri, qui in opere tàm pio perficiendo animas suas pro defensione Fidei, omniaque sua tradentes, ex hac vitâ migraverant. Qui mos inviolabilitèr servatus est per annos ferè CXXXIV. usquè ad tempora Gregorii Papæ IX. Anagnini ex Comitibus Monachi Camaldulensis, Hic videns hujusmodi consuetudinem laudabilem in oblivionem à fidelibus tradi, eo quòd scilicèt institutionis ejus causâ, Hierosolymis ipsis à Sultano Ægyptio iterùm recuperatis, Christianisque fugatis, jàm cessasse videretur; eamdem in laudem Divæ Virginis; adjuncto & meridiano pulsu, transmutavit.* Hæc ad verbum Arnoldus, qui dum illa tria meditatur tempora, in quibus Campana pro Angelicâ Salutatione recitandâ pulsari solet; hunc ritum institutum fuisse ait ob tria mysteria, quibus Beata Maria sempèr Virgo, ac Dei Mater à Christifidelibus honoratur; *Primò scilicèt ob mysterium gaudiorum, quæ in Christi Incarnatione cœperunt, & hæc indicat pulsus Campanæ Vespertinus; Secundò ob mysterium dolorum, qui summi fuerunt in Dominicâ Passione; & hos memorat pulsus Meridianus; Tertiò deniquè ob mysterium gloriosorum, quæ in Christi Domini Resurrectione initium sumpserunt, & hæc pulsus excitat Matutinus.* Hæc itèm omnia ex Arnoldo recitat Ferreolus Locrius in libro, qui Maria Augusta, Virgo Deipara, inscribitur. Non desunt autèm, qui etiam contrà Arnoldum, & Ferreolum, sententiâ mutatâ, pulsum Campanæ Meridianum non à Gregorio Nono, sed à Ludouico Undecimo Gallorum Rege inventum fuisse dicant, quorum è numero est Robertus Gaguinus in Historiis Francorum, sivè Annalibus, in quibus ità inquit: *Introducta quoquè est [Auctore Ludovico] consuetudo Campanam horâ meridianâ [ut in noctis crepusculo*

Fr. Alphon. Ciaccon. in Vita Vrb. II. Ann. Domin. 1090.

Arnoldus Wion. lib. 5. Embl. 3. c. 20. par. 2. in lib. qui Lignum vitæ inscribitur, in quo agitur de S. Benedicti Ordine.

Concil. Claromont.

Gregor. IX. Ann. Dom. 1227.

Arnold. ubi supra.

Ferreol. Locrius lib. 7. c. 16. in Maria Augusta.

Ludov. XI. Gallorū Rex lib. 10. c. 12. Hist. Francorum. Roberti Gaguini.

Vide Genebrardum in Chron. lib. 4. ad An. 1227.

Figuratè dictum, pars pro toto, id est, vno poplite pro duobus.

solet] *pulsandi*; *quo tempore Populus*, *uno poplite humi deflexo*, *Angelicam Divæ Mariæ Salutationem, obtinendæ publicæ pacis gratiâ*, *religiosè exhibet*. *Qui mos hactenùs diligentèr à plerisque servatur*. Hæc Gaguinus, qui quàmvis pulsum Campanæ Meridianum à Ludovico Undecimo, Arnoldus modò ab Urbano Secundo, modò à Gregorio Nono, & Genebrardus ab Honorio Tertio institutum fuisse velint, aliorum tamèn sententia est, dictum in Meridie Campanam pulsandi ritum à Calixto Tertio fuisse inventum, Vespertinum autèm à Joanne XXII. si Polydoro Virgilio hac in re acquiescendum sit; vel potiùs, & quidèm veriùs affirmandum est; pulsum Campanæ Meridianum à Calixto Tertio fuisse inventum eàdem sanè de causâ, qua pulsus Matutinus, & Vespertinus ab Urbano Secundo fuerant instituti, ut eo scilicet Meridiano pulsu Populus Christianus excitatus, orare pro Exercitu Christiano in Hungariâ contrà Turcas decertante recordaretur; Nàm Gregorius Nonus non pulsum Campanæ Meridianum instituit, sed tantùm, ut ad consecrationem sacrosanctæ Eucharistiæ Campanæ pulsarentur, præcepit, sicut in capite primo, ad ejusdem ferè capitis calcem sàtis benè juxtà eàndem plurium Auctorum sententiam demonstratum fuit. Quòd autèm, ut nupèr jàm diximus, Meridianus Campanæ pulsus à Calixto Tertio fuerit institutus, colligitur ex diversorum Auctorum scriptis, præsertìm verò ex Francisco Joannetto, qui in libro de Vitis Romanorum Pontificum in eòdem Calixto ait hisce verbis: *Statuit prætereà Calixtus*, *signum Campanis in Meridie dari*, *quo orationibus assiduis Christifideles Deum contrà Turcas pro nostris militibus supplicitèr rogarent*. Idem scriptum reliquit Platina dicens: *Mandavit prætereà Calixtus*, *ut assiduo rogatu Deus flecteretur*, *in Meridie Campanis signum dari fidelibus omnibus*, *ut orationibus eos juvarent*, *qui contrà Turcas continuò dimicabant*. Istùcipsum ad verbum refert Fr. Alphonsus Ciacconius in eòdem Calixto, qui, ut ambo referunt, stàtim post suæ consecrationis solemnitatem, Bellum Sacrum, quod *Cruciatam* appellant, in publico Consistorio Turcis indixit, idquè se ante Pontificatum vovisse ostendit suo Chirographo his verbis scripto, quod in libro quòdam extabat: *Ego Calixtus Pontifex Deo omnipotenti, & Sanctæ, ac individuæ Trinitati voveo me bello, maledictis, interdictis, exècrationibus, & demùm quibuscumque rebus potero, Turcas Christi nominis hostes sævissimos persequuturum*. Hùcusque Platina, & Ciacconius de pulsu Campanæ Meridiano instituto à Calixto Tertio contrà Turcas, qui Constantinopolim, ac totum Orientale Imperium, pulsis Christianis, occupaverant. Platina verò subdit hæc verba dicens: *Crediderim ego tùm precibus omnium*, *Christianos ad Bellogradum contrà Turcas dimicantes*, *Duce Joanne Vaivoda*, *viro clarissimo*, *astante etiàm Joanne Capistrano Ordinis Minorum*, *Crucemque pro Vexillo hostibus inferente, eos, Bellogradum oppugnantes, ingenti clade superasse*. Hæc

Genebrard ubi supra.

Calixt. III.

Polyd. Virg. de Io. 22. li. 6. de Inven. rerum cap. 12.

Greg. IX.

Vide Genebrard. lib. 4. Chro. ad An. 1227. 1241.

Franc. Joan. num. 388.

Plat. in Calixto 3.

Fr. Alphons. Ciacc. in Calixto 3.

Ann. Dom. 1455. Cruciata indicitur.

Calixti Votum.

Orationum seu precū effectus.

Jo. Capistr.

Platina. Non desunt, qui juxtà vulgatam opinionem, aut sententiam, pulsum Campanæ Vespertinum, & Matutinum ad tempus illud, in quo Beata Maria semper Virgo fuit ab Angelo salutata, & in Angeli Salutatione, atquè Annunciatione ipsi Virgini præstitâ, Christus Dominus in ejùsdem Virginis utero conceptus fuit, referendum esse dicant; Quam rem præseferre item videntur Antiphonæ illæ præviæ, quæ in Salutatione Angelicâ recitandâ dicuntur, quæque dictam Salutationem Angelicam, Annunciationem, Conceptionem, & Incarnationem complectuntur. Quæ omnia in capite decimosexto, & fusissimè quidèm explicata sunt. Quòniam verò quotâ horâ diei Angelus Domini Beatæ Mariæ sempèr Virgini apparuerit, certò non constat; propterea pulsus Campanæ Vespertinus, & Matutinus dari solent ad talem diei horam insinuandam, aut commemorandam. Nonnulli enim arbitrantur, ut Azorius, & Ferreolus testantur; *Nocte appetente*, *Angelum ad Beatam Virginem venisse*, *& eam salutasse*, *atquè cum ea sermonem habuisse usquè ad mediam noctem*, *tandèmque Virginem consensum præstitisse suum*, *tuncque Filium Dei in ejus utero secundùm carnem fuisse conceptum*. Quàmvis autèm juxtà hanc opinionem Christus Dominus mediâ nocte fuisset conceptus, & natus in utero virgineo; anticipativè tamèn, ut ait Ferreolus Locrius, in Vespere pulsatur Campana, nè Campanæ sonus foret omninò vanus, dum in ipso mediæ noctis silentio somnus altus dormientium premit corda. Alii verò cum Sancto Athanasio in sermone de Deiparâ sempèr Virgine dicunt, Angelum Beatæ Virgini apparuisse initio diei, hoc est, in Aurorâ matutinâ; & tunc Christum fuisse conceptum. Hæc ex acutissimo Theologo Joanne Azorio, qui in institutionibus moralibus dicta omnia facta fuisse mediâ nocte desinente, & incipiente jàm die, probat, & eruditissimè quidèm. Verùm quià (ut diximus) certò non constat, quotâ horâ, hoc est, vel Vespertinâ, vel Matutinâ Angelus Domini Beatæ Mariæ sempèr Virgini apparuerit, Vespere, ac Mane trinus Campanæ pulsus pro Salutatione Angelicâ recitandâ in Sanctâ Dei Ecclesiâ fuit institutus. Hæc de Ritu pulsandi Campanam in Vespere, Mane, ac Meridie in Sanctâ Dei Ecclesiâ recepto. Nunc superest, ut cæteros ejusdem Ecclesiæ usus pulsandi Campanas explicemus.

Campanæ pulsus Vespertinus, & Matutinus cur fiant.

Cap. 16.

Angelus quota hora B. Mariæ semper Virgini apparuerit.

Ferreol. Locrius lib. 7. c. 16. in Maria Augusta Virg. Deip., Fr Jo. Azor. par. 1. lib. 1. cap. 17. qu. 4.

Nocte appetēte, idest appropinquante.

Ferreol. Loc. ubi suprà.

S. Athanas. serm. de Deipara.

Jo. Azor. p. 1. lib. 1. cap. 17. qu. 4.

CAP. XIX.

De usu pulsandi Campanas ad laudem, & gloriam Dei omnipotentis, & honorem Sanctorum in diebus festis, & sacris Processionibus celebrandis, necnon in gratiarum actionibus.

Campanæ in Ecclesiâ Dei receptæ, quatenùs divino cultui dedicatæ, uti suo jàm loco diffusè diximus, consecrantur. Propterea in diebus festis, & in sacris Processionibus ad laudem, & gloriam Dei omni-

Campanarū pulsatio in diebus festis.

po-

potentis, & honorem Sanctorum pulsari solent, ut ad earum pulsum mentes hominum interiùs excitentur ad laudandum Deum, & ad Sanctos honorificè invocandos eleventur. Nàm sicut Campanarum pulsus Christifidelibus mentem excitat, & ad hæc facienda extollit; ità è converso Dæmones per aërem cursitantes, earumdem sonum, tamquàm divino cultui, & Sanctorum honori dicatum, mirum in modum effugiunt, & abhorrent, quippè qui ex eo Campanarum pulsu non parùm affliguntur. Adde etiàm, quòd Campanæ, dum etiàm ad Festivitates, & Processiones indicandas pulsantur, Populi per ipsum Campanarum sonum præmonentur, & ad illas convocantur; necnon ad eas ritè celebrandas animum ad Deum elevatum præparare student. Idcircò Campanæ non semel antè festivitatum Ecclesiasticarum, & Processionum celebrationem, atquè in iisdem celebrandis frequentèr pulsari solent.

Campanarũ pulsatio ad Dæmones fugandos.

Campanarũ pulsatio ad Festivitates indicandas.

Istùcipsum pro gratiarum actione fieri solet, victoriâ contrà impios Ecclesiæ Sanctę hostes divino auxilio partâ, vel pro aliâ id genus re assiduis precibus apud Deum impetratâ. Nàm multiplici Campanarum sonitu mentes hominum ad gratias ipsi Deo agendas, & habendas excitantur, & gaudio afficiuntur, spirituali solatio perfusi.

Campanarũ pulsatio pro gratiarum actione.

CAP. XX.

De usu pulsandi Campanas pro defunctis.

Usus pulsandi Campanas pro defunctis, à Calvinistis vetitus, in Sanctâ Dei Ecclesiâ perantiquus est, Christianâ pietate institutus; propterea quòd tali Campanarum sonitu (ait Beda) viventes perindè, atquè invitati quòdam modo cohortantur, ut defunctos ad Ecclesiam delatos comitentur, vel saltèm pro illis ad Deum preces effundant: *Sancta enim, & salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut à peccatis solvantur,* sicùt in secundo Machabæorum legitur libro. Comitatus autèm ille ad opus sepeliendi mortuos, ex septem operibus misericordiæ corporalibus unum, referri potest. Quæ sanè institutio, & consuetudo perantiqua, valdè pia, & valdè necessaria censetur, quià (ut ait Guillelmus Bernardus) citrà hunc usum pulsandi Campanas, morte multorum à multis ignoratâ, defunctorum animæ precibus Fidelium non juvarentur, nec viventibus ob hujus generis operâ præmium apud Deum merendi daretur occasio. Hinc, ut sentio, laudanda videtur consuetudo illorum locorum, in quibus ad sonitum, seù tinnitum funebrem expressiùs indicandum, Campanæ non ad utràmque, sed ad unam tantùm partem paulàtim, aut sensim pulsantur, quasi mœrorem quemdam, vel humanam viventium imbecillitatem quòdam modo repræsentantes. Hoc autèm Campanarum tinnitu non solùm ea, quæ dicta sunt, pro defunctis præstantur, sed etiàm cum Hymnis, & Canticis, necnon cum cereis ardentibus, aut luminaribus, pium Christicolarum transitum honoramus juxtà Sancti Gregorii Nazianzeni sententiam dicentis: *Nocturnis cantionibus, ac cereorum ignibus nos Christiani pium è vitâ discessum ornandum existimamus;* Vel, ut inquit Joannes Chrysostomus: *Defunctos tamquàm Athletas comitamur; perindè, ac si dicatur; Quàmvis animæ, quarum corpora* (ut Guillelmus Bernardus verba Chrysostomi interpretando ait) *sepelienda sunt luminaribus accensis ad significandum* (inquit Durantus) *animas vivere, ac defunctos filios lucis, & eorum corpora surrectura comitamur, mòx ad beatitudinem forsàn convolarint; corpora tamèn, quibus, ut organis* (ait Guillelmus Bernardus) *ad pias efficiendas operationes, per quas, debellatis hostibus, triumphum assequutæ sunt; his honoribus prosequi solemus. Hæc,* ut Damascenus in Oratione de Fidelibus defunctis ex Athanasio inquit, *grata sunt Deo, ingensque ab eo præmium referunt.* Ad hujus generis comitatum Fidelibus defunctis præstandum in Ecclesiâ Sanctâ Dei à Christicolis in funeribus pulsari solent Campanæ benedictæ, seù consecratæ, quibus etiàm, quatenùs consecratis, Dæmones, ut infrà explicabitur, expelluntur; Id quod ab Ethnicis, falsos Deos colentibus, in suis funeribus fieri haudquàquam poterat, etsi, cùm quis è vitâ decedebat, æra, quasi Campanas prophanas, pulsabant, per Campanarum sonitum malos, infestosque Spiritus repelli, aut coërceri superstitiosè, ac falsò quidèm credentes, uti suo jam loco dictum fuit.

Cornelius Schultingius in Hierarchia anacrisi lib. 9. n. 47. lib. 12. num. 47.
Beda lib. 4. c. 23., & Stephan. Durantus lib. 1. c. 22. num. 4. c. 23. num. 14.

2. Machab. 12. in calce.

Guillel. Bernard. in lib. de sepulturis, & exequiis.

Greg. Naz. in orat. 2. in Julianum.

Jo: Chrysost. homil. 4. in Epistola ad Hebr. tom. 5., & homil. 70. ad Pop. Antioch. tom. 5, Hieronym. in Epitaph. Paulæ.

Guill. Bern. de sepult., & exequiis.
Steph. Duran. l. 2. c. 23. num. 14.

Jo: Damasc. pag. 316. b

Campanæ cõsecratæ ad ipsos Dæmones expellendos pulsantur cap. 21.

Cap. 3. p. 161.

CAP. XXI.

De usu pulsandi Campanas ad improbas pluvias, vel tempestates expellendas.

Campanæ, quatenùs benedictæ, seù consecratæ, ut plurimùm nec fulgure, nec fulmine afflatæ, seù tactæ inventæ sunt, immò ea, necnon procellas, vel tempestates expellunt, sicùt ità fieri solere constat, & in earumdem consecratione, sicùt in Pontificali Romano videre licet, obsecratur Deus, ut ipsarum Campanarum sonitu fragor grandinum, procellæ turbinum, impetus tempestatum, & fulgurum, ac fulminum temperentur; infesta tonitrua, & ventorum flamina suspendantur; spiritus procellarum, & aereæ potestates prosternantur. Quæ itèm omnia in Concilio Provinciali Coloniensi leguntur eo in capite, cujus titulus est: *Cur benedicantur Campanæ.* Immò dicto in loco, ut superiùs, & fusissimè quidèm in capite sexto videre est, de ipsis Dæmonibus propulsandis expressa fit mentio; Dæmones enim, quippè quibus (quatenùs Deus illis permittit) quantùm ad motum, ut Theologi omnes affirmant, ad nutum, sicùt etiàm Angelis bonis, obediunt; pluvias, tempestates, fulgura, & fulmina, & id genus alia, sed justâ, & occultâ nobis de causâ, Deo permittente, possunt efficere. Propterea, dum procella nobis imminet, sivè turbo, vel grando, & generalitèr quivis cœli status inquietior

Pontificale Romanũ p. 2.

Conc. Colon. 1. c. 14. p. 9. tom. 5. Ann. Dom. 1536.

Vide cap. 6. pag. 165.

Vide cap. 6. pag. 165.
Hieron. Mag. lib. 4. Miscell. cap. 14.
Paulus Ghirlantius qu. 6. de Sortilegiis.
Guido Pancirollus de novis repertis tit. 9. de Campanis.

tior sese nobis offert, Campanæ pulsantur, ut Dæmones, quatenùs dictarum rerum interdùm patratores, aut excitatores, Campanarum tinnitu, Christianos ad preces concitantium, terreantur; quin potiùs precibus ipsis territi abscedant, illisque summotis, fruges, mentes, & corpora credentium serventur, cunctis malis, quæ ex tempestatibus oriri solent, Dæmonum fugâ propulsis. Nec silentio prætereundum videtur miraculum illud, quod narratur de Campanula à Sancto Bennone Misnensi Episcopo benedictâ. Nàm ad sonitum illius Campanulæ (quæ quòdam in loco extat apùd Misnam, Germaniæ Civitatem) totum ejus Territorium à fulgure, & tempestate, ut incolæ ipsius loci affirmant, tempus usquè in præsens conservatur, etiàmsi loca viciniora sæpè ab illis lædantur. Istùc ipsum de aliâ Campanâ in Pago Scomberch ab eòdem benedictâ Bennone (quod nomen à Slavorum linguâ translatum, *Benedictus* latinè dicitur) omninò affirmatur. Sonitus nàmque illius Campanæ omnem vim cæli ab agris finitimis, ac tuguriis avertit.

Concil. 1. Colon. cap. 14. num. 5.

Campanæ benedictæ à S. Bennone sonitus quid efficiat.

Benno apud Slavos nuncupatus, *Benedictus* latinè interpretatur.

Quàmvis autèm per multiplicem Campanarum sonitum aer nubibus condensatus, ac turbulentus concutiatur, & ob hujus generis discussionem, quandòque serenus reddi queat; earum tamèn tinnitus, dum tempestatum ostenduntur indicia, in Ecclesiâ Sanctâ Dei etiàm ad procellas repellendas institutus fuit; præsèrtim verò ad fulgura, & fulmina propulsanda, fugatis Dæmonibus, qui consecratas Campanas tantòperè abhorrent, earumque sonitum tanto prosequuntur odio, in quo Hæretici, atquè Turcæ Dæmonibus valdè assimilantur, quippè qui bellum Campanis indixerunt, ut superiùs dictum fuit. Hæc de usu pulsandi Campanas ad improbas pluvias, vel tempestates expellendas conscripta in ipso festo Sanctorum Martyrum Gervasii, & Protasii, die decimanonâ Junii, qua scilicèt die, dum hæc de fulgure, ac tempestate conscriberem in Apostolico Vaticani Palatii Sacrario, ecce tibi procella fulmine associata suborta fuit, & à me non procùl ictus est Aulæ Regiæ locus fulmine non sinè magni animi mei consternatione, absquè tamen ullâ tàm hominum læsione, quàm rerum perditione, misericordiarum Patre, totiusque consolationis Deo adjuvante, dum Campanæ ad preces fundendas Christifideles excitabant, pulsatæ.

Hæretici, ac Turcæ Dæmonibus assimilati.

Idem supra cap. 1.

Anno Dom. 1610.

2. Cor. 1.

CAP. XXII.

De usu pulsandi Campanas in alicujus magni Viri adventu ad Urbem.

Campanæ in sanctâ Dei Ecclesiâ, quatenùs divino cultui dedicatæ, uti jàm diximus, consecrantur, & non solùm ad laudem, & gloriam omnipotentis Dei, atquè ad honorem Sanctorum, necnon ad lætitiam interdùm spiritualem indicandam pulsari solent, sed intèr alia permulta jàm à nobis enarrata, etiàm ad primarios Ecclesiæ Sanctæ Viros decorandos, hoc est, S.R.E. Cardinales, Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos, Abbates, & alios Prælatos in eorumdem scilicèt occursum, dum ipsi intrà Civitates, Oppida, & alia loca, in quibus Ecclesiasticam præsèrtim jurisdictionem, & potestatem exercent, honorificè, ac lætantèr excipiuntur, intèr quos locum obtinet supremum Summus Pontifex, Patriarcharum Patriarcha, universalis Ecclesiæ Pastor, Christi Vicarius, & Sancti Petri successor. De hoc usu pulsandi Campanas in alicujus magni Viri adventu ad Urbem mentionem faciunt Canonistæ, dum alios usus pulsandi Campanas recensent, sed indefinitè quidèm, hoc est, nullâ penitùs mentione factâ de Prælatis in hæc verba; *Campana est etiàm quandòque signum gaudii, & honoris occurrendi processionalitèr alicui.* Hæc Joannes Andreas, Ægidius Bellemera, Cardinalis Zabarella, Cardinalis Ostiensis, & alii in primum librum Decretalium cap. 1. de officio Custodis. Quàmvis autèm Campanæ, quatenùs consecratæ, ac divino in primis cultui dedicatæ prætèr alios usus Ecclesiasticos enarratos, etiàm in adventu Virorum Ecclesiasticorum ad Urbes, & ad alia loca, utì diximus, gaudii, & honoris gratiâ pulsandæ censeantur, talibus tamèn gaudii, & honoris indiciis Imperator quoquè, necnon Reges frui solent, ac debent, sacrâ unctione insigniti, David, Saulis, Salomonis, & aliorum instàr, qui in Reges inuncti fuerunt, ut in primo, ac tertio Regum legitur libris; Rex enim, & Imperator sacro nunc Cathecumenorum oleo inunguntur, Brachium scilicèt eorum dextrum, atquè itèm Scapulæ, ut in Pontificali Romano, & in Sacrarum Cæremoniarum libro videre licet. Hujus generis usum pro Imperatore, ac Rege in Sanctâ Dei Ecclesiâ vigere ipsa exempla, sivè facta, ubique occasione sese offerente, declarant. Id quod tamquàm frequenti usu firmatum ostendit Laurentius Surius in Vitâ Beati Ermenoldi Abbatis, qui Henricum V. Imperatorem à Paschali II. excommunicatum, & antè Monasterium, cui Ermenoldus præerat, transeuntem, Campanarum sonitu honorare noluit. Surius enim hac de re ità inquit: *Putabant omnes S. Ermenoldum, Abbatem loci, tùm ob Imperatoriæ celsitudinis majestatem, tùm ob B. Othonis reverentiam obviam ei processurum cum Fratrum Collegio, cum Canticis, & Hymnis, Campanarumque clangoribus, cum Vexillis, & Sacris Reliquiis. At ille multùm diversus ab Adulatoribus, nec metu impellebatur, nec flectebatur gratiâ, aut favore, ut illi honorificè obviam veniret, aut blanditèr illum salutaret, quem sciebat à Pontifice Maximo Ecclesiasticâ communione privatum.* Hæc ex Surio; ex cujus verbis usum pulsandi Campanas in honorem Imperatoris, necnon Regis, dictam saltèm ob causam, consuetum esse colligimus, proptèr Imperatoriam, & Regalem dignitatem, qua sunt insigniti, quippè qui in ipsa Coronatione totius Imperii, ac Regni Rectores, Ecclesiæque Sanctæ, ac Fidei Christianæ defensores, Infidelium expugnatores,

Summi Pontificis nomina.

Jo: Andr. to. 1. num. 13. Bellemera par. 2. n. 1. Zabarella p. 2. num. 2. Ostien. tom. 1. num. 1. Abbas tom. 1. num. 2.

Pontificale Romanũ de Coron. Regis par. 1.

1. Reg. 10. & 16.

3. Reg. 1.

Pontif. Rom. p. 1., & lib. 1. cærem. sect. 5. cap. 3.

Laur. Surius tom. 7. de VitisSanctorum die 6. Januarii.

Pontific. Roman. par. 1.

res, Justitiæ cultores, necnon meritorum, ac demeritorum remuneratores declarantur.

Hujus generis honor, in signum lætitiæ præstari consuetus, aliis itèm Principibus, præsertim verò Ducibus dari debet, ut colligitur ex sententia Canonistarum, qui, ut nupèr diximus, hac de re indefinitè loquuntur in hanc verborum formam: *Campana est etiàm quandòque signum gaudii, & honoris occurrendi processionalitèr alicui*. Per quæ sanè verba etiàm Duces intèr magnos Viros, vel Principes dignitate scilicèt, ac potestate insignitos recensentur. Talibus itaquè Viris, vel Principibus dignitate, ac potestate decoratis, è longinquo ad sui dominii loca, sivè suæ ipsorum jurisdictioni subjecta redeuntibus Campanæ in signum honoris, ac lætitiæ pulsari solent. Hi deniquè omnes tàm sæculares, quàm Ecclesiastici, dignitate, ac potestate insigniti, in locis haùd sibi subjectis ad arbitrium illorum, qui eis dominantur, sonitu Campanarum in signum lætitiæ honorantur, dum solemni apparatu intrà Civitates excipiuntur. Id quod Religiosis itèm Viris præstari solere constat, dum intèr visitanda Monasteria, suorum Ordinum Magistri (hoc est, Priores Generales) Civitates, vel Oppida ingrediuntur.

Canonistæ in lib. 1. Decretal. cap. 1.

CAP. XXIII.

De multiplici usu Campanæ in Ecclesiâ Sanctâ Dei, tàm horis distinguendis, quàm aliis Universitatum, Collegiorum, Scholarum, Communitatum, Cœnobiorum, Xenodochiorum, & Magistratuum commoditatibus deserviente.

QUàmvis de Horologii pro distinguendis horis usu in primo hujusce Commentarii capite, necnon in tertio capite satis dictum videatur, dum de ipsius Horologii apùd Ethnicos Inventore, atquè usu loquebamur; nos tamèn de usu in Sanctâ Dei Ecclesiâ recepto verba facturi, perpauca, & brevitèr quidèm ex iis hoc loco repetemus. Nàm etsi, uti iam diximus, Lucianus Samosatensis, qui vixit circà Annum Domini centesimum, Hippiæ Balneum describit, & commendat Horologiis exornatum duobus, uno scilicèt per aquam, & sonitum (quod *Hydrologium* nuncupàtur) altero autèm per Solem; primus tamèn Inventor ignoratur. Non desunt etiàm, qui velint, usum Horologii Obelisco Ægyptiaco additum fuisse ab Octaviano Augusto Imperatore, cujus Imperii anno 42. ineunte, Christus Jesus, Rex Regum, & Dominus dominantium, & Salvator noster natus est. In Ecclesiâ verò Sanctâ Dei Sabinianus Pontifex Maximus, qui Sancto Gregorio Magno Anno Domini 605. successit, Phocâ Imperatore, horas diei sono Tintinnabulorum distinxit, ut Volaterranus in Anthropologia scriptum reliquit. Hujus generis inventum quantâ sit laude dignum, vix verbis explicari posset. Quid enim homini gratius, & commodius inveniri potuit Horologio, quo nobis, etsi occultato Sole, per Campanam, suâ, ut ità dicam, sponte sonantem, horæ distinctæ nunciantur? Quot autèm commoditates, & utilitates ex Horologii usu nobis nascantur, esse hominem, qui ignoret, arbitror, neminem, si cujusque status, & indigentia in horis distinguendis examinentur.

Cap. 1. p. 156. & seq., & c. 3. pag. 162. Ex Theat. vit. hum. to. 20. lib. 3.

Lucian. to. 2. de Hipp. Balneo An. Domini C.

Pag. 156.

Octav. Augusti Horologium.

Sabinian. An. Dom. 605.

Volaterr. l. 22.

Polid. Virg. lib. 3. cap. 5.

Universitates autèm, Collegia, Gymnasia, aut Scholæ, Communitates, necnon Cœnobia, & Xenodochia, non solùm Horologio indigent, sed etiàm alio, & frequenti quidèm, Campanæ pulsandæ usu, ac ritu.

CAP. XXIV.

De aliis Campanæ usibus in Ecclesiâ Sanctâ Dei receptis.

USus itèm Campanæ in vigiliis nocturnis excubitoribus deservire solet, in locis præsertim præsidiariis, in quibus ad pulsum Campanæ illicò responderi necesse est, ut in Arcibus, aut Castris fieri sempèr solet. Campanulæ deniquè pulsandæ usus receptus fuit in Monasteriis, & in Ædibus Virorum Principum, seù Magnatum tàm Ecclesiasticorum, quàm Sæcularium. Nàm in Monasteriis Campanæ sonitus adhibètur, dum ibi degentes convocantur ad orationem serotinam, & ad alia in Monasteriis facienda, præsertim verò dum Cœnobiorum familiæ ad prandium, & ad cœnam invitantur.

Idem Campanulæ pulsandæ usus, uti diximus, in Ædibus S. R. E. Cardinalium, & Prælatorum, necnon aliorum Magnatum observatur, dum familiæ in obsequium Dominorum suorum, vel pransum, & cœnatum per Tintinnabula in superioribus Ædium appensa turriculis convocantur, ità verò, ut non solùm, qui domi sunt, sed etiàm qui domo absunt, Campanulæ sonum audiant, & sui quisque domestici Tintinnabuli, aut Campanulæ tinnitum agnoscat: Immò Principes Viri, & præsertim Cardinales, & Episcopi, cum domi, aut in cubiculis versantur, ut linguæ, ac lateribus parcant, per ipsa Tintinnabula minora, sivè minima, eorùmdem manibus mota, famulos ad se accersire solent.

Ca. 2. pag. 157. & seq.

Magnatum Campanulæ.

Hinc locum illum, in quo Familiæ S.R.E. Cardinalium, & Prælatorum, necnon aliorum Magnatum comedere solent, ab ipso Tintinnabuli, seu Campanulæ tinnitu, uti iam diximus, *Tinellum* vulgò appellant, quasi Tintinnellum à Tintinnabuli tinnitu ita vocitatum, mediâ syllabâ per syncopem detractâ, sicut in secundo huiusce Commentarii capite fusiùs explicatum fuit, dum de Campanæ Nominibus habetur sermo.

Cap. 2. p. 158.

Tinellum unde dicatur.

Cap. 2. p. 158.

Magistratus deniquè, atquè publicam personam gerentes, in causarumque cognitione sedentes per Tintinnabula minora, sive minima litigantes accersunt in auditorium, & iis itèm silentium imponunt, ut Hieronymus Magius refert, qui Florentiæ id se non semèl, sed sæpè spectasse testatur.

Hieron. Mag. c. 18. de Tintinnab.

Hæc de multiplici Campanæ usu in Ecclesia Sancta Dei recepto. Nunc reliquum est, ut ea explicemus tempora, in quibus Campanas pulsare non licet, causis de hac prohibitione allatis.

CAP. XXV.

De temporibus in quibus Campanas pulsare non licet, & cur ità.

IN triduo *Hebdomadæ Sanctæ*, in qua passionis, & mortis Christi Domini Salvatoris nostri memoria recolitur, Campanæ non pulsantur, sed silent, & Campanarum loco tabulæ malleo ferreo pulsantur, quià tunc siluerunt Apostoli, & Prædicatores, atquè alii, qui per Campanas, ut scribit Guillelmus Durandus, intelliguntur, aut designantur; Sonus enim Campanarum sonum prædicationis significat juxta illud: *In omnem terram exivit sonus eorum, & in fines Orbis terræ verba eorum*. Id quod de Apostolis dictum fuit, qui cùm audissent Christum Dominum dicentem: *Ecce appropinquavit, qui me tradet*; præ tristitia siluerunt, & dormitaverunt, & ex consequenti à laudibus, & prędicationibus conticuerunt. Ad Apostolorum itaquè silentium repręsentandum *à Completorio*, ut ait Durandus, vel *à Vespera*, qua Dominus traditus fuit, Campanarum silentium inchoatur, quandò scilicet Discipuli fugerunt, Dominùmque dereliquerunt, à fidei confessione cessantes. Ad eosdem Discipulos fugientes, atquè in laudibus, & prædicatione conticentes repræsentandos, candelæ candelabro appositæ in tribus Matutinis Hebdomadæ Sanctæ singulàtim extinguuntur, supremà, in candelabro sità, exceptà, quæ (ut cæteros prætermittam significatus) è candelabro ipso amovetur accensa, & ità ad finem usquè Matutini latentèr asservatur, ut posteà ostendatur accensa, & Ecclesia illuminetur; significat fidem, quæ in Deipara Virgine sempèr mansit; necnon designat Christum Dominum, qui licèt videretur secundùm carnem extinctus, tamèn secundùm divinitatem, quæ illis erat occulta, vivebat; & posteà resurgens cum luce clarissima sese suis Discipulis manifestavit, eosquè illuminavit. Hæc ex Durando.

Guillel. Dur. lib. 6. cap. 72. num. 3.

Psalm. 18.

Matth. 26. Mar. 14.

Dur. ubi supra, & Paulus Fuscus de Visit. lib. 1. c. 14. num. 10.

Notandum.

Durand. ubi supra cap. 72. num. 35.

Campanæ igitùr, ut eò, undè digressi sumus, revertamur, silent in tribus illis diebus. Ad Missam deindè *Sabbati Sancti*, Resurrectione Christi Domini prænunciatà, pulsantur. Sed in Concilio Lateranensi celebrato sub Leone X, decretum fuit, ut nulli Ecclesiæ in tali die Campanas pulsare licèret, antequàm Campana Ecclesiæ Cathedralis, vel Matricis pulsaretur. Concilii verba sunt hæc: *Ut debitus honor Matrici Ecclesiæ reddatur, tàm ipsi Fratres, quàm alii Clerici sæculares, etiàm supèr hoc Apostolicæ Sedis privilegio muniti, die Sabbati majoris Hebdomadæ, antequàm Campana Cathedralis, vel Matricis Ecclesiæ pulsaverit, Campanas in Ecclesiis suis pulsare minimè possint. Contrà facientes pœnam centum ducatorum incurrant*. Hæc de Campanarum silentio in illis diebus majoris Hebdomadæ observando.

Concil. Later. sess. 11. tom. 5. Conc. Anno Dom. 1521. pag. 179.

Tempore itèm *Interdicti* Campanas pulsare non licet, dum proptèr celebranda officia Campanarum pulsatio cum ingressu Ecclesiæ prohibetur. Nàm si Ecclesiasticis concedatur celebratio divinorum officiorum, & administratio Sacramentorum; id nonnisi januis clausis, interdictis, & excommunicatis omninò exclusis, & non pulsatis Campanis, concedi solet, divinis quoquè officiis voce summissà recitatis. Pulsatio tamen Campanæ in tempore Interdicti conceditur *in Mane*, *Meridie*, ac *Sero* pro Angelica Salutatione ad honorem Beatæ Mariæ sempèr Virginis recitandà, ut à cunctis laudetur, ac veneretur, & ut nobis in nostris necessitatibus Virgo Deipara opem ferat. Quàmvis hæc ità sese habeant, Innocentius tamen hujus nominis Tertius concessit Abbati, & Monachis Sancti Germani Antisiodorensis, ut *in morte*, atquè *exequiis* Monachorum ipsius Monasterii tempore Interdicti Campanam unicam pulsare possent; ità verò, ut non multum foret intervallum, nec prolixa pulsatio. Id quod, & Cathedrali etiàm Ecclesię, & Monasterio Sancti Juliani Antisiodorensis aliàs datum fuisse in ea narratur concessione. Hæc ex libro anni 6. Innocentii Tertii Epistola 24. Alexander itèm huius nominis Quartus Ludovico Sancto Francorum Regi, & Margaritæ uxori ejus; Gregorius Decimus Philippo III. Regi, & Mariæ Uxori ejus; Nicolaus III. eidem Regi Philippo; Martinus IV. eidem Philippo, & Uxori ejus, necnon Honorius IV. eidem Philippo concesserunt, ut in locis generalitèr, vel particularitèr interdictis Missæ sibi celebrari possent, etiàm cum cantu, & altà voce; sed in tali casu concedere noluerunt, ut pulsarentur Campanæ. Hæc ex Registris dictorum Pontificum in Vaticana Bibliotheca asservatis. Hactenùs autem de multiplici Campanarum usu, necnon de silentio earumdem. Nunc deniquè superest, ut Commentario nostro finem imponamus, ubi primùm verba fecerimus de numero Campanarum Ecclesiis concesso.

Calder. 2 par. tract. num. 4. tom. 14. Tractatuum.

Armill. verb. Interd. n. 42.

Summarum Pontificũ Registra, quæ in Bibliotheca Vaticana asservantur.

Registra Bibliothecæ Vaticanæ.

CAP. XXVI.

De numero Campanarum tàm Clericorum secularium, quàm Religiosorum Ecclesiis concesso.

NUmero Campanarum crescente, contentiosa inter Ecclesiasticos viros prętensio de numero earùmdem suborta fuit, ut refert Albericus de Rosate dicens: *Audivi, quòd magna lis fuit in Curia Romana, utrùm Fratres Prædicatores possent habere plures Campanas*. Hæc Albericus in suo dictionario, in quo multis rationibus, & allegationibus affirmativam sententiam conclusam fuisse narrat. Istùc fere ipsum Oldradus in Consilio ducentesimo vigesimo octavo scriptum reliquit. Ad hanc controversiam intèr Ecclesias

Alber. in dictionario suo in vocab. Campana.

Oldradus consil. 228.

clesias Cathedrales, necnon intèr alias Clericorum secularium, & Ecclesias Religiosorum subortam, spectat Constitutio Joannis Vigesimi secundi in libro primo *Extravagantium* capite unico *de Officio Custodis*, in quo ad omnium Ecclesiarum quietem comparandam Summus Pontifex limitationem de numero Campanarum Apostolicis literis edidit. Huic autèm Constitutioni, ut Vincentius de Castronovo, ac Stephanus Durantus rectè ajunt, generali consuetudine derogatum fuisse constat. Controversia item orta fuit in Curia Romana intèr Ordinem Humiliatorum, & quosdam Monachos, ut idem Albericus, & Oldradus testantur, quisnàm videlicèt primò Campanas ad Matutinum pulsare deberet. Sed tandèm aliquandò decretum fuit, sicut iidem Testes ajunt, ut qui primò surgeret, primò pulsaret.

Extrav. lib. 1. de Officio Custodis.

Steph. Durant. lib. 1. de Rit. Eccl. c. 23. num. 9.

Albericus, & Oldradus ubi suprà.

Quàmvis autèm res ità sese habeant, præsèrtim verò de numero Campanarum, hoc tamèn loco, ut nostro Commentario finem imponamus, tanquàm sigillum apponendum illud censetur, quod hac in re scriptum reliquit Sanctus Carolus Borromæus, Cardinalis Sanctæ Praxedis, & Archiepiscopus Mediolanensis; Is enim in libro de Instructione Fabricæ, atquè de supellectili Ecclesiastica ad Mediolanensis Provinciæ usum edito, de numero Campanarum ità inquit; *Si Ecclesia Cathedralis est, septem, aut quinque ad minimum Campanas; si Collegiatæ, tres, grandiorem scilicèt, mediam, & minimam; si Parochialis, totidem, aut duas saltèm habere debet; easque distinctio quædam soni concentu intèr se consentientes pro varia divinorum Officiorum, quæ fiunt, ratione, ac significatione.* Hæc ibi Sanctus Carolus. Infrà verò ait: *Campanæ verò nec in Turri, nec alio in loco collocandæ sunt, nisi primùm solemni benedictionis, precumque Ritu ex Ecclesiæ instituto sint consecratæ, nullam rem prophanam insculptam, inscriptamve ullo modo, sed Sancti Patroni Ecclesiæ, vel aliam sacram Imaginem, piamque inscriptionem habentes.*

S. Carolus Borromæus lib. 1. c. 25.

Hùcusque Sanctus Carolus Borromæus. Campanæ itaquè in rebus prophanis pulsari non debent, nec itèm in rebus sacris à Laicis, quatenùs benedictæ, atquè consecratæ, uti suo jam loco satis dictum fuit.

Cap. 7.

Quòniam verò de Campana Ænigma satis elegans circumfertur, illud in gratiam curiosi Lectoris hoc loco censeo apponendum, quod Franciscus Suvertus in hæc verba scriptum reliquit:

ÆNIGMA

Francisci Suverti.

In Mag. cap. 20.

Est intrà cælos, est intrà mansio terras,
Non cælum tango, non quoquè tango solum.

Constringor vinclis, concludor robore duro,
Ut nulla mutem conditione locum.

Os mihi sempèr hiat, petulantèr & exero linguam,
Nec, nisi cum cogunt verbera multa, loquor.

Cum loquor, assiduis repleo clamoribus aures;
Verbera cum cessant, tunc quoquè cesso loqui.

Non ulli noceo clamoribus; hortor iniquos,
Contrito ut quærant corde salutis iter.

ÆNIGMA

Nicolai Reusneri.

Os mihi semper hians, & pendens ferrea lingua est;
Vox est nulla, nisi prodita verberibus.

HÆC sunt, quæ mihi de Campanis dicenda videbantur, duobus conclusa Ænigmatibus, quæ juxtà propriam Ænigmatum conditionem, quàmvis obscura sint; horum tamèn sensus, Campanæ formâ, & linguâ ejusdem, idest malleo, necnon situ, & pulsatu ipsius cum aliis rebus ad Campanam pertinentibus, undequàque, ac diligentèr quidem pensitatis, facillimè profectò explicantur, & intelliguntur.

PARALIPOMENA

HOC EST

Res in capite 14. & 18. hujusce Commentarii prætermissæ.

CAP. XIV.

NOS de multiplici Campanarum usu, in sancta Dei Ecclesia recepto, verba facientes, prætermisimus Ritum, quo Summi Pontifices antiquitùs uti solebant, dum aliquem Populum, vel Principem justâ de causa excommunicabant. Singulis namquè Do- Cap. 14. pag. 176.

Dominicis, & festivis diebus per Episcopos, & Archiepiscopos intèr pulsandas Campanas candelis accensis, excommunicati publicè declarabantur. Quo facto, Campanarum sonitus cessabat, & candelæ itèm extinguebantur, in terram dejectæ. Campanæ pulsabantur, ut eorùmdem sonitu, quo Dæmones expelli solent, Excommunicati, Dæmonibus assimilati, à Fidelium commertio expulsi declararentur. Per candelas autèm extinctas, & humi dejectas, Excommunicati, tanquàm divinæ gratiæ luminis expertes, extràque *Sanctorum Communionem* ejecti, hoc est, Ecclesiæ Sacramentis, ac suffragiis, necnon aliis piis Fidelium operibus, dictarum scilicèt rerum omnium participatione declarantur privati. Quem profectò Excommunicandi Ritum ab Innocentio hujus nominis Tertio non semèl observatum esse antè annos circitèr quadringentos, Anno scilicèt sui Pontificatus *Tertio*, *Sexto*, & *Quintodecimo*; dum ipse diversos Populos, ac Principes excommunicatos publicè nunciari mandavit, sicùt ex antiquis Romanorum Pontificum Regestis, vel, ut ajunt, *Registris* in Bibliotheca Vaticana asservatis, constat. Id quod etiàm ad hanc usquè diem fieri solet à Summo Pontifice, quandò in Feria V. majoris Hebdomadæ, quæ dicitur *in Cœna Domini*, Bulla coram Populo promulgatur; nàm pulsatis jàm Campanis, & Bullà deniquè lectâ, Summus Pontifex è sublimi suggesto, sive pulpito, candelam accensam, in ipso tractu extinguendam, supèr Populum astantem projicit. His peractis, datur Christifidelibus *Benedictio solemnis*, & *plenaria Indulgentia* promulgàtur, ut in Cæremoniali Romano videre licet, ubi fit mentio de aliis itèm, hoc est, de S. R. E. Cardinalibus, & Prælatis, qui olim, Bullà recitatâ (quam etiàm *Processum* appellant) candelas accensas è loco illo sublimi projiciebant in terram ad eamdem rem designandam.

Excommunicati Dæmonibus assimilati.

Innoc. III. antè Annos circitèr 400.

Cæremoniale Rom. lib. 2. cap. 45.

CAP. XVIII.

IN decimooctavo hujusce Commentarii Capite, in quo diximus trinum Campanæ pulsum, vel sonitum, in *Mane*, *Meridie*, ac *Sero* pro Salutatione Angelica recitandâ institutum fuisse non solùm, dum Christifideles Bello Turcarum diversis in locis vexabantur, necnon dum Bellum sacrum, hoc est, *Cruciata* pro Terra Sancta recuperandâ gerebatur, sed etiàm prò publica pace intèr Christianos obtinendâ; silentio prætermisimus alium orandi Ritum in magnis Ecclesiæ Sanctæ calamitatibus tempore Nicolai Tertii ad sonitum Campanarum intèr omnes quorumcumque locorum Christiani Orbis Missas celebrandas observatum, ut in ejusdem Summi Pontificis legitur Bullâ, quæ in Bibliotheca Vaticana asservatur. Verborum Bullæ forma hæc est:

Pag. 179.

Bellum Sacrum, idest, Cruciata.

Nicolaus III. antè annos circitèr 303.

Intèr alia verò [Nicolaus Papa pòst multa inquit] *Devotorum suffragio, quibus proptèr hoc in laudis sacrificio Dominum honorabunt, In singulis Missarum celebrationibus post dictum à Celebrante*, Pax Domini, *responsionemque sequutam, antequàm ipse Celebrans, vel Respondentes* [hoc est Chorus] *incipiant* Agnus Dei, *cum devotione debitâ in patena duabus Eucharistiæ partibus collocatis; tertiâ quoque cum Oratione solitâ in Calice mixtâ cum Sanguine, ipso quoquè Calice cooperto, illud eximii Citharœdi Canticum*, Lætatus sum in his, quæ dicta sunt mihi, *&c. à vobis Religiosis, Clericis, & aliis literatis dici volumus cum Oratione, ac Versiculis infrascriptis, ipso Celebrante, alisque præsentibus genua flectentibus, dum præmissa dicuntur. Dicto Psalmo cum Gloria Patri*, dicatur: *Kyrie eleison. Christe eleison. Pater noster, &c.*

℣. *Et ne nos inducas in tentationem.*
℟. *Sed libera nos à malo.*
℣. *Domine salvos fac Reges.*
℟. *Et exaudi nos in die, quâ invocaverimus te.*
℣. *Salvum fac Populum tuum Domine, & benedic hæreditati tuæ.*
℟. *Rege eos, & extolle illos usquè in æternum.*
℣. *Fiat pax in virtute tua.*
℟. *Et abundantia in turribus tuis.*
℣. *Domine exaudi orationem meam.*
℟. *Et clamor meus ad te veniat.*
℣. *Dominus vobiscum.*
℟. *Et cum spiritu tuo.*

OREMUS.

LArgire, quæsumus, Domine Fidelibus tuis Indulgentiam placatus, & pacem, ut paritèr ab omnibus mundentur offensis, & securâ tibi mente deserviant. Per Christum Dominum nostrum. Respondetur: *Amen.* Post hæc dicuntur *Agnus Dei*, & cætera, quæ supersunt in Missa.

Hæc Nicolaus Tertius in Bulla sua prò pace intèr Principes Christianos, præsèrtim verò inter Reges Franciæ, atquè Castellæ invicem diffidentes impetrandâ, ut Bellum Sacrum, hoc est, *Cruciata* contrà Turcas instaurari faciliùs posset. Omnibus autèm singulo quoquè die ità orantibus *decem dies* de injunctis pœnitentiis idem Summus Pontifex relaxavit.

Bellum Sacrum, idest, Cruciata.

Joannes itèm Vigesimus secundus in gravissimis Romanæ Ecclesiæ necessitatibus, præsèrtim verò tempore *schismatis*, eàmdem orandi formam frequentàvit, sicut ex ejusdem Bulla, quæ in Archivo Castri Sancti Angeli asservatur, constat: & ità orantibus idem Summus Pontifex *Indulgentias* quoquè concessit, ut in eàdem legitur Bulla. Hic autèm orandi Ritus per trinum Campanæ sonitum Christifidelibus indicabatur, ut omnes ad orandum sese pararent.

Joann. XXII. antè annos circitèr 300.

Proptèr deniquè schisma è medio tollendum, & proptèr pacem Christifidelibus à Deo impetrandam, ad hanc usquè diem remansit Ritus dicendi, *dona nobis pacem*,

in

in tertio Agnus Dei, dum celebratur Missa. Antiquitùs enim tribus vicibus uniformitèr dicebatur: *Agnus Dei, qui tollis peccata Mundi, Miserere nobis*; sed ob multas, & varias Ecclesiæ olim adversitates Ecclesia cœpit ad Dominum de tribulatione clamare: *Dona nobis pacem*, Basilica verò Lateranensis tanquàm antiquior, & quatenùs aliarum Ecclesiarum primogenita, numquàm in *Agnus Dei*, dicit, *Dona nobis pacem*, in celebratione Missæ, sicut nec *Schola Cantorum*, idèst, Chorus; sed tribus vicibus uniformitèr dicit: *Miserere nobis*, ad antiquitatem illam conservandam, quavis aliâ opinione prætermissâ. *Schola Cantorum, idest, Chorus.*

Hoc igitùr ab omnibus ejusdem Basilicæ Sacerdotibus observatur. Quandò autèm in eàdem Basilica coràm Summo Pontifice, & S. R. E. Cardinalibus Missa solemnitèr cantatur, tertia vice tàm à Celebrante, quàm à *Schola Cantorum*, qui Cappellæ Pontificiæ deserviunt, dicitur: *Dona nobis pacem*. *Schola Cantorum.*

De hoc Ritu in celebranda Missa observato, deindè mutato, Innocentius hujus nominis Tertius antè annos quadringentos mentionem facit in hæc verba: *Porrò secundum consuetudinem antiquam Scholæ Cantorum, quam adhuc ipsi conservant, & in pluribus observatur Ecclesiis, ut in Lateranensi, nullatènùs variatur; sed tribus vicibus uniformitèr dicitur Agnus Dei, qui tollis peccata Mundi, Miserere nobis, proptèr tria genera peccatorum, quæ petimus nobis remitti, cogitationis, locutionis, & actionis*. Et infrà: *Postmodùm autèm multis, & variis adversitatibus, & horroribus Ecclesiæ ingruentibus, cœpit ad Dominum clamare de tribulatione, Dona nobis pacem*. Hanc Innocentii sententiam recitat etiàm Guillelmus Durandus in Rationali Divinorum officiorum, nullâ tamèn mentione de Innocentio factâ. Stephanus autèm Durantus in libro tertio de Ritibus Ecclesiæ sub Innocentii nomine affert in medium eamdem sententiam, cui assentiendum omninò censètur, qualibet aliâ consideratione, aut opinione silentio à nobis prætermissâ. *Innoc. lib. 6. Mysteriorum Missæ c. 4.* *Guill. lib. 4. cap. 25.* *Steph. lib. 3. cap. 53.*

Hæc de trino Campanæ sonitu, neenon de Ritu in tertio, *Agnus Dei*, in celebratione Missæ mutato, suadente occasione sese oblatâ de Pace, dum de Ritu orandi perantiquo, ad eam impetrandam instituto, loquebamur.

De præcipuis quibusdam Horologiis, & Campanis hoc in Commentario descriptis.

DECLARATIO.

DUM de Turrium prestantiâ, & admirandis quorundam Horologiorum structuris, necnon de musico Campanarum concentu, musicam itèm Organorum harmoniam repræsentante, loqueremur, in medium attulimus nonnulla, quæ indigebant delineatione, ut quæ scripta sunt, faciliùs intelligerentur. *Cap. 11.*

De

De Horologio S. Marci Venetiarum.

Pag. 171.

PRimo loco ad hanc rem præstandam apponere libuit Horologium Sancti Marci Venetiarum delineatum, & ære incisum, ut è contrà.

Campanula illa, quæ sub majori Campana horarum extare cernitur, malleolo percussa, anteàquam horæ pulsentur, dat sonitum, quo dato, Campana horarum hinc indè pulsatur à duobus effictis ex ære Mauris. Deindè è duorum ostiolorum uno, intèr quæ Deiparæ Mariæ sempèr Virginis sculpta infrà Horologium Imago sedens repræsentatur, Angelus tubam, utì jàm diximus, personando exit, ut alterum ostiolum ingrediatur, à tribus comitatus Magis, qui dùm antè dictam Imaginem transeunt, sese artificiosè flectunt, & inclinato capite, manu ad frontem directâ, ipsam Imaginem, coronâ è capite cujusque amotâ, venerantur, Angelumque intrà ostiolum ingredientem sequuntur. Id quod Franciscus Sansovinus in ejusdem Civitatis descriptione sàtis fusè, ac bellè quidèm scriptum reliquit.

Pag. 171.

Franc. Sans. lib. 8.

Stella verò, quæ suprà Imaginem Deiparæ Mariæ sempèr Virginis cernitur, Magis infrà transeuntibus apparet, deindè in suum sese retrahit locum; Infrà deniquè cernitur Sphæra stellaria, & horaria, in qua repræsentantur duodecim Signa cælestia, & Solis radius horas ostendens, atquè itèm Sol ipse, qui singulo quoquè Mense in domo sibi prefixa manet. In centro autèm Sphæræ cernitur Luna, quæ intèr multitudinem Stellarum suas facit mutationes.

Infrà verò Campanam horarum per Leonis Imaginem juxtá Scripturam Sacram repręsentatur S. Marcus Evangelista, præcipuus Venetiarum Protector, ad cujus pedes Dux itèm Venetus cernitur genuflexus. Et hęc de Horologio Sancti Marci Venetiarum.

Apocal. 4.

DE

HOROLOGIVM. SANCTI MARCI. VENETIARVM

De Horologio S. Lamberti in Ecclesiâ Cathedrali Leodii.

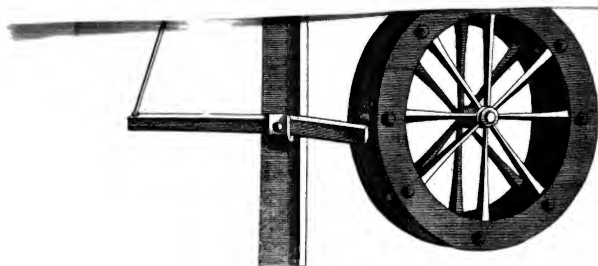
SECUNDO loco se nobis offert explicandum Horologium Leodii, quod est Germaniæ inferioris, hoc est, Flandriæ Civitas maxima: Ibi enìm præter magnitudinem, & multitudinem Campanarum, quæ dum organorum instar pulsantur, musicum reddunt concentum, ut in *Cap.* 12. satis fusè narravimus; In Ecclesiâ Cathedrali, Sancto Lamberto dicatâ, extat etiam Horologium mirâ arte constructum, sicut Rotæ, ac funiculi multiplices præseferunt. Quælibet enim hora in quatuor distinguitur partes, quæ à quatuor Statuis illis ex ære fictis distinctè pulsantur; quibus pulsatis, à Statuâ illâ inferiori pulsatur Horarum Campana, quæ Horas distinctè personando refert.

Cap. 12. pag. 178.

De

De Horologio S. Lamberti in Ecclesiâ Cathedrali Leodii.

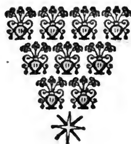

De modo pulsandi magnas in Belgio Campanas, hoc est, in Flandriâ, Galliæ Belgicæ Regione.

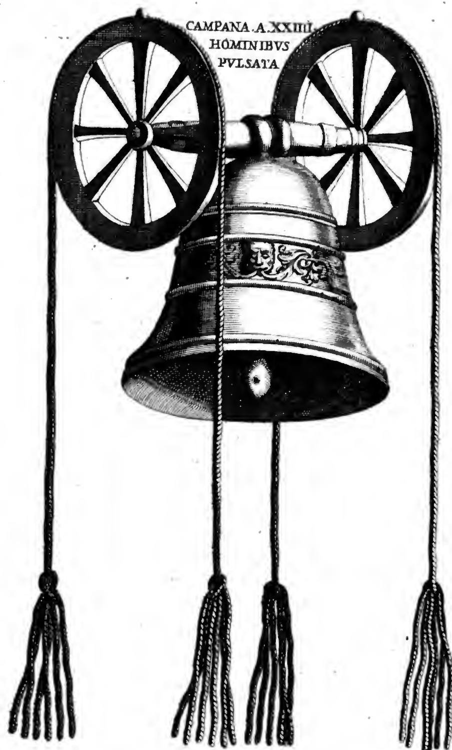
Cap. 12. pag. 171.

TERTIO loco repræsentatur modus pulsandi magnas in Belgio Campanas, hoc est, in Flandriâ, Galliæ Belgicæ Regione. Nam in Cathedrali præsertim Ecclesiâ Leodiensi, Sancto Lamberto dicatâ (utì iam in *Cap.* 12. hujusce Commentarii dictum fuit) octo sunt amplissimæ Campanæ, minusculæ verò duodecim ad Horarum pulsationem accommodatæ. Ad Campanæ harum maximæ pulsationem quatuor & viginti requiruntur homines. Maxima hæc enim Campana duabus, & quidèm magnis est cincta rotis, quæ circumligatæ sunt duobus deorsùm pendentibus funibus, quibus item alligati sunt quatuor & viginti alii funiculi. Deindè homines duodecim trahunt vice versâ funes ab unâ parte; ità verò, ut, quando pars una deorsùm trahit, altera sursùm trahat.

Qui sanè modus in pulsandis Campanis pro musico efficiendo concentu per totum Belgium observatur, sicut dictæ Civitatis, & Regionis Indigenæ, qui Romæ degunt, omninò affirmant.

De

CAMPANA A XXIIII
HOMINIBVS
PVLSATA

De promiſcuâ magnitudine 33 *Campanarum, quę ſunt in Cathedrali Antuerpien. Eccleſiâ Deip. Mariæ ſemper Virgini dicatâ.*

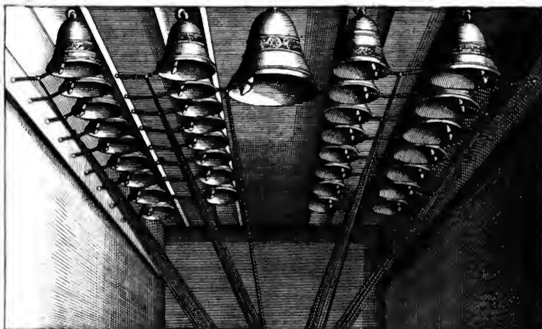
QUARTO deniquè loco ſeſe nobis offerunt triginta tres promiſcuæ magnitudinis Campanæ, delineatæ, ac ære inciſę, quę ſunt in Cathedrali, & primariâ quidèm Antuerpienſi Eccleſiâ, Deiparæ Mariæ ſemper Virgini dicatâ, cujus Turris admirandæ altitudinis, ac ſtructuræ dictas continet Campanas. De præſtantiâ hujuſce Eccleſiæ, ac Turris, necnon de dictis Campanis, earumq; harmoniâ muſicâ ſermonem habuimus in 12. hujuſce Commentarii *Cap.* juxtà Georgii Braunii verba. Nùnc autèm ad majorem dictæ delineationis Campanarum intelligentiam nonnulla explicanda cenſentur. Turris enim triginta trium Campanarum non ſolùm eſt alta pedes quadringentos viginti, utì ſuo jam diximus loco, ſed intùs habet trecentos, & ſexaginta tres gradus, per quos aſcenditur ad Campanarum faſtigium. Habet etiam intùs diverſa loca ſatìs ampla, in quibus pendent Campanę, præſertìm verò triginta tres promiſcuæ magnitudinis Campanæ illæ, quæ quotidiè tam pro divinis officiis, quàm animi causâ, ſivè pro oblectamento præſtando pulſantur. Suprà dictas Campanas extat Horologium cum Campanâ, quæ pulſat horas. Extat etiam ſuperiùs alia contignatio, in qua pendent Campanæ, quæ præludium aliquod, vel, ut Muſici ajunt, *Motectum*, in majoribus nempè Feſtivitatibus, anteaquàm horæ pulſentur, ſonant. Alio deniquè in loco ad latus ejus tres magnæ pendent Campanæ, quarum major, *Triumphalis* dicta, motu primo nonniſi à viginti hominibus pulſari poteſt; deindè à duodecim tantùm viris facilè pulſatur, quæ tandèm cum aliis duabus, in majoribus tamèn Feſtivitatibus, muſicum refert concentum, quem vulgò Muſici *Contrapunctum* vocant.

Cap. 12. pag. 170. — Pag. 171.

Triginta tres deniquè Campanæ illæ quarto loco delineatæ, ac ære inciſæ, ſeù potiùs earumdem mallei per rotulas, & funiculos moventur: & ità, ut ſuo loco videre licet, Campanæ ipſæ, Organorum inſtar, manibus, ac pedibus pulſantur: & hunc in modum pulſatæ, tàm conſonantem edunt ſonum, & diverſas Eccleſiaſticas melodias ità exprimunt, ut ab harmoniâ muſicâ (Georgio Braunio teſte) vix eum diſtinxeris, utì ſuo jam loco dictum fuit.

Cap. 12. pag. 171.

De

CAMPANÆ. XXXIII. ORGANI. SONVM. REDDENTES

DE SACROSANCTO
JUBILEO
ANNO MDC.
COMMENTARIUS
Commoditati exterarum Nationum confertus.

De Origine, & Antiquitate JUBILEI,

Deque Jubileis præfinito in tempore celebratis.

JUBILEUM Hebræorum in libris Levitici à Deo institutum, Jubilei nostri, quod *Christianorum Jubileum* possumus appellare, typum fuisse constat, ut infrà demonstrabimus, dùm de Jubilei Etymologiâ, variisque ejusdem nominibus, ac definitione verba faciemus. Sacrosanctum autèm Christianorum Jubileum, à Jesu Christo Salvatore nostro, Deo, & Homine, sicùt etiam sentit Cyrillus Franchus, originem traxisse censendum est, eo scilicèt tempore, quo summum Pontificatum, summumque Sacerdotium Petro tradidit, eique Regni Cœlorum Claves ità commisit, ut quem judicaret solvendum solveret, quem verò ligandum ligaret. Quàmvis autèm res ità se habeat, Jubileus tamèn Christianus in primordio nascentis Ecclesiæ eo ritu, quo nunc Sancta Mater Ecclesia utitur, usum haudquàquam recepit, sed multis post seculis fuit promulgatus, propereà quòd Ecclesia Sancta Dei à Tyrannis Christianæ Religionis hostibus exagitata, ritum hunc celeberrimum exercere non poterat: ubi autèm Tyrannorum persecutionibus, cæterarumque Nationum incursionibus fuit tandèm aliquandò liberata, suasquè vires cum Pontificiâ majestate recepit, Romani Pontifices Jubileum solemnissimo ritu, quo nunc utimur insignitum celebrare cæperunt. Etsi solemnissimum Jubilei ritum à Bonifacio VIII. originem traxisse scribant nonnulli, ex eodem tamèn Pontifice indulgentias Jubilei ipso antiquiores fuisse invenio: Bonifacius enim VIII. suam Jubilei Bullam hunc in modum exorsus est: *Antiquorum habet fida relatio, quòd accedentibus ad Basilicam Principis Apostolorum de Vrbe, concessæ sunt remissiones magnæ, & Indulgentiæ peccatorum.* Hæc in Bullâ. Adde etiam, quòd (si Jubilei substantiam, non ritum spectemus) à Gregorio Magno, à Bonifacio III., ab Honorio IV., & ab aliis Indulgentiæ plenariæ concessæ fuerunt. Bonifacius autèm VIII., tempus Jubilei forsàn non præfinitum præscripsit, illumque centesimo quoque anno celebrandum decrevit. Clemens verò VI. proptèr brevissimum vitæ nostræ cursum ad quinquagesimum annum Jubileum revocavit. Eandem item ob causam Urbanus VI., ut Pientino placet, Jubileum ad tertium, ac trigesimum annum transtulit, sicùt etiam in Bullâ Pauli II., & Julii III. idem videre licet; in quibus etiam fit mentio de Martino V., qui dictam Urbani VI. anni Jubilei institutionem, aut reductionem ratam habuit, & confirmavit. Cyrillus autèm Franchus hanc rem totam diligentissime se indagasse ait, nequè tamèn institutionem modò memoratam invenisse omninò affirmat. Utcùmque verò sit; Paulus deniquè hujus nominis II. Jubileum ad vigesimum quintum annum revocavit, sed ipsum Sixtus Quartus (teste Platinâ) anno salutis MCDLXXV. primus celebravit, cùm Paulus anno Domini MCDLXX. de Anni Jubilei contractione Bullam promulgasset, & sequenti anno ex hac vitâ decessisset.

Quàmvis autem numeri misteriis non careant, ut Philosophi, præsertim verò Pythagoras, & Plato censuerunt, eosque numeros Sanctus Pater Augustinus, cui subscribunt Patres ferè omnes tam Latini, quàm Græci, sacratissimos, & mysteriorum plenissimos nominet, immò eorum scientiam cuilibet Scripturas sacras intelligere cupienti necessariam esse affirmet, nos tamèn brevitati studentes, hanc investigationem, seù contemplationem, tamquàm nostro Instituto haùd necessariam, silentio prætermittendam esse judicavimus. Quot verò Jubileos inveni præscripto in tempore celebratos, hoc loco ex Cyrillo Francho recensere visum est.

Levit. 25.
Cyrillus Franchus.
Matth. 16. & 18. Joan. 20.
Polyd. Virg. & alii.
Extrav. com. lib. 5. cap. 1. Antiquorum.
Pientinus lib. de Jubil. c. 7.
Lib. de Jubil. cap. 9.
Platina.
Augustin. lib. quæst. super Gen. qu. 152. in fin. tom. 4.

Bonifacius VIII. Annum Jubilei celebrandum curavit	MCCC
Clemens VI.	MCCCL
Bonifacius IX.	MCCCC
Nicolaus V.	MCCCCL
Paulus II., vel potiùs / Sixtus IV.	MCCCCLXXV
Alexander VI.	MD
Clemens VII.	MDXXV
Julius III.	MDL
Gregorius XIII.	MDLXXV
Clemens VIII.	MDC

Hæc de Origine, & Antiquitate Jubilei, deque Jubileis præfinito in tempore celebratis, ut ea, quæ ad Jubilei pertinent definitionem aggrediamur.

De Jubilei Etymologiâ, deque ejusdem Jubilei nominibus.

NOs de Sacrosancto Jubileo, quem *Annum Sanctum* passim vocant, verba facturi, Commentarium nostrum ab ipsamet rei definitione auspicabimur, eloquentiæ latinæ Patrem hoc loco imitaturi dicentem: *Omnis, quæ à ratione suscipitur de aliquâ re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.* Anteà verò quàm definitionem aggrediamur, nominis *Etymologiam* investigare, ac perscrutari libet. Vox nàmque cujuscumque rei explicata, facilem nobis aditum ad ipsius rei definitionem indagandum sempèr afferre solet.

Cicer. lib. 1. de offic.

Sunt, qui Jubileum *à Jubilando* dictum velint: nec tamen desunt, qui à voce hebraicâ, *Jobel*, nuncupatum dicant, idque ità esse omnibus nervis contendant. Hinc non Jubileum, sed *Jobeleum* pronunciari, ac scribi volunt. Nos autèm utroque modo, & rectè scribi, & pronunciari posse, eundemque sensum habere affirmamus, sivè Jubileum *à Jubilando*, vel *à Jubilo*, sive Jobeleum *à Jobel* deduci, aut derivari velimus. Quàmvis enim *Jobel* apud Hebræos, sicùt hebraicam linguam callentes inquiunt, varia significet, præsertìm verò *Cornu*, vel *Buccinam*, ac proindè Navarrus illud nomen inter æquivocos esse dicat; quorum (ut Aristoteles docet nomen solùm commune est, secundùm nomen verò substantiæ ratio diversa, ea tamèn omnia, etsi varia, si Jubilei finis, & effectus perpendatur, nonnisi Jubilum, sivè gaudium præseferunt. Annus nàmque Jubilei, hac voce *Jobel*, idèst *Buccina*, varia apud Doctores nomina sortitus est, juxtà varios Hebræorum Jubilei effectus considerata. Dicebatur enim Annus *Quinquagesimus*, *Remissivus*, *Initiativus*, & *Buccineus*. Quæ sanè nomina Hæbræorum Jubileus jure sibi adscivit, proptereà quòd eo in Jubileo, quinquagesimo scilicèt quoque anno, sicùt apud Moysem legitur, cunctis erat cujuscumque debiti, remissio, & condonatio, hoc est, servi libertate donabantur, captivi dimittebantur, res immobiles priori quæque domino reddebantur, nè avitâ re contrà divinæ Legis æquitatem perpetuò quisquam privatus foret; Judicia itèm litigatorum (ut discordiæ, & inimicitiæ, atquè convitia sopirentur, eorumque vice, summa quies, ac tranquillitas vigeret animi) omninò dissolvebantur.

Navarræ opinio.

Aristot. in antepredic. c. 1.

Exod. 15.

Levit. 25.

Hebræorum itaquè Jubileus, sivè *à Jubilo*, sivè *à Jobel* dictus, *Quinquagesimus* dicebatur, quià quinquagesimo quoque anno celebrabatur; *Remissivus*, quòd remissionem præstaret; *Initiativus*, quòd res, ipsosque homines ad initium, hoc est, ad primum statum revocaret; *Buccineus*, quòd *Jubileus*, vel *Jobeleus* buccinarum sonitu prænunciaretur, vel promulgaretur. Quæ planè omnia *Jubilum*, seù *Lætitiam* indicantia, in Levitico, & alibì à Moyse conscripta sunt post multa ad Jubileum pertinentia hisce verbis: *Sanctificabisquè Annum quinquagesimum, & vocabis remissionem cunctis habitantibus Terræ tuæ: ipse est enìm Jubileus. Revertetur homo ad possessionem suam, & unusquisque redìet ad familiam pristinam; quià Jubileus est, & quinquagesimus Annus.* Hæc Moyses, idquè genus alia ad Jubileum, qui cunctarum rerum temporalium beneficentiam præstabat, pertinentia. Sed antè divinum de Anno quinquagesimo sanctificando præceptum, Deus per eumdem Moysen loco nupèr commemorato, buccinâ, vel mense antè Annum Jubilei, vel ipsius Anni Jubilei septimo clangendum esse mandaverat hunc in modum: *Numerabis quoquè tibi septem hebdomadas annorum, idèst septies septem, quæ simùl faciunt annos quadraginta novem; & clanges buccinâ mense septimo, decimâ die mensis, propitiationis tempore in universâ Terrâ vestrâ.* Hæc ibi. Jubileus itaquè, sivè *à Jubilo*, voce latinâ, sivè *à Jobel* hebraicâ voce, & reverâ ab hac deductus vocetur, *Quinquagesimus*, *Remissivus*, *Initiativus*, & *Buccineus* dicebatur: Et quàmvis *Jubileus* à Latinis illum in modum vocitetur, nominibus hisce *Jubilum*, aut *Lætitiam* præseferentibus, interpretatus, ubicumque tamèn in veteri Testamento latinè reddito, de Jubileo sit mentio, Hebraica veritas, pro Jubileo, *Jobel* (quod significat *Cornu*, vel *Buccinam*) sempèr legit, sicùt Hebraicam callentes linguam fatentur. Immò, ut Lyranus ex Rabbi Samuelis interpretatione testatur, *Jubileus à Tubarum clangore* [jubilum, seù lætitiam, ut reor, indicante, aut excitante] vocitatur. Hinc in eo Exodi loco; *Cùm cœperit clangere buccinâ; tùnc ascendam in montem*, pro buccinâ, *Jobel*, hebraicè (Lyrano teste) legitur.

Exod. 15. Levit. 25.

Joseph Hebr. lib. 3. cap. 10.

Hieron. multis in locis, & Isidor. libr. Etym. 5.

Levit. 25.

Levit. 25.

Lyran. in c. 25. Levit.

Exod. 19

Hæc de Jubilei Etymologiâ, ut definitionem aggrediamur.

De Jubilei definitione.

JUbilei definitionem, præviâ distinctione, investigare studebimus juxtà sententiam Peripateticorum, qui in æquivocis priùs distinguendum, quàm definiendum esse docent, nè de ambiguâ voce, ac re diù, & quidem inutilitèr disputetur. Est enìm *Jubileus* Hebræorum, alter ab eo Christianorum. Ille terrena, ac temporaria præstabat bona, hic verò cœlestia dat, & æterna. In illo debita temporaria, in hoc spiritualia condonantur. Ille temporariam libertatem, hic verò spiritualem restituit. In illo terram colendi labor omittebatur; in hoc per laborem, & merita Christi, atquè Sanctorum proprius cujusque excusatur labor. In illo possessiones terrenæ abalienatæ recuperabantur; In hoc virtutes, & merita per peccatum perdita. In illo exules in Patriam redibant; In hoc à Cœlo exules in cœlestem redimus Patriam. Ille tandèm buccinâ prænunciabatur, hic verò Apostolicâ voce proclamàtur. Septimo nàmque mense, vel antè Jubileum, vel in ipso Jubileo Anno, ut alii volunt, buccina olim

Aristot. multis in locis, & præsertim lib. de Cœlo.

Navarr. p. f.

ut

Levit. 25. ut in Levitico legitur, ad eam rem promulgandam clangebatur; In nostro autèm Jubileo septimo mense annum Jubilei precedente, *Annus Sanctus*, Indulgentiarum videlicèt thesauro plenus, per Bullam Pontificiam, tubis resonantibus promulgatur. Id, quod in Sanctissimâ die Pentecostes, hoc præsertim anno MDXCIX., primâ vice factum esse constat.

Quàmvis autèm ea, quæ ad Hebræorum Jubileum pertinent, ab iis, quæ in nostro Jubileo præstantur, diversa sint, quandam tamèn intèr se similitudinem habent, si rectè spectentur: Immò hæc ab illis adumbràta, præmonstrataquè quodàmmodò videntur. Ex iis itaquè rebus omnibus, gaudium, sivè jubilum præseferentibus, quas in nostro Jubileo præstari videmur, jubilum nostrum nonnisi plenariam remissionem, aut Indulgentiam esse facilè dignosci potest.

Indulgentia Jubilei quid sit.

Indulgentia quid sit. INdulgentia, sivè remissio, est *relaxatio temporariæ pœnæ peccatis actualibus dimissis debitæ, in gratiâ tamèn existenti, de thesauro Ecclesiæ concessa*. Indulgentia dicitur *remissio pœnæ*, ut differat à remissione culpæ, quæ in absolutione remittitur Sacramentali. Dicitur *remissio pœnæ temporariæ*, ad pœnam damnatòrum in inferno existentium perpetuam, & irremissibilem excludendam.

Dicitur *remissio pœnæ peccatis debitæ*, ad Sanctorum Martyrum pœnas, quæ peccatis non debebantur, amovendas.

Dicitur *remissio pœnæ peccatis actualibus debitæ*, ad excludendum peccatum Originale, quod remittitur in Baptismate, eique solùm respondet pœna damni; Indulgentia verò est pœnæ sensus remissio.

Dicitur *remissio pœnæ peccatis actualibus dimissis debitæ*, quià pro culpâ per contritionem, & absolutionem Sacramentalem non dimisâ, nemò Indulgentiam potest consequi. S.Thom. p.p. qu. 64. art. 2. in corp. Culpæ nàmque mortali non dimissæ perpetua debetur pœna, quæ per Indulgentiam non remittitur. Adde insupèr, quod *Indulgentia est relaxatio non solùm temporariæ pœnæ peccatis mortalibus actualibus debitæ, sed etiàm culpæ, & pœnæ venialium peccatorum remissio*, ut ait S. Thomas multis in locis.

Dicitur *remissio pœnæ peccatis actualibus dimissis debitæ, in gratiâ existenti concessa*, quià existentibus in peccato mortali, ut ait Sanctus Thomas, vel non contritis, & confessis Indulgentia non prodest, quæ culpam mortalem in absolutione Sacramentali dimissam præsupponit. S. Thom. 4. Sent. dist. 20. art. 5. quodl. 2. & Extravag. leg. 5. cap. 2. Vnigenitus. Hinc in omnibus Indulgentiis dictæ duæ particulæ (contritis, & confessis) vel hæc saltèm (in formâ Ecclesiæ consuetâ) apponi solent.

Dicitur *talis remissio de Thesauro Ecclesiæ concessa, seù desumpta*, quià Ecclesia Sancta facit hac in re instàr piissimi Imperatoris, aut Regis, qui, ut alicui magnum æs alienum, quod habet solvere cupienti, sed ob rei domesticæ angustiam solvere non valenti, opem ferat, ex publico ærario pecuniam eidem munificentissimè largitur.

Hunc in modum Romanus Pontifex Indulgentiam, *quæ est satisfactio quædam, pœnalibus operibus alienis constans*, ex sacrosancto Ecclesiæ Thesauro desumit, & concedit. Quidnam verò Thesaurus, de quo loquimur sit, hoc loco scitu, & explicatu dignum censetur.

Thesaurus Ecclesiæ quid sit.

THesaurus, (ut quid nomen sibi velit in primis explicetur) *est non solùm vetus quædam auri, aut pecuniæ*, Paulo Jureconsulto teste, *depositio*, sicut vox ipsa græca præsefert; *Sed quarumvis rerum repositarum penu, & abundantia*. De acquir. rer. d&. l. Nun. quam ex Pigellio, & Brissonio. Quintil. l. 2. cap. 7. Cic. de Orat. Ecclesiæ itaquè Thesaurus [ut legitur in Extravaganti] ex superabundantia meritorum, & passionum Christi, ac Sanctorum constat, ex quarum rerum superabundantia *Indulgentiæ*, sicut communi Theologorum Scholæ placet, & ab Ecclesia Sancta, decretum est, desumuntur. Extrav. lib. 5. cap. 2. Vnigenitus de pœn. & remiss. Cum itaquè, ut Bartholomæi Fumi Villaurensis utar verbis, Indulgentia purè succedat satisfactioni pœnitentiali quantùm ad vim solam satisfactivam; ftàtim dicas, necesse est, thesaurum Indulgentiarum esse thesaurum satisfactionum, quæ per opera pœnalia, & meritoria fiunt. Armil. tit. Ind. num. 7. Hinc idem Thesaurus, *& passionum, & meritorum* dicitur, ut Villaurensis ait, quatenùs opera ipsa satisfactoria sunt, & quatenùs unus pro alio in temporalibus, & spiritualibus satisfacere potest. Propterea quæ in hoc thesauro sunt reposita, satisfactiones dici debent, ac sunt, non satisfactiones quæcumque, sed solùm superabundantes, aut supererogatoriæ. Satisfactiones enim, quibus cuncti satisfacientes pro seipsis indiguerunt, jàm in solutionem pœnarum proprijs peccatis debitam cesserunt, ob idque pœnæ illæ pro aliis salvi haudquàquam possunt. Idem quoquè de aliis satisfactionibus, quæ pro quibusdam determinate fiunt, dicendum est: Jam enim Deo oblatæ, suum effectum sortitæ sunt. Quòniam verò satisfactiones in Thesauro Sancto repositæ, nonnisi pro alienis pœnis offerri Deo possunt: hinc eas superabundantes, vel supererogatorias esse fatearis oportet. Ut autèm neminem lateat, quænam satisfactiones superabundantes dici queant, & sint, communem Theologorum sententiam hoc loco aperire necesse est.

Superabundantes vel supererogatoriæ satisfactiones quænam sint.

SUperabundantes satisfactiones sunt, *passiones* plenè haudquàquam remuneratæ *Christi*, atquè *Sanctorum*, sicut universæ Theologorom Scholæ placet, Francisco de Mayrone excepto, cui omnes hac in re, & meritò quidèm, adversantur, ejus opinione tàmquam falsa, in *Extravaganti* damnata. Extrav. com. lib. 5. c. 2. Vnigenitus. Meritum Christi sese diffundit in Membra Ecclesiæ, cujus caput ipse est, sicut meritum privati hominis in ejusdem Corpus. Hinc, sicut quilibet homo, non solùm animę suæ,

sed suo itèm corpori meretur, ità Christus, non solùm sibi, vel aliis etiàm meruit, immò aliis magis, quàm sibi meruit, quià nobis meruit Beatitudinem, quàm sibi, cum à suæ Conceptionis initio fuerit beatus, non meruit. Infinita verò Christi merita plenè remunerata non fuerunt, Sanctorum itèm merita, quatenùs satisfactoria pro pœna temporali peccatis actualibus debita, in ipsis Sanctis remunerari plenè non possunt; vel quià peccato carebant, sicut de Beata Maria semper Virgine, ac Dei Matre, affirmare necesse est, vel quià pro peccatis dimissis plura opera satisfactoria, quàm debebant, Deo obtulerunt, ut patet de Sancto Job dicente; *Utinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas, quam patior, in statera, quasi arena Maris hæc gravior appareret.* Cùm itaquè multi Sancti plùs satisfecerint, quàm propria peccata exigerent, eorundem satisfactiones, quatenùs debitum excedentes, meritò superabundantes dici possunt, ac debent, & hoc sensu in ipsis Sanctis non remuneratæ; quamvis enim hujus generis merita, quantùm ad vim merendi gratiam, & gloriam, idest, quantùm ad præmium, ut ajunt, *essentiale, & accidentale*, in ipsis fuerint remunerata ultrà condignum, tamen quantùm ad pœnæ solutionem, idest, quantùm ad vim satisfaciendi, vel quatenùs satisfactoria non itèm: quià prima remuneratio, ut ait Villaurensis, vim satisfactivam non aufert, neque minuit.

Job. 6.

Armil. verbo Ind. num. 1.

De Infinitis Christi meritis, ac passionibus, necnon de superabundantibus Sanctorum satisfactionibus pro aliis in Ecclesiæ thesauro repositis.

Quòd superabundantes Sanctorum satisfactiones pro aliis in Ecclesiæ thesauro sint repositæ, ex eo patet, quòd Apostolus Sanctus ad Colossenses scribit dicens: *Factus sum ego Paulus Minister. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi in carne mea, pro corpore ejus, quod est Ecclesia.* Hæc Beatus Paulus. Passiones autèm Christi duobus modis, Lyrano teste, intelligi possunt; Uno modo in corpore proprio, in quo sustinuit famem, sitim, ac deniquè mortem. Passionibus hunc in modum sumptis, nihil in iis adimplendum defuit: Immò, ut quàmplurima uno complectar verbo, infinitè passus est, ità tamèn, ut effusio unius guttæ Sanguinis Christi, pro totius Generis humani redemptione suffecisset: Immò, ut Doctor Angelicus ait, minima passionum, quas Christus sustinuit, sufficisset, quòad sufficientiam, etiàmsi, quòad convenientiam, sivè redundantiam omne genus earum sustinuerit, sicut idem Doctor demonstrat.

Coloss. 1.

Nic. Lyran.

S. Thom. 3. p. q. 46. art. 5. ad 3.

Alio modo Christi Passiones intelliguntur, quatenùs Christus in suis patitur membris, quæ sunt ejus fideles, ex quibus constat Ecclesia, quæ *Corpus Christi mysticum* appellatur. Hunc in modum Sancti intentione expressâ, vel saltèm virtuali, opera satisfactoria supererogationis exhibuerunt, ut nobis in remissionem temporariæ pœnæ applicarentur; Et ità instar Beati Pauli Apostoli adimpleverunt ea, quæ deerant passionum Christi, & Christianorum, (ut Sanctus Thomas Doctor Angelicus declarat) in sua ipsorum carne pro corpore ejus, quod est Ecclesia. Hisce de rebus opiniones Francisci Mayronis, & Durandi confutantur: quorum ille in Christo, & in Sanctis satisfactiones remuneratas fuisse opinabatur, hic verò merita Christi superogatoria fuisse affirmabat, Sanctorum autèm satisfactiones nimfuerint, ambigebat. Passiones ergò Christi, ac Sanctorum superabundantes in thesauro Ecclesiæ pro aliis repositas fuisse, affirmare necesse est.

S. Thom.

Franc. Mayr. l. 4. sent. d. 19. Durand. l. 4. d. 20.

De Thesauri Ecclesiæ Dispensatore.

Thesauri Ecclesiæ Dispensator est *Romanus Pontifex*, deindè *Papæ Legatus*, etiàm non Sacerdos, quià hæc facultas ad Jurisdictionem pertinet, sicut ait S. Thomas, necnon *Archiepiscopi, & Episcopi, sivè electi, nondùm consecrati* hanc dispensandi facultatem, sed præscriptam. Solus namquè Papa, ut inquit idem Doctor Angelicus, Indulgentiam plenariam in universas Christiani Orbis plagas Christifidelibus impertiri potest, tamquàm universalis Ecclesiæ Pastor, plenitudinemquè potestatis Pontificiæ, quasi Rex in Regno, habens, ut idem S. Doctor in quarto Sententiarum Libro docet. Alii verò omnes nonnisi præfinitam, præfixis locorum terminis, determinatas Indulgentias elargiendi potestatem habent juxtà Jurisdictionem sibi commissam, *ut Legati*, vel ordinariam, seù à Jure sibi præscriptam, ut Episcopi habere solent. Indulgentias impertiendi potestatem à Christo Domino datam Vicario suo, & Petri successori fuisse, Sanctus Thomas in libro nupèr commemorato affirmat, ex eo quod Beatus Paulus Apostolus ad Corinthios scribit dicens: *Nàm, & ego quod donavi, si quid donavi, proptèr vos in persona Christi*, hoc est, ut ait Glossa interlinearis, *ac si Christus donasset*. Hinc Doctor Angelicus hæc subinfert verba: *Sed Christus poterat relaxare absquè ullà satisfactione pœnam peccati*, ut patet Joannis cap. 8. de Muliere adultera. *Ergò & Paulus potuit, ergo & Papa potest, qui non est minoris potestatis, quam Paulus fuit.* Hæc Sanctus Thomas.

S. Thom. l. 4. Sent. dist. 20. art. 4. ad 3 q.

Ex S. Thom. d. 20. art. 4. ad 3. q.

Plenaria itaquè Ecclesiæ Thesauri dispensatio ad Papam pertinet, in plenitudinem potestatis vocatum: Ad Episcopos autèm, & cæteros Ecclesiæ Prælatos in partem sollicitudinis assumptos, nonnisi præscripta, seù utròque modo nupèr commemorato limitata pertinet: Illa igitùr plenaria dispensatio à Romano Pontifice per Indulgentiam singulo vigesimo quinto quoque anno, in nostro Jubileo præstari solet: quonam verò modo dictam Indulgentiam, aut dispensationem quis consequi possit, hoc loco explicare oportet.

De

De Rebus ad Indulgentiam Jubilei consequendam necessariis.

REbus iis, quæ ad Indulgentiæ largitionem pertinent, & ad nostrum institutum haùdquàquam spectant, silentio prætermissis, præcipua Indulgentiam recipere cupientis conditio est, ut ipse non solùm in gratia sit constitutus, nullo videlicèt mortali peccato detentus, aut irretitus, verùm etiàm, ut constantèr animo stabilierit, nolle ampliùs [Deo juvante] peccare, quæ est, & contritionis pars, sinè qua nec culpæ remissio, neque ulla Indulgentiarum vis in suscipientem manare potest: tepidis enim, seù non verè contritis, sed post Confessionem Sacramentalem ad peccatum redire cupientibus, aut statuentibus, Indulgentia Jubilei prodesse non valet. Hinc in antiquis Bullarum formis, nonnisi verè pœnitentibus, & contritis Indulgentiæ concedi solent, sicut etiàm in hujusce Jubilei Bulla pro Anno Sancto millesimo sexcentesimo celebrando id expressum fuisse constat. Qui itaquè tàmquam Canis ad vomitum suum, vel sus lota ad volutabrum luti post confessionem Sacramentalem reverti cogitat, hic verè pœnitens, & contritus non est, ob idquè Indulgentiæ, aut Jubilei fructum consequi haùdquàquam potest. Ad Indulgentiam intereà Jubilei consequendam, prætèr gratiæ statum, & veram contritionem, atquè confessionem Sacramentalem, operum quoquè Sanctorum adimpletio requiritur, sicuti in hoc Jubileo est, quatuor Ecclesiarum visitatio, quæ sunt *Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli, Sancti Joannis ad Lateranum, & Sanctæ Mariæ Majoris*, sivè *ad Præsepe*, Basilicæ, aut Ecclesiæ. Quæ sanè omnia ad fructum Jubilei percipiendum, juxtà numerum dierum in Bulla præfinitum, necnon juxtà eandem exequendi formam in Bulla præscriptam, necessaria omninò sunt, iis casibus, aut impedimentis, quæ in Bulla narrantur, exceptis.

Qui autèm plura ad dispositionem suscipientis Indulgentiam Jubilei pertinentia nosse cupit, ad eruditissimum Robertum Bellarminum S. R. E. Cardinalem confugiat: hic enim in additionibus disputationum suarum, eo scilicèt de Indulgentiis Opusculo, multa scitu digna, & quidèm utilia, non minùs doctè, quàm piè more suo docet. Nunc reliquum est, ut explicemus, quomodò opus injunctum hoc est Basilicarum visitatio fieri debeat.

De modo visitandi quatuor Urbis Romæ Basilicas, quantùm ad numerum dierum pro Jubileo suscipiendo, & de legitimè impeditis.

QUatuor Urbis Romæ Basilicarum, hoc est, Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli, Sancti Joannis ad Lateranum, & Sanctæ Mariæ Majoris, à Romanis, & Incolis Urbis per trigintà continuos, aut intermissos dies; à Peregrinis autèm, vel advenis, sivè aliàs externis, per quindecim dies continuos itèm, vel intermissos, semel saltèm in die, religiosè visitandæ sunt, piis inibi precibus, pro ipsorum Fidelium, ac totius Christiani Populi ad Deum effusis. Ii verò Peregrini scilicèt, ac externi, qui legitimè impediti, præfinitum dierum numerum in Basilicis, & Ecclesiis visitandis completè, aut nequidem inchoare potuerint, fructu Jubilei non carebunt, ut expresse legitur in Bulla hunc in modum: *Quoniam evenire potest, ut ex iis, qui hac de Causa iter aggressi fuerint, vel ad Urbem se contulerint, aliqui in via, aut etiàm ipsâ in Urbe morbo, vel aliâ legitimâ causâ impediti, aut morte præventi, præfinito dierum numero non completo, ac nè quidèm inchoato, præmissa exequi, & dictas Basilicas, ac Ecclesias adire nequeant: Nos piæ, promptæque illorum voluntati, quantùm in Domino possumus, benignè favere cupientes, eosdem verè pænitentes, & confessos prædictæ Indulgentiæ, & remissionis participes perindè fieri volumus, ac si dictas Urbis Basilicas, & Ecclesias diebus à nobis præscriptis reipsâ visitassent*. Hæc de legitimè impeditis, ut præfinitum dierum numerum explicemus.

De Triginta, necnon de quindecim diebus continuis.

DIes Triginta continui hunc in modum intelliguntur; ut (*exempli gratiâ*) si quis hodiè quatuor Basilicas visitaverit, & cras idem, ac perendiè itidèm, ad trigesimum usquè diem faciet, nullo penitùs die absquè illarum quatuor Basilicarum visitatione intermisso, aut interiecto, triginta scilicèt dierum intervallo nunquàm sinè dicta Visitatione completâ interrupto; dies illi triginta, & *continui* appellantur, & *sunt*. Istucipsum de quindecim diebus sentiendum est. Quàmvis autèm dierum numerus sit præscriptus, qui tamèn Ecclesias, aut Basilicas ipsas visitaverit, magis merebitur, ut ex Bulla Bonifacii VIII. constat, dicentis: *Unusquisque tamèn plus merebitur, & Indulgentiam efficaciùs consequetur, qui Basilicas ipsas ampliùs, & devotiùs frequentabit*. Hæc in Bulla ad verbum pòst eundem numerum dierum præfinitum. Extrav. com. lib. 5. c. 1. Antiquorum

De Diebus intermissis, aut interpolatis.

DIes intermissi, aut interrupti, quos nonnulli nominant *interpolatos*, intelliguntur, dùm intèr Basilicas visitandas, aliqua dies absquè alicujus visitatione interponatur, aut intermisceatur: Si quis enim (*exempli gratia*) quatuor Basilicas hodiè visitaverit, cras verò non itèm, sed perendiè dictas Basilicas visitabit, ut nudiustertius fecit, dies illi in opere visitandi adhibiti, dies *intermissi, aut interpolati* nuncupàntur. Addè etiàm, quòd numerus visitandi quatuor Ecclesias præfinitus duobus, aut pluribus ad arbitrium mensibus compleri potest, dummodò quatuor Ecclesiæ prænominatæ semèl saltèm in die visitentur.

Eundem in modum quindecim tàm continui, quàm intermissi dies Peregrinis, sivè

Advenis, aut Externis destinati conceduntur: dictumque dierum numerum, & Romanis, sivè Urbis Incolis, & Peregrinis, vel Advenis, & Externis, à Bonifacio VIII. Clemente VI. Clemente VII. Paulo II. Sixto IV. Julio III. Gregorio XIII. & Clem. VIII. in Bullis Jubilei præfinitum fuisse constat. Hæc de numero dierum Indulgentiam Jubilei suscipere cupientibus præfixo, nunc reliquum est, ut quonàm modo Basilicas visitandi opus quantùm ad animæ dispositionem injunctum fieri debeat, explicemus.

De modo visitandi Basilicas, quantùm ad Animæ dispositionem.

AN eo solùm tempore, quo percipitur Indulgentia, vel quandò opus pro ea consequendà injunctum perficitur, gratiæ status requiratur, Doctores intèr se dissentiunt, rationibus ad utràmquè partem comprobandam explicatis, sed secunda opinio tutior censetur, quià opus, pro quo datur Indulgentia, debet esse vivum, non mortuum, cujusmodi est opus in peccato mortali factum. Quàmvis eleemosyna in peccato mortali facta pro aliquo existente in Purgatorio valeat, Indulgentia tamèn non itèm. Eleemosyna enim extrà charitatem facta, non per modum satisfactionis, sed per modum supplicationis defuncto valet, juxtà illud Ecclesiastici dictum: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo*. Indulgentia nàmquè pro vivis satisfactionis vim habet, supplicatio autèm pro mortuis soli divinæ misericordiæ innititur, ut Cajetanus, & alii docent: Hinc opus injunctum in statu gratiæ fieri necesse est, ut Indulgentiæ fructus percipi queat. Addè etiàm, quòd hæc opinio tutior, ac certior est ex literis Summorum Pontificum comprobata: Nàm in Extravaganti de pœnitentia, & remissione, necnon in Constitutionibus de Indictione Jubilei Clementis VII. Julii III. Gregorii XIII. & Clementis VIII. expresè jubetur, ut qui Indulgentiæ fructum consequi volunt, verè pœnitentes, & confessi Ecclesias visitent. Id quod, cæteris Bullis brevitatis causà silentio prætermissis, in Bulla Clementis VIII. de Indictione Jubilei, in hanc legitur verborum formam: *Omnibus utriùsquè sexus Christifidelibus verè pœnitentibus, & confessis, qui Beatorum Petri, & Pauli Apostolorum Basilicas, & Ecclesias, semèl saltèm in die per triginta continuos, aut interwissos dies, si Romani, vel Incolæ Urbis fuerint; seù per quindecim dies, si fuerint peregrini, aut aliàs Externi, devotè visitaverint, & pro ipsorum fidelium, ac totiùs Christiani Populi salute pias ad Deum preces effunderint, plenissimam omnium peccatorum suorum Indulgentiam, ac veniam misericorditèr in Domino concedimus, & impertimur*. Hæc ad verbum in Bulla Clementina. Qui itaquè plenissimam omnium peccatorum suorum Indulgentiam, hoc est, omnium pœnarum, quas pro suis peccatis in Purgatorio pati tenentur, veniam consequi volunt, verè pœnitentes, & confessi Basilicas, & Ecclesias visitare debent.

Quàmvis autèm hanc Summi Pontificis mentem esse censeat Navarrus in Commentario de Jubileo, & Indulgentiis, in expositione Bullæ Gregorii XIII. de Indictione Jubilei; infrà tamen ait: *Si fortè non esset aliquibus justa copia benè confitendi, saltèm quòd volunt generalitèr omnia peccata sua vitæ confiteri, vel Confessarius (ut sæpè contingit hoc anno) vult studere, vel consulere, antè absolutionem, possunt incipere visitationes, modò antè ultimam inveniantur probabilitèr benè confessi, & absoluti. Si itèm post confessionem illam primam ceciderint (quæ fragilitas humana est) in aliqua peccata mortifera, possunt, præmissa illorum peccatorum confessione visitationes continuare, ità verò, quòd ex integro eas denuò incipere non teneantur*. Hæc ex Navarro. Ratio hujusce consilii est, quià opus ad Indulgentiam Jubilei consequendam requisitum, jàm per peccata mortifera mortificatum per pœnitentiam, & confessionem reviviscit. Quàmvis enim in Bulla mandari videatur, ut à verè pœnitentibus, & confessis Basilicæ, & Ecclesiæ visitentur, non desunt tamèn, qui confessionem ad ultimam visitandi vicem, aut diem referri posse dicant, ità scilicèt, ut antè ultimam quatuor Ecclesiarum visitationem, sicut etiàm sentit Navarrus, vel pòst visitationes Basilicarum, & Ecclesiarum saltèm peractas confiteatur, dummodò *in voto, seù proposito* sit confessus, ut ait Glossa in Bulla Bonifacii VIII., qui plenissimam largitur indulgentiam omnibus, juxtà formam Bullæ ad Basilicas Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli Romæ Anno Jubilæi reverentèr accedentibus, verè pœnitentibus, & confessis, vel qui verè pœnitebunt, & confitebuntur, ut inibi legitur.

Cur Annus Jubilei vocitètur Sanctus, Portaquè in ipso Jubilei initio aperienda Sancta itèm dicàtur.

SAnctum ab Ethnicis nonnisi *à Sanguine Hostiæ* nuncupatum narrat Isidorus in suo Etymologiarum libro: *Nihil enim apùd eos (inquit) dicebàtur Sanctum, nisi quod hostiæ sanguine fuisset consecratum, aut conspersum*. Id quod in veteri etiàm Lege omnia sanguine Animalium in Sacrificiis Sanctificabantur, aut mundabantur Beato Apostolo Teste, qui ait: *Et omnia penè in Sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione, non fit remissio*. Hæc Sanctus Paulus, Hinc Beati omnes in Cœlo existentes, *Sancti* dicuntur, requè ipsà sunt, quia in Sanguine Agni immaculati à suis peccatis mundati olim fuerunt, juxtà illud Apocalypseos dictum: *Qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo*. Apocal. 1. Quod autèm Latini appellant *Sanctum*, Græci Αγιον dicunt, quasi *sine terra*. Propterea Beati in Cœlo verè nuncupantur *Sancti*, quià tàm operis, quàm desiderii terreni sunt omninò expertes: peccatores autèm, Dei gratià carentes, jure suo *terreni* vocitantur, sicut enim Terra, quæ est elemen-

mentum siccum, & aridum, nonnisi spinas, & tribulos, & herbas venenosas sinè aqua producit, ità anima peccatoris carens Dei gratiâ. Quarè Propheta peccatoris personam referens ait: *Anima mea, sicut Terra sine aquâ tibi*.

Utròque modo per figuram metonymiam, quam latinè *transnominationem*, *sivè transmutationem* vocant, Christifideles Agni Immaculati sanguine tincti, seù abluti, per operam ad Sanctitatem pertinentia in ipso Jubileo confecta Sancti efficiuntur, ità verò, ut qui Jubilei fructum verè consequuti fuerint, si stàtim pòst plenissimam Indulgentiam susceptam obirent, in Cœlum, omnibus Purgatorii pœnis per plenissimam Indulgentiam ex pretiosissimo Ecclesiæ thesauro depromptam dimissis, advolarent. Hac itaquè ratione Annus Jubilei vocitàtur *Sanctus*, non quòd tempus illud sit Sanctitatis capax, sed per homines, eo in tempore sanctificatos, vel per opera ad sanctitatem pertinentia, quæ in illo Anno fiunt, Annus ipse *Sanctus* nuncupatur; qua itèm ratione aliquod Anni tempus nonnùnquàm eò *triste*, *aut lætum* appellatur, quod per ipsum homines tristes, aut læti reddantur. Eandem ferè ob causam Porta etiàm illa in initio Jubilei aperiri solita, *Sancta* vocitàtur. Adde etiàm, quòd Porta hæc (ut alias de hac re meditationes silentio prætermittam (cœlestem illam præsefere, & adumbrat portam, in qua, nonnisi Justis introire licet. Hinc David in Psalmo ait: *Hæc porta Domini, Justi introibunt in eam*: quam scilicèt Portam Cessiodorus, & S. P. Augustinus docent esse Christum, qui apud Joannem Evangelistam de seipso inquit: *Ego sum Ostium; Per me si quis intràverit salvabitur*. Et infra: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*. Porta itaquè in ipso Jubileo inchoando aperiri consueta, non immerito *sancta* vocitàtur, quippè quæ Portam illam cœlestem dictis de causis insinuat, supernæque Civitatis aditum adumbrat. Annus itèm Jubilei sanctitatis operibus eo in tempore confectis, qua homines terrenis desideriis protritis, & omninò conculcatis, sanctificatos reddunt, congruè, ac Jure quidèm Sanctus nuncupàtur.

Joan. 10.

Hæc de Anno Jubilei, ut solutiones Dubiorum pro Indulgentia Jubilei consequendâ aggrediamur.

Solutiones Dubiorum à Pœnitentiariis examinatæ, majoriquè ex parte usu comprobatæ.

MDXCIX. 1. Annus Jubilei à primis Vesperis Vigiliæ Nativitatis Domini 1599. incœpit, & ad mediam usquè noctem, quæ diem ejusdem Nativitatis Anni MDC. præcedet, durabit.

2. Quàmvis pro Jubileo acquirendo ingressus Portæ Sanctæ necessarius non sit; ad illius tamèn ritus aperiendæ Portæ Sanctæ significatum, quem nupèr explicavimus, repræsentandum observari solet.

3. Toto Jubilei Anno, nonnisi semèl tantùm Indulgentiam Jubilei acquirere quispiam potest, etiàmsi opus injunctum sæpènumerò verè contritus, & confessus efficiat: magis tamèn merebitur, qui sæpius dictas Ecclesias, & Basilicas visitabit.

4. Irregulares, Suspensi, & Interdicti, sunt Jubilei capaces: quià hujus generis homines verè contriti, & confessi opus injunctum (quod est opus privatum) adimplere possunt.

5. Excommunicati Ecclesias visitare, atquè orare possunt, cùm hujus generis opera, quatenùs privata, eis prohibita non sint. Hinc si Anno Jubilei durante ab excommunicatione ipsos absolvi contingat, eosdem etiàm verè contritos, & confessos, Indulgentiam Jubilei consequi posse dicendum est, opere injuncto jàm completo. Qui autèm ab Excommunicatione absoluti non sunt, eam consequi non possunt, Nisi injustè, & invalidè fuerint excommunicati quos Indulgentiam Jubilei consequi posse piè credendum videtur, si opus injunctum ritè confecerint.

6. Regulares professos, qui absquè venia è claustro recesserunt, Indulgentiam Jubilei consequi posse tutum non videtur, etiàmsi opus injunctum perfecerint, quià suarum Peregrinationum Domini reipsà non sunt.

7. Quàmvis Episcopi absquè Romani Pontificis licentiâ peregrinari non queant, quatenùs tamèn in Bulla commonentur, ut verbo, & exemplo Populos ad Jubileum acquirendum excitare studeant, Romam absquè alia Papæ veniâ, sese conferre possunt. Vid. D. Tho. 3. p. addit. qu. 27. art. 2. ad 2.

8. Quàmvis Parochi absquè veniâ decedere à sua Parochia, non possint, eos tamen tamquàm suarum actionum dominos Indulgentiam Jubilei posse consequi credendum vidètur, iis rebus præviis, quæ pro Jubileo acquirendo in Bulla jubentur: nàm verè pœnitentes, & confessi aliquandò esse possunt.

9. Quàmvis in Bulla mandari videatur, ut à verè pœnitentibus, & confessis Basilicæ, & Ecclesiæ visitentur, non desunt tamèn, qui confessionem antè ultimam, & pòst ultimam visitationis vicem referri posse dicant, ità scilicèt, ut post, vel antè ultimam quatuor Ecclesiarum visitationem, ut etiàm sentit Navarrus, quisque confiteatur.

10. Si quis absquè peccato mortali Ecclesiarum visitationem aggrediatur, rectè facit, quàmvis id necessarium non existat. Si autèm verè pœnitens, & confessus Ecclesias visitare incipiat, & intèr visitandum in aliquod peccatum mortale incidat, necesse non est, ut iterùm visitandi opus exordiatur, dummodò eum pœniteat. Qui verò frequentèr per confessionem sacramentalem suorum peccatorum absolutionem habere studebit, optimè faciet, quàmvis id necessarium haudquàquam sit.

11. Si cui nocte, januis Ecclesiarum clausis, opus injunctum exequi contigerit, ad januas accessisse, ibìque devotè orasse sat erit. Non enim necesse est, ut quis Ecclesias ingrediatur. Dies autèm in Bulla nominatus, pro die naturali, quæ 24. horarum intervallo constat, sumitur.

12. Ne-

12. Necesse est, ut uno, eòdemquè die quatuor Ecclesiæ in Bulla nominatæ semèl saltèm in die visitentur. Si quis verò quatuor illas Ecclesias, bis in die visitaverit, magis merebitur, sed illæ duæ visitationes, nonnisi pro una sumentur.

13. Advena, vel externus, qui dictas quatuor Ecclesias aliquoties visitaverit, deindè in Patriam sese contulerit, si Romam antè finem Anni Sancti redierit, opus inceptum complere poterit, ut Indulgentiam Jubilei consequàtur.

14. Romani extrà Urbem habitantes, qui alibi constituerunt sibi domicilium, si Romam pro Jubileo acquirendo venerint, peregrinorum, sivè externorum privilegio fruentur. Romani etiàm, qui in aliqua universitate studendi gratiâ, vel in aliqua Provinciâ, vel Civitate gubernandi causâ commorantur, eòdem exterorum privilegio potiuntur.

15. Curiales non exterorum, sed incolarum conditionem sibi sortiuntur, quippè qui Romæ, non ad præfinitum usquè tempus commorari decreverunt, sed perpetuum quasi domicilium inibi constituerunt, ut ex Bonifacio VIII. constat.

16. Qui ob litem tractandam Romam sese contulerunt, lite ad finem perductâ recessuri, eòdem exterorum privilegio potiuntur, etiàmsi Romæ diù fuerint commorati.

17. Habitantes in Suburbiis, Vicis, & pagis Romæ immediatè subjectis, conditionem Romanorum sibi sortiuntur, nisi alitèr à Summo Pontifice decernatur.

18. Qui Romam studendi gratiâ venerunt, nec Romanorum, nec Incolàrum, sed exterorum conditionem sibi sortiuntur, & id si Romæ decem annos fuerint commorati: Hùc enim accesserunt, studiis completis recessuri.

19. Religiosi exteri ex alicujus Cœnobii familiâ Romæ vitam degentes, Exterorum privilegio potiri non debent: sunt enim Incolæ, ac Cives Romani, donec reipsâ ab Urbe decedant, etiàmsi obedientiæ causâ, aliò habitandi gratiâ sese brevi conferre debeant.

20. Si quis antè aliquam Ecclesiarum visitationem in peccatum mortale (*quòd Deus avertat*) fuerit lapsus; visitatio ipsa tàmquàm moralitèr bona, ac devota pro Jubileo acquirendo valet, *dummodò* in ipso actu visitationis mortale peccatum non perpetretur.

21. Visitatio, religiosa, seù devota, sempèr esse deberet, & devotio, sivè actio religiosa, toto in itinere opportuna existimatur.

22. Visitatio tàm curru, aut lecticâ, quàm equis præstita, valet: qui autèm pedibus iter facit, magis mereri potest ob majorem in visitando laborem exantlatum, aut perpessum.

23. Altare cujuscùmque Basilicæ præcipuum, atquè illud in primis, in quo Sacratissimum Christi Corpus asservàtur, omni veneratione visitari debet: qui cætera itèm Altaria visitat, rectè facit: Id autèm necessarium non est, dummodò Basilica, sivè Ecclesia visitetur: Hoc enim tantùm pro Jubileo acquirendo necessarium omninò est, eo modo, quem in undecimi solutione explicavimus.

24. Visitatio, sine oratione esse non debet, sivè precatio ipsa sit *vocalis*, sivè *mentali*: orandum autèm præsèrtim est, vel *prolixè; vel brevitèr* pro salute animæ, atquè corporis eorum, qui ad Jubileum acquirendum veniunt, nec non pro universis Christifidelibus.

25. Confessio generalis, vel universalis ad plenissimam omnium pœnarum temporalium Indulgentiam, ac remissionem obtinendam necessaria non est: Id enim in Bulla non exprimitur, dum Summus Pontifex pro ea consequendâ homines verè pœnitentes, & confessos fore declarat. Hinc peccata jàm confessa, & per absolutionem sacramentalem olim deleta, & pòst ultimam confessionem amplius non perpetrata, iterùm confiteri necesse non est: qui autèm ad majorem erubescentiam contrahendam, necnon ad majorem peccatorum detestationem indicandam id facit, promeretur.

26. Pœnitens Anno Jubilei pro plenissima Indulgentiâ consequendâ à confessario cogi, non debet, ut aliquam gravem pœnitentiam accipiat, quià omnes pœnæ etiàm in purgatorio solvendæ ex Thesauro Ecclesiæ per Jubileum remittuntur, debet tamèn pœnitens à Confessario admoneri, non solùm ad integrandum Sacramentum, sed etiàm ad supplendum defectum, ut aliquam ad majorem etiàm cautionem recipiat si videlicèt opera Jubilei minùs benè consumasset, ac propterea Indulgentiam consequutus non fuisset. Adde etiàm, quòd satisfactio, est tertia pars pœnitentiæ Sacramentalis, & sæpè est in remedium contrà peccata futura, & in exercitium virtutum.

27. Quàmvis pœnitentiæ pro peccatis injunctæ per Jubileum relaxentur; pœnitentiæ tamèn pro commutatione votorum, necnon pro dispensationibus concessis injunctæ, per Jubileum non relaxantur. Hæ nàmquè non pro peccatis delendis, sed pro onere commutando, sub quo gratiâ dispensationis conceditur, injungitur.

Nunc reliquum est, ut cœremonias pro Porta Sancta in sancto Jubilei Anno aperienda fieri consuetas in medium afferamus.

Ritus pro aperienda Porta Sancta observari consuetus.

Ordine supplicationis, aut Processionis explicato.

Nono Kalandas Januarii, hoc est vigesima quarta Decembris, die, qua Natalis Domini (in vigilia celebratur) *horâ Vesperarum*, Porta Sancta pro sacrosancto Jubileo inchoando aperiri solet, si nullum inter-

intercedat impedimentum : Si enim aliquid impediet, quominùs id tali die fieri queat, Ritus aperiendi Portam Sanctam in aliam viciniorem diem non impeditam differtur, Annus verò Jubilei *à Vesperis vigiliæ Natalis Domini* sumit initium, etiàmsi Porta Sancta aperta non fuerit, propterea quòd Portæ Sanctæ ingressus Indulgentiam Jubilei consequi cupienti, opusque injunctum facienti necessarius haudquàquam est, sicut à Summis Pontificibus in Constitutionibus, aut Bullis, vel vivæ vocis oraculo declaratum fuit.

Clemens itaquè hujus nominis VIII. Anno à partu Virginis MDXCIX. in Vigilia Nativitatis Domini adversâ valetudine impeditus, Ritum aperiendi Portam Sanctam distulit ad pridie Kalendas Januarii, hoc est ad ultimam Decembris usquè diem Sancto Sylvestro Papæ consecratam, pridie scilicèt illius diei, quæ in circumcisionis Salvatoris nostri memoriam, ac venerationem colitur, celebravit. Is enim lucernâ Pontificali, seù Clamyde coloris albi sericeâ, & acu distissimè pictâ, sacrisque Imaginibus, & quidèm pulcherrimis hinc indè insignitâ, quam *pluviale, ac mantum* vulgò appellant, cœterisque Ecclesiasticis indumentis amictus, pretiosâque mitrâ, gemmis videlicèt, atquè unionibus ornatâ decoratus, in Sacellum Palatinum, quod *Sixtinum* vocant, magno, & quidèm etiàm præstantissimo, cùm S.R.E. Cardinalium, tùm Prælatorum, ac Principum Oratorum, ac Nobilium comitatu accessit; Eòquè deindè in loco mitrâ depositâ, flexisque genibus super faldistorium, quod alii *subsellium* vocant, procumbens, præmissisque itèm ad Deum precibus, sacrosanctum Christi Corpus, quod in Altare intrà Tabernaculum pro Viatico Papæ diù, noctuque toto anno, lampadibus duabus hinc indè perpetuò ardentibus asservari solet; Thure juxtà ritum consuetum suffivit, seù Thurificavit venerabundus: mox Pontifex exorsus est hymnum, *Veni Creator Spiritus*: quem scilicèt hymnum Cantores dulci modulatione prosequuti sunt, universo Urbis Clero, tàm Seculari, quàm Regulari ad Atrium Palatii præstolante; Summus deindè Pontifex, primo hymni versu absoluto, è faldistorio surrexit, mitrâque iterùm pretiosâ redimitus in sella gestatoriâ sedit, donèc supplicationis, processionisve ordo è Sixti Sacello ad primariam Palatii januam dirigeretur. Hinc ad Basilicam Vaticanam hoc ordine itum fuit: Universum Urbis Clerum Familia Pontificia vestibus rubeis amicta subsequebatur: deindè Secretarii Apostolici; pòst eos Advocati Consistoriales vestibus violaceis induti. His succedebant Cantores, qui non minùs dulci, quam pio cantu omnium animos ad spiritale alliciebant gaudium. His propinqui erant Abbreviatores, Acolythi Apostolici, Auditores Rotæ, Subdiaconi itèm Apostolici, omnes superpelliceis, & Rochetis induti: Hunc itèm in modum Subdiaconus Apostolicus, Crucem Pontificiam præferens, vestitus incedebat, intèr duos Ministros virgas rubeas gestantes. Cruciferum stàtim subsequebàntur Pœnitentiarii Sancti Petri casulis amicti, deindè Abbates, tùm Episcopi, deinceps Archiepiscopi, Patriarchæ, necnon Prælati Sanctissimo Domino Nostro assistentes pluvialibus, ac mitris ornati. Hos propè sequebàntur S. R. E. Cardinales Diaconi Dalmaticis, & mitris, mòx Cardinales Presbyteri casulis, & itèm mitris; pòst Cardinales Episcopi pluvialibus, atque itidèm mitris induti, postremò autèm duo Cardinales Diaconi, Sfortia, & Montaltus, tamquàm Pontifici assistentes; ab horum lateribus Oratores Principum, hoc est *Imperatoris, Franciæ, Reipublicæ Venetæ, Ducisque Sabaudiæ*; Omnes autèm Ecclesiasticis vestibus induti, cereos albos accensos manu gestabant.

Summus deniquè Pontifex, iis omnibus ordine præcedentibus, cereum album sinistrâ manu deferens; gestatoriâ Sede sublimis, & quidèm solemnitèr evehebàtur sub umbella quam Oratores Principum, Optimates Urbis, & alii viri primarii gestarunt, honori simùl, & labori vicissim succedentes. Summum Pontificem subsequebàntur duo Assistentes ab intimo Papæ cubiculo, intèrquè eos mèdium tenebat locum Rotæ Decanus mitræ Summi Pontificis functioni deserviens: Hic Cappâ, & Rochetto, illi verò vestibus rubeis erant induti. Hos subsequebàntur Protonotarii Apostolici, Cappâ itèm, & Rochetto amicti, cereos etiàm manu gestantes, quibus, tùm Civium Romanorum, tùm aliorum Virorum nobilium multitudo succedebat, & quidèm frequentissima: A' Pontificis, & Cardinalium lateribus magna Helvetiorum Cohors ad tantæ multitudinis Turbam dimovendam, ac repellendam præsto erat.

Hoc deniquè ordine per primariam Palatii Portam, perquè forum ipsum ad Porticum Sancti Petri, & ad Portam usquè Sanctam perventum est. Forum Vaticanum, quàmvis amplissimum quacùmque parte omnium ordinum hominibus confertum erat, prætoriisque Equitum turmis undiquè circumseptum, & communitum, curribus jàm, & vehiculis cujuscumque generis, atque impedimentis omnibus ad Vaticanum Suburbium aditu præcluso. Hoc loco videre erat universum Urbis Clerum, & confratrias omnes, infinitæquè multitudinis, tàm Romanorum, quàm Exterorum, & Peregrinorum turbam, quæ scalas itèm Sancti Petri undiquè, necnon atrium, & Porticum repleverat, viis etiàm, editioribusque locis ingenti hominum multitudine refertissimis.

Postquàm ad Basilicæ Sancti Petri porticum perventum est, Summus Pontifex è gestatoriâ Sellâ descendens, Solium Pontificium ad dextram Portæ Sanctæ sibi paratum ascendit, ibique paulispèr sedit, suisquè itèm in locis S. R. E. Cardinales sederunt. Deindè è solio descendens, mitrâ insignitus, à Cardinalibus Diaconis Sfortia, & Montalto,

talto, Assistentibus Papæ adjutus, ad Portam Sanctam se contulit, malleoque argenteo, & inaurato è manibus Cardinalis Sanctæ Severinæ, Pænitentiarii majoris, accepto, ter Portæ Sanctæ murum malleo percussit: singulo autèm quoquè ictu, versiculum unum, Cantoribus respondentibus decantavit, eo ordine, quo infrascripti leguntur, hunc scilicèt in modum

℣. *Aperite mihi Portas Justitiæ.*
℟. *Ingressus in eas confitebor Domino.*
℣. *Introibo in Domum tuam Domine.*
℟. *Adorabo ad Templum Sanctum tuum in timore tuo.*
℣. *Aperite Portas, quoniam nobiscum est Deus.*
℟. *Qui fecit virtutem in Israel.*

His ritè gestis Sanctissimus Dominus Noster reddidit malleum Pænitentiario, (qui etiàm murum percussit) deindè in solium rediit; dictus autèm Portæ murus, qui intrà erat Ecclesiam, pridiè illius diei undiquè excavatus, & circumfossus, nècnon rudentibus ingeniosè implicatus, ac vi extractus stàtim introrsùm corruit: cujus rudera, quæ lateribus, & calce, arenaquè commista constant, Christifideles abstulerunt, pietatisque, aut devotionis causâ suas in domos asportarunt: deindè Pænitentiarii postes, ac utrùmque Portæ limen spongiis aquâ benedictâ plenis abluerunt, & linteolis absterserunt. Hæc dùm fierent, Summus Pontifex suo in solio stans, depositâ mitrâ cantavit, quæ infrà sequuntur Cantoribus respondentibus:

℣. *Domine exaudi vocem meam.*
℟. *Et clamor meus ad te veniat.*
℣. *Dominus vobiscum.*
℟. *Et cum Spiritu tuo.*

OREMUS.

Actiones nostras quæsumus Domine, aspirando præveni, & adjuvando prosequere, ut cuncta nostra oratio, & operatiò à te sempèr incipiat, & per te cœpta finiatur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Cantores deindè Psalmum *Jubilate Deo omnis terra &c.* decantaverunt, Papâ sedente. Absoluto Psalmo, ruderibus itèm è pavimento omninò ablatis Sanctissimus Dominus Noster ad Portam Sanctam se contulit, ibique antè eam depositâ mitrâ, versiculos, qui infrà leguntur, cantavit, Cantoribus respondentibus.

℣. *Hæc Dies, quam fecit Dominus.*
℟. *Exultemus, & lætemur in ea.*
℣. *Beatus Populus tuus Domine.*
℟. *Qui scit Jubilationem.*
℣. *Hæc est Porta Domini.*
℟. *Justi intrabunt in eam.*
℣. *Domine exaudi orationem meam.*
℟. *Et clamor meus ad te veniat.*
℣. *Dominus vobiscum.*
℟. *Et cum Spiritu tuo.*

OREMUS.

Deus, qui per Moysen famulum tuum Populo Israelitico annum Jubilei, & remissionis instituisti, concede propitius nobis famulis tuis Jubilei annum hunc tuâ auctoritate institutum, quo Portam hanc Populo tuo ad preces tuæ majestati porrigendas ingredienti solemnitèr aperire voluisti; felicitèr inchoare, ut in eo veniâ, atquè indulgentiâ plenè remissionis omnium delictorum obtentâ, cum dies nostræ vocationis advenerit, ad cœlestem gloriam perfruendam, tuæ misericordiæ munere perducamur. Per Dominum nostrum. Amen.

Summus deindè Pontifex ingeniculatus, candelam sinistrâ manu, dextrâque crucem accipiens, antèquam Portam Sanctam ingrederetur, Hymnum, *Te Deum laudamus*, cantando exorsus est. Dum autèm Cantores eum prosequebantur, insurgens Papa, primus omnium Portam Sanctam ingressus fuit, deindè mitrâ insignitus, in sella gestatoria vectus, Cardinalium, & Prælatorum ingressum intrà Basilicam sedens expectavit. Postquàm Cardinales, & Prælati Basilicam ingressi sunt, Sanctissimus Dominus Noster post Cardinales ad Sanctissimi Sacramenti Altare inibi oraturus, accessit; indè ad Sanctorum Apostolorum Aram, & illinc ad Solium Pontificium sese contulit, postremò autèm vesperæ solemnitèr fuerunt decantatæ.

Eòdem die, dùm scilicèt Sanctissimus Dominus Noster ad Basilicam Sancti Petri, in sella gestatoria vectus, adiret, tres Cardinales Papæ Legati ad aliàs Portas Sanctas aperiendas profecti sunt, hoc est ad *Sanctum Paulum* Alphonsus Cardinalis Gesualdus Episcopus Ostiensis; Ad *Sanctum Joannem Lateranum* Ascanius Cardinalis Columna, dictæ Basilicæ Archipresbyter; Ad *Sanctam Mariam Majorem* Dominicus Cardinalis Pinellus dictæ Basilicæ Archipresbyter; easdèmque cœremonias in Portis Sanctis aperiendis præstiterunt. Quantâ eo die lætitiâ tàm Romani, & Urbis Incolæ, nècnon Exteri, ac Peregrini fuerint affecti, vix unquàm verbis explicari posset. In cujus lætitiæ signum majora, & minora tormenta bellica, & maximo quidèm numero in aperitione Portæ Sanctæ displosa fuere; ità verò, ut terribili boatu Cœlum crepitare, terra quati, ac tecta deniquè nutare viderentur. Omnia verò ità spiritalis gaudii plena erant, ut parietes ipsi præ lætitia gestire viderentur.

AUREA

AUREA ROSA, ENSIS, ET PILEUM;

Quæ Regibus, ac Magnatibus à Summo Pontifice benedicta in donum mittuntur.

Cur AUREA ROSA *in quartâ Jejunii Quadragesimalis Dominicâ à Summo Pontifice benedici soleat, quidque sibi velit.*

Cur itèm hujus generis solemnitas in Basilicâ, quæ Sanctæ Crucis in Hierusalem *nuncupatur, olìm fiebat.*

SI Rosæ naturalis, è spinoso nascentis frutice, atquè ex auro confectæ, proprietates, veluti trutinâ quadam expendantur, necnon ea, quæ in ejusdem Aureæ Rosæ benedictione in quartâ Jejunii Quadragesimalis Dominicâ à Summo Pontifice adhiberi solent, diligentèr examinentur, ipsum benedicendi ritum præscripto in tempore à Sanctâ Romanâ Ecclesiâ institutum, mysteriis non vacare necessariò fatendum est. Rosa enim est flos omnium florum odoratissimus, atquè gratissimus, è spinoso frutiee, vel, ut ait Plinius *lib. 21. Naturalis historiæ cap. 19.*

è spi-

è spinâ veriùs, quàm frutice nascens: & ut Ambrosio Sancto lib. 3. Exaem. 11. placet, humanam vitam spinis, hoc est laboribus plenam designans; prætèr medicas utilitates, quas teste Plinio lib. 21. cap. 19. affert, pulchritudine, aut colore sensum visus delectat; odore odoratum recreat, gustum sapore confortat, vel gustantem pascit, & satiat.

Hæc tria per Rosam à Summo Pontifice hoc tempore benedictam, in Christifidelium lætitiæ, ac solatii recreationis item, corroborationisque signum, repræsentantur. Id quod non inconsultò fieri solere credas oportet. Quarta enim Jejunii Quadragesimalis Dominica, intèr primam Dominicam, & Resurrectionis diem mediana est, mysteriis, & lætitiæ signis referta. Nàm pia mater Ecclesia ergà suos Christifideles sanctâ pietate affecta, nè fidelis Populus in medio abstinentiæ, ac pœnitentiæ cursu, ob continuum, & diuturnum laborem, ac mærorem deficiat, dictâ in Dominicâ, divinum rei sacræ ritum, lætitiâ, & solatio plenum, instituit: quia si intèr continuos labores honestæ quidpiam recreationis non intercedat, humanum corpus imbecillitati, & corruptioni obnoxium, ab incepto, conatuvè suo desistere interdùm necesse est. Nàm ut fertur.

Interpone tuis interdùm gaudia curis,
Ut possis animo quemvis sufferre laborem.

Et

Quod caret alternâ requie durabile non est,
Hæc reparat vires, fessaque membra novat.

Ut igitùr corpora nostra continuis laboribus, & ærumnis confecta recreentur, Ecclesia Sancta, non secùs atquè pia in suos Filios Mater, lætum in rebus sacris ritum instituit, presertim verò in divino Missæ Sacrificio, nonnisi lætitiam, & solatium, & verbis, & rebus ipsis repræsentat. Quarè, ut alia lætitiæ plena, silentio prætermittam, Introitum Missæ videre est, in quo Sancta Mater Ecclesia nos ad lætandum per illa Isaiæ verba cap. 66. hunc in modum cohortàtur, inquiens: *Lætare Hierusalem, & conventum facite omnes, qui diligitis eam, gaudete cum lætitiâ, qui in tristitiâ estis; ut exultetis, & satiemini ab uberibus consolationis vestræ.* Verba hæc sunt gaudii, & exultationis, totiusque solatii expressiva: Immò omnibus hisce verbis jucunditas exuberat, gaudium resonat, hilaritas inculcàtur, solatiique tandèm affluentia absquè fastidio, vel nauseâ nobis promittitur in Cœlo, vel in Cœlesti Hierusalem præparata, per retributionem illam, quæ nostram superat comprehensionem; Juxtà illud Isaiæ cap. 64. dictum: *Oculus non vidit, Deus, absquè te, quæ præparasti expectantibus te.* Hinc Isaias per illa verba paulò superiùs recitata, nos ad gaudendum cum gaudio, vel lætitiâ allicit, & invitat propter duplicem lætitiam, interiorem, scilicèt, atque exteriorem, tunc temporis à nobis ex gloriâ animæ, & corporis in Cœlesti Hierusalem capiendam. Nàm Hierusalem, quæ *visio pacis, sivè perfecta* latinè dicitur, juxtà quatuor Scripturæ Sacræ sensus, quatuor modis in Sacrâ Paginâ sumi solet: *Historicè* sumpta, est Civitas terrena; *Tropologicè*, est typus animæ fidelis; *Allegoricè*, typus Ecclesiæ Militantis; *Anagogicè*, typus Ecclesiæ Triumphantis.

Hac itaquè in quartâ Jejunii Quadragesimalis Dominicâ, omnis jucunditatis, & exultationis, solatiique plena, Animæ fideli, & Ecclesiæ Militanti Charitas post odium, gaudium post tristitiam, satietas post famem repræsentantur; Charitas post odium per illa verba: *Lætare Hierusalem, & conventum facite omnes, qui diligitis eam; habentes, scilicèt, veram, & firmam charitatem*, ut ait Glossa; Gaudium post tristitiam, cùm dicitur: *Gaudete cum lætitiâ*, (*vel cum gaudio*, ut Editio habet vulgata) *qui in tristitiâ fuistis*; Satietas post famem per illa verba, *ut satiemini, ab uberibus consolationis vestræ.* Hæc item tria per tres Rosæ proprietates hac die repræsentantur, *Charitas*, videlicèt, in colore; *Jucunditas* in odore; *Satietas* in sapore: Rosa enim, ut initio diximus, per colorem delectat, per odorem recreat, per saporem confortat, pascit, & satiat.

Quæ sanè omnia etiàm in Rosæ Aureæ benedictione designantur per ea, quæ in ipsâ Rosâ benedicendâ adhibentur, per *Aurum*, videlicèt, per *Muscum*, & per *Balsamum*. Charitas enim, quæ cæteras excellit virtutes, ac perficit, per aurum indicatur, Gregorio teste lib. 34. Moral. cap. 13. quià, quamvis cæteræ virtutes Theologicæ, *Fides*, scilicet, ac *Spes*, nec quantùm ad usum, nec quantùm ad habitum in Cœlo remaneant; Virtutes autèm Cardinales habitum solum retineant, alium ibi usum habentes, *Charitas* tamen quantùm ad utrumque in Cœlo sempèr remanet: Nàm, ut ait B. Paulus 1. *Corinthiorum* 13. *Charitas nunquàm excedit*: Immò in Cœlo post hanc vitam remanet, augmento suscepto: nec in Terris per Tribulationes corrumpitur, sed per eas purior evadit; ità aurum omnium metallorum pretiosissimum, suaptèque naturâ constantissimum, nec rubigini, nec erugini est obnoxium: Immò magni, ac diuturni caloris vi tantùm abest, ut in igne consumatur, ut purius fiat. Jucunditas, vel recreatio insinuatur per muscum, qui est odoratissimus. Cibus, vel esurientis satietas designatur per Balsamum, quod est succus, non solum odoratissimus, & ad multa medicamenta, necnon ad plurimas utilitates vitæ humanæ præstandas, maximè opportunus; sed si guttatim lambàtur, cerebrum, ac stomachum non parùm confortat, concoctionem, seù digestionem adjuvat, nutrit, & satiat, juventutemque conservat, hominemque in ætate maturâ juvenem reddit, sicut, qui de Balsamo scripserunt, experimento, id ità esse testantur.

Hanc refectionem confortativam, & satietatem ex Rosæ sapore, & ex Balsami virtute nutritivâ, & corroborativâ quodammodò adumbrata, in hac itèm quartâ Jejunii Quadragesimalis Dominicâ pia Mater Ecclesia nobis apertè repræsentat, ac reipsâ in

Evan-

Evangelio exprimit per illud miraculum à B. Joanne cap. 6. conscriptum, quo Salvator noster, Christus Dominus, panis vivus, qui de Cœlo descendit, ex quinque panibus hordeacis, & duobus piscibus quinque millia ferè hominum pavit, & ad satietatem usquè recreavit, duodecim cophinis fragmentorum ex iis, quæ super fuerunt, collectis.

In lætitiæ itaquè, ac refectionis, satietatisque nostræ signum, dictâ in Dominica, nostræ abstinentiæ, nostrorumque laborum medietatem complectente, Rosæ consecratio ob suas ipsius proprietates nupèr à nobis explicatas, totquè millium hominum refectio repræsentantur, ut per Rosam benedictam, (lætitiæ, ac recreationis nostræ symbolum) & per refectionem in Evangelio nobis repræsentatam, abstinentiæ Sacræ reliquum faciliùs, ac libentiùs amplectamur, lætitiam itèm, ac refectionem, satietatemque in Cœlesti Hierusalem nobis præstandam mereri studeamns. Hinc Romæ in Basilica tantùm illâ, quæ *Sanctæ Crucis in Hierusalem* appellatur, supremæ Hierusalem typum obtinens, & spem repræsentans, hæc Rosæ benedictio ad Innocentii III. saltèm usquè tempora, eòdem Innocentio teste, olim fiebat. Id quod factum reor, ut ex annua hujusce mysterii celebratione fieri solita in inferiori Hierusalem, Ecclesiâ videlicèt Militante; supernæ Hierusalem, Ecclesiæ videlicèt Triumphantis lætitiam sine tristitia, refectionem sine defectu, satietatem sine fastidio meditemur; meditantes expectemus, expectantesque tandèm aliquandò consequi adlaboremus, reque ipsâ, Deo favente, adipiscamur, vita inibi sine morte, tranquillitate sine labore, charitate sine malitia, jucunditate sine mærore, felicitate sine miseria in perpetuas æternitates perfruentes.

Per Rosam deniquè tàm naturalem, quàm ex auro confectam, Christus Dominus, & Salvator noster dictâ in Dominica perbellè repræsentatur. Nàm sicut naturalis Rosa colore suo sensum visus delectat, odore odoratum recreat, & sapore gustum confortat; ità Christus est visui delectabilis, odoratui suavis, gustui suavis, & dulcis. De primo extat luculentissimum B. Petri testimonium Epist. 1. c. 1. dicentis: *In quem desiderant Angeli prospicere*. De secundo Sponsa, idest Ecclesia, vel Corpus Christi mysticum, in Canticis Canticorum cap. 1. ait: *Trahe me post te: Curremus in odorem unguentorum tuorum*: De tertio idem Petrus Epist. 1. cap. 2. inquit: *Si tamen gustatis, quàm dulcis est Dominus*? Et David in Psalmo 33. *Gustate, & videte, quòniam suavis est Dominus*. Sicùt etiàm in Aurea illa Rosa, quæ à Summo Pontifice benedici solet, tria sunt, *Aurum*, scilicèt, *Muscus*, & *Balsamum*; Ità in Christo tres sunt substantiæ, *Caro* videlicèt, *Anima*, & *Divinitas*: *Caro* incorrupta, ut ait Paludanus, per Aurum, quod corrumpi non potest, ut initio diximus, designatur: *Anima* suavium odorum, & virtutum plena, per Muscum significatur: *Divinitas* omnium rerum pretiosissima per Balsamum superiori loco descriptum repræsentatur. De Incorrupta Christi carne loquitur Propheta in Psalmo 15. *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*: De Anima suavium odorum, omniumque gratiarum, & virtutum plena, Sponsa in Canticis canticorum cap. 1. ait: *Trahe me post te, curremus in odorem unguentorum tuorum*: De Divinitate per Balsamum adumbrata in cap. 24. Ecclesiastici hunc legitur in modum: *Quasi Balsamum, non mixtum odor meus*. Divinitas enim unita fuit carni, sed non admixta. Vel sicut in benedictione aureæ Rosæ, Balsamum per Muscum auro conjungitur; ità per animam, ut ait Innocentius hujus nominis tertius, *in Christo Deitas corpori conjuncta fuit*: quia divina natura ob suam ipsius inexplicabilem subtilitatem corporis de limo Terræ formato, nonnisi per spiritum rationalem uniri congruebat, sicut reverà factum esse confitemur. Nàm juxtà S. Patris Augustini Doctrinam in libro de Agone Christiano: *Invisibilis, & incommutabilis Deitas per Spiritum, animam; & per animam corpus accepit*.

Hinc (ut eo undè digressi sumus, revertamur) solus Papa, Romanus scilicèt Pontifex Petri Successor, & Jesu Christi Vicarius, in plenitudinem potestatis assumptus (cæteris in sollicitudinis partem vocatis) hanc Rosam auream benedicit, benedictamque tot, tantisque mysteriis refertam, suis manibus, benedictionum affluentia plenis, gestat; Christumque Dominum nunc per Rosam benedictam, in sexta videlicèt ætate, quasi per speculum in ænigmate, ut ait Paulus 1. Corinth. 13. repræsentatum, cernendum nobis præbet; verum facie ad faciem, hoc est apertè, ac revelatâ facie, sicuti est in septima ætate videndum nobis proponit per Quartam Jejunii Quadragesimalis Dominicam, sed septimam ab illa, quæ *Septuagesimam* ob septuaginta ferè dies, qui inter ipsam, & Pascha intercedunt, nuncupatur. Per hunc sanè numerum septuaginta anni, quibus Judaicus Populus in captivitate fuit, repræsentantur, ut Alcuinus, Amalarius, Rabanus, Ivo Carnotensis, & alii testantur.

Hanc itaquè Rosam, quæ Christum adumbrat, in Quarta tantùm Jejunii Quadragesimalis Dominicâ, quæ ob rationem assignatam, *septima* vocitatur, Summus Pontifex cernendam præbet, quià Christus in hac sexta ætate, hoc est in hac mortali vità per fidem cernitur, in septima verò ætate, idest post Judicii universalis diem, per speciem, & revelatâ facie videbitur ab iis, qui beatâ, & æternâ in Cœlo perfruentur requie, quæ per numerum Septenarium designatur. Undè septimus dies; septima hebdomada, septimus mensis, septimusque Annus, *Sacrati, vel feriati* erant in lege.

Aurea igitùr Rosa, ut multa paucorum verborum sine aliquandò concludamus, in lætitiæ, ac recreationis nostræ, honestique solatii nostri signum, atquè ad Christum Dominum repræsentandum in hac tantùm mediana Jejunii Quadragesimalis Dominicâ, & *septi-*

septimâ nuncupata, à Summo solùm Pontifice benedicitur, ac gestatur, ut elegantissimo Rosæ consecratæ symbolo, tot, tantisque mysteriis referto, Christum Dominum in corde gestemus, Christoque Duce reliquum jejunii, & abstinentiæ tempus faciliùs, ac libentiùs prosequamur: necnon divinæ, atque apertæ visionis, qua in septima ætate, & in Cœlesti Hierusalem, *quæ visio pacis*, *ac perfecta* nuncupatur, Beati possidebunt, arrhâ hisce in terris jucundissimâ per Rosam benedictam perfruamur.

Reginaldus Cardinalis Polus Philippo Regi, & Mariæ Reginæ Angliæ.

De Rosa Aurea, & Ense, muneribus, ad Regem, & Reginam Angliæ à Julio III. missis.

QUemàdmodùm Julii III. Pont. Max. obitus è gratissimis animis Vestris memoriam non sustulit eorum munerum, quæ is, non multò antè, quàm è vita decederet, ad Majestates Vestras per Antonium Augustinum Nuncium suum, hominem sibi proptèr virtutem, atquè doctrinam valdè charum, miserat; ità nequè meâ invaletudine factum est, ut ejus rei oblivi-scerer, quam à me pridiè, quàm in morbum incidi, postulastis, ut de significatione horum munerum, quibus tradendis magnæ adhibentur cæremoniæ, pratèr illa, quæ de his dici solent, aliquid ad vos scriberem, idquè flatim, ut per valetudinem licuit, facere institui; eò quidèm libentius, quò accuratius rem mecum considerans, ea, quæ ad præclaram regii muneris functionem pertinent, his donis, tamquàm in tabella quadam expressa significari perspexi; atquè, ut de toto hoc genere libentèr audire Majestates Vestras, quæ singulari Dei Providentiâ, & benignitate, ad regnum sunt vocatæ, sempèr debent; sic nulla res est, de qua magis deceat, aut Christi summi Sacerdotis, & Regis Vicarium quacumque ratione vos commonefacere, aut ejus Legatum vobiscum loqui. Hæc igitùr munera, cum ab eo sint benedicta, cui Christus suum in Terris locum, & Jus benedicendi dedit, gladius cum cingulo, & pileo (hoc enim primum munus fuit) eâ nocte est benedictus, qua Christus natus est, quem Deus nobis, ut inquit scriptura *benedicentem misit*; quæ quidèm benedictio hanc vim, & notionem habet iis omnibus utilem, qui gladii, idèst Justitiæ potestatem obtinent, ut eos admoneat, si rectè, & salutaritèr hac potestate uti velint, illis primùm intelligendum esse, à quo sibi ea sit tradita, nempè ab ipso Christo, cum quo simùl nata est justitia, cujus quidèm ortus solemnitèr eâ nocte celebratur, qua gladius est benedictus. Is autèm à Prophetis *Rex Justitiæ*, est appellatus, non modò, quòd Justus sit, sed quòd sit fons justitiæ, cui servire debent omnes Reges, & Principes, ab eoquè hanc virtutem petere. Ille verò, etsi natus est Rex Cæli, & Terræ, nec ullis terminis ejus Regnum continetur, tamèn ob singularem charitatem, quam ergà Domum Davidis habet, sedere dicitur super solium ejus, quemàdmodùm verba illa Angeli ad benedictam Christi Matrem, antequàm is nasceretur, ostendunt: *Hic erit magnus, & filius Altissimi vocabitur, & dabit illi Deus sedem David Patris sui, & regnabit in Domo Jacob in æternum*; quæ quidèm domus sumus nos, qui Christi beneficio, ac munere in familiam Abrahæ, & Domum Davidis adscripti sumus. In hac ipsa domo cum Majestates Vestræ regnent, & gladii potestatem obtineant, hic gladius nocte Natalis Domini benedictus, hoc eas admonet, non à se ipsis primùm, nèc à Populis suis Jus gladii habere, sed ab eo, cui data est omnis potestas in Cælo, & in Terra; cui primùm dictum est, *Accingere gladio tuo supèr fæmur tuum potentissime*. Ille verò, etsi potentes omnes gladio accingit, tamèn hoc sibi tum maximè acceptum referri vult, cum eos accingit, qui ad Populi sui utilitatem, ac defensionem eo sunt usuri, id quod satis ostendit Isaias Propheta, qui de Cyro Rege, etsi à vero Dei cultu, religioneque erat alienus, tamen quia Populum Israel sublevaturus esset, permissa illis in patriam revertendi potestate ex persona Christi, sic ait: *Accinxi te, & non cognovisti me*; qui igitùr gladii potestatem obtinens Dei Populum maximâ consolatione, lætitiaque nunc affecit, hoc Regno Ecclesiæ, à qua penitùs sejunctum erat, quæ unicuique Patria charior esse debet, restituto, quis dubitet, quin hunc ipse Christus gladio accinxerit. Quod scilicèt magnâ cum lætitia cernens Christi Vicarius, ad vos gladium hunc benedictum cum cingulo, & pileo misit, quo duas res ad cognoscendum maximè necessarias vobis proponeret; Alteram, ut illum agnoscatis, à quo Jus gladii accepistis; alteram, ut ab eodem facultatem rectè illo utendi petatis: Id quod Summus ipse Pontifex à Deo precatur, cum gladium benedicit, qui non proptèr se benedicitur, sed proptèr eos, quibus jus gladii datur.

Qui sit autem verus gladii usus, per pileum ostenditur margaritis ornatum, iisque intèr se ità distinctis, ut speciem Columbæ efficiant; Nàm cum velamen capitis, ut Apostolus interpretatur, indicet habere Dominum, cui pareat; quibus datur cum gladio Pileus, hoc nimirùm significatur, non suo illis arbitratu utendum esse gladii potestate, sed ejus à quo illam acceperit, qui Dominus est, & caput omnium; Quale verò sit hoc caput, declarat Pilei ornatus, idest Margaritarum candor, & species Columbæ; hac enim specie Spiritus Sanctus se ostendit supèr

caput

caput Christi Regis nostri. Ex his Majestates Vestræ intelligunt, non humano spiritu, qui iræ odio, ambitioni, atquè avaritiæ est obnoxius, gladii potestate sibi utendum esse; sed spiritu ejus, qui dum in Terris versaretur, animo fuit margaritis candidiore, supèr quem Spiritus Sanctus, simùl, cum omnibus suis donis requiescit, cui servire regnare est. Sic autèm ei Reges servire debent, ut ejus animi candorem, quem margaritæ designant, imitentur, & in simplicitate fidei, quæ etiàm per Columbam significatur, permaneant, utquè eos omnes, qui idem faciunt, gladii potestate tueantur; nec gladium stringant, nisi contrà illos, qui, vel apertè sè nostræ Religionis hostes profitentur, vel fidei simplicitatem corrumpunt, vel contrà bonos mores, & leges peccant. Hic verus est gladii usus, atquè hæc significatio munerum gladii, & pilei, quibus scilicèt Reges, ad quos mitti solent, docentur, primùm, à quo potestatem acceperint, deindè quales ipsi esse, quos tueri gladio, & contrà quos gladium stringere debeant.

Nunc dicendum est de Aureæ Rosæ significatione: hanc verò sàtis indicat cùm ratio benedictionis, & tempus, tùm etiàm ipsius Rosæ naturæ, quo quidèm flore nihil ad aspectum, & odoratum potest esse jucundius, ejusque folia multiplicem utilitatem, & usum habent. Ex quo sanè Aurea hæc Rosa in primis gratum quiddam, & jucundum significat; quod etiàm dies confirmat, in quo ea benedici solet, qui dies est Dominica quarta Quadragesimæ, quæ ab Ecclesia *Dominica Lætare* appellatur. Quod verò ad ejus benedictionem attinet, Pont. Max. tam in hac, quàm in gladio ipso benedicendo pro iis Regibus, & Principibus, ad quos ea munera missurus est, precatur, ut à Deo gratiam per Christum consequantur officio suo rectè fungendi: Duo sunt autèm, quæ in officio Regis potissimùm spectantur; Alterum ut malos pænis coerceat; Alterum, ut bonos præmiis afficiat: Ex his enim duobus constant leges, quarum tuendarum causâ Principes, & Reges constituti sunt, quòd si in pænis infligendis, quod est Justitiæ opus, Rex Dei benedictione indiget, multò quidèm magis in præmiis tribuendis, cum non minùs in hoc, quàm in altero peccetur, magisquè proprium hoc sit ejus naturæ, in qua homo primus est creatus, quàm in primis sempèr benedictio Dei, spectare solet; Ob id enim, simulatque procreatæ res fuerunt, his Deus benedictionem impertivit, ut pro suo quoque genere fructus ederent; homo verò ad imaginem ejus, qui ipsum creavit in justitia, & sanctitate conditus hanc se benedictionem accepisse, ut fructus pro naturæ suæ ratione ferat, tum declarat, çùm potestatem de cæteris benemerendi exercet, quæ quidèm ejusmodi est, ut sempèr delectet, ac velùt Rosa odorem sui làtè diffundat. Hujus igitùr Aureæ Rosæ, quæ Principibus, & Regibus dono mittitur benedictione significatur ipsa benemerendi Potestas, cum qua conjuncta est clementia, liberalitas, beneficentia, omniaque, quæ à Principibus jucunda, & grata proficiscuntur. Hæc autèm, quæ de utràque Regum potestate dixi, quam gladius, & Rosa designant, tempus, & ipsum confirmat, quo tempore hæc ipsa benedicuntur; gladius enim tùm benedicitur, cùm horrent omnia, cumque res videntur sub maledicto esse; quæ res nimirùm ostendit, magis necessariam esse hanc potestatem, quam gratam, aut hominis propriam, quemàdmodùm ex motivo nec propria Dei est, qui cum ea utitur, ut est apùd Prophetam, alienum à se opus operari dicit. Hæc verò tùm homini data est, cùm is Deo ob peccatum invisus, benedictionem amisisset; benemerendi autèm potestas, simùl cùm ipso homine nata est; Illi enim Deus hanc tribuit, cùm eum ad imaginem, & similitudinem suam effinxit, de qua potestate tantùm ipse amisit, quantùm sibi de pulchritudine ejus imaginis per peccatum detraxit; Quià verò beneficia accipere, qui hujus potestatis est fructus, sempèr hominem delectat, ideò Rosæ illa meritò comparatur, & quę signum hujus est, Rosa Aurea verno tempore, quo die *Lætare* Ecclesia canit, benedicitur.

Hæc habui, benedicti Principes, quæ de horum benedictorum munerum significatione dicerem, quæ quidem audisse Majestatibus Vestris, tùm demùm utile fuerit, si his donis idoneo loco ritè conditis, eorum memoriam vobiscum circumferetis, nequè illam ex piis vestris animis effluere unquàm patiemini. Quæ sanè vos admonere poterunt, quoties pro regia vestra potestate aliquid vobis gerendum erit, quod Deo, & hominibus gratum, atquè jucundum futurum sit, ut ad eum ipsi precibus confugiatis, qui fons est omnis benedictionis, idèst ad Christum verum omnium Regem, ac Dominum, cujus illa nomine benedicta sunt, & ob hanc causam ad vos missa. Hoc quidèm, si feceritis, & vos, & qui ditioni vestræ, atque imperio subjecti sunt populi, beati eritis: Quòd Majestatibus Vestris concedat, qui solus potens, & beatus est Deus benedictus in secula. Amen.

CUR

SANCTORUM, ET SANCTARUM

Obitus Dies Natalis, vel Dormitio in Sancta DEI Ecclesia vocitetur.

NON sine mysterio in Sancta Dei Ecclesia Sanctorum, & Sanctarum Obitus, *Dies Natalis*, ac *Dormitio* vocitari solet. Sancti nàmque omnes, quandò ex hoc Mundo decedunt, in illo tunc instanti, mortali jàm vità spoliati, & quatenùs Cœlo nati, gloriosam, & immortalem vitam consequuti, in Cęlos ascendunt perpetuà beatitudine perfruentes; Cum itaquè Sancti tamquàm recentèr Cęlo nati, & ibi quiescere censeantur, absquè tamèn corpore usquè ad præscriptam universalis Iudicii diem, in qua Corpus, sed immortale assument, à statu scilicèt miseriæ, ad statum gloriæ immutati, eorum obitus appellatur *Dies Natalis*, *& Dormitionis*: Sancti enim, quasi Cęlo tùnc nati, usquè ad illam diem dormire quodammodo dicuntur, instàr quasi dormientium requiescentes, donèc gloriosum, & immortale Corpus assumant perpetuà beatitudine fruituri. In illa nàmque uniuersali humani generis Resurrectione Corpus nostrum corruptibile, ut ait S. Paulus in Epistola prima ad Corinthios cap.15. *induet incorruptionem, & mortale hoc induet immortalitatem*: Omnes enim resurgemus, sed non omnes immutabimur, sed tantum Electi à statu scilicèt miseriæ ad statum gloriæ immutabuntur.

S. Paul. 1. ad Corinth. c. 15.

Propterea in Martyrologiis dies Mortis cuiuscumque Sancti, vel sub *Natalis*, vel sub *Dormitionis* nomine frequentèr commemoratur. De huius autèm generis dormientibus est etiàm sermo in secundo Machabæorum libro cap.12. ubi legitur, *quòd hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam*. Sanctus itèm Paulus in Epistola ad Thessalonicenses cap.4. ità inquit: *Nolumus vos ignorare fratres de Dormientibus, ut non contristemini, sicut, & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus, quod Jesus mortuus est, & resurrexit; ità, & Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo*. Hæc Sanctus Paulus dicto in loco, in quo per talem dormitionem, somno mortis in Christo Domino intelligit Dormientes, qui cum pietate dormitionem acceperunt, ad vitam immortalem, & gloriosam sumendam in Cęlo resurrecturi.

Machab. lib. 2 cap. 12.

Epist. 1. ad Thessalon. cap. 4.

Istùcipsum, spem Resurrectionis comprehendens legitur in tertio capite libri Job dicentis: *Quarè egressus ex utero non statim perii? Nunc enim* [ait Job] *dormiens silerem, & in somnio meo requiescerem*. Hæc Job. Mortem itèm Lazari, qui erat jàm mortuus quatriduanus, Christus Dominus vocat *Dormitionem*: dicens: *Lazarus amicus noster dormit: sed vado, ut à somno excitem eum*. Hæc de Lazari dormitione, idèst morte. Hinc antiquitùs in primitiva scilicèt Ecclesià loca illa, in quibus mortui Christicolæ sepeliebantur, *Cœmeteria* græcè dicebantur, quæ latinè *Dormitoria* interpretantur. Cum itaquè mors generalitèr vocitetur *Dormitio* proptèr veram spem resurrectionis, multò magis hoc de Sanctis, & præsertim de Beata Maria sempèr Virgine, ac Dei Matre affirmandum censetur.

Job c. 3.

Joan. 11.

Cœmeteria idest Dormitoria.

Sub tali ergo Dormitione Deipara Maria sempèr Virgo nominata reperitur in Martyrologiis antiquioribus. Nàm in Martyrologio Adonis Archiepiscopi Viennensis, qui floruit Anno Domini 879. In die 15. mensis Augusti, ità legitur. *Sanctæ Mariæ Dormitio*. In libello itèm ejusdem Adonis de Festivitatibus Sanctorum Apostolorum octavo scilicèt die Septembris hæc leguntur: *Beatissimæ Dei Genitricis Mariæ, perpetuæ Virginis Dormitionem 18. Kalendas Septembris omnis celebrat Ecclesia, cujus, & Sacrum Corpus non invenitur suprà Terram. Vbi autèm Venerabile Spiritus Sancti Templum illud, idèst Caro ipsius Beatissimę Virginis Marię divino nutu, & consilio occultatum sit, magis elegit sobrietas Ecclesię cum pietate nescire, quàm aliquid frivolum, & Apocryphum indè tenendo docere. Sufficiunt enim ei ad Sanctitatem, & vitam Virginis, & Matris Domini commendandam Evangelistarum testimonia, nec de ea quęrere ultrà necessarium putat*. Hæc Ado cujus tempore, nondùm, ut videtur, Dormitionis loco, Assumptionis nomen in Sancta Dei Ecclesia receptum erat. Id quod etiàm esse constat ex antiquiori Martyrologio, in quo Assumptionis loco legitur: *Sanctæ Mariæ Dormitio*. Dicta verò Martyrologia jàm diù desiderata, nunc simùl Antuerpiæ impressa cernuntur. Sed Petrus Canisius in lib. 5. cap. 6. circà finem, rectè sanè reprehendit modum illum loquendi, quo utitur Ado de Assumptione Deiparæ Virginis dubitando.

Adonis Martyrolog. 879.

Adonis libellus.

Canisius de Maria Deipara.

Sanctus itèm Joannes Damascenus, qui claruit Anno Dom. 731. in secunda Oratione de Dormitione Deiparæ Mariæ sempèr Virginis, nuuquàm de Assumptione ipsius celeberrimà sermonem habet, sed tantùm de Dor-

Io. Damascenus.

Dormitione, quàmvis ex ea Oratione tres lectiones Nocturni Secundi in Officio, quod fit in quarta die infrà Octavam Assumptionis desumptæ sint, ac etiàm sub titulo Dormitionis legantur. Nàm Damascenus in ea Oratione, ut etiàm narratur in lectionibus dicti Nocturni, de dicta Dormitione ità inquit: *Ex antiqua accepimus traditione, quòd tempore gloriosæ Dormitionis Beatæ Virginis, universi quidèm Sancti Apostoli, qui per Orbem Terræ ad salutem Gentium peragrabant, ejus Corpus, quod Deum ineffabili quadam ratione suscepit, cum Angelica, & Apostolica Hymnodia elatum in loculo sunt depositum Gethsemane. Quo in loco Angelorum cantus mansit tres dies continuos: Post tres autèm dies Angelico cantu cessante, qui aderant Apostoli (cum unus Thomas, qui abfuerat pòst tertium diem venisset, & quod Deum susceperat, corpus adorare voluisset) tumulum aperuerunt: Sed omni ex parte Sacrum ejus Corpus nequaquàm invenire potuerunt. Quarè tanto obstupefacti miraculo, dictum Corpus à Christo Domino, cujus ipsa Mater fuit, immaculatum, & incorruptum conservatum fuisse, necnon translatione antè communem, & universalem Resurrectionem honoratum fuisse crediderunt.* Hæc ex Joanne Damasceno, qui etsi de Assumptione non facit mentionem ullam expressam, per vocem tamèn illam *Translatione* intelligenda videtur Assumptio, quæ sanè vox in Ecclesia Sancta Dei nondùm erat in usu. In Chronico tamèn Eusebii Cęsariensis Anno scilicèt Domini 48. hæc leguntur. *Maria Virgo Jesu Christi Mater ad Filium in Cœlum assumitur*, ut quidam fuisse sibi revelatum scribunt. Eusebius verò claruit Anno Dom. 320.

Angelica, & Apostolica Hymnodia Gethsemane.

Chronicon Euseb. Cæsar.

Tempore denique Sancti Bernardi, qui claruit Anno Domini 1140. Assumptionis Festivitas erat in usu, ut constat ex quinque Sermonibus ejus de hac Assumptione scriptis.

S. Bernardus.

Quàmvis igitùr in antiquis Martyrologiis, & in veterum Auctorum scriptis, Assumptionis Festivitas tali nomine non reperiatur; veterum tamèn, ac recentiorum sententiâ constat, Deiparam Mariam sempèr Virginem mortuam fuisse, deindè, non solùm animâ, sed etiàm Corpore in Cęlos Assumptam esse occurrente Christo ejus filio, cum Choris Angelorum applaudentibus. Non enim decuit tam Sanctum Corpus in terra corrumpi; nequè Matri suæ à Christo negari, quod aliis multis in Resurrectione sua ex mortuis concessit, ut in Evangelio Matthæi cap. 27. legitur. Adde etiàm ad hanc veritatem comprobandam, quòd Reliquiæ Corporis ejus nusquàm in terris inveniuntur. Veteres tamèn Scriptores, & quidèm Sancti dixerunt, Animam Deiparæ Virginis tertio post obitum ejus die in Corpus ejusdem rediisse, solis sepulchralibus exuviis in monumento relictis, atquè ità vivam resurrexisse, & in Cęlos fuisse assumptam, ut ait Cardinalis Baronius in Tomo primo Annalium Anno Christi 40., & Petrus Canisius lib. 5. de Maria Deipara Virgine cap. 4., & 5.; Necnon Jodacus Lorichius in Theologiæ Thesauro.

Evangel. Matth. 27.

Baron. Canisius. Lorich. in Maria tom. 2.

Quoniàm verò Deiparæ sempèr Virginis Reliquiæ nullibi unquàm inventæ fuerunt, eam non verè mortuam, sed vivam in Cęlos fuisse assumptam, nonnulli opinati sunt. Id quod nullo modo credendum censetur: quia omne Corpus humanum pòst Adæ peccatum mortis pęnam incurrit, non ex sola peccati culpâ, sed proptèr naturalem, ac successivam dissolutionem humorum in Corpore; ità ut, & Christus ipse naturalitèr mortuus fuisset, nisi eum Judæi crucifigendum, & occidendum tradidissent.

Verè igitùr, & naturalitèr, sed sinè dolore Deipara sempèr Virgo mortua fuit, ut Canisius ex communi Theologorum sententiâ scriptum reliquit lib. 5. cap. 2., & Baronius Tom. 1. Annalium Anno Christi Domini 40. Obiit autèm juxtà Eusebii sententiam, aliis opinionibus prætermissis Anno ætatis suæ sexagesimo tertio, qui est annus climactericus; & huic sententiæ adhæret Baronius dicto in loco Annalium: Eusebius enim scribit, Deiparam Virginem vixisse antè conceptum Christum Dominum annos quindecim; post ejus Resurrectionem totidem cum Christo Domino triginta tres. Jacobus itèm Philippus Bergomensis in supplemento Chronicorum libro septimo, anno autèm antè Christi Domini Adventum decimoquarto, Deiparæ Virginis autèm sexaginta trium Annorum fuisse affirmat hisce verbis: *Vixit autèm pòst filii mortem sexdecim annos*. Undè quidam de ipsius Sacratæ Virginis tempore hos edidit versus.

Canisius. Baronius.

Eusebius.

Iacob. Philip. Bergom.

Virgo Parens vixit sexaginta cum tribus annis.
Quatuor, atque decem fuit in Partu benedicta:
Vixit cum Filio triginta, & tribus Annis,
Sexque decem Annis; sed pòst hæc Astra subivit.

Hæc Jacobus Philippus Bergomensis de sexaginta trium annorum ætatis Deiparæ sempèr Virginis Mariæ. Hinc ad hujus generis annorum numerum repræsentandum Orbiculus ille precarius, vel Corolla precaria, quam *Dominæ* vulgò appellant, recitatur, in qua scilicèt Corolla, *Coronetta* vulgò dicta, juxtà ejusdem Matris Domini Annorum numerum ter, ac sexagies, Angelica Salutatio memoritèr recitatur. Hæc de annorum Ætatis Deiparæ sempèr Virginis numero, occasione sese oblatâ in declaratione illarum vocum *Dies Natalis*, & *Dormitio*, quæ pro Sanctorum, & pro Sanctarum obitu in Sanctâ Dei Ecclesia sumi consueverunt, & ad hanc usquè diem tali sensu intelliguntur.

Dormitio itaquè Deiparæ Mariæ sempèr Virginis, ut huic rei finem imponamus, absquè ullo dubio nonnisi pro ejus in Anima, & Corpore pòst ejus mortem, in Cęlum Assumptione intelligenda censetur, in qua supèr Choros Angelorum fuit exaltata; deindè tamquàm Deipara, & Cœli Regina ad Regis Christi, & Filii sui dexteram fuit collocata.

T 3 DE

DE ORIGINE, ET INSTITUTIONE BENEDICTIONIS CANDELARUM, VEL CEREORUM IN FESTIVITATE PURIFICATIONIS B. MARIÆ SEMPER VIRGINIS.

SED PRIMUM

De Festivitate Sanctorum omnium, & commemorationis omnium Fidelium Defunctorum Instituto.

Ecclesiæ primitivæ Patres de Christiana Republica optimè merentes, ut vanas, & impias Ethnicorum superstitiones usu olim receptas, faciliùs abolerent, nova, & pia instituta, quasi superstitionum mortifero infectarum veneno antidotum observanda, decreverunt. Hinc ut legitur in Historiis Ecclesiasticis, Sanctus Bonifacius Pontifex hujus nominis Quartus, qui circà Annum Domini 608. Romanæ Urbis Episcopatum gerebat, à Phoca Cæsare impetravit, ut Templum illud Grecè *Pantheon* vocitatum, quod *omnium Deorum* latinè interpretatur, in usum Christianæ Ecclesiæ convertere sibi liceret. Quarè Summus Pontifex Bonifacius, Templum ipsum ab Agrippa Jovi Ultori constitutum, ut ait Plinius lib.36. cap.15. necnon Cybeli, sivè Berecynthiæ Deorum omnium, ut Poetæ fabulantur Matri dedicatum, sicut Joannes Baptista Carmelita juxtà Græcorum sententiam refert, ritu Ecclesiastico exorcizavit; deindè eliminatâ omni spurcitiâ, exclusâque falsorum Deorum, vel potiùs Dæmonum multitudine, in honorem Deiparæ Mariæ sempèr Virginis, atquè omnium Sanctorum Christi Martyrum ipsum Templum Deo vero consecravit. Hanc posteà Ecclesiam à Gregorio IV. circà Annum Domini 828. omnibus Sanctis dedicatam fuisse Sigebertus, Platina, & Genebrardus testantur.

Defunctorum etiàm purgationes, quæ Sabinorum linguâ (ut Varro lib. 5. de latina lingua inquit) *Februa* dicebantur; per duodecim continuos mensis Februarii dies fiebant apùd Gentiles pro mortuorum Manibus quiete impetrandâ. Quâ in re facienda omnis Populus piaculis, & sacrificiis circà Sepulchra accensis facibus, cereisque intentus erat. Quæcumque autèm purgandi causâ in quibuscumque sacrificiis adhibebantur, *Februa* dicebantur; quidquid verò purgatum erat, *Februatum* vocitabant, & ex hoc Februorum, idèst purgandi genere *Februarius mensis* nomen accepit, ut videre est apùd Festum, & Plutarchum in Numa, Ovidium lib. 2. Fastorum, Plinium Censorinum, & S. Augustinum lib.7. de Civitate Dei cap.7. Hanc itèm superstitionem vanè à Gentilibus celebratam, Sanctis precibus, multisque cereis accensis, in verum, rectumque ritum Sanctæ Matris Ecclesiæ Patres, veri boni Æmulatores, magnâ cum pietate converterunt: Primusque Fidelium Defunctorum omnium commemorationem per cuncta sua Monasteria circà Annum Domini 995. instituisse creditur Odilo Abbas Cluniacensis Quartus, ut Volaterr. lib.2., & Antoninus 2.p.tit.13.cap.15.testantur, vel Joannes XVI. ejus consilio dictam commemorationem edixisse fertur, ut Polydoro Virgilio, & aliis placet: vel quivis alius antè dictum Odilonem; Amalarius enim Fortunatus Episcopus Treverensis, qui antè hunc Abbatem, ad ducentos ferè annos, vixisse fertur, de ipsa Fidelium omnium Defunctorum commemoratione lib.4. cap.42. de Eccl. off., & cap.65. de ordine Antiphonarii, verba facit. Sunt, qui velint à Pelagio Primo id fuisse institutum: quod Isidorus Apostolis Sanctis adscribit.

Multa hunc in modum alia à Gentilibus superstitiosè celebrata, in Ecclesiasticum ritum piè, ac sanctè conversa sunt, Ethnicorum superstitione radicitùs paulàtim evulsâ: quæ silentio prætermittam, ut ad ritum benedicendi cereos, sivè candelas in festo Purificationis Deiparæ Mariæ sempèr Virginis pro Gentilium superstitione abolendo inven-

ventum accedam. Pro qua re explicanda Rabani Mauri, & Innocentii III. sententias in medium afferam, & ad verbum recitabo.

Rabanus de Institutione Clericorum lib.2. cap.33. de Hypanti, sivè de occursu, vel obviatione in die Purificationis Beatæ Mariæ sempèr Virginis in hanc loquitur verborum formam de origine Benedictionis Candelarum pòst multa dicens.

Hac ergo de causa statuta est in Ecclesia festivitas hæc, quia Matrem Domini post 40. *dies ab ejus Nativitate secundùm legem Lev.*12. *in hac die constabat purgari: sed non ideò quod aliquâ legali purgatione indiguerit, quæ Dominum gestabat legis; Sed quià Jesus* non venit legem solvere, sed adimplere. Matth.5. *venit ergò Mater Domini ad Templum secundùm legem, ducens secùm puerum, ac deferens hostias: quæ lex præcepit, ut in nullo Patribus fieret dissimilis, ac illud in se ostenderet, quod scriptum est*: Quantò magnus es, humilia te in omnibus Eccl.3. *Obvios habuit grandævum Simonem, & Annam multorum annorum viduam, & cæteras personas, quas necesse erat in hoc Sacro Ministerio assuisse; quæ benedixerunt, & glorificaverunt Deum, & multa de eo vaticinaverunt, ut Sacer Evangelii textus luculento sermone demonstrat.* Lucæ 2. *Ob hanc quippè causam eadem festivitas ὑπαντὴ nuncupatur, quia prædictæ personę ad Templum obviam Christo advenerunt, devoto corde, & obsequio. Ὑπαντὴ enim Græco sermone dicitur, quod obvio latinè interpretatur. Est quoque Festivitas hæc Purificationis, incipiente Februario mense, qui à Februo, idèst Plutone, qui lustrationum potens à Gentilibus credebatur, ità vocatus est; lustrarique eo mense apùd Romanos Civitatem consuetudo erat, ut Justa (idèst* Exequiæ *) Diis Manibus solverentur: Sed hanc lustrandi consuetudinem benè mutavit Christiana Religio, cum in mense eodem, die Sanctæ Mariæ, Plebs universa cum Sacerdotibus, ac Ministris, hymnis, & modulationibus devotis, per Ecclesias, perquè congrua Urbis loca procedit, datosque à Pontifice cuncti cereos in manibus gestant ardentes: non utiquè in lustrationem terrestris Imperii quinquennem, sed in perennem Regni Cælestis memoriam, quandò juxtà parabolam Virginum prudentum* Matth.25. *Omnes Electi lucentibus bonorum operum lampadibus, obviam Sponso, ac Regi suo venientes, mox cum eo ad Nuptias supernæ Civitatis intrabunt.* Hæc Rabanus ad verbum (parenthesi excepta.

Innocentius autèm cur candelæ benedictæ in hoc Purificationis festo deferantur accensæ, hunc in modum explicat dicens:

*Quid est autèm, quòd in hoc Festo Cereos portamus accensos. Hoc ex libro Sapientiæ cap.*14. *potest conicii, ubi leguntur Idolatræ obscura sacrificia facientes. Gentiles enim Februarium mensem Inferis dedicaverunt, eo quod, sicùt ipsi putabant, sed errabant, in principio ejus mensis Proserpina rapta fuerat à Plutone: quam quia Mater ejus Ceres facibus accensis in Ætna totâ nocte perSiciliam quęsisse credebatur, ipsi ad commemorationem ipsius facibus accensis in principio mensis Urbem de nocte lustrabant. Undè Festum istud appellabatur* Amburbiale, *(idèst* lustratio,vel processio ab Urbis ambitu dicta) *Cum autèm Sancti Patres consuetudinem istam non possent penitùs extirpare,constituerunt, ut in honorem Beatæ Virginis Mariæ Cereos portarent accensos. Et sic quod priùs fiebat ad honorem Cereris, modò fit ad honorem Virginis. Et quod priùs fiebat ad honorem Proserpinæ, modò fit ad laudem Mariæ. Ob hoc quoquè in Purificatione Virginis cereos accensos portamus, ut purificati per gratiam, cum accensis lampadibus, quasi prudentes Virgines ad nuptias ingredi mereamur* Matth.25. Hæc Innocentius ad verbum, parenthesi exceptâ, in sermone de Die Purificationis festo.

Hinc, ut reor Candelæ in hoc Purificationis festo benedictæ ægrotis in articulo mortis constitutis accendi solent, ad ipsius videlicèt candelæ benedictæ accensæ significationem repręsentandam,& ad iisdem ęgrotis agonizantibus dictæ significationis effectum deprecandum; ut scilicèt, quemadmodùm illi cerei visibili igne accensi nocturnas depellunt tenebras, ità Christifideles invisibili Sancti Spiritus splendore illustrati, omnium vitiorum cæcitate depulsâ, ad lucem indeficientem, vitamque immortalem ex hac mortali vitâ decedentes per invocationem Divini nominis, & per intercessionem Beatæ Mariæ sempèr Virginis, omniumque Sanctorum, necnon in memoriam Purificationis ejusdem ex gratia purificati, cum accensis lampadibus, quasi prudentes Virgines ad Cęlestes nuptias pervenire mereantur.

Ex Rabani autèm, & Innocentii III. sententiis, quas pro lustrationis, sivè Processionis, Benedictionisque Candelarum Origine in medium attulimus, planum fit dictum Processionis, & Benedictionis cereorum ritum, non loco Lupercalium fuisse introductum, ut quidam opinati sunt: Lupercalia enim cum Amburbiali, quod Ethnicorum superstitione paulàtim (ut dictum est) radicitùs evulsâ, pio sanctoque ritu in Christianam lustrationem, vel Processionem cereorumque accensorum gestationem permutatum est; nullam proportionèm, vel convenientiam, nullumvè symbolum habent, ut diffusè ostendimus in Quæsito de mala consuetudine Carnisprivii, quod à Lupercalibus ortum trahit. Adde etiàm, quòd Lupercalia die 15. Februarii celebrabantur, ut omnes affirmant; Amburbiale autèm in principio dicti mensis circà diem PurificationisFestum, dictumque Amburbiale, quantùm ad lustrationem, accensarumque facum gestationem, quandam nostri ritùs umbram habebat;finem tamèn, quo unumquodque ab alio distinguitur, omninò diversum.

Alcuinus itèm de Ecclesiasticis Officiis, & Beda de Temporibus idem narrant de origine Benedictionis Candelarum, & de Processione,quę *lustratio* nuncupatur,in dicto PurificationisFesto ab Ecclesiâ Sanctâ celebrari solita.Sed hunc lustrandi modum,sivè Processionis cum cereis accensis faciendæ ritum à Sergio Papa Institutum esse Ordo Romanus affirmat.

Idem

Idem refert Guillelmus Durandus lib.7. cap.7. sunt autèm, qui hunc cereorum usum, sivè ritum benedicendi candelas, antè Sergium fuisse velint: nàm Sanctum Eligium Episcopum, qui antè Sergium circà Annum Domini 663. vixit, de hujus ritus mysterio Sermonem habuisse dicunt. Id quod confirmari potest ex eo, quod de Justiniano Magno Imper: Historiographi narrant. Sub Justiniano enim Dies Purificationis Festus, qui græcè *Hypanti*, idèst *occursus*, vel *obviatio* latinè interpretatur, quo scilicèt Simeon Christo in templum delato, venerationis gratiâ occurrit; ob magnam mortalitatem circà Annum Dominì 542. insurgentem, Tropario [idèst cantilena] seù modulo composito de Christi duabus naturis, & unicâ personâ, ubique celebrari cæptum, ut Nicephorus lib.17. cap. 28. Evagr. lib.4. c.39., & Zonaras, & Genebrardus, aliique scriptores testantur.

Quâ ex re ritum benedicendi cereos cum ipsâ lustratione, sivè Processione cum iisdem cereis accensis, ejusdem Justiniani temporibus institutum esse conjectare licet.

Non deest autèm, qui velit, dictam festivitatem celebrandi ritum à Gelasio Primo, antè Justiniani Magni tempora, annos circitèr triginta fuisse institutum. Quod mihi sanè non probatur. Quàmvis enim ipsius Gelasii contrà Lupercalium studiosos extet commentarius, ut quidam refert, non tamèn necesse est, ut festivitatem, de qua loquimur instituerit, cum ex antiquis Scriptoribus, aut saltèm recentioribus, uno excepto, quod sciam, nemo hujus generis Institutum Gelasio adscribat; aliis rationibus, ad hanc rem silentio prætermissis, quæ in nostro de Lupercalibus quæsito narrantur.

De Cereo Paschali.

Zosimus circà Annum Domini 416. cereos paschales in Sancto Dominicæ Resurrectionis Sabbato, per singulas Ecclesias benedicendos decrevit, ut Alcuinus de Div. Offic. Amalarius Fortunatus lib.1.c.18. de Eccl. Offic. Vvalafridus Strabo cap.30. de Rebus Eccl. Micrologus de Ecclesf. observ. cap.53. Polyd. Virg. lib.6. cap.7., & Platina testantur.

De hujus autèm cerei benedictione, ac significatione diffusè loquitur Guillelmus Durandus lib.6. c.80.

Undè

Undè Cineres supèr caput spargendi usus originem trahat, & quæ sibi velit.

Cur itèm ex Sacris Olearum ramis, Cineres, in prima jejunii Quadragesimalis die benedicti, supèr hominis caput spargantur.

CINERES supèr hominis caput spargendi morem in frequenti usu antiquitùs fuisse Historia Sacra testatur. Sed tria porrò, ut ab origine spargendi Cineres exordium sumatur, olim erant, quæ in luctu, & dolore magno, aut in peccati pœnitentiam, & in animi demissionem pro venia à Deo impetrandâ, faciebant Hebræi, Hebræorumque exemplo cæteri, qui aliquam Dei notionem habebant; Vestimenta enim sua scindebant; aut eis abjectis, se sacco, vel cilicio induebant; jejunio se macerabant, & caput pulvere, aut Cinere conspergebant.

De vestium scissione, de sacco, vel cilicio indutis, necnon de carnis per Jejunium maceratione multa in Scriptura Sacra sese nobis offerunt exempla, quæ silentio prætermittenda sunt, ut Cinerum conspersionis usum stàtim aggrediamur. De hoc itèm Cineres supèr caput spargendi usu, multa in Sacra Pagina extant exempla: quibus omissis, ad illud Mardochæi in libro Esther c. 4. devenio exemplum, quod non solùm Cineres spargendi consuetudinem, verùm etiàm vestimentorum scissionem, necnon sacci, ac Jejunii usum cum fletu comprehendit. Mardochæus enim, cum imminentem Judæorum necem, ut veritas ipsa narrat, audisset; *Scidit vestimenta sua, & indutus est sacco, spargens Cinerem capiti*. Et infrà: *Planctus ingens erat apud Judæos, jejunium, ululatus, & fletus; & sacco, & Cinere multis pro strato utentibus*. Hæc ex loco citato: in quo ponitur vestium scissura, in signum doloris; Jejunium in macerationem carnis; Sacci usus, & Cineris conspersio in signum humilitatis, & in afflictionem carnis Cinere pro strato utentis.

Non solùm autèm Hebræi, ut diximus, sed illi etiàm, qui errore Gentilitatis infecti erant, Cinere in signum pœnitentiæ, & humilitatis usi fuerunt, ut legitur de Job, qui cap. 16. de seipso intèr flagella dixit; *Saccum consui supèr cutem meam, & operui Cinere carnem meam*. Sed cap. 42. idipsum magis expressit dicens. *Ago pœnitentiam in favilla, & Cinere*. Id quod in Ninivitarum etiàm pœnitentiâ videre est apùd Jonam cap. 3. dicentem: *Rex surrexit de solio suo, & abjecit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in Cinere*. Hinc Matthæus cap. 11., & Lucas cap. 10. dum populis quibusdam ingratitudinem exprobrant, de Tyro, & Sidone, Gentilium civitatibus ajunt: *Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & Cinere pœnitentiam egissent*.

Ex hujus generis, & Hebræorum, & Gentilium exemplis, Cinerem ad humilitatis, & pœnitentiæ signum præseferendum in frequenti olim usu fuisse, planum profectò fit, cur autèm Hebræi, & Gentiles supèr caput in humilitatis, & pœnitentiæ signum, Cinerum conspersione usi fuerint; Cur itèm Cineres ad illudipsum indicandum ex Sacris Olearum ramis confecti, in prima Quadragesimalis Jejunii die in Sancta, & Catholicâ Ecclesiâ benedicantur, & supèr hominis itèm caput spargantur, scitu quidèm digna videntur. Id quod ex Cinerum, & Olearum naturâ facilè videre est. Cinis nàmque, si rectè intima ejus perpendatur vis; & humilitatem per suam ipsius vilitatem, & pœnitentiam per ejusdem amaritudinem perpulchrè repræsentat.

Humilitatem per suam vilitatem repræsentat cinis, quià est vilis, quatenùs ultima rei corruptio est, vel excrementum, sive [ut ait S. P. Augustinus lib. de Consol. mortuorum] *flammarum stercus, quod ex earundem cibo egeritur*. Hujus generis vilitatem Abraham secùm meditatus, dum ipsi Deo loqui vellet, sublimitatem promissionis, ac privilegii subjectione humilitatis temperans dixit: *Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis, ac cinis*. His verbis Abraham suam vilitatem optimè noscens, pulverem sese, ac cinerem appellat. Hinc in cap. 10. Ecclesiastici homini dicitur: *Quid superbis terra, & cinis?* Et cap. 17. legitur: *Omnes homines terra, & cinis*. Quam rem Horatius itèm Poeta, quamvis Ethnicus, & ut ajunt, Epicureus, in lib. Carm. 4. Ode 7. apertè confessus est hunc in modum: *Pulvis, & umbra sumus*. Hæc de Cineris vilitate.

Pœnitentiam per suam amaritudinem cinis repræsentat: amarus enim is est, cum sit res adusta: nàm adustæ res, à quibus totum humidum fuerit ablatum, amarorem concipiunt evidentissimum. Sicut enim dulcedinis subjectum est humidum, ità amaroris radix est siccum, & adustum, humiditate scilicèt omninò privatum, veluti cinis est. Hinc per Cinerem, qui est amarus amara pœnitentia repræsentatur. Adde etiàm, quòd cinis, quo nunc ad humilitatem, & ad pœnitentiam indicandam Ecclesia Catholica in prima Jejunii Quadragesimalis die uti solet, ex combustis oleæ ramis conficitur; quæ fructum dulcem quidèm, ac sapidum habet, sed corticem, ac radicem amaram. Quo sanè Symbolo Sancta Mater Ecclesia ex amara contrà peccatum, & contrà falsas Diaboli sua-

suasiones olim admissas, pœnitentiâ, fructus dulces, ac suaves, victoriam scilicèt, atquè præmium per reconciliationem cum Deo nos reportaturos esse insinuat; hinc Latini, & Græci victoriam, & pacem per *oleam* bellissimè indicare studuerunt. Hi enim, & Athenienses præsertim, ut Plinius lib. 15. naturalis historiæ cap. 4. ait: *Victores olearum ramusculis coronabant*: *Illi autèm*, Romani scilicèt, eodem Plinio teste, *frondibus olearum ovantes coronabant*, *legatosque suos ad aliquam nationem pro pace impetranda*, *vel offerendo destinatos*, *nonnisi olearum ramusculis insignitos mittebant*. Id quod cap. Geneseos 8. Dei jussu innuere visa est Columba, quæ in illo Cataclysmo, universâ scilicèt terrarum Orbis alluvione, in reconciliationis prædictæ, ac fœderis Dei cum ipso hoc signum, ut ait Remigius, ad Arcæ fenestram revertens, oleæ ramusculum ore suo gestasse narratur: quià hæc arbor *Pacis insigne* appellatur, ut Isidoro lib. 17. cap. 7. Etymologiarum placet.

Mortis deniquè meditationem cinis repræsentat: quià sicut homo (quod ad corpus pertinet) ex terra conflatus est; ità eum, animâ è corpore separatâ, in terram, pulverem scilicet, vel cinerem redigendum esse dicas oportet, ut veritas ipsa Geneseos 3. apertè docet, dicens: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo*, *donèc revertaris in terram*, *de qua sumptus es*: *quià pulvis es*, *& in pulverem reverteris*; vel sicut septuaginta Interpretes transtulerunt, *in terram abibis*: Unumquódque enim, si philosophicè itèm loquamur, in ea resolvitur, ex quibus constat.

Tria itaquè, humilitatem scilicèt, Pœnitentiam, mortis meditationem in Jejunii Quadragesimalis primordio Sancta Mater Ecclesia nobis proponit per Sacrorum cinerum supèr humanum caput conspersionem mediis hisce verbis: *Memento homo*, *quia cinis es*, *& in cinerem reverteris*: Cinis autèm ex sacris olearum ramis confectus, hac die *Feria* 4. *Cinerum* nuncupata, consecratur, sivè benedicitur, ut eo juxtà Ecclesiæ ritum fideles Christi Populi aspergantur, atquè ità aspersi, quasi Terra à Deo benedicta, optimos producant fructus: Nàm sicut Terra, in ejectione Adami è Paradiso, maledicta, nonnisi spinas, ac tribulos ex se germinare potest, ità contrà per humilitatem, per pœnitentiam, & per mortis meditationem, terra nostra benedicta, liberum scilicèt arbitrium nostrum divinâ benedictione refertum, non ampliùs spinas, ac tribulos, sed dignos pœnitentiæ fructus germinare debet.

Sacer verò cinis super hominis caput spargi solet in modum crucis, vertice scilicèt capitis, cruce digitis factâ signato, instàr virorum abominationes ab aliis factas gementium, ac dolentium; quorum frontes, ut Ezechiel cap. 9. ait, *figura Thau*, *in signum indubitatę salutis ab Angelo signabantur, ac muniebantur*: Thau enim litera, Redemptionis nostræ Symbolum, inter duos, ac viginti hebraicos characteres antiquiores extrema, similitudinem Crucis habet, quæ in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur; *perfectamque*, ut Beatus Hieronymus in cap. 9. Ezechielis ait, *in viris gementibus, ac dolentibus scientiam demonstrat*. Hinc in ipsa Cinerum supèr hominis caput conspersione, humilitatem, & pœnitentiam, mortisque meditationem repræsentante, Crucis figurâ signamur, ut tales efficiamur, quales cinerum in modum Crucis conspersio jure postulat, hoc est, verè, ac sempèr moriendi necessitatem præ oculis cordis habentes, verè humiles, verèque de peccatis dolentes, per Crucem, in quo salutis nostræ author pependit, divinâ pietate verè salvemur.

Tria verò illa, quę ex Cinerum conspersione nobis proponuntur, non solùm per dictam cinerum conspersionem, sed per ea itèm, quæ in eorundem cinerum consecratione, aut benedictione, & per ea quæ in sacratissima recitantur Missâ, satis bellè insinuatur.

Expressior autèm mentio de morte meditanda per illa fit verba: *Memento homo, quià cinis es*, *& in cinerem reverteris*. Idquè non inconsultò ab Ecclesia Sancta in prima jejunij die fieri solet: Nàm in hoc temporis quadragesimalis primordio (quem numerum quadragenarium pœnitentiæ consecratum esse constat) mortis memores efficimur, ut libentiùs humilitatem amemus, promptiùs pœnitentiam amplectamur, rectiùsque tempus in posterùm vivamus, certò scientes nobis esse moriendum. Hanc enim moriendi necessitatem, qui accuratè cogitat, is quidèm, si mentis est compos, *quasi à facie colubri*, ut ait Ecclesiasticus cap. 21. *fugiet peccata*. Et cap. 7. *Memorare novissima tua*, *& in æternum*, *non peccabis*. Hanc autèm moriendi necessitatem Beatus Hieronymus intimè perscrutatus, non minùs sapientèr, quàm verè dixit: *Qui cogitat se quotidiè esse moriturum*, *facilè omnia contemnit*, *& ad futura festinat*. Hæc Hieronymus: Non enim dixit, qui quotidiè cogitat se esse moriturum; Sed, ut opinor, insignitèr dixit: Qui cogitat se quotidiè esse moriturum; se potiùs, cogitat, se singula quaque horâ mori posse, is profectò, si amens non sit, facilè omnia contemnit, idèst omnia hujus Mundi, veluti stercora nihili pendit, & ad futura festinat; hoc est, benè in Domino moriendi conditioni sese libentèr, ac scitè parat, quasi singulo temporis momento moriturus.

Cum igitùr ex divina sententia à Moyse conscripta Geneseos 3. & ab Ecclesia Matre piè, ac sanctè singulo quoquè anno solemni ritu nobis in memoriam revocata, hisce verbis: *Memento homo*, *quià cinis es*, *& in cinerem reverteris*; Bonum adeò insigne oriri queat; eam cordi sempèr adnexam perpetuâ cogitatione habere quisque debet, ut Christianam ducens vitam, cinericiamque metamorphosim libentèr expectans, atquè itèm expetens, tandèm aliquandò in Domino moriatur.

DE

DE

PRECATIONE,

Qua Lectiones in Matutino prævenimus,

Necnon de fine, quo eas conludimus, ac definimus;

Choro deniquè ſucclamante

HOC EST

JUBE DOMNE BENEDICERE.
TU AUTEM DOMINE MISERERE NOBIS.
DEO GRATIAS.

De Precatione, quâ Lectiones in Matutino prævenimus

Hoc eſt

Jube Domne benedicere.

DUO in his verbis ſeſe offerunt nobis explicanda, quid videlicèt ſit *Domnus*, vel undè vox ipſa originem, aut derivationem trahat, necnon illius locutionis ſenſus verus, ac proprius quiſnam deniquè ſit: Eſt enim Oratio tribus vocibus comprehenſa, quæ ſenſum à vulgari opinione habet alienum.

Domnus eſt vox per ſyncopam à dictione, *Dominus*, formata. Syncopa nàmque apùd Grammaticos eſt figura, cum ſyllaba, vel litera è medio dictionis abſcinditur. Syncopæ diſfinitio.

Exempla de ſyllaba e medio dictionis abſciſsâ, ſeù ablatâ, ſunt, ſi dicatur *Amaſti* pro *Amaviſti*; *Laudarunt* pro *Laudaverunt*; *Virum* pro *Virorum*; *Deam* pro *Deorum*, idque genus alia ferè innumera; in quibus omnibus ſyllaba e medio dictionum auferτur, & abſcinditur. Syncopa quæ ſyllabam abſcindit

Exempla verò de litera, & præſertim de illa, quæ per ſe ſolam in dictione ſyllabam non facit, ſunt, ſi dicatur, *Itaſt* pro *ita eſt*, vox apùd Comicos uſitatiſſima; *Audactèr*, pro *audacitèr*; *Extinxti*, pro *Extinxiſti*; *Extinxem* pro *Extinxiſſem*; *Compoſtus* pro *Compoſitus*; *Repoſtus* pro *Repoſitus*; *Seclum* pro *Seculum*, idque genus alia, & quidèm plurima, quæ apùd omnes ſcriptores, præſertim verò apùd Poetas in frequenti ſunt uſu: ipſæque literæ e medio dictionum abſciſſæ in iiſdem dictionibus ſyllabas per ſe non efficiunt, ut in exemplis nupèr commemoratis videre licet. Syncopæ quæ literam abſcindunt. Hunc in modum vox, *Domnus*, legitur, ut ſic dixerim ſyncopata, à dictione *Dominus*, originem, aut derivationem trahens. Domnus pro Dominus. Hinc auctor illius Dictionarii, quod *Catholicon*, ſeu *univerſale vocabularium inſcribitur*, ait, & rectè quidèm, *Domnus à dictione Dominus, & Domna à Domina per ſyncopam dicuntur, & propriè clauſtralibus conveniunt: Sed Dominus, & Domina ſecularibus, & mundanis tribui ſolent. Undè Domnus Abbas, & Domnus Prior. Et in Eccleſia cantatur. Jube Domne benedicere.* Hæc Auctor ille F. Joannes Genuenſis.

Quod voces quædam vernaculâ, & italicâ linguâ pronunçiatæ, hoc eſt, *Don*, *Donno*, *Domno*, & *Donna*, *Dominum*, & *Dominum* ſignificent, Franciſcus Alumnus Ferrarienſis eo in libro, qui, *Fabrica del Mondo*, inſcribitur, apertè oſtendit, & ad hanc rem comprobandam complura tàm Dantis, & Petrarchæ, quàm Boccacii teſtimonia in medium affert.

Ex Petrarcha

Per inganni, e per forza è fatto Donno; hoc eſt Dominus.

Ex Dante

Ch' ebbe i nemici del ſuo Donno in mano; hoc eſt Domini ſui.

Ex Boccacio

Roma à Boccacio totius Mundi *Domina* nuncupatur hiſce verbis:

Ch' io ſia di Città Donna di tutto 'l mondo, & egli di Città ubidiente alla mia; idèſt, Roma, quæ eſt totius Mundi Domina.

Prætereà idem Alumnus dicto in libro verba hæc italicè pronunciata, *Donneare*, & *Indonnare* pro *Dominari* à Petrarcha, & Dante non ſemèl uſurpata fuiſſe demonſtrat, exem-

exemplis eorundem Poetarum in medium allatis, quæ brevitatis causâ silentio prætermittenda censeo.

Varro de ling. Lat. Varrò deniquè vir Romanorum eruditissimus, tam linguæ latinæ, quàm omnis antiquitatis, & rerum græcarum, nostrarumque peritissimus, quem S. Pater Augustinus *literatorum Doctissimum* appellavit, in libro de Lingua Latina inquit: *Dominus, Domnus, & Donnus rectè dici queunt*. (S. August. l. 6. cap. 2. de Civ. Dei, & c. 6.)

Domnus itaquè latinè, & italicè *Don*, & *Donno*, à dictione *Dominus*; & *Donna* à *Domina* per syncopam derivantur. Hæc de Domino.

De Precatione, qua Lectiones in Matutino prævenimus.

Jube Domne benedicere.

Lib. 1. de Div. Off. c. 12. HAc *precatione lectiones*, ut ait Rupertus, *prævenimus, quid rogare debemus Dominum messis, ut operarios mittat in messem suam; nemo enim, nisi missus prædicandi officium exercere debet. Quomodò enim* [inquit Apostolus] *prædicabunt, nisi mittantur? Hinc dictâ precatione à Superiore, seù Majori benedictionem imploramus*. (Rom. 10.) Hæc autèm præcandi forma alicujus benedictionem postulantis, in Ecclesia Sancta Dei à Lectoribus antè lectionem pronunciari consueta, est antiqua loco salutationis introducta: propterèa quod cum quis olim in Ecclesia lecturus erat, vel *Dominus Vobiscum*, vel aliquid tale dicendo Populum salutabat. Quarè in Concilio Carthaginensi 3, decretum fuit, ut Lectores antè lectionem recitandam, Populum non ampliùs salutarent: cujus rei loco nunc benedictionem à Majori postulare solent. (Cap. 4. dist. 77. c. 5. Placuit.)

De hoc ritu perantiquo Nicolaus Papa scribens ad Michaelem Imperatorem Constantinopolitanum, ut videre itèm est in prima Decreti Parte, distinctione 21. cap. 6. Denique expressam facit mentionem. Hæc de Ritus antiquitate. (Anno Dom. 867. Dist. 21.)

Nunc reliquum est, ut dictæ locutionis, vel precationis proprium, ac verum sensum explicemus à vulgari alienum. Non enim benedicere pro duabus dictionibus, hoc est pro dicere benè, seù clarâ voce, vel adamussim legere, aut cantare, ut aliqui fortasse opinantur, sed pro benedictione impetrandâ hoc sumitur loco: quæ sanè benedictio beneficentiam omnem, seù bonitatem elargitur. Lector enim, sivè publicè in Ecclesia, sivè aliquo in loco privato Sacram recitaturus lectionem, tamquam Inferior à Majore suo benedictionem postulat, Christianæque humilitatis gratiâ, quatenùs indignus, ut ab eo benedicatur, sibi visus, ab aliquo inferiore benedictionem sibi dandam rogat, quasi dicere velit: Domne jube aliquem benedicere me, vel ut aliquis mihi indigno benedictionem tuo nomine impertiatur. Sacerdos autèm Lectori Christiana itèm humilitate respondens, benedicendi officium alicui sibi subjecto non committit, delegans, nec per semetipsum Lectori benedictionem elargitur, sed eam à Deo eidem Lectori, & sibi, cæterisque Christifidelibus impartiendam postulat, dicens: *Benedictione perpetuâ benedicat nos Pater æternus*. Vel, *Unigenitus Dei Filius nos benedicere, & adjuvare dignetur*. Vel, *Spiritus Sancti gratia illuminet sensus, & corda nostra*. Vel, *Ille nos benedicat, qui sine fine vivit, & regnat*. Per quas planè omnes, & id genus alias benedicendi formas, seù precationes, Sacerdos Lectori, & sibi, cæterisque Christifidelibus, divinam opem, Sanctamque benedictionem à Deo implorat.

In hanc eandem ferè sententiam scribit Petrus Damianus Ravennas, Monachus ex Instituto Sancti Benedicti, Episcopus Ostiensis, & S. R. E. Cardinalis, qui non minùs eruditione, quàm sanctitate clarus, Anno Dom. ML. floruit. (Petr. Dam. M. L.) Is enim ad Leonem solitarium, & spontè inclusum; qui hujusce dubitationis nodum sibi dissolvendum cupiebat, scribens, loquitur in hanc verborum formam: *Lecturus magnæ humilitatis gratiâ, non à Sacerdote, sed ab eo, cui Sacerdos jusserit, se postulat benedici dicens: Jube Domne benedicere. Sacerdos autèm, ut tantæ humilitati vicem reddat; non subjecto cuiquam benedicendi delegat officium, nec per semetipsum benedictionem dare præsumit, sed potiùs, ut à Deo, qui est supèr omnia benedictus, prærogetur, exposcit*. Hæc Petrus Damianus. Lector igitùr recitaturus lectionem, Sacerdotem humilitèr rogat, ut benedicendi officium alicui sibi subjecto delegans committat: Sacerdos verò eàdem humilitate benedictionem Lectori, & sibi cæterisque Christifidelibus à Deo largiendam implorat.

Quandò autèm Romanus Pontifex lectionem in Matutino Nativitatis Domini est cantaturus, non cum homine, sed cum Deo loquens ait: *Jube Domne benedicere*: Homo enim *Domnus* syncopatim, non propriè Dominus, sed impropriè, hoc est indulgentèr, vel nuncupativè, aut per participationem ex Dei concessu appellari potest; Hinc Romanus Pontifex in Litaniis *Domnus Apostolicus* nuncupatur: Deus autèm propriè *Dominus*, hoc est per essentiam, atque ex sua ipsius naturâ, & potestate, verèque *Dominus*, immò *Rex Regum, & Dominus Dominantium* vocitatur, & est. (Deuter. 10. (1. Tim. 6.) Apocal. 17. & 19.) Romanus itaquè Pontifex sermonem suum ad Deum, non ad hominem dirigens, inquit: *Jube Domine benedicere, non Domne*; Benedictione autèm imploratâ, nemo pro danda ei benedictione respondet: quià Romanus Pontifex, quatenùs, nec majorem se, nec sibi parem hisce in Terris habens, non ab homine, sed à Deo benedictionem postulat: Minor enim à Majore benedicitur: Contrà verò non itèm: Major nàmque à minori, non benedicitur. Id quod Sanctus Paulus Apostolus Prædicator veritatis, & Doctor Gentium, exemplo Abrahę comprobavit, quem Melchisedech Sacerdos Dei summi benedixit: nàm *sinè ullâ* [inquit] *contradictione, quod minus est, à Meliore* [*seu* (Hebr. 7.)

Majo-

Majore] *benedicitur*. Quæ sanè res etiam in prima Decreti Parte dist. 21. c. 6. refertur. Cùm itaque Romanus Pontifex, nec majorem se, nec sibi parem hisce in terris habeat, in Cappella Pontificia nonam lectionem cantaturus in Nocte Nativitatis Domini, sermonem suum ad Deum ipsum dirigens ait: *Jube Domine benedicere*; Sed nemo benedictionem, quam à Deo postulavit, pronunciat; Cantores tamèn respondent, Amen.

Dist. 21. c. Denique.

Lib. Cærem. Rom. 2.

Deindè summus Pontifex suam lectionem decantat.

Absente autèm Papâ, in eâdem Nativitatis Domini nocte, ad Matutinum. Cardinalis Presbyter primam ex Tribus celebraturus Missam, cum Officium Divinum in Matutino faciat, nonam lectionem decantat, benedictionemque à primo Cardinali postulat, dicens: *Jube Domne benedicere*; benedictioneque à Cardinale datâ, sivè prolatâ, Sacerdos sivè Cardinalis celebraturus, nonam cantat lectionem. Idem in omnibus Ecclesiis Romæ observatur, in quibus Episcopus, aut quivis alius Ecclesię Rector à Chori primario petit, & recipit benedictionem.

Lib. 2. Cærem. Rom.

Episcopo autem in sua Ecclesia nonam cantaturo lectionem, benedictione postulatâ, ut inquit Glossa in locum Decreti nupèr commemoratum, dici solet: *Ora pro nobis Pater Sancte*. In quibusdam verò Ecclesiis Inferior dicit Episcopo: *Jube Domne benedicere*. Episcopus deindè ipsemet benedictionem pronunciat, & lectionem decantat. Hæc ex Glossa.

Gloss. in dist. 21. c. Denique.

Sunt qui velint Episcopum in sua Ecclesia, & Legatum Papæ à latere servare hac in re Pontificium ritum. Alii verò volunt, ut Episcopus in sua Ecclesia Lectionem cantaturus, benedictionem accipiat ab ipsius Ecclesiæ Primario, qui tamèn Episcopo sit inferior, sed in Cæremoniali Episcoporum nupèr reformato decretum est, ut Episcopus in sua Ecclesia, si non aderit in Choro major se dicat: *Jube Domine benedicere, non Domne*, Choro respondente, Amen, benedictione à nemine pronunciatâ. Si autèm adesset Legatus, aut aliquis Prælatus major se, ab illo benedictionem postulare, ac suscipere debet. Hæc de Precatione, qua Lectiones in Matutino prævenimus, ut ad conclusionem accedamus.

Cæremoniale Episcop. lib. 2. cap. 5.

De Fine, quo Lectiones concludimus, ac definimus

TU AUTEM DOMINE MISERERE NOBIS.

Lectione absolutâ, seù finitâ, divina imploratur misericordia hisce verbis: *Tu autèm Domine miserere nobis*. Quibus profectò verbis; ut ait Rupertus, ad finem Lectionum uti solemus, quia ipsum etiàm prædicandi officium, quàmvis bonum, sine alicujus, vel levis culpæ pulvere exerceri non potest: & ut inquit S. P. Augustinus, *Verbum Prædicationis tutiùs auditur, quàm prædicatur, quià vana gloria Prædicatoribus insidiatur*: *Prædicator enim*, ait Rupertus, *cum benè se dicere sentit, difficilè nimis est, ut non quantulumcumque spiritu elationis tangatur*. Hæc ex Ruperto. Istùc etiàm ipsum intèr legendum cogitatione saltèm ipsâ evenire facilè potest, præsertim verò cum *septies in die*, ut inquit sapiens, *cadat justus*. Hinc nos frequentèr, immò omni horæ momento misericordiâ Dei valdè indigentes, frequenter obsecramus Deum, ut nostri misereatur.

Rupert. de Div. Off. l. 1. c. 12.

S. Augustin. tom. 3. sect. 355

Prov. 24.

De Chori succlamatione

DEO GRATIAS.

Dei misericordiâ imploratâ, succlamat Chorus: *Deo gratias*. Quæ sanè succlamatio, ut inquit Rupertus, non ad postremam Lectoris precem, qua Dei misericordia imploratur, sed ad totam lectionem spectat: Gratias enim agimus Deo, quòd doctrinæ suę panem nobis frangendum curet.

Rupert. lib. 1. c. 14. div. off.

Hæc de Precatione, qua Lectiones in Matutino prævenimus, necnon de fine, quo eas concludimus, ac definimus, deque tandèm Chori succlamatione mihi dicenda videbantur.

V FE-

FERIA

QUIDNAM SIT,

Et cur Dies ab Ecclesiasticis Viris Feriarum nominibus in Ecclesia nuncupetur.

FERIA est nomen latinum à verbo *Ferio*, *as*, vel *Ferior*, *ris*, dictum, quod est *ab opere vaco*, vel *cesso*. Hinc à Feriis dies festi à Latinis *Feriati* dicebantur, quia ut ait Festus Pompejus, *Ferias antiqui festa vocabant*, hoc est dies festos, vel dies cessationum ab opere. Hac itèm ratione cessationes à causis forensibus, & Judiciis, atquè à studiis literarum, *Feriæ* appellantur. Dies verò, quos vernaculâ linguâ *giorni di Lavoro* italicè vocitamus, vacui videlicèt à festivitate, ut inquit Nonius Marcellus, *profesti* dicebantur, quasi procùl à festo, & à cessatione operum alieni. Fasti autèm dies e ant illi, per quos Prætori Jus dicere fas erat; Nefasti verò, per quos Jus fari, aut dicere non licebat. Erant autèm multa apùd antiquos Feriarum genera: intèr Ferias autèm aliæ publicæ, aliæ familiis quibusdam erant propriæ; Feriarum verò publicarum quatuor erant genera, ut Macrobius docet lib. 1. Saturnalium cap. 16. Feriæ scilicèt *Stativæ*, *conceptivæ*, *imperativæ*, *ac nundinæ*.

Feriæ stativæ universo Populo erant communes, hoc est Saturnalia festa Saturno dicata, & Agonalia in honorem Jani, nec non Lupercalia in honorem Panos, Pastorum Dei, atque id genus alia. Hujus generis fuisse puto Ferias in honorem Augusti Imperatoris, in quo eidem Imperatori Altare Lugduni ex Svetonio erectum constat, & in multis Europæ Regionibus Augusto, qui dicto mensi suum dedit nomen, Populi feriabantur. Hujus rei vestigium quoddam in multis Europæ partibus, præsertim verò in Italia ad hanc usquè diem remansit, dum Populi primo Augusti die genio indulgentes, vino plus nimio utuntur, & corrupto loquendi modo se *ferrare Agosto* pro *feriari* Augusto ajunt.

Feriæ conceptivæ sunt illæ, quæ quotannis à Magistratibus, vel à Sacerdotibus concipiebantur in certos, vel incertos dies, ut Latinæ pro Latii salute, *Sementinæ* pro seminibus terræ mandatis, vel Paganalia, Rusticorum Festa, & Compitalia Diis Laribus Instituta.

Feriæ Imperativæ sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio extrà ordinem indicebant pro salute Reipublicæ, aut Principis, aut ob rem felicitèr gestam.

Nundinæ itèm, sed sine festo die dicebantur *Feriæ*, quæ Paganorum erant, ac rusticorum, quibus ad negocia, & merces conveniebant ab opere tantùm manuali cessantes. Hinc in utriusque Siciliæ Regno nundinæ vulgò vocitantur *Feriæ*; & ab aliis Italiæ Populis *Fiere* latinâ voce corruptâ, quasi *Feriæ* nuncupantur. Erant prætereà propriæ Familiarum Feriæ, quas quæque Familia ex celebritatis domesticæ usu observabat, ut Claudiæ feriæ, quæ *Natalicia* dicebantur. Cum itaquè feriæ ob cessationem ab opere dies festi essent, si in iis aliquod opus factum fuisset, tunc pollui dicebantur. Feriæ autèm dies cessationum ab opere fuerunt dicti, vel à feriendis victimis, vel à ferendis epulis. In his enim Sacrificia, & Epulæ ex pecorum, frugumque fiebant proventibus. Hæc de feriis Ethnicorum, sivè Gentilium.

Quoniam verò Dies Hebdomadæ *à Diis* dicti, ut Isidorus ait, *juxtà nomina Planetarum*, quos Ethnici Deos esse falsò putarunt, à Laicis numerari olim cœperunt, ut etiàm præsens in tempus (die primo, ac septimo exceptis) fieri solet; Sancta Dei Ecclesia, ne nomina Planetarum intèr sacras, & ecclesiasticas res admiscerentur; feriarum nomina (Sabbato, ac Die Dominico exceptis) Planetarum loco adhibenda instituit; quià sicut in feriis Ethnicorum fiebant sacrificia, & ab opere cessabatur; ità in Feriis Ecclesię Dei sola res divina fieri solet, & ab operibus servilibus, præsertim verò à vitiis, ac peccatis cessari, aut vacari omninò debet.

Sunt itèm, qui Feriam à verbo *faris*, vel *fare*, *fatur*; quod à verbo *fero* deductum est, dictam velint: & ut ajunt *feria*, *quasi faria a fando dicitur*, placet Isidoro lib. 5. Etymologiarum dicenti: *A fando feriæ nuncupa-*

cupatæ sunt, quod in eis nobis sit tempus dictionis; idest in divino, vel humano officio fari. Dies verò *feriati*, idest dies festi, causa divinorum Sacrorum ità dicuntur: & hanc ob rationem quælibet dies in Ecclesia Dei *Feria* nuncupari potest. Prima itaquè dies à Philosophis jàm Soli dicata, non eo sanè ordine, quo Planetæ in Cœlo sunt, sed eo, quo quisque in prima cujuscumque diei horâ dominatur, potest appellari *prima Feria*, vel *dies Dominicus* à Domino, qui in tali die resurrexit, dictus. Dies Lunæ *Feria secunda*. Dies Martis *Feria tertia*. Dies Mercurii *Feria quarta*. Dies Jovis *Feria quinta*. Dies Veneris *Feria sexta*. Dies Saturni *Feria septima*. Prima tamèn Dies, *Dominica*, dictam ob rationem nuncupatur: & septima, Hebraicâ voce appellatur *Sabbatum*, idest Quies, quia Deus in Die illo quievit, vel cessavit ab omni opere, quod patrarat.

Vel *Feria*, ut alii volunt, dicitur etiàm *à Fando*; quià Deus in creatione Mundi singulo quoque die fatus est, sivè loquutus. In prima enim Die dixit: *fiat lux*. In secunda dixit: *fiat firmamentum*. Et ita in cæteris diebus. Quàmvis autèm explicationes loco secundo, ac tertio positæ spernendæ non sint; prima tamèn verior, rationique magis consona esse censetur, quippè quæ ferias Ethnicorum, earumque Etymologias, modo tamèn diverso, ac prorsùs contrario, satis congruè repræsentant, si vera Christianorum sacrificia, divinæque laudes, operumque servilium, ac peccatorum cessatio subintellecta, cum falsis Ethnicorum sacrificiis Idolatriâ, ac superstitione plenis, eorundemque ab operibus cessatione conferantur.

Adde etiàm, quòd juxtà significationem feriarum, atquè Etymologiam jàm explicatam, quilibet festus dies *Feria*, vel *feriatus dies* congruentèr nuncupari potest, *Feria* scilicèt *Dominicæ Diei*, *Natalis Domini*, *Resurrectionis*, *Ascensionis &c. Feria Sanctorum omnium*, *Feria Sanctorum Apostolorum Petri & Pauli &c. Feria item S. P. Augustini*, *Feria Sancti Dominici*, *Feria Sancti Francisci*, atque hunc tandèm in modum omnium festorum dies vocitari possunt, sed usus inolevit, ut dies tantùm illi, qui alicui Sancto, vel alicui festivitati, aut celebritati dedicati non sunt, *Feriæ* nuncupentur, ne cæteri dies Planetarum nominibus nominentur.

Ad hunc Ethnicorum dies numerandi modum amovendum Sanctus Silvester Papa Feriarum nomina observari jàm cæpta, deindè obsoleta in usum revocavit, ut legitur in 6. lectione, quæ in officio diei festi Sancti Silvestri extat, ubi hæc leguntur verba: *Sabbati, & Dominici diei nomine retento, reliquos, Hebdomadæ dies feriarum nomine distinctos, ut jàm anteà in Ecclesia vocari cæperant, appellari voluit: Quo significaretur, quotidiè Clericos abjectâ cæterarum rerum curâ, uni Deo prorsùs vacare debere*. Hæc ibi: nàm feriari est, ut diximus ab opere servili, aut mundano cessare, vel vacare, sive festum agere, vel colere diem. Hinc Ethnici more suo feriabantur Augusto, idest diem festum in honorem Augusti primo die Sextilis Mensis, quem ipsi Augusto dedicarunt, celebrare solebant. Quo sanè loquendi modo, & quidèm corrupto, Itali dum primo Augusti die plus nimio gulæ indulgent, *Ferrare*, vel *Afferrare Agosto*, pro feriari Augusto dictitare solent, etiamsi proprium verborum sensum ignorent.

AN RELIQUIÆ NOVÆ

Ab Ecclesiâ nondum approbatæ, illorum scilicèt hominum, qui paucis ab hinc Annis ex hac vitâ non sine Sanctitatis opinione decessere, absque expressâ Summi Pontificis concessione, aut Jussione publicè, vel privatim venerari queant.

QUAMVIS de honoribus, qui Sanctis canonizatis, & nondum canonizatis exhibendi sunt in nostro de Canonizatione Sanctorum Commentario satis dictum videatur: ex iis tamèn, quæ diximus ob aliquam novam causam emergentem hoc loco repetenda sunt ea, quæ novis rationibus, ac distinctionibus explicanda esse judicamus, ut rerum à me inibi conscriptarum clarior reddatur sensus.

Quòd autèm Sanctos canonizandi auctoritas, necnon Reliquias recentèr inventas venerandi concessio ad solum Pontificem pertineat, non solùm ex communi tam Theologorum, quàm Canonistarum Sententiâ; Sed duabus itèm rationibus in nostro de Canonizatione Sanctorum comprobavimus. Sicut enim Christus Dominus solus est, qui in Ecclesia Triumphante sanctificat, ut ipsemet in Levitico testatur, dicens: *Ego Dominus, qui Sanctifico eos*; ita in Ecclesiâ Militante ad solum Romanum Pontificem, qui est Christi Vicarius, sanctificationis approbatio, sivè declaratio, atque promulgatio pertinet. Prçtereà sicut ad Romanum Pontificem quæstionis de Fide definitio, aut determinatio pertinet, ità etiàm Sanctorum canonizatio, quæ est quædam fidei protestatio, Sanctorumque Reliquiarum publica, & externa Veneratio, ad eandem Pontificiam auctoritatem, aut concessionem pertinere omninò dijudicatur. Id quod ab Innocentio IV. in cap. 1. de Reliquiis, & veneratione Sanctorum, aliis itèm comprobatur rationibus in hanc verborum formam: *Solus* [inquit] *Papa potest Sanctos canonizare, quod ex hoc apparet, quia cùm constituatur omnibus Fidelibus aliquid adorandum, & nullus omnibus præsit, nisi Papa: apparet, quòd solus Papa hoc potest.*

Comment, cap. 4. Viguer. de virt. fid. n. 104. ver. 4.

Levit. 21.

Concil. Trid. sess. 25. c. 12.

Comment. cap. 28.

Nec valet, si dicas, quod saltèm cuique debet esse licitum, quod in sua Diœcesi hoc faciat; quia Oratio eis facta, debet esse communis: Et Ecclesia, ubi debet venerari, debet esse communis. Itèm per hoc incideremus in illam reprehensionem, qua quidèm reprehensi sunt ab Apostolo illi, qui dicebant: Ego sum Pauli; Ego autèm Apollo; Ego vero Cephæ: Ego autèm Christi. Hæc Innocentius. Quamvis autèm Episcopus quisque in suâ Diœcesi, aut Provinciâ, ut in Concilio Tridentino videre licet, Sancti alicujus canonizati festivitatem, aut solemnitatem indicere possit, ad solum tamèn Romanum Pontificem, qui est universæ militantis Ecclesiæ cum plenitudine potestatis Judex, & caput, vel ad Concilium legitimè congregatum, & à Romano Pontifice approbatum, Sanctum quemque canonizare, ejus deniquè venerationem, & solemnitatem Ecclesiæ universæ observandam proponere, sivè indicere pertinet. Hinc sicut ad Summi Pontificis auctoritatem canonizatio Sanctorum solemnis; Ità etiàm nondum canonizatorum Reliquias venerandi concessio, quæ est quædam veluti adumbrata, seù initiata Beatificatio ad Romanum Pontificem pertinere dignoscitur, ut in nostro de Canonizatione Sanctorum Commentario satis comprobatum fuit.

Quoniam verò cuilibet Episcopo olim in suâ tantùm Diœcesi, aut Provinciâ Sanctos Canonizare licebat, ut apud Sanctum Cyprianum, & in dicto Commentario nostro fusiùs videre est, hæc deinde consuetudo ad varios abusus, & quidèm scandalosos amovendos, necnon ad subortas longo post tempore fraudes, aut fallacias, tam Hæreticorum, quàm aliorum scelestorum hominum cavendas, atque ad ambitionem cum affectu humano adjunctam reiiciendam, sive ad simulatam sanctitatem detegendam rationabilitèr fuit abrogata. Affectus enim humanus cum ambitione conjunctus fuit in causâ, cur ex hac vitâ decedentes tùm consanguineos, tùm affines,

S. Cypr. lib. 1. ep. 37. ex lib. 3. & 6. Comment. c. 4.

nes, & amicos, tamquàm Sanctos pro suo quisque arbitrio, & affectu veneraretur, patrociniumque ab eis publicè imploraret, dum eorum Imaginibus, ac Reliquiis honores, qui Sanctis conveniunt, exhiberet. Nam perturbatione, atque confusione subortâ, ille, qui à quibusdam, uti Sanctus colebatur, ab aliis magno cum scandalo irridebatur. Multis in hanc rem tam scelestorum hominum, quàm Hæreticorum, ac Pseudomartyrum, qui aliquibus pro Christo passi videbantur, exemplis silentio prætermissis, illud hoc loco de Hermanno Ferrariensi fictæ sanctitatis homine exemplum subticendum non videtur. Is enim vitâ functus, sanctitatisque opinionem, ac venerationem consequutus, post falsam à Populis Sanctitatem viginti annorum intervallo, teste Platinâ, prædicatam, Bonifacius VIII. dictum Hermannum exhumari, comburique jussit, diligentissimâ de ipsius hæresi, deque fictâ Sanctitate inquisitione priùs habita.

Platin. in Bonifac. VIII.

Sancti etiàm Martini tempore, ignotus quidam, tamquam Martyr honorabatur; Sed Sancto Martino Deum ad ejus Sepulchrum, sicut Sulpitius Severus ait, orante, illum hominem vulgi errore celebratum, scelestum, ac damnatum fuisse divino favore compertum est: Ille namque Martino Sancto Deum suppliciter Oranti, ut sibi revelaret, qualis is foret, miraculosè apparuit, seque scelestum, ob quæ scelera occisum, ac damnatum esse confessus fuit.

Sulpit. Sever. de Vita S. Martini cap. 8. & tom. 7. Bibliothecæ SS. Patrum.

Tempore denique Alexandri III. quidam in ebrietate, atque seditione interfectus, tamquàm Martyr colebatur, ut in libro 3. Decretalium cap. primo legitur in hanc verborum formam: *Hominem quendam in potatione, & ebrietate occisum quasi Sanctum more Infidelium venerantur, cum vix pro talibus in Ebrietatibus peremptis Ecclesia permittat orare. Dicit enim Apostolus: Ebriosi Regnum Dei non possidebunt. Illum ergò non præsumatis de cætero colere; cum etiamsi per eum miracula fierent, non liceret vobis ipsum pro Sancto absque auctoritate Romanæ Ecclesiæ venerari.* Hæc ibi Alexander Papa, qui dum cultum illi homini in Ebrietate occiso, tamquàm Sancto exhibitum damnat, eidem, etiamsi miracula faceret, cultum tamquam Sancto exhibendum omninò prohibet, quasi dixerit, quempiam etiam ex hac vitâ non sine Sanctitatis opinione decedentem, & miracula operantem, tamquàm Sanctum sine auctoritate Romanæ Ecclesiæ nullo modo venerandum esse, si verba Alexandri Papæ nupèr enarrata perpendantur, propterea quòd multa miraculis adsimilia à Dæmonibus, veraque miracula à non Sanctis, immò à malis hominibus ad veritatem prædicatam comprobandam fieri possunt, ut in nostro de Canonizatione Sanctorum Commentario diffusissimè demonstravimus, ubi etiàm videre licet, cur ob miraculorum evidentiam aliquis canonizari non queat, quia vitæ sanctimonia potest esse simulata, & ficta, & nonnisi temporum diuturnitate, quæ veritatis lucerna, & magistra esse solet, diligentique examine prævio declarari, & comprobari valeat. Quare, ut Glossa in dictum Alexandri Papæ locum nupèr citatum ait: *Nemo pro Sancto, quamvis miracula faciat, venerari debet, nisi ab Ecclesiâ Romanâ prius fuerit approbatus per legitimos testes, quàm diligentissimè de vita, & miraculis examinatos*, ut etiam in libro Decretalium secundo, tit. 2. de Test. cap. 12. legitur: *Quem verò Ecclesia Sancta reprobat, reprobandus est; & quem approbat, approbandus est*. 24. q. 1. c. 14. Decreto Alexandri Papæ adsimile in Concilio Lateranensi generali, Innocentio III. sedente, decretum fuit, ut reliquias recentèr inventas nullus venerari præsumat, nisi priùs à Sede Apostolicâ fuerint approbatæ. Forma verborum hæc est: *Inventas autem* [hoc est Reliquias] *de novo nemo publicè venerari præsumat, nisi prius auctoritate Romani Pontificis fuerint approbatæ*. Hæc ex Concilio, & ex libro Decretalium 3. tit. 45. de Reliquiis, & veneratione Sanctorum cap. 2. Quòd igitur Reliquiæ venerari non queant, nisi à Summo Pontifice sint approbatæ, id ità clarum esse constat, ut alio adminiculo non indigeat.

Lib. 3. Decretalium tit. 45. cap. 1.

Cap. 10. 11. & 12. & seq.

Ex 24. q. 1. c. 56. ex August. Cap. 19.

Cap. 1. & in 1. Decret. par. in 1. q. n. c. 56.

Concil. Lateran. & Decretal.

Non desunt tamen, qui illud (*publicè*) Adverbium interpretantur, & Sanctos nondum canonizatos privatim, & non publicè coli posse dicant, e quorum numero est S. R. E. Card. Bellarminus in libro de Beatitudine Sanctorum, qui dum Concilii, seù verba Innocentii Tertii nuper enarrata interpretatur, ait: *Summus Pontifex eo loco prohibet publicum cultum, ergò à contrario privatum censetur permittere. Vocamus autem* [inquit] *publicum cultum, non eum qui coram aliis, sed qui nomine totius Ecclesiæ, & tamquàm ab Ecclesia institutus exhibetur*. Hæc Bellarminus, qui dùm inter publicum, & privatum cultum differentiam explicare studet, privatum coràm aliis exhibitum permittere videtur, ità verò, ut Reliquiæ, atque Imagines nondum Canonizatorum, sicut Bellarmini præseferre videntur verba *coram aliis*, hoc est in loco publico venerari possint, dummodò, ait ipse, cultus ille, nec nomine totius Ecclesiæ, nec tamquàm ab Ecclesiâ institutus exhibeatur.

Card. Bellarmin. tom. 1. contr. lib. 1. de Beat. SS. c. 10.

Quamvis verò Ecclesia sit locus publicus, hunc tamen locum (ut opinor) respectu Ecclesiæ universalis Bellarminus privatum esse ducit, & propterea cultum illum non publicum, sed privatum fortasse appellat; quippè qui non totius Ecclesiæ nomine, nec tamquàm ab Ecclesiâ institutus exhibetur. Ab eo privato cultu inter alia, quæ nullo modo conveniunt nondum Canonizatis, Templa excludit, quia hæc omnia ex suâ naturâ sunt [inquit] publici cultus: propterea quod nullum Sacrificium in Ecclesia est, nisi commune, & à Deo ipso institutum; Templa verò, & Altaria ad sacrificium referuntur.

Bellarmin. tom. 1. lib. 1. de Beat. Sanct. cap. 10. tom.

Quamvis interea [inquit Bellarminus] liceat nondum Canonizatum credere, & vocare Sanctum, atque invocare, etiam aliis audientibus, cum tamen tamquàm ab Ecclesiâ Sanctorum catalogo adscriptum, nec prędicare, nec Litaniis publicis, nec in officio

ſacro ipſum invocare ullo modo licet: privatim tamen aliquem non canonizatum vocari Sanctum poſſe credit, exemplo Beati Hieronymi in vitâ Paulæ, & Gregorii Nazianzeni, in vitâ Athanaſii, & Baſilii.

Quamvis item publicum feſtum de homine nondum canonizato celebrare non liceat, in die tamen ejus Natali, ut Bellarminus ait, vel potiùs in die Anniverſariorum illius [ut ego dicendum opinor] lætari, ac de eo in illius memoriam vacare licet, ut apud Caſſianum collat. 19. cap. 1. videre eſt, de anniverſariâ cujuſdam Abbatis depoſitione ſolemnitèr celebrari conſueta.

Quamvis denique Reliquias nondum canonizati hominis in Templo publicè honorandas conſtituere non liceat, eas tamen habere, ac venerari, hoc eſt, privatim, etiam aliis videntibus licet, dummodò ſcandalum abſit, ut ex Eccleſiæ praxi conſtat: Nam ut primùm Martyres ex hac vitâ decedebant, currebant fideles ad Reliquias rapiendas, ſicut etiam præſens in tempus fieri ſolet: quando enim homines vitæ ſanctitate clari moriuntur, multi eorum manus, ac pedes devotè oſculantur, deque eorundem veſtibus pro Reliquiis aliquid penès ſe retinent, imagineſque eorum pingendas curant, ac pictas conſervant, & privatim venerantur. Id quod ad hanc uſque diem vetitum nunquam fuit. Imagines autem eorum in Templo conſtituere eo modo, quo aliorum Sanctorum, nullo modo licet. Sed ſi licet (inquit) honorare viventes, quos credimus Sanctos, cur non mortuos? Hęc ex Card. Bellarmino in lib. de Beatitudine Sanctorum, ibi enim inter publicum, ac privatum cultum differentia explicatur. *Bellarm. lib. 1 de Beat. Sanct. cap. 10. tom. 1.*

Henricus verò Card. Oſtienſis, qui in omnes Decretalium libros conſcripſit, dum utrumque Decretum, Alexandri videlicèt, & Innocentii Summorum Pontificum explanat, Adverbium illud [*publicè*] alio, & quaſi contrario modo, quàm Cardin. Bellarminus, interpretatur. Is enim, uti vidimus, per cultum non publicè exhibendum illis, qui nondum canonizati ſunt, privatum iiſdem præſtari poſſe concludit, etiamſi privatus ille cultus coram aliis exhibeatur, ſivè nondum canonizatus, aliis audientibus, invocetur, vel ejuſdem imago, aliis videntibus, veneretur. Id quod penitùs adverſatur interpretationi, quam Oſtienſis in medium affert, dum Alexandri Papæ Decretum interpretatur, vimque in ipſo verbo [*Colere*] abſolutè ſumpto perpendens, ait, *Colere publicè*, quod, & mens denotat hujus verbi: aliàs enim in ſecreto pro devotione liceret colere ſcilicèt aliquem nondum canonizatum. Præterea in Decreto Concilii Lateranenſis vel Innocentii Papæ, illud ad verbium negativè ſumptum explicat hiſce verbis, *publicè, quaſi dicatur: In occulto poteſt quilibet habere devotionem ſuam*. Hæc Oſtienſis; Occultum autem, & ſecretum ei, quod coram aliis, vel aliis videntibus fit, vel aliis audientibus dicitur, omninò adverſatur, ita verò ut ſimul ſtare non queant; quia quod eſt occultum coram aliis eſſe non poteſt: occulto namque verbum eſt frequentativum ab *occulo* verbo, quod eſt *abſcondo*; occultare autem ſe ab aliquo eſt ex alicujus conſpectu ſeſe auferre, ut ait Spiegelius in verbo *occultare*. Cum igitur occultum ſubterfugere cujuſcumque conſpectum omninò dicatur, coram eſſe non poteſt. Hinc idem Spiegelius occultum eſſe ait, quod haudquaquàm probari poteſt, quodque prorsùs ignoratur, vindictæque in hoc ſæculo expers exiſtit.

Oſtienſ. 2. lib. Decretal. de Reliq. & Venerat. Sanct. tit. 45. c. 11. Oſtienſ. ubi ſup. c. 2.

Concil. Later. 1. cap. 62.

Spiegel. in DictDion. Juris Civil.

His itaque rebus ſeſe habentibus, privatus cultus coram aliis præſtari poſſe non videtur, ſed publicus: quia privatæ dicuntur res, quæ ſunt ſingulorum ut ait Briſſonius ex l. 1. H. de rerum divis à verbo antiquo *privus, a, um*, quod ſingulos ſignificat; quo & Cato in libro de re ruſticâ pro ſingulo in uno quoque per ſe, hoc eſt ab aliis ſeparato uſus eſt. Unde privatum Jus id eſſe diffinitur, quod ad ſingulorum pertinet utilitatem. Hinc pro eo, quod vulgò dicitur, *particularitèr, privatim*, adverbium eſt, cui opponitur, *publicè*, quod interdùm eſt, publico nomine, vel publicâ auctoritate; interdùm verò eſt, publico in loco, ut Briſonio placet. *Briſſon. in verbo Privata res.* *Briſſon. in verb. publicè.*

Quomodò itaque cultus privatus coram aliis eſſe queat, non video: idque ſuprà captum Intellectus mei eſſe fateor, niſi dicamus privatum eſſe cultum etiam coram aliis exhibitum, quatenùs ipſe non ad publicam, ſed ad privatam utilitatem refertur; vel quatenùs non Eccleſiæ univerſæ nomine, ſeù non quatenùs ab Eccleſiâ inſtitutus exhibetur, ut ait Cardinalis Bellarminus.

Hæc autem, utcumque ſint, hominibus nondum canonizatis in publico ſaltem loco, ſeù Eccleſiâ, quæ eſt locus publicus, abſque expreſsâ Romani Pontificis conceſſione, aut juſſione, ſi Decreta in hanc rem conſcripta rectè penſitentur, nullum cultum externum, præſertim verò à perſonis publicis exhiberi poſſe credo. Id quod in Sacroſancto Concilio Trident. ſeſs. 25. de Invocatione, Veneratione, & Reliquiis Sanctorum expreſſiùs, & exactiùs explicatum fuit hiſce verbis: *Statuit Sancta Synodus, nemini licere ullo in loco, vel Eccleſiâ, etiam quomodolibet exemptâ ullam inſolitam ponere, vel ponendam curare Imaginem, niſi ab Epiſcopo approbata fuerit; nulla etiam eſſe admittenda nova miracula, nec novas Reliquias recipiendas, niſi eodem recognoſcente, & approbante Epiſcopo; qui ſimul atque de his aliquid compertum habuerit, adhibitis in Concilium Theologis, & aliis piis viris, ea faciat, quæ veritati, & pietati conſentanea judicaverit. Quòd ſi aliquis dubius, vel difficilis abuſus ſit extirpandus, vel omninò aliqua de his rebus gravior quæſtio incidat; Epiſcopus antequàm controverſiam dirimat, Metropolitani, & Comprovincialium Epiſcoporum in Concilio Provinciali ſententiam expectet; ità tamen, ut nil inconſulto S. Romano Pontifice, novum, aut in Eccleſiâ hactenùs inuſitatum decernatur.* Ecce quomodo in Eccleſia, tamquàm in loco publico nil novum, aut inuſitatum ſine Papæ auctoritate fieri poſſe ſtatuitur. *Concil. Trid. ſeſs. 25. c. unic.* *Lib. 3. Decret. tit. 45. c. 1. & c.*

Quam-

Quamvis hoc Sacrosancti Concilii Tridentini Decretum, quòd novas Reliquias, novasque Imagines in Ecclesiâ, sine Summi Pontificis auctoritate, nec statuendas, nec venerandas, nec nova miracula admittenda esse, satis clarum sit, atque apertum per illa ultima verba: *Nil Inconsulto Romano Pontifice novum, aut in Ecclesiâ hactenùs inusitatum decernatur*, nonnulla tamen Decreti verba ad majorem propositæ rei dilucidationem hoc loco pensitanda videntur; aliqua verò, quæ Decreti verbis annexa subintelliguntur, examinanda sunt, & veluti certis quibusdam finibus circumscribenda.

Lib.3. cap.32. & 33. de Vita, & Canonizat. S. Hiacynthi.

Quandò itaque de novis Reliquiis (quod ad Decreti verba pertinet) necnon de novis imaginibus, novisque miraculis in Decreto verba fiunt, non est sermo de Sacris Reliquiis eorum, quos Ecclesia Sancta Dei Sanctos esse declaravit, ac publicè esse colendos mandavit; quorum etiam dies in singulos nova eveniunt miracula, novæque Imagines, miraculis, & lampadibus, radiorumque splendore insignitæ in Ecclesiis apponuntur; sed sermo est de illis hominibus, qui nondum fuerunt ab Ecclesiâ canonizati, aut aliqua ex parte à Romano Pontifice tamquàm Sancti approbati; sicut de Sancto Hyacintho à Clemente VII., & de Sancto Raymundo à Paulo III. deque Beato Ioanne de S. Facundo Salmaticensi à Clemente VIII. necnon de aliis factum esse constat: Immò in honorem Sancti Hyacinthi Clemens VII. Sigismundo Poloniæ Rege supplicitèr postulante, per Diploma concessit, ut in Ecclesiis ex Instituto Sancti Dominici, ac etiam in Cathedralibus ejusdem Regni, non solùm Divinum Officium, verùm etiam Missæ Sacrum in memoriam Sancti Hyacinthi festus dies celebrari ejusque Imagines depingi possent; hac tamen lege, ut ipse Sanctus Hyacinthus ob dictam concessionem, neque tamquàm Sanctus canonizatus, neque Sanctorum catalogo adscriptus censeretur. Quæ sanè concessio, multis profectò rebus ad Sanctitatem hominis comprobandam præviis, canonizatio dici non poterat, quippè quæ universali Ecclesiæ data non erat, & propterea dicto in Diplomate Hyacinthus non Sanctus, sed Beatus; plerumque verò sine titulo nominatus fuit. Ex hujus generis concessione per Diploma Apostolicum præstita, nullum cultum hominibus nondum canonizatis in publico loco exhiberi posse colligimus, præsertim verò Imagines etiam depingendi, apponendique in Ecclesiis facultate à Summo Pontifice concessâ. Si enim quis arbitratu suo id facere potuisset, nihil erat, quòd de Imagines pingendi concessione mentionem faceret; Sed de hac etiam facultate verba facit, non solùm, quatenùs hæc ab ipsâ Divinum Officium, & Missæ Sacrum celebrandi facultate pendet; Sed quia Sanctorum Imaginem pingendi modus, radiorum solarium præsertim splendore, aut diademate circulari figurâ effecto insignitus, repræsentat gloriam, quam Sancti in Cœlo sunt consequuti, atque vitæ perfectionem, quæ per figuram sphæricam, illam omnium figurarum perfectissimam, adumbratur, ut in Scholiis nostris de Imagine Beati Gregorii Magni conscriptis fusiùs à nobis dictum fuit. Proindè jam indè ab initio nascentis Ecclesiæ Sancti hoc modo pingi consueverunt, quia, ut alias rationes nunc silentio prætercam, lux tanta super Joannem Apostolum moribundum per unam horam, Abdia Babylonico teste, apparuit, ut nullus eam sufferre posset aspectus: Undè dicta pingendi consuetudo emanasse censetur. Eò etiam spectat lampadum, cereorumque antè Sanctorum Imagines accensio præstari consueta, quæ omnes in Cœlo degentes in partes Sanctorum factos esse in lumine significat. Sensibilia enim lumina, ut Stephano Duranto placet, sunt immaterialis illius à Deo dati luminis: quià, ut ait Conradus Brunus, illud omnibus Sanctis commune est, ut lumina dicantur juxtà illud: *Vos estis lux*, *vel lumen mundi*. Quamvis autem Joannes Baptista dicatur *lucerna ardens*, & *lucens*, Sancti tamen omnes ità sunt lumina, ut ipsi per se non luceant; Sed accensi per Christum, qui est *vera lux*, & *illuminat omnem hominem venientem in Mundum*. Ideò etiam de Joanne dicitur: *Non erat ille lumen*, sivè *lux*; *sed ut testimonium perhiberet de lumine*. Aliâ verò ratione lampas accenditur, vel lumen ipsi Deo præstatur, alia Sanctis, alia cæteris defunctis: His enim funalia, seù cerei ad sepulchra solent accendi, ad significandum animas vivere, ac defunctos filios lucis, eorumque corpora resurrectura, ut Stephanus Durantus luculenter ostendit. Sanctis verò lampades ad ipsam gloriam, cujus comparticipes in Cœlo effecti sunt, præseferendum accenduntur. Nam, ut ait Sancta Synodus, ex Germano Patriarcha Constantinopolitano, ante Sanctorum Imagines lumina symbolicè apponi solent, ad requiem scilicèt illam, quam cum Christo habent, indicandam; eorum tamen honor ad ipsum (inquit) Christum recurrit. Deo autem, ad æternam gloriam insinuandam, lampades, ac cerei tamquàm fonti, ac Regi gloriæ accenduntur.

Abd. l.5. hist. Apost.

Steph. Durant. lib. 1 c.9. n. 11. col. 1. Conrad. Brun. c.15. de Imaginib. Matth.5. Jo: 5. Jo: 1.

Durantus lib.1. cap. 23. num.14.

Synod 7. gen. act.4. ex Germano Patriar. cha Constantinopolitano.

Cùm itaque, tàm solares radii ad splendorem quendam circà Sanctorum capita indicandum effecti, vel Diadema circulari figurâ pictum, quàm lampades, vel quævis lumina ante Sanctorum Imagines apponi consueta, gloriam, quam in Cœlo consequuti sunt Sancti, præseferant, ipsorumque declarent Sanctitatem, hujus generis honores hominibus nondum canonizatis, absque Romani Pontificis Auctoritate, seù concessione, in publico præsertim loco, dari posse non videntur; quia hujusmodi declaratio ad solum Romanum Pontificem, vel per solemnem Canonizationem, si cultus ab Ecclesiâ universò exhibendus decernatur, vel per Apostolicum saltèm Diploma exhibendus concedatur, pertinet &c. Sicut in nostro de Canonizatione Sanctorum commentario probatum est: Christus enim est, qui hominem Sanctum facit. Christi autem Vicarius talem esse

De Imagine pingenda.

Durand. lib.1 cap.3. & Durantus lib. 1. cap.5. n.5. de Imagine pingenda.

esse in Cœlo infallibili certitudine declarat, vel per Canonizationem solemnem, quæ publicum, & universalem decernit cultum; vel per concessionem illam, quæ cultum in aliquâ tantùm Ecclesiâ, vel in aliquâ Diœcesi, seù Provinciâ, sivè aliquo in Regno exhibendum proponit. Quoniàm verò cultus, qui coram aliis, & publico in loco est exhibendus, nec omninò privatus dici potest, nec respectu Ecclesiæ universæ omninò publicus appellari valet, cultum primo loco positum, publicum; secundo loco narratum, semipublicum nuncupare necesse est. Cùm autem Canonizatio, & Beatificatio, quatenùs fidei quædam protestatio ad solum Romanum Pontificem pertineat, cultum pro aliquo nondùm canonizato, vel intèr Sanctos nondùm ab Ecclesiâ recepto sine expressâ Romani Pontificis Auctoritate, aut concessione, nullo modo exhiberi posse affirmandum omninò est.

Publicus, semipublicus, & privatus Cultus.

Ut autèm aperta intèr publicum, & privatum cultum differentia facilius percipiatur, Juristarum desumemus Doctrinam ex variis digestorum locis de publicæ rei nomine conscriptam, quam Brissonius in lib. 14. de verborum, quæ ad jus pertinent, significatione, in medium affert, dum publici nomen tribus modis, hoc est à loco, à persona, & auctoritate nuncupari posse docet. De publica à loco nominata hunc in modum loquitur. *Publicè appellatio id continet, quod in communi Populi usu est, & publicis usibus destinatum, qualia erant Romæ Campus Martius, Forum, Theatrum, Stadium, Basilicæ, Viæ, Itinera publica*; & infrà: *Publicè interdùm est in publico loco veluti apud Acta, vel in Æde Sacrâ*. De publicâ re, à publicâ auctoritate, vel à publico nomine nuncupata ità inquit: *Publicè interdùm est publico nomine, aut publicâ auctoritate factum*. De publica re à personis publicis denominata, hunc ait in modum: *Publicæ personæ modò Magistratus, & Officiales, modò tabularios significant, quo olim munere, Instrumenta scilicèt publica, testationesque conscribendi, vel calculandi, aut supputandi officio servos publicos functos esse constat*. Hæc ex Brissonio. Quotiescumque itaque cultus in aliquâ præstatur Ecclesiâ, tam ratione loci, quàm Ecclesiæ Præfecti nomine, vel saltèm permissione; quàm etiam Ecclesiasticarum personarum ratione, eum cultum tribus modis publicum esse dicas oportet: quià locus ipse absque dubio publicus est, Ecclesiæ itèm Præfectus, publica est Persona, ejusque publica censetur auctoritas, Ecclesiæ denique Ministri omnes, tam Officiales, quàm famuli, & alii, tamquàm Ecclesiæ membra, publicas in ea repræsentant personas, ut exemplis nupèr à Brissonio in medium allatis constat; atque itèm ex doctrinâ colligitur Cajetani, qui in secunda secundæ, qu. 93. art. 1. Ministros Ecclesiæ in persona Ecclesiæ in ea operari affirmat.

Cajetan. 2. 2. qu. 93. art. 1.

Publicus itaque, vel externus cultus, ut ea, quæ dicta sunt, summatìm repetantur, est ille, qui totius Ecclesiæ nomine, sivè ab Ecclesiâ universâ per Canonizationem solemnitèr præstitam indictus, à personis publicis, & privatis, publicis in locis exhibetur. Semipublicus verò cultus est ille, qui non totius Ecclesiæ nomine, vel non ab Ecclesiâ Universâ; sed in aliqua tantùm Ecclesia, sivè Diœcesi, vel Provinciâ, seù in aliquo tantùm Regno, per Apostolicum Diploma concessus, à personis tamèn publicis, & privatis, atque publicis in locis exhibetur. Privatus autèm cultus, atque internus, ille deniquè est, qui ab homine privato, sivè particulari, privato in loco, sivè in cubiculo, pro aliquo nondum intèr Sanctos ab Ecclesiâ recepto, privatim, & quidèm clàm, sivè à publicis, sivè à privatis personis exhibetur, quem Ostiensis in cap. 1. & 2. de reliquiis, & veneratione Sanctorum, modò secretum, modò occultum appellat, dum in secreto, vel in occulto, quemlibet suam devotionem habere posse ait; atque hunc in modum doctrina Innocentii IV. in cap. 1. de reliquiis, & veneratione Sanctorum intelligenda videtur, dum ait: *non negamus, quin cuilibet liceat, alicui defuncto, quem credebat bonum virum, porrigere preces, ut pro eo intercedat ad Deum, quià Deus fidem illorum attendit; non tamèn pro eis licet facere officium solemne, vel preces solemnes*. Hæc Innocentius, qui dum pro hominibus intèr Sanctos ab Ecclesia non dum receptis officium solemne fieri, vel solemnes preces ad eos porrigi posse vetat, cultum secretum, vel occultum solùm, ut infrà meliùs id ità esse demonstrabimus, admittere videtur, cùm publicus, ac semipublicus per ea, quæ dicta sunt, pro talibus admitti non queant. Id quod etiam Abbas Panormitanus in cap. 2. de reliquiis, & Veneratione Sanctorum, supèr illud de reliquiis novitèr inventis affirmat, dum tales reliquias in publico non venerandas esse affirmat, dicens: *Nota quod reliquiæ de novo inventæ, non sunt venerandæ in publico sine auctoritate Sedis Apostolicæ, & intellige Glossam de omninò novis; secus, si essent reliquiæ Sanctorum approbatorum*. Hæc Panormitanus, qui per reliquias omninò novas, non intelligit reliquias novitèr inventas illorum, qui ab Ecclesia intèr Sanctos fuerunt recepti, sed de his præsertìm, vel qui novitèr ex hac vitâ decesserunt, vel qui non dum ab Ecclesia fuerunt approbati. Qui sanè homines etiamsi non sine sanctitatis opinione hanc vitam cum morte commutarint, necnon miracula faciant, sine tamen Sedis Apostolicæ auctoritate, tamquàm Sancti venerandi non sunt, ut omnes Canonistæ affirmant, dum primum caput de reliquiis, ac Canonizatione Sanctorum interpretantur. In hunc profectò sensum verba S. Hieronymi accipienda esse opinor, dicentis: *Si quis hominem, qui Sanctus non est, Sanctum esse crediderit, & Dei eum junxerit Societati, Christum violat, cujus corporis omnes membra sumus*. Et infrà: *similitèr qui Sanctum dicit esse non Sanctum, & rursus non Sanctum asserit Sanctum, abominabilis apùd Deum est*. Hæc S. Hieronymus, cujus verba, quamvis tàm de Sanctis in Terra degenti-

Publicus Cultus.

Semipublicus Cultus.

Privatus Cultus.

Ostiensis in 3. Decretalium tit. 45. cap. 1. & 2.

Innocent. 4. ubi supra.

Solemne quid sit infrà explicatur.

Abb. Panormit. in cap. 2.

Ostiens. ad Panormitan.

Hieronym. tom. 6. in ep. ad Philippen. & Decret. 2. par. 1. qu. 3. cap. 56. 57.

gentibus, quàm de iis, qui ex hac vitâ non sine Sanctitatis opinione decesserunt, intelligi possint, de hujus tamèn generis hominibus multò magis intelligenda videntur, præsertim verò per illa de Societate Dei verba. Si quis enim hominem ab Ecclesiâ pro Sancto approbatum, eum non Sanctum diceret, verè apùd Deum abominabilis foret, & gravitèr ab Ecclesiâ puniendus: Si quis itèm hominem nondùm ab Ecclesiâ pro Sancto approbatum, hunc talem Sanctum esse credat asseverantèr, ut dicto in loco ait Glossa, *hoc est, si quis asseverantèr credat*, eidem cultum, ut ego interpretor, publicum exhibendo, sivè publico in loco eum pro Sancto veneratur, errat: hinc S. Hjeronymus paulò inferius inquit: *Omnes credentes, secundùm Apostolum, Christi Corpus efficiuntur, qui in Christi Corpore errat, etiam labitur afferens membrum ejus, vel Sanctum esse cùm non sit, vel non Sanctum esse, cùm sit; Vide quali crimini obnoxius fiat &c.* In hoc periculi genus à Sancto Hjeronymo commemoratum incidere potest, qui homines ab Ecclesia nondum approbatos pro Sanctis, in loco publico venerantur: In secreto autèm aut in occulto, ut Ostiensis, Panormitanus, & alii scribunt, tales homines venerari aliquâ ex parte licet, dummodò honores illi, qui Sanctis canonizatis debentur, & exhiberi solent, eis non præstentur, ut suo in loco à nobis explicatum fuit. Ne igitùr quis in tantum prolabatur errorem, cavendum omninò est, ut honores, qui Sanctis canonizatis debentur, nullo modo exhibeantur iis, qui nondùm intèr Sanctos canonizatos ab Ecclesia sunt recepti; nec etiàm intèr Beatos per aliquod Apostolicum Diploma fuerint connumerati.

Hjeronym. ubi supra. Rom. 12. 1. Cor. 6.

Ostiens. & Panormit.

Pro hac re confirmanda splendidissimum extat exemplum ex primo Optati Milevitani Episcopi de Schismate Donatistarum contrà Parmenianum libro, in quo dictus Episcopus mentionem facit de Lucillâ quadam factiosâ feminâ, ut in nostro de Canonizatione Sanctorum commentario diximus, à Cæciliano Archidiacono reprehensa, quòd ipsa antè Sacrosanctam Eucharistiæ sumptionem, os nescio cujus hominis jam demortui, etsi Martyris, sed nondùm, ut ipse ait, *vindicati*, hoc est, nondùm probati, ac recepti, vel canonizati, exoscularetur. Optati Milevitani verba sunt hæc: *Lucilla factiosa fœmina, cùm correptionem Archidiaconi Cæciliani ferre non posset* [*quæ antè Spiritualem cibum, & potum, os nescio cujus Martyris, si tamèn Martyris, libare dicebatur*], *& cum præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi Martyris, sed nec dum vindicati, correpta, cum confusione irata discessit*. Hæc optatus Catholicâ fide, ac Doctrinâ insignis, qui anno Domini 370. floruisse narratur.

Optat. Milevitanus lib. 1. de Schismate Donatistarŭ.

Quarè si defuncto illi, qui Martyr credebatur, sed nondùm ab Ecclesia intèr Sanctos receptus, per osculum honor verè privatim exhibitus, damnatus fuit, fœminâ id faciente reprehensâ, multò magis reprehendendi forent illi, qui homines ex hac vita, etiàm non sine Sanctitatis opinione decedentes, publicè colerent, dum eorum scilicèt imagines radiorum splendore, aut Diademate circulari figurâ effícto, necnon votivis miraculorum tabellis, ac lampadibus insignitas, & in publicis Ecclesiarum locis appositas, absque expressa Sedis Apostolicæ concessione venerarentur, Aris in eorumdem memoriam constructis, eisdemque tamquàm in Cœlo gloriosè triumphantibus, & Dei amicis, vel in Missæ Sacro, vel in latiniis publicis præstitâ Invocatione. Quæ sanè omnia veram in Cœlo viventium præseferunt Sanctitatem, quam solus Papa ità esse, infallibili certitudine declarare potest.

Quoniam verò nonnulla sunt, quæ huic veritati adversari videntur, ea pro nostra opinione confirmanda hoc loco explicare necesse est.

ARGUMENTA

Contrà ea, quæ dicta sunt.

ARGUMENTUM PRIMUM.

Qui contrariam tuentur opinionem, duo in medium afferunt argumenta, quæ nostram opinionem infirmant. Horum primum ex secundo Laurentii Surii de Sanctorum Viris desumitur tomo, in quo Sanctus Lugderus Monasteriensis Episcopus, qui vitam Sancti Switberti Episcopi Wiverdensis conscripsit, dum de ejus Canonizatione à Leone III. præstita sermonem habet, mentionem facit de Ecclesia, & Conventu Sancti Svvitberti. Verba Sancti Ludgeri sunt hæc: *Alterâ die, quæ fuit pridie nonas Septembris, omnes tam Papa Sanctus Leo, quàm Carolus Imperator, & alii convenientes in Ecclesia, & Conventu Sancti Svvitberti*, & infrà, *Papa Sanctus Leo de assensu paritèr, & consensu suorum Cardinalium, cæterorumque Prælatorum illic coràm adstantium, solemnitèr catalogo Sanctorum Confessorum ipsum adscripsit*. Hæc ibi: Ex quibus verbis aliquem vitæ probitate insignem, nondùmque Canonizatum *Sanctum* vocitari posse, eidemque honores Sanctis debitos exhiberi posse nonnulli credunt, dum in Vita Sancti Svvitberti à Sancto Ludgero conscripta dictum Svvitbertum antè Canonizationem vocitatum fuisse Sanctum, eidemque nondum Canonizato Ecclesiam sub nomine ipsius constructam legunt.

Tom. 2. die 1. Martii. cap. 9.

Solutio.

Nodus propositus dissolvitur, si dicamus, venerationem illam nomine Sanctitatis præstitam, privatam omninò fuisse. Ludgerus nàmque dum Svvitberti vitam conscriberet, ob suam ipsius ergà dictum Switbertum devotionem, & opinionem in scribendo ipsum sempèr nominavit Sanctum. Eundem in modum fecit Sanctus Thomas Doctor Angelicus, dum Bonaventuram adhuc viventem appellavit Sanctum. Idem quoque ab aliis Sanctis Viris factum esse constat: atque hanc

in

In rem sexcenta in medium afferri possent exempla illorum, qui vel viventes, vel recentèr mortuos, intèr scribendum, vocitarunt Sanctos; quippè qui non sine sanctitatis opinione ex hac vita decesserunt. Quamvis itaque nonnulli nondùm canonizati, immò etiàm viventes, ob Sanctitatis opinionem privatè vocitari queant Sancti, eis tamèn honores, qui Sanctis debentur, exhiberi non possunt. Ecclesia verò illa antè canonizationem ædificata etiàm nomine Sancti Svvitberti nuncupata fuit, quia ipsa Ecclesia ab eodem Svvitberto in honorem Beatæ Mariæ sempèr Virginis fuit constructa, sicut in Vitâ ejusdem Svvitberti scribit Marcellinus Presbyter, Socius, & conterraneus ejus, ut ex ipsiusmet Marcellini Prologo in ejusdem Sancti Vitam coscripto, necnon ex vita à Ludgero scriptis mandata videre licet. Quòd autèm dicta Ecclesia à Sancto Svvitberto Werdæ fuerit ædificata, id Marcellinus Presbyter nupèr nominatus, in cap. 33. scriptum reliquit dicens: *Pipinus Dux donavit Svvitberto Werdam, addens, & offerens ex copioso Thesauro aurum, & argentum multum nimis, quibus Ecclesiam, sivè Monasterium ibidem ad honorem Dei ædificaret*, & infrà: *Svvitbertus Werdam veniens, cæpit statim propè Rhenum fundare Monasterium ibidem ad honorem Gloriosæ Virginis Mariæ, ibique cum quanta humilitate, devotione, & reverentiâ rudi gentili Populo evangelizaverit fidem Christi, & præcipuè cum quanta puritate mentis, & corporis, & timore Missas celebraverit, ac divina peregerit, difficultèr posset explicari*. Hæc ex Marcellino, qui dictam Werdæ Ecclesiam, in qua Svvitberti Canonizatio declarata fuit, ab eodem Svvitberto in honorem Beatæ Mariæ sempèr Virginis constructam fuisse apertè scribit. Ecclesia verò ipsa, quatenùs à Svvitberto ædificata, sub nomine Svvitberti à Ludgero vocitatur, sicùt in ejusmodi rebus non rarò evenire solet.

Marcell. in prol. ex Surio tom. 7.

Ludgerus cap. 9. ex Surio tom. 2.

Marcellin. in prolog. ex Surio tom. 2.
Ludger. c. 9. ex Surio to. 2.
Marcellin. cap. 33.

ARGUMENTUM SECUNDUM.

PRo altero Argumento, quod nostram oppinionem infirmat, extant vera Viguerii, qui dum Sententiam Innocentii IV. de precibus alicui, non sine Sanctitatis opinione defuncto, privatim porrigendis interpretando, meditatur, ait: *licet preces nondùm Canonizato porrigere, & vota Deo ad ejus Invocationem facere in Testimonium exauditionis, & vota sivè promissa in signum miraculi reddere, & circa sepulchrum privatim non publicè affigere. Non licet tamèn ea Sacerdoti solemnitèr recipere, aut publicare, sicut licitum est de Canonizatis, quamvis alicui viventi in Testimonium Miraculi etiàm coràm aliis, sine solemnitate tamèn, circà sepulchrum liceat affigere. Hæc enim est via probationis Sanctitatis, & illorum privatam affixionem prohibere, esset Sanctitatem Sanctorum, & opera Dei occultare, contrà illud Raphaelis*: „ Sacramentum Regis abscondere bonum est: „ Opera autèm Dei revelare, & confiteri „ honorificum est. Hæc Viguerius.

Vigver. de virt. fid. ver. 4. num. 104. de Canonizatione.

Solutio.

PRo aliquo viro bono defuncto, nondùm canonizato, quem homines credunt esse Sanctum, duo à Vigverio fieri posse creduntur, privata scilicèt Invocatio, & privata itèm circà Sepulchrum Votorum affixio, quæ quamvis publico in loco fiat, quatenùs tamèn nec solemnitèr, nec à Sacerdote, sed ab homine privato fit, privata, non autèm publica à Vigverio intelligitur. Nos verò, sicut Invocationem privatam, quam nos cum Ostiensi, & cum aliis Canonistis, ac Theologis occultam, & secretam appellamus, cum Innocentio IV. fieri posse non negamus, ità privatam votorum affixionem admittendam esse arbitramur, ne piorum hominum devotioni præcludatur aditus, nevè Dei opera per Sanctos ejus præstita occultentur, sed dictam Votorum affixionem moderandam esse censemus, ut etiam hac in re differentia intèr Sanctos canonizatos, & nondùm canonizatos, vel per Apostolicum Diploma à Romano Pontifice intèr Beatos tantùm adscriptos apertè ostendatur. Id quod perbellè fieri posse opinamur, Si vota à privatis hominibus ad sepulchra talium defunctorum affixa cautè, ac pedetentìm subdicantur, & in aliquo Ecclesiæ loco, ac honesto quidèm asserventur, etiam voventibus ipsis non insciis; Immò, si opus est; eam rem hunc in modum faciendam diligentèr, ac prudentèr edoctis; ità verò, ut voventes absque indignatione, & sine scandalo (quoad ejus fieri possit) à Sacerdote, vel à Sacrarii Præfecto discedant. Hunc in modum cautio adhibenda censetur, donèc diligenti examine de vitâ, & miraculis, prævio à Romano Pontifice quid agendum statuatur: nàm nemini ullo in loco, vel Ecclesiâ Imaginem ullam insolitam ponere licere, nec ulla nova miracula admittenda, nec novas Reliquias recipiendas esse, nisi Episcopo recognoscente, atque approbante, Sacrosancta Synodus Tridentina decernit, atque in re dubiâ, vel difficili, Concilio Provinciali adhibito, nihil, inconsulto Sanctissimo Romano Pontifice, novum, aut in Ecclesia hactenùs inusitatum decerni posse statuit, ut Superiori loco exactiùs explicatum fuit. Sicut itaque, ut ait Vigverius ad alicujus defuncti nondùm canonizati Invocationem, vota circà illius Sepulchrum privatim, non publicè affigere licet, ità ea publico in loco à Sacerdote non relinquenda, sed illinc subducenda, & alibi asservanda censentur, donèc à Romano Pontifice aliquid ea in re decernatur, ne taciturnitas, vel tacita Sacerdotis approbatio, seù permissio cultum illum ex privato publicum in dies reddat, sicùt aliquandò non sine scandalo jamdiù non semel evenisse constat. Idcircò ad hujus generis abusum amovendum, ut ait Ostiensis, & rectè quidèm, cultus ille privatus alicui etiàm non sine Sanctitatis opinione defuncto exhibendus, absque Summi Pontificis Auctoritate, aut concessione, non debet esse nisi secretus, & occultus, qui publicam votorum affixio-

Vigver. de virt. fid. num. 104. ver. 4. de Canonizat.
Ostien. in capit. 1. & 2. de Reliq.
Lib. 3. Decretal. tit. 45.

Conc. Trid. sess. 25. c. 1.

Concil. Trid. sess. 25. cap. 1.

Ostiens. 13. lib. Decretal. de Reliq. & venerat. Sanctor. 45. c. 1. & 2.

affixionem, & permanentem, necnon Imagines luminibus, ac splendore insignitas in Ecclesiis omninò excludit, ac multò magis Altaria, Sacella, & Missæ celebrationem: quia Missæ celebratio, & communis Oratio fit in persona totius Populi, & totius Ecclesiæ, ut ait Augustinus Triumphus in libro de potestate Ecclesiasticâ: publica verò votorum affixio, atque item Imagines luminibus, ac splendore insignitæ in publicis Ecclesiæ locis permanentes, sub culto secreto, & occulto esse non queunt; sed potiùs in conspectu scilicèt, atque oculis omnium. Nam cultui secreto, atque occulto publicus, & apertus opponitur. Cultus itaque publicò in loco, & coram aliis etiam ab homine privato exhibitus publicus dicendus censetur, quamvis sub totius Ecclesiæ nomine non exhibeatur, ut suo jam loco demonstratum est: quià non clam, cujusmodi esse debet occultus, & secretus, sed palàm exhibetur.

Augustin. Triumph. q. 34. art. 5.

Quòd autem cultus privatus in occulto, & secreto exhiberi debeat, non solùm Ostiensis, Armilla, & Panormitanus, sed alii etiam Canonistæ in cap. 1. de reliquiis, & veneratione Sanctorum testantur, inter quos Zanchinus ait: *Si qui publicè, & privatè venerantur, & adorant non canonizatum, malè faciunt, & debent ab hujusmodi veneratione abstinere, donec canonizetur ab Ecclesiâ, & per eam approbetur; & si non abstineant, debent, & possunt per suum Episcopum penitùs coerceri, quia faciunt rem prohibitam publicè fieri. Nec propterea excusantur, eò quòd vidissent miracula de tali homine, quia illa quandoque fiunt Dæmonis potestate.* Hæc Zanchinus. Privatus itaque cultus nonnisi secretus, aut occultus esse debet, cujuscumque arbitrio exhibendus. Publicus autèm, & semipublicus absque Sedis Apostolicæ auctoritate, aut concessione præstari nullo modo possunt; quæ autèm cuicumque cultui conveniant, hoc subiicietur loco.

Ostiens. Armill. & Panorm.

Zanchin. lib. de Hæres. c. 22. n. 8.

De Reliq. c. 1. & 2.

Quænam cultui publico, quænam semipublico, & quænam privato conveniant.

De Cultu Publico.

Cultus publicus, uti jam diximus, est ille, qui totius Ecclesiæ nomine, sivè ab Ecclesiâ universâ per Canonizationem à Romano Pontifice solemnitèr præstitam indictus publicis in locis à personis, tam publicis, quàm privatis exhibetur. Huic itaque cultui septem illi honores, qui Sanctis Canonizatis debentur, conveniunt, sicut in nostro de Canonizatione Sanctorum Commentario satis explicatum fuit. Canonizati namque catalogo Sanctorum adscribuntur, ab omnibus publicè coluntur, & vocantur Sancti. In publicis Ecclesiæ precibus invocantur, Templa, Sacella, & Aræ Deo in eorum memoriam eriguntur. Sacrificia, tàm Sacrosanctæ Eucharistiæ, quàm laudum, & precum (quod passim officium, sivè horæ canonicæ nuncupantur) Deo in honorem, aut memoriam eorundem publicè offeruntur. Dies Festi in eorundem honorem celebrantur. Imagines eorundem pinguntur Diademate, seù radiorum quorundam splendore, necnon lampadibus accensis in signum gloriæ, quam habent in Cœlo; ac denique votivis tabellis insignitæ. Eorundem Canonizatorum Reliquiæ pretiosis thecis inclusæ publicè in Ecclesia honorantur.

Comment. de Canonizat. Sanct. cap. 38.

De Cultu Semipublico.

Cultus Semipublicus est ille, qui non totius Ecclesiæ nomine, vel non in Ecclesiâ universâ, sed in aliquâ tantùm Ecclesiâ, sive Diœcesi, vel Provinciâ, seù in aliquo tantùm Regno per Apostolicum Diploma concessus, in publicis itèm locis à personis publicis, & privatis exhibetur. Huic verò cultui nonnulla, & quidèm perpauca ex rebus iis, quas nupèr enumeravimus, prævio tamèn diligenti de Vitæ Sanctitate, ac miraculis nondùm Canonizati examine, à Romano Pontifice concedi solent. Quamvis enim Sanctos nondùm canonizatos privàtim invocare liceat, in Litaniis tamèn publicis non itèm, nec etiam in Sacro Officio; nisi à Summo Pontifice id expressè concedatur, sicut de Sancto Hiacyntho à Clemente VII. & de Sancto Raymundo à Paulo III., deque Beato Joanne de Sancto Facundo Salmanticensi à Clemente VIII, necnon de aliis factum esse constat. Immò Clemens VII. Sigismundo Poloniæ Rege supplicitèr postulante, ac prævio examine, concessit, ut in Ecclesiis tantùm ex Instituto Sancti Dominici, ac etiàm in Cathedralibus ejusdem tantùm Regni non solùm divinum Officium, verùm etiàm Missæ sacrum in memoriam Sancti Hiacinthi, necnon festus dies celebrari, ejusque Imagines dictis tantùm in locis depingi possent; hac tamen lege, ut ipse Beatus Hiacynthus ob dictam concessionem, neque canonizatus, neque catalogo Sanctorum adscriptus censeretur. Quoniàm verò Missæ celebratio, & communis Oratio, ut Triumphus ait, fit in personâ totius Populi, & totius Ecclesiæ, cultus talis in memoriam nondùm canonizati præstitus, quatenùs non ab Ecclesiâ Universale, sed solùm ab Ecclesiâ illâ particulari, etsi nomine totius illius Populi, vel Ecclesiæ, aut Regni exhibitus, Semipublicus appellari debet, quia publicus omninò haudquaquàm est, etiamsi Sacrificium nullum in Ecclesiâ fit, ut ait Cardinalis Bellarminus, nisi commune, & à Deo ipso institutum, & cultùs publicus ex sui naturâ sit, veluti etiàm sunt Sacella, & Altária, quæ ad Sacrificium ipsum referuntur, ut Bellarminus inquit, & rectè quidèm. Hæc autèm in memoriam nondùm Canonizati sinè Romani Pontificis expressâ concessione celebrari non possunt. Adde etiàm, quòd neque etiam Imagines nondùm Canonizati, multoque minus diademate, aut radiorum splendore, sive lampadibus, votivisque Tabellis insignitæ, absque Summi Pontificis concessione in Ecclesiis apponi queunt.

Lib. de Canoniz. S. Hiacynthi c. 3. & 32.

Lib. de Canonizat. Sanctorum cap. 38.

Augustin. Triumph. q. 24. art. 5.

Lib. de Canon. 7. Sanct. cap. 38.

Si

Si enim dictas Imagines in Ecclesiis arbitratu cujuscumque apponere liceret, hanc facultatem tamquàm ex se liberam, ac licitam Romanus Pontifex in Bullis non exprimeret, sicut de Beato Hiacyntho, deque aliis factum esse constat à Clemente VII., qui talem facultatem Diplomate Pontificio expressit, eamque, in aliquot solùm Ecclesiis concessa esse declaravit. Si autèm id arbitratu cujusque fieri posset, facultatem illam haùd nominasset, vel saltèm arctatam non expressisset. Semipublicus itaque Cultus, in quo Missæ sacrum celebrandum, Sacella itèm, & Altaria erigenda, Imaginesque radiorum splendore, necnon lampadibus, votivisque tabellis insignitæ pro aliquo nondùm Canonizato in Ecclesiis apponendæ conceduntur, absque Romani Pontificis concessione exhiberi nullo modo potest.

De Cultu Privato.

Ostien. in 3. Decretal. tit. 45. c. 1. & 2. Cultus denique privatus est ille, qui ab homine privato, sive particulari, privato in loco, sivè in Cubiculo, sive etiàm in Ecclesiis, pro aliquo, quem nondùm Summus Pontifex canonizavit, nec beatificavit, privàtim, hoc est, in secreto, & in occulto, vel non in publico exhibetur, ut Ostiensis, Armilla, Panormitanus, & alii volunt, adverbium illud, *privatim*, interpretantes. (Armill. verbo Canonizat. Panormitanus in c. 2. de Reliquiis.) Huic autèm Cultui juxtà ipsius diffinitionem, nonnisi secreta, & occulta, vel intrinseca invocatio concedi potest, quæ tamèn votivis tabellis à personis declarari valet in testimonium exauditionis, ut ait Viguerius; (Viguer. de Virt. ad. ver. n. 104. de Canonizat.) vel in signum miraculi pro re à Deo impetrata: Idque ad Sepulchrum, & quidèm privatìm faciendum permitti solet, quià quàmvis Defunctus ille in Cœlo non esset, Deus tamèn voventis, aut invocantis devotionem accipit, juxtà interpretationem Innocentii IV. dicentis: (Innocent. IV. in lib. 3. Decretal. c. 1. de Reliqu. tit. 45.) *Non negamus, quin cuilibet liceat alicui Defuncto, quem credebat bonum virum, porrigere preces, ut pro eo intercedat ad Deum; quia Deus fidem eorum attendit; non tamèn licet pro eis facere officium solemne, vel preces solemnes*. Hæc Innocentius, qui dum pro hominibus intèr Sanctos ab Ecclesiâ nondum receptis officium solemne fieri, vel solemnes preces ad eos porrigi posse vetat, uti jàm diximus, Cultum secretum, vel occultum solùm admittit, cum publicus, ac semipublicus per ea quæ dicta sunt, pro talibus hominibus admitti nequeant; & per preces solemnes, non solùm divinum Officium in Ecclesiis recitari solitum, sed Missæ itèm sacrum, idque genus alia, tàm in Cultu publico, quàm semipublico admitti consueta, intelligi videantur. Nàm solemnitas, ut ait Spigelius, (Spigel. in Dict. & Brissonius.) est certa verborum, vel personarum, seu temporis observatio. Hinc solemne, ut ait Brissonius, Anniversarium, legitimum, & ordinarium significat: Et solemnia munera, hoc est annua, quod singulis videlicèt annis præstanda sint. Solemnesque actiones certis formulis conclusæ, cujusmodi sunt omnes actiones Ecclesiasticæ tàm locorum, quàm temporum; tam verborum, quàm personarum ratione consideratâ, sive in cultu publico, sive in semipublico celebrentur. (Innocent. IV. in lib. 3. Decret. cap. 1. de Reliqu. tit. 45.)

Cùm itaque solemnes preces viro bono defuncto, sed nondùm canonizato, nec etiàm beatificato porrigere non liceat, ei nullus Cultus exterior, nisi occultus, & secretus tantùm exhiberi potest, votivis Tabellis, idque genus aliis in aliquo loco honesto asservatis, cæterisque rebus juxtà modum à nobis explicatum amotis, ne permissio ipsa tacitam quandam publicarum personarum approbationem præseferre videatur. (Spigel. Brisson.) Hæc de Cultu publico, semipublico, & privato hactenùs. Restat, ut aliquot explicentur exempla de nondùm Canonizatis, nec Beatificatis, quibus ostendemus, quomodò Cultus exterior multis ab hinc annorum centuriis publicis in locis Ecclesiarum exhibeatur.

Cultus exterior nondùm Canonizatis nec Beatificatis quomodò exhibeatur.

Exempla Explicantur.

Exemplum primo loco sese nobis offert explicandum, de Cultu saltèm semipublico, qui Beato Carolo Magno Franciæ Regi, & Imperatori, quadringentis ferè ab hinc annis in variis Germaniæ, Franciæ, ac Belgii Ecclesiis exhibetur. (Ex Martyrologio Sanctor. Belgii, & Molano die 28. Januarii.) Quàmvis enim Carolum Magnum Christianâ vitâ, sanctisque operibus insignem Molanus in Usuardum à Paschale canonizatum fuisse dixerit, in libro tamèn, qui Natales Sanctorum Belgii inscribitur, dictam sententiam revocando declarat, dum eum à Paschale Schismatico canonizatum scribit: Idque legitimos deinde Pontifices non irritum fecisse, nec tamen habuisse ratum, veluti à Sancta emanatum Sede addit: (Vterque ad c. 1. de Reliqu. & Vener. Sanctor.) Immò Cardinalis Ostiensis, & Joannes Andrea Jurisperiti Carolum Magnum in solâ Aquisgrani Cappellâ, non autèm in aliis Ecclesiis ex tolerantiâ Ecclesiæ Romanæ venerari affirmant. (In cap. Dilecti de except.) Sed reverà dictus Imperator, nunc in variis Germaniæ, Franciæ, ac Belgii Ecclesiis propter erectas Diœceses, aliaque præstita beneficia colitur, ut ait idem Molanus. Id quod vel tempore Ostiensis, & Joannis Andreæ nondùm fiebat, vel ab aliis fuit ignoratum. Quòd autèm talis cultus in quibusdam tantùm Ecclesiis, non ubique toleratur, illud passim permitti non debet, ità scilicèt, ut cuique de aliis defunctis, etiam sanctitatis opinione claris, istud ipsum pro arbitratu facere liceat: Nec tolerantia vim legis habet: nonnulla enim interdùm ex veteri consuetudine quasi comprobata, ad majus malum evitandum, ut ex Panormitano colligitur, tolerantur.

Sanctus itèm Rocchus, qui multas Italiæ Urbes, ut in Martyrologio Romano legitur, à morbo Epidemiæ signo Crucis liberavit, (Die 16. Aug.) quàmvis ejus Canonizatio solemnis, qua nunc utitur Ecclesia, celebrata non inve-

veniatur, in Concilio tamèn Constantiensi anno Domini 1414. honoribus, qui Sanctis debentur, decorari cœpit. Cùm enim Constantia nobilis Germaniæ Civitas peste mirum in modum laboraret, supplicationibus indictis, quibus Romanus Pontifex, & Patres Concilii omnes devotè interfuerunt, imago Beati Rocchi, ut scribit Joannes Pinus Tolosanus apùd Rempublicam Venetam anno Domini 1516. Orator, per totam Civitatem ejus nomine in Litaniis invocato, solemnitèr delata fuit. Qua ex re paulò mox pestilens illa, & bacchabunda morbi diritas tota penè resferbuit, & evanuit. Hinc Patres Concilii ad propulsandam ingentem luem, honores, qui Sanctis debentur, Beato Roccho tunc temporis tribuendos, ait Pinus, decreverunt. Hinc deinceps Imagines, Altaria, Sacella, Templaque illius, quatenùs Canonizati nomine erigi cœperunt, ejusdèmque festus dies ad hæc usquè tempora, ubique ferè locorum, ex devotione Populorum celebratur. Ipsius posteà corpus anno Domini 1485. Venetias translatum fuit, ubi Deo in memoriam Sancti Rocchi Templum celeberrimum, sub nomine Sancti Rocchi nuncupatum cernitur. Hujus generis cultus, qui Beato Carolo Magno, & Beato Roccho exhibetur; Si festus amborum dies, necnon Missæ Sacrum, divinum Officium, Altaria, & Sacella in eorundem memoriam constructa spectentur, publicus dici potest, quatenùs publicis in locis, ac totius Ecclesiæ nomine præstari videtur: quoniàm verò non omnibus Christiani Orbis Ecclesiis videtur indictus, vel saltem, etsi publicè, nontamèn ubique locorum exhibetur, semipublicus, ut reor, nuncupari potest. Die 28. Jan.

Beati Gregorii Decimi Placentini ex Vicecomitum familiâ Depositio, ac festus Dies Aretii, ubi hac vitâ decessit, anno Dom. 1276. atquè in Ecclesiâ Cathedrali sepultus, magnis miraculis claruit, cum duodecim luminibus ad Sepulchrum, & pulsu Campanarum die decimâ Januarii celebratur, Matutinoque tempore Magistratus Aretii universus ad oblationem sese confert, ut ait Molanus hac de re ab Aretio certior factus. Vocatur autèm Beatus, quia non fuit à Romano Pontifice canonizatus. Die 10. Jan.

Quàmvis enim Bartholomæus Pisanus, qui libros conformitatum Sancti Francisci conscripsit, eum in Diœcesi Aretinâ, & Robertus Lyciensis Episcopus Aquinas, in Sermone de Sancto Bonaventurâ in Ecclesia Aretinâ canonizatum fuisse affirment; Joannes tamèn Andrea in Novella, jamdiù Gregorii Canonizationem duobus Prælatis commissam, non autem confectam esse testatur. Lib. 1. conformitat. fruct. 8. Ad sexti cap. ubi periculū

Beata Coleta Gandavensis Virgo, quæ regulæ Sanctæ Claræ capitis velamen, & chordam à Benedicto XIII. accepit, ex hac vitâ anno Dom. 1447. decessit, multis miraculis, præsertim verò mortuorum suscitationibus, clara, Gandavi cultu exteriori, & quidèm semipublico, ac privato, nondùm canonizata veneratur. Nàm in ejus Virginis memoriam sextâ die Martii, annuâ scilicèt Depositionis die, ab opere Mæchanico abstinetur, summumque Sacrum de Deiparâ sempèr Virgine, deque omnibus Sanctis fieri solet. In Litaniis quoquè, sed privatìm hisce verbis invocatur: *Beata Mater Coleta; Ora pro nobis*. Multa Beatæ Coletæ Sanctitatem præseferentia ad Pium V. Pontificem Maximum pro majori diei festi celebratione obtinendâ, missa fuerunt; sed quoniàm ea nonnisi post obitum Pii V. Romam pervenerunt, res infecta relicta est. Corpus autèm ejus Virginis in locum digniorem intrà clausuram elevatum fuit, ipsiusque Sepulchrum visitantibus grisea cappa, qua vestiri solet, videnda exhibetur, ejusque Virginis Aqua è Corpore fluens febricitantibus consolationem præbet. Hæc ex Molano. Die 6. Martii anno Dom. 1447.

Beata Lyduigis Virgo Schiedami in Ollandiâ, quæ obiit anno Domini 1433. Sacellum intrà Parochialem Ecclesiam habuit, & in Sacello marmoream Tumbam: Intrà verò Conventum Sancti Francisci Altare in honorem ejusdem Virginis consecratum extabat eo in loco, ubi lecto decumbens, Deo in hac vita serviss: narratur. Sed hæc omnia hostes fidei, & omnis pietatis funditùs everterunt. Dies festus Virginis cum solemni Sacro, & Officio de Sanctissimâ Trinitate celebatur, sacroque peracto, concio de ejus vita, & passione haberi solebat. Hæc ex Molano. Die 14. April. anno Dom. 1433.

Beatus Bernardus Pœnitens ad Sanctum Bertinum obiit anno Domini 1183. Corpus ejus primùm in exteriori Ecclesiâ positum fuit, deindè ob miraculum editum ad Chorum delatum: postremò autem in Ecclesiâ Sancti Bertini Sepulturæ traditum est. Bertinenses in die Depositionis anniversarium pro omnibus Defunctis celebrant. Missâ peractâ, itur processionalitèr ad monumentum, ubi Responsorium illud canitur: *Justorum animæ in manu Dei sunt*; Cum collecta, in qua generatìm mentio fit omnium Sanctorum, quorum Reliquiæ in Ecclesiâ requiescunt. Monumentum extat in Sanctæ Catherinæ Sacello, ut Molanus testatur. Die 19. April anno Dom. 1183.

Beatus Aldebertus Austrovandiæ Comes, anno Domini 1... die 22. Aprilis ex hac vitâ decessit Dononii, & in Altare sublevatus fuit. Hæc Molanus.

Beata Ava Virgo die 29. Aprilis honoratur Dononii, ut legitur in Martyrologio ipsius loci, sed quia non est canonizata, in Kalendario Breviarii ejusdem loco scriptum reperitur: *Sanctæ Avæ, sicùt pro Defunctis*: Honoratur etiàm alibi non sine Doctorum quorundam admiratione, & tacitâ contradictione. Hæc ex Molano. Die 29. April.

De nondùm Canonizatis in capsas elevatis.

Beata Rictrudis Abbatissa Marcenensis, & Mater Clothsendis 12. mensis Maii die quievit Marcianis. Septimâ verò Februarii die in capsas cum filiabus nondùm numero Sanctarum adscriptis, fuit elevata. Natalis Die 12. Maii.

X talis

talis ejus Marcianis, & alibi celebratur. Est enim multarum Ecclesiarum patrona, Hæc ex Molano.

Die 7. Aprilis & 2. Maii. Beatus Albertus inclusus Confessor Crispiniensis, & Territorii Tornacensis Pago originem ducens, obiit septimo Aprilis die. Quàmvis autèm tali die obierit, secundâ tamen Maii die ex Auctoritate Episcopi Cameracensis festus dies ipsius celebratur in Oratorio, in quo requiescit, & Litaniis privatim invocatur. Hæc ex Molano.

Die 1. Junii. Beatus Aldebertus, ejusque Beata Regina, & filia Ragenfredis in Monasterio Dononiensi honorantur, cùm corpora eorundem elevata fuerint, & in majori Monasterii Altari argenteis pheretris quiescant. De Reginâ, ejusque secundario festo, hæc in libro Ecclesiæ scripta leguntur: *Decimo sexto Kalendas Aprilis apud Dononium elevatio Corporis Sanctæ Reginæ*. Hæc ex Molano.

Die 30. Junii. Beata Clothsendis Virgo, filia Beatæ Rictrudis Marcianis die 30. junii obiit, ubi ejus Reliquiæ asservantur. Natalis ipsius in vetusto Martyrologio reperitur, sed in divino Officio non recolitur. Elevatio autèm fuit septimâ Februarii die.

Die 2. Julii. Beatus Petrus de Lutremburgo, tituli ad Sanctum Georgium ad velum aureum Diaconus Cardinalis, die secundâ Julii anno Dom. 1387. migravit per mortem ad vitæ Auctorem; Ejus Canonizatio sæpè sollicitata fuit, sed infecta remansit. Hæc ex Molano.

Die 11. Octob. B. Bruno Archiepiscopus Agrippinę Coloniæ, die 11. Octobris ab Ecclesiâ Tornacensi tamquàm canonizatus honoratur; Ecclesia vero Coloniensis, canonum in hac præsertim re observantior, quippè, quæ ab Apostolica Sede, dictum Brunonem Sanctorum numero scit adscriptum non fuisse, ejus diem depositionis propriè non colit, sed omnia Canonicorum Coloniensium Collegia ad Sanctum Pantaleonem, ubi Brunonis corpus requiescit, tali die annuàtim conveniunt, & ad Beati Viri honorem Sacrificium de æterna sapientiâ celebrant.

Die 23. Octob. Beatus Pompejus Sacerdos in quodam Sacello, quod ad honorem Sanctæ Catharinæ Deo dicatum, requiescit, ejusque Statua in ipsa extat Ecclesiolâ, cujus Altare tres habet Statuas, medium scilicet Deiparæ, sinistram Catherinæ, dextram Pompeii. Cùm autèm Populus Missæ Sacrificium inibi requirit, Sacerdotes eam ex more de communi Confessoris, non Pontificis legunt: sed quia Canonizatus non est, omissis de Confessore collectis, alias contrà pestem animalium legunt juxtà Populi devotionem.

Die 9. Martii. Beata Francisca Romana anno Dom. 1440. die 9. Martii in ipso Sanctorum quadraginta Martyrum natali per mortem ad Auctorem Vitæ migravit, tam vitæ sanctitate, quàm antè, & post mortem miraculis clara, ut ex processu ad veritatem hac de re indagandum ritè confecto aperte constat; Et Cardinalis Baronius in Annot. ad Martyrologium testatur. Quarè à Romanâ Sede ex Diplomate Pontificio concessum jam fuit, ut in die nupèr commemorato annua ipsius memoria celebraretur in Ecclesiâ Sanctę Mariæ Novæ, in qua Corpus ejus humatum jacet: Tali namque die, dum Sanctorum quadraginta Martyrum Natalis colitur, Missa cum divino Officio de iisdem Sanctis celebratur; sine tamen collectâ ad Beatam Franciscam pertinente; Sed sermo, Missâ peractâ, de Laudibus ipsius Beatæ Franciscæ haberi solet, maxima Populi Romani, & Prælatorum, ac Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium adstante frequentiâ. Hinc in Romano Martyrologio legitur: *Romæ Beatæ Franciscæ Viduæ nobilitate generis, vitæ sanctitate, & miraculorum gratiâ celebris*. Hinc Auditores Rotæ Clementis VIII. Pontificis Maximi jussu, Processum diligentèr jàm confectum accuratè perpendunt, & ritè examinant pro ex Deo adjuvante, canonizanda.

Hæc de nondùm Canonizatis, deque honoribus, qui ipsis à particularibus Ecclesiis exhibentur. Verùm tales honores aliquibus ex suprà enumeratis per Sanctæ Apostolicæ Sedis Indultum forsitàn sunt concessi, licèt ob magnam Temporum diuturnitatem atque injuriam, vel proptèr hominum incuriam, id ita esse literarum monimentis non constet. Aliis verò, pro quibus nullum tale concessum est Indultum, ideò licitè exhibentur, quia longissimi temporis spatio immemorabili adjuncta est Sedis Apostolicæ scientia, & tolerantia. Si autem res alitèr se haberent, abusus foret nullo modo imitandus, immò omni studio reiiciendus, atque abolendus. Sicùt enim Canonizatio, ità etiàm Beatificatio ad solum Romanum Pontificem pertinet, sicùt rationibus, & exemplis demonstratum est. Istuc etiàm ipsum de nondùm Canonizatis dicendum videtur, quorum Imagines tam Romæ, quam extrà Urbem in multis Ecclesiis Diademate, ac radiorum splendoribus effictæ, necnon lampadibus accensis insignitæ cernuntur. Id enim pro aliquibus nonnisi expressâ Romanorum Pontificum, vel tacitâ saltem concessione factum esse censendum est, etiàmsi literis mandatum non inveniatur, propterea quòd ob rationem assignatam, non omnia, quæ gesta sunt, scripta leguntur. Pro aliis verò, quibus id non est concessum, dumtaxàt permittitur proptèr scientiam, & tolerantiam Sedis Apostolicæ.

Adde etiàm quòd locus argumentandi ab Auctoritate negativus, ut Philosophus ait, est infirmus. Quòd enim traditio, seu memoria per longam temporum seriem servata, factum esse monet, ac persuadet, illud sine tergiversatione, aut pervicaciâ negari non potest.

Quàmvis autèm apùd Sanctum Antoninum in tertia Chronicorum parte, Sancti Thomæ Aquinatis Corpus, anno septimo pòst ejus obitum exhumatum, & in locum honorabilem translatum, atque ad sinistram Altaris in Sepulchro marmoreo collocatum legatur, Sacellum tamèn, & Altare antè præstitam Canonizationem ei erecta non leguntur, S. Anton. 3. p. tit. 23. c. 7. §. 2.

que-

quoniam hæc in memoriam nondùm Canonizati absque expressâ Pontificis concessione fieri non queunt, nec debent, quippè quæ ad sacrificium ipsum, quod est commune, ac nomine totius Ecclesiæ offertur, uti jàm diximus, referuntur.

Istucipsum de Sacellis, & Ecclesiis intelligendum censetur; Sacella enim, & Ecclesiæ, quæ Sanctis Canonizatis debentur, iis, qui nondùm fuerunt canonizati nonnisi expressâ Pontificis concessione ob insignem tam miraculorum evidentiam, quàm etiam ob manifestam vitæ sanctitatem, miraculorum frequentiâ, tam in vitâ, quàm pòst obitum comprobatam erigi possint. Hunc inmodum tam Templa, quàm Sacella, vel Altaria multis ex nondùm Canonizatis erecta fuisse creduntur. Si autèm res alitèr se habeat, hujus generis licentia, quamvis pia, in usum, aut consuetudinem, ad errorem, & scandalum evitandum, converti non debet, sicùt Sancti Martini, Alexandri Tertii, & Bonifacii Octavi temporibus utrumque jàm evenisse compertum est. Hæc de honoribus, qui nondùm Canonizatis debentur, è pauperculo Ingenii mei scrinio deprompta mihi dicenda visa sunt. Quæ sanè omnia Sanctæ, atque Catholicæ Dei Ecclesiæ Romanæ judicio, ac censuræ libentèr subjicio, & subjecta esse volo, ac declaro.

DE

SALUTATIONE SACERDOTIS

In Missa, & in Divinis Officiis,

NECNON

De Ministri, vel Chori responsione,

HOC EST

DOMINUS VOBISCUM, VEL PAX VOBIS, ET CUM SPIRITU TUO,

Et Cur ab Episcopo in prima Missæ Salutatione dicatur, Pax Vobis, & non Dominus Vobiscum.

QUAMVIS dictæ salutandi formæ, ac Responsio Salutationi congrua paucis verbis, & apertis quidèm sint compræhensæ; aliquâ tamen explicatione indigere videntur, quippè quę in sacris rebus adhibitæ, atque à piissimis viris, Sanctisque Patribus in usum talem receptæ, mysteriis non carent, multoque plura in recessu, quàm in fronte, ut dici solet pollicentur. Hæc itaque se se nobis offerunt explicanda, hoc est antiquus duarum salutationum, & responsionis usus; Cur item una salutatio ad Sacerdotem, altera ad Episcopum pertineat; & an vtraque uno tantùm adstante in Missa sit pronuncianda; numque deniquè illa salutatio, *Dominus Vobiscum*, à solitario Divinum Officium recitante sit proferenda, vel potius tacenda.

Utraque Salutatio, Sacerdotis videlicèt per illa verba, *Dominus Vobiscum*, necnon Episcopi, per illa etiàm verba, *Pax Vobis*, ad Populum præstari consueta vetustissima est. Salutationem primo loco positam, originem à traditione Apostolica traxisse Concilium Bracarense testatur; eamque Sanctus Dionysius, qui tempore Apostolorum fuit, in libro de Ecclesiasticâ Hierarchiâ, Sanctissimam, & divinissimam appellavit, eamque à Scripturâ Sacrâ desumptam, ubi modò pluralitèr, modò singularitèr Salutatio Sacerdotis ipsa legitur. Pluralitèr namque in libro Ruth, Booz messores suos salutando dixisse narratur, *Dominus Vobiscum*. Propheta itèm à Deo missus Asa Regem, & exercitum ejus salutando, ut in lib. Paralipomenon 2. legitur, dixit, *Dominus Vobiscum*. Singularitèr Angelus Domini in libro Judicum Gedeoni apparens dixit: *Dominus tecum Virorum fortissime*. Angelus itèm Gabriel à Deo ad Beatam Mariam sempèr Virginem missus, eam salutando dixit: *Ave gratiâ plena Dominus tecum*.

Bracar. 1. Can. 21. Lib. de Eccl. Hier. Ruth, cap. 2. Paralipom. 2. cap. 15. Judic. 6. Luc. 1.

De Salutatione pluralitèr præstari consueta Summi Pontifices primitivæ Ecclesiæ suis in Decretis, Anacletus videlicèt Papa, à Petro Quintus, & Soter à Petro tertius decimus, mentionem fecerunt.

Alia quoquè Salutatio, tam pluralitèr, quàm singularitèr prolata per hæc verba; *Pax vobis*, & *Pax tecum*, tam in veteri, quàm in novo testamento in usu fuisse legitur. Salutatio autèm pluralitèr pronunciari solita in Sancti Jacobi, & Sancti Basilii Liturgiis reperitur, deque ea Sancti Patres, & Ecclesiæ Sanctæ Doctores expressam fecerunt mentionem, & frequentèr quidem.

Iacob. Basil. S. Ambros. cap. 5. de dign. sac. Chrysostom. homil. 3. ad Colos. & homil. 33. in c. 10. Matth.

ET CUM SPIRITU TUO.

AD utramque verò tàm Sacerdotis, quàm Episcopi Salutationem hisce respondetur verbis.

ET CUM SPIRITU TUO,

QUod supradictum est ex Epist. Pauli ad Timoteum scribentis: *Dominus Jesus Christus cum Spiritu tuo*. Et benè Sacer-

Homil. 18. in 2. ep. ad Corinth.

Sacerdos, & Episcopus Populo precantur, & benè iisdem precatur Populus: quià sicut Sacerdos, & Episcopus Dominum, & Pacem cum Populo esse precando desiderant; ità Populus, vel Ecclesia, ut ait Petrus Damianus, salubri Salutatione acceptâ Sacerdotis, vel Episcopi, & ipsa resultando orat, & orando resalutat, postulans, ut sicut ille Dominum, aut pacem Domini esse cum ipsis optavit, ità & cum eo esse dignetur, dicens. *Et cum Spiritu tuo*, idest cum anima tua sit, ut eum dignè pro nostra salute possis orare. Et notandum (inquit Petrus Damianus) quòd non dicit, *Tecum*, sed cum Spiritu tuo, ut totum, quod in Ecclesiasticis officiis geritur, spiritualiter fieri perpendatur. Et benè cum Spiritu hominis optatur esse Deus, vel pax Dei, quia in mente, & Spiritu ad Imaginem, & similitudinem Dei homo rationalis est conditus, atque ibi Divinæ gratiæ, & illuminationis est capax. Hæc ex Petro Damiano.

Petr. Damian. in Bibliot. Veterum PP. in tom. 3. Auctarii cap. 3. pag. 716.

Isidorus autèm Pelusiota vult responsionem Ministri, aut Populi, sivè Ecclesiæ non ad Sacerdotem, sed ad Deum directam esse, inquit, hisce verbis; *Illud autèm quod à Plebe respondetur: Et cum Spiritu tuo, hanc habet sententiam: Pacem quidèm nobis præbuisti Domine, hoc est mutuam intèr nos concordiam: Pacem autèm nobis da, hoc est ejusmodi tecum conjunctionem, quæ nullo modo divelli possit, ut cum Spiritu tuo pacati [quem nobis in creationis initio indidisti] à tua charitate distrahi nequeamus*. Hæc Pelusiota; sed prior expositio congruentior videtur, Sacerdotisque Salutationi magis consona.

Isidor. ep. 122. lib. 1.

Cur Episcopus in prima Missæ Salutatione ad Populum, aliâ salutandi formâ à Sacerdotali distincta utatur.

Sacerdos quotiès Populum salutat in Missa, in qua Populus septies salutatur, inquit. *Dominus Vobiscum*. Episcopus verò primâ vice ait: *Pax Vobis*. Deindè ut se unum ex Sacerdotibus esse ostendat, Sacerdotali semper utitur salutatione. Quarè sicut illa ab omnibus *Sacerdotalis* appellatur, ità hæc à Petro Damiano *Episcopalis* nuncupatur. Quæ sanè salutatio à Scriptura Sacra originem traxit: Nàm in veteri Testamento Angelus Danielem salutasse legitur hisce verbis: *Noli timere vir desideriorum: Pax tibi, & esto robustus*. In novo etiàm testamento Christus Dominus Discipulos, & Apostolos suos penè semper salutasse invenitur, hunc in modum: *Pax Vobis*. Immò eandem salutandi formam eis apud Matthæum commendavit dicens: *intrantes quamcumque Domum, salutate eam dicentes: Pax huic Domui*. Cùm itaque omnes Episcopi, ut Petro Damiano placet, Apostolorum sint Successores, idest Ecclesiarum præsules, hujus Salutationis formâ utuntur, & meritò quidem, Domum scilicet Dei salutantes, ubi omnes oportet esse filios pacis, ut Salutatio pacis super eos requiescens, & Salutantibus, & Salutatis fructuosa esse possit, ut ait idem Petrus Damianus. Hac verò salutandi formâ Episcopus in prima Missæ Salutatione uti solet ad Christi imitationem, quoniàm hæc fuit prima Christi vox ad Discipulos, quando eis post resurrectionem apparuit: *Pax vobis*, ut scripsit Innocentius hujus nominis Tertius, vel quatenùs Apostolorum Successor [ut ego opinor] Christi servet mandatum, de domo primùm salutandâ, Apostolis datum sub narratâ verborum formâ, præsertim verò cum Ecclesia sit Dei Domus, in qua Pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, esse debet.

Petr. Damian. in Bibl. Veterum PP. in tom. 1. Auctarii cap. 3. pag. 716. Dan. 10. Luc. 24. Io. 20.

Matth. 10.

Innocen. III. lib. 2. Myst. Missæ cap. 24.

Quamvis autèm Concilium Bracarense decreverit, ut tam Episcopus, quàm Sacerdos uno modo Populum salutare debeant; hic tamèn ritus antiquatus non est, quia illud Concilium non Generale, sed Provinciale fuit ab Episcopis Provinciæ Galitiæ celebratum.

Bracar. 1. Can. 21.

Hinc Salutatio illa per hæc verba: *Pax Vobis* ab Episcopo in primâ tantùm vice Missæ datur, quandò scilicèt Canticum Angelorum, hoc est, *Gloria in Excelsis Deo, & in terra Pax hominibus bonæ voluntatis*, dicitur, quià in eo pax pronunciatur: quandò autèm Canticum illud non legitur, aut non cantatur, Salutatio per hæc præstatur verba Dominus Vobiscum. Hæc de Sacerdotis, & Episcopi salutatione.

Nunc reliquum est, ut ea, quę postremo loco explicanda proposuimus, aggrediamur.

An salutatio pluralitèr pronunciari consueta, uno adstante Ministro Singularitèr proferri, vel omninò prætermitti debeat; aut à solitario Divinum Officium recitante tacenda sit.

Non desunt, qui hac de re tempus in præsens dubitent, nec defuerunt, qui ante quingentos, & ampliùs annos dubitarint, nùm scilicet Salutatio in Missa, uno tantùm Ministro adstante pluralitèr sit pronuncianda; vel à solitario Divinum Officium recitante sit omninò tacenda; è quorum numero olim fuit Leo solitarius, & spontè inclusus, qui hac de re Petrum Damianum Cardinalem Ostiensem, qui se Cardinalatu jàm abdicaverat, & in eremum sese receperat, consuluit. Hinc Petrus Damianus, ut nodum solveret, ad eundem Leonem Opusculum scripsit, cui titulus est: *Dominus Vobiscum*, Opusculi Prologus ità exorditur: *Domino Leoni amore Supernæ libertatis incluso Petrus Peccator Monachus, quidquid sit, servus, & filius &c.* Dicto itaque in Opusculo hanc salutationem à solitario Divinum Officium recitante pluralitèr pronunciari debere hac præsertim ratione, quatenùs videlicèt Ecclesia Sancta Dei est in omnibus una, & singulis tota, hoc est in pluribus per fidei unitatem simplex, & in singulis per charitatis glutinum, diversaque charismatum dona multiplex. Quàmvis enim (inquit) Ecclesia perso-

Lib. qui, Dominus Vobiscum, inscribitur in Bibl. Veterum PP. tom. 1. Auctarii cap. 3. 4. 5. 6. & 7.

Petr. Damian. in lib. Dominus Vobiscum cap. 5. & 6.

personarum multiplicitate sit diversa, una tamen est Sancti Spiritus igne conflata: quia sicut Spiritus Sanctus est unus, & multiplex; unus videlicet in majestatis essentiâ, & per diversa charismatum dona multiplex; ità facit, ut Ecclesia Sancta, quam replet, in universitate sit una, & in suis partibus, vel in singulo quoque tota existat.

Joan. 17. Id quod Salvator noster Christus commendabat, dum Patri de suis Discipulis diceret: *Non pro eis rogo tantùm, sed & pro eis, qui credituri sunt in me; ut omnes unum sint &c. Et ego claritatem, quam dedisti mihi dedi eis; ut sint unum, sicut, & nos unum sumus*. Hæc Salvator in Joanne. Sicut ergo credentis in Christo unum sunt; ubicumque per corporalem membrorum speciem videntur esse, ibi etiàm per Sacramenti Mysterium totum est corpus: & quidquid competit toti, quodammodò etiàm parti congruere videtur. Quarè nec unius Personæ solitudo verbis pluralitèr pronunciatis præjudicat, neque fidelium multitudo à singularitate personæ discordat; quia per virtutem Sancti Spiritus, qui, & singulis inest, & omnes replet, solitudo pluralis, & multitudo singularis intelligenda est. Hinc rectè fit, ut quidquid in Sacris Officiis à quibuscunque fidelibus singulariter, aut pluralitèr agitur, hoc Ecclesia ipsa per unitatem fidei, & charitatis amorem unanimitèr agere videatur. (Petr. Damian. cap. 6. dicti libri.)

Salutatio itaquè illa, *Dominus Vobiscum* à solitario Divinum Officium recitante, nec taceri debet, ut quidam faciunt, qui loco ejus dicunt, *Domine exaudi orationem meam*; nec singulariter, sed pluralitèr pronuncianda est tam à solitario DivinumOfficium recitante, quàm in Missâ, uno tantùm adstante Ministro.

Præterea sicùt à solitario Divinum Officium recitante dicuntur, & rectè quidèm, *Oremus; Benedicamus Domino; Venite, exultemus Domino, Regem Regum Dominum venite adoremus*; & alia id genus quàm plurima, quæ sanè omnia pluralitèr à solitario pronunciantur, ità *Dominus Vobiscum*: quià si hæc salutatio pluralis à solitario Divinum Officium recitante tacenda sit, illa, quæ nupèr commemoravimus, & alia permulta prætermitti necesse est: ea tamèn omnia ob rationem assignatam in Divinis Officiis recitantur, & rectè quidèm. (Petr. Damian. dicto jam lib. cap. 7.)

Adde etiàm, quòd sicut multa plurali numero à solitario in Divinis Officiis recitantur; ità à multitudine singulari numero multa pronunciantur: nàm in conventu positi, hoc est multi in Ecclesia, seù in choro constituti rectè dicunt, *Inclina Domine aurem tuam ad me, & exaudi me, quoniàm inops, & pauper sum ego. Benedicam Dominum in omni tempore, sempèr laus ejus in ore meo*; & alia id genus innumera, quæ brevitatis causâ silentio sunt prætermittenda.

Istucipsum tam de salutatione Sacerdotali, quàm Episcopali, quæ in Missâ pluralitèr proferri solent, dicendum, affirmandumque omninò est, etiàmsi solus Minister præsto ei adesset: sicùt enim Sacerdos, dum Populum ad orandum cohortatur pluralitèr ait: *Orate fratres*, &, *gratias agamus Domino Deo nostro*, atque alia permulta, solo Ministro adstante; ità etiàm ob eandem rationem nupèr assignatam dictæ Salutationes plurali numero pronunciari debent, Ministro solo præsente.

Quàmvis autèm Anacletus Papa à Petro quintus, & Soter in ordine tertius decimus decreuerint, ut nullus Presbyterorum Missarum solemnia celebrare audeat, nisi duobus saltèm præsentibus, sibique respondentibus, ipse tertius habeatur; (quià cum pluralitèr ab eo dicitur, *Dominus Vobiscum*, & illud in secretis, *Orate pro me*, ut commemorati Summi Pontifices inquiunt, aptissimè convenit, ut ipsius respondeatur salutationi) illud tamèn Decretum, ait Doctor Angelicus, nonnisi de solemni Missa intelligendum est, quià in Missa privata, quam alii *peculiarem*, vel *solitariam* vocant, sufficit unum, ut inquit S. Thomas habere Ministrum, qui gerat personam totius Populi Catholici, ex cujus personâ Minister Sacerdoti pluralitèr respondet. (Anacl. ep. 1. Soter. de consecr. dist. 1. cap. 61. Bracard.) (S. Thom. 3. par. quæst. 83. art. 5. ad 12.)

Sunt qui dictas Salutationes pluralitèr sempèr pronunciandas esse velint, etiamsi Missæ solus Minister præsto adsit, Officiumque Divinum à solitario recitetur ob Angelos orantibus assistentes juxtà illud Psalmi dictum; *In conspectu Angelorum Psallam tibi*: Hinc Angelus ad Tobiam dixit: *Quandò orabas cum lacrymis, ego obtuli orationem tuam Domino*: ob idque in Sacro Missæ Canone dicitur: *Supplices te rogamus omnipotens Deus, jube hæc perferri per manus Sancti Angeli tui ad sublime Altare tuum*. Hùc accedit, quòd quilibet homo suum Angelum habet Custodem juxtà illud Salvatoris nostri de parvulis in Matthæo dictum: *Angeli eorum in Cœlis sempèr vident faciem Patris mei, qui in Cœlis est*. Hùc itèm spectare videtur illud, quod in actibus Apostolorum legitur de S. Petro jussu Herodis Carceri jàm mancipato, & miraculosè per Angelum indè liberato; cùm enim puella Petrum ad Ostium Domus pulsare affirmaret, Discipuli, qui præ timore dictâ in Domo erant inclusi, id ità esse non credentes, dixerunt, *Angelus ejus est*. Hæc ex Innocentio hujus nominis tertio, qui suam opinionem hisce concludit verbis: illos igitùr habemus in oratione participes, quos habebimus in glorificatione consortes. Alexander etiàm de Ales dictæ opinioni suffragatur, dum Innocentii rationem tuetur; immò addit aliquos non deesse, qui reclusum solum, hoc est sivè assistente rem Sacram facere posse velint. (Innocen. III. l. 2. Mysten. Missæ c. 25.) (Psal. 137.) (Tob. 12.) (Matth. 18.) (Act. 12.) (Innocen. III.)

Ego verò, quamvis ipsam Innocentii rationem de Angelis, qui orantibus assistunt, veram esse omninò affirmem; non tamèn ob eam præsertim causam dictas Salutationes pluralitèr pronunciandas esse opinor: quia ipsi Angeli cum sint comprehensores, non viatores, iis salutationibus non egent, quippè qui sempèr vident Deum, & cum Deo sempèr vivunt, divinâ perpetuo perfruentes visio- (Innocen. III. ubi supra.)

visione, quæ omne; ac verum bonum in se continet, omnem sensum, omnemque intellectum creatum superat, ac sine fastidio satiat, satiatumque semper conservat, nullum externum admittens bonum. Quarè sicùt Martyri, vel cuilibet Sancto faceret injuriam ille, qui pro eo beatam in Cœlo vitam degente orarct, ut ait S. P. Augustinus, ità & Angelis talem vitam viventibus, pace scilicèt, ac salute in Domino sempiternâ perfruentibus, eveniret, si eis dictæ salutationes, aut præcationes, quæ sunt, ***Dominus Vobiscum***, & ***Pax Vobis***, impertirentur: Angeli enim boni sunt ità in bono confirmati, ut ab eo, sicùt itèm mali à malo nunquàm divelli queant.

S. August. de Verbis Apostoli serm. 17. non procul à princip. to. 10.

Conclusio.

QUandò igitùr, ut huic rei finem imponam, à solitario Divinum Officium recitante, vel à Sacerdote, atque Episcopo Salutationes in Missa, solo Ministro adstante, pluralitèr pronunciatur in Officio Divino, ac per solum Ministrum Missæ adstantem tota Ecclesia per rationem paulò superius assignatam repræsentatur: quià, ut diximus, quidquid in Sacris Officiis à quibuscumque fidelibus particularitèr agitur; hoc ipsa Ecclesia per unitatem fidei, & charitatis amorem unanimitèr agere videtur. Itaquè sicùt singularitèr positi, aut solitarii plurali voce non incongruè salutant, & salutantur, ità multi in conventu, aut in choro constituti singulari voce rectè dicunt: ***Benedicam Dominum in omni tempore: semper laus ejus in ore meo***; idque genus alia: quià nimirùm; ut ait Petrus Damianus, nequè illic pluralibus verbis unius personæ solitudo præjudicat, nequè hic multitudo fidelium à singularitate discordat; nàm per virtutem Sancti Spiritus, qui singulis inest, & omnes replet: illic solitudo pluralis, & hic multitudo intelligitur singularis: Ecclesia namquè in omnibus una, & in singulis tota repræsentatur.

DE SANGUINE
A CHRISTO DOMINO
In Resurrectione reassumpto,
COMMENTARIUS.

Christus Dominus resurgens, totum Sanguinem, quem in Arâ Sanctissimæ Crucis effudit, quique ad humanæ naturæ veritatem, & perfectionem pertinebat reassumpsit.

INNOCENTIUS hujus nominis tertius in lib. 4. Mysteriorum Missæ capit. 30. hac de re hunc ait in modum: *si capillus de capite vestro non perit, quantò magis sanguis ille non periit, qui fluxit de veritate naturæ.* Lucæ 21.

S. Thomas. S. Thomas 3. par. qu. 54. art. 2. ad 3. ità inquit: *totus Sanguis, qui de Corpore Christi fluxit, cùm ad veritatem humanæ naturæ pertineat, in Corpore Christi resurrexit*; & eadem ratio est de omnibus particulis ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinentibus. Sanguis autèm ille, qui in quibusdam Ecclesiis pro reliquiis conservatur, non fluxit de latere Christi, sed miraculosè de quadam Imagine percussâ. Idem dicit in quodlib. 5. art. 5. in quo distinctionem de sanguine in medium affert dicens, aliquem sanguinem esse vitalem, & aliquem nutrimentalem, ex cibis generatum; illum ad veritatem humanæ naturæ pertinere, ac propterea totum reassumptum fuisse ait, non autèm nutrimentalem, quem ad veritatem humanæ naturæ non pertinere affirmat, & hac de Causa hunc reassumptum non fuisse affirmat. Quod etiam Cajetanus confirmat, explicans hanc S. Thomæ Doctrinam. Cajetanus.

Color sanguineus non est sanguis quantum ad substantiam.

Quamvis autèm una, vel alia sanguinis gutta, spinis, clavis, & lanceæ, & sudario adhærens, aut linteo apud nos remanserit, illa tamen gutta, sive potiùs color, qui in eis apparet, non videtur esse sanguis, quantùm ad substantiam, ut Theologi volunt, sed quidam color ex ipso sanguine relictus, nec propterea hypostaticè Verbo Dei unitus: quia ille color, seu tinctura sanguinea non est pars Humanitatis Christi, nec in actu, nec in potentiâ, quià nunquam ampliùs Christi Corpori est conjungendus. Sanguis autèm à Christo in passione fusus, Verbo permansit sempèr unitus, ut ait S. Thomas. Id quod definitum fuit à Clemente VI. ut refertur in Directorio Inquisitorum 2. par. quæst. 10. & à Pio II. ut latè Silvester in Rosa Aurea refert quæst. 30. in Evangelia, & sequentibus, & Dominicus de Dominicis in Tract. de Sanguine Christi. Et huic veritati favet sexta Synodus act. 16. ubi damnatur hæreticus, qui dicebat. Verbum in Cruce exuisse Carnem, & Sanguinem. Hinc non solùm sanguis in Cruce fusus ad veritatem humanæ naturæ pertinens fuit à Christo resurgente reassumptus, sed etiam alii humores, qui in Christi Corpore glorioso fuerunt, bilis videlicet atra, & flava, & pituita, quatenùs ad Constitutionem humanæ naturæ, humanasque operationes, & affectiones, & convenientem dispositionem, ac temperiem necessarii; & ut Theologi volunt, hi tres humores erunt in corporibus omnium resurgentium. Humores reassumpti.

Istucipsum sub aliis verbis docet S. P. Augustinus in epistolâ satis longâ ad Consentium scriptâ respondens illius quæstionibus de Christi Corpore, ac de nostris corporibus, qualia futura sint in resurrectione. Is enim non procul à principio Epistolæ ità inquit: *Ego proindè Domini Corpus ità in Cælo esse credo, ut erat in Terra, quando ascendit in Cælum*, & infrà pòst mentionem de carne, de sanguine, deque ossibus à Christo Domino in Resurrectione reassumptis, & à nobis in Resurrectione universali reassumendis factam, de humoribus à Salvatore nostro reassumptis, & à nobis itèm reassumendis in hanc loquitur verborum formam, *Fortassis enim acceptâ occasione sanguinis, urgebit nos molestior perscrutator, & dicet; si sanguis, cur non, & pituita* (idest phlegma) *cur, non & fel flavum*, (idest cholera) *& fel nigrum* (idest melancholia) *quibus quatuor humoribus naturam carnis temperari, etiàm medicinæ disciplina testatur. Sed quod libet quisque, corruptionem addere caveat, ne suæ fidei sanitatem, castitatemque corrumpat.* Deindè inferiùs ait: *Valet igitur divina potentia de istâ visibili, atque tractabili naturâ corpo-* S. P. Augustinus tom. 2. epist. 146.

corporum, quibusdam manentibus, auferre, quas voluerit, qualitates: ac per hoc valet etiam membra mortalia, formæ lineamentis manentibus, corruptione verò mortalitatis emortuâ, stabili vigore firmare: ut absit (corruptionis videlicèt) *adsit effigies* (hoc est corruptionis) *adsit motio, absit fatigatio: adsit vescendi potestas, absit esuriendi necessitas.* Hæc S. P. Augustinus ad verbum, verbis iis, quæ per parenthesim scripta sunt, exceptis. Quatuor igitùr humores, sanguis videlicèt, phlegma, cholera, & melancholia, & cætera omnia ad integritatem corporis, & ad naturæ humanæ veritatem pertinentia, qualibet tamèn corruptione, sivè imperfectione omninò amotâ, à Christo Domino reassumpta sunt, & à nobis in Resurrectione universali reassumentur. Nàm ut docet S. Thomas, sicut Elementa in universo se habent, ità etiam quatuor humores in corpore humano: quià homo est Microcosmus, hoc est parvus Mundus, Elementa verò componunt mixta, ut sunt intèr partes universi. Et sic in homine cholera igni respondet, aeri sanguis, aquæ phlegma, melancholia Terræ, ut Alphonso Salmeroni placet. Elementa autèm sunt in viâ generationis respectu corporum mixtorum, quia sunt eorum materia: ità humores quatuor se habent ad membra. Elementa verò habent formas determinatas quasdam, quarum ratione sunt de perfectione universi, sicùt, & corpora mixta. Quatuor ergò humores, quatenùs sunt de perfectione Corporis humani, sicùt aliæ partes in Resurrectione à Christo Domino reassumpti sunt, & à nobis reassumentur. Alii autem humores in corpore humano existentes, ex actione tantùm nutritionis, ut Ros in principio transmutationis, & cambium in medio incipiens dealbari [ex quo tandem fit gluten, & incorporatur membris] non sic se habent, quià non pertinent ad integritatem humanæ naturæ, licèt sit sanguis verus, & naturalis, primus tamèn imperfectus, & secundus à formâ sanguinis recedens, ut Theologi, ac Philosophi affirmant: Et ob id tales humores non fuerunt à Verbo Divino eandem ob causam reassumpti. Adde etiàm, quòd tales humores ex actione nutritionis provenientes, in corporibus gloriosis non erunt, quia in illis nutritio non ampliùs extabit. Hinc tales humores à Christo Domino non fuerunt assumpti, nec reassumpti. *Quod enim semel Verbum Dei assumpsit, numquam dimisit*, ut Theologi omnes constantèr fatentur, Alphonsus Tostatus in Paradoxo 2. cap. 40. & Franciscus Mayronis in lib. sermonum, serm. 86. exceptis, qui nimis audactèr, quidem, loquuntur de vitali, vero, ac naturali Christi Sanguine, ad veritatem humanæ naturæ pertinente, quem à Divinitate nunquàm separatum fuisse omninò affirmamus. Illud autèm Theologorum Axioma, *quod semel assumpsit &c.* nonnisi de natura humanâ primò assumptâ, & de iis, quæ ad ejus veritatem, & integritatem pertinent, intelligendum est; non de singulis materialibus partibus, cujusmodi sunt humores supradicti, & id genus alia, e quorum numero est etiàm sanguis nutrimentalis, superfluus per superfluitatem naturalem in Christi Corpore generatus, nec per superfluum cibum, aut per superfluum vivendi modum, omnia enim in eo, & ab eo erant optimè ordinata. Dicitur autèm sanguis vitalis, non quòd in se vivat, & animetur, vel ab animâ informetur; sed quià est veluti vehiculum caloris naturalis, sivè spiritum à corde usquè ad alia membra, quibus reliqua membra operationes vitales exercent, sicut etiàm ipsi Spiritus vitales dicuntur, non quòd in se formalitèr habeant vitam, sed quià ad operationes vitales sunt Instrumenta: ità sanguis dicitur vitalis, quià vehit spiritus ad alia membra; Et quià ex eodem sanguine, qui à corde procedit, vitales generantur Spiritus. Sanguis verò nutrimentalis dicitur superfluus, quià licèt iste sanguis, utplurimùm restaurationi, & nutritioni deserviat; *superfluus* tamèn appellatur: respectu sanguinis illius, qui ad integritatem naturæ pertinens dicitur *necessarius*. Quamvis itaque sanguis nutrimentalis ad nutritionem, & ad restaurationem sit necessarius ratione status nostri in corpore hoc mortali, absolutè tamèn dicitur *superfluus*, si comparetur sanguini absolutè necessario, qui pertinet ad integritatem naturæ. De sanguine igitùr vitali, ac necessario, & ad integritatem humanæ naturæ pertinente intelligendum est dictum illud: *quod semel Verbum Divinum assumpsit, nunquàm dimisit*. Adde etiàm juxtà Doctrinam S. Thomæ in lib. 4. sentent. dist. 44. quæst. 1. art. 2. quæst. 1. ad 2. quòd sicut in glorificatis corporibus resurgentium intestina non erunt plena turpibus superfluitatibus, sed nobilibus humiditatibus, ac sanguine purissimo, sub quo alii etiam humores comprehendi possunt, aere tandem addito, quo magnâ ex parte concavæ corporis gloriosi partes repleutur, ità, & multò quidem magis, de gloriosissimo Christi Corpore istucipsum sentiendum omninò est.

Ea igitùr (ut supradicta summatim repetamus, & concludamus) Christus Dominus resurgendo reassumpsit quæ ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinebant, præsertim verò totum illum sanguinem in cruce effusum, ac Dei Verbo unitum, & nunquàm à Divinitate separatum: quàmvis enim Anima à Corpore in morte discesserit, nunquàm tamèn Divinitas, vel ab Animâ, vel à corpore separata est: Immò eadem Christi persona eo tempore apùd Inferos fuit, & in sepulchro jacuit, ut catholica fatetur Ecclesia; sanguinem verò nutrimentalem, & superfluum, & alia ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ haud pertinentia non reassumpsit. Quàmvis autèm Pius II. in quadam extravaganti, Anno Domini 1461. data, dixerit, *veritati Fidei non repugnare, si asseramus Christum [ut piè creditur] in terris pro Redemptione hominis aliquam sui præciosissimi Sanguinis in Crucis Ligno salubritèr effusi particulam ad memoriam, & vene-*

Humores quatuor reassumendi.

S. Th. 4. sent. dist. 44. qu. 1. art. 2. qu. 3. ad 3.

To. 2. Tr. 5. de causis Resurrectionis.

Ros, & Cambium.

Alphonsus Tostatus, & Franciscus Mayronis.

Axioma Theologorũ.

Sanguis vitalis, cur ità dicatur.

Sanguis nutrimẽtalis dicitur esse superfluus.

Sanguis nutrimẽtalis cur superfluus appellatur.

Axioma Theologicũ.

Intestina quomodo resurgent plena

Sanguis vitalis semper fuit unitus Verbo Divino.

Pius II.

venerationem suæ passionis, atque ad Fidelium devotionem conservandam reliquisse, ut Silvester de Prierio narrat in Rosâ Aureâ quæst.31. & sequentibus in Evangelia; Duo tamèn in extravaganti eàdem, seu Bullâ ejusdem Summi Pontificis perpendenda se se nobis offerunt quorum primum est dictum illud: *Piè creditur*, ex quo apertè constat, hoc non esse, ut ità dicam decretalitèr affirmatum. Alterum est dictum illud de *Sanguine in Crucis Ligno salubritèr effuso*: Nàm ut ait Silvester in quæst. 31. in Evangelia, intèr sanguinem *salubrem*, & *salubritèr* effusum est differentia: quia sanguis vitalis verus, & naturalis ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinens, semper unitus divinitati, fuit *salubris*, & *salubritèr* in Crucis Ligno effusus; sed sanguis *nutrimentalis*, hoc est ex nutrimentis, aut cibis generatus, ut ait Silvester; fuit à Christo *salubritèr* effusus, quoniàm ad salutem contulit, ex parte fundentis per modum meriti, cujus actionem determinat *ly salubritèr* adverbium; non tamèn [inquit ipse Silvester] omnis fuit *salubris* post effusionem per modum deficientiæ, sed solus ille, cui Deitas fuit unita. Undè sanguis effusus in Circumcisione, supposito quòd fuit nutrimentalis, fuit *salubritèr* effusus, non tamen salubris, quasi pretium nostrum, sicut nec alia superflua. Reperitur ergo in Terra [inquit Sylvester] de sanguine *salubritèr* effuso cum *salubri*, sed non de ipso *salubri*, qui Deitati unitus reassumptus fuit.

Pii verba examinantur.

Tractat. 5. Aureæ Rosæ.

Sanguis in Terra relictus qui nam sit.

Clemens VI.

Quòd autèm Pii II. verba in hunc sensum intelligenda sint, constat ex eo, quod fecit Clemens VI. ejus Prædecessor, quem tantâ præsertim in re sequi Pius jure censetur, atque id ità esse omninò credendum est. Is enim Clemens ubiprimùm anno Domini in Crucis ligno effusum à Deitate separatum prædicabat; Solemni Magistrorum, ac Doctorum Theologorum Concilio coacto, per literas patentes mandavit Inquisitori, ut dictum Articulum tamquàm hæreticalem, & erroneum publicè revocandum, ac solemnitèr condemnandum curaret. Id quod in Ecclesiâ Cathedrali Barchinonensi, ut in Directorio Inquisitorum videre licet, factum esse constat. Cùm igitùr sanguis vitalis, verus, & naturalis ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinens Deitati sit sempèr unitus, totus ipse sanguis in Passione pro Redemptione humani generis effusus, in Resurrectione fuit reassumptus, ut ait S.Thomas in Quodl. 5. q.3. art.5., & in 3.p.q.54.art.2.ad 3.

S. Thom. Quodl.5.

Quàmvis autèm circà ea, quæ de veritate humanæ naturæ inquit S.Doctor in commemorato Quodlibeto, sit diversa diversorum opinio; tamèn secundùm quamlibet opinionem non totus sanguis nutrimentalis, hoc est ex cibis generatus, pertinet ad veritatem humanæ naturæ. Et quoniàm Christus antè Passionem comedit, & bibit, nihil prohibet, ait S. Thomas in eo fuisse aliquem sanguinem nutrimentalem, qui ad veritatem humanæ naturæ non pertineret: Verùm, quià præcipua quæstio versatur circà sanguinem in Passione Domini pro Redemptione humani generis effusum; hunc totum in Resurrectione ad Christi Corpus rediisse S. Thom. in Quodl. 5. tribus rationibus, quas brevitatis causâ, silentio prætermittamus, demonstrat. Sanguinem verò Christi, qui in quibusdam Ecclesiis ostenditur, ex quadam Imagine Christi percussâ miraculosè, vel etiàm ex corpore Christi miraculosè item fusum esse concludit.

S. Thom. Quodl. 5.

Quoniàm verò hæc ultima Doctoris verba ad calcem Quodl.5. q.3. art.5. conscripta sensum habere videntur subobscurum; ideò ea hoc loco sunt explicanda. Sanctus enim Doctor de Christi sanguine in Crucis Ligno effuso, & de sanguine ipsius miraculoso in hanc loquitur verborum formam: *Undè manifestum est, quòd Sanguis in Passione effusus, qui maximè fuit salubris, fuit Divinitati unitus, & ideò oportuit, quòd in Resurrectione jungeretur aliis Humanitatis partibus. Sanguis autèm Christi, qui in quibusdam Ecclesiis ostenditur, dicitur ex quadam Imagine Christi percussâ miraculosè fluxisse: vel etiàm aliàs ex Corpore Christi*. Hæc S. Doctor, quasi [ut ii, qui contrariam tuentur opinionem interpretantur] dixerit: Si sanguis qui ostenditur in quibusdam Ecclesiis non fuit miraculosus, idest per miraculum ab Imagine Crucifixi percussâ effusus, fluxit à Corpore Christi, *aliàs*, idèst [ut ipsi ajunt] *alio tempore*, quàm tempore Passionis: Et ità [ut inquiunt Adversarii] juxtà Doctrinam S. Thomæ, sanguis, qui in quibusdam Ecclesiis ostenditur, Divinitati unitus, & à Corpore Christi effusus, in terrâ remansit.

Doctrina S.Thomæ explicatur ab Adversariis.

Hic sanè sensus ejusdem S. Thomæ doctrinæ omninò adversatur, si superiora ipsius Doctoris Verba nupèr citata cum inferioribus conferantur. Hinc pro genuino S. Thomæ verborum sensu excipiendo, illud Adverbium *aliàs* in quo deceptio latet, explicandum est: Nàm ly *aliàs* eo in loco, ut ait Silvester in Aureâ Rosâ quæst. 32. in Evang. Tract.3. *sumitur pro ly alitèr, ità verò, ut sit sensus: Si ille sanguis non est miraculosus, qui in quibusdam Ecclesiis ostenditur, fluxit de Corpore Christi, aliàs, idèst, alitèr, quàm dicto modo, seù alitèr, quàm ille, qui fluxit, ut pretium Redemptionis nostræ, vel si illud adverbium aliàs, pro alio tempore sumatur, adverbium illud non refertur ad tempus Passionis, sed ad tempus illius effluxus miraculosi ab Imagine Christi Corporis percussâ*. Hæc Silvester in Aureâ Rosâ.

Doctrina S. Thomæ vera explicatio.

Sanguis igitùr vitalis verus, ac naturalis Christi Corporis ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinens, & Divinitati unitus, juxtà Doctrinam S. Thom. in Resurrectione totus fuit reassumptus. Sanguis verò, qui in quibusdam Ecclesiis ostenditur, vel est sanguis miraculosus ex quadam Imagine Christi percussâ effusus, vel alio modo, vel alio tempore antè scilicèt Passionem, vel in circumcisione, supposito, ut dictum jàm fuit, quòd sanguis ille fuerit nutrimentalis, ac superfluus: Nàm de hoc sanguine nutrimentali, ac superfluo antè Passionem effuso, potuit aliquid remanere hisce in terris, quatenùs ad veritatem humanæ naturæ pertinens,

Episcopus Torcellanus.

nens, ut ait, & rectè quidem Dominicus de Dominicis Episcopus Torcellanus in Tractatu de Christi sanguine in Resp. ad 2. & 4. Argumentum, ubi S. Thomæ Doctrinam declarat. Nàm S. Doctor, ut ait Episcopus Torcellanus, non dixit nullum sanguinem nutrimentalem ad veritatem humanæ naturæ pertinere, sed solùm superfluum de veritate naturæ non esse intellexit, quià non totus sanguis nutrimentalis est superfluus, sed solus ille ex cibis nupèr generatus, qui in Christo Domino Cruci affixo esse non poterat: quàmvis enim Christus comedisset, ac bibisset in Cæna antè diem Passionis, nihil tamèn superfluum in sanguine ipsius fuit, tùm ob inediam 18. horarum, tùm etiàm quià proptèr labores illius noctis, & diei sequentis maxima cibi resolutio facta censetur, cibo scilicèt in sanguinem verum mutato: Cibus enim, ut ajunt Medici, ad horas convertitur in sanguinem verum, qui ad humanæ naturæ veritatem pertinet, cum superfluus non sit. Sanguis autèm superfluus ex cibis nupèr generatus ad veritatem naturæ non pertinere dicitur, non quòd veram sanguinis speciem non habeat, vel alteri continuatus non sit, sed quia, quatenùs superfluus, necessariam ad corpus humanum habitudinem non habet secundùm partes naturales; habet tamèn habitudinem convenientem, & proportionatam. Hæc ex Torcellano in Resp. ad 2. Arg.

Sanguis nutrimentalis non totus superfluus.

Cibus ad horas convertitur in Sanguinem verum.

Totus igitùr sanguis, ut huic rei finem imponamus, qui in Crucis ligno de Christi fluxit Corpore [cùm ad veritatem humanæ naturæ pertineat Divinitati unitus] in Corpore Christi resurgentis reassumptus fuit, ut Doctori Angelico, & rectè quidèm in 3. p. q. 54. art. 2. ad 3. placet. Eadem itèm ratio est [inquit] de omnibus particulis ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ pertinentibus. Sanguis autèm ille, qui in quibusdam Ecclesiis pro Reliquiis conservatur, non fluxit de latere Christi, sed miraculosè dicitur effluxisse de quadam Imagine Christi percussâ, vèl etiàm, ut ait Doctor in Quodl. 5. qu. 3. ad calcem art. 5. *aliàs* de Corpore Christi, hoc est *alio*, ut diximus, *tempore*, antè scilicèt Passionis tempus, & miraculosè quidèm, ut dicitur de sanguine, qui Parisiis ostenditur, de novo à Deo creatus, & ab unâ Hostiâ gladio per quendam Judæum vulnerata effusus. De sanguine itèm miraculoso ex Hostiâ ob alias causas effuso monimenta variis in locis conservantur.

Sanguis nutrimentalis est humor crudus.

Cajet. in 3. p. S. Thom. q. 54 art. 2.

De sanguine autèm nutrimentali [quem cum Cajetano in 3. p. q. S. Thom. q. 54. art. 2. humorem crudum nondùm redactum perfectè in sanguinem, qui pars hominis est, appellamus] aliquid apùd nos forsàn permansit; Sed cùm eodem Cajetano ibidèm absquè ullâ penitùs hæsitatione affirmamus, talem Christi sanguinem nutrimentalem etiàm in Passione effusum non esse unitum Verbo Dei personalitèr, quià talis sanguis nunquàm fuit actu pars sanguinis, qui est de naturæ humanæ veritate, verùm enim verò, an talis sanguis in Christi Corpore tempore Passionis fuerit inventus, dùm sanguis effunderetur, & an aliquid in Terrâ de tali sanguine Christi inveniatur, Cajetanus ipse subdubitat, dicens: *Hæc magis divinare, quàm affirmare possumus*. Ideò ut nullus pertinax in propriâ opinione inveniatur, nullus dubia pro certis affirmet, sed piè dubitando devotionem suam prosequatur.

Joannes à Turrecremata Cardinalis Sabinensis in 3. p. Decreti dist. 2. de Consecratione, sanguinem Christi in Crucis ligno effusum nullo modo in terris reperiri sentit, id quod & fusissimè quidem, multis comprobat rationibus, & ad argumenta nostræ opinioni adversantia respondet; quibus dissolutis, affirmativam confirmat opinionem nostram rationibus munitam evidentissimis in quæstionibus Evangelii in die Resurrectionis Domini quæst. 3. Bartholomæus autèm à Medina in 3. p. S. Thomæ ait hunc in modum: *Licèt Sanguis Domini fuerit pars humanæ naturæ, & totus unitus Verbo Divino, non tamen totus fuit reassumptus in Resurrectione. Undè [inquit] sine errore, & absurditate aliquà potest concedi, quòd quædam particulæ sanguinis Domini nostri Jesu Christi perseverent in terrâ apùd nos, etiàmsi modò non maneant unitæ Verbo personalitèr. Et illa sententia (quod Christus assumpsit, nunquam dimisit) exponenda est de partibus, quæ secundùm se totæ pertinent ad veritatem, & integritatem humanæ naturæ. quemadmodùm, & capilli erant partes humani corporis, & uniebantur Verbo Divino hypostaticè, at non omnes reassumpti sunt, sed tantùm illi, qui ad ornatum spectabant. Ungues quoquè partes erant humanæ naturæ in Christo, sed non omnes ungues secti reassumpti sunt.* Hæc Medina, cujus opinionem aut sententiam de quibusdam sanguinis guttis, vel potiùs de colore sanguineo in Lanceâ, Spinis, Clavis, & in Cruce relicto intelligendam esse opinor.

Turrecrem. 3. p. Decreti dist. 2 c. Imit.

Medina 3. p. q. 54. art. 2.

Explicatio Axiomatis Theologici.

Capilli, & ungues.

De sanguine in Arâ Sanctissimæ Crucis effuso varia variis in locis monimenta [ut ajunt] conservantur, & præsertim Romæ in Ecclesiâ Lateranensi, Venetiis in Ecclesia S. Marci, Mantuæ in Ecclesiâ S. Andreæ, Rupellæ Franciæ in Ecclesiâ Fratrum Minorum, necnon in Cappellâ Regis Franciæ, atque aliis in locis. In Civitate Nuremberg Alemaniæ Longini ferrum sanguine aspersum, in Sabaudiâ Linteum, quo Christi Corpus fuit involutum, & in eo extat figura corporis à sanguine ipsius relicta.

Quæ de Christo in Ecclesiis asservantur.

Sanguis miraculosus Venetiis in Ecclesia S. Marci.

Hujus generis monimenta Catholicæ S. Thomæ doctrinæ adversantur; proindè qui opinionem Doctoris Angelici hac in re non sequuntur, hisce persuasi monimentis, ut suam opinionem aliquâ ratione firmatam magis probabilem, magisque suasibilem reddant, hac utuntur ratione dicentes, aliquid de sanguine in Arâ Crucis effuso hisce in terris remansisse, quia corpora gloriosa non indigent tantò sanguine, quanto indigent non gloriosa: quia sanguis in corpore duo facit; præbet scilicèt nutrimentum, & est materia, & vehiculum spirituum. Quatenùs dat nutrimentum

Argumêtum Adversariorum.

Sanguis vitalis, & nutrimentalis quid sit.

tum, appellatur sanguis *nutrimentalis*; quatenùs autem est materia, & vehiculum spirituum nuncupatur *sanguis vitalis*. Sed corpora gloriosa non indigent nutrimento: Sufficit ergò (inquiunt Adversarii) sanguis vitalis. Cùm autèm Christi Corpus resurrexerit gloriosum; Christus (ut Adversarii volunt) minùs sanguinis reassumpsit in Resurrectione, quàm haberet, dùm passus fuit.

Argumenti solutio lib. 4. Sent.

Nos autèm contrariam opinionem tuentes cum doctrina S. Thomæ hunc in modum respondemus: Quamvìs corpus gloriosum tanto sanguine nutrimentali proptèr nutrimentum non indigeat, indiget tamèn, ut ait S. Thomas in lib. 4. Sentent. & præsertìm in solutione unius Argumenti, vel proptèr perfectionem naturæ, vel proptèr naturalis virtutis ostensionem, vel proptèr venas corporis implendas, quæ non debent remanere vacuæ, sed plenæ, non superfluitatibus, sed nobilibus humoribus, purissimo scilicèt sanguine. Sanguis autèm vitalis non sufficit implere, nisi arterias, quæ sunt subtiliores. Nec sanguis vitalis, quatenùs materia spirituum, ac nutrimenta eorum, est superfluus in corpore glorioso, quamvìs post resurrectionem spiritus non generentur, nec resolvantur; quia sanguis vitalis in corpore glorioso est contentivus, & conservativus ipsorum, ut Dominicus de Dominicis Episcopus Torcellanus, & rectè quidèm ait in Tract. de Christi sanguine. Addè etiàm, quòd etiàmsi in corpore glorioso non remaneat sanguis tamquàm alimentum ejus; remanet tamèn, ut ostendat naturæ humanæ veritatem, & ut illud pulchrum. Debitoque colore appareat, ut ait Hieronymus de la Rua.

Dominicus Episcopus Torcellanus in Resp. ad 3. arg.

S. Thom. Quodl. 3. q. 2. art. 5.

Quamvìs itèm comestio Christi Domini post Resurrectionem, ut ait S. Thomas in 3. Quodlib. quæst. 2. art. 5. fuerit vera veritate significationis, & naturalis speciei, ad humanam in eo naturam significandam, veramque Resurrectionem indicandam [quià comestio illa fuit actio vera à principiis speciè naturalis comestionis dependens] vera tamèn non fuit veritate incorporationis: quoniàm Christus post Resurrectionem, cùm esset extrà generationis, & corruptionis statum, corpus habens gloriosum, cibum illum in præjacentem materiam, vel in aerem, vel in vaporem resolvebat, sicut sol aquam in vapores convertere, aut resolvere solet. Comestio autèm talis, uti diximus, fuit vera; etiàmsi comestionis effectus, qui est conversio in comedentem, non sequatur. Sicut vox, quamvìs non audiatur, veritate tamen naturalis speciei, quatenùs debitis Instrumentis, & ex ore Animalis, cum aliquâ imaginatione proferentis formatâ, vera esse censetur. Hæc de Christi Domini comestione post Resurrectionem, occasione suadente, hactenùs, ut eo, undè digressi sumus, revertamur.

Quòd autèm verus, & prætiosus Christi Domini Sanguis in Cruce pro Redemptione generis humani effusus, hìsce in terris non remanserit, hac deniquè ratione comprobatur, & confirmatur. Nàm si talis apùd nos remansisset sanguis, in die Judicii, vel corrumperetur, vel reassumeretur à Christo Domino. Sed neutrum est dicendum; ergò non remansit. Primum affirmari non potest propter illud Psalmi de Christi Corpore scriptum. *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*: nec itèm secundum: quià si reassumeretur, in Dei Judicii reiteraretur ejus resurrectio, quæ ut ait Joannes à Turrecremata, reiteranda nullo modo censetur. Prætereà si talis tunc Sanguis reassumeretur, ut superfluus foret, vel Corpus ejus ad illam usquè diem fuisset imperfectum, quià Sanguis ille pertineret ad naturæ humanæ perfectionem. Cùm verò utrumque falsum sit, talem Christi Sanguinem nullo modo hìsce in terris remansisse, dicas necesse est.

Psalm. 15.

Turrecrem. quæst. 3. in die Resurrectionis tract. 2.

Alia in utramque propositæ quæstionis partem argumenta cum solutionibus eorundem pro affirmativâ parte confirmandâ, & pro contrariâ infirmandâ in medium afferre possem; ea tamèn brevitatis causâ silentio prætereunda censetur, conclusione affirmativâ initio propositâ ad mentem S.Thomæ, rationibus jam satis comprobatâ, & roboratâ. Reliquum est igitùr, ut ea, quæ juxtà S.Thomæ doctrinam sparsim dicta sunt, summatìm repetamus, & concludamus, appendiculâ quadam accedente de iis, quæ Christi Corpus tetigerunt, coloreque sanguineo conspersa, ac cruentata in Ecclesiis conservantur, & venerantur.

Epilogus de toto Sanguine in Resurrectione reassumpto.

CHristus resurgens totum Sanguinem vitalem, quem in Arâ Sanctissimæ Crucis effudit, quique ad humanæ naturæ veritatem, & perfectionem pertinebat, reassumpsit. Sanguis verò, qui in Ecclesiis ostenditur, vel est Sanguis miraculosus ex Imagine Christi Crucifixi percussâ, & miraculosè quidèm effusus; vel est Sanguis ad veritatem manifestandam, infidelitatemque alicujus indicandam, atque ad Populorum devotionem excitandam, proùt res, vel occasio postulabat, è Christi Corpore, hoc est, ex Hostiâ ipsâ miraculose itèm effusus. Sanguis autèm, vel ipsius color Sanguineus, quo Passionis Instrumenta cruentata cernuntur, & variis in locis conservantur, particulæ scilicèt crucis, clavi, spinæ, lanceæ ferrum, & aliquid vestium, idque genus alia, est sanguineus color sanguinis illius, qui fluxit è Christi Corpore Cruci affixo.

Parergon Corollarium.

De Adoratione Latriæ.

HÆc in Epilogo enarrata tamquàm Christi Reliquiæ, ac tamquàm aliquid Christi fuerit, vel Christum, vel Imaginem ejus repræsentans, atque etiam ratione contactus, latriæ adoratione sunt adorandæ,

Silvester in Aurea Rosa. randæ, ut ait Silvester de Prierio in Aureâ Rosâ Tract. 3. in Evangelia quæst. 34. ubi Sanguinem item superfluum, si talis in terrâ reperiatur, Latriæ adoratione adorandum esse ait ex consensu Joannis Domini Cardinalis, & Joannis de Poliaco Doctoris Parisiensis, dummodò Sanguis ille fluxerit è Christi Corpore, idemque affirmat de Sanguine, qui ex Imagine Christi, vel ex Hostiâ fluxerit consecratâ, quæ repræsentat Christi Passionem, & Christi gratia adoratur. Quoniàm verò Latria uni Deo debetur, ut omnem rejiciat scrupulum, quadrupliciter aliquid Latriæ adoratione adorari ait: Primò adoratur Deus, Pater scilicèt, Filius, & Spiritus Sanctus. Secundò quia est in supposito Divino, ut Humanitas Christi, & Sanguis Divinitati unitus. Tertiò, quia est Imago prædictorum, ut Crux. Quartò, quia tetigit Christum, tamquàm aliquid ejus, ut vestes, clavi, spinæ, lancea, & id genus alia. Dicitur autèm aliquid ejus, ad manus Crucifigentium, qui eum tetigerunt, excludendas. Dicitur enim ejus esse aliquid, quod possedit, vel quo usus est ipse, vel alii circà ipsum, dummodò non sint partes rationalis Creaturæ. Hinc isto quarto modo, ratione contactus, Sanguis nunc Divinitati non unitus, Latriæ adoratione adorari debet, ità etiàm Capilli, atque hujus generis alia. Si enim Crux, quæ Christum tetigit, & prout Christi Sanguine cruentata, Latriæ adoratione adorari debet, quatenùs ejus Imago, & quatenùs eum tetigit; quantò magis ipse Sanguis, qui fuit pars Corporis, & Deitati unitus? eodem modo esset adoranda aqua illa, quæ ab ejus latere fluxit, si quà inveniatur, quatenùs tetigit Christum, eumque lanceatum repræsentat. Hæc ex Silvestro de Prierio in quæst. nupèr citatâ. Et hæc dicta sufficiant de toto Sanguine in Arâ Sanctissimæ Crucis effuso in Resurrectione reassumpto.

Primus modus. Secundus. Tertius. Quartus.

Quamvis de totius Sanguinis in Sanctissimæ Crucis ligno effusi, & ad perfectionem, integritatemque humanæ naturæ pertinentis reassumptione, affirmativam tueamur partem; non desunt tamen, qui negativam comprobare conentur, tam ex iis, qui nunc vitam degunt, quàm ex iis, qui nostram præcesserunt ætatem. Nec propterea, qui hanc, vel illam sequuntur partem, hæresis ullam sibi contrahunt notam, quia nihil unquàm hac de re ab Ecclesiâ Catholicâ definitum, aut Decretum fuit, ut infrà demonstrabimus, etiàmsi in Directorio Inquisitorum, quod Nicolaus Eymericus edidit, alitèr legatur: Directorii namquè Auctor in decimâ secundæ Partis quæstione, articulo primo, ait, quemdam, (qui Barchinonæ in Catalonia prædicabat, Divinitatem in Christi Sanguine, qui in ligno Sanctissimæ Crucis effusus fuit, non remansisse, & ex consequenti Sanguinem illum non fuisse deificatum) jussu Clementis VI. abjurasse, habito priùs hac de re Magistrorum, aliorumque peritorum hominum Concilio. Ex hujus generis opinionè, tamquàm hæreticali Barchinonæ publicè condemnata colligitur opinio eorum, qui negativam tuentur partem, hoc est illorum, qui totum Sanguinem in Sanctissimæ Crucis ligno effusum, non fuisse reassumptum, quasi non totum salubritèr, idèst meritoriè, & utilitèr effusum: quià talis Sanguis, cum sit de veritate humanæ naturæ, ut ait Silvester in Aureâ Rosâ, secundùm omnes fuit reassumptus. Nam, ut inquit S. Thomas in lib. 3. Sententiarum dist. 2. *Divinitas non mansit unita, nisi reuniendis, vel reassumendis*. Quòd autèm erronea sit opinio eorum, qui totum Christi Sanguinem in ligno Sanctissimæ Crucis effusum in Resurrectione non fuisse reassumptum; & illum, qui in Terrâ remansit, Divinitati non fuisse unitum, nec propterea adorandum colligitur ex Directorii loco nupèr laudato, aut citato, nec non ex Aureâ Silvestri Rosâ tract. 3. in Evangelia qu. 31.

Direct. Inquis. part. 2. quæst. 10.

Anno Domini 1351.

Silvester tract. 3. in Evang. qu. 31.

S. Tho. lib. 3. dist. 2.

Silvester ubi supra.

Quòd itèm dicta opinio non sit erronea, probatur septem rationibus, quarum prima sumitur ex quatuor Pii II. Brevibus, in quorum primo, sub anno ipsius Pontificatus V. scribit, Beatum Jacobum de Amandulâ Piceni, seù Marchiæ, qui talem doctrinam prædicaverat, esse Catholicum, & non suspectum de fide. In secundo, eodemque Pontificatus Anno, dicit eam Sententiam à Sede Apostolicâ non esse definitam; & proindè Beatum Jacobum non posse haberi hæreticum, nec suspectum de hæresi. In tertio, eodem itèm Anno, scribens ad omnes Fratres Minores, dicit. Beatum Jacobum esse Catholicum, & non suspectum &c. In quarto, sed in sexto sui Pontificatus Anno, dicit, se non definivisse, nec authenticare voluisse processum Barchinonæ factum tempore Clementis VI. & quamvis hoc Breve non videatur esse Originale, sed ejus copia, est tamèn antiquum.

Anno Domini 1462.

Secunda ratio sumitur ex disputatione habitâ de hac re coram Pio II. & Cardinalibus; quam Disputationem diffusè conscriptam reliquit ipse met Pius in suo Commentario rerum à se gestarum lib. 11. pag. 511. usque ad pag. 537. Nam si Clemens VI. hoc definivisset, non revocasset publicè in dubium, nec indecisum reliquisset; præsertìm verò cùm in ipsâ Disputatione mentionem faciat de Clemente VI. ex Directorio Inquisitorum lib. 11. pag. 520. Quamvis autèm Pius II. in Sententiam Prædicatorum inclinaret, nihil tamèn fuit definitum, & per Brevia sua minoribus videtur indulgere, ut juxtà quorundam Doctorum suorum sententiam eam opinionem tenere possent.

Tertia ratio sumitur ex schedulâ repertâ intèr Beati Jacobi scripta, quæ manu ejusdem propriâ creditur conscriptâ, ubi dicit suam causam commissam fuisse duobus Cardinalibus Protectoribus Ordinum, Beati scilicèt Dominici, & Beati Francisci, ac tandèm Processum factum Barchinonæ inventum fuisse falsum, & Inquisitorem Brixiæ fuisse condemnatum, ut à Beato Jacobo veniam peteret, idque factum fuisse scribit.

Quarta ratio sumitur ex libro de Christi

Sanguine, quem librum Sixtus IV. vel antè Cardinalatum, ut colligitur ex principio, & fine ipsius libri, vel in Cardinalatu edidit, & Clem. VI. vel Paulo II. dedicavit: Et in eo libro defendit opinionem Beati Jacobi tamquàm veram. Quod certè non fecisset, si fuisset condemnata à Clemente VI. & Pio II.

Quinta ratio sumitur ex eo, quòd post mortem Clementis VI. Alphonsus Tostatus Episcopus Abulensis in Hispaniâ defendit opinionem eandem: & post mortem Pii II. Gabriel Byel in explicatione Canonis Missæ eandem opinionem defendit.

Sexta ratio sumitur ex libro de vitâ Beati Jacobi Sixto V. dedicatâ, in qua apertè narratur, quomodò B. Jacobus obtinuit victoriam, & fecit miracula in confirmationem suæ opinionis: & in signum talis victoriæ Imago ejus Beati depingitur gestans manu dextrâ calicem Sanguine plenum. Si autèm hæc opinio fuisset condemnata à Sede Apostolica, non fuisset permissum, ut liber talis ederetur; multòque minùs fuisset permissum, ut Imagines ità depingerentur jamindè à centum, & amplius annis ad hæc usquè tempora.

Septima ratio sumitur ex eo, quod Beatus Jacobus post hanc controversiam claruit multis miraculis in vitâ, & post mortem. Hinc Leo X. concessit, ut publicè invocaretur, indulgentiasque concessit. Itaquè si vera esset attestatio directorii, Jacobus, de quo loquimur esset Hæreticus, & Pius II. Sixtus IV. & Leo X. hæretico favissent, & Deus ipse fecisset miracula in favorem hæretici: quæ omnia absurdissima sunt, & nullo modo concedenda.

Ex omnibus hisce rationibus colligimus, hanc quæstionem de totius Christi Sanguinis reassumptione nondùm fuisse decisam, & locum Directorii citatum emendandum, vel explicandum esse.

DE

DE PRÆPUTIO CHRISTI DOMINI

In Resurrectione reassumpto,

Et in Basilicâ Lateranensi asservato.

CHRISTI Domini Corpus (ut omnes, quod sciam, constantèr fatentur) integrum, ac perfectum, cunctisque solidis constans partibus ressurrexit: Immò cum Francisco Svarez, quòd tale Christi Domini Corpus ressurrexit, de fide esse omninò affirmo. Quamvis autèm hæc veritas multis testimoniis, & rationibus comprobari possit; hanc tamen comprobationem, tamquàm veram, & ab omnibus concessam, brevitatis gratiâ silentio prætermittendam censeo, ut statim ad partes Corporis integrales accedatur.

Franciscus Suarez 3. p. tom. 2. qu. 54. disp. 47. sect. 1.

De Solidis humani Corporis partibus.

PArtes humani Corporis integrales, & quidèm solidæ; quæ ità vocantur, ut per hoc nomen à Sanguine, atquè ab aliis humoribus distinguantur; sunt (cunctis membris subintellectis) caro in primis, ossa, dentes, ungues, capilli, & pili barbæ; nervi, & intestina; & prætèr membra extrinseca, etiàm intrinseca, & principalia quidem, cerebrum scilicèt, hepar, & cor. Quæ sanè omnia ad naturalem humani Corporis integritatem pertinent, & ab animâ rationali informari censentur, pilis barbæ, capillis, & unguibus exceptis, ut majorum Philosophantium parti placet. Hæc enim, quamvis ad integritatem pertineant, vel saltèm ad ornatum, & ad complementum humani Corporis plurimùm conferant, ab animâ tamèn rationali informari non censentur, sicut multi Philosophi volunt; proindè veræ Corporis partes non esse dicuntur, sed potiùs, ut ait Hieronymus de la Rua in controv. 4. habent substantiam à Corpore distinctam, seque habere dicuntur respectu Corporis, sicut se habet vestis respectu vestiti, ac tamquàm ornamentum respectu rei ornatæ: Ungues namque, capilli, & pili barbæ, ut idem Hieronymus inquit, non vivunt, sed crescunt, & augentur per naturæ expulsionem; propterea inanimata esse dicuntur. Non desunt tamèn qui opinentur ea esse animata, quantùm ad principium tantùm, vel quantùm ad solam radicem, qua continuatur carni, ut Dominico de Dominicis Episcopo Torcellano in Tractatu de Sanguine Christi, placet, qui inconveniens non esse ait, si alicujus continui pars una sit animata, altera verò non itèm, ut de virgâ hoc esse constat, cujus medietas una est viridis, altera verò sicca: quę sanè virga secundùm quantitatem, continua est, non autèm secundùm formam substantialem. Istùcipsum de pilis barbæ, de capillis, & unguibus dicendum videtur: ea enim partìm animata sunt, partìm verò non itèm.

Vngues capilli, & pili barbæ, nervi, intestina, & omnia membra ad integritatem humani Corporis pertinent.

Hieronym. de la Rua controv. 4.

Vngues capilli, & pili non vivunt. Hieronym. de la Rua.

Dominicus Episc. Torcellanus art. 1.

Virgæ exemplum.

Quamvis ergò hæc tria non sint veræ Corporis partes, vel ad humani Corporis integritatem non pertineant; ea tamèn tamquàm Corporis humani ornamenta in Christi Domini Corpore fuerunt reassumpta. Aliæ namquè partes (prætèr eas, quæ ad Corporis humani spectant integritatem) pertinent ad ornatum, velutì sunt pili barbæ, capilli, & ungues; Aliæ verò ad naturæ pertinent necessitatem, ut saliva, sudor, & alia excrementa. Illæ igitùr partes, quæ in Christi Domini Corpore fuerunt ad ornatum, post Resurrectionem in eo manserunt; Si enim omnes homines cum capillis, & pilis barbæ, atque unguibus non superfluis, ac sectis, sed cum eis, quibus forma, & humanus decor perficitur, sunt resurrecturi, ut S. P. Augustinus rectè colligit ex eo Lucæ cap. 21. *Capillus de capite vestro non peribit*; Multò magis Christum Dominum, ad cujus mensuram, & ætatis plenitudinem omnes electi surrecturi creduntur, cum earumdem partium ornatu surrexisse credendum omninò est.

Vngues capilli, & pili barbæ resumendi.

Saliva, & sudor.

Lib. 22. de Civit. cap. 19.

Dentes itèm atquè intestina non turpibus replenda superfluitatibus, sed Sanguine purissimo, & aere in omnibus resurgentium corporibus reassumenda omninò censentur; Hinc multò magis in Christi Domini Corpore omnibus membris humanis decorato, reassumpta fuisse nemo inficias ire audebit: dentes enim & intestina cum cæteris membris tamquàm partes præcipuas, ad veram humani Corporis integritatem absque ullâ contro-

Dentes reassumendi.

Intestina reassumenda, & purissimo Sanguine replenda.

versiâ pertinere, pro comperto habetur. Illæ verò Corporis partes, quæ in Christi Domini Corpore ex corporis corruptibilis necessitate fuerunt [dicta scilicèt excrementa] in eo ampliùs non appăruerunt, cessante jàm corruptione, & corporis gravedine, acceptisque glorificati jam Corporis dotibus: quia ut ait Apostolus Paulus *seminatur corpus animale, surget spirituale: seminatur in ignobilitate, surget in gloria*.

Excrementa nō sunt reassumenda.

1.Corinth.15.

De Præputio reassumpto Scriptores.

HÆc de Solidis humani Corporis partibus ad ejusdem integritatem, seu perfectionem, vel saltèm ad ornatum pertinentibus, & à Christo Domino in Resurrectione reassumptis. Nunc reliquum est, ut de Præputio loquamur, nùm scilicèt ipsum in Resurrectione à Christo Domino fuerit reassumptum; diversi enim hac de re diversa senserunt.

Quamvis autèm multi Scriptores, qui de Salvatoris nostri Præputio loquuti sunt, ipsum in Ecclesiâ Lateranensi asservatum olim fuisse dicant; multi tamen hanc rem negant, vel sub dubio relinquunt, Deoque potiùs committendam, quàm temerè deffiniendam esse volunt. E' quorum in primis numero est Innocentius hujus nominis Tertius qui hac de re subdubitando loquutur hisce verbis:

Innocent.III. lib.4.de Myst. Missæ cap.30.

Quid de Circumcisione Præputii, vel umbilici præcisione dicetur? An in Resurrectione Christi similitèr rediit ad veritatem humanæ substantiæ? Creditur enim in Basilicâ Lateranensi asservari, licèt à quibusdam dicatur, quòd Præputium Christi fuit ex Hierusalem delatum ab Angelo Carolo Magno, qui transtulit illud & posuit Aquisgrani; deindè à Carolo Calvo positum est in Ecclesiâ Salvatoris apùd Carosium. Hæc Innocentius, qui, si ejus verba perpendantur, tam de loco in quo Præputium asservari creditur; quàm etiàm de ejus reassumptione subdubitat: Immò ad partem affirmativam, quòd scilicèt Præputium in Resurrectione Christi Domini fuerit reassumptum, declinare videtur. Dubitationem verò de utrâque tandèm re ità concludit: *Meliùs est tamèn Deo totum committere, quàm aliud temerè deffinire.* Quòd igitùr Salvatoris nostri Præputium in terris remanserit; vel si remanserit, in Basilicâ Lateranensi fuerit asservatum ex Innocentii sententiâ nihil certi affirmari potest, utroque sub dubitatione relicto.

Carolus Magnus. Carolus Calvus.

Quòd autèm Præputium à Christo Domino in Resurrectione fuerit reassumptum, ex Anastasio Episcopo olim Nicæno, satis apertè colligitur in Responsione ad Orthodoxorum aliquorum Christianorum Interrogationes, quæst. 67. hisce verbis: *Omninò autèm, & quibus novit rationibus, qui voluntariè fuit circumcisus, servavit id, quod fuit circumcisum, ut ipse quoquè, cum in eo non esset mancus, ac defectus, resurgeret plenus, & toto corpore, minimè obnoxius interitui. Nam nos quoquè in Resurrectione nostrum Corpus plenum recipiemus.* Hæc Anastasius Scriptor antiquissimus.

Biblioth. SS. PP. tom. 1. pag.105.

Huic adsimile illud est, quod in libello suo, sivè Carmine, *Josephina* Inscriptio, ait Joannes Gerson, vir [ut Tritthemius inquit] in divinis Scripturis eruditissimus, sententiâ certus & stabilis; consilio cautus, & dubiorum clarissimus interpres, qui floruit circà Annum Domini 1400. de Præputio itaquè reassumpto à Christo Domino loquitur in hanc verborum formam.

Io: Gerson p.2. dist.8. ad calcem.

Nondùm erat in Carne Pueri curata cicatrix Præputii, Pellis hæc portio scissa refertur Terris mansisse. Negas hoc alius: quia Christus [inquit] surrexit cum Carne, & Sanguine totus, Totum, quidquid erat, nos surrexisse fatemur Integrans hominis naturam, Pellis adempta, & cruor effusus. Sint talia (crede) resumpta, His supèr atque aliis sensus sit sobrius; . . . . Et tu . . . Dic ità, quod fidei pietas non derogat ulla, Consilium tale dat litera, &c.

Theophylactus in cap. 2. Lucæ præputium fuisse reassumptum sentit, dum in hæc verba inquit: *Inutilitèr quæritur, ubi sit abscissa illa particula. Nam quæ Scriptura tacuit, ea quærere non oportet, præsertìm ubi nulla utilitas. Dici autèm posset, quod quandò abscissum terram tetigit, illam quoquè sanctificarit, sicùt etiàm sanguis, & aqua, quæ ex latere ejus fluxerunt. Et videtur, quod servarit particulam illæsam, & in Resurrectione iterùm reassumpserit, ut hæc particula non inveniatur deesse. Quippè & nos in Resurrectione perfectum Corpus reassumpturi sumus.*

Theophylactus in cap. 2. Lucæ pag. 146.

S. Bonaventura in lib. 4. Sententiar. de Præputio Christi Domini loquens, affert in medium plures dicendi modos in hujus generis materiâ, hunc in modum: *Præputium, vel non fuit de Carne Christi secundùm speciem, sed divinâ dispensatione parum de carne secundùm materiam ibì fuit, ut daretur nobis in devotionem, sicùt reliquiæ, & sic dicendum est de sanguine; vel aliquid fuit de veritate; & illud resurrexit cum Christo, & illud est in Cælo; & residuum mansit. Aliqui tamèn dicunt, quòd circumcisi resurgent sine Præputio, quia illud signaculum est ad decorem. Et si tu obiicias, quòd totum resurget; dicunt, quòd verum est totum, quod spectat ad esse, vel pulchritudinem; & ideò non est instantia de Præputio. Quod autèm borum verius sit, difficile est scire; tamèn, quocumque modo dicatur, verum est, quòd totus Christus, idest perfectus, quantùm ad esse, & benè esse in Cælo est.* Hæc S. Bonaventura, qui tandèm ad partem de Præputio reassumpto affirmativam declinare videtur. Si aliquid autèm hisce in Terris de Præputio remanserit, illud non esse propriam corporis partem, sed pelliculam quandam innuere videtur, ut Medina interpretatur.

S. Bonavent. cap. 4. d. 32. dub. 2. litteral.

Resurgentes sine Præputio.

Gabriel Byel in supplemento quarti libri Sententiarum idem ferè sentit, dum dicit, *totum resurrexisse in Salvatoris nostri Corpore, & in nobis resurrecturum esse totum illud, quod ad humanæ naturæ veritatem, aut perfectionem, tam de Sanguine, quàm de Præputio pertinet.*

Byel. lib. 4. d.44. qu.1. ad calcem.

Bar-

Bartholomæus à Medina in 3. p. q. 54. art. 2. post explicatam S. Bonaventuræ opinionem ait: *Sed non videtur dubitandum, quin Christus habeat Præputium in Cælo.* Et infrà post traditionem de Præputio in Ecclesiâ Lateranensi asservato recitatam, & post aliquorum Doctorum opinionem dubitativam in medium allatam, ità asseveranter ait: *Sed quidquid sit de hoc, habeo pro certo Christum habere Præputium in Cælo, vel reassumptum idem, quod habuit in Terrâ, vel formatum ex alliâ materiâ.* Hæc Medina.

Bartholom. Medina in 3.p.4.Thomæ q.54. art.2.ad calcem.

Præputium reassumptû, vel idem, vel ex alia materia.

Francifcus Suarez in 3. p. q.54. disp.47. sect.1. post opiniones, & quidem varias recitatas, hac itèm de re fusiùs, & fortassè satis bellè loquitur, dicens; *Quia Præputium est particula humani Corporis ad ejus integritatem aliquo modo pertinens; Ergò non deest nunc Corpori Christi in Cælo; quia esset aliqua imperfectio, cujus nulla sufficiens causa fingi potest.* Hæc ibi Suarez. Quoniam verò nonnulli, ut Præputium à Christo Domino non fuisse reassumptum, sed hisce in Terris manere ostendant; omnes Beatos in Resurrectione habituros esse circumcisa Corpora opinando censuerunt; hanc opinionem de iis præsertim, qui in hac vitâ circumcisi non fuerunt, tamquàm fabulosam,& judaicam reiicit,idque prorsùs incredibile esse affirmat. Deindè inquit; *Cur humanum Corpus non habebit in Beatitudine omnem illam naturalem perfectionem, & substantialem integritatem, quam in primâ Creatione habuit, & in statu Innocentiæ haberet? Aut cur potiùs virile Corpus, quàm fæmineum ex parte aliquâ mutilum futurum erit? Quòd si in aliquo futurum est integrum, & sine ullo defectu, maximè in Christo.* Hæc Suarez, qui traditionem & historiam de particulâ Præputii in Ecclesiâ Lateranensi asservatâ sub dubio cum Innocentio III. relinquit. Deindè opinionem Byelis dicentis probabile esse, Præputium simùl manere in Terrâ,& in Corpore Christi, ibique reformari animâ rationali, & vivere; in terrâ verò inanime esse, confutat hisce verbis; *Sed mihi non videtur hoc credibile; non quòd existimem implicare contradictionem; sed quia nulla est causa tanti miraculi, nec probabile fundamentum, ut illud credatur.* Hæc ibidem Suarez, qui ut rationem S. Bonaventuræ magis probabilem reddat, ait hunc in modum; *Mihi dicendum occurrit, particulam illam Præputii formalitèr [ut sic dicam] esse de integritate Corporis, non autem materialitèr, idest, ut constans ex illâ individuâ parte materiæ, ex qua constabat Præputium in Circumcisione abscissum*, juxtà doctrinam generalitèr superiùs datam de veritate Resurrectionis; ubi ex Sententiâ S. Augustini, & S. Thomæ diximus, non esse ad veram Resurrectionem simplicitèr necessarium, ut omnes partes materiales Corporis ex eisdem numero partibus materiæ constent, ex quibus priùs constabant; sed sat esse, ut totum constet ex eâdem materiâ totâ; & ad majorem perfectionem satis etiàm esse, ut principales partes, seù organicę omninò eædem sint, & ex eâdem materiâ. Quòd verò minima aliqua materialis pars interdùm ex aliâ materiâ suppleatur, nihil obstat tàm veritati, quàm perfectioni Resurrectionis, præsertim si illamet materia fuit aliquandò pars ejusdem Corporis. *Sic* [inquit Suarez] *in præsenti dici potest Corpus resurgens habuisse Præputium formatum ex aliquâ parte materiæ illius, quæ aliquandò fuit in Corpore Christi, & per continuam nutritionem resoluta fuerat*: particulam verò illam, quæ in circumcisione abscissa fuerat, relictam esse in terris ad fidelium devotionem. Hoc modo [inquit Suarez, ut aliorum opiniones conciliet] *& salvatur perfecta integritas Corporis Christi resurgentis, & fides humana adhibetur traditioni asserenti, Christi Præputium manere in Terris: Neque in hoc* [inquit] *apparet ulla difficultas, vel inconveniens. Nam etiàm illamet particula tempore infantiæ abscissa, non constabat ex totâ materiâ necessariâ, ut restitueretur in eâ quantitate, quam corpus perfectæ magnitudinis requirit. Oportebat ergò addere aliquid materiæ; id scilicèt, quod in vitæ progressu acquisitum esset per nutritionem. Rursùs illamet particula materiæ, qua constabat Præputium in infantiâ fortassè, si tunc non fuisset abscissa, per continuam nutritionem fuisset resoluta, sicùt de materiâ aliarum partium est verisimile; ergò non oportuit assumere Præputium ex illamet materiâ. Et hoc est satis ad rem incertam; dummodò certò constet, Christi Corpus in Cælo hac parte non carere.*

Suarez qu.54. art.4. disp.47. sect.1.

Opinio de Resurrectione sine Præputio.

Byel ubi suprà.

Præputium animatum,& inanimatum

Ratio S. Bonaventuræ probabilior redditur.

Partes non eædem numero.

Conciliatio.

Præputium in infantia non constabat ex tota materia.

Hæc Suarez, & ut varias conciliet opiniones, præsertim verò, ut rationem, & opinionem S. Bonaventuræ magis probabilem reddat. Quarè hunc in modum Præputium hisce in terris manere, nec tamèn Christi Corpus absquè Præputio in Cœlo esse ostendit. Favet itèm traditioni de Præputio in Ecclesiâ Lateranensi asservato; & Christi Corporis integritatem, vel humanæ naturæ veritatem esse demonstrat; probabilissimâque ratione utrumque in suo robore satis bellè conservat.

Præputium in Terra, et in Cœlo.

De Præputio in Basilicâ Lateranensi asservato, Historia pro traditione conscripta.

AD illam de Præputio Domini in Basilicâ Lateranensi asservato traditionem, & historiam juvandam, atquè confirmandam, non desunt, qui dicant, Præputium ipsum à Beatâ Mariâ sempèr Virgine, Christi Domini Matre, summâ diligentiâ, & veneratione fuisse asservatum. Id quod per se verisimile est, ut ait Suarez, necnon charitati Virginis consentaneum censetur.

Præputium à B. Virgine servatum.

Suarez.

Huic itèm Historiæ, ac traditioni favet illud, quod in Sexto Revelationum S. Birgittæ libro scriptum invenitur hisce verbis: *Maria ait: Cùm filius meus circumcideretur, ego membranam illam in maximo honore servabam, ubi ibam. Quomodò enim ego illam traderem Terræ, quæ de me sinè peccato fuerat generata. Cùm tempus vocationis meæ de hoc Mundo instaret, ego ipsum commendavi Sancto Joanni custodi meo, cum sanguine illo benedicto, qui remansit in vulneribus ejus, quando deposuimus* cum

S. Birgittæ revel. lib. 6 cap.112.

ssum de Cruce. Post hos Sancto Joanne, & Successoribus ejus sublatis de Mundo, crescente malitiâ, & perfidiâ, fideles, qui tunc erant, absconderunt illum in loco mundissimo sub terrâ, & diù fuit incognita, donec Angelus Dei illum amicis Dei revelavit. O' Roma, ò Roma, si scires, gauderes utiquè: Immo si scires flere, fleres incessantèr, quia habes thesaurum mihi carissimum, & non honoras illum. Hæc ibi S.Birgitta, cujus verbis traditio extat, & historia de Præputio, quod Carolo Magno ab Angelo in Jerusalem revelatum fuit, & à Carolo Magno ad Aquisgranum fuit asportatum, Deindè Romam multos post annos delatum, ut etiàm refert Sixtus IV. in libro de Sanguine Christi, veritate septimâ. Sixtus IV.

Quòd autem Præputium in Basilica Lateranensi fuerit asservatum, multi sanè scriptores, tàm veteres, quàm recentiores testantur. Id quod etiàm ex vetustissimis libris, qui in Archivo Lateranensi asservantur, constat; In direptione autèm Urbis cum cæteris rebus a militibus fuit ablatum: deindè Calcatam non procùl ab Urbe sitam, Calcata. asportatum, ubi nunc extare dicitur, ut ex processu constat, superioribus annis præstito; necnon ex eo quod in hanc rem scripsit Cardinalis Toletus, qui in secundo Evangelii Lucæ capite interpretando, in quo sermo habetur de Christi Domini Circumcisione, multa pro hac re comprobanda conscripsit. Tolet. in cap. 2. Lucæ.

Epilogus de Præputio Christi Domini in Resurrectione reassumpto, & in Basilicâ Lateranensi asservato.

QUæ intèr se pugnare videntur de Christi Domini Præputio reassumpto, & in terris asservato per distinctionem conciliantur. Unum enim, & idem distinctis in locis, ac diversis esse duobus modis intelligi potest; hoc est, vel idem numero, vel idem specie. Primo modo nonnisi supranaturalitèr per potentiam divinam concedi potest. Nam sicùt Deus juxtà S. Thomæ, & omnium Theologorum sententiam suâ virtute, ac potentiâ facere potest, ut duo simul corpora eodem in loco supernaturaliter sint, duæque contrariæ item qualitates, passibile scilicèt, & incorruptabile supernaturalitèr futurum sit in damnatorum corporibus, quæ semper incorrupta manebunt, alterationi, & passioni obnoxia; ita suâ Deus potentiâ, & virtute facere potest, ut unum, & idem Corpus quantum, diversis in locis supernaturaliter existat. Præputium tamen non sic se habet, quia non idem numero, sed idem specie in Cœlo, atque hisce in terris manet. Nam si Præputium apùd nos conservetur (id quid ad fidelium devotionem factum esse piè creditur) illamet membranæ particula, seù pellicula abscissa in Circumcisione hisce in terris remansit. Quoniàm verò particula membranæ illa tempore infantiæ abscissa, non constabat ex totâ materiâ necessariâ, sivè quantitate, quam Corpus perfectæ magnitudinis requirebat, quamque in vitæ progressu

Suarez 3. p. qu. 55. disp 48. sect. 5. Duo corpora in eodem loco, & unum, & idem corpus in diversis locis.

per continuam acquisivisset nutritionem; Præputium juxtà propriam Corporis perfecti magnitudinem, non idem numero, sed idem specie, hoc est, ex eâdem sui Corporis carne, ac pelle in Resurrectione reassumpsit, ut ratio maximoperè postulabat. Si enim, ut Theologi volunt, Adam, & Beati omnes tam circumcisi, quàm non circumcisi, corpora in Resurrectione habebunt integra absquè etiam hujusce partis defectu; id multò magis de Christo Domino credendum.

Præputium reassumptum & asservatum non idem numero, sed specie.

Beati omnes Corpora habebunt integra.

In re itàque tam incertâ hunc in modum non solùm variæ scriptorum opiniones conciliantur, sed etiàm Corporis Christi resurgentis perfecta salvatur integritas, & fides humana adhibetur traditioni, quæ Christi Domini præputium in terris manere affirmat, ex eâ præsertìm historiâ, quam Viri graves, quos hoc in loco brivitatis causâ silentio prætermittendos censemus, scriptam reliquerunt, Revelatione Sanctæ Birgittæ accedente.

Hæc de Præputio, quatenùs incerta patitur res, dicta sufficiant, variis opinionibus conciliatis.

Parergon Corollarium de Præputio Christi Domini in Resurrectione reassumpto, & in terris relicto; deque hujus adoratione.

QUamvìs illud Theologicum de Divino Verbo Axioma, *quod semel assumpsit, nunquàm dimisit*, non propriè de pelliculâ illâ abscisâ in circumcisione; sed de naturâ humanâ primò assumptâ, & de partibus essentialibus, ac principalissimis ad propriam naturæ humanæ veritatem, & integritatem pertinentibus, quæ sunt Corpus: & anima, intelligendum sit, tamèn etiàm de ipsa pelliculâ, sivè Præputio adimpletum esse constat. Christus enim in Resurrectione reassumpsit Præputium juxtà, uti jam diximus, quantitatem, quam Corpus perfectæ magnitudinis requirebat, pellicula illa, quæ fuit in circumcisione abscissa, in terris relicta, quippè quæ non propriè pars Corporis erat, nec ità abscissa Divinitati vnita censetur, sicùt unita sempèr fuit Corpori ejus in sepulcro, & animæ apùd inferos. Nam eadem Christi Persona, sicùt universa Theologorum fatetur schola, in illo triduo apùd inferos fuit, & in sepulcro jacuit. Quamvis autèm pellicula illa ad fidelium devotionem in terris relicta, Divinitati unita esse non censeatur, ut Theologi volunt, ea tamèn, tamquàm olim particula quædam Christi Domini Corporis, quod sempèr fuit, & est Divinitati unitum adoratione Latriæ adoranda est juxtà quartum adorationis Latriæ modum, quem explicavimus in Commentario nostro suprà posito de toto Christi Sanguine in Resurrectione reassumpto. Hæc de Christi Domini Præputio mihi dicenda videbantur. Quæ sanè omnia melioris Judicii censuræ subjecta esse volo, ac declaro. Errare enim possum, correctionem subire paratus, ut errata si quæ in hoc

Axioma Theologicū.

Eadem Christi persona in sepulcro, & apud inferos.

Particula præputii non unita Verbo.

in hoc reperiantur Commentario, ex charitate christianâ corrigantur, & emendentur.

Quæritur, quid fiet de Præputio in die Judicii, si in terris remansisse concedatur.

SUnt, qui velint Præputium in Christi Corpus resolvendum sine magnâ mutatione, sicuti fieri posse colligitur ex eo, quod S. Thomas scriptum reliquit 3. p. quæst. 55. art. ultimo de cibo sumpto post Resurrectionem ejusdem Christi Domini.

Alii verò, qui pelliculam illam ad integritatem speciei non pertinere volunt, incinerandam esse post diem Judicii opinantur, dicentes cum S. Bonaventura, Judæos remansuros cum ipso signo Circumcisionis. Id quod etiàm intelligendum esse dicunt de Præputio Christi Domini, qui est remansurus cum cicatricibus in signum Passionis. Ipsa verò incineratio facilè colligitur ex Sententiâ Thomistarum, qui ponunt resolutionem usquè ad materiam primam.

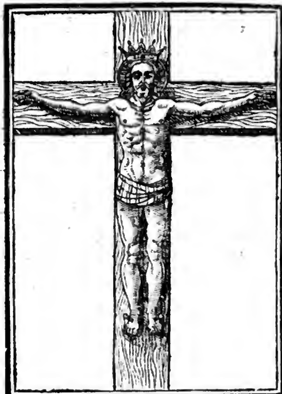
Alii deniquè, & fortè melius, in aliquâ parte Cœli dictam pelliculam conservandam esse volunt, si illa in terris remansisse concedatur: Nam si in terris remansit, constat eam ad hanc usquè diem miraculosè non esse incineratam, sed conservatam. Ergò post diem Judicii conservabitur in aliquâ parte Cœli, sicùt gravissimi Auctores faciendum esse credunt de Cruce, & de Mysteriis Passionis Christi Domini. Quæ in die Judicii præcedent, deindè in Cœlo conservabuntur, ut ipsi opinantur, & rationabilitèr quidèm.

DE

Imago Crucifixi cedrino ligno à Nicodemo ex [a] Pharisæis homine, & ex Principibus Judæorum uno, [b] Discipuloque Christi Domini antè Passionem occulto, incisa, & Lucæ asservata.

(a) Io: 3. & Gloss. Intelin. (b) Nic. Lyr. in c. 19. Io:

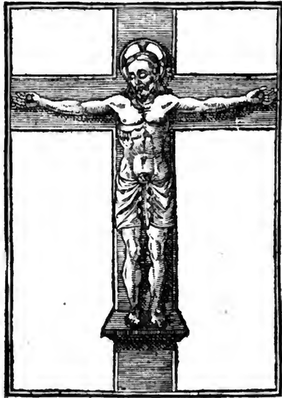

Imago Crucifixi cedrino itèm ligno à S. Luca Evangelista, & [a] individuo S. Pauli omnis peregrinationis Comite, incisa, & Siroli propè Anconam asservata.

(a) S. Hier. de vir. ill. & Lyr. in 2. epist. ad Timoth. 4.

Imago Crucifixi tempore Joannis Papæ VII. opere musivo suprà Portam Sanctam, ad interiorem veteris Basilicæ Sancti Petri partem, olim repræsentata circà Annum Dom. DCCVI.

Imago Crucifixi argentea in Sacrario Basilicæ S.Petri asservata, quam Carolus Magnus Imperator, à Leone III.Pont.Max.Romæ coronatus, eidem Basilicæ dono dedit, circà Annum Dom. DCCCXV.

DE

DE PARTICULA
EX PRETIOSO, ET VIVIFICO LIGNO
SACRATISSIMÆ
CRUCIS
SALVATORIS
JESU CHRISTI
DESUMPTA

Sacris Imaginibus, & Elogiis eodem Ligno incisis insignita, & in Apostolico Sacrario asservata.

COMMENTARIUS.

Res proposita declarandæ.

DE Particulâ ex pretioso, & vivifico Ligno sacratissimæ Crucis Salvatoris nostri Jesu Christi desumptâ nos verba facturi, de ipsius primùm Particulæ antiquitate, atquè inventione loquemur, luculentissimis in hanc rem testimoniis adhibitis, & in medium allatis.

Deindè cujusnam Arboris fuerit Lignum Sanctissimæ Crucis, opiniones diversorum Scriptorum, rationibus eorundem recitatis, ostendemus.

Tertiò Imagines, & literas in eâdem Ligni Particulâ incisas declarabimus.

Quartò deniquè Crucifixionem Dominicam quatuor clavis tamquàm propriam, ac veram demonstrabimus fuisse repræsentatam in hac Ligni Particulâ, quam præ manibus habemus.

CAPUT I.

De Particula Sanctissimæ Crucis antiquitate, ac inventione.

BEda, vir in divinis Scripturis studiosissimus, & valdè eruditus, atquè in secularibus literis peritissimus, Philosophus, Astro-

Beda tom. 2. & 3.

Primum quæsitum.

Astronomus, Calculator, & Poeta insignis, Græcique sermonis, ut ait Tritthemius, non ignarus, in Martyrologio, die 9. Septembris, & fusiùs in libro de sex Ætatibus Mundi, Anno Mundi 4652. de hac Sanctissimæ Crucis Portione in hanc loquitur verborum formam: *Papa Sergius in Sacrario Beati Petri Apostoli capsam argenteam, quæ in angulo obscurissimo diutissimè jacuerat, & in eâ Crucem diversis, ac pretiosis lapidibus adornatam, Domino revelante, reperit; de qua tractis quatuor petalis, quibus gemmæ inclusæ erant, miræ magnitudinis portionem Ligni salutiferi Dominicæ Crucis interiùs repositam inspexit; quæ ex tempore illo annis omnibus in Basilicâ Salvatoris, quæ appellatur* Constantiniana, *die exaltationis ejus ab omni osculatur, atquè adoratur Populo*. Hæc Beda, qui Sergii Papæ, hujus nominis primi, contemporaneus fuit. Is enim Sergius circà Annum Domini 690. in suo vixit Pontificatu, obiit autèm Anno Domini 701. Beda verò ex hac vitâ decessit Anno Dom. 732. Anno ætatis suæ 72. sub Flavio Leone Imperatore, & Gregorio III. Pontifice Maximo. Istucipsum Anastasius Bibliothecarius Apostolicus in Scripturis divinis eruditus, & in secularibus itèm literis insignitèr doctus, Græcâ, & Latinâ linguâ admodùm peritus, in ejusdem Sergii vitâ de hac etiàm Ligni Sanctissimæ Crucis portione sub iisdem ferè verbis ità scriptum reliquit: *Hic Beatissimus Vir in Sacrario Beati Petri Apostoli capsam argenteam in angulo obscurissimo jacentem, & ex nigredine transactæ annositatis, nec si esset argentea, apparentem, Deo ei revelante, reperit. Oratione itaquè factâ, sigillum expressum abstulit, locellum aperuit, in quo interiùs plumacium ex holoserico superpositum, quod* stauracis *dicitur, invenit; eoque ablato, inferiùs Crucem diversis, ac pretiosis lapidibus perornatam inspexit, de qua tractis quatuor petalis, in quibus gemmæ clausæ erant miræ magnitudinis, & ineffabilem portionem salutaris Ligni Dominicæ Crucis invenit. Quæ etiàm ex die illo pro salute humani generis ab omni Populo Christiano die exaltationis Sanctæ Crucis in Basilicâ Salvatoris, quæ appellatur* Constantiniana, *osculatur, & adoratur*. Hæc Bibliothecarius. Istuc deniquè ipsum ex Beda, vel ex Bibliothecario iisdem ferè verbis desumptum Luitprandus Ticinensis, Albo Floriacensis, & Ado Viennensis in Chronicis in ejusdem Sergii vitâ; Necnon Usuardus in Martyrologio,

Portio Dominicæ Crucis miræ magnitudinis.

Beda Sergii contemporaneus anno Dom. 690.

Anast. Biblioth. in vit. Sergii.

Dominicæ Crucis portio ineffabilis.

Luitprandus. Albo flor. & Ado A.C.696. Usuardus, & Alfon. Ciacc.

die 9. Sept. Ciacconius cap. 34. in lib. de Signis Sanctissimæ Crucis scriptum reliquerunt; & omnes ferè mentionem fecerunt de quatuor petalis aureis, quæ non sunt nisi laminæ. Petalum enim, brevi secundâ syllaba πέταλον, vox Græca est, quæ apud Latinos *lamina* dicitur. Hinc Josephus in lib. 8. Judaicarum antiquitatum cap. 2. dum de Templi Hierosolymorum loquitur pavimento, utitur hac voce. In textu autèm latino in hunc legitur modum: *Pavimentum etiàm Templi constravit laminis aureis*. Ruffinus verò hunc locum ità vertit: *Stravit pavimentum Templi petalis aureis*. Qua re per petala illa aurea nonnisi laminæ aureæ intelligendæ sunt.

Josephus.

Ruffinus.

Quòd autèm commemorati Scriptores de Sanctissimæ Crucis Ligni portione, quam præ manibus habemus, non de aliâ sermonem habuerint, satis profectò constat ex insigni testimonio Onuphrii Panvinii (Paulo Manutio teste) antiquitatum helvonis, qui in libello de septem Urbis Ecclesiis propè finem Basilicæ Lateranensis ad eum locum, in quo agitur de Oratorio, quod *Sancta Sanctorum* nuncupatur, de hac Ligni Sanctissimæ Crucis portione ità inquit: *Intèr cæteras reliquias pretiosissimas, & certissimas aliquandò fuit ibi pars Ligni Sanctissimæ Crucis, cujus meminit Beda in libro de sex ætatibus Mundi, Anno Mundi 4652*, &c. ubi omnia, quæ de hac Historiâ scripsit Beda, ad verbum recitat Panvinius, deindè post cætera verba nupèr ex Beda, & Bibliothecario à nobis recitata, ad hujusce rei propositæ confirmandam ità scribit: *Hanc Ligni Sanctissimi portionem excidio Urbis sub Clemente VII. à militibus aliquot, thecâ argenteâ direptâ, ablatam, Pontifex prodigiosè, & non sine ope divinâ recuperavit; & aureâ, cristallinâque Cruce inclusam, in Palatio Vaticano, ubi est Sacristia Pontificia, servari jussit*. Hæc Panvinius ad verbum, necnon Alfonsus Ciacconius de ipsâ Sanctissimæ Crucis portione, quæ tanta est, quanta in hujusce libri fronte cernitur repræsentata: circino enim undequaquè fuit commensurata; cujus crassitudo, vel profunditas, ut infrà videre licet, latitudinem indicis, qui est digitus pollici manus proximus ostendit. Hæc autèm Crucis Particula circumligata est intrà argenteam, & auratam quamdam zonam, sive fasciolam, aut lamellam, in qua Græcæ literæ, sivè voces, in hanc grandiorem incisæ leguntur formam:

Paulus Manut. Ep. lib. 9. Panvin. antiquitatum heluo.

Pag. 188.

Onuph. Panvin. Alfonsus Ciaccon. in libello de signis Sanctis. Crucis, & alii.

Particula Crucis quantitatis.

✠ΜΕΡΙΔΙΟΝ·ΕΚ·ΤΟΥ·ΤΙΜΙΟΥ·
ΚΑΙ·ΖΩΟΠΟΙΟΥ·ΞΥΛΟΥ
ΤΟΥ·ΣΩΤΗΡΟΣ·ΙΥ·ΧΥ·

Hoc est

Particula ex pretioso, & vivifico Ligno Salvatoris Jesu Christi.

Figu-

Figura, quæ infrà cernitur, delineata, est latitudo zonæ, sivè fasciolæ, aut lamellæ argenteæ, atquè auratæ; quæ circumcingit Sanctissimæ Crucis Particulam, ejusque crassitudinem, vel profunditatem repræsentat, necnon literas, vel voces Græcas in eâdem fasciolâ, sivè lamellâ incisas comprehendit.

Latitudo Lamellæ.

Quisnam verò hanc Dominicæ Crucis Particulam sacris Iconibus, characteribusque, aut literis Græcis, ac Ruthenicis, vel Servianis insignitam, & Romam, & ad quemnam Romanum Pontificem miserit, certò haùdquaquàm scire potui; eam tamèn à Græco forsàn viro, Ruthenicæ aut Servianæ linguæ non ignaro ad Sanctum Leonem Papam, hujus nominis Primum, missam fuisse, conjecturam facio, ex Epistolâ dicti Leonis ad Juvenalem Episcopum Hierosolymitanum scriptâ persuasus. Nàm ad ejusdem Epistolæ calcem hæc Leo ipsi Juvenali, & brevissimè quidèm, scripsisse invenitur dicens: *Particulam Dominicæ Crucis cum Eulogijs dilectionis vestræ veneranter accepi.* Hucùsque Leo, qui floruit circà annum Dom. 450. antè Sergium trecentos circitèr annos. Sergius enim vixit circà annum Dom. 690. Idcircò ex triumferè centuriarum, ut ità dixerim, intervallo, quod intèr Leonem, & Sergium intercessit, dicta Sacratissimæ Crucis Particula antiquissima esse comprobatur, satisquè bellè illustrantur verba Bibliothecarii dicentis: *Beatissimus Sergius in Sacrario Beati Petri Apostoli capsam argenteam in angulo obscurissimo jacentem, & ex nigredine transactæ annositatis, nec si esset argentea, apparentem, Deo ei revelante, reperit.* Hæc Anastasius Bibliothecarius de capsâ argenteâ in qua Dominicæ Crucis asservabatur Particula, quæ quàmvis à Beda *miræ magnitudinis*, & à Bibliothecario *ineffabilis Portio* nuncupetur, quantitas tamèn ipsa, hoc loco à nobis repræsentata, verbis non refragatur Panvinii, qui ait Portionem miræ magnitudinis à Beda superiùs commemoratam, esse illam, quæ nunc in Apostolico Sacrario intrà crystallinam Crucem asservatur. Nàm dicta quantitas intèr alias Dominicæ Crucis portiones, quæ diversis in locis asservantur, comparata, miræ magnitudinis dicenda esse censetur. Adde etiàm, quòd nec in Basilica Salvatoris in Laterano, quæ etiam *Constantiniana* nuncupatur; nec in Basilica Sanctæ Crucis in Hierusalem, nec alibì tanta Dominicæ Crucis portio invenitur, quanta erat illa à Sergio Papa eò translata, quæ nunc in Apostolico Sacrario asservatur. Nàm suprà Absidem primariam Basilicæ Sanctæ Crucis in Hierusalem extat Oratorium, in quo intèr alias pretiosas Reliquias asservantur tres Particulæ Sanctissimæ Crucis. Pars Tituli Dominicæ Crucis major, cum hebraicis literis, græcis, ac latinis ligno incisis, quæ omnes Hebraico more, à dextra scilicèt ad sinistram leguntur, hoc est, JESUS NAZARENUS REX JUDÆORUM. Sed prima, & ultima dictio desiderantur, ligno ipso fracto, ac deficiente ob tantam vetustatem. Extant ibi etiàm duæ Spinæ illius coronæ Christi Domini Cruci affixi. Unus itèm ex triginta argenteis, quibus fuit venditus; necnon unus ex clavis, quibus Cruci fuit affixus. Quæ omnia non semel venerantèr vidi, miroque animi mei solatio contrectavi. Tres verò illæ Particulæ, ut ipsa traditio docet, desumptæ sunt ex tertiâ illâ Dominicæ Crucis parte, quam Helena Magni Constantini Mater misit Romam ad Basilicam Sanctæ Crucis in Hierusalem. Helena enim, quæ Dominicam Crucem invenit, unam Partem Hierosolymæ reliquit; Alteram Constantinopolim ad Constantinum misit Filium; Tertiam autèm Romam, ad dictam misit Basilicam, in qua præsens in tempus nonnisi tres illæ supersunt particulæ, quas Onuphrius Panvinius in libro de septem Ecclesiis Urbis Romæ in reliquiis ejusdem Basilicæ recensendis tres frustulas appellat, parvas videlicèt Particulas. Particula verò in Apostolico Sacrario asservata, quantùm ad longitudinem, latitudinem, & profunditatem, sivè crassitudinem, dictarum trium Particularum quamlibet omninò cernitur superare.

Quòd autèm pretiosissimæ Crucis Particula ad Sanctum Leonem Primum à Juvenale Hierosolymitano Episcopo missa, ea sit, quæ nunc præ manibus habetur, & in Apostolico Sacrario asservatur, per Eulogia in quarto casu pluralis numeri cum Dominicæ Crucis Particulâ à Juvenale missâ ad Leonem, satis congruentèr probatur; *Eulogium* enim, sive *Elogium* vox Græca profectò est, quæ intèr alias significationes, ut Joannes Genuensis in suâ summâ catholicâ inquit, *Laus electa, vel summàtim collecta* latinè interpretatur, à verbo Græco, εὐλογία dicta; quod est benedicere, laudare, aut honorificè aliquâ de re loqui, sivè prædicare, aut celebrare: quorum verborum sensus comprehenditur in brevissimis illis Inscriptionibus, quæ in Dominicæ Crucis Particulâ cum sacris Iconibus incisæ leguntur, ac tertio loco explicandæ à nobis propositæ sunt. Adde etiàm, quòd Sanctus Leo Papa particulam Dominicæ Crucis cum eulogiis venerantèr se accepisse fatetur:

S. Leo ep. 78. tom. I. part. 2. pag. 249.

S. Leo I. anno Dom. 450. Sergius I. anno Dom. 690.

Anast. Biblioth.

Reliquiæ in Basilica S. Crucis in Hierusalem.

Panvin. de Basil. S. Crucis in Hier.

Eulogia quid.

Io: Gen. in Dict. Catholicon. dicto.

tur; quæ profectò *Eulogia*, in recto pluralis numeri, seu *Elogia*, pro laudibus desumpta, si non essent illa, quæ in Particulâ Dominicæ Crucis circà Imagines extant incisa, ea veneranter se accepisse non dixisset, nè rebus non sacris venerationem præstare videretur. Sed eulogias, pro munificentiâ, vel pro muneribus, & id genus aliis rebus non sacris desumptas, ab ipsa Dominicæ Crucis Particulâ sejunctas separatim nominasset. Si autèm pro illâ voce, *Eulogiis*, in sexto pluralis numeri casu pronunciatâ, Eulogiæ pro sacris muneribus, ex charitatis, ac venerationis affectu missis hoc in loco sumerentur, ut etiàm sonat vox ipsa Græca, εὐλογία, *Eulogia*; Sanctus Leo absolutè dixisset: *Eulogias dilectionis vestræ veneranter accepi*: Ut intèr Eulogias, idest, sacra dona, illam quoquè Dominicæ Crucis comprehenderet Particulam, quæ erat itèm donum. Vel dixisset: *Particulam Dominicæ Crucis cum aliis Eulogiis dilectionis vestræ veneranter accepi*: addidisset enim illam dictionem, *aliis*, ut Particulam Dominicæ Crucis Eulogiam esse, hoc est, munus charitatis, & venerationis affectu, missum, ostenderet. Eulogia itaquè illa, de quibus nunc sermo habetur, non pro muneribus, aut eleemosynis, quæ dicuntur Eulogiæ, sed pro laudibus, aut inscriptionibus, vel benedictionibus, quæ latinè dicuntur *Elogia*, sacris Imaginibus in ipsâ Dominicæ Crucis Particulâ incisa leguntur, accipienda censentur: Nàm benedictiones pro laudibus frequentissimè in Scripturâ sacrâ sumi solent juxtà illam Apocalypseos Auctoritatem: *Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, &c.* quo in loco vox illa, *Benedictio*, à Glossâ Ordinariâ, & à Lyrano interpretatur, *Laus*, græcè autèm εὐλογία, *Eulogia* dicitur, Græcus enim textus, ità ibidem legitur: ἡ εὐλογία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ σοφία, καὶ ἡ εὐχαριστία. Hinc in multis itèm Scripturæ sacræ locis, juxtà græcum textum legitur modò εὐλογημένος, modò εὐλογητός, idest, *Benedictus*, vel *Laudatus*. Quę sanè loca brevitatis gratiâ, cum sint multa, silentio videntur prætermittenda.

Eulogia quid. — Apoc.7. — Gl. Ord. & Lyran. — Matt.21. Marc.11. Luc.1. Io.12. Ephes.1.

Adde etiàm, quod ex illâ voce, *Eulogiis*, in sexto pluralis numeri casu, non magis Eulogia in singulari numero, quàm Eulogium sumi posse censetur. Eulogium autèm citrà omnem dubitationem nonnisi pro dicto sententioso, ac brevi, necnon pro testificatione de aliquo honoris præsertim, vel vituperationis causâ suscipitur, ut omnes fatentur; hinc in plurali etiàm numero Eulogia dicuntur *Laudes electæ, ac summatìm collectæ*, veluti sunt illæ in alicujus Imagine Laudes conscriptæ, quæ à nobis, *Elogia*, dicuntur: à Latinis enim pro, *Eulogio*, *Elogium* dici solet, ut apud Ciceronem pluribus in locis, necnon apùd alios latinos Auctores videre licet. Usus est itèm hac voce Sanctus P. Augustinus in sermone de Beatâ Mariâ sempèr Virgine dicens: *Præcisum est in eâ illud Evæ infelicitatis Elogium, quo dicitur: In dolore paries filios tuos, quia ista in lætitiâ Dominum peperit*, Hæc S. P. Augustinus, quasi dixerit: *Elogium doloris, ac tristitiæ, in Elogium lætitiæ mutatum est*, quod scilicet Elogium lætitiæ nonnisi in Beatæ Mariæ semper Virginis laudem sumi potest, ac debet. Proptereà libri illi, in quibus hominum insignium testificationes, vel laudes narrantur, *Elogia virorum illustrium* vocitantur, ità inscripti. Per Eulogia igitùr, vel Elogia cum particulâ Dominicæ Crucis à Juvenale Episcopo ad Leonem Papam, hujus nominis Primum, missâ Laudes electæ, vel summatìm collectæ in ipsâmet Dominicæ Crucis Particulâ incisæ intelligendæ censentur; quæ sanè Laudes cum ipsis Imaginibus infrà suo loco explicabuntur.

Eulogium quid sit. — Nizol. in thes. & Dict. Papias in Dict. Jo. Gen. in Cathol. & alii. — S. Aug. serm. 18. de Sanctis qui est 2. de annun. to.10. Ex Brev. in Nativ. Beatæ Mariæ.

Quàmvis autèm Ruthenorum Christianitatem circà annum Domini nongentesimum nonagesimum cœpisse, nonnulli scribant; non desunt tamèn, qui eorumdem conversionem multò antiquiorem fuisse affirment; atquè ità esse contendant; quorum è numero est Matthias Michoviensis. Is enim in lib. 2. cap. 1. & alibi de rerum Polonicarum antiquitate scribens, ità inquit: *Russi* (hoc est Rutheni) *Intèr Sanctos colunt plus Thaddæum Apostolum, asserentes, quòd eos converterit, & fidem Christi docuerit; deindè Bartholomæum Sanctum Dei Apostolum venerantur, per quem multos Articulos, ut ipsi asserunt, de Fide acceperunt*. Hæc Matthias Michoviensis dicto in loco ex traditione Populi acceptâ, & alibi de Ruthenorum conversionis antiquitate. Quæ sanè omnia, & multo plura in hanc sententiam refert S. R. E. Cardinalis Baronius in appendice ad septimum Annalium Tomum de Ruthenis ad communionem Sedis Apostolicæ à Clemente VIII. receptis, ubi dictam Ruthenorum conversionis antiquitatem, à Matthiâ Michoviensi enarratam, laudat hisce verbis: *Cui* (scilicèt Matthiæ) *magis assentior, quàm iis, qui Ruthenorum Christianitatem cœpisse tradunt circà Annum Domini nongentesimum nonagesimum, quos errare omninò, proximè dicturi sumus*. Hæc Baronius. Hujus generis antiquitati, quam de Ruthenorum conversione Michoviensis narrat, adsimili scriptum reliquit Sigismundus Liber in rerum Moscovitarum commentariis in hanc verborum formam: *Rutheni in Annalibus suis apertè gloriantur, antè Vvolodimerum, & Olham,* (quam primam intèr Ruthenos Christianam fuisse ajunt) *Terram Russiæ* (undè *Russi*, *Russeni*, & *Rutheni* vocitantur) *esse baptizatam, & benedictam ab Andreâ Christi Apostolo, quem ex Græcia ad ostia Borysthenis venisse affirmant; & adverso flumine ad montes, ubi nunc Chiovvia est, navigasse, atque ibi omnem terram benedixisse, & baptizasse, Crucem suam illic collocasse, prædixisseque magnam ibi Dei gratiam, multasque Ecclesias Christianorum futuras*, Hæc Sigismundus Liber, Tantâ itaque Christianæ Religionis intèr Ruthenos antiquitate comprobatâ, usus Ruthenicæ linguæ cum Græcâ conjunctus, & in re tàm Sacrâ adhibitus, nullam aut admirationem, aut dubitationem admittere valet. Facilè namquè credi potest, ac debet, ut quispiam homo Græcam, & Rutheni-

Matth. Michov. — Rutheni à Sanct. Thad. Apost. conversi. — Rutheni à Clem. VIII. accepti. Card. Baronius tom. 7. pag.679. — Sigismundus Liber. — Rutheni à Sanct. Andr. Apost. baptizati. — Crux S. Andreæ.

thenicam Linguam callens, præsertìm verò, ut jàm probatum est, ipse Juvenalis Episcopus Hjerosolymitanus, qui dictam Crucis Particulam ad Leonem primum misit, Græcos, & Ruthenicos characteres in eadem Crucis Portione incidendas curarit, si verba Leonis primi rectè pensitentur, dicentis: *Particulam Dominicæ Crucis cum Eulogiis dilectionis vestræ veneranter accepi*; Adde etiàm quòd intèr Græcos, & Ruthenos magna intercedit consuetudo; immò Rutheni more, ac ritu Græco vivunt, & Ruthenici characteres instàr Hebraicarum literarum mysteriis pleni, à Russiâ, & à Serviâ, necnon à Bulgariâ, Vallachiâ, & Moldaviâ Daciæ partibus; à Bosinâ itèm, & Moscoviâ, atquè ab aliis gentibus ad Orientalem plagam pertinentibus, adhibentur, majorique ex parte à Græco fonte desumptæ cernuntur; Lingua verò eorum omnium à Græco Idiomate diversa.

Iuvenalis Episcop. Hierosolym.

Rutheni more ac ritu Græco vivunt. Charact. Ruth. ac Servian. præstantia, & usus.

Quamvis intereà Alphabetum Ruthenicum, vel Servianum à nonnullis Cyrillo Sclavorum Episcopo, tamquàm inventori, qui vixit circà Ann. Domini DCCCLXXVI. adscribatur; non desunt tamèn qui dictum Alphabetum antiquius esse, Cyrillumque ipsius Alphabeti non inventorem, sed cultorem, vel instauratorem fuisse velint, sicùt de Alphabeto Illyrico, sivè Sclavonico à S.Hieronymo factum esse diximus in Libro nostro, qui *Bibliotheca Vaticana* inscribitur. Nàm etsi Sclavonicos characteres à Sancto Hieronymo inventos fuisse passim dicunt, Joannes tamèn VIII. in epistolâ ad Sfentopulchrum Comitem, eos à Constantino quodam Philosopho inventos fuisse narrat, ut in nostrâ Bibliothecâ Vaticana videre licet. Quoniàm verò Sanctus Hieronymus Scripturam Sacram in linguam Sclavonicam, & Cyrillus in Ruthenicam, vel Servianam transtulisse censentur; proptereà dictarum linguarum characterum fuisse inventores fortalsè dicuntur; Immò Cyrillus à Sede Apostolicâ tempore Joannis VIII. primus impetravit, ut in Dalmatiâ illius Provinciæ Idiomate Divinum Officium recitare, ac rem Divinam facere liceret, ut Æneas Silvius testatur in Bohemiæ historiâ, & videre est in Registro M.S. Vaticano, in Epistolâ Joannis VIII. ad Sfentopulchrum Comitem missâ, quam in dictâ nostrâ Bibliothecâ Vaticanâ descripsimus, & imprimendam olim curavimus. Res autèm utcumquè sese habeat, hanc tamèn Dominicæ Crucis Particulam omninò antiquam, & plures ob causas celeberrimam esse constat. Hæc de Particulæ Dominicæ Crucis antiquitate.

Bibl. Vat.

Cap. 13. in fin.

CAPUT II.

Crucis Lignum quanam ex Arbore fuerit.

PRimâ re initio propositâ satis explicatâ, secundam aggredimur. Quâ in re tractandâ, & brevissimè quidèm perscrutabimur, quanam ex Arbore fuerit Sanctissimæ Crucis lignum: variæ namquè sunt, & incertæ Scriptorum opiniones. Sunt qui ex quatuor lignis, alii ex tribùs, alii verò ex uno ligno Dominicam Crucem factam fuisse velint. Beda in collectaneis, & Joannes Cantacuzenus in Assertione contrà Mahomettum ex Cupresso, Cedro, Pino, & Buxo Crucem Domini compactam fuisse scribunt: differunt autèm intèr se quantùm ad lignorum situm juxtà quatuor lignorum frustra, quæ, ut ait Innocentius in sermone de uno Martyre, quatuor fuerunt, stipes videlicèt erectus, lignum transversum; truncus suppositus, in quo scilicèt sustentantur, vel affiguntur pedes; & titulus superpositus. Sunt etiàm qui ex Cedro, Palmâ, Cupresso, & Olivâ Sanctissimam Crucem factam velint: sed hanc lignorum varietatem, aut diversitatem hac in re magis curiosam, quàm veram esse cum Lipsio arbitror: ex obvio enim, & prompto aliquo ligno, & robusto quidèm ad corporis pondus perferendum, aut sustentandum apto, Crucem ipsam fuisse crediderim cum eodem Lipsio, qui eam è quercu, tamquàm crebrâ, & frequenti olim, & nunc in Judæâ; robustâ itèm, & fixioni, laturæque aptâ, factam fuisse censet. Hujus generis videtur esse Sanctissimæ Crucis Particula, quæ nunc præ manibus habetur, & in Apostolico Sacrario asservatur. Nam meatus lignei, aut venæ ligneæ, necnon color cinericius, vulgò *berettinus* vocitatus, at proptèr tantam ligni vetustatem obscurus, & ad nigredinem accedens, id ità esse præseferunt, judicio peritorum hominum, tam in arte Pictoriâ, quàm Lignariâ.

Secundum quæsitum.

Beda tom. 1.

Cantacuzen.

Quatuor lignorum species.

Innocent. Sermon. de martyr. Crux ex quatuor lignorū frustis.

Quatuor lignorum species.

Lips. lib. 3. cap. 13. de Cruce.

Hæc de Ligni Sanctissimæ Crucis nomine, aut specie, ut Imagines in hac Sacratissimæ Crucis portione repræsentatas, compendiariisque Ruthenorum, vel Servianorum Notis (quas vulgò *breviaturas* appellant) ad nomina earumdem Imaginum declaranda insignitas, ac tertio à nobis loco propositas explicemus, propriisque nominibus nuncupemus.

Notæ compendiariæ quid.

CAPUT III.

De Imaginibus, & Characteribus in Crucis particulâ incisis.

SEcundâ igitùr re initio propositâ, brevitèr, sed satis convenientèr enucleatâ, tertiam rem, Sacras videlicèt Imagines in ipsomet Sanctissimæ Crucis ligno incisas enarrabimus, & unamquamque singulo quoquè indigitabimus loco, quasi videlicèt digito, & quidèm nominatìm ostendemus hunc in modum: Sanctissimi Ligni Particula Imaginem, aut formam Sanctissimæ Crucis repræsentare cernitur. Ad eam verò partem, in qua Christus Dominus noster, Salvator, & Redemptor, Cruci affixus repræsentatur, duodecim extant Imagines, ipsomet Sacratissimo, uti diximus, Ligno incisæ. Suprà ipsum Sanctissimæ Crucis Lignum lamella aurea instàr schedulæ, Notis hisce compendiariis cernitur insignita, ✠ ĭs. xĭ. hoc est,

Imagines duodecim.

 Jesus

SS. Trinitas more Græco repræsentata.

Jesus Christus. In ipso autèm Sacratissimo Ligno, ad ejus frontem, Sacrosancta Trinitas more Græco per tres Imagines humanas repræsentatur, Notis itèm compendiariis Ruthenicis, aut Servianis, hisce videlicèt vocibus: *Svveta Troiza*, ideſt, *Sancta Trinitas*. Quàmvis autèm hæ Notæ compendiariæ in ipsomet Sacratissimo Ligno (cujus formam, aut Imaginem initio, aut fronte hujusce libri videmus repræsentatam) supèr dictas tres Imagines Sacras cernantur incisæ; eas tamèn, atque id genus alias suis in locis incidendas non censuimus ob linguæ, atque literarum ignorationem, nimiamque locorum angustiam, quam incisio, & impressio satis bellè ferre non queunt. Nos vero, ut hujus generis rei succurramus, omnes Imagines, earumdemque Notas compendiarias latinâ explicabimus linguâ: Notæ namquè ipsæ, Ruthenicâ, aut Servianâ linguâ, literisque Ruthenicis, vel Servianis cernuntur incisæ, ut ab iisdem accepi Ruthenis, qui eas interpretati sunt; Etenim Rutheni, & Serviani literis utuntur fere iisdem, quæ magnam cum literis græcis habent affinitatem, etiàmsi græca lingua à Ruthenicâ, & Servianâ omninò diversa existat. Hæc de Notis compendiariis Ruthenicè aut Servianè incisis, ut cæteras Imagines, ac Notas explicemus. Infrà Sanctissimæ Trinitatis Imagines Christus Dominus quatuor clavis Cruci affixus repræsentatur. Ad Crucifixi dextram Sanctus Paulus Apostolus, deindè Maria Cleophæ, propè autem Crucifixum Beata Maria sempèr Virgo, & Christi Domini Mater; Ad sinistram verò S. Petrus Apostolus, deindè Maria Magdalena, & propè Crucifixum Sanctus Joannes, qui fuit Discipulus Jesu, & Evangelista, quem etiàm Jesus Christus præ cæteris Discipulis familiariùs diligebat, cui etiàm tamquàm filio matrem suam commendavit, repræsentantur, ut ex Notis compendiariis, & aliquâ ex parte, ex verbis ipsiusmet Evangelistæ Joannis colligitur dicentis: *Stabant autèm juxtà Crucem Jesu Mater ejus, & Soror Matris ejus, Maria Cleophæ, & Maria Magdalenæ. Cum vidisset ergò Jesus Matrem, & Discipulum stantem, quem diligebat, dicit Matri suæ; Mulier ecce Filius tuus, deindè dicit Discipulo: Ecce Mater tua. Et ex illâ horâ accepit eam Discipulus in suâ.* Hoc in loco S. Evangelista Joannes mentionem facit de se, tamquàm de quodam altero, ut ait Lyranus, postquàm mentionem fecit de Beata Maria semper Virgine, Christi Domini Matre, necnon de Matris Domini Sorore, Mariâ scilicèt Jacobi minoris Matre, Filia Cleophæ, ac de Mariâ Magdalenâ, quæ intèr alias Mulieres Jesum sequutę fuerant, & antè Crucem steterunt, ut etiàm alii narrant Evangelistę. Quamvis autèm Evangelistæ nullam de Beato Petro hac in re mentionem faciant, & S. Paulus ibi esse non potuerit, quippè qui post Christi Domini Ascensionem, & Glorificationem ad Christianam fidem vocatus fuit, & ad Apostolatum assumptus; ipsi tamèn tamquàm Gloriosi Apostoli, per quos Christianæ Religionis sumpsit exordium, ut Catholica Ecclesia cantat; Necnon tamquàm Principes ejusdem Ecclesiæ, quæ in prætiosissimo Christi Sanguine effuso in Cruce fundata fuit, & opus humanæ Redemptionis consummatum, omnibus Ecclesiæ Sacramentis è latere Christi emanatis, hoc in loco repræsentati cernuntur, Paulus videlicèt ad dextram, & Petrus ad sinistram: quia ille pòst Christi Domini Glorificationem, per quam dextra insinuatur: Hic vero antè Passionem ejusdem Domini, per quam sinistra significatur. Adde etiàm quòd Paulus fuit è Tribu Beniamin, quæ vox Hebraica est, & *Filius dextræ* latinè interpretatur, ut in Commentario nostro hac de re conscripto, & fusissimè quidem explicatum fuit, multis hinc indè picturis, aut musivis perantiquis in medium allatis, & multiplici ratione comprobatis.

Tacitæ objectioni respondetur.

Christus Dominus quatuor clavis Cruci affixus.

Sacræ Imagines ad alteram Crucis partem repræsentatæ.

Io. 19.

Lyr. in c. 19. Joann. Matt. 27. Mar. 15. Luc. 23. Jo. 19.

S. Petrus, & S. Paulus.

Ecclesiæ fundamentum.

Cur S. Paulus ad dexteram & S. Petrus ad sinistram.

Beniamin, quid.

Suprà Christi Domini caput ad Crucis frontem hæ duæ leguntur voces: *Jesus Christus*. Iisdem tamèn Notis compendiariis, quas nupèr in medium attulimus. Infrà ejus pedes, mortis caput, sivè Imago cernitur: inferiùs autèm S. Basilius, & Sanctus Chrysostomus, Doctores Græci, qui adversùs Hæreticos contrà Sanctissimam Trinitatem blasphemantes conscripserunt, repræsentantur, ut Notæ compendiariæ ostendunt.

S. Basil. S. Chrys.

Ad alteram Sacratissimæ Crucis Ligni partem, in qua Sanctissima sempèr Virgo, & Christi Domini Mater cernitur repræsentata, decem extant Imagines, ipsomet Sacratissimæ Crucis Ligno incisæ. Suprà ipsum Sanctissimæ Crucis Lignum lamella itèm aurea schedulæ instàr Notis hisce compendiariis cernitur insignita ✠ IC XC. hoc est, *Jesus Christus*, Ad ipsius autèm Sacratissimi Ligni frontem Nicolaus Myrensis Episcopus, Ruthenorum Patronus, Notis Ruthenicis, aut Servianis repræsentatur. Quatuor itèm hoc loco Evangelistas videre licet: nam ad Beatæ Mariæ sempèr Virginis Deiparæ dextram Mattheus per faciem hominis; Marcus per faciem Leonis; Ad lęvam autem ejusdem Virginis, ac Matris Domini Joannes per faciem Aquilæ; Lucas autèm per faciem Bovis repræsentati cernuntur. Infrà Deiparæ sempèr Virginis Imaginem Sanctus Gregorius Nazianzenus Episcopus, & Doctor, Ruthenorumque item Patronus: Et paulò inferiùs ad dextram Sanctus Sergius, & ad sinistram Sanctus Niconus, ambo Martyres, & in Græciâ solemniter celebrati, Notis Ruthenorum compendiariis repręsentati cernuntur. Deipara verò Maria semper Virgo Filium suum unigenitum, Deum scilicèt, atque hominem in sinu suo gestare, atque circumcircà habere conspicitur Eulogium, aut Elogium, vel Encomium tam linguâ, quàm literis, aut Notis Ruthenorum, aut Servianorum compendiariis constans, latinè autem ab ipsis Ruthenis redditum in hanc verborum formam: *Honorabilior, & verè gloriosior Cherubinis*. Hæc ibi: Adde etiàm, quòd verè honorabilior, & gloriosior non solùm Cherubinis, sed omnibus Angelorum Choris; quia, ut cantat Ecclesia: *Exaltata est Sancta Dei Genitrix supèr*

Imagines decem ad alteram Cruc. partem repræsentatæ.

S. Nicolaus Myrensis.

Quatuor Evangelistæ.

S. Gregor. Nazianz.

S. Sergius, & S. Niconus.

B. Maria semper Virgo.

Ecclesiæ canticum.

supèr Choros Angelorum ad Cælestia Regna: hoc est, supèr omnes tàm angelicas, quàm humanas Creaturas, quæcumque illę sint, tamquàm Victrix, ac Triumphans exaltata est, quippè quæ de omnibus hæresibus triumphavit, juxtà illud vetus, & jàmpridèm in Ecclesiâ decantatum Acroama in honorem Deiparę Mariæ, Reginę victricis, ac triumphantis in hanc verborum formam:

Ecclesiæ canticum. Resp. 8. in off. Ann., & in Sab.

Gaude Maria Virgo, cunctas hæreses sola interemisti in universo Mundo: quæ Gabrielis Archangeli dictis credidisti, dum Virgo Deum, & hominem genuisti, & post partum Virgo inviolata permansisti. Hæ sunt laudes Deiparæ semper Virginis de cunctis hæresibus in universo Mundo ab eâ interemptis decantatæ, & veræ quidèm laudes, quia cunctas hæreses in universo Mundo sola interemit; Sola (inquam) quia sola peperit illum, qui juxtà Psalmistam *Contribulavit capita Draconum in aquis*, hoc est superbias Dæmoniorum per Baptismum, ut ait Glossa, Dæmones enim sunt omnium hæresum inventores.

Psal. 73. Glossa, Interl.

Sola igitùr Deipara semper Virgo cunctas hęreses interemit, quia sola pòst Filium tanti est apùd Deum meriti, & gratiæ tantæ, atque tantę in homines misericordiæ, ut per hanc velit, perquè illam possit cunctas hęreses expugnare: cunctas enim hæreses interemit sola, dùm Angelo credidit; dum Christum Deum, & Hominem sola peperit; dum ad Crucem Filii sui gemebunda stetit, solaque constantem in eum fidem, fugientibus Apostolis, retinuit. Cunctas deinde interemit hęreses, dùm Evangelium dictavit, hoc est, dum suę Conceptionis, Parturitionis, aut Paritudinis, ac Partus, Christique Pueritię gesta panxit, dumquè insupèr Apostolos consiliis juvit, dùm Catholicos Doctores instruxit, & conciliavit, sempèrque instruit, & conciliat; dùm deniquè Hæreticos in incredibili pœnâ, & vindictâ mulctavit, & mulctat in dies, ut exempla permulta in Historiis videre licet; quę brevitatis causâ hoc loco prætermittuntur, alibi explicanda.

Vasæus in Hist. Hisp. ex Bozio. Sig. 36. & Niceph. l. 2. cap. 21. & 15. ca. 14. & l. 17. cap. 14. Gregor. Nyss. in vita Gre. Thaum. Nic. l. 14. cap. 28. Paulus Diac. Zon. 3. Ann. Eutrop. l. 22. rerum Rom. Nic. lib. 18. cap. 33. Lind. lib. 2. cap. 2. sug. Idol. &c. Genes. 3.

Hæ igitùr veræ sunt laudes Deiparæ Mariæ sempèr Virginis de cunctis hæresibus in universo Mundo ab eâ interemptis. Id quod jam diù antè Christum natum in veteri Testamento insinuatum, seù quodam modo adumbratum fuit per illam Dei sententiam, quam contrà fraudolentissimum Serpentem, Diabolum scilicèt, qui primam ab ipso Mundi primordio decepit fęminam, in tertio Genesęos capite Deus pronunciasse legitur, hisce verbis: *Inimicitias* (inquit) *ponam intèr te, & Mulierem; & semen tuum, & semen illius. Ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo ejus*, &c. Theologi enim ferè omnes tam Scripturales, quàm Scholastici per Mulierem in hoc Geneseos capite nominatam, Beatam quoque Mariam sempèr Virginem, ac Deiparam intelligendam esse volunt, quorum è numero est Eucherius Episcopus Lugdunensis, qui Anno Dom. CCCC.XL. floruit: Is namquè post interpretationem de primâ Generis humani fœminâ hunc ait in modum:

Eucher. lib. 1. ca. 29. in Gen.

Quidam autèm quod dictum est, de Virgine, undè natus est Dominus, intellexerunt, eò quòd illo tempore ex eâ Dominus nasciturus ad Inimicum generis humani devincendum; & mortem, cujus ille Auctor erat, destruendam, promittebatur. Propterea post ipsa verba (inimicitias ponam intèr te, & Mulierem; semen tuum, & semen Mulieris) illud, quod subjunctum est, (ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo ejus) de ventris Mariæ fructu, qui est Christus, intelligunt; idest, tu eum supplantabis, ut moriatur; ille autèm Victor resurget, & caput tuum conteret, quod est mori. Hæc ex ipso Eucherio, qui eodem in loco per semen Serpentis pravam suggestionem intelligendam esse apertè ostendit.

Semen. Serpentis quid sit.

Per semen Mulieris fructum ventris ejus, qui est Christus, interpretatur: *Solus namquè Christus Dominus*, ut ait Rupertus Tuitiensis, *est ità semen Mulieris, ut non etiàm viri semen sit*.

Semen Mulieris quid. Ruper. lib. 3. cap. 19.

Per caput Serpentis initium suggestionis à Gregorio Magno intelligitur. Per Mulieris verò calcaneum, qui est corporis humani finis, ultima vitæ humanæ pryodus intelligitur, ut idem Eucherius eodem in loco ait.

Greg. lib. 20. Moral. Calcane. quid.

Deipara ergo Maria semper Virgo caput Serpentis contrivit juxtà Dei Sententiam contrà Serpentem hisce verbis latam: *Ipsa conteret caput tuum*, ut vulgata legit editio. Quamvis enim pronomen in hac sententia juxtà varias translationes variè legatur, hoc est, in fæminino genere, *ipsa*, ut habet translatio Hebraica, & vulgata Editio in masculino, *ipse*, ut habet textus Græcus; ambæ tamèn lectiones eundem retinent sensum, sivè ad Deiparam, sive ad ejus Fructum, vel ad semen, quod est Christus, referantur.

Vide Histo-Virginalem pag. 3.

Hæc autem varietas ex Hebraico fonte oritur: nàm Textus Hebraicus absquè punctis habet illud pronomen, iisdem conscriptum literis, tàm si in masculino, quàm si in fæminino, aut neutro sumatur genere: puncta enim sunt illa, quæ unum genus ab alio diversum efficiunt, sicùt constat ex Dictionario Hebraico, ab Academiâ Complutensi conscripto, & linguam callentes Hebraicam ità esse testantur.

Universitatis Complutensis Dictionariũ Hebraicum.

Sed quàmvis Hæbraica Lingua Neutrum non habeat genus, dicto tamèn in loco Geneseos 3. in codicibus Hebræorum scribitur, *hu*, cum puncto, *Surec*, quod interpretatur, *ipse*, vel, *ipsum*, & refertur ad semen. De quo supèrius dixerat: *Inimicitias ponam intèr te, & mulièrem, & semen tuum, & semen illius*:

Gen. 3.

Utroque tamèn modo legi potest, quia eisdem literis utrumque scribitur in Hebræo, scilicèt, *ipsum*, & *ipsa*. Hæc ex Dictionario Academiæ Complutensis ad verbum.

Dict. de incip. à litera Heb. pag. 33.

Prætereà etiàmsi juxtà Editionis vulgatæ lectionem sententia contrà Serpentem lata ad Deiparam Mariam sempèr Virginem referatur, non tamen ob id honorem Christo adimimus, omnium bonorum Auctori, ac Donatori: Non enim dicimus, quòd Deipara sempèr Virgo suâ propriâ virtute contriverit Serpentis caput, sed ejus, quem concepit, & genuit, singulari virtute, qua duce, se velut alteram invictam Judith præstitit, ac Populi Dei hostem infensissimum Holophernem, Diabolum scilicèt, summâ cum laude supera-

vit, atquè sola omnes hæreses etiàm per Dei Hostem, Diabolum, seminatas interemit: sola (inquam) quatenùs ipsa sola Christum Dominum hæreticæ pravitatis Domitorem concepit, ac genuit; dequè hac ipsâ Christi Victoris Potentiâ, & Majestate; Divinitate insupèr, & Humanitate fidem præ omnibus illustrem, & constantem ad omnes omnium Hæreticorum insanias, & oblatrationes attendas, præsertìm verò ad primas, & præcipuas illas hæreses, quæ contrà Divinitatis Mysterium, & contrà utramque Christi naturam, arte Satanicâ suadente, velùt ab inferis in Orbem eruperunt. Meritò igitùr jamindè ab ipso ferè nascentis Ecclesiæ primordio de solâ Christi Domini Matre illud Encomium decantari cœpit in hanc, ut diximus, verborum formam: *Gaude Maria Virgo, cunctas hæreses sola interemisti in universo Mundo; Quæ Gabrielis Archangeli dictis credidisti, & post partum Virgo inviolata permansisti*. Istuc ferè ipsum antè annos mille ducentos à Sanctο Hjeronymo, vel potiùs, ut alii volunt, à Sophronio in Sermone de Assumptione Deiparæ celebratum fuit. Idem quoquè Venerabilis Beda, S. Bernardus, & alii non pauci scriptum reliquerunt tamquàm Encomium jàmindè ab exordio nascentis Ecclesiæ decantari cœptum, hoc est, à Deiparâ Mariâ sempèr Virgine universam hæreticam pravitatem interemptam fuisse absquè ullâ Christi Domini Gloriæ diminutione, immò Christo ipso tantæ rei Auctore subintellecto, quem sola Virgo ipsa concepit, & genuit, affirmantes.

Ecclesiæ canticum.

S. Hieron. tom.9. ep.10.

Beda, & S. Bern.

Deipara ergò Maria sempèr Virgo proptèr admirandas, & singulares ejusdem laudes non solùm honorabilior est, & verè gloriosior Cherubinis, sed omnibus Angelorum Choris, cùm supèr omnes Angelorum Choros fuerit exaltata, ut cantat Ecclesia; hoc est, supèr omnes tam Angelicas, quàm humanas Creaturas, quæcumque illæ sint, exaltata, tamquàm Victrix, ac triumphans, quippè quæ de omnibus hæresibus triumphavit, juxtà illud vetus, & jampridèm, hoc est, jàmindè à primordio nascentis Ecclesiæ decantari cœptum. Nunc reliquum est, ut rem quarto, & postremo loco propositam, Crucifixionem videlicet, quatuor clavis præstitam explicemus.

CAPUT IV.

De numero Clavorum.

Crucifixionem quantùm ad numerum clavorum, & quantùm ad ipsum crucifigendi modum, arbitrariam fuisse dicamus necesse est, si Tabellæ, aut figuræ ære incisæ diversorum Auctorum spectentur, in quibus variæ crucifigendi formæ repræsentantur. Crux enim *à cruciando* dicta, ut Isidoro placet, notum erat supplicii genus, & Instrumentum Romanis, Judæis, & Græcis in puniendis facinorosis, sed tandèm abolitum in Testamento novo proptèr Passionis Christi Domini, Salvatoris nostri reverentiam. Immò à Theodosio, & Valentiniano Imperatoribus prohibitum fuit, ut nec silici, nec marmoribus humi positis insculpere signum Crucis liceret. Id quod à Constantino Magno didicerunt Imperatore, qui signum Crucis primus in vexillum transformavit, eoquè mirificam contrà Maxentium victoriam consequutus fuit; Deindè ad hanc victoriam perpetuò repræsentandam, Statuam suam ex ære fabrefactam, dextrâ manu Signum Sanctissimæ Crucis ex eàdem materiâ elaboratum tenentem Romæ in loco celeberrimo collocari præcepit hac Inscriptione latinâ insignitam:

Arbitrarius clavorũ numerus.

Crux à cruciando dicta Instrumentũ puniendi commune.

Imperatoris Decretum.

Constantini Victoria, & Status.

HOC SALUTARI SIGNO VERO FORTITUDINIS INDICIO CIVITATEM NOSTRAM TYRANNIDIS JUGO LIBERAVI, ET S.P.Q.R. IN LIBERTATEM VINDICANS PRISTINÆ AMPLITUDINI, ET SPLENDORI RESTITUI.

Euseb. lib. 1. de vita Constan. cap. 33. Niceph. Callist. lib. 7. cap. 32.

Eamdem victoriam, quà contrà Maxentium Tyrannum Constantinus Magnus potitus fuit, in Arcu videre est triumphali, quem S. P. Q. R. ingenti formidine per Constantinum signo Sanctissimæ Crucis liberatus, eidem Constantino erexit propè Amphitheatrum, quod vulgò *Colosseum* vocitatur, juxtà Sanctam Mariam novam ad Campum Bovarium, non procùl ab Ecclesiâ, S. Gregorio Magno dicatâ, ut ipsa Inscriptio marmore incisa in hanc docet verborum formam:

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO P. F. AUGUSTO S. P. Q. R.

QUOD INSTINCTU DIVINITATIS MENTIS MAGNITUDINE CUM EXERCITU SUO TAM DE TYRANNO QUAM DE OMNI EJUS FACTIONE UNO TEMPORE JUSTIS REMPUBLICAM ULTUS EST ARMIS ARCUM TRIUMPHIS INSIGNEM DICAVIT LIBERATORI URBIS FUNDATORI QUIETIS.

Hæc autèm Inscriptio ad hanc usquè diem illæsa cernitur, Victoriamquè per Crucis apparitionem à Constantino partam, ipsiquè Divinitati adscriptam, verbis sàtis significantibus ostendit. Hunc Arcum Victoriâ, & Inscriptione insignitum, & Constantino dicatum, magnâ ex parte superstitem resarciendum, eique Crucem imponendam optabat Sixtus V. ad res sanè pias, heroicas, atquè arduas, Principe quidèm potentissimo, quàm Pontifice Summo, ac se ipso dignissimas efficiendas, & producendas natus. Hucùsque occasione satìs bellè suadente, digredi libuit, ut eò, undè digressi sumus, revertamur, hoc est ad varium, & arbitrarium crucifigendi modum, circà quem in Crucifixione Dominicâ quantùm ad clavorum numerum, varias hac in re opiniones perlegimus, præsertìm

Sixti V. pia propensio.

Opiniones de numero clavorum diversæ.

tùm verò varietate in picturis, & sculpturis repertâ. Hinc sunt qui tribus tantùm, quiquè etiàm quatuor clavis Crucifixionem Dominicam factam fuisse dicant. Quòd autèm tres tantùm clavi adhibiti fuerint in Crucifixione Dominicâ, Picturæ, atquè Sculpturæ passim obviæ, ut rectè Gretserus ait, id satis videntur persuadere, communemque hac in re hominum ferè consensum efficiunt. Sed hanc usitatam, non tamèn satis antiquam, nequè congruam, immò satis operosam consuetudinem repræsentandi Crucifixionem Dominicam trium clavorum, arbitratu Pictorum, & Sculptorum minùs congruentèr introductam, & admissam fuisse crediderim, si veterum aliquot Patrum, & aliorum scripta, necnon antiquorum opera vermiculata, vel tessellata, quæ etiàm *musiva* passim dicuntur, spectemus, in quibus Crucifixionem Dominicam clavis quatuor repræsentatam sempèr fuisse constat, ut infrà ostendemus. Quamvìs autèm antiquæ omnium Gentium Crucifixiones arbitrariæ, modò, uno, vel duobus, modò tribus, modò quatuor, ac pluribus, etiàm duodecim clavis ad majorem sævitiam indicandam, ut in Tabulis, aut Iconibus è Lipsio, & à Bartholomæo Riccio Fidardensi ære incisis, ac descriptis videre licet, repræsentatæ reperiantur; Crucifixionem tamèn Dominicam (etiàmsi Nonnus, & Nazianzenus magno, & singulari clavo pedis utriusque pectusculum transfixum fuisse, & pedibus mutuò impositis, & complicatis dicere videantur; lignumque ipsum Nazianzenus *triclavium*, hoc est, tribus clavis perforatum appellet) nonnisi quatuor clavis præstitam fuisse reor cum aliis præclarissimis Viris, ac etiàm SS. Patribus.

Gretserus. — Trium clavorum numerus arbitratu Pictorum introductus. — Crucifixio Dominica clavis quatuor repræsentata. — Lipsius de Cruce Riccius de triumpho Christi Crucifixi Nazianz. in Trag. Christus patiens. Nonn. in Io. cap. 19.

Gregorius itèm Episcopus Turonensis, qui floruit antè mille, atquè ampliùs annos, in libro primo de gloriâ Martyrum clavos Dominicos, quatuor fuisse valdè asseverantèr narrat in hanc verborum formam: *Quòd clavi Dominici quatuor* (inquit) *fuerint, hæc est ratio: Duo sunt affixi in palmis, & duo in plantis; & quæritur, cur plantæ affixæ sint, quæ in Cruce Sanctâ dependere visæ sunt potiùs, quàm stare? Sed in stipite erecto foramen factum manifestum est. Pes quoquè parvulæ tabulæ in hoc foramen insertus est. Supèr hanc verò tabulam tamquàm stantis hominis Sacræ affixæ sunt plantæ*. Hæc Gregorius Turonensis, qui, dum in stipite erecto foramen factum manifestum esse, parvulæque tabulæ pedem in foramen insertum fuisse ait, se tamquàm oculatum testem præbere videtur, quippè qui ipsummet Sanctissimæ Crucis lignum aliquo in loco viderit, ut ex verbis ejusdem Gregorii rectè pensitatis colligitur. Adde etiàm, quòd deindè statìm narrat, quid de quatuor illis clavis factum sit, nonnullaque de clavis ipsis recenset miracula. Multò antè Gregorium Turonensem, trecentos videlicèt, & ampliùs annos Cyprianus Martyr, Episcopus Carthaginensis, Vir doctus atquè Sanctissimus, qui Anno Dom. CC. XLIX. Martyrio fuit insignitus, in Sermone de Passione Domini non de uno tantùm, sed de pluribus pedum clavis hunc in modum loquitur: *Clavis sacros pedes terebrantibus*.

Greg. Tur. lib. 1. cap. 6. — S.Cypr. Serm. de Pass. Dom.

Ruffinus Presbyter Aquileiensis intèr Doctores Ecclesiasticos, ut ait Tritthemius, non parvæ opinionis, atquè in Scripturis Divinis valdè eruditus, qui claruit Anno Dom. CD. in cap. 8. Ecclesiasticæ Historiæ, dùm loquitur de Helenâ Imperatoris Constantini Matre, quæ Dominicam Crucem, & clavos, divinis admonita visionibus, invenit, de clavis ab Helena ad Constantinum Filium cum ipsa Cruce allatis, ità inquit: *Clavos quoquè, quibus Corpus Dominicum fuerat affixum, portavit ad filiùm. Ex quibus ille* [hoc est, Constantinus] *Frænos composuit, quibus uteretur ad bellum. Et ex aliis galeam nihilominùs belli usibus aptam fertur armasse*. Hæc Ruffinus, cujus verba si rectè perpendantur; quatuor clavos in Crucifixione Dominica adhibitos fuisse fatendum est. Nàm si Constantinus ex clavis, ut ait Ruffinus, bis, in plurali loquens numero, equi frenos composuit; & galeam ex aliis clavis armavit, clavos plures tribus omninò fuisse dicamus, necesse est.

Ruff. lib. 1. cap. 8.

Theodoretus Episcopus Cyri, Vir in Scripturis divinis valdè doctus, & in secularium literarum disciplinis, ut ait Tritthemius, sufficienter eruditus, qui floruit circà Ann. Dom. CCCXC. in libro primo Ecclesiasticæ Historiæ ait, *Clavorum partem fræno equi, & partem galeæ admixtam, necnon expletam fuisse veterem illam prophetiam Zachariæ dicentis; Quod est supèr frænum equi, erit sanctum Domino*. Hæc ex Theodoreto. Sed non desunt qui verba Zachariæ alitèr interpretentur.

Theod. l. 1. c. 18. — Tritthem. — Zach. c. 14.

Sanctus Pater Augustinus, qui floruit circà Ann. Dom. 430. in lib. Meditationum cap. 6. de pedum clavis duobus mentionem facit hisce verbis: *Immaculata vestigia Christi diris confixa clavis*.

S.Aug. l. Med. c. 6. tom. 9.

Innocentius III. Vir in divinis Scripturis eruditissimus, de Christi Domini Cruce, atquè clavis in hanc loquitur verborum formam: *Fuerunt autèm in Cruce Dominica ligna quatuor, Stipes erectus, & Lignum transversum, Truncus suppositus, & Titulus superpositus. Fuerunt & clavi quatuor, quibus manus confixæ sunt, & pedes affixi*.

Innoc. serm. de uno Martyre. Ann. Dom. 1204.

Quòd autèm in crucifixione Dominicâ quatuor clavi fuerint adhibiti, Sancta Brigitta, intèr tot, ac tantas revelationes cælestes, etiàm clavorum Crucifixionis Dominicæ numerum sibi revelatum fuisse satis apertè ostendit in lib. primo Revelationum c. 10. lib. 4. cap. 70. lib. 7. cap. 15. & Revel. extravag. cap. 51. præsertìm verò in lib. 4. cap. 70. hisce verbis: *Pervento igitùr ad locum Crucifixionis, & ecce malleus, & quatuor clavi acuti in promptu sunt*. Quamvìs autèm dictis in locis nupèr citatis mentionem sempèr faciat de quatuor clavis, hoc est, de duobus clavis ad manus, dequè duobus ad pedes adhibitis; pedes tamèn non disparatos, sed cancellatos, idèst sinistro pede supèr dextrum pedem imposito,

S. Brigitta. — S.Brig. l. 1. Revel. quæ Anno D. 1373. ann. 2. Greg. XI. obiit.

posito, duobus clavis Crucifixos fuisse dicere videtur, ut Consaluus Durantus, Vir doctus, & Episcopus Feltrensis, qui dictas Revelationes notis eruditissimis illustravit, ex M. S. codicis Farnesiani lectione optimè interpretatur.

Consalv. Durantus.

Hanc de quatuor clavis Dominicis assertionem Scriptorum antiquorum, quos in medium attulimus, comprobant, & sequuntur Scriptores alii, hoc est Joannes Justus Lansbergius homil. 41. Jansenius in Concordiâ c. 143. Medina in 3. p. S. Thomæ q. 46. art. 2. Et ex recentioribus Alphonsus Palæotus Archiepiscopus Bononiensis in libro de Stigmatibus, sacræ Sindoni impressis, cap. 19. Gretserus lib. 1. de Cruce cap. 20. Cardinalis Toletus in cap. 19. Joannis, & Cardinalis Baronius tom. 3. Annalium pag. 333. atquè itèm alii, quos brevitatis causâ prætermittendos censeo.

Lansp. Jan. Medina. Palæotus c. 19. pag. 241. Gretf. Toletus. Baron.

Hujus generis opinioni, aut assertioni, quam ego etiàm sequor, Sculpturæ, ac Picturæ valdè antiquæ favere inveniuntur. Nam duæ sunt Imagines Christi Domini Crucifixionem repræsentantes, cedrino ligno incisæ, quarum altera à Nicodemo ex Judæorum Principibus uno, necnon ex iis, qui in Christum crediderunt, & ex Pharisæis homine. Altera verò à S. Luca Evangelista effictæ; ambæ autèm valdè insignes, tùm propter antiquitatem, tùm etiàm propter nobilitatem Sculptorum, quorum ille Christi Domini familiaris, & Discipulus ejusdem occultus fuit; &, ut Sanctus Joannes Evangelista inquit, mixturam myrrhæ, & aloes, quasi libras centum detulit pro ejusdem corpore sepeliendo; Hic verò Apostoli Pauli sectator, & omnis peregrinationis ejus comes. Hinc ambæ Imagines ob hujus generis eminentias, & ob miracula diversis temporibus à Deo per eas præstita, maximâ cum veneratione, ac fidelium eas adeuntium frequentiâ, & devotione asservantur; Illa in Hetruriæ Civitate, quæ *Luca* nuncupatur; Hæc verò Siroli propè Anconam Oppidi, ubi erat Civitas maritima, quæ *Numana* vocitabatur, olim, ut ajunt, à Gothis eversa; nunc autèm *Humana* vulgò, & corruptè quidèm, nuncupatur.

Io. 3. Nicodemus, & S. Lucas. Vide Icones ut in pag. 152. Io. 19. Pomp. Mela. l. 2.

Ambæ insupèr Imagines, tibiis divaricatis, pedibus videlicet discretis, cedrino, uti diximus, ligno incisæ, quatuor clavis Cruci affixæ, non nudæ, sed vestitæ; illa calceatis pedibus; hæc autèm pedibus nudis cernuntur. Illa Imago, quæ Lucæ asservatur tamquàm viva Cruci affixa cernitur: barbam coloris avellanæ, subflavam scilicèt, comæ àdsimilem, haùd longam, sed in extremâ parte sensim bipertitam habens, juxtà epistolam, quæ sub nomine Lentuli ad Tiberium Cæsarem scripta circumfertur, necnon juxtà ea, quæ Nicephorus in libro primo Ecclesiasticæ historiæ scripta reliquit, repræsentatur, nigrâ veste, at sericeâ, cunctis indumenti oris, aut extremitatibus, quas vocant *fimbrias*, acu pictis, aut phrigiatis, hoc est, auro contextis, cinguloque itèm aureo, necnon anteriore vestis parte infrà cingulum auro contexta cernitur, auream habens Coronam, regalem scilicèt, ac imperialem; suprà verò Coronam sunt duæ Græci Alphabeti literæ, hoc est, prima & ultima, quæ sunt Α. Ω, Alpha, & Omega quibus literis per principium scilicèt, atquè finem Dominus Deus repræsentatur, antè quem nullus, vel à quo omnia cœperunt, & post quem nullus, vel in quo omnia terminabuntur, ut in diversis Scripturæ sacræ locis videre licet.

Imagines Crucifixi Lucæ, ac Siroli asservatæ. Lentuli Epistola. Niceph. lib. 1. c. 40. Isai. 41. & Apoc. 1. & c.

Calcei ejusdem Imaginis argentei sunt, sed aurati, Cruce insigniti, quorum dextrum ad hominem quendam, pro ope sibi impetrandâ orantem, ipsamet Imago miraculosè projecisse narratur. Indè pro eo calceo substentando (nudato calcaneo, qui calceum nunquàm recipere potuit) Calix non consecratus appositus fuit, sicùt ad hanc usquè diem illic cernitur; & calcei pretium illi homini, Crucifixum imploranti, datum fuit. Indumentum verò, & calceamenta non à Nicodemo, sed ab aliis Christifidelibus eidem Imagini non sine Dei monitu per Angelum indicato, addita, fuisse, docet historia. Ad latus ejusdem Imaginis dextrum circà tergum fenestratum extat repositorium, in quo Reliquiæ insignes à Nicodemo inibi reconditæ asservantur. Hæc de Imagine Christi Domini quatuor clavis Cruci affixâ, quæ Lucæ custoditur, cujus exemplar in Bibliothecâ itèm Angelicâ Romæ asservatur.

Altera Imago Christi Domini Salvatoris nostri cedrino itèm ligno, uti diximus, à S. Lucâ Evangelistâ dicitur incisa, & quatuor clavis Cruci affixa, Siroli, propè locum, in quo fuit Numana Civitas, custoditur, sed modò nuda ostenditur, & modò vestita, eoque miraculosè devenisse per traditionem enarratur. Sed pòst Numanam à Gothis funditùs eversam, dictam Imaginem trecentos, & ampliùs annos sub terram jacuisse, Divinoque tandèm aliquandò nutu intèr fodiendum repertam, Siroli, ubi nunc maximâ omnium Populorum veneratione cernitur, locatam fuisse tradunt. Hæc Imago, quatuor clavis Cruci affixa, repræsentat illud tempus, in quo latus ejus lancea nondùm erat apertum. Hinc Crucifixus adhùc vivens repræsentatur, barbam & comam Imagini Crucifixi Lucensis habens adsimiles, regalemque deferens Coronam in capite. Suprà verò Crucem Tabella extat, in qua Titulus cernitur hisce literis insignitus: J. N. R. J. hoc est, Jesus Nazarenus Rex Judæorum.

Imago Crucifixi asservata Siroli.

Ad illud itèm veteris Basilicæ S. Petri residuum, quod superioribus diebus dirutum fuit, Basilica nova expletam, & perfectam formam susceptura, à tergo Oratorii, sivè Sacelli, vel Altaris olim Sudarii Sanctissimi Salvatoris nostri, *Veronicæ* nuncupati, suprà Portam Sanctam, ad interiorem Basilicæ partem, extabat etiàm Oratorium opere musivo insigni, exculptoque decoratum, & in honorem Immaculatæ sempèr Virginis, ac Dei Genitricis à Joanne VII. circà Annum Domini DCCVI. constructum, ut ipsa Tabula

Basilica S. Petri. Ioann: VII. DCCVI. Tab. quadrata quid.

Io:Diac.lib.4. c.13. & 14. bula quadrata ad Capitis ejusdem Joannis occiput sita præseferebat, quæ, Joanne Diacono teste in vitâ S. Gregorii Magni, signum viventis apùd veteres Pictores esse solebat. Quòd etiàm dictum opus musivum Joannis VII. jussu factum fuerit, Anastasius Bibliothecarius, Platina, & Panvinius testantur; immò Inscriptio, quæ in opere ipso legebatur, docebat hisce verbis:

JOANNES INDIGNUS EPISCOPUS FECIT SANCTÆ DEI GENITRICIS SERVUS.

In hoc musivo intèr alias, & multas quidèm Icones, quæ Romæ in Bibliothecâ Angelicâ asservantur, Imago Christi Domini Salvatoris nostri quatuor clavis Cruci affixa, & à collo ad convexum usquè pedum, amictu quodam castanei coloris velata, pedibus tamèn, & brachiis nudatis, & diademate, signum Crucis præseferente, insignita, repræsentabatur. Suprà verò Diadema Titulus hisce legebatur literis: J. N. R. J. hoc est, Jesus Nazarenus Rex Judæorum.

Caroli Magni donum. Carolus Magnus Imperator Augustus à Leone III. Romæ circà Annum Domini DCCCXV. coronatus, Basilicæ Sancti Petri dono dedit intèr alia Crucifixum ex argento fabrefactum, quatuor clavis Cruci affixum, cujus altitudo septem constat palmis. Crucis latitudo undecim, altitudo autèm tredecim palmis. Suprà Crucem ligneam sacra Christi Domini extat Imago, quæ manu dextrâ gestat sceptrum, sinistrâ verò globum, per quem totus insinuatur Mundus: Ad Crucis dextram Beata Maria sempèr Virgo, Christi Domini Mater; Ad sinistram verò Sanctus Joannes Evangelista repræsentantur: Infrà Crucem Sanctus Petrus,& Sanctus Paulus conspiciuntur. Omnes autèm Imagines, hisce in locis ligno incisæ repræsentantur; Idcircò eas hoc loco apponendas non censuimus. Dicta Crucifixi argentea Imago in ipsâ Urbis direptione tempore Clementis VII. à militibus ob ejus nigredinem cognita non fuit, Hinc Anno Dom. 1551. tempore Julii III. ob magnam rerum penuriam, ex Urbis depopulatione contractam, in usus pios ejusdem Basilicæ [cujus proventus, vel reditus annui, satis tenues tunc temporis erant] conversa fuit, hoc est, in Calices, in Crucem magni ponderis; in duo Candelabra majora, & sex minora, necnon in duo Simulacra, Sanctos, videlicèt, Apostolos, Petrum, & Paulum repræsentantia. Crucifixi verò argentei vice, Imago ex plaste, vel misturâ, quam *stuccum* vulgò appellant, ad eandem omninò similitudinem efficta fuit, eidemque Cruci quatuor itèm clavis affixa, in ejusdem Basilicæ Sacrario, quod antiquitùs vocitabatur *Templum rotundum Sancti Andreæ*, deindè *Sanctæ Mariæ de Febribus*, ad hanc usquè diem custoditur. Hæc aliquâ ex parte ex Onuphrio Panvinio in libro 7. de præstantiâ, & rebus antiquis Basilicæ Sancti Petri cap. 3.

Iul.III. Anno Dom.1551.

Panv.l.7. c.3.

Hi verò libri manuscripti sunt, & in Bibliothecâ ejusdem Basilicæ asservantur. Quæ autèm scripta sunt de Argento librarum circitèr centum in usus pios converso, relata sunt nobis partìm ab iis, qui eâ tempestate vivebant, remquè ipsam cum Manno Pisano Aurifice tractabant tempore Julii Tertii P.M, Anno Dom. 1551. partìm verò desumpta sunt ex eo expensi codice, quem Sacrarii Basilicæ Sancti Petri librum *exitus*, vel *mandatorum* vulgò vocitare solent, dum aliquid pro Sacrario, vel Basilicâ faciendum curant. Die 17. Apr. 1551.

Hunc itèm in modum Crucifixionis Dominicæ Imago per pictoriam artem quatuor clavis repræsentata invenitur in perantiquo Sancti Gregorii Graduali, in membranâ conscripto, notis musicis antiquis insignito, & Iconibus, aut Imaginibus, etsi satis rudibus, prout illa ferebat ætas, ornato. Hujus generis Graduale, quod in Bibliothecâ Angelicâ, publicæ dicatâ commoditati Romæ in Ædibus Augustinianis, asservatur, omnia comprehendit, quę in Missis totius anni juxtà temporum, ac dierum festorum varietatem à Cantoribus in choro cantari solent; hoc autèm non est proprium Sancti Gregorii exemplar, sed ex eo desumptum, vel descriptum circà Ann. Dom. MXXIX. ut videre est in quibusdam Notationibus, aut Regulis de Cyclo solari & lunari, de Epacta, de anno bissextili, dequè aliis rebus ad computum Ecclesiasticum pertinentibus, quæ ipsi Graduali præpositæ leguntur. Dicti verò Gradualis exemplar fuit concinnatum, & editum à Sancto Gregorio Magno, qui etiàm Antiphonarium edidit, & Ecclesiasticam musicam reformavit diversis in locis, præsertìm verò in Galliâ, & Scholam Cantorum in Basilicâ Sancti Petri, & in Basilicâ Lateranensi Romæ instituit, ut Joannes Diaconus in ejusdem S. Gregorii Magni Vitâ scriptum reliquit. Quòd tandèm dictum Gradualis exemplar fuerit Sancti Gregorii Magni, apertissimè constat ex quadam Rubricâ ad frontem Gradualis, ac Dominicæ primæ Adventus Domini conscripta hisce verbis: *Gregorius Papa, &c. composuit hunc libellum Musicæ artis Scholæ Cantorum Anni Circuli.* Hanc igitùr Crucifixionis Dominicæ Imaginem Sancti Gregorii Magni tempore, quod fuit antè mille annos, quatuor clavis repræsentatam fuisse constat.

Graduale Sancti Gregorii Magni.

Bibliotheca Angelica.

MXXIX.

Musica reformata à Gregorio Magno. Io:Diac.lib.2. cap. 6. & seq. tom. 1.

Hanc supèr Crucem extat etiàm Titulus fieri consuetus hisce verbis: JESUS NAZARENUS REX JUDÆORUM. Quamvìs enim talis Titulus in ipsâmet Crucifixione Dominicâ hebraicè, græcè, ac latinè fuerit conscriptus, ut Lucas, & Joannes Evangelistæ sancti testantur, & ipsemet Titulus, tribus hisce constans linguis, Hebraico more, à dextrâ scilicèt ad sinistram conscriptis, in Basilicâ Sanctæ Crucis in Hierusalem asservatus, re ipsâ docet (uti jam demonstratum fuit) in Crucifixione tamèn Dominicâ repræsentandâ latinè tantùm scribi, pingi, & sculpi solet, primâ Tituli voce solâ originem Græcam retinente per secundam Luc.23. Io.19.

præ-

præsertim vocis literam H, quæ apud Græcos Ητα, *Ita*, vocitatur, & apud Latinos convertitur in, E, longum, ut ΙΗΣ, JESUS. Hinc imperiti græcos characteres ignorantes, scribunt, *Jesus*, cum aspiratione hunc in modum, *Ihesus*, vel, *Jhs*, per abbreviationem, secundum literam hujusce vocis ΙΗΣ, esse aspirationem putantes, ignoratione linguæ Græcæ decepti.

Hunc itèm in modum Dominica Crucifixio cernitur repræsentata in Abside Ecclesiæ Sancti Clementis musivo perantiquo decoratâ: In Confessione quoquè subterraneâ Sancti Nicolai in Carcere Tulliano antiquissimis picturis ornatâ; Necnon in Julii Papæ Primi Cœmeterio, quod est in vineâ Ordinis Fratrum Eremitarum S. Patris Augustini ad Viam Flaminiam, ubi erat vetustissima Ecclesia S. Valentini, Crucifixio Dominica quatuor clavis repræsentatur. Idem crucifigendi modus cernitur in antiquissimo Beatæ Constantiæ, Constantini Magni Imperatoris filiæ templo, quod est in via Nomentana propè Sanctam Agnetem, ubi pluribus in locis Crucifixio Dominica quatuor clavis præstita repræsentatur. In Archivo itèm Basilicæ Sancti Petri asservantur Codices manuscripti duo perantiqui, in quibus Imago Christi Domini quatuor clavis Cruce affixa cernitur picta.

(Ecclesia S. Clem.) (S. Nicol. in Carc. Cœmet. Julii 1.) (B. Constan. via Nomentana.) (Archivium S. Petri.)

In Ægypti etiàm Civitate, quæ *Alexandria* vocitatur, inventa olim fuit Imago Crucifixi argentea, quatuor clavis affixa ligneæ Cruci, ad cujus tergum Ruthena leguntur verba, ligno incisa, in quibus fit mentio de tertiâ decimâ mensis Februarii die, ac de Reverendo Patre Martiniano. Hæc autèm Imago donata jàm fuit S. R. E. Cardinali Comensi, & Romæ asservatur.

(Alexandria Ægypti.) (Card. Comensis.)

Eamdem insupèr quatuor clavorum Crucifixionem Dominicam non solùm in aliis quamplurimis Romæ locis, verùm etiàm in multis Italiæ partibus me invenisse memini, dùm intèr visitandam Sodalitatem Augustinianam, Italiam ferè totam peragravi unàcum Generali ejusdem Sodalitatis Magistro Spiritu Vicentino, cujus eram à secretis. Jacobus itèm Gretserus è Societate Jesu, vir Doctissimus, & variâ eruditione clarissimus, qui permulta, & scitu quidèm digna, tribusquè tomis comprehensa de Sanctissimâ Cruce conscripsit, multas antiquas Christi Crucifixi imagines reperiri testatur, in quibus singuli pedes singulis clavis figuntur, qualis etiàm fertur [inquit] antiquissima Imago illa, quæ in Chiemensi Monasterio Bavariæ ostenditur. Istucipsum indicare videtur Lipsius, Vir eruditissimus, & ubivis ferè gentium notissimus. Nam in lib. 2. de Cruce veterem crucifigendi morem quantùm ad numerum clavorum arbitrarium fuisse ostendit, uti etiàm nos loco suo diximus; *Si tamèn* [inquit Lipsius dicto in libro] *de Christo quæritur* (quantùm scilicèt ad numerum clavorum) *nescio* [ait] *& in dissensu Patrum non est meum arbitrari.* Hæc Lipsius. At in Notis ad secundum librum de Cruce cap. 9. palinodiam canit, dum sententiàm de Crucifixione Dominicâ, quatuor clavis repræsentatâ, sequi videtur hisce verbis: *Atquè ego, etsi negavi me decidere, pronior tamèn sum in hanc partem: In exemplis* [inquit] *Græciæ hodiè intelligo passim Christum Cruci affixum, disparatis pedibus sic pingi. Vidimus id ipsi Venetiis in Gentis ejus Templo, tùm & alibi in antiquioribus picturis. Audio & Treviris clavum, qui asservatur, disertè in memoriis antiquis scribi, Clavum pedis dextri: Addo autèm, Constantinum Imperatorem quosdam ex his clavis* [*id quoque multitudinem suadet*] *inservisse capiti Statuæ, quam suo nomine Constantinopoli posuit.* Hæc Lipsius ex Zonara, qui in tertiâ Annalium parte, de simulachro ipsius Constantini Magni æneo mirâ magnitudine, atque arte antiquæ manus penè viventis instàr expressò ità etiàm inquit: *Divinus Imperator suum illi nomen indidit, clavis quibusdam Capiti insertis, qui corpus Domini salutiferæ Cruci affixerant.* Hucusquè Zonaras.

(Augustiniana Sodalitas.) (Tom. 1. l. 1. cap. 20.) (Monast. Chiemense.) (Lips. in Notis ad 2. lib. de Cruce c. 9.) (Græcia.) (Venetiæ.) (Trevir.) (Ioan. Zonar. p. 3. Annal. pag. 114.)

Ex tot igitùr tantorum Virorum, tam, scilicèt, veterum, quàm recentiorum Scriptorum monimentis, aut sententiis; necnon ex tantâ multitudine Picturarum antiquarum, quæ in diversis Europæ locis inveniuntur, Sculpturis itèm, quæ ad rem nostram pertinent, adjectis, Crucifixionem Dominicam quatuor clavorum fuisse, facilè credi valet, vel vix negari potest, rebus omnibus, quas ad hanc rem comprobandam in medium attulimus, diligentèr pensitatis, præsertìm verò venerandâ antiquitate haùd neglectâ, quæ talem pingendi, & sculpendi morem non sine validâ ratione admisisse censenda est, quippè quæ tempori Passionis Dominicæ satìs propinqua erat, vel ab eo tempore minùs remota, & ad veritatem historiæ antiquæ suscipiendam magis idonea. Non desunt autèm qui ad majorem Judæorum sævitiam indicandam tres tantùm clavos in Dominicâ Crucifixione adhibitos fuisse contendant; & huic opinioni Alphonsus Tostatus annuere videtur in Paradoxo 3. cap. 10. ob hanc præsertìm rationem: *Quia, cum hic* [inquiunt] *sufficiat numerus, talis etiàm clavorum numerus majorem affert cruciatum: nàm tribus tantùm adhibitis in Crucifixione clavis, utrumquè pedem, alterum scilicèt alteri superpositum uno tantùm clavo configi oportuit, quem clavum longiorem, & crassiorem fuisse, necnon magis, atquè magis terebrasse pedes, majoremque dolorem attulisse dicas necesse est.* Ego verò cum Gretsero utrumque pedem uno tantùm clavo perforandi modum, non solùm ineptum, sed etiàm ossium fracturæ valdè idoneum esse affirmo; cùm tamèn nullum Christi corporis os confractum fuisse apertè constet. Adde, quòd hujus generis clavum cæteris clavis longiorem, & crassiorem à quopiam inventum, aut visum fuisse nusquàm narratur intèr tot Scriptores, qui hac de re conscripserunt. Quamvis autèm hac in re, ut ait Gretserus, nihil certi statui queat; ego tamèn de Crucifixione Dominicâ quatuor clavis præstitâ, sententiam omninò sequor, rationibus, & Scriptorum antiquo-

(Crucifixio Dominica quatuor clavorum cum Picturis, & Sculpturis, quam Scriptoribus antiquis, & recentioribus comprobatur.) (Tost. tom. 21.) (Io. 19.) (Gretser. ubi sup.)

quorum, & quidèm insignium auctoritatibus, necnon Picturis, & Sculpturis antiquis persuasus.

Gregor. Tur. n.6. Quid tandèm factum sit de quatuor illis clavis, Gregorius Turonensis in primo de gloriâ Martyrum libro ità inquit: *Duo sunt quos suprà diximus aptatos in fræno* [equi scilicèt Constantini] *tertius projectus in fretum* (ad mare videlicèt tranquillum reddendum) *quartum afferunt esse defixum in capite Statuæ Constantini*. Hæc ex Gregorio Turonensi, cui de clavo, quem fræno sui equi Constantinus Imperator immisit; & de altero, quo suam Constantinus itèm galeam munivit, Niceph. Nicephorus lib. 8. cap. 29. & Sigonius libro 3. Sigon. num. 327. de Imperio occidentali, & alii astipulantur. Non desunt verò qui scribant, ex illis quatuor unum Treviris asservari, utì jàm diximus; alterum Mediolani; Tertius autèm Basilica S. Crucis in Hierusalem. ex illis Romæ in Basilicâ Sanctæ Crucis in Hierusalem asservatur, cum Titulo Sanctissimæ Crucis, & Portione Ligni ejusdem, ut ego ipse vidi non semèl.

Clavorum multitudo undè nascatur. Quàmvis autèm in Crucifixione Dominicâ clavos quatuor, non plures, nec pauciores adhibitos fuisse censeamus, sicùt omnia, quæ pro hac re in medium hucùsque attulimus, id ità esse facilè nobis persuadent; fieri tamèn potest, ut plures eorumdem clavorum particulę diversis in locis reperiantur. Christiani enim, pręsertìm verò antiquiores, Instrumentorum Passionis Dominicę amantissimi; ubi vel minimam particulam Gretf. tom. 1. l. 1. c. 20. ex clavo Dominico nacti essent, ut ait Gretserus, integro clavo thesaurum illum sanctissimum includebant, quo accidt, ut ob aliquam partem clavi Dominici totus clavus censeretur sacer. Fieri etiàm potuit, ut multi ad imitationem clavorum Dominicorum, inquit Gretserus, alios sibi fieri curarint, ejusdem formę ac magnitudinis, ut, cùm sibi non liceret ipsum prototypum obtinere, saltèm effigiem ex illo expressam, & effictam possiderent, & colerent. Sed non propterea multiplicati sunt clavi Dominici, sed potiùs ipsorum similitudines, & imagines censentur multiplicatę.

Adde etiàm, quòd alicubì fortasè accidit, ut clavus aliquis intèr sacras reliquias asservatus, quo quispiam Christi Domini Martyr confixus est, unus ex ipsis Passionis Dominicę clavis fuerit existimatus. Id quod Gretserus cum Cardinale Baronio rectè observavit. Card. Bar. Ann. Christi 326. tom. 3. Vel fieri potuit, ut clavi, quibus affixa fuit Tabella, sive Titulus, clavi Crucis dicantur, & habeantur: Cyprianus enim in sermone de Sina, & Sion, Tabulam tituli clavis Cruci affixam fuisse affirmat. Cypr. serm. de Sina, & Sion. Utcumquè autèm sit, clavos Crucifixionis Dominicę quatuor, non plures, nec pauciores fuisse censendum videtur, si hucùsque in medium allata diligentèr perpendantur. Hęc sunt, quę de rebus quatuor initio propositis mihi dicenda videbantur. Quoniàm verò scopum, quem mihi proposueram, satìs attigisse videor, Commentario de Particulâ ex pretioso, & vivifico ligno Salvatoris Jesu Christi desumptâ, & in Apostolico Sacrario asservatâ, ad laudem, & gloriam ejusdem Christi Domini Salvatoris, ac Redemptoris nostri, qui pro nostrâ Redemptione in tali pependit Ligno, finem impono. Amen.

AN

AN CHRISTUS DOMINUS POST CÆNAM CUM DISCIPULIS FACTAM

Vinum tantùm, vel vinum aquâ mixtum potaverit in Calice.

LITURGIÆ Sanctorum Jacobi scilicèt, Marci, & Basilii Christum Dominum vinum aquâ mixtum pòst Cœnam cum Discipulis factam obtulisse expressè testantur, ut videre est in sexto Bibliothecę Sanctorum Patrum Tomo, ubi dictæ Liturgiæ ob oculos ponuntur.

Sanctus Jacobus, frater Domini, & primus Hierosolymorum Episcopus, qui ipsi Cænæ interfuit, hac de re in suâ Liturgiâ, hoc est in Sancto Sacrificio Missæ ad locum illum de Calice consecrando, aut sanctificando, ait in hanc verborum formam: *Similitèr postquàm cænavit, accipiens calicem, & permiscens ex vino, & aquâ &c.*

Sanctus Marcus Evangelista, & Sancti Petri Discipulus ait hunc in modum: *Similitèr, & calicem, postquàm cænavit, accipiens, factâque vini, & aquæ commixtione, &c.*

Sanctus Basilius Cæsareæ Cappadociæ Episcopus in hæc ait verba: *Similitèr autèm, & Calicem vini nati Vite, postquàm cænaverunt accepit, miscuitque aquis, &c.*

Liturgiæ itaquè ipsæ Christum Dominum pòst Cænam cum Discipulis factam in Sacrosancto Missæ Sacrificio instituendo, non vinum tantùm, sed vinum aquâ mixtum Discipulis obtulisse expresè testantur.

Quòd autèm Christus Dominus pòst Cænam, vinum aquâ mixtum obtulerit, Sanctus itèm Ciprianus Carthaginensis Episcopus affirmat, atquè ad dictas Liturgias alludere videtur in eâ Epistolâ, quam ad Cæcilium Episcopum de Sacramento Dominici Calicis contrà Aquarios scribit Hæreticos, qui sobrietatem adeò dilexerunt, ut ejus conservandæ causâ etiàm pro Calicis consecratione vinum vitandum putarint, solamquè aquam in Dominici Calicis consecratione (S. P. Augustino teste) offerendam censuerint. Quarè idem Sanctus in totâ illâ Epistolâ satis longâ, vel potiùs in toto illo libello dictum reprehendit errorem, dum multis, & validissimis quidèm argumentis in consecrando Calice juxtà Salvatoris institutum, aut mandatum, non aquam solam, nec vinum solum, sed utrumquè mixtum offerendum esse contendit, Sanctorumque Jacobi scilicèt, ac Marci Liturgiarum lectione, ut censeo, edoctus, dictâ in Epistolâ longè pòst initium ait: *Admonitos autèm nos scias, ut in Calice offerendo Dominica traditio servetur; nequè aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis Dominus prior fecit: ut calix, qui in commemorationem ejus offertur, mixtus vino offeratur:* Deindè pòst multa inquit: *Quâ in parte invenimus Calicem mixtum fuisse, quem Dominus obtulit, & vinum fuisse, quod Sanguinem suum dixit.* Hùcusquè S. Cyprianus de Calice mixto, quem Christus Dominus pòst Cænam cùm Discipulis factam obtulit, ut Sacramentum Calicis institueret: Illud enim relativum (*quem*) non Calicem absolutè sumptum, sed rem totam antè latam, Calicem mixtum refert, dum Sanctus ipse Calicem, quem Dominus obtulit, mixtum fuisse narrat. Quæ sanè lectio adeò clara, & apta est, ut declaratione non indigeat. Nàm si relativum referret Calicem tantùm absolutè sumptum, ipsum Calicem, quem Christus obtulit, à quonam, nisi à Christo mixtum fuisse dicendum est. Immò S. Cyprianus postquàm dixit: *Invenimus Calicem mixtum fuisse, quem Dominus obtulit*, paulò inferiùs Calicem Domini Dominicâ traditione miscendum esse ait hisce verbis: *Quomodò autèm de Creaturâ vitis novum vinum cum Christo in Regno Patris bibemus, si in Sacrificio Dei Patris, & Christi vinum non offerimus, nec Calicem Domini Dominicâ traditione miscemus?* Ecce quomodò S. Cyprianus ex Dominicâ traditione in Sacramento Calicis vinum aquâ miscendum esse affirmat. Et infrà istùcipsum à Christo factum

ex

ex divino mandato, aut Magisterio à nobis observandum esse ait in hanc verborum formam: *Invenimus, non observari à nobis, quod mandatum est, nisi eadem, quæ Dominus fecit, nos quoquè faciamus, & Calicem Domini pari ratione miscentes à divino mysterio non recedamus*. Et infrà: *Si quis de antecessoribus nostris, vel ignorantèr, vel simplicitèr non hoc observavit, & tenuit, quod nos Dominus facere exemplo, & Magisterio suo docuit, potest simplicitati ejus de indulgentiâ Domini venia concedi, nobis verò non poterit ignosci, qui à Domino admoniti, & instructi sumus, ut Calicem Dominicum vino mixtum, secundùm quod Dominus obtulit, offeramus*. Hæc, & id genus alia in eâdem inculcat Epistolâ, quam deniquè hisce concludit verbis: *Religioni igitùr nostræ congruit, & timori, & ipsi loco, atquè officio Sacerdotii nostri (frater charissime) in Dominico Calice miscendo, & offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem. Et quod priùs apùd quosdam videtur erratum, Domino monente, corrigere, ut cum in claritate suâ, & majestate cœlesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. Opto te [frater charissime] sempèr benè vivere*. Hæc Sanctus Cyprianus de vino aquâ miscendo in Calice consecrando, juxtà Salvatoris Institutum, aut præceptum, post cœnam cum Discipulis factam ab eo reipsâ comprobatum.

Istùc etiàm ipsum tàmquàm divinum mandatum, & ab ipsomet Christo pòst Cœnam cum Discipulis celebratam, facto comprobatum aliquot Concilia testatum reliquerunt, prǽsertìm verò Concilium Carthaginense tertium à sextâ Synodo generali, & Constantinopolitanâ, tertiâ in Trullo celebratâ, confirmatum, cujus caput 24. hisce legitur verbis: *Ut in Sacramentis, & Sanguinis Domini nihil ampliùs offeratur, quàm quod ipse Dominus tradidit, hoc est, panis, & vinum aquâ mixtum*. Idem in Concilio Aphricano 3. cap. 4. ad verbum legitur. In Concilio item Aurelianensi 4. idem ferè legitur, nonnullis adjectis verbis hunc in modum: *Ut nullus in oblatione sacri Calicis, nisi quod ex fructu vineæ speratur, aquâ mixtum offerre præsumat: quia sacrilegium judicatur aliud offerri, quàm quod in mandatis sacratissimis Salvator instituit*.

Sexta deniquè Synodus, ac tertia Constantinopolitana in Trullo celebrata eadem in Can. 32. narrat, & approbat; quæ ad vinum aquâ mixtum, ex Divino Christi Domini mandato in Sacramento Calicis offerendum pertinent. In quo etiàm Capite de Sancti Jacobi, & Sancti Basilii Liturgiis, dequè Concilio Carthaginensi, cui S. P. Augustinus interfuit, mentionem ad hanc rem comprobandam, facit, ipsumque ritum ordinem divinitùs traditum nominat. Nàm sexta Synodus dicto in Canone duas subvertit hæreses, hoc est Hydroparastatarum, seù Aquariorum unam; Armenorum alteram: hi enim solum vinum, illi verò solam aquam in Sacramento Calicis offerebant. Quòniam verò S. Joannes Chrysostomus in homiliâ 83., ut Aquariorum hæresim radicitùs evelleret, Armenis, qui vino tantùm utebantur, favere videtur, sexta Synodus tanti Patris mentem orthodoxe declarat, dum Sanctum Doctorem in Ecclesiâ suâ Constantinopolitanâ vinum aquâ miscendum tradidisse ait.

Hæc obitèr de Sancti Mente, ut ad rem initio propositam revertamur, dicentes, Christum Dominum consecrasse in vino aquâ mixto, sicùt Sacræ testantur Liturgiæ, necnon Concilia, & gravissimi Auctores, ac Patres antiquissimi affirmant, Liturgiarum, & Conciliorum auctoritati innixi. Nàm, non solùm B. Cyprianus, sed Clemens etiàm Romanus, Apostolorum comes lib. 8. Constitut. cap. 17. Irenæus lib. 4. hæres. cap. 57. Damascenus lib. 4. cap. 14. Hieronymus in cap. 14. Marci, & alibi, Augustinus lib. 4. de doctr. Christi cap. 21., & alii, necnon Scholastici ferè omnes huic consentiunt veritati.

Nullus itaquè dubitandi relinquitur locus, àn scilicèt Christus Dominus post Cœnam cum Discipulis factam, vinum aquâ mixtum in consecrando Calice obtulerit; affirmativam nàmquè conclusionem veram esse constat, Soleque clariorem, tam Sacris Liturgiis, quàm Conciliorum, Sanctorumque Patrum monumentis, hoc est, luculentissimis testimoniis latè patere perspeximus. Quàmvis autèm major Scholasticorum Doctorum pars, hoc est, ferè omnes, aquam in Calice consecrando, nec de necessitate Sacramenti, nec de præcepto Juris Divini esse velint, non desunt tamèn, qui eam in Sacramento Calicis de necessitate Sacramenti, ac præcepto Divini Juris in Calice consecrando miscendam esse opinentur. Quòd vini, & aquæ mixtio ad necessitatem Sacramenti pertineat, arguunt hunc in modum.

Illa materia, quam Christus Dominus in Sacramento instituit, est de necessitate Sacramenti.

Sed vinum aquâ mixtum in Calice consecrando est materia, quam Christus instituit; ut latè, ac diffusè probatum est.

Vinum ergò aquâ mixtum in Calice consecrando est de necessitate Sacramenti.

Adde etiàm pro hac re confirmandâ, quòd in omnibus aliis Sacramentorum materiis, quidquid ex Institutione, ac præcepto Christi est, necessarium est etiàm de necessitate Sacramenti. Christus Dominus apposuit aquam, ergò aqua necessariò in calice apponenda est.

Prætereà S. Ciprianus ait in Epistolâ nupèr commemoratâ: sic in sanctificando Calice Domini offerri aqua sola non potest. quomodo nec vinum solum potest: ergò aqua est de necessitate Sacramenti.

Quòd autèm vini, & aquæ mixtio in Sacramento Calicis ad præceptum Juris Divini pertineat, afferunt in medium concilia, dictamque S. Cypriani Epistolam, in qua ritus miscendi aquam vino in Sacramento Calicis appellatur *Dominica traditio, mandatum Dominicum, & Divinum Magisterium*; In Conciliis autèm ordo divinitùs traditus, *Christi tra-*

traditio, aut Institutio, Divina Christi traditio, & sacratissimum mandatum, ut nupèr vidimus. Hùc accedit, quòd si Christus, ut ajunt, hunc ritum non præcepisset, Sancta Dei Ecclesia ausa non fuisset aliquid materiæ Sacramenti miscere, quòd ad Sacramenti perfectionem non pertineret: In nullo enim Sacramento Ecclesiam id fecisse legimus.

Quàmvis autèm ritus miscendi aquam vino in Sacramento Calicis instituendo fuerit à Christo institutus, ut Sacræ Liturgiæ docent, atquè concilia piis nominibus, & quidem præclaris, quæ nupèr vidimus, *insignitus* vocitetur; ego tamèn cum Sancto Thoma Doctore Angelico, & cum aliis gravissimis viris permixtionem aquæ de necessitate Sacramenti Eucharistiæ in Calice consecrando esse non sentio; quià non omnia quæ Christus in Cæna fecit, hanc habent necessitatem, immò, nec præcepti divini necessitatem sortiuntur, ut de pane azimo constat.

Hinc Græci in fermantato consecrare permittuntur, qui etiàm in Calice aquam non apponunt, & tamèn consecrant: latini verò si alitèr facerent, gravissimè contrà præceptum Ecclesiæ peccarent, & tamèn consecrarent.

Quàmvis hæc vera sint, illa tamèn præclara nomina, quibus vini, & aquæ mixtio, tam a Conciliis, quàm ab antiquissimis Patribus frequentèr insignitur, dum ea modò *traditio, aut Institutio Domini, vel ordo divinitùs traditus, aut divina Christi Institutio, modò Divinum Magisterium, vel mandatum Dominicum, sivè Sacratissimum* nuncupatur *mandatum* gravem afferunt difficultatem, aliamquè postulant solutionem, quam profectò ab aliis audire cupio.

Ad illud S. Cypriani dicentis: *Sicut Aqua sola in Sanctificando Calice offerri non potest, ità nèc vinum solum potest*; facilè respondetur hunc in modum. Non potest idèst non debet, quià non dicitur posse fieri quod de Jure non fit. Vel non potest, nisi *ex simplicitate, vel ignorantiâ* fiat, ut S. Cyprianus annuere videtur. Si autèm fieret causâ introducendi hæresim, verè non potest. Quandò autèm S. Cyprianus ait, *Nobis ignosci non poterit, qui nunc à Domino admoniti, & instructi sumus, ut Calicem Dominicum vino mixtum secundùm quod Dominus obtulit; offeramus*, ità respondetur; Nobis ignosci non poterit, idèst, non de facili, vel non sinè gravi pœnitentiâ poterit venia concedi.

Hæc de Calice mixto, quem à Christo Domino post Cænam cum Discipulis factam ex Liturgiis, atquè Conciliis, sanctòrumque Patrum monumentis oblatum fuisse constat. Quæ sanè omnia hoc loco censui conscribenda, nè ea, quæ superioribus diebus in Romano Theologorum Collegio juxtà Beati Cypriani sententiam intèr disputandum in medium attuli, minùs fideliter à me recitata, vel minùs vera, sivè commentitia videantur.

Materialia in Sacramento Calicis necessaria sunt in duplici differentiâ ex Divino Christi mandato: Unum namque necessarium est ex Divino mandato, quantùm *ad plenitudinem essentiæ, aut efficaciæ*; Alterum verò, quantùm *ad plenitudinem significationis*. Vinum est necessarium primo, & secundo modo: Aqua verò secundo modo tantum, ex Alex. tom. 4. quæst. 10. de Sacramento Eucharistiæ memb. 4. art. 1. §. 6. in Resolutione; Hinc, si quis vinum absque aquâ in Sacrificio Missæ offerret, quàmvis peccaret contrà divinum mandatum, tamèn consecraret, non autèm è converso.

Vinum itaque est *de necessitate Sacramenti* non autèm Aqua, quià Christus Dominus aquam apposuit proptèr significationem expressiorem, tamquàm quid *congruum*, non tamquàm *necessarium simplicitèr, sed secundùm quid*, Alex. ibidem.

Vide etiàm Damascenum lib. 4. cap. 14. ubi fit mentio de vino, & aquâ.

Vide Celajam lib. 4. sent. pag. 46. sed solutionem quæstionis in pag. 47. col. 2.

Vide S. Tho. lib. 4. sent. dist. 11. qu. 2. art. 4. qu. 1. & 2. & in 3. par. qu. 74. art. 7.

Vide librum Antididagma inscriptum pag. 92. ubi Concilia, & Patres in hanc sententiam loquentes collecti sunt. Liber est in 8.

QUINAM

QUINAM FUERINT ILLI MAGI, QUI STELLA MONITI, CHRISTUM Infantem adoraverunt. Matth. 7.

MAGI, ut à Nomenclaturâ exordiamur, dicti sunt *à Magiâ*, quæ Persica vox est, Persarumquè Idiomate *sapientia* vocitatur. Hinc Magi apùd eos nuncupantur, *Sapientes, sivè Philosophi, vel Philothei*, ut ait Suidas, idest *Sapientiæ amantes, vel Dei amatores*: quorum Princeps, eodem Suida teste, fuit Zoroastres magiæ inventor in Perside, ut Plinio itèm placet. Justinus autèm in principio suæ Epitomes hunc Magum Regem Bactrianorum fuisse ait. Zoroastri deindè Successores Ostanes, & Astampsychi: immò, ut Suidas, & Cedrenus testantur, Persæ ab Indigenis, & Popularibus suis, *Magog, & Magusæi* appellabantur, *à Magiâ*, ut reor, ità dicti sunt, qui velint Magos apùd Persas fuisse illos, qui sacris præerant, & Sacerdotum munere fungebantur. Nec desunt tandèm; qui dicant. Magos apùd Persas fuisse appellatos *veneficos, præstigiatores, & Incantatores, sivè delusores*, Dæmonum scilicèt præpollentes arte (quam Plinius intestabilem vocat, irritam, & inanem, & omnes leges execrantur. Hanc itaquè artem Ecclesiastici vocant *Dæmonum præstigias*, eo quòd rerum veritatem ementiantur, sensus hominum fallaciâ perstringentes, mentesque in errorem ducentes. Hùc fortaßè spectat triplex illud Magorum genus apùd B. Hieronymum, qui adversùs Jovinianum loquens, & in Regulâ Monachorum de abstinentiâ antiquorum Philosophorum sermonem habens, dicit, apùd Persas tria fuisse Magorum genera, sed unum tantùm, quod abstinentiam exercebat, recenset hisce verbis: *Eubulus quoquè, qui historiam Mithræ (quem sic Solem, vel præcipuum Sacerdotem vocant, multis voluminibus explicavit; narrat apùd Persas tria genera Magorum, quorum primos, qui sunt doctissimi, & eloquentissimi, exceptâ farinâ, & holere, nihil ampliùs in cibo sumere*. Hæc Hieronymus.

Nos autèm hæc tria Magorum genera juxtà Svidæ narrationem ex iis, quæ à nobis dicta sunt distinguentes, per *Philotheos*, hoc est *Deorum amantes*, qui Sacris, & falso Deorum cultui præerant, vel *Sacerdotum munere*, ut Cedreno, & Laertio placet, fungebantur, genus primum constituemus. Persarum nàmquè Sacerdotes Deorum cultui dabant operam, ac de ipsorum generatione disserebant.

Per Philosophos, sapientiæ scilicèt amatores, qui secundum Magorum genus astruere queunt, variarum artium, vel disciplinarum, & mathematicarum præsertìm cultores, sed Astrologiam in primis callentes, intelligi possunt. Quo in genere Zoroastres fuisse dicitur, sivè apùd Persas, ut Plinio, & Svidæ placet; sivè apùd Baetrianos, ut narrat Justinus ex Trogo dicens: *Zoroastres primus dicitur artes magicas invenisse, & mundi principia, syderumque motus diligentissimè spectasse*. Hinc (ut Plinius ait) *is omnium mortalium unus, eodem, quo natus est, die, risisse fertur: Cerebrumque ei adeò palpitasse, ut impositam repelleret manum, futuræ præsagio scientiæ*. Hanc itaquè scientiam, sivè, ut ajunt, *sapientiam*, Persæ *Magiam* appellabant, hoc est perfectam rerum naturalium cognitionem, quam Græci, & Latini *Philosophiam* vocitare solent. Hanc autèm magiæ speciem Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato, cæterique intèr Philosophos præstantissimique, veluti sanctiorem quandam disciplinam indefatigabili studio, longinquisque peregrinationibus conquisiverunt, ut Plinius testatur, dicens: *Certè Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato ad hanc (Magiam scilicèt) discendam navigavere, exiliis veriùs, quàm peregrinationibus susceptis. Hanc reversi prædicavere; hanc in arcanis habuere*. Hæc de secundo Magorum genere, ut ad tertium accedamus.

Tertium Magorum genus est pessimum, superstitiosum, & ridiculum, sed omninò execrandum: quod à primo, & secundo genere originem traxisse paulàtim creditur. Nàm, ut Clitarchus ait apud Laertium, *Magi Deorum vacabant cultui, & preces illis, ac vota, & Sacrificia, quasi soli ab iis exaudiantur, efferebant*; deque eorum substantiâ, idest vi, ac naturâ, atquè genealogiâ differebant vitam in primis frugalitèr degentes, secretiorique scientiæ, & astrologiæ præsertim

sertim, quam magiæ clavem esse ajunt, operam navantes. Deindè verò ipsorum vanitas adeò excrevit, ut ex Astrologiæ Sinu, Varrone teste locupletissimo, omnium superstitionum vanitates profluxerint. Etenim non solùm observatione syderum futura prædicere sunt ausi, sed artibus quibusdam omninò vanis, quasdam, ut ait Plinius, veritatis umbras habentibus, & rerum, ac verborum maleficiis omnia & scire, & facere se posse profitebantur. Id quod singulo quoque seculo à multis perversæ mentis hominibus factum esse historiæ, & sacræ, & prophanæ testantur. Hujus autem detestandæ artis, sivè tertii Magiæ generis; ut Ostanes narrat apùd Plinium, multæ sunt species, quas omnes Neronem calluisse, & vanas, falsasque comperisse ætate suâ Plinius affirmat. Sunt autem, qui duodecim magiæ species esse dicant: Nam *Necromantia*, est divinatio per evocationes umbrarum, vel per inferorum colloquia. Necromanticorum enim incantationibus mortui resuscitare, divinare, & ad interrogata respondere videntur per Dæmonum illusiones. *Necyomantia* fit in solâ Cadaveris erectione, per sanguinem dictæ erectioni necessarium, ut stulti fabulantur: *Sciomantia* fit in solâ umbræ vocatione: *Chiromantia* est divinatio per linearum manuum inspectionem: *Hidromantia* fit ex aquâ, aliquam imaginem repræsentante, ut Varro narrat: *Geomantia* ex terrâ, ut per terræ hiatus, vel per puncta; & hanc *Astrologiæ* adoptant, nàm Geomantia, ut ait Ægidius Columna, *veloci manus motu quædam puncta describit, quæ posteà ad signa cœlestia, & ad motum Cœli reducit, à quo motus tam manus, quàm cujuslibet membri dependet*: Et dicitur esse inventa in auxilium Astronomi, qui tempore nubiloso astra videre non potest, ut ex iis judicet quid sentiendum de rebus futuris ad effectus naturales pertinentibus: *Pyromantia* ex igne, dum divinatur, quid sibi velit fulgur, aut fulmen, & id genus aliud: *Aeromantia* ex aere, ut per avium volatum, & cantum, per ventorum, grandinumque insuetas procellas: *Axinomantia* ex securibus, vel dolabris: *Lecanomantia* ex pelvibus, ut ait Strabo, aquâ plenis, & per illapsum Dœmonis sonum reddentibus: *Catoptromantia* per specula imaginem itèm repræsentantia, ut ait Spartianus in Juliano: *Capnomantia* ex fumo Aræ, per cujus motum futura cognosci dicuntur: *Coscinomantia* per cribrum: quo genere mulieres fatuæ uti præsertim solent ad investigandas res furto ablatas. Ex hoc Magiæ fonte derivati sunt apùd Romanos *Hetrusci Aruspices*; apùd Indos *Brachmanes*, & *Gymnosophistæ*; apùd Gallos *Druydæ*, & *Bardi*; apud Siculos *Galeotæ*; ubiquè autem terrarum *Astrologi*, qui & *Chaldæi* vocantur, quàmvis alibi sint nati, Astrologiam judiciariam omninò falsam, & damnatam exercentes. Ex hoc item fonte ortum est maleficium, vel veneficium, quod à quibusdam fœminis superstitiosis res omninò ridiculas facilè, ac temere credentibus in alicujus damnum, vel commodum, per quasdam, ut ajunt, *ligaturas*, vel per aliquam *lethalem, aut amatoriam potionem*, perpetratur. *Augurium* deniquè per garritum avium; *Auspicium* autem per earundem Avium aspectum; *Extispicium*, per extorum inspectionem fieri solet.

Hæc omnia, & id genus alia tertio magiæ genere comprehensa detestanda sunt, quià sunt vanitates omnium vanitatum vanissimæ, & meræ Dæmonum illusiones, quæ hominum vitam producunt ad miseriam, eorundemque animas ad perpetuum perducunt interitum: Illis enim, qui eam exercent (ut ait Cicero) egestas semper imperat; & dum sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam: Et quibus divitias pollicentur, ab iis drachmam ipsi petunt, æternam sibi damnationem, ac mortem parantes.

Hujus generis homines fuerunt Jannes, & Mambres Magi Pharaonis, qui cum Moyse vera miracula faciente concertantes, effectus quosdam admiratione dignos per incantationes, ac Dæmonum illusiones edebant; sed in tertio defecerunt signo divinâ virtute victi. Ex hac itèm Magiæ Scholâ prodiit Pythonissa illa, quæ ad Saulis votum, Samuelem suscitasse in Scripturâ Sacrâ legitur; necnon Simon ille Magus, qui inter alia admiranda à Dæmonibus per aera delatus volare videbatur: sed ad Beati Petri divinam virtutem implorantis imperium corruit, comminutisque eo statim casu membris, periit, ac tandem æternâ cum morte vitam miserrimè commutavit, ut legitur apùd Georgium Cedrenum, necnon apùd alios Scriptores. Apollonius deniquè Tyaneus Philosophus, ut innumeros hujus generis homines sceleſtissimos, & impiissimos silentio prætermittam, hanc sectam secutus est sub Claudio, Cajo, & Nerone ad Nervam usquè, sub quo decessit, ut ait Suidas. Ipse enim in Ægyptum abiit; inde in Babylonem ad Magos, indè ad Arabes, & ex omnibus illis locis infinitas illas, & celebratas præstigias coegit: quas in Dæmonum præsertim beneficorum invocatione boni alicujus conciliandi gratiâ, ut Cedrenus narrat, exercuit, quo scilicet filio gravida mater, Dæmonem astantem vidit, qui diceret, se eum esse, quem illa gestaret in utero. Nec eo tantùm vivo Dæmones per ipsum mirabilia egerunt, sed ipsi etiàm ad monumentum ejus perseveraverunt, atquè ipsius nomine mira quædam ediderunt ad miseros homines decipiendos, ut Cedrenus refert. Quæ sanè omnia Dei permissu per Dæmonum illusiones fiunt; ut hujusmodi rebus admiratione dignis, vera nostra exploretur fides, quam firma sit, ac fixa, veroquè Deo adhærens, nequè ab eo se avelli sinens præstigiis illis, ac diabolicis prodigiis, quæ ministerio servorum improbitatis eduntur.

His pro triplici Magorum genere explicando enarratis rem primo loco propositam aggrediemur, quinàm, scilicèt, fuerint Magi illi, qui Stellâ moniti. Christum Infantem

fantem adoraverunt, hoc est, ex quo nùm Magorum genere, nùm scilicèt *Sacerdotes, & Philothei, vel Philosophi, & Astrologi, sivè Præstigiatores, Harioli, & Incantatores*, cùm eos, *& Magos, & Reges* fuisse veritas evangelica affirmet, more Persarum, qui neminem magicæ scientiæ expertem regio fastigio potiri patiebantur, ut Cicero lib. 5. de Finibus, & lib. 1. de Divinatione ait in hanc verborum formam: *Nec quisquam Rex Persarum potest esse, qui non antè Magorum disciplinam, scientiamquè perceperit*. Hæc Cicero. Hæc autem Magia, qua Persarum Regum filii, antequàm ad regium culmen ascenderent, imbuebantur, ut ad mundanæ Reipublicæ imaginem, & suam ipsi Rempublicam administrare condiscerent; non ad præstigias, vel Incantationes, sed divinorum scientiam, atquè cultum, necnon ad cœlestium, ut reor, rerum, aut motuum cognitionem pertinebat, sicùt ex Platonis potest elici verbis. Plato nàmquè in Alcibiade, vel de hominis naturà, dum de Persarum Regum educatione sermonem habet, eos juxtà varios ætatum gradus, variis priùs eruditos artibus, ac scientiis fuisse narrat: Intèr quas Zoroastri Magiam, post artes, primo loco ponit hunc in modum dicens: *Cùm autèm pueri septimum ætatis annum impleverunt, ad equestris artis magistros proficiscuntur, deniquè in venationem tendunt. Anno verò quarto-decimo puerum suscipiunt hi, quos regios pædagogos appellant. Sunt ii profecti ex omnibus Persis eà ætate electi, præcipuique quatuor, Sapientissimus, Justissimus, Temperatissimus, atque Fortissimus aliquis vir: Quorum Primus Magicam Zoroastri Oromantii filii docet: Est autèm illa, Deorum cultus: atquè idem tradit instituta regia. Secundus admonet, ut in omni vità sit verax. Tertius, nè ullà cupiditate superetur; ut liber vivere consuescat, ac reverà Rex imperans iis antè omnia, quæ in ipso sunt, nec ulli serviens. Quartus deniquè impavidum illum, & intrepidum reddit, nè quandò quippiam metuens, servus fiat*. Hæc Plato: Ex cujus profectò verbis propositum nostrum colligere possumus, Persarum, scilicet, Reges non solùm Magos, sed in primo etiàm, & secundo Magiæ genere fuisse instructos. Plato nàmque Persarum Magiam Deorum cultum appellat, non Zoroastri illam infamem, quam vulgaris recipit opinio, sed Zoroastri Oromansii filii, à quo omnis veterum sapientia manasse perhibetur: cujus itèm Magiam Plato dicto in loco divinam, & in Charmide, vel de Temperantia libro, non solùm carminibus, sed Philosophicis item rationibus morborum corporis, & animi curatricem appellat. Hanc Pythagoras, Empedocles, Plato, Mercurius, Trismegistus, Plotinus, & Jamblicus, quin Phœbus, & ex antiquorum Philosophorum, Schola Sapientissimus quisque festo plausû exceperunt, & coluerunt, ac deniquè tamquàm altiorem, Philosophiam venerati sunt, magno ingenii acumine, vel forsan aliquo Scripturæ Sacræ libro ducti. Magi ergò illi, qui Stellà moniti ad Christum Dominum ex partibus Orientalibus venerunt, eique munera obtulerunt, ipsum, tamquam verum, & Cœli, ac Terræ Dominum, ac Regem adorantes, non in tertio, sed in primo, & secundo Magiæ genere eruditi fuisse omninò censentur, & affirmantur.

Stella verò, quæ Magis apparuit, tamquàm Dominicæ Nativitatis nuncia, nunquàm priùs apparuit, sed eam tunc Puer creavit, & Magis præviam deputavit, quæ mox, peracto officio esse desiit, ut ait Glossa ordinaria. Utrum autem dicta Stella orta sit in Oriente, an ipsi ibi positi natam ad Occidentem viderint est, ut eadem Glossa inquit.

AN SALOMON SIT SALVUS.

QUAMVIS nihil in Scripturâ Sacrâ de Salomonis damnatione, aut salute deffiniatur expressè; non desunt tamèn, qui eum salvum esse, vel apertè dicant, vel aliquo modo ità esse annuant. Hebræi, teste Hieronymo Sancto in Ecclesiastem, id ità esse omninò affirmant, dicentes eum egisse pœnitentiam, & librum, qui inscribitur *Ecclesiastes*, idèst Concionator, esse Salomonis pœnitentiam agentis; cujus libri principium est, *Vanitas Vanitatum, & omnia Vanitas*. Ejusdem finis est, *Deum time*. Idem affirmat Origènes in expositione Arcæ Noe. Idem ait B. Ambrosius in Apologiâ David, & in libro de Satyro Fratre: in quibus libris Salomonem *Sanctum* appellat. Idem scribit Isidorus in libro de Ortu, & obitu Sanctorum. B. Hieronymus idem affirmat, & ad hanc sententiam comprobandam affert in medium auctoritatem Scripturæ Sacræ in libro Proverbiorum cap. 24. juxtà Editionem septuaginta Interpretum. Quo in loco hæc leguntur verba: *Novissimè egi pænitentiam, & respexi, ut eligerem disciplinam*. Quibus ex verbis aperta Salomonis colligitur Pænitentia, quæ salutem ipsius præfert. Istùc ipsum confirmatur, quia ejus libri in Sacro Canone recipiuntur: Sin secùs Ecclesia non susciperet scripta illius, qui intèr membra Ecclesiæ non adnumeratur. His autèm auctoribus S. Thomas Doctor Angelicus lib. 3. cap. 8. de Regimine Principum omninò assentitur, dùm Salomonem pænitentiam egisse affirmat.

Ecclesiastis c. 1.

Proverb. 24.

Quàmvis autèm Doctores aliquot huic nostræ opinioni contrarium sentire videantur, deque auctoritate Proverbiorum paulò superiùs recitatâ, & Salomoni mirum in modum favente, nullam penitùs mentionem faciant; Nos tamèn eâdem Proverbiorum sententiâ insigni nupèr laudatâ suffulti, Hebræorum, Origenis, Ambrosii, Isidori, Hieronymi, ac Thomæ sententiam sequemur, eamquè non solùm auctoritate Proverbiorum nupèr recitatâ confirmare possumus, sed aliâ etiam auctoritate lib. 2. Reg. cap. 7. ubi hæc leguntur verba: *Qui si iniquè aliquid gesserit, arguam eum in virgâ virorum, & in plagis filiorum hominum. Misericordiam autèm meam non auferam ab eo, sicùt abstuli à Saul, quem amovi à facie tuâ.* Hæc ibi ad David Regem directa: quæ autèm in hoc leguntut cap. partìm de Christo, partìm de ejus membris, partìm deniquè de ipso Salomone à Doctoribus explicari solent, & præsertìm, quæ ad misericordiam pertinent.

Lib. 2. Reg. c. 7.

Quàmvis verò cuncti ferè Doctores per misericordiam à Solomone post peccatum perpetratum non amovendam, intelligant Regnum temporale, nos tamèn cum Burgensi per misericordiam non amovendam à Solomone, Regnum etiàm spirituale, atquè æternum intelligendum esse opinamur. Quòd sententia enarrata intelligatur de Regno temporali, satis patet ex verbis recitatis, quorum sensus est: *Non auferam* (ait Dominus ad David) *Misericordiam à Salomone*, Regnum scilicèt temporale, sicùt abstuli à Saul, quem amovi à facie tuâ, ne, scilicèt, regnaret posteritas ejus, ut exponunt Doctores; Id quod factum esse constat. Quòd autem Saul fuerit damnatus, in Scripturâ Sacrâ expressè non legitur, etiàmsi præsumatur talis: Sed quòd omninò ipse cum suâ posteritate à Regno temporali fuerit amotus nullo modo dubitatur: sed à Salomone, & à filiis ejus Regnum temporale, ut ex cap. 11. lib. 3. Regum constat, non fuit omninò, velut ajunt, totalitèr ablatum, sicùt fuit à Saule.

Hæc tametsi vera sunt, Burgensis tamèn cum Regno temporali Salomonis Regnum etiàm æternum, ac cœleste, & quidèm principaliùs intelligendum esse opinatur: *sicùt enim* (ait ipse) *in benedictione seminis Abrahæ* (cum dicitur *in Semine tuo benedicentur omnes Gentes* Gen. 22.) benedictio temporalis, & spiritualis, atquè etiàm æterna simùl intelligitur; ità de Regno temporali, ac cœlesti intelligendum videtur, dùm hoc loco de Salomonis Regno sermo est. Verùm, quià huic explanationi nonnulli refragantur, præsertìm verò Thoringus; nostram opinionem aliis argumentis comprobabimus, comprobatamquè confirmabimus, sed nodos difficiliores contrariam opinionem statuentes primo loco dissolvemus.

Gen. 22.

Nihil in hoc Problemate opinioni nostræ magis adversatur, quàm cap. 23. lib. 4. Regum, in quo fit mentio de Templis, quæ Salomon Idolis construxerat, ac nonnisi Josiæ Regis tempore, tot, scilicèt, seculorum pòst Salomonis obitum, intervallo, ab ipso Josia fuerunt destructa, legitur enim ibi in hanc verborum formam: *Excelsa quoquè, quæ erant in Hierusalem ad dextram partem montis offensionis, quæ ædificaverat Salomon Rex Israel Astaroth Idolo Sidoniorum, & Chamos offensioni*

Lib. 4. Regum cap. 23.

Moab,

Moab, & Melchom abominationi filiorum Ammon, polluit Rex; Hæc dicto in loco. Cùm itàque Templa Idolis à Salomone constructa ad Josiæ usquè tempora permanserint, Salomonem veram non egisse pœnitentiam facilè quis credet: Si enim tanti mali eum verè pœnituisset, templa ipsa cum Idolis evertenda, ac destruenda curasset, ut ajunt, qui Salomonem damnatum esse credunt.

Ad horum opinionem confutandam, nostramque comprobandam, ostendemus in primis Salomonem Idololatriç peccatum non verè perpetrasse, quàmvis in lib. 3. Reg. cap. 11. Salomon Astarthem Deam Sidoniorum, & Chamos Deum Moab, & Meloch Deum filiorum Ammon adorasse legatur, credendum tamèn est, Salomonem non ità fuisse amentem, ut in Idolis aliquid Divinitatis esse crederet; sed blanditiis fœmineis seductus, quantùm ad ea quæ extrinsecùs apparent, Idola adorasse visus fuit. Hinc S. P. Augustinus, etsi aliis in locis de Salomonis salute dubitare videtur, in lib. tamen 14. de Civitate Dei cap. 11. ubi loquitur de primi hominis lapsu, Salomonem excusat, ejusque peccatum minùs grave reddit dicens: *Sicùt Aaron erranti Populo ad Idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus; Nec Salomonem credibile est, errore putasse Idolis esse serviendum, sed blanditiis fœmineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum: Ità credendum est de Adamo &c.* Hæc Augustinus. Ex cujus verbis colligitur, Salomonem seductum non fuisse, sed blanditiis fœmineis fuisse quodammodò compulsum. Quæ res peccatum minùs grave reddit, eum à veræ Idololatriæ peccato excusans, propterea quòd, ut verba Augustini dicto in loco præseferunt. Adam etiàm non ex malitiâ voluntatis peccavit seductus, sed potiùs amicabili quadam benevolentiâ, & sociali necessitudine compulsus. Hinc Salomonis peccatum magis *luxuria*, quam *Idololatria* nuncupari debet: quia ejus intentio principalis ferebatur ad luxuriam exercendam, ut Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, Thomas, & alii Doctores Catholici affirmant.

Lib. 3. Reg. c. 11.

Lib. 4. de Civit. Dei c. 11.

Quod ad Templorum destructionem pertinet, Salomon duobus excusatur modis. Non desunt enim, qui dicunt, Salomonem verè pœnituisse, cum intentione destruendi templa Idolorum si quantumcumque facultas ei data fuisset. Alii verò ajunt, Salomonem præcepisse, ut templa illa diruerentur, Idolaque confringerentur; sed Populus, qui ferè totus Idololatriæ operam dabat, id fieri non permisit. Salomonque per ætatem jàm decrepitam suum jussum executioni mandandum curare non potuit.

Quòd Salomon veram pœnitentiam egerit patet ex iis, quæ initio dicta sunt, præsertìm verò ex auctoritate illâ Proverbiorum cap. 4., necnon ex libro Ecclesiastes, in quo nonnisi de contemptu Mundi sermonem habet, sicùt libri initium indicat.

Prætereà pòst delitias, voluptatesque in cap. 2. damnatas, quas ipse fuerat expertus, omnes homines ad secularia bona contemnenda toto in libro cohortatur, & postremò ait: *Finem loquendi paritèr omnes audiamus: Deum time, & mandata ejus observa; hoc est omnis homo, & cuncta, quæ fiunt, adducet Deus in Judicium pro omni errato, sivè bonum, sivè malum illud sit.* Quæ sanè verba in Senectâ jàm ætate conscripta, nonnisi veram Pœnitantiam de templis Idolorum ædificatis peractam docent. Nàm Salomon iis verbis totam hominis perfectionem, verumquè hominis nomen in Dei timore, atquè in ejus mandatorum observatione consistere ostendit, dum dicit: *Hoc est omnis homo*. Timens namque Deum, & mandata ejus observans, verum hominis meretur nomen. Illud enim Totum, Timor, scilicèt Dei, & ejus mandatorum observatio, est tota hominis perfectio, totumque illud ab omni exigitur homine, ac denique totum est, proptèr quod, ut rectè ait Lorinus, omnis homo creatus fuit.

Ecclesiastis c. ult.

Multa in favorem Salomonis ex Beato Hieronymo congerere possem loca, in quibus Doctor Sanctus Salomonem, vel excusatum reddit, vel verè pœnitentem laudat, ac salvum deniquè nominat, sed brevitatis causâ silentio prætermittenda censeo.

Si quis verò miram Salomonis pœnitentiam, à qua salus ejus vera dependet legere cupit, confugiat ad id, quod S. Hieronymus scripsit in primum caput Ecclesiastis, necnon secundum in ejusdem libri caput, in quo Doctor Sanctus Salomonem de se concionantem, suamque libidinem, ac luxuriam confitentem, pœnitentiamque exprimentem introducit. Legatur item quod idem Sanctus scriptum reliquit in Commentario ad lib. 2. Machabæorum cap. 4. in quo scribitur publica Salomonis pœnitentia in plateis, & in templo, quod fecerat, peracta.

Ecclesiastis c. 1.

Lib. 2. Machabæor. c. 4.

Ut autèm de Salomonis salute disputationem tandèm aliquandò concludamus, ejusdem B. Hieronymi sententiam, tamquàm totius rei sigillum hoc loco apponendam censemus. Sanctus namquè Hieronymus de Custodiâ Virginitatis ad Eustochium Virginem scribens Epist. 22. Tom. 1. dùm ad Epistolæ calcem Sanctos adversa hisce in terris perpessos, ac deniquè in Cœlo coronatos recenset, Salomonem solùm delitiis, & voluptatibus in hoc mundo affluentem, ac perfruentem in eosdem Sanctos apertè adscribit dicens: *Quis Sanctorum sine certamine coronatus est? Abel justus occiditur; Abraham uxorem periclitatur amittere; & ne in immensum volumen extendam; quære, & invenies singulos adversa perpessos: Solus Salomon in deliciis fuit, & forsitàn ideò corruit. Quem enim diligit Deus, corripit: castigat autem filium, quem recepit.* Hæc Hieronymus, cujus verba, si rectè perpendantur, Salomonem pœnitentiâ verâ peractâ (sine qua nullus peccator salvus esse potest) & salvum, & cum aliis Sanctis coronatum in Cœlo apertè docent, & affirmant.

Epist. 22. To. 1

S. Hieronym. ubi suprà propè fin.

Hæc sunt, quæ pro salute Salomonis com-

comprobandi mihi dicenda videbantur: nunc verò hac in re problematicâ unusquisque in suo sensu abundet.

DE SAPIENTIA DATA SALOMONI.

Et dedi tibi cor sapiens, & intelligens, in tantum, ut nullus antè te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit Lib.3. Reg. cap.3.

Nicolaus Lyranus per hæc verba intelligit, Salomonem fuisse sapientiorem omnibus Regibus, qui eum præcesserunt, & qui post eum futuri erant, non autèm omnibus hominibus indifferentèr. Adamum etenim, Prophetas, & Apostolos Salomone Sapientiores fuisse opinatus est.

Alphonsus Tostatus, vult Salomonem omnibus hominibus indistinctè sapientiorem fuisse: ibi enim Salomon non intelligitur sapientior omnibus Regibus, sed omnibus hominibus indifferenter.

Quamvis Adam fuerit creatus in omni perfectione Naturæ, & imposuerit nomina Animalibus, ut legitur cap.2. Genes. non est tamen necesse, ut demus ei maximum gradum in perfectione cognitionis naturalis: quia nomina non imponuntur semper juxtà veram substantiæ conditionem, sed ad placitum, cum ex Aristotele lib. 1. Periher. *Nomen sit vox significativa ad placitum*. Quamvis itèm Adam imposuerit nomina secundùm veram sebstantiæ conditionem, non tamèn necesse est, ut cognoverit omnium rerum naturalium proprietates, etiamsi noverit proprietates animalium naturales. Salomon autèm, ut ex 3. Reg.4. constat, non solùm novit animalium proprietates, sed arborum, & rerum aliarum.

Salomon itèm erat Sapientior Moyse; quamvis enim Moyses loqueretur cum Deo, sicùt homo ad amicum suum loqui solet Exod.33. res tamèn naturales, & negocia politica Moyses non callebat: quæ sanè omnia à Salomone optimè cognoscebantur. Quòd autèm Moyses ea ignoraverit, ex cap. 18. Exodi apertè dignoscitur, necnon ex cap.27. Num.

Quamvis itèm Apostoli, quantùm ad cognitionem Dei, earumque rerum omnium, quæ ad mores, & ad fidem, & ad conversionem Gentium pertinebant, erant Sapientissimi, quantùm tamèn ad cognitionem rerum naturalium, & scientiarum Mathematicarum, cæterarumque disciplinarum, & negociorum politicorum Salomon erat iis sapientior; Apostolis verò hæc non ità conveniebant, nec his indigebant. Si quandò de illis loquuti fuerint, non per modum habitus immanentis, & scientifici, sed per modum revelationis: Nàm qui habet habitum scientificum, potest secundùm illum promptè respondere ad omnia, quæ inquiruntur de conditione objecti illius habitus. Apostoli autem non ità respondebant, sed à Deo eis subministrabatur quid respondendum erat, juxtà illud Matthæi 10. *Nolite cogitare quomodò, aut quid loquamini: Dabitur enim vobis in illâ horâ, quid loquamini*. Hic autem respondendi, ac loquendi modus est Propheticus non per habitum aliquem scientificum, ut erat in Salomone, sed à Spiritu Sancto dictante, ut expressè legitur Matthæi 10. Marci 13. Lucæ 12., & ità loquebantur Prophetæ, & Apostoli à Deo moti ad loquendum. Hunc in modum erant valdè intelligentes: Sed revelatione propheticâ cessante, erant simplices, sicùt alii homines, immo iis rudiores interdùm. Idcircò Apostoli, & Prophetæ, non propriè sapientes, dicendi sunt: Sapiens enim propriè sumptus cognitionem scientificam habet earum rerum, quæ naturali ingenio acquiri possunt per demonstrationes, vel per alias necessarias probationes.

Quamvis deniquè Beatam Mariam sempèr Virginem, Genitricem Dei, proptèr venerationem Filii, quantùm ad omnes cognitiones scientificas Salomone sapientiorem fuisse dicere possimus, ea tamen quantùm ad hujus generis cognitiones Salomonem sapientiorem fuisse opinamur; non enim necesse erat, ut B. Maria semper Virgo in cognitionibus rerum naturalium, ac scientificis ità eminens foret; ipsam tamen Virginem, Dei Matrem, & Reginam Cœli, quantùm ad cognitionem Deitatis, & secretorum Theologicorum, sapientiorem Salomone fuisse affirmamus.

Reliquum est igitùr, ut omninò concludamus, Salomonem omnibus hominibus indifferentèr, tam Regibus, quàm non Regibus, quantùm ad cognitiones scientificas, quæcumque illæ sint, sapientiorem fuisse, sicut in lib.3. cap.4. Regum apertiùs legitur, ubi hæc leguntur verba. *Et præcedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium Orientalium, & Ægyptiorum: & erat sapientior cunctis hominibus.*

Quarè admirari non desisto, quomodò vir ille Regem quemquam Salomone sapientiorem esse apertè dicere audeat. Hæc raptìm, & currente quasi calamo.

PRO

PRO OCTAVA
MULTI INSCRIBUNTUR PSALMI
Sanctus Ambrosius lib. 5. in cap. 6. Lucæ tom. 3.

SALMIS aliquot titulus est *pro Octavâ*, per quam Hebræi, ut ait Genebrardus, volunt esse genus Odæ, vel Instrumenti Musici, Hinc Psalmus sextus inscribitur: In finem in Carminibus Psalmus David pro octavâ: Et juxtà hunc sensum ab Hebræis explicatum, Jacobus de Valentia inquit: Psalmus David in Organis supèr Octavam, quià hujusmodi Psalmus, ait ipse cantabatur cum toto conatu gradatìm elevando vocem usquè supèr Octavam vocem. Alii per Octavam musicum Instrumentum octo chordarum intelligendum esse putant. Quorum sententia an vera sit, expendendum esset ait Jansenius ex primo Paralipomenon. 15. ubi dicuntur quidam in Citharis pro Octavâ cecinisse Epinicion.

Arnobius per Octavam *Diem Dominicum* accipit.

Alii verò per Octavam *extremam Judicii diem* intelligendam esse volunt, præsertìm verò Latini. Vel per Octavam intelligunt *diem Octavam*, novissimi scilicèt Judicii diem, qui succedet septem diebus, quibus jam omne tempus peragitur, ut ait Jansenius: atquè ideò in titulo positum dicunt *pro Octava*: Quoniàm hic Psalmus sextus (*Domine ne in furore tuo arguas me*) intèr Psalmos Pœnitentiales primus congrua forma est homini pœnitenti, iram Dei precanti, ut effugiat Dei furorem in die novissimo, per quem diem erit Octava dies, in qua perpetuò Cœleste Regnum Beati possidebunt. De hac Octavâ in Levitico legitur in hæc verba: *Dies Octavus erit celeberrimus, atquè Sanctissimus*. Nunc enim in sextâ sumus ætate: Erimus deindè in septimâ, quandò erit extremus Judicii Dies, in quo incipiet Octava, nempè perpetua Beatitudo Animæ, & Corporis pro Electis. Levit. 23.

Hinc Sanctorum Octavæ celebrantur: quia sicùt Sanctorum obitus nativitatem ipsorum significant, quatenùs ipsi ex hac mortali vitâ decedentes, immortalemque vitam acquirentes, Cœlo nasci dicuntur, quandò scilicèt eorum animæ à corporibus separantur; ità eorundem Octavas celebramus, resurrectionem ipsorum recolentes, perindèac si resurrectioni eorundem, hoc est, tam in corpore, quàm in animâ glorificationi gratulemur.

Quarè S. Bonaventura inquit: *Nos celebramus Octavas Sanctorum, hoc est, glorificationem eorum in corpore, & animâ, quià resurrectionem expectamus: Sed in solemnitatibus Christi Octavas non celebramus, quia ejus resurrectionem non expectamus; jam enim resurrexit. Christi nàmque Natalis Dies Octavam non habet, sed die Octavo diem Circumcisionis festum habet. Nec Pascha: nam Octavo die canitur*, quasi modo geniti &c. *Nec itèm Pentecoste: Nam Octavo die agitur de Sanctâ Trinitate: Si autèm in quibusdam Ecclesiis celebratur Octava in Paschate, hoc fit, quia ejus Octavam, ut in nobis, non in se resurgat, expectamus*. Hæc ex S. Bonaventura in Psalmos. Pag. 89. 714.

Glossa itèm ordinaria per Octavam, resurrectionis diem intelligendum esse affirmat: ob idque S. Ambrosius Beatum Matthæum Evangelistam octo Beatitudinis mysticum numerum, mysteriis, videlicèt, plenum reserasse ait, ac propttereà multos Psalmos pro Octavâ, idest pro Resurrectione, ac cœlesti Beatitudine insinuandâ inscriptos fuisse addit. Sicut enim (inquit) *spei nostræ octava perfectio est, ità Octava summa virtutum est*. Hoc est: Sicùt Octava beatitudo, sivè promissio à Beato Matthæo conscripta (quæ est eadem cum primâ) est *spei nostræ perfectio*, ità Octava virtus, quæ est *tolerantia*, sivè *potentia* circà persecutiones proptèr justitiam, est virtutum summa: Octo namquè virtutes in octo Beatitudinibus explicandis ab Evangelista Matthæo recitantur: Octava verò ad caput redit, ut ait Glossa, quia perfectum hominem declarat: Quarè octava virtus à S. Ambrosio summa virtutum, & Octava Beatitudo spei nostræ perfectio nuncupatur. Cùm itaquè Octavus numerus mysterio non careat, multi Psalmi pro Octavâ inscripti reperiuntur, ut ait S. Ambrosius, dum octo virtutes, & octo Beatitudines in Evangelio scriptas recenset. Matth. c. 5.

Propterea in Sanctorum Innocentum Octavâ, per quam Beatitudo Cœlestis perpetuò duratura insinuatur, aut repræsentatur, *Gloria in Excelsis Deo, & Alleluja* ad Missam celebrandam dicuntur, etiàmsi in eorundem festo non dicantur, nisi venerit in Dominicâ, Symbolum verò Apostolorum, nec in festo, nec in Octavâ ipsorum dicitur; quia tempore Sanctorum Innocentum dictum Symbolum editum nondùm erat; sin secùs diceretur, sicut in Octavâ Sancti Stephani Protomartyris dici solet, non solùm ratione Octavæ Sancti Joannis, sed ratione itèm Octavæ ipsius Protomartyris. Hac eâdem ratione in Octavâ Sanctorum Innocentum ad Matutinum dicitur *Te Deum laudamus*, & in Festo non dicitur, nisi venerit in Dominicâ.

Hæc mihi dicenda visa sunt de Octavâ, pro qua multi scribuntur Psalmi, sicut Sanctus Ambrosius in loco jam laudato, sivè citato id scriptum reliquit.

SACRO-

SACRORUM BIBLIORUM EMENDATIONES

Juxtà Concilii Tridentini Decretum in libros tantùm Genesis, Exodi, & Levitici.

Liber Genesis, *Hebraicè* Berescith *Gen. cap.* 1. *num.* 2.

ET SPIRITUS DEI FEREBATUR SUPER AQUAS.

IN Latinâ Editione vulgatâ primi Capitis Geneseos passim legebatur: *Spiritus Domini*, nunc verò, & rectiùs quidèm, atquè significantiùs legitur, *Spiritus Dei*: Quæ sanè lectio in Editione ex Sacrosancti Concilii Tridentini Decreto Romæ emendatâ, & in Typographiâ Apostolicâ Vaticanâ impressâ hunc in modum, quem diximus, restituta est: quia Hebraicæ veritati, & editioni septuaginta Interpretum, necnon veterum Scriptorum, Sanctorumque Patrum monumentis magis consona videtur: Hebraica enim veritas habet וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת *Ruah Elohim*, *Merahepheth*, hoc est, & *Spiritus Dei incubabat*, vel *fovebat*, ut ait S. Hieronymus, more volucris ova calore animantis.

Concilium Tridentinum sess. 4.

Hebraicus Textus.

S. Hieronym. tom. 3. in initio quæst. Hebraicarum.

Lyranus in hunc locum.

Septuaginta verò sic legunt: *ϗ πνεῦμα θεῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τῦ ὕδατος*, idest, & *Spiritus Dei ferebatur super Aquam*. Chaldaica autèm translatio: *Et Spiritus Dei insufflabat super faciem aquarum*. Græca Editio plana est, sed Hebraica lectio dilucidatione aliquâ indigere videtur ob ipsius Hebraicæ linguæ fœcunditatem insignem, ac mysteriis refertam, *Elohim* nàmque est plurale à singulari *Eloha*, quod est, Deus; hinc *Elohim*, Dii; *Elim*, Dii, vel fortes, ab *El* quod est Deus, vel fortis. Vox autèm *Elohim* in loco, quem præ manibus habemus, est eadem cum eâ, quæ ponitur in primo loco, cum dicitur: In Principio creavit Deus Cœlum, & Terram. Undè Textus Hebraicus sic habet

Septuaginta Interpretes.

Chaldaica lectio.

Græca lectio.

Eloha, & Elohim, & Elim quid.

Hebraicus Textus.

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ

hoc est, *Berescith Bara Elohim Eth hasamaim veeth haarez*, idest, *in principio Creavit Dii Cælum, & Terram*. In Hebraico nàmque textu antè hominis creationem, quotiescumq; de Deo fit mentio, reperitur sempèr vox ipsa *Elohim*, hoc est, *Dii*. Quamvìs autèm dictis in locis omnibus nomen Dei in plurali numero inveniatur ad trium Divinarum Personarum pluralitatem, sivè Trinitatem insinuandam; verba tamèn, hoc est, *Creavit*, *Dixit*, idque genus alia ad divinę essentię unitatem, ac singularitatem præseferendam in plurali sempèr numero reperiuntur, Id quod planum ex eo loco fit, cum dicitur: *Faciamus hominem ad Imaginem, & similitudinem nostram*; Et statim subditur: *Et creavit Deus hominem*, vel, *Creavit Dii hominem*, ut Hebraicus Textus habet; Sed sicùt Moyses Spiritus Sancti instinctu plurativo sempèr vocabulo cum unitatis verbo in Hexaemeron usus est libro, ità è converso septuaginta Interpretes per singularem numerum nomen *Elobim*, eodem Spiritu Sancto dictante transtulerunt: quam versionem in hac præsertim voce, quæ ab Hebraicâ veritate descendit, vulgata editio recenter emendata amplexata est.

Numerus pluralis, & singularis cōiuncti quid sibi velint.

Gen. 1.

Moyses.

Hanc eandem versionem, sivè lectionem secuti sunt Tertullianus adversùs Hermogenem, Basilius Concione 2. Ambrosius lib. 1. Hexaem. cap. 8. Hieronymus, Chrysostomus, Theodoretus cap. 7. Cyrillus, Junilius, Augustinus lib. 1. in Genesim ad literam cap. 7. & lib. 1. contrà Manichæos cap. 5. & alibi, Eucherius, Rabanus, & Beda variis in locis, qui *Spiritus Dei*, & non *Spiritus Domini* legerunt: Immò Hieronymus in Quæstionum Hebraicarum initio hanc lectionem latinam esse affirmat. Id quod à Spiritu Sancto in Hebræorum, & septuaginta Interpretum Editionibus factum esse reor: quià, quamvìs, teste Psalmographo, *Domini Terra sit, & plenitudo ejus, cui servi sunt Angeli, & Homines*: & Cœlum statim creatum Angelis repletum fuerit, ut Glossa inquit Ordinaria, etiamsi nulla unquam de Angelorum creatione facta fuerit mentio; tamen antè expressam hominis creationem, sivè explicitam mentionem factam de homine, qui est Dei Servus, Deus in Hexaemeron libro nonnisi post sex dierum repetita opera circà ipsam hominis creationem appellatus est Dominus, ut magis propria foret locutio; nàm posito correlativorum uno, alterum statim statuendum esse dicas oportet, naturâ ipsorum id postulante; Hinc Textus hebraicus habet, *Ruah Elohim*, idest, *Spiritus Dei* non *Ruah Adonai*, hoc est *Spiritus Domini*: quod sanè nomen nonnisi post septimam diem, dum opera Creationis à Moyse summatim repeterentur, scriptum reperitur hisce verbis: *Istæ sunt generationes, Cæli & Terræ, quandò creata sunt in die, quo fecit Domi-*

Doctores qui legunt Spiritus Dei.

Basil. conc. 2. in Hexaem.

Augustin. in Gen. tom. 3. lib. 1. cap. 7.

Hieronym. lib. Quæst. Hebr. tom. 3.

Deus quando .... in Genesi appellari Dominus & cur ita.

Gen. cap. 2. num. 4.

Vide S. Augustin. lib. 8. in Gen. cap. 2.

Gen. 2. n. 4.

Dominus Deus Cœlum, *& Terram*: Et hunc semper in modum, excepto colloquio inter Serpentem, & hominem habito, legitur ab hoc loco ad quartum usque caput, in quo fit mentio de Sacrificio, quod Cain, & Abel obtulerunt Domino. Hic enim Dominus absolutè nominari cœpit: quia Sacrificium, ut ait S. Thomas, est signum debitæ subjectionis, & honoris, in similitudinem eorum, qui Dominis suis aliqua offerunt in recognitionem Dominii. Sicut igitur Deus in Sacrificio, sine additamento aliquo absolutè nominari cœpit, & post creationem hominis propriè *Dominus Deus*, ut suo explicabimus loco, ità magis propriè *Deus*, & non Dominus antè dictam creationem nominatur semper. Ideò legitur: *In principio creavit Deus Cœlum*, *& Terram*. *Et Spiritus Dei ferebatur supèr aquas*: Atquè hunc sempèr in modum ad septimam usquè diem exclusivè commemoratam Creator ipse non *Dominus*, sed *Deus* nominatur.

Gen. 3. Gen. 4. 2. 2. q. 85. art. 1. Gen. 4. Cap. 2. Gen. Gen. 1.

Confirmatio ex ratione. Hìc accedit, quòd cùm multi Sacri Doctores, & alii hunc Spiritum Deum esse contendant, congruentiùs legitur, *Spiritus Dei*, quàm *Spiritus Domini*, ne aliquis putaret, Spiritum ipsum esse creaturam, quæ Domini sit; Immò Spiritum omninò credat illius esse Dei, qui Cœlum, ac Terram creasse dictus est, ut ex ipso primi capitis Geneseos initio constat, dum Moyses ait: *In principio creavit Deus Cœlum*, *& Terram*. Id quod ex vocabulo tandem illo *Elohim* אֱלֹהִים confirmatur, quià hæc vox in sequentibus locis nomine Dei verti sempèr consuevit, non autèm Domini. (Gen. 1.)

Confirmatio. Addè etiàm, quòd, ut huic notæ finem imponamus, aliquot impressi codices, & manuscripti permulti, ut Schola Lovaniensis animadvertit, necnon Biblia Complutensia, & Regia; Hebraica itèm, & Chaldaica Translatio, Biblia Ariæ Montani, Santis Pagnini, & Gothica Isidori Clarii, Græcusque tandèm Codex, uti diximus, habent *Spiritus Dei*, & non *Spiritus Domini*.

Conclusio: Lectio igitùr, *Spiritus Dei ferebatur supèr Aquas*, tamquàm genuina, magisque propria nunc recepta est, & in suum locum reposita. Controversiam verò diversis opinionibus ortam, an scilicèt Spiritus, qui ferebatur supèr Aquas, fuerit Spiritus Sanctus, in medium affert Sixtus Senensis in lib. 5. Bibliothecæ Sanctæ Annotatione VII., eamque illic videre licet. (Sixtus Senensis.)

Gen. 1. num. 27.

Et creavit Deus Hominem ad Imaginem suam.

Quamvis in Bibliis Latinis olim impressis passim legeretur: *Et creavit Deus Hominem ad Imaginem*, *& similitudinem suam*: In multis tamèn manuscriptis illud, *& similitudinem*, non legitur; Hinc Schola Lovaniensis unum & viginti Codices manuscriptos antiquos absquè duabus illis vocibus, *& similitudinem*, se invenisse testatur. Hunc itèm in modum complura Exemplaria iuveni & Ego, legique prætereà Biblia Complutensia, & Regia, in quibus Textus Hebraicus, & Græcus, atquè Chaldaica Translatio, aut Interpretatio voculas illas, *& similitudinem* non habent. Hebraicus Textus ità jacet וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ hoc est, *Vaibra Elohim Eth Gaadam bezalmo*, idest, *Et creavit Deus hominem ad Imaginem suam*. Sic & Chaldaica litera, & Biblia Santis Pagnini. Textus verò Græcus, sivè septuaginta Interpretes hanc habent Lectionem, & verborum formam: καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, hoc est, *Et fecit Deus Hominem*, *ad Imaginem Dei fecit illum*. Hunc etiàm in modum multi legunt Doctores, absque, videlicèt, similitudinis repetitione, veluti sunt Hilarius lib. 4. & 5. de Trinitate, Basilius homil. 10. in Hexaemeron, Eucherius, Rupertus Tuitiensis lib. 2. cap. 6. in Genesim, Augustinus lib. 3. de Genesi ad literam cap. 19. necnon ad calcem Libri de Genesi ad literam imperfecti. Santes Pagninus in suâ Bibliorum editione legit: *Et creavit Deus Hominem in Imagine suâ*. Ità legit Isidorus Clarius, & Vatablus in suis Editionibus, Rupertus autèm loco nupèr commemorato, cur, *& similitudinem* secundâ vice Moyses omiserit, post dubitationem propositam id explicat dicens: *Cùm enim dixeret Deus*: *faciamus hominem*, *ipse utiquè illum ad Imaginem*, *& similitudinem suam facere intenderat*; *Cùm autem hoc iste* (Moyses videlicèt) *scriberet*, *homo per peccatum*, *Dei similitudinem amiserat*. Et infrà: *Proindè ergò cùm scripsisset Deum dixisse*; *Faciamus hominem ad Imaginem*, *& similitudinem nostram*, *hoc solùm modo scripsit*: *Et creavit Deus hominem ad Imaginem suam*, *ut subaudias recreaturus aliquandò ad similitudinem suam*, *nam illum quodammodò nondùm fecerat ad similitudinem*, *sed tantùm ad Imaginem suam*, *qui evanuerat*, *& perdiderat illius similitudinis gloriam*. Hæc Rupertus.

Hebraicus Textus. Græcus Textus. Doctores Græcum Textum sequentes. Hilarius l. 4. & 5. antè med. Augustin. lib. de Gen. ad l. Himperf. & lib. 3. cap. 19. tom. 4. Santes Pagninus. Rupert. lib. 2. c. 6. in Genesim.

Basilius. Basilius itèm multis anteà seculis istuc ipsum exactiùs explicavit, dum Homilia 10. in Hexaemeron inquirit, cur Moyses Deum dixisse scripserit: *Faciamus Hominem ad Imaginem*, *& similitudinem nostram*, *deindè idem Scriptor creationem hominis repetendo* [& similitudinem] *subticuerit dicens*: *Et creavit Deus Hominem ad Imaginem suam*. Imago namque Homini tamquàm rationali effecto, ex ipsâ creatione concreata fuit; Similitudo autem nonnisi secundùm potentiam, ac voluntatem operandi, & acquirendi eam, data est ipsi, ut idem Basilius ait hisce verbis: *Cur non expressa sunt*, *quæ consultavit*? *Alterum* [inquit] *ex creatione* (Imaginem scilicet) *habemus alterum* [hoc est] *similitudinem ex voluntate acquirimus*. *Simul cum primâ constructione adest nobis*, *quòd ad Imaginem Dei facti sumus*: *Ex voluntate Nobis acquiritur*, *ac ratificatur*, *ut secundùm similitudinem Dei simus*. Et infrà: (Basilius.)

Nunc

Basilius. *Nunc potentia Nos fecit assimilatores Dei, potentiam autem largitus ad hoc, ut Deo assimilemur; Dimisit Nos operatores esse similitudinis.* Et paulò inferiùs: *Quo itaquè miraculum meum fiat, & non alienum, mihi reliquit, ut secundùm similitudinem Dei fiam. Secundùm Imaginem enim habeo, ut rationalis sim, secundùm similitudinem autèm fio, in hoc quod Christianus sum;* Hæc Basilius qui ut meliùs, quę de similitudine Dei à Nobis ipsis acquirenda, dicta sunt, explicentur, exemplis aliquot illustrat in hanc verborum formam: *Si fias, inquit, malitiæ osor, immemor, malè in te factorum, obliviosus hesternæ inimicitiæ: Si fias amans fratris, & condolens, assimilatus es Deo. Si remiseris inimico ex corde assimilatus es Deo. Si qualis est ergà te peccatorem Deus, talis fias ergà fratrem, qui in te peccavit, per misericordiam ergà proximum, Deo assimilatus es. Quare id, quod secundùm imaginem est, ex eo quod rationalis es, habes: Quod verò secundùm similitudinem est, acquiris ex eo, quod bonitatem assumis.* Hæc Basilius, qui paulo inferiùs propositum concludit hunc in modum: *Habeo igitur in creatione quod secundùm Imaginem est; Fio autem proposito, & voluntate etiam secundùm similitudinem.* Huc usque Basilius.

Cum itaque ex ipsâmet creatione primus homo Imaginem Dei suscepisset, similitudinem verò, nonnisi potentiâ, & voluntate acquirendi habuisset, Moyses Propheta divino Spiritu illustratus, postquàm Deum dixisse Scripsit; *Faciamus Hominem ad Imaginem, & similitudinem nostram*, Hominis creationem repetendo, dixit; *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam*; Dei autèm similitudinem ex potentiâ datam, voluntate verò atque operatione acquirendam, ob causam enarratam subticuit. Similitudinem nàmque Dei homo nonnisi operibus bonis, quæ à potestate, ac liberâ voluntate nostrâ pendent acquirit, ut exemplis à Basilio Sancto nuper positis constat; Imaginem verò ab ipsâ Adæ creatione. Suscepit, ac retinet, similitudinem, si velit, operando suscepturus, divinâ tamen gratiâ opitulante; nam ut Sanctus Paulus Apostolus ait; *Deus operatur in Nobis, & velle, & perficere pro bonâ voluntate.* (Philipp. 2.) Hinc S. Pater Augustinus inquit. *Liberum arbitrium nostrum in hominibus diabolo subditis ad peccandum valet, sed ad benè piéque vivendum, non valet, nisi ipsa voluntas hominis, Dei gratiâ fuerit liberata, & ad omne opus actionis Sermonis, & cogitationis adiuta.* (Tom. 3. l. 3. contra Epist. Pelagianorũ tom. 3. ep. 106. & 107.)

Quod autem homo sit ad Imaginem Dei creatus, ex eo manifestum profectò fit, quia mens hominis, ut Theologi omnes affirmant, præsertìm verò Bernardus, est Sanctissimæ Trinitatis Imago quædam, in qua hæc tria sunt, memoria, scilicèt, intelligentia, & voluntas, per quas animæ vires personarum Trinitatem, & substantiæ Unitatem inter alia contemplamur. (Philipp. 8. lib. Meditat. cap. 1.) Præterea Bernardus alio in loco ad Animam suam loquitur dicens; *Considera Anima mea nobilitatem tuam, quoniam, sicut Deus ubiquè est totus, omnia vivificans, omnia movens, & gubernans; Ita & in corpore tuo, ubique tota es, illud vivificans, movens, & gubernans. Et sicut Deus est, vivit, & sapit, ità & secundùm modum tuum es, vivis, & sapis. Et sicut in Deo tres sunt Personæ, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus; Sic & tu habes tres vires, scilicèt intellectum, Memoriam, & Voluntatem. Et sicut ex Patre generatur Filius, & ex utroque procedit Spiritus Sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, & ex his ambobus procedit memoria. Et sicut est Pater, Deus est Filius, Deus Spiritus Sanctus, non tamen tres Dii, sed unus est Deus, & tres Personæ; Ita Anima est Intellectus, Anima Voluntas, Anima Memoria, non tamen tres Animæ sed una Anima, & tres vires.* Hucúsque Bernardus. (Lib. de Interiori Domo cap. 67.)

Ecce quàm bellè homo ad Imaginem Dei creatus est, per quam Imaginem etiam similitudinem Dei adipisci potest, Divinâ Gratiâ adjuvante, adeptamque amittere per peccatum; Propterea Moyses, quamvis Deum dixisse scripserit. *Faciamus hominem ad Imaginem, & similitudinem nostram*; infrà tamen, dum eandem hominis creationem repeteret, similitudine silentio prætermissâ Imaginem repetivit, dicens; *Et creavit Deus hominem ad Imaginem suam.* Illud igitur, *& similitudinem*, Codicibus olim impressis ab initio quopiam secundâ vice interiectum, tamquàm adventitium, & à genuinâ lectione alienum, jure, ac sapienter quidem è medio sublatum est.

Genes. 2. num. 2.

COMPLEVITQUE DEUS DIE SEPTIMO OPUS SUUM, QUOD FECERAT.

QUamvis in editione Bibliorum vulgatâ recentèr emendata nihil hoc loco fuerit immutatum, nec in exemplaribus, tàm manuscriptis, quàm impressis, quod sciam, nec à Doctoribus aliter, quàm juxtà verborum formam hic præscriptam legatur, attamen ob manifestissimam differentiam, quâ Græcus Textus ab Hebraico distare videtur; hanc lectionem, ut iis, qui Hebraicam linguam callent, & Græcam, curiosisque, itèm hominibus satisfiat, examinandam, rationibusque comprobandam censeo; Hebraicus enim Textus lectionem initio propositam habet; Græcus verò pro septimo die sextam legit diem hisce verbis; *καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε.* Hoc est, *& perfecit Deus in die sextâ opera sua, quæ fecit.* (Græcus Textus.)

Hebraica translatio, ex Hieronimo extat in hæc verba. *Complevitque, sivè consumavit Deus die septimo opus suum, quod fecerat.* (Hebraica Translatio.) Chaldaica interpetratio hanc habet verborum formam; *& delectatus est Deus in die septimo opere suo, quod fecerat.* (Chaldaica Interpretatio.) Hæc ex Bibliis Complutensibus, & Regiis. Eandemque itèm lectionem initio propositam habent Biblia Gothica, Biblia Vatabli, Santis Pagnini, Ariæ Montani, Benedictina, & alia, atque hunc in modum legunt Doctores omnes, eumdemque (Biblia varia.)

que textum habent Codices, ut diximus, manuscripti, & impressi, editione Rovilli Typograhi Lugdunensis exceptâ, cui sextam diem, pro septimo die licentèr insertam fuisse, majorem in modum admiror. Quamvis enim omnes Doctores utramque lectionem bonam esse dicant, primam tamen retinent juxtà Hebraicam veritatem, prætèr Sanctum Patrem Augustinum, qui in quarto libro de Genesi ad literam, & contrà Adimantum nullam de Hebraicâ mentionem facit, sed Græcam tantùm exponit.

Augustin. l. 4. in princ. to. 3. & tom. 6. contrà Adim. c. 2.

Sanctus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis super Genesim, post Græcam lectionem recitatam, ait; *Pro die sexta in Hebræo diem septimum habet; Arctabimus igitur Judæos, qui de otio Sabbati gloriantur, quod jam tunc in principio Sabbatum dissolutum sit, dum Deus operatur in Sabbato, complens opera sua in eo, & benedicens ipsi diei, in illo universa complevit.* Ex quibus Beati Hieronymi verbis colligitur, aliquid in die septimo factum fuisse, cum in eo universa fuerint completa, diei septimæ insuper additâ benedictione, atque sanctificatione. Hinc Junilius Episcopus African. in Exæmeron, sivè in sex dierum libello, quem alii Bedæ adscribunt, ejusque operibus inserunt, dum hanc dubitationem solvere studet, hunc in modum, & exactè quidèm inquit: *Sed meritò quæritur quomodò nostra editio, quæ de Hebraicæ veritatis Fonte descendit, complevisse Deum in die septimo dicat opus suum, quod fecerat, in quo nihil novum creasse commemorat? nisi fortè ipsum diem septimum, tunc eum fecisse, atque in ejus facturâ opus suum complevisse dixerimus.* Et infrà: *Complevit ergò die septimo opus suum, quod fecerat, summam in eo terminavit, addito ipso septimo, quem Sabbatum dici, & esse voluit, eò quòd eum mysticâ præ cæteris benedictione, & sanctificatione donaret, ut sequentia docent.* Et paulò inferiùs: *potest autèm, & rectè accipi, complevisse die septimo Deum opus suum, quod fecerat, etiam in eo, quod ipsum diem benedixit, & Sanctificavit: Neque enim, nullum opus est benedictio, & sanctificatio. Neque Salomon nihil operis fecisse dicendus est, cum templum, quod fecerat, dedicavit: Immò eximium Dei opus est, cùm ea, quæ fecit, benedictione, & sanctificatione æternâ glorificat.* Hæc ex Junilio, qui non solùm per summam sex dierum, sed per diem septimum tunc factum, ac per solam item benedictionem, & sanctificationem in septimo die à Deo præstitam opus eximium tali die factum concludit.

Hieronym. tom. 3.

Junilius in Hexæmeron Beda tom. 4. in princ.

Sanctus etiam Thomas Doctor Angelicus duplicem consumationem, sivè completionem affert in medium pro nodo dissolvendo dicens: *Quòd Deus opus suum consumaverit, secundùm unam translationem die sexto, & die septimo secundùm aliam utrumque stare potest. Nam consumatio, quæ est forma totius Universi, quæ ex integritate partium consistit, competit sextæ diei, consumatio autem, quæ est per cessationem à novis Creaturis condendis, diei septimæ convenit; Potorat enim Deus plures Creaturas facere prætèr illas, quas fecerat, sex diebus. Simile dictimus in motu continuo: quandò enim aliquis potest moveri ulteriùs non dicitur motus perfectus antè quietem; quies enim demonstrat motum consumatum. Undè hoc ipso quod cessavit Deus novas condere Creaturas in septimo die dicitur opus suum consumasse.* Hæc S. Thomas.

S. Thom. p. 1. q. 73. art. 1. ad 2. Perfectio duplex.

Exemplum:

Huic ferè adsimile scripsit Lyranus Hebraicæ linguæ peritissimus, universæque Scripturæ Sacræ Interpres, dum nodum propositum dissoluit. Ad quam rem præstandam duplicem perfectionem, & completionem esse ait: *Una (inquit) est quantùm ad perfectas, & completas Creaturarum formas, ac proprietates, quas cunctæ res à Deo in sex diebus creatæ assequutæ fuerunt. Altera verò administrationem, aut gubernationem respicit, quæ ad rerum creatarum operationem juxtà formas, ac proprietates sibi inditas pertinet. Hinc quantùm ad primam perfectionem secundùm Græcam translationem Deus dicitur, sextâ die suum complevisse opus: Quantùm verò ad secundùm perfectionem, aut completionem, juxtà hebraicam lectionem Deus die septimo suum opus consumasse, ac complevisse scribitur. Vel sextâ die omnes Creaturarum species à Deo creatæ suam habuerunt perfectionem: Septimo autem die quantùm ad species creaturarum, suis finibus circumscriptas, Deus suum opus complevisse dicitur, quippè qui à novis speciebus creandis cessavit.* Hæc non ad verbum, sed quantum ad sensum ex Lyrano. Hùc etiam spectare videtur quod multis sanè Verbis Tostatus in secundum Geneseos caput scriptum reliquit.

Nicol. Lyran. tom. 1. in c. 2. Genes.

Perfectio Duplex.

Alphons. Tostat. tom. 1. in Genes.

Quare, cum utraque lectio vera sit, editio bibliorum vulgata lectionem hebraicæ veritati respondentem antiquiorem suscepit, susceptamque longo seculorum ordine conservavit, & ad hanc usque diem tamquàm genuinam conservat.

Genes. cap. 2. num. 4.

ISTÆ SUNT GENERATIONES CÆLI, ET TERRÆ, QUANDO CREATA SUNT IN DIE, QUA FECIT DOMINUS DEUS CÆLUM, ET TERRAM.

HEbraica Beati Hieronymi translatio habet: *Istæ sunt generationes Cæli, & Terræ quando creatæ sunt in die, quo fecit Dominus Deus Cælum, & Terram:* Eademque lectionem translatio sequitur Caldaica. Translatio autem septuaginta Interpetrum est hæc: *Hic liber generationis Cæli, & Terræ, quando facta sunt, qua die fecit Deus Cælum, & Terram.* Hæc ex Bibliis complutensibus, ac Regiis. Omnes ferè Doctores primam sequuntur lectionem, sed in fæmineo genere legunt, quando creatæ sunt. Hanc item lectionem habent omnia bibliorum tàm manuscripta, quàm impressa exemplaria translatione Græcâ exceptâ, quæ habet in neutro genere, *quando facta sunt*: quam lectionem tamquàm congruentiorem editio vulgata recenter emendata suscepit quantùm ad genus neutrum, cum habeat, *quando creata sunt*. Ita etiam

Vatablus. etiam Vatablus transtulit: deindè in scholiis hanc explicat lectionem dicens: *Hi sunt natales, & ortus Cæli, & Terræ, quando illa creata sunt, eo scilicet tempore, quo Dominus Deus creavit Cælum, & Terram unàcum omnibus arboribus priùsque essent in terrâ, & unàcum omnibus Erbis Agrorum, priùsque germinarent*: Quamvis enim per figuram syllepsim, ut nostri ajunt Grammatici, res dignior concipiat minus dignam, veluti masculum genus concipiat fœmininum, & neutrum, ut Rex, & Regina justissimi; Dominus, & mancipium optimi; & Fœmineum concepit neutrum, ut leges, & plebiscita coactæ; Non desunt tamen Quintiliani auctoritate persuasi, qui Masculinum, & Fœmininum singularis numeri cum plurali neutro conjungant dicentes: *Toga, calceus, & capillus reprehendenda sunt*, Cùm ergò hæc ita sint lectio in editionem vulgatam reposita multo congruentior videtur, quia in eo neutrum, & Fœmininum, hoc est, Cælum, & Terra comprehenduntur: Immò per Terram, ut Theologi exponunt, omnia elementa, & cuncta alia, quæ in eo continentur; & per Cœlum omnia itèm sydera, & alia, quæ in eo sunt, intelliguntur, quando ait Moyses: *istæ sunt generationes Cœli, & Terræ*, hoc est, ista omnia, quæ in superiori capite commemorata fuerunt, sunt generationes Cœli, & Terræ, quæ omnia creata fuere iis diebus, quos nuper commemoravimus; singularique numero pro plurali, Moyses juxtà Sermonis Hebraici morem, usus est dicens: *In die*: pro diebus, ut est illud Exodi: *Venit Musca gravissima*: hoc est Muscarum multitudo. Congruentèr igitur, & rectiùs quidèm in editione vulgatâ per neutrum genus, quàm per Fœmininum legitur hunc in modum: *Istæ sunt generationes Cæli, & Terræ, quando creata sunt in die, quo fecit Dominus Deus Cælum, & terram*.

Quintilian.

Exod. 8.

Hoc loco juxtà pollicitum nostrum in primâ notatione præstitum explicare necesse est, cur Creator noster post creationem à Moyse summatìm repetitam Dominus Deus nominetur. Hic enim primò, duobus hisce conjunctìm nominibus, appellari cæpit; antè verò hunc locum, non nisi Deus nominatus est. Id quod mysterio non caret: immò hinc primò juxtà Hebraicam veritatem, nomen Dei Sacrosanctum admirabile, atquè ineffabile scriptum reperitur illud יהוה *Jehova*, à Græcis *Tetragrammaton* dictum, hoc est, quatuor literarum; Dicitur autem nomen admirabile, atque ineffabile, & diversà tamen punctatione, ut ajunt, scriptum, modò præsens, modò præteritum, modò futurum tempus repræsentat; *Est*, videlicet, *Erat*, & *Erit*; Ab Hæbreis autem *Jehova* in legendo numquam pronunciatur propter venerationem, sed loco ejus inter legendum *Adonai* profertur: quod nomen latine *Dominus* interpretratur: Et sicut illud à Græcis *Tetragmaton*, ita ab Hæbreis *Scembamephoras*, ut ajunt, nuncupatur nomen scilicet quatuor literarum, quæ quid sonent, ut ait Lippomanus, nemo hominum novit. Sunt tamen, qui velint nomen hoc ab *esse*, deductum, & significare illum qui ità est, ut sit primum essendi principium, aut fons, tamquàm ipsius solius proprium sit esse, & reliqua omnia ab ipso Deo suum esse mendicent: Hinc Deus ad Moysem Pharaoni, & filiis Israel missum dixit: *Ego sum, qui sum: sic dices filiis Israel; qui est misit me ad vos*. Hoc autem loco, quem præ manibus explicandum habemus juxtà hebraicam veritatem, characteribus Hebraicis conscriptum legitur *Jehova, Helohim*, pro quo Hebræi pronunciant, *Adonai Helohim*, latinè *Dominus Meus*; Hæc autem Dei nomina hoc primùm loco Moyses nos docuit, ut ipsum Creatorem, tamquàm Deum colamus, fide, spe, & charitate, eumdemque tamquàm Dominus, cujus mandata sunt observanda Majestatis suæ potentiam, & justitiam revereamur, Duobus item nominibus omnium rerum Creator hoc præsertìm loco nominare cæpit, quià ut nonnulli volunt, in opere Dei perfecto, perfecta Dei appellatio erat adhibenda, eodem namque loco Moyses ait: *Igitur perfecti sunt Cæli, & Terra, & omnis ornatus eorum*. Et infrà,

Jehova.

Adonai.

Lippomanus in Catenâ.

Istæ sunt generationes Cæli, & Terræ, quando creata sunt in die, quo fecit Dominus Deus Cœlum, & Terram. Hæc obiter de *Jehova*, & *Helohim*, necnon de *Adonai*, ac de *Domino Deo* ipsâ occasione hortante, ac suadante.

Gens. 2. num. 12.

Ibi inventur Edellium, et lapis onychinus.

PRiùs legebatur, *ibique*, sine ullâ necessitate juxtà Hebraicam translationem; Nunc verò legitur sine illâ particula conjunctivâ, & encliticâ, sive inclinativâ. Interpetratio Chaldaica legit *ibi est Edellium, & lapis onychinus*; Translatio septuaginta Interpetrum habet *illic est Carbunculus, & lapis Prasinus*, De Edellio, ab Hebraicâ voce deducto, diversi diversa sentiunt; alii *Carbunculum*, alii *Smaragdum*, alii *Lapillos prætiosos*, parvos, & rotundos ex aquis prodeuntes, alii *Crystallum*, alii *Unionem*; Lapidem autem Onychinum gemmæ cujusdam speciem humani unguis candorem referentis intervenientibus venis quibusdam Sardæ, & Jaspidis colorem imitantis, alii lapidem Prasinum, idest viridem, alii unionem esse volunt.

Eodem cap. num. 15.

Et posuit eum in Paradiso voluptatis.

LEctio est juxtà septuaginta Interpetrum translationem. Chaldaica interpetratio habet: *Et collocavit eum in horto voluptatis*. Hæbraica translatio habet: *in Paradisum voluptatis*, & ita priùs legebatur: Sed lectio initio posita congruenter censetur, & ità etiam

etiam legitur in multis exemplaribus manuscriptis.

Eodem cap. num. 18.

NON EST BONUM ESSE HOMINEM SOLUM.

HÆc lectio est juxtà Interpretationem Chaldaicam, & Græcam Translationem: Priùs legebatur, *non est bonum hominem esse solum*, juxtà Hebraicum Textum, sed prior lectio est magis clara ad ambiguitatem, propter primum adjectivum cum homine conjunctum, fugiendam.

Genes. 3. num. 1.

CUR PRÆCEPIT VOBIS DEUS, UT NON COMEDERETIS DE OMNI LIGNO PARADISI.

LEctio congruentior, quàm *ex omni ligno*, ut priùs legebatur, juxtà Hebraicam, & Chaldaicam Translationem, & Editionem Vatabli; Græca Interpretatio habet ab *omni ligno*.

Eodem cap. num. 11.

CUI DIXIT: QUIS ENIM INDICAVIT, &c.

PRiùs legebatur, *cui dixit Dominus*: Sed dictio, *Dominus*, nec in Hebraicâ, nec in Chaldaicâ, nec in Græcâ Translatione legitur, nec in Bibliis Santis Pagnini, Isidorii, Clarii, & Vatabli, nec etiam in multis manuscriptis.

Eodem. cap. num. 18.

ET COMEDES HERBAM TERRÆ.

HUnc in modum legitur in Chaldaicâ, & Græcâ Interpretratione, in Bibliis Ariæ Montani, & Santis Pagnini, & Vatabli, in Hebraicâ Translatione numerus extat pluralis: legitur enim: *Et comedes herbas terræ*.

Eodem cap. num. 19.

IN SUDORE VULTUS TUI VESCERIS PANE.

ITà legitur sine dictione *tuo*, tàm in Chaldaicâ, quàm in Hebraicâ Interpretatione, necnon in Bibliis Ariæ Montani, & Santis Pagnini: Isidorii, Clarii, & Vatabli: in Græcâ verò Interpretatione legitur, *Vesceris pane tuo*. Nunc verò legitur sine dictione, *tuo*, quia panis, etsi sudore hominis acquiritur, à Deo tamen datur, *qui dat escam omni Carni*: Et quia *non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei*, sine quo panis nutrimentum non daret. Ideò *panis tuus*. Idest *Sudore vultus tui acquisitus, non est tuus*.

Eodem cap. num. 23.

ET EMISIT EUM DOMINUS DEUS.

ITà legitur in Chaldaicâ, & Græcâ Interpretatione, & in Bibliis Ariæ Montani, & Santis Pagnini, Isidorii Clarii, & Vatabli. Hebraica verò Beati Hieronymi Translatio in Complutensibus, ac Regiis bibliis copulativam dictionem, *Et*, non habet.

Genes. 4. num. 5.

AD CAIN VERÒ, ET AD MUNERA EJUS NON RESPEXIT.

PRiùs legebatur: *Ad Cain autem*. Græca vocula, δὲ, utrumque significat, & in Græco fonte legitur: ἐπὶ δὲ Κάϊν, hoc est: *Ad autem Cain*. Interpretatio Santis Pagnini juxtà lectionem Hebraicam; pro dictione *autem*, seù *verò*, habet voculam, *&*, hunc in modum: *Et ad Cain, & ad oblationem ejus non respexit*. Biblia Isidorii, Vatabli, & Benedictina habent: *Ad Cain autem*. Liranus legit: *Ad Cain verò*: quæ sanè lectio meliorem, aut concinniorem sensum facit, atque hunc in modum in Bibliis omnibus manuscriptis, quæ vidi, reperitur.

Eodem cap. num. 7.

NON SI BENE EGERIS, RECIPIES: SIN AUTEM MALE, STATIM IN FORIBUS PECCATUM ADERIT?

PRiùs legebatur, *peccatum tuum aderit?* Sed quia dictio illa, *tuum*, in Hebraico Textu non extat, cùm ibi subintelligatur; ideò in Bibliis vulgatæ editionis recentèr impressis fuit expuncta juxtà Hebraicam veritatem, ut videre est in Bibliis Complutensibus, ac Regiis, in quibus legitur: *In foribus peccatum aderit?* Translatio autem Santis Pagnini, & Ariæ Montani ad Hebraicam dictionem præstita habet: *Ad Ostium peccatum cubat, vel accubat*. Septuaginta verò Interpretes pro, *peccatum aderit*, vel *sedebit*, vel *cubat*, transtulerunt per hanc solam dictionem *peccasti?* quam lectionem multi Patres, ac Doctores, hoc est, Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus, Gregorius Magnus, & alii secuti sunt. Quamvis autem Translatio Chaldaica necnon aliquot Exemplaria manuscripta, & olim impressa, dictionem *tuum* habeant, ob rationem tamen assignatam vox illa; *tuum*, è medio fuit amota.

Ambr. 2. de Abel. & Cain. August. lib. 7. de Genes. ad lit. Gregor. lib. 3. mor. cap. 9. & 4. mor. cap. 22.

Eodem cap. num. 9.

NUM CUSTOS FRATRIS MEI SUM EGO?

PRiùs legebatur, *numquid* particula interrogativa, quæ negativam innuit responsionem: Et est idem, quod, An; & Num. Græcè, μὴ, dicitur, tres illas particulas significans. Quamvis autem in Hebraico

Textu sit una dictio, in qua est litera vim habens negandi, *ut numquid custos*: & Biblia Complutensia, Regia, & alia multa tàm manuscripta, quàm impressa legant, *numquid*, Congregatio tamen voculam illam, *num*, retinuit, alterâ expunctâ.

Eodem cap. num. 5.

Positque Dominus Cain signum.

Biblia Complutensia, Regia, & alia tàm manuscripta, quàm impressa, & Doctores ferè omnes legunt; *in Cain signum*. Paucissimi tamen sunt, qui non *signum in Cain*, sed *Cain in signum* legant, è quorum numero est Rupertus Abbas Tuitiensis dicens: *benè ergò posuit Dominus Cain in signum, ut non interficeret omnis, qui invenisset eum. Ubi notandum* (inquit ipse) *quòd non dictum sit: Et posuit Dominus signum in Cain, ut* (verbi gratiâ) *tremulo corde viveret, vel cornu in fronte gestaret, vel tale quid, quod non ex authoritate scripturæ, sed ex Judaicis fabulis est; sed posuit* (inquit) *Cain in signum, idest quasi signum, videlicèt, ut sic non auderet aliquis pro ultione contingere illum, quomodò nemo debet amovere Regis, vel Imperatoris signum*. Hæc Rupertus. Quamvis autem juxtà Hebraicam, & Chaldaicam translationem in Bibliis Complutensibus, Regiis, & cæteris Bibliis, tàm manuscriptis, quàm impressis legatur: *Super Cain signum*, in iisdem tamen Bibliis Complutensibus, ac Regiis Textus Græcus habet hanc verborum formam, καὶ ἔθετο κύριος ὁ Θεὸς σημεῖον τῷ Κάϊν, hoc est, *Et posuit Dominus Deus signum Cain*, hoc est, *ipsi Caino*: Nam τῷ Κάϊν, est casus Dativus, non Accusativus. Congregatio itaque in Bibliis vulgatæ editionis emendandis, ne Judaicis fabulis locum daret, voculam, *in*, omninò expungendam censuit, Græcam admittens translationem, quæ ad lectionem, & Interpretationem Ruperti proximè accedit; quæ est, *posuit Dominus Cain in signum*, idest quasi signum; Et hæc locutio est eadem ferè quantùm ad sensum cum illâ; *Posuitque Dominus Cain signum* figurâ parenthesi, seù appositione ad missâ, quæ est immediata, sivè continuata duorum substantivorum in eodem casu conjunctio, dùm alterum ad alterius ponitur declarationem, ut est illud Virgilii in primo Æneidos libro: Parenthesis.

Virgil. lib. 1.

Miratur molem Æneas, Magalia quondam.

Quamvis per tremorem omnium membrorum signum de Cain non occidendo à Deo datum juxtà opinionem Hebræorum nonnulli, veluti Eucherius, Lyranus, Tostatus, & alii intelligendum esse crediderint; Cajetanus tamen ait; *Certum non est, quale fuerit hoc signum, quamvis in verbis literæ constet, quòd fuerit signum sensibile positum divinâ operâ in ipso Cain, quia fuit signum apparens cuilibet reperienti eum, alioquin non sufficisset ad hoc, ut omnis reperiens eum, non occideret ipsum. Et in hoc apparet non solùm magna Dei clementia, minuendo pœnam Fratricidæ debitam, sed etiam maxima benignitas, servando eumdem, ne ab aliis interficeretur*. Huc usque Cajetanus, qui etsi sensibile in Cain fuisse signum sentiat, illud tamen sine authoritate Scripturæ Sacræ, quale fuerit, affirmare non audet.

Rupertus verò, ut sententiam suam initio recitatam confirmet, in medium affert exemplum de muliere illâ Thecuite, quæ pro filio suo, qui fratrem inter rixandum occiderat, David Regem supplex rogavit, ut fratricidæ filii necem decreto prohiberet. Hinc David ipsi mulieri respondens juramento ait: *Vivit Dominus, quia non cadet de Capillis filii tui super terram. Qui conti adixerit* (inquit) *tibi, adduc eum ad me, & ultrà non addet, ut tangat te*. Hæc in 2. Reg. libro. *Illud simile est huic*, ait Rupertus. *Hoc* (inquit) *modo Rex in signum posuit illum, qui occiderat, reum habiturus eum, quicumque ex Cognatis ulcisceretur sanguinem occisi, veluti temerasset signum Edicti*. Hæc Rupertus. Posuit itaque Deus Cain signum, videlicet, ut eum, tamquàm tale signum à Deo positum, nemo pro ultione contingere auderet, perinde atque nemo Regis, vel Imperatoris signum amovere, aut tangere debet, vel ob gravem saltèm punitionem comminatam signum Edicti temerare non audet. Rupertus. 2. Reg. 14.

Quamvis autem idem Dominus Deus alio in loco jubeat, ut Cognatus jure propinquitatis juguler interfectorem occisi; hoc tamen loco necem Cain prohibet, quia nullus ipsius Abelis occisi extabat propinquus, aut Cognatus. Num. 35. Rupert. lib. 4. cap. 9.

Genes. cap. 5. num. 3.

Vixit autem Adam centum, et triginta annis, et genuit ad Imaginem, et similitudinem suam, vocavitque nomen ejus Seth.

Translatio Sancti Hieronymi hunc legit in modum: *Et genuit filium ad Imaginem, & similitudinem suam*: Sed in Bibliis Complutensibus, ac Regiis textus Hebraicus, & Græcus, atquè interpretatio Chaldaica dictionem ullam, quæ filium significet, non habet, quia per vim verborum, quæ sunt, ad Imaginem, & similitudinem genuit, dictam vocem subintelligendam esse omnes vident. Græcus Textus ità jacet: καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Hoc est, & genuit ad figuram suam, & ad Imaginem suam, filium, scilicèt, subintellectum. Ità etiam legitur in Editione Romanâ juxtà septuaginta Interpretum translationem superioribus annis jussu Sixti V. latinè redditâ, & impressâ. Aliquot itèm exemplaria manuscripta, ut Schola Lovaniensis notàvit, & quidèm antiquiora illam non habent dictionem *filium*, quæ idcircò è Bibliis vulgatæ editionis ex præscripto Sacrosancti Concilii Tridentini emendatæ impressis sublata est. Ità etiam sinè illâ dictione legit Rabanus Schola Lovaniensis.

banus, etiamsi particula illa, *filium*, in omnibus Bibliis impressis legatur. Hanc solam, *Seth*, genituram tantis verborum luminaribus Moyses insignivit dicens: *Vixit autèm Adam centum, & triginta annis, & genuit ad Imaginem, & similitudinem suam, vocavitque nomen ejus Seth. Adam enim* (ait Rupertus) *genuit Seth ad similitudinem, & Imaginem suam*, hoc est, homo rationalis rationalem, mortalisque mortalem: quià, ut inquit idem Rupertus, hunc in capite generationum, abjecto Cain, tamquàm abortivo, positum agnosci voluit. Adde etiàm quòd, ut Cajetanus ait, in solo semine Seth servanda erat similitudo ejus, tamquàm ipsius Imago: humanum nàmque genus universum per diluvium delendum erat, & sola Seth progenies in Noè conservanda: propterea Moyses in solà Seth genitura commemoravit Adæ Imaginem, & similitudinem, necnon ætatem expressit dicens: *Vixit autèm Adam centum, & triginta annis, & genuit ad Imaginem, & similitudinem suam*, ut in Hebraico textu, & in Chaldaicà translatione legitur: Nàm septuaginta Interpretes, ut S. Hieronymus quoquè animadvertit, habent ἔτη διακόσια τριάκοντα, hoc est *annos ducentos triginta*. Hinc numerus ante nativitates filiorum in hac tota generationum serie ab eis additus, post nativitates subtrahitur, ut anni patrum integri, & æqualitèr inveniantur, & constent apùd omnes, prætèr Lamech, sicùt ait Aloysius Lippomanus: nàm reverà centum, & triginta annis vixerat Adam, quandò genuit Seth, & postquàm genuit Seth, ut veritas Hebraica inquit, facti sunt anni Adam octingenti, genuitque filios, & filias, etiamsi juxtà septuaginta Interpretum Editionem septingenti anni fuerint ipsius Adam, postquàm genuit Seth. Quem profectò errorem Sanctus Hieronymus animadvertens inquit: *Quià in ducentis erraverat, consequentèr hic posuit septingentos cùm in Hebræo* (hoc, scilicèt, in loco) *octingentos, & suprà centum habeatur*. Hæc sunt, quæ suprà institutum meum, quod ad emendationem locorum scripturæ divinitùs traditæ à Sacrà Bibliorum Congregatione præstitam pertinet peropportunà, & quasi inevitabili occasione sese offerente, mihi dicenda videbantur.

Lib. 4. in Genes.

Cajetanus.

Lippoman. in Cathena super Gen. c. 5.

S. Hieronym. lib. de quæst. Hebr. in Gen. cap. 5.

Eodem cap. num. 22. & 24.

ET AMBULAVIT HENOCH CUM DEO.

BIs in eodem cap. num. 22. & 24. Henoch cum Deo ambulasse commemoratur: Et est repetitio non inutilis, quæ tam in Hebraico textu, quàm in Græco, & in Chaldaicà translatione, necnon in omnibus Bibliis, tam impressis, quàm manuscriptis reperitur, & à Doctoribus explicatur. Ambulare autèm cum Deo in Scriptura Sacrà, hominem nonnisi divinam vitam agere, sivè Deum timere, piè, ac sincerè colore, illique per vitæ Innocentiam placere, sanctamque intèr homines conversationem habere significat. Hinc in Hebraico textu, Latinè redditò legitur; *Et ambulavit Henoch cum Deo*, Septuaginta verò Interpretes Hebraicam locutionem alio modo expresserunt, hisce videlicèt verbis; Καὶ εὐηρέστησεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ. Hoc est, *& placuit Henoch Deo*. Chaldaica translatio habet; *Et ambulavit Henoch in timore Dei*. Quæ sanè lectiones, etsi verbis diversæ, eundem tamèn sensum retinent, dictæque repetitiones in singulà quaque Translatione inutiles, uti jam diximus, non sunt; quia per eas Moyses intelligi voluit, Henoch sempèr placuisse Deo, non solùm usquequò Mathusalem genuit, ut hæc vulgatæ Editionis indicant verba: *Porrò Henoch vixit sexaginta quinque annis, & genuit Mathusalam, trecentis annis, & genuit filios, & filias. Et facti sunt omnes dies Henoch trecenti sexaginta quinque anni, ambulavitque cum Deo, & non apparuit, quià tulit eum Deus*. Quæ sanè repetitio ipsum Henoch ab ineunte ætate in vià Dei ambulasse, ac profecisse, atquè in eàdem sempèr vià proficiendo perseverasse demonstrat: propterea ipsum Deo gratum, post trecentos, & sexaginta quinque ætatis annos non mortuum, sed vivum divinitùs ab hominum consortio sivè è terris hisce sublatum, vel, ut septuaginta interpretati sunt, à Deo translatum, & ob sanctitatem Terrestri Paradiso donatum, ut in Ecclesiastico hisce legitur verbis: *Henoch placuit Deo, & translatus est in Paradisum, ut det gentibus pœnitentiam*. Idcircò Sanctus Paulus ad Hebræos scribens ait: *Fide Henoch translatus est, ne videret mortem, & non inveniebatur; quià transtulit illum Deus: antè translationem enim testimonium habuit placuisse Deo*. Hæc S. Paulus. Translatus est igitùr Henoch, Deo placens, contrà Antichristum ad prædicandum cum Helia tandèm rediturus, consiliumque pœnitendi daturus, ut ait Glossa Ordinaria, & Lyranus in hunc locum. Repetitio itaquè superflua non est, sed significanter hoc posita loco, dum Henoch cum Deo ambulasse bis commemoratur, antè scilicèt, & post genituram Mathusalæ, hoc est, sempèr, nullo videlicèt vitæ suæ tempore intermisso.

Septuaginta Interpretes.

Eccl. 44.

S. Paulus Hebr. 11.

Glossa ordinaria, & Lyranus.

Eodem cap. num. 27.

ET FACTI SUNT OMNES DIES MATHUSALA NONGENTI SEXAGINTA NOVEM, ET ANNI, ET MORTUUS EST.

PRiùs legebatur *Mathusalæ*, nunc verò *Mathusala* pro genitivo casu *Mathusalæ*: Est enim nomen apùd Sanctum Hieronymum hac desinentià sempèr sumptum juxtà declinationem, aut desinentiam Hebraicam, & Chaldaicam, quæ in omnibus casibus *Mathusalach* legitur, ut videre est in Bibliis Complutensibus, ac Regiis. Translatio Sanctis Pagnini in omnibus casibus habet *Mathuselach*. In Bibliis autèm juxtà septuaginta Interpretes Romæ latinè redditis legitur sempèr *Mathusala*. In Bibliis itèm Hebraicis est eadem sempèr lectio. In Bibliis autem vul-

gatæ editionis recentèr ad præscriptum Concilii Tridentini emendatis dicta nominis desinentia, quæ est *Mathusala* extat in recto, & in genitivo casu, etsi *Mathusalæ* in genitivo casu priùs legebatur: in accusandi autèm casu ad amphibologiam forsitàn evitandam legitur *Mathusalam*.

Genes. 6. num. 6.

Et tactus dolore cordis intrinsecus, Delebo, inquit, hominem, quem creavi a facie Terræ &c.

ANtè dictionem, *Et*, cum iis, quæ sequuntur verbis, priùs legebatur etiàm hæc: *Et præcavens in futurum*. Quæ sanè verba, nec in textu Hebraico, nec in Chaldaico, nec in Græco extant. In Bibliis autèm tam manuscriptis, quàm impressis antè novam vulgatæ editionis emendatæ impressionem leguntur: manuscripta verò antiquissima esse non judicantur. Non desunt, qui ea legant verba, sed non exponunt, Anselmo Laudunensi Glossæ interlinearis authore, & Ricardo de S. Victore, exceptis, qui antè quingentos annos floruerunt. Rabanus autèm Maurus Archiepiscopus Moguntinus, qui antè octingentos floruit annos, dicta verba non legit. Hinc ea marginalia esse, deindè Textui à quopiam Sciolo inserta, atque inibì ad hæc usquè tempora relicta fuisse credendum est, ut Sacra Bibliorum Congregatio censuit: Illud namquè, *& præcavens in futurum*, eorum, quæ sequuntur, interpretatio videtur esse: Deus enim delendo hominem, quem creavit, à facie terræ, præcavit, & providit in futurum, ne deteriùs contingeret aliquid, nevè pejora mala, & multiplicitèr quidèm fierent. Adde etiàm, quòd in aliquot manuscriptis Vaticanis immediatè post illa verba: (*Et tactus dolore cordis intrinsecùs*) legitur illud (*& præcavens in futurum*) deindè sequuntur illa: *Delebo* (inquit) *hominem, quem creavi à facie Terræ.* Hùc tandèm accedit, quòd interpretationem illam (*& præcavens in futurum*) antiquiores Doctores nec in fontibus, nec in Bibliis manuscriptis inventam legunt: His itaquè de causis verba hæc: (*& præcavens in futurum*) tamquàm marginalia, & adventitia, e Bibliis vulgatæ editionis ad præscriptum Sacrosancti Concilii Tridentini emendatis jure sublata sunt.

Anselmus Laudunensis. Ricardus de S. Victore. Rabanus.

Eodem cap. num. 17.

Universa, quæ in Terra sunt, consumentur.

PRiùs legebatur, *& Universa*: nunc verò particula, *Et*, è medio sublata est: quia quamvis in Bibliis Græcis Complutensibus, ac Regiis, & in multis aliis impressis; in Hebraico Textu, & in Translatione Chaldaicà, atquè in manuscriptis non extat. Adde etiàm, quòd eo in loco non videtur ità congrua, vel saltèm non necessaria.

Eodem cap. num. 21.

Et erunt tam tibi, quam illis in cibum.

PRiùs legebatur *in escam*, nunc verò *in cibum*, ne bis eodem ferè in loco esca ponatur: nàm paulò antè de escis mentio facta fuerat: Utrumque tamèn nomen eandem habet significationem.

Genes. 7. num. 2.

Ex omnibus animantibus mundis, tolle septena, et septena, masculum, et foeminam.

PRiùs legebatur, *tolles* in futuro indicandi modo, nunc autèm *tolle*, in modo imperandi juxtà Græcam editionem, ac formam initio hujusce Capitis positam, Domino Deo ad Noè dicente; *Ingredere tu, & omnis domus tua in arcam*.

Eodem cap. num. 13.

In articulo diei illius ingressus est Noe, et Sem, et Cham, et Japheth filii ejus: Uxor illius, et tres Uxores filiorum ejus.

INgressus Noè in Arcam, cum filiis, & Uxore, & uxoribus filiorum ejus bis hoc in capite commemoratur, sed secundâ vice fusiùs, ac distinctiùs: Nam in primâ vice, non fit mentio de numero, nec de nominibus filiorum, nequè de Uxorum numero. Idcircò secundâ vice additur particula illa, *tres*, ad trium filiorum Uxores tres explicandas: & ità legitur in Textu Hebraico, Chaldaico, & Græco, & in aliquot manuscriptis Codicibus latinis: Et quamvis in impressis multis particula illa, *tres*, non reperiatur, in Editionem tamèn vulgatam recentèr emendatam reposita est ob rationem assignatam. In primà verò vice dictio illa, *tres*, apponenda non est, quia nec Hebræa, nec Chaldaica, nec Græca Complutensia, nec Regia, nec Biblia Latina tam manuscripta, quàm impressa illam habent.

Eodem cap. num. 21.

Consumptaque est omnis Caro, quæ movebatur super Terram, volucrum, animantium, bestiarum, reptilium quæ reptant super Terram.

HÆc lectio est juxtà Hebraicam, & Græcam Translationem: nam dictio illa, *animantium*, eo loco esse debet, non autèm post illa verba, *omniumque reptilium, quæ reptant supèr Terram*: ubi nonnulli Codices habent, *supèr Terram, animantiumque omnium.* Primam verò lectionem habent tam Biblia Complutensia, & Regia, quàm etiàm Ordinaria, & alia, nec non manuscripta.

Eodem

Eodem cap. num. 23.

ET DELETA SUNT DE TERRA.

COpula, *&*, legitur in Hebraicâ, Chaldaicâ, & Græcâ Translatione, necnon in cæteris Bibliis tam impressis, quàm manuscriptis. Sunt enim, qui dictionem copulativam expungendam putent, falsâ opinione decepti; Nam postquàm dixit; *Et delevit*; illa, scilicet, quæ in ipsomet statim textu commemorantur, concludens ait; *Et deleta sunt*; Ea, videlicet, paulò antè commemorata; Est enim dicendi modus in Scripturâ Sacrâ frequentissimus.

Genes. 8. num. 6.

CUMQUE TRANSISSENT, QUADRAGINTA DIES, APERIENS NOE FENESTRAM ARCÆ, QUAM FECERAT, DIMISIT CORVUM: QUI EGREDIEBATUR, ET NON REVERTEBATUR, DONEC SICCARENTUR AQUÆ SUPER TERRAM.

DE Corvi egressu ex Arcâ, & in eam præsertim reditu non parum inter Doctores disceptatur, & hac de re intèr multos, & eruditos quidèm viros, hoc est Sacræ Bibliorum Congregationis Consultores ob diversas, & inter se pugnantes lectiones jam diù disputatum fuit, Translatio namquè Sancti Hieronymi juxtà Hebraicam veritatem præstita Corvum in Arcam rediisse apertè ostendit. Græca verò juxtà septuaginta Interpretum translationem editio, cum non rediisse apertè monstrat. Translatio Sancti Hieronymi, ut in Bibliis Complutensibus, ac Regiis videre licet, de Corvi egressu, ac reditu ità jacet; *qui egrediebatur, & revertebatur*. Idem affirmativè legitur in Chaldaicâ Interpretatione hunc in modum; *Et egrediebatur, & revertebatur*. Translatio autem Græca Corvi reditum in Arcam hisce pernegat verbis; *Et exiens non est reversus*. Hanc lectionem secuti sunt non solùm Doctores Græci, veluti Joannes Chrysostomus, & alii, sed etiam Latini non pauci, præsertìm verò Sanctus Cyprianus ad Novatianum hæreticum, Sanctus Ambrosius, S. Pater Augustinus, S. Rupertus Abbas Tuitiensis, & S. Hieronymus, qui etiamsi in Translatione juxtà Hebraicam veritatem affirmativè legat. *Et revertebatur*; in quæstionibus tamen Hebraicis, & in Dialogo contrà Pelagianos, & in Epistolâ ad Oceanum negativam retinet lectionem. Hunc in modum legunt Isidorus, & Rabanus in Genesim, necnon Eusebius Cæsariensis in Chronicis, atquè omnes ferè Doctores tam Græci, quàm Latini. Quamvis autem in primo Josephi Antiquitatum Judaicarum libro ex Latinâ Frobenii Editione dicta lectio negativè reperiatur, illam tamen, additâ negatione, corruptam fuisse Schola Lovaniensis affirmat. Josephum enim Hebræum, qui græcè historiam suam conscripsit, nonnisi hebraicam lectionem sequutum fuisse credendum est, ut in libro antiquitatum græcè conscripto, & in aliis Editionibus latinè redditis, Frobenianâ exceptâ, videre licet. Negativam itèm denique de Corvi in Arcam reditu lectionem habent omnia ferè vulgatæ Editionis Biblia tam impressa, quàm manuscripta, quæ in Bibliothecâ Vaticanâ ego ipse perlegi, Editione Gothicâ exceptâ quæ Hebraicam sequitur lectionem.

S. Chrisost. hom. 26. in Genes.
S. Cyprian. S. Ambr. lib. de Noè, & Arca cap. 7.
August. tract. 6. in Io. & lib. 12. contrà Faustum cap. 20. & quæst. 8. in Genes. cap. 13.
Rupert. lib. 4. in Gen. c. 22.
Hieronym. in Dial. circa me. tom. 3. & 20.
Raban. lib. 2. cap. 8. in Gen.
Iosephus Hebræus.

Negativa itaque lectio juxtà septuaginta Interpretum Translationem Græcam in Bibliis vulgatæ Editionis ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini recentèr emendatis relicta est, etiamsi Hebraicæ veritati adversari videatur: ambæ enim lectiones, negativa, scilicet, & affirmativa, etsi quantùm ad vocem dissonæ, consonæ tamen sunt quantùm ad sensum, si rectè perpendantur. Corvus enim à Noè ex Arca dimissus intrà Arcam non revertebatur, sed suprà Arcæ tectum redibat, idest circà Arcam, post captam ex Cadaveribus Escam revertebatur, hoc est, ex Arcâ egressus, ultrò, citròque, ut in novâ Vatabli versione legitur, volitabat. Dictæ igitur lectiones inter se, quantùm ad sensum non pugnant: Corvus namquè revertebatur suprà Arcæ tectum, sed intrà Arcam non revertebatur: atque hunc in modum negativa, & affirmativa ambæ sunt veræ; Lectio autem negativa in Bibliis recentèr emendatis fuit recepta, quia Doctores ferè omnes eam amplexantur, græcum Textum sequentes.

Eodem cap. num. 8.

EXTENDITQUE MANUM.

PRiùs legebatur: *Extenditque Manum suam*. Quamvis autem in Græco Textu legatur pronomen cum suo substantivo conjunctum, in Hebraicâ tamen, & Chaldaicâ Translatione non extat, neque etiam in multis codicibus manuscriptis, ut Schola Lovaniensis, & Bibliotheca Vaticana Romæ testantur: Et ideò Congregatio pronomen illud, *suam*, non apponendum censuit.

Eodem cap. num. 13.

IGITUR SEXCENTESIMO PRIMO ANNO *&c.*

GRæcus Textus in Bibliis Complutensibus, ac Regiis habet: *In uno & sexcentesimo anno in Vitâ Noè*: Multi autem Codices Latini tàm impressi, quàm manuscripti legunt: *Igitur sexcentesimo primo anno vitæ Noè*. Sed quia in Textu Hebraico, & Chaldaico, atque etiam in multis Codicibus manuscriptis, & impressis hoc loco de Vitâ Noè expressa non fit mentio, etiamsi de ipsius ætate ibidèm sermo intelligatur, sicut ex capite superiori colligitur; hinc duæ illæ voces, hoc est, *Vitæ Noè*, è medio sublatæ fuerunt, quippè quæ facilè illic intelliguntur.

Eodem cap. num. 18.

EGRESSUS EST NOE, ET FILII EJUS.

IN aliquibus Codicibus Latinis impressis legitur, *& Filii ejus simul*. Sed dictio *simul* nec in Hebraico Textu, nec in Chaldaico, neque in Græco, neque in Exemplaribus manuscriptis extat antiquis: Ideò dictionem illam *simul* Congregatio non apponendam censuit.

Eodem cap. num. 21.

ODORATUSQUE EST ODOREM SUAVITATIS, ET AIT.

NOnnulli Codices impressi, & manuscripti Latini habent: *Et ait ad eum*. Ita quoque legitur in Hebraicâ Translatione, non autem in Græcâ, nec itèm in Chaldaicâ interpretatione, in qua legitur: *Et dixit Dominus in Verbo suo, vel potiùs in corde suo, legendum videtur*. In novâ enim Vatabli Editione legitur: *Et dixit Dominus ad Cor suum*. Quem locum in Scholiis ità ipse interpretatur: *In Corde suo*, idest, *decrevit Dominus apud se hunc in modum*. Et hæc interpretatio Textui nunc emendato consonare videtur.

Gen. cap. 9. num. 5.

SANGUINEM ANIMARUM VESTRARUM REQUIRAM DE MANU CUNCTARUM BESTIARUM: ET DE MANU HOMINIS, DE MANU VIRI, ET FRATRIS EJUS REQUIRAM ANIMAM HOMINIS.

PRiùs legebatur, *de manu viri, & de manu fratris ejus*, absque ullâ repetitione [*de manu*] legitur: quia repetitio illa hoc loco posita nec in Hebraico Textu, nec in Chaldaico, neque in Græco, neque etiam in multis manuscriptis Codicibus latinis reperitur: Immò in Græco Textu inter dictionem *viri*, *& fratris* nulla interjacet conjunctio, ut rectè Cajetanus observavit, & S. Augustinus, & Rupertus legunt. Pro hac re meliùs explicandâ in memoriam revocandum est, quot modis homicidium injustum à Deo sub commemoratæ vindictæ pœnâ vetitum, perpetrari queat: & quoniàm hujus generis homicidium tripliciter fieri potest, triplicem Deus prohibuit modum, quasi dixerit: Primum vobis prohibeo, ne quis bestiam incitet in hominem, ut illum devoret; alioquin requiram sanguinem illum de manu cuncti animalis. Secundò ne quis se ipsum interficiat, alioquin sanguinem vestrum de animabus vestris requiram. Tertiò ne quis inducat aliquem, qui nomine ejus hunc, vel illum occidat; aut ne quis per se ipsum aliquem interficiat, alioquin de manu cujuslibet hominis requiram animam hominis. Huic sanè sensui, & interpretationi favet mirum in modum Hebraica litera, quæ in Bibliis Complutensibus ac Regiis latinè reddita hunc in modum legitur: *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, & de manu hominis. De manu viri, & fratris ejus requiram animam hominis*. Hoc autem loco frater proximum sonat, quia frater in linguâ Hebræâ, ut Lippomanus ait, tàm is appellatur, qui ex iisdem parentibus sit ortus; quàm omnes alii: & vir in eâdem linguâ unumquemque significat. Ideò quod hoc loco Interpres vertit, de manu viri, & fratris ejus, idem est, ac si dixisset, de manu cujuscumque proximi. Huic explicationi adstipulatur S. Pater Augustinus dicens: *Et quid est* [secundùm aliam literam] *de manu fratris hominis exquiram animam hominis? An omnem hominem, fratrem hominis intelligi voluit, secundùm cognationem ex uno ductam?* Idem sentit Beatus Ambrosius inquiens; *An non frater est, quem rationabilis naturæ quidam uterus effudit, & ejusdem matris nobis generatio copulavit? Eadem enim natura omnium mater est hominum, & ideò fratres sumus omnes, unâ atque eâdem Matre generati, cognationisque eodem jure devincti? Ideòque Dominus fratrem appellavit & eum, à quo sanguis fratris exquiritur, significans magis ab his periculum pertimescendum, qui fraterno sibi Jure sociantur*. Hæc S. Ambrosius.

De manu itaquè viri, & fratris ejus requiram animam hominis, ait Dominus Deus; hoc est, de manu cujuscumque fratris requiram animam hominis, ac si apertè dicat. A quocumque homine, sivè à quocumque proximo, & quocumque modo injustum homicidium fuerit perpetratum, Ego Dominus vindicabo illud. Jure igitur repetitio illa [*de manu*] de qua sumus initio loquuti è medio sublata est ob causas assignatas.

Rupert. lib. 4. c. 31. August. ut infrà.

Frater hoc in loco proximũ significat. Lippomanus.

S. Augustin. de quæst. in Gen.

S. Ambrosius.

Eodem cap. num. 10.

ET PECUDIBUS TERRÆ CUNCTIS, QUÆ EGRESSA SUNT DE ARCA.

PRiùs legebatur: *Et pecudibus Terræ, cunctisque, quæ egressa sunt de Arcâ &c.* Ità legitur in Hebraicâ Hieronymi translatione, ut videre est in Bibliis Complutensibus, ac Regiis. Nunc item in modum legitur in Bibliis Isydori Clarii, & in veteri Vatabli versione, atquè in bibliis Lovaniensibus, & aliis Latinis tam impressis, quàm manuscriptis. Congregatio autem conjunctionem, *que*, auferendam, & divisionem loco ipsius apponendam censuit, divisione antè dictionem, *cunctis*, amotâ. Quæ sanè lectio clarior est, atque concinnior, Cacophoniâ, idest mala consonantia, ob duas illas voculas *que*, *quæ* immediatè concurrentes ablatâ, Græcæ septuaginta Interpretum Translationi respondet; omnes tamen lectiones eundem sensum habent.

Cacophonia, idest mala consonantia est evitanda.

Eodem

Eodem cap. num.16.

ERITQUE ARCUS IN NUBIBUS.

PRiùs legebatur, *Eritque arcus meus in nubibus*. Quamvis Editio septuaginta Interpretum, & multa manuscripta, & impressa exemplaria habeant hanc lectionem; Hebraica tamen Sancti Hieronymi translatio, Chaldaica Interpretatio dictionem, *meus*, non habent; hinc eam Congregatio auferendam censuit, quià particula illa, *meus*, paulò antè bis repetita reperitur.

Eodem cap. num.18.

HOC ERIT SIGNUM FOEDERIS.

QUamvis ex Hebraico Sancti Hieronymi translatio, & Chaldaica Interpretatio legant: *Hoc est signum*; & Græca septuaginta Interpretum Editio sine ullo verbo legat, *Hoc signum*; multa tamen exemplaria manuscripta habent: *Hoc erit signum*. Cùm itaque futuri temporis lectio in manuscriptis codicibus reperiatur, & illi lectioni, *Eritque arcus meus in nubibus*, respondeat; hanc lectionem congregatio censuit retinendam.

Gen. cap. 10.

HOc in capite duodecim loci fuerunt immutati; nam num.4. *Cetthim*, cum priùs legeretur *Cethim*. Num. 7. *Filii autem Chus* legebatur, nunc legitur dictione [*autem*] ablatâ. Num. eodem *Saba*, *& Hevila*: nam priùs legebatur, *Saba Hevila* sine conjunctione. Num. 9. priùs legebatur, *ab hoc*, nunc verò *ob hoc* juxtà Hebraicam Editionem, & Græcam. Num. 14. *& Nephtuim*, *& Gergesæum*, *& Hevæum*, ità priùs legebatur, nunc verò sinè tribus voculis copulativis. Num. 18. *Post hæc*: priùs enim legebatur, *Per hos*; nunc autem, *Post hæc*, juxtà Græcam Translationem, & juxtà Chaldaicam Interpretationem *Posteà*. Num. 19. priùs legebatur *usque ad Gazam*, nunc verò, *usque Gazam*, propositione subintellectâ. Num. 20. priùs legebatur, *usque Lasa*, nunc autem *usque Lesa* juxtà Hebraicam Sancti Hieronymi translationem. Num. 23. *Us*, absque aspiratione. Num. 27. *Aduram*; prius enim legebatur, *Hus* & *Adoram*, juxtà Hebraicam Translationem, & Græcam. Num. 31. *Isti Filii Sem*, sine verbo substantivo juxtà Hebraicam Translationem, & Græcam Interpretationem; nam priùs legebatur, *Isti sunt Filii Sem*.

Gen. cap. 11.

HOc in capite tria fuerunt emendata. Nam in num. 4. priùs legebatur, *turrem*, nunc autem, *turrim*. Num. 5. *unum est labium*, nunc legitur sine verbo *est*. Num. 29. *Melchu Filia Aram*; Nunc verò *Aran*. Hæc tria emendata sunt juxtà Textum præsertim Græcum tàm in Bibliis Complutensibus, ac Regiis, quàm septuagintà Interpretum; Sed in hoc Textu septuaginta Interpretum legitur *Arran* duplici *r*.

Gen. cap. 12.

HOc in capite quatuor fuerunt emendata. Nam num. 1. *Veni in terram, quam monstrabo tibi*: priùs enim legebatur, *monstravero*, juxtà editionem Bibliorum Complutensium, Regiam, Lovaniensem, & Ordinariam impressam. Sed in Textu Hebraico, Græco, & M.S. legitur, *monstrabo*, & quidèm rectiùs; nam si illa lectio legitima esset, dicendum erat; *Venies*, & non *Veni*; num. 6. *Et usque ad Convallem* sublata est conjunctio illa, *Et*, quæ nec in Hebraico, nec in Græco Textu, nec in manuscriptis Codicibus legitur. Quamvis autem dicta particula copulativa, *Et*; in Editione Complutensi, & Regiâ, necnon in multis Impressionibus legatur, eam tamen Congregatio censuit amovendam. Num. 12. *Uxor illius est*; Nunc legitur, *Uxor ipsius est*. Num. 18. *Quarè non indicasti mihi*; Nunc non legitur particula, *mihi*, quamvis ea ubique legatur.

Gen. cap. 13. num. 7.

UNDE FACTA EST RIXA.

ITà legitur in Textu Hebraico. In Græco autem, & in Chaldaicâ Translatione legitur: *Et facta est rixa*. Nunc legitur, *Undè & facta est rixa*, particulâ copulativâ adjunctâ. Num. 14. *Leva oculos tuos in directum*. Particula illa *in directum*, nec in Textu Hebraico, nec in Textu, nec in Translatione Chaldaicâ leguntur, ideò sublatæ fuerunt. Num. 16. *Semen quoque tuum numerare poterit*. Verbum illud, *numerare*, Biblia Complutensia Regia, & Hebraica legunt passivè *numerari*, sed Græca, Ordinaria, & Lovaniensia activè, *numerare*, legunt. Sed quia utrumque verbum in idem recidit, activa lectio recepta fuit, clausulæ præcedenti magis respondens. Num. 17. *Surge ergò, & perambula terram &c.* Particula illa, *ergò*, ablata fuit, quia in Textu Hebraico, & Græco, & in Chaldaicâ Translatione non legitur.

Gen. cap. 14. num. 5.

ASTAROTH, ET CARNAIM.

QUamvis ità passim legeretur in impressis Codicibus, nunc tamen legitur sine particulâ copulativâ, *Astaroth Carnaim*, quia Biblia Hebraica, Græca, Complutensia, & Regia, necnon Chaldaica Translatio ità legunt. Num. 6. *Chorræos* legi debet non *Corræos*. Num. 7. *Et venerunt usque ad fontem*, nunc legitur sine particulâ, *usque*, ipsa enim non extat in Textu Hebraico, nec in Græco, nec etiam in Chaldaicâ Translatione. Ibidèm legebatur, *Amorrhæorum*, *qui habi-*

habitabant, *&c.* nunc juxtà Chaldaicam Translationem legitur, *Amorrhæum qui habitabat*, *&c.* Num.10. *Itaque Rex Sodomorum, & Rex Gomorræ terga verterunt*, Ità legebatur; Nunc verò: *Itaque Rex Sodomorum*, *& Gomorræ terga verterunt*: Nam subintelligitur Rex per verbum sequens, plurali numero indicato. Num.11. *Sodomorum, & Gomorræ*. Ità legitur in Textu Hebraico, & Græco. Num.14. *Persequutus eos usque Dan.* Nunc legitur sine particula, *eos*; Ita enim legitur in Græco Textu, & in Chaldaicâ translatione. Num.15. *usque Hoba*, *& Phoenicem*. Hæ duæ ultimæ particulæ, *& Phœnicem* sublatæ sunt: quia in Hebraico Textu, & in Græco non extant, nec etiam in Chaldaicâ translatione.

Gen. cap. 16. num. 1.

NON GENUERAT SIBI LIBEROS.

QUamvis particula *sibi*, vel *ei*, in Hebraico Textu, & Græco; necnon in Chaldaicâ translatione, atquè in Editione Complutensi & Regiâ legatur, in Ordinariâ tamen non extat. Ideò Nicolaus Lyranus hunc locum exponendo ait: *Ly, sibi*, quod interponitur *non est de Textu*. Ideò nunc sublata cernitur. Ibidèm num. 7. *Juxtà fontem Aquæ in solitudine, qui est in via Sur in deserto*. In Textu Græco legitur [*super Fonte Aquæ*] cætera ibi non extant. In Editione Complutensi, & Regiâ legitur: *Juxtà Fontem Aquæ in solitudine, quæ est in viâ Sur in Deserto*. In Chaldaicâ Translatione legitur: *Juxtà Fontèm, quæ est in viâ Agara*. Dictis in locis legitur relativum generis fœminini, vel ad Aquam, vel solitudinem relatum. Vel fortassè ad fontem, qui quamvis existat generis masculini, non desunt tamen, qui olim etiam fœmininum fuisse affirment, Hujus autem rei nullum proferunt testimonium. Utcùmquè verò sit, Congregatio Sacrorum Bibliorum primam recipit lectionem per relativum generis masculini relatum ad fontem, ut legitur in Hebraicâ translatione.

Nicolaus Lyranus.

Gen. cap. 17. num. 1.

EGO DEUS OMNIPOTENS.

QUamvis in Editione Lovaniensi, & in aliis quibusdam Codicibus legatur, *Ego Dominus*, legi tamen debet, *Ego Deus*: Ità enim legitur in Textu Hebraico, & Græco, & in Chaldaicâ Translatione, atque Interpretatione. Num. 22. *Ascendit Deus ab Abraham*. Ità legitur in Textu Hebraico, & Græco; necnon in Editione Complutensi, & Regiâ, etiamsi, & mendosè quidèm, in quibusdam Codicibus aliarum impressionum legatur, *Ascendit Deus ad Abraham*. Num. 25. *Et Ismael Filius tredecim annos impleverat &c.* Translatio septuaginta Interpretum legit hoc in loco [*Filius ejus*] & ità legitur in Textu Græco, & in Chaldaicâ Translatione, atquè interpretatione ex Editione Complutensi, ac Regiâ. In Hebraicâ verò Interpretatione, necnon in Editione Lovaniensi legitur *suus*, ac minùs rectè. Nunc verò in Editione Romanâ pronomen, *suus*, è medio sublatum est, legitur enim absque ullo pronomine hunc in modum: *Et Ismael Filius tredecim annos impleverat*, *&c.*

Gen. cap. 18. num. 2.

DE OSTIO TABERNACULI SUI, ET ADORAVIT IN TERRA.

NUnc legitur: *De ostio Tabernaculi*, *& adoravit in terram*. Quamvis prior lectio in Regiis extet Bibliis, necnon in Græca septuaginta Interpretum translatione, præsertim verò quantùm ad illud, *sui*, pronomen, & ità legatur à Rabano; in Hebraico tamen Textu, & in Chaldaicâ Translatione, atquè in aliquot manuscriptis Codicibus secunda lectio invenitur; & ità nunc in Romanâ legitur Editione.

Num.4. & 5. *Et lavate pedes vestros*, *& confortate cor vestrum*. Hæc lectio recepta est in Romanâ Editione, tamquàm Hebraico Textui, & Chaldaicę Translationi consonans, necnon aliquot Codicibus manuscriptis; priùs enim legebatur. *Et laventur pedes vestri*, *& confortetur cor vestrum*. A Sancto Patre Augustino libro primo in Genesim quęstione 34. duo illa verba quantùm ad sensum leguntur activè hunc in modum: *Sumatur aqua*, *& lavem pedes vestros*, *& refrigerate sub arbore*; *& sumam panem*, *& manducate*. Hæc ibi Augustinus, cujus verba censui prioris lectionis, & præsertìm septuaginta Interpretum Translationi, quæ ità legitur: *Sumatur jam aqua*, *& lavent pedes vestros*; *& refrigerate sub arbore*, *& sumam panem & manducabitis*.

S. Augustin. lib. 1. in Gen. quæst. 34.

Num. 20. *Clamor Sodomorum*, *& Gomorrhæ*. Ità legitur in Hebraico Textu, & Græco juxtà septuaginta Interpretum Translationem, necnon in Chaldaicâ Translatione, atquè in Editione ordinariâ; non autem *Gomorrhæorum*, ut priùs legebatur in diversis Bibliorum impressionibus, præsertìm verò in editione Lovaniensi.

Num 25. *Nequaquàm facies judicium hoc*. Quamvis particula illa, *hoc*, in Hebraico Textu, & Græco, in Chaldaicâ itèm interpretatione, atque in aliquot manuscriptis Codicibus non extet, in Editione tamèn Complutensi, & in Regiâ itèm juxtà S. Hieronymi Translationem, necnon in ordinariâ, & Lovaniensi, & in omnibus impressis Codicibus legitur; proptereà in Editione Romanâ fuit recepta, & confirmata.

Num.28. *Quid si minùs quinquagintà Justis quinque fuerint? Delebis proptèr quadraginta quinque universam Urbem?* Priùs legebatur, *delebis*, *quia quadraginta quinque Universam Urbem?* Nunc autem pro particulâ, *quia*, reposita est particula, *proptèr*; Nam in omnibus Editionibus, & in omni Textu, tam Hebraico, quàm Græco, & Chaldaico, & in

& in omnibus Translationibus legitur particula, *proptèr*, quamvis autèm in Hebraicâ Translatione Sancti Hieronymi, & in Chaldaicâ Interpretatione legatur, *proptèr quinque*, & non *proptèr quadraginta quinque*, ut in Editione Complutensi, ac Regiâ videre licet; in Græco tamèn Textu juxtà septuaginta Interpretum Translationem cum interpretatione Latinâ, ut ibidèm videre est, legitur: *Delebis proptèr quadraginta quinque universam Urbem?* Et ità etiàm legitur in Editione ordinariâ, & Lovaniensi, & in omnibus ferè Codicibus impressis, & manuscriptis. Hæc tandèm lectio recepta fuit, & confirmata in Editione Romanâ. Est autèm utriusque Lectionis idem sensus, hoc est, *si numero quinquagesimo desint quinque, vel si fuerint quadraginta quinque [quod idem est] delebis omnem Urbem?* Idem utriusque Lectionis sensus per Hebraicam Sancti Hieronymi translationem explicatur in hanc verborum formam: *Quid si minùs quinquaginta Justis quinque fuerint, delebis proptèr quinque universam Urbem?* Id quod melius, vel clarius explicatur per Chaldaicam Interpretationem in hæc verba: *Fortè deficient de quinquaginta Justis quinque: numquid disperdes proptèr quinque omnem Civitatem?* Hæc in Editione Complutensi, ac Regiâ. Nam quinque sublatis ex quinquaginta, remanent quadraginta quinque. Propterea in Editione vulgatâ, aut Romanâ legitur: *Quid si minùs quinquaginta Justis quinque fuerint? Delebis proptèr quadraginta quinque universam Urbem?* Et ait: *Non delebo si invenero ibì quadraginta quinque.*

Gen. cap. 19. num. 1.

VENERUNTQUE DUO ANGELI SODOMAN VESPERE, ET SEDENTE LOT IN FORIBUS CIVITATIS.

PArticula, *Et*, in Hebraico Textu juxtà Sancti Hieronymi Translationem non legitur; nec itèm in Græco Textu, juxtà septuaginta Interpretum Translationem. In eo enim legitur: *Lot autèm sedebat*. In Latinis etiàm Editionibus particula illa copulativa non extat, Romanâ exceptâ, in qua legitur, *& sedente Lot*.

Num. 19. *Surgite, egredimini de loco isto*. Ità nunc legitur in Editione Romanâ fine particulâ copulativâ, *Et*, quæ recentèr in Editione Romanâ è medio sublata est. Ità etiàm legitur in Chaldaicâ Interpretatione, & in aliquot manuscriptis Codicibus, atquè ità legitur à Rabano in divinis Scripturis, ut ait Tritthemius, eruditissimo, & in secularibus literis nobilitèr docto. Quamvis autèm S. Hieronymi, & septuaginta Interpretum Translationes copulâ illâ non careant, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet, Chaldaicam tamèn lectionem meliorem esse censuit Congregatio.

Num. 29. *Cùm enim subverteret Deus Civitates Regionis illius, recordatus Abrahæ, liberavit Lot de subversione Urbium, in quibus habitaverat*. Hæc lectio in Romanâ nunc extat Editione. Particula illa, *enim*, legitur in Editione Bibliorum Complutensi, Regiâ, necnon in ordinariâ, & Lovaniensi, & in omnibus ferè Codicibus impressis. In aliquibus tamèn Bibliis impressis legebatur (*Cùm autèm*) cujus loco repositum est [*Cùm enim*] In Editione Bibliorum Complutensi, ac Regiâ, necnon in Lovaniensi, & in aliis Bibliorum impressionibus legitur: *Recordatus est Abrahæ, & liberavit Lot*. In Codicibus tamèn manuscriptis illud, *Est*, atquè illud, *Et*, non leguntur. Hinc prior lectio tamquàm congruentior recepta fuit in Editione Romanâ.

Num. 35. *Et ne tunc quidèm sensit*. Ità nunc legitur in Editione Romanâ recentèr emendatâ. In Translatione Sancti Hieronymi legitur: *Et ne tunc quidèm sensit, &c.* Translationes aliæ diversæ sunt sub diversis etiàm verborum constructionibus.

Gen. cap. 20. num. 7.

NUNC REDDE VIRO SUO UXOREM, QUIA PROPHETA EST: ET ORABIT PRO TE, ET VIVES.

HÆc lectio in Editione Romanâ recentèr fuit recepta: nam priùs legebatur, *Et orabit pro te, quia Propheta est, &c.* Ità etiàm legitur in Editione Complutensi, & Regiâ, & in Lovaniensi juxtà Sancti Hieronymi Translationem. Prior tamèn Lectio in Editione Complutensi, ac Regiâ juxtà Græcam septuaginta Interpretum, & Chaldaicam Translationem, sivè Interpretationem congruentior judicata fuit; Et ità legitur in antiquis Codicibus, qui Hebraico Textui respondent, ut etiàm Franciscus Lucas Brugensis testatur.

Gen. cap. 21. num. 7.

QUIS AUDITORUM CREDERET ABRAHAM, QUOD SARA LACTARET FILIUM, QUEM PEPERIT EI JAM SENI?

PRiùs legebatur: *Quis auditurus &c.* juxtà Sancti Hieronymi Translationem. Utraque lectio censetur bona, sed prior magis probatur, quia ità legit Glossa Interlinearis in Editione vulgatâ, & ità in multis legitur Codicibus manuscriptis. Mendosè autèm ex errore Typographiæ in aliquot Exemplaribus Editionis recentioris reperitur, *Auditurum* pro *Auditorum*. Hæc autèm lectio *Auditurum* sensum bonum ullum non habet: nam sensus prioris lectionis ità intelligitur: *Quis auditorum crederet ipsi Abrahæ dicenti, quod Sara lactaret Filium, quem peperit ei jam Seni?* In Translatione Sancti Hieronymi Hebraicâ legitur: *Quis auditurus &c.* Interpretatio autem Chaldaica ità legit: *Fidelis est, qui dixit Abrahæ, & implevit, quod lactaret Filios Sara &c.* Septuagintà verò Interpretum Translatio Græca inquit. *Quis annunciabit Abra-*

Abraham, quod lactat puerum Sara? Quæ fanè lectiones, etsi sensum retinent admirationis, quæ in priori aperta est, & clara; ad nostram tamèn de illarum vocum varietate e medio tollendam difficultatem non faciunt.

Num. 9. *Ludentem cum Isaac filio suo.* Ita legitur in Editione Bibliorum Lovaniensi, necnon in Editione ordinariâ, idest, in omnibus Codicibus impressis Editionis ordinariæ. Ità etiàm legitur ab Origene Homil. 21. in Genesim, à S. Joanne Chrysostomo homil. 46. in Genesim, S. Ambrosio lib. 1. de Abraham cap. 7. & S. P. Augustino lib. Quæstionum in Genesim cap. 53. Ità denique legitur in Translatione septuaginta Interpretum cum interpretatione Latinâ, & in Translatione Sancti Hieronymi, qui tamèn in Traditionibus Hebraicis ait, illa verba (*cum Isaac filio suo*) in Hebraico Textu non extare, ac dupliciter locum hunc [filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Isaac filio] sivè quod Idola ludo fecerit, sivè quòd adversus Isaac joco sibi, & ludo primogenita vendicaret. Nam quæ sequuntur indicant hæc ita esse. Adde intereà, quòd quamvis etiam in aliquot manuscriptis Codicibus, & præsertim in Codice manuscripto S. Pauli, atquè in Chaldaicâ Interpretatione illa verba (*cum Isaac filio suo*) non legantur, ea tamèn legenda censentur: quia si septuaginta Interpretes in Hebraico Textu dicta verba tunc temporis non invenissent, ea ibi non apposuissent. Propterea in Editione vulgatâ jussu Concilii Tridentini recognitâ dicta verba legenda relicta fuerunt, & ità etiàm legitur in Codice manuscripto Montis Amati.

Num. 15. *Abjecit puerum subtèr unam Arborum, quæ ibi erant,* Priùs legebatur: *Subtèr unam arborem, quæ ibi erat.* Quæ fanè lectio in omnibus extat Latinis impressionibus, tam, scilicèt, Lovaniensi Editione, quàm etiàm in cæteris Editionis vulgatæ Bibliis. Quamvis autèm in Hebraico Textu legatur: *Abjecit puerum subtèr unam arborem:* In Translatione tamèn Sancti Hieronymi legitur: *Subtèr unam arborem, quæ ibi erat.* In Chaldaicâ Interpretatione legitur tantùm: *Projecit puerum subtèr unam arborem.* In Translatione autèm septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ legitur, *subtèr unam abietem.* Sed in multis Codicibus Bibliorum manuscriptis legitur in hanc verborum formam: *Abjecit puerum subtèr unam arborum, quæ ibi erant.* Et hæc lectio in Editione vulgatâ postremò recognitâ in suum locum reposita fuit; quippè quæ illi solitudini arboribus non carenti, atquè inibi commemoratæ magis congruere judicata fuit.

Gen. 22. num. 5.

EGO, ET PUER.

QUamvis in Textu Græco, in Translatione, scilicèt, septuaginta Interpretum, necnon in Chaldaicâ Interpretatione legatur: *Ego autèm, & puer,* in Hebraico tamèn Textu, & in Sancti Hieronymi Translatione, ut in Editione Complutensi, ac Regiâ videre est, particula illa adversativa (*autèm*) non legitur, nec etiàm in ordinariâ. Propterea lectio, sivè particula adversativa recepta fuit, tamquàm Hebraicæ lectioni consentanea.

Num. 12. *Nunc cognovi, quòd times Deum, & non pepercisti filio tuo proptèr me.* Priùs, ut in Editione Bibliorum Ordinariâ, & in Lovaniensi videre licet, legebatur, *nunc cognovi, quòd times Dominum.* Quæ fanè lectio Textui juxtà Beati Hieronymi Translationem, necnon Textui juxtà septuaginta Interpretum Translationem, & Chaldaicæ Interpretationi non respondet; In his enim locis non legitur [*Dominum*] sed Deum, ut videre est in Editione Bibliorum Complutensi, ac Regiâ. Nam in Hebraico Textu legitur

אלהים *Heloim*, & in Græco Θεὸν, idest *Deum.*

Ita etiàm legit Rabanus in Genesim, S. Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 8. & S. Cyprianus lib. 2. cap. 5. adversus Judæos, & lib. 3. cap. 20.; Nam hi legunt, *Deum tuum*; In Translatione Beati Hieronymi legitur: *Nunc cognovi, quòd times Deum &c.* Ita etiàm in ordinariâ Editione legebatur. Nunc verò legitur, *times*; & ità legitur in Translatione septuaginta Interpretum, necnon à S. Hilario lib. 9. de Trinitate, & à S. Cypriano in eisdem citatis locis. In Chaldaicâ Translatione legitur; *Scio, quòd timens Deum tu es.* Hæc igitùr Lectio recepta fuit, & in suum locum reposita; *Nunc cognovi, quòd times Deum, & non pepercisti filio tuo proptèr me.*

S. Cyprian. tom. 2.

Num. 20. *His ità gestis, nunciatum est Abrahæ, &c.* Quamvis in Editione Complutensi, ac Regiâ legatur; & in Editione itèm ordinariâ legeretur; *His itaquè gestis*, prior tamèn lectio tamquàm Hebraico Textui, & Græco Textui magis consona, recepta fuit, quę in aliquot etiàm Codicibus manuscriptis, & impressis reperitur.

Gen. cap. 23. num. 6.

NULLUS TE PROHIBERE POTERIT.

ITà legitur in Editione Bibliorum Complutensi, & Regiâ, Lovaniensi, & Ordinariâ, conjunctione *que* sublatâ. Et ità Congregatio id legendum censuit, formâ illâ loquendi non immutatâ, quæ est; *Nullusque te prohibere poterit, quin in monumento ejus sepelias mortuum tuum.* Huic lectioni non parùm adsimilis est lectio septuaginta Interpretum, in hæc verba; *Nullus enim nostrum prohibebit Sepulchrum suum à te, ut sepelias mortuum tuum illic.* In qua lectione duæ negationes magis negant.

Iuxtà Editionem Romanam latinè redditam.

Num. 13. *Et locutus est ad Ephron circumstante Plebe.* Priùs legebatur, *circumstante Plebe ejus*; Nunc autèm vox illa, *ejus*, amota est tamquàm superflua, ut ex iis, quæ superiùs leguntur constat. Quamvis autèm in He-

Hebraicâ versione, necnon in Regiâ, & in Complutensi Editione vox illa *ejus* legatur; in Hebraico tamen Textu non extat, Græcus Textus ità legitur; ἐναντίον τοῦ λαοῦ τῆς γῆς, hoc est, *coràm Populo Terræ*. Quæ sanè lectio in eodem Textu Græco superiori lectioni respondet, cum illic bis legatur, *coràm Populo Terræ*.

Ibidèm; *Et sic sepeliam mortuum meum in eo*. Priùs legebatur, *& sic sepeliam mortuum meum in agro*; quæ vox tamquàm superfluè repetita, & in Hebraico Textu non inventa, fuit ablata; Nam in clausulâ superiori fit mentio de agro expressa. Propterea in Translatione Græcâ septuaginta cum interpretatione Latinâ ità legitur; καὶ θάψω τὸν νεκρόν μου ἐκεῖ, hoc est, *& sepeliam mortuum meum illìc*. Cui sanè adverbio in loco respondet pronomen cum præpositione illud, *in eo*.

Num. 15. *Terra, quam postulas, quadringentis Siclis argenti valet*. Terræ pretium, de quo nunc habetur sermo, in Hebraicâ Sancti Hieronymi Translatione legitur; *quadrigentarum Didrachmarum argenti*, ut in Complutensi, ac Regiâ Editione Bibliorum quadrilinguium videre licet. Quamvìs autem in verbo *Æstimo*, pretium in casu Genitivo, & Ablativo, & in verbo *Valeo*, in Accusativo, & Ablativo, & in verbo *Vendo*, & *Loco* in casu Ablativo collocari soleat; Congregatio tamen verbo *Valet*, pretium in Ablativo reponendum censuit; quoniàm pretium in sexto casu cuicumque verbo frequentiùs dari solet.

Gen. cap. 24. num. 11.

VESPERE, TEMPORE, QUO SOLENT MULIERES EGREDI AD HAURIENDAM AQUAM.

PRiùs legebatur, *eo tempore*; sed Congregatio sinè illo pronomine legendum censuit; quia in Hebraico Textu illud non extat, nec in Translatione septuaginta, ubi legitur, *ad Vesperum, quandò egrediuntur Aquatrices*. In Translatione tamen Sancti Hieronymi extat ad majorem temporis expressionem: In Chaldaicâ verò Interpretatione legitur, *in tempore vespertino*.

Num. 12. *Dixit*: *Domine Deus Domini mei Abraham*. Nonnulli Codices ad marginem præsertìm habebant: *Oravit Dominum dicens*: *Domine Deus, &c.* Sed quia tres illæ dictiones non extant in Hebraico Textu, nec in Translatione Interpretum Græcâ, nec in Latinâ Interpretatione; Propterea Congregatio voces illas censuit non admittendas, quatenùs Marginales ad Orationem Servi Abraham præmonstrandam, ut in Sancti Hieronymi Translatione videre licet.

Num. 14. *Cum Domino meo*. In Editione Bibliorum Complutensi, ac Regiâ legitur, *cum Domino meo Abraham*; sed in Hebraico Textu non extat vox, *Abraham*, illa, tamquàm repetitio superflua, quippè quæ in num. 12. & 13. cum eodem pronomine reperitur. Ideò dictum nomen, *Abraham*, quod nec in Hebraico Textu, nec in Editione vulgatâ, nec etiam in Chaldaicâ extat Interpretatione, Congregatio censuit non apponendam.

Num. 21. Priùs in Editione vulgatâ legebatur, *Utrùm prosperum iter suum fecisset Deus, an non*: Nunc autem legitur, *Dominus*; Quamvis enim in Hebraico Textu legatur אלהים, idest, *Deus*, necnon in Editione Lovaniensi; In Græco tamen Textu legitur, κύριος, idest, *Dominus*. Ita legitur in Translatione septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ, atquè in Translatione S. Hieronymi. Ità denique legitur in Editione Bibliorum Regiâ, & Complutensi, necnon in Codicibus manuscriptis. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio vocem, *Dominus*, reponendam esse censuit.

Num. 24. Priùs legebatur; *Filia sum Bathuelis, Filii Nachor, quem peperit ei Melcha*. Eadem ferè lectio extabat in numero 47. ejusdem capitis juxtà Impressiones ordinarias. Nunc autem in 24. num. ità legitur: *Filia sum Bathuelis Filii Melchæ, quem peperit ipsi Nachor*. In 47. num. legitur: *Filia Bathuelis sum, Filii Nachor, quem peperit ei Melcha*. Has itaque lectiones approbando accepit Sacra Bibliorum Congregatio. Hisce item lectionibus respondet Græcus Textus juxtà septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, necnon Codices manuscripti. Quamvìs autem lectio prior à secundâ differre videatur: utriusque sensus est idem. Dicitur enim *Melcha pepperisse ipsi Nachor*, idest, *ex ipso Nachor Marito suo peperit*. Huic Interpretationi respondet Chaldaica lectio in hæc verba; *Filia Bathuelis ego sum, Filii Melchæ, quem peperit de Nachor*.

Num. 25. Priùs legebatur, *Et locus spaciosus est ad manendum*; Nunc autem legitur sinè verbo substantivo, quod in Hebraico, & Græco Textu juxtà septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ non extat, nec etiam in Translatione, ac Interpretatione Chaldaicâ, tamquàm superfluum, quatenùs in superiori clausulâ invenitur; legitur enim hunc in modum: *Palearum quoquè, & fœni plurimùm est apud nos, & locus spaciosus ad manendum*.

Num. 31. *Præparavit Domum, & locum Camelis*. Quamvìs Editio Bibliorum Regia, & Complutensis legant, *Camelis tuis*; in Hebraico tamen Textu, & Græco, necnon in Editione ordinariâ, & in manuscriptis Codicibus ly *tuis* non legitur, propterea Congregatio Bibliorum hanc dictionem, *tuis*, non admisit.

Num. 32. *Deditque paleas, & fœnum, & aquam ad lavandos pedes ejus, & virorum, qui venerant cum eo*. Huic lectioni, quam Sacra Congregatio admisit, Hebraicus Textus, & Græca septuaginta Interpretum Translatio cum Interpretatione Latinâ, necnon Chaldaica Interpretatio cum Latinâ itèm Interpretatione respondet. Et ita S. Pater Augusti-

S. August. tom. 3. l. 1. locut. c. 8.

gustinus in libro locutionum Genefeos c. 83. legit, præsertim verò quantùm ad pronomen, *ejus*, cujus loco legit, *ipsius*. Nam in plerisque Bibliorum Codicibus, hoc est, ordinariis, atque in Regiâ, & Complutensi Bibliorum Editione, Pronomen singulare, *ejus*, non legitur, cujus loco nomen plurale, *Camelorum* invenitur.

Num. 41. *Innocens eris à maledictione meâ cùm veneris ad propinquos meos, & non dederint tibi.* Quamvis in Translatione Sancti Hieronymi legatur, *ad proximos meos*, in Græcâ tamen Translatione septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ legitur, *ad meam Tribum*; cui lectioni respondet Chaldaica Interpretatio, in qua legitur, *ad cognationem meam*; Tribus autem, & Cognatio propinquos præseferunt, propterea verbum plurale, *dederint*, non singulare, huic peryodo dari debet, quasi dicatur: *Si propinqui mei, ad quos veneris, non dederint tibi uxorem pro filio meo Isaac, innocens eris à maledictione meâ, solutus à juramento meo.* Rectiùs itaque legitur, *ad propinquos*, quàm *ad proximos*; & ex consequenti verbum plurale, non singulare legi debet.

Num. 43. *Da mihi pauxillum aquæ ad bibendum ex hydriâ tuâ.* Quamvis Translatio Sancti Hierònymi Latina, necnon Chaldaica Interpretatio habeant, *de hydriâ*, Congregatio tamen, *ex hydriâ*, congruentiùs legendum esse censuit, præpositione, *ex*, diligentèr pensitatâ.

Num. 52. *Procidens adoravit in Terram Dominum.* Tàm in Editione Complutensi, ac Regiâ, necnon in ordinariâ, & Lovaniensi, atque in manuscriptis Codicibus juxtà Sancti Hieronymi Translationem legitur, *in Terram*, & ità Sacra Bibliorum Congregatio legendum censuit.

Num. 54. *Dimittite me, ut vadam ad Dominum meum.* Verbum plurale, *dimittite* [non singulare *dimitte*] legendum est juxtà Sancti Hieronymi Latinam Translationem, necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, ut in Editione Bibliorum Regiâ, & in Chaldaicâ Interpretatione videre licet; Et ità legendum censuit Sacra Bibliorum Congregatio, quia tàm in clausulâ superiori, quàm inferiori verbum plurale invenitur, cum servus Abraham ad plures loqueretur, dum ipse dimissionem postulabat. Si autem in aliquâ Editione verbum singulare, *dimitte*, inveniatur, errorem Typographicum, vel Chirographicum esse dicas oportet.

Num. 65. *At illa tollens citò pallium operuit se.* Quamvis in Latinâ Sancti Hieronymi Translatione legatur, *pallium suum*, in Textu tamen Hebraico pronomen illud, *suum*, non extat, nec itèm in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ, nec in Chaldaicâ legitur Interpretatione, nec deniquè in Codicibus manuscriptis, etiamsi legatur in Editione, quam *ordinariam* vocant.

Num. 66. *Servus autem cuncta quæ gesserat, narravit Isaac.* Quamvis in Translatione Sancti Hieronymi legatur: *Narravit Domino suo Isaac*, duæ illæ dictiones *Domino suo*, interpositæ non leguntur in Hebraico Textu, nec in Chaldaicâ Translatione, nec etiam in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Latinis earundem Interpretationibus, nec deniquè in manuscriptis Codicibus. Ideò Lyranus hunc locum interpretando ait: *Quod interponitur in aliquibus libris non est de textu.* Duæ tamen illæ dictiones ad majorem expressionem, aut intelligentiam interpositæ videbantur in Editionibus Ordinariis, nunc verò à Sacrâ Bibliorum Congregatione sunt è medio sublatæ. Ad hanc rem indicandam Dictiones illæ duæ in Editione Bibliorum Lovaniensi quadam virgulâ, quam *veru*, sive Græcè *obellum* appellant, hunc in modum signatæ inveniuntur *Domino suo*, hac enim virgulâ usi sunt Sacrarum literarum Interpretes, quotiès denotare volebant aliquid in Translatione additum fuisse, quod in propotoypis non haberetur.

Genes. cap. 25. num. 2.

QUÆ PEPERIT EI ZAMRAN ∴

ITà scribendum, & pronunciandum est juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicam Translationem, non *Zamram*, hoc est, cum literâ, *n*, in postremo loco, non cum litera, *m*.

Num. 3. *Latusim, & Loomim.* Ità hæc nomina scribenda censentur, non autem *Latusim, & Laomim*, ut in aliis Editionibus inveniuntur scripta.

Num. 4. Legitur, *Opher*, sed in aliis Editionibus legitur, vel *Apher*, vel *Epher*, ut videre itèm est in Bibliis Regiis, & Complutensibus, necnon in Editione Lovaniensi, & alibi.

Num. 10. *Quem emerat à Filiis Heth.* De relativo hujusce clausulæ diversi diversa senserunt. Idcircò in Bibliis Regiis, & Complutensibus, & in Editione Lovaniensi legitur Relativum, quod Speluncam hoc in loco nominatam refert, alibi verò Relativum masculinum, quod agrum refert. In Græcâ septuaginta Interpretum Translatione ità legitur, *Agro, & Speluncâ, quam possederat Abraham à Filiis Seth.* Ubi legitur Relativum fœmininum, quod refert Speluncam, quæ in legendo propinquior est, quàm Ager. In Editione autem vulgatâ Ager propinquior est Relativo, quàm Speluncâ; propterea Relativum est masculinum, quod Agrum refert.

Num. 15. *Hadar, & Thema, & Jethur.* Ità legitur in Hebraico Textu, & ità Sacra Bibliorum Congregatio faciendum censuit; quamvis in Translatione Beati Hieronymi legatur, *Hadad, & Thema, & Jatur*, & alitèr in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ legatur; Caldaicâ tamen Interpretatio habet *Jethur*; ità

ita etiàm Editio Lovaniensis; legitur autèm in quibusdam Editionibus ordinariis, *Getur* pro *Jethur*, sed non rectè.

Num 25. *Qui prior egressus est*. Quamvis juxtà Translationem Sancti Hieronymi, cui hac in re præsertim Chaldaica respondet Interpretatio, non *prior*, sed *primus* legatur, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus, nec non in Editione Lovaniensi, & in cæteris Editionibus ordinariis videre licet. Comparativum tamèn *prior*, pro superlativo *primus*, legendum esse Sacra Bibliorum Congregatio censuit, & rectè quidèm; hoc enim in loco cùm sermo sit de duobus tantùm, hoc est de Jacob, & Esau, quandò, scilicèt, ambo, idest, gemini uno partu editi, ex utero matris egressi fuerunt, rectiùs comparativum *prior*, quàm superlativum, *primus* legendum censetur; propriè namquè prior de duobus dici solet, de plùribus autèm primus.

Genes. cap. 26. num. 14.

HABUIT QUOQUE POSSESSIONES OVIUM &c.

IN aliis Bibliorum Editionibus legitur; *Habuitque*, sed minùs rectè, cùm illud verbum, *habuit*, sit periodi principium, quod talem conjunctionem recipere non solet; præsertim verò, *&*, conjunctione sequenti; hanc etenim illa subsequi sempèr consuevit.

Num. 34. *Esau verò quadragenarius duxit uxores &c.* Quamvis in Translatione Sancti Hieronymi legatur; *duxit uxores duas*. In Hebraico tamen Textu ly *duas* non extat, nec itèm in Translatione septuaginta Interpretum, nequè in Chaldaicâ Intertatione; nam in hisce tribus locis legitur casus accusativus singularis, *Uxorem*. Aliæ autèm Editiones Ordinariæ habent pluralem numerum talem; *Uxores duas*: Quæ sanè lectio, etsi Textus historicæ veritati respondet, quia Esau duas duxit Uxores; Sacra tamèn Bibliorum Congregatio medium amplexata est. In Codicibus autèm manuscriptis hæ tres lectiones, hoc est, *uxorem, uxores, & uxores duas reperiuntur*.

Genes. cap. 27. num. 12.

TIMEO NE PUTET ME SIBI VOLUISSE ILLUDERE, ET INDUCAM SUPER ME MALEDICTIONEM PRO BENEDICTIONE.

IN Translatione Sancti Hieronymi legitur: *Inducat*. Sed Sacra Bibliorum Congregatio amplexata est Græcam septuaginta Interpretum Translationem, cum Interpretatione Latinâ, in qua legitur: *Inducam*: Ità etiàm legitur in Hebraico Textu, & in Chaldaicâ Interpretatione, & in Missale Romano. Quæ sanè Lectio magis propria esse censetur: quia hoc in loco verbum illud *Inducam*, sensum illiciendi, seù abducendi, vel attrahendi habet; Jacob enim dum Personam Esau simulare tentaret, decipiendo Patrem, maledictionem inducere, sivè attrahere sibimetipsi videbatur: Ex tali namquè agendi modo nonnisi maledictionem pro benedictione se sibi metipsi polliceri, vel quasi operari posse cogitabat.

Num. 21. *Accede huc, ut tangam, te fili mi*. Quamvis in Editionibus Bibliorum ordinariis legatur: *Accede ad me*; in Translatione septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ: *Appropinqua mihi*; in Hebraico tamèn Textu, & in Translatione Sancti Hieronymi legitur: *Accede huc*, quam lectionem Sacra Bibliorum Congregatio admisit.

Num. 27. *Ecce odor filii mei, sicùt odor agri pleni*. Dictio illa, *pleni*, non legitur in Hebraico Textu, nec in Translatione S. Hieronymi, nec itèm in Chaldaicâ Interpretatione; legitur tamèn in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione, cum Interpretatione Latinâ. Quæ sanè lectio admissa fuit à Sacrâ Bibliorum Congregatione; atquè ità legitur in aliquot manuscriptis Codicibus, necnon à Sancto Ambrosio in libro de Virginibus, & in libro de Isaac cap. 5. necnon in lib. 3. Hexaemeron. cap. 17. Sancto Cypriano lib. 1. contrà Judæos cap. 21. S. Gregorio homilia 6. in Ezechielem; Hilario in Psalmum 121. S. Athanasio in quæstionibus ad Antiochum qu. 100. S. Joanne Chrisostomo Homil. 53. in Genesim, & Origine Tract. 29. in Matthæum.

Num. 28. *Det tibi Deus de rore Cæli, & de pinguedine terræ abundantiam frumenti, & vini*. In Translatione Sancti Hieronymi legitur, *frumenti, vini, & olei*. Sed in Græcâ Translatione septuaginta Interpretum non extat ly *olei*; nec etiàm in Chaldaicâ Interpretatione, nec deniquè in Hebraico Textu. Adde etiàm, quòd eodem modo juxtà Hebraicam lectionem infra num. 37. tam in Editionibus Ordinariis, quàm in Translatione Sancti Hieronymi legitur, nullâ penitùs factâ mentione de *oleo*, sed tantùm *de frumento, & vino*. Et ità legitur à S. Joanne Chrysostomo Homil. 53. in Genesim.

Num. 40. *Vives in gladio, & fratri tuo servies*. Quamvis aliquot manuscripti Codices habeant, *vives gladio*, impressi tamèn omnes habent, *vives in gladio*, quæ sanè lectio respondet Hebraico Textui, & Græco, necnon cunctis Translationibus cum Interpretationibus, in quibus legitur propositio *in*; sed in Translatione septuaginta Interpretum, atquè itèm in Chaldaicâ cum earundem interpretationibus legitur: *In gladio tuo vives*. Sanctus autèm Ambrosius lib. 2. de Jacob cap. 3. legit: *Supèr gladium vives*, idest, *per gladium vives*. Sed quamvis omnes istæ lectiones eundem sensum habeant; prima tamèn lectio, quatenùs Hebraico, & Græco Textui respondens in Editione vulgatâ fuit admissa.

Genes. cap. 28. num. 5.

PROFECTUS VENIT.

QUamvis in Editione Bibliorum Complutensi, Regiâ, & Lovaniensi legatur: *Profectus pervenit*; Codices tamèn manuscripti, & impressiones ordinariæ habent; *Profectus venit*. Simplex igitùr verbum, *venit*, cum verbo composito, *pervenit*, permutandum non censetur.

Num. 20. *Si fuerit Deus mecum*. Priùs in Editionibus Ordinariis legebatur, *Dominus*, nunc autèm in Editione vulgatâ repositum est nomen, *Deus*, juxtà Hebraicum Textum, in quo legitur; אֱלֹהִים, *Elohim*, hoc est, *Deus*; & ità legit Rabanus in lib. 3. in Genesim cap. 14. & Joannes Chrysostomus in Homilia 54. in Genesim. In Græco autèm Textu legitur: κύριος ὁ Θεὸς, idest, *Dominus Deus*. In Chaldaicæ verò Paraphrasis Interpretatione; *Si fuerit verbum Dei in adjutorium meum*. Nomen itaquè *Deus* in Editione vulgatâ juxtà Hebraicam lectionem legendum censetur, ut etiàm in Editione Bibliorum Complutensi, ac Regiâ videre licet.

Genes. cap. 29. num. 13.

CUCURRIT OBVIAM EI.

ITà legitur in aliquot manuscriptis Codicibus, & ità legendum censetur. Nàm Codices antè vulgatam Editionem emendatam impressi juxtà Sancti Hieronymi Translationem habent; *Occurrit obviàm ei*. Quod non est dicendum; quia occurrere est, obviam ire, vel prodire. Propterea in verbo (*occurrit*) adverbium loci *obviàm* occursum denotans, est omninò superfluum, cum in ipso verbo (*occurrit*) ly *obviàm* implicitè contineatur. Indè vox proverbialis, *obviàm*, in Græcâ Translatione septuaginta Interpretum, & in Chaldaicâ Interpretatione cum Interpretationibus earundem Translationum satis rectè transfertur, & explicatur in hæc verba: *Cucurrit in occursum ejus*. Quæ sanè lectio illi lectioni, *cucurrit obviam ei*, omninò respondet.

Num. 24. *Facto manè vidit Liam*. Ità legendum est, non autèm *Lian*, sicùt priùs legebatur in aliquot Editionibus ordinariis.

Num. 25. *Quarè imposuisti mihi?* Hoc in loco non est addendum nomen *Liam*, ut nonnulli Codices habent à quopiam Librario, vel Typographo adjectum; In Hebraico namquè Textu non extat, nec etiam in Translatione septuaginta Interpretum, nec itèm in Translatione Sancti Hieronymi, nec deniquè in Translatione Chaldaicâ. Et ità legit Rabanus lib. 3. cap. 6. in Genesim.

Genes. cap. 30. num. 8.

COMPARAVIT ME DEUS CUM SORORE MEA, ET INVALUI.

PRiùs legebatur, *Dominus*, tàm in Codicibus manuscriptis, quàm in Editionibus Bibliorum ordinariis. Nunc verò, *Deus*, juxtà Hebraicum Textum in quo habetur אֱלֹהִים *Elohim*, idest, *Deus*. Huic lectioni respondet Sancti Hieronymi Translatio. In Translatione itèm Græcâ septuaginta Interpretum, & in Chaldaicâ Interpretatione legitur, *Deus*, sed sub aliis clausulæ, vel periodi verbis, ut in Editione Bibliorum Complutensi, ac Regiâ videre licet.

Num. 16. *Egressa est in occursum ejus Lia, & ad me (inquit) intrabis*. In omnibus Codicibus olìm impressis, etiàm in Editione Bibliorum Lovaniensi, necnon in multis Codicibus manuscriptis legitur; *Egressa est in occursum ejus Lia, & ait; Ad me, inquit, intrabis*. Et ità legitur in Translatione Sancti Hieronymi. Ex hac lectione sublatum est verbum, *ait*, tamquàm superfluum, sequenti verbo, *inquit*: conjunctio verò, *&*, verbo, *ait*, sublato, non videtur necessaria; reposito autèm verbo, *ait*; verbum, *inquit*, expungendum est; & ità satis rectè legeretur; *Egressa est in occursum ejus Lia, & ait; Ad me intrabis &c.* In Hebraico Textu verbum, *inquit*, non extat. In Translatione septuaginta Interpretum Græcâ, cum Interpretatione Latinâ ità legitur. *Et egressa est Lia in occursum ei, & ait; Ad me ingredieris hodiè*. Chaldaica Translatio ità jacet; *Et egressa est Lia in occursum ejus, & ait; Ad me ingredere*. Rabanus lib. 3. cap. 17. in Genesim legit in hæc verba; *Occurrit ei Lia, eumquè detinens ait; Ad me intrabis &c.* nunc autèm legitur; *Egressa est in occursum ejus Lia, & ad me [inquit] intrabis*. Ità legendum esse Congregatio censuit.

Num. 25. *Dimitte me, ut revertar in Patriam, & ad Terram meam*. Quamvis in Translatione Sancti Hieronymi legatur, *in Patriam meam*, & in Translatione septuaginta Interpretum cùm Interpretatione Latinâ legatur, *in locum meum*. In Hebraico tamen Textu pronomen possessivum illud, *meam*, in primo loco non invenitur, nec itèm in multis Codicibus manuscriptis, ut etiàm in Editione Lovaniensi annotatum fuit. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio hunc locum ità censuit restituendum. *Dimitte me ut revertar in Patriam, & ad Terram meam*.

Num. 26. *Tu nosti servitutem, qua servivi tibi*. Quamvis juxtà Translationem ex Hebraico Textu à Sancto Hieronymo præstitam legatur; *Tu verò nosti &c.* juxtàquè Translationem septuaginta Interpretum ex Græco Textu factam legatur; *Tu enim nosti &c.* Translatio autèm Chaldaicæ Paraphrasis habeat. *Quoniàm tu nosti &c.* Sacra tamèn Bibliorum Congregatio particulam

illam

illam *verò*, necnon illam, *enim*, addendas non esse censuit, tamquàm minùs necessarias, & præsertim particulam illam *verò*, quæ in multis Bibliis manuscriptis non invenitur.

Num. 30. *Benedixitque tibi Dominus ad introitum meum*. Priùs in Bibliis ordinariis legebatur; *Benedixitque tibi Deus*. Sed quia tam in Bibliis Regiis, quàm Complutensibus juxtà Translationem Sancti Hieronymi, & Interpretationem septuaginta, necnon Chaldaicæ Paraphrasis Translationem legitur; *Benedixitque tibi Dominus &c.* Sacra Bibliorum Congregatio hanc lectionem recipiendam esse judicavit. Nàm in Hebraico Textu legitur *Adonai*, idest *Dominus*, & in Græco κύριος, idest, *Dominus*. Adde etiàm, quòd lectio primo loco posita in aliquot etiàm Bibliis manuscriptis reperitur.

Num. eodem. *Justum est igitur, ut aliquandò provideam etiàm domui meæ*. Priùs legebatur, sinè particulà illà, *etiàm*, quam Sacra Bibliorum Congregatio apponendam esse censuit, quippè quæ in aliquot Codicibus manuscriptis, & in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione reperitur, cui deniquè respondere videtur. Translatio septuaginta Interpretum, in qua pro particula, *etiàm*, legitur conjunctio, *Et*; quæ sanè lectio apponenda erat, vi, & sensu locutionis particulam ipsam postulante.

Num. 33. *Et omnia, quæ non fuerint varia, & maculosa, & furva, tam in ovibus, quàm in capris furti me arguent*. Priùs legebatur, *furti me argues*. Quod stare non poterat, quia locutio mutila erat. Nam illud pronomen pluralis numeri, *omnia*, verbum non habebat, cui concordare posset, sicùt nunc habet hunc in modum; *omnia, quæ non fuerint varia &c. furti me arguent*. Adde etiàm, quòd huic Lectioni Translatio septuaginta Interpretum in singulari numero respondet, ac rectè quidèm in hæc verba; *Omne, quod non fuerit sparsum, aut subalbum in capris, & fuscum in agnis, furatum erit apùd me*. Chaldaica itèm Interpretatio eidem locutioni satis bellè respondet in hanc verborum formam; *Omne quod non fuerit maculosum, & respersum in capris, & nigrum in agnis, furto sublatum est apùd me*. Hujus autèm loci mendum Librariorum negligentià, vel insciià irrepsisse reor, verbo scilicèt pluralis numeri, ac tertiæ personæ in secundam singularis numeri personam mutato.

Cap. 31. Geneseos num. 24.

VIDITQUE IN SOMNIS DICENTEM SIBI DEUM: CAVE NE QUIDQUAM ASPERE LOQUARIS CONTRA JACOB.

PRiùs legebatur. *Viditque in somnis dicentem sibi Dominum*. Lectioni primo loco positæ Translatio septuaginta Interpretum respondet in hanc verborum formam; *Venit autèm Deus ad Laban Syrum per somnum nocte, & dixit ei cave &c.* eidem respondet Interpretatio Chaldaica in hæc verba; *Et venit verbum à facie Dei ad Laban Syrum in somnis noctis, & dixit ei; cave &c.* Biblia itèm aliquot manuscripta hoc in loco habent, *Deum*, non, Dominum. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio *Deum* non *Dominum* legendum esse censuit.

Num. 29. *Sed Deus Patris vestri heri dixit ad me; cave, ne loquaris contrà Jacob quidquam durius*. Priùs legebatur, *Deus Patris tui*; nunc autèm, *Deus patris vestri*, juxtà Interpretationem Chaldaicam, & Lectionem Codicum aliquot manuscriptorum. In Sancti Hieronymi Translatione, & septuaginta Interpretum legitur; *Deus patris tui*. In multis Bibliis manuscriptis, necnon juxtà Translationem septuaginta Interpretum, & Sancti Hieronymi legitur; *Cave, ne loquaris cum Jacob &c.* Impressi autèm Codices omnes habent; *Cave ne loquaris contrà Jacob &c.* Ità etiàm legunt omnes ferè Doctores. Sed quia sensus harum lectionum, *cum Jacob*, & *contrà Jacob*, est idem; Sacra Bibliorum Congregatio lectionem impressorum Codicum retinendam esse censuit.

Cap. 32. Geneseos num. 1.

JACOB QUOQUE ABIIT ITINERE, QUO CÆPERAT.

ITà ad verbum legitur à Rabano in lib. 3. c. 19. in Genesim, necnon in septem Codicibus Bibliorum manuscriptis. Priùs in Codicibus Bibliorum Ordinariis legebatur; *Jacob autèm abiit in itinere, quod cœperat*. Translatio B. Hieronymi habet; Jacob autem abiit itinere, quo cęperat. In Translatione septuaginta Interpretum legitur: *Et Jacob abiit viam suam*. Chaldaica verò Translatio habet: *Jacob autem abiit per viam suam*. Quamvis autem Lectiones diversę videantur, eundem tamèn sensum habent. Sacra verò Bibliorum Congregatio lectionem primo loco relatam apponendam esse censuit.

Num. 6. *Et ecce properat tibi in occursum cum quadringentis viris*. Ità legit Rabanus lib. 3. cap. 20. Ità etiàm in aliquot Bibliis manuscriptis: & ità deniquè Sacra Bibliorum Congregatio legendum esse censuit. Priùs legebatur, *in occursum tuum*. Utraquè tamèn lectio eundem sensum habere videtur.

Num. 18. *Munera misit Domino meo Esau*. Ità legitur in Græcà septuaginta Interpretum Translatione, atquè in Chaldaicà Interpretatione, necnon in diversis Bibliis manuscriptis. Et ità Sacra Bibliorum Congregatio legendum censuit: Priùs enim legebatur: *Munera misit Domino suo Esau*: Et ità legitur in Sancti Hieronymi Translatione: *Domino suo Esau*; lectio autèm recentèr suscepta congruentior judicatur, si loquens perpendatur.

Num. 30. *Vidi Deum facie ad faciem*; Ità legitur, tam in Bibliis Regiis, quàm Complutensibus, juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem; necnon juxtà Beati Hieronymi Translationem ex Hebraico Textu præstitam: Nam in Græco Textu legitur:

gitur : τὸν Θεὸν, idest, *Deum*; & in Hebraico אלהים *Elohim*, idest *Deum*. In Bibliis Ordinariis legebatur : *Vidi Deum*. In Chaldaicâ Translatione legitur : *Vidi Angelum Dei facie ad faciem*. Hæc autèm lectio quasi alterius lectionis est interpretatio : Jacob enim non propriè vidit Deum, sed Angelum in Corpore assumpto, ut ait Nicolaus Lyranus; quia Deus videri non potest, sed Jacob vidit formam, ut Glossa interlinearis inquit; in qua Deus loquutus est. Glossa verò Ordinaria, per *Dei faciem*, Dei cognitionem interpretatur. Nam Deus propriè videri non potest. Propterea in capite 33. Exodi Deus Moysi dixisse legitur. *Non poteris videre faciem meam*, hoc est, vim divinæ Essentiæ, ut ait Glossa Interlinearis; *Non enim* [inquit Deus] *videbit me homo, & vivet*, hoc est, per incircumscriptam essentiam, in hac mortali carne, ut Glossa Interlinearis interpretatur : Talis namque visio, quæ facultatem humanam excedit, non conceditur in præsenti vitâ, sed in futurâ, idest, in Cœlo, ubi pro præmio conceditur. Paulo tamèn, & Moysi, ut ait Sanctus Augustinus, concessum fuit videre Divinam Essentiam, in raptu tamèn, ac transitoriè, sed non mansivè, ut refert etiàm Lyranus in primam Joannis Epistolam cap.4. Quòd autem legi debeat : *Vidi Deum facie ad faciem*, confirmatur ex eo, quod scriptum reliquerunt Rabanus, & Isidorus Hispalensis. Rabanus enim, dum ipsum divinæ Scripturæ locum interpretatur, expressè inquit : *Et vocavit Jacob nomen loci illius, Facies Dei, dicens : Vidi Deum Facie ad Faciem*. Jacob enim locum illum, in quo vidit Deum, vocavit *Phanuel*, quod, *Facies Dei*, latinè interpretatur. Isidorus verò, dum meditatur illa Geneseos verba ipsi Jacob à Deo dicta : *Nequaquàm Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel*; Ità inquit : *Cujus nominis impositio, utiquè benedictio fuit. Interpretatur enim Israel, videns Deum : quod erit in fine præmium Sanctorum omnium*. Ex horum Doctorum verbis clarum profectò fit, legendum esse : *Vidi Deum Facie ad Faciem*. Ità etiam legitur à Sancto Ambrosio lib.2. de Jacob, & vitâ beatâ hisce verbis : *Et vocavit nomen loci illius, Facies Dei, vidi enim Deum facie ad faciem*. Ità deniquè à Sancto Hieronymo in Quæstionibus, vel Traditionibus Hebraicis in Genesim legitur ad verbum : Adde tandèm, quòd in aliquot Bibliis manuscriptis invenitur hæc eadem lectio, quæ itèm corroboratur, & confirmatur per illud nomen, quod à Jacob impositum fuit illi loco, in quo ipse vidit Deum, necnon per illud nomen, quod à Deo ipsi Jacob datum fuit. Illud enim nomen est *Phanuel*, idest, *Facies Dei*; hoc autèm nomen *Israel*, idest, *videns Deum* : nam in utroque nomine ultima syllaba Hebraica est *El*, quæ latine interpretatur *Deus*. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio hanc lectionem tamquàm genuinam in suum locum reponendam esse judicavit.

Nicol. Lyran. & Gloss. Ordinaria in cap.32. Geneseos.

Glossa Interlinearis in cap.33. Exodi & Nicol. Lyran.

S. Augustin. lib.2. de Trin. cap. 16. to. 3. & in ep. 112. ad Paulinam tom.2.

Lyran. in epist. 1. Joannis cap.4.

S. Ambros. tom. 1. lib. 2. de Jacob. & vita beata.

S. Hieronymus tom. 3.

Geneseos cap.34. num.15.

ET CIRCUMCIDATUR IN VOBIS OMNE MASCULINI SEXUS.

PRiùs legebatur, *omnis masculini sexus*. Significantiùs autèm legitur, *omne*, quàm, *omnis*, juxtà septuaginta Interpretum Translationem, quæ Latinè in eodem capite legit non semel, *omne masculinum*. Ità quoquè legitur non semel à S. Ambrosio in eodem cap. lib. 2. de Jacob, & vitâ beatâ; necnon ab Alphonso Tostato, & ab aliis. In aliquot etiàm Codicibus manuscriptis legitur; *omne masculinum*. Hanc itàque lectionem, *omne masculini sexus*, tamquàm meliorem Sacra Bibliorum Congregatio censuit recipiendam.

Tostat. to. 2. in Geneseos.

Num. 23. *Unum efficiemus Populum*. Ità legitur in aliquot Codicibus manuscriptis, & ità Sacra bibliorum Congregatio censuit legendum; hæc enim lectio congruentior, si Orationis ordo perpendatur. Priùs autèm, *efficiamus*, legebatur in Bibliis Ordinariis.

Num. 30. *Quibus patratis audactèr, &c.* Hoc in Hebraico Textu non extat, sed à Translatore additum fuit. Legebatur autèm, *quibus perpetratis audactèr*. Et ità legitur in Sancti Hieronymi Translatione. Nunc verò, *quibus patratis audactèr*, & rectiùs quidèm, quia patrare, est rem inceptam ad finem perducere, præsertim verò neces, rapinas, & bella, atquè in hunc sensum Authores gravissimi usi sunt sempèr ipso verbo, *patrare*. Ità dicto in loco Bibliorum legitur à Nicolao Lyrano, ab Alphonso Tostato, & ab aliis, necnon in aliquot Bibliis manuscriptis. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio hanc lectionem, quatenùs magis propriam recipiendam esse judicavit.

Cap. 36. Geneseos num.14.

ISTI QUOQUE ERANT FILII OOLIBARNA FILIÆ ANÆ, &c.

PRiùs legebatur in aliquot Codicibus, *Filii Ana*, sed, *Filiæ*, legendum censetur; Ita legitur in Sancti Hieronymi Translatione, & Chaldaicâ, & ità in multis Codicibus manuscriptis, necnon impressis ferè omnibus legebatur; atquè ità Sacra Bibliorum Congregatio legendum censuit.

Num. 21. Priùs legebatur, *Asar*, nunc verò, *Eser*; & ità legitur in Hebraicâ Translatione Sancti Hieronymi; necnon in Chaldaicâ Translatione, atquè Interpretatione, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. Eadem lectio extat in Bibliis aliquot manuscriptis.

Num.23. Priùs legebatur, *Alvam*, nunc verò *Alvan*, & ità legitur in Hebraicâ Translatione Sancti Hieronymi, atquè in Chaldaicâ Translatione, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. Eadem itèm lectio extat in Bibliis aliquot manuscriptis.

Num. 24. *Cum pasceret Asinas*, nunc legitur;

gitur; *Cum pasceret Asinos*; & ità legitur in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione, & in aliquot manuscriptis Bibliorum Codicibus,

Cap. 37. Geneseos num. 3.

ISRAEL AUTEM DILIGEBAT JOSEPH SUPER OMNES FILIOS SUOS.

PRiùs enim legebatur sine dictione illâ, *suos*. Nunc verò apposita legitur. Et ità legitur in Hebraicâ Translatione Sancti Hieronymi, & in Chaldaicâ Translatione, necnon in aliquot Bibliis manuscriptis. In Translatione septuaginta Interpretum legitur, *filios* ejus.

Num. 17. Priùs legebatur; *Perrexit itaquè Joseph*. Nunc autèm; *Perrexit ergò Joseph*. Et ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 31. *Tulerunt autèm tunicam ejus, & in sanguine Hœdi, quem occiderant, tinxerunt*. Priùs legebatur *in sanguinem*; nunc verò, *in Sanguine*. Est enim recta locutio, quamvis alibi legatur *in Sanguinem*.

Num. 36. Priùs legebatur: *Phutiphari Eunucho*, nunc verò *Putiphari Eunucho*, & ità legitur in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione, atquè in Bibliorum Complutensium Dictionario, in quo habentur Interpretationes Hebraicorum, Chaldæorum, Græcorumque nominum veteris, ac novi Testamenti; ubi Franciscus Simenius hanc vocem, *Putiphar*, ex Linguâ Syriacâ, & Hebraicâ originem habere ait; & ità scribendam esse ostendit, quamvis alibì legatur, *Phutiphari*, & præsertim in Sancti Hieronymi Translatione. *Putiphar* enim, ut inquit Simenius, ex Syro, & Hebræo dictus, *pinguedinem dissipans*, vel *pinguedinis denudatio*; aut Syriacè *pinguedinis vindicta* interpretatur.

Cap. 38. Geneseos num. 2. & 12.

SVe, non *sua*, legi debet juxtà Hebraicam Sancti Hieronymi Translationem; & ità etiàm legitur in Chaldaicâ Translatione necnon in Bibliis manuscriptis. In numero autem 12. juxtà Hebraicam Translationem, & Chaldaicam Interpretationem, Codicesque manuscriptos debet apponi dictio hæc, *Filia*, hunc in modum. *Mortua est filia Sue Vxor Judæ*: hæc enim vox, *Filia*, in cæteris Bibliorum Editionibus non legebatur. In Sancti Hieronymi Translatione legitur: *Mortua est filia Sue Vxor Judæ*. Ità etiàm legitur in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione. In Translatione autèm septuaginta Interpretum legitur *Sava*, non *Sue*.

Num. 10. Priùs legebatur, *eo quod*, nunc autèm ità legitur, *quod*, sine particula, *eo*, in hunc modum: *Et idcircò percussit eum Dominus, quod rem detestabilem faceret*. Ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis, & rectè quidèm, cùm illa particula hoc in loco superflua videatur ob dictionem illam *idcircò*.

Cap. 39. Geneseos num. 1.

PUtifar non *Phutiphar*, legendum est, ut in superiori capite, num. 36. ostensum fuit; Et ibidèm legi debet, *exercitus*, absquè particulâ illâ, *sui*, idest, *Putiphar Eunuchus Pharaonis Princeps exercitus*. Nam si legatur *Princeps exercitus sui*, exercitus ille videbitur esse non Pharaonis, sed Putifari Servi, sivè Ministri Pharaonis; Eunuchus enim, ut ait S. Hieronymus in Scripturâ Sacrâ non solùm pro Castrato, sed etiàm pro ministro, vel Servo sumitur, ut ex capite 40. Geneseos num. 1. constat, ubi Regis pincerna, & pistor *Eunuchi* dicuntur. Nec particula illa *sui*, pro particula *illius*, idest, *Pharaonis* rectè accipi solet. Putifar enim erat Princeps Exercitus Pharaonis. Idcircò in calce capitis 37. de Putipharo in hanc legitur verborum formam: *Madianitæ vendiderunt Joseph in Ægypto Putiphari Eunucho Pharaonis Magistro Militum*. In Chaldaicâ Interpretatione legitur, *Magister Militum*. In Græco fonte legitur Ἀρχιμάγειρος, *Archimagiros*, hoc est, *Princeps Coquorum*, & ità legitur juxtà septuaginta Interpretum explicationem *Archimagiros enim*, idest, *Coquorum Princeps*, ut ait Sanctus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis supèr Genesim, pro *Magistro Exercitus* in scripturâ Sacrâ poni solet. *Magiros*, Μάγειρος, namque vox Græca, *Coquus* latinè interpretatur, & dicitur à μαγείρειν, quod est *occidere*, eo quod Coqui occidant Coquendas pecudes. Propterea *Archimagiros*, idest, *Princeps Coquorum*, sumi solet pro Magistro Exercitus, vel Militum, quì Coquorum instàr homines occidunt in bello. Putiphar ergo, ut hujus loci correctionem concludamus, Eunuchus, idest, Magister Pharaonis, Princeps Exercitus, absquè particulâ illâ *sui*, legendus censetur. Adde etiàm, quòd in aliquot Bibliis itèm manuscriptis extat lectio hæc sinè particulâ illâ *sui*.

Eunuchus pro servo sumi solet ex S. Hieronym. in qu. Hebr. in Gen. qu. 37. tom. 3.

Vide pro hac declaratione Sancti Hieronymi Glossam in c. 37. Genes.

S. Hieronym. qu. vel cap. 37 tom. 3.

Num. 9. Priùs ità legebatur: *Quomodò ergò possum hoc malum facere, & peccare in Dominum meum?* Nunc verò juxtà Hebraicam Sancti Hieronymi, necnon Chaldaicam, & Græcam septuaginta Interpretum Translationes ità legi debet: *Quomodò ergò possum hoc malum facere, & peccare in Deum meum?*

Cap. 40. Geneseos num. 1.

HIS ITAQUE GESTIS, ACCIDIT, UT PECCARENT DUO EUNUCHI, PINCERNA REGIS ÆGYPTI, ET PISTOR DOMINO SUO.

NUnc verò legitur. *His ità gestis &c.* particulâ illâ *que*, e medio sublatâ. Hæc enim locutio magis rei consona hoc in loco esse censetur, & in Bibliis manuscriptis multis invenitur. Nam adverbium *ità*, habet alium sensum à conjunctione, *itaquè* remotum, ut patet diligentèr consideranti sensum utriusque dictionis.

Num. 15. *Quia furto sublatum sum*: priùs enim legebatur *furtim*: nunc autèm *furto*, juxtà

juxtà Chaldaicam, & Græcam feptuaginta Interpretum Translationem. Adde etiàm, quòd in Bibliis aliquot manufcriptis legitur *furto*, non *furtìm*. Nàm Jofeph non latentèr, aut occultè de Terrâ Hebræorum furreptus, aut fublatus fuit, fed palàm. Idcircò in Græcâ Editione non legitur λαθραίως, latreôs, ideft, *latentèr*; fed κλοπῇ, clopi, ideft *furtìm*. Adde etiàm, quòd in aliquot itèm Bibliis manufcriptis legitur *furto*, non *furtìm*.

Cap. 41. Genefeos num. 11.

UTERQUE VIDIMUS SOMNIUM PRÆSAGUM FUTURORUM.

ANteà enim legebatur, *præfagium*, nomen, fcilicèt, fubftantivum pro Adiectivo.

Num. 26., & 31., & 53. nomen *Ubertatis* afpirationem habebat, nunc autèm finè afpiratione, *h*, legitur: non enim defunt hodiè qui *ubertatem* non *hubertatem* fcribendam effe cenfeant.

Num. 44. *Dixit quoquè Rex ad Jofeph*: Priùs legebatur *Rex Ægypti*, nunc autèm nomen *Ægypti* tamquàm fuperfluum è medio fublatum fuit, cum Pharao Rex Ægypti toties eodem in capite legatur. Adde etiàm, quòd vox illa *Ægypti* hoc in loco juxtà feptuaginta Interpretum, & Chaldaicam Interpretationem non legitur; nec itèm in Bibliis manufcriptis. In Translatione autèm feptuaginta Interpretum, & Chaldaicâ Interpretatione legitur: *Dixit Pharao ad Jofeph*.

Num. 50. *Nati funt autèm Jofeph filii duo, &c.* additâ conjunctione fubjunctivâ, *autèm*, quæ legitur in Translatione feptuaginta Interpretum, & in Translatione, atquè Interpretatione Chaldaicâ. Necnon in Bibliis manufcriptis. In Translatione autèm Sancti Hieronymi legitur hunc in modum: *Natiquè funt Jofeph filii duo*: conjunctio enim *que* hoc in loco æquivalet particulæ illi *autèm*.

Cap. 42. Genefeos num. 13.

AT ILLI DUODECIM (INQUIUNT) SERVI TUI FRATRES SUMUS &c.

NUnc autèm illud verbum *dixerunt*, tamquàm fuperfluum è medio fublatum eft, cum ibidèm legatur, *inquiunt*. Proptereà in Translatione Chaldaicâ, atquè in Translatione feptuaginta Interpretum juxtà Interpretationem earundem legitur verbum, *dixerunt*, fine verbo, *inquiunt*; In Bibliis autèm aliquot manufcriptis legitur verbum, *inquiunt*, fine verbo, *dixerunt*, juxtà Editionem, fivè lectionem primo loco pofitam, hoc eft. *At illi: Duodecim, inquiunt, fervi tui fratres fumus*.

Num. 38. *Si quid ei adverfi acciderit in terrâ, &c.* In Translatione Sancti Hieronymi legitur; *Si quid ei adverfitatis acciderit in viâ*. In Translatione feptuaginta Interpretum legitur: *Et accidet illum ægrotare*. In Chaldaicâ Interpretatione: *Et fi acciderit ei mors in viâ*. In aliquot autèm Bibliis manufcriptis legitur: *Si quid ei adverfi acciderit in Terrâ, &c.* Hanc itaquè lectionem tamquàm magis congruam Sacra Bibliorum Congregatio cenfuit admittendam. Priùs enim legebatur: *Si quid ei adverfitatis acciderit in Terrâ*. Nunc verò *adverfi*, non *adverfitatis legitur*.

Cap. 43. Genefeos num. 5.

SIN AUTEM NON VIS, NON IBIMUS.

ANteà legebatur, *Si autèm non vis, &c.* Quamvis particula *fin* ex *fi*, & *ne* compofita, abjecto, *e*, fignificet, *fi autèm*; hoc tamen loco addita eft conjunctio fubjunctiva, *autèm*, quæ fatis erat cum conjunctione conditionali, *fi* ideft, *fi autèm*. Locutio tamèn illa, *fin autèm* in Translatione Sancti Hieronymi, feptuaginta Interpretum, & in Chaldaicâ Translatione non extat. Prior lectio *fi autem*, videtur melior, tamen fuit ablata, & pofita, *fin autem*, quæ invenitur in manufcriptis Bibliis, & in Textu Gloffæ Ordinariæ.

Num. 11. *Sumite de optimis Terræ fructibus &c.* Priùs legebatur: *Sumite de optimis Terræ frugibus*, juxtà Sancti Hieronymi Translationem; nunc autèm juxtà feptuaginta Interpretum Translationem; Et hæc lectio in multis Bibliis manufcriptis extare cernitur. Nomen tamèn utrumquè, *fructus*, videlicèt, ac *fruges* idem fignificat. Utrumque enim Græcè καρπός, dicitur. Hinc fecundùm Prifcianum *fruges*, dicuntur generaliter quidquid ex fructu Terræ in alimoniam vertimus; neque folùm quod ex frumentis, & leguminibus, verùmetiàm quod ex vino, vel ex fylvis cæduis, cretæ fodinis, & lapidicinis capitur.

Num. 14. *Et remittat vobifcum fratrem veftrum, quem tenet*. Priùs legebatur, *quem tenet in vinculis*: nunc verò mentio de vinculis è medio fublata cernitur: alibì verò non itèm. Nam in Hebraicâ Sancti Hieronymi Translatione legitur: *quem tenet in vinculis*. In Translatione Chaldaicâ, & in Græcâ feptuaginta Interpretum, nulla de vinculis mentio reperitur. Nam in Chaldaicâ Translatione legitur: *Solvat fratrem veftrum*. In Translatione feptuaginta Interpretum: *Remittat fratrem veftrum*, nullâ penitùs de vinculis factâ mentione.

Num. 17. *Fecit ille quod fibi fuerat imperatum*. Particulæ ille, *quod fibi*, nunc appofitæ funt juxtà S. Hieronymi Translationem, quæ etiàm in Bibliis manufcriptis leguntur.

Num. 19. *Ad difpenfatorem Domus locuti funt*. Addita eft hoc in loco dictio illa *Domus*, quæ fuperiùs itèm in num. 16. & cap. 44. num. 1. & 4. legitur. Hæc quoquè lectio in Chaldaicâ, & feptuaginta Interpretum Translatione habetur, cum Difpenfator ille fit, qui

qui familiæ domus necessaria dispensat, ac distribuit, cujusmodi sunt etiàm domus Opsonatores, cujus officium est coemere, quæ usus domesticus postulat. Opsonator enim est ille, qui emit opsonium, quod est omne, quod cum pane vescimur, & vulgò *companaticum* dici solet.

Num. 27. *Salvusne est pater vester Senex, de quo dixeratis mihi? Adhùc vivit?* Priùs legebatur, *sanus*, sed *salvus* hoc in loco congruentior censetur, cùm interrogatio esset, an adhùc viveret. Ità etiàm legitur in Bibliis manuscriptis, & in Textu Hebraico.

Cap. 44. Geneseos num. 4.

TUNC JOSEPH ACCERSITO DISPENSATORE DOMUS AIT: SURGE, INQUIT, ET PERSEQUERE VIROS &c.

SIc priùs legebatur, nunc verbum illud, *ait*, superfluum omninò est, cum sequatur, *surge, inquit, & persequere eos*. Nullibi enim utrumque verbum, *ait*, & *inquit*, reperitur in hac eàdem lectione, nisi in Sancti Hieronymi Translatione, quæ à quopiam corrupta censetur: quia in Hebraico Textu ejusdem Translationis, ut videre est in Bibliis Regiis, & Complutensibus, repetitio ejusdem Verbi, *ait*, & *inquit*, non invenitur. Propterea verbo, *ait*, ablato, nunc ità legitur: *Tunc Joseph accersito Dispensatore Domus, surge, inquit, & persequere eos, &c.*

Num. 17. *Respondit Joseph, &c.* Priùs legebatur, *Responditque Joseph, &c.* nunc conjunctio, *que*, tamquàm superflua, & in nullâ Translatione, nec in Bibliis manuscriptis inventa, è medio sublata est.

Num. 31. *Cum anima illius ex hujus animâ pendeat*. Priùs legebatur, *dependeat*. Sed quià verbum, *pendeat*, in Translatione septuaginta Interpretum, & in Bibliis manuscriptis legitur, ablata est syllaba, *de*, quamvis utrumque verbum eundem sensum habere videatur.

Cap. 45. Geneseos.

NEC DIMITTATIS QUIDQUAM DE SUPELLECTILI VESTRA, QUIA OMNES OPES ÆGYPTI VESTRÆ ERUNT.

ITà legitur in Sancti Hieronymi Translatione, & in Bibliis manuscriptis. Priùs enim legebatur, *demittatis*. Quod sanè verbum ad rem hanc non facit. Demittere nàmque est deorsùm mittere, inclinare, vel deprimere. Dimittere autèm intèr alia, est derelinquere; Et hunc sensum habet hoc in loco, idest, *de supellectili vestrâ nihil relinquatis*.

Tamètsi autèm omnes Codices Latini tam impressi, quàm manuscripti habeant hanc lectionem: *Nec dimittatis quidquam de supellectili vestrâ, quia omnes opes Ægypti vestræ erunt*; sensus tamèn non cohæret. Illud enim, *nec dimittatis quidquam*, videtur adversari verbis subsequentibus, quæ sunt, *quia omnes opes Ægypti vestræ erunt*. Huic sensui consonat lectio Hebraica, Chaldaica, & Græca. Nam in hisce linguis sensus est hunc in modum, & in hanc verborum formam: *Et oculus vester non parcat supellectili vestræ. Vel non videat, aut pigeat vos relictæ supellectilis, quoniàm apùd me non deerunt vobis hujusmodi*. Hinc in Bibliis à Vatablo è Græco translatis legitur hoc. *Ne pœniteat vos, si supellectilem vestram post vos relinquatis*. Idem ferè habent septuaginta. Idcircò, *demittatis*, ut emendavit Sixtus V. non, *dimittatis*, ut habetur in Codicibus Latinis manuscriptis, & impressis legi deberet: quia sensus optimus est, verbis subsequentibus consonans: *Nec demittatis quidquam de supellectili vestrâ*, idest, nihil deorsùm, vel indè mittatis, quia in Ægypto omnibus opibus abundabitis. *Demittere* autèm est deorsùm mittere: quòd quidèm verbum omni ex parte quadrat, & convenit sensui hujusce loci, ac sententiæ: Terra enim Chanaan, undè Pater Joseph cum filiis in Ægyptum profecturus erat, eminentior est Ægypto, ut à Geographis, & ab ipsâ Scripturâ Sacrâ colligitur, & præsertim ex eodem capite Gen. 45.; quando enim fit mentio de itinere ex Ægypto in Terram Chanaan legitur, ascenderunt ex Ægypto, è converso autèm descenderunt in Ægyptum. Hinc profecturis è Terrâ Chanaan in Ægyptum dici debuit: *Nec demittatis quidquam de supellectili vestrâ*, idest, nihil deorsùm, in Ægyptum, scilicèt, mittatis, quia omnes opes Ægypti vestræ erunt. Quod si futurum erat, quarè non debebant dimittere quidquam? Immò potiùs dimittere, ac relinquere debebant supellectilem, qua in Ægypto indigere non poterant ob opes sibi paratas. Quarè si pro, *demittatis*, reponatur, *dimittatis*, vel sensum non cohærere, vel clausulas intèr se discrepare omninò dixerim; vel inscitiam meam fateor, id suprà captum Intellectus mei esse affirmans.

Num. 23. *Addens & asinos decem*. Anteà legebatur, *Addens ei asinos decem*. In Sancti Hieronymi Translatione legitur, *Addens eis &c.* In Bibliis autèm impressis, loco pronominis, conjunctio, *&*, legitur, idest, *Addens, & Asinos decem*. Quæ sanè lectio congruentior censetur, Hebraicæ, Græcæque lectioni respondens.

Cap. 46. Gen. num. 2.

PER VISIONEM NOCTIS.

ITà legitur in Textu Hebraico, & Græco, & in aliquot Codicibus manuscriptis. In Translatione septuaginta Interpretum, & in Chaldaicâ legitur, *in Visione noctis*. Priùs autèm legebatur, *per Visionem nocte*. Sacra tandem Bibliorum Congregatio lectionem primo locò positam reponendam censuit.

Num. 10. *Saul filius Chanaanitidis, &c.* Priùs legebatur, *Chananitidis*; nunc verò, *Chanaanitidis*, & quidèm rectiùs: Nam si Cha-

Chananitis, idis, ab Hebraicâ voce, *Chanaana*, vel *Chanaan*, originem habeat, nonnisi *Chananitidis* legendum censetur, sicùt ex Francisco Simenio colligitur. Hinc enim in suo Vocabulario Hebraico ait, eundem habere significatum hæc nomina Hebraica, *Chanaanitis*, & *Chanaana*, vel *Chanaan*. Cùm itaque *Chanaana*, vel *Chanaan* Hebraicè dicatur, Chanaanitis, Chanaanitidis legendum esse necesse est, ut derivandi regula omninò servetur. Nam *Chanaanitis*, *Chanaanitidis* à *Chaana*, vel *Chanaan* derivatur.

Num. 11. *Caath*, non, *Cahath*, legi debet, aspiratione è medio nominis ablatâ. Nam *Caath*, non, *Cahath* legitur in omnibus Bibliorum Translationibus, necnon in Hebraico Vocabulario Francisci Simenii.

Num. 13. *Semron*, non *Simeron* legendum est juxtà Sancti Hieronymi Translationem; Et ità legitur in Bibliis manuscriptis. In Chaldaicâ verò Translatione, necnon in Vocabulario Hebraico Francisci Simenii legitur, *Semeron*. *Simeron* autèm nullibi legitur.

Num. 16. *Sephion*, & *Haggi*, & *Suni*, & *Esebon*. Ità legitur in Chaldaicâ Interpretatione, atquè in aliquot Bibliis manuscriptis. Priùs legebatur, *Sephon*, & *Aggi*; & ità legitur in Sancti Hieronymi Translatione, atquè in Hebraico Simenii Vocabulario. In Translatione autèm septuaginta Interpretum legitur, *Saphon*, & *Aggis*. Nomina verò legenda sunt hoc ordine *Sephion*, & *Haggi*, & *Suni*, & *Esebon*.

Num. 20. In quo legi debet *Putiphare*, non *Phutifaris*. De hac dictione vide superiùs cap. 37. num. 36. & cap. 39. num. 1.

Num. 26. *Cunctæ animæ*, Ità legendum est absquè particulâ conjunctivâ, *que*, quamvis in Sancti Hieronymi Translatione, atquè in Chaldaicâ legatur, *Cunctæque animæ*; Et in Translatione septuaginta Interpretum, *cunctæ autèm Animæ*. Tostatus legit, *cunctæ Animæ*.

Num. 28. *Et ille occurreret in Gessen*; pronomen, *ille*, superfluum censetur; ideò è medio sublatum est: quia Judas fuit missus ad Joseph, ut nunciaret ei, quòd Pater veniebat; & ipse Joseph occurreret Patri suo in Gessen, antequàm Pater perveniret ad Regiam Civitatem Ægypti, ubi stabat Joseph cum Rege. Alphonsi etiàm Tostati lectio extat sinè pronomine.

Cap. 47. Geneseos num. 4.

AD PEREGRINANDUM IN TERRA TUA VENIMUS.

IDest *venimus, ut peregrinemur in Terrâ tuâ*. Sextus casus congruentior, quàm casus quartus *in Terram tuam*, censetur. Ideò in Translatione Chaldaicâ, & septuaginta Interpretum legitur: *ad habitandum in Terrâ venimus*, idest venimus, ut habitemus, & peregrinemur in Terrâ tuâ. Ità etiàm legit Alphonsus Tostatus.

Num. 9. *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi, & mali*. Legebatur olim: *Dies peregrinationis vitæ meæ, &c.* Et ità legitur in Translatione Sancti Hieronymi, & in bibliis manuscriptis. In Chaldaicâ Interpretatione legitur: *Anni vitæ peregrinationis meæ*. In Translatione septuaginta Interpretum; *Dies annorum vitæ meæ, quos peregrinor*. Nunc verò dictio illa *vitæ*, tamquàm superflua è medio sublata est.

Num. 18. *Non celabimus Dominum nostrum*. Anteà legebatur: *Non celamus Domino nostro*. Ita etiàm legitur in Translatione Sancti Hieronymi. In Chaldaicâ verò: *Non celamus quidquàm Domino nostro*. Hæc autèm lectio videtur esse aliarum lectionum declaratio: hoc est, *non abscondimus*, vel *non abscondemus à te inopiam nostram*, quòd, scilicèt, deficiente pecuniâ, pecora simul defecerint. Sed intèr varias lectiones lectio primo loco posita congruentior censetur.

Cap. 48. Geneseos num. 1.

HIS ITA TRANSACTIS.

ANteà legebatur, *His itaquè transactis*, sicùt etiàm legitur in Translatione Sancti Hieronymi. In Bibliis autèm aliquot manuscriptis prima extat lectio, quæ congruentior censetur, ut diligentèr intuenti patet. Aliæ Translationes leguntur in hanc verborum formam: *Et factum est post verba hæc &c.* Vel, *factum est autèm post verba hæc*. Quæ idem significant.

Num. 3. *Et ingresso ad se ait*: Anteà legebatur: *Et ingresso ad se Joseph ait*: Ità legitur in Translatione Sancti Hieronymi: nunc verò dictio, *Joseph* è medio sublata est, quia subintelligitur Joseph in priori clausulâ nominatus. Nam ingresso Joseph ad Patrem suum Jacob, Pater ejus ait: *Deus omnipotens apparuit mihi in Luza &c.*

Cap. 50. Geneseos num. 8.

QUÆ DERELIQUERANT IN TERRA GESSEN.

OMnes Bibliorum Translationes habent, *dereliquerunt*. In Bibliis verò manuscriptis legitur: *dereliquerant*, & ità nunc legitur in Editione vulgatâ reformata. Quæ sanè lectio congruentior censetur.

Num. 17. In Bibliis olim Editionis vulgatæ legebatur: *Nos quoquè oramus, ut Servo Dei Patri tuo dimittas iniquitatem hanc*. Anteà enim legebatur in singulari numero, *Servo Dei Patri tuo*; nunc autèm in plurali, *Servis Dei Patris tui*. Quæ sanè lectio omnibus Bibliorum Translationibus respondet. Nam in Hebraica Translatione Sancti Hieronymi hæc ad verbum leguntur: *Nos quoquè oramus, ut Servis Dei Patris tui dimittas iniquitatem hanc*. In Chaldaicâ Interpretatione hæc itèm ad verbum leguntur: *Et nunc dimitte, obsecro delicta Servorum Dei Patris tui*. In Translatio-

slatione autèm Græcâ septuaginta Interpretum juxtà latinam Interpretationem hæc item ad verbum leguntur: *Et nunc suscipe iniquitatem Servorum Dei Patris tui.* In tribus hisce Translationibus extat Servorum pluralis numeri: ab ipsius enim Josephi fratribus, qui eum vendiderunt, & occidere quoquè voluerunt, facta fuit obsecratio post mortem Jacobi Patris eorum. Fecerunt autèm ipsam obsecrationem, timentes punitionem faciendam à Joseph de suâ venditione in Ægyptum factâ, & de molestiis, quas intulerunt ei nolentes pacificè loqui, & occidere ipsum volentes, quandò in Cisternâ fratrem Joseph locaverunt.

LIBER EXODUS

HEBRAICE'

VELLE SEMOTH.

Exodi cap. 1. num. 6.

QUO MORTUO (*idest Joseph*) ET UNIVERSIS FRATRIBUS EJUS, OMNIQUE COGNATIONE ILLA, FILII ISRAEL CREVERUNT.

ANteà legebatur, *Cognatione suâ*; sed congruentiùs legitur, *Cognatione illâ*, juxtà Græcam septuaginta Interpretum, & Chaldaicam Translationem, & interpretationem, in qua legitur: *Mortuus est Joseph, & omnes Fratres ejus, & omnis generatio illa*; scilicèt, Joseph. Ità etiam legitur in aliquot manuscriptis Bibliis, hoc est, *Cognatione illâ*, non *Cognatione suâ*. Nam hoc in loco congruentiùs legitur pronomen demonstrativum *illa*, quàm possessivum, *sua*, respondens parti clausulæ priori, in qua legitur *universi Fratribus ejus*. Hinc Thomas de Vio Cajetanus in hoc loco legit: *omnique Cognatione ejus*.

Num. 18. *Quibus ad se accersitis Rex ait*. Lectio hæc congruentior videtur, quàm illa, quæ ità legebatur. *Quibus accersitis ad se Rex ait*. In aliquot etiam Codicibus Bibliorum manuscriptis legitur: *Quibus ad se accersitis, &c.*

Exodi cap. 2. num. 14.

QUIS TE CONSTITUIT PRINCIPEM, &c.

HUic lectioni respondent Translatio septuaginta Interpretum, & Chaldaica, necnon Biblia manuscripta.

Num. 22. *Deus enim Patris mei adjutor meus eripuit me de manu Pharaonis*. Conjunctio, *&*, sublata est è medio, legebatur enim, *& eripuit de manu Pharaonis*. Hæc enim conjunctio, sivè Copula hoc in loco superflua censetur.

Exodi cap. 2. num. 25.

ET RESPEXIT DOMINUS FILIOS ISRAEL, ET COGNOVIT EOS.

ANteà legebatur: *Et liberavit eos*. Nunc autem juxtà Hebraicum Textum, & aliquot manuscriptos Codices legitur: *Et cognovit eos*; idest, *Dominus respexit Filios Israel oculo misericordiæ, & cognovit eos*, hoc est, ad modum cognoscentis se habuit, ostendendo dilectionem circà eos, quia ipsos à servitute Ægypti liberavit, mortuo Pharaone. In Translatione septuaginta Interpretum juxtà Græcum Textum legitur: *Et respexit Deus Filios Israel, & cognovit eos*. Hanc itaquè lectionem Hebraico, & Græco Textui respondentem Congregatio admittendam censuit.

Exodi cap. 3. num. 6.

EGO SUM DEUS PATRIS TUI. DEUS ABRAHAM, DEUS ISAAC, ET DEUS JACOB.

LEgebatur olim, *& Deus Isaac*; nunc autem conjunctio, *&*, tamquàm superflua è medio sublata est, juxtà Sancti Hieronymi, & Chaldaicam Translationem. Ita etiam legitur num. 15. & 16., & cap. 4. num. 5.

Num. 14. *Dixit Deus ad Moysen*: Ità nunc legitur, & rectè quidèm, juxtà Sancti Hieronymi Translationem, cui respondet etiam Chaldaica Translatio. In Hebraico namque Textu legitur *Elohim*, idest *Deus*, vel, *Dii*, non *Adonai*, hoc est *Dominus*, ut legitur in Translatione septuaginta Interpretum. Pro hac lectione vide infrà in primâ primi Capitis Geneseos emendatione, in qua diffusè locuti sumus. Eadem quoque lectio extat in hoc eodem Capite num. 15.

Num. 15. *Et hoc memoriale meum in generationem, & generationem*. Utrumque generationis nomen hoc in loco positum in accusandi casu congruentiùs legendum esse judicatum fuit ad nominis Dei æternitatem indicandam. Primum namque in sexto casu, alterum verò in quarto locatum, ut anteà legebatur, non ità congruentèr, ac propriè dictam æternitatem repræsentare poterat. Eadem lectio debet esse in Psalmo 71. num. 5. In Ps. 118. num. 90., & in Psal. 134. nu. 13. ità legitur: *In generationem, & generationem*. In Hebraico Textu legitur: *Et hoc memoriale meum in generationem*. Ad indicandam æternitatem legitur in quibusdam Bibliis, *in generatione generationum*.

Num. 20. *Extendam enim manum meam, & percutiam Ægyptum, &c.* Anteà legebatur: *Extendamque manum meam, &c.* Nunc autèm, & rectiùs quidèm legitur: *Extendam enim*, ut eorum, quæ nuper à Deo dicta erant, ratio, vel causa reddatur. Dixerat namque Deus: *Sed ego scio, quòd non dimittet vos Rex Ægypti, ut eatis, nisi per manum validam*. Propterea legendum censetur, *Extendam enim*. Ita etiam legitur in Codicibus Bibliorum manuscriptis. Per conjunctionem nam-

namque causalem illam, *enim*, redditur causa *dimissionis*, & declaratur, quænam sit manus valida, per quam Hebræi ab Ægyptiacâ servitute liberandi erant. Ideò dixit Deus, *Extendam enim manum meam, & percutiam Ægyptum in cunctis mirabilibus meis, quæ facturus sum in medio eorum, post hæc dimittet vos, &c.* Idest, factis omnibus punitionibus meis, dimittet vos, non gratis, sed violentèr, per manum, scilicèt, validam. Idcircò nunc ad multas punitiones indicandas legitur, *post hæc*; anteà enim legebatur, *post hæc*; Conjunctio igitur causalis tamquàm congruentior, quàm coniunctio subjunctiua, judicata fuit in hunc locum reponenda.

Exodi cap. 4. num. 4.

EXTENDIT, ET TENUIT, VERSAQUE EST IN VIRGAM.

ITà legitur in Hebraicâ Sancti Hieronymi Translatione, atquè in Chaldaicâ, cui respondere videtur Translatio septuaginta Interpretum, in qua legitur: *& facta est virga in manu suâ*. In Bibliis itèm manuscriptis legitur: *versaque est in virgam*. Anteà enim in Editione Bibliorum vulgatâ impressâ legebatur: *reversaque est in virgam, &c.* Nunc verò, *versaque est in virgam*. Moyses namquè virgam, quam manu suâ tenebat, Dei jussu in Terram projecit; eaque statim versa est in Colubrum. Deindè jussu Dei apprehendit ipsius Colubri Caudam, quæ statu versa est in virgam, Ideò in Editione vulgatâ nunc legitur: *Extendit, & tenuit, versaque est in virgam.* Ità etiam legitur in Bibliis manuscriptis, & in Chaldaicâ Translatione legitur: *versaque est in virgam* in manu ejus.

Num. 5. Hujus generis miraculum factum fuit, ut miraculo ipso à Moyse Hebræis narrato, crederent Deum sibi apparuisse: Ideò infrà legitur, *Ut credant, inquit, quòd apparuerit tibi Dominus Deus patrum suorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob.* Anteà in Editione vulgatâ legebatur: *patrum tuorum*; Nunc autèm *patrum suorum*; & rectiùs quidèm juxtà Hæbraicam Sancti Hieronymi, & Græcam septuaginta Interpretum, atquè Chaldaicam Interpretationem, ut ostendatur Deus esse non solùm ipsius Moysis, verùm etiam omnium Hebræorum. Quoniàm verò Moyses loqui debebat Hebræis, eisque narrare signa, quæ Deus fecerat propterea Deus dixit; *patrum suorum*, non *tuorum*; ut ipsi Hebræi, Deum Patrum suorum tibi apparuisse credant, Deum, scilicet, Abraham, Deum Isaac, & Deum Jacob. De tribus autem hisce speciatim mentio fuit facta; quia isti fuerunt, à quibus Populi Dei electio incæpit.

Num. 14. *Ecce ipse*, (scilicèt, Aaron,) *egreditur in occursum tuum, vidensque te, lætabitur corde*. Quamvis in omnibus translationibus Bibliorum, nechon in Codicibus Bibliorum impressis, & manuscriptis legatur verbum futuri temporis, *egredietur*, Sacra tamen Congregatio Bibliorum verb um præsentis temporis, tamquàm congruen tius reponendum censuit, vt Adverbi um ipsum *ecce*, rem improvisum, subitamque, vel præsentem demonstrans, postulare videtur: Colligitur enim ex iis, quæ à Deo jam Moysi dicta fuerant, Deum Aaron revelasse, Moysen venturum, ipsumque Aaron movisse, ut iret in occursum ejus. Hinc ità congruentiùs legendum videtur: *Ecce ipse egreditur in occursum tuum, vidensque te lætabitur corde*.

Num. 16. *Ipse loquetur pro te ad Populum, & erit os tuum*. Ità legitur in Bibliis manuscriptis; In Bibliis autem impressis, & in Bibliorum Translationibus, tàm Sancti Hieronymi, quàm septuaginta Interpretum, necnon in Chaldaicâ Interpretatione, atquè Translatione, legitur. *Et ipse loquetur pro te ad Populum, & erit os tuum*. Nunc autèm in Editione vulgatâ ex Concilii Tridentini decreto emendata, & impressâ, conjunctio, *&*, posita primo loco, tamquàm superflua fuit ablata, & legitur: *Ipse loquetur &c.*

Num. 25. *Sponsus Sanguinum tu mihi es*. Hæc dixerat Sephora Marito suo Moysi, postquàm ipsa circumcidit filium suum; quasi dixerit: *Tu es Maritus meus acquisitus per sanguinem, quia nisi circumcidissem filium meum, Angelus Dei te occidisset*. Ergò per sanguinem filii mei liberatus es, & quasi noviter nunc te in virum acquisivi. Ex his colligimus, cur Sephora marito suo Moysi dixerit: *Sponsus Sanguinum tu mihi es*. Sephora enim, postquàm circumcidit filium suum, ne Moyses ab Angelo Dei occideretur, tetigit Moysis pedes, dicens: *Sponsus Sanguinum tu mihi es*. Hinc sequitur Textus in hæc verba. *Et dimisit eum, postquàm dixerat; Sponsus Sanguinum ob circumcisionem*. In hisce verbis repetitis, vel iterùm prolatis, hoc est, *Sponsus Sanguinum*, illa etiam verba, *Tu mihi es* secundo loco repetita legebantur; nunc autem è medio sublata sunt, & hunc in modum leguntur; *Sponsus Sanguinum ob circumcisionem*. Quæ sanè lectio Bibliis manuscriptis respondet. In Chaldaicâ Interpretatione, atquè Translatione, & septuaginta Interpretum verba illa secundo loco repetita, *Tu mihi es*, non leguntur. Nam in septuaginta Interpretum Translatione verba hæc tantùm leguntur, *Stetit Sanguis circumcisionis filii mei*. In Chaldaicâ verò interpretatione ità legitur, *Propter Sanguinem circumcisionis detur mihi Sponsus meus*. Et cum dimisisset eum, tunc dixit, nisi propter Sanguinem Circumcisionis hujus, condemnatus erat ad mortem Sponsus meus. Quòd autem illa verba, *& dimisit eum*, non ad Sephoram, vel ad aliam personam, sed ad Angelum referantur, constat ex Translatione septuaginta Interpretum, vbi de Sephora uxore Moysi hæc leguntur; *Occurrit illi Angelus Domini; quærebat interficere illum*, hoc est Moysen, *& accipiens Sephora petram, circumcidit præputium filii sui, & procidit ad pedes suos, & dixit: Stetit Sanguis Circumcisionis filii mei, & ab eo* (scilicèt Moyse) *abiit Angelus; quoniàm dixit: Stetit Sanguis circumcisionis*

sionis filii mei. Hæc in ipsâ Translatione septuaginta Interpretum. Verba autèm illa, *dimisit eum*, & *abiit ab eo* eundem sensum habent: Nam postquàm Sephora Uxor Moysi circumcidit filium suum, ac tetigit pedes Moysi dicens: Sponsus, Sponsus sanguinum. Angelus Domini cessavit torquere Moysen, & ab eo recessit. Propterea legitur, *& dimisit eum*; vel *abiit ab eo*. In his verbis explicandis Alphonsus Tostatus quæstionem satis longam scriptam reliquit, opinionibus diversis enarratis, ut in capite quarto Exodi videre licet.

Alphonsus Tostatus c. 4.

Num. 28. *Narravitque Moyses Aaron omnia verba Domini, quibus miserat eum, &c.* Quamvis in Chaldaicâ Interpretatione, & Sancti Hieronymi Translatione legatur, *pro quibus miserat eum &c.* In Hebraico tamèn Textu propositio illa, *pro*, non extat, nèc etiàm in aliquot Bibliis manuscriptis, nèc itèm in Græcâ Translatione septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ, in qua ità legitur: *Narravit Moyses Aaron omnes Sermones, quos misit ad eum*. Propterea in Editione Bibliorum emendatâ, propositio illa, *pro*, è medio sublata fuit. Nunc itaquè legitur: *Narravitque Moyses Aaron omnia verba Domini, quibus miserat eum, &c.* hoc est, omnia, ad quæ narranda miserat eum Dominus.

Exodi cap. 5. num. 14.

QUARE NON IMPLETIS MENSURAM LATERUM SICUT PRIUS, NEC HERI, NEC HODIE?

QUamvis in Translatione Sancti Hieronymi, & septuaginta Interpretum, necnon in Chaldaicâ Translatione legatur, *implestis*, vel *complestis*, & *complevistis*, in Editione tamèn vulgatâ postremò emendatâ, & impressâ verbum illud præteriti temporis in præsens translatum fuit juxtà Biblia manuscripta, in quibus legitur, *impletis*. Hæc enim lectio congruentior censetur ob particulam illam, *prius*, quæ refertur ad præteritum tempus, in quo impleverant Hebræi laterum mensuram. Quæ sanè lectio hunc habet sensum: *Quarè nunc non impletis mensuram laterum, sicùt priùs implestis, vel implevistis?* Hebræi namquè in Ægypto Pharaonicâ servitute coacti paleas commiscebant cum luto, ut cocti deindè lateres fortiores forent; Ex talibus enim fiebant ædificia in Ægypto; quia, ut ait Lyranus, lapides ibi rari esse dicuntur.

Nicol. Lyran. in c. 5. Exodi.

Num. 19. *Videbantque se Præpositi filiorum, Israel in malo*. Anteà in Editione vulgatâ minus rectè legebatur: *in malum*; nunc autèm congruentiùs legitur: *in malo*. Hebræi namquè nonnulli, qui alios Hebræos invitabant ad opera facienda, & Præpositi filiorum Israel dicebantur, videbant Pharaonicâ crudelitate se undiquè vexatos; Ideò in ipso Exodi Textu legitur: *videbantque se Præpositi filiorum Israel in malo*, vel *in malis*, ut in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ; necnon in aliquot Bibliis manuscriptis legitur, & rectè quidèm.

Num. 20. *Occurreruntque Moysi, & Aaron, qui stabant ex adverso, egredientibus à Pharaone, &c.* Priùs in Editione vulgatâ antè emendationem postremò præstitam legebatur, *egredientes*; nunc verò, *egredientibus*; ut participium illud in casu dativo locatum, non ad Præpositos illos, qui Hebræos ad opera facienda invitabant, ut superiùs dictum est; sed ad Moysen, & Aaron referatur juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, quamvìs alteri opinioni nonnulli adhærere videantur.

Alphons. Tostat. in cap. 5. Exodi.

Exodi cap. 6. num. 1.

NUNC VIDEBIS, QUÆ FACTURUS SIM PHARAONI.

ANteà legebatur, *quæ facturus sum*, nunc verò, & magis quidèm congruentèr legitur, *quæ facturus sim*.

Num. 8. *Et scietis, quòd ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim vos de ergastulo Ægyptiorum, & induxerim in Terram &c.* In Editione vulgatâ Bibliorum, antequàm emendata fuisset, legebatur, *eduxerim vos*, & *induxerim vos*; nunc verò particula illa, *vos*, secundo loco repetita, tamquàm omninò superflua è medio sublata cernitur juxtà lectionem Bibliorum manuscriptorum, in quibus nonnisi in primo loco legitur. Ibidem legebatur: *daboque illam possidendam vobis, &c.* nunc verò congruentiùs legitur: *daboquè illam vobis possidendam*. Quæ sanè lectio Bibliis respondet manuscriptis, in quibus legitur, *daboquè illam vobis possidendam*, necnon, *daboque vobis illam possidendam*. Nam in aliquot Codicibus legitur particula illa, *vos*, antè pronomen; in aliquot verò post pronomen, & nullibì legitur post participium illud *possidendam*.

Num. 21. 22. *Filii quoquè Isaar, Core, & Nepheg, & Zechri Filii quoquè Oziel: Misael, & Elisaphan, & Sethri*. In 21. num. legi debet: *Zechri*; in 22. num. non *Zethri*, sed *Sethri*, legendum est. Huic enim lectioni respondet Chaldaica Interpretatio cum Francisci Vatabli, & Isidori Clarii, aliorumque Translationibus. Idem legitur in Bibliis manuscriptis; priùs enim in secundo loco legebatur: *Zethri*, ut ex aliquot Bibliorum Editionibus constat. In Translatione Sancti Hieronymi legitur, *Sechri*: Nunc autèm in Editione Bibliorum reformatâ legitur: *Sethri*.

Num. 29. *Omnia, quæ ego loquor tibi*: In Editione Bibliorum vulgatâ pronomen primæ personæ, *ego*, non extabat; nunc autèm juxtà Hebraicum Textum, & Græcam septuaginta Interpretum Translationem, & Chaldaicam Interpretationem appositum fuit. Huic etiam lectioni respondent aliæ Translationes, præsertim verò Translatio Isidori Clarii, necnon vetus Francisci Vatabli Translatio.

Exo-

Exodi cap. 7. num. 9.

TOLLE VIRGAM TUAM, ET PROIICE CORAM PHARAONE, AC VERTETUR IN COLUBRUM.

MInus rectè in Editione vulgatâ priùs legebatur præsens Imperativi, *vertatur*; nunc autèm, & rectè quidèm legitur, futurum Indicatiui, *vertetur*, juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem, & Chaldaicam Interpretationem: Et huic lectioni respondet Isidori Clarii Translatio. Deus enim hisce in verbis Moysi, & Aaron dictis, non præcepit, ut virga vertatur in colubrum, sed quod ex projectâ virgâ futurum erat prædixit; hoc est, *Virga projecta coràm Pharaone vertetur in colubrum*.

Exodi cap. 8. num. 2.

DIMITTE POPULUM MEUM ISRAEL, UT SACRIFICET MIHI. SIN AUTEM NOLUERIS DIMITTERE, ECCE EGO PERCUTIAM OMNES TERMINOS TUOS RANIS.

HÆc sunt verba, quæ jussu Dei dicenda erant Pharaoni. In Editione Bibliorum vulgatâ legebatur: *si autèm*; Ità etiàm legitur in cunctis Translationibus. Nunc verò in Editione Bibliorum emendatâ juxtà Biblia manuscripta legitur, *sin autèm*. Quamuìs autèm particula illa, *sin*, ex, si, &, ne, composita, abiecto, *e*, significet *si verò*; & nonnisi præcedat, *si*; & in secundâ parte collocari soleat, vbi duorum est oppositio; Cicero tamèn diversis in locis usus est particulâ illâ, *sin*, non præcedente, *si*; & ea quoquè cum particulâ, *autèm*, præcedente, *si*, usus est, dicens: *sin autèm*.

Num. 16. 17. 18. *Extende Virgam tuam, & percute pulverem terræ, & sint Sciniphes in universa Terra Ægypti*. Quamvis in Hebraicâ Sancti Hieronymi, & Græcâ septuaginta Interpretum Translatione, cum Interpretatione Latinâ, necnon in Chaldaicâ Interpretatione, & in Translationibus aliorum Authorum legatur, *Cinifes*, dictis in locis Exodi; & ab Origène legatur, *Sciniphes*; Congregatio tamèn in Emendatione Bibliorum hanc vocem, *Sciniphes*, ponendam esse censuit. Huic lectioni respondent multa Biblia manuscripta. Quid autèm per *Sciniphes*, vel ut alii dicunt, *Scyniphes*, intelligendum sit, non satis constat. Hebræi namque, & Josephus pediculos esse dixerunt: Origenes autèm in Homilia quartâ, dum hujus generis animalis nomen interpretatur, ità inquit: *Hoc Animal pennis suspenditur per aera volitans, sed ità subtile est; & minutum, ut oculi visum, nisi acutè cernentis, effugiat: Corpus tamèn, cùm insederit, acerrimo terebrat stimulo, itàut, quem volitantem videre quis non valeat, sentiat stimulantem*. Hæc ibi Origenes. Alphonsus etiàm Tostatus dictum Exodi locum explicans ait: *Vocantur autèm Cyniphes muscæ minutissimæ, itàut visum cernentis effugiant, quæ acutissimis stimulis carnem terebrant, atquè cruciant*. Hæc Tostatus. De hac itèm muscâ nonnulli hæc ajunt. *Cynips, Cyniphis vox Græca, musca minutissima est, longis cruribus, in capite habens rostrum, quo cutem, vel carnem, sivè pellem Hominis, & aliorum animalium perforat, sivè perterebrat, idest ab vno latere ad alterum forat: à Latinis autèm* caninia musca *vocitatur*. Ex his verbis colligo Scyniphem esse vermiculum illum parvum, & alatum, qui ab Italis, *Zenzala*, vulgò vocitatur; de cujus naturâ loquitur Plinius in libro de Historiâ naturali.

Pediculi.

Origenes homil. 4. circà med.

Alphonsus Tostatus in Exodi cap. 8.

Dictionarii linguarum undecim, & alterum . . . quius.

Plin. lib. 11. cap. 2. naturalis hist.

Num. 26. *Abominationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*: Hæc sine Interrogatione legenda esse censuit Congregatio in emendatione Bibliorum, juxtà Hebraicam Sancti Hieronymi, & Græcam septuaginta Interpretum cum Interpretatione Latinâ, Translationem itèm, & Chaldaicam Interpretationem; necnon juxtà veterem Francisci Vatabli Translationem, & Biblia manuscripta.

Exodi cap. 9. num. 3.

BOVES, ET OVES, num. 4. NIHIL OMNINÒ PEREAT.

ITa legitur in multis manuscriptis Bibliis: Et ita Congregatio legendum esse censuit, quamvis in Translationibus legatur, *Oves, & Boves, & nil omninò*.

Num. 27. *Peccavi etiàm nunc: Dominus justus: Ego & Populus meus impii*. Priùs legebatur: *Et ego, & Populus meus Impii*. Hunc prior conjunctio illa, *&*, è medio sublata cernitur, & rectè quidèm, quia sensus hoc in loco non debet esse conjunctivus, sed disjunctivus, vel potiùs adversativus intèr Justum, & Impios. Ideò ad hunc sensum magis explicandum conjunctio illa, *&*, primo loco posita, fuit ablata. Huic enim lectioni satis bellè respondet Græca septuaginta Interpretum Translatio cum Interpretatione Latinâ per particulam illam discretivam, sivè adversativam, *autèm*; in hanc verborum formam: *Dominus justus; Ego autèm, & Populus meus Impii*. Biblia itèm manuscripta carent illâ conjunctione dicto in loco.

Exodi cap. 10. num. 5.

ECCE EGO INDUCAM CRAS LOCUSTAM IN FINES TUOS: QUÆ OPERIAT SUPERFICIEM TERRÆ, &c.

PRiùs legebatur, *operiet*, nunc verò, *operiat*: & ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 12. *Vt ascendat supèr eam*. Priùs legebatur: *Vt ascendat supèr Terram*; nunc autèm, nominis loco legitur pronomen relativum, hoc est, *ut ascendat supèr eam*; & quidèm rectè, ne superflua ejusdem nominis repeti-

petitio tàm propè fiat. Ità etiam legitur in aliquot Bibliis manuscriptis, & in Commentariis aliquot Scriptorum.

Num. 15. *Nihilque omninò virens relictum est in lignis, & in herbis terræ in cuncta Ægypto*. Ita etiam legitur in aliquot Bibliis manuscriptis, & in Chaldaicâ Interpretatione: priùs enim legebatur: *nihil quoquè omninò*; sed hæc lectio, *nihilque omninò*, congruentior censetur per particulam illam, *que*, copulatiuam, sivè conjunctivam; nam particula, *quoquè*, hoc in loco ad rem non facit; & in Vatabli novâ Translatione non legitur.

Num. 18. *Egressusque Moyses de conspectu Pharaonis, & oravit Dominum*. Nunc autèm, legitur sinè verbo *est*, ac sinè copulâ *&*; Quæ sanè lectio in aliquot Bibliis extat manuscriptis, & congruentior judicata fuit in Sacrâ Bibliorum Congregatione.

Exodi cap. 11. num. 4.

MEDIA NOCTE EGREDIAR IN ÆGYPTUM, &c.

HÆc in multis Bibliis manuscriptis extat lectio, & melior censetur: priùs enim legebatur, *ingrediar*; nunc verò, *egrediar*, idest, exibo Ægyptum versùs: Et hoc verbum *exibo* extat in veteri Translatione Vatabli. In Translatione verò Isidori Clarii legitur, *egrediar*. In Hebraico Textu, *egredior*.

Num. 10. *Moyses autèm, & Aaron fecerunt omnia ostenta, quæ scripta sunt, &c.* Priùs legebatur, *omnia signa, & ostenta*; sed Congregatio Bibliorum abstulit, *signa*, & tamquàm superflua; quia ista lectio non extat in Hebraico Textu, nec in Græco, juxtà septuaginta Interpretum Translationem, nec in Chaldaicâ Interpretatione, nec etiam in aliquot Bibliis manuscriptis.

Exodi cap. 12. num. 4.

QUI JUNCTUS EST DOMUI SUÆ.

PRiùs legebatur, *conjunctus*, nunc autèm, *junctus*; Et ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis; & ità Congregatio Bibliorum legendum censuit.

Num. 9. *Sed tantùm assum igni*. Priùs legebatur, *sed assum tantùm igni*, nunc verò, *sed tantùm assum igni*. Et ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 15. *Quicumquè comederit fermentatum*, & ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis. Anteà legebatur; *Quicumquè comederit fermentum*; sed quidèm non rectè: quia non comeditur fermentum, sed panis ex farinâ cum fermento factus, qui fermentatus dicitur.

Num. 19. *Septem diebus Fermentum non invenietur in domibus vestris*, hoc in loco *fermentum*, non *fermentatum* legi debet. Anteà enim *fermentatum* pro *fermento* legebatur; nunc autèm fermentum, & rectè quidèm, sicut etiam legitur in aliquot Bibliis manuscriptis, atquè in Chaldaicâ Interpretatione, necnon in Textu Hebraico, & Græco. Utrumque verò errorem, hoc est, fermentum pro fermentato, & fermentatum pro fermento, Librariorum, ac Typographorum incuriâ factum esse reor.

Num. 35. *Feceruntque Filii Israel, sicut præceperat Moyses*. Anteà legebatur: *Sicut præceperat Dominus Moysi*. Nunc autem, *sicut præceperat Moyses*. Huic lectioni respondent Græca septuaginta Interpretum Translatio cum Interpretatione Latinâ, necnon Textus Hebraicus, & Chaldaica Interpretatio cum aliquot Bibliis manuscriptis, in quibus legitur: *Filii Israel fecerunt, sicut præceperat eis Moyses*.

Num. 37. *Sexcenta ferè millia peditum virorum absque parvulis*. Anteà in Editione Bibliorum vulgatâ, & impressâ legebatur: *absque parvulis, & mulieribus*. Nunc autèm vox illa, *mulieribus*, cum particulâ conjunctivâ, *&*, tamquàm superflua è medio ablata est juxtà Hebraicam, Græcam, & Chaldaicam lectionem, necnon quatuordecim Bibliorum manuscriptorum. Huic etiam lectioni respondet Isidori Clarii Translatio.

Num. 39. *Nequè enim poterant fermentari, cogentibus exire Ægyptiis*. Verbum in singulari numero ità legebatur: *Neque enim poterat fermentari*, hoc est farina jam cocta ex Ægypto asportata; nunc autem verbum refertur ad subcinericios panes azymos, hoc est, ad panes sine fermento factos, & sub cinere, & ità legitur rectè: *Neque enim poterant fermentari, cogentibus exire Ægyptiis*. Ità legitur in Hebraico Textu, & in Translatione Sancti Hieronymi, necnon in aliquot Bibliis manuscriptis.

Exodi cap. 13. num. 5.

CELEBRABIS HUNC MOREM SACRORUM MENSE ISTO.

VErbum in plurali numero anteà legebatur, nunc verò in singulari, juxtà Hebraicum, & Chaldaicum Textum, septuagintaque Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, & Sancti Hieronymi Translatione, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet, in quibus verbum in singulari legitur numero; hoc enim in loco Deus loquitur Moysi dicens: *Celebrabis hunc morem*; deindè statim sequitur: *Vesceris azymis*. Huic lectioni rectè respondet Vatabli nova Translatio, atquè item Isidori Clarii, cum decem Bibliis manuscriptis.

Num. 7. *Azyma comedetis septem diebus*. Quamvis superiùs verbum in singulari legatur numero, nunc tamen eidem repetitâ sententiâ verbum in plurali numero legendum censuit Congregatio, sicut in omnibus locis nupèr in medium allatis legitur, ut ad universitatem Hebræorum dicta sententia apertiùs referatur.

Num. 16. *Erit igitur quasi signum in manu tua, & quasi appensum quid, ob recordationem*

nem, inter oculos tuos. Anteà legebatur, *antè oculos tuos*; nunc verò, & quidem significantiùs, *inter oculos tuos*, quasi dicatur: *inter utrumque oculum tuum*. Hæc lectio, *inter oculos tuos*, in Chaldaicâ extat Interpretatione, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. Hæc eadem lectio in Rabani Mauri Commentariis, & in septem Bibliis manuscriptis reperitur.

Rabanus in Exodum.

Num. 17. *Non eos duxit Deus per viam Terræ Philisthym, &c. Deus*, non *Dominus*, hoc in loco legi debet: Ità enim legitur in Hebraico Textu, & in Translatione Sancti Hieronymi; necnon in Chaldaicâ Translatione cum Interpretatione Latinâ, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. In Bibliis itèm aliquot manuscriptis eadem extat lectio.

Exodi cap. 14. num. 5.

IMMUTATUM EST COR PHARAONIS, ET SERVORUM EJUS SUPER POPULO.

PRiùs legebatur, *super Populum*; nunc autem super Populo; Et ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 19. *Tollensque se Angelus Dei, qui præcedebat castra Israel, abiit post eos*. Priùs legebatur, *Angelus Domini*; nunc verò *Angelus Dei*, juxtà Hebraicum Textum, & Sancti Hieronymi Translationem, Græcamque septuaginta Interpretum Translationem, cum Interpretatione Latinâ, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre est. Et huic lectioni aliquot Biblia manuscripta respondent.

Exodi cap. 15. num. 7.

ET IN MULTITUDINE GLORIÆ TUÆ DEPOSUISTI ADVERSARIOS TUOS.

ANteà legebatur, *Adversarios meos*; nunc autem, *Adversarios tuos*, juxtà Hebraicum Textum, necnon Sancti Hieronymi, & Isidori Clarii Translationem.

Num. 26. *Ego enim Dominus sanator tuus*. Anteà legebatur: *Ego enim sum Dominus, Dominus Deus sanator tuus*. Sed in Hebraico Textu, *sum*, &, *Deus*, non extant; & lectioni primo loco positæ satis rectè respondet Chaldaica Interpretatio, quæ ità legitur; *Quia ego Dominus medicus sum*; necnon Græca septuaginta Interpretum Translatio cum Interpretatione Latinâ, quæ ità legitur: *Ego enim sum Dominus sanans te*. Biblia itèm aliqua manuscripta lectioni primo loco positæ omninò respondent.

Exodi cap. 16. num. 3.

CUR EDUXISTI NOS IN DESERTUM ISTUD, &c.

PRiùs legebatur, *induxistis*; Nunc autem, *eduxistis*; juxtà Chaldaicam Translationem, & Interpretationem, atquè Græcam septuaginta Interpretum Translationem, cum Interpretatione Latinâ in Bibliis Regiis, & Complutensibus, necnon in nova Translatione Vatabli.

Exodi cap. 18. num. 12.

OBTULIT ERGÒ JETHRO COGNATUS MOYSI HOLOCAUSTA, ET HOSTIAS DEO.

ANteà hoc in loco legebatur, *Domino*, nunc autem, *Deo*, & rectè quidem juxtà Hebraicum Textum, & Sancti Hieronymi Translationem cum Interpretatione Latinâ, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. Huic itèm lectioni aliquot Biblia manuscripta respondent.

Num. 19. *Et erit Deus tecum*. Idem iisdem rationibus hoc in loco factum est. Priùs enim legebatur: *Et erit Dominus tecum* nunc verò, *& erit Deus tecum*.

Num. 21. *Provide autèm de omni plebe viros potentes, & timentes Deum, &c.* Priùs in editione vulgatâ legebatur: Viros sapientes; nunc verò, *viros potentes*, & rectiùs quidèm, ut infrà explicabitur. Hanc lectionem apponendam censuit Congregatio Bibliorum juxtà Hebraicum Textum, & Sancti Hieronymi Translationem, Græcamque septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ. Huic itèm lectioni quantùm ad sensum respondet Chaldaica Interpretatio, quæ ità legitur: *Tu autem videbis ex omni Populo viros virtutis, timentes Deum*. Nam per viros virtutis, viri potentes intelliguntur. Sicut enim virtus, ut ajunt, dicitur à viro, qui etiam à vi, hoc est, viribus, & robore præstans nominatur; ità etiam fit, ut sæpè, ac peculiaritèr virtus pro præstantiâ, & pro robore animi, ac fortitudine accipiatur, ut eruditi omnes affirmant. Per viros itaquè virtutis intelligendi sunt viri potentes, animi robore, ac fortitudine præstantes. Adde etiam, quòd hanc lectionem, hoc est viros potentes, habent Biblia manuscripta viginti. Hinc factum est, ut loco virorum sapientum, viros potentes legamus, & rectiùs quidem, ut superiùs dictum est: quia dicti viri fortes, vel potentes eligendi erant ad judicandum Populum omni tempore, ut in eodem Scripturæ Sacræ loco legitur. Quoniàm verò in benè judicando, non solùm doctrina, vel Iuris peritia, & judiciaria cognitio, bonaque voluntas præintellectæ requiruntur, sed animi etiam constantia, & fortitudo, ità scilicèt, ut sint Judices animo fortes, ac potentes, hoc est, rectè judicare, sententiamque proptèr magnam aliquam personam executioni mandare non formidantes: Hoc enim nonnunquàm deficere apertè ostenditur in Judicibus, qui quamvis jura rectè cognoscant, rectamque benè judicandi voluntatem habeant, quatenùs formidolosi, proptèr magnas personas rectè judicare non audent. Idcircò Judices; viri potentes, idest fortes animo, malam, scilicèt, formidinem non

non habentes, Deumque timentes, evaritiamque odio habentes eligendi sunt, ut in dicto Sacræ Scripturæ loco mandatur.

Exodi cap. 19. num. 13.

MANUS NON TANGET EUM.

VErbum plurale, *tangent*, in singulare mutatum est, juxtà Hebraicum Textum; & Chaldaicam Translationem cum Interpretatione Latinâ, necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione itèm Latinâ. Huic etiam lectioni Biblia manuscripta novem respondent, cum Rabani, Vatabli, & Isidori Clarii lectione.

Num. 18. *Eò quòd descendisset Dominus super in igne*. Priùs legebatur, *Dominus Deus*, nunc autem, *Dominus*, tantùm juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicam Translationem cum Interpretatione Latinâ. Ità etiàm legitur in Bibliis aliquot manuscriptis, necnon in Bibliis Vatabli, & Isidori Clarii.

Exodi cap. 20. num. 25.

SI ENIM LEVAVERIS CULTRUM SUPER EO POLLUETUR,

SUper eo non, *super eum*, legi debet: & ità Sacra Congregatio Bibliorum legendum censuit; nam pronomen illud *eo*, ad Altare lapideum refertur, non ad lapidem, nec ad lapides in plurali numero, ut in septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ videtur, ubi *eos*, non, *eo*, legitur. Pronomen itaquè in singulari numero, & in sexto casu legendum censetur. Huic lectioni respondet Hebraica, & Chaldaica lectio, cum Sancti Hieronymi Translatione, & cum Bibliis manuscriptis. Adde etiam, quòd in Alphonso Tostato, & in Catenâ Lippomani in Exodum, semper legitur *eo* non *eos*, vel *illos*.

Exodi cap. 21. num. 15. 16. 17.

VErsuum ordo in hisce numeris mutatus cernitur hunc in modum: Num. 15. *Qui percusserit Patrem suum, aut Matrem morte moriatur*. Num. 16. *Qui furatus fuerit hominem, & vendiderit eum, convictus noxæ, morte moriatur*. Num. 17. *Qui maledixerit Patri suo, vel Matri, morte moriatur*. Quantùm autem ad ordinem, præsertim versuum, alitèr legitur in Græcà septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ; & alitèr legitur in Hebraicâ, & Chaldaicâ Linguâ. Septuaginta nàmque Interpretes post percussionem Parentum, ponunt eorundem maledictionem cum pœnâ. Hebræi verò, & Chaldæi post percussionem Parentum legunt hunc versiculum: *Qui furatus fuerit hominem &c.* Tertiò deindè loco legunt: *Qui maledixerit Patri, aut Matri, morte moriatur*. Idem quoquè versiculorum ordo legitur in Translatione Sancti Hieronymi, & in aliquot Bibliis manuscriptis. Propterea Sacra Bibliorum Congregatio eundem versiculorum ordinem in Bibliis servandum esse censuit.

Num. 36. *Sin autem sciebat, quòd Bos cornupeta esset, &c. Sin autem* pro *si autem*. Explicationem hujus rei vide superiùs in cap. 8. num. 2. ubi dicta locutio explicatur. Eadem locutio in hoc eodem cap. 21. num. 9. & 13. invenitur in Bibliis omnibus impressis, & manuscriptis antè ipsam emendationem postremò præstitam.

Exodi cap. 22. num. 6.

SI EGRESSUS IGNIS INVENERIT SPINAS, &c.

IN Editione Bibliorum vulgatâ olim impressâ legebatur, *Spicas*; nunc autèm in Bibliis emendatis, legitur, *Spinas*, & rectè quidèm juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicum, necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, & ità etiam legitur in Translatione Sancti Hieronymi, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet. Ità quoquè legitur in Rabano, necnon in Bibliis Vatabli, & Isidori Clarii, ac etiam in aliquot Bibliis manuscriptis.

Exodi cap. 23. num. 18.

NON IMMOLABIS SUPER FERMENTO SANGUINEM VICTIMÆ MEÆ.

ANteà in Editione Bibliorum vulgatâ legebatur, *victimæ tuæ*; nunc verò, *victimæ meæ*, quia in Hebraico Textu, & in Chaldaicâ Translatione, atque Interpretatione Latinâ, necnon in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione, cum Interpretatione Latinâ; & in Bibliis decem manuscriptis legitur, *victimæ meæ*. Ità etiam legitur à Rabano, & ab Isidoro Clario. Quamvis autem nonnulli Interpretes legant, *Sacrificii mei*, pro, *victimæ meæ*. Idem tamen est sensus, *victimæ meæ* respondens: Est enim sermo de immolatione paschali, quæ in azymis, excluso omni fermento, & fermentato fiebat; & utraque lectio, tàm, *Sacrificii mei*, quàm, *victimæ meæ*, respondet pronomini primæ personæ, non secundæ, idest *tuæ*. Rectè igitur nunc legitur; *Non immolabis supèr fermento Sanguinem victimæ meæ*.

Num. 20. *Et introducat in locum, quem paravi*. Anteà legebatur, *præparavi*, nunc autem *paravi*; & ità legitur in Bibliis aliquot manuscriptis.

Exodi cap. 24. num. 5.

IMMOLAVERUNTQUE VICTIMAS PACIFICAS DOMINO VITULOS.

IN Editione Bibliorum vulgatâ ità olim legebatur: *Immolaveruntque victimas pacificas Domino vitulos duodecim*. Nunc verò nume-

numerus duodenarius, vel duodecim è medio sublatus cernitur, & rectè quidem: quia numerus ille, nec quivis alius numerus in Hebraico Textu dicti loci legitur; Sed *vitulos* tantùm. Ibi enim legitur Hebraica sola vox פרים, idest, tauros, vitulos, aut Boves,

Hinc septuaginta Interpretes ex Hebraico Textu ità in Græcam transtulerunt linguam, καὶ ἔθυσαν θυσίαν σωτηρίου τῷ Θεῷ μοσχάρια, hoc est, *Et sacrificaverunt victimam salutaris Deo, vitulos*. Chaldaica verò Interpretatio ità legitur: *Immolaveruntque victimas sanctificatas coram Domino, Boves*. Translatio deniquè Sancti Hieronymi legitur in hanc verborum formam: *Immolaveruntque victimas pacificas Domino, vitulos*. Ex omnibus hisce Translationibus, & Interpretationibus constat nullam vocem numeralem vitulis hoc in loco esse tribuendam. Adde etiam, quòd plures, quàm duodecim vitulis, ut Aloysius Lippomanus ait, esse potuerunt, ut Sacrificium Salomonis, & aliorum fuit, in quibus, ut ipse ait, *innumerabiles penè Hostiæ adhibebantur*. Huic itèm lectioni, à Sacrâ Bibliorum Congregatione emendatæ, adheret etiam Rabanus, Isidorus Clarius, & Vatablus; clarumque esse censetur, hunc errorem fuisse Librariorum, qui in Bibliis describendis vocem illam duodenariam addidisse judicantur, decepti ob duodecim titulos, & duodecim tribus, de quibus in quarto numero hujusce capitis 24. fit mentio. Hac in re deceptus fuit Alphonsus Tostatus, qui hunc locum explicando ait: *Vituli duodecim fuerunt dati in Holocaustum. Singuli Vituli à singulis Tribubus*. Hujus generis deceptionem Librariorum fuisse crediderim. Quamvis autem in majori Bibliorum manuscriptorum parte inveniatur vox illa *duodenaria vitulorum*, Editio tamen Bibliorum Antuerpiensis quatuor manuscripta esse ostendit, in quibus dicta vox *duodenaria* non extat.

Aloys. Lippom. in Catena.

Rabanus.

Librariorum error.

Alphons. Tostat. in cap. 24. Exodi.

Exodi cap. 25. num. 24. & 25.

FACIES ILLI LABIUM AUREUM PER CIRCUITUM, ET IPSI LABIO CORONAM INTERRASILEM ALTAM QUATUOR DIGITIS.

IN Editione Bibliorum vulgatâ, quæ etiam ordinaria, & usuaria, vel usualis vocitari potest, quatenùs frequenti usui nostro servit, antè præstitam Bibliorum emendationem legebatur. *Facies illi labrum aureum per circuitum, & ipsi labro coronam &c.* Nunc autem, *labium aureum, & ipsi labio, &c.* Ità legitur in Translatione Sancti Hieronymi. In Hebraico Textu, & in Translationibus, & Interpretationibus ex eo in linguam Chaldaicam, Græcam, & Latinam deductis *labrum* non legitur, sed *Corona*. In Hebraico Textu, ut Aloysius Lippomanus ait in Catenâ suâ in Exodum Hebraicè legitur זר, Zer, idest, corona, vel limbus, vel circulus. Labium autem hoc in loco pro limbo sumitur. Hinc Thomas Cajetanus, dum hanc vocem, *labium*, interpretatur, inquit. *Quod Interpres appellavit labium, planiùs appellatur limbus*. Limbus verò, ut Servius in Virgilium, & alii Authores interpretantur, erat secundum ritum antiquum fascia quædam extremitatem vestium circumquàquè ambiens. Sed hoc in loco labium aureum, ut Lyranus ait, erat quædam lamina aurea latitudinis duodecim digitorum, quæ erat affixa spissitudini tabulæ mensæ per circuitum, de qua mensæ Tabulâ hoc in loco habetur Sermo. Labrum itaquè, ut eò, undè quodam modo pro voce ipsâ explicandâ digressi sumus, revertamur. Nonnisi in Editione Bibliorum ordinariâ extabat; nunc autem *Labium* legitur. Et ità etiam legitur in Editione Bibliorum Antuerpiensi, necnon in Vatabli novâ Translatione; in veteri autèm *Limbus* legitur. In Translatione Isidori Clarii legitur, *Corona*, pro *Limbo*, sive *labio*. *Labium* deniquè legitur in quinque Bibliis manuscriptis nunc in Bibliothecâ Angelicâ Romæ asservatis.

Aloys. Lippom. in Catena.

Thomas Cajetanus in Exodum.

Servius in Æneidos.

Lyranus in cap. 25. Exodi.

Num. 33. *Spherulaque simul, & lilium*, *Sphæra*, & *lilium* in singulari numero legi debent, non in plurali; idemque bis in hoc eodem versu legendum esse censuit Sacra Bibliorum Congregatio. Ita legitur in Hebraico Textu, & in Chaldaicâ Translatione, atquè Interpretatione Latinâ, necnon in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione itèm Latinâ. In veteri quoquè Vatabli Translatione, & in quinque Bibliis manuscriptis est eadem lectio.

Num. 38. *Fiant de auro purissimo*. Præpositio illa, *de*, legitur in Hebraico Textu, in Translatione Sancti Hieronymi, & in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ, & in quinque Bibliis manuscriptis. In Chaldaicâ verò Interpretatione ex Chaldaicâ Translatione deducta legitur, *ex auro mundissimo*. Quæ sanè lectio priori respondet.

Exodi cap. 26. num. 5.

UT ANSA CONTRA ANSAM VENIAT, ET ALTERA ALTERI POSSIT APTARI.

PRiùs legebatur *adaptari*, nunc verò *aptari*, & ità legitur in Bibliis manuscriptis, & rectiùs quidem: nam verbum, *apto*, est in frequenti usu apud Scriptores omnes insignes; Verbum autem *adapto*, à nemine usurpatum inveni, ut in diversis Dictionariis videre licet.

Exodi cap. 27. num. 21.

PERPETUUS ERIT CULTUS PER SUCCESSORES A FILIIS ISRAEL.

PRiùs legebatur, *coram Filiis Israel*; nunc autem, *à Filiis Israel*: Et ità legitur in Hebraico Textu, necnon in Chaldaica Translatio-

slatione cum Interpretatione Latinâ, & in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione itèm Latinâ, & in aliquot Bibliis manuscriptis, & ita Sacra Bibliorum Congregatio legendum esse censuit.

Exodi cap. 28. num. 13. & 14.

FACIES ET UNCINOS EX AURO, ET DUAS CATENULAS EX AURO PURISSIMO, &c.

PRiùs legebatur, *auri purissimi*; nunc verò, *ex auro purissimo*. Ità etiam legitur in Hebraico Textu, & in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ. Necnon in veteri Translatione Vatabli, atquè in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 38. *Ut placatus sit eis Dominus*. Priùs legebatur pronomen *ei*, nunc autèm *eis*; Ità legitur in Hebraico Textu, & in Græcâ septuagintâ Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ, necnon in Chaldaicâ Interpretatione deductâ ex Chaldaicâ Translatione; necnon in Vatabli, & Isidori Clarii Translationibus, & in aliquot Bibliis manuscriptis.

Exodi cap. 30. num. 18.

FACIES ET LABRUM ÆNEUM CUM BASI SUA AD LAVANDUM.

PRiùs legebatur, *labium*; sed nunc pro *labio*, *labrum* repositum est, quod est Vasis genus, manibus, ac pedibus abluendis præcipuè destinatum. Propterea Chaldaica Interpretatio habet, *Luterem*, & Græca septuaginta Interpretum habet *Leloim*; utrumque autèm nomen significat vas illud pro manibus, ac pedibus lavandis. In Hebraicâ itèm Translatione ità legitur. *Facies, & labrum Æneum, & basim ejus æneam ad lavandum.*

Nam Hebraica dictio hæc est: כִּיּוֹר quæ & concham, sivè labrum, vel folium significat, ideſt vas manibus, pedibusque lavandis destinatum. Græca verò dictio est: λουτήρ, quæ pelvim significat.

Exodi cap. 31. num. 9.

LAbrum, non *labium* legendum est juxtà notationem, vel animadversionem superiùs conscriptam in num. 8. cap. 30. Exodi: ea enim omnia hoc in loco sunt dicenda.

Exodi cap. 32. num. 16.

ET FACTAS (IDEST TABULAS) OPERE DEI.

PRius legebatur Domini. Nunc *Dei*, & rectiùs quidèm: quia ità legitur in Hebraico Textu, & in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ. Hebraica namque dictio est אֱלֹהִים idest Dei, Græca verò est Θεοῦ, idest Dei. In Chaldaicâ Interpretatione Latinâ deductâ à Chaldaicâ Translatione ità legitur: *Tabulæ autem erant opere Dei factæ*. Hæc leguntur in Bibliis impressis Compluti, necnon in quatuor Bibliis manuscriptis.

Num. 28. *Cecideruntque in die illâ quasi triginta tria millia hominum*. Nunc autem, *quasi viginti tria millia*. Quamvis autèm in Hebraico Textu, & in Chaldaicâ Interpretatione, atquè itèm in Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum interpretatione Latinâ legatur: *quasi tria millia virorum*; Et in Editione Bibliorum vulgatâ olim legeretur, *quasi triginta tria millia hominum*; Nunc tamen Sacra Bibliorum Congregatio in hac tantâ diversitate numerandi, *quasi viginti tria millia* legendum censuit. Ità denique legitur in quatuordecim Bibliis manuscriptis. Hanc lectionem sequitur Rabanus, & Alphonsus Tostatus, qui post disputationem in hunc locum satis amplam, diversis opinionibus confutatis, dictam lectionem rectam esse concludit, Hebraicumque Textum hoc in loco esse corruptum ostendit hisce verbis: *Quamvis enim*, inquit, *libri Hebræorum, ut communitèr magis correcti sint, quàm libri modernorum Christianorum; tamèn aliqui errores defectuum, & mutationes sunt in eis ab antiquo. Et patet hoc per ipsosmet Hebræos Talmudistas, qui testimonium perhibent, quòd Biblia sint depravata in quindecim locis per errorem Scriptorum. Sicut ergò in aliis locis corruptionem ipsi concedunt, ità erit in quibusdam, quos ipsi nesciunt, aut non fatentur. Et cum deberet esse in literâ suâ, quasi viginti tria millia, deficit dictio Hebraica significans viginti, & dicitur, quasi tria millia. Quandò verò primi nostri Translatores ab Hebræorum Bibliis assumpserunt, non erat depravatus ille locus, & dicebatur: Ceciderunt in die illâ quasi viginti tria millia*. Hæc ad verbum Tostatus. Rabanus. Alphonsus Tostat. in Exod.

Non desunt autem, qui hanc lectionem rectam esse velint ex verbis Pauli Apostoli in primâ Epistolâ ad Corinthios capite decimo ità dicentis de Idololatris in hoc Exodi capite narratis: *Sedit Populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia*. Hæc Sanctus Paulus, dicto in loco, cujus verba de Idololatris facta quamvis ad caput 32. Exodi referantur; verba tamen de fornicariis cum Mulieribus Medianitis ad caput 25. numerorum referuntur, ut Lyranus eo in loco ostendit dicens: *Et ceciderunt una die viginti tria millia. Nec hoc* (inquit Lyranus) *est contrà illud quod dicitur numerorum 25. quòd ceciderunt viginti quatuor millia; quià minor numerus includitur in majori: & ideò quod verum est de majori, etiam verum est de minori*. Hæc Lyranus. Utcumque autèm sit, hæc lectio, *quasi viginti tria millia*, ex aliis rationibus in medium allatis recta, & legitima censetur. Exod. 32. Num. 25.

Exodi cap. 33. num. 3.

NON ENIM ASCENDAM TECUM, QUIA POPULUS DURÆ CERVICIS ES.

PRiùs legebatur, *quia Populus duræ cervicis est*: nunc autèm persona tertia ipsius verbi mutata est in secundam, & rectè quidèm juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicam Translationem cum Interpretatione Latina; necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem, cum Interpretatione item Latinâ, ut in Bibliis Regiis, & Compluti etiam impressis. Ità etiam legitur in Isidori Clarii versione, atque in Vatabli versione veteri, ac novâ. Hanc eandem lectionem Rabanus, Aloysius Lippomanus, Alphonsus Tostatus, & alii sequuntur; & ità deniquè legitur in septem Bibliis manuscriptis.

Exodi cap. 34. num. 11.

OBSERVA CUNCTA, QUÆ HODIE MANDO TIBI.

MAndo, non, *mandavi*, legendum esse censuit Sacra Bibliorum Congregatio. Nam etsi in Bibliis vulgatæ Editionis, quam Ordinariam vocant, legebatur tempus præteritum; nunc tamen, & rectè quidèm legitur tempus pręsens juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicam Translationem cum Interpretatione Latinâ. Hæc igitur lectio recta, & vera censetur: *Observa cuncta, quæ hodiè mando tibi*. Nam post hæc verba in residuâ hujus capitis parte sequuntur ea, quæ à Deo mandantur observanda; Propterea non per tempus præteritum *mandavi*, sed per tempus pręsens, *mando*, legendum esse constat.

Exodi cap. 35. num. 16.

LABRUM, ET BASIM EJUS.

PRiùs legebatur: *Labrum, & bases ejus*. Nunc autem, *basim*, in singulari numero juxtà Hebraicum Textum, & Chaldaicam Translationem cum Interpretatione Latinâ; Necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione itèm Latinâ, & Sancti Hieronymi Translationem. Ita etiam legitur in Isidori Clarii versione, & in Vatabli novâ versione. Hanc lectionem Alphonsus Tostatus, Aloysius Lippomanus, & alii sequuntur. Et ità deniquè legitur in novem Bibliis manuscriptis.

Num. 23. *Pelles Arietum rubricatas, & janthinas*. Priùs legebatur *hyacinthinas*, juxtà omnes Bibliorum Translationes, ut videre est in Bibliis Regiis, & in Bibliis impressis Compluti. Hyacinthus enim est genus violæ vernæ, aut vernalis, quæ habet obscuræ purpuræ colorem, & in Italiâ vulgò vocitatur, *Cipolla Canina*. Hinc dicitur color Hyacinthinus; nunc verò legitur, *Janthinas*. Janthinum verò est illud, quod floris violæ refert colorem, & *Violaceum* latinè vocitatur: Græci namque ἴα violas, ἄνθη flores vocant. Pelles igitur janthinæ violaceum repræsentabant colorem. Quamvis itaque juxtà Bibliorum Translationes nuper nominatas non legatur, *Janthinas*; In Vatabli tamen versionis margine legitur, *Janthinas*; & ita etiam legitur in ipsàmet Isidori Clarii versione, necnon ab Aloysio Lippomano; atquè etiam in margine Editionis Bibliorum impressę Antuerpiæ, juxtà Biblia manuscripta, quæ ibi nominantur.

Exodi cap. 37. num. 11. & 12.

ET FECIT ILLI LABIUM AUREUM PER GYRUM, IPSIQUE LABIO CORONAM INTERRASILEM QUATUOR DIGITORUM &c.

QUamvis in cap. 30. num. 18. *Labrum æneum*, non *labium* legi debeat, ut dicto in loco explicatum fuit; hic tamen non *labrum*, sed *labium* legendum est: ibi enim est sermo de Vase pro manibus, ac pedibus abluendis; hoc autem in loco est Sermo de virgulis quibusdam aureis in extremitate Mensæ, sivè tabulæ effingendis, quæ labia vocitantur, & erant quatuor virgæ, sicut erant quatuor latera ipsius Tabulæ, seù Mensæ; Illæ autem virgæ vocantur labia, quia, sicut labia, ut ait Alphonsus Tostatus supereminent cæteris faciei partibus; ità illæ virgulæ supereminent planitiei Mensæ, vel Tabulæ per gyrum. *Labium* itaquè, non, *labrum*, legendum esse censuit Sacra Bibliorum Congregatio, Ita legitur in Sancti Hieronymi Translatione, & in Vatabli Versione, atquè in Bibliis manuscriptis, & impressis, necnon in Commentariis Auctorum.

Num. 29. *Thymiama* non *Thymiamata*, legendum censetur juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem cum Interpretatione Latinâ, & juxtà Chaldaicam Interpretationem à Chaldaicâ Translatione deductam; & ità etiam legitur in decem Bibliis manuscriptis. In Hebraico deniquè Textu, sicut ex aliquot versionibus Latinis constat, *Thymiama* sub diversis nominibus, in singulari tamen numero reperitur. *Thymiama* enim vox Græca est; Latinè autem dicitur *Incensum*, *Vaporatio*, *Suffitus*, vel *Suffimentum*, & in Italiâ vulgò vocitari solet *Profumo*. In Vatabli Translatione legitur *Thimiama*, Incensum, & Suffimentum Aromaticum. In aliâ Versione reperitur Incensum Aromaticum. Ex quibus locis omnibus *Thymiama* in singulari numero legendum esse colligimus.

Exodi cap. 38. num. 7.

IPSUM AUTEM ALTARE NON ERAT SOLIDUM, SED CAVUM EX TABULIS, ET INTUS VACUUM.

PRiùs legebatur: *Cavum ex Tabulatis*, nunc autem, *Cavum ex Tabulis*. In Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum

cum Interpretatione Latinâ legitur: *Concavum Tabulatum*; In Chaldaicâ Interpretatione ex Chaldaicâ Translatione deductâ, *Concavum ex Tabulis*; & in aliâ Versione, *Cavum intrà Tabulas*. Quæ omnes lectiones respondent illi lectioni, *Cavum ex Tabulis*.

Num. 14. *Quindecim cubitos Columnarum trium cum basibus suis, unum tenebat latus, &c.* Priùs legebatur hoc in loco verbum in numero plurali, nunc verò in singulari, & rectè quidèm: Dicta enim lectio hac verborum constructione intelligenda censetur: *Unum latus tenebat quindecim cubitos trium Columnarum, cum basibus suis*. Hoc autem in loco latus non accipitur pro latere Atrii, sed pro quadam parte lateris Orientalis, ut ait Alphonsus Tostatus, qui dictorum verborum sensum satis diffusè declarat. Verbum itaquè dictæ lectionis in singulari numero legendum est, non in plurali, hoc est, *tenebat*, non, *tenebant*. Hæc lectio extat in Sancti Hieronymi Translatione, necnon in Vatabli, & Isidori Clarii versionibus, necnon in aliquot Bibliis impressis, & manuscriptis, atquè in Aloysii Lippomani Catenâ in Exodum.

Exodi cap. 39. num. 28.

GINGULUM VERÒ DE BYSSO RETORTA, HIACYNTHO, PURPURA, AC VERMICULO BIS TINCTO ARTE PLUMARIA &c.

PRiùs legebatur *distinctum*, & referebatur ad Cingulum; nunc autem legitur *bis tincto*, ut referatur ad vocem illam vermiculo. Vermiculus autem, ut ait Alphonsus Tostatus est parvus vermis, & significat Fila, quæ sunt valdè rubea; & eumdem habet significatum, quem in numero 2. & 8. habet dictio illa *Coccus*, ubi ità legitur; *Coccoque bis tincto*; Dicitur autem, *Vermiculo bis tincto*, idest valdè rubeo; & ità intensi coloris erat, ut videretur bis tinctum sericum illud, licèt semèl solùm tinctum esset. Vel fortè quòd, ad faciendum colorem valdè intensum, coccus bis tinctus esset. Byssus verò est genus lini tenuissimi, atquè candidissimi. Per hiacynthum color hiacynthinus, qui colorem purpureum, sed subobscurum repræsentat. In Sancti Hieronymi Translatione Bibliorum legitur, *Coccoque bis tincto*. In Græcâ septuaginta Interpretum Translatione cum Interpretatione Latinâ legitur: *Coccino filato*. In Vatabli versione, *Coccino bis tincto*. Hæ tamen Translationes, aut Versiones eundem sensum habent, quem habet lectio primo loco posita, hoc est, *Vermiculo bis tincto arte plumariâ*. Lectio namque illa *distinctum* in Bibliis manuscriptis ex Librariorum incuriâ, vel inscitiâ corruptis reperitur, deindè impressioni traditâ & à Superioribus nonnullis animadversâ, & emendatâ. Hinc Sacra Bibliorum Congregatio emendatam lectionem in suum locum reponendam censuit hisce verbis: *Cingulum verò de bysso retortâ, hyacintho, purpurâ, ac vermiculo bis tincto arte plumariâ.*

Alphons. Tostat. in Exod. 39. p. 1.

Per artem plumariam intelligitur opus acu factum, ut colligitur ex Hebraicâ Translatione, in qua hæc leguntur verba: *Baltheum quoquè de bysso retortâ, hyacintho, purpurâ, & cocco arte acupictoris*. Tostatus ità inquit: arte plumariâ, scilicèt, opere acus, ut sint flosculi aliqui in superficie, aut Imagines, & non in parte inferiori. Hæc Tostatus.

Num. 33. *Et aliud operimentum de Janthinis pellibus, &c.* Pro hac lectione vide notationem in caput 35. Exodi num. 23. ubi *pelles Janthinas*, non *Hyacinthinas* legendum esse constat.

Exodi cap. 40. num. 5.

TENTORIUM IN INTROITU TABERNACULI PONES.

PRiùs legebatur: *Tentorium in introitu Tabernaculi testimonii pones*. Nunc verò Sacra Bibliorum Congregatio dictionem illam *testimonii* è medio sustulit, quia vox illa, *testimonii*, in Hebraico, Chaldaico, & Græco Textu, atquè in Bibliis manuscriptis non extat.

LIBER LEVITICUS,

HEBRAICE VAICRA.

Levitici cap. 1. num. 1.

VOCAVIT AUTEM MOYSEM, ET LOCUTUS EST EI DOMINUS, &c.

TRanslatio Sancti Hieronymi, & septuaginta Interpretum, necnon Chaldaica, & omnes ferè Latini codices tàm manuscripti, quàm impressi respondent lectioni, quæ posita est in primo loco quantùm ad illud præsertim nomen, *Dominus*, quod positum in fine cernitur: Et ita Sacra Bibliorum Congregatio legendum censuit: quia ita etiam legitur in Hebraico Textu latinè reddito, & in Annotationibus Rabinorum elucidato.

Num. 4. *Ponetque manum supèr caput Hostiæ &c.* Priùs legebatur: *Ponetque manus, &c.* Quamvis autèm in Sancti Hieronymi Translatione legatur, *pones manus*; Sacra tamen Congregatio lectionem primo loco positam legendam censuit juxtà septuaginta Interpretum Translationem, & Paraphrasis Chaldaicæ Translationem, quia ità etiam legitur in Hebraico Textu latinè reddito, necnon in aliquot manuscriptis Codicibus.

Num. 5. *Et offerent filii Aaron Sacerdotes sanguinem ejus*. Ità legitur in Hebraico Textu, & in omnibus Translationibus Bibliorum, tàm Regiis, quàm Complutensibus Bibliis, & manuscriptis Codicibus. Priùs autem in Bibliis Ordinariis legebatur, *Sacerdotis*, in casu genitivo singulari. Nunc autem *Sacerdotes*; nam ad Sacerdotes pertinebat,

nebat, & pertinet, holocaustum, seù Sacrificium offerre Deo. Idem infrà in cap. 2. num.2. & in cap.3. num. 2. dicendum est.

Num.10. *De Ovibus, seù de Capris holocaustum, masculum absque maculâ offeret, &c.* Priùs juxtà Editionem Bibliorum ordinariam, & Lovaniensem legebatur, *Agnum anniculum, & absque maculâ offeret, &c.* Quoniàm verò in Hebraico, & Græco Textu, juxtà Sancti Hieronymi, & septuaginta Interpretum Translationem, necnon juxtà Chaldaicæ Paraphrasis Translationem legitur, *masculum*; & est eadem vox, quæ superiùs in tertio legitur numero, *masculum*, scilicèt, *immaculatum*, Sacra Bibliorum Congregatio, *masculum*, legendum censuit. Adde etiam quòd ipse contextus indicat, non rectè legi posse *Agnum anniculum*; Agnus enim non dicitur de Ovibus, & de Capris, quia ipse Agnus nòn est communis fœtus illis, sed solis Ovibus; Capris autem hædus est proprius. Dicitur etiam masculum, quia holocaustum ex solis erat masculis: Pacifica verò utrumque sexum admittebat.

Num. 11. *Respicit ad Aquilonem*. Ita Sacra Bibliorum Congregatio cum illâ præpositione, *ad*, legendum censuit juxtà omnes Bibliorum Translationes, & Biblia manuscripta.

Num. 12. *Et ponent supèr ligna &c.* Ità Sacra Bibliorum Congregatio legendum censuit: Priùs enim legebatur, *& imponent supèr ligna*: nam verbum *ponent* satis esse videtur cum illâ præpositione, *super*; Immò præpositio, *supèr*, cum verbo *imponent*, superflua videtur esse; quia verbum, *impono*, est, *suprà pono*.

Num. 14. *De Turturibus, aut pullis Columbæ*. Priùs legebatur, *de Turturibus, & pullis Columbæ*. Sed Sacra Bibliorum Congregatio particulam disjunctivam *aut*, cum particulâ conjunctivâ, *&*, mutandam censuit, juxtà septuaginta Interpretum, & Chaldaicæ Paraphrasis Translationem, ut in Complutensi, & Regiâ Bibliorum legitur Editione.

Levitici cap. 2. num. 2.

IDem quod superiùs in cap. 1. num. 5. dictum est.

Num. 11. *Nec quidquam fermenti, ac mellis adolebitur in Sacrificio Domino*. Prohibitio hæc fermenti, ac mellis cum particulâ conjunctivâ, *&*, sivè, *ac*, extat in Hebraico Textu; necnon in septuaginta Interpretum Translatione, atquè in Paraphrasis Chaldaicæ Translatione juxtà Regiam, & Complutensem Bibliorum Editionem, in qua etiam legitur, *Domino*, in tertio casu, non in secundo, ut priùs legebatur in Editione ordinariâ. Adde etiam, quòd prohibitio fermenti, ac mellis in Sacrificio debet esse conjunctiva, non disjunctiva, quia fermentum, & mel ab omni oblatione in Sacrificio excluduntur, quatenùs illis duobus in suis Sacrificiis Idololatræ utebantur: fermentum namque corruptionem signat juxtà illud Apostoli dictum: *modicum fermentum totam massam corrumpit*. Dulcedo autem mellis significat lasciviam carnis, quæ non debet esse in Sacrificiis Divinis, & nomine mellis intelligitur omnis fructus dulcis. Hæc ex Lyrano in hunc Levitici locum. Hanc itaquè lectionem hoc in loco apponendam esse censuit Sacra Bibliorum Congregatio. Lyranus.

Num. 13. *In omni oblatione offeres Sal.* Hac in lectione pronomen, *tuâ*, censuit apponendum Sacra Bibliorum Congregatio: quia ità extat in Hebraico, & Græco Textu, necnon in septuaginta Interpretum Translatione, atquè in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione, & in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 14. *Si autem obtuleris munus primarum frugum tuarum Domino, &c.* Sed Sacra Bibliorum Congregatio pro substantivo nomine, *primitiarum*, adjectivum, *primarum*, apponendum censuit, & rectiùs quidem propter substantivum nomen *frugum*; nam ubicumquè legitur, *primitiarum*, non reperitur nomen frugum, sed tantùm, *primitiarum tuarum*, ut videre licet in septuaginta Interpretum Translatione, atquè in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione; excepta Sancti Hieronymi Translatione, & aliquâ Ordinariâ Bibliorum Editione, in quibus legitur, *primitiarum frugum tuarum*. Ibidèm, *torrebis eas igni*, in Editione correctâ ablatum est pronomen, *eas*, quia hoc in loco facillimè subintelliguntur primæ fruges.

Num. 15. *Fundens suprà oleum*. Priùs legebatur, *super ea oleum*. Nunc autem pronomen, *ea*, tamquam superfluum ablatum est: continet enim voculas illas, *super ea*.

Levitici cap. 3. num. 2.

FUNDENTQUE FILII ARON SACERDOTES SANGUINEM PER ALTARIS CIRCUITUM.

HOc in loco priùs legebatur, *Sacerdotis*. Nunc autem legitur *Sacerdotes* ob easdem rationes, quas in cap. primo, num. 5. & cap. 2. in medium attulimus.

Levitici cap. 4. num. 2.

ANIMA, QUÆ PECCAVERIT PER IGNORANTIAM, &c.

NUnc autem pro Adverbio, *cùm*, idest, *quandò*, legitur relativum *quæ*; quia ità legitur in Sancti Hieronymi Translatione, & in Paraphrasis Chaldaicæ Translatione. In septuaginta Interpretum Translatione legitur conditionalis conjunctio, *si peccaverit*. Sacra tamen Bibliorum Congregatio lectionem primo loco positam, tamquàm magis congruam apponendam esse judicavit.

Num. 6. *Cumque intinxerit digitum in sanguine, asperget eo septies coram Domino contrà Velum Sanctuarii*. Priùs in ordinariâ Bibliorum Editione legebatur in casu accusativo, *in sanguinem, & eum*; nunc autem, & rectiùs quidèm

quidèm in casu Ablativo, *sanguine*, *& eo*, legitur. Quæ sanè lectio Hebraico Textui, necnon Sancti Hieronymi, & septuaginta Interpretum, atquè itèm Chaldaicæ Paraphrasi Translationi respondet.

Num. 8. *Et adipem Vituli auferet pro peccato*. Priùs in Ordinariâ Bibliorum Editione legebatur, *offerat*; Nunc verò & rectè quidem, *auferet*. Huic enim lectioni Hebraicus Textus respondet, & ità legitur in septuaginta Interpretum, atquè in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione; necnon in aliquot manuscriptis Bibliis. Quòd autem legi debeat, *auferet*, non, *offert*, ex ipsius Adipis mysticâ significatione probatur: Nam per Adipem, ut in Glossâ Ordinariâ legitur, *delectationes, & desideria significantur Carnis, quæ tamen omnia non sunt in Christum recipienda, sicut gulæ, & coitus desiderium. Hæc autem Patri obtulit, ad cujus transtulit gloriam, & nobis in exemplum protulit, ut ad Deum desideria nostra referamus*. Hæc ad verbum Glossa Ordinaria. Adeps itaquè auferendus erat in Sacrificio Vituli, qui pro peccato offerebatur Deo: *offerre* namque hoc in loco est *Sacrificare*. Infrà etiam in numero 10. legi debet, *auferetur*, non *offertur*, ut priùs legebatur. Et ità Sacra Bibliorum Congregatio in utroque loco legendum censuit.

Glossa ordinaria.

Num. 29. *Ponetque manum supèr caput Hostiæ*, *&c.* Priùs legebatur, *ponetque manus*. Nunc verò, *manum* in singulari numero juxtà Hebraicum Textum, & Græcum, ut in septuaginta Interpretum Translatione, itèm videre licet juxtà Regiam, & Complutensem Bibliorum Editionem, & juxtà utramque Editionem. In Chaldaicæ itèm Paraphrasis Translatione legitur, *manum*, in singulari numero. Eadem lectio extat in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 35. *Cremabit super Altare in incensum Domini*. Priùs legebatur: *Cremabit super Altare incensum Domini*. Nunc verò à Sacra Bibliorum Congregatione addita legitur præpositio, *in*, & rectè quidèm: quoniam verbum illud, *cremabit*, non referri debet ad incensum, sed, ut legitur in Hebraico Textu, ad Adipem Juvenci, Hirci, Capræ, & Ovis, quæ sanè animalia mactanda leguntur in hoc eodem capite, atquè offerenda Deo in Sacrificio, & Adipem ipsorum Animalium incendendum, sivè cremandum esse in Altari à Sacerdote in odorem suavitatis Domino. Hæc itaquè lectio Hebraico Textui Latinè reddito respondet, in quo ad calcem hujusce capitis post ovem mactatum, quartò loco positam, & oblatam Deo in Sacrificio, ità legitur: *Et omnem adipem ejus auferet, sicut auferri solet adeps ab ove in sacrificio pacificorum, & incendet Sacerdos ea in Altari, ut fiat Sacrificium ignitum Domino, expiabitque illum Sacerdos à peccato suo, quod commisit, & remittetur ei*. Hæc in Hebraico Textu Latinè reddito, in quo pensitanda sunt verba illa, *& incendet Sacerdos ea in Altari, ut fiat Sacrificium ignitum Domino*. Nam illud in plurali pronomen, *ea*, non potest referri ad incensum, sed ad Juvenci, Hirci, Capræ, & Ovis Adipes cremandos. In Editione autem vulgatâ fit mentio de *Vituli*, *Hirci*, *Capræ*, *Ovis*, *& Arietis* Adipibus in Sacrificio cremandis. Ideò legi debet: *Cremabit super Altare in incensum Domini*, hoc est, Adipes dictorum Animalium in odorem suavitatis Domino.

Levitici cap. 5. num. 8.

ITAUT COLLO HÆREAT.

PRiùs legebatur, *adhæreat*. Num. 19. *quia per errorem deliquit in Dominum*. Priùs legebatur, *deliquit in Domino*. Nunc verò, *in Dominum*, & quidèm rectiùs: Nam peccare in Dominum est peccare contrà Dominum, idest, contrà præceptum Domini. Ità etiam legitur in aliquot manuscriptis. Proptereà Sacra Bibliorum Congregatio hanc lectionem retinendam censuit.

Levitici cap. 6. num. 10.

IGNIS EX EODEM ALTARI ERIT.

PRiùs legebatur, *ignis in eodem Altari erit*. Nunc verò legitur, *ignis ex eodem Altari erit*. ità etiam legitur in Sancti Hieronymi Translatione juxtà Regiam, & Complutensem Bibliorum Editionem, necnon in aliquot Editionibus ordinariis, & in aliquot Bibliis manuscriptis. Hanc itaquè lectionem Sacra Bibliorum Congregatio apponendam judicavit.

Num. 16. Priùs legebatur. *Et comedet in loco Sanctuarii Tabernaculi*. Nunc autèm ità: *Et comedet in loco Sancto Atrii Tabernaculi*. Huic lectioni satis respondet Hebraicus Textus Latinè redditus in hæc verba. *In loco Sancto, in Atrio Tabernaculi Testimonii comedent illud*. In Sancti Hieronymi Translatione; *Et comedet in loco Sancto in Atrio Tabernaculi*. In Translatione autèm septuaginta Interpretum hunc in modum; *In loco Sancto, in Atrio Tabernaculi Testimonii comedent eam*. In Chaldaicæ Paraphrasis Translatione; *In loco Sancto, in Atrio Tabernaculi fœderis comedent illud*. lectionem itaquè illam, cui Hebraicus Textus Latinè redditus cum tribus illis Translationibus respondere magis videtur, apponendam esse censuit Sacra Bibliorum Congregatio, præsertìm verò, quia eadem omnino lectio extat in aliquot Bibliis manuscriptis.

Levitici cap. 7. num. 1.

HÆC QUOQUE LEX HOSTIÆ PRO DELICTO SANCTA SANCTORUM EST.

PRiùs; *Hæc quoque est lex*, *&c.* Nunc autèm verbum substantivum hoc in loco, tamquàm superfluum, sublatum fuit.

Num. 14. *Ex quibus unus pro primitiis offeretur Domino*. Priùs legebatur, *offertur*: sed non rectè: quià verbum hoc in loco non refer-

refertur ad illud, quod fieri solet, sed ad illud, quod ex Dei præcepto faciendum erat. Quæ sanè lectio septuaginta Interpretum Translationi respondere videtur, in qua legitur verbum activum, *offert*, *& adducet ab eo unum ab omnibus donis illius*. Chaldaicæ item Paraphrasis Translatio habet verbum activum futuri temporis hunc in modum; *offeretque ex eâ unum ex omni oblatione separatum coràm Domino*. Verbum denique futuri temporis passivum legitur in aliquot Bibliis manuscriptis in hanc verborum formam primo loco positum: *Ex quibus unus pro primitiis offeretur Domino*. Hanc itaquè lectionem retinendam esse judicatum fuit in Sacrâ Bibliorum Congregatione.

Num. 19. *Caro, quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni*. Priùs in quadam Bibliorum Editione legebatur, *aliquod*, nunc vero *aliquid*, juxtà vulgatam, & ordinariam Bibliorum Editionem.

Num. 35. *Hæc est unctio Aaron, & filiorum ejus in cæremoniis Domini die, quâ obtulit eos Moyses, &c.* Priùs legebatur, *in die quo*; nunc autem, *die, quâ*. In aliquot manuscriptis Bibliis legitur, *die*, *quo*; ità etiam in Sancti Hieronymi Translatione. Sed lectio in primo loco posita congruentior judicata fuit in Sacrâ Bibliorum Congregatione.

Levitici cap. 8. num. 4.

FECIT MOYSES, UT DOMINUS IMPERAVERAT.

PRiùs legebatur, *fecitque Moyses*, *&c.* Sed particula illa conjunctiva, seu copulativa, *que*, tamquàm hoc in loco superflua, è medio sublata est, ut putet intuenti, ac perpendenti congruam loquendi formam, quæ in Bibliis aliquot manuscriptis, & in Editione ordinariâ extat sinè illâ particulâ copulativâ.

Num. 22. *Obtulit, & Arietem secundum in consecratione Sacerdotum*. Priùs legebatur quartùs casus, *in consecrationem*; nunc verò sextus casus, *in consecratione*. Ità etiam legitur in aliquot Bibliis manuscriptis, & quidèm congruentèr.

Num. 28. *In odorem suavitatis, Sacrificii Domino*. Ità casus dativus, *Domino* pro genitivo, *Domini*, legitur in Sancti Hieronymi Translatione, necnon in aliquot Bibliis manuscriptis, & rectiùs quidèm: priùs enim in genitivo casu legebatur, *Domini*, juxtà ordinariam Bibliorum Editionem.

Num. 34. *Sicut, & in præsentiarum factum est, ut ritus Sacrificii compleretur*. Particula illa copulativa, *&*, legitur in Editione Bibliorum ordinariâ Glossis illustratâ, & in nonnullis Bibliis manuscriptis. Propterea copulam illam, *&*, apponendam hoc in loco censuit Sacra Bibliorum Congregatio.

Levitici cap. 9. num. 3.

TOLLITE HIRCUM PRO PECCATO; ET VITULUM, ATQUE AGNUM ANNICULOS, &c.

NOn desunt qui legant; *Agnos Anniculos*, sed mendosè: nam in singulari numero *Agnum*, & in plurali *Anniculos*, legi debet juxtà Hebraicum Textum. Sunt etiam, qui legant *Agnum Anniculum*, ut in Editione Bibliorum ordinariâ videre licet: *sed Anniculos* legendum censuit Sacra Bibliorum Congregatio, ut ly, *Anniculos*, ad utrumque, hoc est, ad Vitulum, & Agnum referatur. Ità etiam legitur in Græco Textu, atquè in aliis Bibliis manuscriptis.

Num. 7. *Cumque mactaveris hostiam Populi, ora pro eo*. Quamvis in omni Bibliorum Translatione, & in veteri vulgatâ Editione legatur, *ora pro eis*; Ex postremâ tamen Bibliorum correctione legendum cernitur, *ora pro eo*, ut ipsa oratio ad Populum in singulari numero referatur: Et ità in aliquot Bibliis manuscriptis legitur, & rectè quidèm.

Levitici cap. 10, 11, & 13. num. 22.

ET EXTENDENS MANUS AD POPULUM, BENEDIXIT EI.

PRiùs legebatur, *Et extendens manum*, nunc verò, *& extendens manus*, *&c.* Quæ sane lectio juxtà Græcum Textum, Translationi septuaginta Interpretum, & Chaldaicæ Paraphrasis Translationi respondet.

Levitici cap. 10. num. 1.

ARREPTISQUE NADAB, ET ABIU FILII AARON THURIBULIS, POSUERUNT, IGNEM, &c.

PRiùs legebatur, *imposuerunt*; nunc verò, *posuerunt*. Et ità in aliquot manuscriptis Bibliis legitur.

Num. 8. *Dixit quoquè Dominus ad Aaron, &c.* Priùs legebatur: *Dixitque Dominus &c.* nunc autem: *Dixit quoquè Dominus*; Et ità in nonnullis manuscriptis Bibliis legitur.

Num. 9. *Quando intratis in Tabernaculum Testimonii &c.* Priùs legebatur, *intrabitis* nunc autèm *intratis*; ut verbum temporis præsentis respondeat verbo præsentis temporis, *ne bibitis*.

Num. 18. *Et comedere debueritis eam in Sanctuario*. Priùs legebatur, *& comedere debueratis*; nunc verò, *debueritis*, ut hoc verbum respondeat subjunctivo illo verbo, quod paulò superiùs legitur, cum de sanguine illius non sit illatum intrà Sancta, & comedere debueritis ea in Sanctuario.

Levi-

Levitici cap. 11. num. 26.

ET QUI TETIGERIT ILLUD CONTAMINABITUR.

PRiùs legebatur: *Et quidquid tetigerit illud contaminabitur*. Nunc autem legendum est: *Et qui tetigerit illud contaminabitur*. Quæ sanè lectio respondet Græcæ Translationi septuaginta Interpretum, & Chaldaicæ Paraphrasis Translationi, Nam in Græcâ Translatione septuaginta Interpretum legitur; *omnis, qui tetigerit, &c.* Adde etiam, quòd in multis Bibliis manuscriptis legitur, *quicumque tetigeris, &c.* Ità legitur in Hebraico Textu Latinè reddito, & in Græco etiam Textu.

Levitici cap. 13. num. 12.

SIN AUTEM EFFLORUERIT DISCURRENS LEPRA IN CUTE, ET OPERUERIT OMNEM CUTEM A CAPITE USQUE AD PEDES, &C.

PRiùs legebatur: *operuerit omnem carnem*; Nunc autem legitur: *omnem cutem*. Ità legitur in Translatione septuaginta Interpretum, necnon in Hebraico Textu Latinè reddito. Hæc itèm lectio clausulæ superiori, *discurrens Lepra in cute*, satis rectè respondet.

Num. 23. Ulcus absque aspiratione, *h*, legendum esse constat, quamvis nonnulli Græcam originem sequentes, malint scribere, *hulcus*, cum aspiratione. Ulcus enim Græcè dicitur ἕλκος, Latinè hulcus. Ulcero itèm, quod est, ulcerosum facio, Græcè dicitur ἑλκόω, & Latinè hulcero. Complures tamen sine aspiratione, *ulcus*, conscribendum esse volunt. Et ita hoc in loco factum esse constat, juxtà Bibliorum Editionem Regiam, & Complutensem.

Num. 31. *Recludet eum septem diebus*; Priùs legebatur, *Recludet eos &c.* nunc verò *recludet eum &c.* juxtà Sancti Hieronymi, & septuaginta Interpretum, necnon Chaldaicæ Paraphasis Translationes. In Hebraico autem Textu Latinè reddito legitur. *Recludet Sacerdos plagam corrosionis septem diebus*. Quæ sanè lectio per plagam aliquo modo respondere videtur pronomini singularis numeri, *eum*; In Bibliis verò manuscriptis aliquot legitur pronomen singularis numeri, *eum*, & ità legendum esse constat.

Num. 36. *Non quæret ampliùs, utrùm capillus in flavum colorem sit immutatus.* Priùs legebatur, *commutatus*; nunc autem *immutatus*. Utraque lectio eundem sensum habet.

Levitici cap. 14. num. 4.

RECIPIET EI, QUI PURIFICATUR, UT OFFERAT DUOS PASSERES VIVOS PRO SE, QUIBUS VESCI LICITUM EST.

PRiùs legebatur: *quos vesci licitum est*; nunc autem, *quibus vesci licitum est*; Et rectiùs quidèm. Quamvis enim verbum *vescor*, cum accusativo constructum inveniatur in Plinii libro, in insigniorum tamen Authorum libris, nonnisi cum ablativo constructum reperitur.

Num. 27. *Contrà Dominum*. Priùs legebatur, *coràm Domino*, nunc autèm *contrà Dominum* juxtà Sancti Hieronymi Translationem, & Codices Bibliorum manuscriptos.

Num. 43. *Et pulvis erasus*. Priùs legebatur, *pulvis elatus*, nunc autem *erasus*, & rectè quidèm juxtà Hebraicum, & Græcum Textum.

Num. 49. *In purificationem ejus*. Priùs legebatur in sexto casu, *purificatione*; nunc verò, & congruentiùs quidèm, in quarto casu, *purificationem*, & ita etiam legitur in aliquot manuscriptis Bibliorum Codicibus.

Levitici cap. 15. 16. 17. num. 9.

SAGMA, SUPER QUO SEDERIT, IMMUNDUM ERIT.

ET ità legitur in Hebraico Textu, & in aliquot manuscriptis Bibliis: nam priùs legebatur, *super quo sederit*. *Sagma* verò hoc in loco sumitur pro Jumenti, vel Asini *sellâ*, sivè *strato*.

Num. 23. Ità etiam hoc in loco legendum censetur, hoc est, *omne vas, super quo illa sederit, &c.* Hæc itèm lectio Hebraico Textui, respondet.

Num. 27. *Quicumque tetigerit ea, lavabit vestimenta sua*. Hæc lectio Hebraico Textui, & Sancti Hieronymi Translationi, & Chaldaicæ itèm Paraphrasis Translationi respondet, ut in Complutensi, ac Regiâ Bibliorum Editione videre licet. Priùs enim legebatur: *Quicumque tetigerit eam*. Nunc verò legitur: *Quicumque tetigerit ea*, hoc est, omne stratum, & vas, & ad hæc omnia refertur tactus ille, non ad eam, scilicèt, mulierem, quæ patitur sanguinis fluxum, sed ad omne stratum, in quo dormierit, & ad omne vas, in quo sederit mulier ipsa, referri debet.

Num. 31. *Ut caveant immunditiam*. Hæc lectio Hebraico Textui respondet, in hoc enim textu, *immunditia*, in singulari legitur numero: olim verò in lectione ordinariâ, in plurali numero legebatur, *ut caveant immunditias*.

Levitici cap. 16. num. 10.

UT FUNDAT PRECES SUPER EO.

IN lectione ordinariâ olim legebatur, *supèr eum*; nunc verò, *supèr eo*; Et ità legitur in Bibliis manuscriptis.

Levitici cap. 17. num. 10.

QUI PEREGRINANTUR INTER EOS.

HÆc lectio Hebraico Textui, & Chaldaicæ Paraphrasis Translationi respondet; In his enim duobus locis legitur, *intèr*

intèr eos; olim autem in lectione ordinariâ legebatur, *intèr vos*, nunc autèm, *inter eos*; & ità videtur legendum esse in octavo numero ejusdem capitis, juxtà Hebraicum Textum.

Num. 16. *Quòd si non laverit vestimenta sua, & corpus, portabit iniquitatem suam.* Lotio vestimentorum, & Corporis, non disiunctivè, ut olim in Editione Bibliorum ordinariâ legebatur, sed coniunctivè legenda est, ut Sacra Bibliorum Congregatio censuit, juxtà Hebraicum Textum, necnon juxtà Græcam septuaginta Interpretum Translationem.

Levitici cap. 20. num. 20.

HOMO, SI DORMIERIT CUM MULIERE COITU SEMINIS, QUÆ SIT ANCILLA, ETIAM NUBILIS, &c.

NON desunt, qui legant, *nobilis*, & ità etiam legitur in multis Bibliorum Codicibus manuscriptis, necnon in Sàncti Hieronymi Translatione; sed in Editione Bibliorum juxtà Glossam ordinariam, interlinearem, & Glossam Nicolai Lyrani legitur, *nubilis*, & rectiùs quidem. Hæc sane lectio respondet Hebraico Textui in Latinam Linguam translato, in quo legitur, *viro addicta*; & juxtà septuaginta Interpretum Translationem, *homini custodita*, vel *homini servata*. Et his duabus Translationibus, hoc est, Hebraicæ, & Græcæ septuaginta Interpretum, respondet illa dictio, *nubilis*, quæ ad nuptum pertinet; non autèm illi dictioni, *nobilis*, quæ claritatem generis indicat. Hinc Sacra Bibliorum Congregatio hanc dictionem, *nubilis*, quæ Textui magis respondet, retinendam esse censuit.

Levitici cap. 20. num. 5.

PONAM FACIEM MEAM SUPER HOMINEM ILLUM, ET SUPER COGNATIONEM EJUS.

IN Editione Bibliorum ordinariâ Præpositio illa, *supèr*, nonnisi in primo legebatur loco; nunc verò in secundo loco addita fuit; quia dicta repetitio respondet Hebraico Textui in Latinam Linguam translato, necnon Græco, & Chaldaico juxtà septuaginta Interpretum, atquè Chaldaicæ Paraphrasis Translationi. Nam in tribus hisce Translationibus bis legitur præpositio, *contrà*, quæ superiori præpositioni respondet hunc in modum: *Ponam faciem meam contrà hominem illum, & contrà cognationem ejus*. In Hebraico enim Textu translato hæc ad verbum leguntur: *Ponam ego faciem meam contrà virum illum, & contrà cognationem ejus*. Et huic lectioni respondent aliæ duæ Translationes, præsertim verò quantùm ad hanc præpositionem, ut in Bibliis Regiis, & Complutensibus videre licet.

Num. 9. *Qui maledixerit Patri suo, aut Matri, morte moriatur: Patri, Matrique maledixit, sanguis ejus sit super eum*. Repetitio maledictionis hoc in loco posita, in omnibus Bibliorum Codicibus manuscriptis, & impressis legitur, differentèr verò. Repetitio enim in aliquot Codicibus impressis ità legitur: *Qui maledixerit Patri suo, aut Matri, sanguis ejus sit super eum*. In aliquot itèm impressis: *Patri, Matrique, qui maledixerit, sanguis ejus sit supèr eum*. Duobus etiam hisce modis legitur in Bibliis manuscriptis; atquè itèm hoc modo: *Qui Patri, Matrique maledixerit, sanguis ejus sit super eum*. Nunc verò juxtà correctionem à Sacrâ Bibliorum Congregatione præstitam ità legitur: *Qui Patri, Matrique maledixit, sanguis ejus sit super eum*. Hæc autem repetitio facta est, ad maledictionis culpam exagerandam, & Hebraico Textui in Latinam Linguam translata respondet, in quibus legitur: *Patri enim suo, & Matri suæ maledixit, sanguis ejus sit in eo*. Hæc itèm repetitio satis rectè respondet septuaginta Interpretum Translationi, & Chaldaicæ Paraphrasis quoquè Translationi, ut in Regiis, & Complutensibus Editionibus videre licet.

Levitici cap. 21. num. 2.

SUPER PATRE, ET MATRE, ET FILIA, FRATRE, QUOQUE, ET SORORE VIRGINE, &c.

IN Editione Bibliorum ordinariâ priùs hæc nomina in quarto casu legebantur, nunc autèm in sexto casu, qui respondet consanguineis, & propinquis in sexto etiàm casu ibidèm, hoc est, in eodem numero enarratis. Hæc itèm lectio quantùm ad sextum casum respondet Hebraico Textui in Latinam Linguam translato, in quo ità legitur: *Supèr Patre, & Matre sua, supèr Filio, & Filia, atquè Fratre suo*. In sexto deniquè casu hæc nomina leguntur in Translatione septuaginta Interpretum, & in Chaldaicæ Paraphrasis Translatione, atquè in aliquot Codicibus manuscriptis, & ità Sacrà Bibliorum Congregatio dicta nomina hoc in loco legenda esse censuit.

Num. 7. & 8. *Scortum, & vile prostibulum non ducent uxorem, nec eam, quæ repudiata est à marito, quia consecrati sunt Deo suo, & panes propositionis offerunt. Sint ergo Sancti, quia & ego Sanctus sum, Dominus, qui sanctifico eos*. Verba quæ in septimo, & octavo numero extant, priùs legebantur in singulari numero, nunc verò in plurali. Quæ sane lectio recta censetur, verbis in quinto, & sexto numero respondens: ibi enim est sermo de Sacerdotibus filiis Aaron, hunc in modum: *non radent caput, nec barbam, neque in carnibus suis facient incisuras. Sancti erunt Deo suo, & non polluent nomen ejus: Incensum enim Domini, & panes Dei sui offerunt, & ideò Sancti erunt*. Hæc ibi. Deindè statim sequitur Textus: *Scortum, & vile prostibulum non ducent Uxorem*, & cætera, quæ in septimo, & octavo numero sequuntur, verbis in plurali numero conscriptis, ut dictum fuit. Hanc itaquè lectionem retinendam esse censuit Sacrà Bibliorum Congregatio. In fine octavi numeri priùs legebatur: *Sanctifico eos*; nunc autem, *Sanctifico eos*; & ità

etiàm

etiàm legitur in septuaginta Interpretum Translatione.

Num. 18. *Si parvo, vel grandi, vel torto naso.* Priùs legebatur; *si, vel parvo, &c.* nunc autem, *si parvo, &c.* conjunctione disjunctivà, *vel*, è medio ablatâ, tamquàm superflua.

Num. 23. *Nec accedat ad Altare, quia maculum habet.* Priùs legebatur, *qui maculum habet*, nunc autem, *quia maculam habet*. Et ità legitur in septuaginta Interpretum Translatione, necnon in Translatione Chaldaicæ Paraphrasis, & in aliquot Codicibus Bibliorum manuscriptis.

Levitici cap. 22. num. 24.

OMNE ANIMAL, VEL CONTRITIS, VEL SECTIS, ABLATISQUE TESTICULIS EST: NON OFFERETIS DOMINO.

PRiùs in aliquot Editionibus Bibliorum ordinariis legebatur, *tonsis*; in aliquâ verò, *tusis*; sed illa est perperàm scripta: hæc autèm rectè: *tonsus* enim est participium à verbo *tondeo*, quod est auferre lanam, vel crinem: *tusus* verò est participium à verbo *tundo*, quod est *comminuere, terere, cædere, pulsare, verberare*. Participium itaquè *tonsus* à verbo tondeo derivatum, quod est auferre lanam, vel crinem, hoc in loco non convenit ullo modo: Participium autem *tusus*, à verbo *tundo, dis*, deductum rectè convenire cernitur. Quoniam verbum hoc *tundo, dis*, duplex præteritum, & duplex supinum habet, ut Diomedes insignis Grammaticus ait; hoc est, *tutudi, tusum*, ac *tunsi, tunsum*; propterea Virgilius in libro quarto Georgicorum posuit, *tunsum*, cum literâ *n*; Et Plinius in libro 31. fine literâ, *n*, tusum dixit. Sanctus verò Hieronymus hoc in loco Levitici usus est ipso participio, cum literâ *n*, in suâ Bibliorum Translatione dicens: *Omne Animal, quod vel contritis, vel tunsis, vel sectis, ablatisque testiculis est, non offeretis Domino*. Idem hujus loci participium cum literâ *n*, in aliquot Bibliis manuscriptis reperitur. Sacra denique Bibliorum Congregatio participium primo loco positum, fine literâ, *n*, retinendum censuit; quæ sanè lectio Hebraico Textui in Latinam linguam translato respondere cernitur, in quo Textu hæc ad verbum leguntur: *Et quod est compressum, aut contusum, aut evervatum, aut excisum, non offeretis Domino, nequè facietis in Terrâ vestrâ*.

Virgil. lib. 4. Georg.

Plin. lib. 31.

Levitici cap. 23. num. 14.

USQUE AD DIEM, QUA OFFERETIS EX EA DEO VESTRO.

PRiùs legebatur, *offeratis*; Nunc verò, *offeretis*, juxtà Sancti Hieronymi Translationem. Quæ sanè lectio extat etiam in aliquot Bibliis manuscriptis.

Levitici cap. 24. num. 3.

A VESPERE USQUE AD MANE.

PRiùs legebatur, *usquè in mane*; nunc autèm, *usquè ad mane*; juxtà septuaginta Interpretum Translationem. Et hæc lectio extat in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 10. *Cum viro Israelita*. Priùs legebatur, *cum viro Israelitæ*; nunc verò, cum viro *Israelita*, & rectiùs quidèm juxtà Sancti Hieronymi Translationem: Et ità legitur in aliquot Bibliis manuscriptis.

Num. 11. *Cumque blasphemasset nomen, & maledixisset ei, adductus est ad Moysen*. Priùs in Bibliis ordinariis legebatur: *Cumque blasphemasset nomen Domini*; nunc autèm vox ipsa, *Domini*, è medio sublata cernitur, quia in Hebraico Textu proptèr blasphemiam ibi enerratam reticetur illud nomen Dei ineffabile, *Jehovah*. Propterea sine additione aliquà dicitur nomen, ut per antonomasiam intelligatur nomen Domini *Tetragrammaton*, hoc est, quatuor literarum, ut ait etiam Thomas Cajetanus. In Hebraico textu in Latinam Linguam translato, hæc ad verbum leguntur. *Et blasphemavit filius mulieris Israelitidis nomen*, (Domini) *& maledixit*; Nomen illud *Jehovah* Hebraicè scriptum constat quatuor tantùm hisce literis יהוה, & ideò Græcè dicitur *Tetragrammaton*, idest quatuor literarum; sed quia Hebræi literas vocales non habent, utuntur virgulis, & punctis vice vocalium literarum, ut in libro nostro, qui *Bibliothecâ Vaticanâ* inscribitur, diffusè olim explicavimus. Hebraicè ità scribi solet יְהוָה, *Jehovah*, & dicitur ineffabile, Divinam Essentiam significans; In ipso autem nomine juxtà diversas virgulas, & diversa puncta, tria tempora, præsens, videlicèt, præteritum, & futurum repræsentantur. Hebræi verò in legendo nunquàm pronunciant, *Jehovah*, sed loco ejus legunt, *Adonai*, idest *Dominus*. Hebraico etiam Textui respondet septuaginta Interpretum Translatio, cum Chaldaicæ Paraphrasis Translatione, in quibus Translationibus vox ipsa, *Domini*, non legitur.

Num. 16. *Lapidibus opprimet eum universa multitudo*. In Bibliis ordinariis legebatur, *omnis multitudo Populi*; nunc autèm vox illa, *Populi*, è medio sublata cernitur, quia in Hebraico Textu, & Græco, atquè in aliquot Bibliis manuscriptis non extat, ut in Bibliis quoquè Regiis, & Complutensibus videre licet.

CHRONHISTORIA DE APOSTOLICO SACRARIO

NOMENCLATURAM,

Institutionem, & Instructionem, Munia itèm & seriem Sacristarum in AUGUSTINIANA FAMILIA *tercentum, & ampliùs ab hinc annis conservatam, & nunquàm interruptam comprehendens.*

PRÆFATIO.

Cic. lib. 1. de Legibus.

SICUT nulla unquàm fuit tàm barbara & effera Gens (quemadmodùm eloquentiæ Latinæ Parens, & rectè quidèm, sentit) quæ aliquam de Deo notitiam, vel solâ naturâ docente, non imbiberit; ità nec ullam fuisse crediderim Nationem, quæ certas, & proprias quasdam non habuerit cæremonias, quibus illum, quem sibi finxisset Deum, veneraretur & coleret. Id quod cum ex Græcorum, & Latinorum historiis clarissimè patet; tùm ex iis, quæ in sacrâ Scripturâ, ac præcipuè in veteri Testamento leguntur, apertè confirmatur. Veteris namquè Testamenti Patres illos sua sacrificia, suosque ritus ex divinæ legis præscripto habuisse, ac religiosissimè observasse non ignoramus. Quæ res cùm ità sit, Sole clariùs nobis apparet, quàm fidei, quàm pietati, quàm deniquè Christianæ Religioni maximè conveniat, ut pòst Messiæ, veri Dei Filii ad nos miseros Homines redimendos in hunc Mundum adventum, ea, quæ illi est Sponsa, nobis autèm Mater Ecclesia, certas, statas, & proprias habeat cæremonias, ritusque solemnes, tantò antiquis sacratiores, significantiores, & excellentiores; quantò legis servitutem (ut alia brevitatis causâ silentio prætermittam) gratiæ libertas antecellit,

Ecclesia Sponsa, & Mater.

Gratia libertatis præstantia.

Quæ sanè observationes circà Sacros Ritus si in omnibus Christiani Orbis Ecclesiis esse debent, multò magis, & multò quidèm plures coràm Romano Pontifice, qui cælestis Pontificis, & Æterni Regis, supremique, ac veri omnium Monarchæ vices gerit in Terris; quique in eâ residet Cathedrâ, quæ omnium Ecclesiarum Regula, & Mater est, atquè Magistra. Meritò itaquè Summi Pontifices non mediocrem sempèr adhibuerunt diligentiam, ut viros apùd se, cæremoniarum Ecclesiasticarum, & Sacrorum Rituum peritiâ ornatos, haberent, qui illarum Præceptores, ac Magistri dici jure, atquè esse possent. Non minori etiàm studio curarunt, ut Sacrarium

Cæremoniarũ Magistri.

rium Apostolicum tantâ vestium, indumentorum, vasorum sacrorum, ac multiplicium, pretiosissimorumque omnis generis ornamentorum Ecclesiasticorum copiâ abundaret, tantis mysteriis, necnon ministris, ac ministeriis digna. Quæ deniquè omnia, ut eâ, qua decet, veneratione tractentur, diligentissimâque custodiâ ad Sacros Ritus Ecclesiasticis cæremoniis insignitos celebrandos asservarentur, probos, ac fidos viros illis præficere accuratè studuerunt, ut ea sibi commissa fidelitèr custodirent, ac juxtà divinorum officiorum varietatem opportunè depromerent, accommodatèque præpararent, resque tandèm necessarias loco, ac tempore juxtà indigentiam subministrarent. Hi autèm viri ob hujus generis Præfecturam, quovis Prælato dignam, *Sacristæ*, nomine sunt nuncupati. Anteà igitùr quàm de hujusce Præfecturæ dignitate, ac serie Sacristarum in Ordine Eremitano Sancti Augustini tercentum & ampliùs ab hinc annis conservatâ, & numquàm interruptâ; necnon de viris omnibus, qui hac Præfecturâ in Palatio Apostolico aliquot jàm sæculis ad hanc usquè diem functi sunt, sermonem habeamus, Sacrarii & Sacristæ nomenclaturam, ac functiones aggrediemur, ut singula distinctè, atque ordinatè disposita explicentur. Propositio.

SCRIPTORUM
NOMINA,
Quæ in CHRONHISTORIA citantur.

A

Aelius Lampridius in Alexandro Severo.
Alexandri VI. Pontif. Max. Bulla.
S. Ambrosius Doctor Ecclesiæ.
Assistentium Sanctissimi D. N. Liber.
S. Augustinus Doctor Ecclesiæ.

B

Beda Venerabilis.
Blasius Cæsenas, Cærem. Mag. in Diario.
Bullæ Pontificiæ.
Burchardus Argentinas, Cærem. Mag. in Diario.

C

Cæremoniale Romanum manuscriptum.
Cæremoniale Romanum impressum.
Cæremonialia manuscripta perantiqua.
Cæremoniarum Magistri in Diariis.
Cardinalis Ostiensis.
Cicero Latinæ linguæ parens.
Concilium Toletanum.

D

Decreti, & Decretalium Libri.
Diaria recentiora, & antiqua.

F

Ferdinandus de Castiglio Historicus.
Franciscus Penia Rotæ Auditor.
Franciscus Purpuratus jurisconsultus.

G

Gregorius Magnus, Doctor Ecclesiæ.

H

Hegesippus de Hierosolymitanæ Urbis excidio Scriptor gravissimus.
Hieronymus Hispanus, cognomento Romanus; Historicus, & Chronista.
Hieronymus Seripandus Cardinalis in Chronicis Ordinis S. Augustini.

I

Jacobus Spiegelius jurisconsultus in Lexico.
Jacobus Bergomas in Supplemento Chronicorum.
Jordanus de Saxonia in Vitas Fratrum.
Jo: Antonius Flamminius Historicus.
Josephus Pamphilus in Chronicis.
Josephus Scriptor antiquitatum Judaicarum disertissimus.
Isidorus Hispalensis Episcopus.
Julii II. P. M. Bulla.

L

Laurentius Surius in Vitis Sanctorum.
Leander Albertus in Descriptione Italiæ.

M

Mauritius Tertius in Chronicis.

N

Nicolaus Lyranus.

O

Onuphrius Panvinius in Chronicis Ecclesiasticis.
Origenes Adamantius, Doctor & Scriptor insignis.

P

Papirius Massonus in Gregorio XI.
Papias, Grammaticus tempore suo clarissimus.
Paris Crassus, Cærem. Mag. in Diario.
Plinii Naturalis Historia.
Policraticus Joannis Saresberiensis.

Pomponius Mela insigni opere de situ Orbis clarissimus.
Provinciale omnium Ecclesiarum Cathedralium.
Ptolemæus Geographus clarissimus.
R
Registra Ordinis S. Augustini antiqua.
S
Spiegelius Legista in Lexico.
Suetonius Tranquillus in Augusto.
T
Timotheus Bottonus Historicus.
Toletanum Concilium.
V
Ulpianus Jurisconsultus.

POMPEII UGONII
ODE

Ad Illustrem Admodum, & Reverendissimum Patrem

D. ANGELUM ROCCAM
EPISCOPUM TAGASTENSEM, ET APOSTOLICI SACRARII PRÆFECTUM.

O Lumen ingens Ordinis Angele,
Quem mente sacrâ lux Lybiæ Pater,
Fundavit Augustinus, undè
Progenies numerosa fluxit.
Latè per oras, artibus ingens
Virtûtè fulgens nec minus aureâ,
Ecclesiæ, navi tremente,
Præsidium, columenque fidum.
Te te ille, se nunc altiùs evehit,
Felici alumno Cœtus amabilis;
Te gloriatur, quem secundo
Per Patrias properare laudes.
Gressu tuetur; non tibi desides
Labuntur horæ, non hebet otio
Erecta mens, sed perspicaces
In studiis teris usquè curas.
Ad hæc superbis æmula Regibus
Colenda nimirùm, est locuples tibi
Collecta librorum supplex
Pontificum in lare Vaticano.
Te sede in illâ nam pietas tua
Pridèm locavit, magnanimo auspice
Clemente, sacræ qui beatas
Divitias tueare gazæ.
Rectè merenti, quod decus Ordini
Sanxere justo munere Principes,
Servatque ad hoc ævi, trecentum
Perpetuâ serie per annos.
Celata sed quid gloria proficit,
Obliviosa tecta silentio,
Cùm clara tot Patrum jacerent
Nomina? tot memoranda facta?

En te

En te resurgunt jàm modò vindice
Sub lucis auras, te duce secula
Æterna vivent, quos iniquis
Obruerat tenebris vetustas.
Quos & laboris non tenuis tibi
Fuisse dicat, qui leget, abditis
Hinc indè chartis eruisse
Ingenio, vigilique curâ.
Evoluat isthac Posteritas lubens
Afri Parentis; nec tibi gratias
Referre servanti gravetur
Prisca suæ monumenta Gentis.
Tùm nupèr alto qui solio Petri
Consedit, & cui ritè dicas opus,
Te fronte respectet serenâ
Egregius pietate Princeps;
Virtute partis auctus honoribus
Exemplar ut sis, præmia navitèr
Sequi laborantes, & omnes
Ad similes animentur artes.

Ejusdem ad Eundem

EPIGRAMMA.

CLavigerum sacris, qui præsedere tuendis,
Historiæ series hæc tua ROCCA docet.
Nominaque, & servat clarorum facta virorum,
Ordo tuus per quos tòllit ad astra caput.
Te sinè Pontificum quid gratia proderat illis?
Quid gradibus variis sæpius auctus honor?
Obscura penitùs demersi nocte jacerent,
Nec sibi, nec Generi gloria magna suo.
Eruis è tenebris, scriptis tu ROCCA disertis,
Utque facis volitent cuncta per ora virum.
Principibus periere suis; te vindice vivunt,
Et famam longæ Posteritatis habent.

Ejusdem ad Eundem

EPIGRAMMA.

POntificum Æditui, quæ munera, quique labores,
Temporibus variis quique tributus honor,
Tùm tercentenis quibus hoc onus obtigit annis
Post tria Successor secula ROCCA doces.
Scriptorum intactas calamo res hauseris undè,
Undè ignota sacræ tot monumenta domus.
Mirentur non visa animis, quibus æmula Regum
Ingenii cultrix Bibliotheca tui.
Hæc, quæ perpetuis signares nomina chartis,
Historiæ hæc varias suppeditavit opes,
Inquam, cùm tantos sumptus effuderis, & cùm
Non tibi sub segni pulverulenta vacet,
Jurè tuam, meritòque legent, qui talia doctam
Laudabunt paritèr, munificamque manum.

CHRONHISTORIA DE APOSTOLICO SACRARIO.

De Sacrarii & Sacristæ nominibus.

SACRARIUM apud Ethnicos tàm pro loco, in quo Sacra reponebantur; quàm pro Lario, Sacrario, scilicèt, domestico, in quo Lares, & Dii peculiares, vel domestici in ædibus privatis colebantur; necnon pro Sacello publicè consecrato accipitur. De loco juxtà primam significationem Cicero, ut reor, Aquilæ argenteæ Catilinam domi suæ Sacrarium statuisse dicit. De Lario, hoc est, de Sacrario domestico loquitur Lampridius in Severo, dum scribit, Alexandrum Severum in Lario rem divinam matutinis horis factitasse ad effigies Deorum, in quibus habebat Apollonium, Orpheum, Abrahamum, & Christum. In secundo Lario simulacrum habebat Virgilii, & Ciceronis. Svetonius autem in Augusto non tam pro sacrorum repositorio, vel privato Lario, quàm pro Sacello publicè consecrato sumpsit, dicens: *Augustus ad capita natus bubula, ubi nunc Sacrarium habetur, aliquanto post, quàm excessit, constitutum.* Pro eodem forsàn significatu à Cicerone *Sacrarium Bonæ Deæ* nominatur.

Cic. primo, & secunda in Catilinam.
Lampr. in Alex. Severo.
Svet. in Oct. Aug.
Cic. pro T. Ann. Mil.

Sacrarii ergò nomen, sivè pro Lario in ædibus privatis apùd Ethnicos olim strui consueto, sivè pro loco Sacrato, seu Sacello; sivè pro eo Templi loco, in quo sacra reponebantur, tam apùd Scriptores profanos, quàm Ecclesiasticos in frequenti fuit usu. Ut autem multos utriusque classis Auctores brevitatis causâ posthabeam, primo prætermisso significatu, illud in medium afferam, quod Hegesippus natione Judæus (ut ait Tritthemius) ad Christi deindè fidem conversus, & Apostolorum temporibus vicinus; Vel quivis ætatis posterioris alius, de Sacrario, hoc est, de sacratissimo Templi loco, in historiis de Bello Judaico, deque Hierosolymitanæ Urbis excidio scriptum reliquit. Is enim in quinto historiarum libro, dum miserandam Civitatis, ac Templi ruinam ab Eleazaro deploratam narraret, hunc in modum locutus est: *Ubi est maxima Civitas Hierusalem, ubi decora Sion, ubi Templum mirabile, ubi secundum illud Tabernaculum, Sanctitatis Sacrarium, quo semèl in anno solus Princeps Sacerdotum solebat intrare non sinè sanguine, quem pro se offerret, & pro Populi delicto? Profanatum est à Gentibus; habitant in reliquiis Urbis qui eam destruxerunt.* Hæc Hegesippus, cujus totam sententiam recitandam censui tamquàm grandi, operoso, & penè affectato genere insignitam. Tertiam itèm significationem explicavit Ulpianus, dum quid intèr sacrum locum & Sacrarium intersit, ostendit, dicens: *Sacer locus est, locus consecratus: Sacrarium, in quo sacra reponuntur.* Hæc Ulpianus. Sacrarium itaquè à sacris nomen sibi sortitum est rebus, cujusmodi sunt variæ Sacerdotum, ac Ministrorum vestes, Reliquiæ Sanctorum, & vasa sacra, idque genus alia, quæ in eo asservantur. A Sacrario deniquè ipso, tot tantisque rebus sacris referto, cui Sacrista præest, Sacristæ nomen tractum esse, dicamus oportet.

Hegesippus lib. 5. cap. 5.
Lib. 5. cap. 55.
Ulpianus l. Sacrar. De Rerum divisione. Spiegellius.

Antiquitùs autèm Sacristam cum Ostiensi lib. 1. Summæ cap. de officio Sacristæ, censeo fuisse illum, quem Ecclesiastici viri *Cimiliarcham*, à cimilio derivatum, passim vocitabant: nàm cimilium, vel cimelium, κειμήλιον, vox Græca, significat (ut Græcam linguam callentibus placet) quod in magno pretio habetur & asservatur, veluti sunt vasa pretiosa, & sacræ reliquiæ; vel, ut alii volunt, magis propriè, & usitatè ità vocatur quod in nostra suppellectile cæteris est pretiosius; & tale, quod magnâ curâ reponi soleat. De hac voce fit mentio in Policratico, sivè de Nugis curialium, ac vestigiis Philosophorum lib. 4. cap. 4. Locus autèm, in quo res pretiosæ & in deliciis habitæ reconduntur, *Cimiliarchium*, vel *Cimeliarchium*, κειμηλιάρχιον, vocabatur, ut videre est apùd Gregorium Magnum in lib. 2. Registri ind. 11. epist. 49. hæc scribentem: *Res autem, quæ apùd eum inventæ sunt, in Cimiliarchio Ecclesiæ tuæ servare modis omnibus studebis.* In lib. etiàm 7. indict. 2. epist. 129. de Cimiliarchio ità inquit: *De sex verò centenariis, qui in Cimiliarchio, Ravennati Ecclesiæ fuerant commendati, sicùt vestra testatur epistola, ab Excellentissimo Exarcho in quotidianâ militum præfecturâ sunt mutuati, &c.* Qui autèm Cimiliarchio præerat, *Cimiliarcha*, vel *Cimeliarcha* vocitabatur: quod enim Græcè κειμηλιάρχης dicitur, latinè *supellectilis pretiosæ Custos, vel Præfectus* interpretatur. De hoc munere loquitur Panvinius in Chronico Ecclesiastico, dum de magnæ Ecclesiæ

Cimiliarcha, & Cimiliarchium quid.
Policraticus.
S. Greg. lib. 2.
Lib. 7.
Panvinius Anno Dom. 1173. & 1214.

clesiæ Cimiliarchis ad Archiepiscopatum Mediolanensem assumptis verba facit. Sunt itèm qui Cimiliarchii *Præfectum, Thesaurarium*, vel *Thesauri custodem* nominandum esse velint, ut Papias in suo Dictionario explicat. Hujus generis nomen, Cimiliarcha, ipsiusque officium erat olim curâ insignitum in Ecclesiâ Cathedrali Mediolanensi annuo reditu, & quidèm satis grandi; nunc reditu viget & curâ, sed diminutâ. Sacrista igitùr & *Cimiliarcha*, ac *Thesauri custos*, vel *Thesaurarius* olim dicebatur. Hinc est, quòd Concilii Toletani Patres, ut refertur in Decretalibus Tit. de officio Sacristæ, ad Sacristæ curam totius Thesauri Ecclesiastici custodiam pertinere volunt, cumque ut legitur dist. 25. Isidorus *Thesaurarium* vocat, ad eumque Chrismatis conficiendi, Baptisteriique ordinandi, aliarumque rerum curam pertinere ait. Alii verò à sacrâ Æde, *Æditūum*, vel *Æditimum*; & concinniori voce, *A Sacris*, vel *Sacrarii Præfectum* appellant; qui tamèn ab ipsius Libri cæremoniarum Auctore in libro 3. cap. 19. sect. 2. *Apostolici Palatii Sacrista* nuncupatur.

Lib. 1. Decretal. Tit. 26. c. 1. Perlectis Isidorus in Epist. ad Ludifredū.

Liber Cerem.

De Sacristæ Romani Pontificis officio cum dignitate conjuncto.

Omnes, qui alterius potestati subsunt, aliqua sub eodem fungentes præfectura, *Officiales* vocitantur, & sunt. Officium autèm, ut S. Ambrosius ait, *ab efficiendo* dictum, est quod quisque efficere debet, observatâ locorum, temporum, ac personarum ratione. Officialium verò alii sunt cum dignitate, sive cum prælatione sibi annexâ; alii non itèm. Officiales primæ classis (ut inferiores, qui in omni Familiâ benè institutâ esse solent, ac debent, silentio prætermittamus) sunt illi, qui ob insigne munus, quod apud Romanum Pontificem exercent, etiàm si Episcopali aut majori dignitate decorati non sint, insigni tamèn Prælaturæ habitu induti, ab aliis non Prælatis distinguuntur, è quorum numero sunt, S. R. E. Vicecamerarius, vel Urbis Prætor seù Gubernator, Auditor Cameræ, Datarius, Thesaurarius Generalis, Protonotarii Apostolici, Subdiaconi Apostolici, Auditores Rotæ sivè Cappellani Papæ, cum Magistro Sacri Palatii, Clerici Cameræ, Acolyti, Abbreviatores, Secretarii, & Referendarii, quorum aliqui ubi primùm ad sua officia assumpti sunt, pallio saltèm ad Prælaturam pertinente, pauló infrà humeros ad brachia extrahenda perforato, quod *mantellettum* Italicè appellant (Magistro Sacri Palatii excepto) induuntur, & *Prælati* nuncupantur. Alii verò insigniores ex iis, quos recensuimus, Prælati, tunicâ etiàm lineâ candidissimâ, & subtilissimâ, ab humeris ad poplites usquè fluente, infràque mantellettum gestari solitâ (quam *Rocchettum* vulgò vocant) insigniuntur. Sunt igitùr qui mantelletto saltèm, quod Prælaturæ insigne est, per Urbem incedunt decorati, & *Prælati* vocitantur. Hunc in modum Papæ Sacrista non Episcopus sese habet, qui ad officium Sacristatus assumptus, suprà mantellettum rotundo scapularum tegumento cum capitio modico, quod cucullæ seù potiùs cuculli loco, *mozzettam* vulgò appellant, vel Sanctissimi D. N. vel S. R. E. Cardinalis manu ad officium ipsum cohonestandum insigniri solet, sicùt in me factum fuisse sum expertus. E manu enim Illustrissimi, ac Reverendissimi D. Petri S. R. E. Cardinalis Aldobrandini dictum habitum unàcum Diplomate Pontificio ad Sacristatus officium pertinente suscepi, cum primùm ex merâ Clementis VIII. Pont. Max. benignitate ad hanc Præfecturam, immensâ Dei clementiâ annuente, fui evectus. Cæteri autèm ferè omnes, qui hac functi sunt Præfecturâ, tùm ad Sacristatus officium magis cohonestandum, tùm etiàm proptèr obsequium ipsum, quod à Sacristâ in re sacratissimâ faciendâ, necnon aliis in rebus circà personam Romani Pontificis præstari solet (ut infrà ex Chronicis, atquè ex historiis explicabimus) vel Episcopali vel Archiepiscopali, vel tandem Patriarchali dignitate fuerunt insigniti, Prædecessore meo cum aliis perpaucis excepto, qui ob rectum conscientiæ scrupulum talem dignitatem non semèl recusavit.

Lib. 1. Off. c. 8.

Officialium divisio.

Officiales primæ classis.

Mantellettū quid.

Officiales insigniores, & Prælati.

Rocchettum quid.

Mozzetta quid.

Card. Aldobr.

Clemens VIII

Sacristæ majori dignitate insigniti.

Quamvìs autèm id ità sit, reperio tamèn ego intèr Apostolici Sacrarii Præfectos unum, qui pòst Sacristatum susceptum, Abbas Sancti Sebastiani, sicùt suo plenissimè explicabitur loco, creatus fuit, cujus dignitas in coronatione Summi Pontificis Episcopos omnes præcedit: qua profectò eminentiâ cæteri Urbis Abbates potiri solent. Hùc accedit quòd Sacrarii Pontificii Præfecti non solùm Confessarii Papæ, sed Pœnitentiarii, & Bibliothecarii Apostolici esse solebant, & ad Sixti IV. usquè tempora officio Bibliothecarii functi sunt, sicùt id in Catalogo Sacristarum ostendemus. Hiscè itaquè de rebus omnibus Apostolici Sacrarii Præfecturam tùm ob solam Sacristatus curam sibi commissam, tùm etiàm ob suas ipsius varias, & quidèm honestissimas functiones, quas infrà recensebimus, dignitatem quandam sibi annexam habere ratio ipsa persuadet: nàm Bibliothecarii Romani Pontificis nonnisi in aliquâ dignitate constituti creari olim solebant, ut nostrâ fit tempestate: nàm semper alicui ex S. R. E. Cardinalibus Bibliotheca Vaticana committi solet. Adde etiàm quòd Sacrarii Pontificii Præfectus munia Parochi exercet, sicut ex ipso Viatico Sacrosancto, quod in Cappellâ Pontificiâ perpetuò custodiendum curat; necnon ex aliis functionibus ad Sacristam pertinentibus, apertè constat, ut infrà videre licet. Quod sanè officium tùm ob ipsas res, quæ ab eo administrantur; tùm quia circà personam Papæ præstantur, quandam suo quodam jure præsefert dignitatem: Sicùt enim Rotæ Auditores, juris utriusque Doctores peritissimi, & *Cappellani Papæ* vocitati, cæteros Cappellanos, quicunque illi sint, dignitate Prælaturæ antecellunt; ità & Sacristatus Apostolicus cæterorum Sacrista-rum,

Lib. 1. cærem. sect. 2. cap. 2.

Officia olim Apostolici Sacristæ.

Papæ Sacrista Parochus.

Rotæ Auditores.

rum, & Parochorum officia longè præstat, dictis de caussis intèr Prælatos lato sub vocabulo comprehensos adnumeratus. Sunt itèm in Cappellâ Acolyti, & Subdiaconi Apostolici, qui etsi Prælati non sunt, officiis absolutè sumptis; in Cappellâ tamèn Pontificiâ, quatenùs Papæ Ministri, Prælaturæ nomen retinent, ac vestitum, cappâ, & rocchetto utentes. Ità pari, vel potiùs præstantiori ratione Papæ Sacrista est: quia quamvis cæteri Ecclesiarum Sacristæ Prælati non sint, Sacrista tamèn Papæ, quatenùs Apostolici Sacrarii Præfectus, & Parochi munia exercens, Sacramentaque subministrare consuetus, aliquo Prælaturæ nomine potitur, & habitu.

Confirmatio per exemplũ Protonotariatus.

Quòd autèm Sacristatus officium, & alia munia, quæ publicè in præclarum Apostolicæ Sedis obsequium exercentur, dignitatem sibi quandam, aut Prælaturam sortiantur, unum ex multis aliis exemplum de Protonotariatu in medium afferam. Nàm Protonotarii, quatenùs Apostolicæ Sedis Notarii, *Protonotarii Apostolici*, hoc est, Apostolicæ Sedis Notarii, omnium scilicèt Notariorum primi, ad supremum officii statum insinuandum vocitantur, & sunt, habitu, & nomine Prælaturæ, ac privilegiis insigniti. Istùcipsum de Sacristatus Apostolici habitu, ac dignitate juxtà officii naturam censendum, & affirmandum videtur.

Sacristatus dignitas ex p. 1. Decreti.

Adde etiàm, quòd ab Isidoro Hispalensi Sacristatus intèr dignitates recensetur, ut videre est in primâ Decreti parte distinct. 25. cap. 1. *Perlectis*, ubi Glossa dum Isidori verba interpretatur, hunc ait in modum: *Quatuor dignitates debent esse sub Episcopo in Ecclesia majori*, hoc est, *Archidiaconus*, *Archipresbyter*, *Primicerius* [*Præfectus videlicèt Scholæ Cantorum*] *& Thesaurarius*. Hæc ibi ex Isidoro Hispalensi, qui suâ in epistolâ satis longâ ad Ludifredum scriptâ dictas dignitates, earumdemque munia nominatim enarrat. Per Thesaurarium verò nonnisi Sacristam communi omnium consensu intelligendum esse Legistæ omnes affirmant, tùm ex dicto capite, *Perlectis*; tùm etiàm ex cap. De officio Sacristæ lib. 1. Decretalium tit. 26. cap. 1. in quo Sacrista, *Thesaurarius*, vel *Thesauri Ecclesiastici Custos* nuncupatur. Cùm itaquè Sacristatus officium in Ecclesiâ Cathedrali, sivè Episcopali intèr dignitates connumeretur, multò magis idèm officium dignitatem esse omninò dicamus oportet, dùm sub Romano Pontifice, qui est totius Ecclesiæ caput, exercetur; atquè ab ipsomet Sacristâ non solùm Chrisma juxtà curam ab Isidoro Hispalensi dictâ in epistolâ ei præscriptam, sed Oleum itèm sanctum, & Oleum infirmorum in Apostolico Sacrario conservantur, & pro rerum indigentiâ subministrantur.

Onuphr. Panuin.

Lib. 1. Decretal.

Hac de causâ Sanctissimi D. N. Sacrista ubique locorum utitur mantelletto, à Romanis Pontificibus in signum Prælaturæ dari consueto, quod Subdiaconis, & Acolytis concessum esse non videmus. Hi enim per Urbem incedentes mantelletto non utuntur, quamvis ipsi Subdiaconi suprà Auditores Rotæ, suprà Clericos Cameræ, suprà Acolytos, suprà Abbreviatores, & suprà Secretarios; Acolyti verò intèr Ministros Ecclesiasticos Altari deservientes postremi, suprà Abbreviatores, & Secretarios locum in Cappella tenere soleant. De Referendariis, qui etiàm sunt Prælati, mentionem haùd facio, quippè qui Cappellis non intersunt, quia in eis locum non habent.

Facultas benedicendi.

De Apostolici Sacristatus Prælaturâ efficit itèm argumentum non obscurum facultas illa benedicendi tam ornamenta Altaris, quàm indumenta sacra, sivè, ut ajunt, paramenta tàm Levitica, quàm Sacerdotalia, necnon Corporalia, & cætera omnia ad usum sacrum pertinentia, in quibus Chrisma non adhibetur, à Summo Pontifice per Diploma ipsi Sacristæ dari consueta: quæ sanè benedicendi facultas nonnisi Prælato concedenda censetur. Hac itèm Prælaturæ, ac sacræ Theologiæ ratione Apostolici Sacrarii Præfectus ex sui Sacristatus officio ubi primùm ad Sacrarii Pontificii Præfecturàm assumptus est, Theologorum Collegio pro Theologis Doctoribus Romæ creandis instituto cooptatur; & sacrorum Rituum Congregationi, quæ intèr aliquot S. R. E. Cardinales habetur, interesse solet. Hæc de Sacristæ Romani Pontificis officio cum dignitate conjuncto.

Collegium Theologorũ.

Congregatio sacrorum Rituum.

De Sacristæ Romani Pontificis functionibus.

Sacristæ cura in Missis Papæ, tam solemni, quàm privata, & in omnibus Cappellis.

Sacristæ Pontificii functiones frequentes, & multæ sunt, eòque digniores, quòd omnes ferè circà personam Papæ, rem præsertim Sacram facientis, præstantur: ministerium namque suum Apostolici Sacrarii Præfectus tam in Cappella, quàm dicunt *secretam*; quàm etiàm in omnibus, & singulis sivè Missis, sivè Vesperis, seù Matutinis in Cappellâ publicâ, vel ubi Papa voluerit per S. R. E. Cardinales, vel per Prælatos alios celebrandis exhibere solet: Summumque Pontificem, privatim rem divinam facere volentem, vestes Sacras induere, & exuere sempèr consuevit, ut in Codice Sacrarii Pontificii legitur; eique in Missâ assistit, respondet, & ministrat lumen candelæ, & omnia dicenda ostendit. Ex duabus intereà Hostiis unam (antequàm fiat oblatio) è manu Papæ acceptam prægustat, & comedit. Quod etiàm de vino, & aquâ facit in cratèram, seu Pàteram argenteam, & auratam per Cappellanum intimum ex ampullis effusis bibens. Idem quoquè, Papa solemnitèr celebrante, fit, S. R. E. Cardinale Diacono coram Papa dicta omnia eidem Sacristæ præbente: sed in hac solemni Missâ ex tribus Hostiis non consecratis duæ à Sacrista è manu ejusdem Cardinalis antè oblationem acceptæ prægustantur, & comeduntur, ut fusiùs in Commentario nostro de Ritu Missæ hujus dictum fuit. Auctor libri Cæremoniarum post multa, quæ ad Sacrarii Pontificii Præfecti officium pertinent, ait hunc in modum: *Sacrista debet sempèr interesse, quandò Pontifex celebrat, sivè*

Missa Papæ privata.

Missa Papæ solemnis lib. Cæremon. 2. cap. 14.

Lib. 3. sect. 2. cap. 18.

sivè publicè, sivè privatìm, & ministrarè opportuna. Hæc ibi. Nec unquàm Summus Pontifex ob quascunque causas, quæ plures esse possunt, indumento aliquo Sacro vestitur, nisi Sacristà saltèm ministrante.

Stola Papæ imponenda.

Si quandò stola Summo Pontifici imponenda sit (ut in multis functionibus fieri solet, & frequentissimè quidèm) eam, nullo præsente Cardinale, collo ejus imponere consuevit Sacrista, qui nihilominus sempèr adesse debet, ut vel porrigat Cardinali, vel Papę ipsemet imponat, si Cardinalis non adsit. Istùcipsum fieri sempèr consuevit de aspersorio in vase aquæ benedictæ tincto, Papâ Sacellum privatum, vel Ecclesiam aliquam ingrediente, ut in Codice Sacrarii Pontificii legitur.

Aspersorium.

Sacristæ cura Missam Papa privatìm audiente.

Missam etiàm Papâ privatìm audiente, Sacristâ, si Cardinalis non adsit, libro Missali accepto, Evangelium jam lectum exosculandum Papæ offert; ità quoquè suo tempore pacis Instrumentum, quam *Pacem* vocant, ei osculandum porrigit. Cæremoniæ in omnibus functionibus observandæ, dicto in codice explicantur.

Missarum distributio lib. 3. cæremon. sect. 2. cap. 18.

Distributio deniquè Missarum omnium, quæ à Cardinalibus solemnitèr celebrantur, ad Sacrarii Apostolici Præfectum pertinet, ipsâ tamèn distributione, quæ ab eo excogitata fuit atquè conscripta, Cardinali, qui primùm intèr Cardinales Presbyteros locum tenet, ostensa. Distributio itèm Missarum, quas Prælati Assistentes in Sacello Pontificio celebrant; necnon Cappellarum omnium denunciationes, vel intimationes per Cursores promulgari solitæ, ad eundem Sacristam pertinent.

Sacrosanctũ Viatic. perpetuò in Cappella custoditur lib. 3. cærem. sect. 2. cap. 18.

Papæ itèm Sacrista Sacrosanctum Christi Corpus in Hostia Magnâ, quanta est, quæ à Celebrante sumitur, in Cappella majori, quam *Sixtinam* vocant; vel alibi, si Papa aliò commorandi causâ se se conferat, toto anno pro ejus Viatico asservandum diligentèr curat: ipsamque Hostiam de septimo in septimum diem mutari solitam, ad Romanum Pontificem in mortis Articulo constitutum, Sacrista; tanquàm Parochus, deferre solet: nàm quotidiè dictâ in Cappellâ erudito, ac suavi Musicorum concentu cantatur Missa, immaculataque Hostia in pyxide argenteâ, sed auratâ, intrà tabernaculum decentissimum, quamvis nunquàm tanto Habitatore dignum, custoditur; perpetuòque antè Altare pendent hinc, & indè lampades ex ære montano, aut orichalco duæ accensæ, in quibus lumen non oleo, sed cerâ nutritur: cujus rei curatio Clericorum officio annexa est. Sacrista verò tùm monendo, tùm jubendo, & efficiendo studet, ut circà tantùm Sacramentum omnia juxtà Patrum decreta, & quanto majori studio fieri potest, fidelitèr, mundè, perpolitè, atquè honorificè perficiantur.

Sacristæ cura in itinere Romanorum Pontificum lib. 1. cærem. sect. 1. cap. 1.

Si quandò Romanus Pontifex longum iter sit confecturus, toto solemnitèr deferendi Sanctissimum Christi Corpus, universique comitatus, & equitatus cura ei ex officio Sacristatus (ut baculus, jurisdictionis insigne, in itinere ab ipso gestari solitus, ostendit) demandatur. In illo autèm comitatu (prætèr milites tàm pedestres, quàm Equestres, Officialesque plurimos cum universo Cantorum Papæ Collegio; prætèr itèm Papæ Cubicularios, viros nobiles, titulisque decoratos, sacrisque initiatos, & Sacellarios) multi, vel Episcopali, vel Archiepiscopali, ac tandèm Patriarchali dignitate, insigniti adscribi solent, sicùt in profectione ab Urbe Roma, Ferrariam usquè, Anno salutis nostræ MDXCVIII. factum esse constat. Quæ sanè omnia in Commentario nostro jam impresso, tàm delineationibus ære incisis, quàm verbis, & fusissimè quidèm, conscripta videre licet.

Sacristæ cura perpetua lib. 1. cæremon. sect. 15. cap. 2.

Sacrista igitùr, tanquàm Parochus, à Sacris Romano Pontifici sempèr esse solet, sive sano, sivè ægroto, sivè etiàm Deo Spiritum reddenti pro Sacramentis Ecclesiæ ministrandis; sinè cujus ministerio, nec etiàm sepulturæ mandatur. Prætereà instàr Parochi, ac juxtà curam ab Isidori Hispalensi præscriptam, ut videre est in prima Decreti parte; Dist. 26 cap. 1 non solùm Chrisma, sed Oleum Sanctum, & Oleum infirmorum conficienda curat, & in Apostolico Sacrario conservat, eaque pro rerum indigentiâ loco, ac tempore subministrat.

Sacristæ functiones in Conclavi lib. 3. cærem. sect. 2. cap. 18.

Introducitur deniquè in Conclave, ubi pro novo Pontifice eligendo, quotidiè, universo S. R. E. Cardinalium Collegio præsente, rem sacram, facit, & pro electo secundùm morem vestiendo, nova secum desert, custoditque indumenta. Ecclesiæ itèm Sacramenta juxtà Cardinalium, & Conclavistarum indigentiam, in Conclavi administrat, necnon alias ad res, & quidèm gravissimas, nonnunquàm, proùt occasio se se offert, adhibetur, quippe qui primùm Conclavistarum tenet locum. Lib. 3. cærem. sect. 2. cap. 18. Hæc brevitèr de Sacristæ functionibus, quæ in libro Apostolici Sacrarii absolutiùs tractantur, & explicantur.

De Sacristæ habitu in Cappellâ, & foris.

Tametsi de Sacristæ habitu nonnihil diximus, dum de ejus officio, ac dignitate verba fecimus; hoc tamèn loco de re eadem fusiùs loquendum censeo, ut quæ dicenda supersunt, omnia tùm ob varias functiones, tùm etiàm ob alias dignitates, quibus Apostolici Sacrarii Præfecti insigniri consueverunt, explicentur.

Sacrista non Episcopus extrà Divina Officia eodem induitur habitu, quem Regulares Episcopi ferre solent, prætèr Pilei, seù Galeri chordulas, aut funiculos: horum enim viridis, illius verò nigri coloris esse debent, qualibus Protonotarii utuntur. Vestes igitùr Sacristæ extrà Divina Officia sunt nigri coloris hunc in modum: Inferior sivè interior tunica [quam vulgò *subtaneam* vocant] ab anteriori parte usquè ad talos, vel ad connexum usquè pedis; à posteriori autèm ad terram usquè demissa, cinguloque coriaceo,

Sacristæ habitus.

nigro

nigro itèm, succincta: Superior vestis, inferiori amplior, sed brevior, ad mensuram pallioli Episcoporum [quod *mantellettum* Italicè vocant] & scapularum tegumentum cum capitio rotundum [quod *mozzettam* passim appellant] esse debent. Sacristæ omnes, non Episcopi, vestibus hisce indui consueverunt, ut in libro Sacrarii Pontificii legitur. Has itèm vestes nostrâ tempestate gestasse vidimus Fratrem Egidium Pisaurensem, vivente adhùc Sacristâ, Fratre Joanne Jacobo Barbâ Neapolitano, sed tamèn absente, cui ad Concilium Tridentinum misso, datus à Pio IV. fuerat in coadiutorem; necnon Fratrem Josephum Pamphilum Veronensem, antequàm hic Signinæ, ille verò Nepesinæ Ecclesiæ Episcopi crearentur. Hunc eundem habitum gestavit Frater Augustinus Fivizanius Prædecessor meus. Quamvis enim hic aliquandiù, nescio quonam consilio ductus, mozzettam intrà mantellettum, capitio, vel caputio ejus tantum extrà mantellettum apparente, gestarit; Gregorius tamen XIV. Anno à Mundo Redempto MDXCI. in die Sanctis Apostolis Petro, & Paulo consecratâ, eam suis manibus suprà mantellettum gestandam Sacristæ Prædecessori meo restituit, ut ipsemet Fivizanius in Codice Sacrarii Apostolici manu id suâ scriptum reliquit.

Sacrista ad Concilium Trid. missus.

Gregor. XIV.

Adde etiàm quòd tempore Sixti V. in Sacrorum Rituum Congregatione, quæ *Cæremoniarum* olim dicebatur, decretum fuit, ut Papæ Sacrista mozzettam suprà mantellettum gestaret, uti Secretarius in libro Congregationis id adnotavit. Hinc Gregorius XIV. qui eo tempore dictæ Congregationi, dum Cardinalis foret, intererat, mozzettam suprà mantellettum gestandam suis manibus meo reddidit Prædecessori, sicùt nupèr dictum fuit: mozzetta enim est proprius Prælatorum Regularium habitus, loco caputii, seù pro scapularum tegumento, quo Fratres, & Monachi utuntur. Id quod ex eo in primis manifestum profectò fit, quòd Episcopi, Archiepiscopi, & Patriarchæ non regulares mozzettâ nonnisi in suâ ipsorum Diœcesi, vel Provinciâ uti possunt; Episcopi autèm, & alii Prælati regulares ubique locorum eâ uti solent, ac debent cucullæ, vel potiùs, ac rectiùs quidèm, cuculli aut caputii loco. Prætereà, sicùt Rocchettum, Episcoporum non Regularium propriùs est habitus; non tamèn ab iis tantum, sed ab aliis itèm Prælatis, hoc est Subdiaconis Apostolicis, Auditoribus Rotæ, Clericis Cameræ, Acolytis, ac cæteris Prælatis, quos Sacristæ omnes præcesserunt, sempèr in Cappellâ deferri solet; ità mozzetta non solùm ab Episcopis regularibus, sed ab aliis itèm Prælatis Religiosis gestatur caputii loco: immò eâ non solùm Abbates tam benedicti, quam non benedicti, atquè Commendatarii Regulares, sed illi etiàm, qui in Romana Curiâ *Fratres plumbi*, seu *Bullarum plumbatores* nuncupabantur, & ad Sixti V. usquè tempora viguerunt, uti sempèr consuevere. Hæc de proprio, usitatoque Sacristæ habitu extrà Cappellam gestari solito.

Congregationis Decretū.

Prælatorum regularium habitus proprius.

Prælatorum non regulariū proprius habitus.

Quandò autèm Sacrista Divinis Officiis, quibus adsit Papa, interesse debet, si non sit Episcopus, amictum cappæ loco, & superpelliceum sese induit: in Missis Papæ privatis ministrans, superpelliceo solo induitur. Absente Pontifice, sessurus apùd Prælatos in Cappellâ, nihil superinduit. Si autèm Sacrista sit Episcopus, in Cappella, præsente Papâ, utitur cappâ cum pellibus nigris sedens intèr Assistentes juxtà suæ antiquitatis ordinem. Absente etiam Papâ, si Sacrista sit Episcopus, utitur itèm cappâ, si cùm cæteris Episcopis in Cappellâ sedere voluerit. Diebus deniquè illis, in quibus Cardinales, & Prælati Episcopi, & id genus alii Sacris utuntur indumentis, etiàm ipse pluviali suprà superpelliceum, & mitrâ decoratur: Si autèm non sit Episcopus, non pluviali, sed superpelliceo, & amictu uti consuevit; tunc verò pòst omnes pluviali, & casulâ indutos tenere consuevit locum, ne solus ipse amictu solo, ac superpelliceo indutus ad candelam, & ad palmam suscipiendam incedere videatur. Hæc de habitu Sacristæ in Cappellâ, & foris, ut de loco ejusdem sermonem habeamus.

Sacristæ habitus, & locus in Cappella.

Lib. 3. cærem. sect. 3. cap. 1.

De loco Sacristæ in Cappellâ, & foris.

Sacrista Episcopali, vel majori dignitate insignitus, quandò Papa Divinis Officiis interest, tenet locum in Cappellâ intèr Prælatos Assistentes juxtà gradum, & antiquitatem suæ promotionis: nàm ex Officii sui naturâ seù privilegio, absquè eo quòd vocetur more aliorum Assistentium, pro Assistente habetur; & proptereà in ordine suo celebrat, & servit Papæ in Cappella, Assistentiumque honoribus, privilegiis, & immunitatibus potiri solet. Absente autèm Papâ, sedet intèr Prælatos, tenetque locum suæ dignitati, & antiquitati congruentem, nullâ Assistentiæ habitâ ratione. Sacrista verò non Episcopus, absente Papâ, in Cappella sedet immediatè pòst ultimum Episcopum, vel post Abbatem mitratum, si adsit: præsente autèm Papâ, ad nostra usquè tempora locum mox pòst ultimum Prælatum, sivè Episcopum Assistentem habere consuevit, quippè qui, ut in libro Assistentium legitur, *Assistens* saltèm *de Mitra* nuncupatur, cum in Cappella Papæ Mitram subministret Auditorum Rotæ Decano, qui eam Papæ imponendam ad Cardinalem Diaconum Assistentem defert. Hinc Sacrista cum ultimo Prælato Assistente cuncta sempèr in Missis ab Assistentibus dicenda prosequutus est, ab eoque osculum pacis accipere sempèr consuevit; ipse autèm Sacrista nulli alteri dare consuevit pacem, nec sibi proximo à sinistris, qui sempèr est cubiculi Papæ Præfectus. Is enim, & qui ei ex illâ parte succedunt, sub alio ordine pacem accipiunt, eamque sibi invicem communicat. In accessu ad pedes Papæ pro candela, pro cineribus, & pro palma; Ego, qui eandem ob causam, superiori capite assignatam, nunquàm usus sum pluviali, ultimum pœnitentiarium

Sacrista Assistens Papæ.

Assistentium liber.

tiarium sequutus fui, ne me, pluviali, vel casulâ indutis, immiscerem. In officio feriæ sextæ majoris hebdomadæ adoravi Crucem, vel cum ultimo Prælato, seù Episcopo non Assistente ad illius sinistram, vel cum duobus ultimis ad sinistram itèm illorum. Prædecessores autèm mei non Episcopi adoraverunt Crucem, vel cum ultimo Episcopo ad ejus sinistram, vel cum antiquiori Protonotario ad illius dexteram, ut infrà ostendetur. Lib.3. cap.18. & 19. sect.1. Hinc cæremoniarum libri Auctor libro tertio, in quo sermonem habet de officio cujuscunque in Cappellà servientis, post Sermonem de Officio Prælatorum Assistentium, statim subdit caput 18. quod est de Officio Sacristæ; & in 19. nullà mentione de Sacristà non Episcopo factà, subjungit de Protonotariis; quod sequuntur quæ de Subdiaconis; his subnectit, quæ de Auditoribus; deinceps loquitur de Sacri Palitii Magistro; mox de Clericis Cameræ, de Acolytis, de Cubiculariis secretis, & postremò de Secretariis, & Advocatis.

Quòd autèm Sacristæ non Episcopi in Ferià sextà Parasceves adoraverint Crucem cum ultimo Episcopo, aut cum antiquiori Protonotario; tàm ad candelam, quàm ad palmam è manu Papæ accipiendam post ultimum Paramentis indutum iuerint, ex Diariis, quæ Magistri Cæremoniarum conscripserunt, videre licet.

Tempore ALEXANDRI VI.

Anno Dom. MDI.

Joannes Burchardus Argentinas, cæremoniarum Magister, tempore Alexandri VI. Anno Dom. 1501. die 28. Novembris de Fratre Augustino Castellano Sacrista, qui nunquàm fuit Episcopus, hæc in suo scripsit Diario: *Hoc mane Frater Augustinus de Castello Professus Ordinis S. Augustini, Confessor Papæ, & Pœnitentiarius Basilicæ S. Petri, novus Sacrista Cappellæ, Papæ incepit servire in officio hujusmodi Sacristæ, & habuit locum ultimum intèr Assistentes, hoc est, stetit pòst ultimum Prælatum Papæ Assistentem.* MDII. *Anno autèm Dom.* 1502. *de adoratione Crucis in die Parasceves hoc de Sacrista eodem, non Episcopo, scriptum reliquit: Pòst omnes Episcopos adoraverunt Frater Augustinus Sacrista Cappellæ, & Confessor Papæ à dextris; & Protonotorius,* Oratores. *Orator Ducis Ferrariensis à sinistris, simul; & pòst eos, Oratores Laici Venetiarum, & ejusdem Ducis Ferrariensis.* Hæc in Diariorum tertio Burchardi Tomo, qui penès Paulum Alaleonem primum cæremoniarum Magistrum, & Joannem Paulum Mucantium, nunc tertium cæremoniarum Magistrum, necnon penès alios permultos asservatur. Adde etiàm quòd si Sacrista ille fuisset Episcopus, non post ultimum Episcopum cum Protonotario, sed cum Episcopis Assistentibus Crucem adorasset; sempèr Sacrista semper Assistens Papæ. enim Sacrista Episcopus, fuit Assistens: Assistentes autèm in Cappella, præsente Papà, omnes alios Episcopos, & Archiepiscopos non Assistentes præcedunt. Ex hujusce rei testimonio planum profectò fit, Sacristam non Episcopum habuisse locum post ultimum Episcopum in adoratione Crucis; in distributione autem candelarum, & palmarum, & in cæteris actionibus Cappellæ pòst ultimum paramentis indutum, eandem ob causam nupèr assignatam. Cùm autem antiquiora exempla ob Diariorum, ut sic dixerim, carentiam, in medium afferri non queant; ea, quæ de meo Prædecessore, Episcopali dignitate nunquàm insignito, in Diariis fuerunt adnotata, subiiciemus.

Tempore GREGORII XIII.

Anno Dom. MDLXXIV.

Frater Augustinus Fivizanius Sacrista, & Papæ Confessarius die 4. Aprilis in Dominicà Palmarum ministerium suum in Cappella exercere cœpit, ut ait Franciscus Mucantius olim cæremoniarum Magister in primo Diariorum Tomo, nullamque de loco Sacristæ nec de palmà mentionem fecit, vel quia Sacrista ad palmam suscipiendam non ivit, vel quia id ob incuriam prætermissum fuit.

Anno Dom. MDLXXVII.

F. Augustinus Fivizanius, Papæ Sacrista in die Parasceves Crucem adoravit cum ultimo Episcopo, ad ejus sinistram, ut ipsemet Episcopus, Marianus Perbenedictus, nunc S. R. E. Cardinalis, *de Camerino* nuncupatus, à Sixto V. sanctæ recordationis Cardinalitià dignitate insignitus, hac de re testatur: cujus luculentissimum Testimonium, & quidèm autographum, in Sacrario Pontificio, præsertim verò in Bibliothecà Angelicà asservatur.

Anno Dom. MDLXXXI.

Idem Frater Augustinus in ferià sextà Parasceves adoravit Crucem cum ultimo Episcopo ad ejus sinistram. Hæc ex eodem Francisco Mucantio cæremoniarum Magistro Tom.2. Diar. fol.166.

Anno Dom. MDLXXXIII.

Idem Sacrista post ultimum pœnitentiarium Cineres accepit. Hæc ex eodem Mucantio Tom. 2. Diar. fol. 248. & ex Paulo Alaleone cæremoniarum Magistro in Diario.

Anno Dom. MDLXXXIII.

In die Cinerum R. D. Sacrista habuit Cineres post Pœnitentiarios casulis indutos antè Excellentissimum Ducem Soræ.

Palmam habuit antè Marchionem Vasti, & Ducem Soræ.

Anno Dom. MDLXXXIV.

In die Purificationis Sacrista Papæ habuit candelam immediatè post Pœnitentiarios casulis indutos. Hæc Paulus Alaleo cæremoniarum Magister in suo Diario.

Tempo-

Tempore Sixti V.

Anno Dom. MDXC.

Idem Sacrista in die Purificationis B.M. semper Virginis, ut idem Mucantius in tertio Diariorum Tomo adnotavit, immediatè post Protonotarios candelam suscepit ob aliquod fortasse impedimentum ab officio subministratum.

Tempore Gregorii XIV.

Anno Dom. MDXCI.

Idem Sacrista in Dominicâ Palmarum, quæ fuit septima Aprilis dies, immediatè post Prælatos indumentis Ecclesiasticis insignitos palmam suscepit, ut Paulus Alaleo primus cæremoniarum Magister, & Joannes Paulus Mucantius tertius cæremoniarum Magister, scriptum in Diariis reliquerunt.

Eodem anno in die Parasceves, duodecimâ Aprilis die, immediatè post Episcopos, Absente Papâ, Crucem adoravit, ut iidem cæremoniarum Magistri scriptum in Diariis reliquerunt.

Tempore Clementis VIII.

Anno Dom. MDXCII.

Idem Sacrista in Dominicâ Palmarum immediatè post Pœnitentiarios casulis indutos, antè Gubernatorem, Auditorem Cameræ, Oratores, & Protonotarios palmam suscepit, ut iidem cæremoniarum Magistri in Diariis adnotarunt.

Eodem anno in die Parasceves, quæ fuit 27. Martii dies, absente Papâ, Crucem immediatè post Episcopos cum unico Protonotario adoravit.

Anno Dom. MDXCIII.

Idem Sacrista in die Purificationis B.M. semper Virginis, antè Pœnitentiarios casulis indutos candelam suscepit; Bavariæ namque Ducis filius, qui post Episcopos Assistentes in Cappellâ locum tenuit, post ultimum Assistentem pluviali indutum, candelam accepit, rocchetto & superpelliceo insignitus, quem Sacrista ob indumenti congruentiam, amictu & superpelliceo indutus immediatè sequutus fuit, quem sequuti sunt Pœnitentiarii casulis induti, deindè Protonotarii. Hæc iidem sacrarum cæremoniarum Magistri in Diariis adnotarunt.

Bavariæ Ducis filius.

Eodem anno, ut iidem sacrarum cæremoniarum Magistri in Diariis adnotarunt, in die Cinerum, quæ fuit tertia Martii dies, immediatè post Pœnitentiarios casulis indutos, idem Sacrista cinerem suscepit, antè scilicèt Oratores, Auditorem Cameræ, Thesaurarium, Protonotarios, Subdiaconos Apostolicos, Auditores Rotæ; & cæteros, qui ordine sequuntur.

Anno Dom. MDXCV. MDXCVI. MDXCVII. &c.

F. Angelus Rocca, Papæ Sacrista, primo sui officii anno, in Dominicâ Palmarum, quæ fuit 19. Martii dies, immediatè post Pœnitentiarios casulis indutos palmam suscepit, antè scilicèt Oratores, Auditorem Cameræ, Thesaurarium, Protonotarios, Subdiaconos Apostolicos, & Auditores Rotæ, atquè cæteros, qui ordine sequuntur, sicùt iidem sacrarum cæremoniarum Magistri in Diariis scriptum reliquerunt. Eundem itèm locum in distributione candelarum, & in sacris Cineribus suscipiendis tenuit; in die autèm Parasceves vel cum ultimo Episcopo, vel cum duobus ultimis Crucem adoravit, quandò talem adivit locum. Quem sanè ordinem F. Augustinus Fivizanius, Sacrarii Præfectus, viginti annorum spatio, duabus illis vicibus, quas nupèr commemoravimus, ob causas assignatas exceptis, persequutus est sempèr, sicut hac de re Paulus Alaleo, Guido Ascanius Prævostius, & Joannes Paulus Mucantius sacrarum cæremoniarum Magistri, tam scriptis, quàm vivâ voce testantur.

In equitatibus itèm, dum Principum legati, seù Oratores Urbem primâ vice ingredientes excipiuntur; & S. R. E. Cardinales defuncti ad Ecclesiam sepeliendi deferuntur, Papæ Sacrista, non Episcopus, suprà omnes Prælatos non mitratos, vel cum ultimo Assistente, vel cum ultimo Episcopo non assistente, equitare consuevit, sicùt hac de re multa extant Testimonia scriptis mandata, quæ in Bibliothecâ Angelicâ, & in Sacrario Pontificio asservantur. Hæc de loco Sacristæ in Cappellâ & foris, ut electionem Sacristæ aggrediamur.

Quæ de loco Sacristæ in hoc libro narrantur, vera sunt, & ità esse attestor Ego Paulus Alaleo, primus Cæremoniarum Cappellæ Sanctissimi D. N. Magister manu propriâ.

Ità est. Ego Guido Ascanius Prævostius, Sanctissimi D. N. Papæ Magister Cæremoniarum.

Ego Jo: Paulus Mucantius tertius Cappellæ Sanctissimi D. N. Papæ Cæremoniarum Magister, quæ de loco R. D. Sacristæ ex Diariis tam antiquis, quàm modernis hìc scripta sunt, vera esse, prout hìc narrantur, pro veritate attestor, & in fidem manu meâ propriâ subscripsi.

Ità est. Jo: Paulus Mucantius manu prop.

Hæ de Sacristæ loco testationes, & quidèm autographæ, ad perpetuam veritatis memoriam in Sacrario Apostolico, & in Bibliotheca Angelicâ asservantur.

Quo ex ordine Apostolici Sacrarii Præfectus assumatur, quonamquè itèm modo eligatur, & instituatur.

Apostolici Sacrarii Præfectus longâ sæculorum serie, & nunquàm intermissâ, ex Ordine Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini, sicùt de Sacri Palatii Magistro ex Ordine Fratrum Prædicatorum sumi consuetò, fieri solet, sempèr assumptus fuit; ità verò, ut de illius initio, sivè de ipso contrario memoria hominum nulla existat, sicùt infrà ex Chronicis, & Commentariis, vel Regestis nostri Ordinis, necnon ex Bulla Alexandri VI. videre licet. Hinc libri cæremoniarum Cappellæ Pontificiæ Auctor redar-

Reprehensio. dargnendus jurè censetur, quippè qui veritati videtur adversari dicens: *Sacrista Apostolici Palatii, quod est officium perpetuum, sempèr consuevit esse Prælatus* [idest, ut ego interpretor, Episcopus, vel Archiepiscopus, vel Patriarcha, vel alio Prælaturæ genere insignitus, quia ipso facto Sacrista Papæ Prælatus efficitur] *nec consuetudo* (ut falsò ait) *astringit ad aliquem Ordinem Religiosorum, ut aliqui aliquandò dixerunt*. Hæc ille, quem ità dixisse non parum admiror, cum officium Sacristatus Pontificii jàmindè ab anno 1300. ad hæc usquè tempora Fratres nostri Ordinis Eremitarum S.Patris Augustini nullo unquàm tempore interrupto exercuerint, nec ulla antè annum 1300. extet memoria, quæ ipsius Auctoris opinioni favere possit, ut infrà videre est, nisi eum ex quodam rei gestæ deceptum dicamus exemplo. Nàm Joannes Paulus Bossius Mediolanensis, habitum, & Ordinem Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini jàm diù professus, eodemque habitu indutus, Apostolicus Sacrista effectus, ut Abbatiam Sancti Sebastiani à Sixto IV. sibi collatam retineret, habitum Patrum Cisterciensium, eorumdemque Abbatiam suscepit, ut ex perspicuo Alexandri VI. testimonio infrà ostendetur. Huic itèm ferè adsimile accidit in Fratre Antonio Aquapendentano, qui cùm olim sub Joanne Jacobo Barba Neapolitano, Sacristâ, & Aprutino Episcopo, in Sacrario Pontificio serviviffet, senectuti propinquus, Augustinianum habitum in Præmonstratensem commutavit, cùm ei Monasterium S. Martini Laudunensis, Ordinis Præmonstratensis fuisset collatum. Quarè ad hanc, & ad alias quascunque dubitationes amovendas, atquè nè ipsi Eremitæ Augustinenses à quoquam supèr hoc officio tempus in posterum turbarentur, Alexander felicis recordationis Papa VI. quo tempore Egregius ac disertissimus divini verbi prædicator ab omnibus ferè illius ætatis Scriptoribus, præsertim verò à Pico illo Mirandulano, & ab Angelo Politiano mirandum in modum laudatus, Frater Marianus Genazanensis Ordini Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini præerat; Motu proprio, & auctoritate Apostolicâ per literas plumbo munitas, quæ Romæ in Archivo Sancti Augustini asservantur, & diligentèr custodiuntur; cavit ac decrevit, Apostolici Sacrarii Præfecturam deinceps etiam perpetuis futuris temporibus alicui Ordinis nostri S. Patris Augustini professori concedi, & committi oportere. Id quod ex benignitate Sedis Apostolicæ hactenùs servatum sempèr fuit: & ipsis in literis, quarum virtute novum Sacristam creari, & institui contingit, hæc verba apponi solent: *Quod officium per Fratres Eremitas S. Augustini obtineri, & exerceri solitum est*. Hæc itèm verba, sicùt & cæterorum ad hoc officium promotionibus, ità in Diplomate meæ ad id munus per Sanctissimum D. N. Clementem VIII. assumptionis habentur. Exemplum autèm literarum Alexandri VI. ad rem nostram pertinentium, hoc loco apponere libuit, ut id, quod de Apostolici Sacrarii Præfecturâ, tam longo seculorum ordine, nunquàm interrupto, intèr Fratres Eremitanos Sancti Patris Augustini conservatâ enarratum est, à veritate alienum non esse omninò dignoscatur, & ab omnibus credatur.

F. Joannes Paulus Bossius Abbas S. Sebastiani, & Sacrista.

F. Antonius Aquapendētanus Abbas S. Martini.

Angelus Polit. lib. 4. ep. 6.

LITERÆ APOSTOLICÆ,

Quibus ALEXANDER VI. Apostolici Sacrarii officium perpetuò à Fratribus Eremitis S. Augustini exercendum esse declarat.

ALEXANDER EPISCOPUS,

SERVUS SERVORUM DEI,

Ad perpetuam rei memoriam.

D sacram Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini Religionem, quam in Charitatis visceribus, piâ veneratione sempèr habuimus & habemus, nostræ dirigentes considerationis intuitum, & attentè prospicientes, quòd ipsius Religionis palmites, per universum Orbem diffusi, eorum claris moribus, & exemplari vitâ, ac singulari doctrinâ, in agro militantis Ecclesiæ fructus honoris, & honestatis continuè afferunt salutares; dignum, quin potiùs debitum reputamus, ut Religionis ipsius jura, & privilegia non solùm sibi conservemus, verùm etiàm innovemus Notatu digna

 & augea-

& augeamus; ac nostræ declarationis ministerio Religionem eandem dignis honoribus attollamus. Sanè licèt officium Sacristiæ Cappellæ Palatii Apostolici à tanto tempore citrà, de cujus initio, sivè contrario memoria hominum non existit, per Romanos Pontifices prædecessores nostros alicui ex professoribus dicti Ordinis sempèr committi & concedi consueverit; & dilectus filius Joannes Paulus de Bossis, Abbas Monasterii S. Sebastiani, extrà muros Urbis, Cisterciensis Ordinis, dictæ Cappellæ modernus Sacrista, antequàm in Abbatem ipsius Monasterii per felicis recordationis Sixtum Papam IV. prædecessorem nostrum præficeretur, dicti Ordinis Eremitarum professor foret; Tamèn quià dum de personâ suâ eidem Monasterio, tunc certo modo vacanti, provisum fuit, ipse ad dictum Cisterciensem Ordinem translatus extitit; ac etiàm quia in certo libro Cæremoniarum dictæ Cappellæ, per nonnullos tempore piæ memoriæ Innocentii Papæ VIII. prædecessoris nostri compilato scriptum invenitur, officium prædictum alicui Religioni non deberi, sed cuicunque, dummodò Prælatus Ecclesiasticus existat, conferri posse: Et propterea dilecti filii Marianus de Genazano, Prior Generalis, cæterique Professores ipsius Ordinis Eremitarum formident, dictam Religionem jure, seù privilegio obtinendi, ac regendi, & gubernandi dictum officium in posterùm frustrari posse; Nos, ad quos pertinet tam Religionis ipsius, cui singulari devotione afficimur; quàm fidelium omnium privilegia & jura conservare & tueri; ne Religio ipsa supèr dicto officio in posterùm molestetur, providere cupientes; Motu proprio, non ad alicujus, nobis supèr hoc oblatæ petitionis instantiam, sed de nostrâ merâ deliberatione, ac certâ scientiâ, auctoritate Apostolicâ, tenore præsentium statuimus, decernimus & ordinamus, quòd deinceps perpetuis futuris temporibus officium Sacristiæ prædictum alicui dicti Ordinis Eremitarum professori, quamvìs alitèr Prælatus Ecclesiasticus non existat, committi, concedi, & assignari debeat: Decernentes quamcunque commissionem, concessionem, & assignationem de dicto officio alitèr faciendam, & literas desuper pro tempore confectas, etiàm quascunque derogatoriarum derogatorias, ac alias & fortiores, & efficaciores clausulas in se continentes, etiàmsi in illis de præsentibus de verbo ad verbum, & cum illarum totali insertione mentio haberetur, & illis expresè derogaretur, & quæcunque pro tempore indè secuta, nulla, irrita & inania, nulliusque fore roboris vel momenti; Non obstantibus præmissis, ac constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis, necnon statutis, & consuetudinibus dicti Ordinis Eremitarum juramento, confirmatione Apostolicâ, vel quavis aliâ firmitate roboratis, cæterisque contrariis quibuscunque.

Notatu dignum.

Notatu dignum.

Notatu dignum.

Nulli ergò omninò hominum liceat hanc paginam nostrorum Statuti, Constitutionis, Ordinationis, & Decreti infringere, vel ei ausu temerario contraire. Siquis autèm hoc attentare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei, & Beatorum Petri, & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Romæ apùd Sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominicæ MCDXCVII. Idibus Octobris, Pontificatus nostri anno sexto,

Bulla hæc reperitur in Registro Bullarum fol. 37. à tergo t. t.

Hæc de Sacrarii Pontificii Præfecturâ intèr Fratres Eremitanos Sancti Patris Augustini, tam longo seculorum ordine nunquàm intermisso, conservatâ; de cujus possessionis initio, aut contrario, ut Apostolicę testantur literæ, hominum memoria extare non invenitur. Nunc reliquum est, ut modum eligendi, & instituendi Sacristam declaremus.

De

De modo eligendi Sacristam.

APostolici Sacrarii Præfectus, cùm casus novæ provisionis, vel per obitum, vel per cessionem occurrit, ab ipso Papâ eligi solet. Summus enim Pontifex vel unum, quem mavult, seligit, ex tribus, vel pluribus, quos ex universo Fratrum Eremitarum S. Patris Augustini Ordine delectos Prior Generalis ad illud officium præ cæteris idoneos judicaverit, ipsique Papæ, ut ità dicam, præsentaverit; vel non expectatâ, immò aliquandò etiàm non acceptâ præsentatione, Summus Pontifex certam sibi ex dicto Ordine Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini notam personam Motu proprio, ipsi Sacrario Pontificio præponit, illamque personam sibi in primis gratam declarat. Electus autèm Sacrista ad officium exercendum admitti solet per Diploma, seù per literas Pontificias annulo piscatoris munitas ac signatas, quibus locum Apostolici Sacrarii vacasse, & propterea de novo Sacrarii Præfecto provisionem factam in talem virum fuisse, significatur: atquè per easdem literas S. R. E. Camerario, & Præfecto Domus, vel Œconomo, ac Thesaurario Generali mandatur, ut ei debita & consueta stipendia; atquè emolumenta loco, ac tempore persolvenda, & ministranda curent, ac præcipiant.

Diplomate jàm accepto, Sacrista mantelletto, ac mozzettâ ab aliquo Cardinale induitur; deindè literis illis in Camerâ Apostolicâ perlectis, unus ex dictæ Cameræ Clericis, Collegarum voluntate accedente, in Sacrarium Pontificium sese confert, renovatumque Sacrarii Pontificii indicem, vel inventarium, & claves novo Sacristæ, Notario scribente, coram Testibus tradit; eâque ratione ipsum Sacristam in possessionem sui officij admissum fuisse, intelligitur. Hæc de modo eligendi Sacristam, cujus conditiones hoc loco explicare libet, ut Successores mei quantam sint curam suscepturi, haùd ignorent.

De Sacristæ conditionibus.

QUa in primis fidelitate, qua itèm prudentiâ, qua eruditione, qua gravitate, qua deniquè probitate, integritate, ac pietate præditos, viros illos esse oporteat, quos Generalis Prior Summo Pontifici proponendos, ac præsentandos duxerit, indicant, ac monent sacer thesaurus custodiendus; auctoritas itèm illorum, quibus assistendum, & quibus cum sæpe tractandum est; eruditissimorum virorum ac nobilium frequentes coràm ipsis Cardinalibus, atquè etiàm, ipso præsente interdùm Pontifice, congressus; præsertim verò quandò Sacristę Congregationibus, quæ intèr S. R. E. Cardinales, etiàm coràm Romano Pontifice haberi solent, intersunt, dum aliquid, proùt occasio sese offert, in Theologorum, atquè Canonistarum consultatione poni contingit, ut id non semèl jàm evenisse constat: Locus quoquè in Sacro Palatio, Sacrarium singulari nomine vocitatus; atquè, ut paucis multa complectar verbis, singulæ res illorum curæ traditæ, singulæ actiones ab ipsis obeundæ, habitus, professio, & nomen; vasa itèm, vestes, cunctaque alia, quæ innumerabilia ferè sunt, ad eos, qui Sacristæ officium inire debent, quavis ratione attinentia, singularem quandam postulant fidelitatem, diligentiam, innocentiam, prudentiam, pietatem, ac religionem. Quarum sanè virtutum apparatum eò magis mihi deesse (& meâ quidem culpâ) erubesco ac doleo, quò ampliùs imbecillitati meæ, quàm cæteris necessarium esse intelligo. Dicto tamèn virtutum apparatu decorari cupio, eoque in dies ornari, precibus humilis, & supplex peto. Hæc de Sacristæ conditionibus: nunc reliquum est, ut de ejusdem familiaribus verba faciamus. Sed antequàm de his loquamur, de quatuor Cappellæ Ministris præcipuis, seù Cappellanis, qui quotidiè in Cappellâ servire solent, sermonem habere necesse est. Ea, quæ in Sacristia requiruntur:

De præcipuis Cappellæ Ministris.

MIssæ, quæ quotidiè in Cappellâ decantantur, ab iis vicissim celebrari solent, qui in Missis solemnibus ministrant Cardinalibus, & aliis Prælatis in Cappellâ celebrantibus. Horum antiquior Evangelium, posterior Epistolam cantat. Hinc ille *Diaconus*, hic verò *Subdiaconus Cappellæ* vocitantur. His totidem additi fuerunt, *Substituti*, seù *supernumerarii* nuncupati, qui priorum in Missis solemnibus vices interdùm supplent, si quandò illi legitimè impediti sint, eisque decedentibus succedunt. Hi quoquè suam hebdomadam in Missis quotidianis celebrandis per vices complent, sicut & priores.

Eliguntur autèm ad hoc munus ii, qui Competitores alios, facto coràm Sacrista, Magistro Cappellæ, & Cantoribus, vocis & cantandi peritiæ periculo, superasse visi sunt.

Emolumenta ad hos Ministros pertinentia, in libro, qui in Sacrario Apostolico asservatur, videre licet. Horum quoquè meminisse volui, quià non sinè Sacristâ eligi solent, Altari, cui Sacrista præest, servientes.

Tam multa sint Sacrarii Pontificii munia, ut solus ad cuncta ritè obeunda sufficere non queant, sicùt in libro cæremoniarum legitur. Propterea quinque Ministri, ipsius arbitrio eligendi, dati sunt ei, *Familiares Sacristæ* nuncupati, hoc est Cappellanus, vel socius, quem nonnulli *Substitutum* dicunt; duo, scilicet, Clerici, duoque alii, quorum alter *Sacrarii Pontificii*, alter verò Clericorum, *coadiutores* appellari consueverunt: De singulis dicendum est, ac primùm de Sacristę Cappellano sive Substituto. Lib. 1. cærem. c. 12. sect. 2.

De Sacristæ Cappellano, aut Socio, quem Substitutum nonnulli vocant.

SAcristę conditionibus jam diligentèr examinatis, ac perspectis, Sacrarii Præfectus noverit, atquè planè intelliget, qualem

pro rebus omnibus custodiendis ac tractandis Ministrum probitate, atquè fidelitate in primis insignitum, optimisque moribus ornatum penes se habere debeat. Hunc Ministrum, quem libri cæremoniarum Auctor *Cappellanum*, ac *Socium* appellat, ex eodem Ordine suo Sacrista ipse adsciscere, ac suo arbitratu eligere, ac retinere, vel amovere, aliumque sufficere potest, sicùt ab omnibus Sacristis, præsertìm verò ex recentioribus à Joanne Jacobo Barba Neapolitano factum esse constat: is enim Cappellanum, vel Substitutum habuit Magistrum Fratrem Antonium Aquapendentanum, quem posteà Illustrissimo, ac Reverendissimo Cardinali *de Lotharingia* nuncupato concessit, ac deindè Magistrum Fratrem Cherubinum Cassianum; Postremò autèm in eo Ministerio uti cœpit operâ Presbyteri Nicolai Ferrariensis; clerici secularis, quem cæteri Sacristæ, hoc est, Magister Frater Egidius Pisaurensis, Magister Frater Josephus Veronensis, & Magister Frater Augustinus Fivizanius in eodem ministerio retinuerunt: Nicolao autèm Ferrariensi defuncto, Frater Augustinus Fivizanius, prædecessor meus, accersivit Fratrem Aloysium Bononiensem Baccalaureum, nunc verò in sacrâ Theologiâ Magistrum, Ordinisque nostri professum, qui curam Cappellani, sivè, ut ajunt, *Substituti* suscepit, & ad hanc usquè diem obtinet eundem Substituti locum, iis mirum in modum insignitus conditionibus, quæ in tali Ministerio, ut nupèr diximus, esse debent. Hæc de Sacristæ Cappellano, seu Socio, vel Substituto, cujus officium est tractare Sacrarii Pontificii indumenta Ecclesiastica, seù paramenta, & locum, quem *lectum* vocant paramentorum, parare, cùm Cappellæ celebrantur, in quibus utitur superpelliceo suprà sui Ordinis habitum, & stat in Cappellâ propè tabulam à Clericis paratam, quam *credentiam* vocant, provisurus, si quid defuerit è Sacrario petendum.

Lib. 3. cærem. c. 18. sect. 2.

De duobus Cappellæ Clericis.

DUo Cappellę Clerici ab ipso itèm Apostolici Sacrarii Præfecto eligi solent: loco enim vel per mortem, vel per cessionem alicujus Clerici vacante (perpetuum namque officium est, & ad vitam dari consuetum) Sacrista ex suis aliquem Clericatus officio idoneum Papæ præsentat. Qui verò à Sacristà præsentatus confirmatur, is à Summo Pontifice per literas in formâ Brevis aut Diplomatis, & annulo Piscatoris munitas instituitur, ab ipso Sacristâ superpelliceo indutus. Idoneus autèm ille habendus erit, qui sit honestis moribus ornatus, Subdiaconatusque saltèm ordine insignitus, vel brevi ad illum promovendus; quique decenti facie sit, atque staturâ: ita verò, ut coràm Summo Pontifice, Sacroque S. R. E. Cardinalium Collegio comparere, functionesque suas apte, ac valentèr obire possit.

Clericorum Officia.

CLericorum officium est, & quidèm præcipuum, curam habere Sacrosancti Corporis Christi, quod perpetuò in Cappella majori, seu Sixtinâ servari consuevit, uti superiùs, dum de Sacristæ functionibus verba fecimus, dictum est. Immaculata enim Hostia semèl saltèm in hebdomadâ per alterum Clericorum, si alter, vel uterquè sit Sacerdos, vel per Cappellanum hebdomadarium mutari solet, cùm quotidiè in eâdem Cappellâ Missa decantetur, sicùt hanc rem fusiùs explicavimus. Eorumdem Clericorum est, curare, ut Lampades hinc indè diù, noctùque coràm Sacrosancto Christi Corpore pendentes ardeant,

Altare iidem Clerici quotidiè apparant, præsertìm verò dum Cappellæ celebrantur, in quibus Altare pallio, mappis, candelabris, cereis, Cruce, argenteisque Apostolorum imaginibus ab eisdem ornatur. Abacus itèm, sivè Tabula, quam *credentiam* vulgò appellant, mappâ amplissimâ, duobus etiàm candelabris, necnon duobus urceis argenteis inauratis, & quidèm magnis, cum Cardinales solemnitèr celebrant, ornatur. Supèr ipsum autèm Altare præparantur omnia ea, quæ ad rem Sacram faciendam pertinent. Iidem faculas supèr candelabra figunt, & accendunt; atquè, cum opus est, emungunt, & extingunt. Faldistoria quoquè per eosdem suis in locis statuuntur, & exornantur. Ambo, præsente Papâ in Cappellâ, vel eo absente, coràm Sacro Cardinalium Collegio Divinis Officiis interesse, ac servire solent: in aliis verò Missis, & Officiis quotidianis, alter in unâ, alter in aliâ hebdomadâ vicissim serviunt in omnibus Cappellano celebranti; & superpelliceo induti, Epistolam decantant. Quandò autèm Sacrosanctum Christi Corpus antè Romanum Pontificem, longum iter facientem, defertur, iidem Clerici laternas argenteas supèr hastis affixas, cereis ardentibus intrà eas occlusis gestare solent, uti fusiùs in Commentario nostro de Sacrosancto Christi Corpore Romanis Pontificibus præferendo dictum fuit: olim verò tintinnabulum itèm, quod antè Sanctissimum Sacramentum portabatur, pulsabant, ut ex antiquo Cæremoniali Avenionensi constat. Hinc fortasse *Clerici campanarum* vocitati jàm sunt; vel quià olim campanulam Palatii pro Officio Cantorum quotidiano pulsare solebant, quandò, scilicèt, Cantores quotidiè in Cappella matutinas horas inchoare volunt: nunc verò Subclericus, eos adjuvans, illud facit, uti statim infrà dicetur. Hæc de Cappellæ Clericis.

Commentarius.

Clerici campanarum cur ita dicti.

De Cappellæ Subclerico, quem Clericorum coadiutorem alii vocant.

CLericorum coadiutor, quem *Subclericum* passim vocitant, à Sacrista itèm eligi solet, ac debet, sicùt à Prædecessoribus meis factum esse constat, præsertìm verò, ut cæteros

teros

teros silentio prætermittam, à Magistro Fratre Josepho Pamphilo Veronensi, & à Magistro Fratre Augustino Fivizanio, Sacristis: ille enim Tarquinium de Virtutibus; hic verò Carolum Antonium Vaccarium Bononiensem, qui ad hanc usquè diem servit, ad hujus generis ministerium adscivit.

Anno Dom. 1514.

Paris Crassus, Cæremoniarum Magister, in Diario Leonis Decimi in Dominicâ Palmarum, Anno Domini 1514. mentionem facit de hoc Subclerico, qui Clericorum coadiutor est; De hoc item Subclerico fit mentio in Diario Clementis VII. Hic pro Clericis aperit, & claudit Cappellæ fores, & campanulam pulsat pro Divino Officio in diebus non solemnibus à Cantoribus recitando: & in Missis quotidianis unàcum Clerico hebdomadario servit Altari, & Celebranti: parat vinum, & aquam pro Missâ Celebrandâ. In Officiis verò solemnibus, ad quæ Papa, & Cardinalium Collegium convenire solent, intorticia suprà cancellos accendit, & extinguit. Parat thuribulum, cui etiàm carbones vivos à se præparatos imponit: habetque domicilium Cappellæ Paulinæ contiguum, suprà quem locum Clerici habitare solent. Clericorum olim coadiutor *Librorum* itèm *Custos* dicebatur, quià libros Cantorum Cappellæ Pontificiæ custodire solebant, ut infrà videre licet. Nunc verò pro libris Cantorum custodiendis alius ab his eligi solet.

Diarium Clemen. VII.

De duobus Parafrænariis Sanctissimi Sacramenti, Papâ iter longum faciente.

ROmano Pontifice, longum iter faciente, Sacrosanctum Christi Corpus supèr Achineam honorificè impositum, eidem Papæ præferri solet. Tunc Achinea, sivè Asturco à duobus vicessim parafrænariis per frænum ducitur: qui propterea *Parafrænarii Sanctissimi Sacramenti* nuncupantur. Uterque à Sacristâ eligitur, & præsentatur Papæ, qui in forma Diplomatis, quod *Breve* appellant, confirmat illos, & jubet admitti. Unus ex Parafrænariis, Papæ ipsi famulantibus assumi solet à Sacrista; & cum hoc nullum habet Sacrista negotium, nisi dum Papa est in itinere cum Sanctissimo Sacramento. Alter verò ab eodem Sacristâ, & suo quidèm arbitratu, eligitur; & hic est verè perpetuus Sacristæ pro tempore existentis famulus, in iis præsertim, quæ ad Sacrarii Pontificii Ministerium pertinent: ipse namque præ cæteris Cappellanum, seu Substitutum Sacristæ adjuvare tenetur in præparandis, & portandis quæ ad Officia Divina peragenda pro temporum varietate sunt necessaria. De ipsius autèm victu, & habitu, necnon de aliis emolumentis ad eundem pertinentibus, in codice, qui in Sacrario Pontificio asservatur, habetur sermo. Hæc de Sacristæ Ministris. Nunc reliquum est, ut videamus, cur & quomodò ad Sacristatum Apostolicum, & ad alia officia Fratres ex instituto, aut Sodalitate S. Patris Augustini fuerint admissi.

Parafrænariorum electio.

De Causis, cur Sacristatus Apostolicus tamdiù à Fratribus Augustinianis exerceatur; Deque primâ hujusce officii assignatione in Chronicis inventâ.

QUoniàm multi scire cupiunt, quonam modo Fratres Augustinenses, tàm nobilem Apostolici Sacrarii Præfecturam in Vaticano Romæ adepti sint; hoc loco nonnulla in memoriam revocanda videntur, ex quibus sanè rebus facilè quis intelliget, cur in Ecclesiâ Sanctâ Dei, & in Romanâ præsertim Curiâ Religiosorum hominum Sodalitates dignitatibus, & officiis fuerint cohonestatæ. Duæ sunt profectò res, & quidèm præcipuæ, è quibus Ecclesia Sancta Dei jamindè à primis illis temporibus incrementum, ac stabilimentum cum decore suscepit, præclara, scilicèt, vitæ Sanctitas, & Catholica Doctrina. Duabus hisce rebus Religiosorum hominum Sodalitates arctiori quadam vivendi ratione Deo addictæ, mille ab hinc, & amplius annis Ecclesiam Dei Sanctam juvarunt, & mirum in modum decorarunt.

Ecclesiæ incrementum, & stabilimentum.

Quòd ad ipsam pertinet Sanctitatem, tot Religionum, sivè Ordinum Fundatores, Sanctos extitisse, totque Sanctorum, & Beatorum millia in iisdem Religionibus floruisse, & ad hanc usquè diem florere; tot deniquè ex iisdem Sanctis miraculorum splendore illustratis canonizatos, necnon Martyrio decoratos fuisse, constat. Quam profectò rem, Sole clariorem, hoc attigisse loco sat esse censeo, ut caput alterum nuper propositum explicemus.

Sanctitas Religiosorum.

Quòd autèm religiosam vitam intrà Monasteriorum, aut Cœnobiorum septa degentes, sivè Cœnobitæ; tam *Fratres*, quàm *Monachi* nuncupati, Catholicam coluerint Doctrinam, eaque Sanctam Dei Ecclesiam tot seculorum intervallo juvarint, nemo non novit, dummodò in Scriptoribus Ecclesiasticis mediocritèr sit versatus. Hi enim, vel vivâ id voce concionando, seu prædicando, ac disputando, vel Theologiam publicè profitendo, necnon in Conciliis laborando, effecerunt; vel utrumque doctissimis præstiterunt scriptis, ut ex Chronicis, & Historiis cujuscunque Ordinis, aut Instituti tam Fratrum, quàm Monachorum videre licet. Nam præter illos, & ferè quidèm innumeros, qui ad Populos in variis mundi plagis conciones maximâ eorumdem Populorum utilitate habuerunt, multi sunt, qui Concionatores, aut à consiliis, & à secretis confessionibus tam Summorum Pontificum, quàm Regum, & Imperatorum, aliorumque Principum tot ab hinc fuerunt seculis.

Doctrina Religiosorũ Catholica.

Concionatores Religiosi.

Non desunt intereà, & quidèm non pauci, qui Commentarios in universam Theologiam, & in universa Biblia Sacra, vel in aliquot saltèm utriusque Testamenti Libros, necnon Summas ad conscientiæ casus pertinentes, & libros contrà hæreticos conscripserunt. Quæ sanè omnia si scriptis nominatim mandarem, liber prægrandis ad

Commentarii Religiosorum in Scripturam Sacram, & scripta eorundem contra hæreticos.

tantam excresceret altitudinem, quantam hoc loco noster Commentarius pati non videtur. Cæteris tamen omnium Ordinum, aut Religiosarum Sodalitatum ex omni genere Scriptoribus, aliisque viris, tam doctrinâ, quàm etiam linguarum peritiâ excultis, qui Christianam Religionem non parùm juvarunt, silentio prætermissis; duo tantùm ex nostrâ Augustinensi Familiâ hoc loco explicare libet, quorum alterum ad eos, qui in defensionem auctoritatis, ac jurisdictionis Romani Pontificis libros conscripserunt; alterum verò ad eos, qui Nuncii, aut legationis munere apùd Principes in rebus gravissimis functi sunt, pertinet. Quæ quamvis in aliis, & quidem insignibus, tam Fratrum, quàm Monachorum Sodalitatibus abundè reperiantur, ea tamen, quià ad hunc locum non faciunt, subticenda censeo.

Religiosi quibus modis Apostolicam Sedem juvarint.

De recentioribus autèm, & præclarissimis quidem Familiis, quæ intèr Fratres, aut Monachos, atque inter Presbyteros seculares mediæ sunt, quia regulares omninò extant, dum instituta Fundatoris Ordinis ad vitam communem, & religiosam quidem pertinentia observant; sed habitu Presbyteris secularibus adsimiles, necnon aliæ ab his parùm dissimiles, non tamèn regulares; Quæ sanè omnes ad Populorum excitandam devotionem, necnon ad animarum præmonstrandam salutem, atquè ad Sanctam Dei Ecclesiam juvandam, tam doctrinis, quàm divino cultu, & perspicuis, ac rectæ; sanctæque vitæ exemplis, magnos in dies efficiunt progressus, majoremque in modum florent; non loquor, quia non nisi antiquæ Religiosorum hominum Familiæ hoc loco recensentur, quæ aliquot ab hinc seculis, tanquàm de Christianâ Religione, deque Apostolicâ præsertim Sede optimè meritæ, officia nonnulla in Romanâ Curiâ fuerunt consequutæ. E quarum numero præsertìm sunt, præclara Sancti Dominici Familia, Illustrissimo Prædicatorum titulo insignita, necnon Sancti Francisci, Carmelitarum, & Servitarum Ordines, & Familia Sancti P. Augustini solitario *Eremitarum* titulo nuncupata.

Sodalitates Religiosorum hominum recentiores.

Sodalitates Religiosorum hominum antiquæ.

Familia Dominicana [ut multa, & præclara quidèm alia à Romanis Pontificibus ei demandata, brevitatis causâ, silentio prætermittam] Sacri etiàm Palatii Magisterio fuit decorata; Sanctus namque Dominicus sui Ordinis fundator, primus ab Honorio hujus nominis III. institutus fuit Sacri Palatii Magister, seù Lector, ut in Palatio Apostolico Aulicos, dum Consistoria haberentur, vel aliquid è Sacrâ Scripturâ interpretando, vel Concionando erudiret, ne ipsi ociosè in Palatio pervagarentur. Qui autèm dictum officium olim exercebat, *Sacri Palatii, Lector* antiquitùs vocitabatur, & in Cappellâ Sixtinâ superioribus etiàm annis, tempore videlicèt Pii V. dum Consistoria haberentur, publicè Lectoris munere fungebatur. Ad quod legendi munus viri doctrinâ clariores assumi semper consueverunt, è quorum numero, ut ait Surius, fuit Sanctus Vincentius Valentinus Hispanus, Concionator celeberrimus, necnon Frater Joannes à Turrecremata Cardinalis, & Frater Silvester de Prierio Summæ casuum conscientiæ Auctor. Nunc autem Sacri Palatii non Lector, sed *Magister* vocitatur, & *Judex ordinarius* in Urbe nuncupatur, dum publica edicta ad Officium spectantia promulgat. Libros jam impressos, & imprimendos recognoscit, sinè cujus recognitione, aut licentia nec libri typis mandari, nec impressi ad Urbem, nec extra Urbem asportari possunt. Orationes etiàm in Cappellâ Pontificiâ sinè ipsius Magistri approbatione recitari non queunt, atquè in Romano Theologorum Collegio, è quorum numero sunt Apostolici Sacrarii Præfectus, Commissarius Sanctissimæ Inquisitionis, Procuratores Generales Ordinum, videlicèt S. Dominici, S. Augustini, S. Francisci, Carmelitarum, ac Servitarum, necnon illi, qui Romę in Scholâ, seù Gymnasio, quod *Sapientiam* appellant, Theologiam publicè profitentur, Doctores Theologos, rigoroso examine prævio, ab ipsomet Collegio per secreta suffragia admissos creat, creatosque declarat, privilegium Doctoratus conscribendum curat, Officiique sigillo, suâque manu munitum reddit. Sigillum est Imago Sancti Thomæ, Angelici Doctoris. Infrà verò extant insignia Romani Pontificis, & Magistri Sacri Palatii pro tempore existentium: & circùmcircà ejusdem Magistri legitur nomen. Congregationibus librorum Indicis, Sanctissimæque Inquisitionis, etiàm coràm Summo Pontifice unàcum Magistro Generali, vel eo absente, cum generali ejusdem Sodalitatis Vicario interesse solet, & in Cappellâ Pontificiâ post primum Rotæ Auditorem immediatè locum tenet. Ex eodem itèm Ordine, aut Instituto, Sanctissimæ Inquisitionis Commissarius Generalis eligitur, & instituitur, Officium sanè Sanctissimum, & laboriosum, viroque tam Doctrinâ, quàm animi integritate insignito dignum. Commissarius autèm omnibus item Congregationibus Sanctissimæ Inquisitionis etiàm coram Summo Pontifice interesse solet. Honestissimæ quoquè Familiæ ex Instituto S. Francisci, & Carmelitarum Beatæ Mariæ sempèr Virginis, & Servitarum ob eandem rationem nupèr assignatam aliqua Romæ Officia sunt consequutæ, cum Pœnitentiarii, & Confessarii Summorum Pontificum, necnon Oratorum munera interdùm exercuerint, ut ex Chronicis, & Historiis eorundem constat. Adde etiàm, quòd Eugenius IV. ad Fratres Carmelitas scribens, eos *Cappellanos suos* appellat: antiquitùs enim nonnullæ causæ ad beneficia Ecclesiastica, & ad id genus alia pertinentes, ad Romanos Pontifices deferebantur, & in Cappellâ privatâ, quam *secretam* vocant, ab iisdem Pontificibus audiebantur, viris doctis, ac jurisperitissimis ad eas pertractandas adhibitis, qui à Cappellâ ipsâ, ubi causæ audiebantur, & cognoscebantur, ut ait Franciscus Penia, vir doctrinâ clarissimus, & Rotæ

Ordo S. Dominici.

Ferdinandus de Castiglio, & Thimoth. Bottonus pri. p. lib. 1. c. 34. hist. S. Dom.

Surius in vita S. Vincentii die 5. April. lib. 2. c. 2. to. 2.

Jo: Ant. Flaminius Forocornelientis.

Lib. 3. cærem. sect. 2. cap. 22.

Rotæ Auditores cur Papæ Cappellani dicantur.

In vita Sanct. Raym. lib. 1. cap. 1. Rotæ Auditor; *Cappellani Papæ* nominari consueverunt, è quorum numero fuit etiàm Sanctus Raymundus Dominicanus, quem Gregorius IX. in Prœmio Decretalium *Cappellanum, & Pœnitentiarium suum* appellat. Gregor. IX. Proœm. Decretalium. Hinc hodiè quoque Auditores Rotæ *Cappellani Papæ* dicuntur, & in Cappellà Pontificià ipsi Papæ inserviunt.

Duo deniquè ex Ordine Cisterciensi, nec scribere, nec legere omninò scientes, *Conversique* nuncupati, rationabili quidem de causà eligebantur, qui Bullis plumbeo sigillo muniendis præerant, & ad Sixti V. usquè tempora officium, quod *plumbi* vocitatur, exercuerunt, *Fratres plumbi* nominati.

Ord. S. Augustini. Nostra verò Augustiniana Familia non solùm Sacristatu, sed etiàm Pœnitentiarii, & Bibliothecarii Officio fuit decorata, ut ex Chronicis, & Historiis id ità esse jam demonstravimus. Dum enim in vineà Domini soli ferè Monachi, aut Fratres laborabant; ab aliquo nostri Ordinis Fratre, perpetuò, Anno Dom. 1319. & conjunctìm illa tria officia Joannes XXII. exercenda decrevit Anno Dom. MCCCXIX. Aliis deindè Operariis supervenientibus, distincta fuisse constat. De Sacristatus initio, ut ex Alexandri VI. testimonio diximus, memoria hominum non extat. Bibliothecæ autem Præfectura à Fratribus Eremitis Sancti Patris Augustini exerceri cœpit Anno Do- Anno Dom. 1319. mini MCCCXIX. Pœnitentiarii verò officium iisdem Fratribus tempore Nicolai IV. Anno Dom. 1288. Anno Domini MCCLXXXVIII. committi cœpit, Clemente Auximano Generali Ordinis nostri Magistro, seu Priore, qui ex Nicolai Papæ mandato aliquem in Urbem Romam pro confessionibus audiendis, pœnitentiisque imponendis Fratrem, qui Pœnitentiarii officio fungeretur, accersendum curavit, & Fratrem Augustinum Thermitanum, cognomento *Novellum*, juris utriusque peritissimum, ob insignem vitæ Sanctitatem, Lib. 2. cap. 7. ac Doctrinam accersivit, & Papæ obtulit, ut Frater Jordanus è Saxonia scriptum reliquit in libro, quem *Vitas Fratrum*, appellant.

Chron. 1288. Ex tot, tantisque Fratrum, aut Monachorum ergà Christianam Religionem, præsertim vero ergà Apostolicam Sedem meritis, quæ rudi, ut ità dicam, penicillo delineavimus, facilè quis intelliget, cur unus ex Ordine Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini ad Sacristatum Apostolicum assumi antiquitùs cœperit, dictumque officium tamdiù in eodem Ordine fuerit conservatum. Ut autem id expressiùs explicemus, prætèr innumera eorundem Fratrum ex omni genere monumenta paulò superiùs adumbratìm indicata, ob oculos hoc loco nominatìm ponenda censentur, quæ à nostri Ordinis Fratribus in Auctoritatis Apostolicæ defensionem scripta sunt, ut infrà videre licet.

SCRIPTORES

De Ecclesiasticà potestate in Auctoritatis, & Jurisdictionis Romani Pontificis defensionem, ex Chronicis Josephi Pamphili, & aliorum collecti.

Frater Jacobus Viterbiensis, Archiepiscopus Neapolitanus ad Clementem V. Pont. Max. Scripsit duos libros *de Regimine Christianitatis*.

Frater Egidius, Civis Romanus, ex nobilissimà Columnensium Familià ortus, edidit librum *de Renunciatione Papæ* in gratiam Bonifacii VIII. ob controversiam renunciationis Pontificatus Cælestini.

Idem scripsit libros tres *de Ecclesiasticà potestate*, & librum *de Excellentià Summi Pontificis*.

Frater Alexander è Sancto Elpidio, Picenus, Archiepiscopus Ravennæ, Joanne XXII. jubente, scripsit duos Libros; unum *de Ecclesiasticà unitate*; alterum *de Jurisdictione Imperii, & Auctoritate Summi Pontificis*.

Frater Augustinus Triumphus, Anconitanus, opus insigne, ac prægrande scripsit; *de Potestate Ecclesiasticà* ad eundem Joannem XXII. Pont. Max. Scripsit etiàm libellum *de Ecclesiasticà potestate, de Sacerdotio, & Regno, & de Donatione Constantini*.

Frater Guillelmus Cremonensis, Episcopus Novariensis, eodem Joanne XXII. jubente, librum *de Auctoritate Apostolicà* edidit inscriptum: *Reprobatio sex errorum*.

Frater Bartholomæus Urbinas, Augustini Triumphi Alumnus, edidit librum *de Romani Pontificis, Christi Vicarii Auctoritate* contrà errores quorundam, qui tempore Ludovici Bavariæ Ducis, contrà Ecclesiam, Christique Vicarium insurrexerunt.

Frater Augustinus Romanus, Episcopus Nazianzenus, & Cæsenensis Librum conscripsit *de Potestate Papæ*.

Frater Guillelmus Bechius, Episcopus Fesulanus, librum *de Ecclesiasticà Potestate* conscripsit.

Frater Paulus Zabarella Patavinus, cognomento *Bonus* Archiepiscopus Parisiensis, scripsit ad Clementem VII. *de Reformatione Ecclesiæ* librum, qui in Bibliothecà Vaticanà Bibl. Vat. asservatur.

Frater Conradus Tregarius Helvetius, Paradoxa centum *de Ecclesiæ, Conciliorumque Auctoritate* conscripsit, cum orta fuisset disputatio Catholicorum cum Zuinglianis apùd Bernates Helvetios.

Frater Peregrinus Nasellus Patavinus librum *de Potestate Summi Pontificis, & Concilii* cum comparatione ad invicèm.

Frater Onuphrius Panvinius Veronensis librum edidit *de Primatu Petri, ac dignitate Sedis Apostolicæ, & Potestate Papæ*, adversùs Auctores Centuriarum. Scripsit item librum *de Cathedrà Antiochenà* nondùm impressum.

Hi sunt ex Augustinianà Familià Theologi,

logi, qui de Ecclesiasticâ Potestate, in Auctoritatis, & Jurisdictionis Romani Pontificis defensionem scripserunt: nec defuerunt itèm alii, qui in rebus gravissimis ad Sanctam Dei Ecclesiam pertinentibus, vel Nuncii, vel Legati, sivè Oratoris munere functi sunt, ut infrà legitur.

Nuncii, seù Oratores, vel Legati, qui in rebus gravissimis adhibiti fuerunt, ex Chronicis Josephi Pamphili, & aliorum Collecti.

Anno Dom. 1378. FRater Ludovicus, aliàs Luisius, vel Aloysius Marsilius Florentinus, Reipublicæ Florentinæ apùd Italiæ Principes Orator fuit.

Frater Joannes Vobes Parisiensis, Orator Regis Franciæ in Concilio Constantiensi ad Schisma tollendum, quod suprà triginta annos duraverat, celebrato: cui ad eam rem præstandam interfuerunt itèm alii ejusdem Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini Fratres, hoc est, F. Nicolaus Saracenus Cassianus Umber, Episcopus Recanatensis, F. Petrus de Vena, Prior Generalis; F. Joannes de Pratis Monasterii Sancti Augustini de Maclovia, F. Guillelmus Foroliviensis, Procurator Georgii de Ordelasse Domini Forolivii, & Frater Antonius de Rampegolis Genuensis.

Frater Simon Camers, Reipublicæ Venetæ ad Franciscum Sfortiam Mediolani Ducem Orator, cujus operâ intèr Venetos, & Ducem Mediolanensem pax inita fuit. Hinc eidem Fratri Simoni Cœnobium in stagnis Venetorum, non procùl à Muriano situm, datum fuit, Sancto Christophoro dicatum, perpetuoque *Pacis* nomine ob confectam pacem vocitatum.

Frater Marianus Genazanensis Alexandri VI. Papæ Nuncius ad Federicum Neapolis Regem.

Anno Dom. 1517. Frater Egidius Viterbiensis, Cardinalis, à Leone X. Sedis Apostolicæ Legatus in Hispaniam missus, ut Selymo post debellatos Persas, & duos Memphiticos Reges interfectos, nobis arma minitante, Christianæ Gentes ad Sacrum bellum excitarentur.

Frater Hieronymus Seripandus Neapolitanus, Orator suæ Civitatis ad Carolum V. Imperatorem.

Idem Seripandus, Cardinalis, Sedis Apostolicæ legatus, à Pio IV. ad Sacrosanctam Synodum Tridentinam missus.

Hæc de Augustinianæ Familiæ, in Sanctam Dei Ecclesiam meritis: quibus omnibus, & ejusdem Familiæ Fratres, aliarumque Sodalitatum Alumni eam insignitèr juvarunt, & ad præsens usquè tempus, opitulante Deo, juvant. Quarè dum illi ferè soli antiquitùs in vineâ Domini laborarent, ad ea officia, quæ nupèr commemoravimus, obeunda, fuerunt olim assumpti; & aliqua officia tot seculorum intervallo ad hanc usquè diem ab earundem Familiarum Alumnis, annuente Deo, & Sanctæ Sedis Apostolicæ benignitate, in Curiâ exercentur. Nunc reliquum est, ut de Apostolici Sacrarii Chronico, & Historiâ, deque Serie Sacristarum, in Augustinianâ Familiâ tercentum ab hinc annis perpetuò conservatâ, sermonem habeamus.

De Sacrarii Pontificii Præfecturâ, quæ longo seculorum ordine Fratres Eremitæ S. P. Augustini functi sunt, deque eorumdem possessione à tempore immemorabili nunquàm interruptâ.

QUamvis Officium Sacristiæ Cappellæ Palatii Apostolici, ut iisdem Alexandri VI. utar verbis, à tanto tempore citrà, de cujus initio, sivè contrario memoriâ hominum non existit, per Romanos Pontifices alicui ex Professoribus Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti P. Augustini sempèr committi, & concedi consueverit; nos tamèn omnium Sacristarum Catalogum conscribere hoc loco cupientes, ab antiquiori Sacristâ, quem in Chronicis, aut Diariis, vel in Commentariis, aut Registris Ordinis Eremitarum S. P. Augustini invenire potuimus, initium sumemus.

Sunt qui velint, Fratrem Augustinum Thermitanum cognomento *Novellum*, juris utriusquè peritissimum, & ob insignem Vitæ Sanctitatem, ac doctrinam, *Novellum Augustinum* vocitatum, Anno Domini 1288. fuisse Sacristam: qui sanè vir, ut scribit Magister Frater Jordanus è Saxoniâ, à Nicolao IV. Papâ Minoritano in Curiâ Romanâ à secretis confessionibus fuit institutus, Clemente Auximano Generali Ordinis Magistro, seù Priore, qui ex Papæ mandato aliquem in Urbem Romam pro confessionibus audiendis, pœnitentiisque imponendis Fratrem, qui Pœnitentiarii officio fungeretur, accersendum curavit, eidemque Papæ dictum obtulit Fratrem, quem ob id nonnulli, & Pœnitentiarium, & Papæ Confessarium, Sacrariique Pontificii custodem fuisse putarunt, Confessarii nomen aliquanto antiquius Sacristæ nomine extitisse affirmantes: è quorum numero est F. Mauritius Tertius Parmensis in suis Chronicis brevioribus. Vitas PP. lib. 2 cap. 7. & lib. Chron. 1526. F. Mauritius.

Hac re de Apostolici Sacrarii Præfecto, qui nondùm Sacrista, sed *Papæ Confessarius* antiquitùs vocitabatur, à me conscriptâ juxtà nonnullorum opinionem, monumentis tamèn veterum Scriptorum non comprobatam; Michael Leonycus Estensis, Illustrissimi, ac Reverendissimi Cardinalis Sanctorum quatuor Caudatarius, antiquitatum Ecclesiasticarum indagator; Ea, quæ in hanc Sententiam scripsi, affirmavit, se in quodam Bibliothecæ Vaticanæ codice manuscripto invenisse, dum, scilicèt, Ecclesiasticas antiquioris ætatis res, præsertim verò cæremonias cum Romano Cæremoniali conferendas indagaret. Ego itaquè hac de re monitus, Bibliothecam Vaticanam statim adivi, librumque perlegi à Leonyco mihi indicatum, Cæremoniale, videlicèt, perantiquum, in quo omnia Apostolici Palatii officia recensentur, Cæremoniale antiquum in Biblioth. Vatic. 1409.

tur, Alexandro V. id Pisis postulante, ac jubente Anno Dom. MCDIX. quartâ Julii die, ut exactam de suorum Officialium muniis notionem haberet. Ea verò, quæ ex dicto Cæremoniali Bibliothecæ Vaticanæ manuscripto, quod asservatur in prima Camera Secreta Bibliothecæ Vaticanæ num.vet.1308. ad verbum excerpsi de Sacristâ sub nomine Confessarii Papæ, sunt quæ sub Titulo Confessoris, prout in ipso codice jacent, infrà leguntur:

CONFESSOR

IN eodem Palatio est Officium Confessoris, quem Summus Pontifex solet eligere pro libito suæ voluntatis, qui debet in Palatio Cameram habere, & in eo continuè residere, ut si, & quandò opus esset, suam præsentiam exhibere valeat. Ad cujus officium spectat Sermones, qui fiunt coràm Papâ, injungere; Vesperas, & Missas solemnes Dominis Cardinalibus notificare; Altare parare, & ornare, & quotiès Dominus Noster, nedùm in Pontificalibus, sed etiàm secretè voluerit celebrare, se exhibere, & eidem de sibi incumbentibus servire.

Itèm ad hujus etiam officium pertinet omnia jocalia Cappellæ, ut puta, Reliquiaria, Cruces, Calices, Imagines, Candelabra aurea, argentea, & omnia vestimenta, & ornamenta quæcunque ad Dei servitium, & Cappellam Summi Pontificis deputata custodire, exceptis mitris prætiosis, & aliis quibusdam solitis custodiri per Cubicularios; & exceptis Thiarâ, & Cherubin, quæ solent reponi in Camerâ Thesaurariæ Palatii Apostolici.

Itèm ad ipsius officium pertinet ministrare vestimenta, & ornamenta Sacerdotalia, & Pontificalia, quotiès D. N. duxerit ordinandum secundùm ipsius Confessoris statum, & gradum.

Itèm ad eundem pertinet custodire, & ministrare Magistro Cappellæ vestimenta, & ornamenta, & alia necessaria ad usum quotidianum Cappellæ Domini nostri.

Itèm est attendendum, quòd proptèr incumbentia officio ipsius Confessoris, quæ multa sunt, solet habere unum Socium, qui vocatur Sacrista, *eò quia ornamenta, & vestimenta Sacerdotalia, aliaque necessaria pro Divino Officio celebrando de mandato, seù voluntate ipsius Confessoris habet ministrare.*

Itèm quotiès Dominus noster equitat, ipse Confessor statim post mulam, portantem Corpus Christi, habet equitare in habitu convenienti statui personæ suæ: & dum D. N. ad locum, ad quem declinat, pervenerit, in Cappellâ ad hoc ordinatâ, Cophinum, in quo portatur Corpus Christi, decentèr debet reponere, & ordinem dare, quòd candela accensa antè ipsum Cophinum sempèr remaneat.

Hæc ibi ad verbum de Sacristâ sub Confessoris Papæ nomine: Olim enim Sacristæ ferè omnes Confessarii Summorum Pontificum fuerunt; deinde non solùm Confessarii, sed Bibliothecarii quoquè munere functi sunt; & ad Sixti IV. usquè tempora, ut infrà suis videbimus locis, Apostolicæ Bibliothecæ Præfecti fuisse in Chronicis leguntur. Sixtus enim Bibliothecæ Præfecturam ab Officio Sacrarii Pontificii sejunxit, Platinâ primo novæ Bibliothecæ Præfecto, quam *Bibliothecarium* appellant, creato. Quarè in Registro, seù Ordinis nostri rerum Commentario, qui tempore Generalatus felicis recordationis Fratris Hieronymi Seripandi deindè S. R. E. Cardinalis editus in lucem fuit, expressa fit mentio de tribus hisce conjunctim officiis ex antiquâ, & approbatâ consuetudine Ordini Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini concessis, ut infrà ostendemus.

Chron.Ord.

Registr. Ord. Anno Domini 1519.

Nullus itaquè, ut huic rei finem imponamus, relinquitur dubitandi locus de Sacristâ Pontificio sub titulo Confessarii Papæ nominato. Ea enim omnia ex Cæremoniali perantiquo superiùs enarrata, nunc ad ipsum Papæ Sacristam, Sermonibus in Cappella fieri consuetis, exceptis, pertinet, uti jam demonstravimus, quandò scilicet de Sacristæ functionibus loquuti sumus. Quarè nos, mutatâ sententiâ, Fratrem Augustinum Thermitanum, cognomento *Novellum*, & Confessarium Papæ, ac Sacristam fuisse cum Mauritio Tertio, omni hæsitatione posthabitâ, constantèr affirmamus, Catalogum Sacristarum, exordientes, ut infrà legitur.

SACRISTARUM CATALOGUS

De antiquiori Sacristâ ex veterum Scriptorum monumentis invento.

Magister Frater Augustinus Thermitanus MCCLXXXVII.

MAgister Frater Augustinus Thermitanus, cognomento *Novellus*, juris utriusque peritissimus, ex Ordine Fratrum Eremitarum S.Patris Augustini à Nicolao IV. Papâ, minoritano, electus fuit Apostolici Sacrarii Præfectus, Pœnitentiarii, & Confessarii Papæ nomine insignitus, ut in Cæremoniali perantiquo, & in Chronicis Mauritii Tertii, & Josephi Pamphili legitur. Sacrarii autèm Præfecturam sub Nicolao IV. Cælestino V. & Bonifacio VIII. exercuit. Hic ob insignem vitæ sanctitatem, & doctrinam, *Augustini Novelli* nomine, uti diximus, fuit nobilitatus. Verùm quià ex Eremo fuit accersitus, indèque extractus, & quidèm invitus; Eremum sempèr desiderabat, dum ex obedientiâ in Romanâ Curiâ vitam maximo sanè cruciatu degebat. Anno autèm Domini MCCXCVIII. Prior Generalis in comitiis nostri Ordinis Mediolani celebratis absens creatur, ut ait Frater Jordanus à Saxonia. Præfecturam verò nostri Ordinis nonnisi ex Romani Pontificis, Bonifacii VIII. suscepit. Augustinianam tamèn Sodalitatem universam maximâ cum charitate, & humiliate, non sine magno justitiæ zelo, gubernavit, ut ejusdem Jordani utar verbis. De ipsius obitu Joseph Pamphilus in Chronicis etiàm ex Jacobo Bergomate ità loquitur.

Cerem. Chronic.

Chron. Ord.

Jordan. in libro, qui Vitas Fratrum inscribitur, lib. 2. cap. 7.

Frater

Frater Augustinus Novellus, vir & sanctus, & doctor, decimo, postquam Magistratu se abdicaverat, anno, multis clarus miraculis in loco S. Leonardi propè Civitatem Senarum, quò se, relicto Magistratu, contulerat, animam Deo reddidit. De quo Jacobus Bergomensis in suis Chronicis ait: Augustinus de Therma, nostri Ordinis Generalis Prior, natione Siculus, olim utriusque juris consultissimus, Doctor, & integerrimus Theologus, hoc anno 1309. haud procul à Sena, Hetruriæ Urbe, locello sui Ordinis, D. Leonardo dicato, multis clarus miraculis, beato fine quievit. Qui postmodùm proptèr doctrinæ, & sanctitatis excellentiam, beatus Augustinus Novellus nominari meruit.

F. Augustinus de Therma Siciliæ, non de Terano Umbriæ, ut falsò, & ineptè dicunt.

Quamvis autèm antè Fratrem Augustinum Novellum alium Sacristam non invenerim; credi tamèn potest, ut alii ex Ordine nostro Fratres hoc in munere obeundo dictum Fratrem præcesserint, cum de initio hujusce officii non extet hominum memoria, quæ contrarium ullo insinuet modo, ut Alexander Sextus in Bullâ, quam nupèr legimus, expresse testatur.

Magister, seù Lector F. Jacobus Camers MCCXCVIII.

II. Magister, seù Lector F. Jacobus Camers non mediocritèr doctus, tempore Bonifacii VIII. ut in Chronicis Ordinis Fratrum Eremitarum S. Patris Augustini legitur, Apostolici Sacrarii Præfecturam suscepit: is enim in Romanâ Curiâ, ut Josephus Pamphilus, Episcopus Signinus, in Chronicis ait; Ordinis nostri Procurator, post Augustini Novelli ab eâ discessum, Romanorum Pontificum Pœnitentiarius & Sacrarii Pontificii Præfectus Anno Domini MCCXCVIII. eligitur, eâque Præfecturâ sub Bonifacio VIII. Benedicto IX. Clemente V. & Joann. XXII. functus est. Hujusce Sacristæ seculo floruit Frater Egidius Romanus, è Columnensium Familiâ ortus, qui fuit Prior Generalis, deindè Archiepiscopus Bituricensis & S. R. E. Cardinalis, Theologus ac Philosophus insignis, & ob doctrinæ constantiam Fundatissimus, *Doctor* nuncupatus, ut multa ejus monumenta scriptis mandata docent; obiitque Anno Dom. 1316. ætatis verò suæ 69. Eodem seculo, & in eodem Generalatu floruit S. Nicolaus Tolentinas, qui anno Dom. 1294. ex hac vitâ decessit miraculis clarus. Horum contemporaneus fuit Magister Frater Angelus Camers Theologus illustris, cujus opera in Bibliothecis Sancti Marci Mediolani, & Sancti Spiritus Florentiæ asservantur.

Chron. Ord.

Chron. Josephi Pamphil.

Magister F. Joannes Lemovicensis MCCCXIX.

III. Magister Frater Joannes Lemovicensis, ex Lemovico, Aquitanicæ Galliæ Civitate, Anno salutis humanæ MCCCXIX. Avenione à Joanne XXII. Anno Pontificatus III. Fratre Jacobo Camerte mortuo, ad Sacrarii Pontificii curam assumptus, Pœnitentiarii quoquè officium, ac Bibliothecæ Pontificiæ Præfecturam suscepit: is enim Joannes Papa tria hæc conjunxit officia, & ab aliquo nostri Ordinis Fratre perpetuò exercenda decrevit. Quæ sanè omnia Frater Joannes Lemovicensis primus exercuit, triumque Romanorum Pontificum, hoc est, Joannis XXII. Benedicti XII. & Clementis VI. Pœnitentiarius, vel à Secretis confessionibus, necnon Apostolici Sacrarii Præfectus, & Bibliothecarius fuit, ut in antiquo ejusdem Augustinianę Sodalitatis Commentario, quem vulgò & passim quidèm *Registrum* vocitare solent, atque itèm in Josephi Pamphili Chronicis, & alibi videre licet. Joanne deindè Lemovicensi mortuo, Sacrarii Pontificii Officium alicui semper ex instituto Eremitarum S. Patris Augustini Fratri traditum fuit, sicùt continua dicti Ordinis Fratrum successio apertè demonstrat, quam luce clariorem esse infrà videre quis potest. Idem quoquè Sacrista Romanorum Pontificum Confessarius ferè semper fuit: Munere autèm Bibliothecarii ad Sixti IV. usquè tempora, uti diximus, & suo videbimus loco, functus est.

Registrum Ord.

Anno Dom. 1319.

Magister F. Raymundus Apamiensis de Acono MCCCXLVI.

IV. Magister F. Raymundus de Acono Apamiensis Theologus, Apamiæ in Provincia Narbonensi natus, in Fratris Joannis Lemovicensis demortui locum, Anno Dom. MCCCXLVI. Sacrista, Confessarius, seù Pœnitentiarius, necnon Bibliothecarius à Clemente VI. circà annum Pontificatus quintum suffectus, hæc tria officia tempore ejusdem Clementis, Innocentii VI. & Urbani V. exercuit, Episcopus primùm Foroliviensis creatus, deindè ad Ecclesiam Apamiensem translatus. Postremò senectâ ætate confectus, Anno salutis nostræ MCCCLXVI. ad suam Ecclesiam Apamiensem, in Galliâ sitam Narbonensis, sese recepit, ut quieti suæ indulgeret; ibique requievit in Domino.

Magister F. Petrus Amelius Lemovicensis MCCCLXVI.

Magister Frater Petrus Amelius Lemovicensis in Galliâ Aquitanicâ, Lemovici natus, qui dicto Fratri Raymundo in tot laboribus opem tulit, ab Urbano V. circà quartum Pontificatus annum Sacrista, Pœnitentiarius, & Bibliothecarius fuit electus, triaque officia sub ejusdem Urbani V. Gregorii XI. & Urbani VI. temporibus exercuit, primùm Episcopus Senogalliensis, deindè Archiepiscopus Tarentinus, Patriarcha itèm Gradensis, ac tandèm Patriarcha Alexandrinus, & in Vasconiâ Aquensis Ecclesiæ Administrator creatus. Hic Sacrista Gregorii XI. qui Anno Dom. MCCCLXXVI. ac sexto sui Pontificatus anno Apostolicam Sedem Romam reportavit, itinerarium maritimum, sivè universam ex Avenione ad Urbem

Apostolica Sedes Romam ex Avenione reportata post 70. annos.

bem usquè navigationem, atquè ab Urbe Roma ad Anagniam itèm profectionem diligenter ac scite quidèm conscripsit, ut apùd Papirium Massonum in libro de Romanis Pontificibus videre licet, qui totam ipsam navigationem, aut profectionem in vita Gregorii XI. scriptum reliquit, quibusdam Latinis versiculis à Sacrista conscriptam, oratione tamèn solutâ factis: qui quamvis nullâ pedum, aut syllabarum mensurâ & connexione, sivè ordinatione constet, dictiones tamèn versiculorum ultimæ, proùt illa ferebat ætas, sunt similitèr cadentes ac desinentes, quales esse solent, qui vernaculâ cujusque Nationis linguâ, & rhythmicâ quidèm syllabarum normâ editi leguntur.

Papirius in Gregorio XI.

Magister Frater Petrus Apamiensis MCCCLXXVIII.

MAgister Frater Petrus Apamiensis ab Urbano VI. Anno salutis nostræ MCCCLXXVIII. & Pontificatus primo, Sacrista, Pœnitentiarius, & Bibliothecarius electus fuit, ac tria officia sub eodem Urbano VI. & Bonifacio IX. exercuit, Episcopali Montis Falerii in Hetruria dignitate decoratus. De hoc Sacrista expressam suis in Chronicis facit mentionem Frater Josephus Pamphilus Sacrarii olim Pontificii Præfectus; necnon Fr. Mauritius Tertius Parmensis in suis Chronicis brevioribus per quandam Tabulam seù Chartam folio apertam, quàm *Arborem* vulgò appellant, conscriptis: majora enim Ordinis nostri Chronica, è quibus breviora excerpsit, in Germania, ubi suum obivit diem, dum in ea Provincia pro nostra Augustinensi Sodalitate juvandâ vitam degeret, graphicè conscripta reliquit, ea propediem in lucem editurus, nisi mors conatum interpellasset. Quæ sanè Chronica, si in manus emunctæ naris viri pervenerint, tanquàm typis digna, vel ipsius Auctoris nomine, vel eo saltèm suppresso, sub alieno tandèm aliquandò in lucem forsan prodibunt. Ego enim ob ipsius operis præstantiam, hujus generis partum utcunquè in lucem exire cupio ac spero.

F. Mauritii Tertii Chronicon.

Magister Frater Petrus Assalbitus MCCCXCV.

VII. MAgister Frater Petrus Assalbitus Fratri Petro Apamiensi Sacristæ, Pœnitentiario, ac Bibliothecario successit pòst ejus obitum sexto Bonifacii IX. Pontificatus anno: triaque illa officia sub eodem Bonifacio, Innocentio VII. Gregorio XII. Alexandro V. Joanne XXIII. Martino V. & Eugenio IV. exercuit; in iisdem officiis, primùm Olorensis Episcopus, deinde Condovensis, postremò Electensis creatus. Is cum Martino V. supplicitèr egit, ut Corpus Sanctæ Matris Monicæ ex Ostia Tiberina Romam in Ecclesiam Augustinianorum Anno Dom. MCDXXX. die 9. Aprilis, quæ fuit Dominica Palmarum, transferretur, ut ex Bulla ejusdem Papæ constat: in qua Martinus V. dictum Fratrem Petrum Episcopum Electensem Apostolicæ Cameræ Sacristam, suumque Confessarium, & Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini professum nominat; & Sanctum Patrem Augustinum Ordinis nostri Fratrum Eremitarum Fundatorem apertis verbis appellat. Dictam Bullam Anno Domini 1430. Pontificatus 13. ejusdem Papæ v. Kalendas Maii, hoc est, die XXVII. Aprilis datam videre est in Registro Bullarum Apostolicarum, necnon in Ordinis nostri Chronicis, quæ Frater Josephus Pamphilus Episcopus Signinus imprimenda curavit. Idem Sacrista Corporis Sanctæ Matris Monicæ translationem satis eleganter descripsit, ut ex brevissimo Fratris Mauritii Tertii colligitur Chronico, in quo ii, qui humeris suis dictum Corpus detulerunt, recensentur; hoc est, idem Sacrarii Pontificii Præfectus, Rodulphus Castellanus, qui huic Sacristæ successit; Lucas Episcopus in Corsica; Antonius Legatus ab Rege Aragonum ad Martinum V. missus, & Augustinus quidam, cujus nequè cognomen, nequè Patria nominatur. Cùm autèm F. Petrus Assalbitus, Episcopus Electensis in tribus officiis jam commemoratis vixisset annis ferè quadragintaquinque, in sua tandèm Patriâ, quò, senio confectus, sese receperat, ex hac vita decessit. His temporibus Apostolici Sacrarii Præfectus non Sacrista, sed *Papæ Confessarius* vocitabatur; ejus autèm Socius appellabatur *Sacrista*, ut superiùs ex Cæremoniali manuscripto, ac perantiquo in Bibliotheca Vaticana asservato satis diffusè comprobatum est, dum Catalogum Sacristarum exordiremur.

S. Augustinus Fratrum Eremitarum fundator.

Ann. 45.

Magister Frater Rodulphus Castellanus MCDXL.

MAgister Frater Rodulphus Castellanus è Civitate Castelli, Umbriæ Oppido, quod veteres *Tifernum* vocarunt, Anno Eugenii IV. Pontificatus decimo, & salutis nostræ MCDXL. in Petri Assalbiti Episcopi Electensis locum, Sacrista, Confessarius, & Bibliothecarius suffectus, paulò pòst Civitatis Castelli Episcopus creatur, atquè sub eodem Eugenio IV. Nicolao V. Calixto III. & Pio II. Romanis Pontificibus dicta obivit officia, in quibus exercendis unum ac viginti annos vixit: mortuus est enim anno Domini MCDLX. ut vetustæ Inscriptiones ad Chorum Ecclesiæ Ordinis Eremitarum Sancti Augustini in Civitate Castelli penicillo scriptæ docent hisce verbis: VIII.

Ad Chori Lævam.

Quantùm Frater Rodulphus hujus Urbis Civis, & Episcopus, S. Augustini Religionem dilexerit, tùm lautus hic Chorus, tùm parietes instaurati, tùm Sacristia Sacratissimis Reliquiis, & purpureis vestibus exornata documento esse possunt. Obdormivit in Domino Anno MCDLX. v. Idus

v. Idus Junias, Fabricæ ministro, Domino Antonio, Priore Sancti Bartholomæi existente.

Ad Chori dextram.

Hæc quicunque vides, Hospes, subsellia, Fratris
Rodulphi impensis facta fuisse tene.
Qui Præsul Patriæ fuit, ac Sacrista Beatùm
Pontificum. Major gloria, quæ sequitur.
Ossia cùm Monicam secreta in sede teneret,
Translata est Romam; hoc Duce, sancta Parens.

MCDLX.

Sermo Mart. V. Translatio S. Monicæ. Quamvis Petri Assalbiti Sacristæ, & Episcopi Electensis precibus, ut Martinus V. in sermone ad Fratres Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini post dictam Translationem habito testatur, Corpus Sanctæ Matris Monicę ex Ostiâ Tiberinâ fuerit translatum; Rodulphus tamèn, ejus alumnus, & nondùm Sacrista, Corpus ipsum ex Ostiâ Tiberinâ Romam transferendum curavit, sicùt ex eodem Martini V. Sermone, quem superioribus annis Prædecessor meus in Lucem emisit, colligitur, humerisque suis cum aliis, quos nupèr commemoravimus, in eo transferendo gestavit.

De hoc itèm Sacristâ, Rodulpho, scilicèt, Castellano Episcopo, extat Epitaphium marmore incisum Romæ in Ecclesiâ Sancti Patris Augustini, notis quibusdam nimiùm sanè abbreviatis, ac protritis, immò aliquâ ex parte corrosis, & erasis: est enim locus antè Sanctæ Matris Monicæ Sacellum, nemini non pervius; hinc pedibus hàc illàc gradientium subjectus, ubi Tabula sepulcralis humi jacet, & quidèm marmorea, in qua simulacrum ipsius Rodulphi, olim Sacristæ, habitu Episcopali effictum cernitur, & circà simulacrum legitur Epitaphium marmore incisum, quod, prout jacet, etsi mendosum, & aliquot carens vocibus, infrà legendum propono....

HUI † ET R. P. DOMINI RODULPHI EPISCOPI C. CASTELLI; ET IV. SUMMORUM PONTIFICUM S. EUGENII II. NICOLAI V. CALIXTI III. ET PII II. CONFESSORIS, ET SACRISTÆ CURIÆ SACRUM CORPUS SANCTÆ MONICÆ AB HOSTIA TIBERINA TRANSLATUM EST ANNO DOM. MCDXX.

† Nota illa pro, &, ponitur.

In hoc mutilo Epitaphio, ex notis nimiùm abbreviatis confecto, multa desiderantur; quæ si addantur, sensum reddunt perfectum, hunc in modum:

Hic jacet Corpus hujus & R. P. Domini Rodulphi Episcopi Civitatis Castelli, & quatuor Summorum Pontificum, scilicèt, Eugenii IV. Nicolai V. Calixti III. & Pii II. Confessoris, & Sacristæ, & Bibliothecarii, qui suis humeris portavit Sacrum Corpus Sanctæ Monicæ ab Ostiâ Tiberinâ translatum Anno Dom. MCDXXX.

Annorum numerum omninò immutandum esse judicavi, quia unam literam X quæ numerum indicat denarium, cum aliis permultis corrosam & abrasam fuisse fatendum est, quia Bulla Translationis Anno XIII. Pontificatus Martini V. qui est Annus Domini MCDXXX. data fuit, ut in Registro Bullarum Apostolicarum videre est; Annus autèm Domini MCDXX. est annus tertius ejusdem Pontificatus. Numerus 1430. ad annum translationis; num. autèm 1460. ad annum obitus Rodulphi Castellani refertur.

Verborum item structuram satis rudem & ineptam à Lapicidâ forsàn vitiatam, & aliquot in locis corrosam & abrasam aliquâ ex parte adaptavimus, eamque conjecturâ consequuti, hoc loco apponendam censuimus, ut Epitaphii sensum perfectum redderemus. Id quod faciendum judicavimus, ut ea, quæ de Rodulpho Sacristâ ex Chronicis dicta sunt, Inscriptionibus, & Epitaphio ipso comprobemus.

Magister F. Joannes Castellanus MCDLX.

Magister Frater Joannes Castellanus è Civitate Castelli, Umbriæ Oppido, quod veteres *Tifernum* vocarunt, Fratris Rodulphi Sacristæ jàm defuncti ex sorore nepos, ut legitur in Chronicis, quæ Generalis Magister Seripandus in lucem edenda curavit, in ejusdem Rodulphi locum ad eadem tria officia exercenda Anno Dom. MCDLX. surrogatur, qui vel cognomento, vel ex officio *Referendarius* dictus fuit, ut ex manuscriptis eo tempore nostri Ordinis Generalium Magistrorum libris, seù Registris constat; deinde Castellanus Episcopus, postremò ad Episcopatum Massensem assumptus fuit, triaque officia illa tempore Summorum Pontificum, Pii II. Pauli II. & Sixti IV. functus, Apostolici Sacrarii Præfectus, Confessarius & Bibliothecarius fuit. IX. Anno Dom. 1460.

De hoc Sacristâ non solùm in Chronicis, verùmetiàm in Ordinis nostri Registris expressa fit mentio, præsertim verò in Registro Magistri generalis Fratris Ambrosii Coriolani, qui Anno Domini 1472. die 12. Decembris id scriptum reliquit: Registr. Coriolani 1472. die 12. Decemb.

De mandato Sanctissimi Domini Sixti Papæ IV. fecimus Magistrum Fratrem Matthæum de Tolentino, & abbreviavimus sibi tempus aliquorum mensium, per quod debebat stare in Studio secundùm consuetudinem Ordinis, & beneplacitum nostrum: & hoc impetratum fuit à Reverendissimo D. Joanne Episcopo Castellano, Sanctissimi D. N. Sacristâ, Confessore, & Referendario dignissimo, ut patet per schedulam ejus ad nos missam, in qua explicat, Sanctissimum D. N. mandare prædictum Baccalaureum à nobis Magistrari. Hæc ibi.

Sunt qui velint, hunc Sacristam Senensem fuisse, ut ait Josephus Pamphilus, Episcopus olim Signinus, & Sacrista in Chronicis: Sed eum Castellanum fuisse ratio ipsa persuadet: Tùm quia Rodulphi Castellani nepos fuit, tùm etiàm ob multa beneficia ab eo in Monasterium, seù Cœnobium nostri Ordinis in Civitate Castelli situm collata: dictum namque Cœnobium dormitoriis, cu- Anno Dom. 1463.

bicu-

biculis, officinis, aliisque fabricis exornandum suis impensis curavit. De hoc itèm Sacristà in quodam Lactantii Firmiani libro in Cœnobio nostro Civitatis Castelli extat memoria in hanc verborum formam:

Lact. Firmia. liber.

Ego humilis Episcopus Castellanus, Sacrista Sanctissimi Domini Nostri Pauli Papæ II. Vobis, Patri Priori, & Fratribus Sancti Augustini ejusdem Civitatis pro remedio animæ meæ dono hunc Librum Lactantii Firmiani emptum à me ex emolumentis officiorum meorum Anno Domini 1470. die 12. Augusti. Orate pro me.

Quamvis autèm nomen Joannis hac in schedulà non reperiatur, Fratrem tamèn Joannem Sacristam fuisse, dubitandum non est, quem tempore Pauli II. Sacristam fuisse constat. Sacristæ hujusce tempore Sixtus IV. Anno Dom. MCDLXXV. officium Bibliothecarii à Sacristatus munere sejunxit, novâque in Vaticano Bibliothecâ constructâ, Bartholomæum, vel, ut alii volunt, Baptistam Platynam Cremonensem, virum suo tempore eruditissimum, & Apostolicum Scriptorem, Bibliothecarium instituit. Platynæ successores omnes tam Cardinales, quàm non Cardinales in nostro de Bibliothecà Vaticanà Commentario videre licet. De hoc itèm Sacristà Jacobus Cardinalis Papiensis, qui fuit Episcopus Papiæ, in Pii II. Commentariis mentionem facit, sub initium eorundem, dum de ejusdem Pii Anconam versùs profectione pro Sanctà expeditione Cruce signatis coacta; Bello jam Turcis ad communem Orbis Christiani salutem parandam indicto, sermonem habet hisce verbis:

Bibliothecarii Officium ab Officio Sacristatus sejungitur.

Bibliotheca Vaticana

Comment. Card. Papiensis.

Delegerat sibi (hoc est Pius II.) *hujusce navigationis comites Dominicum de Dominicis Torcellanæ, & Agapytum Camertinæ, & Joannem Tifernatis Ecclesiæ Præsules, quorum Dominicus, & Agapytus de supplicationibus referre soliti fuerant; Joannes Sacrarii Apostolici curam gerebat: me quoquè* (inquit Card. Papiensis) *& Gregorium Lollium adjungi his voluit.* Hæc de Fratre Joanne Castellano.

M. F. Joannes Paulus Bossius Mediolanensis MCDLXXXIII.

X.

Magister Frater Joannes Paulus Bossius Mediolanensis Anno XII. Pontificatus Sixti IV. & salutis nostræ MCDLXXXIII. in Fratris Joannis Castellani demortui locum surrogatus, sub eodem Sixto, Innocen. VIII. & Alexandro VI. Romanis Pontificibus Apostolici Sacrarii Præfecturà functus est. Is à pueris nostri Ordinis Eremitarum S. Patris Augustini habitum suscepit, & in eo professionem emisit, ut ex Literis Apostolicis Alexandri VI. plumbo munitis, quarum exemplum superiùs apposuimus, constat, atquè in eodem habitu ad Sacrarii Pontificii munus fuit assumptus. Postremò Abbas Sancti Sebastiani extrà muros Urbis, Ordinis Cisterciensis effectus, ad dictum Ordinem, ut idem Alexander suis in Literis ait, translatus fuit. Quarè Alexander VI. ne hoc exemplo, Eremitarum Sancti Patris Augustini Ordo jure suo antiquo, ac privilegio dictum officium obtinendi tempus in posterùm frustrari posset, per Bullam, nupèr commemoratam, Sacrarii Pontificii manus à Fratribus dicti Ordinis perpetuò exercendum esse Motu proprio declaravit. Hæc autèm declaratio, ut ex ipsà constat Bullà, facta fuit, dum ipse Bossius Abbas Sancti Sebastiani, & Alexandri VI. foret Sacrista.

De hoc itèm Sacristà Joannes Burchardus Argentinensis, Cæremoniarum Magister, mentionem facit in 2. Diariorum Tomo, Anno salutis nostræ 1497. & alibi de obitu ipsius, quem ob habitus mutationem, & Abbatiam, Ordinis Cisterciensis *Abbatem* appellat, & in Ecclesia Sancti Sebastiani Anno Dom. 1501. sepultum fuisse ait.

Anno Domini 1497.

Anno Domini 1501.

Magister F. Augustinus Castellanus. MDI.

XI.

Magister Frater Augustinus Castellanus è Civitate Castelli, Umbriæ oppido, quod veteres *Tifernum* vocarunt, Alexandri VI. Sacrista, & Confessarius, necnon Basilicæ Sancti Petri Pœnitentiarius fuit. Officium autèm Sacristatus Dominicà primà Adventus Anno Domini MDI. exercere cœpit, sicùt Burchardus Cæremoniarum Magister testatur hisce verbis:

Dominicâ primâ Adventus Domini, die 28. Novembris MDI. Petrus Episcopus Caliuensis, Vicarius Urbis, celebravit Missam publicam in Cappellà majori, Papâ præsente: Sermonem fecit Procurator Ordinis Prædicatorum. Hoc manè Frater Augustinus de Castello, Professus Ordinis S. Augustini, Confessor Papæ, & Pænitentiarius Basilicæ Sancti Petri, novus Sacrista Cappellæ Papæ incepit servire in officio hujusmodi Sacristæ, & habuit locum ultimum intèr Assistentes, hoc est, post ultimum Prælatum Papæ Assistentem. Hæc Burchardus.

Anno Domini 1501.

De eodem Fratre Augustino Sacristà idem Burchardus in Crucis adoratione, die Parasceves Anno Domini 1502. præstità, loquitur in hanc verborum formam:

Post omnes Episcopos adoraverunt Frater Augustinus Sacrista Cappellæ, & Confessor Papæ à dextris, & Protonotarius, Orator Ducis Ferrariensis à sinistris simùl, & post eos, Oratores Laici, Venetiarum, & ejusdem Ducis Ferrariensis. Hæc Burchardus in 3. Diariorum Tomo. Ex hoc testimonio planum profectò fit, locum Sacristæ non Episcopi, antiquum esse in Cappella immediatè post ultimum Assistentem Papæ, sicùt Fratrem Augustinum Castellanum, de quo sermo habetur, talem locum habuisse apertè videmus. Quamvis enim Sacristæ omnes ex officio statim Sacristatus, Assistentes saltèm de mitra dicantur, & sint, locumque sedendi in Cappella immediatè post ultimum Assistentem habeant nondum Episcopi; hic tamèn Sacrista in adoratione Crucis locum suprà Protonotarios post ultimum Episcopum non Assistentem habuit, quia non erat Episcopus: nam si fuisset Episcopus, non post ultimum Episcopum immediatè

Anno Domini 1502.

diatè in adoratione Crucis locum habuisset, sed cum Assistentibus suprà multos Episcopos non Assistentes Crucem adorasset: Episcopi enim Assistentes in Cappellâ, præsente Papâ, omnes alios Episcopos, & Archiepiscopos non Assistentes præcedunt. Hæc obiter, occasione sese offerente de Sacristæ loco, de quo alibi, & fusiùs quidem, verba fecimus.

Admiror autèm, cur Burchardus, dum loquitur de Conclavi facto per obitum Alexandri VI. qui Anno Dom. 1503. die 18. Augusti obiit; necnon per obitum Pii III. qui eodem anno, die autèm 18. Octobris ex hac vitâ decessit [vixit enim Pius in Pontificatu viginti sex tantùm dies] mentionem faciat de Venturâ Episcopo Massanensi, sivè Massensi, Sacristâ, Thesaurario Generali, Secretario Papæ, & Clerico Cameræ, Conclavistarum primo; cùm Fratrem Augustinum Castellanum Anno Domini 1501. 1502. & 1503. Sacristam fuisse; & Fratrem Zachariam Savonensem Anno Dom. 1504. Sacristam extitisse scribat; nullumque alium Sacristam intèr hos duos fuisse constet. Adde etiàm, quòd de illo Venturâ Episcopo, & Sacristâ, aliis officiis insignito, nulla penitùs mentio alibi reperitur facta, Diariis, & Regestis, vel Commentariis, necnon Historiis, & Chronicis perlectis. Hinc dictum Venturam per obitum Fratris Augustini Castellani Sacristæ duo illa Comitia, seù Conclavia, Sacristæ loco, necessitate Conclavis instante, ac suadente per modum, ut ajunt, *provisionis* à S. R. E. Cardinalium Collegio Sacristam electum, ingressum credendum est: quia Sacrista tot simùl munia nullam intèr se affinitatem habentia, Thesaurarii, scilicèt, Generalis, Clerici Cameræ, & Secretarii Papæ officia exercere non potest. Hinc in Fratris Augustini Castellani Sacristæ, [qui, si conjectare licet, vel parùm antè, vel parùm post mortem Alexandri VI. obiit] locum paucis post mensibus Frater Zacharias Savonensis à Julio II. itèm Savonensis accersitus fuit, Apostolici Sacrarii effectus, ut infrà ex eodem Burchardo videre statim licet, nullâ penitùs mentione de Ventura Episcopo Massensi, & Thesaurario generali factâ.

Ventura Episc. Massensis, vel Massanensis.

Hoc potissimùm loco Scriptores variant, Fratrem Augustinum Sacristam in aliud tempus reiicientes, & nescio quid confingentes, quod verisimile non videtur. Illud verissimum esse constat, seriem Sacristarum ejusdem Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini ad annum usquè Domini MCDXCVII. Alexandri VI. testimonio continuatam sempèr fuisse, & nunquàm interrupptam, eandemque ad nostra usquè tempora perpetuam pervenisse nemo est, qui ignoret. Vide quid in Chronicis F. Hieronymus Seripandus Generalis, F. Hieronymus cognomento Romanus, natione Hispanus, & Frater Josephus Pamphilus Veronensis dicant: hoc enim brevitatis causâ silentio prætermittendum censeo. Resignationem autèm Sacristatus à Venturâ Episcopo Massensi in manibus Julii II. præstitam, infrà ex Bullâ videre licet in Fratre Nicolao Aquapendentano.

Anno Domini 1497.

Anno Domini 1494. 1496.

Magister Frater Zacharias Savonensis. MDIV.

Magister Frater Zacharias Savoniensis Ligur, in Fratris Augustini Castellani jam demortui locum sufficitur Mense Augusto Anno Dom. MDIV. à Julio II. qui ultimâ Octobris die Anno Dom. MDIII. Pontifex Maximus renunciatus fuit. Hic Sacrista, quidquid scribant alii, parùm in Sacrarii Pontificii vixit officio, ut ait Burchardus, qui maximè omnium id scire poterat, ac debebat, ob magnam, & ferè continuam consuetudinem, quæ Cæremoniarum Magistro cum Sacrista esse solet. Burchardus de hoc Sacrista in suo Diario mentionem facit hunc in modum: *MDIV. Dominicâ die 20. Octobris Frater Zacharias de Savona, professus Ordinis Eremitarum Sancti Augustini, Sacrista Cappellæ Sanctissimi D. N. antè duos menses, vel circà, per Papam Deputatus, in Camera suæ Sacristiæ dictæ Cappellæ diem clausit extremum.* Hæc Burchardus. XII.

Burchardi Diarium.

Huic Sacristæ Magister Frater Hieronymus Seripandus Generalis, Fr. Hieronymus cognomento Romanus, natione Hispanus, & Magister Fr. Josephus Pamphilus Veronensis in Chronocis aliquot vitæ annos in officio Sacristatus tribuunt: sed Burchardo dictam ob causam magis hac in re, quàm aliis credendum videtur. 1498. 1504.

Magister Frater Nicolaus Aquapendentanus MDIV.

Magister Frater Nicolaus Foresius Aquulensis, vel Aquapendentanus, Theologus insignis, & Julio II. gratissimus, Apostolici Sacrarii in Zachariæ demortui locum surrogatus, deindè Archiepiscopus Dyrrhachiensis post aliquot menses ab eodem Julio creatur Anno Dom. MDV. die primâ Septembris in Consistorio Secreto, ut ait Burchardus Cæremoniarum Magister in hæc verba: *MDV. die Lunæ, primâ Septembris, in Consistorio Secreto fuit pronunciatus F. Nicolaus de Aquapendenti Ordinis Eremitarum Sancti Augustini, Archiepiscopus Dyrrhachiensis, & factus Sacrista Papæ.* Hæc Burchardus in suo Diario. XIII.

Anno Domini 1504.

Anno Domini 1505. Tom. I.

Cùm itàquè Zacharias Savonensis mense Octobri Anno 1504. obierit, deique octavâ Novembris ejusdem anni Nicolaum Aquapendentanum Sacristam effectum fuisse constet, ut infrà videre licet, Anno sequenti 1505. Archiepiscopum Dyrrhachiensem die primâ Septembris creatum fuisse credendum est, etiàmsi Burchardus in eodem Consistorio, & Sacristam, & Archiepiscopum electum fuisse, dicere videatur: id quod omninò adversatur Bullæ Pontificiæ, quam hoc loco apponere libet.

Anno Domini 1504. Anno Domini 1505. Tom. I.

Quoniàm verò Ventura Episcopus Massensis, Thesaurarius Generalis, Secretarius Papæ,

Papæ, & Clericus Cameræ Anno Domini 1503, Fratre Augustino Castellano, vel adversâ valetudine impedito, vel moribundo, sivè nupèr mortuo, à S. R. E. Cardinalium Collegio per modum, ut ajunt, *provisionis*, necessitate id suadente, Sacrista electus, duo Conclavia, unum, scilicèt, per obitum Alexandri VI. alterum autèm per obitum Pii III. fuit ingressus, & officio Sacristatus nondùm se abdicatum declaravit. Anno autèm Dom. 1504. Anno, scilicèt, primo Pontificatus Julii II. Sacristatus officium, quod Ventura, Episcopus Massanensis, vel potiùs Massensis à Sacro Cardinalium Collegio, Apostolicâ Sede vacante, per modum, uti diximus, provisionis, accepit, & exercuit [Fratre Nicolao Aquapendentano ab eodem Julio ad hoc munus obeundum jam accersito] spontè resignavit: id verò anteà non fecit ob adversam fortasse valetudinem Zachariæ, qui cùm duos circitèr menses in officio vixisset, toto illo duorum mensium spatio, si hac in re conjectare licet, morbo affectus in lecto jacuisse censetur.

Adde etiàm, quòd dictus Ventura post Conclave per obitum Pii III. habitum, gravissimas ob causas jussu Julii II. fuerat carceri mancipatus. Deindè libertate donatus, Sacristatus officium resignavit, quippè qui dictam Apostolici Sacrarii Præfecturam à Romano Pontifice, ad quem ipsius Officii collatio pertinet, non acceperat, Apostolicâ vacante Sede per obitum Alexandri VI. & Pii III. qui dies tantùm 26. in Pontificatu vixit: Nam 22. Septembris die Papa creatus fuit, die autèm 17. Octobris, Anno Domini MDIII. diem suum obivit, sicùt in Diario Burchardi legitur. Burchardus in Diario.

Prætereà idem Ventura post Sacristatus resignationem, solutis jam 8000. ducatis, Clericatum etiam Cameræ, Secretariatum, Scriptoriam, & alia officia resignavit, ut ipse Burchardus in suo Diario die 5. Novembris Annò Dom. MDIV. scriptum reliquit. Burchardus in Diario. Curam verò Sacrarii Pontificii Ventura, tamquàm Clericus Cameræ, necessitate, hoc est, temporum angustiâ, negotiorum mole onustâ, id postulante, à Sacro Cardinalium Collegio per *modum provisionis*, ut ajunt, suscepit, quia Clerici Cameræ cuicumque Sacristæ Pontificio rerum omnium Apostolici Sacrarii repertorium, sivè Indicem, à Notario Cameræ conscriptum, quem passim appellant *Inventarium*, assignare solent; & Sede item vacante, idem Inventarium recognoscunt. Hinc Zachariâ jam demortuo, anteàquàm Bulla pro Fratre Nicolao Aquapendentano, Sacristâ nupèr electo conficeretur, libera Sacristatus Resignatio in manibus Julii II. ab ipso Venturâ spontè facta fuit, quatenùs facienda erat, ut ipsa, quæ infrà legitur, docet Bulla, in qua duo notatu digna leguntur, ex quibus Apostolici Sacrarii Præfecturam nonnisi uni ex Fratribus Eremitanis Sancti Patris Augustini concedi sempèr consuevisse, satis amplè colligimus, si Bullæ verba perpendantur.

BULLA JULII II.

Pro Fratre Nicolao Aquapendentano Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini per resignationem Venturæ Episcopi Massensis MDIV.

JULIUS EPISCOPUS
SERVUS SERVORUM DEI.

Dilecto Filio Nicolæ de Aquapendente Ordinis Fratum Eremitarum Sancti Augustini Professori, Sacristæ Cappellæ nostræ, salutem, & Apostolicam Benedictionem.

ELIGIONIS zelus, vitæ ac morum honestas, aliaque laudabilia probitatis, & virtutum merita, supèr quibus apùd nos fide digno commendaris testimonio, Nos inducunt, ut te specialibus favoribus, & gratiis prosequamur. Cùm itaquè Officium Sacristiæ Cappellæ nostræ per liberam resignationem Venerabilis Fratris Nostri Venturæ Episcopi Massanensis, de illo, quod tunc obtinebat, in manibus nostris spontè factam, & per Nos admissam, vacaverit, & vacet ad præsens; Nos volentes te præmissorum meritorum tuorum intuitu, favore prosequi gratioso,

teque à quibusvis excommunicationis, suspensionis, & interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris, & pœnis à jure, vel ab homine quavis occasione, vel causâ latis, si quibus quomodolibèt innodatus existis, ad effectum præsentium dumtaxàt consequendum, harum serie absolventes, & absolutum fore censentes, Officium prædictum, quod ad vitam concedi, & per unum ex Professoribus Ordinis Fratrum Eremitarum S. Augustini teneri consuevit, sic vacans, cum omnibus illius honoribus, oneribus, salariis, juribus, & emolumentis consuetis, Apostolicâ tibi Auctoritate, ad vitam tuam concedimus, & assignamus, teque ad illud, videlicèt, in ipsius Venturæ Episcopi locum substituimus, & etiàm surrogamus, decernentes te ex nunc, ad dictum Officium, ejusque liberum exercitium, honores, onera, salaria, jura, & emolumenta hujusmodi, recipiendum fore, paritèr & admittendum. Et nihilominùs tibi, ut omnibus, & singulis prærogativis, præeminentiis, privilegiis, gratiis, concessionibus, & indultis, quibus alii dictæ Cappellæ Sacristæ, qui pro tempore fuerunt, utebantur, potiebantur, & gaudebant; uti, potiri, & gaudere possis, & debeas eisdem, Auctoritate, & tenore de specialis dono gratiæ indulgemus. Quocircà Venerabili Fratri Raphaeli Episcopo Albanensi, Camerario nostro, per Apostolica scripta mandamus, quatenùs ipse, per se, vel alium, seù alios te, Auctoritate nostrâ, ad Officium prædictum, ejusque liberum exercitium, necnon honores, onera, salaria, jura, & emolumenta prædicta in locum dicti Venturæ Episcopi recipi, & admitti faciat, ut est moris; Contradictores Auctoritate nostrâ, appellatione postpositâ, compescendo; Non obstantibus Constitutionibus, & Ordinationibus Apostolicis, ac Cappellæ, & Ordinis prædictorum, cujus professor, & (ut asseris) Ordinem ipsum expressè professus existis, juramento, confirmatione Apostolicâ, vel quavis firmitate aliâ roboratis, statutis, & consuetudinibus, cæterisque contrariis quibuscunque. Nulli ergò omninò hominum liceat hanc paginam nostræ absolutionis, concessionis, assignationis, substitutionis, surrogationis, decreti, indulti, & mandati infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autèm hoc attentare præsumpserit, indignationem Omnipotentis Dei, ac Beatorum Petri, & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Romæ apùd Sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominicæ Millesimo quingentesimo quarto, sexto Idus Novembris, Pontificatus Nostri Anno primo.

(Margin notes: Notatu dignum. — Notatu dignum.)

Is Nicolaus tantâ erat lenitate, & affabilitate, ut omnium sibi animos conciliaret, seque omnibus charissimum redderet. Nonnulla scripsit Opuscula, quibus suam egregiam indicavit doctrinam, suique nominis perpetuam posteris memoriam reliquit. Inscriptiones Opusculorum sunt, quæ infrà leguntur:

- *De Baptismo lib. 1.*
- *De peccato originali lib. 1.*
- *De Penitentia lib. 1.*
- *De Lymbo, Inferno, & Purgatorio lib. 3.*
- *De Mercatura, & negotiatione lib. 1.*
- *De Sortilegiis, & vanis persuasionibus lib. 1.*
- *De ingratitudine evitanda lib. 1.*
- *De Festis Sanctorum Serm. lib. 1.*
- *Quadragesimale lib. 1.*
- *Sermonum variorum lib. 1.*

Obiit Romæ senio confectus die 25. Octobris Anno Dom. 1511. suamque in Patriam delatus, in Ecclesiâ S. Augustini sepulturæ mandatus fuit.

Magister Frater Gabriel Anconitanus, MDXII.

Magister Frater Gabriel Anconitanus, dum Fratris Egidii Viterbiensis Magistri Generalis Socius foret, Sacrarii Pontificii Præfectus eligitur, & Archiepiscopus Dyrrhachiensis, deindè Castrensis Episcopus creatur, vir sanè doctus, & summè probus, atquè in Sacris Ecclesiæ Cæremoniis peritissimus. Apostolici Sacrarii Præfecturâ functus est Julio II. Leone X. Adriano VI. & Clemente VII. Romanæ Ecclesiæ Pontificibus. XIV.

De eodem Sacristâ loquitur Paris Crassus, olim Sacrarum Cæremoniarum Magister,

ster, & Episcopus Pisaurensis in suo Diario, primâ Novembris die, Anno Dom. 1513. dum in Vesperis Defunctorum dictum Sacristam tamquàm Assistentem Leoni X. de libro in Cappellâ serviviſſe ait, eundemque, ut aliis in locis videre licet, Missam in defectum aliorum Assistentium non semel in eàdem Cappellâ cantasse scribit. Anno autèm Dom. 1518. Vicesacristam, quem *Sacristæ Cappellanum* Auctor Cæremonialis libri appellat, alii verò Substitutum, Episcopum Nepesinum electum fuisse, non autèm Assistentem extitisse testatur.

Tom. 1. Anno Dom. 1513.

De hoc Sacristâ fit mentio in Diario Anno Domini 1519. quo anno Canonizatus fuit à Leone X. Sanctus Franciscus de Paula: is enim Gabriel in Consistorio semipublico suam primus intèr Prælatos tulit Sententiam de Beato Francisco Canonizando.

Ejusdem Sacristæ tempore Anno Domini 1528. die 4. Maii in Urbeveteri, quam vulgò appellant *Orvietum*, antiqua consuetudo per Decretum confirmata fuit, ut Sacrista duos Asturconis, vel Achineæ Parafrænarios, unum ex familiaribus Papæ, atquè suo arbitratu undecunquè alterum eligeret, quandò, scilicèt, Sacrosanctum Christi Corpus Romano Pontifici longum iter facienti præfertur. Hoc Decretum cum emolumentis, authenticè, hoc est, manu, & signo Notarii publici conscriptum, in Sacrario Pontificio asservatur, vetustiori Cæremoniarum Libro annexum. De hoc Sacristâ extat etiàm memoria in quadam scripturâ, seù publico instrumento, in quo agrum sivè possessionem, ac domum quandam Cœnobio Sancti Augustini Anconæ die 8. Julii 1529. tempore Clementis VII. donasse legitur, atquè hisce nominatur verbis.

Consuetudo antiqua.

Vide etiam Registrum lib. 1. Diversorum à directione Vrbis fol. 77.

Reverendissimus in Christo Pater, & Dominus Gabriel Archiepiscopus Dyrrhachiensis, Prælibati Sanctissimi D. N. Papæ Sacrista, & Prælatus Domesticus, & Miles S. Petri; &c.

Quòd autèm Miles S. Petri extiterit, ex privilegio die 20. Maii 1529. ad hanc rem præstandam conscripto, constat. Quæ sanè scripta in Archivio Augustinianorum Anconæ asservantur.

Sacrista miles S. Petri.

Blasius denique Cæsenas, Cæremoniarum Magister in Tomo Diariorum primo Anno Dom. 1529. & 1530. mentionem facit de Sacristâ eodem, dum Clemens hujus nominis VII. commoraretur Bononiæ pro Carolo V. coronando. Is enim Sacrista pro quatuor Venetæ Reipublicæ Oratoribus, honoris, & officii causâ excipiendis, electus fuit. Quoniàm verò tres ex quatuor Oratores Bononiam ingredientes ob adversam valetudinem, ac senectutem lecticis vehebantur, quartus intèr Sacristam, Archiepiscopum Dyrrhachiensem, & Archiepiscopum Jadrensem Urbis Romæ Gubernatorem medius equitabat. Hos autèm Prælati multi, & Oratores Principum sequebantur. De hoc itèm Sacristâ idem Blasius in eodem Diariorum tomo Anno Dom. 1530. die 4. Februarii mentionem facit, quandò, scilicèt, in Consistorio Secreto Decretum fuit Bononiæ, ut ex tribus S. R. E. Cardinalium Ordinibus Primarii, quos *capita Ordinum* appellant; Magistris Cæremoniarum, & Sacristâ sibi adhibitis, decernerent ea omnia, quæ Coronationi Caroli V. Imperatoris necessaria videbantur. Huic Sacristæ senectâ ætate confecto Anno Dom 1529. datus est Coadiutor Magister Frater Alphonsus Aquapendentanus, qui Anno Domini 1534. in Sacristatus officio per obitum successit.

Magister Frater Alphonsus Aquapendentanus. MDXXXIV.

XV.

Magister Frater Alphonsus Aquulensis, vel Aquapendentanus in Gabrielis demortui locum suffectus fuit Anno ultimo Clementis VII. Deinde à Paulo III. Episcopus Bovinensis, postremò Archiepiscopus Amalphiæ creatur, qui Concionator gratiosissimus fuisse legitur. De hoc Sacristâ ad Ecclesiæ S. Augustini Organum in Oppido Aquependentis inscriptio legitur in hanc verborum formam: *Alphonsus Oliva Aquesius, Archiepiscopus Amalphiæ, & Pauli III. Farnesii Pontificis Maximi Sacrista, libros, vestes, ornamenta, aliaque bona divino cultui tribuit, laudique Dei Organum benesonans dicavit* 1544. Multa deniquè bona, tàm mobilia, quàm stabilia; tam paterna, quàm materna Cœnobio Sancti Augustini Aquapendentano ex testamento reliquit, & ex libris, quos multis jam annis emendo acquisierat, Bibliothecam dicto in Cœnobio construendam mandavit. Ad usum Ecclesiæ dicti Conventus Antiphonarium pulcherrimè scriptum eidem Conventui dono jam dederat, ad cujus calcem hæc leguntur verba:

Anno Domini 1534.

Explicit Antiphonarium Dominicale sumptibus R. D. Alphonsi Olivæ Episcopi Bovinensis S. D. N. Papæ Sacristæ pro Conventu S. Augustini de Aquapendente. Romæ scribebat D. Federicus Perusinus Scriptor Cappellæ Pontificiæ Anno Dom. MDXLIV. Die 15. Mensis Novembris. Ad laudem Dei, Amen.

M. F. Joannes Jacobus Barba Neapolitanus MDXLIV.

XVI.

Magister F. Joannes Jacobus Barba Neapolitanus, Alphonso ad meliorem vitam vocato, Apostolici Sacrarii Præfectus surrogatur, vir apprimè doctus, & egregiè cordatus homo, qui dum in Romanâ Curiâ Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini Procurator generalis foret, Alphonso defuncto, Sacrista instituitur Anno x. Pontificatus Pauli III. à quo primum Episcopus Terami in Aprutio, deindè Interamnæ in Umbriâ Episcopus creatur. Apostolici Sacrarii Præfecturam exercuit Paulo III. Julio III. Marcello II. Paulo IV. & Pio IV. Ecclesiæ Romanæ Pontificibus, quibus omnibus gratus fuit, & Pauli IV. antè Pontificatum familiarissimus. Is in Congregationibus, quæ gravissimis de rebus coram Summis Pontificibus haberi

haberi solent, occasionibus sese offerentibus, expressa egregiæ doctrinæ signa, & frequenter quidem dedit.

Consuetudo antiqua. Ejusdem Sacristæ tempore decretum fuit, ut quilibet Cardinalis in suâ ipsius ad Cardinalatus promotionem summam viginti-quinque ducatorum, ut ajunt, *auri de Camerâ* solvere teneatur: anteà enim pecuniæ summa præscripta, seù limitata non erat, sed suo quisque arbitratu, modò plus, modò minùs Apostolici Sacrarii Præfecto persolvebat, ut in ipsò videre est Decreto, manu & signo Notarii publici conscripto, & Libro cæremoniarum vetustiori annexo.

Anno Dom. MDLXII. fuit missus ad Concilium Tridentinum à Pio IV. P. Max. qui ei ab Urbe absenti Coadiutorem pro Apostolico Sacrario concessit Fratrem Egidium Pisaurensem, Procuratorem & Vicarium Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini generalem, qui ejusdem Sacristæ in eàdem Sacrarii Pontificii Præfecturà successor fuit, ut infrà videre licèt. Hac de re mentionem facit suo in Diario Ludovicus de Branchis in hànc verborum formam: *Anno Dom. 1562. Die 30. Julii Magister Egidius de Valentibus Pisaurensis Ordinis Sancti Augustini fuit deputatus Coadiutor R. D. Sacristæ absquè præjudicio dicti Sacristæ.*

Sacrosancto itaquè œcumenico & generali Concilio Tridentino, dum esset Episcopus & Sacrista, interfuit, & magnà sane cum laude. Dum autèm è suo Episcopatu Interamnensi Romam rediret, gravi quodam oppressus morbo, Ocriculi obiit. Hinc mortuus Interamnam delatus, in Ecclesiâ suâ honorifice sepultus fuit.

Magister Frater Egidius Pisaurensis MDLXIV.

XVII. MAgister Frater Egidius de Valentibus Pisaurensis, Joanne Jacobo defuncto, Sacrarii Pontificii Præfecturam à Pio IV. suscepit, deindè à Pio V. Episcopus Nepesinus, & Sutrinus creatus fuit, & Magister scholæ Cantorum Cappellæ Pontificiæ.

Joanne autèm Jacobo Barbâ Neapolitano Sacristâ ad Concilium Tridentinum misso à Pio IV. P. Max. fuit etiàm ejus Coadiutor in Apostolici Sacrarii Præfecturâ, eodem Pio IV. annuente, etiàmsi sui Ordinis Procurator, & Vicarius generalis foret.

Antequàm ad Apostolici Sacrarii Præfecturam fuisset assumptus, in præcipuis & insignioribus Italiæ Civitatibus concionando magnam assequutus est laudèm: optimamque gubernandi rationem in variis Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini Ordinis muneribus obeundis callere visus est. Hinc Fratre Christoforo Patavino, Magistro Generali ad Concilium Tridentinum proficiscente, Procurator, uti diximus, & Vicarius generalis Romæ relictus fuit, ubi ob morum gravitatem cum suavitate, miràque dexteritate conjunctam, Romanis Pontificibus Pio IV. & Pio V. necnon universæ Curiæ Romanæ non solùm in officio sui Ordinis exercendo, sed in cæteris itèm muniis præstandis se gratissimum reddidit, magnumque sui desiderium reliquit ex hac luce præreptus.

M. F. Josephus Pamphilus Veronensis MDLXVIII.

MAgister Frater Josephus Pamphilus, Egidio Pisaurensi ex hac vità sublato, in ejus locum sufficitur Apostolici Sacrarii Præfectus, & Scholæ Cantorum Cappellæ Pontificiæ, qui deindè Episcopus Signinus creatur à Pio V. cui opera ipsius & industria gratissima fuit, dum ille antè Pontificatum Sanctissimæ Inquisitionis Commissarius foret: fuit enim Josephus Pamphilus in Lectionibus antiquorum Patrum studiosus, Bibliothecarum pervestigator, & in historiis non mediocriter versatus, aliarumque disciplinarum non ignarus, musicæque præsertim peritus. XVIII.

Scripsit Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini Chronicon jamindè ab ejus ortu ad annum usquè salutis nostræ MDLXXV.

De origine multarum & sacrarum Cæremoniorum lib. 1.

De Canonibus Sanctorum Apostolorum, necnon de Epistolis primorum quorundam Romanorum Pontificum, & eruditè quidèm lib. 1.

De Sacris Ritibus apùd veteres Pontifices in conficiendis, & administrandis Baptismi, & Chrismatis, & Sanctæ Eucharistiæ Sacramentis lib. 1.

De Exorcismis, & antiquo torquendi, & expellendi Dæmones ritu lib. 2.

Edidit quoquè Diœcesanam Synodum Signinam, quam habuit mense Aprili 1574.

Pio V. & Gregorio XIII. Romanis Pontificibus inservivit dictis in Officiis. Anno autèm Domini 1574. ad suam Ecclesiam Signinam sese recepit, ac tandèm suâ in Patrià ex hac vità decessit: in cujus locum à Gregorio XIII. Frater Augustinus Fivizanius, qui ejusdem Pontificis à secretis jam confessionibus erat, suffectus est.

M. F. Augustinus Fivizanius Romanus MDLXXIV.

MAgister Frater Augustinus Fivizanius, dum Gregorii XIII. à secretis confessionibus foret, ad munus Apostolici Sacrarii exercendum accersitur. Is integerrimis sanè moribus jamindè ab adolescentiâ ad senectam usquè ætatem semper fuit; immo non sine sanctitatis opinione vixit apùd omnes, variis Christianarum virtutum luminibus ornatus, multisque Christianæ pietatis operibus insignitus. Christianæ itèm humilitatis, & modestiæ, atquè abstinentiæ multa exempla cunctis in rebus præbebat; sed in rebus arduis, præsertim verò in iis, quæ ad Dei honorem in primis, ac Religionem spectabant, strenuitatem nec desiderari, nec in eà superari se, patiebatur: immò cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocentiâ, XIX. F. Augustini Fivizanii Sacristæ laudes. Laudanda certatio.

nâ, abstinentiâ certabat. Abstinens autem adeò semper fuit, ut (cæteris abstinentiæ exemplis silentio prætermissis) nonnisi subuculis super nudam carnem laneis usus fuerit, & ad decrepitam usquè ætatem, immò ad extremum vitæ usquè diem nonnisi super nudum stramentum, hoc est, super culmos frumentaceos, linteis involutus laneis, dormierit, ciliciumque super nudam carnem gestarit interdùm. His aliisque virtutum luminibus, & exemplis, quibus in Sodalitate Augustinianâ gubernandâ, & in cæteris muniis extrà etiàm claustra exercendis, effulsit, Romanis Pontificibus fuit gratissimus, & à laudatis viris laudatus: nam prætèr alias administrationes in Ordine nostro sibi commissas, universam Fratrum Eremitarum Sancti Patris Augustini Sodalitatem biennii spatio administravit, Vicarii Apostolici bis functus officio; duoque Comitia generalia, præsidentiæ functus munere, celebranda curavit, dum Sacrista foret, & Papæ Confessarius: quæ deindè Officia, Xenodochii, seu Hospitalis Sancti Spiritus in Saxia Ordinis S.P.Augustini Romæ à Clemente VIII. Præceptor factus, quem *Commendatorem* appellant, retinuit. Quod sanè Officium magnum est, totumque requirit hominem, necnon magnam strenuitatem & prudentiam, magnamque probitatem, & charitatem Præceptoris gubernantis postulat. Quæ planè omnia dicto in munere obeundo insignitèr præstitit, parsimoniamque intereà & frugalitatem adeò exercuit, ut ex suâ ipsius redituum tenuitate sumptus pro Xenodochio interdùm fecerit: quæque sibi ex Officio, & jure quidèm debebantur, aliisque Præceptoribus dari consueta, recusabat. Sed utinàm omnes alii tantum Virum, juxtà exemplar sibi præmonstratum, imitarentur.

Vitæ austeritas.

Commendator S.Spiritus.

Parsimonia, & frugalitas.

In Sacrarii tandèm Pontificii Præfecturâ Gregorio XIII. Sixto V. Urbano VII. Gregorio XIV. Innocentio IX. & Clementi VIII. inservivit, Gregorii verò XIII. & Clementis VIII. à secretis Confessionibus fuit.

Quamvis autèm in maximis rerum gerendarum occupationibus totus ex Officio foret, rei tamèn literariæ curam nunquàm reliquit: effecit enim, ut Fratris Augustini Triumphi Anconitani de potestate Ecclesiasticâ Liber à mendis expurgatus, Joannis Baptistæ Triumphi sumptibus recentèr imprimeretur. Ad hanc rem præstandam Frater Angelus Rocca Camers, hujus Commentarii Auctor, qui tam exemplaris emendationi, quàm typographicæ correctioni operam dedit, dictumque Librum scholiis, & notationibus illustravit, è Venetiis Romam accersitus fuit, à secretis Ordinis Fratrum Eremitarum S. Patris Augustini effectus.

F. Angelus Rocca.

Librum itèm Fratris Jordani de Saxonia, *Vitas Fratrum*, inscriptum, è tenebris erutum, & Scholiis illustratum, ac Sixto V. dicatum in lucem edidit; eumdemque è Latino sermone in Italicam linguam à Francisco Avantio Veneto, erudito sanè Viro, transferendum, atquè imprimendum curavit. Id quod incredibili laborè ab eodem Avantio præstitum esse constat.

Scripsit prætereà de Ritu Sanctissimæ Crucis, Romano Pontifici præferendæ, Commentarium, quem Clementi VIII. dicatum typis mandavit.

Vitam deniquè Sancti Patris Augustini ex libris Confessionum ejusdem Sancti decerpsit: eamdemque vitam à Possidonio conscriptam, necnon S. Patris Augustini, Sanctæque Matris Monicæ Translationes ab aliis descriptas collegit, dictaque omnia libello uno comprehensa in lucem emisit.

L I B R I

Ab eodem Sacristâ conscripti, vel ejusdem industriâ in lucem editi, sunt qui infrà leguntur hisce sub Titulis:

De Ritu Sanctissimæ Crucis Romano Pontifici præferendæ Commentarius.

Vita Sancti Patris Augustini Thagastensis, cum adhùc infidelis esset, ex verbis ipsius in libris Confessionum, prætèr vitam à Possidio conscriptam.

De Translatione Corporis Beati Augustini Doctoris Ecclesiæ ex Sardinia Papiam, Petri Oldradi, Mediolanensis Archiepiscopi, ad Carolum Magnum Epistola.

De Translatione Corporis S. Monicæ, Beati Augustini Matris, Ostiâ Romam, ex verbis Martini Papæ V. Sermo ad Fratres Augustinianos; Addito eleganti & illustri in ejusdem Sanctæ laudem Epigrammate Maphei Vegii Laudensis; necnon Epitaphio, quod in ejusdem S. Monicæ Sepulcro marmoreo extat incisum.

Beati Jordani Saxonici liber Latinus, Vitas Fratrum *inscriptus, & ab ipso Sacristâ Notis illustratus, primùmque impressus; Deindè in Italicam linguam è Latina à Francisco Avantio translatus, & in lucem editus industriâ ejusdem Sacristæ.*

Augustini Triumphi Anconitani Summa de Potestate Ecclesiasticâ, Summis, Citationibus, Scholiis, & Correctionibus à F. Angelo Rocca Camerte, & à F. Mauritio Tertio Indice illustrata, Sacristâ eodem circà Exemplaris correctionem adlaborante, ac libri editionem suadente, Joannisque tandèm Baptistæ Triumphi Anconitani sumptibus è tenebris eruta, & in lucem emissa non sine aliquâ Francisci Peniæ, Viri docti, & Rotæ Auditoris operâ.

Anno ætatis suæ septimo, ut res præcipuè summatim, & gradatim recenseantur, Ordinis Fratrum Eremitarum S. Patris Augustini habitum susceperat Pisis; Fivizani verò, ubi ex Molariâ Familiâ natus est, Regulæ S. Patris Augustini professionem emisit; provectâ deniquè ætate homo, & Magisterii jàm dignitate insignitus, in Familiam, &, ut ità dicam, Filiationem Cœnobii Sancti Augustini Romæ ob quandam præsentis, & futuræ virtutis ac probitatis significationem in eo splendescentem, cooptatus fuit. Anno Domini 1574. die 28. Martii in Fratris Josephi

Anno Domini 1574.

sephi A

sephi Pamphili Sacristæ locum à Gregorio XIII. Apostolici Sacrarii Præfectus efficitur, nihil tale opinans, immò ipsum sibi oblatum Officium recusans, ut nuper in quodam manuscripto legi libello, in quem tanquàm in Ephemeridem, sivè Commentariolum, vel Diarium, quæ sibi memoratu digna videbantur, referre solebat.

Anno Dom. 1593. Anno Domini 1593. die xi. Julii à Clemente VIII. Præceptor Xenodochii, seu Hospitalis Sancti Spiritus in Saxia Romæ creatur: Episcopalem verò dignitatem à Gregorio XIII, à Sixto V. & à Clemente VII. sibi oblatam recusavit semper, animarum curam periculosam, talemque à Sancto Joanne Chrysostomo commemoratam, reformidans.

Nonnulla pro suâ redituum tenuitate optimę voluntatis præstitit indicia tam in pecuniis vel ad pauperum subventionem, vel ad Cœnobiorum commoditates, quàm ad Ecclesiarum ornamenta erogatis. Paupertatis Voti sui memor, paupertatem coluit semper; suosque deniquè satis pauperes reliquit.

Anno Dom. 1595. Anno deniquè salutis nostræ 1595. & ætatis suæ 68. die 30. Januarii, dum Sacrarii Apostolici, Confessarii Papæ, & Præceptoriæ Sancti Spiritus officia exerceret, ob insignem vitæ probitatem, non solùm Romano Pontifici, Clementi VIII. charissimus, sed Romanæ itèm Curiæ universæ, ac cæteris omnibus mirum in modum gratus, in Sacrario Pontificio ex hac vitâ non sinè Sanctitatis opinione decessit: cujus corpus, Clementis VIII. jussu, in Ecclesiâ Sancti Spiritus in Saxia antè Sacellum, quod vivens construendum curaverat, humatum jacet. Epitaphium, marmore incisum, legitur in hanc verborum formam:

D. O. M.

FR. AUGUSTINO MOLARIO FIVIZANENSI
ORDINIS SANCTI AUGUSTINI THEOLOGO,
GREGORII XIII. ET CLEMENTIS VIII.
CONFESSORI,
APOSTOLICÆ CAPPELLÆ SACRISTÆ,
SUI ORDINIS TERTIUM VICARIO
GENERALI,
ET CAPIT. GENERALI BIS PRÆSIDENTI,
HUJUS HOSPITALIS PRÆCEPTORI,
VIRO, PIO, HUMILI, OMNIBUS CARO,
ET OB CHRISTI PAUPERES
SEMPER EGENO.
VIXIT ANNOS LXVIII. MENSES III. DIES XVII.
OBIIT III. KAL. FEBR.
ANNO MDXCV.
SILVIUS S. R. E. PRESB. CARD. SABELLUS
PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS,
ET
LUDOVICUS DE TORRES
ARCHIEPISCOPUS MONTIS REGALIS
AMICO OPTIMO
P. P.

In ejusdem Patriâ Lazarus Molarius, ex Fratre Nepos, sui muneris memor, tanti Viri memoriam perpetuò conservandam curavit eo, quod infrà legitur, Epitaphio, marmore hisce verbis inciso:

D. O. M.

FR. AUGUSTINO MOLARIO FIVIZANENSI
ORD. S. AUGUSTINI THEOLOGO,
GREGORII XIII. ET CLEMENTIS VIII.
CONFESSARIO, APOSTOLICI SACRARII
PRÆFECTO, SUI ORDINIS APOSTOL.
AUCTORITATE TERTIUM VICARIO GENERALI,
ET CAPITULO GENERALI ITERUM
PRÆSIDENTI, HOSPITALIS S. SPIRITUS
IN SAXIA PRÆCEPTORI, QUEM DUM IMMENSA
PROBITAS, EXIMIA VIRTUS PROBATISSIMI
MORES LABORESQUE PRO DEI ECCLESIA
EXANTLATI UBERIORES FRUCTUS
PARARENT, IMPORTUNA MORS RAPIT
ANNO ÆTATIS LXVIII. MEN. III. D. XVII.
III. KAL. FEBR. ANN. DOM. MDXCV.
LAZARUS MOLARIUS NEPOS FIVIZANEN.
CIVISQUE ROM. URBANI VII.
ET CLEMENTIS VIII. CUBICULARIUS,
UT TANTI VIRI MEMORIA IN PATRIA,
ET IN HOC SACRO TEMPLO
QUOD IMMAGINE S. AUGUSTINI,
AD ALTARE DEPICTA, ORNAVIT,
SACERDOTALIBUS INDUMENTIS,
SACRORUMQUE RELIQUIIS DITAVIT,
PERPETUO EXTARET,
PONENDUM CURAVIT.

Magister Frater Angelus Rocca Camers MDXCV.

XX. Magister Frater Angelus Rocca Camers in Piceni natus Oppido non ignobili, quod *Roccam contratam* appellant; habitum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini Anno Domini 1552. ætatis suæ septimo, Camerini, Piceni Civitate, accepit, in qua humanioribus literis operam dedit, & aliis in locis, in quibus Gymnasiarchæ florebant insignes, cæteris verò artibus, ac disciplinis, rationali, scilicèt, morali, ac naturali Philosophiæ, necnon Metaphysicæ, ac sacræ Theologiæ studuit Perusii, Romæ, ac Venetiis: Patavii autèm suscepit Magisterii, & Doctoratus insignia in celeberrimâ Theologorum Universitate, una ex tribus Europę insignioribus à Carolo V. celebrari consuetis, hoc est, Salmanticæ in Hispaniâ, Parisiorum in Galliâ, & Patavii in Italiâ; omnibusque postulantibus, ut in ejus Privilegio legitur, fuit ipsi Universitati cooptatus, sivè [ut ajunt] incorporatus, & ad emolumenta admissus. Id quod, & rarò quidèm, ac non sinè magni favoris, & honoris argumento fieri solet. Doctoratus Privilegium sigillo Universitatis Theologorum Patavii, & sigillo Canonicæ Patavinæ munitum, in nostrâ Bibliothecâ asservatur, cujus exemplum hoc loco, variâ temporum, & eventuum ratione id suadente ac postulante, apponendum videtur, ut infrà, & fidelitèr quidem descriptum, legitur in hanc verborum formam: Facti ratio.

IN

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI BENEDICTI. Amen.

Universis, & singulis præsens hoc sacræ Theologiæ Doctoratus Privilegium inspecturis, lecturis, seù audituris Ludovicus Zabarella Archipresbyter Patavinus pro Rever. Capitulo Ecclesiæ Patavinæ, Episcopali Sede vacante, Episcopatus Patavini Vicarius Generalis Salutem in eo, qui est omnium vera salus.

A Majoribus nostris rectè quidèm, & sapientèr institutum est, ut homines principio rudes, ac rationis, artis, scientiæque expertes, si (quod illorum proprium est) æterna, immortaliaque investigare, perspicere, & cognoscere vellent, dignis præmiis, perpetuis laudibus, summisque honoribus afficerentur. Honor enim alit artes, cunctique incenduntur ad studia gloriæ. Verùm cùm cognitio bona sit, & honesta; illa tamèn longe præclarior, sublimior, illustriorque censeri debet, quæ majori ornamento, commodo, honorique mortalibus esse potest. Hoc in numero sacræ Theologiæ habendam esse scientiam, quis non judicabit? Qua à Deo immortali præstantius, salubrius, utiliusque homini tributum fuit nihil. Hæc enim Deum Opt. Max. cognoscere, justitia, ac cæteris virtutibus animum moderari, veram denique felicitatem, quæ ultimus est humanarum actionum finis, consequi, & adipisci homines docet. Reverendus itaquè Dominus Frater Angelus Rocchensis, professus Conventus Camerini, Ordinis Eremitarum S. Augustini, ejus præstantiâ motus, maximoperè adlaboravit, ut eam tandèm aliquandò adipisceretur. Hinc priùs operam diligentissimè navavit honestioribus, ac liberalibus disciplinis, homineque ingenuo dignis, quæ omnium scientiarum Reginæ sapientissimæ, hoc est sacræ Theologiæ non immeritò ancillantur. Verùm Directivâ linguæ facultate, Metricâ, & Persuasoriâ, Discursivaque arte, necnon humanâ, divinâque Philosophia non mediocritèr imbutus, ad ipsam sacram, & sapientissimam Theologiam tandèm se contulit, in qua assiduè, accurateque studendo, subtilitèr disputando, elegantissimè legendo, ità profecit, ut ad Cleantis, Aristophanisque lucernam vigilasse ab omnibus crederetur, & à Reverendissimo DD. Generale prædicti Ordinis ad sacræ Theologiæ Magisterii gradum promoveretur, ut literis Reverendiss. dicti Generalis patet: quarum exemplum est: *A tergo*: Venerabilibus, & nobis in Christo dilectis, Patribus, ac Fratribus Conventus nostri Veneti Ordinis Eremitarum S. Augustini: Venetiis, ad Sanctum Stephanum. Aperiantur, & legantur coràm toto Conventu. *Intùs verò*: Frater Thaddæus Perusinus Ordinis Eremitarum Sancti Augustini Prior Generalis indignus. Venerabiles, & nobis in Christo dilecti salutem. Optimè novimus &c. *Infra verò*: Fratrem Angelum Camertem sacræ Theologiæ Baccalaureum ad Magisterii gradum promovemus in aliquâ approbatâ Universitate suscipiendum, &c. Datum Romæ die 20. Aprilis MDLXXVII. nostri Officii solito sub sigillo. Frater Thaddæus Generalis indignus. Registratæ lib. IV. Cùm igitùr dictus D. Reverendus Frater Angelus per Reverendum D. sacræ Theologiæ Magistrum Michaelem Angelum Rusconem Patavinum, ejusdem Ordinis Eremitarum Sancti Augustini, Studii Regentem, & Promotorem ejusdem Reverendi D. Fratris Angeli sit nobis præsentatus, & obligatus ad subeundum tremendum, & rigorosum examen, ut ei Doctoratus insignia canonicè traderentur; habitâ prius informatione de ejus Fide Catholicâ, & factâ priùs per ipsum publica professione, juxtà formam, ac tenorem Bullæ bonæ mem. DD. Pii Papæ IV. sub dat. Romæ, Anno Incarnationis Dominicæ MDLXIV. Idibus Novembris, Pontificatûs ejus anno V. ut in ipsa Bulla apparet, & constat in processu super his rite facto, & formato; Nos igitùr Ludovicus Zabarella, Vicarius supradictus, punctis ei (ut moris est) in sacrâ Theologiâ jurè, & canonicè assignatis, fecimus coràm Nobis, ac Reverendo D. Decano, Horatio Quarantotto Patavino, & Reverendiss. & Excellentiss. dicti Sacri, & Celeberrimi Collegii Doctoribus, & Magistris astantibus, eundem R. D. Fratrem Angelum Camertem rigorosè examinari. Et quoniàm ipse Reverendus Frater Angelus supradictus Puncta ipsa magistralitèr recitando, Argumenta quæque, & dubia omnia, & quaslibet quæstiones, & oppositiones, quamvis arduas, & obscuras sibi factas, ordine replicando, & claré solvendo, tam benè, doctè, honorificè, laudabilitèr, excellentèr, ac magistralitèr se gessit; Talemque ac tantam ingenii, memoriæ, doctrinæ, cæterarumque rerum, quæ in consumatissimo, & Catholico Theologo requiri solent, vim ostendit, ut magnam sui expectationem non solùm sustinuerit, sed etiàm longissimè superaverit. Quarè ob ejus singularem doctrinam, & ingenii præstantiam, ab omnibus Excellentiss. & Reverendiss. prædicti Collegii Doctoribus, & Magistris ibidèm existentibus unanimitèr, & concorditèr, ac eorum nemine penitùs, penitùs, & omninò discrepante, aut dissentiente, nec ullo quidèm hæsitante, sed maximo applausu, omniumque consensu approbatus fuit, idoneusque, & sufficiens Theologus judicatus, sicùt ex eorum Votis secreto in scrutinio nobis in scriptis porrectis evidentèr constitit, & nostris oculis vidimus: immò omnibus postulantibus, unitus fuit, sivè incorporatus huic almæ Universitati Theologorum, & ad emolumenta admissus fuit die IX. Septembris. Nos itaquè Ludovicus Zabarella Vicarius præfatus, Auctoritate, qua fungimur in hac parte, per organum R. D. Magistri Michaelis Angeli Promotoris ipsius, de consilio omnium Excellentiss. & Reverendiss. Doctorum, ac Magistrorum præsentium, & postulantium, pro Tribunali sedentes eundem Rev.

Theologia omnium scientiarum regina.

Anno Dom. 1577.

Promotor.

Examen quale sit.

Forma publicæ professionis.

Examen præstitum quale fuerit.

Lectio, ac disputatio.

Vota unanimiter præstita.

Incorporatio præstita, à suscipiente Doctoratum nō postulata.

Rev. D. Fratrem Angelum Camertem, Juvenem quidèm Catholicum, & Doctissimum in Christi nomine approbavimus, & approbatum esse volumus, pronunciantes, & declarantes ipsum esse benè habilem, idoneum, ac dignum munere, officio, & honore Doctoratus in sacrâ Theologiâ, ipsumque continuò sacræ Theologiæ Doctorem, & Magistrum fecimus solemnitèr, & creavimus; ac per præsentes facimus, & creamus; Tribuentes ei tàm idoneo, ac digno, & ob hanc promotionem, & virtutem, meritò potestatem Cathedralem Magistralem ascendendi, & in sacrâ Theologiâ de cæterò legendi, repetendi, docendi, consulendi, disputandi, glossandi, interpretandi, quæstiones terminandi, Scholas regendi, Baccalaureos constituendi, omniaque alia, & singula faciendi hic, & ubique locorum, & Terrarum, quæ ad sacræ Theologiæ Doctores, & Magistros quomodolibèt pertinere noscuntur. Et ut de cæterò gaudere, & uti possit omnibus, & singulis privilegiis, prærogativis, exemptionibus, immunitatibus, libertatibus, concessionibus, honoribus, favoribus, gratiis, ac indultis aliis quibuscunque, quocunque nomine censeantur, quibus Romanæ Curiæ, Parisiensis, Oxoniensis, Salmanticensis, atquè Bononiensis, Studiorum Doctores, Magistri, & ex quibusvis Apostolicis, & Imperialibus, seù aliis Ecclesiasticis, vel temporalibus concessionibus, aut aliis indultis gaudent, ac utuntur, uti & gaudere possunt, ac poterunt quomodolibèt in futurum juxtà formam, continentiam, vim, ac sententiam tam antiquæ, & approbatæ consuetudinis Gymnasii Patavini, vel hujus famosissimæ totius terrarum Orbis Universitatis, quam privilegiorum fel. rec. Dominorum, Urbani IV. Clementis VI. & Eugenii IV. Summorum Pontificum. Quibus ità gestis, Rev. P. Magister Michael Angelus Rusco Patavinus Studii Regens, supradictus Promotor eundem memoratum Mag. ac Rev. D. Fratrem Angelum Camertem per suam luculentissimam orationem petentem, & acceptantem consuetis ornamentis Magistralibus ibidèm decoravit solemnitèr, & insignivit. Tribuit namque ei sacræ Theologiæ Librum, primò clausum, mox & apertum, anulum aureum digito ejus indidit, ac Biretum Doctorale capiti ejus imposuit, pacisque osculum eidem exhibuit cum Magistrali benedictione. Sic itaque summâ cum laude summo honore, summoque omnium applausu dictus Magister, ac R. D. Frater Angelus Camers ad summam Doctoratus apicem sacræ Theologiæ ascendit, in quorum omnium, & singulorum suprascriptorum fidem, ac testimonium has nostras patentes Privilegii Literas manu nostrâ subscriptas, necnon Notarii, & Cancellarii nostri, & Canonicæ Patavinæ sigilli jussimus appensione muniri. Dat. & actum Patavii in Episcopali Palatio in loco solito examinum, præsentibus Rev. D. Presbytero Antonio Boato, Rectore Ecclesiæ S. Fidentii de Ronchaiet: Egregio D. Bartholomæo de Consilvis, Notario Universitatis DD. Doctorum Artistarum. Pad. R. D. Baccalaureo F. Petro Francisco de Monte Ulmi; & Rev. D. Lectore in sacrâ Theologiâ F. Augustino de Pulverisio Testibus, ad hæc specialitèr vocatis, habitis, & rogatis; necnon etiàm astante ibidem Rectore Artistarum, & copiosissimâ aliorum Excellentiss. Doctorum, Civium, atque doctissimorum Scholarium multitudine, die IX. Septemb. hora XIV. Indictione V. MDLXXVII. Pontificatus autèm Sanctiss. in Christo P. & D. N. D. Gregorii divinâ providentiâ Papæ XIII. Anno VI.

Facultates Doctorũ Universitatis Patavinæ.

Universitates insignes.

Antiqua, & famosissima Universitas Theologorũ Patavina.

Insignia Doctoratus.

Testes, Doctores, Cives, & Scholares, dum insignia Doctoratus darentur, astantes.

Anno Dom. 1577.

Laus Deo Opt. Max. sempèr Trino, & Uni.

Ludovicus Zabarella Archipresbyter, & Vicarius, qui suprà.

Gaspar Ottellus, &c. Cancellarius.

Post suscepta Doctoratus insignia, Venetiis, præsertìm verò in Cœnobio S. Stephani Ordinis Eremitarum S. P. Augustini, atquè in Cœnobio Cruciferorum Juvenes tam Cœnobitas, quàm seculares, & quidèm nobiles, bonarum artium studiosos, legendo ac disputando excoluit: & in concionando sese exercuit. Multos diversorum Auctorum, tam veterum, quàm recentiorum, Libros emendatos, & è tenebris erutos, in lucem emisit, præsertim verò secundum Sententiarum Librum Egidii Columnæ Romani, Opus sanè à Fratre Hieronymo Seripando, Magistro Generale, deinde S. R. E. Cardinale, & à cæteris ejusdem Instituti Patribus jàmdiù mirum in modum desideratum, sed ob gravissimas difficultates omni ferè spe destitutum: illud enim ob infinitos quasi labores, quos postulabat; atquè ob grandem pecuniam, in illo insumendam, omnes deterrebat, ut ex Præfationibus operi annexis facilè nosse quisque potest. Hac de re ipse Frater Angelus Rocca hujus generis laboribus, scribendique arti assuetus, à Fratre Augustino Fivizanio Romano, Vicario Apostolico, & Sacristâ, Romam accersitus fuit, ut Summam Fratris Augustini Triumphi Anconitani de potestate Ecclesiasticâ emendaret, & in lucem emitteret, atquè Ordinis Eremitarum S.P. Augustini à secretis foret. Romam itaquè profectus, & fere invitus, utrumque præstitit: sex autem annorum spatio scribendi officio functus est, sive Ordinis à secretis fuit.

Exercitia literaria.

Egidii opus in lib. 2. Sent.

Summa de potestate Papæ.

Deindè à Sixto V. Pontifice Maximo ad Typographiam Apostolicam Anno Domini 1585. pro Bibliis, & Conciliis generalibus imprimendis, Sanctorumque Patrum monimentis restituendis, Ecclesiasticisque libris promulgandis magnificentissimè in Vaticano institutam accitus, operam suam, innumeris ferè laboribus refertam, inibi decem ferè annorum spatio præstitit, Bibliorumque Congregationis postremæ, cui S. R. E. Cardina-

Typographia Vaticana.

Secretarius, & Consultor Congregationis Bibliorū. dinales, & Consultores interfuerunt, à secretis & à consultationibus fuit; Bibliaque tandèm aliquandò emendata, typis mandanda non semel curavit, ac Typographicæ correctioni ex Romanorum Pontificum mandato, operam navavit.

Multis tandèm circa Sanctorum Patrum, Gregorii scilicèt Magni, & Seraphici Bonaventuræ monimenta in lucem edita, exantlatis laboribus, in Fratris Augustini Fivizanii Romani locum à Clemente VIII. suffectus fuit, cui nunc in Sacrario Pontificio inservit.

Episcopatus Tagastensis. Anno autèm Domini MDCV. ad obsequium ergà Romanum Pontificem, & ergà S. R. E. Cardinales ministerium decorandum, necnon ad munia Episcopalia exercenda pro majori Apostolici Palatii commoditate, atque ad Sacristatum Apostolicum Episcopali dignitate, qua nihil est in Ecclesiâ Sanctâ Dei sublimius, perpetuò cohonestandum, Episcopus Tagastæ, quæ fuit Patria Sancti Patris Augustini, ab eodem Clemente, decennio jàm Sacristatus expleto, creatur; & in eodem officio confirmatus, Ecclesiæ Tagastensis Titulo insignitus declaratur.

Facti ratio. Meum hoc loco nomen, mearumque Lucubrationum Inscriptiones, Catalogi Sacristarum serie id postulante, apponere libuit, ac licuit, exemplo Sancti Hieronymi, Gennadii, Honorii Presbyteri Augustudunensis; Sigeberti, Monachi Gemblacensis; Joannis Tritthemii, Abbatis Spanhemensis, & aliorum, qui in Scriptorum Catalogis conscribendis, ad eorumdem calcem nomen suum scriptum reliquerunt, Libris omnibus, quos ediderunt, enarratis. Hæc de Apostolico Sacrario, ejusque Præfectis, necnon de rebus ad eos pertinentibus.

Dicenda proponuntur. Quoniam vero qui ad Apostolici Sacrarii Præfecturam assumuntur, omnia, quæ ad sui muneris jurisditionem pertinent, scire haud probè queunt, præsertim illa, quæ non frequenter, sed rarò eveniunt; nonnulla hac itèm in Chronhistoria ad posteritatem juvandam apponenda censentur, ne jacturam interdùm patiantur, ut nonnunquam evenisse non ignoro. Sed anteàquàm isthæc aggrediamur, aliquot res, & quidèm subobscuras, in Chronhistoria conscriptas, dilucidationeque indigentes, quantum in nobis erit, explicare conabimur.

CHRONHISTORIÆ PARALIPOMENA,

HOC EST,

Res in Chronhistoria prætermissæ, aut leviter degustatæ.

NOnnulla in Chronhistoriâ conscribendâ se se nobis obtulerunt, quæ ob rerum, ac vocum quarumdam obscuritatem, declaratione indigebant. Sed nos ea involucris, & in tegumentis implicata reliquimus, explicationibus prætermissis, & consultò quidèm, ne scilicèt materiæ propositæ ordinem, seu telæ texendæ filum abrumperemus. Id quod factum profectò esset, si inter scribendum, tàm longè repetita fuissent aliqua, à rebus ipsis, quæ præcipuè suis in locis tractabantur; aliena interjecissemus, ut ex eo, quod de *Jocalibus*, & voce, *Cherubim*, se se offert declarandum, videre licet. Facti ratio explicatur.

Pag. 337.

IN pagina 337., in qua sermo habetur de muniis Apostolici Sacristæ, deque iis præsertim rebus, quas ipse Sacrista custodire solebat, ac præsens in tempus custodit, mentionem fecimus de quodam manuscripto Cæremoniali perantiquo, in Bibliothecâ Vaticanâ asservato, ex quo hæc decerpsimus, & dictâ in paginâ scripta reliquimus:

Item ad hujus etiam (Sacristæ scilicet, qui sub Titulo Confessoris intelligitur) *officium pertinet omnia Jocalia Cappellæ, ut puta Reliquiaria, Cruces, Calices, Imagines, Candelabra aurea, argentea, & omnia vestimenta, & ornamenta quæcunque ad Dei Servitium, & Cappellæ Summi Pontificis deputata custodire, exceptis Mitris pretiosis, & aliis quibusdam solitis custodiri per Cubicularios; & exceptis Thiarâ, & Cherubim, quæ solent poni in Camera Thesaurariæ Palatii Apostolici.* Cæremoniale perantiquū.

Per jocalia, si verba perpendantur, Sacræ præsertim res, & quidem pretiosiores intelliguntur: sed cur Sacræ res, ac pretiosæ eâ voce nominentur, non satis constat: nam si jocalia à *joco*, vel à verbo *jocor, jocaris*, dicta sint, hujus generis nomen pretiosis rebus, ac præsertim Sacris, convenire non videtur. Jocalia apud Jurisconsultos, necnon apud Tabelliones, vel Notarios in Tabulis, vel in publicis scripturis ad res dotales pertinentibus conficiendis, in frequenti sunt usu, dum ipsi de bonis mobilibus, ac stabilibus, quæ supra, vel præter dotem dari solent, mentionem faciunt. Bona verò stabilia præter dotem Sponsæ, vel Sponso data, paraphernalia Græcè à Παρὰ; præter, & φέρνη, dos, quasi præterdotalia nuncupantur. Bona verò mobilia, quæ etiam adventitia, & instabilia dicuntur, à Juris itèm Consultis, & No- Jocalia apud Jurisconsultos, & Notarios commemorantur. Paraphernalia, quæ nam sint & unde dicta. Jocalia, quænam sint.

Notariis jocalia nuncupantur, veluti sunt, Annulli gemmati, Dextrocheria, Muliebria scilicèt brachiorum ornamenta ex auro, vel argento in Annuli lati formam facta; Monilia item, sivè Cathenulæ ex auro, gutturis ornamenta, atque margaritæ, lapilli scilicèt candidi, in conchis nascentes (quos Romani Uniones, & vulgò *Perlas* appellant) gutturis itèm ornamenta; necnon Inaures, quæ sunt ornamenta ab auribus pendentia; atque intèr hæc bona mobilia, seù jocalia, Vestes quoque pretiosæ, quas festivas vocant, connumerari solent. Cur autem isthæc tanti pretii bona jocalia nuncupentur, non satis video, nisi hanc vocem corruptam esse dicamus; vel hujus generis bona mobilia, quæ solùm ad ornatum, sivè ad jocum, & festivitatem, vel ad leporem faciunt, comparatione Dotis, quæ multò major, majorisque pretii est ad perpetuæ Familiæ sustentationem, atque existimationem pertinens, jocalia esse, quasi jocularia à *joco* nuncupata, quæ festivitatem afferunt, ac leporem. Eadem enim res, & parva, & magna; & jocosa, ac seria dici potest, si cum rebus aliis conferatur, sicut multa in hanc rem exempla docent, quæ brevitatis causa silentio prætermittenda censentur.

Opinio de Jocalium Etymologia.

Eadem res quomodo fiat parva, & magna, jocosa, & seria.

Hujus itaque generis rationem Ecclesiastici Viri, ut reor, meditando, nomen illud, *Jocalia*, à Jureconsultis pro Sponsalibus ornamentis, frequentissimè usurpatum, ad Ecclesiastica transtulerunt ornamta, quibus Ecclesia Sancta Dei, tanquàm Sponsa, festis præsertim diebus in Divino Officio, & in Sacrosancto Missæ Sacrificio, atque in ceteris Sacramentis administrandis uti solet, quibus cum ornamenta illa etiam pretiosissima collata, quasi parvi pretii bona, & jocalia esse dicamus, oportet.

Per Reliquiaria intelliguntur loculi tantùm illi argentei, sivè aurei, pretiosis etiam rebus ornati, in quibus Reliquiæ Sanctorum Corporum, aut ligni Sanctissimæ Crucis, vel id genus alia, quæ sunt veneratione digna, custodiuntur, & asservantur. Per Cruces quoque, ac per Calices, materiæ tantùm illæ, ex quibus ea constant; intelligenda sunt: quæ sanè omnia comparativè, parvi pretii bona, & quasi jocalia esse dicuntur.

Hæc sunt, quæ de Jocalibus Ecclesiasticis per conjecturam mihi dicenda videbantur: nam quantùm ad illius vocis Etymologiam nihil certi usquam invenire potui, multis tam Grammaticorum, quàm Legistarum Dictionariis, quæ in nostrâ asservantur Bibliothecâ, conquisitis, ac diligenter perlectis. Grammatici namque de hac voce, *Jocalia*, à Scriptoribus Latinis non usurpata, nullam penitùs mentionem faciunt. Legistæ verò ea, & frequentèr quidèm, utuntur, uti jam diximus; sed cur dicta bona mobilia, Jocalia vocitentur, nihil prorsùs dixerunt, quòd sciam, etiàm si loca, in quibus de Jocalibus loquuntur, perlegerim, ceteris eorumdem Legistarum libris conquisitis. Rebus hisce jam conscriptis, inveni tandèm Joannem Franciscum Purpuratum, qui huic nostræ opinioni consil. 452. num. 5. lib. 2. favere videtur, dicens: *Jocalia dicuntur, quæ joci, & festivitatis gratiâ parantur*.

Etymologia Jocalium incerta.

Pag. 337.

Per Cherubinum, de quo habetur sermo in eodem Cæremoniali nuper commemorato, Imaginem Cherubini aliquam in Annulo Pontificiò, & quidèm gemmato, vel in Pectorali, ex gemma itèm, vel gemmis facto, fibularum scilicèt Pluvialis ornamento effictam, aut incisam intelligendam esse crediderim, cùm in eodem loco citato fiat mentio de Thiara pretiosa, quæ præsens in tempus in Castro Sancti Angeli cum Pectorali etiam pretioso asservari solet. Quamvis enim in Sacrario Pontificio Mitræ, Annuli, ac Pectoralia magni pretii custodiantur; alia tamen pretiosiora dicto in loco asservantur. Quare per Cherubinum cum Thiara in Camera, ut ibi legitur, Thesaurariæ Apostolici Palatii asservatum, vel Annulum, vel Pectorale Pontificium intelligendum esse reor. Id quod Sanctæ, & universalis Ecclesiæ Dei Pastori mirum in modum convenit: nam Imago Cherubini, qui à *Cherub*, Hebraicà voce dictus, ut Beda, & Gregorius Magnus interpretantur, Magisterium, ac Scientiæ plenitudinem significat, Vicarium Christi perbellè repræsentat. *In Christo enim*, cujus Vicarius est Romanus Pontifex, *sunt* [inquit Apostolus Paulus ad Colossenses] *omnes Thesauri Sapientiæ, & Scientiæ absconditi*. Hinc ipse Christus de suo Magisterio in Sancti Joannis Evangelio ad Apostolos dixisse legitur: *Vos vocatis me Magister, & Domine: & benè dicitis. Sum etenim*. Et in Sancti Matthæi Evangelio ad Turbas, & ad Discipulos ait: *Nec vocemini Magistri: quia Magister vester unus est Christus*. Ecce quàm benè Imago Cherubini, qui est Scientiæ plenitudinis, & Magisterii Symbolum, in Annulo, vel in Pectorali Romani Pontificis efficta, Christi hisce in terris Vicarium repræsentat. Per Cherubin ergò, ut mea fert conjectura, Annulum, vel Pectorale Pontificium intelligendum esse opinor. Quod sanè Cherubini Symbolum è libro Exodi desumptum est: nam Dominus Deus, ut in vigesimoquinto Exodi capite videre licet, duos Angelos ex ordine Cherubim aureos in Tabernaculo super Arcam Fœderis, ac Testamenti decem præcepta Legis continentem, unum scilicèt ad extremam Propitiatorii, seù Oraculi partem: alterum verò ad alteram, à Moyse statuendos mandavit. Id quod multis, & magnis quidèm refertur mysteriis, quæ hoc loco tanquàm ad nostrum institutum minus pertinentia, silentio prætereunda esse judicantur: quod enim hucusque dictum est, proposito nostro sat esse censemus.

Quid per Cherubin intelligi queat.

Cherub. vox Hebraica. Cherubin quid significet ex Beda, & ex Gregor.

Coloss. 2.

Ioan. 13.

Matt. 23.

Exo. 25. & 37

Arca Fœderis, quid continebat.

Quonàm autèm modo duo illi Cherubini aurei fuerint effigiati ad utranque partem Arcæ, sivè Propitiatorii, quod etiam Oracu-

Arca, Propitiatorum, & Oraculum, quid.

culum dicebatur, quià indè per orationes divinum responsum impetratum audiri solebat, non satis constat. Josephus enim in lib. 3. Antiquitatum Judaicarum cap. 6. ait, eos habuisse similitudinem quarumdam avium, quas nemo unquam hominum, ut ipse inquit, nisi Moyses in Dei Solio figuratas, & imaginaria quidem visione, vidit. Alii verò Doctores, præsertìm verò Nicolaus Lyranus, ex Rabi Salomonis opinione, similitudinem Puerorum, vel Juvenum, alas habentium, eos habuisse volunt. Hunc in modum effigiatos fuisse crediderim duos illos Cherubim, de quibus in Cœremoniali Romano fit mentio, dum solemnissima longo ordine supplicatio, seù rogatio, quam *Processionem* passim vocant, ad Basilicam Lateranensem post Coronationem Romani Pontificis fieri consueta pro capiendâ possessione juxtà morem antiquum describitur. Nam post multos præeuntes, post duodecim Cursores deferentes vexilla rubra; ac post tresdecim Vexilliferos capitum Regionum Urbis, hæc ibi leguntur verba: *Deindè duo Cursores cum vexillis Cherubin aliquanto majoribus aliis*. Hæc in Cæremoniali Romano impresso, & manuscripto itèm antiquo, ex quo quamvis colligi non queat, an duo illi Cherubini fuerint in Vexillis per pictoriam artem facti, vel ex auro per statuariam artem effecti; in Cæremoniali tamen manuscripto, quod in prima Camera Secreta Bibliothecæ Vaticanæ asservatur, ipsos Cherubim, statuas ex metallo confectas fuisse, conjectura consequi possumus ex his, quæ in Cæremoniali manuscripto Vaticano, quod Leonycus Estensis mihi indicavit, de ordine solemnitèr procedendi ad Basilicam Lateranensem pro capienda possessione in hanc leguntur verborum formam: *Sic omnibus equos ascendentibus, Prior Diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo: Primò præcedit equus Domini Papæ phaleratus: Secundò vadit Subdiaconus cum Cruce: Tertiò duodecim Brandonarii cum duodecim vexillis rubeis, & duo alii cum duobus Cherubim in cacumine lancearum, &c.* Hæc ibi. Cum itaque dicti duo Cherubim duo Testamenta, vetus videlicèt, ac novum repræsentantes, ut Origenes homil. 2. in Cantica Canticorum, S.P. Augustinus quæst. 105. in Exodum, & S. Gregorius Magnus homil. 6. in Ezechielem affirmant; in cacumine lancearum esse dicantur, eos nonnisi statuas ex metallo, præsertìm verò ex auro, effectos fuisse, taleque Symbolum Chisti Vicario congruere censendum est. Quarè, sive in Annulo, sivè in Pectorali, sive tandem in Vexillis duo Cherubim effecti fuerint; eos tamen nonnisi magni pretii fuisse dicamus, necesse est. Proptereà in illo Cæremoniali perantiquo manuscripto, quod primo loco in medium attulimus, Thiaram, & Cherubim in Camera Thesaurariæ Palatii Apostolici asservari consuevisse, vidimus. Hæc de voce, *Cherubim*.

Josephus lib. 3. cap. 6.

Nicol. Lyranus.

Lib. 1. sect. 2. cap. 1.

Caeremon. lib. 1. sect. 2. cap. 2.

Biblioth. Vatic. num. 132.

Ordo processionis.

Duo Cherubin, duo Testamenta, ex Origen. Augustino, & Greg. Magno.

Pag. 338.

DIximus cum Jacobo Bergomate ex Chronicorum supplemento Fratrem Augustinum, cognomento *Novellum*, fuisse Thermitanum, hoc est, in quodam Siciliæ natum Oppido, quod Thermam, vel Thermas Pomponius Mela lib. 2. nominat. Sed Frater Leander Albertus Thermam Civitatem esse ait. Unde populi à Therma, vel à Thermis Thermitani vocitantur, ut ex Cicerone in Verr. 4. videre est. Istùc ipsum ex eo itèm comprobatur, quòd Consiliarii fungens officio, vixit in Curia Manfredi Siciliæ Regis, cui fuit charissimus; deindè in Sicilia habitum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti P. Augustini suscepit, ut Frater Jordanus de Saxonia scribit in libro, qui, *Vitas Fratrum*, inscribitur. Non desunt autèm, qui falsò, & ineptè dicant, ipsum Fratrem Augustinum Novellum fuisse de Terano Umbriæ. Id quod falsum profectò est: nàm Teranum, sivè Teramum est Civitas in Aprutio ad Viciolæ, ut ait Frater Leander Albertus Bononiensis, fauces, quibus in Turdinum confluit, ipsumque Teranum Plinius, ac Ptolemæus Interamnam vocant ob nominis Etymologiam, quià intèr amnes Viciolam, Turdinum, & Flumicellum sita est Civitas. Hinc nonnulli, per Teranum Interamnam Umbriæ intelligendam non minùs falsò, quàm ineptè opinantur: nam Umbriæ Interamna vulgò non Teranum, sed Terne, sivè Ternum, vel Terninm dici potest, si vocabulum corruptum latinè pronuncietur. Est etiam Taranum Umbriæ in Sabinis Oppidulum, ut ait Frater Leander Albertus. Utcumque autèm sit, cum Jacobo Bergomate, & Josepho Pamphilo, Fratrem Augustinum Novellum Thermitanum, Siculum fuisse non dubitamus.

Therma Civitas in Sicilia.

Iord. de Sax. lib. 2. cap. 7.

Teranum in Aprutio.

Leander Alb. Plin. & Ptolemæus.

Pag. 338.

FRater Jacobus Camers in nonnullorum Scriptorum Chronicis Lector; in aliis autèm non Lector, sed Procurator Ordinis, & in aliis Frater tantùm nominatur: sed nos dictum Fratrem utroque Titulo, necnon Magisterii gradu insignitum nominavimus: quià ad Apostolici Sacrarii Præfecturam nonnisi aliquem nostri Ordinis, Fratrem, Magisterii jam gradu decoratum, assumendum esse ratio ipsa nobis persuadet, quià Magisterii gradum in Ordine Fratrum Eremitarum S. Augustini non solùm tempore Fratris Jacobi Camertis, sed centum, & amplius annos ante illud seculum dari consuevisse in Chronicis dicti Ordinis constat.

Magisterii gradus in Ordine antiquus.

Pag. 339.

QUamvis in pagina 339. dixerimus, Fratrem Petrum Assalbitum Lemovicensem Apostolici Sacrarii Præfectum impetrasse à Martino V. ut Corpus Sanctæ Matris Monicæ ex Ostià Tiberinà Romam

Conciliatio rerum dictarum.

transferri posset; Frater tamen Rodulphus Castellanus ejus Successor, sed nondum Sacrista, suis humeris Sanctum Corpus aliis adjuvantibus gestavit, ipsamque Translationem nomine Assalbiti tractavit. Idcircò in Epigrammate illo, quod in pag. 339. legitur, fit mentio de Fratre Rodulpho Castellano Sacrista: quia ipse Sanctum Corpus transferendum curavit Anno Dom. 1430. Epigramma verò factum fuit Anno Dom. 1460. eo scilicèt anno, quo Sacrista Castellanus ex hac vitâ decessit. In eodem Epigrammate, quod beneficium Rodulphi Castellani ergà Cœnobium, in quo professionem emisit, collatum; Translationemq; ipsam comprehendit; eundem Rodulphum, & Episcopum Castellanum, & Beatorum Pontificum Sacristam fuisse declarat, atque hac in re Auctor Epigrammatis, [ut minùs in stylo Poetarum versatis loquar] licentiâ utitur poeticâ per figuram Syncopam, Syllaba scilicèt è medio dictionis abscissa, dum ait.

Epigrammatis explicatio.

Licentia Poetica.

Qui Præsul Patriæ fuit, ac Sacrista Beatum,
Pontificum. Major gloria, quæ sequitur.

Ad calcem Epigrammatis extat Annus Dom. 1460. in quo anno, uti diximus, factum fuit Epigramma, Rodulpho defuncto. Hæc mihi dicenda videbantur, ut ambiguitas ex ipso Epigrammate, atque ex Epitaphio circà Translationem suborta, è medio tolleretur.

Corpus Beatæ Monicæ, translatum Romam ad Ecclesiam S. Augustini, asservatur in Sacello eidem Sanctæ dicato intrà Sepulchrum marmoreum super Altare collocatum, in quo Epitaphium quatuor hisce versibus incisum legitur:

Corpus B. Monicæ.

Hic Augustini Sanctam venerare Parentem,
Votaque fer tumulo, quo jacet illa, Sacro;
Quæ quondam Gnato, toti nunc Monica Mundo
Succurrit precibus, præstat opemque suis.

Sepulcrum illud antiquum, quod in Ostia Tiberina Sanctum Corpus conservabat, ob ejus venerationem, in idem Sacellum translatum fuit, in edito loco situm: & ne dicti Sepulcri memoria deperiret, Inscriptio infrà idem Sepulcrum legitur in hanc verborum formam.

Sepulchrum, ubi Monicæ Corpus apud Ostia Tiberina annis MXL. jacuit, ob in eo edita in ejus Translatione miracula, ex obscuro loco in illustriorem transponendum Filii pientissimi curarunt, Anno salutis MDLXVI.

Hæc sunt, quæ de Translatione S. Matris Monicæ, occasione sese offerente, mihi dicenda videbantur ad omnem ambiguitatem, de Annorum numero subortam, è medio tollendam.

Pag. 340.

DIximus jam, Fratrem Joannem Castellanum Sacristam, vel ex cognomento, vel ex officio Referendarium nuncupatum fuisse. Id quod in Registro tantùm Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini reperitur. Nàm in Chronicis, quæ Frater Hieronymus Seripandus, deindè Cardinalis, edenda curavit; & in Chronicis Josephi Pamphili, nonnisi Sacrista, Pœnitentiarius, Bibliothecarius, & Episcopus nominatur, nulla penitùs de Referendariatus Titulo mentione factâ. Ego verò dictum Titulum non onerarium, sed honorarium ipsi Sacristæ ante susceptionem Episcopatus, honoris causâ datum fuisse reor. Sicut enim Frater Gabriel, Sacrista, fuit Miles Sancti Petri, ut ex privilegio, quod in Archivo S. Augustini Anconæ asservatur, constat; ità Frater Joannes Castellanus Sacrista, nondùm Episcopus, Referendarius honoris causâ esse potuit ad Sacristatus Prælaturam amplificandam. Hunc Sacristam Tifernatem, sivè Castellanum, ut legitur in Chronicis, à Fratre Hieronymo Seripando in lucem editis, non Senensem, ut ait Josephus Pamphilus deindè Episcopum Castellanum, & postremò Episcopum Massensem, non Massanensem esse diximus, & nunc confirmamus. Massa enim est Civitas Hetruriæ, ut inquit Frater Leander Albertus, pervetusta, cujus Episcopus est Archiepiscopi Pisani suffraganeus, ut legitur in Provinciali omnium Ecclesiarum universi Orbis.

Pag. 345.

ILlud denique, quod in pagina 345. de Decreto in Creatione Cardinalium observari consueto, diximus, intelligendum est quantùm ad ipsam, ut ita dicam, registrationem Decreti, quod etiam quantùm ad limitatam pecuniæ summam observari cœpit. Nam Decretum editum fuit tempore Fratris Alphonsi de Oliva Episcopi Bovinensis, & Sacristæ; sed tempore Fratris Joannis Jacobi Barbæ Neapolitani, fuit in Registro conscriptum, & in usu forsan poni cœptum, ut infrà ex Decreto ipso videre licet.

Hæc de rebus in Chronhistoria non inconsultò prætermissis: nunc reliquum est, ut cetera, quæ ad Apostolici Sacristatus officium pertinent, juxtà promissum ob rationem superiùs assignatam, ob oculos ponamus; ne scilicèt Sacristæ tempus in posterum aliqua in re, præsertim rarò evenire consueta, jurisdictionis jacturam, codice manuscripto ignorato, vel amisso, imparati patiantur, ut interdùm evenisse constat. Pag. 375.

Vide in hujus Libri pag. 509. sub titulo: SUPPLEMENTUM AD TRACTATUM CHRONHISTORIÆ DE APOSTOLICO SACRARIO, quæ hic apponi deberent, & per errorem prætermissa.

TYPO-

TYPOGRAPHUS LECTORI.

UM à tempore, quo ista Angelus Rocca scribebat, tredecim supra centum effluxerint anni, Sacræ Historiæ amatoribus rem gratam facturos arbitramur, si Sacristarum seriem, qui ad nostra usque tempora post ipsum Angelum Rocca floruerunt, continuemus. Quæ verò narraturi sumus, ex probatis Authoribus, & ex Sacrarii Apostolici, ac Augustiniani Ordinis Regestis excerpsimus, ut dicenda à nobis, luculentâ veritate subnixa, fidem indubiam mereantur. Sed antequàm de successoribus Sacristis sermonem instituamus, aliqua de laudato Angelo Rocca dicenda supersunt,

---

NGELI Rocca eruditionem, & sapientiam Opera, quæ Typis damus, patefaciunt. Eas tamen paucis comprehendit Philippus Elssius Belga in suo Encomiastico Augustiniano Typis Bruxellensibus excuso Anno 1654. *Angelus Rocca .... Concionator facundissimus. Hebraicæ linguæ, Chaldaicæ, ac Latinæ* (poterat meritò addere, & Græcæ) *peritissimus, antiquitatis perscrutator acutissimus, idemque Encyclopedia (si mortalium quisquam) præditus*,

Ut Bibliothecam, quam summo labore, industriâ, & impensâ, quadraginta ferè annorum spatio comparaverat, alicui ex sui Ordinis Monasteriis elargiretur, Clemens Papa VIII. potestatem fecit Brevi suo incipien. *Quæ Nobis* sub dat. Romæ die 16. Februarii 1595., quo Brevi Summus Pontifex ejusdem etiam probitatis, & virtutum merita, necnon grata obsequia, quæ sibi, & Prædecessoribus suis Romanis Pontificibus in Typographia Vaticanâ diù, noctuque inserviendo præstiterat, & adhuc præstabat, summoperè commendat. Facultatem istam confirmavit postea, & ampliavit Paulus Papa V. die 4. Novembris 1609. Brevi incipien. *Cum sicut accepimus*. Omnes tamèn inter Conventus Romanum S. Augustini selegit, cui eà conditione cum Bibliothecam donavisset, ut perpetuò publici juris esset, Primus fuit, qui Romæ Literatorum commoditati consuluerit, quique sequentibus Bibliothecarum publicarum Institutoribus facem prætulerit. Donationis Instrumentum per Celsum Cusanum publicum Notarium rogatum fuit Romæ die 23. Octobris 1614. Animus tamèn Bibliothecam donandi eidem Conventui S. Augustini de Urbe antè novennium saltèm præcesserat, cùm Inscriptiones, Donatoris adhuc viventis jussu in Marmore incisæ, quæ in Bibliothecæ Atrio affixæ nunc inspiciuntur, laudatam donationem peractam exponant anno salutis MDCV.

Obiit Romæ Vir clarissimus die 8. Aprilis 1620. Ætatis suæ 75., quorum viginti quinque in Sacristæ munere sub Summis Pontificibus Clemente VIII. Leone XI. & Paulo V. gloriosissimè insumpsit. Sepultus est in Ecclesia S. Augustini antè Sacellum S. Nicolai de Tolentino, ubi ejus effigies, Mitra, & Sacris Episcopalibus Indumentis ornata, in Lapide Sepulchrali incisa, sequens Epitaphium legendum obiicit,

RMO EPISCOPO TAGASTENSI
FR. ANGELO ROCCHÆ
CAMERTI
ORD. ER. S. AUGUSTINI
SACRARII APOSTOLICI
PRÆFECTO, INSIGNIS
BIBLIOTHECÆ ANGELICÆ
LIBERALISSIMO LARGITORI
VIRO ERUDITISSIMO
AC DE AUGUSTINIANA RELIGIONE
OPTIME MERITO
PIISSIMI PATRES, ET FRATRES
S. AUGUSTINI DE URBE
GRATITUDINIS, AC BENEVOLENTIÆ
ARGUMENTO POSUERE
DIE VIII. APRILIS MDCXX.

Magister Fr. Joannes Baptista de Aste Albinganensis MDCXX.

JOannes Baptista de Aste Albinganensis, doctus, & ad magna natus, ex Nobilibus Genitoribus Nicolao de Aste, & Agnete Collata prodiit in lucem anno 1566. In Conventu Salmanticensi valdè Puer Habitum Augustinianum induit, ubi posteà die 8. Septembris anno 1585. solemnem Professionem emisit. XXI.

sit. Sacram Theologiam in alma illa Universitate cum ad stuporem usque didicisset, eam, in Italiam reversus, in pluribus Civitatibus, & Romæ præcipuè, cum tantâ Nominis sui famâ perdocuit, ut Theologorum Phœnix haberetur; dicendi quoque Artem cùm egregiè calleret, non minus insignis Orator, quàm Theologus longè, latèque audiebat. Exstant ipsius Commentaria scholastica in quatuor Libros Sententiarum.

His permotus Summus Pontifex Paulus V., qui Hippolito Ravennati, totius Ordinis Augustiniani Priori Generali, Episcopatum Castellanensem, & Hortensem contulerat, in hujus locum Joannem Baptistam de Aste suffecit anno 1608., qui memoratum Ordinem tanquam Vicarius Apostolicus gubernaret. Pridie promotionis suæ ad Vicariatum Apostolicum orationem habuerat coram Papa in Pontificia Cappella, universis, qui aderant, applaudentibus. Eodem anno 1608. in Capitulo Generali Romæ habito, omnium suffragiis, publicâ voce, absque scrutinio, communi inspiratione, die 24. Maji renunciatus est Generalis. Sapientiæ ipse, & virtutum amans, Literarum cultum, ac regularem observantiam in Sacro Ordine, & promovit, & adauxit. In Provinciarum Galliarum, Hispaniarum, Lusitaniæ, & Italiæ visitatione, multa reliquit prudentiæ, Zeli, Justitiæ, ac paterni Amoris monumenta, quibus Religiosorum animos vel terruit, vel allicuit.

Expleto Generalatus sexennio, ad Conventum S. Augustini Genuensem anno 1614. se transtulit, ubi dum solitudini, literis, & pietati hilari animo vacabat, iterùm Romam redire anno 1620. coactus fuit, cum ob mortem Angeli Rocca, & Sacrarii Pontificii Præfectus, & Episcopus simul Tagastensis à Paulo V. electus fuerit. Episcopatus consecrationem accepit per manus Cardinalis Mellini Dominicâ infra octavam Ascensionis. At die 20. Septembris, magno totius Aulæ Pontificiæ, Urbis, & Augustiniani Ordinis luctu, ex hac vita migravit quinto labente mense suæ Præfecturæ, & suæ ætatis anno 54. Ita immatura, & invida mors uno sub ictu majora, quæ Patria, Religio, Familia in ipso jurè expectabant, eripuit ornamenta. Deprompsimus ista ex Herrera, Elssio, & Reg. Sac. Apost., & Ord. Sepultus est in Ecclesia S. Augustini antè Sacellum B. Mariæ Virginis de Rosa, in cujus perennem memoriam Illustrissimus Gregorius de Aste, defuncti Frater, ipsius Effigiem in Columna, è regione præfati Sacelli posita, ad vivum depingi, & sub eam sequens Epitaphium incidi mandavit.

D. O. M.
F. JOANNIS BAPTISTÆ DE ASTE
ALBINGANENSIS
PIETATE, DOCTRINA, PRUDENTIA NOBILIS
HIC OSSA JACENT.
QUEM RELIGIOSA D. AUGUSTINI FAMILIA
VICARIUM PRIUS APOSTOLICUM COLUIT,
DEINDE GENERALEM ANTISTITEM
INAUDITO EXEMPLO VIVA VOCE CREAVIT
ET IN ITALIA, HISPANIA, LUSITANIA
GALLIÆQUE PARTE
PRÆSENTEM, AC PROVIDENTEM VIDIT,
TAGASTENSIS ECCLESIA PRÆSULEM
VENERATA EST
PONTIFICIUM SACRARIUM
PRÆFECTUM OPTIMUM CELEBRAVIT
GREGORIUS DE ASTE
FRATREM AMANTISSIMUM
COLUIT VIVENTEM, DEPLORAVIT EXTINCTUM
OBIIT ROMÆ MDCXX.
ÆTATIS SUÆ LIV.

M. Fr. Joannes Vincentius Spinula Januensis MDCXX.

DEmortui Joannis Baptistæ de Aste dignitates occupavit Joannes Vincentius Spinula, qui Genuæ ex Nobilissimis Genitoribus, Dominis Campi, natus, præclarissimæ Familiæ Fascibus Cucullum prætulit Augustinianum; quo Juvenis valdè indutus, in pietatis operibus tàm ardenter se exercuit, ut brevi veteranos quosque superaverit. Bonas quoque Artes addiscendi cupidus celebriores sui Ordinis in Italia Academias non sine magno profectu frequentauit. Dignus proinde, qui ab Elssio nuncupetur *Vir doctrinâ gravis, & pietate illustris.* Quibus animi dotibus cum se formatum ostenderet ad quælibet rectè peragenda, primùm Provincialis Lombardiæ, dein anno 1610. Prior S. Augustini de Urbe eligitur. In his officiis plura præbuit prudentiæ, zeli, & paterni amoris argumenta, quibus permoti Electores, qui Romam anno 1614. ad Capitulum Generale celebrandum convenerant, ipsum elegerunt in Italiæ Assistentem. XXII.

Completo sexennio, assumptus est in sub Sacristam, seù Socium Sacristæ Joannis Baptistæ de Aste, cui & in Præfectura Sacrarii Apostolici, & in Episcopatu Tagastensi à Paulo V. die 12. Octobris 1620. subrogatus est. Cum verò à Gregorio XV. Pauli successore die 6. Martii anno 1623. creatus fuisset Episcopus Brugnatensis, Præfecturam Sacrarii Pontificii, quam duobus annis cum dimidio sub Summis Pontificibus Paulo V. & Gregorio XV. cum plausu administraverat, unàcum Episcopatu Tagastensi deposuit. Ecclesiam Brugnatensem sibi commissam, ut bonus Pastor usque ad annum 1630. gubernavit, quo piè, uti vixerat, animam Deo reddidit. Herrera, Elssius, Ughellus, & Reg. Sac. Apost., & Ord.

M. Fr

M. Fr. Fulgentius Galluccius à Monte Georgii MDCXXIII.

XXIII. AD Episcopatum Brugnatensem Joanni Vincentio Spinulæ assumpto successor in Sacrarii Apostolici Præfecturâ, & in Episcopatu Tagastensi datur à Gregorio XV. Fulgentius Galluccius à Monte Georgii, tunc totius Ordinis Augustiniani Magister Generalis. Bulla Præfecturæ expeditur die 8. Martii 1623. Episcopatus vero die 10. Maii ejusdem anni. In quo pretio Summus Pontifex Gallucii virtutes haberet, ex eo manifestavit, quòd voluerit, ut, quamvis Sacrista, & Episcopus, Generalis quoque officium retineret. Quæ quidem omnia profusâ Aulæ acclamatione, magnoque Ordinis incremento adimplevit; tanta namque mente, tantâque agendi peritiâ eminebat, ut pluribus licèt intentus, æqualem haberet, hoc est, magnum ad singula sensum. Ad istas dignitates ut ascenderet, viam sibi paraverat assiduis laboribus, quos pro suæ Religionis commodo, ac decore sustinuerat. Anno 1604. in Firmano Collegio fuit institutus Moderator Studiorum. Anno 1611. præsedit Capitulo amplissimæ Provinciæ Marchiæ. Ejusdem Provinciæ eligitur Provincialis anno 1613. Vocatus posteà ad Urbem, præficitur Conventui S. Augustini anno 1617. Et demùm in Capitulo Generali Romæ celebrato anno 1620., cum adhùc clavum Monasterii Romani teneret, unanimi suffragio eligitur in totius Ordinis Priorem Generalem.

Mortuo Gregorio XV. à quo Præfecturam Pontificii Sacrarii, atque Episcopatum Tagastensem acceperat, Gregorii successor Urbanus Papa VIII. die 12. Martii anno 1624. Galluccio Episcopatum Tagastensem in Episcopatum Bojanensem commutavit; qui proindè Generalatus officio, quod per quatuor annos, & Sacrarii Apostolici Præfecturâ, quam per unicum annum sub Summis Pontificibus Gregorio XV., & Urbano VIII. retinuerat, dimissis, ad amplam Diœcesim suam se contulit: Ubi forma Gregis factus, potens opere, & Sermone, per octo ferè annos plura successoribus suis providi Pastoris exempla tradidit, quæ sequerentur. Patriam interim, & suos invisendi amore solicitatus, ad Montem Georgii rediit, ubi post paucos menses sexagenario major mortuus est die 9. Novembris 1632. Sepultus est ibidem in Ecclesia Conventus suæ Adfiliationis, cui cum aliis bonis suam quoque Bibliothecam præclaris manuscriptis refertam donavit, ab ipsius Benefactoris nomine *Galluccianam* posteà nuncupatam. Herrera, Elssius, Ughellus, Reg. Sac. Ap. & Ord.

Magister Fr. Fortunatus Scacchus Fanensis MDCXXIV.

XXIV. A Conventu suæ Adfiliationis Fortunatus Scacchus dictus est *Fanensis*. Ceterùm ex veteri, & præclarâ Scacchorum familiâ Anconæ circà annum 1572. natus est Patre Equite Jacobo Oliverii Scaccho. Adhùc impuberem providus Genitor, quò Nati honori consuleret, primùm Anconæ sub nomine Fr. Antonii Mariæ, deinde Fani post annum 1587. sub nomine Fr. Fortunati, Augustinianæ Familiæ dicavit. Sacrâ Professione emissâ, in Monasterio Ariminensi S. Joannis Evangelistæ locatus est, ut ibi ad bonas Artes informaretur. At peracri ipse ingenio, & majora semper addiscendi cupiditate agitatus, Hispanias adeundi anno 1594. vel ut alii scribunt, anno 1596. à superioribus potestatem obtinuit. Ibi celeberrimas illas Academias, Salmanticensem præcipuè, ac Complutensem, septem annorum spatio frequentans, tàm magnificè sacras literas apprehendit, ut non timuerit cum doctissimis Magistris congredi, Toleti, & Compluti disciplinis, quas didicerat, egregiè, ac felicissimè propugnatis. Quantùm in Hispanicis Academiis Fortunatus profecerit, idem ipse aperit in Epistola ad Collegium Salmanticense Romæ data VIII. Kal. Aprilis 1625. his verbis: *Nam si quid in me ingenii aliquando fuit, aut sacræ Theologiæ gustus, sive sacrarum Literarum cognitio, Hispanis Academiis, Complutensi præsertim, & Salmantinæ, cuncta me debere profiteor*. Præfixa est ista Epistola libro primo Myrotheciorum.

In Italiam reversus, magnum se Theologum ostendit, dum Veronæ, Perusii, Recineti, & Maceratæ sacram docuit Theologiam. Et quia Hebraicam Græcamque linguas optimè quoque callebat, nedùm Romæ sacras Literas, & Patavii Hebraicas tradidit, sed Venetiis paritèr Sacra Biblia anno 1609. edidit in plures linguas conversa, duobus voluminibus comprehensa, quæ Cardinali Scipioni Burghesio dicavit. Fallitur proindè Janus Nicius Erythræus, qui illa asserit Paulo V. Pontifici Maximo nuncupata. Dum istis Venetiis incumberet, sui in Sedem Apostolicam obsequii magnum præbuit argumentum; nam cum Zacharias, & Hieronymus Condelmerii Nobiles Veneti, quorum familiari consuetudine fruebatur, operam suam obtulissent, ut ab inclyto Senatu in locum demortui Reipublicæ Theologi, pingui stipendio subrogaretur, renuit ipse tàm benevolis, & potentibus Patronis morem gerere, eam afferens causam, quòd nempè religioso homine indignum putaret, *ei succedere*, verba sunt memorati Jani Nicii Erythræi, *qui tantum suis scriptis dedisset Reipublicæ Christianæ damnum, ac malum*.

Cùm verò non minus eloquentiâ, quàm eruditione præstaret, insigniores Italiæ Civitates ipsum è suggestu declamantem audire voluerunt; quarum optimæ de ipso conceptæ opinioni ita fecit satis, ut ubique Nominis sui famam reliquerit immortalem. Inter ceteras, Bononia Scientiarum Mater ostendit, quo loco Scacchum nostrum haberet. Concionator deputandus erat, qui in solemni quadam supplicatione Populum ad actus Salutares excitaret. Triginta tunc Bononiæ celebrioris nominis Concionatores numerabantur.

tur. Iilis omnibus Scacchus ab Illustrissimo Senatu prælatus est. Neque ibi perstitit Bononiæ in Scacchi doctrinam veneratio. Obierat doctissimus Comes Ulysses Aldobrandus, nondùm impositâ extremâ manu posterioribus quatuor Libris de Animalibus exanguibus, qui Senatui Bononiensi dicandi erant. Scaccho idem Senatus commisit, ut egregium Opus & absolveret, & limaret. Quod quidem pro dignitate adimplevit.

Longè itaquè latèque Fortunati Scacchi nomine personante, Urbanus VIII. Pontifex Maximus Literarum, & Literatorum Cultor, & Patronus, Fortunatum Scacchum Maceratæ Sacras Literas publicè docentem, nihilque de sua assumptione cogitantem, ad Urbem Anno 1624. accedere jussit, ipsumque pro Fulgentio Galluccio ad Episcopatum Bojanensem designato, Sacrario suo Apostolico die 23. Februarii præfecit. Quindecim annis præclaram istam Præfecturam administravit, magnâ suæ probitatis laude, nec minori Urbis acclamatione. Anno 1628. intèr Consultores S. Congregationis pro correctione Martyrologii, & Breviarii Romani ascitus, eruditas Animadversiones in acta ejusdem S. Congregationis exaravit. Verùm tot gravissimæ Romanæ Curæ non ità magnam Scacchi mentem occupabant, quin toti Literario Orbi simul consuleret, pluribus in lucem datis Sacræ, prophanæque Eruditionis Monumentis; tunc enim publici juris fecit admirabiles primos tres libros Myrothecio-rum, & primum de Cultu, & Veneratione Servorum Dei.

Dum autèm ad laudatorum Operum perfectionem, reliquos Libros Typis excudere cogitabat, Româ discedere, & Sacrarii Pontificii Præfecturâ se abdicare, sivè infirmâ valetudine, qua diù afficiebatur, sivè aliquorum Aulicorum arte, qui alium in eum honoris locum attrahere satagebant, Anno 1639. coactus, Fanum se recepit, ubi, malè affectæ senectutis, ac crudelis morbi oculorum, quorum lumine ex parte captus remansit, molestiis per quatuor annos patientissimè toleratis, obiit die prima Augusti 1643. septuagenario major. Sepultus est in Ecclesia S. Luciæ sui Ordinis, multis, quæ acquisiverat, bonis Conventui Fanensi ex Testamento relictis, cui etiam vivens amoris sui significationes dederat, dum quartam Claustri partem cum superioribus habitationibus construi suis expensis curavit. Vir sanè celeberrimus, de quo cum laude scripserunt Janus Nicius Erythræus, Joannes Baptista Laurus, Michael Joannes Vim-Bodinus, Erycius Puteanus, Bernardinus Stephonius, Ignatius Braccius, Leo Allatius, Octavius Ferrarius, Herrera, Elssius, & alii quàm multi. Compendium istud excerpsimus ex Jano Nicio Erythræo, Herrera, Elssio, & Reg. Sacr. Apost., & Ord.

Opera verò, quæ Vir doctissimus conscripsit, sequens syllabus indicabit.

Opera Typis data.

Sacra Biblia, vulgatâ Editione, Transl. ex Hebreo Sanctis Pagnini, Transl. Romana ex septuag. ex Chaldaicæ Paraphrasi Transl. congesta. Venetiis apud Antonium Pinellum 1609. vol. 2. fol.

Arcanorum Sacræ Scripturæ, sivè Sacrorum Elæochrismaton Myrothecium primum. Romæ apud Heredem Bartholomæi Zannetti 1625. in 4.

Eorundem Myrothecium secundum. Romæ apud eundem 1627. in 4.

Eorumdem Myrothecium Tertium. Romæ ex Typographia Vitalis Mascardi 1637. in 4.

Tria laudata Myrothecia denuò excusa sunt Amstelædami apud Franciscum Halmam 1701. fol.

De cultu, & Veneratione Servorum Dei, Liber primus, qui est de notis, & signis Sanctitatis Beatificandorum, & Canonizandorum. Romæ ex Typographia Vitalis Mascardi 1639. in 4.

Prediche, e Discorsi sopra gli Evangelii: Roma appresso Francesco Corbelletti 1636. in 4.

Opera inedita, quæ extant in Bibliotheca Angelica S. Augustini de Urbe.

Acta in Sac. Congregatione Rituum pro correctione Martyrologii, & Breviarii Romani cum notis.

Sacrorum Elæochrismaton Myrothecium Quartum, quod inscribitur de Nuptiis.

Eorumdem Myrothecium Quintum, quod inscribitur de Oleo, & Unguento Jesu Christi Redemptoris in Sepulchro.

De Cultu, & Veneratione Servorum Dei Liber secundus, qui est de Martyrio.

De eodem Liber tertius, qui est de Natura, Quidditate, Inquisitione, Auctoritate, Cultu, & de quibusdam aliis annexis ad Beatificationem, & Sanctificationem spectantibus.

De eodem Liber Quartus, qui est de Diffinitione, & antiquitate Canonizationis, & de privilegiis, quæ Canonizationem subsequuntur.

De eodem Liber Quintus, qui est de Judicum directione, tàm Ordinariorum, quàm delegatorum, & subdelegatorum pro efformandis Processibus in Causis Servorum Dei.

De eodem Liber Sextus, qui est de Titulis Honorariis primitivæ Ecclesiæ. Opus sanè necessarium præsertim iis, qui Servorum, ac Famulorum Dei acta ad Beatificationis, & Canonizationis effectum expendunt.

Omnia ista Manuscripta, prætèr primum, Bibliothecæ Angelicæ donavit Eminentissimus, & Reverendissimus Dominus Petrus Cardinalis Otthobonus, qui posteà Pontifex Maximus sub nomine Alexandri VIII. Universam Ecclesiam feliciter sapientèrque gubernavit. Ut verò tantum beneficium, quod Thesavri loco habendum est, Lectorum memoriam, & gratum animum perenniter occuparet, Vir sapientissimus Josephus Sabbatinus, præfatæ Bibliothecæ tunc Præfectus, & Custos, singulis eisdem manuscriptis hanc Inscriptionem præfixit.

Eminentissimus D. Petrus Otthobonus Venetus S. R. E. Cardinalis, & Episcopus Sabinensis

censis publicæ studiorum utilitati consulens, hunc manuscriptum Codicem, qui sibi Eminentissimi quondam Cardinalis Conradi hæreditate obvenerat, Bibliothecæ Angelicæ liberalitèr donavit. Porrò ne Eminentissimi Principis eximium ergà bonas Literas argumentum memoria excideret, id in ipso Codicis fronte adnotandum censuit Fr. Joseph Sabbatini Bibliothecarius. Anno 1682. die 6. Februarii.

Magister Fr. Thadeus Altinus à Camerino Anno MDCXXXIX.

XXV. EX nobilibus Genitoribus Camerini Anno 1603. ortus est Thadeus Altinus, qui undecimo ætatis Anno, & Redemptionis humanæ 1614. Sacrum Augustinianum Habitum induit in Monasterio S. Augustini Firmano. Professione emissâ, Firmi, Perusiæ, & Bononiæ Philosophicis, & Theologicis Disciplinis incumbens, adeò profecit, ut easdem posteà, & utilitèr docere, & strenuè propugnare visus fuerit. Horum merito Laureâ doctorali insignitur Anno 1628. Provincialis suæ præclarissimæ. Provinciæ Marchiæ eligitur Romæ in Capitulo Generali celebrato Anno 1636. & ejusdem Provinciæ Rector Provincialis instituitur Anno 1638. Anno sequenti Romam vocatur ad regimen Monasterii S. Augustini. In istis Muneribus adimplendis tot illustria dedit sapientiæ, prudentiæ, & charitatis documenta, ut dignus ab Urbano VIII. Summo Pontifice habitus fuerit, cui vacantem Sacrarii Pontificii Præfecturam ob discessum Fortunati Scacchi, conferret. Quod quidem præstitit die 29. Septembris eodem Anno 1639. quo Prior Conventus Romani fuerat constitutus. Declaratur Mense sequenti Consultor S. Congregationis supèr Canonizatione Sanctorum, & cum aliis Prælatis Correctioni Pontificalis Romani præficitur.

Anno 1640. cura ei demandatur condendi Decreta supèr eorumdem Sanctorum Canonizatione unà cum Eminentissimis Cardinalibus Sacchetto, Pamphilio, Roccio, & Cæsarino, ac cum Illustrissimis Prælatis Albicio, & Cerro Fidei Promotore. Modestissimè recusato Titurali Episcopatu Tagastensi, quo plures prædecessores Sacristæ ornati fuerunt, quemve Summus Pontifex Urbanus VIII. benignissimè obtulerat, Porphyriensem posteà acceptavit, quo ab Urbani Successore Innocentio X. insignitus fuit die 17. Decembris 1645. à quo etiam cum aliis doctissimis Viris præficitur Correctioni Cæremonialis Episcoporum. Ab hoc eodem Summo Pontifice die 10. Novembris 1652. ad Cathedram Castellanæ, & Hortanæ Civitatum transfertur. Verùm, adeò Summus Pontifex Altini morum suavitate, & rectè agendi peritiâ delectabatur, ut, quò ad vixerit, nullatenùs adduci potuerit, quamvis ab Altino suppliciter exoratus, licentiam ei concedere Româ discedendi, & se conferendi ad suum Episcopatum.

Quam verò denegaverat Innocentius, Licentiam adeundi ad collatam sibi Ecclesiam, à Summo Pontifice Alexandro VII. benignissimè obtinuit, à quo Mense Julio Anno 1656. multis honoribus, & reditibus auctus, fuit dimissus. Sexdecim proinde Annos Sacrarii Pontificii Præfecturam laudabilitèr administravit sub Summis Pontificibus Urbano VIII. Innocentio X. & Alexandro VII. Non minori cum laude rexit Ecclesias Hortanam, & Castellanam, quibus & amantissimum Patrem, & rectissimum Judicem se per Annos triginta semper exhibuit. Obiit Vir egregius Hortæ die 27. Augusti Anno 1685. ætatis suæ 82. In Ecclesia sui Ordinis S. Augustini sepultus est, in cujus memoriam dilectissimus ex Fratre Nepos Lucas Altinus sequens Epitaphium incidi curavit Anno 1686.

D. O. M.
ILLUSTRISSIMUS, ET REVERENDISSIMUS
DOMINUS THADEUS ALTINUS SULMONENSIS
EX MELIORATIS CAMERS, ROMANUS
NOBILIS CIVES, ET COMES
OLIM PORPHYRIENSIS EPISCOPUS
SUMMORUM URBANI VIII. INNOCENTII X.
ALEXANDRI VII. PONTIFICUM SACRISTA,
ET EX PRÆSULIBUS EORUM SOLIO
ASSISTENTIBUS UNUS, HORTANÆ,
ET CASTELLANÆ CIVITATUM ANTISTES
HIC RELICTA CINERE EVOLAVIT
AD SUPEROS VI. KALENDAS SEPTEMBRIS 1685.
ÆTATIS SUÆ ANNORUM LXXXII.
LUCAS ALTINUS HÆRES, ET EX FRATRE
NEPOS OB GRATI ANIMI SIGNUM SUMMO
SUI MÆRORE P. MDCLXXXVI.

Magister Fr. Ambrosius Landuccius Senensis MDCLV.

QUæ Ambrosius Landuccius Nobilis Senensis, antequàm ad Sacrarii Pontificii Præfecturam assumeretur, in suo Ordine Augustiniano præclarissima gessit, quibusve magni Nominis sibi famam conciliavit, ex eodem Ambrosio audire præstat, qui, dum Vicariorum Generalium Congregationis Ilicetanæ, & insignis Monasterii Iliceti Priorum Seriem in sua Sacra Ilicetana Sylva congessit, Vitæ suæ veluti Diarium delineavit. Anno 1608. die 11. Novembris Ambrosius Landuccius, qui in sæculo Volumnius Hieronymi, Marii Landuccii nuncupabatur, Iliceti Augustinianam Religionem ætatis suæ Anno nono ingreditur, & Anno posteà 1610., ac suæ ætatis undecimo, Sacro ejusdem Religionis Habitu die 14. Junii ibidem induitur, fitque Filius Cœnobii S. Martini Senarum. Completo Artium, & Sacræ Theologiæ Curriculo, totus scrutandis Sacri Ordinis, & præcipuè suæ Congregationis Ilicetanę antiquitatibus incubuit, quas etiàm doctis conscriptis Voluminibus egregiè illustravit; dignus proindè, quem Summus Pontifex Urbanus VIII. Brevi suo speciali, Die 14. Decembris anno 1632. dato, inter Sacræ Theologiæ Magistros jusserit numerari. XXVI.

Anno 1629. Prior eligitur Monasterii Ilicetani, ad quod munus Anno 1634. denuò assumitur. Anno 1645. die 29. Maii deputatur in Consultorem Sancti Officii Senarum, & Anno 1650. die 3. Novembris per Literas Paten-

Patentes declaratur Theologus Serenissimi Principis Matthiæ Magni Ducis Hetruriæ Germani. In Capitulo Generali Romæ celebrato Anno 1645. instituitur Prior Conventus S. Augustini de Urbe. Ter in Vicarium Generalem suæ Congregationis Ilicetanæ electus est, nempè Annis 1630. 1636. & 1653. cujus Congregationis jura, ac privilegia strenuè tutatus est, & ampliavit. Quot verò, & quàm magna beneficia ex ipsius solertiâ, providentiâ, industriâ, & liberalitate Monasteria perceperint, quæ gubernavit, Monasteria ipsa loquuntur, in quorum singulis plura ejusdem regiminis præclara conspiciuntur Monumenta. Inter cætera, Monasterium S. Martini Senensis, quantum quantum est, totum debet Ambrosio Landuccio. Ecclesiam magnificè ornatam, pulcherrima pro Infirmis, & Hospitibus Cubicula, amplam sex millibus Codicibus ad publicam commoditatem repletam Bibliothecam, si ibi intueris, Ambrosii Landuccii meminisse necesse est, à cujus amore ista omnia prodierunt.

His itaque meritis onustus, Romam cum pervenisset Anno 1655., suffragium daturus in Capitulo Generali, à Summo Pontifice Alexandro VII. die 25. Julii Præfecturâ Sacrarii Pontificii, & die 30. Augusti Episcopatu Porphyriensi insignitur. Dignitatibus sublimis, humilem, modestamque vivendi normam, quam in Religione secutus fuerat, nunquàm dimisit. Linguâ, & manu omnibus juvit. Morum suavitate omnibus placuit. Omnium laudes promeruit agendi prudentiâ, eruditione, doctrinâ. Obiit Vir præstantissimus die 16. Februarii Anno 1669. postquàm tredecim Annos, Menses sex, dies viginti duos Sacrarii Apostolici Præfecturam tenuisset sub Summis Pontificibus Alexandro VII. & Clemente IX. Sepultus est in Ecclesia sui Ordinis S. Augustini de Urbe prope Baptisterium, ab ipso perbelle constructum, ex parte dexterâ ejusdem, versùs Portam majorem Ecclesiæ. In Columnâ e regione laudati Baptisterii positâ, ipsius Effigies Marmore incisa conspicitur cum hac Inscriptione.

D. O. M.
AMBROSIUS LANDUCCIUS PATR. SENEN.
ILICETANÆ FAMILIÆ D. AUGUSTINI
NOMEN DEDIT
PRÆCIPUIS SUÆ RELIGIONIS MUNERIBUS
VICARII GENERALIS OFFICIO
PLURIES EGREGIE FUNCTUS
MAJORA PROMERITUS
AD EPISCOPATUM PORPHYRIENSEM
PROMOTUS
PONTIFICIO SOLIO INTER EPISCOPOS
ASSISTENS
SUB ALEX. VII. CLEM. IX. SS. PP.
SACRARII APOSTOLICI PRÆFECTUS
PIETATIS OBSEQUIIS ADDICTUS
COENOBIA RESTAURAVIT, SACELLA EXTRUXIT
ECCLESIAS ORNAVIT
ULTIMO ELOGIO
TOTO ASSE OPERIBUS PIIS IMPENSO
OBIIT ANNO S. MDCLXIX. ÆT. LXXIII.
FAMILIA LANDUCCIA GENTILI OPT. P.

Verùm error Incisoris emendandus est; qui duos adminus Annos Landucii ætati plus justo tribuit. Nam, si die 14. Junii Anni 1610. quo Cucullum Augustinianum induit, undecim tantùm ætatis Annos numerabat, ut ipsemet testatur in serie Vicariorum Generalium Congr. Ilic. Annus 1669., quo mortuus est, non erat Annus 73. suæ ætatis, sed annus 70. vel ad summum 71. inchoatus. Multos Libros conscripsit, quorum Catalogum his subnectimus.

Libri Typis dati.

Sacra Ilicetana Propago in duabus Tabulis Æreis magnis incisa. Senis 1624.

Sacra Ilicetana Sylva vulgari Sermone conscripta. Senis 1633.

Historia B. Jacobi Piccolominei Senensis Eremitæ Ilicetani. Senis 1635.

Origo Ecclesiæ S. Mariæ de Populo in Urbe, Italicâ linguâ impressâ. Romæ 1646. apud Franciscum Monetam in 4.

Sacra Ilicetana Sylva, sive Origo, & Chronicon Breve Cœnobii, & Congregationis de Ilicetô Ord. Erem. S. Augustini in Tuscia. Senis 1653. apud Bonettas. Fol.

Sacra Ilicetana Sylva, idest, Origo, & Progressus Antiqui, ac Venerabilis Eremi, & Congregationis de Ilicetô in Hetruria Ord. Erem. S. P. Augustini Italicâ Linguâ exaratâ. Romæ 1657. apud Franciscum Cavallum. Fol.

Gesta B. Nicolai de Mariscottis Senensis Ilicetani, Patriâ linguâ descriptâ. Romæ 1656. apud Franc. Cavallum in 4.

Opera inedita, quæ Senis in Bibliotheca Martiniana custodiuntur.

Attributa Mariana, ad numerum dierum, quos in humanis peregit eadem B. Virgo, duobus Voluminibus conclusa.

Sacra Corona Beatæ Mariæ Virginis Stellis duodecim contexta, per quam, Mariam sine macula conceptam fuisse ostenditur.

Officia propria secundùm stylum S. Romanæ Ecclesiæ digesta sub ritu majorum solemnitatum, sc. B. Thomæ de Villanova, & B. Claræ à Monte Falco.

Explanatio super Antiphona Ave Regina Cœlorum, *quindecim discursus prædicabiles complectens, Patriâ linguâ dictata.*

Sacrarium Apostolicum, sive Collectio eorum, quæ ad Præfectum Sacrarii Pontificii, & ad idem Sacrarium spectant, in tres Libros divisa. Autographum extat Romæ in Bibliotheca Chisiana.

Magister Fr. Josephus Eusanius Aquilanus
MDCLXIX.

AQuila, Nobilis Civitas in Vestinis, fœcunda Virorum Illustrium Mater, & Altrix, Josephum Eusanium inter Concives suos numerare gloriatur. Egregius iste Vir, natus circà Annum 1615. quamvis Fortunæ, quam pro Familiæ Gentilitio erexit, multum debuerit, suæ tamen magis debuit virtuti, quâ duce, minoribus sapienter utens, XXVII.

prome-

promeruit ascendere ad majora. Augustinianæ Religionis, cui à primis Annis, Conventui Aquilano adsiliatus, nomen dedit, illustres Academias illustriores reddidit ingenii acumine, & profunditate doctrinæ, dum quindecim annorum spatio, ab anno scilicet 1650. usque ad annum 1663. & ab anno 1666. usque ad annum 1667. Sacram docuit Theologiam Tarvisii, Anconæ, Senis, Florentiæ, Neapoli; quo tempore, ut exteris quoque prodesset, Verbum Dei disseminare non omittens, doctus Theologus, & magnus Orator ubique celebrabatur.

Anno 1664. in Vicarium Generalem Congregationis Perusinæ electus fuit, quam non imperio rexit, sed amore. Biennio expleto, scientificis certaminibus assuetus, iterùm ad Scholarum Castra anno 1666. confugit; & qui prius Neapoli in Majori Conventu S. Augustini Theologiam per quatuor annos docuerat, eandem postea docuit ibidem in minori Conventu S. Joannis ad Carbonariam. Quisquis minus, ac Eusanius, labores Scholasticos in pretio habuisset, pudori duxisset ex majori Cathedra ad minorem in eadem Civitate descendisse. At Eusanius, qui non honores in sapientia, sed sapientiam ipsam met deperibat, eadem animi hilaritate, eademque Magisterii Majestate paucis Disciplinas tradebat, qua tradiderat multis: in id solùm vires intendens, ut Religioni decorem, Discipulis intellectum, sibi merita augeret.

Tanta Eusanii modestia, tantaque humilitas haud diù magno præmio caruerunt. Anno 1667. celebrabatur Romæ Capitulum Generale. Eusanius absens erat, Neapoli incumbens muneri suo. Quamvis tamèn absens, & nihil cogitans de sua promotione, quamvis nullo inter Electores de ipso habito tractatu; immò quamvis Electoribus nihil de Persona Eusanii cogitantibus: dum in Aulam Capitularem die 30. Mensis Maii pro electione Procuratoris Generalis convenerunt, audito ejus nomine, illicò ab eisdem in Procuratorem Generalem electus est, stupentibus omnibus, qui aderant, & magis Capituli Præside stupente, qui eo fine Eusanium inopinatè tertio loco proposuerat, ut securiùs primus ex propositis eligeretur.

Sedes Apostolica ob mortem immortalis memoriæ Alexandri VII. Pontificis Maximi tunc temporis vacabat. Post paucos dies nempè 20. Junii magno Christiani Orbis lucro electus fuit in Summum Pontificem Cardinalis Julius Rospiliosus, qui *Clementis Noni* Nomine appellari voluit. Notus erat Clementi Eusanius, cui, dum erat in minoribus constitutus, patrocinium suum commodaverat, ne causa caderet, quam Romæ tanquàm Vicarius Generalis Congregationis Perusinæ pro eadem Congregatione propugnabat. Cum itaque benignissimus Summus Pontifex Eusanium ad suos pedes provolutum vidisset, ab eoque audivisset, se electum fuisse in Procuratorem Generalem, lætatus est valdè, quippè cui jucundum erat, eorum merita, quibus favebat, communi calculo commendari. Hinc anno 1669. Ambrosio Landuccio è vivis erepto, Josephum Eusanium, cujus probitatis, prudentiæ, ac doctrinæ, sive Procuratorem Generalem, sive Vicarium Generalem in absentia Hieronymi Valvasorii Ordinis Generalis Provincias Galliarum perlustrantis, sivè Sacræ Scripturæ publicum Interpretem in Alma Romana Sapientia agentis, nova Summus Pontifex acceperat documenta, Præfectum sui Sacrarii Apostolici constituit die 9. Martii, simulque creavit Episcopum Helenopolitanum. Clemens deindè Decimus, qui utpotè summè probus non nisi probos diligebat, ab initio suæ assumptionis ad Summum Pontificatum, Eusanium, cujus virtutes in Aula Pontificia familiari consuetudine jam diù expertus fuerat, in Confessarium suum elegit, & labente anno 1672. ab Ecclesia Helenopolitana transtulit ad Porphyriensem.

Quamvis autèm Eusanius tot dignitatibus se circumseptum videret, & quamvis multùm apùd duos laudatos Summos Pontifices polleret, nunquàm tamen, vel superbiâ tumidus, vel Pontificio favore elatus visus fuit. Talis in Aula apparuit, qualis vixerat in Claustro, Frugalis, modestus, humilis. Cumque eandem vitę rationem sub sequentibus Summis Pontificibus Innocentio XI. Alexandro VIII., & Innocentio XII. constantissimè duxisset, omnium in se laudes, omniumque admirationem semper, & ubique excitabat. In id solùm vota sua, in id preces, in id gratia, qua apud Summos Pontifices fruebatur, collimabant, ut suo Augustiniano Ordini prodesset. Et re verà multum profuit. Quę verò pręstitit beneficia, malo ex eloquentibus Ordinis Regestis exscribere, quàm rudibus verbis meis enarrare. *Quantùm de nostra Religione promeritus sit (Joseph Eusanius) præstat silentio venerari, nam levi attestatione non decet scribi. Narrabunt meliùs opera, Multa, atque amplissima Privilegia ab Apostolica Sede pro Religione relata, Augustiniani Breviarii Concinnatio, Sacræ Cincturæ devotio per totum Orbem aucta, & propagata, in omnium prædicatione sunt, & vulgò de ipso usurpatum erat, eritque, unum se fecisse plus omnibus. Religioni semper studuit, sibi nunquàm. Sibi parcissimus Religionem ditavit, & Conventum Aquilanum, cujus Nutritus extitit, parum est dicere, auxit, sed de parvo amplissimum, & de paupere divitem fecit. Ædificia latè extendit à fundamentis, Bibliothecam insignem erexit, studiorum ibi scholas aperuit, & ipsum moriendo scribens hæredem, pingue reliquit Patrimonium. Sed non eo solùm liberalitas Amoris sui erga Religionem arctata est, Conventus enim in Urbe S. P. Augustini, S. Mariæ de Populo, S. Matthæi in Merulano Argentaria suppellectile donavit, fundosque satis amplos legavit. Oret Religio tantum Cælo potiri Benefactorem, & illi similes sibi terris restitui.*

Et quia in Ecclesia S. Augustini de Urbe Cappellam B. Ritæ de Cassia magnificè exornaverat, ne tanti beneficii memoria deperiret, sequens Elogium sub ejus adhùc viventis

tis Effigie in marmore exculpatâ, quæ Columnæ è regione Cappellæ exstanti inhæret, appositum est Anno 1686.

D. O. M.
Fr. Joseph Eusanius Aquilanus
Episcopus Porphyriensis
Apostolici Sacrarii Præfectus
Ex Augustin. Eremitar. Ordine
Cujus in amore
Sanctorum ejus Ritibus
Et Privilegiorum Amplitudine
Vehementer Illustratis
Beneficentia continuò Præsens
Unus Omnium Æmulator
Et Exemplum extitit
Ut sola sibi Gloria
Superstes foret
Totum
Pietatis Operibus Impendens
Hanc B. Ritæ de Cassia
Aram extruxit
Viventi nec nisi serò Lugendo
Augustiniana Religio
Perpetuæ Venerationis M. P.
Qui legis disce
Nil Majus in Illustri Fortuna
Quam ut Benefacere possis,
Et velis.

Obiit Vir beneficentissimus die 23. Aprilis 1692. ætatis suæ anno circiter 77. postquàm viginti tres Annos, Mensem unum, & dies 14. Præfecturam Sacrarii Apostolici sub quinque Summis Pontificibus Clemente IX. Clemente X. Innocentio XI. Alexandro VIII. & Innocentio XII. sapienter administravisset. Sepultus est in Ecclesia S. Augustini de Urbe ante ab ipso ornatam Cappellam B. Ritæ de Cassia.

M. Fr. Petrus Lambertus Le Drou Huyensis MDCXCII.

XXVIII. IN Civitate Huyensi Diœcesis Leodiensis natus est anno sal. 1641. Petrus Lambertus Le Drou, qui à pueritia pietati, & sapientiæ addictus, quò magis in utraque proficeret, Familiam Augustinianam Provinciæ Flandro-Belgicę in Conventu Huyensi amplectitur, cujus etiam fit filius. Præclaris disciplinis brevi tempore sub doctissimis Magistris imbutus, easdem statim, etsi valde Juvenis, Confratres suos Huy, Bruxellis, & Lovanii docere jussus fuit, tantâ sui Nominis famâ, tantoque Discipulorum profectu, ut inter sapientissimæ Universitatis Lovaniensis Doctores cooptari, Studiorum sui Ordinis Regentis Munus Lovanii exercere, & à Patribus insignis Abbatiæ propè Lovanium *de Parco* nuncupatæ Ord. Præmonstratensis in suorum Alumnorum Theologiæ Lectorem deputari meruerit.

Romam posteà anno 1677. Celeberrimi Christiani Lupi Deputati Universitatis Lovaniensis ad Sanctam Sedem Socius cùm pervenisset, luculenta suæ eruditionis, & doctrinę apud viros Literarum Cultores dedit argumenta, itaut Nomen ipsius in Urbe jàm indè cœperit celebrari. At magis inclaruit, dum anno 1685. Romam rediens, suffragium daturus in Capitulo Generali tanquàm Provincialis Flandro-Belgicæ, ad quod munus anno 1683. Mechliniæ electus fuerat, *in Magistrum Circuli*, ut vocant, à Generali Ordinis Dominico Valvasorio fuit assumptus. Magister Circuli idem est ac Præfectus omnium Thesium, quæ in Capitulo Generali publicè propugnari solent. Ad illum proindè spectat, defendentes dirigere, illuminare, adjuvare, & pro eisdem respondere, si aliquando objecta solvendo non sint satis. Munus valdè honorificum, at non minus periculosum, quod propterea nonnisi viris doctissimis, & maximo ingenio pollentibus committitur. Impositi sibi hujus Muneris tàm egregiè Le Drou partes implevit, dùm, & mentis acumine, & doctrinarum claritate, & sententiarum pondere solveret extempore omnem nodum, ut cunctorum linguas in sui laudem effusas fatigaverit.

Hinc non potuit sine plausu ab Urbe excipi, dum à Sanctissimo Summo Pontifice Innocentio XI. anno 1687. Romam iterum Lovanio accedere jussus, in locum demortui viri doctissimi Michaelis Van-Ekii, publicus Sacræ Scripturæ in Romana Sapientia Interpres, & studiorum Præfectus in Collegio de Propaganda Fide renunciatus fuit. Dum istis collatis muneribus egregiam Romæ operam navabat, ab Universitate Lovaniensi anno 1689. inter octo Doctores Regentes fuę strictæ, ut vocant, Facultatis Theologicæ adscribitur, ad quos amplo Jure spectat bona ejusdem Facultatis administrare, officia conferre, stipendia distribuere, & cetera disponere, quæ ad Facultatis decorem, atque commodum conducere dignoscuntur. Ut tàm honorificâ potestate uti inciperet, Româ Lovanium versùs discessit, quò pervenit anno 1690. E vivis erepto Josepho Eusanio Sacrista anno 1692., denuò Romam vocatur à Summo Pontifice Innocentio XII. ingeniorum optimo, maximoque Æstimatore, qui ipsum Sacrarii Apostolici Præfectum, ac Episcopum declaravit Porphyriensem. Et quia suâ virtute, & laboribus pro Sede Apostolica indesinenter impensis nova semper beneficia promerebatur, Præposituram S. Stephani Moguntiæ obtinuit. Canonicus quoque in Collegiata S. Pauli Leodii, & deindè Canonicus Pœnitentiarius in insigni Cathedrali ejusdem Civitatis institutus est.

Anno 1700. quo summo totius Christiani Orbis mœrore obiit amantissimus Pater Pauperum Innocentius Papa XII. Sacrista Le Drou in Belgio morabatur recuperandę causâ sanitatis, cui aer Romanus parùm favebat. Contentio orta est, quis loco absentis Sacristæ Conclave ingredi deberet, pluribus, Ordinem Augustinianum non professis, conantibus speciosum illud munus occupare. Re maturè apud Sacrum Cardinalium Collegium discussâ, iidem Eminentissimi, ac Æquissimi Patres Ordinem Augustinianum in suo perantiquo

tiquo Jure esse manutenendum die 6. Octobris ejusdem anni 1700. benignè decreverunt, & vices Sacristæ in Conclavi commiserunt Patri Magistro Fr. Paulo Mariani Romano, qui sui ejusdem Ordinis Augustiniani privilegia apud laudatum Sacrum Collegium strenuè tutatus erat.

Anno 1701. Romam rediens Le Drou amantissimè exceptus est à novo Summo Pontifice CLEMENTE XI. sapienter Regnante, & sapientum Virorum Amatore, cui ejusdem operâ in variis Ecclesiasticis negotiis utenti, optima de ipso præconcepta opinio magis atque magis inhæsit, cum semper expertus eum fuerit Virum doctum, prudentem, fidelem, in Dignitatibus humilem, in colloquiis gravem, sincerum in Consiliis, atquè carissimatibus omnibus ornatissimum.

Anno 1707. quatuor Dissertationes eruditissimas de Contritione, & Attritione Romę edidit Typis Komarek in 8., quæ anno sequenti Monachii in Bavaria procusę etiam fuerunt Typis Mathię Rield in 4. Quato pretio habendę sint istę dissertationes, indicant duo earumdem doctissimi Approbatores Romani, quorum primus ipsas *Opus ex omni parte perfectum*, alter *cęlesti doctrinâ conditas* censuere. Easdem Discussione quadam Theologicâ aggressus est D. Augustinus Michel. At, infelici conatu; nam dissertationum Author Clarissimus Confutationē Discussioni opposuit, *quam qui legerint, spero fore, ut redintegratum, ac probè vindicatum Opus agnoscant, omnesque ab importuno Cavillatore objectas offucias, ab eruditissimo Præsule sapienter abstersas atque depulsas fateantur*. Verba sunt Sapientissimi Censoris Patavini Confutationem approbantis. Prodiit ista *Confutatio Discussionis Theologicæ* Patavii 1714. apud Josephum Corona in 8.

Celsissimus Princeps Clemens ex piissimis Ducibus Bavariæ, Coloniæ Archiepiscopus & Elector, atque Episcopus ac Princeps Leodiensis, quò Gregi sibi commisso tamquàm bonus Pastor securiùs provideret, Episcopum nostrum Porphyriensem, cujus ardentissimum zelum pro Animarum æternâ salute perspectum habebat, Vicarium suum Generalem in Episcopatu Leodiensi elegit. Supplicationibus proindè ad CLEMENTEM XI. humiliter porrectis, ut Porphyriensem concederet, post iteratas instantias Clementissimus Summus Pontifex, qui ægrè adduci poterat, Urbem tanto Viro privari, benignissimè annuit. Anno itaque 1712. mense Septembri Præfecturâ Sacrarii Apostolici Prophyriensis se abdicavit, postquàm illam annos viginti sub Summis Pontificibus Innocentio XII., & regnante CLEMENTE XI. omnium plausibus tenuisset; ac Româ discedens, Leodium se contulit, ubi adhuc collatum officium adimplens, Populorum illius amplæ Diœcesis felicitati vivit. Vir fanè dignissimus, cujus Laudes post mortem, quam serò venturam optamus, enunciabunt posteri, cum viveus, nonnisi laudanda quamvis faciat, renuat laudari.

Magister Fr. Augustinus Nicolaus de Abbatibus Oliverius Pisaurensis
MDCCXII. XXIX.

EX Nobilissima Familia de Abbatibus Oliveriis, cui ingens splendor accessit ex felici sanguinis conjunctione cum Excellentissima Familia Pontificia ALBANI, ortus est Pisauri Augustinus Nicolaus die 16. Decembris anno 1661., eique in Sacro Baptismate fuit Nomen impositum Franciscus Antonius. Sub prudenti cura piæ Genitricis D. Juliæ Albani, Sanctissimi Domini Nostri CLEMENTIS XI. Amitæ, & Educatricis amantissimæ, Fœminæ non minùs virtute, quàm Natalibus Excellentissimæ, optimis moribus informatus, adhuc Puer sæcularia despiciens, in solas res sacras animum intendebat. Quò verò innato, & exculto genio liberiùs indulgeret, Cucullum Augustinianum Arimini in Conventu S. Joannis Evangelistæ die 4. Novembris anno 1680. induit, & ibidem anno sequenti die 7. Novembris sub nomine Augustini Nicolai Sacrâ Professione emissâ, Cœnobio S. Augustini Pisaurensi adfiliatur. Octo sequentes annos cum Philosophicis, & Theologicis Scientiis acquirendis Bononiæ, & Arimini utiliter impendisset, Lectoratus Laureâ meruit coronari.

Verùm, cum ejusdem animum ad Conciones magis quàm ad Scholasticam inclinatum Superiores animadvertissent, quamvis ad utrumque probè adimplendum æquè aptus haberetur, scholasticum pulverem excutere permiserunt, ut totus Oratoriæ incumberet. Pluribus in locis facundum Concionatorem se ostendit, Firmi præsertim, Asculi, & Pisauri, apud quas Civitates magnum sibi Nomen comparavit. At, quia nedum sermone, sed opere pariter se potentem esse, luculenta dabat Indicia, ut Religioni magis prodesset, Monasteriorum ipsi regimina commissa fuit. Id muneris adeò prudenter, & cum Conventuum tàm grandi incremento Fani, Pisauri, Firmi, & Anconæ ab anno 1691. usque ad annum 1699. executus est, ut, laudabilibus ejusdem, & utilibus laboribus aliquod præmium Patres in Capitulo Generali Bononiæ anno 1699. celebrato rependere volentes, ipsum plenis calculis elegerint in Provincialem amplissimæ Provinciæ Marchiæ, cujus decori atque commodo paternâ suâ sollicitudine indesinenter studuit.

Istius Provincialatus Biennio expleto, Pisauri religiosâ tranquillitate fruebatur. At non diù permissus est vitam ducere sine laboribus, nam anno 1703. ad Urbem vocatus à Nicolao Serano Ordinis Generali Sapientissimo, in Priorem Monasterii S. Augustini de Urbe electus est. In Capitulo Generali Romæ habito anno 1705. suffragium tulit tanquàm Definitor suæ Provinciæ Marchiæ, & à Generali tunc electo Adeodato Nuzzi ipsius amantissimo confirmatus est in Priorem Romanum pro toto sequenti sexennio; à quo etiàm die 22. Septembris ejusdem anni 1705. Lauream Magisterii, & Doctoratus accepit in

in Sacra Theologia. Beneficiis à Religione acceptis grato animo respondit; nam Conventus Romani jura strenuè propugnavit, sacras suppellectiles, & sericas, & argenteas in Ecclesia adauxit, præcipites ejusdem domos à fundamentis erexit. Nec minus de totius Sacri sui Ordinis decore solicitus, diù noctùque vigilavit, ne aliquid detrimenti in Urbe pateretur.

Tantis itaque curis, laboribusque optimè gestis probatam videns Consobrini sui Augustini Nicolai Oliverii virtutem fidelis, ac justus Dignitatum Ecclesiasticarum Dispensator CLEMENS XI. Pontifex Maximus, qui etiam ad suos quàm maximè sanguine conjunctos, atque sibi apprimè charos exornandos, non suavi unàque forti naturæ impulsu, sed solo magnorum strepitu meritorum excitatur, Sacrarii Apostolici Præfecturam, quam ab Urbe discedens Petrus Lambertus Le Drou spontè dimiserat, illi contulit die 26. Septembris anni 1712. ipsumque deindè die 13. Junii 1714. Episcopum Targensem creavit.

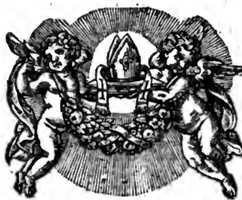
Intèr gravissimas Sacrarii Apostolici Præfecti curas non minorem locum illa occupat, quæ in Sanctorum Martyrum Reliquias, quarum ipse Custos est, & Dispensator, dirigitur, ut nempè eisdem debita veneratio exhibeatur. Ab isto christianæ pietatis officio exorsum est Oliverii Ministerium. Animadvertens Sacras Reliquias humili in loco, paucis pervio, custodiri, à pia Summi Pontificis munificentiâ obtinuit, ut in Palatio Apostolico Quirinali in ipsa Sacristæ Habitatione Nobile Sacellum erigeretur. In isto Sacello nunc temporis, pulcherrimis Armariis hinc indè concinnè distributis, Sacræ Reliquiæ magnâ veneratione custodiuntur; ad quarum majorem honorem Lampadem quoque perpetuò ardere idèm Summus Pontifex mandavit. Porrò, ut introeuntes Fideles vel in ipso Sacelli ingressu ad devotionem provocentur, sequenti Inscriptione supra Sacelli Portam incisâ admonentur, quàm Sanctus Locus sit, quem ingrediuntur.

CLEMENS XI. PONT. MAX.

FR. AUGUSTINO DE ABBATIBUS OLIVERIO
EPISCOPO TARGENSI, ET APOSTOLICI
SACRARII PRÆFECTO
HUMILITER SUPPLICANTE
SACELLUM HOC
AD SELECTAS SANCTORUM MARTYRUM
RELIQUIAS
DECENTIUS IN POSTERUM CUSTODIENDAS
DESIGNAVIT, ORNAVIT
PERPETUAQUE LAMPADE ILLUSTRAVIT
ANNO DOMINI MDCCXV.
PONTIFICATUS SUI XV.

Istius Sacelli Sanctitati Cultum adauxit Regali exemplo suo Serenissimus Rex Brittanicus JACOBUS III. qui Romam adveniens anno elapso 1717. Sacra Loca visitaturus, & Obedientiam præstiturus Jesu Christi Vicario CLEMENTI XI. Pontifici Maximo, etiàm ad istud Sacellum accessit die 14. Junii, & tam humili devotione, tantoque Pietatis ardore Sacras Reliquias veneratus est, ut jucundum spectaculum, Cœlo dignum, Adstantibus in lacrymas præ gaudio effusis exhibuerit, admirantibus omnibus, & simul Deo gratias agentibus, tantum Regem in eo præcipuè Majestatis suæ Gloriam collocare, ut Catholicus Romanus & sit, & agnoscatur.

Eâdem laudabili solicitudine, qua Sacrarum Reliquiarum venerationem Oliverius promovet, ceteras sui Muneris partes adimplet; cui cum adjiciat præclaras Animi dotes, modestiam, affabilitatem, & in cunctos beneficentiam, omnium plausus sibi conciliat, & amorem. Diù vitæ suæ annos protrahi cupimus, ut, meritis merita addendo, nova, & majora Sibi, Familiæ, Patriæ, Ordini afferat Ornamenta.

OSSER-

OSSERVATIONI INTORNO
ALLE BELLEZZE
DELLA LINGUA LATINA,
Nelle quali principalmente si tratta
Dell'Imitatione, dell'Epistole, de' Luoghi occolti della Lingua Latina.

OSSERVATIONI INTORNO
Alla Imitatione della Lingua Latina.

AUTTORI,
Le cui auttorità citate sono in queste Osservationi.

Adriano Cardinale.
Aldò Mannuccio, il Vecchio.
Appuleio.
Aristotele.
Asinio Capitone.
Aulo Gellio.
Catone.
Cesare.
Cornelio Tacito.
Diomede.
Donato.
Francesco Alunno.
Macrobio.
Oratio.
Ovidio.
Paolo Mannuccio.
Platone.
Plinio.
Plutarco.
Quintiliano.
Solino.
Suida.
Teofrasto.
Valerio Massimo.
Varrone.
Virgilio.

DE' QUATTRO TEMPI
De gli Scrittori, & Dicitori Latini.

Cioè:

Antichissimo, Antico, Perfetto, & Imperfetto.

Del Tempo Antichissimo, & de gli Auttori Latini suoi.

L'Antichissimo tempo de' dotti Latini comincia dalla edificatione di Roma, edificata nella quarta età del Mondo, 21. d'Aprile, gli anni del Mondo secondo alcuni 5550. secondo altri 4448. secondo Solino 3233. Avanti l'avvenimento in carne del N. S. Salvatore, e Redentore 752., & dura fino à Livio Andronico, primo scrittore de' Latini. Lo intervallo di questo antichissimo tempo abbraccia 514. anni, si come Cicerone accenna nel suo Bruto. E, che Livio Andronico sia stato primo scrittore fra' Latini, ne fa segno Oratio nel 1. lib. delle Pist. dicendo: *Habes hoi, numeratq; Poetas, Ad nostrum tempus Livi scriptoris ab aevo.* Nel quale intervallo di tempo, come dice Cicerone, che vi siano stati molti dotti, si può sospicare più tosto, che in tendere, non ritrovandosi di costoro memoria alcuna de' scritti, fuori, che una oratione, & alcune lodi sopra i morti, di Appio Claudio, il quale poi nella sua vecchiezza divenne cieco. Egli fu Censore, hebbe molte vittorie, fece molte cose honorate, & degne di memoria, & fece lastricare una strada da Roma insino à Brindisi, la quale è chiamata Via Appia. Di queste sue poche scritture fa mentione nelle sue Origini Catone, & egli fu nella quinta età del Mondo.

Del Tempo Antico, & de gli Auttori Latini suoi.

Il tempo antico comincia da Livio Andronico ne gli anni del Mondo 4968. avanti Christo 231. fino al tempo di Cicerone. Lo spatio di questo tempo antico a pena è di anni cento, si come vuole Cicerone. In questo intervallo di tempo cominciando da Livio Andronico, il quale fu Poeta, e fu il primo, che scrivesse in Roma, e facesse vedere recitare le comedie, anzi egli stesso le recitò; seguendo fino a Cicerone. Molti sono stati gli huomini dottissimi, che fiorivano per quel tempo: cioè, Ennio, Catone, Cornelio Cetego. Poco dopò, fu Nevio, Plauto, Cecilio, Terentio, Pacuvio, Attio, C. Lelio, P. Scipione, i Gracchi fratelli, Scevola, L. Crasso, M. Antonio, Filippo, Q. Hortensio, M. Varrone padre della lingua Latina, M. Lepido, Q. Catulo, Sertorio, C. Cotta, Carbone, Gracco, Ser. Galba, L. Furio Filo, L. Sisenna, & altri. Fra tutti questi, dopò Livio Andronico, il primo di età fu

Ennio. E se bene sono stati huomini dottissimi, nulla dimeno furono rozzi, e poco politi nel dire, & questo non ci deve apportare meraviglia, percioche niuna cosa giamai nel principio della sua invenzione fu ritrovata totalmente perfetta, ma bene rozza, e senza ornamento, si come si vede nelle cose, che procedono dalla natura, & anco dall'arte. Gl'inventori adunque, quasi Architettori della Latinità, a guisa d'una abbozzatura, e d'un schizzo, con la loro inventione delle voci delle cose hanno arricchita la lingua Latina. Di Livio Andronico così dice Cicerone nel suo Bruto: *Fabulam docuit non satis dignam, quæ iterum legeretur*. Di Ennio, e di Catone suo uguale, dice Oratio nell'arte Poetica: *Lingua Catonis, & Enni Sermonem patrium ditaverit, & nova rerum Nomina protulerit*. Ovidio così parla di Ennio nel libro de' Trist. *Ennius ingenio maximus, arte rudis*. Virgilio, tenendo spesso nelle mani Ennio, gli fu dimandato, che cosa facesse; Rispose, come racconta Donato, *Aurum colligo è stercore Ennii*. Quasi dir volesse, che dalle rozze, e gosse parole di Ennio raccoglieva l'acuto, & sententioso parlare di esso. Di Catone così dice Cicerone nel suo Bruto: *Catonis orationes significant formam quamdam ingenii, sed admodum impolitum, & plane rudem sermonem*. Et anco più distesamente ne parla nell'istesso libro a questo proposito. Cornelio Cetego fu il primo eloquente, e polito nel dire, come afferma Cic. per queste parole di Catone ne' suoi Annali: *Additur orator Cornelius suavi loquente ore Cethegus*. Dopò questi furono Nevio, Plauto, Cecilio, Terentio, Pacuvio Attio, Lelio, P. Scipione, i Gracchi fratelli, Scevola, L. Crasso, M. Antonio, Filippo, C. Cotta, Carbone, Curione, Lucretio, Ser. Galba, M. Varrone padre della lingua Latina, M. Lepido, Q. Catulo, Sertorio, & altri assai, i quali da Cicerone furono chiamati hora vecchi, & antichi, & hora Padri, & superiori: di questo loro parlare duro, e scabroso ne ragiona Oratio nell'arte Poetica, & Martiale, di Carbone, di Gracco, e di L. Cotta così dice Cicerone nel suo Bruto: *Carbonis, & Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas verbis, sed acutas. De superioribus autem Gracchum lego solùm, manus tamen extrema non accessit operibus ejus, præclarè incohat multa, perfecta non planè. Lucius vero Cotta cùm verbis, tum etiam sono quasi subrustico prosequebatur, atque imitabatur antiquitatem. Curionis loci sunt inanes, verumtamen nondum tritis nostrorum hominum auribus, nec eruditâ ciuitate tolerabiles*. A questo proposito Quintiliano parlando, ammonisce, & essorta i Maestri, che non vogliano assuefare gli orecchi de' giovanetti al duro, e scabroso dire di questi antichi. Onde così in queste parole prorompe, dicendo: *Ne quis pueros antiquitatis nimius admirator in Gracchorum, Catonisque, & aliorum similium lectione durescere velit: fiunt enim horridi, & jejuni*. Qui si deve avvertire, che in tutte l'età si sono ritrovati i gradi della Latinità, & eloquenza: percioche Cicerone, havendo raccontati alquanti Oratori, i quali erano successori di Ennio, disse nel suo Bruto, mostrando questi gradi: *Ser. Galba unctior, & splendidior ex Latinis contulit orationi propria ornamenta*, & soggiunge: *L. Pillus bene loqui Latine putabatur, perlitteratiusque quam ceteri. L. Scævola paullo copiosior, sed ad Gracchorum ætatem laus eloquentiæ perfecta non dum fuit*. Che questi gradi de' Latini siano stati, si può vedere dalle parole dell'istesso Cicerone nelle questioni Tusc. il quale così dice: *Galbæ, Africano, Lælio anteibat Cato, deinde vero Lepidus, Cato, & Gracchi*. Et altrove: *P. Scipio Latine loquendo omnes superabat*. Et nell'istesso Bruto disse: *Inferioris ætatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir, studiis optimus deditus, bene Latine loquens*. Dalle parole di Cicerone adunque si raccoglie, e si conchiude, che l'età passata vicina a la sua; non pervenne a la vera, & ornata politezza, & vaga maniera, & perfettione di eloquenza, la qual età è chiamata tempo antico, il quale fu nella quinta età del Mondo, cominciando ne gli anni del Mondo 4968. avanti la venuta di Christo 231. e durò intorno a cento anni.

Del Tempo perfetto, & de gli Auttori Latini suoi.

Il tempo perfetto della favella Latina cominciò da Cicerone vero Padre della eloquenza, e delle lettere Latine; & durò fino a la età sua, e di quelli, che al suo tempo gli andavano appresso. Hebbe principio questa politezza, & famosa splendidezza della Lingua Latina da Cicerone, ne gli anni della quinta età del Mondo 5131. avanti la venuta di Christo 67. anni. Le lettere Latine furono da Cicerone spogliate principalmente, & perfettamente di quella dura, & rozza scorza antica, tolte via da quella quasi prima abbozzatura, e schizzo, ravvivate, & arricchite col chiaro lume de' vivi, vaghi, leggiadri, e belli colori, & ridotte a quel polito, nobile, & raro arnese, nel quale già per qualche tempo si ritrovarono, mercè della dotta maniera, & felice industria del detto Padre di così fatto idioma, M. Tullio Cicerone. Di questo ne fa fede Cesare, dicendo, che la scielta delle vaghe, & ornate parole è la origine della eloquenza, della cui facoltà, e copia è Prencipe, & inventore Cicerone: il che pare, che volesse accennare egli stesso, quando si fece recitare certi versi di Virgilio, al quale (come racconta Donato) disse poi così: *Magnæ spes altera Romæ*: quasi dir volesse, ch'egli fosse la prima speranza della favella Latina, & Virgilio havesse da essere la seconda. Questo più chiaramente lo affermò nel suo Bruto, con queste parole: *Certe nos & boni aliquid attulimus juventuti, magnificentius, quàm fuerit illud genus dicendi, & ornatius, & nocuimus fortasse; quod Veteres orationes post nostras, non à me quidem, (meis enim illas antepono) sed à plerisque legi sunt desitæ*,

ste, & sottoggiunge più di sotto: *Cum è Sicilia me recepissem, jam videbatur in me quidquid esset, esse perfectum*, si che nell'istesso libro, raccontato che hebbe molti Oratori del suo tempo, disse: *Nulla ætate uberior oratorum perfectorum fetus fuit*. Nelle questioni Tusc. non solamente fa testimonianza della perfettione della sua età, ma che in brieue dovea mancare, così dicendo: *Oratorum laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut jam, quod Natura fert in omnibus rebus, fere senescat, breuique tempore ad nihilum ventura videatur*. Della cui età perfetta ancora in una certa epistola scrivendo ad Attico parlando di sua figliuola Tullietta, disse: *His temporibus tam eruditis, quantum fieri poterit, illam consecrabo omni genere monumentorum*. Et Oratio nella prima del secondo libro delle Pistole a questo proposito parlando disse: *Venimus ad summum fortunæ, Pingimus, atque Psallimus, & luctamur, Achiuis doctius unctis*. Questo istesso vien confermato da Solino, parlando di Augusto, & da Plinio parlando di M. Varrone, & da molti altri. In questo tempo si ritrovarono Tibullo, Catullo, & Propertio, Virgilio, Oratio, Manilio, Gratio, Macro, Cornelio Gallo, & Ovidio Nasone Poeti. Prosatori sono stati, Q. Hortensio, C. Cesare, Valerio Massimo, Sallustio, Tito Livio Padoano, Pisone, Marcello, Asinio, Bruto, Calvo, L. Torquato, L. Domitio, Pisone, M. Claudio, M. Messalla, un'anno avanti lo avvenimento di Christo, & molti altri, le cui scritture per l'antichità non più si ritrovano. In oltre poi fra le Pistole di Cicerone si ritrovano le Pistole di molti, che erano al tempo suo, & sono questi: Servio Sulpicio, M. Marcello, Q. Metello Celere, Q. Metello Nipote, P. Vatinio, L. Luccejo, M. Bitinio, Curione, M. Celio, Dolabella, Gn. Planco, Galba, C. Asinio Pollione, M. Lepido, A. Cecina, D. Bruto, M. Bruto, C. Cassio, M. Mario, P. Lentulo, Trebonio, M. Catone, C. Cesare, Gn. Pompeo, Cicerone figliuolo, Cornelio Balbo, Oppio, & Hirtio. Fra questi perfetti Dicitori tutti, è stata ancora qualche differenza, perche uno auanzaua l'altro in una cosa, & l'altro nell' altra. Ma Cicerone di gran lungha gli ha superati tutti, percioche fu più splendido, più pieno, e copioso, più potente, grave, & efficace, più veemente, e terribile di tutti gli altri: anzi le sue parole erano folgori, e tuoni, & tanto potè col suo dire, che indusse alcuna volta il popolo Romano à rimproverare quelle leggi, che commune beneficio gli apportavano, come racconta il buon Manuccio, Paolo.

Del tempo Imperfetto, e corrotto.

LO imperfetto, o più tosto corrotto, & vitioso tempo nostro, quanto alla favella Latina, cominciò dopò la età di Cicerone, nella età sesta del Mondo: dopò la morte di Cicerone forse intorno a 120. anni, come racconta Cornelio Tacito in quel Dialogo, nel quale introduce Materno a parlare de' perfetti, & honorati Oratori, recitando le cagioni, per le quali s'è smarrito, e quasi perduto il vero, puro, e candido parlare Ciceroniano, e de gli altri di quella felice età. Et questo poteva essere ne gli anni del Mondo intorno a 5256. dopò la venuta di Christo, ne gli anni 57. in circa. Perche Quintiliano Rettore famosissimo ne gli anni della nostra salute 73. e oltra, molto si lagnava, e cruciaua della perduta fauella Romana, la quale non tanto presto ascendendo arrivò a quella splendidezza, & altezza di honore, e perfettione, quanto più velocemente descendendo cascò nelle ombre Cimmerie delle disusate, sconcie, rozze, dure, aspre, imperfette, antiche, e nuove voci, & maniere di dire. Si che intorno à gli anni 500. del nascimento del Figliuolo d'Iddio per la venuta de' Goti, & Longobardi, & altri distruggitori della bella Italia pervenne quasi all'ultimo suo fine. Lamentandosi adunque, e dolendosi di così fatta, Metamorfosi il buon Quintiliano, disse: *Mutavimus genus, & ultra nobis, quàm oportebat, indulsimus. Quid multa? totus prope mutatus est sermo*. Et Diomede Grammatico, facendo testimonianza di questa ruina delle buone lettere, disse: *Injecit postera ætas manum, & veluti disciplinam pristini sæculi, ita sermonem fastidire cœpit, & nova veluti parturire verba*. Plinio pur medesimamente si duole, e lagna della imperfettione del suo tempo, nelle Pistole della natural Historia. Macrobio anco egli dice l'istesso. Cornelio Tacito nel suo dialogo, & Appulejo nel principio dell'opera sua confessa non hauere la vera, e polita maniera del parlare Latino. Molti altri potrei citare a questo proposito, ma per brevità li taccio. Dirò bene quel che disse Paolo Mannuccio in una certa sua Pistola, che in questo Idioma Latino siamo quasi senza lingua, o vero almeno a guisa de' balbutienti fanciulli, che sconciamente, & troncatamente sogliono formare le parole. *Elingues penè sumus in Latina lingua*: diss'egli. Là onde affermar possiamo senza dubio alcuno, che siamo quasi totalmente privi di così felice, & honorata favella Romana, in vece di cui in Roma primieramente fu introdotta una nuova, incivile, fiera, e scabrosa foggia di parlare, la qual poi per tutta Italia in poco tempo, e finalmente per molte Provincie del Mondo si sparse più, che l'abbracciante gramegna, pe' grassi prati. Mercè (come dice Cornelio Tacito nel Dialogo) della pigritia della otiosa gioventù, della negligenza de' Padri, della ignoranza de' Precettori, e per l'oblio dell'usanza, e costume de' nostri honorati predecessori.

Di quei, che si sono affaticati co' loro scritti ritornare la favella Latina nel pristino stato.

MOlti sono stati coloro, che di così fare si sono affaticati, fra' quali fu C. Cesare, scrivendo dell'Analogia, Messalla di

tutte le lettere, Varrone della Etimologia, Nonio Marcello, & Festo Pompeo investigatore della lingua Latina; Quintiliano Oratore, di natione Spagnuolo huomo di dottrina, d'ingegno, di eloquenza, e di somma virtù, condotto à Roma al tempo di Galba, anni 71. dopò l'avvenimento di Christo, gli anni dal Mondo 5270. lesse publicamente Retorica, compose un libro della institutione oratoria, e l'altro delle declamationi. Dopò questo seguì Manlio Vopisco, correttore della corrotta lingua Romana, come vuole Statio Poeta, il quale Statio fù nel tempo di Giuvenale, e Martiale Poeti. Dopò questi seguirono, Cornelio Tacito, Aulo Gellio Censore delle lettere, Marullo Grammatico, Censore della lingua, Macrobio, Diomede, Donato, Servio; & poi Ascensio, Guarino Veronese, Lorenzo Valla, ristoratore della lingua Latina, e'l suo Maestro Leonardo Aretino, Francesco Florido, Gio: Theodorico, Giulio Cesare Scaligero, Basilio Zanco, Nizolio, Godescalco, L. Gio: Scopa, Longolio, Bartolomeo Riccio, Gio: Battista Ignatio, Pietro Vittorio, Celio Rodigino, Daniel Barbaro, Ermolao Barbaro, Beroaldo, Budeo, Linacro, l'Amalteo; li Cardinali Sadoleto, Pietro Bembo, Adriano, il quale ha scoperto i bei secreti della lingua Latina, Gio: Martin Siliceo Maestro del Re Filippo, il Nebrissense, il Vives con la essercitation Latina, Aldo Mannuccio, il vecchio, e' suoi Precettori, Gaspare Veronese, & Battista figliuolo di Guarino. Il Priscianese, il Sasso, Antonio Mancinello, Agostin Dato, il Perotto, Solpitio, Despauterio, Ninivita, e'l Casaro col suo discepolo, Filippo Venuti; Francesco Cicerini, di Milano, Guido Gualtieri, figliuolo di Francesco, amendue dottissimi, Agostino Agelello; I miei Maestri, Leonello da Carteceto, Gio: Andrea Palazzo da Fano, & Sebastiano Angelozzo da Camerino, i quali con lo scrivere in prosa, e'n verso leggiadramente, & con l'insegnare molto accortamente la favella Latina hanno illustrate le patrie loro, ancor che nobili, & honorate per l'antichità, & pe' fioriti, & giudiciosi ingegni. Più oltre si ritrova hoggidì Oratio Toscanella, il quale con le sue fatiche dà non poco giovamento a coloro, che la lingua Latina disiano imparare. Molti altri ancora si sono ritrovati, & al tempo d'hoggi si ritrovano Grammatici, Poeti, & Istorici, i quali per brevità lascierò da banda. Ma son ben forzato far mentione di Ambrosio Calepino, dell'ordine Eremitano di Santo Agostino, il quale, per giovare à tutti quei, che si dilettano delle lettere Latine, con sì honorata, & lodevole fatica ridusse insieme tante voci, e dittioni della favella Latina, & ne fece un Dittionario, quasi in vivo, & ampio fonte, con le cui acque dolci, & soavi, ciascuno agevolmente potesse cavarsi la sete, quale havesse havuta lungo tempo per desiderio di arrivare finalmente una volta a' desiati termini della eloquenza Romana. Onde gran torto (questò sia detto senza pregiudicio di alcuno) parmi, che sia fatto à questa Religione, togliendolesi questo ornamento, e splendore, il quale perpetuamente dovrebbe durare, restando questa sì bella fatica, & utile commodità a ciascuno, che facci professione di qual si voglia arte, o scienza, pur che sia in questa lingua Latina. Ne mi sia risposto che questo sia fatto, perche molti ogni giorno quasi gli habbino aggiunto del suo, arricchitolo, e fattolo arrivare a tanta altezza con la loro fatica, come disse Paolo Mannuccio: *Bonum fatum Calepinus fortitus est, cui quotidie ferè omnes homines de suo largiuntur*; perche si legge, & non è punto lontano dalla ragione, & dovere, che, *Primis inventoribus gratiæ sunt habendæ*, essendo cosa più industriosa, e di più ingegno lo ritrovare qualche cosa, & il fondarla, che non è il crescerla, & il seguirla, perche, *facile est inventis addere*. Il che fu bene inteso d'Aristotele nel 2. della Metafisica, al 2. Testo, ove vuole, che ringratiar si deono coloro, che sono stati inventori di qualche cosa honorata, per picciola, che sia, come quei, che ci hanno dato il lume. Però così diss'egli: *Non solum illis agendæ sunt gratiæ, quorum opinionibus quis acquiescet, sed illis, qui superficie tenus dixerunt. Conferunt enim aliquid etiam isti, habitum namque nostrum exercuerunt*. Gl'inventori adunque non deono essere defreudati dell'honor loro, essendo ch'eglino siano quelli, che apportano lume, & aprono la strada a gli altri; si come il Calepino ha fatt'ancor'egli, havendo dato campo al Nizolio di ragunare un Tesoro delle Locutioni Ciceroniane; a Francesco Alunno di fare la sua Fabrica del Mondo, & le Ricchezze della lingua Volgare, & della Latina a gli altri, & à Filippo Venuti di racoogliere similmente le voci volgari Italiane, & Latine. Queste, & altre somiglianti fatiche tutte dipendono dal primo inventore, F. Ambr. Calepino. Per tanto il Dittionario d'un tanto padre non deve perdere il nome suo, ancor che accresciuto, & arricchito da gli altri. Ne mi sia detto, che ciò avviene, perche la professione de' Religiosi non ha quella fama, e quel nome, che suole havere il secolo intorno a questa favella Latina. A questo rispondo, e dico, che l'opera di questo honorato Padre per se stessa, essendo reale, & non fittitia, loda & ringratia il Maestro, & gli rende, e renderà fama, & nome immortale. Niuno poi si tolghi a meraviglia, ne lo tenghi per impossibile, che i Religiosi pervenghino a' dolci fonti delle buone, e polite lettere Latine: perche la madre natura non meno facoltà ha voluto concedere a' Religiosi, che al secolo, di poter arrivare a gli honorati, & ultimi termini della eloquenza, tutta volta, che voglino: Ne da qual si voglia Prencipe del Mondo gli fù per alcun tempo mai vietato, o prohibito lo essercitarsi co' dotti libri de' buoni Auttori di questa professione, onde per mezzo loro possino arrivare colà, dove fù lecito à molti di pervenire con perpetua gloria, e meraviglia. Si che

con-

IMAGINES.AD.VIVVM.EXPRESSAE

EX.ÆDICVLA.SANCTI.ANDREÆ
PROPE.BEATI.GREGORII.MAGNI.ECCLESIAM
NECNON.EX.VITA.EIVSDEM.BEATI.GREGORII
A.IOANNE.DIACONO.LIB.IV.CAP.LXXXIII.ET.LXXXIV.
CONSCRIPTA

Fol. 368.

Hieronymus Rossi sculp. Romæ

GORDIANVS. S. GREGORII. PATER	S. GREGORIVS MAGNVS	SILVIA. S. GREGORII. MATER.

conchiudo essere cosa ragionevole, e giusta lo rendere il suo à chi tocca. Ne si deve recare a sdegno, o a viltà, per qual si voglia rispetto, che un'opera tale eschi fuori in luce sotto il nome d'un Frate, il quale con la sua industria, e fatica ha giovato così ampiamente al Mondo tutto. Ma che dirò io di quel Manutio, non giamai lodato à bastanza, Paolo figliuolo di Aldo, il vecchio; huomo in vero di somma dottrina, d'ingegno, d'integrità di animo, e vero herede della pura, e sincera lingua Latina; anzi meritevolmente, Padre delle lettere Latine, & un secondo Cicerone per honestà si può chiamare senza dubbio alcuno; e se non fosse, che tanto tenacemente s'e radicata nelle menti de gli huomini, con ragione la opinione del primato di Tullio fra' Latini, haurei ardimento dire, che Paolo Manutio dovesse haver la palma, e tenere il primo luogo, nelle Pistole solamente però parlo famigliari, e con ogni riverenza, nelle quali non meno gentilmente, che dottamente ha saputo esprimere il suo concetto, specialmente nelle novità di molte cose, che al tempo di Cicerone non si usavano, (parlo delle cerimonie, e costumi, e delle altre cose nuove) che appresso i giudiciosi ingegni è tenuto uno stupore, & un miracolo a' nostri tempi. Là onde questo secolo d'hoggi si può chiamare non men fortunato per la sua penna, che misero per tante sciagure; hauendolo giovato, e con la lingua Latina, & colla Volgare Toscana. Ne ben contento, e satio di tutto questo, ci ha lasciato un pegno & un vivo ritratto di se stesso, e di suo padre quanto alle doti dell'animo, che è il suo figliuolo, Aldo, il giovane, il quale veramente sarà un forte, e saldo sostegno delle buone, e polite lettere Latine, e Volgari, havendo egli già fino quasi da fanciullezza cominciato di maniera tale à giovare al Mondo, & à dar saggio di tutto quello, che possi far un'huomo intorno a così fatto essercitio, e negotio, che viverà a posteri, & à tutte le genti: & piacemi finir qui con questo. Che, se bene si sono ritrovati de gli altri assai, & a di d' hoggi se ne ritrovano molti, come sarebbe a dire; M. Antonio Mureto a' tempi nostri huomo raro; & di gran politezza di dire, & di varia dottrina; Carlo Sigonio, di eruditione d'historie; Giulio Giacobonio da Terni, che con lo scriver Latino illustra la Patria, ancor che illustre; & contende co' primi, che di questa professione sino stati: Nondimeno ho voluto raccontare questi pochi, per far vedere, che questa età nostra corrotta, e guasta non deve portarne invidia all'altre; quando anco non havesse havuto altro, che questi tre lampeggianti lumi Manutiani, veri heredi della materna lingua Romana.

Discorso intorno alla maniera dell'imitare.

Ancor che della maniera dello imitare (come Paolo Manutio, & Adriano Cardinale dicono, de' quali mi servo assai in quest'opera) poco lume ci sia stato dato dà gli antichi, quanto a gli scritti, che si leggono; e volendosi trattare d'un tal negotio, altro non è, che entrare in un mare assai profondo, o vero in un labirinto assai intricato. Non resterò per questo di darne un saggio, al meglio, che si potrà, attendendosi alla brevità, perche forse a miglior luogo mi riserberò a ragionarne più a pieno. Hora basta il darne un piccolo modello, e schizzo; con cui appresso che bene possiamo mostrare il modo, & lo stile, che si deve tenere primieramente, & osservare. Ma, perche la imitatione, con cui ne' componimenti Latini s'arriva a' dolci fonti della eloquenza, consiste nella locutione, & eleganza, la qual poi si diuide nella Latinità, e chiarezza del dire; pertanto dschiararemo, che cosa sia locutione, & eleganza; che cosa parimente sia Latinità, chiarezza, & eloquenza; e poi verremo al nostro principale intento, che è il modo dello imitare.

Della Locutione, o Frase, del dire.

La Locutione così detta da' Latini, da' Greci chiamata Frase, è difficilissima fra tutte le parti, che possi havere un'Oratore, & in questo tutti s'accordano. La onde ben confessò questo M. Antonio Oratore appresso Cic. nel lib. del perfetto Oratore, dicendo: *Doctis eloquentia popularis, & disertis elegans doctrina defuit*. Et poco dopò, dicendo; *Diserti mihi visi sunt multi, eloquens verò nemo unquam*: quasi dir volesse, che molti sono paruti facondi, & abondanti nel dire, ma che niuno però sia stato giamai eloquente: come che la facondia, e copia del dire consista nel proferire tutto quello, che facci bisogno, ma l'ornato modo del dire nella eloquenza, e però disse Cic. nel lib. intitolato, De Inventione: *Inventio, ac dispositio prudentis hominis est. Eloquentia oratoris*. Percioche senza la eloquenza la inventione, e dispositione sariano indarno, e senza utilità, a guisa d'un coltello, o spada nascosta nel suo fodero.

Della Eleganza.

La Eleganza consiste nell'ornamento, politezza, & nettezza del parlare, la qual fà, che ciascuna parola sia detta puramente, & apertamente, le cui parti sono due: cioè, Latinità, & Esplanatione, la qual volgarmente si può chiamare chiarezza. Però disse l'Auttore, & bene, nel libro ad Ercunio: *Elegantia est, quae facit, ut unumquodque pure, & apertè dici videatur. Et ea dividitur in Latinitatem, & Explanationem*.

Della Latinità.

LA Latinità, come dice Adriano Cardinale più volte in quel suo libro del parlar Latino, non è altro, che l'auttorità de' perfetti Dicitori Latini, della quale si sono serviti a modo, & voglia loro. *Nil aliud est perfecta Latinitas, quàm perfectorum illorum virorum auctoritas, qua certo dicendi modo tamquam suo iure, & pro arbitrio usi sunt*: così diss'egli. E di più, che dobbiamo ben considerare, osservare, & imitar loro in quel modo, che hanno parlato, perche alle volte ragione alcuna non si può rendere di certi modi di favellare, ma così, come sono usati, ce ne dobbiamo servire. Questo istesso quasi volse dire Cicerone nel luogo citato di sopra, cioè, che la Latinità consiste nel puro parlare lontano da qualsivoglia vitio: percioche altro non è l'auttorità de' perfetti scrittori Latini. Però anch'egli ben disse: *Latinitas est, quæ sermonem purum conservat ab omni vitio remotum*. Varrone afferma, che la Latinità consiste anco nella consuetudine, & auttorità. I vitii, i quali fanno, che il parlare sia lontano dalla vera Latinità; overo auttorità de' buoni scrittori, sono specialmente due, cioè il Barbarismo, e'l Solecismo, percioche la figura consiste anco nel vitio, ma però posto con ragione, il quale propriamente non si deve chiamar vitio, se non in quanto che è lontano dall'uso commune della grammatica pura, come dice Quintiliano: *Figura est quædam confirmatio orationis remota a communi*: & altri dicono: *Figura est vitium cum ratione, necessitatis, ornatusve gratiâ permissum*. Quei vitii adunque, i quali rendono il parlare lontano dalla vera Latinità, sono due, cioè, Barbarismo, e Solecismo.

Del Barbarismo.

BArbarismo è; quando si usa una voce rozza, ò disusata, come sarebbe à dire, *Guerra*, *pro bello*, ò vero, *Tregua*, *pro induciis*, & è ancora quando si dicesse, *Stexæ fille*, in vece di *Stellæ fixæ*. Barbarismo, oltra di questo è chiamato, tutta volta, che non fosse proferita bene una parola Latina, & usitata, cioè quando fosse abbreuiata questa voce, *Idolum*; essendo che la debba essere produtta, & non abbreviata. Però disse Cicerone nell'istesso luogo: *Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiosè profertur*: & è detto dal Greco βάρβαρ, cioè, voce dissonante, nella quale incorrevano i forastieri entrando in Atene, volendo parlar Greco. Ma di questa voce. *Barbarus*, vedi ne' luoghi occulti al suo luogo più distintamente, e copiosamente, perciocche anco significa forestiere.

Del Solecismo.

IL Solecismo è differente dal Barbarismo; percioche il Barbarismo si commette in una voce sola, & il Solecismo si commette nella oratione, & è quando si parla sconciamente, facendosi ò discordanza, ò parlandosi contra le regole de' verbi; facendosi cattiva construttione, come sarebbe dire: *Pater mea. Mater meus. Virgilius scripserunt. Ego doceo tibi grammaticam*. Ma se si dicesse. *Ego doceo Filium tuum tibi*, sarebbe ben detto, ma all'hora il Dativo significa commodo, utilità, & requisitione. *Tibi*, cioè, a tua requisitione, e a tua utilità, si come dice Aldo il vecchio nella sua Grammatica: & all'hora non si commette Solecismo. La onde ben disse Cicerone nell'istesso luogo citato di sopra: *Solecismus est, cum pluribus verbis consequens verbum superiori non accommodatur*. Da Asinio Capitone fu chiamato, *Imparilitas*, da' più antichi, *Stribilico*, fu detto. Solecismo dagli Ateniesi, i quali vedendo gli habitatori d'una certa Città di Sicilia, chiamata da' Greci, e Latini *Sola*, *solarum*, che parlavano vitiosamente, e corrottamente; all'hora chiamarono Solecismo, questo parlare corrotto, e vitioso.

Della Esplanatione, o Chiarezza.

LA Esplanatione, perspicuità, ò chiarezza del parlare consiste nelle parole usitate, e proprie, le quali rendono la oratione aperta, e chiara, come disse Cicerone, nel luogo citato di sopra: *Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem, & verbis usitatis, & propriis comparatur*. Et questa è la prima virtù della eloquenza, come ben dice Quintiliano nel 2. lib. cap. 3. *Prima eloquentiæ virtus perspicuitas*. Le parole usitate sono quelle, che si usano nel parlare continovo presso tutti i buoni scrittori: & le proprie sono quelle, le quali propriamente convengono alle cose, le quali così sono chiamate con quelle voci.

Del proprio, e ristretto modo dello imitare, quanto alla lingua.

HOra mò, per venire allo ristretto modo dello imitare, dovemo considerare due cose principali, una delle quali consiste nella lingua, l'altra nella prudenza. Quanto alla lingua, dobbiamo considerare cinque cose; cioè, le particole, la proprietà, la metafora, il numero, e le figure. Perche tutto questo pare, che ci volesse accennare Cicerone nell'Oratore, volendo dare i documenti, che ciascuno deve seguire, facendo questa professione, quando disse: *Orator sit elegans, sed in faciendis verbis non erit audax, & in transferendis verecundus, & parcus; in priscis reliquisque ornamentis, & verborum, & sententiarum remissior.*

Delle particole, usitate, e proprie, & della maniera del formarle.

LE particole Latine devono essere usitate, per che le nuove non si possono formare senza un certo pericolo, secondo che dice Quintiliano: *Usitatis verbis tutiùs utimur*,

mur, nova non sine quodam periculo fingimus: e tanto più dovemo schifare la novità delle voci, quanto manco è a noi concesso il fingere, & il formare i vocaboli nuovi, se però non occorrono cose nuove: percioche all'hora non ci è vietato, come vuol'Oratio nell'Arte Poetica, il quale, lamentandosi d'alcuni, che forse lo biasmavano nel formare le voci nuove, proruppe in queste parole: *Ego cur acquirere pauca, Si possum, invideor? cum lingua Catonis, & Enni Sermonem patrium ditaverit: & nova rerum Nomina protulerit? licuit, semperque licebit, Signatum præsente nota producere nomen*. Il che piace ancora a Cicerone nel lib. de' Fini, dicendo: *Imponenda sunt nova novis rebus nomina*: se bene nell'Oratore disse: *Nobis non est concessa fictio nominum*: intendendosi, quando non occorrono cose nuove. Ne mi dica alcuno, che sia forzato a formare nuove voci, & bene spesso, con dire, che la lingua Latina sia angusta, ristretta, & povera, essendo più ricca assai della Greca, come vuol Cicerone nel primo libro de' Fini, quasi sul principio, il quale così dice: *Sed ita sentio, & sæpe disservi, Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgò putatur, sed locupletiorem esse, quam Græcam*. Et nel terzo ancora, sul principio: *Et si, quod sæpe diximus, & quidem cum aliqua querella non Græcorum modo, sed etiam eorum, qui se magis Græcos, quam nostros, haberi volunt, nos non modò non vinci a Græcis verborum copiâ, sed esse in ea etiam superiores*. Et nel 2. delle Quest. Tusc. *Dolorem, & laborem uno verbo appellabant Græci, ò igitur inops interdum verborum, quibus te semper abundare putas Græcia*: Quest'istesso volse mostrare Lorenzo Valla. *Eant nunc Græci, & linguarum copiâ se jactent, Plus nostra una efficit, & quidem inops (ut ipsi volunt) quàm illorum quinque (si eis credimus) locupletissimæ*. Nel che parleremo similmente nell'Osservationi intorno al modo del compor le Pistole sul principio, ma più a pieno mi riserbo a parlarne altrove, facendone un trattato particolare sopra cotal difficoltà: & quivi mostrerassi, che la favella Latina è molto più copiosa della Greca. Ma, per tornare al proposito nostro principale, quando poi per la novità delle cose siamo forzati a formare le nuove, si deve attendere con gran prudenza, che siano appropriate alle cose, pur che siano derivate dalla favella Greca. Perche all'hora saranno di auttorità & accettate per buone, come c'insegna Oratio nell'arte Poetica: *Et nova, fictaque nuper habebunt verba fidem, si Græco fonte cadant parce detorta*: Ma quando non fossero descendenti dal Greco, non però molto importa, pur che le siano appropriate, si come si può vedere per quell'instrumento di guerra, che Latinamente si chiama, *Tormentum, vel Instrumentum bellicum*; Volgarmente chiamata Artegliaria, cioè Bombarda, la quale, per esser cosa nuova, nuova voce ancora dovea ricevere, e dovea essere chiamata, come è Bombarda, la qual voce (come dice l'Alunno da Ferrara) è composta di Greco, che è *Βόμβος*, idest *Bombus*, e del Latino, che è, *Ardeo, & Do, Das*, così detta dal suono istesso, perche rimbomba, arde, & dà. Et in questo modo le voci, che al principio pajono dure, & aspre, diveniranno molli, e piacevoli per l'uso, al quale si deve attendere con ogni industria, & opera, percioche, non essendo qua giù nel Mondo cosa perpetua, & stabile, ma il tutto và, e viene, havendo lo scambio suo, a guisa di flusso, e di reflusso, vedendosi gl'Imperii, le ricchezze, e tutti finalmente i fatti mortali transferiti da uno a l'altro, non è dubbio alcuno, che mancando l'uso d'alcune particelle, & voci Latine, si deve attendere con ogni studio all'uso del tempo, nel qual ciascuno si ritrova. Perche, si come molte voci s'usavano nel tempo antico, e perfetto, che hora sono disusate, & quasi poste in oblio, così alcuni vocaboli, che al tempo nostro sono in prezzo, verrà forse tempo, che non saranno usati. Sendo che la vecchia età de' vocaboli si muti a guisa delle selve, le quali di anno in anno si mutano di frondi, si come ben di questo ne fa testimonianza Oratio nell'arte della Poetica, dicendo: *Ut silvæ foliis pronos mutantur in annos, Prima cadunt; ita verborum vetus interit ætas*. Onde poco più di sotto mostrando la varietà de' tempi, e la instabilità di tutte le cose, & finalmente de vocaboli, disse; *Multa renascentur quæ jam cecidere; cadentque quæ nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, quem penes arbitrium est, & vis, & norma loquendi*.

Nell'uso adunque de' buoni scrittori solamente ci dovemo compiacere, ne ci dovemo dilettare della novità, non facendo bisogno ne anco della troppo antichità. Della novità ne parla Cic. nel suo Bruto biasimandola, facendosi quasi, per così dire, conscienza di usar quella voce, *Declamo*, al suo tempo, come si può vedere, nuova: *Commentor declamitans, sic enim nunc loquuntur*; diss'egli, Nel libretto intitolato, *De Mundo*, riprendendo questa voce: *Medietas*: come vocabolo nuovo, disse: *Ut in singulis essent bina media, vix enim audeo dicere, Medietates; sed quasi ita dixerim, ita intelligatur*. Si deve poi avertire, che quando fussimo forzati alle volte usare vocaboli, o nuovi, o poco politi, e tersi usati così da molti: all'hora noi per essere intesi, dovemo servirci, volendo noi usarlj, di queste & altre somiglianti forme di parlare, cioè: *Ut ajunt, Sic dicunt, Ut ita dicam, Ut sic dixerim*, Per tanto Cic. volendo usare questa voce, *Indolentia*, cioè vacuità, o privatione di dolore, & volendola moderare, disse con dispiacere: *Voluptas idem est, quod, ut ita dicam, indolentia*. Con ogni industria adunque si deve fuggire la novità delle voci, non occorrendo il bisogno, essendo così fuggita & biasmata da Cic. nelle Filipp. riprendendo M. Ant. che havesse usato un vocabolo nuovo, & da Varrone in quel luogo, nel quale ragiona dell'Analogia delle voci, & anco da Quintiliano, & da molti altri buoni scrittori. L'antichità ancora delle

le voci tralasciate, & disusate, si deve fuggire a guisa d'un aspro scoglio, come vuole C. Cesare nell'Analogia dicendo: *Infrequens, & insolens verbum, tamquam scopulum, fugiendum esse moneo*. Quest' istesso vuole Cicerone nell'Oratore, mostrando, che devono esser schifati i vocaboli antichissimi,& lontani dalla consuetudine del tempo suo, nel quale fioriva la favella Latina: *Utendum non erit verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur*, così diss' egli. Le quali cose essendo così, Aulo Gellio ancora nel lib. 11. al 7. cap. ci volse avvertire a fuggire le vecchie e disusate voci, ma molto più le nuove, & non più udite, dicendo: *Verbis uti nimis obsoletis, exculcatisque, aut insolentibus, novitatisque durae, & illepidae, par esse delictum videtur: sed molestius equidem, culpatiusque esse arbitror, verba nova, incognita, inaudita dicere, quam invulgata, & sordentia. Nova autem videri dico, etiam ea, quae sunt inusitata, & desita; tametsi vetusta sint.* Si può conchiudere adunque con Ciccrone, Quintiliano, Cesare, Aulo Gellio, e con molti altri, che le antichissime e disusate, le nuove, e non più udite, come due estremi vitiosi devono essere schifate, & fuggite. Ma, havendo parlato di sopra della proprietà delle voci in ritrovarle,e formarle, resta hora di dire, che ancora nel servirsene di quelle, appiccandosi l'una clausula con l'altra, gentilmente, e con prudenza si facci, & operi il tutto; percioche le parole, quali usiamo, devono essere poste di maniera tale a' suoi luoghi, che pajono essere nate per non havere altro albergo, che quel luogo, ove noi l'haremo collocate, & questo facilmente si farà ogni volta, che haveremo posto bene l'occhio del giudicio nostro alla materia, & alla cosa, della quale trattandosi, i buoni scrittori si sono serviti di quelle voci, secondo il proposito di essa materia. Et questo basti intorno alle particelle usitate, & proprie, & al modo del formarle.

Della Metafora.

LA Metafora in vero si come è di tutte le virtù della lingua la più bella, così è di tutte la più vicina al vitio,percioche,essendo ella una proprietà trasportata da una cosa all'altra per una certa somiglianza tra loro, come dice l'Auttore nel 4. lib. ad Erennio, *Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri*; s'entra alle volte, e forse bene spesso, dalle dittioni proprie nelle translate, con maggior licenza, che non bisognerebbe, scioccamente, con molta affettatione. Si deve adunque avvertire, che nell'uscire dalle proprie alle traslate, vi sia qualche buona somiglianza tra loro, si che con destra leggiadria, non con impetuosa violenza, si trapassi da una cosa all'altra, non entrando subito dalle proprie a quelle, che hanno semplice forma di traslate, ma in alcune prima, le quali essendo traslate, hanno però qualche figura di proprie, e dopo queste con maggiore confidenza a quelle traslate, che sono dalle proprie in tutto differenti. Questa è quella discreta, & aveduta maniera di usare la metafora; la quale, come disse Teofrasto, & tutti i buoni scrittori convengono in questo, deve essere vergognosa, cioè, che con grande rispetto venga ne' nostri componimenti: là, dove hoggi credono molti, che basti, che ella ci sia; senza mirare in che modo ci è venuto anzi (per dir così) come ci è stata stiracchiata. Però Cicerone nel 16. libro delle Pistole famigliari scrivendo à Tirone nella 17. pistola disse questo istesso per sentenza di Theofrasto. Il che anco fù confirmato da lui nel 3. libro del Oratore in questa guisa: *Verecunda debet esse translatio; ut deducta esse in alienum locum non irruisse, atque ut precario, non vi venisse videatur*. Et l'istesso quasi disse nel libro intitolato, De' chiari, o nobili Oratori, parlando di Claudio: *Pleraque translata, sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres*. Ne questo si deve lasciare a dietro; che, se bene la metafora si può adoprare in tutti i generi, in tutte le figure, & in tutte le parti della Oratione, fuori che nella divisione, non per questo la si deve usare tanto spesso, che, o la Epistola, o la Oratione sia tutta piena di metafora. Perche l'ornare non consiste nella moltitudine & quantità d'uno istesso ornamento, ma nel bello variare. Fede di ciò ne fa l'occhio, il quale, ancor che sia la più bella parte corporale, che possi haver l'huomo; nondimeno, se l'huomo fosse tutto occhio, egli sarebbe un mostro. Così a proposito nostro, se qualche nostro componimento fosse tutto metafora, sarebbe molto disdicevole, e sconcio: ma, se sia vario, abbellito con diverse foggie di ornamenti, egli sarà tutto dilettevole; & grato, a guisa d'un prato dipinto tutto dalla Natura di mille varietà di fiori, porporine, vermigli, verdi, persi, gialli, e azurrini, di gigli bianchi, e vermigli, con alquanto di varietà fra loro di herbette fresche, & verdeggianti. Questo è quanto mi è paruto dire intorno alla metafora. Et questa varietà si osservi ancora nella scielta delle belle, e polite voci delle cose, perche un vocabolo istesso, per bello, che sia, posto più sovente, che non si deve, per dentro allo scrivere nostro; generebbe più tosto fastidio, e noja, che ricreatione: sendo che la Natura humana tanto si compiaccia, & diletti nella varietà delle cose. Gli essempi della metafora sono questi: La favella Latina al tempo di Cicerone era in fiore: *Ciceronis tempore lingua Latina florebat*. La forza, & vehemenza della invidia, dell' amore, & della guerra, così Latinamente si suol dire: *Incendium invidiae, amoris, & belli*. Percioche la invidia, l'amore, & la guerra sogliono, a guisa di fuoco consumare, ardere, e rovinare. Ella è tocca & ferita dell' amore: *Saucia est amoris cura*. Sendo che il pensiero, & specialmente amoroso a guisa di ferro ferisca, però si dice ancora, la feri-

ferita di amore: *Vulnus amoris*, & il pensiero amoroso tal volta è chiamato fuoco occolto: *Et caeco carpitur igni*. Rinovare la guerra spenta: *Suscitare bellum jam extinctum*: & è a guisa del fuoco spento, quando si raccende. Commovere, e fare risentire uno spensierato: *Excitare aliquem, vel expergefacere*; & questo è a punto a guisa di colui, che dormendo vien risvegliato dal sonno, Onde poi si suol dire ancora metaforicamente parlando: Risentiti una volta hoggi mai, cioè non star più così pegro, e spensierato: *Expergiscere tandem aliquando*. In questa maniera adunque si sogliono usare le metafore, le quali quando con modestia da noi sono usate, apportano molta gratia, e vaghezza a nostri componimenti.

Del Numero,

SE bene la prosa, chiamata, secondo Diomede, Oratione sciolta a differenza del verso, il quale è sottoposto alla mesura, & quantità de' piedi, non ha quelle regole del verso: nondimeno Cic. nel lib. intitolato De Clar. Orat. dice, che riceve un certo numero, & misura a somiglianza quasi del verso. Questo numero, o misura è quasi un legame, col quale si chiede il circuito delle parole; & si divide in come, coli, e periodi. Latinamente si chiamano: Comma, Colon, Periodus, descese però dal Greco. Il Periodo, è una perfetta Oratione, la quale contiene in se più clausule, & si divide in Come, & Coli. I Coli sono le parti maggiori del Periodo, cioè una Oratione quasi perfetta, ma non quieta l'animo di colui, che ascolta; Le Come sono le parti de' Coli, & le parti minori del Periodo. Questo è una sorte di numero, ve n'è etiandio un' altra più difficile, & meno osservata; che non si sente solo nella fine, o in una sola parte, ma risuona ugualmente da principio fino all' ultimo, per la concordia di tutte le voci, poste con tal'ordine, che l'una ajuta l'altra, e tutte insieme con una dolcissima armonia di molti varii accenti composta, di maraviglioso piacere la mente riempiono. Di questo numero poco, credo, se n'è scritto, e poco se ne parla: ne so bene se cada sotto regola; essendo egli cosa, che con difficoltà grandissima si potrebbe discrivere, o dichiarare; ne credo, che altramente si possi comprendere, se non da una certa natural virtù di giudicioso intelletto. Per essere adunque oltre ad ogni altra difficile, & oscura; non solamente a' dì nostri non si osserva, ma ne pure molto si conosce; ne si crede, che sia, quanto è veramente, utile, & necessaria. Per tanto più oltre di essa non diremo.

Delle Figure,

LE Figure, usandosi a luogo, e a tempo, come si ricerca, apportano alla favella, & a gli scritti molto ornamento, e splendore con molta gratia di lingua. Ma, perche di quelle, le quali sono chiamate colori Retorici, e che consistono nelle voci, e nelle sentenze, l'Auttore ne ha parlato copiosamente nel 4. lib. ad Eren. & di quelle altre, le quali consistono nelle Dittioni, & nelle Locutioni, & Costruttioni, ne parlano tutti i Grammatici, & specialmente Aldo Manutio, il vecchio, nelle regole di Grammatica, nelle quali diffusamente, & dottamente ne ragiona. Non occorre, ch'io me ne vada più oltre.

Della Prudenza,

COn poche parole m'ispedirò intorno a questo quesito della Prudenza, la quale c'insegna il modo del fare le inventioni delle cose: &, ritrovate che sono, ci mostra l'ordine, che dovemo tenere in disporre, e collocare, secondo il bisogno, i nostri concetti. Ma perche dalla prudenza, & sapienza dipende la inventione, e l'ordine de' concetti, le quali parti malamente si possono insegnare, non acquistandosi se non per un certo lume naturale, o discretione, dicendo Oratio nell'arte Poetica: *Scribendi recte, sapere est, & principium, & fons*; non dirò altro, Ricorderò bene, che di questo tutto, & d'ogni altra cosa appartenente alla imitatione di questa lingua, faremo acquisto, con l'essercitio, & con la dilettatione, senza le quali condicioni (come dice l'Auttore nel proemio ad Erennio, & Cicerone nelle Epistole Fam. & altrove) niun'arte, o scienza si può certamente acquistare.

De gli Auttori, che devono essere imitati nella favella Latina, e come si devono imitare,

NEllo imitare, intorno a questo essercitio delle lettere Latine, non tutti quei, che hanno scritto in questa lingua, si devono seguire: per che alcuni meritano più tosto essere fugiti, che imitati, per le loro scabrose antichità, o goffe novità de' vocaboli, o frasi del dire. Per arrivare adunque una volta a' dolci fonti della vera eloquenza della favella Romana, ci dovemo avezzare gli orecchi al suono della soavissima armonia de' buoni, e perfetti scrittori Latini, fra' quali il primo, come vero padre della perfetta eloquenza Latina, Cicerone si deve seguitare in tutte le opere sue; & con tutte le forze ci dovemo ingegnare di pervenire al suo perfetto, e splendido dire; & quanto al parlare famigliare nelle sue Pistole, & quanto allo essercitio oratorio ne' libri Retorici, & quanto allo scrivere le cose più gravi, & importanti in tutti gli altri suoi componimenti. Al che fare grande ajuto ci darà il Nizolio, le cui honorate, & molte fatiche meritano ogni lode, & honore. Ma si deve avvertire, che ci dovemo servire delle cose, che più sono in uso presso Cicerone, e delle cose, che più d'una volta, o due non sono usate da lui, non ci dovemo curare di servircene; quan-

quando anco poi le usassimo, non sarebbe per questo errore. Nello imitare la sua eloquenza, finche ciascuno facci buona prattica, & un buono e saldo gusto del suo dire polito, e bello, e quasi divino; non si farà conscienza rubbarli alla scoperta non dirò le parole, ma le clausule, e tal volta i periodi istessi, per essercitio suo. Dirò ben questo, che, quando si havrà fatte famigliari le Frasi Ciceroniane con l'havere bene avezzate gli orecchi alla sua dolcissima armonia; vogli poi usarsi a rubbare sottilmente, furando destramente i fiori de gli spiriti de' suoi leggiadri componimenti, lasciandoli la polpa, e le ossa: & questa è la dolce, giudiciosa, e lodevole maniera di rubbare. Ne si deve fare, come fa qualch'uno, il quale rubbandoli sempre la polpa, le ossa, e' nervi; del tutto stiracchiatamente, e sconciamente con poca prudenza se ne serve di maniera tale, che, perdendo tutta quella gratia, & vaghezza, che havea, lo fa parere un corpo senza spirito, tutto pieno di ferite, e squarciato, come se fosse stato (per dir così) alla rotta di Roncisvalle; & se a quell'altezza, nobiltà, e splendidezza, e quasi divinità del dire Ciceroniano, e de gli altri suoi Rivali, non si potesse pervenire, (il che è concesso a pochi) basti lo appressarsi, co'l mostrare di haver voluto imitar con gli altri Prencipi della lingua Latina. Cicerone adunque deve essere il primo fra quei che devono essere imitati, per i secondi nelle Pistole Famigliari saranno quei, che si trovano posti fra le Pistole di Cicerone. Ma sopra tutto ciascuno si deve sforzare con ogni industria imitare le Pistole Famigliari di Paolo Mannuccio, vero herede della favella Latina, il quale presso i giudiciosi ingegni nelle Pistole spiegando così gratiosamente, e leggiadramente la novità delle cose, e tutti i suoi concetti, è stimato singolarissimo, & un secondo Cicerone, per parlare modestamente. Nello ragionamento poi famigliare, cotidiano, o domestico, che si suol fare tra gli amici presentialmente, e a bocca; niuno deve lasciarsi uscire di mano pe'l primo Terentio pe'l secondo Plauto. Nelle altre occorrenze sarà al proposito Cesare ne' Commentari, per haver egli un parlare polito, e terso; Et hora nuovamente tolto all'ombra Cimmerie, reso in luce, e ridotto alla sua candidezza, e vaghezza di prima dal vero, e saldo sostegno delle buone lettere Latine, Aldo Mannuccio, il Giovane, & dall'istesso di dotte Scolie illustrate, e di ricchi arnesi rabbellito. Ne mi farò conscienza dire, che da Terentio, e Plauto ci dobbiamo allontanare intorno a certi vocaboli, i quali hora in quella guisa non sono più usati, e di questo ne sarà avvertito ciascuno, tuttavolta, che harà fatto la prattica, e domestichezza nelle scritture de gli altri buoni auttori, che ho raccontato di sopra. Questo, credo, basterà per adesso intorno a gli avvertimenti della imitatione, per arrivare, o almeno approssimarsi una volta finalmente a' dolci fonti della eloquenza Latina.

Ma, perche questa dottrina, come le altre, non si può apprendere senza il Precettore, & specialmente avanti, che sia introdotto il Discepolo nella vera strada; parmi cosa al proposito dare alcuni avvertimenti a' Precettori, & a' Discepoli, non potendo in cotal negotio l'uno senza l'altro far profitto alcuno, come vuole Quintiliano nel primo lib. al 9. cap. della Institutione Oratoria.

AVVERTIMENTI A' PRECETTORI

De' costumi, e che questi primieramente si devono insegnare.

LI Precettori primieramente devono con ogni studio, & diligenza forzarsi, e haver questa mira sempre, che il Discepolo diventi ornato non solo di buone lettere, ma etiandio de' buoni, e santi costumi, come vuole il dotto, & accustumato Aldo, il vecchio, seguendo la opinione di Quintiliano nel primo cap. del primo lib. della Institutione Oratoria. Anzi il buon' Aldo più tosto vuole, che i Giovanetti siano ignoranti di lettere, & ornati de' santi costumi, che dottissimi, imbrattati poi di molte sceleratezze, a guisa de' Demoni, i quali, se ben sanno molte cose, (percioche da' Greci gli è stato dato a questo proposito il nome di sapienti) nulladimeno sono pessimi. Ma questo molto si deve avvertire nella fanciullezza, perche importa assai assuefarsi a una cosa nella tenerella età, sendo che un vaso nuovo ritenghi, se non sempre, almeno lungo tempo l'odore, del quale già una volta fu ripieno. Del che fa fede Oratio, dicendo: *Quo semel est imbuta recens servabit odorem Testa diu.* A far questo si deve insegnare ognuno, che insegna; perche l'istesso Aldo afferma, che i Maestri sono causa principalissima di tutti i beni, e mali, che si fanno pe'l mondo tutto: percioche i Dottori di legge, i Filosophi, i Rettori delle Città, i Prencipi, Duchi, e' Re, i Sacerdoti, i Vescovi, i Cardinali, gli istessi Sommi Pontefici, e finalmente tutti quei, che hanno pure un segno di qualche lettere, furono una volta sotto la disciplina de' loro Maestri, e da loro furono ammaestrati. Si che tali doventano gli ammaestrati, quai sono i Maestri, o vogliano, o nò, per la lunga prattica; Anzi pe'l lungo tempo i Leoni, per feroci che siano, imparano obedire a l'huomo, & l'acqua rode, e cava col tempo il duro sasso. Non è maraviglia, adunque se i Giovanetti di età tenerella ritengano anco nella età matura i costumi imparati da fanciullezza, o giovanezza: si come si legge di Alessandro Magno sotto la disciplina di Leonide suo Pedante, o Maestro. Del quale così dice Quintiliano nel luogo citato di sopra: *Leonides Alexandri Paedagogus quibusdam vitiis eum imbuit, quae robustum quoque, & maximum Regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta.* Non sia lecito

cito adunque insegnare le buone lettere senza i costumi santi. Quando poi si havesse a peccare, manco male sarebbe in vero essere senza quelle, pur che vi fossero gli honesti, e buoni costumi.

De' principii della Grammatica.

HEbbe per openione Quintiliano nel primo cap. del primo lib. della Institutione Oratoria, che le Greche lettere si possino imparare avanti le Latine, o con le Latine, le quali hanno origine dalle Greche. Ma hora questa ragione non vale: percioche nella età di Fabio Quintiliano la favella Latina in Roma era natia naturale, e peculiare. A noi poi non è così, sendo che noi andiamo (per dir così) mendicando la Latina. Dico adunque, come è la openione di tutti al dì d'hoggi, che la lingua Latina deve essere insegnata primieramente, e poi la Greca.

Del modo d'insegnare i principii della Grammatica.

NOn giudico sia buono, ne utile per li fanciulli insegnare loro prima tutta la Grammatica sottilmente per le regole, ma, come dice Aldo, e Suida, sarà bene insegnare per i principii alcuni Compendii brevissimi, acciò facilmente si possino ritenere alla memoria: percioche, quando si attende alla lunghezza, le cose con gran fatica, e con lunghezza di tempo mandate alla mente, facilmente in pochi giorni sogliono poi andare in oblio. Ne manco direi sia loro giovevole incominciare subito a leggere gli auttori, e nelle lettioni, si come di mano in mano occorre, dichiarare le regole della Grammatica. Perche, essendo la Grammatica d'infiniti capi, regole, divisioni, & disagguaglianze, chi vuole impararla tutta prima, che legga gli scrittori, non ne verrà mai à fine, e vi perderà grandissimo tempo. Dipoi non la comprenderà mai bene, essendovi molte cose, le quali non si possono ben gustare, se non con l'uso, e con la prattica de gli scrittori. E di più, vi s'infastidirà dentro ciascuno, e massime un fanciullo; e non la potrà seguire, essendo la Grammatica cosa fastidiosissima, la quale ha bisogno d'essere agevolata, e addolcita. Dall'altra banda l'incominciare subito a dichiarare gli auttori, senza principii di Grammatica, genera confusione grandissima ne gli uditori; ne altro è, che caminare per una selva folta alla cieca senza strada, e senza lume. E la Grammatica, che vi si mostra, non si può imparare per gli principii, ne per ordine co' mezzi suoi; ma per l'occasione, che porge il Testo, che si legge; dove non si può mai pigliare se non le cime, passando d'una cosa ad un'altra differente senza metodo, o via alcuna. In somma colui, che la impara così, non la può, ne la sa riordinare mai bene nel suo intelletto. Credo adunque, che per la via del mezzo sia buona, la quale suole essere buona in tutte le cose. Però disse Oratio nella prima Satira del primo libro de' Sermoni: *Est modus in rebus: sunt certi denique fines, quos ultra, citraque nequit consistere rectum.*

E, perche la Grammatica, come l'altre scienze, ha certi primi principii, & oltra di ciò ha molte parti, che sono dopò i principii; sono di parere, che questi primi principii si debbiano insegnare innanzi, che si leggano i scrittori. Gli altri poi si possono, e si debbono insegnare insieme con gli auttori, che si leggono. I primi principii sono di due sorti: perche o sono nella parola, o nella costruttione. Nella parola, com'è sapere il Nome, il Verbo la Propositione, lo Adverbio, & de Nomi i Sostantivi, gli Aggettivi, e di più i Mascolini, e' Feminini, i Neutri, le varie Declinationi, e così i Numeri, i Casi, e d'alcune altre avertenze principali. De' Verbi parimente gli Attivi, i Passivi, e'n ciascuno i Modi, i Tempi, i Numeri, le Persone, con alcune altre notitie, a ciò appartenenti senza le quai cose si comincierebbe in tutto a la cieca.

Nella costruttione, è ben sapere prima certe regole generali; come essere molti Verbi; che vogliono dopò se lo Accusativo, altri il Dativo, altri lo Ablativo con propositione; o senza, o altri casi, e darne a ciascuno qualche essempio; e'n somma aprir prima qualche finestra al Discepolo, onde possa veder lume; per riconoscere poi non solo quella, ma altre parti più distinte, e più minute della Grammatica ne gli auttori, le quai cose così largamente sapute, si può arditamente entrare nella selva de gli scrittori, dove col buono ingegno, & con l'accurata diligenza si farà frutto grandissimo in breve tempo.

De gli officii de Precettori, e della destrezza, per l'infiammare i Discepoli agli studii.

GRande importanza è sopra tutto nella destrezza del Maestro, il quale deve con bei modi infiammare il Discepolo agli studii, sforzandosi d'agevolare, & addolcire le vie spinose della Grammatica, acciò che vi si possa caminare senza offesa, perche ne' principii si veggono più tosto spine, che fiori. Onde ardisco dire, che'l profitto del Discepolo non tanto consiste nella dottrina del Maestro, quanto nella destra maniera dell' insegnare. Anzi tal volta si vede, che uno mediocremente dotto ha fatto megliori scholari, che un'altro più dotto. Ne per questo intendo escludere la dottrina, senza la quale uno col suo facile, e bel modo d'insegnare sarebbe à guisa d'un sepolcro di fuori molto bene adornato, che dentro poi non tenghi se non ossa di morti. Il modo di agevolare, & addolcire queste vie amare della Grammatica, essendo sempre aspre le radici di tutte le arti liberali, non è facile ad insegnare. Però ciascuno col suo giudicio s'ingegni usare quel modo, che più facile gli parrà; perche

che altrimente il Discepolo harebbe in odio quegli studii, che ancora per la poca cognitione, che ne ha, non può amare, come ben dice Quintiliano nel primo capitolo del primo libro della Institutione Oratoria. Sarà bene, che si avvertischi la età, & la natura di ciascuno: e secondo la diversità dell'età, e nature, si deve governare il Maestro nell' insegnare: percioche alcuni imparano per premii, per preghiere, o per lodi; Altri per timore della sferza; Altri poi per piacevolezze, e lusinghe; Altri per minaccie, o villanie, & per emulatione, o gara de' suoi compagni, o per lo fine, quale loro vien proposto; se bene ogn'uno, che habbi l'uso perfetto della ragione, deve studiare, infiammato dall'ardente amore della virtù, della cognitione di se stesso, & d'Iddio. Diversi modi adunque si deveno tenere per eccitare, & incorare le menti tenerelle, & instabili della fanciullezza, o giovanezza, finche si pervenghi a una certa età di poter conoscere, e discernere il bene dal male. Onde molto bene a proposito parmi quel detto di Oratio nel primo libro de' Sermoni nella prima Satira, parlando di coloro, che vogliono essere eccitati, & inanimati da' premii, per imparare i primi elementi: *Pueris olim dant crustula blandi Doctores, elementa velint ut discere prima*. Il che vien confermato da Quintiliano nel primo cap. del primo lib. della Institutione Oratoria, così dicendo. *Præmiis etiam, quæ capit illa ætas, evocetur*. E poco più di sopra, parlando de' scherzi, e delle essercitationi puerili, delle lodi, e della emulatione, e gara, che si deve eccitare ne' fanciulli, o giovanetti, così dice: *Lusus hic sit; derogetur, & laudetur, & nonnumquam scisse se gaudeat, aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat, contendat interim, & sæpius vincere se putet*.

De' costumi del Precettore.

La piacevolezza, e l'austerità del Maestro non deve essere fuori del moderato. Perche questo estremo si chiamerebbe crudeltà, & quello harrebbe il nome di sciocchezza. Da questo non ne nascerebbe se non odio, da quello solamente disprezzio. Il suo ragionamento deve essere grave con dolcezza, trattando sempre del bene, e dell' honesto hora di questo; & hora di quello ammonendo, & confortando lo scolare; perche, quanto più spesso egli harrà ammonito, tanto manco gli converrà castigare. Non deve essere facile allo sdegno, e all'ira: il dissimulare alle volte (ma di rado) alcune cose fanciullesche, non biasmo, ma non per questo si devono tacere gli errori, che sono degni da essere ammendati. Non lodo la moltitudine delle cose nell'insegnare, ma bene la frequentatione, & l'assiduità. Sarà di utilità, che il Maestro ammonischi il Discepolo, che spesso dimandi la solutione di qualche dubio, a la cui dimanda il Maestro volontieri deve rispondere, & non essendo richiesto, da se stesso il Maestro deve con diligenza ricercare il Discepolo delle cose lette, & insegnategli, essaminandolo hora d'una cosa, & hora d'un' altra. Lodare alle volte un Discepolo, per eccitar l'altro, e acciò che la virtù lodata creschi, non mi dispiace, ma senza malignità, & con misura, altrimenti a uno apporterebbe odio, a l'altro sicurezza, di modo, che frutto alcuno non ne seguirebbe, il villaneggiare non mi piace, se non sia data occasione più che mezana, nel castigare, e correggere, la smisurata asprezza suol far deviare il Discepolo dal proposito di studiare, e tal volta un tristo lo fa diventare molto peggiore, perche si suol dire per proverbio, Castiga il buono, diventa migliore; castiga il tristo, diventa peggiore. Si che in questo, & in qualsivoglia altra cosa bisogna servirsi del mezo, in cui consiste la virtù: & a ciò fare il giudicio, e la discrettione deve ajutare, considerandosi prima bene la natura di costui, e di quell' altro. Finalmente avanti gli scolari non si dichi, o facci cosa, che meriti riprensione alcuna; ne si usi locutione, o voce, che non sia usitata, o che non habbi della candidezza Latina; perche per isperienza ho veduto chiaramente, che gli scolari si sono forzati imitare il loro Maestro in tutte le cose. Hor tutto questo emmi paruto avvertire al Precettore secondo la opinione di Quintiliano nel secondo cap. del secondo lib. della Institutione Oratoria, & altrove, & anco secondo la poca prattica, che n'ho potuto havere. Ma di questo, e d'ogn' altra cosa ciò appartenente, mi rimetto al giudicio de più sagaci, e prudenti.

AVVERTIMENTI A' DISCEPOLI.

La sapienza, virtù, e dottrina, non è dubbio alcuno, che ci vien donata dal sommo bene Iddio, dalla cui benigna mano derivano largamente tutti i beni, essendo egli il vero, & ampio fonte d'ogni bontà. Per tanto convenevole fia havere il timore di Dio primieramente, perche questa è il principio della sapienza, come dice il Profeta: *Initium sapientiæ est timor Domini*. Ne si deve cominciare cosa alcuna, per leggiera, che sia, senza la invocatione del santo nome di colui, che tutto può, tutto fece, a cui tutte le cose vivono. Perche questo ammaestramento non solo è delle sacre lettere, ma etiandio di Platone.

Della Elettione del Precettore.

Il Precettore si deve eleggere primieramente costumato, & letterato quanto più sia possibile. Ne mi piace la opinione di coloro, che vogliono, che i principianti si diano sotto la disciplina de' mediocremente, o poco dotti, perche, se ciò fosse ragionevole, Filippo Re di Macedonia non havrebbe permesso, che il figliuolo Alessandro havesse impa-

imparato i primi elementi delle lettere d'Aristotele, eccellentissimo Filosofo della sua età, overo egli non havrebbe pigliato questo carico, se non havesse creduto, che i primi principii delle lettere ancora si dovessero trattare da Maestri perfettissimi e rari, com' egli era. Però Quintiliano nel primo capitolo del primo libro, essendo di questa opinione, disse: *An Philippus Macedonum Rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele summo ejus ætatis philosopho voluisset; Aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia a perfectissimo quoque tractari, pertinere ad summam credidisset?* Il che vien confermato ancora da l'istesso Filippo, il quale molto si rallegrò, che il suo figliuolo nascesse al tempo d'Aristotele, al quale così scrisse: *Filium mihi genitum scito, quod Diis equidem habeo gratiam, non perinde quia natus est, quam pro eo, quod eum nasci contingit temporibus vitæ tuæ; spero enim fore, ut edoctus, eruditusque abs te, dignus existat & nobis, & rerum istarum successione &c.* Vedi sopra di ciò Plutarco, Gellio nel lib. e Valerio Massimo, & altri.

Della età de' Discepoli.

S'Ingannano quei Padri, che non vogliono dare i figliuoli alle lettere, finche non siano arrivati almeno all'età di sette anni, con dire, che quella età non è capace di dottrina alcuna, ne di fatica. Ma molto meglio (al mio giudicio) parla Crisippo, come vuole Quintiliano nel primo cap. del primo libro della Institutione Oratoria, il quale ha per opinione, che il fanciullo fino da tre anni debba incominciare a essercitarsi nelle lettere, secondo la capacità dell'intelletto, & piacemi molto la ragione di Quintiliano nell' istesso luogo citato sopra, il quale così dice: *Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet?* Perche, se quella età tenerella atta a' costumi, perche non può essere atta alle lettere ancora? Anzi molto più in questa età si deve dar principio allo essercitio delle buone lettere, perche più facilmente il tutto s'imprime alla memoria loro, a guisa d'una molle cera, e le cose gli restano poi impresse più tenacemente, che in altra età matura, alla quale pervenuti che sono, giudiciosamente se ne possono servire.

Dell' amare il Precettore.

QUintiliano nel 9. cap. del 2. lib. della Institut. Orat. vuole, che i Discepoli amino i loro Precettori non meno, che gl'istessi studii, ma io ardisco dire non meno, che i Padri proprii, per non dir più: perche i Precettori ritengono la imagine de Padri: Ne si può ricevere da huomo maggiore beneficio di quello, che si riceve dal Maestro, dal quale si ricevono le virtù, le quali non si possono comprare con qualsivoglia prezzo. Laonde ben disse il buon Manuccio, Paolo: *Quacumque re virtutem emas, parvo emas.* I Precettori adunque, si devono amare, & riverire, essendo essi, Padri non de' corpi, ma delle menti. Il che così facendosi, più agevolmente s'impara. Ma, si come è ufficio de' Precettori insegnare, così appartiene a' scolari mostrarsi docili, ne l'uno senza l'altro a ciò è bastevole. Et, si come il nascimento dell'huomo viene a luce per virtù dell'uno e l'altro di coloro, che generano, e si come indarno si sparge il seme sopra i campi, se prima non sono rotti con l'aratro, e bagnati dalle piogge, così la dottrina non può crescere, & aumentarsi senza l'accompagnata concordia di colui, che la da, e di colui, che la riceve. Fia bene adunque non solamente d'amarli, & honorarli, ma studiare d'essere amati da loro: & questo verrà fatto tutta volta, che i suoi avisi non saranno sprezzati, ma benignamente accettati, come si suol dire, l'oracolo d'Apollo, recandosi a maraviglia le sue parole, e fatti. S'egli avviene, che ti lodi in qualche cosa, non ti insuperbire, ma cerca tuttavia far meglio; se ti biasmà, e riprende, non ti sdegnare, perche lo sdegno nulla ti potrebbe giovare, ma nuocere assai. Se occorre, che egli commendi alcuna cosa, portati in guisa, che egli conosca la istessa cosa piacere a te ancora, e schiva ciò che egli danna. Odilo attentamente, e sforzati d'imitarlo in ogni cosa, perche il savio precettore, mirando questo, s'ingegnerà, che tu non possi imitare in lui cosa biasmevole, tanto in lettere, quanto in costumi.

Della Emulatione de' Discepoli.

LA Emulatione tra li scolari conosco per isperienza essere di molta utilità. Non per questo i migliori e più dotti si devono invidiare, overo odiare; Ma con virtù, bontà, & studio si devono appareggiare, o vincere, se si puote, drittamente, & senza inganno. Li men dotti non si devono sprezzare, ma bene ajutare. Perche non sarai peggiore, o men dotto, havendo alcuni uguali; anzi megliore, se essi per tua opera doventeranno dotti; perche con l'insegnare, & col communicare, e pratticare le cose imparate, se ne cava sempre profitto grandissimo.

Delle Annotationi.

NOn lodo, che i libri si tenghino con tanto rispetto, che non si ardischi scrivere qualche cosa degna di annotatione sopra le margini. Più oltre, mi piace assai, che si facci un libro di carta bianca, & quivi distintamente, e ordinatamente, si scrivano le varie forme, del parlare Latino, le usate, & le occolte, le sentenze, i motti piacevoli, & gli arguti, i Proverbii, i luoghi difficili, e' vocaboli a l'uso cotidiano pertinenti, e' più rari. Ma leggi sovente tutte queste annotationi, per fermartele nella memoria, acciò che te ne sovenga, quando sia bisogno. Mentre poi ascolti le lettioni, habbi sempre la penna, & la carta, segnando ciò, che ti diletta, & che il Precettore giudica, che sia degno d'Annotatione.

Dello Interrogare.

LO interrogare il Precettore sopra quello, che non sai, non è vergogna alcuna, perche non si biasima il domandare li dubii, ma l'ignoranza. Ne è cosa disdicevole lo interrogare gli altri tuoi compagni: e con loro conferire le cose lette, sia cosa molto giovevole.

Dello essercitio dello scrivere, e parlar Latino.

ESsercitati nel favellare latinamente. Parla come tu odi; che parlano gli huomini dotti, overo, che leggi presso i Latini scritori. Fuggi, parlando, o scrivendo, quelle parole, che ti sono sospette, finche non sei informato, se sono latine. Non parlar latino con quelli, che parlano corrottamente, perche guasterebbeno la tua favella. Essercitati sovente a scrivere latino, perche questa è la via di farti eloquente. Usa da principio le voci, & alcune sentenze de gli Auttori, servendoti delle clausule, & anco de' periodi acconciamente, mescolandovi del tuo qualche cosa, finche, crescendo con l'età la dottrina, tu operi per te stesso: perche all'hora poi non ti sia lecito servirti, se non de gli spiriti de' componimenti altrui: e, se pure ti converrà usare alle volte qualche clausula loro, non sarà male usarla ma di rado. Ne si deve mirare alla moltitudine, ma alla bontà de gli scritti. Così acquisterai la prontezza, & la facilità dello scrivere, & del favellare bene, e facilmente.

Del modo del tradurre.

GRan giovamento si raccoglie nel tradurre spesso qualche pistola di Cicerone, portandola dal latino, al volgare italiano, e Toscano, perche ricerca studio assai, e ti sforza a vedere espositori, o Dittionarii, il che poi più tenacemente ti resta alla memoria. Ma nel tradurre, ti dei ricordare, & osservare il Precetto, che ti da Oratio nell' arte Poetica, dicendo; *Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres*; quasi dir volesse, che tu non ti curi tradurre à parola per parola, perche questo è goffo modo di tradurre: ma si deve pigliare il senso d'una locutione, d'una clausula, o periodo, e secondo quello trasformare il tutto, in un parlare facile, non affettato, ne stiracchiato, ma commune, e corrente. Perche, si come molte cose presso i Greci stanno acconciamente, le quali, se à parola per parola si traducessero, nella nostra favella Latina stariano molto sconciamente poste; così molte cose Latine nella propria lingua ritengono venustà, & leggiadria, & nella volgare Italiana haveriano del goffo, & dello sconcio. Però Cicerone, traducendo alcuni Greci, molte cose tralasciò, & molte cose aggiunse del suo, per rendere il parlare acconcio, & corrente, non facendo punto lontano il senso dall' intentione dell'Auttore, & questo è il vero modo di tradurre. Onde disse Cicerone nel 3. libro de' Fini: *Nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent; cum sit verbum, quod idem declaret, magis, minusve usitatum, equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere*. Et parlando di due orationi di Eschine, & di Demostene tra loro contrarie, disse: *Non converti, ut interpres, sed ut Orator. Nam verbum pro verbo necesse non habui reddere*.

Auttori nel favellare cotidiano.

TErentio giova molto al parlare cotidiano, del quale molto si serviva Cicerone. Plauto similmente, e'l Vives nell'Essercitatione, della lingua Latina. Le pistole di Cicerone ad Attico, ti ammaestreranno in questa foggia di parlare, perche ivi è un parlare puro, semplice, e breve, il quale usava Cicerone, con la moglie, co' figliuoli, co' servi, e con gli amici, sonovi ancora i giuochi del Calentio, Sidonio Apollinare, & l'Asino d'Appulejo.

Auttori nelle Pistole Famigliari.

CIcerone pe'l primo, e gli altri del suo tempo. Grande ajuto ti porgerà Paolo Mannuccio con le sue Pistole, havendo egli molto gentilmente, e dottamente saputo isprimere i suoi concetti intorno alle novità delle cose, e delle ceremonie, che si usano hoggidì, e che al tempo di Cic. non erano in uso. Sonovi le Pistole del Filelfo, con più parole, che gratia; e le Pistole del Politiano, ma alle fiate alquanto dure. Le Pistole di Plinio, il Giovane ti daranno molte sentenze, per lo scrivere ogni maniera di Pistole, & pare, che da lui siano composte, a questo effetto, perche vi si narrano poche materie, ma solamente comprendono le bellezze del parlare, come gioje, le quai ornano sommamente le Pistole, & questo fece Cicerone.

Auttori nell'Istorie.

L'Istorie ricercano un parlare, in molte cose differente dall'altre facoltà. Possano ancora l'istorie ammaestrare nella lingua, come di Livio, e Suetonio, il quale tiene mirabile proprietà nel dire, stretta veramente, ma più per vigore, che di corpo. Gioverrebbeci assai Cornelio Tacito, se l'havessimo tutto intiero, & emendato: tuttavia, quale egli è, non poco di ajuto ne pigliamo. Mostrasi ne'Commentarii di Cesare la castità del Latino parlare, che era nell'antica nobilità. Non si può scrivere cosa, più tersa, più polita, & limata. Hor questi arricchiranno la lingua nostra mirabilmente. Sallustio, fiorito scrittore delle cose Romane, sia nelle mani de'Giovani, per essere egli ne lungo, ne breve, & copiosissimo di sentenze, & molto elegante; se bene alcuni vogliono, che più tosto sia letto da provetti, e consumati nelle buono lettere, per essere alquanto oscu-

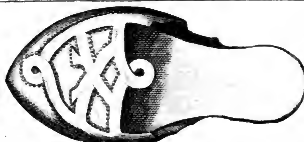
PARS MITRAE S. SILVESTRI PAPÆ

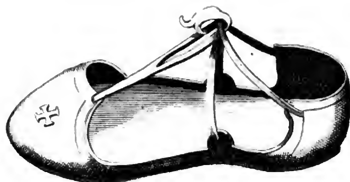
CALCEVS S. SILVESTRI PAPÆ I.

CALCEVS S. MARTINI PAPÆ ET MAR

CALCEVS HONORII PAPÆ I.

oscuretto, & forse duretto nel trasferire, overo trasportare le cose, da una proprietà a l'altra. Varrone, Catone, Columella, Palladio, & Plinio nella agricoltura, ci daranno molti vocaboli, di varie cose; & perciò si leggano attentamente, comparando le parole alle cose, per non usarle fuori di sua propria significatione. Plinio è vario, come la natura delle cose scritte da lui, trovandosi in questo gran ricchezze di parole, & di materie. Il Giovio è copioso di parole scielte, & elegantissime, & giudicioso nel formare le voci nuove.

Auttori della Retorica.

IL Prencipe de gli Oratori Cicerone, & Quintiliano Retore famosissimo, ti diranno tutto quello, che sia possibile à dirsi, intorno à questo negotio, e ti potrai servire ancora d'Arist. tradotto in Latino,& commentato da Daniel Barbaro, & d'Ermogene non poco. Ne sarebbe se non buono servirsi, del Cavalcante in lingua Toscana.

Auttori nella Poesia.

NE' componimenti de'Poeti vi si veggono ingegnosissime inventioni, festive, acute, vehementi, gravi, facili, e soavi nelle parole, che muovono gli affetti tutti, come si conviene à quella materia. Vergilio meritamente sarà il primo per le gravi sentenze, e comparationi. Segue Oratio ancor che oscuro, ma copioso di precetti, e ornato di parole proprie. Silio è molto diligente. Seneca è solo de'Latini tragici. Lucano supera tutti per Meastà di parole, e forse d'argomenti, vigore, & numero di sentenze. Ovidio è facile nel dire, & copioso nelle inventioni delle favole. Legganſi ancora li Poeti Christiani, Prudentio, Prospero, Paolino, Sedulio, Giuvenco, & Aratore. Il Vida, il Sannazaro, & il Mantovano Carmelitano, quai trattano di materie altissime, & all'humana generatione salutifere, ne perciò rozzi nel parlare; Anzi concorrono per eleganza, & antichità di verso, con gli antichi, & in alcune cose gli vincono.

Auttori nella Grammatica.

MOlti hanno scritto regole, ma eleggasi uno, ò due al più: perche la moltitudine genererebbe confusione. Di questi Grammataci hò parlato in quel luogo, ove si tratta di coloro, che si sono affaticati co'loro scritti ritornare la favella Latina nel pristino stato. Ma fratanto giudicherei, che Aldo con Guarino fosse tenuto, ò solo, non più Auttori. Lorenzo Valla ancora gran giovamento ti apporterà: perche, se bene è troppo superstitioso in giudicare questo, e quell'altro Auttore, è però acconcio à fare l'ingegno molto avveduto.

Auttori nell'Espositioni.

SErvio sopra Virgilio nelle cose più notabili, e difficili; Ascensio nella costruttione della lettera; Ubertino nelle Pistole Famil. di Cic. ma molto meglio Paolo Manuccio, & sopra le Pistole Famigliari ad Attico, & sopra le Orationi di Cic. sopra le Pistole ad Attico ancora ti giovera Gio:Battista Pio Bolognese. Donato sopra Terentio, Acrone, & Porfirione sopra Oratio, & molti altri sopra gli altri Auttori. Frate Ambrosio Calepino grand'ajuto ti porgerà nello esporre qualsivoglia Auttore.

Della Memoria.

LA Memoria è veramente il Tesoro di tutte le dottrine, e senza questa ogni fatica sarebbe un infondere l'acqua in un'vaso pertuggiato. La Memoria è fragile, e soggetta à molti accidenti. Laonde si legge in Plinio, che uno, cadendo da un'alto luogo, si scordò del proprio nome. Ma niuno hà così cattiva memoria, che egli non la faccia buona con l'essercitio, percioche ella si gode molto d'essere essercitata, & affatticata. Pertanto imparisi ogni di qualche cosa à mente, quantunque non faccia bisogno, acciò che non si raffreddi, & induri, la quale infermità è à lei molto perniciosa.

Quanto al difetto della natural memoria si può sovvenire per via di medicine artificiosamente, ma è cosa molto pericolosa; cioè, di perderla tutta, e impazzirsi. Cicerone insegna à conservarla con le imagini, e co'luoghi. Pietro da Ravenna, il Dolce, e molti altri similmente ci insegnano d'ajutarla con questa facoltà locale.

Le cose, che offendono maravigliosamente la memoria, sono queste: le cui passioni estreme dell'animo, cioè la sovverchia allegrezza, ò tristezza, ò ira. Oltra di questo, il sovverchio mangiare, e'l sovverchio bere, e sopra tutto la imbriacaggine, e quei cibi, che sono duri da digerire; come sono le carni di Bue, le ova dure, e cose simili; le quali ò sogliono produrre cattivi humori, ò empiono la testa di nocevoli vapori. Il mangiare, non havendo fornito di padire, apporta gran danno: oltre à ciò il sovverchio vegghiare, e'l lungo sonno, e specialmente il dormire con la coppa in giù. Più oltre, l'eccessivo caldo, e'l troppo freddo, e parimente ogni estremo.

Ma sopra tutto, per poter' arrivare con la imitatione de'buoni Scrittori à un perfetto termine della eloquenza Latina, ci bisogna l'assiduo essercitio, il quale non solo ti conserverà la memoria fermissima, mà ti condurrà à una vera perfettione di cotal negocio, tutta volta, che vi sia la dilettatione, la quale rende l'opera perfetta; percioche poco ti gioverebbe lo essercitio, quando l'animo tuo à ciò non fosse impiegato. Et questo basti per hora intorno al modo dell'imitare, riserbandomi à migliore occasione darne un miglior saggio.

OSSERVATIONI
INTORNO
Alle Regole del Comporre le Pistole Latine.

AUTTORI,

Le cui auttorità citate sono in queste Osservationi.

Adriano Cardinale.
Aldo Mannuccio, il Vecchio, e'l Giovane.
Aristotele.
Ascanio Pediano.
Aulo Gellio.
Auttore ad Erennio.
Bartolomeo Sibilla.
Cicerone.
Erodoto.
Eusebio.
Frate Ambrosio Calepino.
Francesco Alunno.
Festo Pompeo.
Giorgio ne'Problemi.
Gio: Teodorico.
Gio: Battista Pio.
Girolamo S.
Lorenzo Valla.
Mancinello.
Messalla Corvino.
Nonio Marcello.
Oratio.
Orbilio.
Paolo Ap.
Paolo Mannuccio.
Persio.
Plinio il Vecchio, e'l Giovane.
Quintiliano.
Sallustio.
Seneca.
Suetonio Tranquillo.
Suida.
Terentio.
Varrone.
Virgilio.
Vittorino.

DELLE CAGIONI

Delle Regole Grammaticali.

Et delle Grandezze, & Eccellenze della favella Latina, dalla quale è superata la Greca.

NON è dubbio alcuno, per quanto si può giudicare, & per quello, che vien determinato da Dotti Filosofi, che una cosa istessa, cioè un'istesso effetto, può havere diverse cagioni, non però tutte, immediate, proprie, e dirette; mà una propria, l'altra impropria, indiretta, & così va discorrendo. Come per essempio si può dire: La sanità restituita à un corpo humano; ò à qual si vogli Animale, è cagionata dalla medicina, come da cagione immediata, e propria; Dal Medico, come da causa efficiente, e instrumentale della Natura; Dalla infermità come da cagione occasionale, e indiretta. Le leggi similmente, & gli Statuti delle Città sono cagionati principalmente, e propriamente dal conseglio de gli huomini da bene, che desiderano stirpare i vitii, e cattivi costumi; Da gli scelerati, e malvagi costumi, poi indirettamente, e occasionalmente. Così diremo noi à proposito nostro: se bene le norme, & l'osservationi Grammaticali hanno per cause efficienti, proprie, e immediate gli huomini dotti, e intorno à ciò molto esperti, e consumati, nondimeno concorrono à tutto questo, ancora come cagioni indirette, e occasionali, le disusate foggie, & le sconcie maniere del dire: perche, si come le leggi non fariano fatte da Prencipi della Città, se non fossero i corrotti, e vitiosi costumi; così anco non si fariano le Regole, & l'Osservationi Grammaticali, se non fossero le nuove, vitiose, e sconcie forme del parlare. Ma per due cagioni le Regole, overo la Grammatica già in Roma non era in uso, non che in prezzo alcuno. La prima è stata, che, per essere la Città in quei primi tempi tutta bellicosa tutta dedita à gl'Imperii, e tutta occupata à domare, & à soggiacere le forze delle piu fiere genti, mirando solo à farsi per se stessa un Palaggio, quasi di tutto l'Mondo, poco studio si poneva nelle arti liberali. La seconda cagione fù, che all'hora tutti parlavano Latino, e indifferentemente, cioè gli Huomini, e le Donne, i Dotti, e gl'Indotti, i Fanciulli, e i Vecchi, i servi, e i liberi, &, per dirla in una parola, tutti senza differenza alcuna, talmente parlavano Latino, che non gli bisognavano le Regole, ne i Precetti; ma ciascuno nato nel Latio, nel quale è posta Roma, (come meglio, e più à pieno diremo) havea la favella Latina, per domestica natia, famigliare, e cotidiana. Per tanto quei, che sapevano Latino, non havevano questo da'Grammatici, non dalle Scuole, ne da qual si vogli fatica di Scuola, mà insiememente, & ugualmente col latte, quasi nelle culle, ò fascie, lo riceveano dalle loro Madri, overo Nodrici, e Balie, e da coloro, co'quali pratticavano in casa domesticamente, e famigliarmente. E ben vero, che alcuni usavano il natio Idioma Latino, più tersamente, e con maggior politezza, che non faceva il volgo, & questi furono i Poeti, gli Oratori, & gl'Istoriografi. Così la Francia ancora hoggidì, così la Germania, così la Spagna, così l'Italia hà i suoi Vergilii, i sui Ciceroni, e suoi Livii nella sua lingua natia, & propria, i quali sono vie più casti, più mondi, e più politi nel dire, che gli altri molti. Mà, se bene da principio la lingua Latina hebbe misero albergo, come più à pieno habbiamo detto nell'Osservationi intorno alla imitatione della lingua Latina, parlando de'quattro tempi di essa favella: Nondimeno ampiamente poi si diffuse per tutto. Il che non successe mai così all'altre lingue. Percioche la nostra Latina (per tacere quella parte d'Italia, la quale già era chiamata la Grecia grande, com'è la Sicilia, la quale ancora fù Greca; & per tacere tutta l'Italia) per tutto quasi l'Occidente, per una gran parte del Settentrione, & dell'Africa, andandosi allargando, & habitando, hor quà, hor là, s'è fatta quasi

una

una Regina: Ne manco lode si deve à costei, che à Cerere, la quale si dice essere stata inventrice del frumento, ò à Bacco del vino, ò à Minerva dell'oliva. Perche ella ci hà donata una buonissima, & quasi divina vivanda non del corpo, ma dell'animo, & (per dir cosi) un'Ambrosia, e un Nettare. Questa ammaestra le genti, e'popoli tutti in tutte l'arti liberali, & in tutte le scienze, ò facoltà. Questa finalmente hà fatto, che più non fossero nominati i Barbari. Là onde, chi è, che non anteponghi i Professori delle lettere à quei, che essercitano le armi? percioche costoro si possono chiamare Regali, & coloro quasi Divini, senza pregiudicio alcuno; essendo che da'letterati Latini, non solamente sia stata accresciuta le Republica, & la Maestà del popolo Romano, ma etiandio da loro, come da tanti Dei, la salute di molte Città, & genti sia stata racquistata. Ne si dee credere, ne pensare, che dalla favella Latina sia stato acquistato l'Imperio, e'l Principato, con le armi, col sangue, ò con le guerre: ma co'beneficii, con l'amore, & con la concordia; anzi che anticamente appresso i Romani, non era lecito ad alcuno entrare nell'arte militare, se prima non fosse tenuto eccellente nelle lettere Latine. Per la qual cosa ben dicea il Valla: *Magnum Latini sermonis Sacramentum est, magnum profectò Numen*. Di qui si scopre ancora la grandezza, il Sacro Mistero, e'l Venerando Sacramento di questa lingua Romana la quale è veramente il condimento di tutte le Lingue apportando loro gratia, leggiadria, & accrescimento. Et, si come il vino non hà tolto via l'uso dell'acqua: ne la seta l'uso della lana, ne del lino: ne l'oro l'uso de gli altri metalli; così la favella Latina non hà tolto l'uso dell'altre lingue, anzi l'hà ornate, & arricchite. Et, si come una gemma, legata in un'anello d'oro, non gli apporta se non ornamento, & splendore; così la lingua Latina, aggiungendosi à l'altre lingue, suole apportar gratia, vaghezza, & splendidezza. Diciamo adunque col Valla: *Magnum Latini sermonis Sacramentum est, magnum profectò Numen*. Gran mistero invero, & venerando Sacramento è l'Idioma Latino, il quale presso i forestieri, presso i Barbari, presso gl'inimici santamente, & religiosamente per tanti lustri, & secoli si custodisce. Di modo che non tanto doler'è lagnar si dee Roma, quanto rallegrarsi, vantarsi, e gloriarsi. Perche, se bene per colpa del tempo ell'hà perduto il Regno, il Dominio, & l'Imperio, ch'havea già; non dimeno per questo vie più splendido, & più nobile Dominio della lingua Latina regna ancora fino al dì d'hoggi (oltra la divina Monarchia Pontificia) in una gran parte del Mondo. Si che, nostra è l'Italia, nostra è la Francia, nostra è la Spagna, la Germania, l'Inghilterra, l'Ungheria, la Schiavonia, & molte altre nationi: percioche quivi è l'Imperio Romano, ovunque signoreggia questa lingua, celebratissima Romana. Laonde non più vantar si dee la Grecia, della copia delle lingue loro, perche è molto più abondante questa nostra sola, che le cinque loro; si come il Valla dir solea, & bene à questo proposito in questa guisa: *Eant nunc Graeci, & linguarum copiâ se jactent. Plus nostra una efficit, & quidem inops [ut ipsi volunt] quam illorum quinque [si eis credimus] locupletissimae*. Ilche è conforme molto alla opinione di Cicerone, nel primo de Fini, quasi sul principio, il quale così dice: *Sed ita sentio, & saepè disservi: Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgò putarent, sed locupletiorem esse, quam Graecam, quando enim, vel nobis dicam, aut Oratoribus bonis, aut Poetis, posteà quidem quam fuit quem imitarentur, ullus Orationis, vel copiosae, vel elegantis ornatus defuit?* Et nel terzo: altre sì sù'l principio: *Et si, quod saepè diximus, & quidem cum aliqua querella non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modò non vinci à Graecis verborum copiâ, sed esse in ea etiam Superiores*, & nel 2. delle Tusc. *Dolorem, & laborem uno nomine appellabunt Graeci, ò igitur verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia*. Oratio ancora, parlando nel libro secondo epistola prima della perfettione della Latinità del tempo suo, disse; che i Graeci erano superati da'Latini, in questa guisa: *Venimus ad summum fortunae, pingimus, atque Psallimus, & luctamur, Achivis doctius unctis*. Ne parmi di dovermi levare dalla opinione di questi huomini illustri, per le parole dell'istesso Cicerone nella seconda Att. del secondo libro delle Verrine, ove mostra, che questa voce Greca *Soter*, non si può esprimere con una voce sola Latina, così dicendo: *Hoc quantum est? ita magnum, ut Latino uno verbo exprimi non possit, is est nimirum Soter, qui salutem dedit*. Porche, se bene Cicerone descrisse questa parola Greca, *Soter*, non parendoli di dover'usare in luogo suo, *Salvator*, ma la fuggì, come voce inusitata, e nuova; non per questo si deve dire, che non si possi usare, ritrovandosi usata questa voce *Salvus, a, um*: dalla quale nasce il verbo, *Salvo, as*, usato una volta da Cicerone, dal qual verbo si può formare il nome verbale, *Salvator*, ancorche esso verbo non paja così Latino presso molti per non essere usitato da Cicerone. Laonde parmi troppo grande soperstitione, ò temenza di coloro, che per non dire *Salvator*, dicono, *Servator*, parlando del nostro Christo, il quale non hà conservato l'afflitto gener'humano nell'istesso stato, nel quale miseramente incorse: ma dalla eterna morte l'hà ridotto alla salute, & vita beata per sempre. Salvatore adunque, & non Servatore, si dee meritamente chiamare, poiche egli solo figliuolo del Sommo Iddio hà potuto, & fece questo. Ilche non si può esprimere con quella voce, *Servator*, ma ben con quell'altra, *Salvator*. Alche è conforme il secondo Padre della favella Latina, & della Greca molto bene intendente, Paolo Mannuccio nel suo Commento sopra il citato luogo di Cic. in questa guisa dicendo: *Quo patet communis*

error eorum, qui Jesum Christum Servatorem appellant, aliud, enim, est servare; aliud salutem dare, Servatis, qui, ne salus amittatur, aliqua ratione præstat: salutem dat, qui amissam restituit, Quod si Servator non est Soter, quia minus valet; necesse est Salvatorem appellare, quod σωτὴρ Grecè dicitur, usurpato in re nova novo verbo; quod veteres, quoque probarunt. Per tanto non si deve dire, che la lingua Latina sia povera, come dicono alcuni sopra questa voce, *Soter*, potendosi esprimere con questa voce *Salvator*: La quale, ancorche non sia usata da Cicerone, si può far divenire Latina con l'uso, secondo il Precetto d'Oratio, di Cicerone, & de gli altri antichi, circa il formare le nuove voci. Copiosa è adunque la lingua Latina, (come più à pieno altrove diremo) la qual sola è come una sol legge di molte Genti. Il che non avviene à Greci, i quali, variamente parlando, hora secondo la lingua Attica, hora secondo la Eolica, & hora secondo la Jonica, Dorica, & Commune, trà loro, non s'accordano. Ma presso noi, cioè presso molte nationi, tutti s'accordano, non parlando se non con questa Latina lingua Romana, nella quale si contengono tutte le scienze: la quale, essendo in fiore, chi non sà, che tutti gli studii, tutte le scienze fioriscono: la quale similmente mancando, forza è, che manchino ancor quelle, quai sono stati i gran Filosofi, gli Oratori, i Poeti, i Legisti, e finalmente i buoni scrittori: se non gli studiosi delle polite, e belle lettere? Tutte queste sorti d'huomini illustri, & rari si ritrovavano all'hora in Roma; quando questa felice, & maravigliosa lingua, per non dir divina era in fiore, & signoreggiava. Mà poi, venendo tutta via à Roma, da tutto quasi il Mondo, il gran concorso de' forastieri; Ecco subito cominciata à perdersi, à poco, à poco la sincerità, & la politezza della favella Romana, per la mescolanza delle voci straniere. Il che certo considerato con gran rammarico, & cordoglio da quei, che à quel tempo erano di più acuto ingegno, per dar un saldo sostegno al quassato, e crollato Imperio, di così fatta favella Latina li diedero opportuno rimedio, col mezzo delle norme, regole, e Osservationi della Grammatica, & della Latinità. Per tanto non sarà cosa fuori di proposito mostrar qui sotto, quai sono stati quei primi Grammatici illustri, & gli Oratori Latini, & lo inventore della Grammatica Latina: ma prima dimostreremo la differenza frà la Grammatica, & la Latinità, & perche così chiamate siano queste voci.

Dell'origine di questa voce, Grammatica, & perche così usata sia da' Latini, & perche i Grammatici siano chiamati Letterati, & alle volte Letteratori.

QUesta voce Grammatica, ancorche sia tirata dalla voce Greca, cioè γραμματική, nondimeno è usitata come Latina, à guisa di molte altre, le quali, per essere così usate da gli antichi ritengono ancora presso i Latini quasi l'istesso suono. Del che fa fede Cicerone nel terzo libro de' Fini, su'l principio, così dicendo: *Quamquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa Philosophia, ut Rhetorica, Dialetica, Grammatica, Geometria, Musica, quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu percepta sunt, nostra ducamus.* L'istesso dire nel primo, verso la fine: *Quin etiam [inquit Atticus] Græcis licebit utare, cum voles; si te Latina forte deficient. Bene sanè facis: sed enitar ut Latinè loquar, nisi in hujuscemodi verbis, ut Philosophiam, aut Rhetoricen, aut Physicen, aut Dialecticen appellem: quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis.* Grammatica adunque è voce Greca, la quale Latinamente si direbbe *Literatura*; perche quella voce, che da Latini nel numero del più è chiamata, *Litteræ*; da' Greci è detta γράμματα. Si che Grammatica suona in voce Latina, *Litteraria*, ò vero, *Litteratura*; percioche la lettera è una minima parte della Grammatica. Però Quintiliano nel secondo libro della Institutione Oratoria, nel primo capitolo, disse, & bene: *Et Grammatica, quam in Latinum transferentes, Litteraturam vocaverunt, fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi constitere, provecta.* Et nel 14. capitolo: *Grammatica Litteratura est, non Litteratrix.* La onde primieramente i Grammatici furono chiamati Litterati da' Latini, come vuole Suetonio Tranquillo, così dicendo: *Appellatio Grammaticorum Græca consuetudine invaluit, sed initio Litterati vocabantur. Cornelius quoque Nepos in libello, quo distinguit Litteratum ab Erudito, Litteratos quidem vulgò appellari ait eos, qui aliquid diligentèr, & acutè, scienterque possint aut dicere, aut scribere. Cæterum propriè sic appellandos Poetarum interpres, qui à Græcis Grammatici nominentur, eosdem Litteratos vocitatos.* Valerio Catone, Poeta, & Grammatico illustre, fu chiamato Letteratore da Messalla Corvino in, una certa sua pistola, dicendo: *Non est mihi res cum Furio Bibaculo, nec cum Sigida quidem, aut Litteratore Catone.* Per le sopradette auttorità non si scorge differenza alcuna trà Letterato, & Letteratore, ma, secondo alcuni altri, questi due vocabili sono differenti, come queste due voci, Grammatico, & Grammatista: percioche quella significa un buono, & perfetto Grammatico; quest'altra un Grammaticuccio, per dir così, cioè colui, che solamente insegna i primi elementi della Grammatica; si come pare, che volesse intendere il dotto, & diligente Suetonio, quando volse mostrare la differenza frà quelle due voci, dicendo. *Sunt, qui Litteratum à Litteratore distinguant, ut Græci Grammaticum à Grammatista, & illum quidem absolutè, hunc mediocritèr doctum existiment.* Et questo diss'egli mosso dall'auttorità d'Orbilio, il quale così dice: *Apud Majores, cum Familia alicujus venalis produceretur, non temere quem Litteratum in titulo, sed Litteratorem*

torem inscribi solitum esse comperio, quasi non perfectum litteris, sed imbutum. Per tanto si può conchiudere, che, si come il Grammatico è differente dal Grammatista, il quale si può chiamare, come s'è detto, Grammaticuccio, cioè tinto, imbrattato, ò à pena, per dir così, infarinato nella Dottrina Grammaticale, così il Letterato, dal Letteratore, il quale così ancora d'alcuni è chiamato colui, che insegna di scrivere, cioè di formare le lettere, overo i Caratteri di diverse sorti, come piace à Frate Ambrogio Calepino.

Della origine della lingua Latina.

LA lingua Latina è così detta dal Latio, che è questa nostra Regione, che è l'Italia, già chiamata Latio; percioche, come vogliono i Favolosi Poeti, in questa parte s'ascose Saturno fuggendo l'ira del suo figliolo Giove, il quale lo discacciò dal Cielo. Si che, venuto egli in Italia, e quivi nascostosi, all'hora questa Regione fu chiamata Latio, che è detto dal verbo Latino, *Lateo*, che significa ascondersi. Et, perche il Latio è quella parte d'Italia, ov'è posta Roma, nella qual Città hebbe origine questa felice lingua, meritò essere chiamata Latina, & tal hora Romana, essendo ella capo d'Italia, per non dir del Mondo. Mà, à fine, che questa isspositione sia accettata, parmi doverla confermare con l'auttorità de'più intendenti, e de gli huomini più gravi in cotal professione: frà quali Giovanne Theodorico parla in questa guisa della origine di questa lingua Latina: *Latium ea est pars Italiæ, in qua sita est Urbs Roma. Undè & Latini dicti, ut à Gallia Galli: & lingua Latina, qua utebantur Latini, hoc est. Romani: ut Gallica, qua Galli; Germanica, qua utuntur Germani.* Il che è molto conforme all'opinione del Valla, il quale così dice: *Brevi spatio linguam Romanam, [quæ eadem Latina à Latio, ubi Roma est, dicitur] celebrem, & quasi Reginam effecerunt.* Dell'istessa opinione fù Festo Pompeo, dicendo: *Latine loqui à Latio dictum est: qua locutio adeò versa est, ut vix ulla pars ejus maneat innoxia.* Il che più volte fu confermato da Adriano Cardin. & da molti altri. Essendo adunque dichiarata à bastanza la origine di queste due voci, Grammatica, & Latinità; non sarà fuori di proposito, mostrare la differenza, che è trà l'una, & l'altra.

Della gran differenza, che è trà la Grammatica, & la Latinità, & del significato accolto di questa locutione,

LATINE LOQUI.

NOn è dubbio alcuno, che la Grammatica è differente dalla Latinità, come questa sia più libera, quella più sottoposta à molte regole, & leggi, fuori delle qual leggi non gli sia lecito uscire, & quasi si può dire incarcerata, & come schiava ridotta sotto i Ceppi, per toglier via quella vitiosa, e corrotta licenza di coloro, che hanno guastata, & sporcata la lingua Latina con le disusate, & sconcie maniere del dire. Ne per questo dovemo dire, che la Latinità sia licentiosa in poter' usare le vitiose, & rozze frasi del parlare: percioche deve essere remota, e lontana dalle vitiose, & corrotte foggie di ragionare, sì come bene c'insegna quel'Auttore, scrivendo ad Erennio, il quale così dice: *Latinitas est, quæ sermonem purum conservat ab omni vitio remotum.* Però à questo proposito disse ancora Adriano Cardinale in questa guisa: *Latinitas nil aliud est, nisi incorrupta loquendi observatio secundum Romanam linguam.* Et altre volte disse: *Nil aliud est perfecta Latinitas, quàm perfectorum illorum virorum auctoritas, qua certe dicendi modo tamquam suo jure, & pro arbitrio usi sunt.* La Latinità adunque è più libera, in quanto, che non stà sottoposta à tante leggi, & precetti, com'è la Grammatica percioche colui, che parla Latinamente, molte volte non osserva tutte le regole Grammaticali, essendo, che i Grammatici non usino tutte le vaghe foggie del dire, e tutte le figurate locutioni, e i fioretti della Lingua, come fanno gli Oratori, & gli altri. Per tanto si può determinare, che la lingua Latina più fedelmente s'impara nel leggere i libri de'vecchi, e perfetti Scrittori Latini, che nel rivoltare, & bene spesso, le norme, è precetti de'Grammatici. Laonde molto bene à proposito quel sottile, & acuto ingegno di Giovanni Theodorico disse: *Latine loqui nil aliud est, quàm verbis uti Romanis propriis, & incorruptis, etiam non adhibita Grammaticæ ratione. Fit autem interdum, ut, qui Latine, non statim tamen grammaticè loquatur, propterea quod Grammatici non omnes Latinæ locutionis modos, non omnia schemata, aut assecuti sunt, aut suis præceptis complexi: ut hinc facilè intelligamus, Latinum sermonem legendis veterum scriptorum libris, quam evolvendis quamlibet diù Grammaticorum commentariis, disci fidelius.* A questo proposito disse ancora Vittorino nel libro della sua Grammatica: *Latinitas est observatio incorruptè loquendi secundum Romanam linguam. Constat autem tribus modis, Ratione, Auctoritate, Consuetudine. Ratione, secundum technicbos, idest, artium traditores. Auctoritate, veterum scilicet lectione. Consuetudine, qua doctorum modo eloquendi, usu placita, assumpta sunt.* Ne per questo si deve dire, che la Grammatica non stia sotto l'Arte, sotto l'auttorità, e sotto la Consuetudine, ò uso de'buoni Scrittori, & Poeti, & Oratori: Mà sono differenti frà loro la Grammatica, & la Latinità, inquanto, che quella è più ligata, & ristretta per le Regole; & questa più libera, servendosi d'alcune foggie del dire, usate da'perfetti Dicitori Latini, le quali non potendosi raccogliere, ò ridurre sotto Regole certe; & determinate, alle leggi Grammaticali non pajono convenienti, Ne quelle sarebbono usate se non da coloro, che fossero prattichi intorno à scritti de'buoni Auttori. Chi sarebbe colui, che, seguitando

do le norme della Grammatica, havesse ardimento di dire: *Multa hoc genus, vel, hoc genus alia; pro hujus generis: Id ætatis hominei, pro, ejus ætatis: Eo sapientiæ, pro, ad eam sapientiam: Quo ad ejus fieri potest, quoad ejus facere potueris, pro, quantum fieri potest, & quantum in te erit?* Niente di manco queste, & altre somiglianti maniere di parlare sono elegantissime, politissime, & usitatissime presso i buoni Scrittori. Per tanto ben disse il buon Quintiliano nel primo libro della Institutione Oratoria, nel decimo cap. facendo testimonianza di cotal differenza: *Non invenusse dici videtur, aliud esse Latine, aliud Grammatice loqui.* Il Valla similmenae, seguitando il suo divoto, & affettionato Quintiliano, tenendolo al pari di Cicerone, nel primo libro delle sue Eleganze, nel 13. capitolo disse: *Sed ego ad altiora ducente stylo transeo, & ad ea, quæ Oratorum magis sunt, quam Grammaticorum, & magis Latine, eleganterque loqui volentium, quam eorum, qui ad normam Grammaticæ periti esse contenti sunt.* Onde più di sotto dice: *In hoc potissimum loco exsequemur rem dignam auribus studiosorum, de exactissima antiquorum latinitate, & elegantia à M.Cicerone, Marcoque Fabio Quintilliano præcipue observata, duobus luminibus, atque oculis cum omnis sapientiæ, tum verò eloquentiæ Latinæ.* Et nel 3. lib., al 19. cap. *Undè interpres noster transferens, maluit Latine, quam Grammatice, loqui.* E, se bene alcuni leggono così, *Maluit latine loqui, quàm Græce*: Nondimeno il primo modo quadra più al Testo, che'l secondo, si come piace ancora al Mancinello sopra il 13. capitolo del primo libro dell'istesso Valla. Diciamo adunque la Grammatica essere differente dalla Latinità, come quella sia angusta, aspra, & legata per le determinate Regole, & questa ampia, dolce, vaga, & libera dalle leggi certe, e spesse. Per la qual cosa non mi par dover tralasciare il bello significato, che solea ricevere, & bene spesso, questa foggia di dire, *Latine loqui*, presso i dotti, & perfetti Dicitori Latini, percioche altro non significava, *Latine loqui*, che, parlare apertamente, chiaramente, e alla scoperta, come habbiamo detto ancora ne'luoghi occolti dalle lingua Latina. Del che ne fa fede il Padre della eloquenza, Cicerone, nell'Oratione contra Verre, dicendo, *Latine me scitote, non accusatorie, loqui.* Contrà Antonio nella Filippica settima: *Quem Gladiatorem non ità appellavi, ut interdum etiam M. Antonius Gladiator, appellari solet, sed ut appellant ii, qui planè, & latinè loquuntur.* Virgilio similmente ne gli opuscoli disse in questo senso: *Obscure poteram tibi dicere, &c.* & poi segue. *Simplicius multò est, da ped. Latine dicere*: Chi non vede, che, *Obscure, & Latine*, appresso questo Poeta sono due contrarii. Ne per altra cagione fu introdotta questa Frase di ragionare, se non per la facilità, chiarezza, & purità della lingua Latina. Però Cicerone nell'ottimo Oratore disse: *Pure, & emendate loqui, quod est Latine.* Et più oltre nel Bruto, volendo mostrare la dignità, & la nobiltà di questa lingua Latina, disse: *Non tam præclarum est scire Latine, quam turpe nescire.* Si può adunque conchiudere con le ragioni, & auttorità citate: che la Grammatica, & la Latinità sono differenti, come quella sia povera, rozza, aspra, e legata, questa per il contrario ricca, chiara, vaga, & libera, non per questo licentiosa, in quanto, che le sia concesso usare le vitiose locutioni, mà libera di tante leggi, usando bene spesso le figure, le quali, ancorche sieno in un certo modo chiamate vitii, non però posti senza ragione, overo senza l'auttorità de'buoni Scrittori, i quai vitii non sono propriamente vitii, se non in quanto, che sono lontani dall'uso commune de'Precetti Grammaticali, come pare, che volesse accennare Quintiliano, quando disse: *Figura est quædam confirmatio orationis remota à communi.* O veramente così; *Figura est vitium cum ratione, necessitatis, ornatu suæ gratiâ permissum.* Percioche la Latinità molte volte attende à certi belletti, e fioretti, & tal volta una certa brevità secondo le occorrenze, delle quali cose il Grammatico non si cura, non facendosi lecito uscire fuori de'suoi termini miseri, e duri. Mà ciò basti fin qui intorno à questo negotio; & veniamo hoggimai à sodisfare à quanto habbiamo promesso, cioè, à mostrare il primo inventore della Grammatica, & gli altri huomini Illustri, Grammatici, & Oratori. Ma prima vediamo, quai siano stati avanti i Grammatici, ò gli altri Scrittori.

Che i Grammatici sono stati doppo i Poeti, Oratori, & altri Scrittori, & che la favella Latina era già in Roma commune à tutti.

ESsendo la Grammatica una certa osservatione nata da gli scritti de'Poeti, Oratori, & Istoriografi: non è dubbio alcuno, che i Poeti gli Oratori, & gl'Istoriografi: sono molto più antichi de' Grammatici. Però disse, & bene, Vittorino nella sua Grammatica: [come più à pieno di sopra habbiamo detto] *Latinitas constat Ratione, Auctoritate, Consuetudine.* La qual Latinità non è differente dalla Grammatica, se non come s'è detto di sopra. Anzi credere dobbiamo, secondo la opinione di tutti i Professori di quest'arte, che à un Grammatico, per celebrato, e famoso, che fosse, non si presterebbe fede, se tutto ciò, che dicesse, non lo confermasse con la testimonianza di qualche Poeta, Oratore, ò Istoriografo; si come chiaramente ce lo dimostra il Theodorico, con queste parole: *Grammaticem ex Poetarum, Oratorum, Historicorum, & cæterorum hoc genus scriptorum observatione natam, abunde declarat, quod ipsa ex eorum scriptis totà ità pendet, ut Grammatico quamlibet celebrato fidem non sit habiturus, nisi testimonium à Poeta aliquo, aut Oratore, aut Historiographo citaverit.* Non è dunque da credere, che prima

stino stati i Grammatici de gli altri Scrittori, & che quei primi Latini imparassero la lingua Latina da Grammatici i quali, come più di sotto diremo à pieno, furono pochi anni avanti l'età di Cicerone. Mà è da creder bene, si come più ampiamente habbiamo detto nel principio della presente operetta, che l'imparassero dalle madri, & dalle baile, overo nodrici, & quasi, per così dire, la bevessero col latte, come hora noi solemo apprendere la volgare Italiana, & materna, senza leggi, ò norme da fanciullezza. Del che fà piena fede il Padre della lingua Latina, Tullio, nella prima disputa Tusculana: il quale, parlando della separatione delle Anime da'Corpi, così disse: *Quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt, quos auxerunt Poetæ. Frequens enim consessus Theatri, in quo sunt Mulierculæ, & Pueri, movetur audiens tam grande carmen: Adsum atque advenio Acheronte vix via alta, atque ardua, per speluncas asperis structas saxis pendentibus maximis, ubi rigida constat, & crassa caligo inferum*. In questa ragunanza del Teatro, che racconta Cicerone, si fa segnalata mentione delle donne, & de'fanciulli, onde dice, che tutti si commossero, e si stupirono, sentendo, & intendendo le sopradette parole Latine, in materia delle cose infernali. Il che non sarebbe accaduto, se le donne e'fanciulli non havessero inteso l'Idioma Latino. Di questo istesso fa fede Terentio in quella sua Comedia intitolata, *la Suocera*, nel cui proemio disse, che la sua Comedia non si potè recitare la prima volta, per il gran strepito, che fecero le genti attente, e occupate a'giuochi della fune. Alla fine poi, parlando di così fatto disturbo, ne da la colpa specialmente alle strida, & agli strepiti delle donne, e così dice: *Hecyram ad vos refero, quam per silentium nunquam agere licitum est*. Et poco di più sotto; *Cum primum eam agere cœpi, Pugilum gloria, funambuli eodem accessit exspectatio. Comitum Conventus, strepitus, clamor mulierum, fecere, ut ante tempus exirem foras*, & quel che segue. Se adunque le donne non havessero inteso Latino, non sarebbono entrate nelle Comedie ad ascoltarle. Mà molto più chiaramente quel Crasso presso Cicerone nel terzo libro dell'Oratore ci dimostra, che le donne, e gli altri imparavano la lingua Latina senza Regole, come loro naturale, commune, e cotidiana, à guisa, che noi solemo fare della nostra Italiana, & materna; mà chi più elegante, e più polito, e chi meno doventava secondo la diversità delle persone, de'studii, e delle conversationi. Però Crasso nel luogo citato, parlando di Lelia sua Suocera, Madre di sua Moglie, disse, che di politezza, & di belle gratie di lingua Latina contendeva con Plauto, & Nevio, Poeti famosi, & eleganti. Onde da quella sua gratiosa, & leggiadra favella Latina conchiudeva, che suo Padre, e gli altri suoi antecessori fossero stati elegantissimi nel dire. Le parole di questo Crasso Ciceroniano erano in questa guisa; *Equidem cum audio Socrum meam Læliam* [*facilius enim Mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes, ea tenent semper, quæ prima didicerunt*] *sed etiam sic audio, ut Plautum mihi, aut Nevium videar audire: sono ipso vocis itá recto, & simplici est, ut nihil ostentationis, aut imitationis afferre videatur. Ex quo sic locutum esse ejus Patrem, sic Majores, non asperè, ut ille, quem dixi, non vaste, non hiulce, sed presse, & leniter, & æqualiter*. E chi non sà, che Plauto, & Nevio non scrissero se non Latinamente, & che la propria favella Romana non era se non Latina? si come l'istesso Crasso poco più di sopra lo dimostrò. Anzi l'istesso Cicerone nel suo Bruto lo dice in questa forma: *Non tàm præclarum est scire Latine, quam turpe nescire. Neque tàm id mihi Oratoris boni, quam Civis Romani proprium videtur*. Et nel istesso libro parlando di Cesare disse: *Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ, etis si Orator non sis, & sis ingenuus Civis Romanis, tamen necessaria est, adjungit illa oratoria ornamenta dicendi*. La lingua adunque propria Romana era Latina, è à tutti natia, & commune, cioe a'dotti, & à gl'indotti, a'servi, & a'padroni, a'vecchi, & a'fanciulli, & finalmente alle donnicciuole, come chiaramente si può vedere per le parole di Cicerone nell'istesso Bruto, nel quale così lasciò scritto: *Erant tamen, quibus videretur illius ætatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur, & quia Latine non pessime loquebatur, usu credo aliquo domestico, nam litterarum nihil sciebat. Sed magni interest, quos quisque audiat quotidiè domi, quibuscum loquatur à puero, quemadmodum Patres, Pædagogi, Matres etiam loquantur. Legimus Epistolas Corneliæ Matris Gracchorum. Apparet filios non tam in gremio educatos, quam in sermone Matris*. Et poco dopo, parlando della bella lingua di Curione, dimostra chiaramente, che egli l'apparò senza arte, & senza imitatione di Poeta, Oratore, ò di qualsivoglia memoria d'antico, e perfetto scrittore, ma solamente con la prattica, & conversatione famigliare de'suoi di casa, à guisa, che solemo far'ancor noi imparando la nostra Italiana Volgare. Onde disse: *Similitèr igitur suspicor* [*ut conferam parva magnis*] *Curionis, & si pupillus relictus est, patrio fuisse instituto, puro sermone assuefactam domum. Et eo magis hoc judico, quod neminem ex iis quidem, qui in aliquo numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tàm rudem. Nullum ille Poetam noverat, nullum legerat Oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat. Quamquam id quidem fuit etiam in aliis, & magnis quidem Oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium*. L'istesso dice di T. Flaminio: *T. Flaminium, qui cum Q. Metello Consul fuit, Pueri vidimus, existimabatur bene Latine loqui, sed literas nesciebat*. Più oltre; che questa lingua Latina fosse propria natia, & commune à tutti, facilmente si può conoscere ancora per le parole dell'istesso Tullio, il quale ci fà fede, che nessuno giamai si recò à maraviglia,

glia, che un Oratore fosse polito nella favella Latina, mà, che, se altrimente havesse parlato, era schernito, e tenuto, non dirò solamente indegno del nome dell'Oratore, mà etiandio indegno d'essere annoverato trà gli huomini. Però nel 3. lib. dell' Oratore così disse: *Nemo unquam Oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident. Neque eum Oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ità dixisset, ut, qui adessent, intelligerent, quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset.* Mà, per far fine hoggimai di recitare l'auttorità, che ci mostrano veramente, che la lingua Latina era natia, propria, & commune à tutti, dirò solamente in confermatione di quanto s'è detto; che'l volgo indifferentemente parlava Latino, conoscendo egli le sottigliezze della lingua, sì come piace à Cicerone dell'istesso Oratore, parlando de'numeri dell'oratione sciolta, ò vogliamo dir prosa, in questa guisa: *Illud autem nequis admiretur, quoniam modò hæc vulgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est vis, incredibilisque naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte, aut ratione, quæ sunt in artibus, & rationibus recta, ac prava dijudicant. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum atque modorum? At in his si paullùm modo offensum est, ut contractione brevius fieret, aut productione longius, Theatra tota reclamant.* Et poco più di sotto: *Verum, ut in versu vulgus, si peccatum est, videt: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed Poetæ non ignoscit, nobis concedit.* Conchiudere si può adunque la lingua Latina essere stata à'Romani peculiare, natia, & commune, sì come chiaramente ci mostrano le ragioni, & l'Auttorità citate. Mà non si niega per questo, che trà'l volgo chi più, e chi meno acconciamente, & correttamente parlasse, ritrovandosi ancora questa differenza, non dirò solamente frà i nostri intorno alla lingua Italiana materna, mà etiandio frà quei Romani Letterati, percioche Celio, & Pacuvio erano scabrosi, e rozi nel dire, come vuol Cicerone nel suo Bruto, mostranda la differenza della politezza de'Latini, così dicendo: *Ætatis illius ista fuit laus, tamquam innocentiæ, sic Latine loquendi, nec omnium tamen: nam illorum æquales Cœlium, & Pacuvium malè locutos videmus. Sed omnes tum ferè, qui nec extrà Urbem hanc vixerant, nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, rectè loquebantur. Sed hanc certè non deteriorem vetustas fecit, & Romæ, & in Græcia.* Il che essendo così, determinatamente si può dire, che la lingua Latina sia stata per gran pezza di tempo senza la Grammatica, cioè senza le leggi Grammaticali. Mà quest'era, quando questa felice, privilegiata, & reverenda favella non era ancora macchiata, e offuscata dalle nuove, & vitiose foggie del parlare de'Barbari. Et questo danno, ò ruina avvenne per la mescolanza de'forastieri, & stranieri, ch'alla giornata concorrevano dentro la famosa Città di Roma, per essere capo del Mondo.

Là onde quei, ch'erano gelosi dell'honor della Patria Romana, & forse di più acuto ingegno, s'imaginarono di dar opportuno rimedio à così fatta ruina col mezo delle loro fatiche, ritrovando le leggi, & l'Osservationi della Grammatica per toglier via le licentiose, & corrotte maniere della favella Latina. Mà quai siano stati gl'inventori di così honorate fatiche, hor'hora lo vedremo, mostrando primieramente gli inventori, delle trè principali, e famose Lingue antiche.

Dell'inventioni de'Caratteri, & de'nomi delle trè principali, & famose lingue antiche.

Essendo le lettere, cioè, i primi elementi, parti [come s'è detto] della Grammatica; giudico essere cosa a proposito, mostrare primieramente i loro inventori, & ragionar poscia de gl' inventori della Grammatica. Et, perche sono state tre le principali, & famose Lingue antiche, cioè, Ebrea, Greca, & Latina: non posso fare, che, parlando della Latina, non ragioni alquanto, almeno per modo d'un passaggio, della Ebrea, & Greca: percioche della comparatione tra la Greca, & la Latina, delle quali n'ho parlato superficialmente, trattando dell'eccellenze di questa; mi riserbo a una migliore occasione ragionarne più a pieno.

L'Idioma Ebraico è stato il primo tra tutte le Lingue, dato da Dio al primo nostro Padre Adamo: percioche, sì come dice S.Girolamo, i nomi, che si leggono nel Genesi dal principio del Mondo fin'alla divisione delle Lingue, tutti sono Ebraici. Con questa Lingua Iddio nella sottoposta Creatura parlò a nostri primi Padri, nel Paradiso: & eglino quivi con la bontà del grand'Iddio, & con l'astuto Diavolo parlavano, & quivi dall' astutia di costui in forma di serpente con lusinghevole parole si lasciarono ingannare. In questo sol Idioma Iddio diede la Legge a Mosè, & non in diverse Lingue, come fece l'Evangelo: per dar segno (sì come piace à Georgio ne' Problemi) che la legge si dava solo al popolo Ebreo, & l'Evangelio a tutte le Genti, overo, come vogliono gli Ebrei, perche quei Caratteri Ebraici figuravano le cose Celesti, & l'Evangelo il fine delle ombre, & figure, realmente, & con effetto ci dona il Cielo. Onde l'Apostolo a Corinti al settimo dice: *Præterit figura hujus mundi.* In quest'istesso Idioma furono ad Adamo posti i nomi alle cose create. Questa istessa Lingua fu data a' spirti Angelici, della quale [come piace a Bartolomeo Sibilla] i Beati, & i Dannati si serviranno dopò il Giudicio universale, se bene [come piace all'istesso, citando anco l'opinione d'Enrico di Assia] i Beati potranno servirsi di tutte le Lingue, non già i Dannati. Più oltre per confermatione di questo dicono Girolamo, & Origine, che s'è fatta isperienza d'un Bambino, il qua-

quale, rinchiuso in una Torre con una Nodrice, a cui fù imposto, che non parlasse; [ma io credo, che fosse mutola] proruppe in questa prima parola, *Lechem*, voce Ebraica, che suona in nostra Lingua, pane: & in un'altra, *Tain*, cioè, vino. Benche Erodoto nel secondo libro vuole, che'l Bambino fosse Trojano, il quale subito nato, & rinchiuso, come s'è detto di sopra, la prima parola, ch'egli formasse, fu, *Artos*, cioè Pane, & *Tuos*, cioè Vino. Ma diciamo pure, che fosse la Lingua Ebraica, la quale essendo stata la prima, sarà anco l'ultima, i nomi de' quali Caratteri sono locati qui sotto: che, cominciando a leggere dalla mano destra, così sono chiamati.

Dalet	*Ghimel*	*Beth*	*Aleph*
Heth	*Zain*	*Vau*	*He*
Lamed	*Caph*	*Jod*	*Teth*
Ain	*Samech*	*Nun*	*Mem*
Res	*Coph*	*Zadi*	*Phe*
		Thau	*Scin*

Cadmo è stato l'Inventore delle lettere Greche; come racconta Plinio nel settimo libro, & quivi pone diverse opinioni, le quali per brevità taceremo. Dice anco, che Cadmo ne trovò sedici, e che Palamede nella Guerra Trojana n'aggiunse quattro altre. Francesco Alunno da Ferrara vuole, che Palamone figliuolo del Re d'Euboja trovò le quattro lettere Greche, che sono nel Latino, th. x. ph. ch. & che Cadmo ritrovasse tutte l'altre. Suida vuole, che sedici ne trovasse, & quelle quattro fossero trovate da Palamede. Frate Ambrosio Calepino, & l'Alunno vogliono, che Cadmo, stando a Cavallo, ritrovasse le lettere Greche, presso un fonte di Beotia, per nome chiamato Ippocrene, qual dopò consacrò egli alle Muse. Da Persio fu chiamato fonte Caballino, perche, ἵππος significa Cavallo; & κρήνη, fonte. Onde poscia i Poeti hanno favoleggiato, questo fonte essere nato dalla percossa del Cavallo Pegaso, & da indi sovranomato. Inventore della Grammatica Greca è stato Omero, secondo che racconta Platone nel Cratilo. I nomi, e' Caratteri Greci sono questi.

Alpha	*Vita*	*Gamma*	*Delta*
α	β	γ	δ
Epsilon	*Zita*	*Ita*	*Thita*
ε	ζ	η	θ
Jota	*Cappa*	*Lambda*	*Mi*
ι	κ	λ	μ
Ni	*Xi*	*Omicron*	*Pi*
ν	ξ	ο	π
Ro	*Sigma*	*Tau*	*Ypsilon*
ρ	σ	τ	υ
Phi	*Chi*	*Psi*	*Omega*
φ	χ	ψ	ω

Nicostrata, Madre d'Evandro, inventrice dell' Istoria, dicesi essere stata inventrice delle lettere Latine, non di tutte, mà di queste: ABCDEFGILMNOPRSTV: L'altre lettere, cioè, HKQXYZ, furono ritrovate dopo lungo tempo. Ne si deve maravigliare alcuno, che altri dicano essere stata Carmente inventrice dell'Abecedario Latino. Perche Nicostrata essendo Poetessa, & Profetessa dedicata à Febo, dal Carme, cioè verso, col quale dava gli Oracoli, fu detta Carmente. Mà hora è pur tempo, che, mostrati gli inventori delle trè Lingue principali, veniamo à scoprire qual sia stato l'inventore dell'Osservationi della Grammatica, & della Retorica.

Degl'Inventori della Grammatica, & della Retorica, & di quei primi Auttori illustri loro.

NEl gran concorso de' forastieri, che arrivavano a Roma, la politezza, & la sincerità della favella Romana, per la mescolanza delle Lingue straniere, cominciò a perdersi a poco a poco. Il che conosciuto, & con gran rammarico considerato, da quei, ch'erano forse di più acuto ingegno: per la gelosia, che essi havevano di questa felice, & gloriosa lingua Latina, si posero, mancata quella perfettione, a dare l'Osservationi intorno alla Grammatica, & alla Latinità, per raffrenare le licentiose, & corrotte maniere della favella Latina; ma non però molte; essendo ella in quei principii di cotal corruttione allontanata poco dalla sua splendidezza, & nettezza. Così avanti la sua perfettione, che ricevè da Cicerone, il principio della Grammatica fu mediocre, per essere all'hora Roma tutta occupata intorno al guerreggiare, come piace a Suetonio Tranquillo, il quale così dice: *Grammatica olim Romæ ne in usu quidem, ne dum in honore ullo, erat, rudi scilicet, ac bellicosa etiam tum Civitate, nec dum magno opere liberalibus disciplinis vacante. Initium quoque ejus mediocre extitit.* Però i principii della Grammatica furono mediocri, & deboli, i quali trattavano delle lettere, & delle sillabe, & d'altre somiglianti osservationi di poca importanza, come vuole Suetonio. Ma, perche prima è stata la Latinità, & la Retorica, che la Grammatica, per tanto prima sia cosa ragionevole brevemente mostrare i primi inventori di quella, & poi di questa. Il primo scrittore tra' Latini, come s'è detto nel principio dell' Osservationi intorno alla imitatione della lingua Latina, fù Livio Andronico. Corace, e Tisia Siciliani (peroche quella Natione, come piace al Cavalcante, è acuta d'ingegno, & molto contentiosa per natura) furono i primi, che composero, & scrissero i precetti della Retorica artificiale, percioche tutti indifferentemente, ma chi più, e chi meno, hanno la Naturale, come vuol'Aristotele, così dicendo: *Rhetorica respondet Dialecticæ. Ambæ enim de ejusmodi quibusdam rebus sunt, quæ communes aliquo modo sunt omnium ad cognoscendum, nec ullius scientiæ definitæ. Itaque omnes utriusque aliquo modo participes sunt. Siqui-*

quidem omnes quodam modo, & exquirere, ac quæstionem tueri, ac defendere, atque accusare conantur. Et quel che segue. Il primo, ch'insegnasse l'arte della Retorica Latina in Roma, fù L. Plotio Gallo, ò Francese, di Leone per patria, Retore nobilissimo, il quale fiorì in Roma ne' tempi di Cicerone. Da lui esso Tullio, & Q. Fratello impararono le Lettere Latine, com'egli testifica nell'Oratore, & così afferma il nostro F. Ambrosio Calepino, che costui fosse il primo, ch'insegnasse la Retorica in Roma, ne fa fede S. Girolamo nelle Croniche d'Eusebio, & Varrone, & Nonio Marcello ne fanno mentione in quel Verbo, *Bubulcito*. Ma Suetonio, parlando di questo Plotio, così dice nel libro de' Retori, citando una certa Pistola di Cicerone à Titinio: *Equidem memoriâ teneo Pueris nobis primum Latinè docere cœpisse L. Plotium quendam: ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum Auctoritate, qui existimabant Græcis exercitationibus ali meliùs ingenia posse*. Il che è confermato da Carlo Sigonio ne' fragmenti di Cicerone, & da Andrea Patricio. Asconio Pediano vuole, che Cicerone imparasse Retorica da Marco Calpurnio Pisone, condotto sotto la di cui disciplina dal Padre. Di questo Pisone l'istesso Cicerone ne fa mentione nel suo Bruto, chiamandolo acuto, e diligente nel riprendere le parole sovente coleroso; & alle volte faceto. Egli essendo in gioventù assai fiorito, cominciò poi a perdere il credito. Però dice Gio: Battista Pio sopra le Pistole ad Attico; parlando di questo Pisone: *Quantum detraxit de studio tantum amisit de gloria*. Ne sò, s'io debba credere, che Cicerone dishonestamente imparasse l'eloquenza, come vuol Sallustio, suo nimico, in quella invettiva contro lui, così dicendo: *An istam immoderatam tuam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidicisti? Itaque minimè mirandum est, quòd eam flagitio se venditas, quam turpissimè parasti*. Non penso ne credo, che sia così, essendo Tullio honoratamente lodato sempre dall'istesso Sallustio nella congiura di Catilina. Ma ben credo, che questa invettiva sia inventione altrui, per essercitarsi nel dir male. Sia dunque come si vogli, basta a noi per hora conchiudere con l'opinione de' più, che'l primo Retore in Roma fu Plotio. Fu poi L. Otacilio Pilito; il quale insegnò Retorica a Gneo Pompeo Magno: Epidio insegnò a M. Antonio, & Augusto; Sesto Clodio amico di Marc'Antonio, & imitatore dello stile di Fulvia sua sorella; seguì poi C. Albutio Silo, L. Cestio Pio, M. Porcio Padrone, Q. Curtio Rufo, L. Valerio Primano, Virgilio Flavo, L. Statio Ursolo, P. Clodio Quirinale, Marc'Antonio Liberale, Sesto Giulio Gabiniano, M. Fabio Quintiliano, & Giulio Tirone. Hor tutti costoro sono stati Retori famosi in Roma anticamente. Ne parlo de gli Oratori famosi, cioè, L. Crasso, Ortentio, Antonio, Scevola, & altri huomini illustri celebrati da Cicerone, nell' Oratore, & Bruto, perche costoro, & altri somiglianti non fecero professione di dare i precetti, e l'osservationi dell'arte Retorica, essendo differente la professione de gli Oratori, & de' Retori. È ben vero, ch'un'istesso può fare l'una, & l'altra professione, come fece Cicerone, il quale ridusse l'Arte al colmo di perfettione: & fu miracoloso, & quasi divino nel dire.

Si come adunque la Latinità, & l'Arte Retorica hebbero principio mediocre, & debole, rispetto alla perfettione ricevuta poi; così l'Arte di Grammatica, il cui inventore fù Crato Mallote, Coetaneo d'Aristofane Grammatico, & eguale ad Aristarco di fama, & di valore, di natione Greco, come piace à Gellio nel 2. lib. delle notti al 25. c. così dicendo: *Duo Græci Grammatici illustres, Aristarchus, & Crates*. Questo Crate, come piace a Suida, fù chiaro ne' tempi di Tolomeo Filometore. Fu cognominato Critico, overo Omerico, per haver'egli commentato Omero. Costui, come dice Tranquillo, fu il primo, che portò lo studio della Grammatica in Roma, insegnando. Onde così dice: *Primus, quantum opinamur, studium Grammaticæ in Urbem intulit Crates Mallotes, Aristarchi æqualis, qui missus ad Senatum ab Attalo Rege inter secundum, ac tertium Bellum Punicum sub ipsam Ennii mortem, cum in Regione Palatii prolapsus in cloacæ foramen crus fregisset, per omne legationis simul, & valetudinis tempus plurimas aκροάσεις, subindè fecit, assidueque disseruit, ac nostris exemplo fuit ad imitandum*. Così dice Tranquillo. La onde per queste parole si può conoscere, quanti anni avanti Cicerone si trovasse la Grammatica. Perche Eusebio nelle Croniche fa fede, che Ennio poeta morì ne' settant'anni in circa, di podagra; nella centesima quinquagesima terza Olimpiade. Attalo morì l'anno secondo della centesima, & sessagesima seconda Olimpiade. Et Cicerone nacque nell'anno terzo della centesima, & sessagesima ottava Olimpiade; Cartagine poi fu distrutta nella terza guerra Punica l'anno terzo pure della centesima, & sessagesima ottava. Olimpiade è lo spatio di cinque anni, così chiamato da' Greci, da' Latini Lustro, & quest'è opinion commune. Ma Frate Ambrosio Calepino, citando l'opinione dell'interprete di Licofrone Poeta, dice, che si piglia ancora per lo spatio di cinquanta mesi: il che non piace. Essendo adunque così, come dice Eusebio; la Grammatica fu primieramente insegnata da Crate Mallote in Roma, come vuol Tranquillo, avanti Cicerone, anni 70. Et questo calculo è quasi conforme all' opinione di Frate Giacomo nelle sue Croniche, & all'Auttore dell'Epitome. Seguirono poi molti altri, i quali tacerò per brevità. Dopò molti seguì Marc' Antonio Gnifo, nato nobile, & Gentil'huomo di Francia, da fanciullo fatto schiavo, dal suo Nutritore fatto libero, insegnò Retorica in Roma, e Poesia in Casa di Giulio Cesare ancor putto. Alla cui Schola dicono, esse-

che spesse volte andato Cicerone essendo Pretore, & altri chiari, & grand'huomini, come vuol Tranquillo. Fù anco Atejo Filologo, amico di Sallustio, dopò la di cui morte, si fece amico d'Asinio Pollione, il quale, per essere nimico di Sallustio, lo lacerò crudelmente, biasmandolo dell'oscurità dello scrivere, & dell'audacia, & licentia del favellare metaforico, non accorgendosi questo Pollione del suo scrivere rozo, & incolto, ancorche accorto, & copioso nell'inventioni, come vuol Quintiliano. Seguì poscia Curtio Nicia, amico di Pompeo, & anco di Cicerone, per quanto si può conoscere nel nono libro della decima Epist. Fam., & in una certa pistola ad Attico Leneo inimico di Sallustio secondo Tranquillo, il quale così dice: *Lenaeus Sallustium Historicum acerbissimâ satyrâ laceravit, Lastaurum, & Lurconem, & Nebulonem, Popinonemque appellans, & vita, scriptisque monstruosum, praetereà Priscorum, Catonisque verborum in eruditissimum Furem*. Q. Cecilio, a cui scrive Cicerone. Egli fu il primo, che disputasse all'improviso, e che leggesse Virgilio, & gli altri Poeti novelli. Verrio Flacco Maestro de' Nipoti d'Augusto. C. Giulio Igino famigliarissimo d'Ovidio. C. Melisso donato a Mecenate, a cui poi fu grato. Marullo Lettor publico in Roma, & della Lingua Latina Censore severissimo, il quale, havendo ripreso una volta Tiberio del parlare, affermando Atejo Capitone, che quello era Latino, & se non fosse, sarebbe senza dubbio per l'avvenire stato, o adesso: Rispose: non dice il vero Capitone, perche tu puoi ben Cesare concedere la Città a gli huomini, ma non le parole. Et per far fine, fu anco ne tempi di Tiberio, & Claudio Imperadori un certo Palemone Grammatico Vicentino mastro di Persio, come piace a Pietro Crinito nella sua vita, huomo poi di tanta arroganza, che chiamava M. Varrone, Porco; & andava dicendo, che con lui erano nate le Lettere, & con lui dovevano morire. Egli fù nel vero eccellentissimo in questa lingua Latina, & pronto nel poetare all'improviso, degno in vero di quella Città di Vicenza, quanto a questa parte, non essendo ella solita di produrre se non acuti, & dotti ingegni: ma troppo sciocco, & arrogante, presumendosi tanto, & chiamando un Padre dell'eloquenza, Varrone, con un nome così ingiusto, & dishonesto, come piace a Tranquillo, dicendo: *Poemata faciebat ex tempore, scripsit ex variis, nec vulgaribus metris, sed arrogantiâ fuit tantâ, ut M. Varronem, Porcum appellaret, secum, & natas, & morituras Literas jactaret*. Questi, & altri quasi infiniti Grammatici si sono ritrovati avanti l'età corrotta, & guasta della favella Latina: i cui scritti intorno all'Osservationi Grammaticali crescevano, secondo che la Lingua polita, e tersa tutta via mancava. Perche, facendo quasi tutto'l Mondo congiura contra i Romani, & crescendo tuttavia la fierezza, & la rabbia de' Barbari, per la venuta de' Goti, & de' Longobardi, & altri distruggitori della bella Italia intorno à gli anni 500. del nascimento del figliuolo d'Iddio, onde questa honorata favella pervenne quasi all'ultimo suo fine; fù mandata a sacco, a fiamme, e a fuoco la Regina del Mondo, di maniera tale, che quasi le spinse il nome, & le sporcò miseramente la felice lingua Latina abbrucciando senza un riguardo al Mondo, le copiose Librarie, colme de' dotti, & leggiadri scritti. Laonde, smarrita, anzi perduta (per così dire) la favella Latina, non è maraviglia, se i più intendenti intorno a così fatto essercitio, gelosi della gloria d'una tanta favella, diedero riparo al suo crollato, e quassato, & quasi distrutto Imperio con più copiose norme, e precetti, che non fecero quei primi Grammatici: perche così richiedeva il bisogno. Gli amatori adunque di questa privilegiata Lingua, vedendola ridotta a così misero partito, sporcata da' Barbari, & privata quasi del suo Imperio, si sforzarono di ritornarla al suo pristino stato co' scritti loro; chi con lo scrivere Istorie, chi col trasportare i scritti Grechi in Latino, e chi con lo scrivere Orationi, & Poesie.

Molti sono stati, che di così fare si sono ingegnati, per liberar questa già felice, & miracolosa favella Latina dall' ingiurie, & dalla tirannide de' Barbari, a guisa di quel secondo Marte, il più illustre, & di maggior fama di quanti erano all'età sua, altri Romani, Furio Camillo. Il quale, oltra l'altre sue imprese, degne di gloria, cacciò d'Italia i Galli, i Barbari, che, presa la Città di Roma, havevano assediato il Campidoglio, & fece la Patria libera. Molti furono in vero, & sono hoggidì, che s'affaticano d'imitare il valoroso Camillo per liberare la Regina delle lingue dalle brutture, e restituirla alla di pria candidezza, & nettezza, della quale l'ornò, & l'arrichì il Padre dell'eloquenza, Cicerone. Nel che fare non fu meno accorto, & avveduto, ch'egli si fosse all'hora in liberar la Patria della congiura de' Barbari, ma non v'è chi l'habbia a fatto a fatto liberata, tolta via, e svelta l'abbracciante gramegna delle sconcie, & lorde foggie del favellare. Ma pur tuttavia si cerca sbarbare le nocevoli herbe, & i maligni cespugli da' già felici Campi Latini. Per tanto, chiunque le renderà vittoriosamente il Campidoglio, cioè la perfettione della sua liberatione, essendo ancora assediato dalla fierezza de' Barbari, hor questi in buona fè si harà imitato il secondo Marte, Camillo. Questi riporterà i vittoriosi Trofei, & le gloriose Insegne nella Patria Romana, liberandola dal misero, & crudel assedio de' nimici. La virtù di costui fia vie più eccellente, più rara di tutti gli altri, i quali sono a guisa di quei, che essendo in Campidoglio, in Ardea, & fra i Veii, senza Camillo non potevano essere salvi. Percioche lo scrivere Istorie, e l'habitare tra i Veii; Il trasportare il Greco, è lo starsene in Ardea, Il comporre l'Orationi, le Pistole, & le Poesie, & altre cose somiglianti, è difendere il Campidoglio, il Castello, la Rocca. E' cosa diffi-

difficilissima in vero, far quello, che fece Camillo, maggiore (al mio giudicio) di tutti gli altri Imperadori, & un secondo Edificatore di Roma. Troppo grand'impresa è questa. Però diciamo col Mantovano Omerico; *Hoc opus, hic labor*. Questa impresa in vero è troppo grande a un solo. Più adunque insieme affatichiamci, & ciascuno per se stesso, a fine che molti al meno facciamo quello, che un solo per se stesso fece. Ma varie sono le strade, varii sentieri, varii calli, & varie porte, per rientrare felicemente una volta nella Patria Romana, & piantare il vittorioso Stendardo della Regina delle lingue in Campidoglio. Chi adunque col Tradurre, col Commentare, col far'Istorie; Chi col far l'Orationi, Pistole, & Poesie; Chi con le Regole, e co' precetti dell'Ortografia, della Grammatica, & della Retorica; Chi con le scielte locutioni, fioretti, o Osservationi, & con altre cose somiglianti, ogn'uno si sforzi rimettere in Sedia la Regina, e Imperadrice Romana, rendendole lo Scettro, & la Corona. Ne, per ripigliare l'Imperio di questa Imperadrice, dobbiamo proporci avanti gli occhi Romolo primo edificatore di Roma, a guisa di cui è stato Livio Andronico primo edificatore della lingua Romana. Ma il secondo, cioè Camillo, alla di cui somiglianza fu Cicerone, non solo ristoratore della lingua, ma quasi (mi sia lecito dir così) un secondo edificatore. Hor costui debbiamo mirare, costui imitare, & costui seguire in tutto, & per tutto co' Rivali del tempo suo, & nostr o. Di così fare mi sforz'io con l'Osservationi della lingua Latina, del comporre le Pistole Latine, & coll'isspositione de' luoghi occolti di questa favella: Non ch'io speri di sodisfare, non essendo questo gran peso da mie spalle; ma per eccitare quei, che più sanno. Percioche, vedendo essi entrare animosamente a dar l'assalto un nuouo, & inesperto soldatuccio, o vero Neottolemo disarmato tra i professori di questa favella Romana, tenere non si potranno di non darmi soccorso, e ajuto; & così, come tanti Camilli, o Ciceroni, ripiglieranno hoggimai l'Imperio della sconsolata Imperadrice, lingua Latina. Laonde con questo proposito, havend'io dato un saggio al meglio, che ho potuto, per il breve tempo, & per la prattica, che ne ho, intorno alla imitatione di questa honorata favella; non mi vergognerò seguire la incominciata impresa, accostandomi a dare l'Osservationi intorno alle regole del comporre le Pistole Latine.

EPISTOLA,

Che cosa sia, & a che fine sia ritrovata.

EPistola è detta dal Greco ἀπὸ τοῦ ἐπιστέλλειν, che non significa altro nella nostra Lingua volgare, che mandare, & ella è detta messaggiera overo ambasciatrice, perche ci serve a guisa d'una messaggiera, o ambasciatrice, per far sapere a gli amici, che si ritrovassero lontani, de' bisogni, che a noi, o loro appartenessero, & a questo fine è stata ritrovata, come vuol S. Girolamo, seguitando l'opinione di Cic. nel secondo lib. delle sue Pistole. Famigliari, nella quarta pistola, scrivendo à Curione, così: *Epistolarum genera multa esse non ignoras, sed unum illud certissimum, cujus caussa inventares ipsa est, ut certiores faceremus absentes, siquid esset, quod eos scire, aut nostra, aut ipsorum interesset*. Laonde da alcuni meritevolmente fù chiamata fedele interprete, o isspositrice de' concetti nostri.

Più oltre la Pistola volgarmente si chiama Lettera, & appresso i Latini non s'usa, se non nel numero del più, cioè, *Litteræ Litterarum*, & quel che segue. Quando poi la si trova usata nel numero del meno all'hora si piglia, non per la Pistola, ma per un'elemento solo, e letterina dell'Alfabeto, o Abecedario, overo almeno per una polisetta, & versetto, o parolina, così credo che s'intenda quel detto di Cic. scrivendo a Cajo Casso nel lib. 15. Epist. 16. *Puto te jam suppudere, cum hæc te tertia jam Epistola ante oppressit, quam tu schedulam, aut litteram*, cioè: parmi (diss'egli) esser certo, che ti sentirai al cuore alcuna favilla di vergogna, veggendoti sopraprese da questa terza pistola, senza havermi scritto un polizino, o pure una parolina, o letterina, & altrove disse l'istesso Cicerone: *Nullam litteram scripsi*, cioè, niente scrissi. Molti altri essempi si possono addurre a questo proposito, ma tutti haveranno questo senso, ne mai si piglieranno per lo senso della Pistola. È ben vero che appresso i Poeti *Littera*, nel numero del meno, si suol pigliare, secondo la licenza Poetica, per la Pistola: come si legge appresso Ovidio nella 3. Pistola: *Quam legis a rapta Briseide littera venit*. Ma presso gli Oratori, e prosatori tutti, e buoni auttori, in questo senso non si troverà giamai.

Dell'uso differente di questa voce, Epistola, & dell'altra voce, Litteræ Litterarum, *co' suoi pronomi numerali.*

NON mi par cosa fuori di proposito, di dare uno avvertimento qui per conoscere l'uso differente di queste due voci, *Epistola, & litteræ*, percioche questo avvertimento si raccoglie dalle auttorità de' buoni scrittori Latini. Per quanto adunque s'è potuto vedere, & osservare, questa voce, *Litteræ*, si suol'usare con questi pronomi in questa maniera, *Accepi abs te unas litteras, binas litteras, ternas vel trinas litteras, quaternas, quinas, senas, septenas, octonas vel octenas, novenas, denas: quarum unis, vel alteris respondebo, non alteri*, ne bene si direbbe: *Accepi unam litteram, duas litteras, tres litteras, quatuor litteras, quinque litteras, sex litteras, septem, octo, novem, vel decem litteras*. Dall'altra banda poi, secondo molti, non starebbe bene dir così: *Accepi binas Epistolas, ternas, quaternas, vel quinas*, con gli altri

altri seguenti co' quali si usa questa voce, *litterae*, ma così dire si deve, cioè: *Accepi unam Epistolam, duas Epistolas, tres, quatuor, quinque, sex, septem, octo, novem, & decem Epistolas, quarum uni, vel alteri respondebo, non unis, vel alteris*. Questo è l'uso frequente de' buoni Auttori intorno a queste due particelle. Chi poi di questa, e di quella voce desidera servirsi sopra'l numero del dieci, può ricorrere a Lorenzo Valla nel terzo lib. delle Eleganze al 5. e al 6. cap. ove chiaramente vedrassi quello, che intorno a ciò dire si debba. L'auttorità, & gli essempi, che fanno a proposito di questo avvertimento, si possono vedere per dentro a queste Eleganze, o Frasi del dire, ch'habbiamo scelte, e poste in questo libretto, il che si può trovar per via della tavola facilmente à questa voce: *Epistola*, o *Littera*: & quivi vedrassi, che questo avvertimento non è punto lontano dalla Osservatione, ne dall'uso de' buoni Grammatici, quali sono, Servio, Prisciano, Sipontino, Valla, & Aldo il vecchio, huomini in questa professione dottissimi, & altri simili. Ma si deve avvertire, che questi nomi numerali, *Bina*, *Terna*, *Quaterna*, & altri somiglianti; si sogliono dar'anco presso i buoni Auttori nel numero del più, alle cose (per dir così) doppie, e gemine: come sarebbe dire: *Duo Consules, duo oculi, duae aures, duae manus*. Et anco questo s'osserva ne' nomi, che non hanno il numero del meno, come sono questi: *Bina moenia, binae aedes, ternae nuptiae*, & altri simili. Contra quegli altri precetti posti di sopra fanno difficoltà l'auttorità d'alcuni huomini segnalati: fra' quali è il Prencipe della Latinità, nel Bruto, così dicendo: *Nonne cernimus vix singulis aetatibus binos Oratores laudabiles constitisse*. Et nell'Oratore: *Nec ullum est dicendi aut melius, aut fortius binis, aut ternis ferire verbis, nonnunquam singulis*. Quintiliano similmente nel lib. 9. nella Institutione Oratoria, così dice: *Cum constent quatuor pedes binis, octo ternis, spondeum longis duabus, pyrrichium, quem alii periambum vocant, brevibus*. Et poco dopo: *Ex iis vero, qui ternas syllabas habent*. Plinio Cecilio ancora nel sesto lib. a Calfurnia così scrive: *Quo impensius rogo, ut timori meo quotidie singulis, vel etiam binis Epistolis consulas*. Et nell'istesso libro ad Arriano: *Binas, vel singulas clepsydras*. Per non essere più lungo, farò qui fine di mostrare l'auttorità, che fanno contra i precetti posti di sopra. Ma emmi piaciuto citare queste poche, per far vedere, che non si peccherebbe, se si dicesse: *Binas, ternas, duas, & tres epistolas*. Benche questi due modi sono più usitati, & quei due primi manco in uso. Anzi (se non m'inganno) Cicerone, quando ha voluto usare il numero del più, s'è servito più tosto di questa voce, *Epistola*, che di quest'altra, *Litterae*. Et per avventura non più di tre volte ha detto, *Binas, vel trinas, Literas accepi*. Ma bene spesso solea dire, *Duas, vel tres Epistolas accepi*. Il che si vede nel libro 14. delle pistole Famigliari, scrivendo Terentia a Tullia, e a Cicerone, & nel 9. 14. & 15. scrivendo ad Attico. Ne occorre dir'altro, percioche il buon Linceo chiaramente, e più copiosamente lo potrà vedere. Dirò ben questo, che, senza differenza, per dir la mia opinione, si potrà dire, *Duae, aut binae Epistolae*, ma non, *Binae, & duae Litterae*: perche questo modo di parlare non si trova presso i buoni scrittori, ma quello si bene, & spesso. Si che, per conchiudere, & per dare una regola determinata, si deve sapere, che i Nomi, i quali hanno solo il numero del più, ricevono sempre questi nomi numerabili, cioè, *Bina, terna, quaterna*, & altri simili, ne altrimente. Quei poi, ch'hanno l'un, & l'altro numero indifferentemente ricevono questi; *Bina, duo, terna, & tria*, & altri somiglianti.

Delle cinque parti della Pistola.

Della Salutatione.

La Pistola, facendo l'officio del messaggiere, a cui si conviene salutar la persona, alla qual'è mandato, deve a somiglianza sua in nome nostro salutar quel tale, al quale si scrive. Et quest'è la prima parte, che suol ricevere la Pistola, percioche cinque sono le parti più principali, cioè: *Salutatio, Exordium, Narratio, Conclusio*, & *Inscriptio*. Ne queste s'osservano alle volte, specialmente quando si scrive per burla, & per spasso quel che viene in bocca. Alle volte poi non solo queste s'osservano, ma anco le sei parti, che ricerca un' Oratore, cioè, *Exordium, Narratio, Divisio, Confirmatio, & Confutatio, & Conclusio*. Il che si deve osservare all'hora, quando si scrive di cose d'importanza, o a' Imperadori, o a' Re, o a' Prencipi, o a Città; ricercandosi anco all'hora altro stile, & altro artificio, come più a pieno diremo a' suoi luoghi; La salutatione adunque, per tornare al primo nostro intento, è la prima parte della Pistola, la quale variamente s'osserva. I Greci dicono: *Bene Agere optamus*: Alcuni de' nostri dicono. *Felicitatem optamus*. Ma più usitatamente si direbbe. *Salutem dicimus, vel precamur*, ponendosi però nel Dativo la persona, a cui si scrive. Altri sogliono dire nella prima entrata della Pistole: *Salve, vel Vale*. Overo si suol chiamare la persona, a cui si scrive, col nome Carissimo, Clarissimo, o d'altri modi d'accarezzare, o d'honorare, o col nome proprio, o cognome, o dignità nel caso Vocativo, come spesso suol fare il Mannuccio Paolo. Usasi la salutatione nella Pistola, per eccitar' ad ascoltar l'animo di colui, al quale scrivemo; & anco questo si suol fare per honorarlo. Due cose nella salutatione s'osservano; cioè, che colui, che scrive, primieramente ponghi il suo nome proprio, e dipoi il nome suo di dignità, o d'officio, overo il cognome della casata o d'altro, nello Retto. Secondariamente si deve porre il nome di colui, al quale vien scritto, e di poi il nome di dignità, o di officio, overo il cognome nel caso Dativo, o

tutti insieme in questa guisa: *M, T, Cic, Imperator Appio Pulchro censori, Sal. Plurimam D.* & questo è il vero uso osservato sempre nelle Pistole Famigliari di Cicerone. Ne mai altramente si vede usato questo modo di salutatione, Percioche scrivendo Cic. a Lentulo Vice console dice così: *M, T, Cic. saluta App. Viceconf. M, T, Cic. P. Lentulo Proconsuli S. P. D.* overò così: *P. Vatinius Imperator S. D. M. Ciceroni suo*, Qui si deve avvertire, che si trovano quattro specie di nomi proprj, cioè: *Pranomen, Agnomen, & Cognomen*.

Il nome è, *ut, Cato, & Cesar*. Il prenome sempre si pone avanti il nome a differenza d'altri, che havessero lo istesso nome: *ut M. Cato, C. Cesar*. Il cognome si pone dopo'l nome, & questo s'acquista per qualche impresa, per qualche caso, & accidente occorso: *ut Scipio Africanus*, Essendo egli Romano, ma chiamato poi Africano, per haver fatto impresa dell' Africa: *Alexander Magnus, Pompejus Magnus*, così chiamati per i gran fatti loro occorsi.

Lo agnome è titolo di sangue, o casata: *Porcius*. Et questo anco si pone dopo'l nome. Alle volte si ritrovano posti insieme il Prenome, il Nome, e'l Cognome, dicendosi così: *M. Tull. Cic. P. Virg. Maro. P. Ovid. Naso*. Benche Marone veramente non si può dir cognome, per esser' il padre di Virg. & Nasone il Padre d'Ovidio. Ma, perche hoggidì non si suol porre, se non il nome, e'l cognome, e'l nome di dignità, o d'officio: lascieremo questo da banda, e terrassi l'ordine detto di sopra: percioche alcuni sogliono porre nel primo luogo il Nome proprio, o di dignità, o d'officio, e'l cognome di colui, al quale si scrive; nell' ultimo luogo poi pongono il nome di colui, che scrive: per cagione d'honorar colui, al quale vien scritto, ne questo mi dispiace. Altri poi pongono il nome di colui, a cui si scrive, nell' Accusativo, sopra la Pistola in vece di soprascritto, & dopò la data dell' Epistola, sogliono porre questi modi di dire: *Tui amantissimus, Tuæ D. addictissimus*, & altri simili. Ma questi modi s'usano più nelle dedicatorie, che altrove, Sopra di ciò osservar si può Paolo Manutio, per seguir l'uso moderno.

Dell' Essordio, & Iscrittione.

L'Essordio (quando il bisogno lo richiede) usasi, fatta la salutatione, & brevemente colui, a cui vien scritto, si fa attento, docile, & benevolo, ma perche di tutto questo a pieno se ne ragiona presso l'Auttore nel primo libro ad Erennio, per tanto non dirò altro intorno a questa parte. Dirò ben questo: che, si come s'usa nelle lettere volgari cominciare in questa forma: Amico carissimo, Signor honorando, Illustriss. & Reverendiss. Signore, & in altri somiglianti modi, così nelle Pistole Latine s'usa hora, cioè: chiamar quel tale col nome proprio, o cognome co' suoi epitetti convenienti, & simili a' soprascritti, ma brevissimi, come fa Cic. & Paolo Mannuccio, molte volte. Il che può servire per la salutatione, come habbiamo detto.

Della Narratione.

Fatto l'Essordio, brevemente, & con ordine si racconta il nostro bisogno, e tutto quello, che noi vogliamo, che si faccia, o che sia stato fatto secondo le diversità delle occorrenze delle materie, percioche le sorti dell' Epistole sono diverse, come al luogo suo diremo copiosamente: ma sopra al tutto la narratione fra l'altre condicioni deve essere succinta, & chiara, come vuol l'Auttore, nel lib. primo scrivendo ad Erennio. Ne si dee credere per questo, come dice Plinio scrivendo a Cornelio, che la Pistola sia lunga, abbracciando molte cose in se, & molte materie, ma quando minutamente si scrive ogni cosa.

Della Conchiusione.

LA Conchiusione (come dice l'Auttore ad Erennio) è un' artificioso termine di tutto'l nostro ragionamento. La Conchiusione ancora può essere considerata in tre cose, cioè quanto alla persona, quanto al luogo, & quanto al tempo.

Quanto alla persona; che noi, facendo il fine, dichiamo: *Vale. Cura ut valeas. Valetudinem tuam cura diligenter. Fac, ut valeas. Valetudini tuæ incumbe. Da operam, ut valeas. Vale, & me ama. Vale, diuque vivas. Sis felix, nostrique memor. Vale, militiæ decus, literarum ornamentum. Me commendatum suscipe*. Et altri somiglianti modi: A questo verbo, *Vale*, si suol'aggiongere lo Avverbio, dicendosi, *Bene vale*. Perche alle volte ha cattivo senso: come disse Teren. *Valeant, qui inter nos dissid. quæ*. Solemo alle volte dire, come disse Cic. *Vale, & salve*; cioè sta sano, & allegro; percioche questo verbo, *Valeo*, solamente si pone nel fine della Pistola, o nel partire solo si usa. Il verbo, *Salve*, si suol porre, & nel principio della Pistola, & nel fine, solemo ancoalle volte farci raccommandare a qualche nostro amico, o da parte di qualch'uno raccommandare altri amici, in questa guisa: Da mia parte saluterai Pietro: *Meo nomine, vel meis verbis Petro salutem plurimam, dicito*. Overo così: *Petrum salvere a me jubeto. Petrum meo nomine salutabis. Cæsari salutem meis verbis annuncia. Cæsarem queso ne graveris meo nomine salutare*. Il mio Cicerone ti saluta. *Salvebis a Cicerone meo. Meus Cic. te salutat. Te salvere jubet. Tibi plurim. sal. d. vel nunc*. Questi, & altri somiglianti modi si usano nel far salutare, o nel raccommandare, qualch' uno.

Quanto al luogo, dovemo dir così: *Datum Romæ*. Overo: *Datæ*. Se si dice, *Datum*, s'intende, *Epistolium*. Se si dice, *Datæ*, s'intende questa particella, *Literæ*, & in questo luogo il verbo, *Do, das*, significa scrivere, o mandar lettere: *ut Dare literas ad ali-*

aliquem, scrivere ad alcuno. Il nome del luogo se è della prima, e della seconda declinatione, si porrà nel caso Genitivo: *ut Romæ, Brundisii, Perusii, Patavii, Anconæ, Corcyræ*, cioè in Roma, in Brandizzo, o Brindisi, in Perugia, in Padova, in Ancona, in Corfù. Se si dicesse, di Roma, di Brandizzo, di Perugia, di Padova, di Ancona, o di Corfù, all'hora si porrano nel settimo caso, dicendo: *Roma, Brundisio, Perusio, Patavio, Ancona, & Corcyra*. E però Cic. ha detto nell'uno, & nell' altro modo, perche, quando questi nomi si pomgono nel Genitivo, significano stato nel luogo: quando poi stanno nel settimo caso, importano moto di luogo: se i nomi de' luoghi saranno della terza declinatione, overo si declineranno solamente nel numero del più, all'hora si porranno nel settimo caso, cioè in Vinegia, in Cartagine, in Siena, in Pisa. *Venetiis, Carthagine, Senis, Pisis*, Et, se bene Cicerone nel fine del 14. lib. delle Pist. Famigliari diede la prepositione a un nome proprio di luogo, cioè, a Venusia, patria d'Oratio presso Puglia, dicendo, *De Venusio*, Io non per questo direi, che s'havesse a usare, essendo questo poco in uso. Ma la prepositione si deve dare a' nomi composti, come sarebbe a dire: *Ex Recea contracta; ex Sancta Victoria*. Overo con la prepositione, In. Si da ancora la prepositione a' nomi appellativi, *ex Urbe, in Urbe, ex Ædibus, in Ædibus, apud Divum Petrum, vel apud Divi Petri, scilicèt, Ædes*. Nomi di Territorii: *Ex Formiano, in Formiano*, A' nomi di Provincie: *Ex Piceno, in Piceno, Ex Umbria, in Umbria*. A' nomi de' Regioni: *ex Italia, in Italia*.

Quanto al tempo, si suol porre il giorno, del mese, e dell'anno, nel quale fù scritta, o mandata la lettera; & ogni mese si divide in Calende, None, & Idi. Le Calende sono dette dalla voce Greca, *καλεῖν*, che significa chiamare, percioche nel primo dì di qualsivoglia mese, chiamato il popolo tutto, e specialmente i Contadini chiamati alla Città, si faceva sapere a tutti; quanti giorni erano dalle Calende alle None. Le None sono così dette, perche sempre dal giorno delle None fino a gl' Idi sono detti da verbo, *Divido*. Perche il giorno de gl' Idi divide il mese per mezo. Gennajo, Febrajo, Aprile, Giugno, Agosto, Settembre, Novembre, & Decembre, hanno quattro None. Marzo, Maggio, Luglio, e Ottobre ne hanno sei. Tutti i mesi hanno otto Idi. Tutto lo restante del mese si chiama per Calende, pigliando però il nome del mese seguente, Il primo giorno del mese si dice: *Calendis*, nel settimo caso. Se il mese ha sei None, il secondo giorno si dice; *Sexto Nonas*: poi si dice, *Quinto, Quarto, Tertio, Nonas*; il penultimo delle None si dice: *Pridie Nonas*, l'ultimo si dice *Nonis*: se il mese ha quattro None: il secondo giorno del mese, si dice, *Quarto Nonas*, e poi, *Tertio*: il penultimo, *Pridie Nonas*: l'ultimo, *Nonis*. Finite le None, si dice: *Octavo idus*, & poi; *Septimo, Sexto, Quinto, Quarto, Tertio, Pridie Idus*. Ultimamente si dice, *Idibus*. Finiti gl'Idi, si contano i giorni, che restano dagl'Idi, fino a l'ultimo giorno del mese: e sopra quelli se ne aggiunge uno. Talche, se sono sedici, se ne aggiungerà uno, e dirassi così, *Decimo septimo Calendas*, poi, *Sextodecimo Calendas, Quintodecimo Calendas*, e così calando di mano in mano il numero, il penultimo giorno del mese dirassi, *Tertio Calendas*. L'ultimo, *Pridie Calendas*, il primo giorno del mese seguente si dice, *Calendis*. E così si segue sempre. Ma, per conservare più facilmente la Regola data per sapere il numero delle None, Idi, & Calende; mi par dover notare qui sotto questi pochi versi, i quali agevolmente si mandano, e si ritengono alla memoria.

Sex Nonas, Majus, October, Julius, & Mars,
Quatuor at reliqui, tenet Idus quilibet octo.
Inde dies reliquos omnes dic esse Calendas.
Nomen sortiri debent a Mense sequenti.
Junius, Aprilis, septemque novemque tricenos.
Unum addas reliquis, viginti Februus octo.

Qui si deve avvertire, e notare, che *Sexto, Quinto, Quarto, Tertio, Nonas, vel Idus*, s'intende così: cioè: *Sexto nonas, idest sexto die antè nonas. Octavo idus idest octavo die antè idus. Decimonono Calen. vel Decimooctavo idest Decimonono, vel Decimooctavo die antè Calendas. Pridiè nonas, idus, vel Calendas idest Priori die antè nonas, idus, vel Calendas*. Si dice ancora, *Pridiè nonarum, iduum, vel Calendarum. Pridiè illius diei, vel Postridie illius diei*. Di questo ne parla a pieno Lorenzo Valla, nel 2. lib. delle Eleganze, al cap. 33. Dicesi ancora, *ad nonas, ad Idus, ad Calendas*, & questo modo di dire significava tempo indeterminato, cioè intorno alle None, a gli Idi, & Calende. Raccontandosi il giorno delle None, de gl'Idi, o delle Calende, si pone anco il nome del mese nel Genitivo, o nell' Accusativo, concordando con l'Accusativo: *Nonas, Idus, Calendas* cioè, *Quarto nonas, vel Idus. Calendas Januarii, vel Januarias. Februarii, vel Februarias. Martii, vel Martias. Aprilis, vel Aprileis. Maii, vel Majas. Junii, vel Junias. Julii, vel Julias, seù Quintilis, vel Quintileis. Augusti, vel Augustas, seu Sextilis, vel Sextileis. Septembris, vel Septembrias. Octobris, vel Octobrias. Novembris, vel Novembrias. Decembris, vel Decembrias*. Il mese di Luglio si chiama Quintile, e Agosto, Sestile, per essere quello il quinto, e questo il sesto, cominciandosi a noverare da Marzo fino a Decembre, che è il decimo mese secondo l'antico costume de' Romani. Qui s'avvertisce ancora, che dopò gl'Idi cominciando a noverare i giorni per Calende, non si nomina più il mese presente, ma si piglia il nome del mese seguente, come bene havemo accennato di sopra. Qui si deve avvertire ancora, che, notato il mese e'l giorno suo per None, Idi, & Calende, lasciando l'uso d'alcuni, che pongono, in far questo, il numero della settimana, delle Ferie, o de' Pianeti; si suol porre il millesimo notando gli Anni scorsi della Incarnatione

del N. S. Salvatore, & Redentore in quà. Onde così dir si suole, *Anno Incarnationis Domini, millesimo, quingentesimo, septuagesimo sexto*. Overo; *A Partu Virginis, A Verbo Incarnato, A salute Mundi, MDLXXVI.* & altri somiglianti modi. Si può dir'ancora: *Sesqui millesimo LXXVI*, cioè mille, & cinquecento settantasei, percioche questa voce Latina, *Sesqui millesimo*, significa mille, & la metà di più. Ne altro si suol porre dopò questo: facendosi la salutatione nel principio, come s'è detto. Alcuni poi, per seguir l'uso, che ora s'osserva nelle Lettere volgari, sogliono locare dopo il millesimo queste sottoscrittioni. *Tui Amantissimus, Tuæ Dom., Tuæ Excel. Addictiss.* & altre sottoscrittioni somiglianti: & questo basti. Ma, accioche più agevolmente ciascheduno si possa servire del Nonæ, Idi, e Calende, non volendosi occupare intorno alla Regola già data, o pure non havendola ancora molto bene in prattica; Ho pensato porre questa Tavola, della quale ogni uno commodamente se ne potrà servire.

TAVOLA COMMODISSIMA

A trovare le None, gl'Idi, e le Calende di ciaschedun Mese.

1	*Calendis.*	*Calendis.*	1	*Calendis.*	*Calendis.*
2	*Sexto Nonas.*	*Quarto Nonas.*	2	*Quarto Nonas.*	*Quarto Nonas.*
3	*Quinto Nonas.*	*Tertio Nonas.*	3	*Tertio Nonas.*	*Tertio Nonas.*
4	*Quarto Nonas.*	*Pridie Nonas.*	4	*Pridie Nonas.*	*Pridie Nonas.*
5	*Tertio Nonas.*	*Nonis.*	5	*Nonis.*	*Nonis.*
6	*Pridie Nonas.*	*Octavo Idus.*	6	*Octavo Idus.*	*Octavo Idus.*
7	*Nonis.*	*Septimo Idus.*	7	*Septimo Idus.*	*Septimo Idus.*
8	*Octavo Idus.*	*Sexto Idus.*	8	*Sexto Idus.*	*Sexto Idus.*
9	*Septimo Idus.*	*Quinto Idus.*	9	*Quinto Idus.*	*Quinto Idus.*
10	*Sexto Idus.*	*Quarto Idus.*	10	*Quarto Idus.*	*Quarto Idus.*
11	*Quinto Idus.*	*Tertio Idus.*	11	*Tertio Idus.*	*Tertio Idus.*
12	*Quarto Idus.*	*Pridie Idus.*	12	*Pridie Idus.*	*Pridie Idus.*
13	*Tertio Idus.*	*Idibus.*	13	*Idibus.*	*Idibus.*
14	*Pridie Idus.*	*Decimonono Calendas.*	14	*Decimooctavo Calend.*	*Decimosexto Calend.*
15	*Idibus.*	*Decimooctavo Calend.*	15	*DecimoseptimoCalend.*	*Quintodecimo Calend.*
16	*DecimoseptimoCalend.*	*DecimoseptimoCalend.*	16	*Decimosexto Calendas.*	*QuartodecimoCalend.*
17	*Sextodecimo Calendas.*	*Decimosexto Calendas.*	17	*Quintodecimo Calend.*	*Tertiodecimo Calend.*
18	*Quintodecimo Calend.*	*Quintodecimo Calend.*	18	*Quartodecimo Calend.*	*Duodecimo Calendas.*
19	*Decimoquarto Calend.*	*Quartodecima Calend.*	19	*TertiodecimoCalendas.*	*Undecimo Calendas.*
20	*TertiodecimoCalendas.*	*TertiodecimoCalendas.*	20	*Duodecimo Calendas.*	*Decimo Calendas.*
21	*Duodecimo Calendas.*	*Duodecimo Calendas.*	21	*Undecimo Calendas.*	*Nono Calendas.*
22	*Undecimo Calendas.*	*Undecimo Calendas.*	22	*Decimo Calendas.*	*Octavo Calendas.*
23	*Duodecimo Calendas.*	*Decimo Calendas.*	23	*Nono Calendas.*	*Septimo Calendas.*
24	*Nono Calendas.*	*Nono Calendas.*	24	*Octavo Calendas.*	*Sexto Calendas.*
25	*Octavo Calendas.*	*Octavo Calendas.*	25	*Septimo Calendas.*	*Quinto Calendas.*
26	*Septimo Calendas.*	*Septimo Calendas.*	26	*Sexto Calendas.*	*Quarto Calendas.*
27	*Sexto Calendas.*	*Sexto Calendas.*	27	*Quinto Calendas.*	*Tertio Calendas.*
28	*Quinto Calendas.*	*Quinto Calendas.*	28	*Quarto Calendas.*	*Pridie Calendas.*
29	*Quarto Calendas.*	*Quarto Calendas.*	29	*Tertio Calendas.*	
30	*Tertio Calendas.*	*Tertio Calendas.*	30	*Pridie Calendas.*	
31	*Pridie Calendas.*	*Pridie Calendas.*			
	31. *Martius. Julius. Majus. October.*	31. *Januarius. December. Augustus.*		30. *Aprilis. September. Junius. November.*	28. *Februarius.*

Della soprascrittione, o Mansione della Epistola.

La soprascrittione deve essere considerata in due cose; e quanto alla persona, alla quale si scrive, & quanto al luogo, ove si manda la lettera.

Quanto alla persona, a cui si scrive, dico, che primieramente si pone il nome di officio, o dignità col suo conveniente epitteto avanti, e poi il nome proprio: e tutte queste voci si possono porre, o nel Dativo, o nell'Acusativo, con la sua prepositione, come sarebbe a dire: *Santissimo Divi Petri successori, Gregorio XIII. Pont. Max.* overo così: *Ad Santissimum Divi Petri successorem Gregorium XIII. Pont. Max.* Se la soprascrittione si fa nel caso Dativo, vi s'intende questo verbo: *Dentur literæ*. Se si fa nell'acusativo, vi s'intende questo verbo, *Deferantur, idest, Literæ dentur Pontifici, vel literæ deferantur ad Pontificem*, & l'un' e l'altro modo

do è ben detto, & usitato, come si può vedere nelle Pistole di Cic. & anco di M. Paolo Mannuccio.

Quanto al luogo, ove si drizzano, e si mandano le lettere; dico, che primieramente si suol porre il nome del luogo universale, cioè di Città, Terra, Castello, o Villa, e poi il meno universale, o più particolare de' sopradetti luoghi, & ambedue si possono porre nell' Accusativo; il nome di Città, Terra, Castello, ò Villa senza prepositione; l'altro mediante la prepositione, *Ad*, in questa guisa: *Romam, Ad Divi Petri Ædes. Ad Divi Augustini Ædes. Venetias, Ad Divi Marci Ædes. Ad Divi Stephani Ædes*, & dicendosi così, vi s'intende il verbo, *Deferantur, idest, Literæ*, che significa moto a luogo. Si può anco dire tacendosi l'Accusativo del nome Appellativo, che è, *Ædes*; ponendosi la prepositione, *Ad*, col Genitivo così: *Romam, Ad Divi Petri, Ad Divi Augustini. Venetias, Ad Divi Marci, Ad Divi Stephani*, & è modo di parlare elegante, & usitato. Si può anco dire in un' altra maniera, ponendosi il nome proprio di luogo, cioè di Città, Terra, Castello, o Villa nel Genitivo, se sarà della prima, o seconda declinatione, & l'Appellativo con la prepositione, & all'hora vi s'intende il verbo, *Dentur, idest, Literæ*, che significa Stato nel luogo, e dirassi così: *Romæ, In Divi Petri, Ædibus*. Overo, *Romæ in Divi Petri*. Tacendosi la particella, *Ædibus*.

Se'l nome proprio di luogo non sarà della prima, o seconda declinatione, ma della terza, overo si declinerà solamente nel numero del più; All'hora porrassi il nome proprio di luogo nel settimo caso senza prepositione così, *Venetiis, In Divi Marci, vel Divi Stephani Ædibus*.

Se'l nome proprio di luogo fosse composto; All'hora riceverebbe la prepositione, e si direbbe così: *Ad Roccam contractam, in Divæ Mariæ Ædibus*. Overo, *in Rocca contracta, in Divæ Mariæ*, ne altramente si deve dire. Si può anco porre nel primo luogo il nome proprio col suo Epitteto avanti, secondo lo stato, e conditione sua, ponendosi poi appresso il cognome della casata, dalla banda di suo padre solo, overo di Padre, e madre insieme, & ultimamente il nome dell'officio, o dignità, come fece M. Paolo Mannuccio, scrivendo al Prencipe di Massa, e di Carrara, Alberigo Cibò Malaspina, dedicandogli quel suo libro delle Pistole Famigliari Latine: il quale così disse: *Ad Illustriss. Albericum Cibò, Malaspinam, Massæ, & Carrariæ Principem*. Ma qui si deve avvertire, che'l nome della casata alle volte è indeclinabile, come è questo Cibò, & alle volte declinabile, ma però poco lontano dal suo volgare, & tal volta niente, come per questi due, Cibò, & Malaspina, si può giudicare. Disse anco scrivendo a Pio IV. de' Medici: *Ad Pium IV. Medicem Pont. Max.* declinandosi, *Medices, cis*. Scrivendo all'Ecc. Sig. Giacomo Buoncompagno, disse: *Illustr, & Excell, Iuveni Iacobo Boncompagno*, Aldo, il Giovane, scrivendo al medesimo, disse: *Ad Illustrissimum, atque Excellentissimum, D. Iacobum Boncompagnum S, R, E, Gen, Gubern*, Nella sottoscrittione disse poi: *Illustrissimæ atque Excellentissimæ D. Tuæ, Addictissimus, Aldus Mannuccius, P, F, A, N.* Chiunque adunque sia, che seguiti questi due Lumi Mannucciani, potrà sicuramente caminare senza incespare. Da questi modi sopradetti, e da altri, come sarebbe a dire, *Bonamicus, Bonsignorus*, & altri simili; ciascheduno pigliando essempio, si può facilmente governare ne gli altri Titoli, & nomi di Casate, tirandoli al Latino con destrezza, & secondo l'uso commune, al quale totalmente bisogna applicarsi, specialmente ne' soprascritti, nel modo di honorare, & riverire; percioche hoggidì l'adulatione, portataci di là dal mare, è talmente cresciuta, & venuta al colmo, che, rifiutando il mondo essere sottoposto alle Regole, e Leggi di questa, & di quella favella, per sodisfare alle orecchie sensuali, e per acquistare la gratia loro; ha introdotto un nuovo modo di parlare, e nuove voci; come si può vedere di quel goffo uso d'hoggidì, che è: Vostra Signoria, Vostra Eccellenza, Vostra Maestà, & altre somiglianti, i quai modi, come bene con efficacissime ragioni mostra M. Claudio Tolomei nella prima Lettera del Terzo libro, scrivendo a M. Annibal Caro; sono contro la ragione, contra la bellezza delle scritture; non usati da Dante, non dal Boccacio, non da Giovan Villani, ne da gli altri buoni Auttori della lingua Toscana: & io vi giuro per mia fè, che, quando son sforzato scrivere secondo quest' uso corrotto, sciocco, e confuso, parmi ritrovare intricato in mezo d'un Laberinto, e, come quivi fosse un Minotauro, non altramente cerco ritrarmene quanto più presto posso, seguitando questo nuovo modo di parlare a mio mal grado: & la cagion'è questa; perche questo scrivere, mi rende il mio concetto tutto confuso, dubioso, e oscuro. Hor questa istessa adulatione nella lingua Latina hà introdotta nuova Frase di dire, nuovi titoli, e nuove voci, ma Barbare, percioche presso Cicerone si fa mentione tante volte d'Imperadori, de' Re, & d'altri Potentati; ne si veggono tante sorti di Titoli, & Epitteti, ma vengono chiamati così semplicemente co' suoi nomi propri, cognomi, e co' nomi d'officio, o di dignità. Ma hoggidì, mercè dell'adulatione, & ambitione, oltra la gran quantità de gli Epitteti, usano ancora alcuno di dire: *Dominatio vestra, Reverentia vestra, Magnificentia vestra*, & altri somiglianti modi di ragionare, molto lontani nel vero dalla candidezza, purità, e nettezza del favellare Latino de' buoni Scrittori, e Dicitori: non solamente del tempo di Cic. ma della età nostra ancora. In vece di tutto questo nuovo e corrotto parlare, si deve usare o il nome proprio, o di dignità, o di officio co' suoi Epitteti nel grado del primitivo, e non già mai nel derivativo.

Per

Per ritornare adunque al proposito nostro, dico, che, se bene alcuni Epitteti, i quali si danno hoggidì per honorare, e riverire, non sono secondo la politezza, & norma Latina; nondimeno dovemo seguire l'uso, il quale è un' altra legge, percioche questa voce Latina, *Reverendissimus*, è molto Barbara, come è anco questa: *Observandiss. Colendiss.* non essendo mai costume, che dal participio in, *dus*, si formi il grado superlativo: è ben vero, che il Participio in *ans*, overo in *ens*, diventando nome, egli forma lo superlativo; ma non giamai il Participio in *dus*. Onde si come non si dice; *Amandissimus*, ne anco, *Venerandissimus*: così non si dovrebbe dire: *Reverendissimus*, essendo egli formato dal participio, *Reverendus*, il quale nasce dal Verbo, *Revereor, ris*, & altro non significa, *Reverendus*, che, *dignus Revereri, vel Reverentiâ*: come *Amandus, idest dignus amari, vel amore. Venerandus, idest, dignus venerari, vel veneratione*: & si come si dice, *Amantissimus, & Venerantissimus*, così anco si dice: *Reverentissimus*, ma è quello, che fa honore, & non quello, che riceve l'honore, o chi è degno d'honore. Questa voce adunque, *Reverendissimus*, ancorche sia Barbara, & contra la regola Latina, nondimeno ne' soprascritti la dovemo usare, per esser hoggimai fatta quasi Latina per il lungo uso de' Moderni, in vece di questa voce, *Reverendissimus*, si potrebbe dire Latinamente, *Reverentissimus, & Observantissimus*. Overo, *Admodum Reverendus, Inprimis Observandus*; Overo, *Multâ Reverentiâ, vel Observatione dignus*. Ma quei due primi non ritengono più il senso di pria, & a questo modo quelle due voci si convengono a quei, che fanno honore, & non a gli honorati. Ma pure, quando così si dicesse, appresso 'l volgo, e l'uso corrotto, & barbaro, parrebbe a quella persona, a cui si scrive così, che si fosse sminuito in gran parte l'honore, & la dignità, che in se ritiene. Si che conchiudo, che in questo, & in tutto lo restante de' soprascritti si debba servare l'uso introdotto, per non essere tenuto mal creato nello scrivere, e poco accorto. Si suol dire ancora ne' soprascritti, scrivendosi a' Prelati: *Reverendissimo Domino, Domino Cardinali N.* ma per dentro alle Pistole, overo Orationi, non si concede questo abuso, se bene volgarmente si dice: M. Pietro, e Signor Antonio. Latinamente non si direbbe col nome proprio: *Dominus Petrus, &c.* ma bene con altri Epitteti si può mostrare questo segno di riverentia, & di honore. Per conchiuder' adunque, dico, che ne' soprascritti si deve seguir l'uso d'alcune cose, ancorche sia corrotto, e contro le regole, e politezze del dire. Ma, accioche più agevolmente ciascheduno si possa servire de' varii soprascritti, secondo la diversità de' stati, e condicioni de gli huomini; ho pensato porre qui sotto una Tavola di molte sorti de soprascritti per commodità d'ogniuno, e secondo questi essempj ciascheduno si potrà regolare, e governare intorno a così fatto modo di scrivere, secondo le varie, & diverse occorrenze.

TAVOLA

De' Soprascritti Latini, molto utile, e necessaria.

Al Papa.

MAximo Christiani Orbis Pontifici Sanctissimo Domino nostro Gregorio XIII. Pontifici Maximo, Summo Sacerdoti. Patri Clementissimo. Sanctissimo Divi Petri successori. Summo Romanorum Pontifici. Reverentiâ, omnique observatione dignissimo Papæ, Antistique Romanorum Maximo. Sanctissimo Christi in Terris Vicario. Summo, Vigilantissimoque Christiani Gregis Pastoris. N. N.

A un Cardinale sacro titolato.

Illustriss. ac Reverendiss. D. D. Egidio tituli S. Matthæi, S. R. Eccl. Presbytero Cardinali. Illustriss. ac Reverendiss. D. D. N. S. S. R. Eccl. Episcopo, vel Archiepiscopo N. Cardinali. Illustriss. vel Ampliss. ac Reverendiss. S. R. Eccl. N. aut Diacono Cardinali.

A un Cardinale nato Prencipe, non essendo sacro.

Illustriss Principi, ac Reverendiss. & Domino Nostro Sacrosanctæ Romanæ Eccl. Cardinali.

A un Patriarca Arcivescovo, o Vescovo, nato Nobile.

Illustriss. ac Reverendiss. D. D. S. R. Eccl. N. Patriarchæ Archiepiscopo, Archipræsuli, Episcopo, & Antistiti. N.

A' Patriarchi, Arcivescovi, Vescovi ordinarj.

Illustriss. ac Reverendiss. in Christo Patri, & D. D. S. R. Eccl. N. N. N.

A un Generale di Religione.

Reverendiss. atque Ampliss. Patri. Præsuli, aut Pastori, M. Taddæo Perusino, Universi Ordinis Erem. S. Augustini Generali Vigilantiss.

A un Vescovo Legato del Papa in Venetia.

Illustri, ac Reverendiss. Episcopo N. & Pontificis S. R. Eccl. apud Venetam Remp. Oratori. Illustri, ac Reverendiss. in Christo Patri, & D. D. S. R. Eccl. Episcopo. N. & Divi Petri success. apud Remp. Legato.

A un' Abbate Protonotario, Arciprete, & ad altri Prelati minori.

Admodum Reverendo, imprimis Reverendo in Christo Patri, Abbati Apostolicæ Sedis, Protonotario, Archidiacono, Archipresbytero D. suo colendiss. ac observandiss. Religiosiss. Viro Ecc. Magno, Ecc. Curato, Canonico, vel Priori.

A un Religioso Dottore, o Predicatore.

Admodum Reverendo, in primis Reverend. P. & divinarum literarum interpreti, Doctoratus insignibus ornato, Laurea decorato, sacrarum literarum, sacræ Paginæ, sacræ Theologiæ, Magistro Doctori, Pro-

Professori eximio, ac celeberrimo P.F. N.N. Admodum Reverendo P. F. N. N. Verbi Dei concionatori eximio, ac celeberrimo. Scientia vel Arte concionandi bene docto, non non mediocriter erudito, vel instructo.

A un Religioso licentito al Dottorato.

Reverendo P. F. N. N. politioribus, interioribus, remotioribus, ac reconditis literis ornato. Doctori designato, Doctura dignifs. Merita Laurea decorando.

A un Religioso gradato di Studio.

Venerando P. Fr. N.N. literis non mediocriter, non leviter, non vulgariter, erudito. Reconditis, exquisitis, singularibus, vel egregiis literis imbuto, & in palestra literaria exercitatissimo.

A un Religioso Studente, non gradato.

Venerabili P. F. N. N. Musarum amico, bonarum disciplinarum sectatori, cupidissimo ingenio, perpolito, ac perspicaci. Veterano Palladis militi, vel Tironi Palladis ingenioso.

A un Imperadore.

Invictissimo Romanorum Imperatori, semper Augusto, N. sacræ Cæsareæ Majestatis, & semper Augustæ.

A un Re.

Invictifs. Romanorum Regi, Invictifs. & Christianifs. Francorum Regi. N. N. Invictifs. & Serenifs. Hispaniarum Regi. N.N. Henrico Tertio Galliæ, ac Poloniæ Regi Christianifs. ac Felicifs.

A un Duca di Republica.

Serenissimo, ac Excellentifs. Illustrissimoque Inclytæ Reipublicæ Ven. Principi, vel Duci.

A un Duca.

Serenifs. Allobrogum Principi. Ferrariæ, vel Urbini Illustrifs. ac Excellentifs. Duci. N. N.

A un Consigliere, e Ambasciatore di Re di Francia in Venetia, o Secretario.

Christianissimi Regis Consiliario, vel a Consilio, ejusdemque apud Venetam Remp. Oratori, vel Legato. Excellentifs. N. N.N. Christianifs. Regis à Secretis Viro Excellentissimo. N. N.

A un Vice Re.

Illustrissimo, ac Excellentifs. N.N. apud Gentes N. Proregi.

A un Marchese.

Illustrissimo vel Potentissimo. N. N. Marchioni, vel Demarcho N. N.

A un Conte di casata Illustre.

Admodum Illustri, vel Nobili Viro. N. N. Comiti N. observand.

A un Conte, o Barone ordinario.

Illustri, Generoso, Inclyto, vel præstantifs. Viro, N. N. Comiti, Heroi, vel Baroni. N. N.

A un Cavaliere.

Magnanimo, Aurato, vel Strenuo Viro. N. N. Equiti observand.

A un Gentil' Huomo, o Cittadino.

Magnifico Viro, Clarissimo Viro, Ornatissimo civi, optimo, sagaci, & integerrimo Viro; N. N. observand. vel honorando.

A un Dottor di Legge.

Jurisconsulto eximio, spectatifs. excellentifs. consultifs. Doctori egregio juris Pontificii, sacrarum legum, aut juris utriusque Doctori celeberrimo, ac observando.

A un Medico.

Prudenti, ac erudito Philosophiæ, artisque Medicæ interpreti, Doctori Philosophiæ peritifs. medica scientia, medendi arte, medicis literis bene docto, Gnaro medicinę, ac observan.

A un Poeta.

Musarum Alumno, Lauro insigni, Hedera decorato, Apollonis interpreti ornatifs. Poetæ, vel Vati egregio, Poeticę artis scienti in primis, gnaro, vel perito. Musarum decori insigni, ac observando.

A un Oratore.

Disertissimo, facundifs. eloquentifs. Oratori. Artium Magistro acutifs. bonarum artium interpreti doctifs. ac observando.

A un Mastro di Grammatica.

Artis Grammaticæ, vel Latinæ linguæ perito, vel gnaro, & Ludi literarii magistro, moderatori, Rectori, vel juventutis institutori optimo, diligentifs. & probifs. vel mira tradendi doctrinam dexteritate insigni, humanarum literarum peritissimo, & Gymnasiarchæ prudentifs.

A un Podestà, o Rettore di Città, o Giudice.

Vigilantifs. Urbis N. Præfecto, Prætori, Diligenti admodum Civitatis moderatori, Rectori. Incorruptifs. juris administratori, integerrimo legum interpreti. Inviolabili justitiæ præsidi. Fori totius splendori. Acquifs. Judici, ac observando.

A un Mercante.

Magnifico, & Laudato admodum negotiatori. Mercuriali Viro probifs. Mercatori integerrimo. N. N. honorando.

Avertimento.

QUI si deve avvertire, che le Pistole Latine, non mandandosi a quei, che non hanno la lingua Latina; per tanto qui faremo fine intorno a soprascritti Latini. Ma, occorrendo scrivere Latinamente ad altre persone, che havessero altre dignità, & offici, si potranno formare i soprascritti a somiglianza di questi posti di sopra, secondo i loro stati, e titoli. Le Donne possono essere chiamate, honestissime, essempio, & ornamento di pudicitia, e di castità. Il che agevolmente si potrà fare, servendosi d'una Tavola volgare molto copiosa de' soprascritti d'ogni sorte, de' stati, e condicioni, posta nel fine, e servendosi anco dello stile, che si osserva in questa nostra Latina: & sopra al tutto nel dare i Titoli, e gli Epitteti s'osserverà l'usanza di quel luogo, ove si mandano lettere, perchę le usanze sono diverse intorno a Titoli, & Epitteti: perchę peraventura si daranno secondo l'uso Titoli maggiori, che da me posti qui non sono.

Delle

Delle varie, & diverse sorti di Pistole.

SE bene da Mario Filelfo, huomo di rara eloquenza, & eccellentissima prattica intorno à questo negocio, le sorti dell'epistole sono ridotte al numero d'ottanta, & da altri al numero maggiore, e minore di questo: Nondimeno direi (rimettendomi però à miglior giuditio) che numero determinato, & certo non si può dare; perche, si come l'occorrenze delle materie, sono quasi (per dir così) infinite, così sono le sorti delle Pistole. Per tanto, non potendosi esse ridurre à un determinato numero, Cicerone scrivendo à Curione nel secondo lib. delle Pistole Famegliari, nella 4. Pistola. disse: come tu sai, varie sorti di lettere si costumano, mà la principale è quella, per la quale fu introdotta la commodità dello scrivere, per dare avviso à gli amici, che si trovassero lontani; de'bisogni, che à noi, ò loro appartenessero. Lettere di questa sorte, io mi rendo certo, che tu non aspetti da me. Due sorti ancora di Lettere si trovano, le quali mi piacciono molto: una famigliare, e faceta: l'altra severa, e grave. Così disse Cicerone. Laonde conchiudendo il suo ragionamento, dimostra essere varie sorti di Pistole, mà non però nel numero determinato, e certo: si come si può vedere dalle materie diverse occorse nelle Pistole di Cicerone, di Paolo Mannuccio, del Filelfo, e d'altri. Mà con tutto questo ci sforzeremo poco più di sottoporre il nome d'alcune sorti d'Epistole, che più sogliono occorrer'alla giornata; riducendole à trè capi principali.

De' trè capi principali, da' quali nascono tutte le sorti d'Epistole.

TRè sono i generi, ò capi principali, da' quali derivano tutte le sorti dell'Epistole. Uno de'quali è chiamato Dimostrativo, il quale consiste, come dice Cicerone nel lodare, ò vituperare alcuna cosa: Le parti adunque di questo genere, sono lode, & biasimo. L'altro genere si chiama Deliberativo, il quale consiste nel consigliare; le cui parti sono suasione, e dissuasione; perche, persuadendosi una cosa si dissuade il suo contrario. Il terzo genere, chiamato Giudiciale, consiste nelle controversie, le cui parti sono accuse, & difensioni: perche, accusando uno, si difende l'altro. Tutte le sorti adunque dell'Epistole ò sono nel genere Dimostrativo, ò Deliberativo, ò Giudiciale. Mà tutte diversamente sono chiamate, secondo le diverse materie, che si raccolgono in esse. Percioche, se s'accusa, la Pistola è chiamata Accusatoria: se si da consolatione, si chiama Consolatoria; se s'essorta, Confortatoria; se si fa congratulatione, Gratulatoria; se si loda, Laudatoria: se si raccomanda, Commendatoria; se si biasma, Biasmatoria; se si burla, Giocosa; se si ringratia, Ringratiatoria; se si domanda, Petitoria; se si scusa, Scusatoria. E così tutte sono intitolate, secondo le materie, che in esse si conchiudono; le quali materie possono essere (per così dire) quasi infinite. Si che le Pistole sotto numero determinato, non si possono raccogliere. Pur non hò voluto mancare di locar quì queste poche, dividendole secondo i trè Capi principali.

TAVOLA DELLE PISTOLE

Nel genere dimostrativo.

SI deve avvertire, che, se bene tutte quasi l'epistole di Cicerone siano miste, le quali sogliono participare di varie sorti di Pistole, cioè di laudatorie, petitorie, narratorie, ò d'altre: nondimeno porremo quì sotto il nome loro, non che tutta la epistola sia ò laudatoria, ò narratoria, ò petitoria, ò altra, mà perche haverà per dentro qualche parte di laudatoria, ò narratoria, ò petitoria, e tal volta sarà tutta ò narratoria, ò laudatoria, e va discorrendo.

Laudatoria.

Nel lib. 9. ep. 6. *Caninius noster*. Nel lib. 12. ep. 16. *Si vales bene est*. Nel lib. 16. ep. 16. *De Tirone, mi Marce*.

Biasmatoria.

Non bisognerà in questa sorte di lettera raccontare le pistole imitabili, per essere pur troppo il Mondo corrotto, e guasto, & pronto al dir male, il che è contro la professione Christiana, e quando à così fatto modo di scrivere fossemo sforzati, nol dovressimo usare, se non nel riprendere i vitii per zelo di verità, affine che'l nostro dire risultasse in utilità, e beneficio di quella persona, in cui biasmassimo i vitii, overo d'altri.

Giocosa, & faceta.

Nel lib. 1. ep. 10. *Cur enim tibi*, nel lib. 2. ep. 9. Nella quale Cicerone par che passi i termini della sua riputatione, il quale, tassando un certo concorrente di Celio, hebbe ardimento dire. Mentre, che mi fo besse di lui, mi son quasi trasformato in lui: *Dum illum video, penè sum factus ille*. Nel lib. 7. ep. 7. *Ego te commendare*, ep. 10. ep. 12. ep. 13. ep. 14. ep. 15. ep. 16. nel lib. 7. ep. 38. nel lib. 8. ep. 7. nel lib. 9. ep. 10. 16. 18. 19. 20. 21. 23. 24. 25. 26. nel lib. 12. ep. 21. nel lib. 15. ep. 16.

Narratoria, e nonciatoria.

Nel lib. 10. ep. 8. ep. 21. nel lib. 12. ep. 24. nel lib. 14. ep. 15. ep. 19. nel lib. 16. ep. 12. 13. & 14. È differente narratoria, dalla nonciatoria, perche la narratoria avisa distintamente in luogo, la nonciatoria sommariamente.

Gratulatoria.

Nel lib. 2. ep. 7. ep. 9. nel lib. 3. ep. 11. ep. 12. nel lib. 6. ep. 12. ep. 15. nel lib. 8. ep. 13. nel lib. 9. ep. 12. 14. nel lib. 12. ep. 20. nel lib. 15. ep. 5. 7. 8. 9. 12.

Risposte.

Nel lib. 4. ep. 14. nel lib. 15. ep. 6.

Ringratiatoria.

Nel lib. 10. ep. 11. 20. nel lib. 15. ep. 11. nel lib. 13. *ad Att.* ep. *Et si libenter*.

Rispo-

Risposta.
Nel lib. 2. ep. 18. nel lib. 10. ep. 19.

Tavola delle Pistole nel genere Deliberativo.

La Pistola Laudatoria può essere del genere dimostrativo, in quanto che, raccommandando uno, bisogna lodarlo: nondimeno, perche il fine è il persuadere; per tanto la chiameremo del genere deliberativo dal suo fine, & anco del dimostrativo dalle sue parti; & non è inconveniente, che si come la pistola è molte volte di più specie, così anco sia di più generi.

Raccommandatoria.
Nel lib. 1. ep. 3. nel lib. 2. ep. 6. ep. 14. nel lib. 3. ep. 1. nel lib. 6. ep. 9. nel lib. 7. ep. 5. ep. 22. nel lib. 9. ep. 13. nel lib. 11. ep. 4. 5. 16. 17. 22. nel lib. 12. ep. 6. 21. 27. 29. Nel lib. 13. tutte, ove si vede la gran varietà del dire intorno al raccommandare.

Risposta.
Nel lib. 5. ep. 12. nel lib. 15. ep. 14.

Petitoria.
Nel lib. 3. ep. 2. 3. nel lib. 5. ep. 4. 9. 13. nel lib. 6. ep. 16. nel lib. 11. ep. 2. 4. nel lib. 15. ep. 4. 7. 10. 13. 29. nel lib. 16. ep. 6.

Risposta.
Nel lib. 5. ep. 10. nel lib. 7. ep. 20. nel lib. 12. ep. 7.

Monitoria.
Nel lib. 4. ep. 15. nel lib. 6. ep. 21. nel lib. 8. ep. 6. nel lib. 10. ep. 3. nel lib. 14. ep. 18.

Risposta.
Nel lib. 7. ep. 36. nel lib. 10. ep. 4. 7.

Consolatoria.
Nel lib. 4. ep. 3. 5. 13. nel lib. 5. ep. 14. 16. 17. 18. nel lib. 6. ep. 1. 2. 3. 4. 5. 10. 13. 14. 22. nel lib. 7. ep. 3.

Risposta.
Nel lib. 4. ep. 6. nel lib. 5. ep. 13.

Essortatoria.
Nel lib. 2. ep. 18. nel lib. 4. ep. 1. 7. 8. 9. 10. nel lib. 5. ep. 19. 21. nel lib. 6. ep. 8. 12. nel lib. 7. ep. 6. 9. 11. 32. nel lib. 8. ep. 16. nel lib. 10. ep. 3. 5. 10. 12. 14. 16. 27. nel lib. 11. ep. 5. 7. 9. 12. 15. 20. 23. nel lib. 12. ep. 6. 10. 24. nel lib. 16. ep. 25.

Risposta.
Nel lib. 4. ep. 11.

Sconfortatoria.
Nel lib. 5. ep. 14. nel lib. 6. ep. 19. 23. nel lib. 7. ep. 21. nel lib. 8. ep. 5. nel lib. 10. ep. 6. 25. 26. nel lib. 15. ep. 5.

Commessiva.
Nel lib. 16. ep. 24.

Disputatoria.
Nel lib. 7. ep. 23. nel lib. 9. ep. 4. 22.

Tavola delle Pistole nel Genere Giudiciale.

Accusatoria.
Nel lib. 2. ep. 10. nel lib. 3. ep. 6. nel lib. 5. ep. 3. nel lib. 8. ep. 15. nel lib. 16. ep. 26.

Iscusatoria.
Nel lib. 2. ep. 1. nel lib. 3. ep. 7. nel lib. 5. ep. 2. 20. nel lib. 6. ep. 7. 28. nel lib. 9. ep. 5. nel lib. 10. ep. 2. 35. nel lib. 11. ep. 2. 27. 28. nel lib. 12. ep. 18. nel lib. 14. ep. 17.

Risposta.
Nel lib. 4. ep. 4.

Lamentatoria.
Nel lib. 8. ep. 12.

Colerica.
Nel lib. 5. ep. 1. nel lib. 12. ep. 3. ep. 23.

Risposta.
Nel lib. 11. ep. 3.

Calamitosa.
Nel lib. 14. ep. 1. ep. 2. ep. 3.

Mista.
Se bene tutte quasi le Pistole di Cicerone sono miste, le quali trattano di diverse materie, appartenenti à diverse sorti di lettere, nondimeno mi par dover porre qui sotto alcune poche, le quali sono più miste delle altre, & bastino queste poche, per non copiare tutte quelle, che hà fatto Cicerone.

Nel lib. 10. ep. 14. nel lib. 11. ep. 15. nel lib. 12. ep. 31. nel lib. 14. ep. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 12. nel lib. 15. ep. 1. 2. 3. 18.

DELLO STILE

Delle Pistole, & d'alcuni Avvertimenti intorno à certi Capi communi.

LO stile dello scrivere le Pistole deve essere facile, chiaro, e polito, non affettato, ne troppo sontuoso, & elegante, tessuto di parole non nove, è oscure; mà di voci usitate, cotidiane, trite, & Latine, il quale stile da Cicerone nel lib. del perfetto Oratore è chiamato diligente negligenza. La frase adunque delle Pistole deve essere simile à quello ragionamento, che trà noi famigliarmente solemo fare à bocca, pur che sia schifata la licenza d'alcuni goffi, i quali, volendo parlar Latino, si servono delle voci Volgari, in vece delle Latine. Della propria frase appartenente alle lettere furono lodate le Pistole di Augusto da Aulo Gellio nel lib. 15. cap. 7. chiamandola eleganza non affettata, pomposa, ò stiracchiata, mà facile, semplice, & chiara. Però ben disse Seneca, scrivendo à Lucilio, nell'ep. 40. *Minus tibi accuratas à me epistolas mitti frustra quereris. Quis enim accurate loquitur; nisi qui vult putide loqui? Qualis sermo meus esset; si una sederemus, aut ambularemus, illaboratus, & facilis, tales volo esse epistolas meas.* La gloria certo delle Pistole è, che pajano essere scritte à penna corrente, non affettate, ò sontuose. Quando poi siano altramente, dimostrano una certa diligenza fanciullesca. Si come ancora Cicerone intorno allo scrivere le cose filosofiche disse: *Eleganter philosophari, puerile est.* Laonde, considerando lo stile della Pistola, e scrivendo à Peto, nel lib. 9. ep. 21. gli disse: Che ti pajo nelle Pistole? non ti pajo di ragionare con teco con parole plebeje. Et più di sotto disse: L'Epistole soglionsi comporre con parole, che giornalmente si usano. E' ben vero, che si deve havere un certo

giudicio, e consideratione alle materie, delle quali si tratta, & alle persone, à cui si scrive. Percioche le materie importanti, le Città, le Republiche, & i Personaggi ricercano le Pistole più terse, più sententiose, più gravi, & eleganti, si come Cicerone nell'istesso luogo citato di sopra disse à Peto: Altro è trattare una causa; altro è parlare al popolo; anzi i giudicii istessi non si sogliono tutti trattare ad un modo nelle cause private; & non in tutte, mà in quelle di poca importanza toccasi minutamente ogni cosa, mà dove la persona, le sostenze, e l'honore s'arrischia, all'hora si, che maggiori ornamenti di eloquenza si richiegono: così diremo ancora noi: Se bene le Epistole soglionsi comporre con parole, che giornalmente si usano, non per questo si niega, che non si habbi riguardo alle materie, & alle Persone, secondo le cui conditioni si deve scrivere, adoprandosi sempre la prudenza, la quale totalmente è necessaria in tutte le cose. Questo, credo, s'osservasse d'Aristotile, scrivendo egli ad Alessandro Magno, infiammato dal desiderio della gloria delle scienze; & da Demostene scrivendo à Filippo. Questo istesso fu osservato da Cicerone nel quinto lib. delle Pistole Famigliari scrivendo à Luccejo intorno al Consolato; & nel 9. scrivendo à Dolabella della Colonna drizzata in honor di Cesare: & nel primo lib. scrivendo à Lentolo, percioche in quella Pistola, che comincia così, *Periucunda*, si scoprono gli artificii de'Retori, ne'quali maggior copia di parole, ò splendore di sentenze n'apparisce, che non ricerca la conditione, & lo stile del Dialogo: Si conchiude adunque, doversi havere riguardo nel comporre delle Pistole a'gradi, a'stati delle Persone, & alla natura delle cose, regolandosi sempre con la prudenza. In oltre la Pistola si può ridurre à trè capi principali, cioè, Dimostrativo, Deliberativo, & Giudiciale, come al suo luogo habbiamo detto di sopra. A questi trè capi ancora si riducono gli altri trè Generi, overo Caratteri, così chiamati da'Greci, da'Latini Stili, cioè, Infimo, overo humile, Mediocre, & Grave, ò severo.

L'infimo, è quando si scrive di cose vili ò quando non s'hà, che scrivere quel che vien'in bocca burlando con colui, à cui si scrive, & questo stile all'hora deve essere di parole cotidiane, pure senza figure, & sentenze, & questo stile ancora si chiama Giocoso, come per essempio si può vedere appresso le Lettere di Claudio Tolomei nel terzo libro, ove così dice;

Vi scrissi, & non fu scrivere; perche vi scrissi, senza haver che scrivervi; ne senza materie di scrivere si può veramente scrivere: e chi scrive senza sostanza di scrivere, scrivendo, non iscrive. State sano, &, se pur volete, ch'io vi scrivi, scrivetemi quel, ch'io debba scrivere. Di Roma. MDXLIII.

Gli essempi Latini di questo stile si potranno vedere presso Cicerone per le Tavole poste già di sopra.

Il Mediocre è, quando si tratta di cose mezane trà l'Infimo, e'l Grave, & all'hora lo scrivere deve essere più copioso di sentenze, & più ornato di figure, che non ricerca l'uso dello ragionare famigliare. Gli essempi à questo proposito non ne mancano appresso Cicerone, & appresso Paolo Mamuccio de'quali chi si farà domestico, facilmente del tutto diverrà chiaro.

Il Sublime è, quando si tratta di cose appartenenti alla Religione Christiana, à Iddio, è alla salute humana, come sono quelle di S. Paolo, Pietro, Giovanni, Taddeo, Giacomo, Girolamo, Agostino, Cipriano, ò d'altri somiglianti, quando anco si tratta di cose partenenti à Città, à Republiche come quelle di Cicerone, e d'altri, ò appartenenti à costumi, come quelle di Seneca, questo stile si può chiamare Sublime, ò Grave, il quale ricerca ogni copia di parole, di sentenze, di figure, & d'altre parti Oratorie.

Mà sopra à tutto sempre si ricerca la brevità nello scrivere le Pistole, la quale non consiste in poche righe; mà nello ristringere le materie in pochi scritti, le quali si trattano in esse; percioche varie materie si possono trattare in un'istessa Pistola. Ne per questo si dee tanto attendere alla brevità, che si generi l'oscurità, & la confusione. L'un'è l'altro estremo c'insegna à fuggire Aristotele nel 2. libro della sua Poetica, dicendo: *Omnis sermo, si brevior fuerit, quàm oporteat, obscurat intellectum; si longior, oblivionem, ac tædium inducit.* La onde Gregorio Nazianzeno rassimiglia quei, che seguono questi due estremi, à quei, che tirando d'arco non colgono il segno: Si che tanto errano coloro, che danno di sopra, quanto quei, che danno di sotto, ancorche diversamente. La discretione adunque deve governare il tutto, la quale intorno à questo negotio consiste nel sapere con giudiciosa ragione, & maniera ristringere la sostanza di molte cose in poche parole, & non nello scrivere poche righe. Laonde ben disse à questo proposito Plinio, scrivendo à Cornelio: *Non eam jure Epistolam dixerimus longam, quæ necessariò multarum rerum est referta.* Risecate adunque, e tolte via molte circonstanze delle cose, ò per dir così minutie di facende, lasciati anco gli Essordii da banda, (il che per lo più si suol fare) all'hora la Pistola sarà breve. Et questo tutto molto maggiormente si può, & si dee fare, quando occupati siamo da altri negotii. Delche fà fede Cicerone, scrivendo à Terentia sua Consorte, così:

Se tei sana, mi piace. Io son sano. Attendi à guarire: fà quelle provisioni, che sono necessarie. Governati secondo il tempo, tenendomi sempre avvisato delle cose, che occorrono alla giornata. Sta sana.

Nel sesto libro à 16. Pistole scrivendo à Basilio:

Con teco prima, & poi con me stesso mi rallegro. Io ti amo, & hò le cose tue in protettione. Vorrei, che tu mi amassi, & mi scri-

scrivessi, che fai, & che si fa costi. Sta sano.

Ne mi par dovere tralasciare quello, che dica il Tolomeo intorno à questa materia della brevità; il quale nel 7. libro delle sue Lettere così dice:

Sapete voi, come si scrive Laconicamente? Eccovene un'essempio, se nol sapete. M. Giulio Vieri non è venuto à Piacenza, non stà più col Cardinale, è Medico à Corneto. Dio l'ajuti questa state. Il ben vogliente è à Vinegia si vuol per cavar la voglia di quelle lettere. Il suo capriccio scoprirà maggiormente la mia ignoranza. Gli manderò la vostra. Del Contile hò gran dispiacere. Non sò che mi fare. Roma à l'ultimo è patria d'ogni uno. Starò con l'orecchie aperte. Del Barbarasa scrivetemi più à pieno. Desidero sapere ove sia, & quel che faccia. Io sono con le Podagre già otto dì nel letto disperato. Bisogna adunque, ch'io scriva Laconico. Siate il ben tornato. A Dio.

Quì chiaramente si può vedere, che la brevità non consiste in poche righe, mà nelle molte varie cose, & diverse, ristrette in poca scrittura, rispetto à quello, che si poteva fare. Ne per tanto, questa sorte di brevità si deve sempre usar così, mà, non essendo più necessità, che tanto, il parlare dee esser un poco più pieno, & manco sciutto.

Quanto a'Capi communi, dico, che mi dispiacciono certi principii, & certi fini, i quali usati alle volte, harriano del buono, mà usati sempre non solo non fanno ornamento, mà lo tolgono via, dandogli più tosto goffezza, che leggiadria. Percioche molti non fanno incominciar la Pistola, se non vi pongono nel principio questo: *Si vales bene est, ego quidem valeo*. Per la qual cosa si potrebbe quasi dire, che tutte le Pistole hanno un Capo solo. Onde à me nasce un'honesto desiderio, ch'à Caligula Imperator Romano nacque dishonestamente. Egli desiderava, che tutto il Popolo Romano havesse un Collo solo, & lo desiderava spinto dalla sua fiera crudeltà per poterglielo tagliare. Io, poi che veggo, che tutte le Lettere appresso molti hanno quasi un Capo solo, mosso da pietosa cortesia, vorrei, s'io potessi, tagliarglielo; percioche questo Capo non è loro naturale, mà mostruoso, tenendo per forza, & quasi per i capelli (come si dice) appiccati molti corpi insieme. Il che è molto disdicevole, usandosi sempre, perche alle volte non niego, che stia bene. E se bene i Greci incominciavano spesso le loro Pistole da quell'usitato principio: Ἀλέξανδρος, Ἀ[illegible]. E' Latini da quell'altro: *Si vales bene est*. Questo primieramente non era sempre usato: mà qualche volta, si come si conosce per le Lettere di Platone, di Fallare, di Libanio, e appresso Latini, per quelle di Cicerone, di Celio, di Bruto di Plinio, & del Politiano; Appresso Paolo Manuccio non giamai. Sono alcuni altri, che non fanno incominciare la Invocatione, come fanno anco molti, scrivendo volgarmente con questi principii: *Molto Magnifico Signore, Monsignor Reverendissimo, Illustrissimo Signor mio*. Et, quel che importa, è, che molte volte si pone quello, &c. de'Notai, dicendo: *Molto Magnifico Signore &c.* La dove si spezza la Invocatione del parlare, per non essere questa si fatta Invocatione concatenata col seguente: come meglio sarebbe à dire: *Molti giorni sono stato, Signor mio, ch'io non v'ho scritto*, che dir così: *Magnifico Signor mio, &c. Molti giorni sono stato, ch'io non v'ho scritto*. Non niego adunque una Pistola poter'incominciare dalla Invocatione, mà mi dispiace questa usanza dell'incominciarla sempre con quell'istesso principio: che, si come l'usarla tal'hora non si deve fuggire; così l'usarla sempre in questo modo si deve schifare. Il che molto accortamente s'osserva da quel non già mai lodato à bastanza, Paolo Manuccio in quelle sue leggiadre, polite, & giudiciose Pistole Famigliari. Appresso molti ancora nella fine si suol porre questa frasi di dire, ò altra simile: *Cura ut valeas*. Il qual fine ponendosi sempre, hà del fastidioso, & del goffo. Ne lodo quella salutatione posta sempre nel principio, cioè, *M. Tull. Cic. Tironi suo S. P. D.* par che non si sappia far'altro, ligandoci da noi stessi. Io certo non mi vergognerei seguitar'alle volte l'uso moderno delle Lettere volgari, nelle quali si come per sottoscrittione si sogliono locare questi modi di dire, ò altri somiglianti; *D. V. S. Ser. A vostri servigi, F. Angelo*, così lasciando quella salutatione commune, & trita, facendo la Invocatione giudiciosamente nel principio, direi sottoscrivendo: *Tui Amantissimus, Tui Studiosissimus, Tuae Pat. Tuae Dom. Tuae Excell. Addictissimus F. Angelus*, & quel che segue. In somma per conchiudere, bisogna voltarsi alla varietà, e non caminar sempre con le medesime stampe, chi vuol far'opera degna di lode, e acquistar nome di buono Scrittore. Alche fare io certo altri non mi proporrei avanti gli occhi del mio giudicio per mira, esempio, ò specchio, che Paolo Manuccio, il quale, s'io credesse di non essere ripreso da coloro, che non hanno prattica delle sue Pistole Famigliari, ò che per essere di rintuzzati ingegni non hanno gusto della lingua, ne de'varii modi de gli Scrittori; direi, che dovesse essere anteposto à Cicerone nelle Pistole Famigliari, ov'egli scopre molto bene l'accorto suo giudicio intorno al gentile, leggiadro, & dotto modo d'isporre le novità delle voci, delle cerimonie, e usanze, che hoggidì il Mondo richiede. Mà, non volendolo dire, l'ho detto, ne voglio cancellarlo, perche, oltra che la ragione mi detta esser questo molto più miracoloso in un'huomo dell'età nostra, che di quella di Cicerone andando noi mendicando quel, che essi ricevevano quasi col latte nelle culle; parmi essere cosa poco disdicevole, per non dir nulla, errare co'dotti, & giudiciosi ingegni, i quali così dicono, così giudicano, & così vogliono. E, perche io mi sono avveduto essere trapassato molto oltre, lascian-

ciandomi trasportare dalla verità, & dall'affettione, che porto à un sì gentile spirito, mi conviene tacere gran parte delle sue lodi, lasciandol'a una Lingua più tersa, & faconda dalla mia, & senza pari. Dirò ben questo in confermatione della salda opinione, che ho di quest'huomo sì raro, che talmente mi compiaccio nel suo dire, che, quando io fossi domandato rendere la ragione di qualche sua cosa, & non sapessi dir'altro, risponderei, come già facevano i Discepoli di Pittagora: *Αὐτὸς ἔφα*, cioè, *Ipse ait*. Ch'ancor'io tengo Paolo per mio Maestro, anzi per mio, Specchio. Onde, essend'io sicuro quasi di non errare, mi sforzerò sempre d'imitarlo, & seguirlo, ancorche certo mi sia di starli sempre alla lunga, ne giamai potermi pur'appressare alla minima Fimbria delle lodi, & de'meriti suoi. Et ciò basti. Mà veniamo hoggimai à dare i precetti, & affermativi, & negativi intorno al modo del comporre le particelle, & altre cose, appartenenti alle Pistole Latine.

PRECETTI AFFERMATIVI

Intorno al comporre, & all'ordinare le voci insieme per dentro all'Epistola.

SE bene non si può dare certa, & determinata regola, o legge, nel collocare per ordine tutte le parole; essendo molto differente il puro Grammatico dall'Oratore in questo; nondimeno ci sforzeremo dare alcuni precetti, i quali per lo più si usano. Ma sopra a tutto sempre si deve avvertire l'ordine osservato da' buoni Scrittori di quest'arte, e, quel che importa più, consigliarsi con le orecchie, le quali, quando non sieno depravate, faranno, e con la lunga osservatione, & essercitio, un giudicio tale, che non molto si potrà scostare dalla vera congiuntione, o connessione di parole usate da Cic., & dal Mannuccio nelle Pistole Famigliari.

1. L'Obliquo si suol porre nel principio, lo Retto nel mezo, e'l Verbo nel fine, *ut*, *Carthaginem Scipio Africanus delevit*.

2. Le Prepositioni tra lo Aggettivo, e'l Sostantivo, similmente lo Relativo col suo Verbo per modo di parentesi: *ut*, *Ornatissimo in loco laudanda est, quæ à paucis colitur parsimonia*.

3. Il Relativo quando si deve collocare nell'obliquo, se lo antecedente e'l sostantivo si concederà col relativo nel caso, e che lo relativo sia posto avanti, ritiene in se molta gratia, *ut*. *Quas ad me dedisti literas, mihi perjucundæ fuerunt*.

4. L'aggettivo ornatamente precede il Sostantivo; ma però che non vi sia molta lontananza tra loro, *ut*, *Optima virtus*. L'Obliquo precede lo Retto, *Locorum longinquitas*.

5. La Dittione negativa ornatamente si pone nel fine della Oratione, *ut*, *Præstantiorem te vidi neminem*.

6. Li Gerundii Aggiettivi, overo Gerundii ornatissimamente si pongono in vece de' Gerundii, *ut*, *Gerendorum bellorum gratiâ* vel, *pro*, *gratiâ gerendi bella*. *Ad petendam pacem*, *pro ad petendum pacem*.

7. Il Gerundio aggettivo ornatamente nel Genitivo si fa discordare nel Genere, overo nel Numero, concordandolo solamente in caso, *ut*, *Composui hunc librum instituendi puerorum gratiâ*, *idest*, *gratiâ instituendi pueros*. *Date copiam crescendi novarum*, *idest*, *date copiam crescendi novas comedias*.

8. La Prepositione leggiadramente, si aggionge al positivo; lo Avverbio al comparativo, & al superlativo per accrescerli. *Ut Perbeatus*, *perpulcher*. *Tanto*, *vel quanto*, *vel multo*, *vel longè doctior*. *Multo, facilè*, *longè*, *doctissimus*. *Tanto pessimus est ille omnium Poeta*, *quanto tu optimus omnium Patronus*. *Quam maximas gratias agit*. *Quam doctus*. *Per quam doctus*. *Multum*, *paululum*, *tantum*, *vel quantum doctus*, *non multo doctus*.

9. La congiuntione vagamente si raddoppia ponendola a ogni sostantivo alle volte, *ut*, *Petrus*, *& doctrinâ*, *& virtute clarus est*. Se due cose saranno uguali, potrà ricevere l'un'e l'altra questa dittione *tum*, *ut*, *Est Optimus*, *tum Orator*, *tum Poeta*. Se non saranno uguali, il meno importante prima si pone con la particella *Cum*; il più importante dopò con la particella *Tum*, *ut*, *Amo Petrum*, *cum ob doctrinam ejus*, *tum ob virtutem*.

10. Molta vaghezza ritiene lo Aggettivo posto nel genere neutro col sostantivo nel genitivo, *ut*, *Multum laudis*, *idest*, *multa laus*, *parum laudis*, *& satis virium*.

11. L'ultimo Supino in vece del gerundio accusativo, passivo, si pone ornatamente, *ut difficile creditu*, *idest*, *ad credendum*.

12. Il comparativo posto in vece del positivo, apporta molto ornamento, *ut*, *Senior*, *pro Senex*, *Junior pro juvenis*, *Libentius*, *pro libenter*. *Vehementius*, *pro vehementer*.

13. Il soggiuntivo gratiosamente si pone in vece dello Indicativo, *ut*, *Velim scribas*, *pro*, *Volo*, *ut scribas*.

14. La Dittione Avversativa, *Quamquam*, posta nel principio, & congionta coll'indicativo, adorna, e da gravità all'oratione, *ut*, *Quamquam te diligebam*, *nunc tamen admiror*.

15. La oratione infinita posta in vece dello indicativo, ò soggiontivo, è molto più vaga, *ut*, *Scio te legere*, *idest*, *quod tu legis*. *Volo te ad me scribere*, *idest*, *ut ad me scribas*.

16. Il Futuro dello infinito passivo posto in vece dello infinito presente passivo, ha molto del buono, *ut*, *Lectum iri*, *pro*, *legi*.

17. Le prepositione, che ricerca il suo caso, posta, & congionta col verbo, ha del vago, *ut*, *Adeo illum*, *idest*, *eo ad illum*.

18. La negatione congionta col positivo negativo adorna, & abbellisce il parlare, *ut*, *Haud improbus*, *idest probus*, *haud nescius literarum*, *idest*, *sciens*.

19. Il principio del settimo caso, quando vogliamo significar il tempo, è molto al proposito, *ut*, *Octaviano Regnante*, *idest*, *dum Regnabat*. Et, quando si pone il sostantivo in vece del participio assoluto, nel settimo caso, è parlare molto vago, & adorno, *ut*, Impe-

Imperatore Augusto, idest, imperante. Me vivo, idest vivente.

20. Il Soggiontivo in vece dello Imperativo, è molto ben posto; il che ha molto più dell'Oratore, che del Poeta, il quale suol usare per lo più l'imperativo, *ut, Amabo te, scribas mihi, pro, scribe.*

21. Il Superlativo si suol porre nel fine con molto ornamento, *ut, Caeterorum, te judico sapientissimum.*

22. La prepositione quando si pone dopò il caso, in mezo trà due casi, e quando si pone avanti'l genitivo, da molta gratia, e splendore al parlare, *ut, Vestris ab oris. De Ciceronis eloquentia.*

23. Il Participio dello accusativo, e del settimo caso, quando si pone in vece dello infinito, apporta molta vaghezza, e splendidezza di parlare, *ut, Inventum tibi, & adductum Pamphilum curabo, idest curabo invenire, & adducere tibi Pamphilum. Priusquam incipias, consulto; postquam autem consuleris, mature opus est facto: idest, opus est facere.*

24. L'infinito col verbo, *Habeo*, è parlare molto elegante, e vago, usato molto da'Greci. *Non habeo dicere, non habeo legere, non habeo ire, non habeo venire: idest, non possum dicere, non possum legere, non possum ire, non possum venire.*

25. Le Voci più lunghette, quando sono poste nel fine, ritengono molta gratia, *ut, Vestram omnes virtutem admirantur.*

26. Il participio, o'l verbo posto nel fine ricerca appresso una voce lunghetta, *ut, Te credo rem diligentissimè curaturum. Diligentiam accuratissimam adhibebo.*

27. Tra due Retti si pone il genitivo, frà due genitivi un Retto, *ut, Magna virorum multitudo. Hujus magnitudo viri.*

28. Le Affermationi, e negationi universali ornatamente si pongono nel fine, *ut, Divitiae omnes Literae nullae.*

29. L'Habitatore ornatamente si suol porre in vece del luogo habitato, *ut, Egreditur à fratre, idest, domo fratris.*

30. Il Relativo posto trà due sostantivi, se'l primo è appellativo, & il seguente è proprio; si concorda col proprio, *ut, Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur.* Se'l primo sarà proprio, e'l seguente appellativo, si concorderà con quello, che ci piacerà, *ut, Rosa, quae est, vel qui est flos candidissimus mihi admodum placet. Semini tuo, qui, vel quod est Christus,* mà questa Regola non è ferma, e salda, come anco sono le altre, come disse Valerio Massimo: *Stationem peragebat eo loci, qui hodiè Senaculum appellatur.*

Precetti negativi intorno al modo del comporre la Pistola.

1. GLi Epitteti rare volte si danno a'nomi proprii; essendo questo proprio del Poeta, e non del Prosatore, *ut, Niger corvus, Charta alba.*

2. Un'eleganza per bella che sia, ò dittione, non deve essere posta spesso in una Epistola, overo Oratione; perche l'ornamento, come habbiamo detto in lungo sopra la metafora, non consiste nella moltitudine, & quantità d'uno stesso ornamento, mà nel bello variare.

3. Le sentenze, e'proverbii non si ricercano molto nelle Pistole.

4. Più voci insieme d'una sillaba sola si devono schifare, *ut, An ne id fit.*

5. Il fine d'una Pistola, ò periodo non deve essere d'una sillaba sola.

6. Lo spesso concorso delle vocali si deve fuggire. *Vaccae Æneae amoenissimae impendebant.*

7. Lo spesso concorso d'una istessa lettera deve essere fuggita, *ut, ò Tite tute Tate tibi tanta Tyranne tulisti.*

8. Lo spesso concorso di più voci somiglianti nel fine si deve fuggire, *ut, Flentes, plorantes, obtestantes, lacrymantes.*

9. Lo spesso concorso ancora della lettera S. fa molta dissonanza, & partorisce fischio, ò sibilo, *ut, Has res scriptas servavimus.*

10. Le clausule, e'periodi non devono essere molto lunghi, perche partoriscono molta oscurità.

11. Il numero del più non si deve dare giamai alla seconda persona, scrivendosi à una persona sola, se bene ornatamente si suol dare alla prima.

12. La Epistola non deve essere affettata, ò stiracchiata, ne troppo fontuosa con apparato grande di eleganze, ò di parole scielte, mà tessuta quasi à penna corrente: con una certa diligente negligenza, come piace à Cicerone, & à Paolo Mannuccio.

Molte, anzi, per dir così, infinite quasi sono le regole, e'precetti tanto affermativi, quanto negativi intorno à questo negotio: mà bastino questi pochi, perche ciascheduno col lungo essercitio, diligentemente, e prudentemente imitando, & osservando Cicerone, & il Mannuccio Paolo nelle Pistole Famigliari, perverrà senza dubbio a'dolci fonti della Famigliare Eloquenza.

VIRORUM INSIGNIUM

De Epistolis Sententiae.

Cicero lib. 2. Epistola 4.

EPistolarum genera multa esse non ignoras, sed unum illud certissimum, cujus caussa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire, aut nostra, aut ipsorum interesset. Reliqua sunt Epistolarum genera duo, quae me magnopere delectant; Unum, familiare, & jocosum; alterum, severum, & grave.

Idem Papirio Paeto lib. 9.
Epist. 2. 21.

Veruntamen quid tibi ego videor in epistolis? nonne plebejo sermone agere tecum? nec enim semper eodem modo. Quid enim simile habet epistola, aut judicio, aut concioni? quin ipsa judicia non solemus omnia tractare uno modo. Privatas caussas, & eas tenues, agimus subtilius: Capitis, aut famae, scilicèt ornatius: Epistolas vero quotidianis verbis texere solemus.

Mm 2 Idem

Idem ad Atticum lib. 1. Ep. 10.

Epistolæ fuerunt omnes Rhetorum pure loquuntur, cum humanitatis sparsæ sale, tum insignes amoris notis.

Idem de Clar. Orat. & de Perfecto Orat.

In Epistola quædam negligentia diligens esse debet.

Seneca Ep. 15.

Sed, ne Epistolæ modum excedam, quæ non debet sinistram manum implere legentis.)(*Sinistram manum legentis significat; cum longior fuerit Epistola: tunc enim, & dextera, & sinistra teneri necesse est.*

Idem ad Lucilium, Ep. 40.

Minus tibi accuratas à me Epistolas mitti frustra quereris. Quis enim accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui? Qualis sermo meus esset, si una sederemus, aut ambularemus: illaboratus, facilis: tales volo esse Epistolas meas, quæ nihil habent exercitum, nec fictum.

A. Gellius lib. 15. cap. 7.

Cum librum Epistolarum D. Augusti, quas ad Cajum nepotem suum scripsit, legeremus; duceremurque Elegantiâ orationis neque morosa, neque anxia, sed facili hercle, & simplici: id ipsum in quadam Epistola super eodem anno scriptum offendimus.)(*Hujus Epistolæ exemplum tibi videas liceat.*

Demetrius Phalereus.

In tenui, humilique dicendi genere versatur Epistola, cujus dicendi modus, & stylus gracilis esse debet pressus sermo, purusque ex Epistola petitur: Stylus quoque pro Personarum ratione efferendus, aut deprimendus est; & cum opportuerit, inter utrumque temperandus.

Artemon Epist. Arist. descriptor.

Oportet eodem stylo, & Dialogum scribi, & Epistolam: est enim Epistola Dialogi pars.

Ovidius de Arte amandi.

Munda, sed è medio, consuetaque verba Puellæ.
Scribite: sermonis publica verba placent.

Idem.

Sit tibi credibilis sermo, consuetaque verba,
Apta tamen præsens tu videare loqui.

Paulus Mannuccius lib. 4. Ep. 50.

Modo ne literas elegantes, quales videlicet Patavii, à summis ingeniis elaboratæ, tibi ostenduntur, à me exspectes, ita scribam, non modo, ut quod in mentem, sed plane quidquid in buccam venerit, in Epistolam conjiciam.

Idem infrà.

Epistolæ nostræ debent interdum alucinari, nempe, quod iis negligentia quædam, cum ad Familiares scribitur, etiam ornamento fit. Ità igitur tecum agam, ut si essemus una; &, quemadmodum præsentes quacunque de re sermones familiariter serere solemus; sic in scribendo, nulla certa proposita sententia, libertatem illam, & quasi negligentiam imitabor.

Aldus Junior.

Epistola consuetudinem ferè quotidiani sermonis debet imitari. Sententias tamen interdum graviores, quam Dialogus, & majorem elegantiam admittit Epistola; non modo quià studio, curaque majore scribimus, quam loquimur; verum etiam, quià, cum ad Principes viros, aut etiam ad Civitates, literas mittimus, quod interdum evenire solet, habenda omnino videtur Personarum ratio.

Et infrà.

Ego servo, & servabo Gregorii Nazianzeni documentum, ut Proverbiis neque numquam, neque sæpè utar: accedente præsertim Ciceronis exemplo, quem cum lego, nullius Rhetoris præcepta desidero.

AUCTORIS

Judicium, seù Censura, de tradentibus Epistolicam scriptionem.

N*icolao Peroto Sypontino Episcopo de conficiundis Epistolis* [*pace omnium dixerim*] *lucidius scribere nemo potest, Mario Philelpho curiosius, Sulpicio candidius, Mancinello fidelius, Ænea Silvio pulchrius Marino Becichemo Scodrensi accuratius, & exquisitius, Scoppa diffusius, Aldo Mannuccio Juniore brevius, mundius, eruditius, atque exactius. Ceteros non sperno, nec cujuspiam de his judicium contemno. Quandoquidem ego, qui ad hos, atque alios sanè nullus sum, nemini, nec ingenio, nec doctrinâ, nec nomine sum conferendus.*

I LUOGHI OCCOLTI

Della Lingua Latina.

AUTTORI,

Le cui auttorità citate sono in questi luoghi Occolti.

Aldo Mannuccio, il Vecchio.	*Oratio.*
Ascanio Pediano.	*Paolo Legista.*
Aulo Gellio.	*Paolo Mannuccio.*
C. Cesare.	*Plauto.*
Catone.	*Plinio.*
Cicerone, & gli altri suoi nelle Pistole Fam.	*Prisciano.*
Cornelio Celso.	*Sallustio.*
Hirtio.	*Scevola.*
Lodovico Vives.	*Terentio.*
M. Varrone.	*Tito Livio.*
	Virgilio.

Acceptum referre)(*Expensum ferre.*
Notare all'intrata.)(Notare all'uscita.

Ueste due maniere di parlare, le quali soavemente fiorivano presso i buoni, e perfetti Dicitori della favella Latina nel secolo d'oro di Cicerone, Padre dell'eloquenza, quanto siino nascoste hoggidì, non bene intese da molti, & da pochi osservate, ma sconciamente usate, chiaramente si può vedere per le sottoscritte auttorità di quei, che si ritrovavano in quella fiorita età.

Presso

PResso gli Antichi si ritrovavano due Libri, com'è al tempo d'hoggi, uno dell'entrata, ò di ricevere; l'altro dell'uscita, overo di dare. Però solevano dire in questa guisa:

Le partite dell'entrata, è dell'uscita overo di ricevere, è di dare non sono poste per ordine. *Nomina in Codicem accepti, & expensi degesta non habentur. Cicerone pro Roscio com. Hic dicendi modus est perpolitus, & in frequenti usu.*

Questa partita non si trova al libro dell'entrata, ne anco dell'uscita. *Hoc nomen in Codice accepti, & expensi non habetur. Ibidem.*

Il conto dell'entrata, e dell'uscita, overo del ricevere, e del dare frà di noi s'accorda. *Ratio accepti, & expensi inter nos convenit, Plautus in Mest.*

Homai torniamo a'libri dell'entrata, e dell'uscita. *Nunc ad Tabulas accepti, & expensi revertamur. Cic. in Verrem.*

L'entrata, & l'uscita deve essere nel libro. *Acceptum, & expensum in Codice esse debet. Cic. pro Ros. Com.*

Hò fatto di ricevere, overo l'hò notato al libro dell'entrata. *Acceptum retuli*)(*non, tuli.*

Hò confessato di ricevere.)(Quantunque non intervenghi il denaro. *Acceptum tuli. Non, retuli, ut ait Valla lib. 5. cap. 100.*

L'hò notato al libro dell'uscita, overo l'hò notato d'haver dato. *Expensum tuli. Non, retuli.*

Hò notato à libro i denari, che hò ricevuto da Antonio, overo, hò fatto di ricevere, overamente hò fatto lo ricevuto ad Antonio, i denari, che hò havuto da Antonio gli hò posti all'entrata. *Pecuniam Antonio acceptam retuli. Cic. in Verrem.*

Hò fatto di ricevere, hò fatto lo ricevuto à Malleolo di seicento mila sestertii. *Sexcenta millia sestertia Malleolo retuli. Cic. in Verrem.*

Expensum ferre. Notare all'uscita.

Hò notato all'uscita il denaro, che hò dato à Grisogono. *Pecuniam Chrysogono expensam tuli, Ibidem.*

Hà notato all'uscita di havermi dato cento sestertii. *Expensa mihi sestertia centum tulit, Cic. Rufo, ep. 20. Fam. lib. 5.*

Aspetta di riscuotere, stà à vedere à chi hà data la robba. *Cui expensum tulerit, moratur. Cic. Att. lib. 10. ep. 13.*

Dolabella hà posto al libro di ricevere, ò dell'entrata, manco di quello, che Verre hà posto d'havergli dato, à l'uscita, ò alla spesa. *Dolabella minus Verri acceptum retulit, quam Verres illi expensum tulit. Cic. in Verrem, Act. 2.*

Usasi questo modo di parlare, non solo quando intervengono i denari, mà qual si voglia altra cosa, come sarebbe à dire.

Hà fatto lo ricevuto à Rabonio per conto de l'opera. *Rabonio opus acceptum retulit, Cicer. in Verrem.*

Pompeo hà prestato, overo hà posto à libro la Legione, che hà prestato à Cesare. *Legionem Cæsari expensam tulit Pompejus, Cælius Ciceroni, l. fam. 8. ep. 4.*

Acceptum alicui referre)(*translatioe in bonum.* Riconoscere il beneficio da alcuno.

Questo modo di dire si suol usare anco per via di metafora, nel confessar'il beneficio ricevuto, così:

Io riconosco la mia salute dalla tua benevolenza, overo, Io confesso haver la vita per causa tua; la mia salute dipende da te. *Salutem meam benevolentiæ tuæ acceptam refero. Cic. Attico.*

L'esser libero, e l'esser vivo tutto ciò riconosco da te. *Quod liber sim, quod vivam, tibi acceptum refero. Cic. eidem lib. 1. Att. ep. 2.*

Lo sperare, & l'haver ardimento, tutto questo possono riconoscere da Cesare. *Quod sperant, quod audent, omne Cæsari referre possunt. Plancus Cic.*

Egli confessa haver la vita per tua bontà, & amorevolezza. *Vitam acceptam referre clementiæ tuæ. Cic. pro Marcello.*

Expensum ferre)(*translatioe in malum.* Darne la colpa.

Devono dare la colpa, ò la cagione alla loro negligenza. *Negligentiæ suæ expensum ferre debent. Scævola.*

D'ogni cosa danno la colpa ad Antonio solo, *Omnia uni accepta referunt Antonio Cic. in Philip.*

Corroborare se. Venir in età maggiore. Uscire da gli anni dell'adolescenza.

Egli è venuto in età maggiore. *Corroboravit se. Cic. lib. 12. fam. ep. 10. idem pro M. Cælio: Corroboravit se, & vir inter viros est, idem ibidem, & Paul. Man. in scholiis.*

Tibi meos libros probo. Tu lodi i miei libri.

Hò bisogno di servirmi di quei libri per alcune materie, che mi occorrono intorno à quei libri, che vò componendo, i quali, spero, che tu habbi à lodare grandemente. *Mihi utendum est quibusdam rebus ex iis libris ad eos, quos in manibus habeo, quos, ut spero, tibi valdè probabo. Cic. Att. lib. 4. ep. 13. & aliis in locis.*

Recipere. Promettere.

Ti prometto, *Id tibi recipio Cic. sexcentis in locis.*

Auctorem esse. Consigliare.

Ti consigliarei, che ti lo riconciliassi con qualche bel modo. *Tibi sum Auctor, ut, quibus rebus possis, eum tibi reconcilies, aut mitiges Cic. in calce penult. ep. fam. lib. 1.*

Macte virtute. Persevera come fai à operare virtuosamente, *lib. 12. Att. epist. 4.*

Clitarchus tibi dixit. Tu hai letto in Clitarco, *Cic. lib. 2. fam. epist. 10.*

Idem in Brutto de claris orat.

Cum à te discesserim. Da te in fuori, *Cic. lib. 1. fam. ep. 9.*

Spissum Difficile.

Mà se questo ti è difficile, fa quelche ti è facile,

cile. *Sin id erit spissius, illud quod facile est. Cic. lib. 2. fam. ep. 10. Ad Q. fr. opus spissum, & operosum.*

Id quod, pro, ideò quòd. Perche.

Mi ritengo dall'accusare, perche non havemo giudici. *Teneo ab accusando, id quod judices nullos habemus, Cic. ad Q. fr. lib. 3.*

Perche è simile de' costumi, facilmente proverai esser tuo figliuolo. *Id quod est consimilis moribus, convinces facile ex te natum. Ter. in Heaut. & in Hecyra, & Liv. lib. 41.*

Id quod, pro, quod. Ilche.

Desideravano, che si consumasse il giorno, il che avvenne. *Diem consumi volebant. Id quod factum est. Cic. lib. 1. fam. ep. 2. 4. 8. & est dicendi modus frequentissimus.*

Ire in alia omnia, vel transire, vel discedere. Essere discordevole, e dissentiente.

Molti si opposero, e furono discordevoli à quella opinione. *Frequentes ierunt in alia omnia, Cic. lib. 1. fam. ep. 2. sic Cælius lib. 8. epist. 13. idem Cic. lib. 10. ep. 12. & ad Att. lib. 11. ep. 1.*

Multis partibus plures, pro, multo plures. Molto più.

Molto più seguirono l'opinione di Ortensio. *Multis partibus plures in Hortensii sententiam ierunt. Cic. lib. 1. fam. ep. 2.*

Aliud ac. Altramente, che, altro che.

Tu mi rispondi à ogni altra cosa fuori, che à quella, che ti richieggio, overo, tu mi rispondi altramente, che non ti domando. *Aliud mihi respondes, ac rogo. Ter. in Phorm.*

Il conseglio, congregatione, ò ragunanza non si fa in altro mese fuori che in quello nel quale è lecito. *Alio mense, ac fas est, comitia non habentur. Cic. in Verrem.*

La luce del Sole è molto differente, da quella delle lucerne; overo, altr'è la luce del Sole, & quella delle lucerne. *Lux longè alia est Solis, ac lychnorum, Cic. pro Marco Cælio.*

Io sono di peggiore condicione overo, la mi condicione è differente molto da quella de gli altri Imperadori. *Longè alia condicione ego sum, ac cæteri Imperatores, Vatinius Ciceroni.*

Aliud atque. Altramente che, altro che.

Altro è l'ingegno loro e'l tuo, l'ingegno loro è differente dal tuo. *Illi sunt alio ingenio, atque tu, Plautus in Pseudulo.*

Dubito, che lo riceva in altra maniera di quello, che l'hò fatto. *Vereor, ne aliorsum, atque ego feci, accipiat. Ter. in And.*

Non è quello, che tu stimi. *Aliud est, atque existimas. Cic. pro Murena.*

Io non sono quello, che ero. *Alius eram, atque sum, Cic. Lentulo.*

La guerra si deve fare in altra maniera, che non s'e fatta. *Alia ratione bellum est gerendum, atque antea gestum sit. Cæsar. in Com.*

L'officio del Legato è differente da quello dell'Imperadore. *Aliæ sunt Legati partes, atque imperatoris: Modus dicendi frequentissimus.*

Similiter atque. Non altramente che.

Io l'hò veduto turbato, com'ero io. *Vidi illum similitèr, atque ipse eram, commotum esse. Cic. in Phil. 1.*

Similiter ac si. Come se.

Tu fai non altramente, che se mi pregassi. *Similiter facis, ac si me roges. Cic. de Natura deorum.*

Similitèr ut si. Non altramente che.

Contrastano, chi di loro debba governare la Republica non altramente, che se contrastassero i Barcaruoli, chi di loro debba reggere la Barca. *Similitèr inter se contendunt, uter Remp: potiùs administret, ut si Nautæ inter se certarent, quis eorum potissimum gubernaret.*

Similitèr, ut. Come che, tanto quanto.

Tanto il Soldato quanto colui, che non guerreggia, devè essere dal Padre per nome espressamente chiamato herede, overo privato della heredità. *Miles similitèr, ut Paganus nominatim, à Patre, aut hæres scribi, aut exhereditari debet. Paulus de liberis, & est dictum jurisconsultorum.*

Similis ac, similis atque. Come, che.

Il fine de' buoni sarà come era avanti. *Similis erit finis bonorum, atque antea fuerat. Cic. de finibus.*

Non siamo avventurati come eravamo un tempo fa. *Non simili utimur fortunâ, atque usi sumus. Ter. in Phorm. in Prologo.*

Non dissimile, atque illud. Simile à quello.

Questo è simile à quello. *Hoc non est dissimile, atque illud Cic. Att.*

Item ut, item atque. Cosi, come.

Gli notriscano, & allevano come Cavalletti. *Hosce item, ut equulos educant, & alunt. Varro de re rustica.*

L'Analogia della natura delle parole non deve essere diffinita come quella dell'uso del parlare.

Analogia non item ea definienda, quæ dirigitur ad naturam verborum, atque illa, quæ ad usum loquendi. Varro de lingua Latina.

Item } *Absolutè.*
Cosi }

Uno tiene i precetti, non cosi l'altro. *Unus præcepta tenet, non item alter. Cic. de Acad.*

Item. Mà.

Di sopra mà non di sotto. *Superius, inferius non item. Cic. in Art. Rhet.*

Doctior hic est, atque ille. Costui è più dotto di colui.

Nessuno m'è più amico di costui. *Amicitior mihi nullus erit, atque is est. Plautus in Mercatore.*

Parmi, che egli sia lontano più lungo tempo, che non vorrei. *Mihi quidem videtur diutius absuturus, ac vellem Cic. Att.*

Questo non è manco vero dell'Oracolo d'Apollo. *Apollinis Oraculum non est magis verum, atque hoc. Ter. in Andria.*

Secus ac. Altramente, che.

Non hò detto altramente di quello, che mi pareva, overo, hò detto secondo la mia opinione, come mi pareva. *Non dixi secus, ac*

ac feniclem. Cic. pro Lucio Murena, de Oratore, & pro Planco.

Secus ac si. Come se. Altramente che se.

Non altramente, che se fosse mio fratello. *Non secus ac si meus esset frater.* Cic. pro Lucio Murena, idem Attico.

Secus quam. Altramente, che.

Non mi honorare altramente, che io honoro te: honorami com'io honoro te, e non altramente. *Non me secus honore honestes, quam ego te.* Plautus in Capt.

Desidero che scrivi a casa tua, che mi siano mostrati i tuoi libri, non altramente, che se tu vi fosti presente. *Velim domum ad tuos scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus ac si ipse adesses.* Cic. Attico.

Secus atque. Altramente che.

Ho cominciato a fare altramente di quello, che io dissi dal principio. *Cæpi secus agere, atque initio dixeram.* Cic. de Natura Deorum.

Aliter ac. Altramente che.

L'Innamorato è molto differente dall' amico: altro è l'Amico, & altro è l'Innamorato. *Longe aliter est Amicus, atque Amator.* Plautus in Truculento.

Tu parli altramente di quello, che hai per parere. *Aliter sentis, atque loqueris.* Cic. de Oratore, idem ibidem, idem pro P. Syllo, idem sæpenumero.

Non ho mai pensato, che tu sii altramente, di quello che tu sei. *Nunquam te aliter, atque es, in animum induxi meum.*

Aliter atque. Altramente che.

Io faccio altramente di quello, che havevo mostrato. *Aliter atque ostenderam, facio.* Cic. Curioni, & passim ubique locorum.

Aliter, atque ut. Altramente, che.

Ha determinato altramente di quello, che havea ordinato, o commandato. *Aliter, atque ut edixerat, decrevit.* Cic. in Verrem. Frequens dictum.

Aliter, atque si. Altramente, che.

Non si fa altramente, che se mi concedesti, che tu non habbi auttorità nel tuo Podere, overo nella tua Possessione. *Nihil agitur aliter, atque si mihi concedas, tibi jus non esse in fundo tuo.* Vlpianus, & hoc non est Cic. quod sciam, idque non raro.

Contra ac, contra atque.

Altramente, che.

Non s'è fatto altramente di quello, che era lecito, ma altramente, che bisognava. *Non contra ac licebat, factum est, sed contra atque oportebat.* Cic. pro Cornelio.

E' altramente di quello, che dite. *Contra est, ac dicitis.* Cic. de finibus, & passim ubique locorum.

Si volge al contrario moto del Cielo. *Contrario motu vertitur, atque Cælum.* Cic. in Somn. Scip.

Hanno cominciato la guerra in altro modo, che s'era detto. *Contra, atque esset dictum, prælium commisere.* Cæs. in Com. Modus dicendi frequens.

Contra quam. Altramente, che.

Ho fatto altramente di quello, che era lecito. *Contra quam fas erat, fecit.* Cic. pro Cluentio, & pro Aulo Cæcina.

Ho disputato fuori di quello, che havevo proposto. *Contra quam proposueram, disputavi.* Cic. pro domo sua.

Proxime atque ille, aut æque.

Poco meno, o tanto quanto esso.

Sentendone egli dolore, son constretto ancor'io a provarne affanno, se non altrettanto, almeno poco manco. *Cum ipse laboret, non possum ego non aut proxime atque ille, aut etiam æque laborare.* Cic. Dolabellæ l.9. epist.13. Modus dicendi perelegans.

Statim, vel confestim, atque quam, ut.

Subito, che.

Subito, che fu fatto giudice, o vero fatto giudice, quanto prima hebbe la giurisditione. *Statim, ut, atque quam judex factus est, habuit jurisdictionem.* Jurisconsultorum est dictum, non Ciceronianum.

Æquè ac. Al pari, come.

Chi è misero al par di me? *Quis miser æque, ac ego?* Ter. in Andria.

Tu gli sei caro, e giocondo non meno, overo non altramente, che al Padre. *Æque ei carus es, ac fuisti Patri.* Cic. Curioni.

Æque, atque.

Al pari, non manco, che.

Non è manco brutto questo, che quello. *Hoc æque turpe est, atque illud.* Cic. pro Sex. Ros. Am. idem passim invenitur.

Æque, quam. Come.

Non ha portato giamai si buona nuova al Padre, com'io alla mia Padrona. *Numquam æque, Patri nuncium lepidum attulit, quam ego nunc meæ heræ nunciabo.* Plautus in Aulularia, idem in Sticho.

Æque, ut. Come, che.

Molto volontieri loderò Pompeo di studio, & di auttorità, come che ciascuno di voi si sia affaticato per la mia salute. *Libentissime prædicabo Pompejum studio, & auctoritate, æque, ut unumquemque vestrum pro salute mea laboravisse.* Cic. pro domo sua, idem Attico, & alibi.

Æque. Ugualmente.

Desiderano ugualmente ogni cosa, & ogni cosa vogliono. *Æquè studens omnia, voluntque omnia.* Ter. in Hecyra.

Perinde, atque. Come.

Dubito, che questo, ch'io dico, non possi essere inteso in quel senso, col quale vien detto da me. *Vereor, ut hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit; atque ego cogitans sentio.* Cic. pro Marcello. Dictum frequens.

Perinde, ut. Come che.

Si giudica de' costumi di ciascuno secondo la opinione. *Perinde ut opinio est, de cujuscumque moribus judicatur.* Cic. pro Cluent. idque persæpe.

Perinde, ac. Come che.

La Filosofia non vien lodata secondo i meriti, che hà fatti alla vita de gli huomini. *Philosophia non perinde ac de hominum vita est meritò laudatur.* Cic. 3. Tusc. idque non raro.

Perinde quasi. Come che.

Come

Come che io non l'habbia detto, quasi che non sia detto da me. *Perinde quasi non dixerim. Cic. pro Cluent. idque frequenter.* *Perinde ac si.* Che se come se.

Non altramente riputerò, che se mi havessi scritto. *Perinde habebo, ac si scripsisses. Att. l. 3. ep. 13. Frequens modus dicendi.*

Perinde.)(*Absolute.*
Parimente.)(

Io amo te, & parimente Dolabella. *Te, & Dolabellam perinde diligo. Cic. Ter.*

Scrivimi parimente più tosto un mondo di citationi. *Sexcentas perinde potius scribito mihi jam dicas. Ter. in Phorm.*

Pariter, atque, Pariter ac, Pariter ut.
Come. Tanto quanto. Come.

Tu fai questo, come le altre cose. *Hoc agis pariter, atque res alias soles. Plautus in Menæch.*

Fanno uccisione di femine, quanto d'huomini. *Trucidant feminas pariter, ac viros. Titus Liv. ab Urbe cond.*

Egli è costumato come il suo Padre, e l'Avo. *Est pariter moratus, ut Pater, Avusque hujus fuit.*

Pariter. Insieme.

Il senso si perde insieme, di compagnia, con la vita. *Pariter cum vita sensus amittitur. Cic. 1. Tusc.*

Par ac. Simile a quello, che.

L'istesso affare, o negocio, ch'io hebbi teco, non ho con Lucilio, cioè non è simile a quello, che ho havuto teco. *Non est mihi par ratio cum Lucilio, ac tecum fuit. Cic. de Natura Deorum.*

Pro eo, atque si.
Per tanto, quanto, Come.

Questo modo di parlare quantunque non si ritrovi presso gli Antichi, niente di manco, mi par doverlo notare, come usato da' moderni, & bene spesso, & usasi in questa guisa;

Per tanto deve esser tenuto, come se fosse fatto fuor d'ogni ragione, o dovere. *Pro eo habendum est, atque si nullo jure factum esset. Ulpianus.*

Idem atque idem ac.
Il medesimo, che; il medesimo di prima.

Mi bisogna haver quel medesmo animo di prima. *Eundem mihi animum esse oportet, atque olim. Plautus in Mostell.*

Farai questo a quel medesimo modo di prima. *Tu id ad eundem modum, atque olim, facito. Cato de Re rustica.*

Juxta ac si, atque si.
Come se, non altramente, che.

Mi ha sostentato co' benefici, come se, non altramente che fosse stato mio fratello. *Officiis juxta, ac si meus frater esset, me sustentavit. Cic. in Oratione post reditum.*

Movevano gli alloggiamenti per vie storte, non altramente, che vi fossero presenti gl'Inimici. *Transversis itineribus, Castra movebant, juxta, ac si hostes adessent. Sallust. in Jugurt.*

Juxtà mecum, vel tecum.
Al pari di me, o di te.

Tu lo sai al par di me, overo tu sei del mio parere. *Juxtà rem mecum tenes. Plautus in Asinaria, & Aulu.*

Voi l'intendete al par di me. *Juxta mecum id intelligitis. Sallust. in Catil.*

Nol so, come tu. *Juxta tecum, nescio. Plautus in Persa.*

Juxta tecum, æque. Come tu.

Io lo so al par di te. *Juxtà tecum, æque scio. Plautus ibidem.*

Juxtà.)(*Absolutè.*
Ugualmente.)(

Tanto i valorosi, quanto i timidi, molti furono tagliati a pezzi, e buoni, e cattivi. *Juxtà boni malique strenui, & imbelles multi obtruncati sunt. Sallust. in Jugurt.*

Sopportavano tanto il Verno, quanto la State. *Hiemem, & æstatem juxtà patiebantur. Sallust. ibidem.* *Alter.*

In questa particella si scuopre grand'ignoranza d'alcuni, i quali mentre intendono ragionare Latinamente, & elegantemente, incorrono in un parlare tutto vitioso, e scorretto, molto lontano da la pura favella Latina, come per gli infrascritti essempi si può vedere. Uno, e due; *Unum, & alterum, sive unus, & alter, vel alter, & alter, non unum, & duo.* Il primo e'l secondo *primum, & alterum, frequentius, Rarius primum, & secundum.* Ventidue giorni, *Alter, & vigesimus dies*, Non, *Vigesimus secundus dies.* Una volta, e due *Semel, & iterum, Non Semel, & bis.*

Unum, aut alterum, alterum, aut alterum.
Uno, o due.

In un giorno, o due. *In uno, aut altero die. Cic. Attico.*

Non è stato considerato in uno, ne in due. *Neque in uno, aut altero animadversum est. Cic. pro Lucio Murena.*

Unum, & alterum. Due.

Homai sono due anni, che si fa guerra. *Bellum jam alterum annum geritur. Titus Liv. ab Urbe cond.*

Due lettere tue m'hanno sospinto. *Adductus sum unis, & alteris tuis literis. Cic. Att.*

Si fanno due renghe. *Habetur una, & altera concio. Cic. pro Aulo. Cluent.*

Vi erano interposti di mezo due giorni. *Unus, & alter dies intercesserat. Cic. ibidem. Modus dicendi frequentissimus.*

Alterum, & alterum.
L'uno, & l'altro, ambedue.

Uno ha ruinato l'essercito, & l'altro l'ha venduto. *Alter exercitum perdidit, alter vendidit. Cic. pro Cn. Plancio.*

Son venuti ambedui, overo, è venuto uno, & similmente l'altro. *Venit unus, & item alter.*

Primum, & alterum.
Il primo, e'l secondo.

Il primo, e'l secondo, e'l terzo giorno. *Primus, alter, & tertius dies. Cic. in Verrem.*

Il secondo, il terzo, e'l quarto. *Alterum, tertium, & quartum. Cic. in Verrem.*

Il

Il primo, il secondo e'l terzo anno si quietava. *Unum, alterum, ac tertium annum quiescebat*.

Alterum tantum, tria tanta.
Altretanto, tre volte tanto.
Sexcenta tanta, bis tanta.
Seicento volte tanto, due volte tanto.

Gran venustà di dire si scuopre per le sopradette particelle, come sarebbe a dire:

Altrettanto se ne ruinerà. *Alterum tantum perdetur. Plautus in Epid.*

Merito altretanto oro. *Alterum tantum auri mereo. Idem in Bacchid.*

Bisogna, che la parte d'un piede o sia uguale all'altra parte, o sia altretanto, o la metà di più. *Necesse est partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tantum, aut sexqui majorem. Cic. de Orat.*

Tre volte tanto ne rende. *Tria tanta reddit. Plautus in Trinummo*.

Seicento volte tanto te ne renderò, se vivo. *Sexcenta tanta reddam, si vivo, tibi, idem in Bacchid. idem in Pseud.*

Io vaglio due volte tanto, che non valevo prima. *Bis tanto valeo, quam valui prius. Plautus in Mercatore, idem Amphit.*

Li soldati furono quattro volte tanti. *Milites fuerunt quater tanti. Hirtius in Com.*

Alter, & vigesimus. Ventidue.

Cornificio mi presentò la tua lettera a' venti due, il dì solenne di Bacco. *Liberalibus tuas literas Cornificius altero, & vigesimo die reddidit. Cic. pro Cornif.*

Penso, che questo sia il centesimo secondo giorno della morte di Clodio. *Centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii, & opinor altera, idem pro Milone. Modus dicendi perelegans*.

Unus, & vigesimus dies. Vent'un giorno.

A vent'un giorno dopò la data Acasto mi venne a trovare con una delle tue. *Uno, & vigesimo die Acastus cum literis præsto fuit. Lib. 14. ep. 5.*

Qui si deve avvertire, che quella particella, *Alter*, alcuna volta si pone al primo luogo, alle volte nel secondo, ad arbitrio di chi scrive, ma è più usato il primo, che'l secondo. Così diciamo di quella particella, *Unus*.

Semel, iterum, tertium.) *Non Semel, bis, ter,*
Una volta, due, o tre.) *vel, Semel. 2. 3.*

Lo disse una volta, o due. *Id semel, aut iterum dixit. Cic. in Bruto*.

Lo disse due, o tre volte. *Id iterum, aut tertium dixit*.

E' da notare, che Cicerone usò una volta Tertio, in vece di quella partitella, Tertium, dicendo così: Egli due volte e tre fece l'incanto. *Ille iterum, ille tertio auctionem fecit*. Così anco una volta Tito Livio disse: *Tertio*, in vece di questa voce, *Tertium*. Ma io non l'userei. Et è da sapere, che quando si disse: *Tertium factus est Consul*, s'intende, che tre volte ha essercitato il Consolato; Ma quando poi si dice: *Tertio factus est Consul*; S'intende, che ha essercitato il Consolato il terzo anno dopò, che furono scacciati gli Re. Così si devono intendere questi due modi di parlare presso gli Antichi.

Ille alter. Quell'altro.

Di quell'altro non parlo. *De illo altero non loquor. Cic. Attico, idem eidem, idem de Oratore, idem ibidem. Sallust. in Jugurt.*

ADEO.

Il Prencipe della lingua Latina, Cicerone, e gli altri Dicitori del suo tempo si sono serviti di questa particella *ADEO*, con maravigliosa eleganza, & venustà, in vece di Ancora, e di, più tosto.

Adeo, pro etiam. Ancora.

Il tuo giovane, & anco nostro è l'amorevolezza del mondo. *Nihil adolescente tuo, atque adeo nostro amabilius. Trebonius Cic.*

Egli è stato spinto da questo consiglio, & ancora da questa pazzia. *Hoc consilio, atque adeo hac amentià fuit impulsus. Cic. pro Roscio, idem pro Cluentio, pro Plancio, in Verrem, in Catilinam, idem Attico*.

Adeo, pro, potius. Più tosto.

Bisogna partir di Sicilia, & più tosto fuggire. *Ex Sicilia discedendum, atque adeo fugiendum, Cic. in Verrem.*

Queste cose vi pajono grandi, e più tosto grandissime. *Hæc vobis magna, atque adeo maxima videntur. Idem ibidem*.

Questo sia detto secondo la opinione di Adriano; ma io direi, che queste due particelle congionte insieme voglino significare, Anzi; cioè, Queste cose vi pajono grandi, anzi grandissime. Bisogna partire, anzi fuggire. Il tuo Giovane, anzi nostro. E' stato spinto da questo conseglio, anzi da questa pazzia.

Adeo, absolute. Molto.

E un giovane molto nobile. *Est juvenis adeo nobilis. Ter.*

Allegare, legare, ablegare.

Questi tre verbi non bene intesi da molti, sono anco impropriamente usati, percioche *Allegare* non è citare l'Auttore, come dicono alcuni, ma è mandare ambascierie in cose private, e di poco momento. *Legare* è mandare ambascierie in cose publiche, & importanti. *Ablegare* è mandare in essilio, dare il bando, & confinare, & anco rimuovere.

Allegare.
Mandare ambascierie in cose private.

Lei mi ha mandato a chiamare costei. *Ipsa me allegavit, qui istam accerserem. Plautus in Casina in Epid. in Pseud. Amphi.*

Egli manda per ambasciatori gli amici. *Amicos allegat. Cic. in Verrem. idem ubique fere locorum*.

Non credere, che questo Vecchio sia stato mandato da me. *Ne credas a me esse allegatum hunc senem. Ter. in Andria*.

Legare.
Mandare ambascierie in cose publiche.

Hanno mandato per ambasciadore Androne ad Apronio. *Andronem legarunt ad Apronium. Cic. 5. Verr. & in aliis quamplurimis locis.*

Ha

Ha scielto i principali, & gli ha mandati per ambasciadori. *Delegit viros primorum principes eosque legavit. Plautus in Amph.*

Sono mandati per ambasciadori in Africa quei di maggior età, e' più nobili, che hanno essercitati spesso la dignità. *Legantur in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus usi. Sallust. in Jugurt.*

Ablegare. Mandare in essilio.

Mi ha rimosso dalla venuta di mio fratello. *A fratris mei adventu me ablegavit. Cic. Attico.*

Mandandolo via di quà, l'ha confinato fuori della Patria. *Hinc cum peregre ablegavit. Plau. in Casina.*

AMPLIUS.

Questo adverbio ancor che sia trito presso tutti niente di manco l'uso di questo è conosciuto da pochi moderni: ne si potrebbe giamai dire a pieno, quanta vaghezza porti seco, quando viene adoperato per comparativo, con varj, e diversi casi: così dicendosi: *Amplius duo menses, Amplius duos menses, Amplius duobus mensibus,* Più di due mesi.

Amplius duo menses, cum nominativo.
Più di due mesi.

Sono più di sei mesi. *Amplius sunt sex menses. Cic. pro Roscio, idem in Verrem.*

Vi era un Fiume non più di dieci miglia lontano da' loggiamenti. *Flumen à castris non amplius decem millia passuum aberat. Cæsar, in Com.*

Furono pigliati più di sei mila huomini. *Amplius sex millia hominum fuerunt capta, Titus Liv. de bello Punico.*

Amplius duorum mensium, cum genitivo.
Più di due mesi.

Hirtio l'ha usato col genitivo nel Com. dicendo: Più di due mila ne fuggirono. *Amplius duorum millium tergo verterunt. Sed hic intelligitur, numero.*

Non era lasciato più di ducento piedi. *Non relinquebatur amplius ducentorum pedum. Cæsar. in Com. sed ibi intelligitur, spatio.*

Amplius duos menses, cum accusativo.
Più di due mesi.

Haveva più di cento Cittadini Romani. *Amplius centum cives Romanos habebat. Cic. in Verrem. idem Attico, & pro Roscio.*

Guerreggiarono più di quattr' hore. *Amplius horas quatuor pugnaverunt. Cæsar in Com.*

Era stato Tribuno, Prefetto, e Ambasciatore più di trenta anni. *Amplius annos xxx. Tribunus, Præfectus, Legatusque fuerat. Sallust. in Catil. Virg. Ecl. 3. Titus Liv. ab Urbe cond.*

Amplius duobus mensibus, cum ablativo.
Più di due mesi.

Lasciò questa partita, o debito, più di tre anni ne' bastardelli. *Hoc nomen triennio amplius in adversariis reliquit. Cic. pro Roscio, idem pro Lucio Flacco.*

Per quanto posso congietturare, egli ha sessanta anni, & più. *Sexaginta annos natus esse, ut conijcio, & eo amplius. Ter.*

Per quanto ci vien dimostrato dal fumo, e da' fuochi gli alloggiamenti si distendono per larghezza più d'otto miglia, & di lunghezza 500. *Castra, ut fumo, atque ignibus significatur, amplius passuum millibus octo in latitudinem patent, in longitudinem vero amplius quingentis. Cæsar in Com. Cœlius Cic. Titus Livius ab Urb. & de bello Punico.*

PLUS duo milia, cum nominativo.
Più di due mila.

Furono amazzati in quel giorno più di due mila nimici. *Hominum eo die cæsa plus duo milia fuerunt. Titus Liv. de bello Punico, idem ibidem.*

Furono mandati poco più di 300. carri. *Paullo plus trecenta vehicula missa fuerunt, idem de bello Mac. idem ibidem.*

Plus tres dies, cum accusativo.
Più di tre giorni.

Mi diede più di cinquecento schiaffi. *Infregit mihi plus quingentos colaphos. Ter. in Adel.*

Non ci soprastano più di quattro dita in traverso. *Plus quatuor digitos transversos non eminent. Cato de re rust.*

Così scherzando durerà tanto questa tresca, o burla, che per due anni non ne seguirà effetto alcuno. *Sic multum, ac diu ludetur, atque ita diu, ut plus biennium in his tricis moretur. M. Cœlius Ciceroni. Epist. Fam. 8.*

Plus tribus diebus, cum ablativo.
Più di tre giorni.

Sono stato in nave trenta giorni, e più. *Dies triginta, aut plus eo, in navi fui. Ter. in Hecyra.*

Egli è vivuto teco più d'un' anno. *Tecum plus anno vixit. Cic. pro P. Quintio, idem pro Plancio.*

Furono amazzati due mila, e trecento de' nimici, de' Romani non più d'uno. *Duo millia, & treçenti hostium cæsi sunt, & non plus uno Romanorum. Titus Livius de bello Punico.*

Minus tres dies, cum nominativo.
Manco di tre dì.

Non vi furono presenti manco di trenta Senatori. *Senatores triginta non minus affuerunt. Cic. in Verrem.*

Sono manco di quindici giorni. *Minus quindecim dies sunt. Plautus in Tri. Titus Livius de bello Punico.*

Minus tres dies, cum accusativo.
Manco di tre dì.

Mai vi è stata la neve manco alta di quattro piedi. *Numquam nix minus quatuor pedes alta jacuit. Titus Livius ibidem.*

La larghezza non vi è manco di sei piedi. *Latitudo non minus est pedes senos. Vitruvius.*

Minus tribus diebus, cum ablativo.
Manco di tre dì.

Io so, che s'è fatta di spesa manco di cento libre d'oro. *Expensum esse auri pondo centum paulominus, non ignoro. Cic. pro L. Flacco.*

Si sono accampati lontano manco di due miglia. *A millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Cæsar in Com. idem ibidem, idem Vitruvius.*

Ab

TABVLA MARMO
P A R

✝ DOMINIS SCIS AC BEATISS PETRO ET PAVL ERVVS
QVOTIENS LAVDI VESTRAE VSIBVS SERVITVRA QVE LARGIMVR
VT HAEC AGENTES NON SIMVS ELATI DE MVNERE SET D VM EST
QVI NON POSSVMVS ACCEPTA REDDERE NISI QVIA P O VESTER
SERVVS REDVCENS AD ANIMVM MVLTVM ME VOBIS BEAT VVERIBVS
MATRIS MEAE DIVINAE POTENTIAE GRATIA PROTEGENT EMENTVM
PER SINGVLOS GRADVS VSQVE AD SVMMVM APICEM SA IDEOQVE
HOC PRIVILEGII MVNVSCVLVM HVMILI INTERIM OFFER ESSORIBVS
SERVANDVM SINE ALIQVA REFRAGATIONE CONSTITVO CRIBVNTVR
QVOS PRO CONCINNATIONE LVMINARIORVM BIS DICAVI
IMMVTILATA PERMANERE IDEST IN PATRIMONI N INTEGRO
OLIBETV. IN FVND OCTABIANO IN INTEGRO MASS TR PPIANO VT SP

OLIBETV IN FVND. IVLIANO IN INTEGRO O
OLIBET. IN FVND. SOLIFICIANO. VT
OLIBET. IN FVND. MARANO. VT SVP. SP.
OLIBET. IN FVND. CANIANO ET CAR VT SP
OLIBET. IN FVND. PRISCIANO ET GR DO
VARINIANO VT SVP. OLIBET. IN FVND. (SP.
OLIBET. IN FVND. CASAROMANIANA SP
MASS STEIANA OLIBET. IN FVND. BER VT SP
OLIBET. IN FVND. AQVILIANO VT SP. OLIBET. NA
OLIBET IN FVND. CAMMELIANO ET FVND TO NA
OLIBET. IN FVND. ARCIPIANO VT SP. OLIBE
IN PATRIMONIO LABICANENS. MASS
OLIBET QVI EST IN SILBVLA ET MODICAS TA
OLIBET. QVI EST IN CLAVIANO OLIBET. QVE

TABVLA MARMO

P A R I

GREGORIVS EPISC. SERVVS SERVORVM DI
LICET OMNIA QVAE HAEC APOSTOLICA HABET ECCLES
DO SINT AVCTORE COMMVNIA. ESSE TAMEN DEBET IN
REBVS CVRA ADHIBERI POSSIT IMPENSIOR. CVM IGITVR
RET NE MINVS ILLIC HABERE LVMINARIA ISDEM PRAEC
DE INCONGRVVM AC ESSE DVRISSIMVM VIDERETVR V
RII CAPITE EST TRVNCATVS VT VIVERET VTILE IVDIC
FVNDIS SVIS IDEST. CELLAVINARIA. ANTONIANO. VI
TESSELLATA, ATQVE CORNELIANO CVM OMNI IVRE I
PERTINENTIBVS CVM XPI GRATIA LVMINARIBVS
SITOS INTER TIBERIM ET PORTICVS IPSIVS ECCLESIAE I
ALMON INTER ADFINES HORTI MONASTERII SCI STEPI
FINES POSSESSIONIS PISINIAN SIMVL ET TERRVL
DEM PORTICVM EVNTIBVS SIMILITER A PORTA PAR
HAERENT AB VNO LATERE POSSESSIONI EVGENITIS QD
OMNIA QVONIAM DO ADIVVANTE PER ANT
TIMA INDICTIONE VOLVMVS ORDINARI E
DE PONERE RATIONES IDCIRCO EXPERIENTIAE TVAE P
NOMINATIS OMNIBVS FVNDIS SVIS NEC NON HORTVS
AT AC AVFERRE ET CVNCTA AD NOMEN PRAEDICTAE
OMNI POST HOC CARENTES EXCVSATIONE DE LVMINAR
LIC VMQVAM NEGLECTVS POSSIT EXISTERE FACTA
CEPTVM IN SCRINIO ECCLESIAE NOSTRAE EXPERIE

DAT. VIII. KAL. FEBRVARIAS IMP. DN N FHOCA PP. AVG

IAE
SVNT
VIQVE
MONE
T VAL
ARTY
NIBVS
NELI
EAM
OPO
VIVS
T AD
EAN
E CO
QVAE
TI SEP
EXIN
PRAE
DEBE
EPOSITI
LVS IL
PRAE

Ab hinc annos multos, cum accusativo.
Da molti anni in qua.
Morì già venti due anni sono. *Ab hinc annos duos, & viginti mortuus est. Cic. in Verrem. alias ibidem.*
Demostene fu già quasi quattrocento anni sono. *Demosthenes ab hinc annos propè quadringentos fuit, idem de Divin. idem pro Cornelio Balbo.*
Partì già tre anni sono. *Ab hinc triennium migravit. Ter. in Andr.*
Ab hinc annis multis, cum ablativo.
Da molti anni in quà.
Da quindici anni in quà, overo, già quindici anni sono. *Ab hinc annis quindecim. Cic. pro Roscio Comoedo.*
Egli dice, che l'ho promesso già più di 25. anni sono. *Me ab hinc annis amplius. 25. spopondisse, dicit, idem, Attico lib. 12.*
Accipere vulnera, & plagam.
Esser ferito.
Andando tra le armi de' nimici, fu ferito. *Cum inter media hostium tela versaretur, vulnera accepit. Cic. in Phil.*
Hebbe una ferita, per la quale fece una crudelissima morte. *Vulnus accepit, quo taeterrimam mortem obiit, idem pro Milone in Catil.*
Se ne fuggiva ferito. *Fugiebat vulneribus acceptis. Idem Bruto.*
Hebbe due pugnalate, una nel stomacho, l'altra nel capo appresso l'orecchia. *Pugione percussus vulnera accepit, unum in stomacho, alterum in capite secundum aurem. Ser. Sulp. Cic. idem Cic. multis in locis. Idem Virg. Ovid. & complures alii Auctores.*
Accipere plagam, metaphorice.
Ricever danno.
Grave percossa certo gli è stata questa, considerato quel che egli ha perduto, & a che tempo. *Ipse sane plagam odiosam accepit, cum re, cum tempore. Cic. Attico.*
Non vi è, che ragionevolmente si possi sperare, per la ricevuta percossa dell'Asia. *Nihil video, quod sperandum putem jure praesertim, cum ea plaga in Asia sit accepta. Cic. Tironi, idem de Fato, in Verrem. & aliis in locis proprie, & translative.*
Ha ricevuto una gran botta. *Maximam plagam accepit. Cic. Tironi ep. 11.*
Accipere cladem. Haver la rotta.
Hebbe una gran rotta, overo uccisione. *Magnam accepit cladem. Titus Livius ab Urbe cond.*
Accipere de bono Auctore, & in bonam partem.
Haverlo da buon luogo, & pigliarlo in buona parte.
Questo, che ho inteso per questo verso, l'ho da buon luogo, cioè da huomo degno di fede. *Quod in hanc partem accepi, id de bono auctore accepi. Cic. Attico.*
L'ho pigliato a buon senso, & egli al contrario. *Id in optimam partem accepi, ille autem in pessimam. Cic. Attico.*
Accipere durius, vel asperius.
Haver per male.

Parvemi haverlo havuto a male più alquanto di quello, che sogliono i galant'huomini. *Durius sivè asperius accipere mihi visus est, quam homines belli solent. Cic. Attico.*
Accipere injuriam. Essere ingiuriato.
Privatamente non hebbe scorno alcuno, overo non fu ingiuriato. *Privatim nullam accepit injuriam. Cic. in Ver. idem Q. Fratri, Caesar in Com.*
Bene acceptus, cum aliis adverbiis.
Ben trattato.
Furono tutti abondevolmente accolti, & li più pregiati splendidamente trattati. *Copiose accepti sunt omnes, lautioresque eleganter fuerunt accepti. Cic. Attico.*
Noi ricevuti con apparecchio regale, allungammo lo ragionamento insino ad un gran pezzo di notte. *Reggio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus. Cic. de Somn. Scip.*
M'invita a cena, accetto l'invito, e fui accolto allegramente, & splendidamente. *Ad coenam vocat, venio, decumbo hilare, atque ampliter fui acceptus. Plautus in Merc. idem in Cistellaria, & in Amph. & Cic. aliis in locis.*
Male acceptus. Maltrattato.
Licentiò le persone maltrattate con molte parole. *Homines multis verbis male acceptos dimisit. Cic. in Verrem. idem ibidem, eidem Lentul.*
Fu ripreso grandemente da Curione. *Pessime acceptus est à Curione. Cic. Epist. Fam. Brutus Cic. Hirtius in Com.*
Accipere hospitio. Albergare.
Gli diede albergo fra Terra. *Eum agresti hospitio accepit. Cic. Attico, idem Virg.*
Accipere conditionem.
Accordarsi, accettare il partito.
Non è solito del Popolo Romano accordarsi, o accettare il partito fatto dal nimico armato. *Populus Romanus non solet accipere ab hoste armato condicionem. Caesar in Com.*
Pompeo proponeva questo partito. *Hanc ferebat Pompejus condicionem.*
Accipere detrimentum. Ricever danno.
Se ne riceve danno. *Detrimentum accipitur. Cic. pro lege Manilia, idem ibidem.*
Accipere dolorem. Haverne dolore.
Non si potrebbe credere il dolor, che ne ho havuto. *Incredibilem accepi dolorem, Cic. pro domo sua.*
Assignare. Imputare, attribuire.
Sia come si vogli, non ne darai la colpa, o cagione in modo alcuno alla Patria, ne al Padre. *Quo quo modo res se habeat, nihil assignabis Patriae, nec Patri. Cic. Attico.*
Tutto quello, che vien detto in vergogna sua, bisogna attribuirlo all'invidia. *De eo quidquid detrahatur, necesse est, ut invidiae assignetur. Cic. pro Aulo Caecina.*
Danne la colpa più tosto alla malvagità, e sceleranza che alla imprudenza, o alla misericordia. *Improbitati, & sceleri potius, quam imprudentiae, misericordiaque assignes. Cic. ad Q. Fratrem, & multis aliis in locis.*
Attri-

Attribuere, Tribuere.

Imputare, o Attribuire.

Ti prego, che non vogli imputare, o che non dii la colpa alla mia negligenza, ne alla occupatione. *Peto a te, ut id non modo negligentiæ meæ, sed ne occupationi quidem tribuas. Cic. in Bruto.*

Questo l'imputerai a Cesare. *Hoc Cæsari attribues, idem de Orat. idem ubique locorum.*

Ascribere.

Imputare, o attribuire.

Non vorrei, che mi desti la colpa di negligenza. *Negligentiam mihi nolim adscribas. Cic. ep. Fam.*

Il buon fine dipende da Dio, overamente, lo solemo, attribuire a Dio. *Bonos exitus ascribimus attribuimus Deo immortali. Cic. de Natura Deorum.*

QUAM.

Questa particella è piena di venustà, e leggiadria, tutta volta, che vien usata secondo l'uso elegante del padre dell'eloquenza, o degli altri della sua età, questo modo di parlare è stato poco avvertito, & osservato da alcuni moderni, li quali sogliono dire così barbaramente: *Novem annis postquam veni;* Nove anni avanti, che io entrassi in Roma: *Novem annis antequam Romam essem ingressus.* Ma presso li buoni dicitori della favella Latina si suol dire, separando queste due particelle, *Postquam*, in questa guisa: *Post novem annos, quam huc veni, Ante novem annos, quam Romam essem ingressus.* E' anco da notare, che queste due dittioni, *ANTE, & POST*, sono propositioni, le quali si usano con l'accusativo, ma alle volte, & bene spesso, doventano Avverbii, & all'hora si pongono con l'ablativo, ma però, che l'ablativo preceda l'avverbio, come sarebbe a dire, *Novem annis post, novem annis ante;* o veramente: *Novem ante annis, novem post annis, multis post annis, multis ante annis*, & quando così si usa, non si congiongono mai, o di rado, *Ante*, & *Post* immediatamente con quella particella, *Quàm*, Si come per le sottoscritte auttorità facilmente si può vedere.

Post, cum ablativo, & accusativo.

Fu fatto Pretore, o Podestà 14. anni dopò, che fu creato Console Mummio. *Quatuordecim annis post Prætor est factus, quam Consul Mummius. Cic. Attico.*

Dopò lungo tempo. *Longo post tempore. Virg. 6. Ecl.*

Il giorno dopò, che furono fatte. *Postero die, quam illa erant acta. Cic. 2. de Orat. & aliis in locis frequenter.*

Dopò il quarto giorno, che si venne in Bretagna. *Post diem quartum, quam est in Britanniam ventum. Cæsar in Com.*

Dopò il 30. giorno, che fu amazzato Clodio. *Post diem trigesimum, quam erat Clodius occisus. Asc. Ped. ubique locorum.*

L'anno avanti, che fossero dette queste cose. *Ante annum, quam hæc diceretur. Asconius Ped.*

Ivi a pochi giorni eccoti apparire Caninio di buon' hora, fuori d'ogni mia aspettatione. *At tibi repente, paucis post diebus, cum minime exspectarem, venit ad me Caninius mane. Cic. epist. 2. lib. 4. Varr. Modus dicendi perpolitus.*

Qui si deve notare, che quando queste due particelle non si pongono a servigio de' casi, all'hora si congiungono insieme, cioè, *Postquam decessit, postquam venit.*

Mancando la candidezza, e la politezza del parlar Latino, presso Tito Livio è stata adoperata questa particella, *Quam*, senza quelle dittioni *Ante*, & *Post*. Ma questa frasi non essendo Ciceroniana, non direi, che s'usasse.

Sette giorni dopò, che era partito, ritorna a' padiglioni, alle stanze. *Septimo die, quam profectus erat, in castra redit. Tit. Liv. ab Urbe cond. idem passim.*

Trenta due anni dopò la edificatione di Roma. *Anno trigesimo altero, quam condita Roma erat. Idem de bello Macedonico.*

Amabo. Di gratia.

Li Poeti in questa interjettione, come nelle altre cose, sono differenti da gli Oratori, & Prosatori; perche da costoro è stata adoprata col suo pronome, & sempre nel numero del meno, da quelli poi assolutamente senza pronome alle volte, & hora col pronome nel numero del più, e tal'hora del meno.

Amabo. Di gratia.

Dì di gratia, te ne prego. *Dic, amabo. Plautus in Persa.*

Dimmi di gratia, te ne prego, ove anderemo? *Quo, amabo, ibimus? Idem in Rudente.*

Andate di gratia a casa. *Ite domum, amabo. idem ibidem.*

Di gratia portate presto da desinare. *Properate, afferte mensam, amabo. Idem in Truculento. & passim idem.*

Amabo te.

Di gratia, se mi vuoi bene.

Di gratia, quando scriverai a casa, ricordati di me. *Amabo te, cum dabis aliquid domum literarum, mei memineris. Cic. Cassio.*

Pregoti a fornire i nostri bisogni. *Nostra negotia, amabo te, explica. Cic. Attico.*

Pregoti a venir presto, che ti consolerò. *Amabo te, advola, consolabor te. Idem Q. Fratri.*

Pregoti a mettermi in gratia di Appio con questa occasione di ajutarlo. *Amabo te, si quid, quod opus fuerit Appio, facies, ponito me in gratiam. Cæl. Cic.*

Abdere se. Ritirarsi.

Farsi Frate.

Abdere se in Fratrum Collegium.

Presso tutti è manifesto il significato di questo verbo, ma il modo del parlare, che si ha dall'istesso, non così bene, come qui sotto chiaramente si vede.

Io mi ritiro nella mia Libraria, laonde compongo delle opere, che per avventura ti piaceranno. *Abdo me in Bibliothecam, itaque opera officio tanta, quanta fortasse tu senties. Cic. Curio, lib. 7. epist. 29.*

Mi

Mi ritirerò nel mio studio, cioè non farò altro, che studiare. *Abdam me in literis, vel in literas. Cic. l.7. ep.*

Ritirossi a casa, & indi nel tempo, ch'ogn'un dorme, postesi le pianelle, con una veste da servo se n'entrò in mare per navigare. *Demum se abdidit, inde nocte intempesta, crepidatus, veste servili navem conscendit. Idem in Pisonem.*

Ritirossi in Villa. *Rus abdidit se se. Ter. in Hecyra.*

Ritirerommi alla Villa d'Arpino. *Me in Arpinum abdam. Cic. Att. lib.9. ep.6.*

Adspirare. Appressarsi.

Si come questo verbo è manifesto a pochi, così ancora è poco posto in uso per l'occolto suo significato, perche, quantunque col dativo significhi favorire, si come disse Virg. *Aspirat primo Fortuna labori*, 2. *Æn.* e col caso accusativo con la prepositione, *Ad*, dimostri intentione, & ansietà a qualche cosa; come sarebbe a dire: *Scipio adspirat ad Consulatum*; niente di manco il fonte dell'eloquenza se ne è servito nel significato di approssimarsi, di arrivare, & acquistare.

Lo pose in quel Tribunale, dove a me era tolta la podestà di appressarmi. *Eum eo in loco constituit, quo mihi adspirare non liceret. Cic. Attico.*

Io ti porto quasi invidia, che tu sii stato chiamato dà colui, alla cui amicitia non per superbia, che in lui sia, ma per le molte occupationi, gli altri non possono arrivare. *Subinvideo tibi, ultro te etiam accersitum ab eo, ad quem ceteri, non propter ejus superbiam, sed propter occupationem, adspirare non possant. Cic. Trebatio.*

Non possono far'acquisto di quella lode, che bramano. *Ad eam laudem, quam volunt, adspirare non possunt. Idem de Oratore.*

Affectus.

Indisposto, amalato, corrotto, marcito.

Questa particella, oltra i suoi usitati, & manifesti sensi, i quali sono, *Affectus injuria, vel contumelia, affectus molestia, dolore, pœna, lætitia, morte, muneribus*; cioè, ingiuriato, e villaneggiato, travagliato, affannato, addolorato, punito, e castigato, rallegrato, amazzato, & presentato, & altri somiglianti. Contiene anco in se significati occolti, & poco usati da' moderni: come sarebbe a dire; l'esser indisposto, ammalato, corrotto, marcito, & putrefatto.

L'ho veduto in Napoli gravemente ammalato, o indisposto. *Eum Neapoli affectum graviter vidi. Cic. Attico.*

I corpi marciti per il sangue corrotto, e putrefatto. *Corpora affecta tabo. Titus Livius ab Urbe cond.*

Le forze indebolite, e inferme. *Vires corporis affectæ. Idem ibidem.*

Di vecchia, o d'inferma, e debole età. *Affectus senectute. Cic. de Orat.*

Nessuno è stato di età così corrotta, ne di forze così inferme, e languide. *Nemo, neque ætate tam affectâ, neque viribus tam infirmis fuit. Idem in Verr.*

Egli è amalato. *Est valetudine affectus. Cæsar in Com.*

In oltre ha un significato più occolto, che è, incominciato, cioè,

Vediamo la guerra cominciata, & per dir'il vero, quasi finita. *Bellum affectum videmus, & [ut verè dicam] pæne confectum. Cæsar. in Com.*

Cesare ritarda nella Provincia, acciò che le cose cominciate venghino a compimento e a fine. *Cæsar in Provincia commoratur, ut affecta perficiantur. Idem ibidem.*

Adversaria. Bastardello, Vacchetta.

E' cosa molto utile, & degna di opera, e fatica, sapere il senso di questa parola usata da gli scrittori Antichi con maravigliosa venustà e politezza, percioche, per quanto si può vedere, era un libro presso gli Antichi, come è al dì d'hoggi, nel quale prima si notava l'entrata, e l'uscita senza ordine, confusamente, e troncatamente, e poi con ordine, distintamente, a pieno si notava il tutto in un'altro libro. Questo libro adunque era chiamato da' Greci, *Ephemeris*, da' Latini, *Adversaria*, altramente, *Diario*.

Volgarmente poi è stato chiamato Bastardello, Giornale, Memoriale, Libro de' ricordi, e Vacchetta, come qui sotto si vedrà.

Non confessa d'haver questa partita a libro dell'entrata, e dell'uscita, ma ben si sforza mostrare, che'l sia nel Bastardello. *Non habere se hoc nomen in codice accepti, & expensi relatum confitetur, sed in Adversariis patere contendit. Cic. pro Roscio Comoedo.*

Se i Bastardelli sono autentici, che occorre, ordinare i libri dell'entrata & dell'uscita, e quivi scrivere le cose per ordine distintamente, e diligentemente? *Si eandem vim, diligentiam, auctoritatemque habent Adversaria, quam tabulæ, quid attinet codicem instituere, conscribere, ordinem conservare? Ibidem.*

Onde nasce, che noi facciamo li Bastardelli, e quivi solemo scrivere le cose troncatamente, e per il contrario le tavole? perche quelli sono d'un mese, queste perpetue; quelli si cancellano, & si depennano subito, queste si conservano; quelli fanno memoria poco tempo, queste fanno perpetua fede; quelli inordinati, e indistinti, queste al contrario. *Quid est, quod negligenter scribimus Adversaria? quid est, quod diligenter conficimus Tabulas? qua de caussa? quia illa sunt menstrua, hæ sunt æternæ; illa delentur statim, hæ servantur; illa parvi temporis memoriam, hæ perpetuæ existimationis fidem amplectuntur, illa dejecta, hæ sunt in ordinem confectæ. Ibidem.*

Dimmi, quanto tempo è, che hai posto questa partita al Bastardello. *Quæro, quam pridem hoc nomen in Adversaria retulisti. Ibidem.*

Tu sopporti, che questa partita stia nel Bastardello più di tre anni? *Tu hoc nomen triennium amplius in Adversariis jacere pateris? Ibidem.*

Amare valde, vel multum.
Restare affettionato.

Questo modo di parlare contiene in se molta gratia, e vaghezza, & è alla favella Romana Latina molto proprio, & è di politezza di lingua molto risplendente.

In quanto, che tu mi fai la promessa, te ne resto affettionato, o veramente così: La promessa, che mi fai, mi è molto grata. *Quod mihi polliceris, valde te amo. Cic. Attico.*

Gran piacere mi hai fatto, perche con molta diligenza, & a buon prezzo ci hai fatto haver quelle cose. *Multum te amamus, quod ea abs te diligenter, parvoque curata sunt. Eidem.*

Mi hai fatto gran piacere di rispondere. *Multum te amo, quod respondisti. Eidem.*

Del picciolo debito, te ne resto affettionato. *De randusculo, multum te amo. Eidem.*

Amare più che mezanamente. *Amare plus nimio, Cic. idem.*

Modus dicendi venustus.

Adesse, cum particula coram, vel præsens.
Essere presente.

Non è dubbio alcuno, che questo verbo significa esser presente senza altre particelle, con tutto questo i nobili Auttori della vera Latinità gli solevano aggiungere le sopradette dittioni, come qui sotto si vede.

Ecco presente un' huomo di molta virtù. *Adest præsens vir singulari virtute. Cic. pro domo sua. Idem in Ant. idem de Offic. idem in Verr. & aliis in locis.*

No'l dico, perche tu sii qui presente. *Non, quia ades præsens, dico. Ter.*

Eccomi presente. *Adsum præsens. Plautus in Most.*

Apposite.
Accomodatamente, acconciamente.

Dire acconciamente, & accommodatamente. *Dicere apposite. Cic. de arte Rhet.*

Appositus ad aliquid.
Sofficiente a qualche cosa.

Luogo atto, idoneo a tolerare la miseria. *Locus appositus ad tolerandam calamitatem. Cic. Attico, idem eidem: in Verr.*

Luogo atto all'Agricoltura. *Locus appositus ad Agriculturam. Varro de re rust. & passim.*

Adhærescere. Appoggiarsi.

Alcuni verbi, ancor che ricevino il dativo, nientedimanco più elegantemente presso gli Antichi Scrittori si pongono con l'accusativo.

Appoggiarsi alla colonna. *Ad columnam adhærescere. Cic. pro P. Sex. idem de finibus bonorum, & multi. Ad saxa adhæserunt, idem in Acad. quæst. de Nat. Deorum.*

A sorte s'appoggiò a una Torre. *Casu ad Turrim adhæsit.*

Aggredi. Dar principio.

Così dò principio a questa disputa. *Sic aggredior hanc disputationem. Cic. de Nat. Deorum.*

Comincierò a dire. *Aggrediar ad dicendum, Cic. P. Sext.*

Ho cominciato la causa. *Causam sum aggressus. Idem de Orat. idem multis aliis in locis.*

Adjungere se ad aliquem, vel alicui)(*Non dare se*
Accompagnarsi con qualch'uno.)(*pro sse.*

Io mi accompagnerò teco per difenderti. *Ad tuam caussam me adjungam. Cic. ep. Fam.*

Cesare non s'accompagnò con alcuno. *Cæsar se ad neminem adjunxit. Cic in Philip. 6.*

Adjungere animum ad aliquod studium.
Applicarsi a qualche cosa.

Vorrei, che applicassero l'animo a qualche studio. *Velim animum ad aliquod studium adjungerent. Ter. in Andria.*

Vorrei, che studiassi Filosophia. *Velim, te ad Philosophiæ studium adjungas. Cic. ep. Fam.*

Adire ad aliquem.
Andarsene ad alcuno.

Se ne vanno a Verre. *Adeunt ad Verrem. Cic. in Verrem.*

Gli huomini poveri, e mal nati, se ne vanno a' luoghi, quali giamai non videro. *Homines tenues, obscuro loco nati, adeunt ad ea loca, quæ nunquam viderunt.*

Vattene da lui. *Tu te ad eum adeas. Plautus in Trinummo. Ter. in Andria.*

Vommene da lui? *Adeo ad eum?*

Tutti se ne andorono da Cesare. *Universi ad Cæsarem adierunt. Cæsar in Com. idem Cic. multis in locis.*

Adire in jus. Essere citato.

E' stato citato avanti il giudice. *Adivit in jus. Cic. Attico, idem 4. Verr. Ad Prætorem in jus adivit.*

Applicare se ad aliquem.
Andarsene ad alcuno.

Tutta la Città seguiva Pompeo, s'accostava dalla banda di Pompeo. *Omnes vires Civitatis se ad Pompeii ductum applicaverant. Cic. ep. Fam.*

Seguono voi, s'attaccano da voi. *Hi se ad vos applicant. Ter. in Andria.*

Accipere eodem exemplo literas.
Ricevere lettere d'un'istesso tenore.

Questo modo di parlare Latino è elegantissimo. Et è quello, che dicono alcuni corrottamente. *Plures ejusdem tenoris accepi literas.* Ho ricevuto più lettere d'un medesimo tenore, il che correttamente, e bene si deve dire in questa forma: *Eodem exemplo abs te accepi literas.* Lettere d'un tenore, *Literæ uno exemplo, in eandem sententiam scriptæ.*

Questa è in somma la risposta delle due lettere ricevute da te di un medesimo tenore, o soggetto, o di una medesima forma, o materia. *Hæc fere ad eas literas, quas eodem exemplo, binas, accepi. Cic. Cornificio, ep. ultima.*

Mi sono state presentate lettere tue di un medesimo tenore. *Eodem exemplo literæ a te mihi redditæ sunt. Brutus Cic.*

Ho ricevuto due lettere tue di un medesimo tenore. *Binas a te accepi literas eodem exemplo. Cic. Planco.*

Accet-

Accetto la scusa, che fai dell'havermi scritto più lettere d'un'istesso tenore, e con l'istesse parole. *Accipio excusationem, qua usus es, cur sæpius ad me literas uno exemplo dedisset*. Cic. *Servio Sulpicio*.

Io ho cagione di scriverti spesso ad un medesimo modo. *Licet, eodem exemplo sæpius tibi hujus generis literas mittam*. Cic. *Servio Sulpicio*.

Chi è, che scriva più lettere d'un istesso tenore, ancor che scriva di suo pugno? *Quis solet eodem exemplo plures dare, quamquam sua manu scribit?* Cic. *Trebatio*.

Accipere binas literas, & duas epistolas.
Ricevere due man di lettere.

Non mi par cosa fuori di proposito di dar un'avvertimento qui, per conoscere la differenza grande, che è fra questi due modi di parlare, quanto si può vedere dalle auttorità de' buoni Scrittori Latini. Percioche si dice: *Accepi abs te unas literas, ternas, binas literas, ternas, vel trinas literas, quaternas, quinas, senas, septenas, ottonas, vel ottenas, novenas, denas*; ne altramente, come sarebbe a dire: *Accepi unam literam, duas epistolas, tres, quatuor, quinque, sex, septem, otto, novem, decem*; e così và discorrendo. Ne sarebbe mal detto questo: *Accepi binas, vel ternas, epistolas*, sì come a pieno habbiamo detto nelle Osservationi delle Pistole, ma bene non si direbbe giamai: *Accepi duas literas*, in vece di questa voce: *Epistolas*. Chi poi di questa, e di quella frase desidera servirsi sopra il numero di dieci, può ricorrere a Lorenzo Valla nel terzo libro delle Eleganze al quinto cap. e sesto, ove chiaramente vedrà quello, che intorno a ciò si debba dire. Hora vediamo le auttorità.

Ho pensato, Marione potermi portare una lettera sola, & io n'aspetto molte.
Cogitavi, unas literas Marionem afferre posse, me autem crebras exspectare. Cic. 16. *Fam. epist.* 1.

Due lettere tue ho ricevuto, scritte in Corfù, nell'una delle quali ti rallegravi meco, nell'altra mi desideravi prospero successo delle cose mie. *Binas a te accepi literas, Corcyræ datas: quarum alteris mihi gratulabare, alteris dicebas te velle, quæ egissem, bene, ac feliciter evenire*. Cic. lib. 4. *epist. Fam.* 14.

Tullia mi ha portato tre lettere. *Tullia mihi literas reddidit trinas*. Cic. *Attico idem eidem*. *Trinas accepi literas, vel ternas*.

Se io havessi sempre commodità di mandarti lettere, te ne manderei ben tre l'hora.
Si semper haberem, cui darem, vel ternas in hora darem, Cic. lib. 15. *Fam.* 16.

Gli altri essempi non mi sovvengono, ma conchiudiamo pure, che li numeri concessi a questa particella, *Literæ Literarum*, alle volte si danno alla dittione, *Epistola*; Et i numeri concessi a questa non si danno a quella. Gli essempi sono sparsi per ogni luogo, però non occorre qui raccontarli, bastando quello, che s'è detto di sopra.

Ma si deve avvertire, che questa dittione, *Litera* in vece di *Epistola*, non si usa presso a gli Oratori, e Prosatori, se non nel numero del più: Da' Poeti si ben, e come disse Ovidio; *Quam legis a rapta Briside Litera venit*. Ne vi apporti dubio alcuno, che Cicerone se ne sia servito nel numero del meno: perche all'hora si piglia per uno elemento dell'Alfabeto, cioe, A.B.C. come qui si vede.

Parmi esser certo, che ti sentirai al cuore qualche favilla di vergogna, veggendoti sopragionto da questa terza Pistola, senza havermi scritto una cedola, polizeta, versetto, o pure una letterina. *Puto te jam suppudere, cum hæc te tertia jam Epistola ante oppresserit, quam tu Schedulam, aut Literam*. Cic. ep. *Fam.* lib. 15. ep. 16.

Niente ho scritto. *Nullam Literam scripsi*. Cic. *pro Archia, Idem Attico persæpe, idem de Orat.*

AT.

Di maravigliosa venustà, & leggiadria risplendente si scuopre questa particella sotto varii, e diversi sensi, usata da' perfetti Dicitori, & Scrittori Latini ne principii dell'Oratione.

At, exsecrantis. Che.

Che Dio ti dia il mal'anno secondo i tuoi misfatti. *At tibi Dii dignum factis exitium dent*. Ter. *in Andria*.

At, optantis. Che.

Dio sia quello, che ti dia ogni bene.
At tibi Dii omnes benefaciant. Plautus in *Persa*.

At, cum admiratione interrogans laudat, vel vituperat. O.

O che Dea è questa? *At quæ Dea est?* Cic. *pro domo sua*.

O che Madre? *At quæ Mater? Idem pro Aulo Cluent.*

O con che parole, e fatti honoratissimi? *At quibus verbis? & prorsus gestis amplissimis?* Cic. *Attico*.

At, affirmantis. Certo.

Certo con diligenza, e a tempo. *At diligenter, at mature*. Ter. *in Eunucho*.

At affirmantis, ironice. Si certo.

Si certo buoni costumi? egli è la disubidienza, discortesia, e superbia del mondo. *At mores commodi? quis contumacior? quis inhumanior? quis superbior?* Cic. *in Verr.*

At, pro saltem. Almeno.

Se non in quell'istesso giorno, almeno il dì seguente. *Si non eodem die, at postridie*. *Cato de re rustica*.

Tu hai l'appoggio de gli huomini da bene, e'l favore, che io ti dò; il quale, se bene per se non può operar molto, nondimeno, perche egli è giusto, dovuto, e pieno di grato affetto, produrrà forse almeno qualche frutto. *Habes bonorum studium, nostramque suffragationem si minus potentem, at probatam tamen, justam, & debitam, propterea fortasse etiam gratiosam*. Cic. *Curioni* lib. 2. ep. 6.

Se non apprezzate il mondo, & le sue forze,

temete almanco Iddio ricordevole del bene, e del male. *Si genus humanum, & mortalia temnitis arma, At sperate Deos, memores fandi, atque nefandi, Virg. lib. 1. Æn.*

At, particula adversativa differentiam denotans, pro, Sed.

Questa particella, oltra i sopradetti sensi, si pone in dimostrare contrarietà, diversità, e differenza, si come ben dimostra Vergilio nel quarto, dicendo.

At Regina gravi jamdudum saucia cura; percioche il Poeta nel fine del terzo descrive il riposo di Enea, il che fatto, subito sottogionge, dando principio al quarto col pensiero amoroso di Didone, la quale restò ferita da Enea per cagione di Amore, Però dice: *At Regina gravi jamdudum saucia cura.*

Hor'in questo senso ancora dicesi in dichiaratione, & in differenza,

Scipio est bellator, at Cato Orator, Et in questo senso non occorre addurre gli essempi, i quali si trovano abondantemente sparsi per tutto.

At, At, geminata admirationem ostentat. O, O.

O, O, questo è mio Padre certo, overo così, Certo, certo questo è mio Padre. *At, At, meus hic quidem Pater est. Plautus in Mercatore.*

Quod scribis.

Quanto a quello, che tu mi scrivi.

E di molta vaghezza ripiena questa particella, la quale molto bene spesso si ritrova presso Cicerone, & altri suoi Rivali, ma qui per brevità basterà solo raccontare alcune auttorità di questo Prencipe dell' eloquenza.

Quanto a quello, che tu mi preghi, ch'io ti mandi le mie compositioni, dicoti, che ti manderò certe orationi, le quali ho composto. *Quod rogas, ut mea tibi scripta mittam, sunt orationes quædam, quas dabo. Cic. 1. lib. Fam. ep. 9.*

Quanto a quello, che tu mi scrivi non haver potuto fornire il bisogno di Q. Fratello per questa State impedito dalla infermità, sia di certo, che facendoli havere questo podere, egli riputerà, che interamente per te siano acconcie le cose sue. *Quod de Q. Fratris negotio scribis, te priore æstate, morbo impeditum, conficere non potuisse: id scito esse hujusmodi, ut ipse vere existimet, adjuncto isto fundo, patrimonium fore suum per te constitutum, idem ibidem.*

Quanto a quello, che intendo, che il libro non ti sia stato reso, assegnane la colpa al timore, & alla qualità dello stato nostro degno di compassione. *Quod tibi liber non est redditus, ignosce timori nostro, & miserere temporis. Cic. lib. 6. ep. 7.*

Quanto a quello, che tu ti rammarichi, ch'io habbia stracciata la lettera, dicoti, che non te ne pigli affanno, perche l'ho salvata. *Quod epistolam conscissam doles, noli laborare, salva est domi. Cic. lib. 7. ep. 26.*

Perche tu mi hai scritto senza il tuo Prenome famigliarmente, come dovevi, sono stato alquanto in dubio, se eri tu, che mi scrivevi, o Volumnio Senatore. *Quod sine Prænomine familiariter, ut debebas, ad me epistolam misisti, addubitavi num à Volumnio Senatore esset. Cic. Volumnio lib. 7. ep. 32.*

Benche tu non sia qui hora alle nostre declamationi, non te ne segue però danno alcuno. *Quod declamationibus nostris cares, damni nihil facis. Lib. 7. ep. 33.*

In quanto a quello, che tu mi scrivi, rallegrarti del nostro esser venuti salvi, desidero, che questa tua allegrezza sia perpetua. *Cic. lib. 14. ep. 12. Fam. Quod nos salvos venisse gaudes, perpetuo gaudeas, velim. Cic. lib. 14. ep. 12.*

Quanto a quello, che tu mi scrivi haver servito Cuspio, mi piace, overo così: Piacemi, che habbi servito Cuspio, perche l'amo sopra modo, e desidero molto servirlo. *Cuspio quod operam dedisti, mihi gratum est: valde de enim ejus caussa volo. Cic. l. 19. ep. 17. Fam.*

Mi hai fatto gran piacere di rispondere.

Multum te amo, quod respondisti. Cic. Att.

La promessa, che mi fai, mi è molto grata.

Quod mihi polliceris, valde te amo. Eidem.

Emmi forte à grado, che tu raccomandi ad Ortensio il mio negocio. *Hortensio quod caussam nostram commendas, valde gratum. Cic. lib. 6. epist. 1. ad Att.*

Abesse bidui, non biduo, nec per biduum,

Allontanarsi per due giorni.

In questo modo di parlare Latinamente s'intende una particella nel settimo caso, cioè, *itinere, sive, via bidui*: ma molto acconciamente si dice in questa guisa:

Noi andavamo in fretta alla volta del campo, o degli alloggiamenti, onde eravamo lontani due giornate. *Nos in castra properabamus, quę aberant bidui. Cic. Att. lib. 5. ep. 15.*

Ho dettato questa Pistola, mentre sentavo in cocchio, andando a gli alloggiamenti, da' quali ero lontano due giornate. *Hanc epistolam dictavi sedens in rheda, cum in castra proficiscerer, a quibus aberam bidui. Cic. eidem,*

Absit invidia verbo,

Non sia detto questo per arroganza.

Questa foggia di dire era in uso presso gli Antichi per scusarsi, quando erano per dire qualche cosa, che paresse arrogante.

Questo non sia detto per arroganza. *Absit verbo invidia. Livius ab Urbe cond. idem alias ibidem, & de bello Maced.*

Abest quid huic homini? melius, quam deficit, vel deest.

Che gli manca, a quest'huomo?

Per conto della gran scienza delle cose, che manca a quest'huomo? *Quid huic abesse poterit de maxima rerum scientia? Cic. de Oratore, idem pro Cornelio Balbo.*

Assignare agros alicui,

Mettere alcuno in possesso de' campi.

Questo verbo, oltra il suo significato, che è imputare, presso Cicerone, e' seguaci del suo tempo, significa mettere in possesso de' campi.

Tu

Tu certo fuori del dovere hai dato il possesso di due mila campi a Clodio Retore. *Duo millia jugerum campi Clodio Rhetori assignasti, & quidem injuria. Cic. in Phil. secunda, idem Attico, Horatius, Liv. de bello Mac.*

Ad verbum, non, de verbo ad verbum, ut ajunt.
Di parola in parola.

Leggono volontieri le favole tradotte di parola in parola dal Greco alla favella Latina. *Fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legunt. Cic. de Fin.*

Bisogna mettere alla memoria il libretto a parola per parola. *Ad verbum ediscendus est libellus. Cic. de Orat.*

Le favole sono tolte dal Greco di parola in parola, & ridotte alla favella Latina. *Fabulæ Latinæ ad verbum de Græcis fuerunt expressæ. Cic. de Finib. idem de div. & Tus.*

Verbum è verbo, vel de, vel ex verbo exprimere, vel transferre.
Tradurre, di parola in parola.

Fanno la tradottione di parola in parola. *Verbum è verbo exprimunt. Cic. in Acad. idem alias ibidem, Verbum ex verbo, Top.*

Cavò la parola Latina a punto com'ella stava, senz'aggiungere, o levare, cioè la cavò dal Greco a parola per parola. *Verbum de verbo expressum extulit. Ter. in prolog. Adelph.*

Verbum verbo, & Verbum pro verbo reddere.
Tradurre di parola in parola.

Non ti curare di fare la tradottione a parola per parola. *Nec verbum verbo curabis reddere. Horatius in Arte Poetica.*

Verbum pro verbo reddere. Cic. de optimo Orator.

Totidem verbis transferre, vel recitare.
Di parola in parola tradurre, o recitare.

Ho esposta la Pistola quasi di parola in parola. *Epistolam totidem fere verbis interpretatus sum. Cic. de Fin.*

Recitare le lettere di parola in parola. *Recitare literas totidem verbis. Cic. 1. Verr. idem de clar. Orat.*

Trasportare qualche passo da un luogo a l'altro a parola per parola. *Totidem verbis transferre aliquem locum ab aliquo auctore. Cic. Att. lib. 6.*

Eisdem verbis reddere aliquid.
Recitare a parola, per parola.

Recitava a parola per parola senza scritti le cose, che haveva composto da se stesso. *Quæ secum commentatus fuisset, ea sine scripto eisdem verbis reddebat. Cic. de clar. Orat.*

Reddere prælectionem.
Recitare a mente la lettione.

Narrare memoriter, vel Pronunciare.
Recitare a mente.

Egli soleva recitare a mente molte cose del suo Suocero C. Lelio. *Multa narrare de C. Lælio Socero suo memoriter solebat. Auctor ad Her.*

Recitava a mente molte cose dell'Orationi di Demostene. *Memoriter pronunciabat multa ex orationibus Demosthenis. Cic. de Orat. de Div. & de Naturo Deorum.*

Ad unum, non, usque ad unum.
Fin'ad uno, non eccettuando alcuno.

Per conto dell'Amicitia, cioè, quanto al debito dell'Amicitia, tutti fin'ad uno, cioè, non eccettuando persona alcuna, hanno l'istesso parere. *Omnes ad unum de Amicitia idem sentiunt. Cic. de Amicitia.*

Io dissi quel parere, al quale assentirono tutti, non eccettuando alcuno. *Eam sententiam dixi, cui sunt assensi ad unum. Cic. ep. Fam.*

Gli amazzò tutti, non eccettuando alcuno. *Ad unum omnes occidit. Livius lib. 2.*

Ad diem. Al giorno determinato.

Venne al giorno determinato. *Ad diem venit. Cic. pro Cæ.*

Ad hanc diem, ad multam noctem, ad multam diem, ad lucem.
Fin'a questo dì, fin'a un gran pezzo di notte, fin'a un gran pezzo di giorno.

Rimase nella Città fin'a questo giorno. *In Urbe ad hanc diem remansit. Sal. in Catil.*

Si fece un gran ragionamento fin'a un gran pezzo di notte, accolti che fossimo regalmente. *Regio apparatu suscepti, sermonem ad multam noctem produximus. Cic. de somnio Scipionis, in fronte.*

Si fece gran ragionamento fin'a un gran pezzo di giorno. *Multus sermo ad multam diem. Cic. Att. Liv. ad multum diei, lib. 3.*

S'è combattuto fin'al dì. *Ad lucem pugnatum est. Cic. de Div.*

Ad annum, ad tempus.
Fin'a un'anno, a tempo.

Tacere, non far motto fin'a un'anno. *Silere ad annum. Varr. Latuit ad tempus*, stette nascosto a tempo. *Idem.*

Arbitratu meo, frequentius, quam arbitrio meo.
A modo mio.

Non ho mai potuto vivere a modo mio. *Arbitratu meo vivere numquam licuit. Cic. ep. Fam. idem Attico, idem de legibus.*

Ho mandato alla memoria le sue sententie, le quali ho dichiarate in questo libro a modo mio secondo il mio volere, e piacere. *Ejus sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui arbitratu meo. Cic. de Sen.*

Adiicere oculum alicui, non oculum in aliquem dirigere.
Por l'occhio adosso a qualch'uno.

Vedevano, che era posto l'occhio alla heredità, che tenevano la mira, che erano intenti con l'occhio alla heredità. *Videbant adjectum esse oculum hæreditati. Cic. 1. Verr.*

Adiicere oculum in aliquem.
Haver l'occhio ad alcuno.

Havevano l'occhio del desiderio a tutte le cose vostre. *Ad omnia vestra oculos cupiditatis adiiciebant. Cic. contra Rullum.*

Deicere oculos. Abbassar gli occhi.

Questo modo di favellare era in uso presso i buoni Scrittori Latini ad esprimere la vergogna d'alcuno, dalla quale tocco abbassasse gli occhi, ma alcuna volta si dimostrava prestezza, cioè, un batter d'occhi, come qui sotto si vede.

A un batter d'occhi, ci erano apparecchiati gl'im-

gl'inganni. *Si tantulum oculos dejecerimus, præsto esse insidias. Cic. in Verr.*

Animi causa. Per spasso.

Egli haveva tolto a perseguitarmi per suo spasso, e piacere. *Animi causâ me, in quem inveheretur, delegerat. Cic. ep. Fam.*

Io sono andato colà per mio spasso, e ricreatione. *Illò adveni animi causâ. Plautus in Curcul. idem in Asinaria, idem in Mercatore.*

Officij caussa.

Per honorare, per amorevolezza, per visitare, per far riverenza.

Andò a ritrovare Scipione per visitarlo, per fargli riverenza. *Scipionem officii caussa convenerat. Livius ab Urbe cond. idem ibidem.*

Li congiurati gli stettero intorno sotto nome di honorarlo, d'amorevolezza, e corteggiarlo. *Conjurati sub specie officii circumsteterunt. Suetonius in Cæs.*

Salutandi gratia. Per visitare.

Venne da me per visitarmi. *Ad me venit salutandi caussa. Cic. l.6. Att. ep.2.*

Honoris caussa vel gratia.

Per honorare, e visitare.

Io vengo qua per farvi honore, per visitarvi. *Huc honoris vestri venio gratia: Plau. in Amph.*

La teneva seco nella Città per honorarla. *Eam in Urbe secum honoris caussa habebat. Cic. pro Sex. Roscio Amerino.*

Mandò gli Ambasciadori per visitarlo. *Honoris caussa legatos miserat. Livius de bello Maced.*

Honoris caussa aliquem appellare, vel nominare.

Honorare con parole.

Con parole l'ho più tosto honorato, che altrimente: overo, non ho inteso se non fargli honore. *Eum honoris caussa potius, quam ignominiæ appellatum volui. Cic. 1. Ver.*

Tu gli hai fatto honore, chiamandolo huomo da bene. *Hunc virum bonum esse dixisti, & honoris caussa appellasti. Cic. Q. Rosc.*

Costui vien honorato da te con parole. *Is a te honoris caussa nominatur. Cic. in Ant. idem pro Sex. Rosc. Amer.*

Verbi caussa, & verbi gratia.

Come sarebbe a dire, per modo di parlare.

Come sarebbe a dire sminuire, o sbassare la Maestà. *Verbi caussa Majestatem minuere. Cic. de arte Rhet.*

Come sarrebbe a dire, se alcuno fosse nato al nascere della Canicula, non morirà in Mare, o in acqua. *Si quis verbi caussa, oriente Canicula natus est, in Mari non morietur. Cic. de Fato.*

Come sarebbe a dire per piacere. *Verbi gratia propter voluptatem. Cic. de Fin. idem in Acad.*

Exempli caussa. Per modo di essempio.

Pongasi per via di essempio cosa, che sia più chiara, e manifesta. *Exempli caussa ponatur aliquid, quod pateat latius. Cic. de Off.*

Exemplum literarum, non copia.

La copia delle lettere.

Ho sottoscritto la copia della lettera. *Literarum exemplum infrascripsi. Cic. epist. ad Att. idem ad eundem frequenter, idem in ep. Fam. non raro.*

Describere librum, vel Exscribere.

Copiare un libro, o trascrivere.

Non, copiare; non, transsumere; nec transscribere.

Farò intendere a' tuoi, che trascrivino quel libro, se gli piace. *Dicam tuis, ut eum librum, si velint, describant. Cic. Cornif.*

Trascrivi pure. *Describas licet. Cic. Att.*

Non ho male, che la mia Pistola sia divolgata o publicata, anzi che l'ho data a copiare a molti. *Epistolam meam, quod promulgatam scribis esse, non fero moleste: quin etiam ipse multis dedi describendam. Cic. eidem, idque passim.*

Come non havesse facoltà di copiare. *Quasi exscribendi facultatem non haberet. Cic. in Verr, & in Acad.*

Autem? Ma che dico io? Ah?

Quando questa particella, oltra il suo senso divolgato, è usata con altro senso da pochi inteso, & osservato, non si può dire con quanta gratia, e bellezza si vegga risplendere per dentro allo scrivere, o al parlare di colui, che l'usa, il cui senso al parer mio è, quando noi, ripigliando, e replicando una istessa voce, ci serviamo di questa particella, *Autem*, per fortificare, anzi accrescere, & augumentare quel che s'è detto; come qui di sotto per Cicerone si vede in questa guisa dicendo:

Che male non haveriano fatto, ma che dico io, non haveriano fatto? anzi, che non hanno fatto inanzi la mia venuta? L'un'è l'altro modo è ben detto, & più chiaramente al mio giudicio non si può questo senso volgare esprimere in carta. Però disse Cic. *Quid mali non fecissent, fecissent autem? immo quid ante adventum meum non fecerunt? Cic. Att.*

Il mio fallo deve essere sopportato da te, ma che dico io sopportato? anzi ajutato. *Ferendus tibi meus est error, ferendus autem? immo vero etiam adjuvandus. Cic. eidem.*

E officio mio, sapere quel che nella Rep. si facci, ma che dico io si facci? anzi quel che sia per farsi. *Meum est, scire, quid in Rep. fiat, fiat autem? immo vero etiam quid futurum sit.*

Statio mi ha fatto gran dispiacere, con dire, che ancor'io ho lodato quel conseglio, lodato ah? basta, non vò dir'altro? Con queste parole si dimostra tutto il contrario, quasi dir volesse: non si troverà mai, ch'io l'habbi lodato, & questo anco è in fortificatione di quello, che ha mostrato altrove, se non qui, ma tacendo lo dimostra, così dicendo Cicerone ad Attico. *Molestissimum mihi est, Statium dicere, a me quoque id consilium probari, probari autem? de isto hactenus diximus. Cic. Att. lib.6. ep.2.*

A principio, & Principio.

Da Principio, e Primieramente.

Io

Io sò, quanto profitto habbi fatto, commandandoti questo da principio. *Hæc à principio tibi præcipiens, quantum profecerim, non ignoro. Cic. Att. persæpe.*

Primieramente hanno questo dalla Natura tutte sorti d'Animali. *Principio generi animantium omni id est à Natura tributum. Cic. de Offic. idem non raro.*

Ab initio, & Initio. Da principio.

Questo l'hai per antichissimo, & da principio. *Hoc est tibi antiquissimum, & ab initio. Cic. Att.*

Torno à dire quel ch'io dissi da principio. *Redeo ad illud, quod initio scripsi. Cic. de Orat.*

A primo, & Primo.

Da capo, e primieramente, ò principalmente,

Io leggo le tue Pistole da capo, e leggendole mi danno qualche conforto. *Tuas à primo lego Epistolas, hæ me paullum recreant. Cic. Att. lib. 9. ep. 6.*

Principalmente cominciai à oppormeli, ò contrastare. *Cæpi adversari primo. Ter. in Phorm.*

Ad extremum. Al fine, all'ultimo.

Di questo all'ultimo ti vò pregare quanto si può. *Illud ad extremum, & oro, & hortor. Cic. Attico frequenter.*

Extremum est. Restami solamente.

Restami solamente à pregarti. *Extremum est, quod te orem. Cic. Att.*

E venuto il tempo, che per forza bisogna pigliar partito. Già si avvicina l'estremo. *Extremum concluditur. Extrema jam sunt, Cic. Att.*

Alienus. Straniere, ò Forestiere.

Questa particella suole alle volte significare l'istesso, che è straniere, ò forestiere: mà per la poca cura, & trascuraggine de Scrittori è stata lasciata da banda, e quasi smarrita da molti.

Ogni volta ch'io dubiterò, che le lettere non siano aperte da Stranieri, ò d'altri, non sottoscriverò di mia mano, & non adopererò il mio sigillo. *Neque utar meo chirographo, neque signo, si modo erunt ejusmodi literæ, quas in alienum incidere nolim, Cic. Att.*

Non ti mettere in capo di essere Straniere. *Ne istud inducas in animum tuum, alienum esse te. Ter. Heauton, & in Hecyra.*

Non alienum. Al proposito.

Ti è paruto al proposito. *Tibi visum est non alienum. Cic. Att.*

Acutus culter.

Coltello affilato, e aguzzo.

Questa particella non solamente significa cosa aguzza, mà anco affilata, di modo, che tagli bene, come è coltello affilato.

Hò un coltello affilato, cioè, che taglia bene. *Acutum habeo cultrum. Plautus in Epidicio.*

Acutum.) (*Metaphoricè.*
Sottile.) (

Alcune parti del Mondo, cioè, alcuni luoghi producano ingegni sottili, & altri partoriscono grossolani, ò rintuzzati. *Aliæ sunt agrorum partes, quæ acuta ingenia gignunt, aliæ, quæ retusa Cic. de Div.*

Agere injuriam.

Litigare avanti il Giudice delle ingiurie fatte.

Egli litiga delle ingiurie fattegli, essendogli tagliata la mano. *Agitis, cui, præcisa est manus, injuriarum. Auctor ad Her.*

Agere ad præscriptum.

Fare secondo il commandamento, ò ò legge data.

Fa tutte le cose secondo il commandamento. *Agit omnia ad præscriptum. Cæsar. in Com.*

I fanciulli imparano secondo il commandamento. *Pueri discunt ad præscriptum; Seneca.*

Agere actum.

Rivolgere, ò ritrovare le cose passate.

Non andar più, in mal'hora, rivolgendo le cose passate. *Tu [malum] actum ne agas. Cic. Att.*

Agere actum. Affaticarsi indarno.

Non ti affaticare indarno. *Actum [ajunt] ne agas. Ter. in Phorm. & Cic. persæpè.*

Actum est, in malam partem.

La cosa è spedita.

Se mi si dà un'altra volta cena, sono spedito. *Si iterum mihi cena danda est, actum erit. Ter. in Heauton.*

Agere cum aliquo.

Cercare d'impetrare, ò persuadere.

Tu m'hai confortato, e persuaso spesso, che io facessi qualche trattato intorno all'amacitia. *Sæpè mecum egisti, ut de Amicitia aliquid scriberem, Cic. de Amic. & id non raro.*

Agitur nobiscum benè, vel præclare.

La passiamo bene, ò honoratamente.

Egli la passa benissimo, & io al contrario. *Cum illo optimè agitur, mecum autem incommodius. Cic. de Amicitia.*

La passo malissimo. *Mecum pessime agitur. Cic. ep. Fam. idem in 1. Verr. & de Amicitia.*

Agitur hic res. Qui stà il fatto.

Quì batte la cosa. Quì stà il fatto. *Agitur hic res. Cic.*

Agitur de fama, & de capite. Cic. de Amic.

Si tratta della fama, e della vita.

Agere cum aliquo tabellis obsignatis.

Convincere alcuno colle scritture.

Agere bonum civem.

Portarsi da vero gentil'huomo.

Tu ti porti da un maraviglioso gentil'huomo. *Mirificum agis civem. Cic. 4. lib. ep.*

Animadvertere in aliquem.

Punire, ò castigare.

Non deve il Giudice punir'uno senza udire le sue difese. *Judex animadvertere in quemquam, indicta caussa, non debet. Cic. ep. Fam.*

Tu havevi ordinato castigar coloro, che havessero giudicato male. *Institueras in eos animadvertere, qui perperam judicassent. Cic. 1. Verr. ibidem.*

Animo præsenti.

Di buon'animo, senza timore, valorosamente, in cervello.

Dillo

Dillo senza timore. *Animo id præsenti dicas. Ter. in Eunuc.*

Stava in cervello, *Præsenti animo utebatur. Asc. Ped.*

Adscribere.

Sottogiungere à quello, che s'è scritto, sottoscrivere.

Non mi curai di farne notatione, ò sottoscrittione, non facendoti bisogno, mà hora vorrei haverla fatta per tua sodisfattione. *Non adscripsi id quod tua nihil referebat, ego tamen adscripsisse mallem, quando id te video desiderare. Cic. ep. Fam. lib. 5. ep. 20. idem Attico, de invent. & aliis in locis.*

Adscribere salutem. Salutare.

Terentia nelle gionture sente gran dolori, porta grande affettione à te, à tua sorella, e à tua madre, & molto ti saluta. *Terentia articulorum dolores habet, & te, sororem tuam, & matrem maximè diligit, salutemque tibi plurimam adscribit. Cic. Att. lib. 1. ep. 4. & idem sæpè legitur.*

Averruncare, metaphoricè.

Guardare, ò rimuovere, & significa propriamente toglier via cose nocive.

Dio guardi, Dio te ne guardi.

Dii averruncent. Cic. Att.

Bene vertat.

Prego Iddio, te la mandi buona.

Queste due frasi di parlare si usavano ad esprimere il desiderio d'una imprecatione, ò maledittione, & d'un felice successo, ò benedittione.

Prego Iddio ce la mandi buona, overamente ci venghi ben fatta. *Quæ res rectè vertat nobis. Plautus in Aul. idem in Capt.*

Alcuna volta si aggiunge Dio nel Latino ancora, come qui si vede per l'auttorità dell'istesso Plauto. *Istud Dii benè vertant.*

Malè vertat.

Alla mal'hora, in tuo mal'anno.

Mandiamoli in sua mal'hora, & mal'anno, questi capretti. *Hos illi (quod nec benè vertat) mittimus hædos. Virg. Eccl.*

Prego Dio, che gli rieschi male, che gli faccia mal prò. *Hæc res illi vertat male. Ter. in Phorm.*

Bene de illo.

Il suo negocio passa felicemente.

Il negocio de' Brutoti passa felicemente in vero. *Bene mehercule de Bruthroto. Cic. Att. lib. 15. ep. 12.*

Male de illo.

Gran sciagura, cattiva sorte è stata la sua.

Gran sciagura certamente è stata della morte di Atamante. *Male mehercule de Athamante. Cic. Att. lib. 12. ep. 11. idem ep. 12. Male de Sejo.*

Gran sciagura, che Alessione sia morto. *O factum malè de Alexione. Cic. Att. lib. 15. epist. 1.*

Dii malefaciant illi, vel male sit illi.

Dio gli dia il mal'anno.

Iddio mandi il mal'anno, e la mala ventura à cotesto Segulio. *Dii isti Segulio malefaciant. Cic. lib. Fam. 11. ep. 21. idem lib. 5. ep. 11. Faciat malè.* Vada in mal'hora.

Se lascierà Italia, gli venghi il mal'anno, vada in mal'hora. *Si Italiam relinquet, faciat omninò male. Cic. Att. Ter. in Adelph. Paulus Mannuccius lib. 2. ep. 29. dixit, Foroliviensibus malè sit.*

Insalutatum relinquere.

Senza dir'à Dio, partirsi senza far motto.

Lasciocci tutti, senza dirci pur'à Dio. *Nos omnes ἀπροσαγορεύτους, insalutatos reliquit. Cic. Att. lib. 8. ep. 8.*

Barbarus. Forastiere, e straniere.

Essendo, che i Greci solessero chiamare Barbari tutti gli altri, fuori che loro stessi, mi pare cosa al proposito notare alcuni luoghi pigliati in altro senso di quello, che intende la maggior parte de gli Spositori. Percioche Barbari si possono chiamare Latinamente Forastieri, e Stranieri, sendo che questo vocabolo già anticamente sia derivato da coloro, che nuovamente arrivando in Atene parlavano aspramente, e rozzamente nella lingua Greca; e da questo poi quelli, che così parlano, si chiamano anco hoggidì Barbari, quali già tutti furono tenuti, fuori che i Greci, si come racconta Strabone nel 14. lib. Pertanto Nevio Poeta Latino da Plauto fu chiamato Barbaro, mà hora da questo nome i veri Latini meritamente sono eccettuati, non però quelli, che grossamente, e sconciamente parlano, ò vivono, perche questi anco sono chiamati Barbari, ò per la lingua, ò per i costumi rozzi, ò selvaggi.

Essendo adunque costume de' Greci di così chiamare tutte le altre lingue, fuori che la sua, non è maraviglia, se questo nome presso gli Antichi bene spesso significava Forastiere, e Straniere, come qui sotto si vede:

Questa favola Greca si chiama Onagro, cioè, Asino selvaggio, Demofilo la fece, è Marco la tradusse in lingua forastiera, cioè, in altra lingua. *Nomen huic Græcæ Onagros est fabulæ, Demophilus scripsit, Marcus vertit Barbare, idest Latine, Plautus in Asinaria.*

Questa Comedia Greca si chiama il Tesoro, Fileno la fece, Plauto la tradusse in altra lingua, cioè, Latina, e forestiera presso a' Greci. *Nomen Græcæ est huic Thesauro fabulæ, Philenus scripsit, Plautus vertit Barbare, idest Latine, idem in Trinummo.*

Nomen est mihi Angelo, vel Angelus.

Io mi chiamo Angelo.

Qui è d'avvertire, che il nome proprio di ciascuna cosa si può locare nel Dativo, ò nello Retto, come per le sopradette auttorità si vede. Perche Onagros è Nominativo Greco, Thesauro è Dativo. Là onde ben disse anco Terentio in quel Prologo. *Hecyra est huic nomen fabulæ*, cioè, questa Comedia si chiama la Suocera, poteva anco dire, *Hecyræ.*

Il nome poi appellativo, ò simile deve havere il luogo del Dativo, e non altramente, col verbo però sostantivo, *sum, es, est,*

est. &, quando anco si dicesse. *Hujus Græcæ Fabulæ nomen est Thesaurus*, crederei, che non fosse mal detto, mà non sò, che sia così usato da'buoni Dicitori.

Bene, venuste, opportune, & commode, cadere, vel male, vel cadere optatum,

Riuscire, ò succedere bene, ò male.

Non poteva riuscir meglio. *Melius cadere non potuit, Cic. ep. Fam.*

E' occorso un bel caso. *Cecidit venuste, idem ibidem*,

Non mi poteva riuscir cosa più desiderata. *Nihil mihi optatius cadere poterat. Cic. Att.*

Mi riesce appunto come desidero. *Sanè ità cadit, ut volo, idem eidem, idem: Cecidit belle, vel opportune.*

Ha havuto cattivo successo. *Cecidit male. Cæsar in Com.*

Bene audire, vel, male audire.

Intendere dir bene, ò male, haver buon nome, ò cattivo.

Questo modo di parlare non significa haver buona udita, ò cattiva, come dice il volgo, mà intendere dir bene ò male di se stesso.

Pensano, ch'io desideri, si dica bene di me, acciò che si dica male di lui. *Putant me bene audire velle, ut ille male audiat. Cic. Att.*

Il voler'essere lodato da' padri è da huomo gentile, & ben allevato. *Est hominis ingenui, & liberaliter educati, velle bene audire à parentibus. Cic. 3. de Finibus, idem de Orat. frequenter*,

S'egli havesse detto bene, ò fatto à gara in dir bene, sarebbe stato lodato, & anco di se averebbe sentito l'istesso. *Benedictis si certasset, audisset bene. Terent. in Phorm.*

E' ben degno mille volte, cui si dica da ogn'uno tanta villania, quanta à persona giamai. *Quam dignus, qui omnibus os ad male audiendum quotidiè præbeat. Cic. Att. idem in Verr.*

Se tu accuserai il padrone di avaritia, piglierai cattivo nome. *Si herum insimulabis avaritiæ, male audies. Ter. in Phorm. idem in Hecyra.*

Bene multi, bene longum, bene magnum.

Molti, e molti, assai lungo, & assai grande.

Quei, che hanno professione della vera Latinità, devono non solamente nelle cose importanti imitare con ogni studio il fonte dell'eloquenza, Cicerone, & gli altri del suo tempo, mà etiandio nelle cose picciole, cioè, in tutte le minute particelle, lasciate bene spesso per dentro allo scrivere loro con molta gratia, e vaghezza di dire. Il che non poco si scorge per le sopradette particelle.

Egli hà di molti, e molti disarmati. *Habet inermes bene multos. Asinius Pollio Ciceroni.*

Hebbero di molte, e molte ferite. *Fuerunt bene multis vulneribus affecti. Hirtius in Com.*

Fare un ragionamento molto lungo. *Habetis sermonem bene longum. Cic. de Orat. idem Attico, & frequenter passim.*

Egli venne incontro con una compagnia molto grande. *Obviam cum bene magna caterva sua venit, Cic. pro Milone, & alibi non raro*,

Bene mane, & multo mane,

Su'l far del giorno, assai per tempo, la mattina à buon'hora.

Gli scrissi su'l far del giorno, overo, la mattina à buon'hora. *Ad eum litteras dedi mane. Cic. Att.*

Mi sono state presentate due delle tue lettere in Benevento, una delle quali mi fu consegnata da Fesulano, la mattina molto per tempo. *Binas quidem tuas Beneventi accepi, quarum alteras Fæsulanus multo mane mihi dedit, idem Att.*

Bona pars. Gran parte, assai.

Egli dicea, che gran parte dello ragionamento fu prolungata fin'à questo dì d'hoggi. *Ajebat bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Cic. de Orat.*

Gran parte del monte. *Pars bona montis. Ovid. in fastis, idque persæpè legitur.*

Bono esse. Tornare ad utilità.

Questo fù d'utilità, tornò utile à tutti. *Hoc fuit omnibus bono. Cic. in Antonium, idem ibidem, idem pro Sexto Roscio Amerino, & Auctor ad Heren.*

Belle habere. Star sano.

Se tu sei sano mi piace, Io son sano: Tullia sanissima. Terentia non molto bene si sentia: mà son certo, ch'è guarita, le altre cose vanno benissimo. *Si vales, gaudeo, & ipse valeo: & Tullia rectè valet. Terentia minus belle habuit: sed certum scio, jam convaluisse eam: præterea rectè sunt apud te omnia. Dolabella Cic. lib.9. ep.9.*

Boni consulere.

Far buon giudicio, sententiar bene, pigliarla in buona parte.

Se bene mi vergogno haverla mandate, per esser picciole, tu per ogni modo per queste piglia il buon'animo. *Quæ, quamquam misisse pudet, quia parva videntur, Tu tamen hæc quæso consule missa boni. Ovidius de Ponto*,

Æqui, boni que facere aliquid, vel, æqui, boni facere, sine copula,

Curarsi poco, non tener conto, non far stima, & pigliare in buona parte,

L'animo mio, più tranquillo d'ogn'altra cosa, di tutto questo poco si cura. *Tranquillissimus animus meus totum istuc æqui boni facit. Cic. Att. lib. 7. ep.7.*

Piglio in buona parte la promessa. *Quod polliceris, æqui, bonique facio. Appul. 1. Asin. Ter. pro parvi facere.*

Susque deque ferre, vel habere aliquid, vel de aliquo,

Curarsi poco, non far conto.

Questa frasi di dire molto bene spesso si ritrova per dentro allo scrivere de'Scrittori Antichi, e specialmente de'Poeti, mà al dì d'hoggi non è posta in uso, & significa star di buon'animo, e non far conto d'una cosa successa, & tal volta disprezzare, quanto sia successo, & passato. *Susque*

deque

deque fero, id est, Res, aut sursum, vel deorsum feratur, parvi facio.

Si può usare, *Susque deque*, senza verbo, & può ricevere l'Accusativo, overo l'Ablativo colla prepositione, *De*.

Pensa, ch'io me n'habbia à curar poco di questo, come si vada. *Id me susque deque esse habituram, putat. Plautus in Amph.*

Per conto d'Ottavio, non ne piglio fastidio, ne me ne punge passione alcuna. *De Octavio, susque deque idest fero, vel habeo. Cic. lib. 14. ep. 6. Att.*

Caput rei, Il principio della cosa.

Con maravigliosa soavità di dire i buoni Dicitori Latini metaforicamente parlando, solevano usare per dentro allo scrivere loro questo modo di ragionare, ò con altre somiglianti parole, come qui sotto si può vedere.

Il principio della Cena. *Caput cenæ. Cic. in Tusc. Litterarum caput*, il principio della Pistola. *Cic. Att. id vero frequentissime apud Cic. Plautum. Ter. ceterosque bonos auctores reperitur.*

Caput est tibi rei frumentariæ,

Ivi si raccoglie più frumento, che altrove.

I Poderi Leontini sono più fertili de gli altri, cioè, rendono miglior raccolta. *Caput est rei frumentariæ campus Leontinus. Cic. in Verrem.*

Caput, absolutè,

La somma, qui stà il tutto, qui stà il fatto.

La somma è; cioè, qui stà il tutto. *Caput illud est. Cic. Marco Marcello, & Sulpicio, idque non raro.*

Mà qui stà il fatto; per qual cagione gli Oracoli in Delfo non si hanno in questa guisa. *Sed, quod caput est, cur isto modo Oracula Delphis non eduntur? Cic. de Divin.*

Mà, quel che importa più, Io non conosco i suoi costumi. *Sed, quod caput est, ipsum non novi. Cic. Att. lib. 13. ep. 1.*

Et, quel che importa più, ogni picciola cagione è per farmi stare ocioso. *Et, quod caput est, mihi quævis satis justa causa cessandi est. Att. lib. 2. ep. 6.*

Capiti vestro sit.

Ritorni sopra di te, sopra la tua vita, sopra il capo tuo.

Havevano seminato, che tu eri morto, il che torni sopra'l capo loro, ritorni sopra loro. *Te, quod capiti eorum sit, dissiparant periisse. Cælius Ciceroni lib. 8. ep. 1. Plautus in Pers.*

Di pur tal cose à malgrado di Troja, e'n tua mal'hora. *Capiti cane talia demens Dardanio, rebusque tuis. Virg.*

Capitis res est, vel, agitur de capite.

E pericolo di vita, si tratta della vita.

E stato chiamato in giudicio, per cose, che importano la vita. *In judicium capitis vocatus est. Cic. de claris Orat. idem pro Q. Fratre Judicia maximæ existimationis, & penè dicam capitis.*

Le risposte di Socrate esasperorno i Giudici, che lo condennorno à morte, per innocente, che fosse. *Socratis responsa ità exarserunt Judices, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Cic. de Orat.*

Caput apertum.

Il capo scoperto senza niente in testa.

Fù menato col capo scoperto. *Capite aperto ductus est. Liv. de bello Punico.*

Caput obvolutum.

Il capo in capuzzato, coperto. *Tit. Liv. ibi.*

Cum. Che.

Questa particella ritiene gran venustà, quando è usata nel senso di, Che; sì come si può vedere per le sottoscritte auttorità de'Scrittori Latini, le quali, ancorche siino infinite, per modo di dire, nondimeno per brevità alcune poche n'hò qui sotto notate.

E più di trent'anni sono, ch'io non feci una sceleranza tale. *Plus triginta annis natus sum, cum interea loci numquam quidquam facinus feci pejus, neque scelestius, Plautus in Menæchmis.*

Non è molto tempo, che li cascarono i denti. *Illi, haud diù est, cum dentes exciderunt. Plaut.*

Quanto alla raccomandatione, che tu mi fai di Marco Fabio, offerendomi la sua amicitia, dicoti, che di questa non sò veruno guadagnano, ò avanzo, per essere molti anni, che l'hò nel borsello, & che lo possiede à mio beneplacito. *M. Fabium, quod mihi amicum tua commendatione das, nullum in eo facio quæstum: multi enim anni sunt, cum ille in ære meo est. Cicer. Cassio lib. 15. epist. 14.*

Cum, pro, quando. Che, quando.

Verrà tempo, quando piangerai amaramente. *Veniet tempus, cum graviter gemes. Cic. Att.* Si può anco dire: Verrà tempo, che ti converrà piangere. Si che questa particella, che, si può accomodare à ogni modo.

Vogli Iddio, ch'io possi vedere quel giorno, quando ti ringratierò, overo, che ti renderò gratie dell'havermi costretto à vivere. *Utinam videam illum diem, cum tibi gratias agam, quod me vivere coegisti. Cic. Att. lib. 3. ep. 3. idque quam sæpissimè, immò innumeræ hujusmodi auctoritates reperiantur apud Cic. aliosque Auctores.*

Conturbare idest decoquere, confundere rationes.

Fallire, perdere il credito.

Questo verbo oltr'al suo significato chiaro, denota fallire, & fare restare il Creditore ingannato, & se bene hoggidì non è così inteso da ogn'uno, e però di bella eleganza, & degno da essere usato per dentro à componimenti.

Io quanto mi scrivi da Apollonio, Dio gli dia il malanno, huomo Greco, che si imagina poter confondere i pagamenti, far stare i Creditori non pagando. *De Apollonio quod scribis, qui illi Dii irati sint, homini Græco, qui conturbare putat sibi licere. Cic. Att. lib. 4. ep. 7.*

Non sò, se io debba confondere i pagamenti,

ti, cioè, fallire non pagando i Creditori, ò pur pagare il debito, che mi preme. *Utrum me conturbare oportat? an nomen, quod urget, dissolvere? Cic. pro Cn. Plancio, idem ad Q. Fr. lib. 2. ep. 10. Ulpianus, & Alphenus.*

Conscendere, absolute. Conscendere navem, vel navibus,

Imbarcarsi, ò montare in barca.

Questo verbo è proprio de'naviganti, il quale dall'uso commune è quasi tolto via, mà presso gli Antichi Scrittori è così trito, che bene spesso s'usava assolutamente senza caso.

Vorrei, che quanto più presto t'imbarcassi, *Tu velim quamprimum conscendas. Ci. ad Q. F.*

Egli s'imbarcò à Brandizzo. *A Brundisio conscendit. Att.*

Se n'era ito ad Efeso, & imbarcatosi ritornò à Laodicea. *Conscendens navem Ephesso Laodiceam revertit. Cic. lib. ep. Fam. 3. ep. 10.*

Egli bene accompagnato s'e imbarcato. *Ipse, bene comitatus, conscendit. Att. lib. 9. ep. 2.*

Monta con esso noi in Nave sopra la Poppa. *Conscende nobiscum, & quidem ad Puppim. Fam. lib. 12. ep. 25.*

S'imbarcò, overo si mise in Mare con dodici Navi. *Bis denis conscendit Navibus æquor. Virg.*

Consequi, & assequi aliquem,

Arrivare qualch'uno.

Verrei, quanto più presto si può, mi arrivassi. *Te oro, des operam, ut me statim consequare. Att. lib. 3. ep. 1. idem eadem ep.*

Già non puoi più arrivarmi. *Jam me assequi non potes, eodem lib. ep. 5.*

Se s'affretteranno, ci arriveranno sù la sera. *Si accelerare volent, ad vesperum consequentur, idem in Catilinam, idem apud Cæs. in Com. & Ter.*

Commodum, adverbialitèr.

A pena poco avanti, all'hora all'hora, sù in quella.

Questo modo di parlare elegante presso i buoni Dicitori Latini è molto in uso, & hora significa, à tempo; & tal'hora significa, à pena, mà ne seguita la particella, *Cum.*

Poco avanti, à pena ti havevo dato aviso di molte cose, che la mattina per tempo, à buon hora venne à me Dionisio. *Commodum ad te dederam litteras de pluribus rebus, cum ad me bene manè Dionysius fuit. Att. lib. 10. ep. 26.*

Apena hieri ti eri partito, che arrivò Trebatio. *Commodum discesseras heri, cum Trebatius venit. Att. lib. 13. ep. 9.*

All'hora all'hora, sù in quella, s'era partito Hilario Cancelliere, quando venne con le tue il Corriere. *Commodum discesserat Hilarius librarius, cum venit Tabellarius. Att. 13. ep. 19.*

Commodum, pro opportune.

A tempo, ad'hora, sul buon, a punto.

A tempo verrai incontro al Padre. *Commodum obvjam venies Patri. Plautus in Merc.*

Ad hora, à punto non volevo altro. che te. *Te ipsum quæro commodum. Plautus, in Milite. Ter. idque frequenter.*

Ut cum maximè, vel, ut maximè, cum superlativis.

Quanto più si può, oltra modo, più che mai.

Panfilo ama quanto più si può, più che mai. *Amat, ut cum maximè Pamphilus. Ter. in Hecyra.*

La Casa è frequentata più che mai, quanto più si può al possibile, oltra modo. *Domus celebratur, ut cum maximè. Cic. Q. Frat.*

Ut maximè,

Quanto più hò potuto. *Ut maximè potui. Cic. de Offic.*

Hò parlato con quella brevità maggiore, che hò potuto. *Hæc, ut brevissimè dici potuerunt, ità à me dicta sunt. Cic. de Orat.*

Quam qui maximè.

Quanto sia ogn'altro.

Io sono amico della Republica quanto sia ogn'altro. *Tam sum amicus Reipublicæ quam qui maximè. Cic. ep. Fam. lib. 5. ep. 2.*

Maximè. Signor sì.

Tu Parmenone fa, che coloro venghino. P. farò, Signor sì. *Fac illi adducantur. P. maximè. Ter. in Eun.*

Cedo, id est dic, da, exhibe.

Dimmi, dammi.

Hai tu gittato qualche rotto sospiro? certo sì, Dimmi di gratia lo restante. *Ingemuisti? certe, cedo reliqua. Att. lib. 9. ep. penultima.*

Fammisi incontro il tuo Corrier, dimmi, diss'io, hai tu lettere di Attico. *Obviam mihi fit Tabellarius, cedo (inquam) si quid ab Attico lib. 16. ep. 8.*

Consentire alicui, vel, cum aliquo.

Corrispondere, confarsi.

Questo verbo oltra il suo significato à tutti manifesto, n'hà un'altro, che è nascosto, & occolto, per non essere così in bocca d'ogn'uno, mà molto usato da gli Antichi Scrittori con mòlta politezza, & vaghezza.

Il fine corrisponde a'principii. *Principiis consentiunt exitus. Cic. ep. Fam.*

I miei fatti corrispondono a' tuoi consegli, *Consiliis tuis mea facta consentiunt. Att. idque persæpè apud Cic.*

Condicere,

Far'intendere, dar'il termine, & usavasi questo verbo specialmente nelle cene.

Havendomelo fatto intendere, venne à cenar meco. *Cum mihi condixisset, cenavit apud me. Fam. lib. 1. epist. 9. Plautus in Sticho, & T. Liv.*

Loci, vel Cæli gravitas, Loci, vel Cæli clementia,

Aria cattiva. Buon'aria.

Hormai non posso più vivere, non mi posso più reggere per quest'aria cattiva. *Jam vix corpore sustineo gravitatem Cæli hujus. Att. lib. 11.*

Qui bisogna sopportare con grand'infelicità l'aria cattiva. *Loci gravitas hic miserrimè perferenda est Attico.*

Certi homines, Huomini fidati,

Sempre ch'io haverò Messi fidati, servirommi

mi dell'occasione. *Quotiei mihi certorum hominum potestas erit, quibus rectè dem, non prætermittam. Cic. Lentulo, ep. 7.*

Egli haveva huomini fidati. *Certos homines habebat. Cic. in Catilinam.*

Certos homines mittere.

Mandar messi à posta.

Io gli scrissi, e mandai uno à posta de' miei. *Certum hominem misi de comitibus meis. Att. lib. 8. ep. 1. idem plurimis in locis.*

Certa dies. Giorno determinato.

S'erano partiti avanti 'l giorno determinato. *Ante diem certam decesserant. Att.*

Egli avisò cose chiare. *Certas res nunciavit. Cic. Cassio.*

Cedere Vita, vel Patria, sinè propositione, sed cum præpositione frequentius.

Partirsi di Vita, ò dalla Patria.

Si partì di questa Vita. *Vita excessit. Cic. Bruto, & in 2. Philippica.*

Cadere caussa. Perdere la causa, la lite.

Gli era lecito perder la lite. *Ei cadere caussa licebat. Cic. de Orat. idem pro Lucio Mur.*

Confirmare, cum de valetudine loquimur.

Ripigliar le forze, rihaversi.

Mi piacerebbe, sentendoti niente gagliardo, che ti facessi portare à Leucade, per poter ivi ripigliar le forze, e 'n tutto risanarti. *Mihi placebat, si firmior esses, ut te Leucadem portares, ut ibi te planè confirmares. Cic. Tir. ep. 1.*

Assai per tempo ti udirò, tutta volta, che tu sii ben sano, e rifatto in tutto, e per tutto. *Satis te mature videro, cum planè confirmatum videro. Cic. eidem, idque ubique locorum.*

Cohors.

La Corte, cioè, fameglia d'un Personaggio.

Vi ricordate, che Fameglia, e che Compagnia? *Quæ Cohors, & qui Comitatus, meministis? Cic. in Verr. persæpè.*

De. *Ex.*

Queste due particelle hanno varie, & diverse significationi, le quali con quanta gratia, & leggiadria di lingua si ritrovino ne' componimenti de' buoni Dicitori Latini, non si potrebbe giamai esplicare, come per le sottoscritte auttorità si vede.

De nocte multa, idest ad multam noctem, de media nocte.

A un gran pezzo di notte, à mezza notte.

Mi levai à un gran pezzo di notte. *De multa nocte surrexi. Plautus in Rud.*

De prandio. Dopò desinare.

Il sonno è di nocimento dopò desinare. *Non bonus est somnus de prandio, idem in Mostel.*

De illo. Da colui.

L'hò comprato da colui. *De illo emi, idem in Corculione.*

De via. Per la via.

Grida per la via. *Clamant de via. Ter. in Andr.*

De vento. Per il vento.

Mi dolse grandemente il capo per il vento. *Mihi de vento misere doluit caput. Plau. in Truc.*

De illis. Frà di loro.

Il più grande, e 'l più bello frà tutti gli Asini. *De Asinis amplissimus, atque formosissimus. Varro de re rust.*

De meo consilio. Per mio conseglio.

Non è per fare cosa alcuna senza mio conseglio. *Non est facturus quidquam, nisi de meo consilio, Cic. Att.*

De pace.

Per la pace, per conto, intorno alla pace; *idque frequentissimè.*

Mandorno da Cesare per la pace, per conto della pace. *Ad Cæsarem miserunt de pace, Cæsar. in Com.*

Gli dimandò.

Quæsivit ex eo. Cic. Att. idque non raro legitur.

Dicere testimonium. Far testimonianza.

Io testificai per fede, e conscienza mia. *Testimonium secundum fidem, & religionem gravissimè dixi. Cic. ad Q. Fratrem.*

Perche hai testificato contro gli altri? *Cur testimonium dixisti in alios? idem pro Sylla, ibidem.*

Gravia testimonia. Gran testimonianza.

Io provai, e testificai per conto della congiura. *Testimonium de conjuratione dixi, idem ibidem, in hanc sententiam innumeræ sunt auttoritates.*

Dicere caussam.

Rispondere all'accusa data per difendersi.

Sotto questo verbo infiniti quasi modi di dire si ritrovano, de' quali alcuni qui sotto ne dichiareremo, frà' quali v'è questo: *Dicere caussam*, che è quando il Reo è costretto à rispondere all'accuse fatte, per sua difensione, ò d'altri.

Difenderò io la causa contro lui, rispondendo alle accuse, essendo io venuto per difenderlo? *Adversum ne illum caussam dicerem, cui veneram advocatus? Ter. in Adelphis.*

Risposto, che fu alle accuse dategli, furono condennati. *Caussa dicta, damnati fuerunt. Cic. in Verr.*

Indicta caussa.

Senza difesa, senza veder le ragioni.

Mise in prigione i servi, senza lasciargli far difesa, e veder le ragioni loro. *Indicta caussa, in vincula conjecit servos. Cic. in Verr.*

Dicere diem alicui.

Citare alcuno in giudicio.

Io gli citerò, e gli darò per pena, che mi dino da cena dieci volte. *His dicam diem, irrogaboque multam, ut mihi cenas decem dent. Plautus in Cap.*

L'hà citato in cose della vita, ò sotto pena della vita. *Rei capitalis diem ei dixit. T. Liv. ab Vrbe cond.*

M'havea citato, & imposta la pena. *Diem mihi dixerat, multam irrogarat, Actionem perduellionis intenderat. Cicer. pro T. A. Mil.*

Dicere dieculam.

Prolungare il tempo. *Cic. Att. lib. 5. ep. ult. in calce.*

Dicere

Dicere jus, idque ad judices pertinet.

Dare udienza, tener ragione, e far giustitia, amministrare la giustitia.

L'anno avanti amministrava la Giustitia in Roma. *Anno antè Romæ jus dixerat. Cic. pro Flacco.*

In Console eletto, fu il primo à dire il suo parere. *Consul designatus, primus dixit sententiam, Cœlius Cic.*

Dicere legem.

Imporre la legge, e quel che s'hà da fare.

Questo modo di dire s'usava sopra quelli, che erano vinti, e superati, percioche dar la legge a'suoi della Patria, si diceva, *deferre legem ad Populum.*

T'è stata imposta la legge. *Tibi dicta lex est. Hor.*

Dicere sententiam. Dare la sentenza.

Diasi la sentenza da chi si vuole. *Dicat sententiam qui velit. Cic. Verr. 6. Cæl. Cic.*

Dicere Sacramentum.

Giurare, ò pigliare il giuramento.

Hoggi create i Consoli, da'quali i nostri liberi piglino il giuramento. *Hodie Consules creetis, quibus Sacramenta nostri liberi dicant. Liv. lib. 15. & 24.*

Non hò giurato il falso. *Non ego perfidum dixi Sacramentum. Horat. 2. Car. Ode 17.*

Dicit aliquis, dicat quis, roget aliquis, Quæret aliquis.

Mi dirà forse qualch'uno, se alcun dirà, mi dimanderà qualch'uno.

Dirammi alcuno, che cosa è bone? *Quid est, quæret aliquis, bonum? Cic. in Paradox.*

Dare vitio aliquid, vel crimini, vel vertere vitio.

Biasmare qualche cosa.

Di gratia guardate, che cosa vien biasmata da loro. *Quam rem vitio dent, quæso animadvertite. Terent. in And.*

A Q. Gallio diede gran biasmo. *Q. Gallio crimini dedit. Cic. in Bruto.*

Chi sarà, che ti vogli biasmare in questo. *Quis erit, qui id tibi vertat vitio. Plau. in Epid. & in Milite.*

Dare pignori, idest oppignorare.

Impegnare.

Diede in pegno molte cose. *Multa dedit pignori. Plautus in Most.*

Dum, cum verbo exspecto. Finche.

Maravigliosa in vero è la eleganza, e la dolcezza, che rende alle orecchie questa particella. *Dum*, col verbo. *Exspecto*, congiunta insieme.

Il che si può vedere per le molte auttorità de'buoni Scrittori antichi, mà per brevità frà le molte ne hò qui sotto scielte queste poche.

Aspetti forse tu, fin ch'io ti sproni? *Num exspectas, dum te stimulis fodiam. Cic. in Philipp.*

Non aspettate più, ch'io torni. *Ne exspectetis, dum redeam. Plautus in Pseu.*

Nihil dum. Non ancora.

Non havevano inteso ancora, ne dove fossi, ne che gente havessi. *Nihil dum audieramus, nec ubi esses, nec quas copias haberes. Cic. Cassio, lib. 12. ep. 7.*

Di Brandizzo non si ero insino ad hora intesa novella alcuna. *Brundisio nihil dum erat allatum. Att. lib. 9. ep. 2.*

Vix dum, comitante particula, cum.

A pena.

A pena io haveva fornito di leggere la tua lettera, quando Curtio, andando da Cesare per le poste, mi venne à trovare. *Vix dum epistolam tuam legi, cum ad me Curtius, currens ad Cæsarem, venit. Att. lib. 9. epist. 2.*

Egli è stato biasmato da huomini, che hanno sale in zucca, perche si tosto cercava havere il governo della Soria, essendoci tu à pena stato trenta giorni. *Valde vituperabatur, quod tibi tàm cito succederet, cum tu vix dum triginta dies in Syria fuisses. Cic. Cassio lib. 9. ep. 4.*

Ducere sortem.

Cavar la ventura, la sorte, il lotto, il bollettino.

Si cava la ventura, o'l bollettino. *Sors ducitur. Cic. in Verrem 1. Verrius.*

I bolletini sono quelli, che à sorte, à ventura sono mescolati, per le mani de'fanciulli, & cavati. *Sortes sunt, quæ fortunæ monitu, pueri manu miscentur, & ducuntur. Cic. de Divinatione idque sæpè ibidem.*

Il bossolo, cavate le sorti, se ne stà pien di spavento. *Stat, ductis sortibus, urna. Virg. 6. Æn.*

Ducere vitam, & spiritum ab aliqua re.

Havere vita, e fiato da qualche cosa, cioè, vivere per quella.

Voi sapete, che in potestà de'Corsari sono stati i vostri Porti, quei Porti dico, da'quali havete vita, e spirito, cioè, per i quali vivete.

Vestros Portus, atque eos Portus, quibus vitam, & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem scitis. Cic. pro lege Manilia.

Centesimæ. Quaternæ centesimæ, Octonæ centesimæ.

Usure d'un per cento, quattro per cento, otto per cento, & altri somiglianti modi.

Egli era molto sfacciato à non contentarsi dell'un per cento, insieme con le usure prodotte dalle usure. *Nihil eo impudentius, qui centesimis cum anatocismo contentus non erat. Att. lib. 5. ep. ult.*

Egli era per contentarsi dell'un per cento secondo l'honesto; overo ne sperava quattro per cento à partito dishonesto. *Cic. ibidem. Aut bono nomine centesimis contentus erat, aut non bono quaternas centesimas sperabat. Cic. ibidem.*

Un per cento si pagherà del continuo. *Centesimæ perpetuo fenore ducentur. Cic. ibidem, idem alias ibidem. Idem 1. lib. ep. 9.*

Deducere.

Questo verbo, per così dire, hà quasi più significati, che forme Vertunno. Però parmi conveniente scieglierne alcuni, & locarli qui sotto.

Deducere Sponsam, vel amicam ad aliquem.
Menar la Sposa, Novizza, ò Amica à casa.
Gli menò à casa la figliuola d'Isidoro, tolta per forza da un certo Sonatore, ò di Flauto, ò di Piffaro, ò di Trombone, ò d'altri somiglianti Instrumerti da fiato. *Deduxit ad eum Isidori filiam, vi abductam à quodam Tibicine, Cic. in Verr.*
Menò à casa la moglie. *Uxorem duxit domum. Ter. in Hecyra,*
Deducere aliquem, absolutè, vel domum.
Accompagnare alcuno à casa.
Niega da menarlo à casa, nol vuole accompagnare. *Se deducturum negat. Ter. in And.*
Molti l'accompagnorno à casa. *Frequentes deduxerunt domum. Tit. Liv. de bell. Pun.*
Deducere.
Sottrare, sommare, verbo pertinente ad Abachisti.
Sono buoni Abachisti sottrando, e sommandò, cioè, tenendo conto de' beneficii. *Boni sunt rationatores officiorum, & addendo, deducendoque. Cic. de Offic.*
Deducere.
Tirar fuori di proposito, da un pensiero,
Hammi tolto dalla mia piacevolezza. *Me ab animi mei lenitate deduxit, Cic. in Cat.*
Diminuere caput, fores, postes.
Rompere la testa, le porte.
Romperò le porte con le mannare, e à quell'huomo la testa. *Diminuam postes securibus, illique homini caput. Plautus in Bacch., & Menech.*
Diminutio capitis, apud jurisconsultos.
Mutation di stato, quando si perde la libertà, e si viene in servitù.
Ritengono lo stato loro, non hanno perduta la libertà. *Capite non sunt diminuti. Cic. in Top.*
Diminuere de capite aliquid, vel demere, seù diminuere de bonis.
Scemare i beni, & le facoltà.
Hà scemato i moggi di formento, ò di grano. *Tritici modios dempsit. Cic. in Verr. & sæpè ibi,*
Non hà scemato, tolto via niente de' suoi beni. *Nihil de bonis diminuit. Cic. Q. Fratri, lib. 1. ep. 2.*
Deferre nomen alicujus,
Dare la querela, ò denuntia appresso qualche Magistrato.
Hò dato la querela à uno huomo sfacciatissimo. *Nomen hominis audacissimi detuli. Cic. in Verr. idque ibidem frequentissime, & multis aliis in locis.*
Deferre ad Senatum.
Far la proposta al Senato.
È stata fatta lo proposta il Senato. *Res delata est ad Senatum. Att.*
Deferri omnia ad unum.
Essere Signore, e Padrone, governare d'ogni cosa.
Un solo è fatto Signore, e Governatore del tutto. *Omnia ad unum delata sunt, lib. 4. Fam. ep. 9.*
Vogliono darsi in poter di Pompeo. *Ad Pompejum deferri volunt. Cic. Omnes rem ad Pomp. deferri volunt, lib. 1. ep. 1.*
Describere, & exscribere, non, ut barbari dicunt, transcribere.
Copiare, Trascrivere.
Non m'è discaro, quanto à quello, che tu mi scrivi, essere state divolgate le mie lettere, anzi voglio, che tu sappi, ch'io medesimo l'hò date à copiare à molti. *Epistolam meam quod pervulgatam scribis esse, non fero moleste, quin etiam ipse multis dedi describendam. Att. lib. 8. ep. 6.*
Darò il libro à trascrivere a' tuoi se gli piace. *Dicam tuis, ut librum describant, si velint. Cicer. Cornif. lib. 12. ep. 17. idque persæpè.*
Quasi, che non havesse facoltà di copiare. *Quasi exscribendi facultatem non haberet. Cic. in Verr.*
Discedere, vel recedere à condicione.
Mutar condicione, stato, & persona.
Accipere condicionem.
Accettare il partito.
Habbiamo accettato il partito. *Accepimus condicionem. Cic. ep. Fam. lib. 16. ep. 11.*
Dare bibere, vel Miscere pocula; utrumque elegans est.
Dar da bere.
Pochi avvertiscono quel verbo discesò dal Greco: *Propinare*: percioche essi pensano, che significhi dar da bere, ma significa gustare, ò far brindesi, & questo fanno, per dirlo in una parola. Ma io, che faccio stima del parlar corretto Latinamente, più tosto direi co' buoni Auttori Latini: *Dare bibere*, con due parole, over con una, che è, *Miscere*, che parlare barbaramente, & impropriamente. Ne si niega per questo, che cotal Verbo riceva questa voce. *Poculum*, ò altri somiglianti casi, come disse Cicerone, *Misceat mulsum alteri*. Onde nell'Accusativo si può anco esprimere la bevanda.
Dateli da bere. *Et date bibere. Ter. in And. Cato de re rustica,*
Colui, che da hora da bere à Giove, e dalli del Nettare al dispetto di Giunone. *Qui nunc pocula miscet; Invitaque Jovi Nectar Junone ministrat. Ovid. Metam, idque Cic. de Fin.*
Differtum, vel Refertum)(& Confertum.
Pieno)(Denso, folto, e stretto.
Queste due prime particelle significano l'istesso, cioè Pieno, mà questa particella, *Confertum*, denota, Denso. Più oltre *Confertum* nasce dal verbo *Confercio*: *Refertum* dal verbo *Refercio*: *Differtum*, non si sà d'onde naschi.
Refertum. Ripieno.
Alla volta dalla Marca rivolge il viaggio ripieno di prede, *In Agrum Picenum avertit iter refertum præda. Tit. Liv. de Bel. Pun.*
Differtum. Pieno.
Commandava, che passasse per la piazza piena. *Differtum transire forum jubebat. Hor. in Serm.*
Confertum. Spesso folto.

Se ne ritirò là, trà quella folla, calca, moltitudine spessa. *Eò se in turbam confertissimam recepit. Liv. & Cæsar in Com.*

Confertim. In frotta.

Combattono in frotta. *Pugnant confertim. Livius ab Urbe cond.*

Dare negotium alicui, non, committere, ut dicunt Barbari.

Dar commissione ad alcuno, dare il carico.

Da commissione à un certo suo amico. *Dat amico suo cuidam negotium. Cic. in Verr.*

Non havevo à chi potess'io dare questa commissione meglio, che à te. *Non habui, cui potius id negotii darem, quam tibi. Cic. Rufo, idque non raro*.

Dare pœnas, vel Luere pœnas.

Fare la penitenza, patir la pena, pagar la pena.

Hò speranza, che presto ne pagherà la pena. *Spero celeriter eum pœnas daturum. Lentulus Cic. & hic modus observantus est frequenter*.

Dare auribus. Adulare.

Non pensare, ch'io dica questa per adularti. *Noli putare, me hoc auribus tuis dare. Treb. Ciceroni*.

Dare se in pedes. Fuggire à piede.

Per quanto posso, io me ne fuggirò in un certo luogo solitario, che non hà uscita. *Ego me in pedes, quantum queo, in angiportum quendam desertum dabo. Ter. Eun.*

Dare se in viam, idest, committere se viæ.

Mettersi in viaggio, far viaggio.

Non occorre, che tu ti metta in viaggio à questo tempo. *In viam quod te des hoc tempore, nihil est. Cic. Terentiæ, modus dicendi est frequens*.

Munire viam, idest Purgare, vel reficere, viam. Proprie dicitur, sternere viam.

Rifare la strada.

Appio, il Cieco, rifece la strada. *Appius ille Cæcus viam munivit. Cic. pro Cælio, & pro Fon. viam facere, est, ubi non erat via, aperire*.

Dii faciant, ut.

Dio voglia, che, piaccia à Dio, che.

Voglia Iddio, che tu habbi ardimento far mentione della militia. *Dii faciant, ut rei militaris mentionem facere audeas. Cic. in Verr.*

Dii meliora. Dio gli dia di meglio.

Dio gli dia di meglio. *Dii meliora, idest dent. Liv. de bello Maced.*

De meliore nota commendare.

Raccommandare di buono inchiostro. cioè, caldamente.

Raccomandaci à Solpicio di buon'inchiostro. *Sulpicio nos de meliore nota commenda. M.Curius Ciceroni*.

Ædificare navem. Far la nave.

Hà dato opera, che sia fatta una nave à guisa di Galea, à spesa del publico, con saputa di Sicilia. *Navem triremis instar sumptu publico, sciente Sicilia, ædificandam curavit Cicer. in Verr. idque sæpè numero legitur apud Cicer.*

Extra jocum.

Senza burla, da dovero. Et per il più con quella particella, *Mehercule*.

Mà senza burle ti giuro per mia fe, che l'è gentile. *Sed Mehercule extra jocum, homo bellus, est. Cic. Trebatio*.

Mà, parlando da dovero la tua lettera mi è paruta molto faceta, & ornata. *Sed, Mehercule extra jocum, valdè mihi tuæ literæ facetæ, elegantesque visæ sunt. Cic. Volumnio, lib. 7. ep. 33. idem Paeto*.

Sacramento contendere.

Far giuramento, ò scommessa contra à chi non volesse credere.

Se non sarà qualche bel tratto, di pur, che non è mio, giurando, ò facendone scommessa contro a chi nol credesse. *Nisi arguta, & acuta apparebunt, sacramento contendas, mea non esse, lib. 7. epist. Fam. ep. 33. item de Orat. & alibi frequenter*.

Esse curæ, vel solicitudini alicui, cum duobus dativis.

Essere di pensiero, & travaglio, & altri somiglianti modi.

La tua infermità mi è di gran travaglio. *Magnæ nobis est solicitudini valetudo tua. Cic. Tironi*.

Esse usui.

Essere di utilità, & giovamento.

Ella non gli è stata di utilità alcuna. *Illa illi nuquidquam usui fuit. Plautus in Cistel. hujusmodi dicendi modus est frequens apud omnes Latinæ linguæ Auctores*.

Esse damno, & lucro.

Essere di danno, e di guadagno.

A molti farai di danno, à me di guadagno senza spesa. *Multis damno, mihi vero lucro sine sumptu eris, idem ibidem*.

Mittere subsidio, venire auxilio, relinquere præsidio.

Mandar ajuto, venire in ajuto, lasciar ajuto.

Le legioni, c'haveva mandato a'nostri in ajuto, lasciò à te per ajuto. *Legiones, quas nostris præsidio miserat, tibi subsidio reliqueret. Cæsar in Com.*

Excludi tempore, aut temporis spatiis.

Esser'impedito dal tempo.

La qualità de'tempi ci vieta, & impedisce à parlare di quelle cose, che sogliono domesticamente iscriversi all'hora, che l'huomo si trova sciolto da'pensieri. *Quæ soluto animo familiariter scribi solent, temporibus his excluduntur. Att. lib. 9. ep. 3.*

Tutti sono impediti dalla angustia del tempo, cioè, per il poco tempo. *Angustiis temporis excluduntur omnes. Cic. in Verr.*

Essi, impeditagli la strada al fuggire, cioè, impediti da'passi del luogo, vennero dentro alle guarnigioni, e all'armi altrui. *Regionibus exclusi, intra præsidia, atque intra arma aliena venerunt. Cic. Gneo Pompejo*.

Sono impediti dalla qualità, e stagion dell'anno. *Anni tempore excluduntur. Cæsar in Com.*

Impedito dal mal tempo. *Spatiis exclusus iniquis*.

iniquis. *Virg. idque frequenter non solum ò Cic. sed ab omnibus observatum est*.

Ex sententia, *vel ex animi sententia*. *Non, ad votum*.

Secondo il desiderio, volere, à modo di alcuno.

Questa notte non mi sono riposato à modo mio. *Nocte hac non quievi satis ex sententia*. *Plautus in Merc.*

Spero, che questa cosa ci succederà secondo il nostro volere. *Spero hanc rem eventuram nobis ex sententia*. *Ter. in Hecyra*.

Montando in barca il savio, dimmi, fa egli per certo di dover far viaggio, ò navigare, come egli desidera? *Conscendens navem sapiens, num comprehensum animo habet, atque perceptum, se ex sententia navigaturum? Cic. in Acad. q.*

Nissun parlare mi può offendere con modo conforme al desiderio. *Me ex animi sententia nulla oratio lædere potest*. *Sallust. in Jug.*

De sententia.

Secondo il giudicio, conforme al giudicio.

Tutto quello, ch'io hò fatto, è conforme al giudicio tuo. *Quidquid feci, de tua sententia feci*. *Att. idem in Verr. & aliis in locis*.

Præter sententiam, *& adversus animi sententiam*.

Fuori di opinione, & fuori di volere.

Hoggi tutte le cose mi succedono fuori di opinione, & del mio volere. *Omnia mihi eveniunt hodiè præter sententiam*. *Plautus in Merc. idem ibidem*: *Adversus animi sententiam*.

Ex animo. Di cuore.

Amar di cuore. *Ex animo amare*. *Cic. Att. & Cornificio*.

Mea sententia, *vel meo judicio*.

Al mio parere.

Q. Ennio al mio parere è eloquente in vero. *Mea quidem sententia eloquens est Q. Ennius Cic. in Bruto*.

Manere in sententia.

Star in un medesimo proposito, ò parere.

Sopra à tutto vorrei sapere, se sei più di quel parere. *In primis hoc mihi significes velim, maneas ne in sententia*. *Att.*

Ætas.

Non si potrebbe giamai esprimere con parole la politezza, & vaghezza del dire, che si scuopre ne'varii, e diversi sensi, che nascono da questa particella, *Ætas*. Per tanto ne hò cavati alcuni, che scritti sono qui sotto.

Acta ætas. Età passata.

L'età passata con honore, apporta nell'ultimo i frutti dell'auttorità. *Honeste acta superior ætas, fructus præbet auctoritatis extremos*. *Cic. de Senectute*, *& Plautus in Trinummo*.

Exacta ætas. Vecchiaja, vecchiezza.

Si ritrovava à coltivar'i campi nella vecchiaja. *Exacta jam ætate in agris erat, eosque colebat*. *Cic. de Senect. idque passim legitur*.

Affecta ætas. Vecchiezza.

La porta di Q. Mucio, nella sua vecchiezza, e frequentata dalla gran moltitudine di Cittadini, e d'huomini segnalati. *Q. Mucii janua, affecta jam ætate, maxima frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur*. *Cic. de Orat.*

Senecta ætas. Vecchiezza.

Ei s'è fatto fanciullo nella sua vecchiezza. *Senecta ætate factus est puer*. *Plautus in Trinummo*.

Provecta ætas.

Età matura, ò vecchiezza.

Ell'è morta in vecchiezza. *Provecta ætate mortua est*. *Cic. in Tusc.*

Præcipitata ætas.

Decrepitezza, ultima vecchiezza.

Debb'io forse hora, che sono carico di anni, nella mia vecchiezza uscir da quel sentiero, ond'hò menata la mia gioventù, iscusabile del fallo, debb'io di nuovo ristamparmi? *An, quod adolescens præstiti, cum etiam errare cum excusatione possem, id nunc ætate præcipitata commutem, vel me ipse retexam? C. Marius Ciceroni*.

Adulta ætas. Meza età, ò Gioventù.

Figliuolo di meza età, Giovane. *Adulta ætate filius*. *Cic. in Verr.*

Confectus ætate. Vecchio.

Non perdonarono, nè à Vecchi, nè à Donne, ne anco a'Fanciulli. *Non ætate confectis, non mulieribus, & non infantibus pepercerunt*. *Cæsar in Com.*

Il padre Vecchio. *Confectus ætate parens*. *Virgil.*

Ingravescente ætate.

Venendo la Vecchiezza, in su l'invecchiarsi.

Egli solea dire, che alcuni mutano i costumi ne'travagli, & altri su l'invecchiarsi. *Immutari mores hominum sæpe dicebat, alios adversis rebus, alios ætate ingravescente*. *Cic. de Amicitia*.

Ineunte ætate, *frequens modus dicendi*.

Da fanciullezza, ò da pueritia.

Hebbe ogni sorte di pericolo fin da pueritia, abbandonati i suoi. *ab ineunte ætate, relictis suis, nullius periculi expers fuit*. *Cic. pro L. Corn. Balbo*.

Ineunte adolescentia. Da Gioventu.

Da Gioventù hebbe un grande essercitio. *Ineunte adolescentia maximi exercitus imperator fuit*, *idem pro lege Man.*

Ineunte Vere.

Nell'entrar di primavera, al principio di primavara.

Nell'entrar di primavera. *Ineunte vere, &c. Cic. de Offic. Sic dicitur*: *Ineunte mense*, *vel anno*.

Ineunte æstate, *vel autumno*, *vel hieme*.

Al principio della state, ò dell'autunno, ò dell'inverno.

Al principio della state diede principio, & al mezo lo finì. *Ineunte æstate suscepit, media æstate confecit*. *Cic. de Offic.*

Vivere ætatem. Vivere.

Viveva la terza età, cioè, haveva trecento anni.

anni. *Tertiam ætatem hominum vivebat. Cicer. in Cat. Mai.*

Vivere vitam. Vivere.

Penso di vivere di quella vita, la quale sola è degna d'essere chiamata vita. *Vivere arbitror eam quidem vitam, quæ sola est vocanda vita. Cic. de Offic. idque non raro.*

Degere ætatem, vel vitam. Vivere.

E meglio il vivere tra le fiere. *Inter feras satius est ætatem degere. Cic. pro Rosc. & frequenter quidem.*

Egli viveva d'una vita molto dishonesta, & infelice, conforme alla morte propostasi. *Fœdissimam vitam, & miserrimam, turpissima morte proposita, degebat. Cic. pro P. Sylla.*

Agere ætatem. Vivere.

Se non fosse vivuta con esso me, hoggidì viverebbe da pazza. *Si mecum ætatem non egisset, hodiè stulta viveret. Plautus in Bacchid. idque non raro.*

Exigere ætatem. Vivere.

Gli diedi mia figliuola, con la quale vivesse. *Dedi meam gnatam, quacum ætatem exigat, Plautus in Trinummo, idque passim.*

Di utilità. *Ex usu.*

A queste cose nessuno ti è più atto, ne più utile. *Ad omnia hæc magis opportunus, nec magis ex usu tuo nemo est. Ter. in Eun.*

Fanne isperienza ne gli altri di quello, che ti torni utile. *Periculum ex aliis facito, tibi quod ex usu fiet, idem in Heaut. idem in Merc. Modus loquendi venustus.*

Usus cum aliquo.

Amicitia, famigliarità, prattica.

Io hò con lui stretta prattica. *Est mihi cum eo domesticus usus, & consuetudo. Cic. pro Roscio.*

Frà noi ci è una prattica, & amicitia vecchia. *Inter nosmetipsos vetus usus intercedit. Cic. epist. Fam. & est modus dicendi perelegans, & frequens.*

A me fa bisogno così, tu fa come ti bisogna. *Mihi sic usus est, tibi, ut opus est facto, fac. Cic. de Fi.*

Dello restante de' studii ne parleremo altrove, se farà bisogno. *De ceteris studiis alio loco dicemus, si usus fuerit. Cic. Tusc. Modus dicendi perpolitus.*

Edormire crapulam, & exhalare crapulam.

Digerire il pacchio, o'l vino dormendo.

Indormire caussæ.

Essere negligente.

Questi due modi di dire sono molto eleganti, e politi, Il primo e'l secondo osservato coll' Accusativo. Il terzo col Dativo, i quai trè modi furono conchiusi in un'istesso luogo dal Padre delle buone lettere Cicerone, dicendo così.

Digerissi pure la crapula, il pacchio dormendo, & l'imbriachezzo; sia forse mestieri risvegliarti, essendo tu così negligente in questa causa tanto importante? *Edormi [inquam] crapulam, & exhala; an faces admovendæ sunt, quæ te excitent tantæ causæ indormientem? Cic. in Philip.*

Hò digerito tutto il pacchio, e l'imbriachezzo dormendo. *Omnem crapulam edormivi, quam potavi. Plautus in Rudente, & in Mostellaria.*

Me n'anderò à qualche luogo, à un cantone, per smaltir dormendo questo vinetto. *In angulum aliquo abeam, atque edormiscam hoc villi. Ter. in Adelph.*

Extrahere diem, vel judicium, vel aliquam rem.

Prolungare il dì, la lite, ò altra cosa.

Quei primati della favella Latina, quando volevano denotare, che una lite fosse tirata da un termine all'altro, & che si andava prolungando, & differendo di giorno in giorno, lo dimostravano con questo modo di dire.

Il tempo d'un spatio di trè giorni è prolungato con le dispute, e con le scuse. *Triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur. Cæsar in Com.*

Indugiando di dì in dì, allongò il tempo. *Cunctando, extraxerat diem. Tit. Liv. ab Urbe condita.*

La cosa si differisce fin'à un'anno. *Rei in annum extrahitur, idem ibidem, idque est frequentissimè dictum.*

Ecce, cum Dativo, tibi. Eccoti.

Questa foggia, & maniera di dire è molto politamente osservata da quei Prencipi della Lingua Latina, & è posta questa particella, *Tibi*, per ornamento, non già per bisogno, come si può vedere per le sottoscritte auttorità.

Scrivendo queste cose, eccoti, che viene Seboso. *Cum hæc scriberem, ecce tibi Sebosus. Cic. Att.*

Aspettando io con gran desiderio le tue lettere, in sul tardi, come è mia usanza, eccoti mi vien detto, che i servi sono venuti di Roma, chiamoli, dimandogli, se vi son lettere? Rispondono che nò, come è possibile? diss'io. *Epistolam cum à te avide exspectarem ad vesperum, ut soleo, ecce tibi nuncius, pueros venisse Roma, voco, quæro, ecquid litterarum? negat, quid ais? inquam. Att. lib. 2. ep. 8. idque persæpè.*

Esse bono, & esse malo.

Tornar bene, & male.

Questo ti è tornato molto male. *Hoc tibi maximo malo fuit. Cic. pro Cluentio.*

A chi è tornato ben questo? *Cui bono id fuit? Cic. pro Milone.*

Esse numero, & habere numero, & reponere numero.

Essere di riputatione, da conto, & tener in conto, ò in luogo, ò nel numero, cioè, annoverare.

Non pensano di essere sprezzati, mà di essere tenuti in qualche conto. *Minus se putant despici, atque aliquo numero haberi. Varro de re rustica.*

Non è huomo di riputatione, ò di farne conto, è la viltà del Mondo. *Homo nullo numero: nihil illo contemptius. Cic. in Philip.*

Desidero vederti quivi, ove tu sii tenuto in qualche conto, e riputatione. *Velim te ibi esse, ubi aliquo numero sis. Cic. ep. Fam. lib. 1. ep. ult.*

Egli sarà annoverato fra'nimici da tutti, cioè, tenuto in conto de nimici. *Eum omnes in hostium numero habebunt. Cic. Att. lib.14. ep.8.*

Egli hà annoverato le stelle fra'Dei, cioè, le hà tenuto in conto de'Dei, ò per Dei. *Stellas in Deorum numero reposuit. Cic. de Natura Deorum. Hi vero dicendi modi elegantissimi, & frequentissimi sunt.*

Quando occorreva qualche controversia per qualsivoglia somma de'danari trà alcuni, il giudicio, ò la condennagione, che si faceva dal Giudice della somma, che si dovea pagare, dagli Antichi era dichiarato con questa maniera di dire, come ben dimostra Ascanio Pediano.

Æstimare litem.

Tassare le spese della lite, ò di qual si sia controversia, con dare la pena pecuniaria.

È stata determinata la spesa di 18. sestertii. *Sestertii decem & octo lis æstimata fuit. Cic. in Verrem.*

Egli accetta quei medesimi giudici, che haveano giudicato contro al Padre della pena pecuniaria, essendo le sentenze, tante da una parte, quanto dall'altra.

Mittit in consilium eosdem illos, qui lites æstimarent, judices, cum æquo numero sententiæ fuissent, ep. Fam. lib.8. ep.7.

Æstimare capitis.

Giudicare con pena della vita.

Questa lite, e controversia del denaro tolto, sarà determinata con la pena della vita. *Hæc lis capitis æstimabitur. Cic. pro Cluentio, idque non raro.*

De repetundis pecuniis, vel repetundarum.

Questa maniera di dire s'usava da gli Antichi intorno à quei, che fossero accusati dello haver rubbato per forza, ò per inganno denari, vasi pretiosi, vesti, fromenti, & altre somiglianti cose ne'loro Magistrati, overo ufficii, e dicevasi: *Repetundis*, in vece di *Repetendis*, mutandosi la lettera E, in V, che tal privilegio hà la terza conjugatione; ne si determina, se sia Participio, Nome, O Gerundio. E dicesi: *Accusatus est de Repetundis, vel de pecuniis repetundis*, overo *Repetundarum*, & all'hora si deve intendere, *Pecuniarum*, & l'altra particella, *Vitio, vel Scelere*, & Lucio Pisone Frugi ritrovò la legge per conto di questo furto.

De reputandis, vel repetundarum, accusatus, vel postulatus, vel damnatus.

Accusato, overo, condannato de l'haver rubbato il Publico.

Egli l'havea accusato, che havesse rubbato il denaro del Publico. *De repetundis eum postulavit. Cic. lib.8. ep.7.*

Non fu assoluto, ne condannato, che havesse rubbato il Publico. *Neque absolutus, neque damnatus est de repetundis, idem ibidem.*

Egli fu accusato dello haver tolto i denari della Provincia per via illecita. *De repetundis pecuniis postulatus est, idem ibidem, & in Verr. persæpè.*

Evellere. Stirpare, svegliere, ò spiantare, ò sradicare.

Questo verbo presso il Padre della eloquenza, & altri del suo tempo, nel preterito faceva *Evelli*, se bene, non sò come, alcuni, e forse molti moderni dicono, *Evulsi*.

Differo alla scoperta, havere svelta, ò sradicata la lingua à Catone. *Palam dixerunt, linguam se evellisse Catoni. Cic. pro P. Sext.*

Spiantaste la forca. *Crucem evellistis, idem in Verr. idem ibidem non semel. Plautus in Amph. & alii complures.*

Extra unum te, vel absque uno te, uterque dicendi modus perelegans est, & ab omnibus passim præteritus.

Fuori di te solo.

Nessuno fuor di te solo. *Nemo extra unum te. Plaut. in Amph. Ter. in Phorm.*

Per conto tuo, fuori di questa contesa, parlerò teco di questo amorevolmente. *De te, extra hanc contentionem, hoc tecum familiariter loquar. Cic. in Verr. idque frequenter.*

Absque una hac. Fuori di questa sola.

Sono avventurato in tutte le altre cose, fuori che in questa sola. *Fortunatus sum ceteris in rebus, absque una hac, Ter. in Hecyra.*

Ecquis, Ecquæ, Ecquid, interrogativè per pulchre dictum.

Chi è, che, che è, nel numero del meno, & anco del più.

Dimmi, chi è, che viva più felice di me? *Ecquis vivit me fortunatior? Ter. in Eun. & passim ab eo dictum.*

Dimmi che distintione potra essere per conoscerlo? *Ecquæ poterit in agnoscendo esse distinctio? Cic. in Acad. idque non raro.*

Vorrei sapere da Curione, che cosa sia stata scritta à te per conto di Tirone. *A Curione velim scire, ecquid ad te scriptum sit de Tirone?*

Dimmi, ch'altro potrebbe nominare? *Ecquos nam alios posset nominare? Cic. in Vat.*

Exaudire. Ascoltare.

Quanto questo verbo sia malamente inteso, e malamente osservato da molti degni di consideratione, si può vedere per le auttorità poste da Adriano, il qual vuole, che significhi semplicemente ascoltare, e perfettamente udire, non essaudire, ò impetrare, come quasi tutti vogliono, & specialmente i Scrittori delle sacre lettere, nelle quali questo verbo in cotal senso molto bene spesso si ritrova.

Non possono sentire la voce. *Vocem exaudire non possunt. Cic. ad Senatum de reditu suo.*

Le cose, ch'io sento, non posso dissimulare. *Quæ exaudio, dissimulare non possum. Cic. in Catonem, & in hanc sententiam exempla exstant innumera.*

Edere.

Questo verbo deve essere senza dittongo, e non come vogliono alcuni, non ponendo avvertimento ne'scritti de'buoni Dicitori. Egli hà molti, & quasi, per così dire, infiniti sensi secondo la diversità delle parole, che riceve appresso.

Edere

Edere spiritum, ciò è animam.
Morire, mandar fuori lo spirito.
Nel cui abbracciamento, volentieri sarei morto. *Cujus in complexu, libenter extremum vitæ spiritum ediderim. Cic. in Ant.*
Edere scelus.
Far sceleranza, ò ribalderia.
Che sceleranza non hà egli fatto? *Quod scelus, quod facinus non edidit? idem in eundem.*
Edere stragem, vel cædem.
Far'uccisione.
Eterno Iddio, quanto fiera, e mortal battaglia feci. *Dii immortales, quas ego pugnas, & quantas strages edidi? Att. 1. lib. ep. 13.*
Edere nomen. Dar'il nome.
Acciò che potessero essere riscattati, gli feci dar'il nome. *Ut redimendi potestas fieret, jussi nomina edere, Tit. Liv. ab Urbe cond.*
Edere prælium. vel pugnam.
Guerreggiare.
Fece una guerra degna di memoria. *Memorabile edidit prælium, Liv. ab Urb.*
Edere munus gladiatorium.
Far l'officio dello schermitore.
Ritornò à schermire. *Ad munus gladiatorium edendum redit. Liv. ibidem.*
Edere Oracula.
Dare gli Oracoli, indovinare.
Mà, quel che importa, perche così si danno gli Oracoli? *Sed, quod caput est, cur isto modo Oracula eduntur? Cic. de Div.*
Edere librum, vel orationem.
Mandar dar fuori, in luce, in stampa.
Mi hà pregato à correggere la oratione fatta al Popolo, prima, che egli la mandi in luce. *Petivit à me, ut orationem habitam in concione ne corrigam, antequam edat, Cic. Att.*
Mi prega ch'io gli ammendi gli annuali suoi, e che gli mandi in luce. *Rogat me, ut annales suos emendem, & edam, lib. 2. Att. ep. 16. hic frequens est usus.*
Edere scriptum.
Scrivere, ò fare lo scritto.
Fami lo scritto, scrivimi: Non ho scritto, ne posso farlo. *Ede mihi scriptum. Nec scriptum habeo, nec possum edere. Cic. in Verrem.*
Edere signum. Far segno.
Fatto il segno da una veduta, o monte. *Edito e specula signo. Liv. ab Urb.*
Edere exempla avaritiæ, & severitatis.
Dar segno, o esempio d'avaritia, & crudeltà.
Da l'essempio della tua crudeltà, e di avaritia. *Ede exemplum tuæ severitatis, atque avaritiæ. Cic. Att. & Liv. ab Urb.*
Edere fetus, partum, & fructum.
Partorire, o fruttare.
Mi fa mestieri lo ingegno coltivato, acciò che il campo arato più d'una volta & rinovato renda molto migliori frutti & maggiori. *Subacto ingenio mihi opus est, ut agro non semel arato sed novato, & iterato, quo meliores fetus possit, & grandiores edere. Cic. de Orat. Locutio metaphorica.*
Edere judicium. Dar la sentenza.
Sono per dare prima la sentenza a te, che sei mio amico, e che alloggi meco. *Tibi meo familiari, & contubernali, sum prius judicium editurus. Cic. pro Sylla.*
Edere risus. Ridere.
Ricordomi haver riso fuori di modo, io certo calcai morto dal riso. *Memini me miros risus edere, ego plane corrui risu. Ad Q. Fratrem.*
Edere rationem. Far conto.
Io non aspettavo i conti, che ha mostrati, ma lo resto del denaro, che mi diede scritto di sua mano, e volle, che io lo notassi al libro di mia mano. *Ego mihi ab illo non rationes exspectabam, quas tibi edidit, verum id reliquum, quod ipse me referre in commentarium mea manu voluit. Att. l. 7. ep. 3.*
Ho parlato a Filogene, & fattogli il conto de' denari, che da te io presi in cambio. *Ego rationem Philogeni permutationis ejus, quam tecum feci, edidi. Att. l. 5. ep. 12. Plura alia sensa habet hoc verbum. Sed hæc hactenus.*
Est, quod. Nil est, quod. Non est, quod. Quid est, quod.
Bisogna, che. Non fa bisogno, che.
Non occorre, che. Che bisogna, che.
Questo modo di parlare ritiene in se molta gratia, vaghezza, e leggiadria, usato bene spesso da quei fonti veri della favella Latina, ma poco osservato, & avvertito a' nostri tempi, perche alcuni, in vece di questa bella, e polita foggia di ragionare, usano quei verbi, *Opus est, Oportet, & Expedit*, overo così sogliono goffamente dire, *Quid oportet*, & altri somiglianti modi, i quali non sono a questo proposito così convenienti, & acconci, come quei quattro posti di sopra. Il che chiaramente si può vedere per le auttorità, & essempi, che qui sotto si porranno, e perche gli essempi de' veri Lumi di questa lingua Latina sono quasi infiniti, n'ho notati qui sotto alcuni pochi.
Bisogna, ch'io venghi a vedere a casa. *Est, quod visam domum. Plautus in Au.*
Non occorre, ch'io ti spaventi. *Non est, quod te terream. Ter.*
Non occorre, che tu mi dichi, cercav'un'altro. *Nihil est, quod dicas mihi, quærebam alium. Idem in Eunucho.*
Non occorre, che tu ti metti in viaggio in questa stagione. *In viam quod te des hoc tempore, nihil est. Cic. Tir.*
Che occorre pigliarti affanno, affaticarti intorno ad Appullejo. *De Appulejo, quid est, quod labores? Att. Hæc omnia passim inveniuntur.*
Etiam. Signor sì, messer sì.
Questa particella, oltra gli altri sensi suoi, e un' Avverbio di affermare, molto acconciamente usato da' buoni Dicitori ne' loro componimenti, e specialmente dal Padre dell'Eloquenza, Cicer. In vece di questa dittione la maggior parte al dì d'hoggi dice, *Ita*. Però come da un tenebroso, e oscuro carcere deve essere richiamata all'uso

all'uso della vera Latinità: la qual voce alle volte si usa con la interrogatione, & alle volte senza.

O che risponda di sì, o di nò. *Aut etiam, aut non, respondeat. Cic. in Ac. nulla præeunte interrogatione.*

Dimmi, studii tu? [diss'io] Risposemi; Signor sì. *Studes, inquam? Respondit: Etiam Plinius ad Tacitum, præeunte interrogatione,*

Se non è così, come fai i testamenti, ò scritti? Se è così, perche lasciavi questa partita più di trè anni ne'Bastardelli, cioè, se tu mi dici di sì. *Si non, quo modo tabulas conficis? Si etiam, quam ob rem hoc nomen triennio amplius in Adversariis relinquebas? Cic. pro Rosc.*

Etiam nunc, Etiam num, Etiam tunc, Etiam tunc.

Fin'à questo tempo, Fin'à quel tempo.

Gran politezza, & vaghezza di lingua ritengono in se queste particelle poste di sopra, tutta volta che vengono usate in quella maniera, colla qual'è osservata da'veri Padri di questa favella Latina: Percioche in vece di quelle sogliono dir' hoggidì molti, e ben sconciamente: *Usque nunc, usque tunc, usque ad id tempus*. Ma, se noi ci vorremo accommodare al felice, & fiorito uso de'boni Scrittori Latini, diremo così. *Etiam nunc, Etiam num, Etiam tunc, Etiam tum*, cioè, fin'à questo tempo, fin'à quel tempo, fin'all'hora.

Etiam nunc, Etiam num.

Fin'adesso, fin'al dì d'hoggi, fin quì, fin'à questo tempo, Ancora adesso.

Se tu ne dubiti fin'al dì d'oggi, facelo intendere. *Etiam nunc, si dubitas, fac, ut sciamus. Att.*

Bastiti, che io fin quì non mi sono doluto con teco della ingiuria fattami da tuo fratello. *Satis habeas, nihil me etiam num tecum de tui fratris injuria conqueri. Cic. lib.5. ep.2.*

Vi anderò ancora adesso. *Ibo etiam nunc. Plautus in Monach.*

Etiam tunc, Etiam tum.

Fin'à quel tempo, fin'à quell'hora.

Stando ancora, fin'à quell'hora Crasso in letto. *Cum etiam tum in lecto Crassus esset. Cic. de Orat.*

Jam tum)(*Inepti dicunt: Ex tunc.*

Da quell'hora, da quel tempo in quà, da quello in poi.

Tutti fiorirono da quel tempo in quà, in cui si ritrovava in fiore il popolo. *Omnes jam tum, florente populo, floruerunt. Cic. pro Cluentio.*

Da quel tempo in qua, che Italia ardeva nella guerra. *Jam tum, cum bello Italia arderet. Cic. in Ver.*

Jam nunc)(*Inepti dicunt: Ex nunc.*

Da questo in poi. Horat.

Alle quali cose pensando io hora ne temo. *Quæ cum cogito, jam nunc timeo. Cic. de Div.*

Æs alienum.)(*Debito.*

Qui si deve avvertire il modo del dire de gli Antichi, & vivi fonti della eloquenza; i quali, volendo esprimere il debito di alcuno, dicevano: *Æs alienum tuum, meum, Patris, aut Filii*, cioè il debito mio, tuo, del Padre, ò del Figliuolo. Le quali parole se ben pajono contrarie tra loro; *Alienum, meum, tuum, Patris, & Filii*; nondimeno, senz'altra consideratione diremo così essere usate, & molto bene da loro.

Obstringere amicos ære alieno.

Indebitare gli amici.

Ho indebitato tutti gli miei amici. *Meos omnes amicos ære alieno obstrinxi. Epist.Fam. lib.11. ep.10.*

Facere æs alienum, vel suscipere.

Far debito.

Vo pensando, che mi converrà far'un debito. *Æs alienum faciendum puto. Att.*

Contrahere sibi æs alienum.

Indebittarsi, far de'debiti.

Veggo, che à tutti è manifesto, che le Città non si sono novamente indebitate in modo alcuno. *Constare inter omnes video, nullum æs alienum novum contrahi Civitatibus. Ad Q. Frat.*

Conflare sibi æs alienum.

Indebitarsi, far de'debiti.

Mi sono indebitato. *Mihi æs alienum conflavi Sallustius.*

Dissolvere, vel solvere æs alienum, vel liberare se ære alieno.

Pagare il debito, sdebitarsi.

Ho persuaso al Padre, che pagasse il debito del figliuolo. *Persuasi Patri, ut æs alienum filii dissolveret. Cic. in Philip.*

Molte Città si sono sdebitate in tutto, e per tutto. *Multæ Civitates omni ære alieno liberatæ sunt. Att.*

Subvenire æri alieno alicujus.

Ajutare à pagare il debito d'alcuno.

Ajuterà a pagarti il debito tuo. *Æri alieno tuo subveniet. Cic. in Philip.*

Fac, ita esse, fac, posse, fac, velle.

Poniamo, che sia così. Dato, che sia così. Dato, che possa, & voglia.

Questo modo di parlare è molto elegante, usato molto bene spesso da'buoni Scrittori Antichi; in vece del cui parlare sogliono dire i Barbari: *Ponamus, quod ita sit*, overo: *Dato, vel, posito, quod ita sit*. Il che mai fu accettato, da'buoni Latini. Però con ogni industria dobbiamo sforzarci di toglier via questo abuso, e rozzo parlare; & introdurre la vera Latinità con queste vere, & proprie Locutioni.

Poniamo che sia così, pur questo non si deve sopportare in modo alcuno. *Fac, ita esse, tamen hoc ferendum nullo modo est. Cic. in Verr. idem de Orat.*

Dato, che habbia potuto. *Fac, potuisse. Cic. in Philip.*

Dato, che non voglia. *Fac nolle. Idem in Philip. Tres isti dicendi modi sunt pereleganteς, & frequentes.*

Ferre oculis aliquem.

Amare alcuno, haverlo avanti gli occhi.

Ho Balbo sempre avanti gl'occhi, l'amo di cuore. *Balbum in oculis fero. Ad Q. Fratrem. Habi-*

Habitare in oculis alicujus.

Essere così frequente,& assiduo nel conversare,che paja si habiti ne gli occhi.

Usai diligenza grande, che mi vedessero presentialmente ogni giorno. *Ut quotidie me præsentem viderent, habitavi in oculis. Att.*

Frugi, &, bonæ frugi.

Da bene, di utilità, non disutile, necessario, moderato modesto.

Questa particella discende da questa ditione *Fruges, gis*, che significa frutti. Però gli Antichi, e bene sogliono dire, *Homo frugi*, huomo di utilità, necessario, da bene, & è Locutione metaforica. Ma, se bene questa voce, *Frugi*, sia indeclinabile, nondimeno si suole aggiongere questa particella, *Bonæ*. Et così dicesi: *Homo bonæ frugi*.

Tu desideri, ch'io sia ribaldo, pur con tutto questo sarò da bene. *Cupis me esse nequam, tamen ero frugi bonæ.*

Tu sei da bene. *Frugi es. Ter. in Eunucho.*

Egli è huomo modesto, e da bene. *Homo est modestus, & frugi. Att. & id sæpissime.*

Stare ab aliquo.

Tenersi dalla parte di alcuno difendendolo.

Nessuno più constantemente ha difeso la parte del Senato, o de' buoni contra i scelerati Cittadini. *Nemo contra perditos Cives a Senatu, & a bonorum caussa stetit constantius. Cic. de Clar. Orat.*

Difese la bugia contra la verità. *Stetit a mendacio contra verum. Cic. de Invent. idem ibidem persæpe, locus enim frequens est.*

Stare per aliquem.

Restare per causa d'alcuno, esserne lui cagione, che si resti.

Questa frasi di dire è molto elegante, & in molti luoghi presso i buoni Dicitori è osservata, & celebrata, la quale si usava in dare, o attribuire la cagione ad alcuno, che fosse stato impedimento, che qualche cosa non si facesse, e quel che noi diciamo volgarmente, Tu sei restato per me, Io son restato per te, & per quello; molto gratiosamente nella favella Latina, si dice: *Tu stetisti per me, ego steti per te, & per illum.*

Io son restato per loro cagione. *Per eos steti. Cic. ep. Fam.*

Restò per Afranio, che non si combattesse. *Per Afranium stetit, quo minus prælio dimicaretur. Cæsar in Com.*

Non restò per me, ma per lei. *Non per me, sed per illum stetit. Quintilianus, Cic. ep. Fam. dixit, Stare pro me.*

Stare conventis, condicionibus, & promissis.

Osservare,e mantenere i patti,gli accordi, & le promesse.

Havevano tutti desiderio, che Cesare levasse via le guardie,si contentasse di attenere i patti offerti. *Omnes cupiebant Cæsarem, abductis præsidiis, stare condicionibus iis, quas tulisset. Cic. Att. lib. 7. ep. Ut ab Urbe.*

Bisogna attendere i partiti, & le promesse. *Standum est conventis, & promissis. Cic. de Off. Usus frequens est.*

Manere in condicione.

Osservare il partito.

La maggior parte dice, che Cesare non è per osservare il partito offerto. *Plerique negant Cæsarem in condicione mansurum. Att. lib. 7. ep. Ut ab Urbe.*

Supersedere.

Soprastare, far di manco soprasedere.

Non pigliar altrimente fatica di venire, Fa di manco di venire. Soprastà. *Supersedeas hoc labore itineris. Cic. lib. Fam. 4. ep. 2.*

Si poteva far di manco entrare in questo ballo, si poteva soprasedere. *Potuit supersederi. Cic. Fam. lib. 8. ep. 8.*

Versuram facere, Versuram solvere.

Pagar un debito pigliando danari ad interesse.

Questo modo di dire si usa, quando si mutano creditori, che per sodisfare a uno, s'obliga a uno altro, & questo è pigliare denari ad interesse. Egli è modo di favellare molto polito, e terso, con molta gratia di lingua.

Versuram facere.

Pigliare ad interesse, a cambio.

Aurelio è stato costretto tor danari ad interesse con grossissime usure. *Iniquissimo fenore versuram facere Aurelius coactus est. Att. lib. 16. ep. Noli putare.*

Tu mi scrivi, che convien pigliare a cambio, overo, ad interesse 5882. scudi per lo spatio di cinque mesi. *Versuram scribis esse faciendam mensium quinque H-S. CC. Att. lib. 15. ep. 8.*

Versuram solvere, vel Versura facta solvere.

Cambiare creditore, togliendo danari in presto da uno con perdita per sodisfar l'altro.

Temo, non mi convenga cagionarmi addosso nuovi debiti, s'io vorrò pagarti i denari, che mi hai dati a cambio. *Vereor, ne illud quod tecum permutavi, versura mihi solvendum sit. Att. lib. 5. ep. Laodiceam.*

Voglio per ogni modo, che si paghino i scudi 23529. se ben si dovessero pigliare ad interesse. *H-S. CCC. versura utique facta solvi volo. Att. lib. 5. ep. 1.*

Versuram solvere, metaphorice.

Essere punito ad usura, pagar la pena con maggior danno, al doppio.

Tu Geta ne pagherai la pena con maggior danno; cioè, al doppio ne patirai. *Versuram solves, Geta. Ter. in Phor. Locutio metaphorica, sumpta ab iis, qui, ut syngrapham unam solvant, pecuniam mutuam majori fenore iterum accipiunt.*

Facere.

Perche questo verbo per le diverse voci, con le quali egli si accozza, ha più significati, che forme Vertunno, e più, che fiori la Primavera, e frutti l'Autunno, con maravigliosa vaghezza, e leggiadria; pertanto molti ne ho qui sotto notati, ma con quella brevità, che sia possibile, non spiegando molto le auttorità, & essempi d'alcuni,

cuni, per esser'eglino a tutti quasi chiari, e manifesti.

Facere verba. Parlare.

Ho parlato assai in quella parte. *Multa in ea parte verba feci. Att. idque frequentissime dictum.*

Facere verbum.

A pena dir'una parola, Dir'al manco una parola, far motto.

Nessuno dice pur'una parola, nessun fa motto. *Verbum nemo facit. Cic. Cn. Planco.*

Non hebbe ardimento dir pur'una parola. *Ne verbum quidem ausus est facere. Cic. in Phil.*

Non farò motto. *Haud verbum faciam. Plaut. in Asin.*

Si levò su, avanti, che dicesse parola, avanti, che facesse motto. *Antequam verbum faceret, surrexit. Cic. in Verr.*

Facere delicias. Far carezze.

Orsu via fagli carezze. *Eja delicias facias. Plau. in Men.*

Facere damnum.

Patir la pena, o danno.

Le lettere Latine hanno patito della morte sua avanti il tempo. *Damnum illius immaturo interitu Latinæ literæ fecerunt. Cic. in Bruto. Usus frequens.*

Facere facinus, scelus, vel flagitium.

Far ribalderia, sceleratezza, o forfanteria.

Fanno gran sceleratezza. *Scelus nefarium faciunt. Cic. de Orat. Plaut. in Bacch.*

Facere iratum.

Far adirare, o far'andare in colera.

Vorebbe far'andare in colera il Giudice contra l'avversario. *Iratum adversario judicem vellet. Cic. de Orat.*

Facere stipendia pedibus. Star'al soldo con l'essercitio del fant'à piedi.

Per cagione della povertà faceva l'ufficio del soldato a piedi. *Stipendia pedibus propter paupertatem faciebat. Tit. Liv.*

Facere prælium. Scaramucciare.

Fecero delle scaramuccie. *Prælium fecerunt. Cæsar in Com.*

Facere sacra, vel sacrificium.

Sacrificare.

Fece il sacrificio publico. *Sacrificium publicum fecit. Cic. in Bruto.*

Fece un solenne sacrificio. *Sollemne sacrum fecit. Liv. de bell. Pun. Hinc, Facere sacra, vel rem sacram*, Dir messa.

Facere æs alienum. Far debito, indebitarsi.	*Titius Livius ab Urbe cond.*
Facere testamentum. Far testamento.	*Cic. de Orat.*
Facere finem. Far fine.	*Usus frequentissimus est.*
Facere fidem. Far testimonianza.	*Id passim legitur.*
Facere ludos. Far giuochi.	*Id non raro legitur.*
Facere scriptum. Fare lo scritto.	*Tit. Liv. ab Urb.*
Facere dolorem, & luctum. Dar dolore, e cordoglio.	*Cic. Att.*

Facere castra.

Mettere il campo, Accamparsi.

Si accampò appresso all'acqua. *Ad aquam fecit castra. Cæsar in Com.*

Si accampò appresso alla terra. *Apud oppidum castra fecit. Cic. Catoni, frequens dictum.*

Facere periculum.

Far la prova, e le esperienza.

Come lo sai, se non ne fai prova? *Qui scis, nisi periculum feceris? Ter. in And. frequens dictum.*

Facere convicium. Dir villania.	*Inepti dicunt: Dicere injuriam.*

Disse gran villania al Giudice. *Convicium Judici maximum fecit. Cic. pro Clu. Modus perelegans, & frequens.*

Facere naufragium.

Annegarsi, Rompere in mare.

Molti s'annegarono. *Multi naufragia fecerunt, Cic. Tironi ep. 9.*

Facere promissum.

Far la promessa, promettere.

Promettere, attenere gli accordi, e patti, e rendere quel che sia ha in salvo. *Facere promissa, stare conventis, & reddere deposita. Cic. de Off.*

Facere iter. Far viaggio.	*Frequens dictum.*
Facere turbas. Far rumore.	*Usus frequens.*
Facere justa. Fare il suo debito.	*Plautus in Cist.*

Facere copiam, vel dare copiam.

Dar modo, concedere, dar potestà.

Io ti ringratio; che tu mi dia tal potestà. *Habeo gratiam tibi, cum copiam istam mihi facias. Pla. in Cap.*

Datemi facoltà di far Comedie nove. *Date copiam crescendi novarum, idest, Comœdiarum Ter. in Prol.*

Facere medicinam. Medicinare.

Facere judicium, vel auctoritatem.

Giudicare, far sentenza.

Facere lucrum. Guadagnare.

Facere conjecturam. Far conjectura.

Facere rem divinam, vel sacra.

Far sacrificio, dir messa.

Facere furtum. Rubbare.

Facere rem. Fare della robba.

Facere maximi, vel primi, &c.

Stimare assai.

Facere mecum, secum, facere una.

Essere dalla mia opinione, essere dalla sua, essere d'un istesso parere.

Le parole della promessa fariano per me. *Verba sponsionis pro me facerent. Cic. pro Aul. Cæc.*

Facere nobiscum.

Entrare nella nostra opinione.

Molti entrano nella nostra opinione. *Multi faciunt nobiscum. Cic. ibidem.*

Facere nomina. Far debiti.

Facere vitium.

Sfendersi, minacciar ruina, star per cadere.

Se le case sono cadute, minacciorono ruina. *Si ædes corruerunt, vitium fecerunt. Cic. in Top.*

Fa-

Facere modos. Far musica.
Fece musica co' Flauti. *Fecit modos tibiis. Ter. in Arg. And. Cic. de Orat.*
Facere impetum.)(*Cic. multis in locis.*
Affrontare, assalire.)(
Facere argentariam.)(*Cic. persæpe.*
Essere Orefice.
Facere manum. Far genti, far soldati.
Egli se ne venne di notte co' soldati armati. *Ille, nocte, facta manu, armataque venit. Cic. in Verr.*
Facere vellaturam. Varro de re rust.
Essere Facchino, vivere in portar pesi quà, e là.
Facere reum.)(*Cic. persæpe.*
Accusare.)(
Facere funus.)(*Cic.*
Far l'essequie.)(
Fa, che tu semini così. *Sementem facito ita. Cato de re rust.*
Ferre, vel inferre pedem.
Entrare, metter dentro il piede.
Entrate dentro Fauni, e voi Ninfe di selve. *Ferte pedem Faunique simul, Dryadesque puellæ. Virg. Georg.*
Referre pedem.
Ritirare il piede, ritirarsi in dietro.
A poco a poco ritirorno il piede in dietro. *Paullatim pedem retulerunt. Cæsar in Com. idque persæpe.*
E' brutta cosa ritirarsi in dietro. *Turpe referre pedem. Ovidius de Ponto.*
Auferre pedem. Venire.
Di dove sete venuti? *Unde pedem attulistis? Catullus.*
Conferre pedem.)(*Cic. pro Plancio.*
Andare insieme.)(
Efferre pedem.
Uscire, mettere il piede fuori.
Non mise mai il piede fuori della terra, sì come altra volta non mai di casa. *Pedem porta non plus extulit, quam domo sua. Cic. Att. lib. 6. ep. Cum instituissem.*
Factus ad unguem. Compito, perfetto.
Egli è un' huomo perfetto. *Ad unguem factus homo. Horat. Locutio metaphorica sumpta à Marmorariis.*
Ad exemplum, vel ad exemplar)(A somiglianza. *Plaut. in Mer. Hor.*
Gravatè)(Con dispiacere. *Cic. & Plautus.*
Gaudere in sinu.
Viver quieto, è contento di sua sorte.
Attendino a vivere contenti della sorte loro. *Gaudeant in sinu. Cic. in Tusc. Ovid.*
Gratulor tibi hanc rem, hac re, & de hac re.
Rallegromi con teco di questa cosa.
Egli chiama quell'huomo, & si rallegra ad alta voce con esso lui della vittoria. *Appellat hominem, & ei voce maxima gratulatur victoriam. Cic. in Verr.*
Quanto al tuo congratularti con esso me della figliuola, dicoti, che è tua cortesia. *Quod mihi de filia gratularis, agnosco humanitatem tuam. Cic. Lent. ep. 7.*
Rallegromi, che habbi maritata tua figliuola ad huomo, per mia opinione, di gran bontà. *Gratulor tibi affinitate viri, medius fidius optimi. Cic. lib. 8. ep. 13.*
Habere honorem alicui)(*honoribus afficere, & officiis prosequi aliquem.*
Honorare alcuno)(Far'haver de' Magistrati, & far beneficii.
Ho fatto dire a Curio, che honorasse il Medico sodisfacendolo, & a te sovvenisse di quanto fosse bisogno. *Curio misi, ut Medico bonos haberetur, & tibi daret, quod opus esset. Cic. Tir. 9.*
Tu cercavi dare sopplicio a coloro, che l'havevano honorato. *Tu in eos ipsos, qui honorem ei habuerant, supplicium quærebas. Cic. in Verr. Frequens dictum.*
Habere sermonem.
Parlare, ragionare.
Ha parlato con esso me molto, e cortesemente delle discordie di molti. *Multum is sermonem mecum habuit, & perhumanum de discordiis multorum. Att. usus frequens.*
Habere iter aliquò.
Andare a qualche luogo.
Egli se n'andava nella Sardegna. *Ille in Sardiniam iter habebat. Cic. Att.*
Habere fidem verbis.)(*Inepti dicunt,*
Dar fede alle parole.)(*Dare fidem.*
Egli non da fede a questa difensione. *Huic defensioni fidem non habet. Cic. in Verr.*
Habere Senatum.
Far conseglio. Ragunar'i Senatori. Raccorre il conseglio.
Due Consoli ragunorno conseglio in Campidoglio. *Senatum in Capitolio duo Consules habuerunt. Cic. pro domo sua.*
Rationem habere alicujus.
Haver rispetto ad alcuno, o tener conto.
Iddio tien conto, & rispetto de' buoni, e cattivi. *Dii piorum, & impiorum rationem habent. Cic. de leg. Locutio frequentissima, & nota. Habere rationem negotii. Att.*
Habere rationem cum aliquo.
Far conto con alcuno.
Io intendo far conto con le Muse, e qui significa trattenersi. *Cum Musis rationem habere cogito. Att. ep. 5. lib. 2.*
Fanno conto con la terra. *Habent rationem cum terra. Cic. de Senect. Modus dicendi frequens.*
Habere rationem absentis.
Tener l'absente, come se'l fosse presente.
Questo modo di parlare dipende da quel di sopra, che è col Genitivo, & significa tener conto, & haver rispetto a colui, il quale non essendo presente, dimanda qualche ufficio, sì che se ne tenghi conto, come se fosse presente.
Io stimo, che nel conseglio, o ragunanza si possa tener conto dello absente, come se fosse presente. *Absentium rationem haberi posse existimo. Cic. ad Brut. ep. Ad V. Kal. Frequens locutio.*
Habere dictum.
Haver detto, e parlato.
Ho detto a bastanza hormai. *Satis jam habeo dictum. Plaut. in Pers.*
Per conto di Cesare ho parlato a bastanza.

De

De Cesare satis habeo dictum. Cic. in Ant. Locutio elegantissima.

Habeo dicere, vel scribere, &c. ad imitationem Graecorum. Aldus Senior.

Ho da dire, da parlare, posso dire, ho da scrivere, & altri somiglianti modi.

Questo haveva da dire intorno a la natura delli Dei. *Haec dicere habuit de natura Deorum. Cic. de natura Deorum.*

Tanto manco mi bisogna scrivere. *Eo minus habeo necesse scribere. Att. Perelegans dicendi modus.*

Habeo polliceri.

Ti posso promettere, prometto.

Quanto a la causa del Re, questo solo posso prometterti, di affaticarmi di maniera tale, che tu ne rimarrai sodisfatto. *De caussa regia, tantum habeo polliceri, me tibi cumulate satisfacturum. Cic. Lentulo lib. 1. epist. 5.*

Jam inde à puero, Jaminde à principio, Jam inde ab initio.

Fin da fanciullo, Fin da principio.

Perche questi modi di favellare, & altri somiglianti, sono quasi infiniti: però non mi curerò spiegare le loro auttorità, & essempj: ma qui sotto li noteremo co' suoi significati volgari,

Jam inde ab adolescentia. Fin da gioventù.

Jam inde a cunabilis, jam inde ab incunabulis. Fin dalla culla, fin dalle fascie.

Jam inde usque à pueritia, usque à pueris, jam à pueris, & à puelis, & à puero. Fin da Bambino.

Jam inde à teneris, & A teneris [ut Graeci dicunt] unguiculis. Fin dalle fascie.

Jam inde ab Aristotele.

Fin d'Aristotele in quà, & altri somiglianti modi.

Questo bello essercitio fu ordinato d'Aristotele in quà. *Haec exercitatio elegans jam inde ab Aristotele constituta est. Cic. de Orat.*

Id temporis, id horae, id aetatis.

A tempo tale, a tal'hora, in tal'età.

Venne da me a tal tempo, ch'era forza ritenerlo. *Venit ad me, & quidem id temporis, ut retinendus esset. Att. Modus dicendi venustus, & frequens.*

Id aetatis. In tal'età.

Noi siamo vivuti di modo, e siamo a tal'età, che dobbiamo sopportare gagliardamente quello, che occorrerà per nostro difetto. *Ita viximus, idque aetatis jam sumus, ut omnia, quae nostra culpa nobis accident, fortiter ferre debeamus. Cic. dicitur, id temporis, id horae.*

Vecchio di questa età. *Hoc aetatis senex. Plaut. in Bacch.*

Io so di che età tu sia. *Scio quid sis aetatis: Plautus in Persa.*

Per idem, & per id tempus.

In quello istesso tempo, o in quel tempo.

Furono due dissimili in quello istesso tempo. *Duo fuerunt, per idem tempus, dissimiles. Cic. in Brut.*

Id aetatis homo, Id genus alia.

Di tal'età, Di tal sorte.

Siamo di tal'età. *Id aetatis sumus l. 6. fa. ep. Dederam.*

Huomo di tal'età. *Id aetatis homo, pro ejus aetatis. Cic. & alii.*

Altre cose di tal sorte. *Id genus alia, pro ejus generis, primum, secundum id genus. Cic. & alii. Modi dicendi frequentes apud omnes Latinae linguae Auctores, & venustissimi sunt. In praesentia vero id genus exempla ad manus non sunt.*

Quamlibet doctus vir.

Huomo dottissimo, per dotto, che sia, al possibile.

Questa frasi di dir'ancora è molto vaga, e polita, & usata da' buoni Dicitori, la quale dicesi in vece di *Quantumvis doctus.* Ma gli essempj non mi sovvengono per adesso.

Eo loci. In quel luogo.

La cosa si ritrova ancora a quel luogo, a quel termine, ove la lasciasti. *Res eodem est loci, quo reliquisti. Att. Modus dicendi venustus. Sic dicitur. Quo loci.*

Opus est dicto, opus est facto, opus est tacito.

Bisogna dire, fare, tacere.

Questo modo di parlare ritiene molta venustà in se, & leggiadria, & è molto usato da' buoni Dicitori Latini, ponendosi questo participio in *tus* in vece dell'infinito: ma per brevità, ne noterò pochi luoghi qui sotto,

Quando bisogna tacere, tu gridi. *Cum tacito opus est, clamas. Auctor ad Her.*

Bisogna parlare con lui. *Opus fuit illo convento. Cic. Att.*

Prima ti consiglierai, e poi subito bisogna fare, e mettere la cosa in essecutione. *Prius consulto, at, ubi consulueris, mature opus est facto. Sallust. in Prol. Catil.*

Questa particella, *Opus*, in questo senso è indeclinabile, & si pone così tanto nel numero del più, quanto nel numero del meno, & riceve, hora il Retto solo, hora il Retto, & il Dattivo insieme, & tal'hora riceve il Genitivo solo, o l'Ablativo solo con la prepositione, e senza il verbo, *Sum, es, est*.

Sunt opus mihi libri, Est mihi opus liber. Opus est mihi librorum, vel libris, vel de libris.

Ho bisogno del libro, o de' libri.

Intorno a questo habbiamo bisogno di molti essempi. *Hujus rei permulta nobis exempla opus sunt. Cic. de invent.*

Habbiamo bisogno d'un capo, d'una guida. *Dux nobis, & auctor opus est. Cic. lib. 2. Fam. epist. 6.*

Ci bisognerà qualch'uno più elegante, e polito. *Alicujus elegantioris nobis opus erit. Cic. ad Q. Frat.*

Habbiamo bisogno d'un'huomo acuto. *Acuto homine nobis opus est. Cic. 3. de Orat.*

Che bisogna più parole? *Quid opus est verbis?*

Qui fa bisogno il tuo terso, & sottile giudicio. *Hic de tuo limatulo, & politulo judicio opus est. Cic. Volumnio.*

Plauto usò l'Accusativo, dicendo nel *Truc. Opus est puero cibum*, ma non si deve usare. Si dice anco col retto solo, *Quid opus est?*

Ju-

Iurare conceptis verbis, vel pejerare conceptis.

Giurare secondo la forma delle parole, che vengono poste scritte dinanzi alcuno.

Egli giurò secondo la forma postagli avanti, appresso mia madre. *Conceptis verbis juravit apud matrem meam. Plaut. in Cist. idem persæpe.*

Iurare in verba.

Promettere per giuramento di mantener la promessa.

Tu giuravi mantener la promessa fattami da te, secondo la forma delle mie parole. *In verba jurabas mea. Horatius, & Cic. pro Cluentio.*

Iurare in legem.

Giurare di osservar la legge.

Egli, per la violenza fattagli, non volle giurare di osservar la legge. *Is in legem, per vim latam, jurare noluit. Cic. pro Sext.*

Iurare Iovem, vel per Iovem.

Giurare per Giove, cioè, per Dio.

Giurò egli per la statua di Giove. *Iovem lapideum juravit. Cic. Fam. lib. 7. ep. 12.*

Giurerei per Giove, e per casa mia; cioè per gli Dei domestici. *Iurarem per Iovem, perque Deos penates. Cic. Acad.*

Iurare morbum, vel valetudinem.

Giurare d'esser infermo, o sano.

Giurò di essere infermo. *Iuravit morbum. Cic. Att. lib. 1. ep. 1.*

Infantia. Ignoranza, dapocaggine.

Una incredibile dapocaggine degli accusatori. *Omnino accusatorum incredibilis infantia. Att. lib. 4. ep. Occupationum.*

Se io non havessi parlato, sarei tenuto ignorantissimo, e di molta dapocaggine; se poi havessi parlato troppo, sarei tenuto sfacciatissimo. *Si nihil dixissem, infantissimus; si multa, impudentissimus existimarer. Cic. pro Cluent.*

Habere comitia.

Ragunare il popolo per creare i Magistrati, far Capitolo, Congregatione.

Questo modo di dire si usava presso gli Antichi, & molto bene, & significava ragunare il Popolo alla creatione de' Magistrati, e de gli officiali; si come hoggidì ancora si fa, percioche, quando si fa il Conseglio in Palazzo, si danno gli officj, e quando da' Religiosi si fanno le Congregationi, o Capitoli, si fanno i Provinciali, Priori, & altri ufficiali, e leggi, & tal'hora si crea il Generale di tutta la Religione di quell'Ordine.

Il Senato determinò, che incontanente si dovesse ragunare il Popolo per creare i Magistrati. *Senatus Comitia primo quoque tempore haberi, censuit. Att. lib. 4. ep. Occupationum.*

Questo infame, & malvaggio, più d'ogn'altro, va dicendo potersi ragunare il Conseglio consolare. *Iste omnium turpissimus, & sordidissimus consularia Comitia haberi posse ait. Att. l. 9. ep. Tres Modus dicendi ornatissimus, & frequentissimus.*

Inire gratiam ab aliquo.

Acquistar gratia, favore, o amorevolezza da alcuno.

Questo verbo secondo i diversi nomi, co' quali egli si congiunge, varii, e diversi sensi riceve, come per le sottoscritte auttorità si può vedere. Et, essendo pieno di politezza, e vaghezza di dire, è degno d'esser mandato a memoria.

Io otterrò questa gratia, e favore da loro. *Hanc inibo gratiam ab illis. Plaut. in Cist. idque frequentissimè.*

Noi pensavamo acquistar la sua gratia, & amorevolezza. *Gratiam nos inire ab eo arbitrabamur. Cic. Ser. Sulp. idque non raro.*

Pensavano acquistar grande amorevolezza da Cesare. *Summam se gratiam inituros à Cæsare putabant. Cæsar in Com.*

Inire gratiam apud aliquem.

Haver gratia presso alcuno.

Pensano haver molta gratia presso il Re. *Magnam gratiam apud Regem initam putant, Tit. Liv.*

Inire rationem.

Far conto, prender conseglio, e deliberatione.

Farassi il conto del guadagno. *Inietur ratio quæstus. Cic. Rull.*

Mi bisogna prender conseglio, e deliberatione. *Ratio ineunda mihi est. Cic. in Verr.*

Ho fatto deliberatione, lodata da tutti. *A me inita est ratio, quam omnes non solum probant, sed etiam laudant. Cic. Rufo.*

Inire consilium cum aliquo.

Consegliarsi con alcuno.

Erasi consegliato con Ambiorige. *Cum Ambiorige consilium inierat. Cæs. in Com.*

Ho cominciato a consegliarmi con Bruto. *Consilia inire cœpi Brutina. Cic. ad Brutum.*

Inire consilia intra parietes.

Consegliarsi co' suoi di casa.

Questo mi sarebbe riuscito, se non fossero i miei di casa, che mi procuravano la mia ruina. *Hoc facile fuisset, nisi intra parietes meos de mea pernicie consilia inirentur. Cic. Att.*

Inire pugnam, vel prælium.

Guerreggiare, pigliar fatto d'armi.

Da te è stato guerreggiato. *A te pugna inita est. Plaut. in Amph.*

Inire Urbem. Entrare nella Città.

Trionfando se n'entrarono nella Città. *Triumphantes inierunt Urbem. Tit. Liv.*

Inire numerum interfectorum. Tit. Liv.

Annoverare i corpi de gli uccisi.

Inire consulatum.

Entrare nel consolato. *Tit. Liv.*

Inire epulas, vel convivium cum aliquo.

Andare à desinare, a pasto, a banchetto con alcuno. *Cic. 2. de Clar. Ora. & in Verr.*

Iacere ad pedes alicujus.

Gittarsi in genocchioni a' piedi d'alcuno.

Mi si gettò a' piedi inginocchioni. *Mihi ad pedes jacuit. Cic. in Verr.*

Iure tuo, & meo, vel pro jure meo.

A tuo modo, & a mio.

Questa frasi di dire è molto tersa, & ornata, ne si deve dire, come dicono molti barbaramente, così: *Meo modo*, *Ad voluntatem meam, Ad meum beneplacitum, Pro mea auctoritate*, & altri somiglianti i quali modi di dire tutti apportano gran fastidio all'orecchie di quei, che hanno il buon gusto delle frasi Ciceroniane, e d'altri segnalati Auttori.

Famigliarmente, & a mio modo t'ho scritto. *Ad te familiariter, & quasi pro meo jure scripsi. Cic. Cœlio.*

Io piglio a modo mio. *Pro meo jure sumo. Cic. de Orat.*

La cagione del mio continovato viaggio, è stata per non haver luogo, ove secondo l'arbitrio mio potessi lungamente starmi. *Itineris nostri caussa fuit, quod non habebam locum, ubi pro meo jure diutius esse possem. Att. lib.5. ep.2.*

Instruere hortos, navem, fundum, & domum. Apparecchiare gli ornamenti de' giardini, nave, possessione, e casa.

Molto gratiosamente questi modi di dire erano osservati da' nostri Antichi, & altro non significano se non accommodare le cose sopradette di tutti gli suoi ornamenti.

Comprò i giardini governati, & acconci co' suoi ornamenti, e commodità. *Emit hortos, & emit instructos. Cic. de Off. Sic dicitur Domus instructa*, Adornata delle sue commodità. *Fundus instructus*, La possessione acconcia.

Informare statuam, &c. Principiare, far la prima abbozzatura, disegnare, sgrossare, far' il primo schizzo.

Questo parlare, se bene è proprio nelle opere manuali, & mecaniche, le quali si fanno o in marmo, o in metalli, o in pittura, o in legni, & in altre somiglianti materie, nondimeno si trasferisce anco alle cose inanimate, come qui sotto si vede.

Questo è il pensiere non ancor ben risoluto intorno a gli addomandanti. *Petitorum hæc est adhuc informata cogitatio. Att. lib.1. ep.1. Metaphorice dictum.*

Era disegnata una uccisione non particolare, ma universale. *Non nominatim, sed generatim proscriptio erat informata. Att. lib.11. epist.6.*

Nel descrivere un perfetto Oratore, lo disegnerò tale, quale forse nessuno è stato giamai. *In summo Oratore fingendo, talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Cic. de opt. Oratore & fere in prin.*

Jubeo te valere, bono animo esse, & sperare. Sta sano, sta di buon'animo, e non dubitare, sta allegro.

Sta sano, di buon'animo, e non dubitare, e stà allegro. *Jubeo te bene valere, bono animo esse, & sperare, & gaudere. Cic. pro Dejotaro, idque frequenter.*

Jube eum salvere. Salutalo da parte mia.

Saluta Dionisio da parte mia, e fà di star sano. *Dionysium jube salvere. Cura, ut valeas. Att. lib.4. ep.13.*

Salutalo pur assai da parte mia. *Jube eum salvere plurimum. Att. idque dictum est elegantissimum, ac frequenter.*

Salvebis ab illo. Egli ti saluta.

Stà sano adunque, e dì a Cecilia da parte mia, che stia sana, & io da parte di Cicerone ti saluto. Overo così; Mi ti raccommando, e raccommandami a Cecilia scrivendole. *Valebis igitur, & valere Cæciliam jubebis, & salvebis à Cicerone meo.*

Integer est. E sano, gagliardo.

L'ho veduto molto sano, e gagliardo. *Eum vidi plane integrum. Att.*

I gagliardi sovente succedono agli stanchi. *Integri crebro defessis succedunt. Cæs. in Com.*

Integer vitæ. Huomo da bene.

Huomo da bene, e senza macchia alcuna. *Integer vitæ, scelerisque purus. Hor.*

Integer mentis, vel animi. Huomo, che sta in cervello.

Si prova, che sia stato in cervello. *Integer animi fuisse demonstratur.*

Integer sanguis. Buon sangue, sano.

Se il sangue è grosso, & negro, è cattivo; se è chiaro e rosseggia, è buono. *Si sanguis crassus, & niger est, vitiosus est; si rubet & pellucet, integer est. Com. Celsus.*

In loco. A tempo, e a luogo.

A tempo, e à luogo dispreggiare il danaro, è alle volte di gran guadagno. *In loco pecuniam negligere, interdum maximum est lucrum. Ter. non raro.*

In manum convenire. Accordarsi col darsi la mano.

Questo modo di parlare era molto bene, ornatamente, e spesso usato dal Padre della eloquenza, Cicerone, & si usava in dimostrar l'accordo, che si suol fare ne' parentati, quando si promette, e dassi la mano, & anco in tutti gli altri negocii, ove accordandosi dassi la mano. Ma questo senso da' Posteri, al mio giudicio, non è inteso. Di modo che, essendosene perduta forse la memoria, si dovrebbe raquistare col frequente uso di tutti.

Prensare. Far le prattiche, per haver ufficio o dignità, o altro.

Egli solo fa le prattiche senza malitia, e frode, secondo il costume de' maggiori. *Ipse prensat unus sine fuco, ac fallaciis more majorum. Cic. Att. lib. 1. ep. 1. idque frequenter.*

Noi havevamo veramente disegnato dar principio alle prattiche. *Nos initium prensandi facere cogitaramus, idem ibidem.*

In manibus est, vel habet. Sta in ordine, è in pronto, l'ha per le mani apparecchiato.

Non ho mancato di diligenza intorno a' libri oratorj, & gliè un pezzo, che gli ho revisti, con molto studio, & havuti in ordine. *De libris oratoriis, factum est à me diligenter, diu, multumque in manibus fuerunt. Att. l.4. ep.12.*

Io mi ho da servire di quei libri per alcune materie, che mi occorrono intorno à quei

à quei libri, che vò componendo, e mettendo in ordine, quali spero, che habbi a lodare. *Mihi utendum est quibusdam rebus ex eis libris ad eos, quos in manibus habeo; quos, ut spero, tibi valde probabo. Att. lib.4. epist. 13. Idem Lent. Clodium in manibus habebant, & me præsente, osculabantur.*

Ad manum est, & ad manum habeo.

L'ho per le mani apparecchiato, ho alle mani.

Haveva il servo per le mani. *Ad manum servum habebat. Cic. de Orat.*

Non havevo danari alle mani. *Ad manum nummos non habebam. Africanus ad Senatum C. Vellejan.*

I Romani non havevano il sopplimento alle mani in casa. *Romanis ad manum domi supplementum non erat. Liv. ab Urb. idque non raro.*

In manu tua res est.

La cosa sta in tuo potere, sta a te.

La cosa stà in lor potere, è potestà. *Res eis in manu est. Plautus in Amp. idem, Res est mihi in manu mea. Locus frequentissimus.*

In manus incidere, vel venire.

Venire per le mani, accascare.

Quei libri mai mi vennero per le mani. *Ii libri nunquam in manus inciderunt. Cic. in Brut.*

Tu pensi, che Jugurtha, per difender'i suoi, ti venghi per la mani. *Existimas Jugurtham ob suos tutandos in manus venire.*

Inter manus ferre.

Portar fra le mani, su le mani, in braccio.

Portatelo dentro presto fra le mani, o in braccio. *Abripite hunc intro actutum inter manus. Plautus in Most.*

Inter manus versari. Essere in uso.

Queste cose sono molto in uso. *Hæc multum inter manus versantur. Pomp.*

Dare in manum. Dar in mano.

Diedi al giovane in mano quaranta mine. *Dedi minas quadraginta adolescenti in manum. Plautus in Trinummo, idem ibidem, Dare in manus argentum amanti.*

Sub manu esse.

Essere in pronto, in ordine.

Ho aggiunto questo, acciò che fosse in pronto. *Adjunxi hoc, ut sub manu esset. Plancus Cic.*

Sub manus succedere. Accascar bene.

Questo negocio è accascato bene, e secondo il desiderio. *Lepide hoc succedit sub manus negotium. Plau. in Mil.*

Per manus, Non, De manu in manum, ut Barbari dicunt.

Di mano, in mano.

Alcune mandate giù per le muraglie di mano in mano si davano a' soldati. *Nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. Cæs. in Com.*

Præ manibus esse.

Havere in mano.

Io gli resi tutto quello, che havevo in mano. *Reddidi ei, quod mihi fuit præ manibus. Plau. in Bacch.*

Præ manu.

Innanzi tratto, avanti, alla mano.

Dagli qualche cosa, di cui si servi avanti, cioè, dagli avanti alla mano. *Ei aliquid præ manu dederis, unde utatur. Ter. in Adelph.*

Manus afferre alicui, vel inferre manus.

Metter le mani adosso a qualcuno.

Non voglio contristarti con miei lamenti, & metter le mani adosso a me, cioè inacerbir le piaghe ritoccandole spesso. *Non faciam, ut animum tuum augam querelis, & meis vulneribus sæpius manus afferam. Cic. Att. lib.3. ep.15.*

Io proprio, in persona, gli feci mettere le mani adosso dal Senato. *Ego ipse Senatum sibi afferre manus coegi. Cic. Octavio. Utrumque dictum frequens est.*

Manum conferere, vel conferre.

Venir'alle mani, combattere.

Vengono avisi, che colui ne viene con impetuosa prestezza, e che d'hora in hora si aspetta, che giunga, per combattere nò, [e con chi combatterebbe ?] ma per chiuderci la via al fuggire. *Illum ruere nunciant, & jam jam adesse, non ut manum conferat, [qui cum enim ?] sed ut fugam intercludat. Cic. Att. lib.7. epist. Breviloquium.*

Venire ad manus, est prælium incipere.

Venir'alle mani.

Si viene alle mani, e all'armi. *Itur ad manus, arma sumuntur. Plaut. & Liv. de Bello Mac. Ad manum venisset, idque frequenter.*

Dare manus.

Rendersi, Darsi per vinto.

Io mi rendo, confesso esser vinto. *Do manus. Plautus in Pers.*

Diceva, che all'ultimo si rese, dandoli la mano, e promettendoli di non far cosa contra il suo volere. *Ajebat, ad extremum manus dedisse, & affirmasse, nihil se contra ejus voluntatem esse facturum. Att. Modus dicendi elegantissimus, ac frequentissimus.*

Plena manu laudare.

Lodare sommamente, abondantemente.

Ortensio con quanto piena mano, con che sincerità di animo, con che vaga maniera ha egli fino alle stelle le nostre lodi inalzate. *Hortensius quam plena manu, quam ingenue, quam ornate nostras laudes in astra sustulit. Att. lib.2 ep.ult.*

Inijcere manum in aliquem.

Gittar le mani adosso, o sopra di alcuno.

Io ti gitterò le mani sopra. *In te manum inijciam. Plau. in Truc.*

Abstinere manus. Tener le mani a se.

Partiti di qua, e tien le mani a te. *Abi, atque abstine manum. Plau. in Cas.*

Dove mi conforti a vivere, dicoti, che una cosa tu operi, che mi astengo di far'alcuna violenza a me stesso, cioè, mi fa ritener le mani. *Quod me ad vitam vocas, unum efficis, ut a me manus abstineam. Att. lib.3. epist.7.*

Tendere manus, Tollere manus. Usus frequentissimus, & notus.

Stender le mani, inalzare le mani in segno d'allegrezza.

Manu consertum ex jure agere.
Trattare una cosa per via di ragione.
Non dovea gire a trattar pace con termini di ragione. *Debuerat autem non ex jure manu consertum. Cic. Att. lib. 15. ep. Gratum.*
Non per via di ragione, ma co'l ferro più tosto ridomandano la robba; overo, come dice Aldo Mannuccio, il Giovane, nella sua tradottione: Non fanno altrui citar dinanzi al Giudice, ma col ferro le lor liti decidono. *Non ex jure manu consertum, sed mage ferro. Rem repetunt. Cicer. ep. 15. lib. 7. ex Enn. idem de Orat. & pro Mur. & est formula antiqua, qua utebantur in vindicanda possessione, qui simul contendebant, semper vero sic legitur; Manu consertum, nec aliter. Vide Gell. lib. 20. cap. 9.*
In hunc diem, in hunc annum, & in hanc horam, in primam diem.
Per questo dì, per quest'anno, per quest'hora. Fin al primo dì.
Per hoggi, per questo dì, vatti a trovar un altro convitato. *In hunc diem alium convivam tibi quærito. Plaut. in Stich.*
Per un anno niente manca. *Nihil in annum deest. Cato de re rust. idque Cic. & alii.*
In diem, in horam, in annum, vel in dies, & in horas. Vide Vall. lib. 3. cap. 68.
Di giorno in giorno, a giornata, a hora per hora, ad anno per anno.
Mi maraviglio, che tu viva a giornata. *Miror, te in diem vivere. Cic. in Phil. & Plautus in Truc. Nos vivimus in diem.*
Vivono a ora. *Vivunt in horam. Idem ibidem.*
Affitta la casa ad anno per anno. *Domum conducit in annum. Vlp.*
In diem, & in horam, præsertim ponuntur cum hoc verbo Vivo.
In singulos dies, in singulos annos, & in singulas horas. Sed, In dies, & In horas ut plurimum ponitur cum comparativo poni solent.
Di giorno in giorno, di anno in anno, di hora in hora.
Non singulis diebus, neque per singulos dies. Vide Scopum.
Di giorno in giorno si conferma più la opinione degli huomini. *In dies singulos magis, magisque opinio confirmatur. Cic. Torquato.*
La legge vuole, che di anno in anno sortitamente si pigli il Sacerdote di Giove. *Lex in annos singulos Jovis Sacerdotem sortito capi jubet. Cic. 4. Verr.*
Di hora in hora combatte. *In horas dimicat. Liv. ab Vrbe cond.*
Si muta d'hora in hora. *Mutatur in horas. Hor. in arte Poet.*
In paucos dies, in duos menses, vel annos, & his similia.
Per pochi dì, per due mesi, o anni, & altri somiglianti modi.
Ad diem, vel ad annum. Non, ut barbare dicunt, ad diem præfixam.
Al dì, o all'anno determinato.
Partirommi a un giorno determinato. *Ad diem decedam. Cic. Can. idem de Fin. Ad annum, ad vesperam, su la sera.*
In Militem, in Capita, in Naves, in Civitates, & cetera.
Per ciascun Soldato, per ogni Capo, per ogni Nave, e Città.
Per ogni centenajo di Pecore. *In centenas Oves. Varr. de re rust.*
Per ogni Moggio, per ogni Città. *In omnes modios, in omnes Civitates. Cic. in Verr. idem persæpe.*
Quotidie, Quotannis, In singulos dies, In singulos annos.
Ogni dì, Ogni anno, Di giorno in giorno, Di anno in anno.
La differenza, che è tra queste due particelle, *Quotidie, & in singulos dies,* & tra quest'altre due, *Quotannis, & in singulos annos,* si può vedere per le sottoscritte auttorità, degne in vero da essere osservate. Percioche, *Quotidie, & in singulos dies,* significano, ogni dì; ma *Quotidie* denota tempo continovo; *In singulos annos,* denota tempo non continovato, così diremo di quelle due particelle, *Quotannis, & In singulos annos,* delle quali la prima denota tempo continovo, e l'altra nò. Ma sopra di ciò vedi Aldo Mannuccio, il Vecchio, nella sua Grammatica, nella particella *Quotannis.*
Ogni dì, o per dir meglio di giorno in giorno ti scrivo più brevemente dell'usato. *Quotidie, vel potius in dies singulos breviores literas ad te mitto. Att. lib. 5. ep. 7.*
Egli dà dieci Anfore ogni anno, e di anno in anno. *Amphoras decem quotannis in annos singulos dat. Vlp.*
Ire in sententiam alicujus.
Concorrere nella opinione di alcuno.
Molti concorsero nella opinione di Ortensio. *Complures in Hortensii sententiam iverunt. Cic. Fam. lib. 1. ep. 2.*
Ire in alia omnia.
Essere in disparere, & di contraria opinione.
La maggior parte fu di contraria opinione. *Frequentes iverunt in alia omnia. Idem ibidem.*
Lapide quadrato ædificare.
Fabricare con pietre polite, e lavorate.
Lapide structili, cæmenticio, vel structura, aut ruderatione ædificare.
Fabricare di calcinacci.
Questi modi di dire hanno un senso inteso forse da pochi, percioche, *Lapide quadrato ædificare,* non è lo edificare con le pietre quadre, ma polite, e lavorate; così diciamo, che *Lapide structili, vel cæmenticio ædificare,* significa lo edificare con pezzi minuti di pietra rozza, quali si chiamano, *Cæmenta,* de' quali si fanno le case de' poveri huomini, overo si fa la medolla (per dir così) de' volti, o d'altri edificii sopra i quali gli vanno poi i marmi, che li cuoprono.
Non solo fabricherà, co' calcinacci, ma colle pietre lavorate, e col marmo. *Non modo cæmenticio, vel structili, aut quadrato saxo, sed etiam marmoreo. Vitruv.*
Quadrare ad aliquid.
Tornare in concio a qualche cosa, tornar bene.

Emmi

ammi paruto, che ciò torni in concio a molte cose. *Visum est hoc mihi ad multa quadrare. Att. lib. 4. ep. ult.*

Quadrare alicui. Piacere ad alcuno.

Così ti piace questo. *Ita id tibi quadrat. Cic. Bruto.*

Longe, cum superlativo, interdum cum positivo. Utrumque elegantissimum.

Molto più.

Molto più dotto. Principalissimo della Città. *Longe doctissimus. Longe primus Civitatis. Cic. in Verr.*

Il cui giudicio (sia detto con sopportatione) io stimo molto più eccellente del tuo. *Cujus ego judicium [pace tua dixerim] longe antepono tuo. Cic. in Tusc. Utrumque frequentissimum, & ornatiss. Multo, & tanto, & similia cum superlativo. Sed vide Aldum Seniorem in Gramm. & Vall. lib. cap. 18.*

Licere per aliquem.

Essere permesso senza impedimento.

Lasciatelo fare, mentre la età gli lo permette. *Sinatis hunc facere, dum per ætatem licet. Ter. in Adelph.*

Fate, che dal silentio mi sia permesso recitare la Comedia Stataria. *Date potestatem, mihi Statariam agere ut liceat per silentium. Ter. in Prol. Heaut.*

Harei aspettato in Brandizzo, se li Barcaruoli me lo havessero permesso. *Expectassem Brundisii, si esset licitum per Nautas. Cicer. Octavio.*

Datemi licenza, con vostra licenza. *Per vos mihi liceat. Plaut. in Asin.*

Clamet licet, id est clamare poterit.

Gridi pure quanto vuole.

Seguiti pur Hermagora, quanto vuole. *Hermagoram sequatur licet. Cic. in Art. Rhet.*

Burliamoci pure di tutta la vita sua, quanto ci piace. *Totam hominis vitam derideamus, licet. Cic. C. Memmio.*

Digli pur questo, quanto ti piace. *Ipsi hoc dicas, licet. Att.*

Lingua nuncupare.

Esprimere con lingua, dichiarare a viva voce.

Tutto questo fu dichiarato da lui a viva voce. *Totum illud lingua nuncupavit. Cic. de Orat. idem de Off.*

Limen superum, inferumque non, superliminare.

Sopra liminare, e sotto liminare.

Queste due voci significano la parte di sopra della casa, e la parte di sotto, la quale si calca co' piedi. Gli antichi poi solevano, nel partir, che facevano di casa, salutarla col nome della parte di sopra, e di sotto, come qui dice Plauto.

Resta in pace, Dio ti conservi, o casa. *Limen superum, inferumque salve, & vale. Idque etiam Varro.*

Latine loqui.

Parlare chiaramente, e apertamente.

Non ho chiamato Antonio coltellatore, e schermitore, come suole esser chiamato alle volte, ma a guisa di coloro, che lo chiamano apertamente. *Antonium gladiatorem non ita appellavi, ut appellari solet interdum, sed ut ii, qui plane, & Latine loquuntur. Cic. in Verr. idque diffusius vide in Observationibus nostris Ep.*

Meo nomine, tuo nomine, &c. Meis verbis, tuis verbis.

Da parte mia, da parte tua. In nome mio, in nome tuo.

Questa voce, *Nomen*, ha varii, e diversi significati, & in questo senso è manifesto a tutti quei, che hanno qualche saggio della favella Latina, e prattica delle Pistole di Cicerone, & l'uno, e l'altro modo di parlare posto di sopra è usitatissimo, & elegantissimo; si che, per essere frasi di dire molto trita, e quasi in bocca d'ogn'uno, non occorrerà porne le auttorità. Dirò bene alcuni altri sensi non così intesi, ne forse osservati da tutti, in questa voce, *Nomen*; percioche tal volta, & bene spesso significa cagione, titolo, biasmo, debitori, partite, e conti, e danari, come per le sottoscritte auttorità chiaramente si può vedere.

Nomen. Cagione.

Per molte cagioni riprendi i Greci. *Multis nominibus Græcos reprehendis. Cic. Att. lib. 6. epist. 2.*

Egli è in odio alla Città per tua cagione, & della Republica. *Est odio Civitati tuo, Reique publicæ nomine. Att. Loci hujusmodi sunt innumeri.*

Gli portai affettione per molte cagioni, e rispetti. *Eum multis nominibus dilexi plurimum. Paullus Manuc. lib. 2. epist. 20.*

Nomen. Biasmo, infamia.

Egli fu condannato del biasmo della congiura. *Nomine conjurationis damnatus est. Cic. 1. Verr.*

Benche mi dispiaccia, che tu habbia opinione, che nello scrivere io sia negligente. *Quamquam me nomine negligentiæ suspectum esse doleo. Cic. lib. 2. ep. 1. Idque frequentissime dictum.*

Nomen. Titolo, fama, dignità.

Bruto, huomo in vero molto segnalato, & di questa così fatta fama molto grande. *Brutus, vir quidem tanto nomine. Cic. de Claris. Orat.*

Se ne giace il corpo senza dignità. *Jacet sine nomine corpus. Virg. 2. Æneidos. Memorabile nomen, Ovid.*

Nomen. Danari, Debito.

Fa bisogno [se ti parrà] indugiare à pagare i danari à Cerellia. *Sustinenda [si tibi videbitur] solutio est nominis Cærelliani. Att. lib. 12. ep. ult.*

Se Faberio scioglie quel debito, che ha con esso noi, non cercar del prezzo. *Si Faberius nobis nomen illud explicat, noli quærere quanti. Att. lib. 13. ep. Ad Cæs.*

Liberami per Dio, e scioglimi dall'obligo de' creditori miei. *Nomina mea, per Deos, expedi. Att. lib. 16. ep. 3. 4. 8.*

La somma del debito non era, come tu scrivi, di 900. scudi. *Nomen non erat H-S. xxx. Cic. ep. Fam. lib. 5. ep. 20.*

Multa notte, De notte, Noctuque. De Die,
Di notte, Di giorno.
Andò da Cesare a un gran pezzo di notte. *Multa de notte profectus est ad Cæsarem. Cic. Att.*
Di mezza notte. *Media de notte. Cæsar in Com.*
Bevere a mezzo giorno. *De medio potare die. Hor.*
Mihi aqua hæret.
Questo mi fa difficoltà, ne dubito, non posso credere.
Questo è un proverbio, che significa haver difficoltà in cosa facile, perche l'acqua naturalmente suole scorrere, & lo intopparsi, o fermarsi è contro la sua natura.
In questa causa ho difficoltà. *In hac caussa mihi aqua hæret. Cic. ad Q. Fratrem ad Att. & de Off.*
Merito te amo, Merito te accuso.
Ti amo, perche lo meriti. Ti accuso, perche lo meriti.
Nissuno mi ha accusato per merito mio. *Nemo me accusavit merito meo. Plau. in Asi.*
Vi amo per merito vostro. *Merito vos amo. Idem in Cist. Modus frequentissime usurpatus a bonis illis auctoribus.*
Mittere sanguinem. Cavar sangue.
E' cavato sangue. *Missus est sanguis. Cicer. Attic.*
Cavarsi il sangue, tagliata la vena, non è cosa nova. *Sanguinem, incisa vena, mitti, novum non est. Corn. Celsus.*
Post hominum memoriam. Post homines natos.
Da che si può ricordare il Mondo. Da che il Mondo è Mondo.
Non bisogna incitarti con parole, havendo da te stesso fatto cosa tale, che alcuna più notabile non si ricorda da che il Mondo è Mondo. *Hortatione non eges, sine illa quidem re, quæ à te gesta est post hominum memoriam maxima, hortatorem desiderasti. Cic. Bruto lib. 11. epist. 5. idque est elegantissimum, & frequentissimum.*
Era la più bella cosa, che sia stata mai al Mondo. Al Mondo non si ricorda la più bella di questa. *Erat res post homines natos pulcherrima. Cic. pro domo sua, idque ornatissimum, ac frequentissimum.*
Non fu mai cosa più gloriosa al mondo, da che si ricorda il Mondo. *Nihil post hominum memoriam gloriosius. Cic. & alii.*
Il più scelerato, che sia stato mai al Mondo. *Longe post homines natos improbissimus. Cic. in Bruto.*
Memoria nostra, Superiori memoria, vel Patrum memoria.
Al tempo nostro. Al tempo passato.
Tutte le guerre, che sono state al tempo nostro. *Omnia bella, quæ fuerunt memoria nostra. Cic.*
Molti al tempo passato si ritirorno in altre Città. *Multi superiori memoria alias se in Civitates contulerunt. Cic. pro Corn. Balbo.*
In ogni tempo inaudito. *In omni memoria inauditum. Cic. in Vat.*

Magnus numerus frumenti, vini, & olei. (*Barbari dicunt, quantitatem, sive copiam.*)
Gran quantità di fromento, vino, & oglio.
In una gran carestia gli mandai gran quantità di fromento. *Frumenti, in summa caritate, maximum numerum miseram. Cicer. pro Pl.*
Raccolse gran copia di fromento. *Frumenti magnum numerum coegit. Cæs. in Com.*
Ritrovò gran quantità di orzo, oglio, vino, e fighi, ma poco di fromento, o grano. *Magnum invenit numerum, hordei, olei, vini, fici, sed paucum tritici. Hirti.*
Missum facere.
Licentiare, dar licentia, Mandar da banda, discacciare.
Io subito lo mandai via, lo licentiai. *Eum statim missum feci. Cæs. Oppio.*
Io lasciai andar da banda quello. *Illud missum feci. Cic. in Verr.*
Lasciamo andar da banda coteste cose. *Missa istæc faciamus. Ter.*
Scacciare la colera. *Iram missam facere. Ter. in Hecyra.*
Nemo quisquam. Nemo homo. Nemo hominum.
Nessuno. Niuno al Mondo. Niuna persona.
Perche la perfetta Latinità, come dice Quintiliano, non è altro, che l'auttorità de' nostri Maggiori, e perfetti Dicitori nostri Antichi, i quali à lor modo hanno usato questo, e quell'altro modo di dire; Però bisogna osservare i detti loro, e di quelli servirsene come buoni, e perfetti, & avvertire, che questi modi di dire vagliono a dimostrare maggior forza nel negare.
Chi è hoggi più felice di me? niuno per Dio. *Ecquis vivit me hodie fortunatior? nemo hercle quisquam. Ter. in Eunuch. idque sæpissime.*
Non vi è homai nessuno. *Nemo homo est jam. Ibidem, & Cic. de Nat. Deorum persæpe.*
Volontieri metterei la vita per Pompeo: non ho persona, che io stimi più di lui. *Pro Pompejo libenter emori possum: facio pluris omnium hominum neminem. Att. lib. 8. epist. 2. idque elegantissimum, ac frequentissimum est.*
Non nemo. Alcuno.
Alcuno l'ha pensato. *Non nemo putavit. Cic. pro P. Sext. pro Luc. Mur. in Ant. de Fin. pro Cluent. & alibi frequenter.*
Nemo unus.
Niuno, Persona di niuna sorte.
Non pur uno, Persona di niuna sorte. *Nemo unus, vel, Nemo unus vir. Cæsar in Com. idque persæpe dicitur à Tito Livio.*
Alcuno. *Quisquam unus, & quisquam omnium. Liv. ab Urb. non semel, idem de Bello Mac.*
Quivis unus è populo. Cic. in Bruto, & Liv. ab Urb.
Uno, qual tu vuoi del popolo.
Unus aliquis. Id persæpe à Cic. dicitur.
Alcuno.
Nomen. Debitore.
Egli se ne viene per riscuotere una certa somma di danari, che deve haver costì da certi

certi suoi debitori. *Venit, quiddam ut exigat, quod ibi habet in nominibus. Paullus Mann. lib. 2. epist. 29. Cic. Top. Esse in nominibus.*

Nomen. Partito.

Si dovea contentare dell'un per cento, secondo l'honesto, overo a dishonesto partito di quattro per cento. *Aut bono nomine centesimis contentus esse debebat, aut non bono, quaternis centesimis. Cicer. Att. lib. 5. epist. ult.*

Nomen. Partita del libro, o conto.

Le partite dell'entrata, e dell'uscita non sono poste per ordine. *Nomina in codicem accepti, & expensi digesta non habentur. Cic. pro Ros. Com.*

Le partite dell'entrata, e dell'uscita non sono poste per ordine. *Nomina in codicem accepti, & expensi digesta non habentur. Cic. pro Ros. Com.*

Questa partita non si trova al libro dell'entrata, ne anco dell'uscita. *Hoc nomen in codice accepti, & expensi non habetur. Ibidem.*

Nomen dare.

Far scrivere il nome, darlo in nota.

Si fanno scrivere il nome. *Dant nominá. Cic. Att. Omnes isti dicendi modi sunt frequentissimi, & elegantissimi.*

Ne non. Che non.

Queste due negationi si sogliono accozzare insieme con questi verbi, *Vereor*, *Timeo*, *Metuo*, e dicesi, *Vereor, ne non*, molto elegantemente detto, e bene spesso usato da Cicerone, e da altri del suo tempo; i quali dicevano così con due negationi, e con una:

Dubito, che non mi sia permesso, e di non ottener la gratia. *Vereor ne non liceat, timeo ne non impetrem. Cic. Att. Id genus exempla sunt multa.*

Nullo negotio facere. Far senza difficultà.

Tu puoi far questo senza difficoltà. *Id nullo negotio facere potes. Att. idque non raro.*

Non ires.)(*Inepti dicunt: ire*
Non dovresti andare.)(*non deberes.*

Non gli doverei render'io il danaro? Non dovreste renderglilo, ne comprar da lui cosa alcuna, ne vendere. *Non illi argentum redderem? Rispondesi: Non redderes, neque de illo quidquam emeres, neque venderes. Plautus in Trinummo.*

Ne plura, Ne multa, Ne multis, Quid plura, Quid multis, Quid opus est multis?

Non dirò più parole, Non dirò molte parole, Che occorre dir altro?

Questi modi di dire sono elegantissimi, & tutti usati: ma ricercano diverse dichiarationi, percioche, *Ne plura*, *Ne multa*, si espongono così; *Ne plura, idest dicam*, per non dir più parole, per non dir molte cose. *Ne multis, idest, te teneam*; per non tenerti con molte parole. *Quid plura, idest dicam*, che occorre dir più parole. *Quid multis, idest, Opus est verbis.* Non occorre dir tante parole. Tutte queste locutioni sono leggiadre, & vaghe, & si usano assai ancora co i suoi verbi, i quali sono posti di sopra in dichiaratione di esse, ma troncate, e brevi sono molto più eleganti, & di più venustà.

Nihil ad Persium.

Niente è a comparation di Persio. Non ha che far con Persio, non ha da rassimigliar con Persio.

Noi l'habbiamo conosciuto per huomo da bene, e letterato, ma non è a comparatione di Persio. *Eum cognovimus virum bonum, & non illiteratum, sed nihil ad Persium. Cic. in Orat.*

Non ha da essere rassomigliata alla nostra. *Nihil ad nostram. Ter. in Eunucho.*

Numquid Romam velis, Numquid me vis, Nunquid vis.)(*Idest me*
Se tu vuoi venire a Roma; vuoi tu ch'io faccia niente, vuoi tu altro.)(*facere.*

Vuoi tu altro avanti, ch'io mi parta? *Numquid vis, quin abeam? Ter. in Adelph.*

Gli domando, se vuol'altro. *Rogo, nunquid velit? Ter. in Eunucho.*

Nessuno mi domanda, se io voglio niente per la Sardegna, ma io penso, che tu habbi, chi ti domandi, se vuoi niente per Roma, o vero se vuoi venir'a Roma. *Me nemo rogat, nunquid in Sardiniam velim; puto autem te habere, qui, nunquid Romam velis, quaerant. Cic. Q. Fr. Modus dicendi elegantissimus.*

Nec caput, nec pedes habet.

Non ha principio, ne fine. Egli è confuso, & intricato.

Le cose tue sono in tal maniera raccolte, come mi scrivi, che non hanno principio, ne fine: overo, sono talmente intricate, che non so dove voltarmi. *Res tuae sunt ita contractae, ut, quemadmodum scribis, nec caput, nec pedes habeant. Cic. l. 7. ep. Fam. ep. 31.*

Nihil fuit propius, quam ut perirem.

Stetti per morire. *Plaut. in Milite. Modus dicendi observandus.*

Nihil mihi fuit longius.

Un'hora mi parea mill'anni.

Nihil mihi fuit propius.

Non hebbi cosa più cara.

Un hora mi pareva mille anni di veder gli huomini. *Nihil mihi fuit longius, quam videre hominum vultus. Cic. Red. Post.*

Non hebbi cosa più cara, che ritrovare Massanisa. *Nihil mihi fuit proprius, quam ut Massanisam convenirem. Cic. de Som. Scip. Modus dicendi venustissimus.*

Altro è in me,)(Ne si deve dire: *Non*
& altro in te.)(*idem tibi, sicut mihi*; Ne
Non idem tibi, &)(anco questo, *Non idem*
mihi.)(*tibi, quod mihi.*

Guarda, che altra non sia la causa loro, e de' Stoici. *Vide, ne non eadem sit illorum caussa, & Stoicorum. Cic. de Fato. Varro de lingua Lat. Sallust. in Catilin. Modus dicendi pereleganti.*

Non habeo quod te accusem. Nihil habeo quod defendam.

Non posso accusarti. Non posso difenderlo in modo alcuno.

Non

Non posso accusar la vecchiezza, ne posso difender colui. *Non habeo quod accusem senectutem, nihilique habeo quod defendam.* Cic. de Sen. & pro T. Ann. Mil. *Modus dicendi perpolitus.*

Neque hoc, neque illud.

Ne questo, ne quello.

Pregoti a non mi dimandar questo, ne per costui, ne per altri. *Peto à te, ne id à me, neve in hoc, neve in aliis, quæras.* Cic. Lentulo. *Frequens dicendi modus.*

Ne vivam, Ne sim salvus, Peream, Dispeream, Moriar, Male mihi sit.

Poss'io morire, perire, Dio non mi facci mai haver bene.

Tutti questi modi di parlare sono elegantissimi, & Ciceroniani, e si usano in far giuramenti, e scongiuri, & sempre si trovano haver dopò questa particella, *Si*, come sarebbe à dire; Dio non mi dia sanità, se la mia opinione è lontana da quello, ch'io scrivo. *Ne sim salvus, si aliter scribo, ac sentio.* Cic. Att.

Ita vitam, Così Dio mi dia vita.

Così Dio mi dia vita, come la tua infermità mi apporta noja, e tormento. *Sollicitat, ita vivam, me tua valetudo.* Cic. Tironi, & Att. *Modus dicendi limatulus.*

Nunc erat. Adesso era il tempo.

Questo modo di parlare si usava presso gli Antichi con molta gratia e venustà; ponendosi il tempo presente col passato in questa guisa:

Adesso era il tempo, che la fosse ajutata dal favore del Padre. *Nunc erat auxiliis illa tuenda Patris.* Ovid. in Ep. ad Vlyssem. Horatius, & Cic. Att. *Modus dicendi non contemnendus.*

Operam ludere.

Perdere la fatica, affaticarsi in darno.

Mettiamo dentro le parole a una botte piena di fissure, e ci affaticamo indarno. *In pertusum ingerimus dicta dolium, operam ludimus.* Plaut. in Pseu. & *est modus dicendi frequens.*

Operæ. Bravi, e cagnotti.

Questa particella nel numero del più significa Bravi, Cagnotti, & Genti simili pagate nel seguitar alcuno in qualche fattione, & è detta dall'operare, come anco il Facchino operando per mercede vien detto Latinamente: *Operarius*, il che hoggidì molto di rado è forse usato, per non essere osservato, & avvertito da quei, che leggono i libri de' buoni Dicitori, e specialmente di Cicerone, Padre veramente della favella Latina; percioche egli molto bene spesso se ne serviva di così fatto modo di parlare, sì come questo chiaramente si scorge per dentro allo scrivere suo, in fede di ciò, ne ho qui sotto notati alcuni luoghi.

Gli huomini pagati da Clodio, cioè Bravi, e Cagnotti, presero i ponti. *Operæ Clodianæ pontes occuparunt.* Cic. Att. lib. 1. ep. 11.

I Bravi di Clodio inalzorono il grido. *Operæ Clodianæ clamorem sustulerunt.* Cic. Q. Fratri.

I Cagnotti non furono lasciati entrare da quei, che erano con esso me. *Qui erant mecum, operas aditu prohibuerunt.* Cic. Att. *Locus Cic. frequens, & imitatione dignus.*

Operæ pretium facere.

Far cosa honorata, e degna di opera, e fatica.

Questa particella significa cosa utile, fruttuosa, & degna d'ogni opera, & fatica, & il più delle volte riceve dopò se l'infinito, e rare volte si pone assolutamente, come qui sotto si vedrà; & è modo di dire elegante, & bello.

E' cosa molto utile, e degna d'ogni opera, conoscere la legge. *Operæ pretium est, cognoscere legem.* Cic. 1. Verr. *idque persæpè dictum.*

Credo far cosa utile, & degna d'ogni fatica, se scriverò delle figure. *Facturus operæ prætium mihi videor, si de figuris scripsero.* Aldus Senior, *idque est in frequenti usu.*

Non fecero cosa di utilità, ne degna di opera. *Nihil; quod operæ pretium esset, fecerant.* Cic. pro Rosc.

Os. Sfacciataggine, e prosontione.

Questa voce, oltra i suoi significati, si poneva presso gli Antichi, e buoni Scrittori per la sfacciataggine, e prosontione di alcuni, & alle volte per la presenza.

Conoscete la sfacciataggine della persona, & quanto sia senza vergogna. *Os hominis, insignemque impudentiam cognoscite.* Cic. in Verr.

Intese la voce sporca, e scelerata, & la sua sfacciataggine grande. *Audivit vocem impuram, atque os illud infame.* Cicer. in Philip. 11.

Tu conosci, quanto sia sfacciata questa nuova Academia. *Nosti os ejus adolescentioris Academiæ.* Cic. epist. Fam. lib. 9. ep. 8. *idque est frequentissime dictum.*

S'io fossi sfacciato, come sei tu. *Si tuum os haberem.* Cic. epist. Fam.

Os. Presenza, ò cospetto.

Vi passano avanti la vostra presenza con grandezza. *Incedunt per ora vestra.* Sallust. in Jug. *idque non raro.*

Obtinere Provinciam.

Haver da governare la provincia à tempo.

Io à tempo hebbi la questura in governo di maniera, che tutti mi guardavano. *Sic obtinui quæsturam in Provincia, ut omnium oculos in me unum coniectos arbitrarer.* Cic. In Verr.

Mi danno commissione, ch'io habbi à tempo l'Asia in governo. *Mihi dant negotium, ut Asiam obtineam.* Lentulus Cic.

Obtingere Provinciam alicui.

Toccare per sorte il governo della Provincia ad alcuno.

Hò inteso, che l'Asia è toccata à sorte in governo à Quinto Fratello. *Asiam Quinto Fratri obtigisse audivi.* Cic. Att.

Offendere. Inciampare, intoppare.

Chi ha così buon occhio, che caminando frà tante tenebre non intoppi, ò non inciam-

ciampi alle volte? *Quis est tam lynceus, qui in tantis tenebris nihil offendat, nusquam incurrat? Cic. Varr. lib. 9. ep. 2.*

Offendere aliquem. Ritrovare alcuno.

Ritrovai un certo della mia Patria, e della mia condicione. *Offendi quendam mei loci, atque ordinis. Ter. in Eun.*

Lo ritrovai, che sedeva. *Offendi eum sedentem. Cic. ep. Fam.*

Præstare culpam.

Essere obligato alla pena della colpa, sottogiacere alla colpa.

Io starò à cotesta pena, della quale tu temi. *Istam culpam, quam vereris, præstabo. Cic. Torq.*

Præstare periculum.

Sottogiacere al pericolo.

Præstare vim.

Sottogiacere alla violenza.

Præstare vitium.

Sottogiacere al vitio.

Præstare dolum.)(*Modi loquendi elegantissimi omnes.*

Sottogiacere allo inganno.)(

Præ aliquo.

Rispetto ad alcuno, ò più d'alcuno.

Noi certo non stimiamo te vuoto di fastidii, mà, rispetto à noi, beato. *Nobis non quidem vacuus molestiis, sed, præ nobis, beatus videris. Cic. lib. 4. ep. 4.*

Egli non stima alcuno di niente, rispetto à se stesso. *Præ se, alios pro nihilo ducit. Cic. primo Verr. Auctor ad Her. & pro S. R.*

Le ricchezze, rispetto alle cose rette, & honeste, non si devono apprezzare. *Divitiæ præ rectis, atque honestis sunt contemnendæ. Cic. de Fin. Modus perpolitus, & est in frequenti usu.*

Præ lacrymis, præ fletu.

Per le lagrime, per il pianto, & altri somiglianti modi.

Io certo, per le lagrime, non posso scrivere lo restante. *Non hercule, præ lacrymis, possum reliqua scribere. Cic. Att.*

Non posso parlare per il dolore, che ne hò. *Præ mærore loqui non possum. Cic. pro Plancio. Modus dicendi elegans, & frequens.*

Præ illo.

Fuori, che quello, eccetto quello.

Veggo, che nessuno ti apprezza, fuori che Filolache. *Video te nihil pendere omnes homines præ Philolache. Plautus in Most.*

Ogni cosa hò abandonato, fuori che quello, che tu non vorresti. *Omne relictum habeo, præ quod tu nolis, idem in Sticho. Locus frequens.*

Præ, quam fuit. Præ, ut dudum fuit.

Più, che mai fosse.

Hora certo è più modesto per conto del parlare, che giamai fosse. *Modestior nunc quidem est de verbis, præ ut dudum fuit. Plaut. in Menæch.*

Præjudicare. Præjudicium.

Sententiare, ò condannare ad essempio d'altra sententia fatta.

Questo verbo non significa pregiudicare, ò danneggiare come dicono i Barbari, e quei, che rallegrandosi del nuovo modo di parlare, s'allontanano dalla pura, e sincera Latinità de'buoni Scrittori, & incorrono in mille fanciullezze, e sciocchezze. Percioche egli significa sententiare, ò condannare alcuno in qualche caso, secondo la sentenza già data altre volte in casi somiglianti. Et, acciò che questa verità molto più apparisca, e risplenda, noterò qui sotto alcuni luoghi, lasciandone da banda molti.

Io non voglio giudicare, ò sententiare con arroganza quello, che dal Senato non è stato giudicato, ne dal popolo determinato. *Quod Senatus non censuit, nec P. R. jussit, id arroganter non præjudico. Brutus Ciceroni.*

E troppo grave sentenza contra i Cavaglieri nostri. *Nimis grave præjudicium in ordinem nostrum. Cic. Att. lib. 6. ep. 1.*

Così è stata dichiarata questa auttorità da Ascanio Pediano: mà da Matteo Senarega questa voce fu interpretata altramente, pigliando *Præjudicium*, in questo luogo per il pregiudicio, e danno de'Cavaglieri.

Vicinus proximus. Vicino.

Queste due particelle sono differenti frà loro, perche, Prossimo è colui, à cui niuno và innanzi, & di cui niuno è più vicino; Vicino può essere prossimo, & non essere prossimo. Mà gli Antichi, e perfetti Dicitori Latini solevano congiongere queste voci, ambedue insieme con molta gratia, e splendore.

Gli prometterà la figliuola di questo vicino prossimo. *Despondet eignatam hujus vicini proximi. Ter. in Hecyra. Cic. de Offic. Cic. Att. Plautus in Merc. non raro.*

Proximus.)(*Proximè.*

Ultimo.)(Ultimamente di nuovo.

Nel primo, e nell'ultimo giorno. *Primo, & proximo die. Cic. Tusc.*

Io non hò che rispondere alle tue ultime lettere. *Ego tuis proximis, quas accepi, nihil habeo, quod rescribam, Cic. Att. dictum id frequentissimum est, & elegantissimum.*

Le lettere, le quali t'hò mandato ultimamente, di nuovo. *Literæ, quas ad te proximè dedi. Frequentissimum dictum, & elegantissimum.*

Pertinere. Arrivare, toccare, confinare.

Questo verbo non sempre significa appartenere, ne è sempre impersonale, percioche, quando personale si ritrova, all'hora significa arrivare, toccare, e confinare; come per le sottoscritte auttorità si può vedere.

Arrivano per tutte le parti del corpo. *In omnes partes corporis pertinent. Cic. de nat. Deorum.*

Arrivano fine al pulmone. *Ad pulmonem usque pertinent. Cic. ibidem. Cæsar persæpè.*

Præcipitare.

Tramontare, cadere, passare.

Questo verbo era usato da gli Antichi, e buoni Scrittori, quando si faceva mentione delle stelle, de'tempi, & d'altre somiglian-

migliant cose: & significa all'hora tramontare, cadere, & passare. Il che non essendo bene osservato, & avvertito; alcuni dissero, che questo verbo era posto in voce attiva per la significatione passiva, il che è falso, come per le sottoscritte auttorità si può vedere.

Il Sole tramontando mi fa esser breve. *Sol me admonuit, ut brevior essem, ipse enim præcipitans, me quoque præcipitem hæc evolvere cogit. Cic. in Orat.*

Il verno era già passato. *Hjems jam præcipitarat. Cæsar in Com.*

Homai sene vien la notte cadendo. *Jam nox humida cælo præcipitat. Virg.*

Prævertere.)(*Antevertere.*)(*& Præverti deponens.*

Mettere inanzi quello, che và dopò. Mettere alla roverscia.

Questi verbi non significano non procedere, come dicono alcuni poco avvezzi al bel dire, & vago de'buoni Dicitori, ma mettere innanzi, ò andare innanzi senza ordine, & alla roverscia; & riceve il più delle volte il Dativo, & ritrovasi tal volta deponente, *Prævertor ris*, oltra di questo ha poi altri significati, cioè, trapassare, e prevenire, & altri somiglianti.

Le malinconie mi precedono, ò mi prevengono le allegrezze. *Mærores mihi antevertunt gaudiis. Plautus in Capt.*

Noi alla rovescia porremo in ordine la cosa, cioè quello, che, dovea esser dopò, porremo innanzi. *Nos prævertemur, Idem in Mil, idque frequenter apud Comicos.*

Pono id in lucro, vel in lucris.

Questo è tanto guadagnato.

Gli Antichi, & Perfetti Padri della Lingua Latina usavano questa foggia di parlare quando accadeva loro qualche cosa buona fuori di speranza: dicendo, questo guadagno non aspettavo già pure è tanto guadagnato. *Cic. pro L. Flacco.*

Parvo, vel nullo negotio.

Con poca, ò nulla fatica.

Ha potuto tenere la Sicilia senza fatica al Mondo. *Siciliam tenere nullo negotio potuit. Cic. Att.*

Pro tempore, pro re, pro loco.

Secondo il tempo, secondo la cosa, & secondo il luogo.

Si consigliò, secondo, che richiedeva il tempo, e la cosa, e'l luogo. *Consilium pro tempore, & loco cepit. Cæsar in Com. Cic. Att. Sallust. in Catil.*

Pro virili parte. Con ogni sforzo.)(*Vel pro virili absolutè modus dicendi frequentissimus.*

Præterea nemo.

Niun altro, fuori che quello, nessuno.

Degna in vero è di osservatione, & d'imitatione questa frasi di dire, percioche da questi perfetti Dicitori Latini era posta questa maniera di parlare non solamente dopò molte cose, ma anco dopò una persona, ò cosa particolare; e significa eccettuare, & escludere, come per le sottoscritte auttorità si può vedere.

Egli è amato da me di maniera, che à te solo cedo, & non ad altri. *A me ita diligitur, ut tibi uni concedam, præterea nemini. Cic. Ser. Sulp.*

Costui solo hò temuto, & non altri. *Hunc unum metui, præterea neminem. Cic. pro Leg. Manil. Frequens dicendi modus, & venustus.*

Præscribere.

Determinare, Commandare, dar legge.

Se bene questo verbo presso i Giureconsulti in altro senso vien pigliato, cioè, per un certo spatio di tempo, il quale, passato che è, la cosa, della quale era controversia, non si può più trattare; nondimeno in questo senso non è Latino, percioche propriamente presso i buoni Scrittori significa determinare, commandare, e dar legge.

Questo è il termine, cioè, il giorno determinato dalla legge. *Hic est dies lege præscriptus. Cic. epist. Fam.*

Habbiamo quell'animo, che la ragione, e la verità ci dà, e vuole. *Sumus ea mente, quam ratio, & veritas præscribit. Cicer. Torquato.*

Dissemi, tratta della pace; concedi tu, diss'io, che io ne tratti à modo mio? Rispofemi: perche debbo in ciò darti legge, cioè commandare? *Age de pace, meo ne [inquam] agam arbitratu? an tibi [inquit] ego præscribam? Cic. Att. lib. 9. ep. 21.*

Gli fu data commissione, che non facesse cosa alcuna senza il conseglio di Sesto, mà egli non hà pur detto una parola ne à lui, ne ad alcun di noi. *Ei præscriptum fuit, ut nequid sine Sesti sententia, ageret; sed neque ad illum, neque ad quemquam nostrum retulit. Cic. Att. 16. epist. 3. Modus dicendi frequentissimus.*

Regola, norma, & legge certa, & determinata. *Præscriptum, vel præscriptio, id frequenter apud Cic.*

Præire verba, verbis, vel voce.

Cominciare la parola, cominciare à dire, ò à cantare.

Quei Prencipi della vera Latinità usavano questa foggia di parlare in certi riti, e cerimonie publiche, come sarebbe à dire: ne'sacramenti, e giuramenti, ò di pace, ò di tregua, patti, ò conventioni, & in altre cose somiglianti. Percioche prima si faceva una minuta, ò forma delle parole dettata ad alcuno, & nel fare questo atto publico, & nel proferire la forma delle parole, si adoprava il Pontefice, o'l Sacerdote, il quale dettasse la sopradetta forma, & un'altro poi la replicasse con le istesse parole. Così, quando si proponeva la forma d'un giuramento ad alcuno, il quale poi dovesse giurare, dicevano quei Padri Latini: *Præire verba jurisjurandi.* Onde poi dire possiamo, che, *Præire verba*, sia come quando il Sacerdote comincia solo la Gloria, o'l Credo, ò vero

i Sal-

I Salmi, ò le Antifone, il che da'Religiosi è detto *Intonare*; & poscia i Cantori seguono tutti, & questo seguire Latinamente si può dire, come vuol Budeo, *Subsequi*, come qui sotto si può vedere.

Commandò, che il Pontifice cominciasse à parlare dettando le parole. *Pontificem jussit praeire verba. Tit. Liv. ab Vrb.*

Horsù via detta le parole, con le quali io mi debba promettere per le legioni. *Agedum Pontifex praei verba, quibus me pro legionibus devoveam, ibidem, idque frequenter dictum est à Tito Liv.*

Praeire verbis, vel voce.

Andare inanzi di parole, & di voce, cominciare à dire, ò à cantare.

Comincia à dire, quel che vuoi. *Praei verbis, quod vis. Cic. & Plaut. in Rud.*

Per la oratione del giorno passato furono invitati à ire inanti à voi di voce. *Hesterna concione incitati sunt, ut vobis voce praeirent. Cic. pro Mil.*

Subsequi verba praeuntis.

Seguire le parole cominciate, ò dettate.

Planum facere.

Dichiarare le difficoltà.

Questo parlare è metaforico tratto da'luoghi aspri, & ineguali, i quali poi con l'opera, e fatica si rendono piani, e facili, il qual modo di dire è ornato, & usato bene spesso da Cicerone, & anco dagli altri, i quali per brevità si taceranno.

Primoribus labris attingere aliquid.

Haver un poco gusto di qualche cosa, toccar poco, e brevemente saggiare.

Questa foggia di dire era usata da gli Antichi, e perfetti Scrittori, quando poco gusto, ò poca intelligenza haveano intorno à qualche cosa, & è parlar metaforico, tolto da quei, che gustano qualche cibo, ò bevanda così leggiermente, & è molto bel detto, & leggiadro.

Quei, ch'insegnano l'arte oratoria, non ne hanno toccato pur un poco intorno à queste cose, cioè, non ne hanno dato pur un saggio, ne pur leggiermente n'hanno parlato. *Haec rhetores ne primoribus quidem labris attigerunt. Cic. in Orat.*

A pena ne hò havuto un saggio. *Vix versatum mihi est primoribus labris. Plaut. in Trin.*

Primoribus digitulis sumere.

Toccare à pena con la punta delle dita.

Tu lo toccavi à pena con la punta di due dita. *Hoc tu digitulis duobus sumebas primoribus. Idem in Bacch.*

Pro se quisque. Ciascuno.

Questa maniera di parlare di molta gratia, & bellezza risplendente, & degna d'imitatione, s'usa tanto nel numero del più, quanto in quello del meno, come sarebbe à dire: *Pro se quisque curant diligenter, vel curat.* Ogniuno attende con quella diligenza maggiore, che si può, percioche quella voce, *Pro se*, significa, *pro virili parte*, cioè con ogni sforzo.

Ciascuno con ogni sforzo mi cominciò à insegnare. *Pro se quisque, quantum dicendo assequi poterat, docere me coepit, Cic. in Verr.*

Ciascuno, gettate via le armi, si danno alla fuga à più potere, *Pro se quisque armis abjectis, diffugiunt. Liv. de bello Maced. idque frequenter dictum.*

Pedibus ire.

Andare à piedi, andar per terra.

Questo modo di parlare, ancor che sia vicino assai al parlar volgare, è per ogni modo molto elegante, & osservato da'buoni Scrittori Latini, & è quello, che dicono i rozzi, e goffi, *Pedester*, ma Latinamente si deve dire, *Pedibus ire, vel venire*: Andarsene, ò venire à piedi. Questo è quanto dice Adriano Cardinale, riprendendo quei, che dicono, *Pedester*, percioche questa voce, *Pedester*, in questo senso non fu giamai usata da Cicerone, ne da altri buoni Scrittori, se bene si ritrova presso Martiale, & anco nella Essercitatione Latina del *Vives*, huomo in vero specialmente nella Lingua Latina molto eccellente, & honorato, il quale disse: *Pedestres sequentur nos*. Et anco: *Nobis Pedester iter magis placet*. Ne crederei, che fosse mal detto questo, ne l'altro: *Ego pedes, & equus te sequar*, cioè, ti seguirò à piedi, è à cavallo, se bene non è usato forse da Cicerone ò da altri, come più à pieno diremo nel fine de'Luoghi Occolti. Carisio, Auttore Antico, vuole, che *Pedibus*, sia Avverbio, il che pare, che quadri molto alle sottoscritte auttorità.

Venne per terra à piedi per la via di Macedonia. *Pedibus per Macedoniam venit. Cic. Att. lib. 3. ep. 8.*

Se ne venne da me subito per via di terra, trovandosi colle sue Navi presso il Fiume Alete, di qua da Velia tre miglia. *Cum ipse suis cum Navibus apud Haletem Fluvium citra Veliam millia passuum tria, pedibus ad me statim. Cic. Att. lib. 16. ep. 5. Modus dicendi frequens, & elegans.*

Pedibus ire in sententiam.

Lodare la sentenza freddamente.

Lodò la sentenza freddamente. *Pedibus ivit in sententiam idest simpliciter probavit sententiam Sall. in Catil.*

Pedibus consequi. Fare facilmente.

Tu hai fatto questo con facilità.

Tu id pedibus es consecutus. Cic. Fab. Gallo.

Ad pedes desilire. Smontare da cavallo.

Secondo la loro usanza smontorono da cavallo. *Consuetudine sua ad pedes desilierunt. Caesar in Com.*

Desidere equo. Smontare da cavallo.

Equitare. Cavalcare.

Sedere cruribus divaricatis. Lud. Vives.

Stare à cavallo con una gamba per banda.

Equo conjunctis cruribus, insidere. Vives.

Cavalcare à guisa di Donne.

Duos insidere equo, alterum in strato, alterum super clunibus. Vives.

Cavalcare l'uno in sella, & l'altro in groppa.

Currere equo. Non, cum equo, nec super equum.

Correre à cavallo.

Ape-

A pedibus puer, vel servus.
Messaggiere à piedi.
Hò mandato à Roma il mio servo, e messaggiere à piedi. *Servum à pedibus meum Romam misi. Att. lib.8. ep.5.*
A manu, vel amanuensis puer, Cicer. & Paullus Mannuccius, vir quidem differtissimus, & hac in arte eruditissimus.
Scrivano, della cui mano ci serviamo.
A secretis idem Cic. & Paullus.
Segretario.
A consiliis idem Paullus.
Consegliere.
Pejus leto odisse, & timere flagitium.
Odiare, & temere la ribalderia più, che la morte.
Mai più hò temuto altri più, che cotesto soldato. *Neque quemquam pejus odi, quam istum militem. Plaut. in Mil.*
Teme la ribalderia più, che la morte. *Pejusque leto flagitium timet. Horat. in epist. Modus dicendi perelegans.*
Primas ferre, ferre omne punctum.
Riportarne il primo honore, haverne il primo luogo.
Cotta, & Sulpicio à giudicio d'ogn'uno hebbero il primo luogo, e'l primo honore. *Cotta, & Sulpicius omnium judicio facile primas tulerunt. Cic. in Brut.*
Colui, che hà saputo mescolare insieme l'utile, e'l dilettevole, ne riportò il primo honore. *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci. Horat. in Art. Poet.*
Primas deferre.
Dare il primo luogo, il principal'honore.
Io ti do il primo luogo, cioè, non vi è huomo al Mondo, che ti adegui, non hai pari nello amarmi, rimovendone l'amore, che mi porta mio fratello. *Amoris erga me tui, cum à fraterno amore discessi, tibi primas defero. Att. lib.1. epist. Magna varietas.*
Primas tenere.
Essere il più honorato.
Egli sempre è stato il più honorato nella eloquenza. *Primas eloquentiæ tenuit semper. Cic. in Orat.*
Si deve avvertire, che questi tre modi di parlare sono elegantissimi, & degni d'imitatione, e tutti sono differenti, percioche il primo significa, riportar seco, il terzo e'l secondo concedere, ò dare, e sempre vi s'intende questa particella, *Partes*.
Profiteri.
Offerire, dar in nota, & far professione d'una cosa publicamente.
Questo verbo ha varii, & diversi significati; percioche tal volta significa offerire, dar'in nota, mettere in scritti, & far professione di qualche arte, insegnando publicamente, come qui sotto si può vedere.
Offerire.
Tanto ti prometto, & offerisco, quanto posso fare in tuo servigio. *Ego tibi polliceor, atque profiteor eximium, & singulare meum studium in omni genere officii, Cic. lib.5. ep. Fam. 8. idque frequentissimum, & elegantissimum est.*
Dar in nota.
Profiteri oleum, vinum, frumentum, pecuniam, jugera, & id genus alia.
Dare in nota, mettere in scritto, consegnare l'oglio, vino, grano, ò fromento, danari, campi di terra, & altre somiglianti cose.
Se bene questi danari non cadono sotto il censo; non dimeno, potendo, sarà bene à fargli notare, dargli in nota, consegnare, & mettergli in scritto. *Tu vero confice professionem, si potes, & si hæc pecunia ex eo genere est, ut professione non egeat. Cic. Tironi ep.23.*
Danno in nota i campi delle terre seminate. *Jugera sationum profitentur. Cic. in Verr. Hic dicendi Modus est frequentissimus, & elegantissimus.*
Profiteri Grammaticam.
Tenere scuola di Grammatica, far professione di Grammatica insegnando publicamente.
Le cose, che si possono disputare intorno all'amicitia, io direi, che haveste à dimandare à quei, che ne fanno professione, tenendo schuola. *Quæ de amicitia disputari possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Cic. de Amicitia. Hic modus dicendi æstimatione dignus.*
Profiteri apud Pratorem, vel Profiteri nomen.
Mettere il nome inifcritto.
Ha dato in nota Q. Metello. *Professus est apud Pratorem. Q. Metellum. Cicer. pro Archia.*
Profiteri æs alienum.
Confessare: Dar in nota i debiti. *Curtius lib.10.*
Perscribere, vel, nomina præscribere.
Scrivere le partite del dare e dello havere.
Questo verbo, oltra gli altri suoi significati, ritiene un senso molto occolto, e forse da pochi avvertito, ma da'buoni Scrittori elegantissimamente posto, e significa notare, ò scrivere le partite del dare, ò del ricevere, onde da questo verbo ne viene quel nome verbale, *perscriptiones*, cioè, partite, e l'altro, *perscriptor*, cioè, colui, che nota le partite.
Notò le partite. *Præscripsit nomina. Cic. Att.*
Notorno i detti de' Giudici. *Judicum dicta perscripserunt. Cic. ep. Fam.*
Mai mi sono potuto indurre à notare una partita falsa. *Ego numquam hanc manum, & hos digitos meos impellere potui, ut falsum perscriberem nomen. Cic. pro Roscio Comœdo. idque persæpè dictum.*

Perscriptiones.	)(	
Partite.	)(	
Perscriptor.	)(	*Modi dicendi frequentissimi.*
Colui, che nota le partite.	)(	
Cancellare le partite.	)(	
Inducere nomina. Cic. Att.	)(	

Quid illi fiet? Che farà di lui.
Quid illi faciam?
In che potrò io giovarli? che farò di lui?

Quid

Quid illi factum est?
Che gli è intravenuto?

Questi modi di parlare sono elegantissimi, ma da pochi hoggidì osservati, e tutti questi modi s'usano per esprimere maraviglia, ò per qualche calamità, perdita, ò danno.

Che sarà di me? *Quid mihi fiet? Plautus in Bacchid. & multis aliis in locis.*

Che ne sarà del popolo Ulubrano? *Qid fiet Populo Vlubrano? Cic. Treb.*

Che ne sarà di colui, che lascierò? *Cic. Att. idque persæpè dictum, & quidem perpolite.*

Non sa che fare dell'oro. *Nescit quid faciat auro.*

Che faremo del fanciullo. *Quid faciemus puero.*

Che farai di Giove, e di Volcano. *Quid facies Iovi? quid Vulcano? Cic. de nat. deor. idque frequenter.*

Che è stato fatto della cappa, che t'è intravenuto della cappa. *Tuo quid factum est pallio? Plautus in Casina.*

Quid faceret aliud?
Che poteva far altro?

Quest'è un modo di parlare elegantissimo, in vece del quale i Barbari dicono: *Quid poterat aliud facere?*

Valerio ogni giorno cantava, perche era comediante, che poteva far'altro? *Valerius quotidie cantabat, erat enim scenicus, quid faceret aliud? Cic. de Oratore.*

Quota hora est? Quante hore sono.

Questa frasi di dire alle volte semplicemente domanda, & ricerca numero, & ordine, & alle volte senza interrogatione, come qui sotto si può vedere.

Io sapeva, che era solito tuo d'informarti in quanti anni si rimborsano i danari spesi nelle possessioni da'frutti, che si traggono da quelle. *Sciebam de quoto anno, & quantum in solo solere quærere. Att. lib. 9. epist. 11.*

A quante ore di notte. *Quota hora noctis. Auct. ad Her.*

Di, quante sete. *Dic, quotus es? Martialis.*

Quanti danari sono questi? *Quotus est iste denarius? Cic. in Verr.*

Quanti anni haveva Catone, quando imparava Greco? *Quotum annum agebat Cato, quando Græcas discebat litteras?*

Qui si deve avvertire, che questo relativo, *Quotus, ta tum*, propriamente significa ordine, & in questo senso le risposte si danno con questi pronomi. *Primus secundus, tertius, quartus, quintus, sextus,* & altri somiglianti, come sarebbe à dire Qual sei frà quei, che sedono? *Quotus es inter sedentes?*

Quotus quisque. Qual'è colui.

Qual'è colui, che sappia l'arte Aritmetica? *Quotus quisque est, qui teneat artem numerorum? Cic. de Orat.*

Chi è colui, che possa fuggire costei? *Quotus quisque istam effugere potest? Cic. Ad. Cælio.*

Qual'è colui, che portar possa lettera di qualche peso, à cui non venga voglia, per allegierirsene, di leggerla? *Quotus quisque est, qui epistolam paullo graviorem ferre possit, nisi eam per lectionem relevarit? Cic. Att. lib. 1. ep. 10.*

Tutta quella parte, che da lui si caverà, tutta torni à tuo giovamento. *Quota pars ex eo deducetur, ea pars tibi sit profutura. Paull.*

Tra la minima parte delle lodi. *Quota pars laudis erat. Ovid. ad Corin.*

Quotena nescio jugera.
Non sò quanti campi.

Questo relativo è divisivo di qualche cosa in numeri pari, & uguali, & riceve questi numeri, *Singuli, Bini, Terni, vel Trini, Quaterni, vel Quatrini, Quini, Seni, Septeni, Octoni, Noveni, Deni, Viceni, Quinquageni, Centini, Milleni,* & altri somiglianti.

Questi (penso) hà compartito nella ripa del Tevere non sò quanti suoi campi, con fare à ciascuno il prezzo separato, & distinto. *Is (opinor) ità partes fecit in Ripa Tiberina nescio quotenorum jugerum, ut certa pretia constitueret. Att. lib. 12. ep. 7.*

I Bue à due à due, & à quattro à quattro tirano l'arato, come i cavalli tirano la carretta. *Boves bini, vel quaterni trahunt aratrum, quoteni equi carrucam. Cato.*

Quotennis es tù?
Di quanti anni sei? *Priscianus. Sed Aldus Senior, Vir insignis se id nunquam apud alios auctores legisse ait.*

Quot annos natus es, quot annorum es, quotum annum ætatis agis.
Quanti anni hai.

Tutti questi trè modi di parlare sono lodati da Aldo Mannuccio nelle sue regole; le risposte de'quali, sono queste: *Annicutus, Biennis, Bimus, Triennis, vel Trinus, Quadriennis, vel Quadrimus, Quinquennis, Decennis*; più oltre dice non ricordarsi haver letto: Quanti anni hai? Uno, due, ò trè. *Quotum annum ætatis agis? Anniculum, Biennem, vel Bimum, Triennem, vel Trimum.*

Quod sine molestia, vel tuo incommodo fiat.
Pur che si faccia senza tua noja, ò danno.

Quod pace tua fiat, vel dicatur.
Il che si faccia con tua buona licenza, ò sia detto con sopportatione.

Quod sciam. Che io sappia.

Quod liceat inter nos dicere.
Il che sia lecito à dir frà noi, per dirla frà noi.

Molta gratia, e venustà si scorge in tutte queste frasi di parlare, le quali rendono i ragionamenti Latini risplendenti, e leggiadri. Però con ogni sforzo ci dobbiamo affaticare di servircene ne'nostri componimenti.

Prima che hoggi non t'ho veduto giamai, ch'io sappia. *Ego te (quod sciam) numquam ante hunc diem vidi. Plautus in Men. Modus dicendi frequentissimus, & elegantissimus.*

Il che sia fatto con sopportatione, *Quod pace tua fiat. Ter. in Eun.*

Dirò con sopportatione. *Pace tua dixerim.*
Vorrei, che desti opera, che la pistola, quale io gli mandai, ci fosse rimandata, e che gli parli, pur che ti sia commodo. *Velim, cures epistolam, quam ad eum misi, reddendam, & ipse, quod commodo tuo fiat, colloquare. Att. Frequens dicendi modus, & perpolitus.*
Del libro di Serapione, non intendo la millesima parte, per dirla qui frà noi. *Ex Serapionis libro, quod liceat inter nos dicere, millesimam partem non intelligo. Att.*
Modus dicendi venustus, & frequens.
Quam dudum venit ille?
Quanto è, che venne colui? *Ter. & Plaut.*
Quampridem non edisti?
Quanto è, che non hai mangiato? *Plaut. in Stich.*
Quanto è, che hai posto questa partita al bastardello?
Quampridem hoc nomen in adversaria retulisti? Cic. pro Rab.
Ambedue questi modi di parlare sono usati da'buoni Scrittori Latini con molta vaghezza, & politezza.
Dicere salutem, Adscribere, vel scribere salutem, vel Nunciare salutem, & salutare.
Salutare.
Tutti questi modi di salutare sono usitatissimi, & elegantissimi, &, perche tutti i libri ne sono pieni di così fatti modi di parlare, non mi curo spendere molto tempo in questo.
Lo saluterai assai da mia parte. *Dicito illi salutem meis verbis plurimam. Cic. ep. Fam. & Att. non raro.*
Scrivendo, saluta tuo Padre in nome mio. *Scribe salutem tuo Patri meis verbis. Cic.*
Mi è stato molto grato, che in nome di tua figliuola m'habbi salutato. *Filiola tua gratum mihi fecit, quod tibi diligenter mandavit, ut mihi salutem adscriberes. Att.*
Mi hà salutato da parte tua. *Salutem mihi tuis verbis nunciavit. Cic. Treb.*
Fà di salutare Tirone da mia parte. *Tironem saluta nostris verbis.*
Salutem dicere foro.
Lasciare gl'impacci.
Io lascierò gl'impacci de'palazzi, e delle corti. *Multam salutem, & foro dicam, & curiæ. Cic. lib. 7. epist. ult.*
Iubere salvere.
Salutare.
Vorrei, che salutasti Dionisio. *Dionysium velim salvere iubeas. Cic. Att. idque eleganter, & frequenter dictum.*
Salvebis à Cicerone.
Cicerone ti saluta.
Mi ti raccommando, e tu mi raccommanderai per lettere à Pilia, & alla nostra Cecilia, il mio Cicerone ti saluta. *Valebis, & valere Piliam, & Cæciliam nostram iubebis litteris, & salvebis à meo Cicerone. Att. lib. 6. ep. 2.*
Vale. Mi ti raccommando.

Qui si deve avvertire, che quando occorre dire queste parole semplicemente senza industria, e studio di raccomandatione, cioè, raccommandami, & mi ti raccommando, si può usare, & bene, questo verbo, *Valeo*, si come si può vedere per il senso di quella auttorità di Cicerone raccontata di sopra, & di molte altre somiglianti.
Si vales, bene est.
Se stai bene, mi piace.
Questo è un modo di parlare celebratissimo, & quasi triviale, percioche infinite volte si ritrova nel principio delle pistole Ciceroniane, e d'altri, & per essere frasi di parlare così intesa da tutti, lascieremo le auttorità da parte.
Sub.
Questa prepositione tutta volta, che vien usata, secondo che di quella i buoni Scrittori antichi se ne sono serviti, ritiene in se molta gratia, & splendore, mà però sotto varii, & diversi sensi, come qui sotto si può vedere.
Sub vesperum.
Verso la sera. *Cæsar. in Com.*
Sub occasum solis.
Nello imbrunir della sera, *idem.*
Sub tempus edendi.
Presso l'hora di mangiare. *Horatius.*
Sub Galli cantum.
Sul cantar del Gallo, *idem.*
Sub lucem. Presso al giorno, *idem.*
Sub noctem. Verso la notte. *Virg.*
Sub oculos.
Avanti à gl'occhi. *Cic. de Orat.*
Sub eas. Dietro à quelle. *Cic. Planco.*
Sub manus succedere.
Succeder bene, à man salva. *Plaut. in Perso.*
Servire auribus, vel, dare auribus.
Adulare, lusingare.
Non pensare, il mio Cicerone, ch'io dica questo per farti piacere, cioè per adularti. *Noli putare, mi Cicero, me hoc auribus tuis dare. Treb. Cic. lib. 12. ep. 16.*
Adulano Varo. *Auribus Vari serviunt. Cæsar in Com.*
Si Diis placet. Piacendo à Dio.
Usavano gli Antichi in questo modo di parlare, maravigliandosi di dignità, di temerità, ò per sdegno.
Satin salvæ.
Come passano le facende? che nuova c'è delle cose nostre?
Era usato questo modo di parlare presso gli Antichi, interrogando essendo turbati, & dubiosi della cosa, quasi dir volessero così: *Satis ne salvæ sunt res?*
Ah, che c'è, dì, che temi? come passano le cose? *Hem, quid est? quid trepidas? satin salvæ? Ter. in Eunuch.*
Domandandogli io, se le cose nostre passavano bene, mi rispose di nò. *Quærenti mihi, satin salvæ? minime, inquit. Tit. Liv. ab Vrb. cond.*
Ad tempus. A tempo. *Cic. persæpè.*

Per

Per tempus.
A tempo. *Frequenter Comici.*
Post tempus.
Passato il tempo, fornita la cosa. *Cic. & alii.*
In tempus.
Di tempo, in tempo. *Cic., & alii.*
Uno tempore.
Ad un tempo, nell'istesso tempo. *Cic.*
Suo tempore.
A luogo suo, quando sarà tempo. *Cic. in Verr.*
Primo quoque tempore.
Incontanente, presto, subito. *Cicer. Att. lib. 8. ep. 6.*
Primo quoque die.
Ogni primo dì. *Valla lib. 1. cap. 14.*
Fasciculus litterarum.
Plico di lettere.

In quella, che io ti scrissi, ve n'era una inchiusa, che andava à lui, voglio che la mi sia rimandata. *Conjeceram in fasciculum una cum tua, venientem ad illum epistolam, hanc ad me referri volo. Att. lib. 8. ep. 5. Idque frequens.*
Obsignare epistolam.
Sugellare la lettera.)(*Modi dicendi fre-*
Resignare epistolam.)(*quentissimi.*
Aprire la lettera.
Inscribere. Intitolare, far'il titolo.

Quel libro, che è intitolato, Hortensio, Mennone, economico. *Ille liber, qui inscriptus est, Hortens. Memnon. œconomicus. Cic. de Divin. in Tusc. de Offic. & aliis in locis persæpè.*
Inscribere littera alicui.
Indrizzare la lettera ad alcuno.

Vorrei, che tu facessi haver ricapito à questo plico, qual'è indrizzato à Curio. *Tu fasciculum, qui est Curio inscriptus, velim cures ad eum perferendum. Cic. Att. lib. 8. epist. 5.*
Deferendum curare. Dare ricapito.
Litteras interire, aut aperiri, aut intercipi.
Smarrirsi le lettere, essere aperte, ò intrapese.

Dopò la tua partita ci sono occorse cose degne da esser poste in carta, ma non da essere poste ad uno rischio tale, perche possono ò smarrirsi, ò essere aperte ò tolte per viaggio, ò intraprese. *Sunt, post discessum à me tuum res dignæ litteris nostris, sed non committendæ ejusmodi periculo, ut aut interire, aut aperiri, aut intercipi possint. Cic. Att. lib. 1. ep. 10.*
Tempestivum convivium.
Banchetto, nel quale si ragiona di cose importanti.

Si come si può vedere dalle auttorità sottoscritte, queste due voci congionte insieme non significano semplicemente Convito, ò Bancchetto apperecchiato à tempo, ma Banchetto, nel quale si disputa di cose gravi, & importanti, fatto con ordine cerimonioso, e con dubii mossi da Maestro, ò da altra persona di auttorità per dar buoni documenti.

Per i piacevoli ragionaminti, mi dilettano i Banchetti, ne'quali si ragiona di cose dotte, & maestrevoli. *Ego, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector. Cic. de Sen.*

Io intendo, che ne'Banchetti, ne'quali si ragiona di cose gravi, si disputa di molte cose, e severamente da huomini da bene. *Audio à bonis viris, multa severe in conviviis tempestivis disputari. Att. idque non raro.*
Tempestas, bona, vel idonea.
Tempo atto di navigare, buonaccia, buon vento, vento in favore.

Vorrei, se così fa bisogno, che per il primo buon vento te ne montii in Barca, e che ne venghi. *Tu (si ita expedit) velim quam primum bona; & certa tempestate conscendas, ad meque venias. Cic. Fratri.*

Pur che sia venuto in favore. *Dummodo idonea tempestas sit. Ibidem, & Cato de re rust.*
Invisere. Visitare, andare à vedere.

Mi è molto grato, che tu visiti spesso la casa nostra. *Domum meam quod crebro invisis, est mihi valde gratum. Att.*

Vorrei, che, potendo, tu andassi à vedere quei nostri luoghi da passeggiare. *Nostram ambulationem, cum poteris, invisas, velim. Att. lib. 4. epist. 9.*
Salutandi gratia, vel caussa, ire.
Andare per visitare.

Essendo venuto à visitarmi il tuo schiavo franco, gli ho dato queste lettere, scritte in risposta di quelle, ch'io ricevei. *Cum libertus tuus ad me salutandi caussa venisset, has ei litteras dedi, quibus ad eas rescripsi, quas acceperam. Att. lib. 6. ep. 2.*

Hò mandato questa pistola la quale ti saluterà quasi in cambio mio. *Hanc epistolam ad te misi; quæ te, meam vicem, quasi salutaret. Paullus Mannuc. lib. 4. epist. 39.*
Honoris caussa visere aliquem, vel officii gratia.
Visitare alcuno.

Vorrei dare una scorsa à Ferrara, prima per visitarti, dipoi per godere i dottissimi ragionamenti tuoi. *Ferrariam excurrere, velim; idque, primum, honoris caussa, ut te viserim, opto; deindè, ut tuis doctissimis sermonibus fruerer. Paullus Manuccius lib. 4. epist. 39.*
Epistola aliquem petere.
Visitare alcuno con lettere.

Egli mi ha visitato con lettere. *Epistola me petivit. Cic. Att.*
Tantum abest, ut.
Non solamente non è vero.

Questa frasi di parlare è molto polita, & bella, & celebratissima presso Cicerone, & altri. Si che con ogni sforzo, chiunque desidera assuefarsi al vago, e terso dire d'un tanto Padre, deve industriarsi di non lasciarla à dietro, mà capirla, & seguirla, & questo modo di ragionare s'usa quando vogliamo negare una cosa, & fortificare tutto l'opposito di quello, che si niega, seguendone poi questa voce, *Ut*, una volta, ò due.

Non solamente non è vero, che ci curiamo, che sia scritto contra noi, ma lo desideriamo oltramodo. *Tantum abest, ut scribi contra nos nolimus; ut id etiam maximè optemus. Cic. in Tusc.*

Non solamente non è ufficio, ma non vi è cosa più contraria all'ufficio. *Tantum abest ab officio, ut nihil officio magis possit esse contrarium. Cic. de Offic. idque frequentissime.*

Tantum abest, ut, ut,

Non solamente non hò nelle mie sostanze parte alcuna, che sia mia, ma ho già tutti i miei amici indebitati. *Tantum abest, ut meæ rei familiaris liberum sit quidquam, ut meos jam omnes amicos ære alieno obstrinxerim Cic. lib. 11. epist. 10.*

Non solamente egli non mi hà rimosso dal mio proponimento, ma porto opinione, che egli habbia cagione di pentirsi, essendosi rimosso dal suo parere. *Tantum abest, ut meam ille sententiam moveat, ut valdè ego ipsi, quod de sua sententia decesserit, pœnitendum putem. Cic. Att. lib. 7. ep. 3. idque non raro.*

Non solamente sei lontano dalla perfettione delle opere grandi, ma non pure hai gittato il fondamento, che pensi. *Tantum abes perfectione maximorum operum, ut fundamenta non dum, quæ cogitas, jeceris. Cic. pro Marcello.*

Senza settimo caso.

Non solamente non hai infiammato i nostri animi; mà non ci potevamo tener dal sonno. *Tantum abest, ut inflammares nostros animos, somnum vix tenebamus. Cic. in Calidium, in Bruto.*

Tantum quod.

Di poco, all'hora all'hora, su'n quella, in tanto che.

Di poco, cioè, all'hora io era venuto di quello di Arpino, quando mi furno date le tue lettere. *Tantum quod ex Arpinati veneram, cum mihi à te litteræ redditæ sunt. Cic. lib. 7. Fab. Gallo ep. 23.*

In tanto, che non fa mentione, non fa motto dell'huomo. *Tantum quod hominem non nominat. Cic. prima Verr. Tantum quod oratoribus obsides non dedit, idem ibidem.*

Tandem aliquando, quousque tandem.

Pur'una volta. Fin quanto finalmente.

Questi due Avverbii congionti insieme ne'ragionamenti risplendono à guisa di due fiammeggianti stelle, quando, che è il Ciel sereno nel tempo di notte, e significano desiderio d'una cosa desiata gran tempo.

Mi sono state rese pur una volta le lettere, quali tanto desideravo da te. *Tandem aliquando mihi à te exspectatissimas litteras reddidit. Cic. Tir.*

Fin'a quanto tempo finalmente tu verrai ad abusare la nostra patienza. *Quousque tandem abutere patientia nostra. Cic. in Catil. Modi dicendi frequentissimi.*

Tantisper dum.

Fino a'tanto, che.

Chi fa l'ufficio suo forzato dal timor del castigo, tanto si guarda d'errare, fin che vede, che si possi risapere. *Male coactus qui suum officium facit, dum rescitum iri credit, tantisper cavet. Ter. in Adelph. & ponitur hic malum substantive pro afflictione, angustia, & pœna.*

Io sono di parere, che non sia buono di moverti di dove tu sei fino à tanto, che sarà alquanto raffreddata questa allegrezza. *Tibi censeo latendum tantisper ibidem, dum efferuescit hæc gratulatio. Cic. lib. 9. ep. 2.*

Transuersum unguem, vel digitum, aut pedem latum, vel digitum latum non discedere.

Non scostarsi puntino, star sempre a'fianchi.

Non ti partire di qui puntino. *Ex isto loco digitum transuersum, vel unguem latum, aut pedem latum, ne excesseris. Plautus in Bacch.*

Niuno deve allontanarsi dalla dritta conscienza pur un dito. *In omni vita sua quemque à recta conscientia transuersum unguem non oportet discedere. Cic. Att. Modi omnes dicendi isti sunt frequentissimi.*

Tollere manus, & oculos. Cic. & alii.

Alzare le mani, e gli occhi al cielo per allegrezza.

Tendere iter.

Caminare, far viaggio.

Far viaggio con le ali, cioè volare. *Tendere iter pennis. Virg. 6. Æneidos.*

Tendere.)(*Ut quo tendis? Ove*

Andare.)(*vai?*

Non sò, se debba andarmene à Venusia, & quivi aspettare. *Dubito, an Venusiam tendam, ibique exspectem. Cic. Att. & prima Verr.*

Ut.

Appena si potrebbe esprimere con parole, quanta gratia, & venustà ritenga in se questa piccola particella, & quanto variamente se ne sia ita sempre serpendo per dentro a'ragionamenti de'buoni Latini, & à guisa d'una lasciva lussuriando; come per le sottoscritte auttorità si potrà vedere.

Ut.)(*Infinite.*

In che guisa.)(

Vedi tù? in che guisa stiano due penne nel cimiero. *Vide, ut geminæ stent in vertice cristæ: Virg.*

Lascio da banda come sia fatto l'uno, e l'altro di noi. *Omitto ut sit factus uterque nostrum. Cic. in Rull.*

Ut vales?)(*Interrogative.*

Come stai?)(

Come stai? *Risp.* Come posso. *Ut vales? Risp. Ut queo. Plaut in Persa, idque persæpe. Plaut.*

Ut te amplector libens?)(*Interrogative*

Oh come ti abbraccio)(*cum admiratio-*

volentieri.)(*ne.*

Oh come gli alti ingegni se ne stanno nascosti spesse volte? *Ut sæpè summa ingenia in occulto latent? Plaut. in Capt.*

Oh quanto ti amo, e quanto sei dolce? *Ut te amo? ut dulcis es? idem in Rud. idque frequentissime.*

Ut

Ut enim quæras omnia)(*Cum particula sequenti, tamen, & fine ea.*
id est Quamvis.)(
Poniamo, che cerchi)(
il tutto.)(

Poniamo, che tu cerchi ogni cosa, dato, e non concesso, non per questo lo troverai. *Ut enim quæras omnia, non tamen reperies. Cic. in Orat.*

Quantunque mi succeda tutta quello, ch'io voglio, non per questo mi posso rilevare. *Ut mihi omnia contingant, levari non possum, idque non raro.*

Ut.)(*Id est postquam.*
Dopò, che.)(

Dopò che son venuto in Arpino. *Ut veni in Arpinum. Cic. Bruto.*

Quest'è il terzo anno, dopò che si son partiti di casa. *Domo ut abierunt, hic tertius annus est. Plaut. in Stich. idque frequentissime apud omnes.*

Ut ne. Acciò, che nò.

Che niuna cosa sia estrema. *Ut ne quid nimis. Ter. Modus dicendi frequentissimus.*

Che non s'adiri. *Ut ne succenseat.*

Vereor, ut.)(*Cum verbis timendi.*
Dubito, che.)(

Ho ricevuto lettere tue, per le quali dimostri temere, ch'io non habbia ricevuto quelle altre. *Accepi à te litteras, quibus vereri videris, ut epistolas illas alteras acceperim. Att. Modus dicendi elegantissimus.*

Ut.)(*Execrando, vel optando.*
Dio volesse, che)(

Che Dio gli dia il mal'anno. *Ut illum Dii, Deæque omnes perdant. Ter. in Eum idque persæpè.*

Ut plurimum. Per il più, assai.

Nel pigliar guerra, nel fare, & nel deporla assai vale la ragione, il dritto, la giustitia, & la fede. *In bello suscipiendo, & gerendo, & deponendo jus, ut plurimum valet, & fides. Cic. de Leg.*

Utpote, qui. Come colui, che.

Come quei, che non sogliono sprezzar niente, non temevano. *Utpote, qui nihil contemnere solemus, non pertimescebamus. Att.*

Ut, ut. Come si voglia.

Siano come si voglia, mi renda il mio più tosto, che seguir lite. *Ut, ut hæc sunt facta, potius quam lites sequar, meum mihi reddat. Ter. in Adel.*

Ut puta.)(*Verbi gratia. Cic. lib. 7. ep.*
Si come.)(

Ut quid?)(*Cic. Att.*
Perche?)(

Ut primum.)(*Cic. epist. & aliis in locis.*
Subito che.)(

Usu venire. Acadere spesso.

Non giamai questo ti è accascato. *Id nunquam tibi usu venit.*

Hora spesso mi accade quello, che suol accadere à te. *Nunc evenit idem usu mihi, quod tibi. Att. Modus dicendi elegantissimus, & frequentissimus.*

Valetudo infirma, vel infirmitas valetudinis.

Nella infermità à pena si schiva il freddo nelle case, e nelle terre, non che in mare. *Vix ipsis tectis, & oppidis frigus infirma valetudine vitatur, nedum in mari. Cic. Tironi.*

Se mi ami, non ti travagliare in questa tua infermità. *Valetudinem istam tuam infirmam [si me amas] noli vexare, idem eidem.*

Se ti tiene qualche dolor del corpo, ò infermità, che non possi venire, ne dò più tosto la colpa alla fortuna, che alla tua sapienza. *Si te dolor aliquis corporis, aut infirmitas valetudinis tuæ tenuit, quo minus ad nos venires, fortunæ magis tribuo, quam sapientiæ tuæ. Cic. Mario.*

Firmus. Gagliardo, sano.

Pregoti, quanto posso, à non ti mettere in viaggio in così lunga via di mare in tempo di verno, se non sei ben sano, e gagliardo. *Te penitus rogo, ne tam longæ navigationi, & viæ per hyemem, nisi bene firmum, committas. Cic. Tironi.*

Fà, ch'io ti ritrovi sano, e gagliardo, il mio Tirone. *Te ut firmum offendam, mi Tiro, effice, idem eidem.*

Infirmus. Debole fiacco.

Questa particella non significa ammalato, & infermo, come alcuni forse pensano, mà debole, e fiacco per la infermità passata, ò per altro rispetto.

Poniamoci à sedere, se vi pare, percioche son molto fiacco. *Assideamus, si videtur, sum enim admodum infirmus. Cicer. in Acad. quæst.*

Valetudo commoda)(*Incommoda, vel mala, vel bona.*)(*vel ægra.*
Sanità.)(Infermità.

Perche questa voce assolutamente significa alle vote infermità: per tanto, acciò che sia tolta via ogni dubitatione, riceve molte volte questi epiteti, percioche, *Valeo, les*, denota anche egli alle volte senso cattivo.

Io stava male. *Me incommoda valetudo tenebat. Cic. Att.*

Egli stette male. *Infirma, atque ægra valetudine fuit. Cic. de claris Orat.*

Vale.
Partiti da noi, overo, và in mal'hora.

Questo verbo oltra gli altri suoi sensi, che riceve, significa star sano, e si suol porre sempre nel fine delle pistole, & anco nella partenza, onde nel principio di esse, & nello entrare, ò appresentarsi da qualch'uno si dice: *Salve*, la qual voce si usa anco nel fine delle pistole, ò vero nella partenza, si come disse Cicerone scrivendo à Tirone: *Vale mi Tiro, vale, & salve*, cioè, Stà sano il mio Tirone, stà sano, & allegro. Queste parole ancora si diceano a'morti, fatte l'essequie, e pompe funerali anticamente, non che sani, ò salvi potessero essere, ma perche si partivano da loro, per non vederli più giamai. Laonde usandosi questo verbo sempre nel fine, ò partenza, s'intromesse questa consuetudine, che ancora nel partire, che si fa con isdegno, e colera, si dicesse questa parola: *Vale, quasi dicere voluisset.* Va in mal'hora. Pigliandosi adunque questo verbo in buona, & in

cattiva parte; porcioche oltra questo significa star male, Segno di ciò è, che, *Valetudo*, denota alle volte malatia, *Valetudinarius*, mal sano, intermiccio; & *Valetudinarium*, la infermeria; per tanto gli si sogliono aggiungere questi avverbii *Bene*, & *Male*, per fuggire ogni dubitatione.

Quei, che cercano discordia frà noi, vadino per via in mal'hora. *Valeant, qui inter nos dissidium quærunt. Ter. in And. idem in Adelphis. Quod Donatus, Servius, & alii sic exponunt. Pereant.*

Valetudo.)(*Absolutè.*
Infermità.

Attendi à curare la tua infermità con diligenza. *Valetudinem tuam cura diligenter. Cic. ad Terentiam.*

Valetudo.)(*Absolute.*
Sanità.

Diamo hora qualche cosa alla sanità. *Nunc valetudini tribuamus aliquid. Cic.*

Ubi vis gentium. Ove tu vuoi.
Minime gentium, vel nusquam gentium.
In niun luogo.
Unde gentium. D'onde.
Ubi sis gentium. Ove sarai.
Ubi gentium. Ove.
Ubi loci. In qual luogo.
Ubi terrarum. In che parte del Mondo.
Ubi ubi. In qualunque luogo.
Quo gentium. Dove?
Ubi cumque terrarum.
In qualunque parte del Mondo.
Quisquam gentium. Ciascuno.
Quo locorum. Dove.

Tutti questi modi di parlare sono elegantissimi, & celebratissimi presso i buoni, e perfetti Dicitori Latini, le auttorità de'quali per brevità si taceranno.

Usque.

Questa prepositione, degna da essere osservata, si congiunge con varie, e diverse prepositioni, & avverbii, & apporta molta vaghezza, & gratia al dire.

Usque ad pridie nonas.
Fino al giorno avanti le none.
Usque à campis, & usque ab Æthiopia.
Fino da'campi, & dall'Etiopia.
Usque dum inveniatur.
Fin che si ritrovi.
Usque eo. Fino à che.
Venire alicui hæreditatem.
Alcuno succedere herede.

Tu dicevi, ch'io non succedevo herede. *Hæreditatem mihi venire negasti. Cic. in Phil.*

Pensò, che gli venisse la heredità. *Hæreditatem sibi venire arbitratus est. Cic. in Verr. idque non raro.*

Vicarius.
Il servo, che è in vece d'un altro servo.
Viceservo.

Questa voce communemente si suol pigliare per ciascuno, che succeda in qualche ufficio in vece d'altri quasi, *Vicem alterius gerens*, mà per le sottoscritte auttorità si vedrà, che si chiama anco servo, che stà in luogo d'un'altro servo, cioè, Viceservo.

Basta essere servo, hora non voglio essere Viceservo. *Esse sat esse servum, jam nolo Vicarius esse. Mart.*

Colui, che serve à un servo, ò viceservo, ò compagno. *Sive Vicarius est, qui servo paret, aut conservum. Horat. 2. Serm. Sat. 7. Plaut. in Asin. Cic. in Ver. 1. non semel, & in 1. Phil. & alii.*

Vicarius. Vicario, Luogotenente.

Io succederò in luogo tuo, piglierò l'ufficio tuo. *Succedam Vicarius tuo muneri, suscipiam partes tuas. Cic. in Verr. & 6.*

Io ti fo Vicario, cioè farai l'ufficio per me di osservarlo. *Do te Vicarium, tu eum observabis. Cic. lib. 9. Fam. ep. 22.*

Habere quæstui.
Havere in luogo di guadagno, overo à guadagno.

Havere la Republica, in luogo di guadagno non solo è brutta cosa, mà molto scelerata. *Habere quæstui Rempublicam, non modo turpe est, sed sceleratum, & nefarium. Cic. de Off.*

Habere honori, prædæ, & voluptati.
Havere in luogo di honore, di preda, & di piacere.

Come se havessero quelle cose in luogo di honore, & non di preda, & le altre, che son chiamate miserie, havessero in luogo di piacere. *Perinde quasi ea honori, non prædæ, & alia, quæ vocantur miseriæ, voluptati habeant. Sall. in Jug.*

Summum. Al più.)(*Non, Ad plus.*

Forse domani, al più doman l'altro. *Fortasse cras, summum perendie. Cic. Att. idem 1. Verr.*

Ad summum. Al più.

Due, o tre volte al più. *Bis, terve ad summum. Cic. Att.*

Aspettavo il porta lettere hoggi, o domani al più. *Exspectabam hodie, aut ad summum cras tabellarios. Cic. Att.*

Quattro, o cinque al più. *Quatuor, ad summum quinque. Cicer. epist. Fam. idque frequentius.*

Minimum.)(*Non, Ad mininum.*
Al manco.

Si possono dividere al manco in due specie. *Minimum in binas species dividi possunt. Varro de re rust. ibidem alias.*

Maxime omnium.)(*Non, Plusquam omnes.*
Più di tutti.

Attese alle lettere Greche più di tutti. *Maxime omnium Græcis literis studuit. Cic.*

Minime omnium.)(*Cic. de Orat.*
Manco di tutti.)(*Non, minus, quam omnes.*
In Apertum proferre.
Divolgare, Mandare in luce.

Non domando, che quest'opera la mandi in luce. *Hoc opus ut in apertum proferas, nihil postulo. Cic. in Parad.*

Tangere de cælo. Fulminare.

La Villa fulminata. *Villa de cælo tacta. Cato de re rust.*

Ricordomi, che le quercie fulminate lo predicevano. *De cælo tactas memini prædicere quercus. Virg. Ecl. 1.*

Propi-

Propinare, vel Præbibere alicui.
Far brindesi ad alcuno.
Faccio brindesi d'una gran coppa, egli beve. *Propino magnum poculum, ille bibit. Plautus in Curc. & Cic. 1. Tusc.*
Varrone quando ti fa brindesi? *Quando propinat Varro tibi? Juven. Sat. 5.*
Ti faccio brindesi. Risp. volentieri, & voterò il gotto, o bicchiero. *Præbibo tibi. Resp. accipio animo libentissimo, & exinaniam calicem. Vives in Refectione scholastica.*
Intorquere vocem, seu crispare. Vives.
Far contraponto.
Ludere in numerum.
Ballare, danzare.
Tu vedresti ballare i Fauni, e le Fiere. *In numerum Faunosque, Ferasque videres Ludere. Virg.*
Ludere operam.
Perdere l'opera, e la fatica, e'l tempo, Affaticarsi indarno.
Si perde la fatica. *Perditur opera. Ter. in Phorm. & Plautus in Cas. Modus dicendi elegans.*
Ludere verba.
Spargere le parole indarno.
Tu permetti, che le mie parole si sparghino in darno. *Sinis mea verba ludere. Propert. venuste dictum, nam, Ludunt verba, est, ut dicunt, inaniter jactantur, vel fortasse legendum est: Verba finis me ludere, quemadmodum dicimus: Ludere operam.*
Ludere pila, vel pila palmaria.
Giuocare alla palla. *Cic. in multis in locis.*
Quì è d'avvertire, che con questo verbo, quando significa giuocare, sempre lo instrumento, col quale si giuoca si pone nel settimo caso, fuori, che vno, o due; per quanto fin'hora ho potuto trovare.
Ludere alea.
Giuocare a giuoco di ventura, come sarebbe a carte. *Cic. in Verr.*
Ludere tesseris, talis, vel taxillis. Ter.
Giuocare a dadi.
Ludere folle, vel pila volubili, vel voltatili.
Giuocare al pallone.
Ludere ad scopum lapide rotato.
Giuocare alla piastrella.
Ludere decussata, & quadrupede.
Giuocare a scarca barile.
Ludere palestra.
Giuocare alla lotta, alle braccia.
Ludere solea detrita.
Giuocare alla scarpaccia.
Ludere latrunculis.
Giuocare a gli scacchi.
Ludere calculis novenis.
Giuocare al nove.
Ludere calculis discoloribus.
Giuocare alla smarrella.
Ludere nucibus ad conjectum scrobiculi. Vives.
Giuocare con le noci alla fossetta.
Ludere trunculis, vel piramidulis.
Giuocare a' sbrigli.
Ludere par impar putaminibus nucum. Vives.
Giuocar a pajo, e casso, cioè a pari, e dispari di scorzi di noci.
Micare. Cic. Off. 3. ut notat Aldus.
Giuocare alla morra.
Ludere trocho.
Giuocare al trotolo, alla moscola, al pirlo. *Cato in Dist.*

Lo Relativo discordante col sostantivo.

Quì è da notare, che quantunque lo relatiuo riferischi quello, che s'è detto avanti, non però sempre si concorda con quello, si come vuol Servio per avvertimento, & osservationi delle sottoscritte auttorità de' buoni Scrittori Latini, percioche quando lo Relativo si pone in mezo fra due sostantivi, uno de' quali, cioè il primo sia commune, o appellativo, & il seguente sia proprio, e discorda con l'appellativo. Ma il seguente sia appellativo, & il primo proprio si può concordare con l'uno, o con l'altro, come meglio piacerà.
Relativo concordante col proprio, quando segue il proprio.
E un luogo in prigione, che è chiamato Tulliano. *Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur. Sallust. in Catil.*
Semini tuo, qui est Christus. Paulus Gal. 3.
Relativo concordante col proprio, o coll' appellativo, seguendo l'appellativo.
La Rosa, quale è fiore candidissimo, mi diletta assai. *Rosa, quæ, vel qui est flos candidissimus, mihi admodum placet. Aldus Senior.*
Fuoghi sempiterni, che voi chiamate segni Celesti, & stelle. *Sempiterni ignes, quæ sidera, ac stellas vocatis. Cic. in Parad. Medium, quæ terra vocatur. Idem ibidem.*
Questa regola con tutto questo fallisce appresso Valerio Massimo, il quale concordò lo Relativo con l'antecedente appellativo, seguendo il proprio.
Il Senato stantiava in quel luogo, il quale hoggidì si chiama Senacolo. *Senatus stationem peragebat eo loci, qui hodie Senaculum appellatur. Id vero non est in frequenti usu.*
Questo istesso si dice del superlativo, il quale ritrovandosi fra due sostantivi, uno de' quali, cioè, il primo sia proprio, e l'altro appellativo, si può il superlativo concordare hora con questo, hora con quello, come piace.
Il giglio è bianchissimo sopra a tutti i fiori. *Lilium est albissimum, vel albissimus florum. Aldus Senior.*
Quid quod? me etiam occidere vult.
Che ti pare? che ne dici? egli mi vuole anco amazzare.
Che te ne pare? Theseo riscosse la promessa da Nettuno. *Quid quod? Theseus exegit promissum à Neptuno. Cic. de off.*
Che te ne pare? mai sarei con teco senza pensiero, o fastidio. *Quid quod? tecum numquam essem sine cura. Att.*
Che te ne pare? egli è condannato. *Quid quod? ipse est condemnatus. Cic. pro Cluentio,* id

id frequentissimum est dictum, & elegantissimum.

Quid quaeris? Quid multa? Quid opus est verbis? Quid plura?

Che più?

Che più? Debbo io ritornare alle cose private? *Quid quaeris? Num ad privata redeam? Cic. Att. lib. 1.*

Quid tum. Ma, che è per questo.

Se ne può servire per suo, ma che è per questo? *Uti potest pro suo, quid tum? Cicer. Att.*

Le armi cedano alle toghe; Ma, che è per questo? non hanno ceduto? *Cedant arma togae, Quid tum? nonne cesserunt? idem. Modus dicendi perpolitus, & frequens.*

Malum. In mal'hora, mal'anno.

Che pazzia è stata questa in mal'hora, in tuo mal'anno? *Quae [malum] ista fuit amentia? Cic. in Verr.*

Che mal'anno di servitù volontaria è questa? *Quae [malum] ista voluntaria servitus est? Idem in Phil.*

Che sfacciatezza è questa in mal'hora? *Quae [malum] haec impudentia est? Plautus in Men. Hic modus dicendi est frequens, & venustatis, & elegantiae plenus.*

Quid est, quamobrem, Cur, Quapropter, Quare.

Per qual cagione, Perche conto, Perche.

Per qual cagione Celio gli volse dare il veleno? *Quae fuit caussa, quamobrem ei venenum dare vellet Caelius? Cic. pro M. Cael.*

Per molte cagioni io desidero. *Multae sunt caussae, quamobrem cupio. Ter. in Eun.*

Perche non mi puoi vedere? *Quid est, quamobrem videre non potes?*

Tu cerchi la cagione per cacciarmi di casa. *Caussam quaeris, quare me domo extrudas. Modi dicendi frequentissimi, & elegantissimi.*

Qua itineris, & Qua de Bruto.

Intorno a quella parte, ove si fa mentione del viaggio, & di Bruto.

Ma, che consegli furono i tuoi, quanto honorevoli, e risoluti, e prudenti intorno a quella parte del viaggio; del navigare, e dello abboccarmi, & ragionare con Cesare? *At, quam honesta, quam expedita, quam evigilata tuis cogitationibus, Qua itineris, Qua navigationis, Qua congressus, sermonisque cum Caesare? Att. ep. Legebam.*

Io mi aviso, che tu sia occupato da molte, e molte facende, intorno alla parte de' Brutoti, & di Bruto. *Intelligo te distentissimum esse, Qua de Brutotbis, Qua de Bruto. Eidem.*

Quod te oro. Però ti prego.

E, che temo la infirmità di Filomena non si faccia maggiore. Però te ne prego, che facci si, che questo non intravenga. *Male metuo, ne Philomenae magis morbus aggravescat. Quod te, ne quid hujus fit, oro. Teren. in Hecyra.*

Renunciare legationem.

Fare la relatione di quello s'è fatto nell'ambascieria.

Quell'huomo non potè fare la relatione dell'ambascieria. *Vir ille legationem referre non potuit. Cic. in Philip. idque persaepe.*

Renunciare consules, vel Praetorem, &c.

Dichiarare per Consoli fatti, o per podestà fatto.

Fu dichiarato primo Podestà. *Primus Praetor renunciatus est, id est, declaratus factus. Cic. pro Leg. Man.*

Climachia fù dichiarato per Sacerdote fatto. *Climachias Sacerdos renunciatus est. Cicer. l. ep. 9. idque persaepe.*

Redire in gratiam, vel, In amicitiam.

Far pace, riconciliarsi.

Egli s'è riconciliato co' libri. *Rediuit in gratiam cum libris. Cic. ep. Fam. 1.*

Fa pace con Luccejo. *Cum Lucceio in gratiam redit. Att. Modus dicendi frequentissimus.*

Fece pace con animo poco sincero. *Non bona fide in Amicitiam rediit. Cic. ep. Fam.*

Rispondere ad rogatum.)(*Non, ad interrogatum.*

Rispondere al proposito.)(*Neque ad propositum.*

Non giamai rispondono al proposito. *Numquam ad rogatum respondent. Cic. pro Flacco.*

Roget quis, Dicat quis, Petat quis.

Se alcuno mi domanderà, o pregherà.

Se alcuno mi domanderà, che hai da far con lui? *Roget quis, quid tibi cum illo? Ter. in Eun.*

Resecare ad vivum.

Obligare a troppa strettezza di Regola, vederla troppo per sottile.

Questo parlare è metaforico tirato da quei, che tagliano le onghie fino al vivo, & tagliano gli Arbori fino alle radici, & è molto bel detto.

Io non ho veduto questo così per sottile, come alcuni altri. *Id non resecavi ad vivum, ut ii, qui haec subtilius disserunt. Cic. de Amic.*

Scribere manu mea, tua, sua.)(*Non propria manu.*

Scrivere di mia mano, tua, sua.

Havevo già suggellata la lettera scritta di mia propria mano, la quale penso, che hora habbi letta. *Obsignaram jam epistolam, quam puto te modo perlegisse, scriptam mea manu. Att.*

Non pensare, ch'io facci per pigritia, non scrivendoti di propria mano. *Noli putare pigritia me facere, quod non mea manu scribam. Eidem.*

Una lettera ti mandai dettandola, e l'altra di propria mano. *Alteram epistolam dictavi, & alteram mea manu dederam. Eidem.*

Queste cose le ho dettate a Tirone cenando io, non ti maravigliare adunque, che non sia di propria mano. *Haec inter cenam dictavi Tironi, ne igitur mirere, mea manu non esse. Q. Fratri.*

Per le altre lettere scrissi di propria mano. *Superioribus literis, mea manu scripsi. Brutus Cic. Modus dicendi frequentiss.*

Studere rem, & in rem.

Volere, Desiderare, Attendere.

Questo verbo col Dativo è manifesto à tutti, ma

ma non così con l'Accusativo, senza prepositione, & con la prepositione, come più sotto dimostreremo, percioche con l'Accusativo senza prepositione significa desiderare, & in questo senso si scuopre con molta gratia, e bellezza del dire, presso i buoni Scrittori.

Havete tutti una istessa opinione, & vn'istesso volere, e desiderio. *Vnum sentitis omnes. Vnum studetis. Cic. in Ant.*

Incomincia a desiderare le lettere, & a farsi ingordo, e divoratore de' libri. *Literas studere incipit, & heluo librorum immanis. Cic. pro reditu suo. Idque frequenter.*

Vuole sol questo, sol questo desidera. *Hoc studet unum. Horat. & Plaut. in Mil.*

I Poeti, e i Pittori mirano solo a questo. *Poetæ, & Pictores in id solum studene. Fab. Quinct. lib. cap. 2. Interdum cum Dativo pro amare, & favere. Ovid. 9. Metam. Cui studeat, Cum Genitivo: Cui studet. Cic. 3. de nat. deor.*

Incumbere ad studium, & in studium.

Attendere allo studio.

Questo verbo col Dativo significa pure attendere, *dare operam*, & ogn'un sa, che riceve il Dativo, ma posto con l'Accusativo mediante la prepositione *Ad*, overo, *In*, non è così manifesto a tutti, & è d'avvertire, che questo verbo quando significa opera, o fatica corporale, e materiale, non riceve l'Accusativo, ma il Dativo, dicendosi: *Incumbo remis, non, ad remos, nec, in remos.* Quando poi significa fatica di animo, all'hora si costruisce con l'uno, e l'altro caso, e dicesi, *Incumbo studiis, ad studia, & in studia.*

Attendiamo a quei honorati studii. *Incumbamus ad ea præclara studia. Cic. Att. l. 2.*

Ti conforto ad impiegar ogni industria verso la Republica. *Te hortor, ut omni cura in Rempublicam incumbas. Idem Cornif.*

Subscribere caussæ.

Sottoscriversi dell'accusa data.

Subscribere caussam.

Notar in carta l'accusa data.

I Giudici sono stati puniti per haver notata l'accusa. *Animadversum est in Iudices, cum caussam subscripserint. Cic. pro Cluen.*

Domani noterò l'accusa, o la citatione. *Cras subscribam homini dicam. Plau. in Pen. Quid quæris?*

Vuoi tu, ch'io ti dica?

Vuoi tu ch'io ti dica? ti fo certo, che questo è un di quei dolori più gravi, che nella malvagità di questi tempi io mi sostenga. *Quid quæris? in maximis horum temporum doloribus hunc mihi scito esse. Att. lib. 10. ep. 16. idque perpulchrè, frequenter dictum.*

Stomachari.

Sdegnarsi.

Se tu ti sdegnerai, e l'haverai a male, diremo più cose. *Si stomachaberis, & molestè feres, plura dicemus. Cic. Cassio.*

Ogni cosa mi sdegna. *Stomachor omnia. Cic. Att.*

Mi suol muover più à riso, che a sdegno. *Mihi risum magis, quàm stomachum movere solet. Cic.*

Non sine stomacho.

Ridere senza sdegno.

Non ho potuto far non sdegnarmi vedendolo. *Non sine stomacho vidi illum. Cic.*

Lettera piena di sdegno, e lamenti. *Epistola plena stomachi, & querelarum. Cicer. Q. Fratri.*

Ridere in stomacho.

Ridere, essendo crucciato.

Io soglio ridere, quantunque io sia crucciato. *In stomacho ridere soleo. Cic. lib. 2. ep. Fam. ep. 16.*

Sexcenti. Molti, e molti.

Gli Antichi, e perfetti auttori Latini del felice secolo usavano questo numero terminato per un numero indeterminato, & grande, cioè, molti, e molti.

Ho ricevuto da te in uno istesso tempo molte, e molte lettere di propria mano, una più gioconda, che l'altra. *Epistolas ego sexcentas uno tempore accepi, aliam alia iucundiorem, quæ quidem erant tua manu. Att. lib. 7. ep. 1.*

Tu hai molti, e molti corrieri, o porta lettere. *Sexcentos habes tabellarios. Att.*

Supra caput esse.

Essere adosso, essere alle spalle, e'n calzare.

Eccoti alle spalle un'huomo leggiero, & vile. *Ecce supra caput homo levis, ac sordidus. Cic. Octavio.*

Eccoti adosso il Capitano de' nemici col suo essercito. *Ecce supra caput Dux hostium, cum exercitu. Sall. in Catil. Virg., & Tit. Liv.*

Secundum Deum. Secundum te.

Dopò Iddio. Dopò te.

Post Deum, excepto Deo.

Nel secondo luogo, dopò Iddio.

Dopò Iddio, cioè, eccettuato Iddio, non amo persona alcuna più di te. *Secundum Deum, nemo mihi est te carior. Cicer. ep. Fam. & Q. Fratri.*

Dopò te non ho al mondo cosa più cara della solitudine. *Secundum te, nihil mihi est amicius solitudine. Att.*

Secundum aurem.

Dietro all'orecchia, o appresso.

Egli hebbe due ferite, una nello stomaco, l'altra dietro all'orecchia. *Duo vulnera accepit, unum in stomacho, alterum in capite secundum aurem. Servius Sul. ad Cic. lib. 4.*

Secundum præsentem.

Come fosse presente.

Giudicherà l'absente, come fosse presente. *Iudicabit absentem, secundum præsentem. Cic. in Verr.*

Secundum te, me, se.

In favor tuo, mio, e suo.

Vuole, che tu dia la sentenza in favor mio, tuo, e suo. *Iudicium des vult secundum me, te, seque. Cic. sparsim. Vide Laur. Vallam.*

Scienter.

Saviamente, saputamente, maestrevolmente, dottamente.

Dis-

Disse molte cose saviamente, ornatamente, & elegantemente. *Multa scienter, ornate, & perelegantes dixit. Cic. in Bruto, frequens dictum.*

Scripturæ magistri, & Portus,
Gabellieri, Datiari.

Ho grandissima famigliarità, & molta conversatione con P. Terentio Hispone, il quale nelle gabelle tiene il luogo del Maestro de' Datiari. *Cum P. Terentio Hispone, qui operas in scriptura pro Magistro dat, mihi summa familiaritas, consuetudoque est. Cic. lib. 13. Fam. ep. 65.*

Terentio mio strettissimo amico ha governato l'entrate, riscuotendo in Asia in luogo del Maestro de' Gabellieri. *Terentius meus necessarius operas in portu, & scriptura Asiæ pro Magistro dedit. Cicer. Att. lib. 11. epist. 10.*

Tu potrai spesse fiate scrivermi per i Corrieri de' Gabellieri, e de' Vicegabbellieri, o Governatori del traffico de' Paesi soggetti a noi. *Tu sæpe dare Tabellariis publicanorum poteris, Promagistris scripturæ, & portus nostrarum Diœcesium. Att. lib. 9. ep. 15. lib. 14. epist. 7. in Orat. & in 1. Ver. & aliis in locis. Vide Paullum Man.*

Promagister, Proprætor, Proconsul.
Vicemaestro, Vicepodestà, Vicceconsole.

Queste tre voci, & altre somiglianti erano usate da' buoni padri della favella Latina, quando parlavano di quei, che stavano in luogo del Maestro, del Pretore, del Consòle. Però così si espongono. *Promagister, idest, pro Magistro, idest, loco Magistri, Pro Prætore, idest, loco Prætoris. Pro Consule, idest, loco Consulis. Proprior, idest, Pro Priore, idest, loco Prioris*: & è quello, che dicono volgarmente: Sottopriore, o Vicario del Priore, & Latinamente: *Subprior, vel Vicarius, vel Promagister*. Perche latinamente un Dottore, Custode, ò Pastore, d'un Convento, ò d'una Compagnia si può dire, *Magister Cœnobii*: & anco un Generale di Religione dirassi, *Magister sodalitatis universæ, vel totius familiæ*. Onde il Bembo disse,& bene,in una sua lettera volgare nominando il Generale di Sant'Agostino *Gabriel Augustinianorum Magister*. Il che si vede ancora scolpito in pietra nel primo Chiostro di S. Stefano in Venetia, & è tolto dalla vera Latinità, in cui propriamente il Pastore si suol chiamare *Magister ovium*,come dice *Varr. nel 2. lib. cap. 10. delle cose rust.* Onde si dice: *Magister equitum, Vagorum, Societatum, Collegiorum, & Ludimagister*, cioè colui, che ha cura di così fatte cose. *Submagister*, è colui, che alcuni dicono, Repetitore, il quale è compagno del Maestro, e attende a gli scolari meno introdotti. Onde chiamasi volgarmente Ripetitore, & a mio giudicio Latinamente si potrebbe chiamare, *Submagister*, overo, *Subpræceptor*. Da' Greci poi è detto, Ὑποδιδάσκαλος, la qual voce à questo proposito è usata dal *Vives*,nell'essercitatione Latina, & è detta da questa particella, ὑπὸ, idest, *sub* & διδάσκαλος, idest, *Magister*, quasi *Submagister*, & *Subpræceptor*. Laonde, si come Hipodidascala, dicesi Latinamente, *Submagister*; così al mio giuditio il Sottopriore si può dire Latinamente, *Subprior*, essendo presente il Priore; ma in absentia di esso havendo piena potestà di governare,ritrovandosi in luogo suo, deve chiamarsi Latinamente, *Proprior, vel Promagister*, volgarmente, Vicepriore, o Vicario, a guisa del Vicceconsole, e del Vicepretore, & d'altri somiglianti. Così il Vicario Generale si potrebbe chiamare Latinamente, *Pro prior, vel Promagister Generalis*, se bene si può dir'ancora Ciceronianamente, *Vicarius*, la qual voce significa ancora, Vicceservo, come chiaramente al suo luogo habbiamo mostrato. Sò bene, che alcuni diranno, che queste voci, *Proprior, Promagister*, & altre somiglianti, per non essere forse usate, sono dure, o disdicevoli, all'orecchie; ne per questo si devono lasciare da banda, ma con l'uso frequente, essendo composte con ragione, devono essere rese molli, & grate, come piace a Cicerone nella Natura degli Dei, così dicendo: *At ista sive beatitas, sive beatitudo dicenda sit, utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt*, & quel che segue appresso; Non ci dovemo tanto sottoporre à Cicerone, che non ci sia lecito formare le voci nuove, secondo il bisogno, essendo che non solamente Aristotele nella Dialettica, ma etiandio Quintiliano nell'ottavo lib. al 3. cap. & Cic. nel terzo de' Fini, & Oratio nell'arte Poetica ci insegnino a formarle; come a bastanza per hora s'è detto nelle nostre Osservationi della Imitatione, & delle Pistole. Non bisogna dire; Cicerone non ha detto questo, adunque non bisogna dirlo, perche il non poter'uscire da' termini di Cicerone, il quale non ha detto ogni cosa, sarebbe troppo gran miseria la nostra, e troppo angusta, & povera diverrebbe la nostra lingua Latina. Anzi ardisco di dire, che molte cose di Cicerone, usate da lui tre, o quattro volte, non si devono usare, così pe'l contrario, molte cose non usate da lui, si possono usare, servate le condicioni date da Oratio nella Poetica nel formare le voci nuove: perche, si come si mutano gli anni, & le stagioni, come ampiamente habbiamo mostrato nella nostra Imitatione, così le voci, & le frasi del dire si sogliono mutare, dicendo Oratio nel luogo citato di sopra: *Multa renascentur, quæ jam cecidere, cadentque quæ nunc sunt in honore vocabula: si volet usus, quem penes arbitrium est, & vis, & norma loquendi*. Queste due voci, *Beatitas, & Beatitudo* al tempo di Cicerone erano rozze, e dure, una delle quali per l'uso è divenuta molle, & grata all'orecchie, & l'altra nò, per non essere stata posta in uso. Molte altre cose furono usate da Cicerone, le quali hoggidì sono forse poste in oblio,

oblio, come farebbe a dire: *Multifacio, Multa Deos venerati sunt, pro Multum*, nel 6. lib. Fam. ep. 7. & nel 1. della Natura de gli Dei. *Et, Multa peccavit*, nel primo degli Ufficii. *Dulcitudo pro dulcedo*, nel 3. dell'Oratore: *Gustatus prete ceteros sensus dulcitudine commovetur*. Le quali cose, & altre ancora, se non si ritrovassero nell'opere di Cicerone, fariano tenute barbare tutte. Quante voci, & locutioni ancora furono usate da Plauto, Terentio, Sallustio, & da altri buoni auttori, che hoggidì non s'usano più. Così per il contrario, alcune cose erano da Cicerone biasmate, & pure il Mondo hoggi non si farà conscienza d'usarle, tra le quali è, *Contumeliam facere*, locutione usata da Plauto nell'Asinaria, da Catone, & da Terentio più d'una volta, & pure da Cicerone fu rifiutata, riprendendo Antonio nella 3. Philipp. ove così dice: *Quid est facere contumeliam? Nonne satius est mutum esse, quam, quod nemo intelligat, dicere? Quis sic loquitur? Præter duos vos, loquitur isto modo nemo*. Non disse chi ha parlato così, ma chi parla hora così? Hora qui si scorge, quanto dispiacevole fosse questa locutione a Cicerone. Ma che è per questo? Si mutano gli anni, & le stagioni, così anco i modi di parlare. Però ben disse a questo proposito Oratio nella Poetica: *Verborum vetus interit ætas, Et juvenum ritu florent modo nata, vigentque*. Per tanto non si deve dire: Questo non è detto da Cicerone, adunque è barbaro, si come Despauterio, il Calepino, & alcuni altri dicono di quella voce, *Concivis*, non essendo usata da Cicerone. Perche dicendosi, *Condiscipulus*, *Commilito*, & altri somiglianti assai, discesi dal Greco Συμμαθητής, &, Συστρατιώτης non sò perche non si debba dire, *Concivis*, servando la sua analogia Greca, che è, Συμπολίτης, essendo voce usata da tutti i Greci, la quale volendosi trasferire in Latino, non si può dir altramente, che, *Concivis*. Anzi non mi vergogno dire, che, chi dice, *Meus Civis*, in vece di *Concivis*, parla egli barbaramente. Perche, se Pietro, & Francesco fossero compagni di Scuola, & che Pietro facesse mentione di Francesco, dicendo: *His est meus Discip.* Pietro mostrerebbe essere Maestro, & non suo uguale, ò compagno di Scuola. Così un Cittadino, facendo mentione dell'altro, se dicesse: *Hic est meus Civis*, non mostrerebbe essere uguale, ma capo, ò Prencipe, che rappresenta la Città, la quale, se fosse introdotta a parlare de i suoi Cittadini, potrebbe dire propriamente: *Hi sunt mei Cives*, & non, *Concives*, la qual voce può essere usata anco da un Prencipe per rendersi gli animi grati, come si vede presso Sallustio, & Cesare. Et se bene si ritrovano molte auttorità di Cicerone, ove non già mai si ritrova, *Concivis*, ma, *Mei cives*, *Tui cives*, Si risponde, che quivi Cicerone mostra sempre un parlare enfatico, & un non sò che d'Imperio, & superiorità: & di più, che egli forse non mai nel numero del meno disse, *Meus civis*. Per la qual cosa non si deve dire: Questo non è Ciceroniano, adunque è barbaro, ne si deve usare. Et se bene nelle nostre osservationi Latine sopra Lorenzo Valla nel cap. 83. del quarto libro s'è detto altrimenti, ciò non s'è detto per nostra opinione, ma per opinione altrui, come quivi si vede, & all'hora me la passai così leggiermente, per non haver tempo, perciochè fui astretto a far mettere alla stampa la mattina quel che componevo la sera, per sodisfare ad alcuni. Emmi paruto dir questo, perche in questi luoghi occolti si ritrovano alcune locutioni, le quali si possono usare, se bene non sono Ciceroniane. Et qui paremi far fine intorno a' Luoghi occolti per hora. Chi adunque con queste frasi di dire, & con altre somiglianti si essercitera, potrà agevolmente arrivare una volta a' dolci fonti dell'Oratoria, Pistolare, & Famigliare eloquenza.

IL FINE.

TAVOLA
DEL
PELLIPPARI
COPIOSISSIMA,

Delle Iscrittioni, ò Invocationi, e de' Soprascritti volgari delle Lettere missive, utile è necessaria ad ogni grado, & qualità di persone.

DELL'ISCRITTIONI.

Al Papa.

Beatissimo Padre. Padre Santo, Santiss. Padre.

A Cardinali.

Illustrissimo Monsignor. Illustrissimo, & Reverendissimo Monsignore.

All'Imperatore.

Cesare Augusto. Augustissimo Cesare. Invittissimo Cesare. Sacra Cesarea Maestà.

Al Rè di Francia.

Sacra Regia, & Christianissima Maestà. Serenissimo, & Potentissimo Re. Clementissimo Rè. Sire.

Al Rè di Spagna.

Sacra Regia, & Catholica Maestà. Invittissimo Rè. Serenissimo, & Potentissimo Rè.

A Duca, & Arciduca.

Potentissimo Duca. Serenissimo Signore. Serenissimo Duca. Serenissimo Prencipe.

A Marchesi.

Illustrissimo Signore. Illustrissimo, & Eccellentissimo Signor Marchese.

A Conti.

Illustre Sig. Conte. Molto Illustre Sig. Conte.

DE'

DE' SOPRASCRITTI

Delle Lettere missive ad ogni grado di persone.

Al Papa.

A Sua Santità. A Sua Beatitudine. Alla Santità di N. S. Papa N.

A Imperatori.

A Sua Cesarea Maestà. Al Sacra Cesarea Maestà. Alla Maestà del Gloriosissimo Imperatore. All'Invittissimo Imperatore.

Al Rè di Francia.

Al Christianissimo Rè di Francia. A Sua Maestà Christianissima. Al Serenissimo, & Invittissimo Rè. Al Christianissimo, & Potentissimo Rè.

Al Rè di Spagna.

Al Serenissimo, & Potentissimo Rè Catholico. Al Gloriosissimo Rè Filippo. Alla Sacra Regia Catholica Maestà. A sua Catholica Maestà.

A Cardinali nati Prencipi.

All'Illustrissimo, & Reverendissimo, Prencipe Monsignore, il Cardinale N. Signor, & Padron mio Osservandissimo.

Roma.

A Cardinali.

All'Illustrissimo, & Reverendissimo Signor, & Padron mio Singolarissimo Monsignor il Cardinal N. di N. All'Illustrissimo, & Reverendissimo Signor mio Osservandissimo il Signor Cardinal N. Legato di N. S.

Avignone.

A Nontii di Sua Santità.

All'Illustre, & Reverendissimo Monsignor N. di N. Nontio di Sua Santità appresso il Serenissimo Duca di N.

Vinegia.

A Patriarchi.

All'Illustre, & Reverendissimo Monsignor, il Signor Patriarcha di Vinegia, Signor, & Padron mio Osservandissimo.

Vinegia.

Ad Arcivescovi.

All'Illustre, & Reverendissimo Monsignore, l'Arcivescovo di N. Signor, & Patron mio Honorando.

Milano.

A Vescovi.

All'Illustre, & Reverendissimo Monsignore, il Signor N. di N. Vescovo di N. Padron mio Singolarissimo.

Dove sarà.

A un Nontio Abbate.

All'Illustre, & Reverendissimo Monsignore il Vescovo di N. Nontio di Sua S. presso di N. Padron mio Osservandissimo. Et se fosse Abbate aggiongerete Abbate.

A un Gran Maestro di Religione.

All'Illustrissimo, & Reverendissimo Gran Maestro della Religione di N. Signor mio Osservandissimo.

Malta.

Ad un Duca di Republica.

Al Serenissimo Duce, & Eccellentissimo Signore della Inclita Republica di N. All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Duce della Città di N. All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Prencipe N. A sua Altezza.

Vinegia.

A un Duca.

Al Serenissimo Signor Duca di N. All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signore, il Signor Duca N. di N. Al Serenissimo Signor, il Signor Duca di N. A sua Altezza.

Dove sarà.

A Prencipi.

Al Valorosissimo, & Generosissimo Prencipe N. All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Prencipe N.

Dove sarà.

A Marchesi.

All'Illustrissimo Signor, & Padron mio osservandissimo il Signor Marchese N.

Dove sarà.

Ad Ambasciatori.

Al Molto Illustre Signor N. di N. Ambasciator per il Serenissimo N. presso di N.

Dove sarà.

A Conti di Casa Illustre.

Al Molto Illustre Signor, & Padron mio Osservandissimo il Signor Conte N. di N.

Dove sarà.

A Conti Ordinarii.

All'Illustre Signor Conte N. di N. mio honorando.

Dove sarà.

A un Vicario.

Al Molto Magnifico, & Reverendo Signore il Signor N. di N. Vicario Generale di Monsignor N.

Bologna.

A un Abbate.

Al Molto Magnifico, & Reverendo Monsignore l'Abbate N. di N. Padron mio Honorando.

Lucca.

A un Archidiacono.

Al Molto Magnifico, & Reverendo Monsignore l'Archidiacono di N. Signor mio Osservandissimo.

Pisa.

Ad un Arciprete.

Al Molte Magnifico, & Reverendo Signor, Arciprete della Cattedral Chiesa di N. Signor mio Honorando.

Verona.

Ad un Prevosto.

Al Molto Magnifico, & Reverendo Monsignor, il Signor Prevosto N. di N. Maggior Honorando.

Vicenza.

A Priori di Religione.

All'Illustrissimo, & Reverendissimo Gran Priore dell'Ordine N. Signor mio Osservandissimo.

Dove sarà.

A Gran Cancelliere di Religione.

All'Illustr. & Reverendo Signor mio il Signor N. di N. Gran Cancelliere dell'Ordine N.

Dove sarà.

A Com-

A Commendatori di Religione.

All'Illustr.& Reverendo Signore il Signor N. di N. Commendator dell'Ordine N. mio Signor sempre Honorando.

Parigi.

A Cavaglieri semplici.

Al Magnifico, & Reverendo Signor N. di N. Cavalliere dell'Ordine N. mio maggior Honorando.

Vienna.

A Ricevidori di Religione.

Al Molto Magnifico, & Reverendo Signor il Signor N. di N. Ricevidor dell'Ordine N. mio Osservandissimo.

Dove sarà.

A Piovani.

Al Molto Magnifico,& Reverendo Signor N. di N. Piovano della Cathedral Chiesa di N. mio Honorando.

Lodi.

A un Canonico.

Al Molto Magnifico,& Reverendo Signor N. di N. Canonico nella Chiesa di S. N. mio Honorando.

A Curati.

Al Molto Reverendo in Christo Messer N. di N. Curato Dignissimo di Santo N. mio Honorando.

Dove sarà.

A un Prete semplice.

Al Reverendo in Christo, Messer Prete N. di N. mio Honorando.

Dove sarà.

A un General di Frati.

Al Reverendissimo, & Religiosissimo Padre N. Generale delli Reverendi Padri di N.

Dove sarà.

A Provinciali.

Al Molto Reverendo Padre Provinciale dell'Ordine di N. nella Provincia di N. Padre mio Honorando.

Dove sarà.

A gl'Inquisitori.

Al Molto Reverendo Padre N. di N. Inquisitore Dignissimo nella Provincia de N. mio sempre Honorando.

Dove sarà.

A Theologhi, & Predicatori.

Al Sapientissimo, & Reverendo Padre N. di N. Theologo, appresso all'Illustrissimo Monsignor N. dell'Ordine di N.

Dove sarà.

A Guardiani, e Priori.

Al Reverendo Padre N. di N. Guardiano, ò sia Priore nel Convento di N. mio Carissimo.

Dove sarà.

A Frati semplici.

Al Venerando Padre N. dell'Ordine di N. nel Convento di N. mio Carissimo.

Dove sarà.

Ad una Abbadessa.

Alla Molto Magnifica,& Reverenda in Christo, la Signora Abbadessa di N. mia quanto Madre Carissima.

Cremona.

A una Monaca Nobile.

Alla Molto Nobile, & Veneranda in Christo mia Carissima Sor N. di N.

Dove sarà.

A una Monacha ordinaria.

Alla Veneranda in Christo Sor N. di N. mia Carissima.

Dove sarà.

A Gran Cancelliere di Stato.

All'Illustrissimo, & Eccellentissimo il Signor Gran Cancelliere.

Nella Corte di N.

A Presidenti.

All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signor, & Padron mio Osservandissimo il Signor N. primo Presidente del Senato.

Dove sarà.

A Collaterali, e Senatori.

All'Illustre Signor N. di N. Senatore, overo Collaterale dell' Eccellentissimo Senato di N. mio Osservandissimo.

Dove sarà.

Auditor d'un Principe.

Al Molto Magnifico, & Eccellente Signor, il Signor N. Auditore dell'Eccellentissimo Principe N. Al Molto Magnifico, & Eccellente Signor mio Osservandissimo il Signor Auditor dell'Eccellentissimo Principe N.

Dove sarà.

Rettor di Studio.

All'Illustre, & Eccellente Signor mio Osservandissimo il Signor N. di N. Rettor dello Studio di N.

In Pisa.

Prefetto.

All'Illustre, & Eccellente Signor, e Padron mio Osservandissimo il Signor N. di N. delli Signori di N. Prefetto Dignissimo.

Dove sarà.

Potestà Nobile, ò Giudice.

All'Illustrissimo Signor N. di N. Dignissimo Potestà nella Città di N. Al Molto Magnifico, & Eccellente Signor Giudice nelle Cause Criminali, ò Civili Osservandissimo.

Dove sarà.

Potestà ordinario.

Al Magnifico Signor N. di N. Podestà nel luogo di N. suo Honorando.

Dove sarà.

Dottor di Casa illustre.

All'Illustre,& Eccellente Signor, il Signor N. di N. Dottor di Legge Dignissimo.

Dove sarà.

Dottore ordinario.

Al Molto Magnifico, & Eccellente Signor N. di N. Dottor di ambe le Leggi Signor mio Osservandissimo.

Dove sarà.

A Lettori di Studio.

Al Molto Magnifico Signor N. Et quà nominarete la lettura, ò ordinario da sera, ò di matina, secondo sarà.

Dove sarà.

A Gentil'Huomini semp.

Al Molto Magnifico Signore il Signor N. di N. suo sempre Honorando. Al Molto Ma-

Magnifico Signor mio Osservandissimo il Signor N. di N.

Dove sarà.

A Procuratori nobili.

Al Molto Magnifico Signor N. di N. Procurator Fiscale sempre Honorando.

Dove sarà.

A Procuratori ordinarii.

Al Magnifico Signor N. di N. Dignissimo Procuratore nell'Eccellente Senato, suo Carissimo.

Dove sarà.

A Notari.

Al Magnifico, & Honorando Messer N. di N. Notaro dignissimo suo da maggior Fratello.

Dove sarà.

A Communità.

Alla Magnifica, & Illustre Communità di N. sua sempre Honoranda. Alla Communità, & Huomini, ò Sindici, sempre Carissima.

Dove sarà.

A Protomedici.

Al Molto Magnifico, & Eccellente Signor N. di N. Prothomedico dell'Eccellentia di N. Dignissimo.

Dove sarà.

A Medici.

Al Molto Magnifico Signor mio Honorando il Signor N. di N. Fisico, overo Medico Eccellentissimo.

Dove sarà.

A Cirogici.

Al Magnifico Signor N. di N. Cirogico Eccellente suo Carissimo.

Dove sarà.

A Filosofi, Astrologhi, & Logici.

Al Molto Magnifico Signor N. di N. Filosofo, ò Astrologo, e Logico, Eccellentissimo suo Honorando.

Dove sarà.

A Scrittori, Pittori, Musici, Aritmetici, Geom., e Mastri di Scuola.

Al Virtuoso, & Ingenioso Messer N. di N. Aritmetico, ò sia Scrittore, ò Musico. Allo Spettabile, & Honorando N. Pittor Eccellent. Al Magnifico Messer N. di N. Rettor di Scola Dignissimo.

Dove sarà.

A Mercanti Nobili.

Al Magnifico Signor N. di N. Mercante di N. mio Honorando.

Dove sarà.

A Mercanti ordinarii.

All'Honorando Messer N. di N. Mercante di N. suo Carissimo.

Dove sarà.

A Stampatori di Libri.

Al Magnifico, & Honorando Messer N. di N. Stampator di Libri diligentissimo, e mio sempre carissimo.

A Librari.

Al Magnifico, & Honorando Messer N. Libraro; & mio sempre carissimo.

Ad Artefici in generale.

Sia data à Mastro N. di N. Sartore, Calzolaro, Tessatore, ò altro, suo Carissimo.

Dove sarà.

A General di Essercito.

All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signor mio Osservandissimo, il Signor N. di N. Generale dello Essercito, del N.

Dove sarà.

A Mastro di Campo.

All'Illustre, & Eccellente Signor, il Signor N. di N. Mastro di Campo Signor mio Osservandissimo.

Dove sarà.

A Colonelli.

All'Illustre, & Molto Magnifico Signor mio Osservandissimo, il Signor N. di N. Colonello della Fanteria di N.

A Governatori d'una Città.

All'Illustre Signor, & Padron mio Osservandissimo, il Signor Governatore di N.

Dove sarà.

A Capitani.

All'Illustre, & Valoroso Signore, il Signor N. di N. Capitano suo sempre Osservandissimo.

Dove sarà.

Ad Alfieri.

Al molto Magnifico Signor, il Signor N. di N. Alfiere della Compagnia del Signor Capitano N. di N.

Dove sarà.

Ad altri Vfficiali.

Al Magnifico Signor N. di N. Ferero, ò sia Sargente, & Caporale, ò Segretario della Compagnia del Signor N. di N. mio carissimo.

Dove sarà.

A Soldati semplici.

Al nobile, & honorando Messer N. di N. Soldato della Compagnia del Signor N. di N. mio carissimo.

Dove sarà.

A Padri di Casa Illustre.

All'Illustre Signor mio Padre amantissimo il Signor N. di N.

Dove sarà.

A Padri Nobili.

Al molto Magnifico Signor mio Padre carissimo Signor il Signor di N. di N.

Dove sarà.

A Padri Ordinari.

Al Magnifico messer N. di N. Padre mio carissimo.

Dove sarà.

A una Madre di Casa Illustre.

Alla Illustre, & honoratissima Signora mia Madre osservandissima la Signora N. di N.

A una Madre Nobile.

Alla Nobile, & Magnifica Signora mia Madre carissima, la Signora N. di N.

Dove sarà.

Ad una Madre Ordinaria.

Alla honoranda Madonna N. di N. Madre mia carissima.

A Fratelli di Casa Illustre.

All'Illustre Signor mio Fratello osservandissimo il Signor N. di N.

Dove sarà.

A Fratelli Nobili.

Al molto Magnifico Signor il Signor N. di N. Fratel mio carissimo.

Al

Al molto Magnifico Signor mio Fratello osservandissimo, il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Fratelli ordinarii.

All'honorando Messer N. di N. Fratello mio carissimo.

A Sorelle di Casa Illustre.

Alla Illustre Signora mia Sorella osservandissima, la Signora N. di N.
Dove sarà.

A Sorelle Nobili.

Alla molto Magnifica Signora N. di N. Sorella mia carissima.

Alla molto Magnifica Signora mia Sorella osservandissima, la Signora N. di N.
Dove sarà.

A Sorelle Ordinarie.

Alla Nobile, & amatissima mia Sorella honoranda Madonna N. di N.
Dove sarà.

A Mogli di Casa Illustre.

Alla Illustre Signora la Signora N. di N. Consorte mia dilettissima.

All'Illustre Signora mia Consorte dilettissima, la Signora N. di N.
Dove sarà.

A Mogli Nobili.

Alla Magnifica, & fidelissima Consorte, la Signora N. di N.
Dove sarà.

A Mogli Ordinarie.

Alla Nobile, & carissima mia Consorte Madonna N. di N.

A Zii, & à Suoceri Illustri.

All'Illustre Signor mio Zio osservandissimo il Signor N. di N.

All'Illustre come Padre mio osservandissimo il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Zii, & à Suoceri non Nobili.

Al molto Magnifico Signor mio, & honorando il Signor N. di N.

Al molto Magnifico Signor N. di N. Suocero mio come Padre carissimo.

A Zii, & à Suoceri non Nobili.

Al Nobile messer N. di N. mio come Padre carissimo.

Al Nobile, & honorando N. di N. Suocero mio quanto Padre carissimo.
Dove sarà.

A Cugini Illustri.

All'Illustre Signor mio Cugino honorando il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Cugini Nobili.

Al Molto Magnifico Signor N. di N. Cugino mio honorando.

Al molto Magnifico Signor mio Cugino osservandissimo, il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Cugini Ordinarii.

Al Nobile Messer N. di N. Cugino mio carissimo. Dove sarà.

A Cugnati di Casa Illustre.

All'Illustre Signor mio Cugnato osservandissimo il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Cugnati Nobili.

Al molto magnifico Signor mio Cugnato il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Cugnati Ordinarii.

Al Nobile messer N. di N. Cugnato mio honorando.

A Compadri Illustri.

All'Illustre Signor mio Compadre osservandissimo il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Compadri Nobili.

Al molto Magnifico Signor mio honorando il Signor N. di N.
Dove sarà.

A Compadri Ordinarii.

Al Nobile Messer N. di N. Compadre mio honorando.
Dove sarà.

A Comadri Illustri.

Alla Illustre Signora mia Comadre osservandissima la Signora N. di N.

Alla molto Magnifica Signora mia Comadre osservandissima la Signora N. di N.
Dove sarà.

A d'Amici Nobili.

All'Illustre Signor mio come Fratello carissimo il Signor N. di N.

Al molto Magnifico Signor N. di N.

Al Nobile Messer N. di N.
Dove sarà.

Avvertimenti Aggiunti.

Qui si deve avvertire, che le Iscrittioni, ò Invocationi devono essere simili a'soprascritti quanto à gli Epitetti, e à nome di degnità, ma però brevissime, e senza nome proprio il più delle volte. Hò posto quei pochi secondo la opinione del Pellippari, alla di cui somiglianza si potranno formare l'altre Iscrittioni il grado, e lo stato di coloro, à cui si scriverà; come per essempio dirassi à un Gentil'Huomo: Molto Magnifico Signor mio: ò vero, Signor mio osservandissimo, & altri simili. Benche per l'introdotta adulatione questi due modi di Titoli, come gli altri, sono communi ad ogni Gentil'Huomo, anzi ad ogni Sartore, ad ogni Barbiere, ad ogni Pescivendolo, finalmente ad ogni Artegiano, & ad ogni Plebejo. Mà qui non posso fare di non dare quell'avvertimento, che habbiamo dato intorno à certi Capi communi della Pistola Latina, cioè, che non sempre la Lettera si deve cominciare con questa Iscrittione, ò Invocatione volgare: Molto Magnifico Signor mio, Signor mio osservandissimo, & altre simili. Perche in questo modo si potrebbe dire, che tutte le Lettere del Mondo havessero un capo solo. Onde à me nasce un'honesto desiderio, che à Caligula Imperator Romano nacque dishonestamente. Egli desiderava, che tutto il Popolo Romano havesse un collo solo, e lo desiderava spinto dalla sua fiera crudeltà per potergliela tagliare. Io poi che vedo, che tutte le Lettere de'nostri tempi hanno

quasi un Capo solo, mosso da pietosa cortesia, vorrei, s'io potessi tagliarglielo. Percioche questo Capo non è loro naturale, mà mostruoso, tenendo per forza, e quasi per li capelli (come si dice) appiccati molti corpi insieme, i quali doverebbono essere disgionti, e separati. Et si come l'usarla tal'hora non si deve fuggire; così l'usarla in un modo sempre si deve schifare. Perche sempre usare il medesimo principio, è fastidioso, e goffo, e ci fa segno di poca inventione, e di manco giudicio. E tanto più ponendovisi per l'ordinario quello, de'Notai, dicendo per essempio; Molto Magnifico Signore, etc. la dove spezza l'Invocatione del parlare, il qual'uso è sciocchissimo, e sopra ogni altra cosa goffissimo. Non si deve usare nel vero sempre un principio, non scorgendosi questo nelle Lettere Greche, ne anco nelle Latine de'buoni Scrittori antichi, ne etiandio de'politi, e giudiciosi Scrittori moderni, i quali quando usano questa Invocatione, ò Iscrittione, fanno che sia d'una medesima tessitura con l'altre parole, e non istà spezzata da se stessa con uno, etc. si come s'usa da molti ne'tempi nostri. Si può certo l'Invocatione accomodare hora nella prima clausula, hora nella seconda, hor più basso con gratia, e con gentilezza, secondo ch'ella fa migliore armonia all'orecchie, là dove ponendola sempre nella prima fronte genera fastidio, e fa segno di grande sciocchezza. Onde bene, e con gratia dirassi: Molti giorni sono stato, Molto Magnifico Signor mio, che io non v'hò scritto, Ma non è così bel detto questo quanto più è brutto, è goffo detto quest'altro così: Molto Magnifico Signor mio, &c. Molti giorni sono stato, che io non v'hò scritto. Et se bene i Grechi cominciavano spesso le lor Lettere da quell'usitato principio, Ἀλέξανδρος, Ἀριστίων, εὐπράττειν, e'Latini quell'altro. *Si vales, bene est, ego quidem valeo*. Questo primieramente non era sempre usato, ma qualche volta: si come si conosce per le Lettere di Platone, di Falare, di Libanio, e presso de'Latini, per quelle di Cicerone, di Celio, di Bruto, di Plinio, e de gli altri, presso Paolo Mannuccio, politissimo, e giudiciosissimo in quel suo dire, non già mai. Et poi questo non è Invocatione, ma quasi una salutatione, la qual è più scusabile. Et questo basti intorno all'Iscrittione, ò Invocatione, secondo l'opinione del Tolomei.

Ne forse ha bisogno di minore avvertenza quell'ordinario fine di tutte le Lettere de'nostri tempi, quando dicono: Ne altro occorre restando a'vostri servigii prontissimo ò veramente quando dicono; E senza più dire à voi m'offero, e raccomando, Che si come l'usarlo tal volta può esser bello, così l'usarlo sempre non è bello, ne gentile, perche bisogna voltarsi alle varietà, in cui consiste la bellezza, e non caminar sempre con le medesime stampe, chi vvol far'opera degna di lode, & acquistar nome di buono Scrittore.

Quanto à soprascritti, dovemo essere avvertiti di dare gli Epitteti, e'Titoli secondo la consuetudine de i luoghi, ove scriveremo. Percioche tal volta darannosi Titoli maggiori di quei, che di sopra posti sono. Essendo che in alcuni luoghi questo nome di Eccellenza, ò di Eccellentissimo, si sogli dare à un Duca, & altrove à un Dottore, Ond'in ciò bisogna avvertire l'usanze, e secōdo quelle caminare, per non mostrarci tal volta à coloro, à cui scriveremo, poco accorti, ò mal creati.

COM-

COMMENTARIUS CONTRA LUDUM ALEARUM AD OMNIPOTENTIS DEI AC DEIPARÆ MARIÆ SEMPER VIRGINIS GLORIAM, ET AD OMNIUM SANCTORUM HONOREM,

Necnon ad rem Domesticam, & Nummariam, salutemque Animarum in primis conservandam conscriptus.

DE VETITO ALEARUM LUDO,

Sub quo Chartæ Lusoriæ, Tesseræ, Taxilli, vel Tali, & Orbiculi, necnon Tabulæ, sive Alveoli ob Taxillos, & alii Ludi comprehenduntur, in quibus fortuna dominatur.

NOS de vetitis Alearum ludis, ac detestandis verba facturi, priùs Ludorum nomina in Titulo proposita explicare studebimus; & Aleæ inventorem apponemus; Deindè in medium afferemus Sacrosancta Concilia, Civiles, & Canonicas Leges, quibus dicti ludi sub pœnis vetiti sunt ob multa mala, quæ ex illis nascuntur, horrendis Aleatorum eventibus ad ludum Alearum evitandum enarratis. Postremò in medium afferemus Doctores Sanctos, qui ostendunt, quomodò in hujus generis ludo peccatum mortale, & quidèm grave contrahatur; necnon quonam modo, & quando lucrum in tali ludo factum, juxtà Distinctiones ad hanc rem pertinentes, quas afferunt in medium S. Thomas Doctor Angelicus, & alii Sancti Scriptores, & Doctores Theologi, restituendum omninò sit; Alearumque loco animi recreandi, vel otium fugiendi gratiâ, Latrunculis, vel Scacchis interdum ludendum esse concludemus. Nam hoc ludo cuicumque homini, honore, ac dignitate præstanti, uti licet, cum in eo humanum ingenium dominetur,

De Alearum nominibus.

ALeæ nomen quamvis pro omni ludo, qui in varietate fortunæ consistit, sumi queat juxtà sententiam, vel opinionem aliquot Scriptorum, quorum è numero est Joannes Azorius in Tertia parte Institutionum Moralium, dicens: *Alea ludus comprehendit Ludum Chartarum Lusoriarum, Taxillorum, Tabularum, & Sortium*; propriè tamen, ut ait Jacobus Spiegelius, accipi solet pro Tesseris, quæ Tali etiam, vel Taxilli, & vulgò *Dadi* vocitantur; Tesseræ autem, Tali, vel Taxilli, & Cubi, vel Dadi sunt idem, diversi verò quantùm ad numerum laterum, & punctorum, quæ in lateribus Taxillorum extant: Taxillorumque, vel Tesserarum, sive Cuborum ludi à Platone de Legibus, & ab Aristotele in Rhetoricis *πεττεία, pettia*, & *κυβεία, cybia* nuncupatur: Talus enim Græcè *πεττὸς, pettos*, & *κύβος cybos*, dicuntur: hinc Tali, Tesseræ, atque Alea, *Cubi* etiam appellantur, ut Joannes Fungerus in suo Etymologico trilingui affirmat. Propterea non desunt alii, qui Aleæ nomen pro Chartis lusoriis passim intelligendum esse velint. Alea itaque sumitur pro Talis, & Chartis Lusoriis, ut Polydorus Virgilius, & alii scribunt. Quoniam verò Alea sumi solet, eodem Polydoro teste, pro quovis etiam ludo, qui casu potiùs, quàm arte gubernatur; ille quoquè metaphoricè dicitur, *Aleam jacere*, qui se periculo exponit. Emere item Aleam dicitur ille, qui incertæ rei futuræ spem emit. Subire item Aleam, est periclitari, & objectare sese fortunæ dubiæ; tractum ab Aleatoribus, qui in foro aleatorio variè agitantur, & repentè victores, repentè victi, dubio eventu examinantur. Hinc Livius ait: *Dubiam imperii, servitiique Aleam subimus*. Extrà autem omnem aleam aliquid esse dicimus, de quo dubium non est, sed extrà omne periculum, omnemque controversiam illud esse constat.

Fuerunt etiam apud antiquos, Polydoro Virgilio teste, alia ludorum genera, in quibus

Azor. part. 3. lib. 5. cap. 24.

Spiegel. in suo lexico.

Plato de Legibus. Arist. in Rhet.

Jo. Fungerus in Etym. trilingui Chartæ lusoriæ.

Polyd. Virg. libr. 2. de Invent. rerum pag. 121. c. 13.

Alea metaphoricè sumpta ex Spiegel. in Lexico.

Tit. Liv. libr. ab Vrbe.

Polyd. Virg. de Invent. rerum lib. 2. cap. 13.

bus fortuna omninò dominatur, ut est illud: *Par impar ludere*, cùm quis nummos manu occultat, petitque ab altero, *Par* ne, an *Impar* eorum sit numerus. De hoc autem ludo, ut Svetonius Tranquillus refert, loquutus est Octavius Augustus, Aleæ indulgens, dum ad Filiam scripsit in hæc verba: *Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quos singulis convivis dederam, si vellent inter se post Cœnam, vel Talis; vel Par impar ludere.* Huic autem satis adsimile illud est, quod fit per digitos, hoc est, cùm duo, clausis manibus, vocantes certum numerum, subindè digitos porrigunt. Exempli causa; ego tres digitos, tu totidem. Ego autem quatuor nomino, tu verò sex: Ita tu, qui numerum vocando, divinasti, jam vicisti. Sed quia digiti ita explicati subitò apparent; idcircò per Metaphoram, sive Translationem, *Micare*, capitur pro digitis sortiri, juxtà illud Varronis dicentis: *Micandum erit cùm Græco, utrum ego illius numerum, an ille meum sequatur.* Cicero item in libro secundo de Divinatione ità inquit: Quid enim sors est? idem propè modum, quod, *Micare*, quod *Talos jacere*, quod *Tesseras*. Hujus generis ludus Italis est notus, vulgòque *Mor*, vel *Morra* vocitatur, quasi *μωρία*, idest, stultitia, quòd, scilicet, digitorum jactatio, signum sit levitatis, & vulgò dicitur: *Giocare alla morra*; Latinè autem *Micare digitis*, sive ludere *Par impar*, uti dictum est. Ideò virum gravem hujusmodi ludus non decet, quo tamen non nisi infimi status homines hodie uti solent. Nunc reliquum est, ut Alearum Inventorem ostendamus.

Par impar ludere.

Sveton. in Augusto.

Par impar ludere.

Varro de lingua latina.

Cic. libr. 2. de Divin.

Morra unde dicatur, & quid sit.

De Alearum Inventione, ac nomine,

Aleæ ludus, ut S. Isidorus Hispalensis Episcopus ait, inventus fuit à Græcis in otio Trojani belli a quodam Milite nomine, *Alea*, a quo & ars, & nomen accepit. Vel, ut inquit Philostratus in Heroicis, Palamedes Tesserarum, sive Talorum inventor, in Castris Græcorum contra Trojanos, dum otio Miles ageret, *Aleam* invenit. Joannes autem Serosberiensis in Policratico, sive in libro de Nugis Curialium, & Vestigiis Philosophorum, Alearum Inventorem Athalum Asiaticum fuisse scribit. Vel fortassè, ut nonnulli ajunt, dictus Aleæ ludus ita nuncupatus fuit, eo quòd fuerit inventus in quadam Arcadiæ Civitate, quæ *Alea* nuncupatur. Sicut etiam (teste Herodoto) *Alea* fuit cognomen Minervæ, quæ circà eamdem Arcadiæ Urbem, *Aleam*, colebatur. Alea enim pro ludo sumpta originem, aut significationem non trahit a Græco fonte: nam Alea Αλέα Græcè dicta, calorem, vel fervorem significat, sive locum apricum, & soli expositum: nisi dicamus dictum ludum à Græcis vocitatum esse *Aleam* ob nimium lucrandi fervorem, quo Aleatores in ludendo agitantur; Ardor enim tantus inest lusoribus, ut nudati, omnem verecundiam perdere videantur. Plato in Phædro, vel in Dialogo de Pulchro refert, quemdam Ægypti Dæmonem, hoc est, ut vox Græca significat, Sapientem nomine *Theuth* primum omnium Numerum, & Numeri computationem, Geometriam, Astronomiam, Talorum, & Alearum ludos, atque literas invenisse. Herodotus autem in libro Musarum primo, idest in Clio, Lydos primos *Aleæ*, *Tesserarumque* ludum hoc est, *Talorum*, vel *Taxillorum*, qui vulgò *Dadi* vocitantur, & cetera ludorum genera, præterquam *Calculorum*, sive *Latrunculorum*, qui vulgò *Scacchi* dicuntur, excogitasse scribit; Latrunculorum enim ludum sibi non vendicant Lydi.

Isidor. in Etymolog. lib. 18. cap. 57.

Miles Alea dictus.

Philostratus.

Io: Serosberiens. lib. 1. cap. 5.

Athalus Alearum Inventor.

Alea Vrbs Arcadiæ.

Herod. in lib. 1. Musarum, & 9.

Alea Minervæ cognomen.

Alea Græcè quid.

Plato in Phædro.

Dæmon quid.

Theut multarum rerum Inventor.

Herod. in Clio libr. 1. pag. 45.

Lydi Alearum Inventores.

Vt cumque verò sit *Alea*, pro quovis ludo, qui casu potiùs, quàm arte gubernatur, sumi solet, præsertim verò pro Chartarum, vel Tesserarum, vel Taxillorum ludo, in quo fortuna dominatur, ut Scriptores affirmant omnes. Quamvis autem Alearum, idest Chartarum, ac Taxillorum ludus secundùm se, & ex propria ratione sui malus non sit, nec peccatum; ex adjunctis tamen malis circumstantiis redditur malus, & mortale peccatum, atque satis grave, hoc est, si ei ludo quasi ex officio inserviatur; necnon si dilectioni DEI, & Proximi præponatur; si tempore, ac loco, quo alia bona opera fieri debent, exerceatur ludus ipse; si etiam cum fraude, mendacio, rixâ, contentione, juramento, perjurio, aut blasphemiis societur; Vel si denique necessaria Familiæ, ludo exponantur; Aut cum similibus aliis, pravis, videlicet, circumstantiis coniungatur. Et quia frequentèr Taxillorum, & Chartarum ludus cum hisce circumstantiis malis exerceri solet, hinc etiam frequentiùs redditur malus, & cum peccato mortali exercetur. Qua ratione ludus ipse mirum in modum à Doctoribus sanctis improbatus, & damnatus, ac denique à Sacrosanctis Conciliis, necnon à Civilibus, & Canonicis Legibus non solùm apud Christianos, sed etiam apud Ethnicos juxtà eorumdem legem, & jure quidèm, vetitus invenitur.

Alearum ludus quomodo malus redditur.

Alearum ludus Civilibus Legibus, etiam ab Ethnicis vetitus, & majorem in modum damnatus.

Horatius ille Flaccus Poeta *in tertio Carminum libro Ode vigesimâ quartâ* prohibitionem Alearum hisce indicavit verbis.

Horat. libr. 3. Carm. Ode 24.

Nescit equo rudis
Hærere ingenuus puer;
Venerique timet, ludere doctior,
Seu Græco jubeas trocho,
Seu malis, vetita Legibus Alea.

Aleæ ludus ab Ethnicis vetitus.

Hæc Flaccus, qui in secundo Carminum libro bellum propter incertum eventum *Aleam* appellat *periculosam*. Et in lib. item primo Epistolarum *eam præcipitem nominat, ad homines nudandos aptam*. Martialis item, & Juvenalis eam damnosam, ac turpem vocitare solent. Hinc Licinius, Antonii collusor, Aleâ condemnatus apud Ciceronem invenitur in hanc verborum formam: *Licinium, Lenticulum de Alea condemnatum, collusorem suum*

Lib. 2. Carm. Ode 1. libr. 1. epist. ad Lollium epist. 18.

Martial. in Distich.

Iuvenal. Satyra 14.

Cic. in Ant. Phil. 2. tom. 2.

Cic. ubi sup.

suum restituit: quasi verò ludere cum condemnato non liceret, sed ut quod ille in Alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Et infrà: *Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret, vel in foro Aleâ ludere, lege, quæ est de Alea, condemnatum, qui in integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profitetur?* Propterea scribens in Catilinam, Aleatores inter homines infamissimos connumerat, dum ait: *In his gregibus omnes Aleatores, omnes adulteri, omnes impuri; impudicique versantur;* & in Philippicis contrà Antonium inquit: *Domus erat Aleatoribus referta, plena Ebriorum:* Ovidius item *lib. 1. de Ponto, Elegia 6.* dum Aleæ lusus naturam contemplatur, *eam blandam, sed fallacem nominat, quoniam ipsa, spe futuri lucri, semper allicit; victorem quidèm, ut in prosperum jam successum urgeat: Victum spe sarciendæ jacturæ.* Hæc Ovidius ad sensum; Aristoteles denique *in 4. Ethicorum libro cap. 1.* Aleatores vehementer insectatur, dum eos inter fures, & latrones connumerat hisce verbis: *Aleatores (inquit), & fures, atque latrones illiberales sunt. Turpi enim versantur in lucro. Omnia namque causâ quæstus agunt, & sustinent probra. Atque fures quidèm capiendi gratiâ, maxima pericula subeunt, Aleatores autem ab amicis, quibus dare oportet, lucrantur, Utrique undè non oportet, lucrari volentes, turpi in lucro versantur. Et omnes tales accipiendi actus illiberales sunt.* Hæc dicto in loco Aristoteles.

Aleæ ludus ab Ethnicis prohibitus. Cic. in Catil. or. 2. tom. 2.

Idem Cic. in 2. Phil. tom. 2.

Ovid. lib. 1. de Ponto Eleg. 6. & lib. 4. Eleg. 2.

Arist. lib. 4. Ethic. vel Moralium Nicomachiorum cap. 1.

Seneca proverbium.

Nec silentio prætereundum videtur dictum illud, quod in Proverbiis, quæ Senecæ adscribuntur; in hanc legitur verborum formam: *Aleator (inquit) quantò est in arte melior, tanto est nequior.* Quamvis autem Seneca, qui tempore Sanctorum Apostolorum floruit, quatenùs Philosophus, & Orator insignis fuerit, & Neronis Magister, eum tamen S. Hieronymus in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum inter Sanctos recenset hisce verbis: *Senecam non ponerem in Catalogo Sanctorum, nisi me illæ Epistolæ provocarent, quæ leguntur à plurimis, Pauli ad Senecam, & Senecæ ad Paulum; in quibus, cum esset Neronis, Magister, & illius temporis potentissimus, optare se dicit ejus esse loci apud suos, cujus sit Paulus apud Christianos. Hinc ante biennium, quàm Petrus, & Paulus Martyrio coronarentur, à Nerone interfectus fuit.* Hæc ex Hieronymo Sancto decerpsi, ut Senecæ Proverbium præclarius reddatur.

S. Hieronym.

Senecæ Epistolæ ad Paulum, & Pauli ad Senecam.

Infamis denique apud Ethnicos fuit Aleatorum ludus. Hinc Octavius Cæsar Augustus, cum adhuc Juvenis ludo Alearum operam daret, ignominiam contraxit, ut explicant Versiculi de eo vulgati apud Svetonium in Octavio hisce verbis:

Svet. in Octavio pag. 31. 32.

Postquam bis classe victus naves perdidit,
Aliquando ut vincat, ludit assiduè Aleâ.

Hoc tamen vitium senex emendavit: nam eo tempore Talis, & Aleâ ludebat, sed tantùm oblectamenti causâ inter cœnam, sicut etiam Petrus Gregorius Tholosanus refert in tertia Syntagmatis Juris universi parte; lib. 39.

Petrus Greg. Tholos. par. 3 pag. 62.

Omnibus hisce de causis Alearum ludum ab Ethnicis vetitum fuisse legimus. Nunc reliquum est, ut videamus quid à Christifidelibus contrà turpem, & damnosum, blandum, & fallacem Alearum ludum factum legatur.

Lib. 1. Codicis tit. 6.

Alearum Ludus à Christifidelibus vetitus.

Quamvis ex primi Libri Codicis novâ Justiniani Imperatoris Authenticorum collatione, *lege XVII. de Sanctissimis Episcopis*, Titulo, *Alearum*, ludus iste explicitè vetitus non legatur, implicitè tamen per ludum Tabularum, ludus item Alearum eo in loco prohibitus censetur, dum §. *Interdicimus; Omnibus Ecclesiasticis viris, non solùm ad Tabulas ludere, sed etiam ludentes inspicere interdicitur:* Tabularum namque ludus, veluti etiam Alea est; propterea vetitus fuit, quia in eo plus fortunæ, aut sorti, quàm ingenio, aut corporis viribus tribui solet, & jure quidèm. Ideò non solùm Clericis, vel Ecclesiasticis viris, *Sed etiam Laicis omnibus;* [ut ait Navarrus, explicans dictam Justiniani Imperatoris collationem] *interdicitur ludus Aleæ in universum, per quem significatur omnis ludus principaliùs nitens sorte, aut casu, quàm industriâ, & arte, ex mente omnium; de quibus est ludus ad Tabulas per dictam Auth. §. Interdicimus, tit. 6. de Sanctis Episcopis coll. 9. unde illa sumitur; qui licèt multum nitatur industriâ, magis tamen fortunâ. De quibus videntur etiam esse ludi Chartarum lusoriarum, quorum aliqui magnâ quidèm industriâ nituntur, sed majori fortunâ.* Hæc ad Verbum Navarrus, qui tamen infrà, & alio in loco Talos, & Chartas lusorias, sine ulla culpa etiam veniali à Clericis, Religiosis, & Monachis exerceri posse ait *ob causam honestam, hoc est, ad excitandum, vel recreandum socium ægrotum, eâ re indigentem, modò non frangat legem ullam ad mortale peccatum obligantem; aut etiam honesti tantùm solatii causâ, & parvo quidèm tempore, à prandio, scilicet, vel à cœna, nullius vel pecuniariæ lucro proposito, vel solùm alicujus esculenti, vel poculenti, quod bis lucrifactum semel solvatur; vel Spirituali lucro precum aliquarum pro vincente à victo dicendarum.* Hæc ex Navarri *Manuali Confessariorum cap. 19. num. 6. de nono Decalogi præcepto*, in quo de ludorum generibus vetitis, & concessis nonnisi juxtà Legum normas loquitur præscriptas. Nec tamen ipse Navarrus intelligit, prædictum ludum ex eo solùm esse malum, & prohibitum, quia magis fortunæ, quàm industriæ nititur; sed quia, ut initio dictum est, cum pravis etiam exercetur circumstantiis.

Justin. de Episc. & Clericis Auth. coll. 9. leg. 17.

Navarrus in Man. c. 19. nu. 6. & seq. pag. 274. num. 6.

De nono præcepto Decalogi Auth. ut sup.

Navarr. ubi sup. n. 3. & 6. Alearum ludus quomodo concedatur nu. 6. Lucrum Alearũ quomodo solvendum.

Lucrum precum cap. 19. num. 6.

Alearum Ludus à Justiniano Imperatore vetitus.

Quòd denique Alearum item ludus à Justiniano Imperatore vetitus expressè fuerit, ex tertio Codicis libro constat, *tit. 43. lege 15.* in qua hæc leguntur verba: *Alearum lusus antiqua res est, & extrà operas pugnatoribus concessa. Verùm pro tempore prodiit in lacrymas multa millia extraneorum Nationum suscipiens. Quidam enim nec ludentes, nec ludum scientes, sed numeratione tantùm, proprias substantias perdiderunt, die, noctuque ludendo argento, apparatu, lapidibus, & auro. Consequenter autem ex hac inordinatione, blasphemare, idest, DEO maledicere conantur, & instrumenta conficiunt. Commodis igitur subjectorum prospicientes, hac generali Lege decernimus, ut nulli liceat in publicis, vel in privatis domibus, vel locis ludere, neque inspicere, & si contrà factum fuerit, nulla sequatur condemnatio, sed solutum reddatur, & actionibus competentibus repetatur ab iis, qui dederunt, aut eorum hæredibus; aut his negligentibus, & eorum Procuratoribus; vel Patribus, seu Defensoribus, repetat Fiscus, non obstante, nisi quinquaginta annorum præscriptione; Episcopis locorum hoc providentibus, & Præsidum auxilio utentibus. Deindè verò ordinent quinque ludos, Comombelon, Comondiaulcmolom, Rhindalca, Kayron, Ecperusan: sed nec permittimus etiam in his ludere ultrà unum solidum, etiam si multum dives sit; ut si quem vinci contigerit, casum gravem non sustineat. Non enim bella solummodò benè ordinamus, sed & res ludicras.* Hęc Justinianus, qui post prohibitionem Alearum, in quibus omninò sors, aut fortuna dominatur, dicta ludorum genera, in quibus industria, & ars dominium habent, concedit, aut permittit exercenda sub solidi unius præmio ei, qui vincit, dando.

Justin. Cod. libr. 3. Tit. 43. Lege 15. Alearum lusus antiquus.

Lucrum in Alea factum restitui debet.

Annorum 50 præscriptio.

Ludi à Iust. concessi. Lucrum in ludis concessis notandū.

Ludi concessi artem, & industriam, corporisque fortitudinem respiciunt.

Tempore autem Justiniani Imperatoris, & aliorum Cæsarum nomina Aureorum, & Solidorum indifferenter sumebantur, sicut affirmat Renerus Budelius *in libro primo de Monetis*; Gaspar Vaserus *in libro secundo de Antiquis Nummis*; Brissonius *in primo libro de Significatione verborum Juris*, necnon alii in Commentario, seu Lexico verborum Juris. Hinc Solidus hoc in loco pro aureo sumendus censetur. Quamvis autem aureus vetus majoris pretii, ac ponderis fuerit, quàm aureus, quo nunc utimur; ille tamen in Jure Civili nominatus, ad nostrum referendus est, ut Andreas Alciatus *in Commentario de Juris verborum significatione* ait in hæc verba: *Nobis videtur aureum, quo hodie utimur, ex generali omnium Populorum consuetudine esse veteri illi subrogatum: & ideò quæ de solido in Jure Civili cauta sunt, ad nostrum hunc, quamvis levioris sit ponderis, referenda sunt.*

Solidus, quænam fuerit moneta. Bud. Vaser. Brisson.

Alciatus.

Istuc ferè ipsum scriptum reliquit in suo Lexico Jacobus Spiegelius hisce verbis: *Licèt aureus, qui hodie in usu est, minoris sit æstimationis, cum nonaginta sex ex eis libra contineat; Alciato tamen videtur, aureum, quo hodie utimur, ex generali omnium populorum consuetudine esse veteri illi subrogatum: & ideò quæ de solido in Jure civili cauta sunt, ad nostrum hunc, quamvis levioris sit ponderis, referenda censentur.* Hæc de solido, pro aureo in lege Justiniani circà illa quinque ludorum genera comprehenso mihi dicenda videbantur.

Iacob. Spiegel. in voce Solidus.

Codicis lib. 3. tit. 43. lege 15.

Hujus generis fuisse reor solidos illos, qui Ecclesiasticis viris etiam S. R. E. Cardinalibus, & Summo Pontifici in aliquibus Festivitatibus, vel Festis diebus ob actiones laboriosas in Ecclesiis præstitas, & expensas, atque dignitates olim dari solebant, ut legitur in manuscripto Cæremoniarum libro, quem (Guidone de Tiferno, idest de Civitate Castelli, S. R. E. Cardinale postulante, qui postea Anno Dom. 1143. ad Summum Pontificatum assumptus, & Celestinus II. dictus fuit) Benedictus Canonicus S. Petri Anno Dom. 1140. Romæ conscripsit. In eo libro narratur, quot cuique dari solebant solidi juxta cujuscumque functiones, ac dignitates. Major autem summa erat viginti Solidorum, & hæc nonnisi Summo Pontifici dari solebat. Ex hoc perantiquo Ritu originem traxisse videtur mos ille, qui hodie observatur, quando Summus Pontifex Missam solemniter cantat: tunc enim Missa celebrata, S. R. E. Cardinalis Archipresbyter Basilicæ S. Petri, nomine Canonicorum, totiusque Capituli, dat ei pro Missa benè cantata, aliquot Julios argenteos antiquiores, & alias monetas, item argenteas ex antiquioribus, quæ inveniri possunt, juxtà tamen valorem circiter viginti, vel interdum triginta Juliorum ad summum. Hæc per digressionem, occasione satis bellè sese oblata, mihi dicenda visa sunt in declarationem illius monetæ, quæ *Solidus* nuncupatur in Codicis libro, in quo nominantur quinque ludi à Justiniano inventi, & concessi.

Liber Cæremoniarum antiquus asservatur in Bibliotheca Angelica Romæ.

Benedictus Canonicus S. Petri Anno Dom. 1140.

Ritus antiquus in Missa à Summo Pontifice solemniter cantata.

Quænam autem sint illa ludorum genera, non satis constat, Alciato Teste, qui hunc locum salebrosissimum, idest, difficillimum esse ait, ob voces quinque ludorum fortasse corruptas, & hanc ob causam ipsa ludorum genera per conjecturam Alciatus interpretatur. Glossator autem dictæ Legis, facit mentionem de quatuor tantùm ludis, in quibus nonnisi industriam, & fortitudinem corporis dominari ostendit, dicens: *Comombelon est ludus, ubi lapis in longum projicitur; Comondiaulomolon est ludus, ubi lapis, vel palus in breve spatium projicitur: Rhindalca est ludus, ubi equites currendo in rem certam projiciunt: Ecperusan est ludus, ubi pondus dentibus elevatur.* Hæc Glossator [Ludo, *Kayron*, prætermisso] de ludis à Justiniano Imperatore inventis, & concessis, qui quamvis ad solam industriam, & fortitudinem corporis pertineant, in eis tamen ultrà Solidum, vel Aureum ludere non permittit, etiam si ludentes ditissimi forent.

Comombelon, Comondiaulomolon Rhindalca, Ecperusan.

Quoniam verò quinque ludorum genera à Justiniano concessa, ab ipsa forte, aut fortunâ sunt aliena, illa à sola corporis fortitudine, ingeniique arte, sive humanâ industriâ, ut etiam Glossator ostendit, depende-

re

re dicamus, oportet, cujusmodi etiam sunt ludi Latrunculorum, Pilæ, ac Trochi, idque genus alii. Alearum itaque ludum à Justiniano Imperatore Civili Lege vetitum fuisse, ac lucrum in eo factum restituendū esse constat, ut infrà, & fusiùs quidem ostendemus.

Vide infra in Quæsito 2.

Alearum ludus Canonicâ Lege, atque Conciliis vetitus.

Istuc ipsum Canonicâ lege, sed pœnis præscriptis factum reperitur *in prima Decreti parte dist. 35. cap. 1. ex Apostolorum canone 43.* desumptum hisce verbis: *Episcopus, aut Presbyter, aut Diaconus, Aleæ, atque ebrietati deserviens, aut desinat, aut certè damnetur, idest, deponatur ab officio, vel beneficio; vel suspendatur ab usu Ordinis Sacri, ut Glossator interpretatur, Similiter* [*inquit*] *Clerici, & Laici si permanserint in Alea, Communione priventur, hoc est, excommunicentur.*

Decret. par. 1. Dist. 35. c. 1.

Nota verbū, deponatur.

Communionis privatio est excommunicatio.

In libro item Canonum Sanctorum Apostolorum à Græca Lingua in Latinam translato à Gentiano Herveto, ac Theodori Balsamonis Patriarchæ Antiocheni Commentariis explicato, hæc in Canone quadragesimo secundo leguntur: *Episcopus, vel Presbyter, vel Diaconus aleis, ebrietatibus vacans; vel cesset, vel deponatur.*

Can. 42.

In Canone quadragesimo tertio ita legitur: *Hypodiaconus* [hoc est Subdiaconus] *vel Lector, vel Cantor similia faciens, vel cesset, vel segregetur, Itidem, & Laicus; idest, eodem modo Laicus.* Idem legitur *in prima Decreti parte dist. 35. cap. 1.* hisce verbis: *Episcopus, aut Presbyter, aut Diaconus, Aleæ, atque ebrietati deserviens, aut desinat, aut certè damnetur. Subdiaconus, aut Lector, aut Cantor similia faciens, aut desinat, aut communione privetur; Similiter etiam Laicus.*

Can. 43.

Segregetur, idest, Communione privetur.

Decr. part. 1. Dist. 35. c. 1.

Idem quoque de Aleis sub iisdem ferè verbis vetitum reperitur *in sexta Synodo generali, ac tertiâ Constantinopolitanâ*, in qua hæc leguntur verba: *Nullum omninò, sive Clericum, sive Laicum ab hoc deinceps tempore Aleâ ludere deceat: si quis autem hoc deinceps facere ab hoc tempore aggressus fuerit, si sit quidèm Clericus deponatur, hoc est, ab officio, vel beneficio; si Laicus segregetur*; idest, *excommunicetur.*

Synod. 6. Constantinopolitana 3. can. 50. to. 3. ex vet. & recentioribus impressis.

Segregetur, idest, excommunicetur.

In Concilio Elibertino Provinciali circà tempora Silvestri Papæ Primi, & Nicæni Concilii celebrato, *cap. 79.* ita legitur: *Si quis fidelis Aleâ, idest, Tabulâ luserit, placuit, eum abstinere; & si emendatus cessaverit, post annum poterit communione conciliari.*

Concilium Elibertinum. To. 1.

In Concilio Lateranensi sub Innocentio Tertio *cap. 16. & in lib. 3. Decretalium* hæc leguntur: *Ad Aleas, vel Taxillos Clerici non ludant, nec hujusmodi ludis intersint.*

Tridentina item Synodus, quæ sub Paulo Tertio Anno Christi Dom. 1542. inchoata, sub Julio Tertio continuata, ac deniquè sub Pio Quarto absoluta fuit, *in sessione vigesima secunda cap. 1. de Reformatione*, dum de vetito Alearum ludo, necnon de rebus, quæ viris Ecclesiasticis prohibitæ sunt, sermonem habet, in hanc loquitur verborum formam: *Statuit sancta Synodus, ut quæ aliàs à Summis Pontificibus, & à Sacris Conciliis de Clericorum vitâ, honestate, cultu, doctrinâque retinendâ, ac simul de luxu, commessationibus, choreis, Aleis, lusibus, ac quibuscumque criminibus, necnon secularibus negotiis fugiendis copiosè, ac salubriter sancita fuerunt, eadem in posterum iisdem pœnis, vel majoribus arbitrio Ordinarii imponendis, observentur; nec appellatio executionem hanc, quæ ad morum correctionem pertinent, suspendat. Si qua verò ex his in desuetudinem abiisse compererit, ea quàm primum in usum revocari, & ab omnibus accuratè custodiri studeat, non obstantibus consuetudinibus quibuscumque subditorum neglectæ emendationis ipse condignas, DEO vindice, pœnas persolvat.*

Concil. Trid. sess. 22. c. 1. de Reform.

Summorum Pontificum, & Conciliorū Decreta confirmantur.

Decreta desueta in usū revocanda sunt.

Hæc dicto in loco Tridentina Synodus, quæ confirmat illa omnia, quæ à Summis Pontificibus, & à Sacris Conciliis olim sancita fuerunt circà Clericorum reformationem, præsertim verò circà vetitos Alearum ludos, dum illa omnia olim sancita sub iisdem, vel etiam majoribus pœnis, Ordinarii arbitrio imponendis, observanda omninò esse decernit; ita verò, ut si qua ex illis in desuetudinem abiisse Ordinarius inveniat, ea quàm primum in usum revocare diligenter studeat absque ulla interpellatione, nullâ, scilicet, appellatione admissâ, quæ ipsam exequutionem impedire queat, non obstantibus consuetudinibus quibuscumque. Quamvis enim hujus generis consuetudo, quæ potiùs corruptela, quàm consuetudo vocitari debet, à Superioribus recenter non prohibita, à pœna temporali excusaret, à pœna tamen gehennali non excusat, tùm propter prohibitionem antiquitùs factam, tùm etiam ob tanta mala, & scelera, quæ ex tali corruptela nascuntur.

Tridentina Synodus.

Consuetudo ludendi non excusat à pœna gehennali.

In Concilio Mediolanensi Provinciali, quod tempore Pii IV. S. Carolus Borromæus, tunc S.R.E. Presbyter Cardinalis Tit. Sanctæ Praxedis, & Legatus ad universam Italiam, necnon Archiepiscopus Mediolani Anno Domini 1565. celebravit; Principes, & Magistratus commonentur, ut Alearum, ac Taxillorum ludos prohibeant. Hinc post multa à finibus eorundem propellenda de Alearum, ac Taxillorum ludis prohibendis, & expellendis loquitur in hæc verba: *Et quoniam usu compertum est, ex Aleæ ludo sæpè furta, rapinas, fraudes, blasphemias, aliaque id genus flagitia proficisci, prohibeant Taxillis, aut Aleâ ludi; & graviter in publicos Aleatores, & in eos, qui hujusmodi ludis intersunt, quive domum ad recipiendos ludentes expositam habent, animadvertant.* Hæc dicto in Concilio de Taxillorum, & Alearum, sive Chartarum ludis ad Principes, & Magistratus. Quæ cum ita sese habeant contrà Laicos Aleatores, multò magis intelligenda sunt contrà Clericos, & alios Viros Ecclesiasticos, qui, vel dictis ludis operam navant, vel intersunt, cum tot flagitia, & calamitates ex iis oriantur.

Concil. Mediolanens. in tom. 4. Coloniæ impresso Anno Domini 1606. pag. 907.

Alias, atque.

Animadvertant, idest puniant.

In Concilio denique *Aquilejensi*, quod tempore Clementis Papæ Octavi Anno Domini 1596. celebratum fuit, Taxillorum, & Alea-

Concil. Aquilejense 1. in tom. 4. Coloniæ impresso

Anno Domini 1596. pag. 1098.

Alearum ludi, præsertim verò Clericis, eorumdem lusorum calamitatibus, & flagitiis enarratis, & pensitatis, verbis hisce omninò prohibentur: *Alearum, & Taxillorum usum, quo tempus miserâ jucunditate teritur, Clericis omnibus inhibemus: multò verò graviùs, si nonmodò luserint ipsi, sed aliis ludendi potestatem fecerint, parato loco, & domestico diverticulo. Episcoporum verò vigilantiâ, & prudentiâ, edictis, ac pœnis propositis, opportunum erit remedium adhibendum, ut pestis avertatur, qua miserorum facultates suavi morbo exhauriuntur, blasphemiæ, & rerum desperationes excitantur; cupiditatum intemperantiorum, & fraudum oblectamenta aluntur, denique ipsa DEI Clementia assiduè offenditur: qui tantò periculosior morbus est, quantò ardentiùs interdùm animos Clericorum occupat, & Ecclesiasticas opes.* Hæc dicto in Concilio. Nunc reliquum est, ut videamus, quid à Scriptoribus Sanctis, & aliis hac de re scriptum reperiatur.

Scriptores Sancti, & alii contrà Ludum Alearum.

S.Cypr. tom. 3.pag.492. in arg.Tractat.

Vide infra in Epilogo, & Conclusione. Diaboli institutum.

DE Alea, & Aleatoribus loquitur Sanctus Cyprianus Episcopus Carthaginensis, & Martyr, multisque argumentis, Aleæ ludum pulchrè impugnat, & Christiano homine minimè dignum, ex eo probat, quod Diaboli cùm Idololatriâ institutum sit, multòque magis in Presbyteris vituperandum. Et post multa inter alia mala *in Tractatu* de Aleatoribus, hæc recenset dicens: *Alea est, quam lex odit: Alea est, quam sequitur crimen ignobile, ubi manifesta tentatio, & pœna occulta. Alea est Alveus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hìnc deindè pauperes fiunt, hìnc opes suas perdunt, hinc jam consumptis omnibus suis mutuis pecuniis se subruunt. Hìnc patrimonium sine ullâ fori calumniâ amittunt.* Et infrà *Aleâ ne luseris, ubi lusus nocivus est, & crimen mortale; ubi dementia sine consideratione; ubi nulla veritas, sed mendaciorum mandra.* Hæc Sanctus Cyprianus in Tractatu de Aleatoribus.

Alea est alveus mali.

Mortale crimen est Aleæ ludus.

Mendaciorũ mandra.

S. Basilius in Homilia 8. Hexaemeron.

Sanctus item Basilius Magnus *de Tesseris, & Aleis,* ita loquitur: *Iuramamenta sunt in Tesseris, & Aleis, contentionesque pergraves, & avaritiæ partus. Spiritus malignus assistit, furorem punctis ossibus illis ludentium, insaniasque accedens, easdem ille pecunias nunc ad hunc, nunc ad alterum transfert. Atquè modò hunc victoria effert, illum victum mæstitia premit: modò contrà, illum elatum, hunc demissum ostendit.* Hęc Sanctus Basilius de Tesserarum, Alearumque ludis.

B.Maximus in Clictoveo.

Beatus deniquè Maximus, ut Clictoveus de vera nobilitate ait, postquàm ad mentem rediit saniorem, nihil magis, quàm sese Aleâ lusisse deplorabat. Ut autem multa uno fere verbo complectamur; omnia Jura divina, & humana ludos Alearum mirum in modum execrantur.

Sanctus Raymundus de Peniafort Ordinis Prædicatorum, diffusè scripsit contrà Ludum Alearum vetitum, ut infrà in primo videbimus Quæsito, in quo multa, & scitu quidem digna enarrantur.

Vide infra in Quæsito 1.

S. Isidorus lib.18.c.64. Notandum.

S.Isidorus Episcopus Hispaniensis *lib.19. Etymologiarum cap.64.* ita de Aleę ludo inquit: *Ab hac arte fraus, & mendacium: atque perjurium numquam abest: postremò, & odium, & damna rerum. Undè, & aliquando propter hæc scelera interdicta legibus fuit.*

Io:Saresber. lib.1.c.5.

Joannes item Saresberiensis, & Episcopus Carnotensis in libro, qui inscribitur *Polycraticus, vel de Nugis Curialium, & vestigiis Philosophorum,* dum *in primo libro cap. 5. de usu, & abusu Alearum* loquitur, eum multorum malorum esse causam affirmat in hanc verborum formam: *Quis enim non erubescat, si fortis suæ gratiam non virtuti debeat, sed Taxillis? Quis fritilli cautelam suæ prudentiæ non doleat anteferri? Nonnè satis improbata est cujusque artis exercitatio, qua quantò quisque doctior, tantò nequior? Aleator quidèm omnis hic est; Mendaciorum siquidèm, & perjuriorum mater est Alea, & ex aliena concupiscentia, sua prodigit, nullam habens Patrimonii reverentiam; cum illud effuderit, sensim in furta delabitur, & rapinas.* Hæc Joannes Saresberiensis.

Notandum.

Alea est mendaciorum, & perjuriorum mater.

Alias, dubitur.

Hisce igitur de causis, hoc est, sub relatis malis circumstantiis hujus generis Ludi, sortem, aut fortunam sibi vendicantes, evitandi omninò sunt, ac detestandi, tàm à Laicis, quàm à Clericis, hoc est, aliquo Clericali ordine insignitis, præsertim verò ab iis, qui aliquod Beneficium Ecclesiasticum habent. Hi enim Ludis operam dantes, reditus in usum pium dicatos, in usum prophanum, & vetitum quidèm convertunt. Dicendum est ergò cum Catone: *Aleas fuge*, hoc est, Ludum omnem fortunæ damnosum, in quo pecunia perditur, visus caligatur, cupiditas excitatur, iracundia provocatur, homicidium perpetratur, sicut ex iis, quæ à nobis hucusque scripta sunt, & scribentur, juxtà horrendorum eventuum exempla, quæ ex ludis Alearum suborta fuerunt, ut infrà videre licet:

Catonis dictum.

Exempla horrendorum eventuum ex ludis Alearum suborta.

HInc interdùm Alearum lusores ob deperditam pecuniam post horrendas blasphemias, adducti fuerunt, ut sacras Imagines etiam blasphemando percusserint, nonnullique violentam mortem fuerint consecuti. Hujusce desperationis, & impietatis exempla diversis in locis evenisse constat.

Romæ namque Porticus erat ad eam partem, in qua nunc est Ecclesia, quæ *Sancta Maria de Pace* nuncupatur. In eàdem Porticu, muro picta extabat Sacra Beatæ Mariæ semper Virginis Imago, quæ à quodam Aleatore, pecuniâ in Aleæ ludo deperditâ, post blasphemias horrendas, ac Dæmonis invocationem, quater saxo percussa, ter, videlicèt, in facie, ac semel in pectore, sanguinem ex iisdem locis emisit, ut in eàdem cernitur Imagine, quæ asservatur dicta in Ecclesia, olim sub

Ecclesia Sanctæ Mariæ de Pace.

sub nomine Parochialis Ecclesiæ S. Andreæ, antè, scilicet, innovationem, & amplificationem, vocitata, quam Sixtus Quartus mandavit ædificandam, & Beatæ Mariæ semper Virgini, quæ priùs *Sanctæ Mariæ virtutum*, vel *de virtutibus*, vocitabatur; ob pacem multis Principibus tunc temporis, DEI Genitricis intercessione impetratam, sub nomine *Pacis* dedicavit, & curæ Canonicorum Regularium Lateranensium, Ordinis S. Patris Augustini commendavit, sive commisit, sicut legitur in Diplomate ipsius, qui dictam Imaginem transtulit in eamdem Ecclesiam, in qua Innocentius Octavus Altare majus dictæ Imagini cum ornamento ejusdem construendum curavit; & super ipsum Altare Tabulam marmoream, quam vulgò *Conam* vocant, antè hominum conspectum erigendam quoque mandavit, intrà quam dicta Imago, lateritio muro picta, ejusdem Innocentii jussu reposita fuit cum Inscriptione, quæ infrà legitur hisce verbis.

Sixtus IV. Ecclesiæ fundator.

Innocentius VIII.

PERPETUÆ VIRGINI GENITRICI
DEI MARIÆ
SALUTIS PONTIFICIÆ RESTITUTÆ
AUCTORI
INNOCENTIUS VIII. PONT. MAX.
EX DEVOTIONE POSUIT.

Nunc verò dicta Inscriptio asservatur in Altare Sanctæ Crucis. Anno denique humanæ salutis 1614. in ejusdem Ecclesiæ amplificatione novum, & præcipuum quidem ædificatum est sacellum, vel, ut ajunt, constructa est Cappella, pulchris, & sacris Imaginibus, lapidibusque pretiosis ornata, in qua majus constructum est Altare, lapidibus item pretiosis ditatum, in quo tandem reposita est dicta Imago lateritio muro picta. Ad ejusdem autem Cappellæ partem lævam nova inscriptio Lydio lapide, sive Paragonio, in quo aureum, & argentum examinari solent, extant incisa, quæ infrà legitur de translatione Imaginis in hanc verborum formam.

PAULI V. PONTIFICIS OPTIMI MAX.
AUCTORITATE
GASPAR RIVALDUS ROMANUS
SACRAM DEI GENITRICIS IMAGINEM
INDE TRANSLATAM
UBI INNOCENTIUS VIII. PONT. MAX.
SALUTIS SIBI RESTITUTÆ AUCTORI
POSUERAT IN LOCO
MAGNIFICENTIUS
ORNATO COLLOCAVIT
DIE II. JULII M.DC.XIV.

Lucæ item Civitatis Hetruriæ, vel Tusciæ propè Turrim Campanariam Ecclesiæ Sancti Patris Augustini, Milites olim quidam extabant ludo Alearum operam dantes, quorum unus post deperditam pecuniam, totum sui corporis vestitum in ludendo amisit, ita verò, ut nudus remanserit. Quarè ita vehementer concitatus, ac denique in desperationem adductus, Deiparam Mariam semper Virginem blasphemando, ejus Imaginem dicto in loco muro pictam, saxo percussit. Percussione statim factâ, terra sese aperuit, & percussorem vivum in profundam voraginem delapsum deglutivit. Hujusce autem voraginis manifestum ad hanc usque diem remanet signum, ferreâ transennâ, sive craticulâ, vel triplici cruce ferreâ munitum, ipsiusque profunditatis experimentum funiculis ætate nostrâ non semel factū esse constat: Feles enim, & Canes ad funiculos centum cubitorum alligati, & in illam voraginem dimissi, fundo illius voraginis imò non tacto, adusti extracti fuerunt. Cubitus minor sex palmis, communis sexdecim; major autem juxtà Vitruvii traditionem triginta sex palmis constat. Quarè magnam voraginis profunditatem esse dicas oportet. Hac in re silentio prætereundum non videtur miraculum Sacræ Imaginis, quæ cùm Filium in sinu ad dextram gestaret, ad jactum lapidis à dextra in sinistram Filium transtulit, ut Imaginem Filii à jactu lapidis liberaret. Imago autem Matris inter pectus, & brachium dextrum saxo percussa, sanguinis quantitatem effudit satis magnam, cujus pars in illo instanti collecta, & intrà vasculum crystallinum magnâ cum veneratione asservatur, atque in ultimâ cujuscumque mensis Dominicâ processionaliter defertur, & Populo etiam ostendi solet; Sed quia dicta Imago saxo percussa fuit, vulgò, *la Madonna del sasso*, vocitatur.

Aleatoris horrenda miseria, & desperatio.

Impia, & Insana percussio Aleatoris.

Deiparæ Virginis Miraculum primum.

Cubitus triplex.

Deiparæ Virginis Miraculum secundum.

Deiparæ Virginis Miraculum tertium.

Madonna del sasso.

In eâdem quoque Lucensi Civitate aliud miraculum contrà blasphemum Aleatorem præstitum fuit: Anno enim Dom. 1588. Tertio Kalendas Aprilis, quæ est trigesima Mensis Martii, in ambulacro propè portam Burghinam sito, in quo Milites ad Civitatis custodiam excubare solebant; Miles quidam ob pecuniam in Alearum, sive Talorum, vel Taxillorum ludo deperditam, atque ob talem ludum, blasphemiæ causa sibi vetitum, ira vehementi correptus, Taxillos, idest, Dados manu accepit dextrâ, quasi eos jacere vellet, horrendamque blasphemiam in DEUM, ac Deiparam Virginem impurissimo evomuit ore, dum torvis oculis Imaginem Deiparæ Virginis, Filium sinu gestantem, & muro pictam in eo ambulacro intuebatur. Sed blasphemiâ illico evomitâ, brachium ejus dextrum inter humerum, sive scapulam, & cubitum miraculosè fractum fuit. Illa enim ossis fractura ultrò facta in eo præsertim loco non nisi miraculosa à Medicis, & Chirurgis judicata fuit. Adde etiam, quòd Aleator ille blasphemus post sanitatem contrà opinionem Medicorum, qui eum curabant, recuperatam, in Civitatem Lucensem, cuncto Populo ipsum vidente, rediit, eamdemque Imaginem visitavit; sed Deiparæ Mariæ semper Virginis benignitate se integram brachii sanitatem recuperasse prædicavit. Qua in re commota est universa Civitas, & ad sacram Imaginem sese statim contulit, & quotidiè præcibus, & luminibus eam venerabatur. Quoniam verò populorum devotio ergà dictam Imaginem in dies augebatur; Mili-

Porta Burghina.

Aleatoris blasphemi conversio.

Imago Deiparæ Virginis veneratur.

liti-

litibus ipsis, unàcum blasphemo Aleatore, diligenter, & Canonicè quidèm examinatis, reique veritate juxtà narrationem jam factam confirmata, Imago ipsa è muro exstracta, ad Ecclesiam Sancti Petri Majoris Collegiatam, cum universo Clero tàm seculari, quàm regulari cum omnibus item Confraternitatibus, vel Confratrijs, non sine apparatu solemnissimo, cuncto Populo veneranter comitante, asportata fuit, & ad Altare majus collocata.

Thomas Cantipratanus libr. 2. cap. 49. num. 9.

Thomas Cantipratanus Ordinis Sancti Dominici, Alberti Magni quondàm Discipulus, & Episcopus Suffraganeus Cameracensis, *in secundo de Apibus mysticis libro* qui etiam *Bonum universale* inscribitur, & sui temporis Exempla comprehendit, narrat Historiam de Iudæo, & Christiano, Tesserarum lusoribus in sacra nocte Parasceves à DEO punitis. Cum enim Judæus dictâ in nocte ob multam deperditam pecuniam Christum Dominum blasphemaret, manus ei cum Tesseris fuit contracta. Hinc majori succensus furore, iterum in Christum, & Matrem ejus blasphemiam turpissimam evomisset, versis terribilitèr oculis, cecidit, & expiravit: Christianus autem collusor illius, nimio pavore in amentiam versus, elanguit, & miseram dirâ morte vitam finivit. Hæc ex Thoma Cantipratano, qui in quadam Campaniæ Villâ horrendam collusorum mortem evenisse testatur.

Iudæus, & Christianus collusores à DEO puniti.

Campaniæ Villa.

Th. Cantipr. lib. 2. ubi sup. num. 10. & in magno speculo exemplorum Dist. 5. Exempl. 203.

Christus Dominus in forma hominis incogniti apparens.

In Brabantiæ Civitate, Archigymnasio celeberrima, quæ Lovanium appellatur, Christus Dominus in Sancta nocte Parascèves (ut idem Cantipratanus dicto in libro refert) sub forma hominis incogniti, civi cuidam, viro probo, & generoso miserabiliter plagis plenus, & sanguine cruentatus apparens antè quoddam Cellarium in platea situm, dixit, Auctores tantæ suæ læsionis fuisse quosdam, qui in ipso Cellario, dùm Tesseris ludunt, juramentis, & blasphemiis inter se contendunt. Hinc Civis ille Cellarium ingressus, interrogat ludentes, cur hominem ignotum ingressum ad eos tam crudeliter verberassent. Juvenes illi collusores attoniti de tali re, negant aliquem ad illos intrasse, nec ullum ab eis verbo, vel verbere lacessitum fuisse asserentes. Mox illi cùm Cive surgentes, quærunt hominem cruentatum, nec inveniunt. Singuli autem ad se conversi, Christum Dominum juramentis terribilibus, contumeliis, & improperiis rursùm cruciari animadvertunt. Hæc in dicto *de mysticis Apibus libro* Thomas Cantipratanus, qui etiam hanc historiam sub præstito juramento narratam sibi fuisse ab eodem Cive testatur.

Collusores Christum se verberasse agnoscunt blasphemiis, & improperiis.

Tho. Cantipr. lib. 2. cap. 49. num. 11. & in magno speculo exempl. 106. dist. 5.

Quidam etiam, ut in eodem legitur libro, per ludum Tesserarum spoliatus, vel nudatus, adeò desperatus evasit, ut accepto arcu, sagittam sursùm in aerem jaceret, quasi ipsum Cæli Dominum percussurus. Et mox sagitta reversa ante faciem jacientis, recenti sanguine tincta reperta fuit. Qui mox totus in lacrymas resolutus, Ordinis Prædicatorum fratrem, qui Cantipratano hæc narravit, circà duo milliaria quæsitum invenit, & confessus, vitam suam cum mira pœnitentia, ac devotione correxit.

In Historia Ecclesiastica Venerabilis Bedæ, ut etiam *in speculo Exemplorum magno* legitur, casus cujusdam recitatur Aleatoris, qui dum Aleis luderet, ac Tesseris, malè sibi cadentibus perderet, quidquid in buccam dementis veniebat, ore furibundo blashemabat, jurando per Sanctissima Christi Domini, & ipsius Matris membra. Blasphemus tandem aliquando cœlesti gladio vulneratus, corruit, abominabilemque animam tartareis ignibus expuit concremandam. Hæc dicta in Historia de blasphemo Aleatore, multisque rebus ad horrendum casum blasphemi explicandum pertinentibus, brevitatis causâ prætermissis: Cæsarius Heisterbachcensis Ordinis Cisterciensis in libro quinto de Miraculis, ætate suâ in Germania factis, multos Dæmones circa Sacerdotem, & Plebanum, sed Aleatorem moribundum apparuisse narrat. Plebanus namque nomine Adolphus, vir (Cæsario Teste) valdè secularis, & lubricus, dum Aleis ludebat, ad audiendam confessionem cujusdam moribundæ Mulieris, & ad eam communicandam instantissimè cum lacrymis à Filio illius accersitus, non nisi ludo expleto, se iturum respondit; hinc illa moribunda sine confessione, necnon sine viatico ab hac luce migravit. Plebanus autem postridiè, vel post tertium diem in peremptoriam incidit ægrotationem, in qua dum ad invocandum DEUM, ut peccata sibi dimitteret, spatio fructuosæ pœnitentiæ concesso, suadetur, ita desperatus respondit: *Vides horreum illud magnum nobis appositum? Non sunt in ejus tecto tot calami, quot sunt circà me Dæmones congregati. Hoc dicto, mox agonizans expiravit, eos videns adesse moriturus, quorum consilio vixerat sanus.* Hæc ex Cæsario *in quinto de Miraculis libro, capite octavo.*

Magnum speculū exempl. Dist. 3. Exempl. 43.

Cæsarius lib. 5. cap. 8. & in Specul. Exēpl. magno Dist. 6. Exempl. 51.

Plebani moribundi visio.

In Saxoniæ partibus, ut refert Silvanus Razzius, Monachus Camaldulensis, in libro de Miraculis Deiparæ Mariæ semper Virginis, Aleator quidam, cùm pecuniam in Alearum ludo deperderet, horrendas, & inauditas quidèm blasphemias contrà Sancta Christi Domini, & Salvatoris nostri membra, tàm extrinseca, quam intrinseca vomitabat. Istuc etiam ipsum inenarrabili sanè rabie, atque crudelitate contrà Christi Domini Matrem fecit. Quare astantes, ne ampliùs tot impias, ac nefandas, turpesque blasphemias audirent, suas obturabant aures, pectusque percutiendo in fugam se dabant. Blasphemator autem tandèm aliquando inter blasphemandum ictu invisibili percussus, ac vulneratus, dixit: *O me miserum, quis me vulneravit, & interfecit? Et ita vulneratus cecidit in terram. Denique hàc, vel illàc, vitam cum morte commutavit. Deindè ipse spoliatus, magnum in dorso vulnus habere inventus fuit: vulnus autem adeò profundum erat, quòd acutâ securi, aut bipenni factum videbatur: ob magnum namque hiatum, sive ob magnam, ut ita dicam, aperturam, omnia intestina, sive interiora cernebantur.* Hæc ex Silvano Razzio.

Silvanus Razzius lib. 1. Miracul. 32.

Blasphematoris interitus.

Anno

Jo: Ant. Summontius to. 2. Hist. Neap. pag. 267.

Anno Domini 1514. Neapoli in Xenodochio, sive Hospitali Sancti Eligii majoris, reperitur Ecclesia, in qua extat perantiqua, & devota Imago Deiparæ Mariæ Semper Virginis, muro picta, quæ *Sancta Maria Misericordiæ* vocitatur: Hæc autem Imago in facie vulnerata cernitur. Nam, ut in Tabula quadam satis antiqua propè dictam Imaginem affixa legitur, cum impius quidam Aleator, post magnam pecuniarum quantitatem in Alearum ludo, sive in Chartis lusoriis deperditam, temerè, atque impiissimè quidem blasphemaret, ob horrendas blasphemias ab impurissimo evomitas ore, reprehensus, in rabidam, & insanam accensus iram, in Ecclesiam illam ingressus, devotæ Imaginis faciem ense suo vulneravit, atque sex inflixit vulnera, ex quibus illicò sanguis effluxit, ut in eadem Imagine ad hanc usque diem videre licet. Aleator deindè ille navim ascendit, & è portu Neapolitano, patriam suam Florentiam sese transfert. Dum verò Civitatem ingrediebatur, statim deprehensus fuit, & in Carcerem conjectus, quatenùs homicida: Nam in ejus ingressu inventus fuit in via homo quidam occisus, qui ab eo interfectus judicabatur. Ille autem dicti homicidii omninò ignarus, & in fune suspensus, & examinatus, in ipso cruciatu, sive in ipsa tortura, se se commendavit Deiparæ Mariæ semper Virgini, quæ cum iisdem vulneribus ei apparuit. Hinc Aleator ille in fune suspensus, & suæ impietatis memor, hanc solam contrà sacram Imaginem Neapoli se perpetrasse apertè confessus est; & propter illam solam, & horrendam quidem impietatem decollatus fuit. Hæc ex Jo: Antonio Summonto.

Aleator Florentinus.

Aleator decollatus.

In eàdem Civitate Neapoli Anno Domini 1522. sicut incolæ Civitatis quantùm ad tempus ex traditione affirmant, Aleatores nonnulli vasa quædam argentea furati, in Choro Ecclesiæ Sancti Laurentii Ordinis Fratrum Sancti Francisci eadem vasa inter se diviserunt, & ibidem Alearum ludo operam dederunt, quorum unus ob totam suam partem in ludendo deperditam, in rabidam iram dementer accensus, Imaginem Christi Domini (qui nudus, & muro pictus cernitur, & *Ecce Homo*, vocitatur) infrà vulnus, quod in Cruce ad latus dextrum à Longino acceperat, pugione suo vulneravit, unde sanguis illicò abundanter effluxit. Sed quia Imago illa manibus ligatis repræsentabatur, illo ictu statim dato, manum dextram ad latus infra vulnus admovit, atque ita Imago ipsa ad hanc usque diem stare cernitur. Quarè dictus Aleator impius, ac demens, carceri mancipatus fuit, & patibulo suspensus, vel affixus, in illo ex hac vita decessit.

Anno Domini 1522.

Anno Domini 1382. die 17. mensis Januarii in quodam Diœcesis Florentinæ Castro, quod Latinè *Emporium*, & uulgò *Empoli* vocitatur, duo Stipendiarii simul ad Taxillos ludebant, quorum alter, totâ pecuniâ in colludendo deperditâ, Grosso uno monetæ Pisanæ argenteo excepto, in quo Deiparæ semper Virginis Imago sculpta erat, post horrendas blasphemias in Christum Dominum, & Matrem ejus evomitas, gladio suo Imaginem Beatæ Mariæ semper Virginis in Grosso illo sculptam circà pectus percussit, ex quo statim sanguis in omnium stuporem effluxit. Moneta itaque illa cruentatâ ad fratrem Onuphrium Ostecutum, Episcopum Florentinum delatâ, necnon Historia tanti sceleris, tantique miraculi enarratâ, Episcopus in Dominica V. Quadragesimæ, quæ de Passione nuncupatur, Monetam illam cruentatam ad Ecclesiam Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini solemni processione detulit, & in Reliquiario semper asservandam præcepit. Deinde, ne tanti beneficii memoria deleretur, sed Christi Fidelium devotio in dies augeretur, Episcopus ipse verè pœnitentibus, & confessis, qui in Dominica de Passione, & in omnibus Festivitatibus Beatæ Mariæ semper Virginis singulo quoque Anno dictam Reliquiam venerandam visitaverint, Indulgentiam quadraginta dierum de injuncta eis pœnitentia concessit. Hæc ex eodem Fratre Onuphrio Ostecuto Florentino Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini, & Episcopo Florentino, qui omnibus hisce de rebus per literas publicè datas loquutus fuit, dum dictam Indulgentiam concessit, ac promulgavit: Literæ verò patentes omnibus hisce de rebus conscriptæ in eàdem Ecclesiâ Florentię asservantur.

Anno Domini 1382.

Moneta miraculosè cruentata.

Episcop. Florentinus.

Moneta miraculosè cruentata.

Indulg. quadraginta dierum.

Mediolani circà Annum Dom. 1542. Massatius quidam Vigonzonus in die Annunciationis Beatæ Mariæ semper Virginis Festo, propè Sancti Satyri Ecclesiam, Alearum ludo, sive Chartis lusoriis operam dedit; & in illo ludo non solùm totam pecuniam, sed omnes item pannos, quibus erat indutus, amisit. Hinc rabidâ, & insanâ accensus irâ, necnon in desperationem adductus, dictamque Ecclesiam ingressus, guttur Imaginis Christi Domini, quem Deipara Maria semper Virgo muro Cœmeterii Ecclesiæ picta in sinu gestare cernitur, suo percussit gladio, quo ex vulnere magna sanguinis quantitas effluxit. Massatius itaque percussor sanguine illo cruẽtatus, ac tanto miraculo commotus, lacrymando mirum in modum exclamavit, ad cujus clamorem illùc permulti cucurrerunt, & magnam illam sanguinis effluentiam viderunt. Quarè hujus generis miraculum per totam illicò Civitatem, ejusque Provinciam divulgatum fuit, ita verò, ut ad eumdem locum gentes undiquè confluerent, secum non solùm pecunias, verùm etiam gemmas in auro, & argento, necnon torques, annulos, ac vestes deferendo pro Eleemosynis ob gratias à Deipara Maria semper Virgine, & à Christo Domino ejus Filio ipsis collatas. Hinc temporis progressu ex dictis eleemosynis tanta pecuniarum copia redacta denique fuit, ut ex illis Ecclesia, quæ nunc extat juxtà archetypum, seu formam à Bramante Architecto, & Pictore tunc temporis in Italia insigniori, præsertim consensu Ludovici Sfortiæ Ducis fuerit ædificata. Imago deinde illa Deiparæ semper Virginis muro picta in sinu gestantis Fi-

Med. 1542.

Imago picta sanguinem emittit.

Populorum devotio.

Bramant Architectus, & Pictor.

Ludovicus Sfortia Dux.

Fi-

Filium, & in gutture vulneratum gladio, translata fuit in Ecclesiam novam, & in ejus majori Altare collocata fuit, ubi nunc extare cernitur. Massatius autem, percussor Imaginis, tantâ suâ insaniâ, & impietate adeò condoluit, ut gravi pœnitentiâ quatuor, & ampliùs annis peractâ, habitum Religionis Monasticum Sancti Ambrosii susceperit, & in eo magnâ vitæ Sanctitate vivens, multa futura prædixerit. Gladius verò, cum quo dictam Imaginem vulneravit, in sacrario illius Ecclesiæ, ad perpetuam tanti miraculi memoriam asservatur.

Gladius asservatur.

In illâ Italiæ Regione fertilissimâ, quæ *Campania* vocitatur, dùm Regio ipsa bello vexaretur tempore Pauli Tertii Miles quidam Chartis lusoriis in platea Genestani, vel Genazzani operam dabat; Hic denique ob totam deperditam pecuniam, quam habebat, horridas blasphemias in Deum, & in Dei Matrem eructabat, & ita blasphemando Ecclesiam Deiparæ Mariæ semper Virgini dicatam, & à Fratribus Ordinis Eremitarum Sancti Patris Augustini cultam ingressus, Christum Dominum, ad Altare Cruci affixum, ense suo in fronte, in utero, & in cruribus uulneravit, non sine magna sanguinis effusione.

Genestanum, vel Genazzanum.

Blasphemator autem ille, ac Sacræ Imaginis percussor, statim ab aliis Militibus fuit interfectus, ejusque corpus in frusta redactum; ense statim valdè, & miraculosè quidèm recurvato, sed ita, ut non sine magnâ difficultate, nec sine magno temporis intervallo ab artifice eum in modum fieri posset ensis ille, qui ad tantæ impietatis Aleatoris, & ad tanti miraculi memoriam ad hanc usque diem prope Sacram Imaginem asservatur.

Blasphemator a Militibus interficitur.

Ensis asservatur.

Sexcenta denique in diversis Mundi partibus hujus generis inveniuntur exempla, quę infelicium Aleatorum insanabilem cupiditatem, & insaniam; flagitia magna, & desperationes, horrendas item in Deum, & in Sanctos blasphemias, post Dæmonem invocatum, post mendacia, post rapinas, & fraudes factas, necnon sacrarum Imaginum vulnerationes, vel percussiones, post pecunias, & res omnes deperditas, ipsorumque tandèm aliquando Aleatorum occisiones, & aditum infernalem repræsentant. Sed brevitatis causâ de hujus generis exemplis, hæc dicta sufficiant, ut etiam à Christifidelibus Alearum ludum jure vetitum fuisse ob malas circumstantias, quæ peccatum mortale, & quidèm grave faciunt, ostendamus, quidque de ipso ludo, quantùm ad peccatum à Doctoribus sanctis, & aliis fuerit decretum; necnon quid de lucro perperam, & diabolicè facto in eodem ludo, faciendum sit, explicemus.

Alearum ludus quid contineat.

Peccatum mortale in ludo factum. Lucrum in ludo factum.

Hujus igitur generis ludi omnes, Alearum, scilicèt, vel Chartarum, Tabularumque propter Taxillos, vel Talorum, sive Taxillorum vetiti leguntur, quippè qui tot vitia, & horrenda mala parturiunt, quatenùs majori ex parte, & quasi omninò in sorte, aut fortunâ versantur: cujusmodi non est Latrunculorum ludus, vulgò *Scacchi* vocitati, qui quatenùs magnam industriam, magnamque ingenii vim postulant, honesti dicuntur, & licitè ab omnibus non solùm Laicis, verùm etiam ab omnibus Clericis, ac Religiosis, & Monachis animi recreandi gratiâ interdum exerceri possunt. De his autem ad hujusce Commentarii calcem plura dicemus.

Tabulæ dicuntur etiam Orbiculi, Tesseræ, Cubi, Taxilli, & Tali idem sunt; qui vulgò dicuntur Dadi. Latrunculi sunt, qui vulgò dicuntur Scacchi.

Quod autem Alearum præsertim ludus non nisi sortem, aut fortunam admittat, ex eo constat, quod vox ipsa Alea a probatissimis Auctoribus pro fortuna, & eventu sumi consuevit. Hinc Cicero à Plinio prædicatur extrà omnem ingentii Aleam positus, idest, extra omnem sortem, & eventum ingenii. Apulejus item *in libro 4. Metamorphoseon* hoc scriptum reliquit: *Ancipitis* (inquit) *machina subit Aleam, hoc est fortunam, & dubium eventum*. Alearum igitur ludus, & id genus alii ob sortem, aut fortunam in eis omninò dominantem ob turpe lucrum, ob infamiam, necnon propter blasphemiarum, & perjuriorum pericula, honestæ ac sanctæ vitæ adversantia, atque abhorrendissimos eventus, & ob certa denique damna, quæ indè proveniunt, tam Civilibus, quàm Canonicis Legibus, non solùm apud Christicolas, verùm etiam apud Ethnicos vetiti undequàque inveniuntur, ad Aleatorum insaniam, & calamitatem propulsandam.

Plinius in Præfatione 1 suæ hist. naturalis.

Apuleius lib. 4. Metamorphoseon.

De Insania, & Calamitate Aleatorum.

Insania profectò admiranda, & penè incredibilis, de quibusdam Alearum lusoribus in Germania esse narratur. Dicti enim Lusores postquàm omnia sua in Alearum ludo amiserunt, suam vendunt libertatem, immò seipsos, ut in Libello *de moribus Germaniæ* Cornelius Tacitus affirmat hisce verbis: *Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tantâ lucrandi, perdendive temeritate, ut cum omnia defecerunt, extremo, ac novissimo jactu de libertate, & de corpore contendant. Victus, voluntariam servitutem adit. Quamvis junior, quamvis robustior alligari, ac vænire patitur.* Hęc de postrema Aleatorum calamitate, omnium miseriarum maximâ.

Cornelius Tacitus.

Vænire, idest vendi.

Sanctus Ambrosius *in cap. Tobiæ 11.* diabolicum Aleæ studium Hunnis Pannoniæ Populis [quos nunc fortasse paucis immutatis literis, *Hungaros* vocitamus] adscribit. Hic enim sanctus Doctor, postquàm usuram ab Aleatoribus extortam, & inviolabilem Aleæ legem, cui subiiciuntur etiam ferocissimi homines, descripsit, & mirum in modum detestatus est, dictosque Hunnos absque legibus viventes, Aleæ solius legibus obedire narravit, insaniam eorumdem (qui per vnum jactum libertatem, immò vitam denique suam potestati Aleatoris vincentis addicere solent) ostendit hisce verbis: *Frequenter* (post multa inquit) *tanto ardore rapitur Aleator, ut cum ea (quæ sola magni æstimant) victus arma tradiderit, ad unum Aleæ jactum, suam vitam potestati, vel victoris, vel fæneratoris addicat. Denique constitit, quòd quidam eorum, & Imperatori Romano cognitus, in fide pretium servitutis, quam sibi tali sorte superatus intulerat, supplicii impe-*

S. Ambrosius in c. 11. Tobiæ tom. 2.

Hungarorum insania.

S. Ambr. ubi supra.

Addicere est vendere plus offerenti.

Addicat: Nam addicere est vendere plus offerenti.

imperatæ mortis exolverit. Hæc Sanctus Doctor Ambrosius de hujus generis Aleatorum Hungariæ olim insania.

Hisce igitur de causis enarratis, perniciosum, infamem, ac mortiferum, diabolicum, atque detestandum Alearum ludum cum aliis omnibus ludis in eo comprehensis, in quibus fortuna cum tot enarratis malis dominatur, tàm Civilibus, quàm Canonicis Legibus: non solùm à Christifidelibus in sacrosanctis Conciliis, verùm etiam ab Ethnicis, & jure quidem vetitum esse constat.

Vide de ludo ab Ethnicis vetito.

Nunc autem reliquum est, ut duo quæsita ad Ludos vetitos pertinentia explicemus.

Primò, scilicet, *an ludus Alearis*, quem alii pestem, alii verò diabolicum Ludum appellant, *sit peccatum mortale*. Secundò *quomodo, & quando lucrum, in Ludo tali factum, restitui debeat*.

QUÆSITUM PRIMUM.

Quonam modo Ludus Alearis sit mortale peccatum.

ALearum, sive Chartarum Ludus, & id genus alii, in quibus magis fortuna, quàm industria dominatur, ob ingentem multitudinem malorum, & peccatorum, quæ ex illis nascuntur, tàm Civilibus, quàm Canonicis Legibus, & Conciliis, tàm ab Ethnicis, quàm à Christifidelibus vetiti sub pœnis fuerunt, sicut ex iis, quæ hucusque in medium allata sunt, satis constat. Propterea dictus Alearum, vel Chartarum Ludus, necnon Tabulæ, vel Orbiculi, Tesseræ, vel Taxilli, ac Tali, vulgò *Dadi* vocitati, in quibus magis fortuna, quàm industria dominatur, sine peccato mortali, ut ait Gregorius Sayrus, exerceri non possunt, dum verâ, & notabili lucrandi aviditate, ex qua oriuntur tot mala jam enarrata, luditur, ut infrà ostendetur rationibus, & insigniorum Auctorum scriptis.

Alearum nomina.

Greg. Sayrus lib. 11 cap. 12. num. 4.

Gabriel Biel Theologus, & egregiè doctus *in 4. Sententiarum libro dist. 15. quæst. 13. art. 2. conclus. 3*, istucipsum confirmat dicens: *Ex cupiditate ludens Aleâ, peccat mortaliter, quia Ludit contrà Legem Divinam, Naturalem, & Positivam. Contrà Legem Divinam, quia est contra charitatem proximi concupiscere bona proximi cum damno ejus; & est contrà decimum præceptum, quo prohibetur concupiscentia rei alienæ cum damno proximi. Est contrà Legem Naturæ: facit enim alteri, quod sibi nollet fieri; Est etiam contrà Legem positivam, ut patet ex dictis*. Hæc Gabriel Biel, qui, cum ludus Aleæ fiat ex tali cupiditate lucrandi, contrà Legem Divinam, Humanam, & Positivam mortale peccatum esse concludit; dummodò tamen aliqua ex malis circumstantiis jam relatis intersit.

Gabriel Biel in 4 sent. dist. 15. qu. 13. art. 2. Concl. 3.

Alea ludus est mortale peccatum, quatenus est contra Legem divinam, naturalem, & positivam.

Mortale peccatum.

Sanctus item *Cyprianus*, ut superiùs ostensum fuit, Alearum Ludum crimen esse mortale affirmat post multa mala de ipso Ludo enarrata.

Sanctus item *Raymundus de Penasort* Ordinis Prædicatorum, Vir in Divinis Scripturis eruditus, Juris item Canonici notitiâ insignis, & in Theologia morali satis clarus, *in secundo suæ summæ libro*, dum de negotiis sæcularibus loquitur, & utrum de illicitè acquisitis eleemosyna fieri possit, sermonem habet, Aleæ ludum mortale peccatum, & quidem grave post multa concludit, dicens: *De ludo Aleæ teneas, quòd illi, qui ludunt ad Aleas, vel Taxillos, vel qui ludo intersunt, vel sunt participes, vel inspectores ludi, peccant, & maximè, si sunt Clerici*. Hæc S. Raymundus, ex cujus verbis colligimus, Alearum, vel Taxillorum ludum esse peccatum. Deindè propter novem in ipsis ludis consideranda, magnum peccatum esse ait in hæc verba: *Quàm magnum peccatum sit, patet inter alia ex novem, quæ in talibus ludis attenduntur, ut infrà videre licet*.

S. Raym. lib. 2. §. de illicitè acquisitis, & Aleatoribus. A Clem. VIII canonizatus Anno Domini 1601.

ff. de Aleat. Auth. de Sanct. Episc. §. Interdicimus Extr. de Vita, & hon. Cleric. Concil. Clerici.

Magnum peccatum.

S. Raym. ut supra.

Notanda novem, ex quibus mortale peccatum, & grave quidem esse concluditur à S. Raymundo.

Hæc novem notanda recitantur ab Alexandro de Ales. in 4. sent. qu. 33. membr. 2. art. 5.

1 PRimum est, *desiderium lucrandi*, ecce *cupiditas*, quæ ex Epistola S. Pauli prima ad Timotheum cap. 6. est radix omnium malorum.

1. Timoth. 6.

2 Secundum est, *voluntas spoliandi proximum*, ecce *rapina*.

3 Tertium est, *usura maxima*, scilicèt, undecim pro duodecim, non solùm in anno, vel mense, sed in eadem die.

Extr. de excess. Prælat. inter dilectos

4 Quartum est, *mendacia multiplicata, & verba otiosa, & vana*.

5 Quintum est, *blasphemia*; ecce hæresis.

6 Sextum est, *corruptio multiplex proximorum*, qui ad ludum inspiciendum de consuetudine pravâ conveniunt.

7 Septimum est *scandalum bonorum*.

8 Octavum est, *contemptus prohibitionis* Sanctæ Matris Ecclesiæ.

9 Nonum est, *ommissio temporis, & bonorum*, quæ in illo tempore tenentur facere.

Hæ novem S. Raymundi considerationes, vel hæc notanda recitantur etiam ab Alexandro de Ales. *in 4. Sententiarum libro, quæst. 35. art. 5*. necnon à Guidone de Baypho, vel Faysio, sive Baysio Archidiacono Bononiensi *in prima Decretorum parte distinct. 35. cap. Episcopus*. Sanctus autem Raymundus, ut ut ait Joannes Trithemius in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, floruit anno Domini 1230. Alexander de Ales 1240. & Guido de Baphò 1290. Ex his ergò novem considerationibus colligimus Alearum, sive Taxillorum ludum esse peccatum. Quòd autem hoc peccatum sit mortale, S. Raymundus ex verbis Canonum Apostolorum demonstrare studet, dum ex iis colligit prohibitionem eorumdem ludorum, & pœnas contrà ludentes.

Alexand. de Ales, & Guido.

Decret. par. 3. Dist. 35.

Apostolorum Canones, quos S. Raymundus in medium affert, & superiùs item videre est, sunt, qui infrà leguntur.

S. Raym. libr. 2. Summæ §. 11. de illicitè acquisitis, & Aleatoribus.

EPiscopus, aut Presbyter, aut Diaconus, Aleæ, aut ebrietati deserviens, aut desinat, aut certe damnetur. Subdiaconus, aut Lector, aut Cantor, similia faciens, aut desinat,

Damnetur, idest deponatur ab officio, vel Beneficio, vel suspendatur ab usu Ordinis sacri.

finat, aut Communione privetur; similiter, & Laicus.

Canone Apostolorum in medium allato, S. Raymundus ait:

S.Raym.libr. 3.de illicitè acquisitis, & Aleatoribus.

ITem nota quatuor verba posita in prædicto Canone, scilicet:

1 DESERVIENS, 2 DESINAT, 3 DAMNETUR, 4 COMMUNIONE PRIVETUR.

Ex primo, scilicet, DESERVIENS [inquit S. Raymundus] *collige, quòd si non ducit in consuetudinem, non sustinebit pœnam prædictam. Nam verbum deservire hoc in loco,* ut sententiam Sancti Raymundi explicemus, *significat ludentem, dominio ludi, & peccati esse detentum, eique subjectum, ob magnum lucrandi ardorem.*

Ex secundo, scilicet, DESINAT, *colligitur, quòd etiam si duxerit in consuetudinem, debet admoneri, & si admonitus vult cessare, evitabit pœnam prædictam; debet tamen in utroque casu agere pœnitentiam de peccato.*

Ex duobus ultimis, quæ sunt, DAMNETUR, *&* COMMUNIONE PRIVETUR, *collige quòd tale peccatum sit mortale, & grave, cum tales pœnæ non sint imponendæ pro levi crimine. 11. q. 3. Nemo, & Nullus.* Hæc Sanctus Raymundus, qui ex pœnis, quas incurrunt Aleatores, eorum peccatum mortale, & grave quidèm esse concludit. Nam dicto in Canone per verbum, *Damnetur*, intelligitur pœna Ecclesiasticis viris imposita, quæ est *depositio ab Officio, vel Beneficio*. Per privationem Communionis intelligitur pœna Laicis imposita, quæ est *excommunicatio*. Quod quamvis ita sit; Decreti tamen Glossatori, quem Angelus de Clavasio, & Silvester de Prierio in Summis ajunt esse Hugonem quemdam, assentiendum non videtur dicenti, *Alearum ludum, & alios id genus ludos semper esse mortale peccatum*. Nam, ut superiùs dictum fuit ex Navarri doctrinâ, ludus prædictus non est semper mortale peccatum, præsertim verò, ut idem Navarrus inquit, *dum potiùs honestæ recreationis causâ, quàm lucri, & parvo quidèm tempore luditur; quando, scilicèt, à prandio, vel à cœna luditur causâ solatii, nullius rei pecuniariæ lucro proposito; vel solùm alicujus esculenti, & poculenti, quod bis lucrifactum semel solvatur; vel spirituali lucro precum aliquarum pro vincente à victo dicendarum.* Hæc ex Navarro, qui tamen in eodem *capite 19. num.3.* ait: *Ludus non fit mortalis ex sola circumstantia animi principaliter lucrandi aliquid, etiàm notabile ab eo, qui donare potest, ut probat Cajetanus* in 2. 2. quæst.168. art.3., & in verbo, *Ludus; Neque etiam ex nimio, & ardenti ludendi appetitu, nisi cùm extenditur ad alicujus Legis [quæ obligat ad mortale] violationem; Qualis est eorum, qui noctes in dies, & dies in noctes vertentes; Missas præceptas omittunt, aut subeunt periculum amissionis bonorum, sine quibus nequeunt sustentare uxores, liberos, ac reliquam Familiam sustentandam de præcepto, aut debita statuto tempore solvere &c.* Hæc dicto in loco Navarrus, cujus verba de lucro in Alearum ludis pensitanda sunt, & memoriæ mandanda, quæ priùs recitata fuerunt, quatenùs ejus doctrinæ, ac sententiæ magis consona judicantur. Immò, si inter ludentes aliquod lucrum proponatur, unusquisque memor sit concessionis Justiniani Imperatoris, qui Alearum ludo vetito, permittens quinque genera ludorum, industriâ, & arte magis, quàm fortunâ nitentium, vetat quoque ne prœmium magis, quàm unius Solidi, hoc est, Aurei, proponatur vincenti, etiam si multum dives sit. Ecce quomodo ludus Alearum vetitus mortale peccatum esse possit, & quidèm grave, & quomodo sine peccato exerceri queat, præsertim verò ab Ecclesiasticis viris, quibus multò magis, quàm Laicis vetitus esse censetur ob Ecclesiastica præsertim bona, quibus ipsi potiuntur: nam per ludum vetitum, reditus in usum pium dicatos, in prophanum, & vetitum usum convertunt.

Peccatum mortale, & grave ex 11. qu.3. Nemo, & Nullus.

Damnetur.

Communionis privatio est excommunicatio.

Hugonis opinio confutatur.

Navarrus ubi sup. c.19. num.6.

Navarrus cap.19.n.3.in Manuale Cōfess.

Cajetan.2.2. qu.168. art.3.

Quomodo Alearum ludus peccatum mortale possit esse.

Navarrus Pag. 12.

Iustin.Imperatoris decretum.

Prœmium in ludo vincentis est unius tantum Solidi, ideft Aurei.

QUÆSITUM SECUNDUM.

Quomodo, & quando Lucrum in Alearum ludo factum, restitui debeat.

JUxtà Doctrinam S. Thomæ Doctoris Angelici, necnon aliorum Doctorum; quando, & quomodo lucrum restituendum sit, scire oportet, Distinctionibus ad hanc rem pertinentibus diligenter consideratis. Nam Sanctus Thomas *in* 2. 2. tribus in Casibus acquisitum, sive lucrum in Alearum ludo factum restituendum esse affirmat.

1 Primò quando ludens lucratus est, ideft suscepit lucrum à victo, qui rem suam alienare non poterat, cujusmodi sunt filiifamilias, qui adhuc sunt in potestate Patris; necnon qui sunt minores viginti quinque annis; Conjux item, Furiosi, & prodigi, & alii consimiles sub Tutoribus existentes. Hoc item intelligendum est de Religiosis, deque Monachis, & Monialibus. Hujus autem generis lucrum acquisitum restitui debet Patribus, Maritis, vel Tutoribus eorumdem, vel eorum Superioribus. De hoc enim lucro eleemosyna fieri non debet, ut ait S. Thomas cum aliis Doctoribus.

2 Secundò restituendum est lucrum in Alearum ludo factum, quando quis cum aliqua lucratus est fraude: lucrum enim hoc modo factum nuncupatur furtum. De hoc autem lucro, ut ait S.Thomas, eleemosyna fieri non potest, sed ei, qui victus fuit, & amisit, est omninò restituendum.

3 Tertiò restituendum est lucrum in Alearum ludo factum ab eo, qui ex aviditate lucri, & nimiâ, ut ita dicam, importunitate traxit aliquem nolentem ad ludendum. Hoc autem lucrum restituendum est ei, qui ad ludendum compulsus fuit, vel in principio, vel in

S.Thom. 2.2. q.32. art.7.ad secundum.

Navarr. c.19. num.12.

Iodocus Lorichius in Thesauro in ſ.Ludi.

S.Th.ubi sup.

S.Thom. 2.2. qu. 32. art. 7.

in medio ludi. De hoc enim lucro eleemosyna fieri non potest. Si autem qui impulit alium ad ludendum, amisit, ei repetitio lucri non competit; & qui compulsus lusit, lucratus est, restituere non tenetur: quia ille, qui amisit, accipere non est dignus; propterea de hoc lucro facto in ludo vetito eleemosyna fieri debet, ut ait S. Thomas *in 2.2. & in 4. Sententiarum dist. 15. de eleemosyna art. 4. quaest. 3.* Istuc ipsum Joannes Azor. *in tertia parte Institutionum moralium*, S. Raymundus, & alij Doctores affirmant.

S. Thom. 2.2. & 4. sentent.

Jo: Azor p. 3. libr 5. cap. 24. S. Raym. lib. 3 ubi sup.

An verò acquisita per ludum Lege, vel Statuto prohibitum, restituenda sint, diversi diversa dicunt. Quidam enim affirmant, qui sunt S. Bonaventura *in 4. libro Sententiarum dist. 15. quaest. 2. art. 4.* Paludanus *in eodem libro dist. 15. quaest. 3. art. 7. ad secundum.* Beatus Antoninus *part. 2. tit. 1. cap. 23. §. 3.* Nicolaus Abbas Panorm. Guido Archidiac. Bononiensis; Raynerius *in Summa Theologiae tom. 1. cap. 2. de eleemosyna*; Henricus Cardinalis Ostiensis *in Summa*, Jo: de Salas *in Tractatu de Legibus, quaest. 96. dist. 15. sect. 8.* & Glossa *in lib. 3. Decretalium tit. 1. cap. 15. Clerici de Vita, & honestate Clericorum*; & alii Scriptores à Joanne Azorio in medium allati *in tertia parte Institutionum Moralium lib. 5. cap. 24.*

S. Bonav. libr. 4. sent. Institutionū Moralium,

Antoninus.

Panormit. Guido. Raynerius. Henric. Card. Ostiensis, & Jo: de Salas de Legibus. Glossa in lib. 3. Decretal.

Joannes Maria Verratus Carmelita, Theologus clarissimus, qui Catonis Carmina illustravit Commentariis, dum illud Catonis dictum, sive praeceptum, *Aleas fuge*, declarat, Alearum, ac Taxillorum ludum diabolicum à Diabolo inventum fuisse ostendit, ac tandem ait: *Meritò igitur universalis Ecclesia sanctè, & justè decrevit, & voluit hujusmodi ludum esse omninò prohibitum ratione multorum malorum, quae ex eo sequuntur, infamiae scilicèt, omissionis temporis, furti, avaritiae, luxuriae, superbiae, blasphemiae, & aliorum id genus malorū.* Deinde lucrum in hujus generis ludo, quatenùs prohibito, factum, restituendū esse concludit. De nonnullis autem aliis personis ita loquitur: *Filii Familias, Servi, Ancillae, Uxores, Religiosi, Beneficiati, etiam ludentes ludo non prohibito sine fraude, & dolo acquisita per ludum tenentur restituere, quia nullum jus habent super his bonis.* Haec ad verbum Verratus.

Verratus in Carmina Catonis.

Ricardus verò *in 4. lib. Sent. dist. 15. art. 5. quaest. 8.* ait de ludo Alearum communiorem, & securiorem esse hanc opinionem de lucro restituendo affirmativam: alia enim opinio asserit restitui non debere antè condemnationem Judicis, neque Pauperibus, neque ei, qui perdidit in ipso ludo.

Ricardi opinio securior & communior.

Alexander autem de Ales (ut Joannes Azorius ait) sibi constare non videtur, dum primùm ait, acquisita per ludum non esse restituenda ex obligatione; deindè acquisita per ludum, in quo est turpitudo contrà jus naturale, & contrà jura humana, restituenda esse affirmat.

Alex. tom. 4. senten. qu. 33. Membro 2. art. 5.

Hanc de lucro facto in Alearum ludo quaestionem satis diffusè scribit Didacus Covarruvias, & praesertim Joannes Azorius, qui utriusque opinionis Auctores recitat, & ad opinionem utramque declarandam. Notanda quaedam, atque octo Quaesita ad hanc rem pertinentia in medium affert, multaque alia scitu digna de vetito Alearum ludo quatuor capitibus comprehensa eruditè declarat in quarto Quaesito hisce verbis: *Restitutionis obligatio ex jure naturali non est, quia quisque voluntate suā potest rerum dominium in alium transferre. Nec item ex jure Civili, quia jus Civile solùm concedit, ut possit repeti officio Judicis, quod est per ludum, lege prohibitum, acquisitum; non autem Jus Civile constituit, ut acquisita per ludum Aleae in conscientia restituantur.* Haec ibi Azorius, cujus sententia inter Theologos communior est, magisque recepta.

Didacus Covarr. 2. part. Relectionis 4. tom. 2. Joan. Azorius ubi sup. par. 3.

Institut. Moralium lib. 5. cap. 24. C. 24. 25. 26. 27.

Azorius 3. p. Institut. Moral.

Ecclesiae autem Ministri perpendant illud, quod S. Bernardus in Sermone super Cantica de Clericis, & Ministris Ecclesiae, ita inquit: *Timeant Clerici, timeant Ministri Ecclesiae, qui in terris Sanctorum, quas possident, tam iniqua gerunt, ut stipendiis, quae sufficere debeant, minimè contenti, superflua, quibus egeni sustentandi forent, impiè, sacrilegèque sibi retineant, & in usus suae superbiae, atque luxuriae victum pauperum consumere non vereantur; duplici profectò iniquitate peccantes, quòd & aliena diripiunt, & sacris, in suis vanitatibus, & turpitudinibus, abutuntur.*

S. Bern. Serm. 23. Tom. 1.

Sanctus denique Bernardus in Epistola ad Fulconem puerum, postea Ligonensem Archidiaconum, de ipso tamquam Ecclesiae Ministro in hanc loquitur verborum formam: *Conceditur ergò tibi, ut si benè servis, de Altario vivas, non autem de Altario superbias, ut indè compares tibi fraena aurea, sellas depictas, calcaria deargentata, varia, griseaque pellicea, à collo, & manibus ornatu purpureo diversificata. Denique quidquid praeter necessarium victum, ac simplicem vestitum de Altario retines, tuum non est, rapina est, Sacrilegium est.*

S. Bern. Ep. 2. Tom. 2.

Notandum.

Haec ad verbum S. Bernardus, qui quamvis dum de malo bonorum Ecclesiasticorum usu loquitur, nullam faciat mentionem de iis, qui in Alearum ludo à Lege Canonica, & Civili vetito, & non solùm à sanctis Doctoribus, & ab aliis Christi fidelibus, sed etiam ab Ethnicis tantoperè damnato, dicta bona consumunt; hoc tamen subintelligendum omninò censetur: quia si omne superfluum, quod à Clericis, & Ministris Ecclesiae de bonis Ecclesiasticis, praeter necessarium victum, & simplicem vestitum retinetur, & non in pauperum victum, sed in usum vanum consumitur, rapina, & sacrilegium à S. Bernardo nuncupatur, multò magis istuc ipsum affirmandum est de eo, quod in hujus generis ludo tàm detestando consumi solet. Ludentes igitur tali ludo Ecclesiastici Viri, verba S. Bernardi perpendant. Omnes item, quicumque illi sint, ad Alearum ludos proni, aut proclives, ad memoriam excitent, & frequenter quidèm dictum illud Catonianum perpulchrum, & divulgatissimum:

Catonis dictum: Trocho lude Aleas fuge.

Trocho lude, Aleas fuge.

Trochus est vox Græca, &, ut inquit Acron turbo est, qui à ludentibus pueris scutica agitatur, & rotatur: Est enim instrumentum ligneum figuræ pyramidalis funiculo à pueris agitari consuetum. De hoc Trochi ludo loquitur etiam Martialis *lib.* 14. & Horatius *de Arte*, *& in libro Carminum*, ut jam diximus; Trochus autem ab Italis vocitatur *Trocoio*, & *Trotola*; *Pirla*, e *Pirlo*, e *Moscola*; ab Hispanis *Trompo*, à Gallis *Sabot*, à Germanis *Eintopff*; quoniam verò Trochus est puerorum ludus; Latrunculos, quos vulgò *Scacchos* vocant, Viris animi recreandi, vel otium præsertim fugiendi gratiâ, propono, loco tamen licito, ac tempore decenti servato, ut infrà, & fusiùs quidem dicemus.

Acron Grammaticus, & Horatii interpres. Martialis lib. 14.

Hor. in Arte Poetica, & libr. 3. Carm. Ode 24.

De licito Latrunculorum ludo antiquitùs invento Alearum loco, & de inventore ipsius ludi.

Alearum loco ludus Latrunculorum, qui vulgò *Scacchi* vocitantur, antiquitùs pro militibus in longa obsidione detentis, otium consumandi gratiâ inventus, exerceri potest interdùm, ut infrà ostendemus.

De Latrunculorum ludo sub Calculorum nomine Alexander ab Alexandro Jurisperitus, & Vir, ut ajunt, exquisitè doctus, loquitur *in tertio Genialium dierum libro*, in quo dictum ludum præcipuum apud antiquos fuisse ait, & cur Calculos, aut Latrunculos, Latrones dictos olim fuisse declarat in hæc verba: *Ludus Calculorum, veteribus præcipuus fuisse traditur, qui & Latrones dicti: hi enim in duas divisi Turmas erant colore diversi, quorum alii Milites, alii Hostes: Horum lusus erat, ut Turmis instructis, velut qui congredi acie parant, hinc indè sub Hostium imagine procederent à præscripto fine, quoad quisque progredi debeat; ità cavere oportebat, ut dum Hostem quisque invadere nititur, alterius non pateat incursibus, qui etiam ex gemma fuere, Viris, & Mulieribus frequens, à melioribus, & summis honoribus, vel maximè cultus, & celebratus, quem Palamedes, Nauplii Eubææ Regis Filius, vir ingeniosus, & aliarum rerum inventor* (ut in libro nostro, qui *Bibliotheca Vaticana* inscribitur, diffusè probavimus) *invenisse proditur ad comprimendas otiosi exercitus seditiones*. Hæc Alexander, (parenthesi exceptâ) ex cujus verbis confirmamus illud ipsum, quod nuper diximus; ludum, scilicèt, Latrunculorum antiquitùs pro Militibus in longa obsidione detentis otium consumandi gratiâ fuisse inventum. Cur autem dicti Calculi, (quos vulgò *Scacchos* appellamus) Latrones, & diminutivè Latrunculi vocitentur, explicare necesse est. *Latro* namque (Festo Pompejo Auctore) vocitari solebat ille, qui conductus militabat quasi λατρεύων, idest, serviens: est enim λατρεία, servitus. Propterea Plautinus miles dixit: *Latrones, quos conduxi*, hoc est, Milites. Et in Pœnulo usus est verbo, *Latrocinari*, pro stipendio præsente militari. In Trinummo item dixit: *Latrocinatum ire*, idest, ad militandum. In Curculione pro mercede militari dixit: *Latrocinatus annos decem, mercedem accipio*. Hæc Plautus dictis in locis. Verùm, quia (ut Joannes Fungerus ait) hos milites mercede conductos Imperator, & Principes circà se habere, & primos ad omne discrimen mittere solebant, Milites dicti fuerunt, ut Varroni placet, *Latrones*, quasi *Laterones*, quippè, qui tamquàm satellites vocati Imperatoris, vel Principis alicujus latera tuebantur. Nunc autem permutatâ vocabuli significatione, ait Festus Pompejus, viarum obsessores appellantur Latrones, quod à latere (inquit Fungerus cum Festo Pompejo) adoriantur, vel lateuter insidientur, aut denique lateant, ut alios opprimerè improvisò queant. Utcumque vero sit, Latrones, & Latrunculi, quasi *Latrones*, & *Laterunculi* dicuntur illi Calculi, qui dicto in ludo instar Militum concertantium adhibentur.

Alexand. lib. 3. Genial. dierum c. 21.

Palamedes Inventor Latrunculorum

Bibliot. Vaticana.

Andr. Tiraq. in lib. Gen.

Fest. Pomp. de Verbor. signific.

Plaut. in Milite.

In Pœnulo in Trinum. & in Curculione.

Jo. Funger. in Etymologico trilingui.

Varro de verborum signif. lib. 6.

Festus Pomp. de verb. sign. Jo. Fung. in Etymol. trilingui.

Hujus generis ludus circiter annum orbis conditi ter millesimum 685. à quodam viro sapiente, nomine Xerxe inventus fuit, sicut Polydorus Virgilius in secundo de rerum Inventoribus libro scriptum reliquit, ut illius Tyranni, qui tunc temporis regnabat, sævitiam coerceret per ludum illum Schacchorum, in quo per calculos ligneos repræsentatur certamen instar prælii; In hoc enim ludo per calculos illos ligneos Reges, & Reginæ, Equites, & Pedites, necnon Castra, sive Arces, hoc est, loca munita Civitatum repræsentantur, atque instar concertantium præliantes in Fritillis, aut Alveolis, hoc est, in Tabulis lusoriis de Casula in Casulam moventur. Hunc autem Latrunculorum, sive Scacchorum ludum, Xerxes excogitavit, quippè qui ob sævitiæ metum non audebat apertè monere officii sui Tyrannum, sed Scacchorum ludo, sive certamine, illum tacitè monuit, Majestatem Regiam sine hominum viribus, & adminiculis, nec valere, nec tutam fore, Regemque ipsum facilè oppressum iri, nisi invigilaret, & à suis defenderetur. Quæ sanè omnia in illo Scacchorum ludo, sive certamine, instar prelii excogitato, facilè demonstrantur. Nunc reliquum est, ut explicemus, undè dicatur hoc nomen, *Scaccho*, idest, quænam sit vox.

Latrunculorum invent.

Polyd. lib. 2. cap. 2.

Xerxes Latrunculorum Inventor ex Polydoro Virgilio.

Scacchorum vox quænam sit.

Scacchi non à *stando*, ut Polydorus Virgilius opinatur, dicuntur; sed, ut ait Petrus Gregorius Tholosanus, *in Syntagmate Juris Universi*, est vox Hebraica, Hebræorumque inventum ipsius ludi esse videtur, sicut hæ voces, *Scacchi*, & *Mathi*, quibus ipse Scacchorum ludus perficitur, ostendunt. Nam in ludo illo quando Rex ita vallatur, vel obsidetur, ut à sede sua egredi cogatur, *Scach*, dici solet, quia, *Scach*, Hebræis est, *vallavit*, vel *sepivit*. Sed quia *Math*, vel *Moth*, apud Hebræos dicitur *mortuus*; quando Rex in eodem ludo est omninò obsessus, & immobilis redditur; ut mortuus, dicitur, *Scach Math*; Italicè autem, & corruptè quidem *Scaccho Matto*; & ita ludus finitur. Hec ex Gregorio Tholosano.

Greg. Tholos. p. 3. lib. 39. c. 4. pag. 464.

Scach vox Hebraica. Moth, vel Math vox Hebraica.

Quam-

Quamvis autem Latrunculorum, sive Scaccorum ludus ab Hebræis inventus dicatur, usus tamen illius perantiquus Romæ censetur.

Mart. libr. 14. Epigr. 20.

De hoc enim ludo sub nomine Latronum facit mentionem Martialis in hæc verba:

Insidiosorum si ludis bella Latronum,
Gemmeus iste tibi miles, & hostis erit.

Mecænas, & Q. Galba, insignes, & eruditi Viri, Latronum, idest, Latrunculorum, sive Schacchorum collusores esse nonnunquàm solebant, ut Gilbertus cognatus *in Sylva Narrationum* refert. Nam in ipso ludo & quidèm ingenuo, non sors, aut fortuna dominatur, sed ingenium. De hoc eodem ludo sub nomine Calculorum loquitur Plinius Junior *in epistola 24. libri septimi*, eumque pro animo recreando exerceri solere ait. De hoc item ludo mentionem sub nomine Latrunculorum facit Seneca in libro de Animi tranquillitate *cap. 14. In libro de brevitate Vitæ cap. 13. in epistola 106. & in epistola 117.* sed in *epistola 106.* ita inquit: *Latrunculis ludimus, & in supervacuis subtilitas teritur*, quasi dixerit: Frustrà laboramus, dum ingenia nostra exercemus. In hoc enim ludo, uti sæpe jam diximus, non fortuna, sed ingenium dominatur.

Gilber. libr. 3. in Sylva Narrationum.

Plin. libr. 7. Ep. 24.

De Latrunculorum, sive Schacchorum ludo non vetito, animi recreandi, vel otium fugiendi gratiâ, interdùm exercendo juxtà insignium Scriptorum Sententias.

Abbas Panormit. in 3. Decretal. cap. 15. tom. 6.

ABbas Panormitanus in tertio libro Decretalium post multa inquit: *Ex his, & ex textu infertur, ludum Scacchorum Clericis non esse prohibitum, & fortiùs nec Laicis: quia hic ludus consistit in ingenio*. Hæc Abbas. Latrunculorum itaque, sive Scacchorum ludo non vetito unusquisque uti potest animi recreandi, vel otium præsertim fugiendi gratiâ, loco tamen licito, ac tempore decenti servato. In hoc enim ludo non sors, vel fortuna, sed ingenii vis, vel industria dominatur, malis omnibus, quæ nuper fuerant enarrata, exclusis. Quamvis autem hæc sese habeant; Petrus tamen Damianus Ordinis S. Benedicti, Episcopus Ostiensis, & Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalis; Vir in divinis Scripturis studiosus, & eruditus, & secularium literarum non ignarus, non minusque sanctitate, quàm eruditione clarus, in Epistola ad Alexandrum II. Pontificem, & Hildebrandum Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalem conscripta, Scacchorum ludum sub nomine Alearum comprehendi opinatur, dum quemdam Florentinum reprehendit Episcopum, quem cum turba commeantium resedisse, ludoque Scacchorum præfuisse, audivit. Petrus namque Damianus in reprehensione illa inter alia Episcopo dixit: *Rectè ne, tuique erat Officii, Vespere in Schacchorum vanitate colludere, & manum Dominici corporis oblatricem, linguam inter DEUM, & Populum mediatricem, sacrilegi ludibrij contaminatione fœdare? Præsertim cum Canonica decernat Auctoritas, ut Aleatores Episcopi deponantur, Et quid prodest ei, quem efficaciter auctoritas damnat, etiam si judicium extrinsecùs non accedat?* Hæc Damianus, cui Episcopus respondit, aliud esse *Schacchum*, aliud *Aleam*, *Aleas ergò* [subjungens ait] *Auctoritas illa prohibuit, Scacchos verò tacendo concessit*. Hæc Episcopus defendendo sese, dixit. Contrà cujus responsum Petrus Damianus ita inquit; *Scacchum Scriptura non ponit, sed utriusque Ludi genus, Aleæ nomine comprehendit. Quapropter, dum Alea prohibetur, & nominatìm de Scaccho nihil dicitur, constat proculdubiò utramque genus uno vocabulo comprehensum, unius sententia Auctoritate damnatum*. Hæc Petrus Damianus, qui sub Alearum nomine Schacchorum etiam ludum comprehensum esse omninò affirmat, magno Christianæ Religionis, & Episcopalis dignitatis zelo commotus, quippe qui dictum Episcopum cum turba commeantium resedisse, Scacchorum ludo præfuisse audivit. Quod profectò Episcopi cum turba publicè factum, si pensitetur, talem merebatur reprehensionem. Episcopi namque manum, quæ, ut rectè ait Damianus, est Dominici Corporis oblatrix, & lingua inter Deum, & Populum mediatrix; talia in loco præsertim publico, quem turba illa repræsentabat, facere non decebat: *Episcopus enim* [ut S. Paulus *in Epistola ad Titum* scripta inquit] *in integritate exemplum bonorum operum, in doctrina, in gravitate seipsum in omnibus præbere debet*. Episcopus itaque reprehensionem meruit ob ea, quæ in medium attulimus, quamvis ludus ipse Latrunculorum, seu Scacchorum sub Alearum nomine prohibitus nullo modo censeatur, ut Abbas Panormitanus ex communi Scriptorum sententiâ *in tertio Decretalium libro de Vita, Honestate Clericorum cap. 15.* affirmat dicens: *Ex his, & ex Textu infertur, ludum Scacchorum Clericis non esse prohibitum, & fortiùs nec Laicis; & communiter hoc tenetur*. Idem videtur sentire Innocentius Quartus Pontifex Maximus *in Quintum Decretalium Librum de homicidio voluntario, & casuali cap. 9.* ubi Scacchorum ludum noxium non esse affirmat. Guido item Archidiaconus in *prima parte Decretorum distinctione 35.* inquit: *Ludus autem Scacchorum non prohibetur; quia ibi potiùs humanum ingenium exercetur*. Istuc ipsum affirmatur à Gregorio Sayro, Glossator quoque *in primo Codicis Libro, Titulo sexto de Episcopis* ait, *Scacchorum ludum Clericis prohibitum non esse, quia ludus ipse in ingenio naturali consistit*. Auctor etiam *Summæ Armillæ* inquit: *Licèt ludi plures sint Clericis prohibiti, ut Alearum, Taxillorum, ac Tabularum cum Taxillis; ludus tamen Scacchorum non est prohibitus, licèt quidam teneant contrarium, & malè*. Martinus autem Navarrus *in Manuale Confessariorum* postquàm dixit, Clericum, & Monachum absque veniali peccato interdùm etiam Talis, & Chartis lusoriis ludere posse ob honestam causam ad excitandum, & recrean-

Petrus Dam. lib. Epist. 1. ep. 10.

Petri Dam. laudes.

Petrus Dam. libr. 1. Ep. 10. ad Alex. Pap. & Hildebran. Card.

Episcò Petro Damiano reprehensus.

Episcopi reprehensi responsio.

Petrus Dam. contra Episc. responsum.

Petri Damiani reprehensio excusatur, & aliqua ex parte probatur.

Epist. ad Titum c. 2.

Abbas Panor. cap. Clerici c. 15. tom. 6.

Scacchorum ludus Clericis vetitus non censetur. Innoc. 4. libr. 5. Decretal. tit. 12. c. 9.

Archidiac. par. 1. Decretorum Dist. 35. Episcopus.

Gregor. Sayrus libr. 11. c. 13. num. 4. Lib. 1. Codicis tit. 6. Interdicimus. Summa Armilla Tit. ludus num. 5.

Navar. c. 19. n. 3. circa fin.

creandum socium ægrotum, eâ re indigentem, dummodò non frangatur lex ulla obligans ad peccatum mortale, de Scacchorum ludo ita loquitur: *Et ita contrà vulgi opinionem omnium ineptissimus est ludus Latrunculorum, quem Itali* Scacchorum, *Hispani verò* Axedrez, *& Galli* Eschez *vocant; quia is minus, quàm alii, animum relaxat, quamvis magis liceat, quàm aliquot alii, qui lege prohibentur*. Hæc Navarrus, ex cujus verbis colligimus, Latrunculorum, sive Scacchorum ludum esse licitum, sed omnium ludorum ineptissimum ad animum relaxandum, quia dictus ludus non in sorte, aut fortunâ, sed in ingenio consistit.

Scacchorum, sive Latrunculorum ludus ineptissimus pro animo relaxando, sed licitus.

Huc spectat illud, quod Petrus Andreas Canonherius Philosophiæ, Medicinæ, & Sacræ Theologiæ Doctor *in secundo libro de Curiosa doctrina* scriptum reliquit in hanc verborum formam: *Qui hoc ludo Latrunculorum amittunt, eorum perturbatio non aliundè exoritur, quàm ex ammissione, quæ cum præcipuè, ac totaliter fundamentum habeat in nostro intellectu, ac mente, animum tristitiâ quadam permolestâ vehementer afficit: Hic enim cognoscitur, quinam acutiori intellectu polleat; quod de nulla aliare certò sciri potest: omnes enim alii ludi, vel fortunâ, vel aliquo judicio, vel mixti sunt; sed iste totum hominis judicium exigit*. Hæc Canonherius, qui Navarri sententiam, quantùm ad animi relaxationem in Latrunculorum ludo, comprobare videtur.

Canonherius lib.2.c.2.

Hæc de Alearum, & Latrunculorum ludis. Nunc reliquum est, ut eorum omnium, quæ dicta sunt, in hoc Libello conficiamus Epilogum, ex quo eorumdem Summa, siue Conclusio faciliùs memoriæ mandari poterit.

Epilogus, & Conclusio dictarum præsertim rerum, quæ in duobus Quæsitis jam explicatis comprehenduntur.

HÆC de Alearum ludo juxtà leges Canonicas, & Civiles tàm ab Ethnicis, quàm à Christifidelibus, sacrorumque Conciliorum Decreta vetito; necnon juxtà sanctorum Patrum sententias, & aliorum Auctorum insignium scripta mihi dicenda visa sunt.

Quoniam verò hujus generis ludus etiã sub pœnis vetitus, ut superiùs dictum est, mortale peccatum non semper esse censetur, & lucrum in eo factum non semper, neque cuilibet restituendum esse judicatur: Duo illa Quæsita, ad mortale peccatum, & lucrum restituendum pertinentia, jam in medium allata, & diffusè quidèm explicata, hoc loco summatim, ac brevissimè sunt complectenda, ut dictarum rerum Summa, tamquàm Conclusio faciliùs memoriæ mandari queat.

De peccato in ipsis ludis facto Conclusio.

QVamvis Alearum ludus secundum se non censeatur malus, ex adjunctis tamen malis circumstantiis malus reddi potest: quia ex quavis malâ circumstantiâ, aut defectu, actus humanus redditur malus, ut Sanctus Thomas Doctor Angelicus cum Dionysio inquit. Quamvis item dictus ludus ad Eutrapeliæ virtutem reduci possit, frequentiùs tamen, & ferè semper lucri aviditate fieri solet; hinc Eutrapelia ipsa exerceri non potest: Nam Eutrapelia, quæ apud Græcos, & Latinos *urbanitatem, leporem, jucunditatem, festivitatem, comitatem, & facetiam honestam* significat, non fit seriò, sed jocosè, præsertim verò in verbis, aut factis ludicris, ut ait Sanctus Thomas Doctor Angelicus: in Alearum autem ludo, dum pecuniarii lucri, & præsertim magni aviditate, non jocosè, sed seriò luditur, Eutrapeliæ virtus exerceri non potest; immò Aristoteles *in quarto Ethicorum libro capite primo*, Alearum ludum ait esse turpem, & lucri acceptionem illiberalem appellat; Aleatores verò inter fures, ac latrones connumerat ob peccata illa maxima, quæ in eo fiunt, uti superiùs demonstratum fuit. Quarè Aristoteles in eodem *libro cap.*4. Alearum ludum ad Eutrapeliæ virtutem reduci non posse, intelligere videtur. Quando item Sanctus Thomas *in* 2. 2. *quæst.*168. *Art.*2. ex Aristotelis verbis, Eutrapeliæ virtutem circà etiam ludos positam fuisse ait, hoc nonnisi de ludicris verbis, aut factis, quæ non seriò, sed jocosè fiunt, intellexisse judicatur: & ita Aristotelis verba intelligenda sunt; adhibitis conditionibus aliis, quas Sanctus Thomas *in Articulo* 2. *&* 3. docet, debere concurrere ad Eutrapeliæ virtutem; sin secùs, ipse Philosophus in primo capite quarti libri Ethicorum sibi metipsi refragaretur, sive contradiceret, dum Alearum ludum turpem esse inquit, Aleatoresque ipsos inter fures, & latrones connumerat, & lucri acceptionem illiberalem appellat. Eutrapeliæ itaque virtus in Alearum ludo esse vix potest, dum lucri pecuniarii, & præsertim magni luditur aviditate, ob quam, uti jam diximus, multa interdum oriuntur mala, & quidem magna. Proptereà S. Cyprianus Aleæ ludum Christiano homine minimè dignum, quatenus Diaboli cum idololatria institutum, & alveum mali, & mortale crimen esse affirmat, Sanctus item Raymundus multis rationibus Alearum ludum mortale peccatũ, & quidèm grave esse ostendit, ut superiùs ex doctrina eorumdem Sanctorum, & ita esse, conclusum fuit. Attamen, ut ait Navarrus, non est semper mortale peccatum, præsertim verò, ut ipse inquit, dum potiùs honestæ recreationis causâ, quàm lucri, & parvo quidèm tempore luditur, nullius rei pecuniariæ lucro proposito, vel solùm alicujus esculenti, vel poculenti, quod bis lucrifactum semel solvatur; vel spirituali lucro precum aliquarum pro vincente à victo dicendarum. Quamvis verò hujus generis ludorum prohibitiones in desuetudinem abiisse videantur; Tridentina tamen Synodus dum loquitur de Aleis, & secularibus negotiis fugiendis ab Ecclesiasticis Viris, decernit, ut sub iisdem, & majoribus etiam pœnis ab Ordinario dictæ Sacrorum Conciliorum, & Summorum Pontificum prohibitiones

S.Th.1.2. qu. 18.art.4.ad 3. Dionys.c.4. de divinis nominibus.

Eutrapelia quid sit.

S.Th.2.2. qu. 168.art.2.

Aristoteles Ethic.vel Nicomach. Moral.lib.4.c.1.

S.Thom. in 2.2.qu.168. art.2.

S.Thomas.

S.Cypr.to.3. pag.492. in Argumento Tractatus.

Navar.c.19. n.3. Manual. confess.

Conc.Trid. sess.22. c.1.de reform.

Decreta desueta in usũ revocanda.

nes in usum revocentur, non obstantibus consuetudinibus quibuscumque, sicut superiùs diffuse dictum fuit. Proptereà dicta revocatio ab omnibus Ecclesiasticis cujuscumque status, vel conditionis hominibus diligenter considerenda, & memoriæ mandanda censetur.

CONCLUSIO.

De lucro facto in Alearum ludo.

Lucrum in Alearum ludo factum restituendum censetur non solùm quando quis fraudulenter lucratus est, ut ait S. Thomas *in 2. 2.* verùm etiam quando ludens lucrum suscepit à victo, qui rem suam alienare non poterat, cujusmodi sunt FiliiFamilias; necnon Religiosi, & Moniales. Cuinam verò hujus generis lucrum restitui debeat; Quando item de tali lucro eleemosyna fieri debeat, jam suo loco satis diffuse declaratum fuit. Hæc ex Doctore Angelico, & ex aliis Doctoribus, quos in duobus illis Quæsitis in medium attulimus. S.Th.qu.32. art.7.ad 2.

Lucrum igitur in vetito Alearum ludo factum restituendum est; Distinctionibus, quas juxtà doctrinam Theologorum, & Sanctorum Doctorum in medium attulimus, penstatis, & observatis.

Denique juxtà Theologorum doctrinam ludentes cum FiliisFamilias, cum Servis, Ancillis, & Vxoribus, cum Religiosis, & Monialibus, & Beneficiatis lucrum, quod ab eis in ludo acceperunt, restituere debent Patribus, & Maritis, vel Tutoribus eorumdem, necnon Superioribus Personarum Ecclesiasticarum: Tales enim Personæ super illis bonis nullum jus habent, ut ait Verratus in Catonem. Hæc autem sunt perpendenda ab Ecclesiasticis Viris, qui bonis Ecclesiasticis potiuntur: Talia enim bona non in prophanum, sed in usum honestum suum, necnon in sanctum, & pium usum converti debent, servatis servandis. Io: Verratus.

Prætereà ex jure naturę juxtà Canones, ac Theologorum doctrinam decretum esse censetur, ut ille, qui lucratur ab eis, qui dominium, & administrationem rerum non habent, vero domino, aut admistratori restituere debeat, quod lucratum est.

Servi in bello capti, qui mitiùs tractandi sunt, sibi acquirunt quidquid eis donatum est aut legatum, aut licite ludendo lucrantur. Sed servi empti, hoc est, qui seipsos vendiderunt, non item: hi enim, teste Ludovico Lopez, quidquid sunt, ipsius domini esse dicuntur. Ideò quidquid acquirunt, vel lucrantur, ipsi domino acquirere, ac lucrari censentur. Lopez part.2. Instruct. Consc.c.33.

Conclusio de Alearum Ludis detestandis, & evitandis.

Ut denique tot pericula, tot damna, tot mala, tot peccata, tot blasphemiæ, totque nefanda scelera ex Alearum præsertim ludis nasci consueta, evitentur, Aleas detestandas, & sub pœnis vetitas à sacrosanctis Conciliis, necnon à Canonica Lege, ac Civili tàm Theologorum, quàm Sanctorum doctrinâ illustratis, & celebratis, quicumque ille sit Laicus, omninò fugiat, ac detestetur, præcipuè verò Vir Ecclesiasticus, quilibet etiam dignitate insignitus, cui non solùm Aleis ludere, verùm etiam hujusmodi Ludo interesse, sive hujus generis Lusores inspicere, vetitum esse censetur juxtà Innocentii III. Pont. Max. sententiam, in tertio Decretalium Libro dicentis: *Ad Aleas, & Taxillos Clerici non ludant, nec hujusmodi Ludis intersint.* Hæc Innocentius dicto in loco. Innoc. III. Sententia.

Conclusio de Ludo Scacchorum, sive Latrunculorum.

Scacchorum denique Ludo, nec Lege Canonicâ, nec Civili, nec à Sacrosanctis Conciliis unquàm vetito, unusquisque uti potest animi recreandi, vel otium præsertim fugiendi gratiâ, loco tamen licito, ac tempore decenti servato. In hoc enim ludo, uti non semel diximus, non sors, vel fortuna, sed ingenii vis, vel industria dominatur, malis omnibus, quæ ex Taxillis, & Chartis lusoriis evenire solent, exclusis.

Nunc denique, ut finem dicendi faciamus, præscriptam Innocentii III. Pontificis Maximi sententiam, tamquàm sigillum huic nostro Commentario, ad Omnipotentis DEI, ac Deiparæ Mariæ semper Virginis gloriam, & Sanctorum omnium honorem, necnon ad Universi Christiani Orbis, præsertim verò Ecclesiasticarum Personarum beneficium conscripto, censui apponendum, & ita pro fine appositum esse volo cum aliis Doctorum Sanctorum sententiis diffuse superiùs enarratis, hic autem brevissime, ut faciliùs memoriæ mandentur.

Sententia Innocentii III. Pont. Max.

Ad Aleas, & Taxillos Clerici non ludant, nec hujusmodi Ludis intersint.

Sententia Sancti Cypriani inter alia superiùs enarrata.

Alea, Diabolicum cum Idololatria institutum, Alveus mali, & supplantatio amici. Aleâ ne luseris, ubi lusus nocivus est, & crimen mortale; ubi dementia, sine consideratione; ubi nulla veritas, sed mendaciorum mandra.

Sententia S. Raymundi inter alia multa superiùs enarrata.

De Ludo Aleæ teneas, quòd illi, qui ludunt ad Aleas, vel Taxillos, vel qui Ludo intersunt, vel sunt participes, vel inspectores Ludi, peccant, & maximè si sunt Clerici *Et infra*: Collige, quod tale peccatum sit mortale, & grave cum tales pœnæ non sint imponendæ pro levi crimine.

Sententia S. Bernardi ad Ecclesiæ Ministrum post multa superiùs enarrata.

Denique quidquid præter necessarium victum, ac simplicem vestitum de Altario retines, tuum non est, rapina est, Sacrilegium est.

AUCTO-

AUCTORES
IN COMMENTARIO
SUPRADICTO CITATI.

A

Abbas Panormitanus Canonista,
Acron Grammaticus.
Alexander de Ales Theologus,
Alexander ab Alexandro Jurisperitus,
S. Ambrosius Ecclesiæ Doctor,
Andreas Bleeatus Jurisconsultus,
Andreas Tiraquellus Jurisconsultus,
Angelus de Clavasio Auctor Angelicæ summæ,
B. Antoninus Episcopus Florentinus,
L. Apulejus Philosophus Platonicus,

B

Barnabas Brissonius Jurista.
Bartholomæus Fumus, Auctor Summæ Armillæ.
S. Basilius Magnus, Theologus, & Episcopus,
S. Beda, Venerabilis nuncupatus,
Benedictus Auctor veteris cæremonialis.
S. Bernardus, Abbas Clarevallensis.
S. Bonaventura, Episcopus, Cardinalis Albanensis, & Ecclesiæ Doctor,

C

Concilia contra Ludum Alearum.
Generalia.
Concilium Constantinopolitanum,
Concilium Lateranense,
Concilium Tridentinum.
Provincialia.
Concilium Aquilejense.
Concilium Elibertinum.
Concilium Mediolanense.
M.P. Cato Stoicus Philosophus Uticensis,
Cæsarius Heisterbacheensis,
M.T. Cicero Orator insignis.
Cornelius Tacitus Historicus insignis,
S. Cyprianus Episcopus, & Martyr.

D

Didacus Covarruvias.
S. Dionysius Areopagita.

F

Festus Pompejus Grammaticus.

G

Gabriel Biel Theologus.
Gaspar Vaserus.
Gentianus Hervettus Orator.
Gregorius Sayrus.
Gregorius Tholosanus J.U.D.
Guido Archidiaconus Bononiensis.
Guido de Baypho, vel Baysio.

H

Henricus Cardinalis Ostiensis,
Herodotus Alicarnasseus.
S. Hieronymus Ecclesiæ Doctor.
Horatius Poeta,

I

Jacobus Spiegelius.
Innocentius III. Pont. Max.
Joannes Antonius Summontius,
Joannes Azorius.
Joannes Fungerus.
Joannes Maria Verratus.
Joannes de Salas,
Joannes Saresberiensis,
Joannes Trittheimius, Scriptor insignis,
Jodocus Clichtoveus, & Lorithius.
S. Isidorus Episcopus Hispalensis.
Justinianus Imperator,
Juvenalis Poeta,

L

Livius Historicus insignis,
Ludovicus Lopez.

M

Martialis Poeta.
Martinus Doctor Navarrus Canonista,
B. Maximus.
M. P. Cato.
M. Terrentius Varro,
M. Tullius Cicero,

N

Nicolaus Abbas Panormitanus Canonista.

O

Onuphrius Ostecutus Episcopus Florentinus.
Ovidius Poeta.

P

Petrus Andreas Canonherius,
Petrus Damianus S.R.E. Cardinalis,
Petrus Gregorius Tholosanus J.U.D,
Petrus Paludanus Theologus.
Plato Philosophus Atheniensis,
Philostratus Sophista,
Plinius Junior.
Polydorus Virgilius,

R

S. Raymundus Canonista insignis.
Raynerius Pisanus Theologus,
Renerus Budelius.
Ricardus de Media Villa Theologus.

S

Seneca Philosophus Academicus,
Silvanus Razzius,
Silvester de Prierio.
Svetonius Tranquillus.

T

Theodorus Balsamon Patriarcha Antiochenus.
Titus Livius Historicus insignis,
S. Thomas Doctor Angelicus,
Thomas Cajetanus,
Thomas Cantipratanus.

V

Varro. M. Terentius Varro.

AN

AN CARNISPRIVII MALA CONSUETUDO

Ab Ethnicorum Lupercalium superstitione originem trahat?

Cur penitùs aboleri non potuerit?

CARNISPRIVII malam consuetudinem ab Ethnicorum Lupercalibus originem traxisse dicas oportet, si Lupercalia ipsa diligenter spectentur. Lupercalia enim apud Ethnicos Romanos, erant solemnia quædam sacra, quæ xv. Kalendas Martias, hoc est xv. mensis Februarii die, ut Ovidius *in secundo Fastorum libro* testatur, in honorem Panos Pastorum Dei, à Lupercis nudis Sacerdotibus fieri solebant. Cur autem ludi in illa solemnitate celebrati, Lupercales dicerentur, & quinam essent: cur item Sacrificia ipsa Lupercalia, & Sacerdotes denique Luperci vocitarentur, hique nudi forent, scitu digna videntur, antequàm rem à nobis propositam aggrediamur: Quæ omnia, si Pan, cui Lupercalia celebrabantur, & quantùm ad ipsius nomen, & naturam, ab antiquis creditam, rectè dignoscatur, statim sciri queunt.

Pan itaque ut ab ipso falso Numine exordium sumamus, à Poetis Deus Pastorum, qui Ἐπίσκοπος, idest *Pecudum, & Armentorum speculator* dicebatur, Deusque naturæ, universæque substantiæ materialis dominator esse fingebatur, teste Macrobio; Unde etiam à Græca dictione Πᾶν, quod idem significat, quod *Totum*, vel *Omne* nomen accepit; ipsi enim uno naturæ nomine universam Mundi machinam, ut Pierius *in Hieroglyphicis* ait, complecti arbitrabantur. Id quod ex Picturâ item ipsâ repræsentare studuerunt: Nam hunc Deum ita pinxerunt, ut nihil ex toto Universo in eo videretur prætermissum. Hinc Simulacrum ipsius caprinâ effingebatur facie, rubro colore, hirtis cornibus, pectore syderibus radiante, infimâ sui parte hispido, & caprino pede, altera manu fistulam tenens, alterâ pedum incurvum. Habebat faciem quasi hominis ad naturam humanam repræsentandam. Habebat autem cornua in radiorum Solis, & cornuum Lunæ similitudinem. Facies ejus ad Ætheris imitationem rubebat. In pectore verò Nebridem stellatam ad stellarum Imaginem habebat; pars ejus inferior hispida erat, propter arbores, virgulta, & feras. Caprinos autem pedes habebat ad terræ soliditatem ostendendam. Fistulam imparibus septem calamis simul conjunctis habebat, ad harmoniam Cœli per septem vocum discrimina innuendam. Pedum, idest, virgam, sive baculum recurvum habebat ad annum, qui in se vertitur, indicandum. Hæc ex Phurnuto *in libro de Diis Gentium*, in quo Pana Universi Deum appellatum esse testatur.

Pan item à Latinis *Inuus*, teste Livio, & Macrobio, vocitatur; cur autem hic Pastorum Deus sub nomine Panos ab Ethnicis coleretur, Probus hisce verbis explicat dicens: *Sed creditur propter duo argumenta, sub ejus nomine, & vocabulo Jupiter coli, idest Mundus; quorum unum est, quod Πᾶν Græcè significat omne, idest universam naturam; alterum quòd hinuli pellis, qua tegitur, varietas maculis imitetur Stellas*. Hæc Probus. Ego verò si meam mihi Sententiam inter probatissimos Auctores pronunciare licet, universæ substantiæ nomine Pastorum Deum, Pana, scilicèt, nuncupatum opinor, quia omne apud antiquos patrimonium, peculium, à pecudibus dicebatur, in quibus universa ipsorum substantia constabat. Hinc dives, qui nunc *pecuniosus*, olim *pecuarius* appellabatur, & Isidorus *in 6. originum cap. 12.* testatur; Pecudum enim cura, quæ nunc à rudioribus, vilioribusque hominibus exercetur, antiquitùs apud Reges erat in pretio; Utcumque autem sit, Pan fuit Pastorum Deus, Oviumque Custos à Virgilio *Buccolicis, & libro primo Georgicorum* dictus est, in naturæ similitudinem formatus, substantiam universam repræsentans: Quem Arcades colebant. Hinc Rex Evander ex Arcadia profugus Romæ, Fauni Regis temporibus, in Palatini Montis radicibus Templum ipsi Pani Pastorum Deo, constituit, ibique Sacra, Lupercalia, scilicèt, primùm agere cœpit, ut Justino ex Trogo placet, dicenti: *Post hunc tertio loco regnasse Faunum ferunt, sub quo Evander ab Arcadiæ Urbe Palanteo in Italia cum mediocri turba popularium venit: cui Faunus, & agros, & Montem, quem ille postea Palatinum*, (à Palanteo

Evan-

Evandri proavo,ut ait Virgilius *lib.8. Æneid,* vel à Palanteo oppido, ut alii volunt,dictum) *appellavit, benignè assignavit. In hujus radicibus Templum Lycæo, quem Græci Pana, Romani Lupercum appellant, constituit; ipsum Dei Simulacrum nudum Caprinâ pelle amictum est, quo habitu nunc Romæ Lupercalibus decurritur.* Hæc parenthesi exceptâ, Justinus *lib.* 43. *sub initium.*

Pro hujus Historiographi Sententia explicandâ videbimus quid Lycæus, quid Lupercus, quid item Lupercalia sibi velint: & cur denique simulacrum ejus nudum,pelleque caprinâ amictum dicatur: Quibus rebus breviter explicatis, rem primo loco à nobis propositam facile quis intelliget.

Pan itaque Lycæus, vel à Lycæo Arcadiæ Monte, vel Lupercus à Lupo dicebatur, quia oves à Luporum insidiis tueri, Luposque ab ovili arcere credebatur: Hinc Sacra ei præstita *Lupercalia,* sive *Lycea*; ludique in ejus honorem celebrati, *Lupercales,* ejusque Sacerdotes *Luperci*, vocitabantur. Lupus enim Animal rapax nulli non notum Græce *Λύκος* nuncupatur: Ob id Pan ipse Lycæus Græce, & Lupercus latine appellari solebat. Sunt, qui velint hunc Pastorum Deum, Lycæum, aut Lupercum vocitatum, ejusque Sacrificia Lupercalia nominata, ludosque Lupercales dictos fuisse, à Monte Palatino, qui primitùs *Lupercal* appellabatur. Hujus opinionis fuit Livius *lib.*5. *ab Urbe conditâ dicens: Jam tunc in Palatino Monte Lupercal, hoc fuisse Ludicrum* (idest rem lusoriam, & jocularem) *ferunt, & à Palanteo Urbe Arcadicâ, Palanteum, deindè Palatinum Montem appellatum.* Hæc Livius, parenthesi exceptâ. Ovidius verò *lib.*2. *fastorum* Lupa Romuli Nutrice videtur sentire, quòd ille Mons hoc nomen acceperit, dùm cecinit,

Illa loco nomen fecit, locus ille Lupercis.
Magna dati nutrix præmia lactis habet.

Horum Lupercalium varia fertur institutio, ut Plutarchus in Romulo testatur dicens. *Ac videtur id solemne pervetustum,Evandrum ex Arcadia allatum instituisse. Hoc vulgatior fama tenet. Potest etiam nomen à Lupa dictum videri. Etenim videmus Lupercos indè cursum incipere, ubi Romulum expositum ferunt.* Hæc Plutarchus, qui cursum Lupercorum in Monte Palatino, qui *Lupercal* dictus fuit, incipere ait: Luperci enim Ludos Lupercales exercentes nudi, solis tamen Subligaculis ad partes pudendas tegendas præcincti, ac personati, larvis, videlicèt, obtecti per Civitatem excursitabant, ut infrà fusiùs dicemus. Verùm denique, ut est, Lupercalia ipsa Deo Pani fiebant, eiq; ut ut Plutarchus *in quæstionibus Romanis, problemate* 68. narrat, Canis, Animal Lupo inimicum, immolabatur expiationis causâ mense Februario, cui ab expiando hoc est purgando, nomen est, cum Februatio purgamentum significet,eodem Plutarcho Teste,qui omnes ferè Græcos in piaculis Cane usos fuisse testatur: atque hujusce Superstitionis rationem ibidem explicat hunc in modum: *Canis ergò, Animal Lupo inimicum, Lycæis immolatur. Aut quia Lupercos per Urbem discurrentes allatrant, & vexant Canes; Aut quia Pani ista sunt Sacra, cui canis gratus est, ob caprarum custodiam.* Hæc Plutarchus, qui in Romulo non Canis modò, sed Caprarum item immolationem in Lupercalibus fieri solitam affirmat,post dictorum Lupercalium causam assignatam; præscriptumque tempus dicens: *Jugulant in Lupercalibus Capras, dum duos ex genere adolescentes eo sistunt, quorum alii frontes, cultro Sanguine perfuso, tingunt: Alii statim lanam lacte madentem admoventes abstergunt. Oportet enim abstersos adolescentes ridere, deindè incesis in corrigias Caprarum pellibus, discurrunt: Et si qui obstant, stuticis cedunt; Mulieres adultâ ætate ultrò se ad verbera offerunt, ratæ eamrem ad fœcunditatem conducere. Proprium ac suum ejus celebritatis est, ut Luperci Canem immolent.* Hæc Plutarchus, qui quamvis immolationem Canis in ea Lupercalium celebritate propriam fuisse dicat, Caprarum tamen jugulationem, ad mulierum fœcunditatem ab Ethnicis ex ea superstitione creditam, explicandam expressit, Id quod Ovidius *lib. Fastorum* 2. innuere videtur hisce verbis.

Excipe fœcunde patienter verbera dextræ
Jam Socer optati nomen habebit avi.

Sunt etiam qui velint fœminas Æthnicorum ultrò ob viam Lupercis prodiisse, solitas ad verbera suscipienda, quòd ex eo verbere, non solùm fœcunditatem, sed etiam facilem sibi partum sperarent.

Hæc de Lupercalium Lupercorumque nominibus; Cur hi nudi per Civitatem discursarent,larvis obtecti,Servius *lib.*8. *Æneidos*, explicans quinam essent nudi Luperci à Virgilio decantati, hunc in modum ex Ovidio *lib.*2. *Fastorum* ait: *Cum in honorem Panos Lupercalium solemnitas celebraretur, Pecora Romanorum subitò à Latronibus rapta sunt; Illi projectis vestibus persecuti sunt Latrones; quibus oppressis, & receptis Animalibus, propter rem à nudis prosperè gestam consuetudo permansit, ut nudi Lupercalia celebrarent.* Hæc Servius. Hinc factum est, ut imposterùm Lupercalium die, nudi per Urbem cursitarent, mulierumque manum Caprinâ pelle ferirent: quarè, & fœcunditatem, & facilem partum fieri putabant. Diù verò hæc Superstitio Romæ duravit: de qua Cicero *ad Q. Fratr. lib.*2. ait; *Hodierni diei res gestas Lupercalibus habebis.* Idem *in* 2.*Philippica* insectatur M. Antonium, quod in Lupercalibus, in quibus sedebat Julius Cæsar amictus togâ purpureâ in Sella aurea coronatus, se Lupercum exhibuerit: Id quod etiam narrat Plutarchus in Antonio in hanc verborum formam. *Sed illis quidèm* [Cassio, scilicet, atque Bruto conjuratis] *Cæsaris necandi pulcherrimam causam præbuit Antonius. Erat solemnis Lupercalium dies: Cæsar autem triumphali veste amictus, pro Rostris sedebat, currentes Lupercos, inspectans. Currunt*

runt enim, & Nobilium Juvenum, & eorum qui Magistratum gerunt, complures nudi, atque uncti, loris albis obvios ferientes. In his cum esset Antonius contrà consuetudinem, moremque ejus ludi ad sellam, in qua Cæsar sedebat, currit, diadema annexum laureâ Coronâ ostentans, Sublatusque ab iis, qui secuti erant, capiti Cæsaris diadema imposuit. Declinavit caput Cæsar, rejecitque diadema cum maximo totius P. R. plausu. Rursus diadema imponere conantem, rursus rejecit Cæsar cum summa spectantium lætitia; Atque hoc idem sæpius Antonio conante, Cæsare verò rejiciente plebs ingentem plausum dedit. Hæc Plutarchus ad verbum, parenthesi exceptâ.

Ex hac longa verborum serie, quam pro, rei à nobis primo loco propositæ declaratione recitare, nos non piguit; facilè quis à Lupercalibus hisce ludis, malam, ac diabolicam Carnisprivii consuetudinem ad nos manasse intelligit; quid enim per solemnem Lupercalium diem, vel per Ludos Lupercales, nisi pessimam Carnisprivii consuetudinem intelligere possumus, cum Livius, ut dictum est Lupercal illud ludicrum, rem, scilicèt, lusoriam, & jocularem appellet? Quid item per Lupercos de more in risum effusos, & Caprarum tergora in lora incidentes, nudos, atque unctos, Caprinàque pelle amictos, vultuque hilari usque ad ineptias, & larvis interdùm obtectos, necnon per Civitatem Scuticis Caprarum cursitantes, obviamque turbam eisdem loris impetentes, nisi quosdam nostri seculi, Juvenes præsertim, qui ut lasciviant, petulantiamque sub ignotis vultibus effrænatò promant, personis induti, variosque hominum status repræsentantes, ac temerè agentes contrà illud Dei præceptum quod *in Deuteronomii cap. 22.* legitur: *Non induetur Mulier veste virili, nec vir utetur veste Feminea: abominabilis enim apud Deum est, qui facit hæc eo anni tempore insanire solent?* Sicut autem nobiles adolescentes Ludos Lupercales, larvati nonnunquàm, ut dictum est, agebant, ita etiam ætate nostrâ in Carnisprivii malâ consuetudine, ab hoc hominum genere, & cujusvis fortis, ac status hominibus fieri solet; dum ludicra per vicos, & plateas celebrantur. Id quod etiam à Romulo, ac Remo, eorundemque Sociis factum esse nonnulli ajunt. Hi enim, ut aliqui volunt, Numitore occiso, in condenda Urbe, hujus generes Ludos instituerunt: qui epulis, vinoque capti, pellibus bestiarum incincti, per luxum, & lasciviam, hàc illàc larvati discursabant. Hinc hujus generis insania ad Nos manavit, & ad hanc usque diem permansit: Nam dicto anni tempore, gulæ plus nimio indulgetur; Ludicra, Lupercalium ferè ludorum instar, hinc indè celebrantur; voluptas censore caret, libidoque viget: honestas proscribitur, gravitasque ablegatur: Balatronum denique, & Ambubajarum, & Parasitorum, Ganeonum, Gerronum, & Helluonum, Chorearum ductorum, Equitantiumque Collegia passim videntur: Atque hunc in modum per duorum ferè mensium spatium anteaquàm Sacrosanctum jejunium inchoetur, non modo Lupercalium, sed Quinquatria item Agonalia, Megalensia, Bacchanalia, & alia Ludorum genera eodem anni tempore coacervata celebrantur, dum homines hàc illàc oberrantes, & cursitantes, in facie gestant larvam, quæ ab Italis Græco vocabulo, sed corrupto, vel Syncopato *Maschara* vocitatur, quasi Maniaschara hoc est *Insania, & Stultitiæ gaudium*, sive furoris lætitia, & rectè quidem ita nominatur. Insania enim, seù stultitia *μανία* Græcè dicitur, gaudium verò *χαρὰ* vocitatur Hinc Maniaschara insaniæ, seu stultitiæ gaudium interpretatur.

Quinquatria festa Palladi Sacra à quinque diebus dicta.

Megalensia festa Deæ Matri Magnæ Deorum dicata.

Hanc insaniam ab Ethnicis ortum trahentem primitivæ, ac præsentis Ecclesiæ Patres radicitus evellere non potuerunt; sed Lupercalibus Sacrificiis penitus amotis, Lupercaliumque Ludorum superstitione depositâ, quamdam ipsorum ludicrorum umbram tolerandam permiserunt, & in hanc usque diem permittunt, ne pejora à Juventute in luxum, dissolutamque vitam facillimè prolabente, perpetrentur.

Sed utinam hæc mera vanitatis, & levitatis monstra, idque genus alia à Diabolo inventa in Carnisprivii mala consuetudine celebrari solita, radicitùs fuissent evulsa: Nam Sanctus Cyprianus *tom. 3. de Spectaculis ad plebem scribens*, idololatriam omnium ludorum Matrem esse affirmat, dum ex iis tot peccatorum genera, præsertim verò mentito sub vultu suboriri considerat. Quarè Angli hac in re saltèm una præ cæteris Nationibus Sapientiores judicantur, qui hujus generis belluas personatas numquam in sua regione videre voluerunt: Sed si quis personas indueret, eum capitis pœnâ mulctandum sanxerunt: Illud forsan [*Ne accipias faciem adversus faciem tuam Eccl. 4.*] in homines larvatos dictum esse putantes. Hinc olim apud Gallos, à Regibus nonnullis sub capitis pœnâ, bonorumque confiscatione, non semel cautum fuit, ut ne quis, nec larvas indueret, nec usquàm quis venum proponeret. Sed hæc Carnisprivii detestanda consuetudo ita invaluit, ut ad id usque tempus vim hinc indè retineat. Nec Lupercalium Ludorum loco, aliquid ab Ecclesiæ Sanctæ Patribus introduci potuit, sicut in multis Ethnicorum superstitionibus abolendis ab eisdem factum esse constat: Nam hujus generis ludi nihil in se continebant, quod cultui Divino, superstitione sublatâ, adaptari aliquâ ex parte posset: Nisi Lupercorum loco, qui nudi, & sanguine perfusi, pellibus caprinis amicti; loraque gestantes, iisque obviam turbam, fœminarumque dextram percutientes per Civitatem discursabant, homines feminudos, saccis à capitis vertice ad talos usque indutos, flagellaque ex funiculorum fasciculo, confecta manu portantes, iisdemque nudas sibi scapulas, ad sanguinis effusionem usque ferientes, & sub iisdem saccis quasi larvatos, per Ecclesias, perque vicos, & plateas, jejuniorum, & abstinentiæ tempore incedentes

pro delictorum expiatione, sivè purgatione impetrandâ, piè, ac sanctè introductos fuisse dicamus.

Card. Baron. Quamvis autem Scriptor quidam ætate nostrâ insignis, in rerum Ethnicarum, & Ecclesiasticarum historiis insigniter versatus; Vir quidèm eruditus, ac diligens, *in adnotatione in Martyrologium Romanum die secundo Februarii de Lupercalibus, & de Purificationis Beatæ Mariæ festivitate* loquens, dicat: *Jure itaque opinamur, abrogatis Lupercalibus [sicut in multis accidit] ejusmodi solemnitatem fuisse introductam*; Dictum tamen ejus hunc potest habere sensum, non quòd Lupercalium loco, sed post Lupercalia abrogata, & celebrari desita, ipsa Purificationis solemnitas fuerit introducta. Quæ sanè interpretatio, si verborum structuræ vis accuratè perpendatur, rei non satis quadrare, nec satis adaptari posse videtur: Eo enim sensu à nobis in medium allato, idipsum de universis Ludorum, aut superstitionum generibus, antè introductam Purificationis festivitatem abrogatis, dici posset; Utcumque vero sit; dictam solemnitatem Rabanus *de Institutione Clericorum lib.2. cap.33. de Hypanti*, loco purgationum vel lustrationum, quæ Februario mense, ineunte fieri solebant, institutam fuisse ait, Innocentius autem III. *in sermone de Purificatione*, loco Amburbialis eam introductam fuisse narrat, Quod quidèm festum Amburbiale, scilicèt, ab Urbis ambitu dictum, per lustrationem processioni quodammodo respondentem, ac per faces accensas fiebat, Februario item ineunte celebrabatur. Lupercalia verò: quæ nec lustratione nec facibus accensis, sed furenti excursione ac loris constabant, nonnisi quintadecimâ Februarii mensis die repræsentabantur, ut Ovidius *lib.2. Fastorum* testatur in hanc verborum formam:

Tertia post idus nudos aurora Lupercos
Aspicit; Et Fauni Sacra bicornis erunt.

Idem refert Alexander ab Alexandro *lib.4. Genialium dierum*, Fenestella, vel quivis alius pro Fenestella *lib.1. cap.1.* Gregorius Gyraldus *de Diis Gentium Syntag. 17. cap. De Celebritatibus, & Festis*, necnon Kalendarium Maffæjorum quod est Kalendarium Romanum vetus. Ut autem id magis planum fiat in medium afferam, quod refert Innocentius III. in Sermone de Purificatione, Hic enim post multa inquit:

In principio mensis Februarii Proserpina rapta fuerat à Plutone; quam quia Mater Ceres facibus accensis in Ætnâ totâ nocte per Siciliam quæsisse credebatur, ipsi, ad commemorationem ipsius, facibus accensis in principio mensis Urbem de Nocte lustrabant. Undè festum istud appellabatur Amburbiale [idest lustratio, vel processio, ab Urbis ambitu Amburbiale dictum] *Cum autem Sancti Patres consuetudinem istam non possent penitùs extirpare, constituerunt, ut in honorem Beatæ Mariæ Virginis cereos portarent accensos. Et sic, quod priùs fiebat ad honorem Cereris, modò fit ad honorem Virginis; Et quod priùs fiebat ad honorem Proserpinæ, modò fit ad laudem Mariæ*, Hæc Innocentius, parenthesi exceptâ: Ex cujus sanè verbis Festum Purificationis Beatæ Mariæ semper Virginis, non Lupercalium, sed Amburbialium loco, si processio, & cerei accensi diligenter spectentur, pro Ethnicorum superstitione abolendâ, & penitùs evellendâ, institutum esse luce clarius cernitur. Lupercalia enim cum Amburbiali [quod Ethnicorum superstitione radicitùs evulsâ, pio sanctoque ritu in Christianam processionem vel lustrationem, cereorumque accensorum gestationem permutatum est, fine tamen, quo unumquodque ab alio distinguitur, diverso] nullam proportionem vel convenientiam nullumve Symbolum habent; Dictum autem Purificationis Festum ex Amburbiali, & processionem, atque cereos retinet accensos, ritu tamen, ac fine, ut dictum est, omninò diverso; Ex Lupercalibus nihil prorsùs.

De Amburbialis in ipsum Purificationis Beatæ Mariæ Festum permutatione [quod ad processionem, cereorumque accensorum gestationem pertinet] non solùm Innocentius Papa hujus nominis Tertius, sed Guillelmus item *Durandus lib.7. cap.7.* necnon Jacobus de Voragine *in libro* qui *Legenda Sanctorum* inscribitur, sermonem habent. De Februis, hoc est purgationibus in principio Februarii mensis antiquitùs fieri solitis, sed à primitivæ Ecclesiæ Patribus, in eamdem Purificationis festivitatem permutatis, Beda *de temporibus*, Rabanus *de Institutione Clericorum lib.2. cap.33.* Alcuinus *de Divinis Officiis*, Amalarius Fortunatus *lib.3. de Ecclesi. Officiis cap.43.* Petrus de Natalibus *in Catalogo Sanctorum*, Jacobus item de Voragine *in libro nuper citato*, & alii loquuntur, hoc ipsum sentientes. Quòd autem Lupercalium loco dicta Purificationis Deiparæ Mariæ solemnitas fuerit introducta, nemo, quòd sciam, scribit.

Ut rem itaque primo loco propositam, multis probatissimorum Scriptorum Sententiis pensitatam, & veluti trutinâ quadam examinatam concludam, malam Carnisprivii consuetudinem à Lupercalibus ludis originem traxisse, & ob causam nuper assignatam penitùs aboleri non potuisse, affirmare non vereor, salvo tamen meliori judicio, cui me semper subesse fateor atquè etiam profiteor.

COM-

COMMENTARIUS
DE NUCE
STEMMA GENTILICIUM
INNOCENTII IX. P. O. M.
MYSTICE REPRÆSENTANTE,
HOC EST,
Optimum Regimen, Longævam, Felicemque vitam indicante.

UX, generale nomen est, omnibus, scilicèt, commune fructibus, qui duriori teguntur operimento, ut sunt Castaneæ, quas Nuces castaneas vocat Virgilius: Et Amygdalæ, quas Nuces longas a nonnullis, Græcas verò a Catone appellatas fuisse compertum est, ut etiam Columellæ placet in lib. de Arboribus: Et Avellanæ, quæ Coryli a Virgilio dicuntur, olim Abellinæ, ut narrat Plinius, patrio nomine vocitatæ, ab Avellino, sive Abellino, eodem Plinio teste, Campaniæ Oppido, in cujus agro abundant, teste Isidoro. Hæ autem, Avellanæ, scilicèt, a Græcis, ut Plin., & Macrob., & alii Scriptores testantur, Ponticæ Nuces antiquitùs fuerunt nuncupatæ, eò quod circà mare Ponticum abundarent, ut Dioscorides ait: & a Latinis ob eandem causam Prænestinæ item dictæ sunt: a Columella verò Tarentinæ. Quamvis autem Castaneæ Amygdalæ, Avellanæ, Glandes item, & Conus, qui est Nux Picea, ac Pistacium, Nucis item species, Nux Indica, Nux Myristica, sive Moschata, & id genus alii fructus Nucis nomine vocitentur, propriè tamen, absque alio additamento, Nux per antonomasiam appellatur fructus ille, qui in Italia est in frequenti usu, & inter Nuces primum obtinet locum: cujus sanè fructus rotundus est, duos habens cortices, quorum primus, ad lanas tingendas idoneus, teste Plinio, satis crassus est, ac fragilis, viridis, atque amarus instar foliorum, Hinc ob nativam amaritudinem foliorum, & corticis, gravemque nidorem nullæ aves in hujus generis Arbore nidulantur, sicut Scriptores ajunt, & experientia ipsa docet, quamvis Ovidius id improbitati viatorum, saxorumque densitati tribuat, ut locum daret fabulæ, dicens:

Virg. Ecl. 2. Plin. libr. 15. c. 22.

Colum. lib. de arb. cap. 22. Vir. Geor. 2. Plin. lib. 3. c. 5.

Isid. lib. 17. c. 7. Etym. Macr. lib. 2. Sat. cir. fin.

Diosc. libr. 1. c. 142. Colum. libr. de arb. c. 22.

Matthæolus lib. 1. Diosc. c. 142.

Nucis descriptio.

Plin. lib. 15. c. 22.

Ovid. Eleg. de Nuce.

Quid tamen hoc prodest, mediâ si luce, palamque
Verberor? & tutam non licet esse Nucem?
Ergò nec nidos foliis hærere, nec ullam
Sedibus in nostris stare videtis avem.

Alter verò cortex durus, & ligneus, intra quem Nucleus tenuissimo tegmine, aut putamine circumseptus jacet, quadripartitus, ligneâ intercursante membranâ, &, ut ita dixerim, sulculis, sive loculis quibusdam hinc indè perbellè a natura insignitus, ac suavitate plenus, & oleaginosus, præsertim vetus, ut Matthæolus ait. Hinc creditum a priscis illis Gentibus, hoc Nucis genus Iovi sacrum fuisse, eo quod hæc Arbor inter omnes Nuces suavissimum ferat fructum. Sed, quoniam ante frumenti usum, saltem in Italia a Cerere inventum, ut ait Plinius, aliique Scriptores permulti, homines olim vescebantur glande, cujus appellatione, ut sentit Ulpianus, omnes eam ob rem fructus continebantur (Nam apud Hebræos, & Ægyptios frumenti usus, teste Josepho, ante Cererem, & Saturnum erat) factum fuit, ut Nux, quæ apud nos in frequenti est usu, ob suam ipsius suavitatem, & excellentiam, JUGLANS diceretur, quasi JOVIS GLANS. Constat enim, antequàm mortales ad delicias, frumento nondùm invento, se converterent, apud antiquissimos maximo in honore fuisse Glandem, quippè quæ sola simplici vitæ, atque innocuæ alimenta præbebat. Rerum naturam primùm homines glandibus aluisse non solùm Plinius, Diodorus, Justinus, & alii Scriptores testantur, verùm Ovidius hunc in modum.

Matthæol. lib. 1. Diosc. C. Bas. libr. de sign. verb. Plin. proœm. lib. 16. & lib. 7. c. 56. Diod. lib. 6. Virg. Georgic. 1. Ovid. Metamorph. 1. Ulp. libr. 7. ad Edict. in ff. lib. 43. Tit. 28. & alibi. Ioseph. libr. 2. antiq. Ex Gen. c. 42. & seq.

Plin. & Diodor. ubi sup. Iust. libr. 2. Epit. Ovid. 1. Metamorph.

Contentique cibis nullo cogente creatis,
Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant,
Cornaq; & in duris hærentia mora rubetis,
Et quæ deciderant patula Jovis arbore glandes.

Post cibum glandium, in Attica, Sicilia, & Italia frumenti usum repertum esse ait Plin.

Plin. libr. 7. cap. 56. Virgilius 1. Georg.

Hinc Virg. in hanc verborum formam.

Virg. ibid.

——— cum jam glandes, atque arbuta sacræ
Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret,
Mox, & frumenti labor additus.

Idem Virgil. de Vino, Frumentoque a Libero, & Cerere inventis.

Ovid. 5. Metamorph. Plin. lib. 7. Virg. 1. Georg.

Liber, & alma Ceres, vestro si munere Tellus,
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloja miscuit uvis.

Et Ovidius de Cerere. quam etiam Isidem appellat Plinius.

Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris.

Et Virgilius item de usu frumenti ait hunc in modum.

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit. ———

Diod. lib. 1.

Ovid. 4. Fast. Cic. libr. 2. de Nat. Deor.

Quamvis autem alii Osiri, qui, & Dionysius dicitur, alii verò Triptolemo, alii denique Saturno frumenti usum, agrique colendi inventum tribuerint; Cicero tamen omnium primam Cererem agriculturam docuisse testatur: quæ sanè a gerendis frugibus, ut ipse ait, Ceres, quasi Geres dicta est: Mortales enim antiquitùs in Europa Glandibus vescebantur, ut dictum est.

Macrob. lib. 3. Satur. non procul a fi. Io: Ruel. lib. 1. c. 20. nat. stirp.

Cum itaque hunc fructum, scilicèt, Nucem, veteres illi egregium existimarent, decorare eum dignà appellatione cupientes, JUGLANDEM, quasi Jovis glandem, sive cibum, vocitavere, ut Macrobius ait, quo teste, Cloatius hunc fructum, DIUGLANDEM, primùm nuncupatum fuisse scribit, Græce verò ΔΙΟΝ ΒΑΛΑΝΟΝ, hoc est bonam, generosam, aut divinam Glandem [nam Δῖος apud Græcos sonat id, quod apud Latinos dicitur Generosus, aut divus: Βάλανος idem, quod Glans] posteà detractione primæ literæ, JUGLANDEM dictam esse scribit, quasi JOVIS GLANDEM, eâ compositionis formâ, quâ Juppiter compositus esse dicitur, hoc est, a nominativo antiquo, Iovis, & Pater, quasi Juvans Pater. Hanc deindè Nucem non modò JOVIS GLANDEM, sed ob suam ipsius excellentiam, voce Græcâ, Basilicam, id est, Regiam, Græci vocitarunt, ut narrat Plinius in Historia naturali. Hæc igitur Nux, fructus, scilicèt, regius, & Jovis cibus, a veteribus nuncupata, quamvìs ΚΑΡΥΟΝ a Græcis vocetur, quasi a gravedine capitis, (ΚΑΡΑ enim caput significat) & a Nocendo, ut in proverbio est, videatur dicta, eo quòd linguæ noceat, & capiti dolorem inferat, utpote difficilis concoctu, ac tussienti inimica, præsertim vetus, tanquàm constringendi proprietatem habens, non recens, ut medicæ artis professores affirmant. Vel quia segetibus umbra ejus nocere dicitur: qua de causa eam in parte agri neglectâ locum sibi sortiri ait Ovidius, sicut Nux apud eundem Poetam de se loquitur per figuram prosopopœjam in hanc verborum formam;

Cloat. Verrius in lib. tractorum a Græcis ex Macrob. lib. 3. Saturn.

C. Bassus, & Theophrast. ex Macrob. lib. 3. Saturn. Plin. libr. 15. cap. 22.

Ovid. Eleg. de Nuce.

Sponte meâ facilis contempto nascor in agro:
Parsque loci, quo sto, publica penè via est.
Me, fata ne lædam, quoniam sata lædere dicor,
Imus in extremò margine fundus habet.

Voces a contrario sensu dictæ.

Ego tamen inficias ire non possum, quin asseveranter dicam, hanc Nucem, per antiphrasim a Nocendo nuncupatam, quasi minimè nocentem. Nam, sicut Parcæ, quas vitæ hominum præesse fingunt, a verbo, *Parco*, per contrarium, quòd *nemini parcant*; & Bellum, quasi *minimè bonum*, ut Prisciano placet; & Lucus a lucendo, id est, *non lucens*, teste Servio, dicuntur: ita Nux pèr contrarium sensum, non a *Nocendo*, sed a *Juvando*, per figuram antiphrasim dicta videtur. Et fortassè Nux potiùs nuncupatur a *noxa*, id est, *pœna*, quam patitur, quam a noxia, hoc est culpa, quam inferre dicitur: Arbor enim Nucis suo modo noxam sustinet quandam, dum saxis percutitur, aut perticis quatitur: & hanc ob rem in annû sequentem uberiorem fructuum copiam afferre solet, quam cum colliguntur manu, atque alias semper arbores præstat fertilitate. Id quod Ovidius innuere videtur, dum Nucem non peccasse scribit, nisi peccat qui juvat. Hinc Nux per eundem Poetam de se loquitur argumento ficto, ac ludicro, dicens:

Nux a Iuvando.

Ovid. Eleg. de Nuce.

Nil ego peccavi; nisi si peccare videtur,
Annua cultori poma referre suo.
At priùs arboribus, tunc cû meliora fuerunt
Tempora, certamen fertilitatis erat.

Quibus sanè verbis a Juvando potiùs, quàm a Nocendo, Nucem dictam esse, Symbolumque Innocentiæ sumi posse judico: quæ quidem Innocentia quantò magis deprimitur, tantò deindè altiùs assurgit, ac splendidiùs florescit, uberioresque fructus emittit. *Innocens enim, sive Justus*, teste Gregorio Magno, *verè est, qui bonus inter adversa perseverat*: & florescit instar palmæ, quæ, si suprà ipsam magnum pondus imponas, ut ait Plutarchus, nec deorsum cedit, nec intra flectitur, sed adversus pondus resurgit, sursùm nititur, & recurvatur: atque instar Cedri recipit incrementum juxtà illud Scripturæ sacræ dictum: *Justus ut Palma florebit, & sicut Cedrus Libani multiplicabitur.*

Greg. lib. 2. Moral. cap. 5.

Plutarch. libr. 7. Symp. Gel. lib. 3. c. 6

Psal. 91.

Quòd autem Nux a *Juvando*, non a *Nocendo* dicatur, illud denique nobis argumento esse potest, quòd Nux Jovi, qui a Juvando ab antiquis Gentibus lumine tamen supernaturali carentibus dicebatur, fuerit ab iisdem dicata, ob tacitam, occultamque Juvandi significationem: quam ipsa præsefert. Id quod mihi facillimè persuadent, quæ ab antiquis Scriptoribus de Nuce dicta sunt. Nux enim, cum arbor sit, & fructus, atque semen, triplici tamen tegmine munita, crasso primùm putamine, ut dictum est, deindè cortice ligneo, postremò autem tenuissimâ quadam membrana, intrà quam est fructus, quem Nucleum appellamus,

Ioppiter a Iuvando.

Nucis descriptio.

lamus, perfectionem quandam habere dicitur, ut Philoni Judæo, disciplinis omnibus erudito, & in nostra, Græcorumque Philosophia primas obtinenti, nec non Platonis eloquentiæ insigni æmulatori, & fortasse assecutori placet: qui per Nucem, perfectam quandam virtutem nobis demonstrari posse affirmat. Ut enim in qualibet virtute idem est principium, & finis: Principium, quatenùs Virtus non aliundè quàm ex se ipsa oritur: Finis, quia vita ad ipsam Virtutem suaptè natura tendit: ita dicendum videtur ut ipse ait, de Nuce, in qua Nucleus tamquàm semen, est principium: quatenùs autem fructus, & finis. Nux igitur est arbor, & fructus: utrumque verò in unam speciem confusum comeditur. Semen est, quatenùs instar seminis intùs clauditur: quatenùs autem comeditur, fructus est. Id quod de oliva, uva, ac malis, idque genus aliis fructibus dici haud quaquam potest: in quibus semen intus est, atque foris esca, sive fructus, qui comeditur. In Nuce autem intus est semen, & cibus. Ad cujus Nucis similitudinem Philo Judeus virtutem descripsit: ob qua, scilicèt, similitudinè, Moyses divino consilio, sive jussu monitus, ad electionem Pontificis fratris sui Aaron incorruptam, sincerumque electionem declarandam, duodecim Virgas, Tribuum numero pares in Tabernaculo fœderis nominibus Phylarchorum inscriptas, ut ait Philo: tertiam decimam verò Virgam, Aaron nomine insignitam erexit: ut Scriptura sacra testatur. Posterâ autem die divino item Oraculo Moyses edoctus, coram Populo universo Virgas deprompsit nihil omnino immutatas, Virgâ Aaron exceptâ, quæ, ut Vulgata editio narrat, inventa est mirificè protulisse flores, qui foliis dilatatis, in Amygdalas formati sunt: quamvis Philo, & Augustinus lectionem septuaginta Interpretum secuti, Virgam illam Aaron flores, ac frondes, fructusque Nucis edidisse dicant. Nam Græca lectio habet ΚΑΡΥΑ Carya, hoc est Nuces: Græci enim hanc Nucem communem ΚΑΡΥΑ ΒΑΣΙΛΙΚΑ, id est. Nuces Regias, vel Juglandes appellant. Quo sanè novo, & admirabili portento, sive miraculo, Virtutem perfectam Philo demonstravit, ut in lib. de Moysis vitâ legitur. Hinc ex eo Nucis miraculo S. August. miraculum aliud undequàque venerandum, imaginem, scilicet, Dominici corporis in utero Virginis demonstratam, declaravit, ut infrà videre licet. Philo autem ex hac consideratione Virtutem perfectam descripsit. Nam, sicut labor Virtutis durus est, atque difficilis, cum Virtus (ait Hesiodus) non nisi sudore comparari queat, cujus quidèm radices amaræ sunt, fructus autem dulces, sicut Isocrates, & alii Sapientes dixerunt; ita in Nuce extremum putamen est amarum, interior autem cortex ligneus est, durus, ac solidus: fructus autem, Nucleus, scilicèt, dulcis est, ac suavis. Ex his igitur rationibus, per Nucem, Juvamen potiùs quoddam, quàm Nocendi proprietatem, haberi posse, quodam modo dicas oportet, cùm Virtus perfecta, cui Nux ingeniosè, ac doctè quidèm a Philone assimilatur, nocere nemini jure dici possit. Huic rationi assimile est illud, quod scriptum reliquit Magnus ille Gregorius, hujus nominis primus, atque sanctissimus, qui locum illum Canticorum, *Descendi in hortum Nucum*, exposuit de perfectis viris, ac Sanctis, quos per Nuces accepit. *Perfecti enim*, ut ipse ait, *Nuces dici possunt: qui dum divinam sapientiam intrà sua corpora retinent, dulcedinem, instar Nucum, intus ferunt: exteriùs verò, vilitatem, & amaritudinem habent*. Adde etiam, quòd Nuci CHRISTUS Salvator noster comparatur, ut sentit Sanctus Pater Augustinus. *Nux enim* (inquit) *trinam habet in suo corpore substantiæ unionem, corium, testam, & nucleum: In corio, caro; in testa, ossa: in nucleo, interior anima comparatur. In corio Nucis, carnem significat Salvatoris, quæ habuit in se asperitatem, vel amaritudinem Passionis. In Nucleo interiorem declarat dulcedinem Deitatis: In Testa, lignum Crucis interserens, quod non discrevit, id quod foris, & intus fuit; sed quæ terrena, & cælestia fuerunt, mediatoris Ligni interpositio sociavit, dicente Apostolo: Quia ipse per sanguinem Crucis suæ pacificavit omnia, quæ in cælis sunt, & quæ in terris*. Hæc Augustinus. Per Nucem denique Sanctus Ambrosius CHRISTI Sacerdotium significari ait ob rationes superius assignatas. Beatus autem Hieronymus Virgam illam vigilantem a Hieremia Propheta visam, Nuceam fuisse juxta septuaginta Interpretum translationem affirmat, & per eam CHRISTUM, & Pastoris vigilantiam intelligendam esse interpretatur. Nam שָׁקֵד *Sciached*, Nux dicitur, ut ipse ait: Vigilia autem, vel vigil, sive vigilare appellatur etiam שָׁקֵד, *Sciached*. Quæ sanè omnia ad Pastorem quemlibet, & supremum præsertim pertinere judicantur. Vigilat enim virga, idest Pastor, cuncta populi peccata considerans, ut percutiat, & corripiat delinquentes. Quid? quòd Nuci ipsa Virtus, immò ipsa Veritas, quæ est CHRISTUS Dominus, Salvator noster, & verè JUVANS, & SALVANS assimilatur.

Tantum igitur abest, ut Nux, de qua loquimur, a Nocendo dicta sit, ut nihil hujus generis sententiæ magis contrarium esse videatur. Quam ob rem INNOCENTIUS hujus nominis IX. Pont. Max., Nucem, cujus Nucleus quadripartitus, ligneâ illâ membranâ intercursante, quandam Crucis imaginem repræsentat: pro Stemmate Gentilicio non immeritò habet, tamquàm Crucis cultor, & Christianæ Virtutis amator, & Summus Sacerdos, idest CHRISTI Vicarius, cujus vicem hisce in terris Divinâ providentiâ, ad juvandam Rempublicam Christianam, & sublevandam propè jam collapsa literarum studia suscepit, & eandem ob rem INNOCENTII IX. nomen, quasi Nocendi expers, vel non Nocens, Divinâ ope adjutus, suo quodam jure sibi adscivit. Hinc ex huiusce Nucis adventu, seu potiùs, ut sic dixerim, apparitione, ac fertilitate, Annonam, hoc est, omnium fructuum, & præsertim frumenti ubertatem

Philo lib. 3. de vita Moysis.

Nux perfectionem significat.

Principium, & finis idem sunt in virtute.

Nux est semen, & fructus.

Philo lib. 3. de vita Moysis.

Num. 17.

Philo lib. 3. de vita Moysis.

Hesiod. in lib. qui inscribitur Opera, & dies. Et Cicer. lib. 6. Epist. fam. ep. 18.

Isocrates.

Philo ubi supra.

S. Greg. cap. 6. in Cant.

S. August. de temp. Dom. prox. ante Nat. in fine tom. 10.

Tria de Nuce considerata Christum repræsentant.

Colos. 1.

Amb. libr. 2. ep. 18. & lib. 1. ep. 25. tom. 5.

Hieron. in c. 1. Hier. tom. 4.

Virga vigilans quid significet.

Stemma gentilicium Innoc. IX. quid indicet.

Crucis imago in Nuce.

Horat. libr. 1. Epist. ad Iccium.

Vrbi, & Italiæ adventuram, judicandum videtur, cum ex Nucum ubertate, communi quidem sententiâ, maxima omnium frugum copia sperari soleat. Quarè illud Horatii carmen poterit decantari:

> —— *Aurea fruges*
> *Italiæ pleno diffudit Copia cornu*

Horat. in carmine sæc.

Itemq; illud alterum ab eodem Poeta decantatum:

> *Apparet pleno beata Copia cornu.*

Adde etiam, quòd ex ejusdem Nucis sublimitate, aut altitudine, in quam hujus generis Arbor, assurgere solet, cuncta sanè sublimia, cunctaque laudis plena, expectanda sunt. Quæ omnia eum facturum omnes profectò sperant, & pro compertò habent. Nocendi verò artem suæ ipsius genuinæ proprietati, ejusque Nomini, Nucisque naturæ adversantem non, nisi in improbos, perditissimosque homines, hoc est, in vitiorum virus, præsertim verò in pestiferum, mortiferumque hæreticorum venenum, præstiturum credendum est: atque hac in re sese habebit instar Nucis, quæ tantam vim habet, ut immissa inter suspectos herbarum, vel fungorum cibos, sicut Viri eruditi narrant, quidquid in iis virulentum est, exsudet, rapiat, atque extinguat: &, ut Plinius ait, canis, hominisque morsui aduersetur, & carbunculis medeatur. Quin, sicut etiam Nucis umbra, ob caloris Solis privationem a maxima foliorum densitate, ac frigiditate nascentem, & cuique segetum generationi impedimentum præbentem, ut experientia ipsa docet, & Aristoteles, aliique Scriptores fatentur, vel eorundem foliorum stillicidium proximis hinc indè sitis arboribus, tamquàm in eam ipsam Nucem insurgentibus nocere solet, ita instar Nucis INNOCENTIUS, bonis non Nocens, scelestis hominibus, vel a Catholica fide alienis, & justitiæ Sole, id est, CHRISTO, Salvatore nostro carentibus, vel in eam ipsam insurgentibus, quasi Nux patula, summâ Potestate sibi cælitus commissâ, tamquàm Umbrâ latè patenti universum terrarum Orbem complectens, Innocenter Nocebit. Immò sicut Nucis umbra viatoribus repentinam, sive improvisam pluviam, Solisque caloris, caniculâ regnante, fugientibus auxilium præbet, experientia ipsa docente, ac teste Ovidio, apud quem Nux ipsa de se loquitur hunc in modum:

Diosc. lib. 1. de art. medic. c. 142. Et Isid. lib. 17. Etym. c. 7. Plin. lib. 23. de nat. hist. c. 8.

Gal. lib. . de alim. facult. cap. 23.

Sap. 5. & Malach. 4.

Ovid. Eleg. de Nuce.

> *Quid, si non aptas Solem fugientibus umbras,*
> *Finditur korio cum cane terra, dares?*
> *Quid nisi suffugium nimbos vitantibus essem,*
> *Non expectatâ cum venit imber aquâ?*

ita hujus generis umbra bonos omnes a turbine, & ab æstu iniquorum hominum, præsertim verò Ecclesiam Catholicam ab hostibus tutabitur, & in pace conservabit. Quod ut eveniat, atque etiam ut numquàm non juvet, & numquam non Innocenter Noceat, ei, scilicet INNOCENTIO IX. tamquàm Nuci annosæ, & cariem non facilè sentienti, longævam ætatem, ac felicitatem perpetuam exoptant, sperant, Divinamque opem hac in re omnes imprecantur.

Isa. 4. & 25. Juven. sat. 2.

AUCTORES,

Quorum doctrina adhibita est in hoc de Nuce Commentario.

Ambrosius, *Augustinus*, *Gregorius*, & *Hieronymus* — Ecclesiæ Doctores.

Aristoteles.	*Isocrates.*
Cato de re rust.	*Justinus in Epit.*
Cicero.	*Juvenalis.*
Columella.	*Macrobius.*
Diodorus Siculus.	*Matthaeolus.*
Dioscorides.	*Ovidius.*
Galenus.	*Philo Judæus.*
Gellius.	*Plinius.*
Hesiodus.	*Priscianus.*
Horatius.	*Servius.*
Joannes Ruellius	*Theophrastus.*
Josephus.	*Virgilius.*
Isidorus Hispal.	*Vlpianus.*

DISCORSO

DISCORSO
INTORNO ALLA VIRTÙ DELLA PATIENZA.

CONOSCO veramente, & non credo in ciò ingannarmi punto, che l'eccellente, & meravigliosa virtù della Patienza è di tanta utilità, & necessità al Mondo tutto, che non solamente il Christiano fondato nella vera fede, & dottrina Evangelica, non può salvarsi senz'essa: la cui necessità mostra S. Paolo così scrivendo à gli Hebrei: *Patientia vobis necessaria est, ut reportetis promissionem*; mà ne anco l'huomo instrutto nella sola prudenza humana, & fede politica, può arrivare à dovuti, & desiati termini di gloria conforme allo stato suo; Et si come allo stato Christiano, & politico, la Patienza non è meno utile, che necessaria, così anco da pochi è conosciuta, & apprezzata, ancorche ogn'uno vedendo'l suo amico, ò conoscente in qualche travaglio, ò in qualche tribolatione, ò dispiacere, lo inanimisca alla patienza con celebrarla à più potere, facendo à guisa degl'Infermi, i quali ritrovandosi privi di sanità, altro non gustano, ne d'altro mai si curano di parlare, che de'beni, & delle lodi di essa sanità, come dice Tertulliano. Et questi tali consultori della Patienza, mi sia lecito dir così, possono essere à punto rassimigliati alle campane, che chiamano le persone alle Sacre predicationi, & à divini officii, & esse non entrano già mai in Chiesa: & si compiacciono d'imitare quella pietra, che dà il taglio à ferri, & essa già mai non taglia, come molto bene ne scrive Horatio in un'altro suo proposito così dicendo;

Heb. 10.

Tertull. lib. de Pat.

—— *Ergo fungar vice cotis acutum*
Reddere quæ ferrum valet, exsors ipsa secandi.

Horat. de arte poet.

Et se bene ancor'Io sarò un di questi, sommi posto nondimeno à discorrere intorno alla virtù della Patienza, & per giovare ad altri, non essendo noi nati solamente per noi, & per giovar'anco à me stesso: perche quando per mezzo di questo Discorso conoscerò di non esser tale, qual devo, haverò fatto almeno acquisto di conoscer meglio, qual'Io mi sia, conforme al detto di Apollo Pithio, nel cui Tempio era scolpita questa sentenza: *Nosce te ipsum*; Et forzerommi all'hora d'acquistarne qualche grado, per farmene poi un giorno per bontà, & ajuto di Dio, possessore, come si deve: & se non potrò farne quell'acquisto, che si desidera, spererò almeno di far qualche benefitio ad altri nel confortare i patienti, & nell'essortare gl'impatienti; quelli à perseverare, questi à cominciare; quelli à meritare, & questi à sperare: quelli à godere i frutti, & questi à conoscerli per goderli al tempo loro. Vediamo adunque patientemente, che cosa sia Patienza: chi sia stato il vero Auttore di essa co'suoi imitatori: quali siano le sue gran lodi, & li suoi frutti: & il modo di poterla acquistare. Et per dar principio à quanto s'è promesso, prego chiunque haverà in mano questo mio Discorso di Patienza per leggerlo, che con patienza lo legga; poiche in esso d'altro non si ragiona, che di patienza, per mezo della quale può anco sperare con l'ajuto del Signore, di prenderne al fine consolatione, & conforto.

Cic. lib. 1. de offic.

Cic. 1. Tusc. quæst. Et Marsil. Fic. 2. Alcib.

La Patienza dell'huomo, che è retta, & lodevole, & degna del nome di virtù (per cominciare dalla sua diffinitione, conforme al precetto di Tullio) è quella qualità di mente, con la quale toleramo senza disturbo alcuno dell'animo le cose dispiacevoli, & con buona intentione desideriamo i beni, per mezo de'quali speramo di pervenire alle cose migliori, come piace al mio Padre Sant'Agostino, il quale nel trattato di Patienza così dice: *Patientia hominis, quæ recta est, atque laudabilis, & vocabulo digna virtutis, ea perhibetur esse, qua æquo animo mala toleramus, nec animo iniquo bona desideramus, per quæ ad meliora perveniamus*. Et se bene nel principio di detto libro la nomina Virtù dell'animo, egli non dimeno in questa diffinitione la chiama degna di tal nome, forse per mostrare, che 'l nome di virtù le conviene in somma eccellenza, si come molto bene lo volsero mostrare gli Antichi, i quali non davano il nome di virtuoso ad alcuno, che non sene fosse mostrato degno per mezo della Patienza. O vero diciamo, che à Sant'Agostino piacque di chiamarla non solamente virtù, mà anco degna di tal nome, à maggior chiarezza di coloro, che ne havessero dubitato per quello, che esso lasciò scritto nel libro della Trinità, nel qual disse, che le virtù sono perfettissime in Cielo, dove, per tal parole, pare, che non possa essere la Patienza, non essendoci gli oggetti suoi, che sono travagli, dispiaceri, fame, sete, sonno, caldo, & freddo, & altre cose dispiacevoli da tolerarsi con patienza: mà bene ci è la vera felicità da fruirsi, & da godersi. Ne per questo si deve credere, che nella Pa-

Patientiæ diffinitio. Tull. 1. off.

Lib. de patie. tom. 4.

Aug. lib. 14. cap. 10. 3.

Apo. 21.

Aug. de Civit. l. 14. c. 9. to. 5. Gal. 5.

Aristot. 2. Eth. cap. 1. Greg. Homil. 35. in Evang. S. Thom. 2. 2. q. 136. art. 2.

Patria celeste non sia la virtù della Patienza, la quale non è in soffrire, & tolerare i dispiaceri, che non ci sono; mà come dice l'istesso nel libro della Città di Dio, in godere quel sommo bene eterno, al quale s'ariva per mezo della Patienza. Et ancorche da S. Paolo sia stata locata trà frutti, quanto alla dilettatione, che si cava da essi, & dalle operationi virtuose, dilettevoli per se stesse; non dimeno quanto all'habito, come dicono i Filosofi, & Teologi, ò vero qualità dell'animo acquistata con molte attioni, ò con una molto veemente, & intensa, è talmente Virtù, che da S. Gregorio la Patienza è chiamata radice, & custode di tutte le virtù, non in cagionarle, mà solamente, come dice S. Tomaso, nel rimovere gl'impedimenti di esse: perciòche dalle cose dispiacevoli nasce la malinconia, dalla malinconia l'ira, dall'ira l'odio, dall'odio l'inginstitia. La malinconia è temperata dalla patienza, l'ira dalla mansuetudine, l'odio è corretto dalla carità, l'ingiustitia dalla giustitia, & conseguentemente tutti i contrarii da' suoi contrarii. Et perche la patienza rimuove il principio degl'impedimenti delle virtù, però San Giacomo dice: *Patientia opus perfectum habet*, quasi dir volesse, che la Patienza è la perfettione delle altre virtù, in quel modo, che è stato detto. Anzi ogni virtù è chiamata nuda senza la Patienza, come dice un Savio con questo verso.

ac. cap. 1.

Nuda illa est virtus, quam non patientia vestit.

Seneca. Aug. de Civit. lib. 4. cap. 21. tom. 5.

La Patienza dunque è virtù, & dall'istesso Padre S. Agostino è detta retta, & laudabile. Retta, perche la virtù, come dice Seneca, è una retta ragione di vivere: & come scrive il mio Padre S. Agostino, è una buona qualità di mente, con la quale si vive bene. Retta, perche come virtù consiste nel mezo, lontano da gli estremi vitiosi; anzi accostandosi à questo, ò à quello estremo, non sarebbe retta, essendo vero quello, che dice Horatio:

Hor. in arte poet.

Est modus in rebus: sunt certi denique fines:
Quos ultra, citraque nequit consistere rectum.

Se adunque la rettitudine consiste nella mediocrità lontana da gli estremi, uno per eccesso, & l'altro per diffetto: retta è la Patienza, poiche stà nel mezo trà la soverchia allegrezza, & soverchia malinconia: trà l'insolenza, & la disperatione: soverchia allegrezza, & insolenza nelle prosperità: soverchia malinconia, & disperatione nelle avversità: & senza accostarsi ne à questa, ne à quella, si sostenta con la viva speranza, & con la ferma perseveranza di ben'oprare. Et se è retta, come è veramente, deve anchora chiamarsi laudabile, poiche ogni cosa retta è degna di lode: & come virtù, che hà per suo oggetto la cosa difficoltosa, merita pur lode: perche quanto più un fatto è difficile, tanto più è degno di lode, come scrive Tullio, il qual dice: *Quò difficilius, hoc praeclarius*. Et

Aristot. 2. Eth. cap. 3.

Cic. lib. 1. de offic.

se la Patienza, come dice altrove l'istesso S. Agostino, è una buona qualità di mente, si come è retta, & lodevole, così anco di buon' animo tolera le cose, che per se stesse sono dispiacevoli: perche l'huomo patiente più tosto sopporta qualsivoglia sorte di dispiacere; che commetta quello, che non deve, per non perdere il ben'eterno per un poco di piacere apparente, & momentaneo, cagione di farli chiudere le porte del Cielo, & di farli aprire il Baratro Infernale. Et perche la Patienza hà per sua compagna la Speranza, però nella Diffinitione recitata di sopra, s'è detto, che con essa toleriamo le avversità, le miserie, & qualsivoglia cosa dispiacevole: & aspettiamo, per dir così, doppo le tenebre, la luce, doppo la pioggia, il Ciel sereno: doppo il travaglio, il riposo: & finalmente doppo il male, il bene: per mezo del quale possiamo pervenire alle cose migliori. Mà qui è d'avertire, come dice Sant'Agostino nella detta Diffinitione latina, che non dovemo desiderare, ne aspettare i beni con animo iniquo, & perverso, cioè con pensiero di servircene malamente, proponendoci da noi stessi uno scopo, & un fine maligno, & scelerato, come sarebbe à dire, se uno nato povero, ò impoverito per qualsivoglia accidente occorso: ò vero ritrovandosi senza dignità, & honori; non deve, tolerando i suoi bisogni, & il suo basso stato, desiderare ne gli honori, ne le dignità, ne le ricchezze per servirsene malamente, con volersi cavar le sue voglie, & i suoi sfrenati appetiti con quelle: perche all'hora quella toleranza di animo, & di corpo non è meritevole in modo alcuno di lode, ne d'altro premio, ma com'è peccato, così anco merita pena. Vedesi giornalmente, quante fatiche, & quanti stenti si sopportino da molti per le cose, che vitiosamente amano: & quanto più felici pensano di farsi con quelle, tanto più infelicemente le desiderano. Et questi tali per acquistar le false ricchezze, & i vani honori del mondo, non stimano ne'l freddo, ne'l caldo, ne qualsivoglia dura servitù: non prezzano le pioggie, ne i venti, non le nevi, ne i ghiacci: patiscono meravigliosamente la fame, la sete, e'l sonno: & per gravi, & manifesti, che si siano i pericoli della vita, che gli si incontrino, li stimano poco, ò niente. Tutte queste cose sono vanità, & pazzie estreme introdotte al Mondo dall'avaritia, & dall'ambitione ò per suggestione diabolica, ò per nostra propria malitia, & si sono fatte domestiche di maniera, che pajono in un certo modo pazzie honeste, & lecite: anzi, che mescolate alle volte con qualche fraude, ò malignità, & sceleratezza vietata dalle leggi humane, & divine, sono alle volte attribuite à favizza, quando però vi sia qualche scusa, ò colore di honesta pretensione, che à ciò fare lo spinga: & in questo modo sono lodati ancora i pensieri de' peccatori, conforme al detto del Salmo: *Laudatur peccator in desideriis animae suae*; perciòche la forza degli sfrenati appetiti cagiona in questi tali la toleranza delle fatiche, & de' dolori, & affanni, sì dell'

Aug. lib. de pat. to. 4.

Aug. ibid.

Aug. ibid.

Aug. ibid.

dell'animo, come anco del corpo: trà quali segnalato essempio ci può essere Lutio Catilina, nato della nobilissima Casata de'Cornelii, ma scelerato, & paricida, amatore delle guerre intestini, delle discordie civili, delle occisioni, & delle rapine: il quale tanto fù patiente in sopportare la fame, la sete, il freddo, e'l caldo, & il sonno, quanto la credenza humana non può capire, come dice Sallustio nel principio della sua historia. Et che cosa di male, & di disaggio non patiscono giorno, e notte i ladri per rubbare, & assassinare i viandanti; patiscono talmente, che l'essercitio loro contro le pene non è punto differente dalle stesse pene, anzi per aventura supera, & avanza i tormenti, che da'Giudici si sogliono dare à malfattori per cavar la verità de' delitti da loro commessi. Hor questa sorte di toleranza è da essere, come dice S. Agostino, più tosto ammirata, che lodata: anzi ne ammirata, ne lodata, poiche non è di alcun valore, ne merito, mà ben si può ammirare una tal toleranza, come sciocca durezza che non hà in se cosa degna di lode, ne d'imitatione: mà priva d'ogni bene, & d'ogni speranza, & indegna del nome della Patienza, poiche non solamente non può esser chiamata Theologica, & Christiana, ma ne anco Filosofica, la quale consiste nel sopportar volontariamente, & in lungo le cose aspre, & difficili per cagione dell'utile, & dell'honesto, come vuol Cicerone, il quale cosi dice: *Patientia est honestatis, & utilitatis causa, rerum arduarum, & difficilium voluntaria, ac diuturna perpessio*. Et altrove la chiama virtù, che di buon'animo sopporta gl'impeti delle ingiurie, & d'ogni aversità, così dicendo: *Patientia est virtus contumeliarum, & omnis adversitatis impetus, æquanimiter portans*. Da'Theologi è detta virtù, con la quale ciascuno per pietà, & per amor di Dio, soffrisce constantemente ogni sorte di accidente dispiacevole: & così la diffiniscono: *Patientia est virtus, qua quis pro pietate, & pro Deo, quidquid acciderit, fert, nec frangitur*. Et questa non è differente dalla diffinitione di Sant'Agostino posta di sopra nel principio di questo Discorso: poiche il tolerare constantemente le aversità, & qualsivoglia cosa dispiacevole per pietà, & per amor di Dio, non è altro, che soffrire il tutto con speranza d'haver bene, per mezo del quale si possa pervenire alle cose migliori, che sono i premii, & i guiderdoni, che dovemo aspettare in questo Mondo da coloro, à quali conviene riconoscere la nostra toleranza, mà sopra al tutto da Dio in questa vita, & molto più nell'altra. Il che è molto conforme alla dottrina di S. Bonaventura, il qual dice, che la toleranza delle aversità non deve esser'à caso, & à fortuna, mà bene con la mira, & col disegno della mercede, & della ricompensa: & alla Patienza assegna due compagne, cioè longanimità, & bontà: longanimità in aspettare la mercede delle tribolationi tolerate: bontà in condonare ampiamente le ingiurie, & i dispiaceri per qualsivoglia modo ricevuti. Il che hà molta vicinanza col verso del Profeta, che così dice: *Expecta Dominum, Viriliter age, Confortetur cor tuum, Et sustine Dominum*. Aspetta dal Signore il premio, opra virilmente di bene in meglio, confortati per virtù della divina gratia: Persevera nel bene operare, sopportando il flagello di Dio, il qual ferisce, & medica: percuote, & risana. Con le quali parole c'insegna la Patienza, & la fortezza, ci persuade il conforto, & la perseveranza: la patienza nell'aspettare: la fortezza nell'oprare: il conforto, & la perseveranza nel ben'oprare. Accompagna insieme la Patienza, & la fortezza, perche tra loro è tanta somiglianza, che all'improviso vien pigliata una per l'altra: & par similmente, che questa con quella, ò di quella sia nata, come dice Valerio Massimo: & perche dall'oprare virilmente, & virtuosamente nasce la speranza, però ci persuade il conforto, dal qual nasce la perseveranza nel ben'oprare. Per tanto l'istesso Profeta dice in un'altro Salmo: *Viriliter agite, & confortetur cor vestrum, omnes, qui speratis in Domino*: percioche l'opra virile, & virtuosa, non può partorire se non speranza, & conforto, come anco ci dimostra la Scrittura Sacra in molti luoghi, la quale con l'opra virile, & virtuosa congionge il conforto, & con essa esclude il timore. Hor quest' è la vera Patienza Christiana: quest'è retta: quest'è virtuosa: quest'è confortativa, & lodevole: quest'è santa, & degna finalmente di premio. Quest'è talmente congionta con la carità, & hà tanta somiglianza con lei, che par similmente [come s'è detto della fortezza] nata con essa, ò di essa: perche la carità è patiente, & benigna, come dice San Paolo: *Charitas patiens est, benigna est*. Et la Patienza non è senza la carità: poiche la vera Patienza consiste nel tolerare il tutto per pietà, & per amor di Dio, come è stato detto di sopra. Però dice San Gregorio, che la vera Patienza consiste in amare l'istessa persona, che si sopporta ne'dispiaceri ricevuti: percioche la toleranza con odio, come dice l'istesso Santo, non è virtù di mansuetudine, mà velame del furore. Et nessuno [dice egli] può pervenire al Cielo senza l'osservanza della Patienza, la quale con la carità soffrisce le cose avverse, & con la benignità ama colui, che di quelle è stato cagione, conforme al precetto del nostro Salvatore. Per la meravigliosa dunque somiglianza, che è tra loro, si può dir veramente, che la Patienza, madre della Misericordia, come vuol Tertulliano, sia sorella della carità con le altre, che racconta S. Paolo, & sia figliuola della Tribolatione, la quale, come scrive l'istesso, partorisce la Patienza, dalla quale procede la probatione, cioè l'esperienza della constanza, & fermezza: perche si come la macchia del peccato si scancella con la vera contritione del cuore, così la pena di esso per la tribolatione patientemente tolerata: & da essa porgatione nasce finalmente la certa espettatione della beatitudine eterna, che è la fede nel credere quello, che non si vede: & la speranza nell'aspettare quello, che si crede per fede

Vi-

Sallust. de coniur. Catil.

Aug. lib. de Patientia c. 4.

Tull. lib. 2. de invent.

S. Bon. serm. 18. in Hexaem. co. 1.

Psalm. 26.

Val. Max. l. 3. c. 3. in princ.

Psal. 30.

1. Cor. 13.

Hom. 7. in Ezech. & homil. 35. in Evang.

Matth. 5. Tertul. lib. de patient.

1. Cor. 13.

Rom. 5.

Homil. 35. in Evang. viva, & formata di carità Christiana. La onde meritamente da S. Gregorio la Patienza è chiamata radice, & custode di tutte le virtù. Da S. Agostino e detta dono di Dio, conforme al Profeta, il qual dice: *A Deo patientia mea*. Benedetta dunque mille, & mille volte benedetta sia la Patienza; & mille volte beato, chi veramente la possiede; veramente, dico: perche non tutti quelli, che tolerano i disgusti, le tribolationi, ò le calamità, possiedono veramente la Patienza, mà coloro solamente, che l'usano bene, cioè di buon cuore, & con buona intentione. Quando anco la cagion finale di essa è buona, all'hora la Patienza è buona: quando quella è retta, quest'è vera: quando quella non è macchiata da cupidità alcuna, questa è distinta dalla falsa. Hor quelli, che la possiedono in questo modo, di vera patienza sono lodati: di vera patienza sono coronati; perche la Patienza, come dice Sant'Agostino, è compagna della Sapienza, la quale non entra nell'anima maligna: è padrona della concupiscenza, amica della buona conscienza, & amica dell'innocenza. Bisogna dunque avanti che si lodi il Patiente, avertir molto bene, non quello, che tolera, & sopporta, mà in qual maniera lo sopporti, & patisca, come c'insegna Seneca, il qual dice: *Non quid, sed qualiter feras, interest scire*. La qualità, non la quantità, & la gravezza del travaglio, è quella, che da, & toglie il valore, e'l merito alla Patienza, la qual deve esser col piacere, & col silentio senza mormoratione alcuna. Ne questo par difficile, non che impossibile, à un'animo ben composto. Il che ci volsero molto ben mostrare gli antichi Romani, i quali liberati dalla schirantia, latinamente detta *Angina*, dall'angore, cioè crucio dell'animo, ò del corpo, soperstitiosamente, secondo'l solito costume loro, nel Tempio della Dea Volupia, cioe Dea della Voluttà, & piacere: sopra l'Ara di essa Dea posero la statua della Dea Angerona di faccia gioconda, & allegra con la bocca però serrata d'un chiavistello, ò locchetto, per dare ad intendere, che chi dissimula i suoi dispiaceri, & dolori con silentio, & con la quiete, & con giocondità dell'animo, ò serve à Dio volentieri con taciturnità, resta al fine consolato, & colmo di piacere per benefitio della Patienza.

Aug. lib. de pat. to. 4. Sap. 1

Seneca dictũ.

Plin. l. 3. c. 5.

Macrob. l. 1. Sat. c. 10.

Alcuni altri christianamente la dipinsero con un'Agnello in braccio per la simplicità, mansuetudine, & taciturnità di esso animale, al quale, & per la mansuetudine, taciturnità, & simplicità di cuore, & innocenza, fù rassimigliato il Salvator nostro, del qual così dice Isaja: *Sicut agnus ad occisionem ductus est, non aperiens os suum*. Isa. 53.

Altri pur con la pittura, come si vede nel Palazzo di N. S. nella Sala della Guardia per andar alla Sala, detta di Constantino, la rappresentorno in una Donna d'aspetto assai piacevole, & grato, che con la sinistra mano tiene una Candela accesa, & se la fà gocciolare sopra il Braccio destro ignudo: Dalla destra verso i piedi, le camina una lumaca; dalla sinistra le si scuopre una Donna con la Disciplina, ò vero sferza in mano. La candela accesa struggendosi sopra la carne, è il travaglio, & crucio humano: la lumaca, che và col passo tardissimo, significa la longanimità compagna della Patienza in aspettare la mercede: & hà seco la fede, & la speranza, significate per le due corna del giusto, & del patiente. Psal. 74. La Donna con la disciplina dal sinistro lato della Patienza, è la tribolatione, significata per l'una, & l'altra di queste due cose, cioe disciplina, & sinistra: la qual tribolatione corregge l'huomo, & gli dà intelletto: & quivi sotto si legge quel verso del Salmo; *Patientia pauperum non peribit in finem*. Psalm. 17. Psal. 9.

Tertulliano la descrisse in bonissima maniera, così dicendo: La Patienza hà il volto tranquillo, & piacevole, la fronte senza crespe, le ciglia rimesse, gli occhi bassi, la bocca chiusa, con altre conditioni, che fanno un vivo, & eccellente ritratto di Patienza: Il volto tranquillo, & piacevole significa la tranquillità del cuore: La fronte senza crespe, o l'animo senza ira, & tristezza nelle tribolationi: Le ciglia rimesse, & gli occhi bassi significano l'humiltà nelle prosperità; La bocca chiusa sigifica la taciturnità ne' dispiaceri ricevuti: Et la descrisse similmente in veste bianca, che significa l'innocenza. Tertull. de pat.

Alcuni la dipinsero pur'in sembianza di Donna tutta humile, & con gli occhi bassi, con la Croce in mano, con sette serpi d'intorno, che escono da due tronchi, uno per banda: con l'Agnello in terra da man destra: & verso i piedi un Drago. La Croce, conforme al detto del Salvatore, significa le tribolationi, & afflizzioni, che ci possono succedere per le lingue de' maldicenti, & calunniatori, rassimigliati alle lingue de' venenosi Serpi, come piace al Profeta, il qual disse: *Acuerunt linguas suas sicut serpentes: venenum aspidum sub labijs eorum*. Psal. 139.

Et questi Serpi ci possono ancora significare la prudenza appropriata à essi nell'entrare tra dui sassi per levarsi la vecchia spoglia. Et con questo hieroglifico della prudenza è ammonito il Patiente à esser accorto nel far resistenza alle tentationi diaboliche per via del Mondo, della carne, & del prossimo intorno à sette peccati mortali. Et si come il Serpe fù astuto à ingannare il primo Padre Adamo, con farlo prevaricare nel mangiare il Pomo vietatoli, così il patiente deve esser prudente in liberarsi dalle tentationi del mondo, della carne, & del nimico del genere humano. Et si come esso fù astuto in lodar quel legno, così il patiente deve esser prudente in lodar la virtù della Croce, & delle tribolationi. L'Agnello mostra la simplicità, & l'humiltà, che deue hauer il patiente. Il Drago posto verso i piedi significa le occolte insidie, che'l patiente deve conculcare con la patienza, essendo proprietà del Drago di far l'insidie occulte. Il motto di questo hieroglifico è tale: Matth. 10.

Quidquid erit durum, levius patientia reddet;
Nullo igitur cupias esse labore minor.

Alcu-

Alcuni la dipinsero con un giogo al collo, che significa la servitù, la sommissione, & humiltà di essa Patienza con una grossa palla ligata à piedi, che ci rappresenta la perseveranza in aspettar la ricompensa della Patienza con questo motto;

Quò patientior servio, eò lætior vivo.

Alcuni altri l' intesero sotto 'l nome, & ritratto solo del giogo, come pur si vede ne' pavimenti, & volte delle Loggie del Vaticano fatto al tempo di Leon decimo, il quale (come dicono) si compiacque di questa impresa fin da pueritia, havendo ammirato un detto di Virgilio, il quale per quanto si legge, era solito à dire, che trà le virtù fosse molto commoda, & necessaria all'huomo la patienza: & spiegò il suo parere Virgilio con quel verso;

Donatus in vita Virg.

Virg. lib. 5. Æneid.

Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Il che è molto conforme à quel detto d'un Savio: *Cujusvis doloris remedium est patientia*; quasi dir volesse: Con la Patienza, rimedio opportuno à mitigare qualsivoglia dolore, si supera ogni fortuna per dura, che si sia. Leon Decimo adunque si compiacque di questa impresa del giogo in maniera, che la fece comparire quasi in ogni edificio con quel motto: *SUAVE EST*, alludendo al detto del nostro Salvatore vero Auttore della Patienza, il qual disse: *Jugum meum suave est, & onus meum leve*. Il che anco, al mio giudicio, volse significare Clemente Settimo fratello cugino di Leon Decimo con la sua impresa accompagnata con quella del giogo, che è un diamante ligato in un'anello con tre penne, una verde, l'altra negra, & l'altra bianca col motto, che dice: *SEMPER*, come si vede nel pavimento di dette loggie, & in altri luoghi ancora. Il diamante, che non si spezza mai per qualsivoglia percossa di martello, ò d'altra cosa, per durissima che sia, ne anco per qualsivoglia forza di fuoco, &, per quanto dicono, portandosi à dosso, fa l'huomo libero da ogni timore, significa la Fortezza, & Constanza, & Perseveranza nelle tribolationi. Le penne significano la leggierezza del peso, & il volo della Patienza al Cielo col mezo della Fede significata per l'anello. Il color negro significa la Mortificatione: il bianco la Simplicità, ò Innocenza: il verde la Speranza. Laonde per queste due ultime imprese si mostra, che il giogo della Patienza è soave: & il peso, ò gravame è leggiero: con la Constanza, & Perseveranza, rappresentataci per il diamante: & questa al fine con felice volo penetrando i Cieli s'appresenta à Dio, & ci fa meritare: perchè non basta haver dato principio à tolerare, & à soffrire le tribolationi, & gli affanni con buona Patienza, ma ci si richiede la Perseveranza, come dice il Salvatore: *Non qui inceperit, sed qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*. In questo modo si merita presso Iddio, & presso gl'huomini ancora: & questa è la vera dottrina della Patienza. Nè basta à saperla: poichè nelle cose morali poco ò niente ci giova il sapere senza l'operatione, essendo'l fine della prattica l'oprare. Però disse Aristotele: *Scire, parum aut nihil valet*. Perchè il sapere, senza l'operatione, è il fine delle scienze speculative: & l'operatione è il fine della scienza prattica. Nè mi sia detto, che non è tanto facil cosa à descrivere, ò à disegnare la Patienza, quanto più è difficile à mettere in prattica il disegno: perchè la vera Patienza gode nelle durezze, come disse Lucano:

Publ. Mim.

Matth. 30.

Adamantis proprietas.

Matth. 10.

Lib. 2. Eth. c. 4. Libr. 10. Eth. c. 9. & 2. Metaph. tex. 3

—— Gaudet Patientia duris.

Lucanus lib. 9.

Et à un'animo risoluto qualsivoglia difficultà si rende facile, come dice il Poeta Lirico:

Durum, sed levius fit Patientiâ,
Quidquid corrigere est nefas.

Hor. libr. 1. carm. ode 24.

Non niego, che'l giogo della Patienza al primo incontro ci si mostri duro, & incomportabile fra triboli, & fra le spine: ma con l'uso ci si fa tutto soave. E vero che essa Patienza al primo aspetto ci par tutta spinosa, & pungente, & fetida: ma con l'essercitio diventa tutta soave, & grata. Et chi non sa, come un Poeta volgare in un'altro proposito disse:

Che delle spine ancor nascon le rose,
E d'una fetid'herba nasce il giglio?

Lud. Ariost. 37.

Così la Patienza nascendo ell'ancora dalle spine de travagli, nella prima apparenza de' dispiaceri ci si mostra tutta horrida, & aspra: ma poi con essercitarla ci si trasforma in rose, & gigli, & ci dà infinita consolatione non solamente presso Iddio, largo Rimuneratore delle virtù: ma anco presso gli huomini, se non sono più che duri, & inhumani, che pur la durezza di questi ancora tal volta si frange, & si spezza: & il Principe per sdegnato che sia, si placa, vedendo l'humiltà, & la patienza del Suddito, conforme al detto del Savio, il qual dice: *Patientiâ lenietur Princeps: & lingua mollis confringet duritiam*. Il marmo è duro, & l'acqua è molle: nondimeno l'acqua gocciolando continuamente sopra di esso, lo rode à poco à poco, & l'incava. Non è cosa più dura del diamante, & pure non si spezza se non col sangue del becco. Non è cosa più attiva del fuoco, & pure l'acqua lo smorza, perche un contrario non si vince se non col suo contrario: così lo sdegno non si vince se non con la piacevolezza: & l'odio non si supera se non con l'amore: la superbia non s'abbassa se non con l'humiltà, & ogni avversità, & fortuna si vince, & si supera con l'uso della Patienza, come disse Virgilio con queste parole:

Prov. 25.

Virg. lib. 5. Æneid.

—— Superanda omnis fortuna, ferendo est.

Et

Patientia assimilatur Algæ.

Et al mio giudicio la Patienza si può rassimigliare all'Alega herba marina, la quale si come è herba, che nasce nel lido del Mare tra le acque salse, & amare, dove riceve tutte le percosse dell'onde, quando'l Mare è irato: & mettendosi tra vetri, fa con la sua tenerezza, che'l vetro così fragile non si franga, ne si spezzi per ogni percossa, che le venghi data: così è à punto la Patienza, la quale nasce tra le acque salse, & amare delle tribolationi per ricevere le percosse di

Psal.103.

questo Mare spatioso del Mondo: & à somiglianza dell'Alega mettendosi tra la malinconia, & impatienza, fa con la sua piacevole toleranza, che l'huomo così fragile ancor'esso urtando nella durezza de i dispiaceri, & delle afflizzioni non si sbatta con quella, ne con questa, accioche con quella non rompa nella disperatione, & con questa non prorompa nelle mormorationi, le quali ci fanno perdere il merito della toleranza presso Iddio, & gli huomini: perciochè l'huomo è posto in questo Mondo à provar ogni sorte di travaglio à guisa d'uno, che si ritrovi in mezo del Mare, sottoposto à ogni sorte di vento, à fine che si conosca la sua virtù, & bontà; & s'isperimenta nelle tribolationi, come l'oro nel fuoco, dice il Savio: & come il vaso del figolo nella fornace ardente, dice l'Ecclesiastico. Con la Patienza adunque si conosce la bontà, con la Patienza si mostra il merito, con la Patienza s'acquista il premio: la quale in tre modi, come dice S. Gregorio, è tenuta essercitata in noi, cioè dal Prossimo, dal Diavolo, & da Dio. Dal Prossimo riceviamo le persecutioni, i danni, l'ingiurie, le calunnie, & l'ingiustitie: Dal Diavolo le tentationi: Da Dio i flagelli. Et in questi tre modi bisogna esser molto avertito, acciochè si conosca la bontà, si mostri il merito, & non si perda il premio, cioè di non lasciarsi spingere a' fatti, ne a' desiderii di vendetta contro il Prossimo: di non lasciarsi allettare nè al consenso, nè à dilettatione alcuna di peccare nelle tentationi: di non lasciarsi tirare à mormoratione alcuna contro i flagelli di Dio. Et chi brama acquistar la vera Patienza, come ogni un'è obligato à fare per salvarsi, veda come dal Prossimo sia offeso, cioe se giustamente, ò nò: se l'ingiuria detta, ò fatta in qualsivoglia modo, li conviene; veda di emendar l'errore, sopportando il tutto senza dolersi punto, conforme al precetto d'Ovidio, che così scrive:

Sap.3.

Eccl.27.

Hom. 35. in Evang. prope finem.

Ovid. Epist.5.

Leniter, ex merito quidquid patiare, ferendum est.

Et avertiscasi di non odiare chi l'ha offeso: perchè come dice S. Gregorio, la Patienza vera è quella, che non solamente comporta l'offesa, ma anco l'offendente: anzi la toleranza con odio è una coperta del furore, come scrive l'istesso Santo, il qual dice ancora, che la Carità è detta patiente, & benigna: patiente, perchè sopporta i diffetti, & à mali altrui: benigna, perche ama ancora coloro

Hom.7. in Ezech.

tolerati da lei. Anzi dovemo amar più chi ci biasma, che chi ci adula: perche l'adulatore ci fa precipitare, facendoci incorrere nell'ambitione, & nella vanagloria con le lodi, ò vere, ò false che si siano: & fà, che non conosciamo mai l'errore, ò diffetto, che è in noi: ma l'inimico scoprendolo, ci fa bene contro'l suo, & nostro volere, essendo cagione della nostra emendatione. Laonde molto più si deveno temere le lodi, che il biasmo: perche quelle adulando ingannano: & questo scoprendo il vero, insegna. Se l'ingiuria è falsa, tanto più l'huomo si deve consolare, di non esser tale, qual'è stato dipinto dal suo nimico: & qual maggior consolatione si può havere, che il vedersi senza colpa? Però ben disse Cicerone: *Vacare culpa, magnum est solatium.* Et à consolatione d'un tal'innocente, sarà molto à proposito la lettura di quell'Ode d'Horatio, che così comincia:

Tull. lib.5. Epist. fam. ep.3.

Integer vitæ, scelerisque purus. con quello (che segue.

Hor. lib.1. carm. ode 22.

Perciochè il Poeta mostra in quel luogo molto acconciamente, che l'innocente per divina providenza, ancor che disarmato, ritrovandosi in mezo d'una selva, farà fuggire il Lupo: & per il contrario l'huomo consapevole del suo errore, ò diffetto, fuggirà l'aspetto, anzi l'ombra d'un topo, non che la morsicatura di esso: perchè il peccatore fugge non essendo perseguitato: & ciò è conforme al detto del Profeta, il qual disse: *Fugit impius, nemine persequente.* E è verissimo quello, che si suol dire: *Conscientia, mille testes*; perchè veramente la conscienza fa per mille testimonii: la quale accusa se stessa, non essendo accusata, come per isperienza si vede ogni giorno. Per il contrario, l'innocenza si mostra totalmente intrepida, favorita da Dio, il qual suol mostrar' alle volte gran miracoli in favore di essa. Gran consolatione ancora ci può dare in questo caso quella sentenza di Valerio Massimo, il qual dice: *Speciosius injuriæ vincuntur beneficiis, quàm mutui odii pertinacia pensantur.* Cioè, che e cosa più honorata il vincere l'ingiurie co' beneficii, che stare sull'ostinatione di farne vendetta. In questo meritò gran lode Giulio Cesare, il quale essendo di memoria profondissima, faceva professione di scordarsi solamente dell'ingiurie fatteli in qualsivoglia modo. Del che meravigliato Seneca disse à confusione di se stesso: Se Cesare sprezzava l'ingiurie fatteli per qualsivoglia parte del Mondo, non potrò io far l'istesso in casa mia in sopportare la pigritia, la negligentia, & le ciancie de' servi miei? Et solea dire, che l'età scusa il fanciullo: il sesso la femina: la libertà il forastiero: & la famigliarità il domestico. Aristippo senza vendetta alcuna disse à un suo maldicente: *Tu linguæ, ego verò aurium mearum Dominus sum,* cioe io son padrone delle mie orecchie, & tu della tua lingua: anzi soggionse dicendo: & si come la tua lingua è una sola, & le mie orec-

Prov.28.

Val. Max. lib. 4. c. 2.

Patientiæ exempla varia.

Ex Valer. Maximo, & aliis.

orecchie sono due; così più pronte saranno le mie orecchie ad ascoltare, che la tua lingua à parlare. Xenofonte disse d'haver'imparato à sprezzare le maledicenze, come il maledico à dir male. Socrate disse ad Alcibiade, che s'essercitava in casa à tolerar l'ingiurie di Santippe sua moglie importuna, & fastidiosa, per poterle comportare più facilmente fuori di casa. Cicerone difese Aulo Gabinio, che l'havea scacciato da Roma nel suo Consolato: & difese anco Publio Vatinio, che li fù sempre contrario. Così s'essercita la Patienza verso'l prossimo.

Et se tal volta l'huomo dal suo Principe, ò da qualsivoglia suo Signore, Superiore, ò Padrone non ricevesse quelle sotisfazzioni negli honori, nelle dignità, & nelle rimunerationi delle fatiche, delle servitù, ò delle virtù, che li par di meritare, pur bisogna, che s'armi di Patienza senza mormoratione alcuna: perchè il tutto viene da Dio, il quale muove il cuore del Principe: & là dove li par giustamente senza far torto ad alcuno fa indrizzare il pensiero del Principe à honorare, ingrandire, & premiare i suoi Sudditi. Però dice il Savio: *Cor Regis in manu Domini: quòcunque voluerit, inclinabit illud*. Et se bene il giudicio humano, il quale suol'errare, & bene spesso, giudicasse altrimente di quello, che succede, parendoli, che uno senza meriti virtuosi sia premiato, & inalzato: & dall'altra banda un'altro colmo di meriti, di virtù, ò di bontà di vita, non sia rimunerato in quello, di che è giudicato degno dal mondo; non per questo si deve prorompere in mormoratione alcuna: perchè i giudicj di Dio sono veramente incomprehensibili, & un'abisso: & spesse volte è tutto il contrario di quello, che'l mondo crede. Et chi sa, oltra di questo, che, se l'huomo ricevesse quello, che desidera, non ricevesse insieme il suo male, & forse la rovina dell'anima sua? Però in ogni modo bisogna recarsi il tutto à Patienza, & pigliar' ogni cosa, che succede contra la nostra espettatione per nostro meglio, consolandoci con questo detto: *Così piace à Dio per nostro bene; così deve piacere à noi*: & con quello del Salvatore, vero Maestro della verità: *Nescitis, quid petatis*: perchè veramente non sappiamo quello, che dovemo dimandare per nostra quiete, & per nostra salute. Et in questo modo l'huomo facilmente si può consolare con la Patienza essercitata con gli huomini, col mondo, & con la carne.

Prov. 21.

Rom. 11. Psal. 35.

Matth. 20.

Patientia exercitia varia.

Col Diavolo s'essercita nel fare resistenza alle tentationi per non offendere Iddio, nostro Padre, & Signore, con farci servi, & schiavi del Diavolo, & del peccato, si come veramente fa chi pecca. *Qui facit peccatum, servus est peccati*, dice S. Giovanni. Et quanto più s'ha da fare con le astutie diaboliche, & co' nimici nostri famigliari, che sono il mondo, & la carne, tanto più l'huomo deve star'accorto in far resistenza alle lusinghevoli, & sottili tentationi.

Ioan. 8.

Con Dio s'essercita la Patienza in tolerare patientemente i suoi giusti flagelli, i quali ci sono dati, ò per correttione, ò per conservarci nel ben'oprare, ò per manifestare la nostra virtù.

Et qui è da considerare per consolatione de' buoni, & avertimento di ogn'uno, che Dio suole ricompensare diversamente. Alle volte dà il male per male, per bene del peccatore, come à Saul, al quale dette la pena temporale per correggerlo, & emendarlo. Alle volte pe'l male della colpa, dà il male della pena in questa vita per principio della pena eterna, che hà d'haver nell'altra, come à Herode, & à Giuda, dando loro la pena temporale, per principio di quella eterna. Alle volte dà il bene per qualche ben fatto senza carità, come forse al ricco Epulone, al qual dette l'abondanza delle ricchezze, per darli la retributione temporale, non havendoli à dare la ricompensa del ben'eterno. Alle volte dà il bene per bene, come ad Abramo, & à Giob, per principio della retributione eterna. Alle volte dà il male, cioè le tribolationi a' buoni, ò per essercitio della lor virtù, & per manifestarl'al mondo, come à Giob: overo, come dice San Tomaso, per accrescer'il merito, ò per spavento de' cattivi, i quali vedendo castigare i buoni, tanto più temeranno il castigo loro: ò vero per punition temporale, di qualche peccato già commesso, havendol'à liberare dalla pena eterna, non essendo bene irremunerato, nè mal'impunito presso Iddio, il qual premia il bene di soverchio, & castiga il male manco assai di quello, che è il demeritato del peccatore. Però dice il mio Padre S. Agostino: *Hic ure, hic seca, ut in æternum parcas*, cioè, dacci, Signore, le afflizzioni, & i flagelli in questa vita presente, & temporale, acciochè nell'altra perpetuamente ci perdoni. Però quando si vede alcuno prosperato in questa vita, fuori de' meriti suoi, anzi con molti suoi demeriti, ò diciamo, che Dio fa questo à confusione di quel tale per mezo de' beneficj, co' quali cerca di ridurlo à penitenza: ò vero diciamo, che Dio li dà questo bene temporale, & momentaneo, per grande, che sia, non havendoli à dar nell'altra vita il bene eterno. Et questo volse intendere il Savio, quando nel libro della Sapienza disse: *Ipsum, qui puniri non debet, condemnas*: cioè, Tu, ò Signore, condanni alle pene eterne quell'ostinato peccatore, che in questa vita presente non deve esser punito, col castigo temporale, non havendosi à emendare. Ma gli altri, ò sono afflitti per far conoscere al mondo la loro virtù, ò per purgare qualche peccato commesso, sendo che dica il Savio: *Septies in die cadit iustus, & resurgit*; quasi dir volesse, che nessun Giusto (eccetto la Beata Vergine) ha potuto star senza qualche peccato veniale, come dice S. Girolamo. O vero diciamo, che questi tali sono afflitti à fine, che si conservino nel ben'oprare: percioche quanti sono, che mentre stanno nelle prosperità, ò poco, ò niente si ricordano del suo Creatore,

Deus multis modis retribuit.

S. Bona v. in Psal. 18. sup. illud, Retribue, & Greg. in præf. Moral. c. 5. & lib. 5. Moral. c. 14.

S. Aug.

Sap. 12.

Prov. 24.

Hieron. in c. 24. prov. to. 7.

tore, & Redentore? anzi in quelle molti si perdono: ma poi flagellati ricorrono à Dio, alle orationi, a' digiuni, alle limosine, & alle altre buone operationi.

Segnalato essempio in questo ci può essere Salomone, il quale mentre si ritrovò nelle prosperità, havendo quanto sotto il Cielo seppe desiderare, offese gravissimamente Iddio con le lussurie, & con la idolatria; ma al fine per le avversità ricevute (ancorche S. Agostino sia d'altra opinione, rimettendosi però alla diligenza, & dottrina di chi ritrovasse luogo della Scrittura sacra, che facesse testimonianza della conversione di esso Salomone) fece, come dice S. Girolamo, penitenza, scrivendo il libro de' Proverbj dove, secondo la tradottione de' settanta Interpreti, lasciò scritto così di se stesso: *Novissimè egi pœnitentiam, & respexi, ut eligerem disciplinam*. Et nell'estremo quasi della sua vita, circondato da' travagli, in segno di penitenza riputando tutte le cose mondane un fumo, & un vento, principiò quel dotto libro, detto l'Ecclesiaste, così dicendo: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*; & lo finì con queste parole: *Deum time*.

Lib. 22. contra Faust. cap. 88. tom. 6.

Hier. in c. 43. Ezech. tom. 4.

Prov. 24.

Eccl. 1.

Benedetti adunque siano i flagelli, che producono sì buoni, & santi effetti, & mille volte benedetti siano, poichè con essi più gli amici di Dio, che gli altri, sono visitati: perche quelli hanno da esser premiati nell'altra vita: & questi per qualche poco di bene non meritorio della vita eterna, sono premiati in questa, non essendo presso Iddio ben'alcuno irremunerato, & male alcuno impunito. Tra gli amici di Dio fù Giob visitato co' flagelli: il quale se bene fù semplice, retto, & timoroso di Dio, come dice la Scrittura sacra, fù nondimeno percosso, & flagellato nella robba, ne' figliuoli, & nella propria persona: & si come questo Santo deve essere specchio di Patienza ad ogni uno, così anco ogni tribolato deve sigillare la perseveranza della sua Patienza con queste sue parole di carità ripiene: *Sit nomen Domini benedictum*: & ringratiando la Sua Divina Maestà, benedica il suo Santo Nome con Giob: & tenga per certo, che la tribolatione è gran caparra della gratia di Dio, sicome la continova prosperità senza travaglio alcuno è gran segno dell'ira sua: perciochè Dio suol fare alle volte con essi noi, come fa il Medico, che non havendo più speranza, che l'infermo si risani, l'abandona, lasciando, che li siano date tutte le sotisfazzioni, che ricerca per sodisfar'al suo appetito, & al suo gusto depravato. Però dice S. Gregorio, che'l continovo successo delle prosperità è inditio manifesto dell'eterno supplicio, come avenne al ricco Epulone: & il continovo successo delle tribolationi è chiaro segno della vita eterna, come successe al mendico Lazaro. A questo proposito mi sovviene quello, che occorse à S. Ambrogio, il quale essendo albergato in una Villa di Toscana in casa d'un Oste ricco, che superbamente si gloriava di non haver havuta mai adversità alcuna, spaventatosi di tal cosa, si partì subito da quella casa, la quale, partito, fù inghiottita dalla terra con quanti vi erano dentro, & quivi rimase un lago. La prosperità adunque si deve temere, & amare l'adversità, poiche questa è segno di bene, & quella di male: questa è del giusto, & quella è del peccatore: le cui felicità, come dice S. Agostino, è la maggiore infelicità del mondo. Il che anco è conforme alla dottrina di San Girolamo nell'epistola, che scrive à Castrutio, dove afferma, che è segno di grand'ira di Dio, quando non ci mostra effetto alcuno dell'ira sua, con darci ogni prosperità. Però S. Paolo ci essorta à tener caro il castigo, che ci dà Iddio, facendoci sapere, che la Divina Bontà castiga, & flagella i suoi cari, & amati, si come l'istesso Iddio per bocca di San Giovanni affermò dicendo: *Ego quos amo, arguo, & castigo*. Iddio castiga veramente, & travaglia quelli, che egli ama: & fa à guisa del buon Padre, del buon Medico, & del buon Maestro, come dice S. Girolamo nell'epistola citata di sopra. A questo ci essorta S. Basilio dicendo, se tu sei infermo, rallegrati, perchè Iddio castiga i suoi amici. Se sei povero, stà contento, perchè i meriti di Lazaro ti riceveranno. Se sei ingiuriato per amor di Christo, consolati, perche l'ingiuria ti sarà cambiata nella gloria del Cielo. Et finalmente in tutte le tribolationi ci dovemo consolare in Christo, che è la vera consolatione in ogni nostro bisogno. Se siamo infermi, egli è il nostro Medico. Se siamo oppressi, egli è il giusto Giudice. Se siamo poveri, egli è il vero Tesoro. Se siamo ingiuriati, egli è il Vendicatore. Se siamo dannificati, egli è il Restitutore. Se temiamo la morte, egli è la Vita. Se desideriamo il Cielo, egli è la Via. Dovemo adunque tolerare con patienza tutte le tribolationi, & patientemente sopportare tutte le necessità, perchè in ogni nostra occorrenza habbiamo il nostro consolator, Christo: anzi le tribolationi ci devono rallegrare, & non contristare, poichè con esse Dio, in segno dell'amor, che ci porta, tien'essercitata la nostra Patienza, non essendo altro la vita nostra, che una miseria in questo mondo, anzi una valle di lagrime, come canta la Chiesa, & come universalmente mostra il nostro nascimento, il cui principio è tutto pieno di lamento, & è una militia, come dice Giob. Et beato chi ne riporta la vittoria per mezo di questa santa virtù, la quale non consiste solamente nel tolerare le adversità, & gli adversarj insieme esteriormente all'apparenza degli huomini, ma anco in tolerarli, & amarli interiormente alla presenza di colui, che solo vede i nostri cuori, & che solamente accetta quel sacrificio, che nell'altare della buona operatione li offerisce la vera fiamma della carità, come dice S. Gregorio: perciochè alcuni non per altro pajono tolerare gli adversarii, se non perche non hanno con che vendicarsi, ò per qualche altro rispetto lontano dallo scopo principale del Christiano;

Iob. 1.

Iob. 1.

Luc. 16.

Catal. SS. cap. 34. & Marul. lib. 5. c. 3.

Lib. de pat. tom. 3.

Hier. Ep. 33. tom. 1.

Io. 3.

Iob. 7.

Greg. hom. 35 in Evang.

Ibid.

no: Et questi tali non possono veramente esser chiamati patienti se non dal mondo: perche la vera Patienza Christiana non consiste nella dimostratione del corpo, ma del cuore, dal quale nasce la vera toleranza Christiana. Et quest'è di tanta importanza, che per lo suo contrario, che è l'impatienza, si perdono le altre virtù: poiche la Patienza è radice, & custode delle virtù in quel modo, che s'è detto nel principio di questo discorso, & mancando la Patienza, manca con essa la carità, la quale è patiente, & da S. Gregorio è chiamata Madre di tutte le virtù, & da S. Bonauentura è detta Regina. Mancando la patienza, si perde ancora la dottrina, nutrice di esse virtù, come afferma San Gregorio, essendo, che la dottrina si conoschi per la Patienza, secondo il detto del Savio, il qual dice: *Doctrina viri per patientiam noscitur*. Onde ben disse Sant'Agostino, che la Patienza è compagna della Sapienza, dominatrice della concupiscenza, amica della buona conscienza, & della innocenza. Et se la Patienza è compagna della sapienza, & inditio della dottrina, quanto manco l'huomo è patiente, tanto manco si conosce dotto, perche l'impatiente non può veramente insegnar il bene ad altri, se con buon cuore, non sà tolerare il male altrui, come dice l'istesso Santo. Et però quel buon Discepolo vedendo Elia, suo Maestro, inalzato in aere sopra il Carro di fuoco, lo chiamava con queste parole: *Currus Israel, & Auriga ejus*, cioè Carro, & Rettor del Carro: Carro, perche tolerando porta: Auriga, perche essortando, & insegnando agita, & travaglia: Carro, perchè sopporta il mal'altrui: Auriga perchè essercita l'huomo con le ammonitioni. Chi dunque sopporta i costumi, & l'imperfettioni altrui con patienza, & con la buona dottrina insegna conforme a questa santa virtù, merita d'esser chiamato Carro, & Auriga, & Dottore.

Gregor. 3. par. Past. serm. 10. & hom. 35. in Evang. Psalm. 43. — Ibid. — Prov. 19. — Lib. de pat. — Greg. ibid. & hom. 21. & 35 in Ezech. — Gregor. ibid.

Laonde molto bene a questo proposito fa il detto di Pittagora, il qual solea dire, che è gran peritia, & dottrina quella di colui, che sopporta l'imperitia, & ignoranza altrui, & chi non sà tolerare i cattivi, non può esser buono, cioè, chi non sà haver compassione nell'ammonire, & correggere gli errori del prossimo, non potrà esser riputato buono, mancando di carità, la quale per esser benigna, sà haver compassione, ma non admette il peccato, col quale non può stare in modo alcuno. Però ben disse San Gregorio, che chi tolera il delinquente senza qualche correttione, in fatti, ò in parole, non può stare senza sospetto d'errore, particolarmente il Prelato, il Principe, & ciascuno, che hà sudditi: perche, come dice San Bonaventura, nuoce più un tale con la misericordia, & piacevolezza senza rigore, che un rigido senza compassione, conforme al detto dell'Ecclesiastico, il qual dice: *Melior est iniquitas viri, quàm mulier benefaciens*. La iniquità dell'huomo in questa sentenza è la rigidezza giovevole: La Donna benefattrice, è la misericordia nociva, & in ciò bisogna temperamento, per non uscire fuori de' termini di patienza.

Pitt. apud Stob. — 1. Cor. 13. Gregor. lib. 7. Regist. ep. 6. — S. Bonav. in Hexaem. ser. ult. tom. 1. — Eccl. 42.

In questi modi adunque s'essercita la virtù della patienza, dalla quale nascono le altre virtù: nella quale si custodiscono: con la quale si conservano. Da questa nascono le meravigliose Vittorie, in questa s'acquistano i ricchi Trofei, con questa si meritano i gloriosi Trionfi. Et qual più meravigliosa Vittoria si può ritrovare della Patienza, la quale vince senz'armi, vince col sopportare, vince col tacere: & se pur vince con le armi, vince con le armi invisibili, & con le armi contrarie à quelle del nimico. Vince la superbia con la humiltà, la durezza, & asprezza con la piacevolezza, le calunnie, & l'ingiurie col silentio, la concupiscenza con l'astinenza, l'odio con l'amore. Meraviglioso è il combattere, meravigliose le armi, meravigliosa è la vittoria. Et qual più meraviglioso combattere si può ritrovar di questo, poiche il combattimento è tale, che colui, che è vinto, resta vincitore, via più glorioso di colui, che vince, conforme al detto di Euripide, il qual così dice: *Certamen patientiae tale est, ut qui vincitur, ipso Victore fit gloriosior*. Il che è simile à quello, che scrive San Gregorio, il qual dice: *Majus est quod per patientiam vincitur*: perche in questa guerra l'huomo patiente vince l'animo suo con raffrenarlo, vince se stesso, & se stesso à se stesso sottomette, & abbassa. Et quest'è il maggior combattimento, & la maggior Vittoria del Mondo: maggiore assai, che soggiogare le Città, le Provincie, i Regni, & le più superbe Nationi del mondo tutto. Il che è simile al detto del Savio, il qual dice: *Melior est patiens viro forti; & qui dominatur animo suo, expugnatore urbium*. Et la ragione è questa, come dice San Gregorio, perche nell'altre guerre si vincono le cose esteriori, & di manco ripugnanza, ma in questa con la patienza si vincono le cose interiori di maggior ripugnanza, & di maggior forza: poiche non è la maggior peste, ne'l maggior nimico, che il nimico famiiliare: il qual vinto, all'hora cominciamo à possedere quello, che noi siamo: all'hora possediamo noi stessi, & l'anima nostra, cioè, all'hora quando cominciamo à dominare noi medesmi, & à soggiogare, & raffrenare gli sfrenati appetiti nostri. All'hora possediamo noi stessi, cioè l'anima nostra, come vuole il Maestro della verità, il qual dice: *In patientia vestra possidebitis animas vestras*. Molti sono coloro, che hanno posseduti i Regni, & gran parte del Mondo, con dominar le più superbe, & barbare Genti, che fossero: ma non hanno posseduti se stessi, nell'anime loro: perche questo è più difficil contrasto, che quello.

Patientiae Victoria. — Euripid. apud Stob. — Homil. 35. in Evang. — Prov. 16. — Homil. 35. in Evang.

Non è merauiglia adunque, se tanti Filosofi antichi, tanti Cittadini Romani, & altre Nationi ancora fecero sì gran conto della Patienza, che non chiamavano virtuosa una persona se non era patiente: anzi molti Filosofi di quei tempi posero la vita retta dell'huomo nella patienza, & astinenza, facen-

dole sorelle nate ambedue in un'istesso parto: & conchiudevano la somma del ben vivere con queste due sole parole: *SVSTINE, ABSTINE*: Et alcuni di essi hanno lasciato glorioso nome di se per questa strada, come furono Giulio Cesare, Socrate, Aristippo, Xenofonte, Cicerone, & altri nel sopportare l'ingiurie, come havemo detto di sopra. Altri in sopportar le pene, & le tribolationi, come fù Mutio Scevola, il qual'entrato nel campo de'nimici sconosciutamente per ammazzare Porsenna Rè de Toscani, che teneva assediata Roma con l'essercito, non potendo effettuare il suo pensiero, abbrusciò la sua man destra, con la quale voleva ammazzar Porsenna, il quale per tal'essempio di constanza, & di Patienza, si mosse à rimandarlo a'suoi senza offesa alcuna, con donar la vita à colui, che havea deliberato di toglierla à esso: & ecco in un colpo dui essempi di Patienza, & questo secondo sia à confusione di coloro, che non si possono ridurre à perdonare l'ingiurie di parole, non che de'fatti, come fece Diogene, il quale, essendoli stato sputato in faccia, disse sorridendo, che quell'insulto fattoli poteva far fede, che quel tale havea bocca. Socrate similmente percosso co'schiaffi disse, che quando sapesse di dover ricevere una tal'insolenza, portarebbe l'elmo, ò la celata in testa. Anassarco Filosofo, tormentato da Nicocreonte Tiranno di Cipri, per non esser forzato ne' tormenti à dir quello, che mai non volse dire, co'suoi denti da se si tagliò la lingua in pezzi: & questo sia detto per essempio à coloro, che nelle tribolationi, & ingiurie ricevute si lasciano dominare dalla lingua, & dalle mormorationi, & lamenti. Essempio di Patienza essercitata nelle tentationi di avaritia fù Catone, il maggiore, & il secondo, Diogene Cinico, & molti altri di diverse Nationi: Essempio di Patienza essercitata nelle tentationi di libidine fù Xenocrate, il quale meritò, che da quell'impudica, che ne fece prova, fosse chiamato statua di marmo. Essempio di Patienza essercitata nelle tentationi dell'ira fù Archita Tarentino, il quale tornato da Metaponto, dove stette gran tempo per imparare la dottrina di Pittagora, & ritrovando, che'l suo lavoratore havea rovinate le sue possessioni, sopportò la tentatione dell'ira, & non volle castigarlo.

Philos.moral. summa.

Pag. 16. ex Val.Max.lib. 3.c.3.

Val.Max. lib. 3.c.3.

Val.Max.lib. 4.c.3.

Val.Max.lib. 4.c.1.

Questi, & altri somiglianti essempii, de' quali sono piene le carte de gli scrittori antichi, mostrano in quanta stima fosse tenuta la Patienza, la quale hà tanta vicinanza con l'astinenza, che pajono, come è stato detto, sorelle nate in un'istesso parto. Mà se bene quei Filosofi antichi, & altri di quei tempi essercitavano le virtù heroiche, le quali, come dice Sant'Agostino, senza la divina gratia, non conosciuta da loro, non possono propriamente esser chiamate virtù, non per questo si potevano salvare, non conoscendo il vero Iddio, essendo privi della vera fede, la quale era in credere, che il figliuolo di Dio si dovea incarnare per salvare il genere humano. Il che non potevano sapere, se non per divina rivelatione, ò per la lettura della Scrittura Sacra, come alcuni piamente hanno conietturato di Socrate, il quale, secondo Egidio Romano, s'è potuto salvare nella legge di Natura, essendo stato molto amatore delle virtù, & molto di buona vita: onde non si deve credere, che habbia mancato Iddio di farli saper quello, che era necessario per la salute sua. Così il suo discepolo Platone, il quale per la dottrina, da Eusebio fù chiamato Mosè Atheniese; perche parte con parole misteriose, parte con parole assai aperte, hà trattato la Theologia assai conforme alla nostra Christiana, come dice Sant'Agostino nell'ottavo libro della Città di Dio; poiche nel Timeo pone la creatione del Mondo. Nel Fedone verso il fine pone il Purgatorio con le pene purgative, & temporali, & l'Inferno con le pene eterne, & il Paradiso de' giusti, & perfetti. Nell'Epinomi, come espone Cirillo Alessandrino nell' ottavo libro contra Giuliano, scopre in parte la Santissima Trinità, facendo assai espressa mentione del Padre, & del Figliuolo. Et nell'Alcibiade accenna la venuta di Christo, chiamandolo Dio, & huomo. Però dice Sant'Agostino, che Platone hà potuto raccogliere tutto questo, con molte altre cose insieme in Egitto per via de gl'Interpreti dalle Scritture di Mosè, & di Gieremia, tradotte dopo la morte di esso Platone, anni sessanta: & che i Platonici, mutate alcune poche cose, sariano Christiani.

Pag. 10. ex Val.Max.

Libr.10. de Civ. Dei c.4. & 15.tom.5.

Lib.2.sen.d. 22.qu.1.art.2. d.28.q.1.ar.1.

Euseb. lib. de prepar.Evan. cap.6.

Tom.5. c.11

Tom.4. de natura. Tom.2. de anima.

Tom.5. de Philos.& ep.2

Tom.2. lib.2. De Civit.Dei lib.8. cap.11. tom.5.

Ne ciò deve apportare meraviglia, cioè, che in questo modo i Filosofi antichi si potessero salvare: perche la legge Mosaica era data à gli Hebrei, & questi erano obligati à osservarla: ne mai fù chiusa la porta della salute humana. Mà hora nessuno si può salvare senza la legge Evangelica data à tutto il genere humano. Et quando anco questi dui Filosofi, con gli altri antichi non habbino havuto tal mezo per potersi salvare, nondimeno col lume naturale, & anco per rivelatione, come dice Egidio Romano, hanno scritto molte cose à benefitio di noi altri fedeli, & di Santa Chiesa fuori però della loro intentione, dandoci le armi loro per convincerli con quelle istesse: & è successo à loro, come avviene alla candela, che dà il lume ad altri consumando se stessa. Così hanno fatto con le loro scritture, & essempi intorno alle virtù heroiche, le quali senza il fine sopradetto erano imperfette, perche da essi erano conosciute come perfezzioni delle potenze dell'anima, non come ordinate all'ultimo, & ottimo fine, Iddio. Però da Sant'Agostino queste virtù senza la divina gratia, & non ordinate in questa maniera santa, & christiana, sono state chiamate più tosto vitii, che virtù. Et se bene facevano alcune buone opere, le quali erano in se buone, come è il dare la limosina per pietà naturale, & vestir'il nudo, & altre cose somiglianti, con tutto ciò non erano ben fatte, perche deviavano dal vero fine, Iddio, & miravano in molte cose, ò la fama solamente, & la gloria del Mondo,

Mar.16.

Libr.2. sen.d. d.28.q.1.ar.1.

Candela exemplum.

Lib.8.de Civ. Dei cap.10.5.

ò la

ò la compassion naturale, per lo mancamento già detto. Et si come, secondo la dottrina d'Aristotele nell'Ethica, l'huomo non può esser giusto, ancorche faccia cose giuste, non facendole giustamente; così essi per questa istessa ragione, non erano buoni, ne giusti per acquistar la Patria celeste, poiche facevano le cose giuste, & buone, non però bene, ne giustamente: il che è molto conforme al precetto di Dio dato à Mosè, con queste parole: *Juste, quod justum est, persequeris*. Però S. Bonaventura dice, che questi Filosofi hanno le penne di Struzzo, il quale, ancorche habbia le ali, non però si può sollevar da terra: così essi con le loro virtù non si potevano sollevar da terra per haver'il premio del Cielo, non essendo illustrate dalla fede, non sostentate dalla speranza, non informate dalla charità Christiana.

Lib. 2. Moral. Nichomac. c. 4.

Deut. 16. In Hexaem. ser. 7. tom. 1.

Hor se tanti Filosofi antichi, chiamati nel libro della Patienza da Tertulliano, Animali di Sapienza: da Lattantio Firmiano, Schiavi di gloria: & da San Girolamo, Patriarchi de gli heretici, hanno fatto tanta stima della Patienza, virtù di tanta necessità all'huomo Christiano, che dovemo far noi altri? Et se essi, ancorche nelle scienze fossero sì varii, & diversi d'opinioni, particolarmente in materia del sommo bene, tanti erano i pareri, quante si fossero le Sette; nondimeno nella sola virtù della Patienza tutti furono d'accordo, & tutti d'un'istesso parere. In questa sola con affettation di virtù studiavano: in questa ogni ostentatione di sapienza scuoprivano: questa lodavano, questa ammiravano, questa seguitavano, & con ogni studio abbracciavano: lodavano co'scritti, ammiravano con l'animo, seguitavano co'fatti. Se questi tali adunque nello stato loro tanto imperfetto sì meravigliosamente professavano la Patienza, che dovemo far noi altri, che siamo in questo stato di gratia, & di perfezzione? La Patienza loro era mera vanità, aperta sciocchezza: patienza di niun valore, patienza di niun merito per acquistar la vita eterna. La Patienza Christiana è vera Patienza, sapienza ascosa, tesoro non veduto, tesoro non conosciuto. E vera Patienza, perche è meritoria del Paradiso, il quale non s'acquista senza la carità, la quale è patiente: & chi hà la charità, come dice San Giovanni, si ritrova con Dio, & Dio con esso patiente, & tribolato, come dice David.

Tertul. lib. de patient. Lact. Firm. lib. 5. c. 3. Hier. ep. 26. & 34. tom. 1. & ad Ctesiphontem tom. 2.

Varro lib. de philosoph. Aug. lib. 19. de Civit. Dei c. 1. tom. 5.

1. Io. 4.

Psal. 90.

Chi adunque sarà tanto privo d'intelletto, tanto fuori di se stesso, tanto dispregiatore della salute, anzi tanto amico della morte, amico dell'inferno, & inimico del Cielo, che segua l'impatienza, fuggendo la Patienza, che deriva da Dio, & è dono di Dio? Con quella l'huomo si dispera, con questa si consola: con quella li s'apre l'inferno, con questa il Paradiso: di questa fù Auttore Iddio, di quella il Lucifero, il quale havendo per rivelatione, che Dio si dovea incarnare, & che l'humanità di Christo dovea essere essaltata sopra gli Angioli, & che tutte le cose create sotto 'l Cielo doveano essere sottoposte all'huomo, creato ad imagine del suo Cretore, invidiò, & invidiando si dolse, & dolendosi impatientemente tolerò; invidiato non haurebbe se non si fosse doluto, ne si sarebbe doluto, se prima patientemente havesse tolerato. L'impatienza adunque deriva dal male, deriva da Lucifero, che è l'istessa malitia.

Augusti. libr. de patient. tom. 4.

Patientiæ Auctor. Impatientiæ origo. Tertull. libr. de patient.

La Patienza deriva dal bene, anzi da Dio, che è l'istessa bontà, & l'istessa Patienza, la quale, come dice Tertulliano, risiede nel trono di colui, che è spirito humilissimo, & mansuetissimo, & con questa ammanta il mondo tutto, non altrimente, che facci col manto del sole, il quale fa nascere indifferentemente sopra i buoni, & cattivi, si come anco piove con la sua gratia sopra i giusti, & ingiusti, & con l'istessa sua patienza hà sopportato per tanti lustri, & secoli le vanità, & pazzie de gl'Idolatri, la malitia, & ostinatione de'Giudei; la cecità, & malignità de gli heretici; & gli errori di tanti peccatori, che giornalmente l'offendono con tanti, & così gravi peccati, & havendo in se piena potestà di vendetta, & di castigo, tutti con Patienza tolera, & tutti patientemente aspetta à penitenza. Con l'istessa patienza comportò di nascere nel ventre Virginale della Madre santissima, madre, figliuola, & sposa. Con l'istessa patienza tolerò tanti disagi, & stenti, tante malignità, & ingiurie, tanti scorni, & scherni, sì nelle parole, come anco ne'fatti: & con l'istessa patienza finalmente sopportò la più vituperosa, & horrenda morte, che si potesse dare per dar la vita a noi con la sua morte, con la quale morendo destrusse la morte, & resuscitando ci rese la vita: poiche tutto il genere humano era morto nel primo peccato del Padre Adamo, il quale per la sua impatienza, imitando l'Auttore di essa, gustò del pomo vietatoli. Per l'impatienza Cain ammazzò il suo fratello Abel. Esaù per impatienza vendè la sua primogenitura per un poco di lente. Il popolo Hebreo per impatienza commise l'Idolatria, & per l'istessa impatienza congiurò nel sangue de'Profeti, & de' giusti, & finalmante nella morte del Messia, Christo Salvator nostro.

Psal. 61. 70.

Tertul. lib. de patient.

Matth. 5.

Impatientiæ fructus.

La impatienza è quella, che fa gli heretici, & è quella finalmente, che rovina, & distrugge tutto quel bene, che a gloria di Dio, & a salute dell'anime nasce dalla Patienza, la quale fù abbracciata dal primo Vergine, Sacerdote, & Martire del testamento vecchio Abel, nel quale cominciò la Chiesa. Patiente fù Abramo fondatore della fede, tentato a voler sacrificare il suo figlio Isac. Patiente fù Isac offerendosi al sacrificio. Patiente fù Giacob tolerando la fuga datali dal fratello a partirsi dalla Patria. Patiente fù Gioseffo venduto da'fratelli. Patiente fù Mosè nelle mormorationi, & ne'furori del popolo Hebreo perfido, & ingrato. Patiente fù Tobia tentato nella privatione della luce de gli occhi. Patiente fù Giob essempio d'ogni patienza. Patiente fù S. Stefano primo Martire del testamento nuovo, ritrovandosi tra

Aug. lib. de mirab. scripe. sacræ c. 3. & in psal. 128. & Greg. hom. 19 in Evang.

tra la durezza delle pietre, & de' cuori indurati de' Giudei. Patiente fù San Lorenzo arrostito sopra la craticola. Patienti furono tanti altri Martiri, Santi, & Sante del testamento nuovo, & vecchio, che per brevità mi convien lasciare, per finire hormai questo ragionamento.

Patientiæ fructus.

Et per dar fine al Discorso, vengo a' frutti della Patienza, la quale ci raccomanda a Dio, & ajuta a conservarci in gratia sua, perche la Patienza tempera l'ira, raffrena la lingua, governa la mente, custodisce la pace, & regge la disciplina. La patienza rompe l'impeto della libidine, reprime la gonfiezza della superbia, smorza l'incendio dell'odio, rattiene la potenza de'ricchi, nutrisce il bisogno de' poveri, difende la integrità nelle Vergini, la castità nelle Vedove, & la charità ne'Maritati. La patienza fa le persone humili nelle cose prospere, le fa forti nell' adverse, le rende piacevoli nelle ingiurie, & constanti nelle persecutioni: vince le tentationi, & consuma le passioni.

Homil.3. in Evang. in fin. & homil.35. circa med.

La patienza finalmente fà il Martirio, ancorche non ne segua la morte, come dice S. Gregorio, il quale pone due sorti di Martirii: uno, che consiste nella volontà: l'altro nella volontà, & nel corpo insieme. Di quel Martirio senza morte, furono Martiri, come dice San Cipriano, quei trè giovani gittati nella fornace ardente, & Daniele gittato in preda a' Leoni. Di quell'istesso Martirio senza morte, come dice San Gregorio, fù Martire San Gio: Vangelista gittato nel vaso d'olio bollente. Et se bene Giovanni, & Giacomo, fratelli, dalla bocca della verità, Christo, intesero queste parole: *Calicem meum bibetis*, cioè, che doveano bere il Calice del Martirio; nondimeno Giacomo il minore, & primo Martire tra gli Apostoli, lo provò con la volontà, & col ferro, per mezo della morte, & Giovanni solamente con la volontà, & con la prontezza dell'animo, non havendo finita la sua vita col Martirio corporale; & le passioni, che non sentì nel corpo, le provò, come dice San Gregorio, nella mente, cioè colla prontezza dell'animo suo: perche, come dice Tertulliano, uscito libero da quel vaso d'olio bollente, fù rilegato nell'Isola di Pathmos: & sessant'otto anni dopo la passione del nostro Signore, al tempo di Trajano, come dice San Girolamo, ritornò in Effeso, & quivi finì la sua vita.

Cypr.ep.58.

Greg.hom.35 in Evang.

Matth.20. Act.12.

Greg.ibid.

Tertull. de præscr.

De Script. Eccl.tom.1.

Et per lasciar da banda l'opinione di coloro, i quali dicono, che San Giovanni carico d'anni si fece metter vivo dentro una sepoltura, & indi subito disparve; & che vivendo fin'al giorno d'hoggi per far testimonianza della nostra resurrettione in questo tempo di gratia, come per quest'istesso nel tempo della legge di Natura rimase vivo Enoch, & nel tempo della legge scritta Elia, morirà di morte violenta, come dice S. Gio: Chrisostomo, & che insieme, come dicono, morirà con Enoch, & Elia, nell'ultima persecutione, che sarà nel tempo di Antichristo; diciamo pure con San Cipriano, & con San Gregorio, che senza patimento di morte può essere il Martirio, quanto alla prontezza dell' animo, come anco piace à San Girolamo, il quale sponendo quel detto di S. Luca: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*, chiamò la Beata Vergine, Martire, & più che Martire, in quanto che nell'anima spiritualmente, & atrocemente provò il coltello della passione di Christo suo figliuolo, & più d'ogni altro: perche si come in amarlo non hebbe pari, così più d'ogni altro si dolse, & più d'ogni altro ne sentì passione: & tanto più, come dice l'Istesso San Girolamo, havendolo provato in quella parte, cioè nell'anima, nella quale gli altri Santi, che patirono per Christo nella carne, non patirono tanto dolore, come è scritto di San Lorenzo, di San Vincenzo, & d'altri, che gioivano ne'tormenti: perche erano consolati dal fervore dell'amor gratuito, come dice Alberto Magno, il qual'anco mostra con ragioni, che alla beata Vergine si deve l'Aureola del Martirio. Anzi S. Ambrogio vuole, che si come molte sono le persecutioni, così anco molti sono i Martirii. Però dice: Se sei tentato di fornicatione, & non hai assentito, sei Martire di Christo. Se sei tentato d'avaritia, & non hai dato il tuo assenso, sei Martire di Christo: & così se ne và discorrendo per gli altri peccati, conchiudendo finalmente, che quel tale è Martire di Christo, che confessa Christo, osservando i suoi precetti; si come per lo contrario, chi ascolta i suoi precetti, ò vero li confessa con la bocca, & non co'fatti, nega Christo.

Homil.66. in Matth. & ad Heb.27.hom.

Hieron. ad Prolam, & Eust. ch. ep.10. post med.

Ibid.

Alb. super Missus est, c. 110. & 119.

In Psal.118. oct.20.tom.2.

Vero è nondimeno, che li Scholastici, & altri moderni ancora, conchiudono, che non può essere il Martirio senza morte: il quale è detto battesimo di sangue: perche il fine del Martirio è il fine della vita della carne, che è posta nel sangue, ancorche non sempre ne segua lo spargimento del sangue. Et se bene molti Santi hanno scampato la morte ne gli altri tormenti, & pene, niente di manco non l'hanno scampata nella pena del coltello: perche come dice San Bonaventura, questa sorte di pena del coltello, ò altra simile violenza, pende immediatamente dalla prava volontà dell'huomo, che col suo libero arbitrio fà resistenza à Dio: mà le altre sorti, come è l'acqua, & il fuoco, & altre somiglianti pene, che oprano secondo la natura loro, sono obedienti à Dio, & senza resistenza alcuna, sospendono la loro proprietà, come è l'acqua nell'affogare, & il fuoco nell'abrusciare, al volere del suo Creatore in segno, & testimonianza della divina bontà, & della sua virtù, & della obedienza di esso Martire, che stà obediente à Dio con prontezza d'animo in sopportare ogni tormento per Christo. Però il Martirio senza morte può essere in quel modo, che s'è detto, cioè quanto alla viva prontezza, & desiderio di patire per Christo; il qual Martirio da San Tomaso è chiamato tale, quanto à una somiglianza del Martirio, che si prova nel corpo per mezo della morte. Per tanto l'istesso San Gregorio dice, che quella santa Donna, per nome, Felicita, fù Mar-

Levit.17.

Lib.4.d.4.P.2. art.1.q.3.

S.Thom. 2.2. q.124. art.4.

Homil.3. In Evang.

Martire, & più che Martire, anzi otto volte Martire: poiche nella morte di quei fette suoi figliuoli, condotti al Martirio, fette volte provò le passioni del Martirio nell'animo suo, mentre li confortava à tolerare, & li vedeva morire; & l'ottava volta le provò patientemente nel suo proprio corpo. Questi, & altri meravigliosi frutti produce la Patienza: & per dirla in somma, produce ogni bene, si come la impatienza distrugge tutto quel bene, che può mai produrre la vera Patienza.

Per acquistarla, quattro mezi, tra gli altri sono efficacissimi. Il primo è nel considerare spesso le tribolationi, & l'ignominiosa morte di Cristo, che per noi altri peccatori volse patire in questo mondo. Il secondo è la lettura frequente de' sacri libri, & particolarmente il Leggendario de' Santi, che tratta le tribolationi, & le morti di tanti Martiri. Il terzo è la oratione continova nel pregar'Iddio, che ne' travagli, & affanni nostri si degni di darci la Patienza, & il conforto insieme; perchè come dice Theofilatto, Iddio è chiamato da San Paolo, Dio della Patienza, & della consolatione, come datore di questi dui beni. Il quarto è la continova meditatione della morte nostra: la cui consideratione fa sprezzare facilmente tutte le cose presenti, ò prospere, ò adverse, che si siano, come vuol San Girolamo, il qual dice: *Qui recordatur quotidie, se esse moriturum, omnia præsentia contemnit, & ad futura festinat.* Et a questa consideratione aggiungasi la meditatione, & un discorso frequente intorno al detto dell'Ecclesiaste, il qual dice: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas.* Et questi veramente sono mezi potentissimi à farci tolerare qualsivoglia piacere, & dispiacere: & a questi bisogna ricorrere, & bene spesso, per fare della Patienza quell'acquisto Christiano, che si deve.

In cap. 15. ad Rom.

Hieron. ad Cyp. ep. 139. tom. 3.

Eccl. 1.

Et per condimento di quanto s'è detto a consolatione de'patienti, & a eccitatione di quei, che non son tali, non lascierò di dire, che non fù patienza giamai, che al fine non fosse rimunerata, come afferma il Maestro della verità per bocca del Profeta, il quale sicuramente dice: *Patientia pauperum non peribit in finem.* Et quali sono questi poveri, se non quelli, de'quali dice San Matteo: *Beati pauperes spiritu*, cioè gli humili, & patienti, che sono veramente poveri di spirito di superbia, di spirito d'ambitione, ma ricchi dello Spirito di Dio: poveri, che non confidano nelle proprie forze: poveri, che non si gloriano de' proprii meriti: poveri volontarii per opra dello Spirito santo, contenti in ogni cosa di quanto li basta per vivere, & per servire a chi li dà il tutto: poveri finalmente di favore, & ajuto mondano: poveri anco di consolatione, & di conforto nelle loro tribolationi, & necessità, & come derelitti, & abandonati patientemente sopportano quanto gli s'attraversa di male. Et per farsi ricchi di quello, che si può desiderare, osservano il precetto di Seneca, sminuendo il desiderio della cosa desiderata senza accrescimento di essa.

Psal. 9.

Matth. 5.

Hor questi tali poveri patienti non resteranno al fine senza il debito premio, ma bene arricchiti della felicità eterna: & quanto più saranno travagliati, & pareranno depressi, & conculcati, tanto più al fine saranno inalzati, & fioriranno a guisa di palma, la quale, come dicono i Naturali, quanto maggior peso tiene de'frutti, tanto più senza ceder punto risorge verso di esso, come anco si vede giornalmente ne' suoi rami, che mentre sono carichi di frutti, tanto più dritti si veggono verso il Cielo! Et si come la Palma non fa frutti per molti anni dopo che è piantata, così anco la Patienza non produce il premio, se non dopo una lunga toleranza: & al fine non ne è punto defraudata, anzi a mille doppi rimunerata, & consolata. Et per consolatione de'patienti, qui piacemi far fine a questo mio Discorso, chiuso, & sigillato con questo fermo, & saldo sigillo: *Patientia pauperum non peribit in finem. Amen.*

Palmæ natura. Arist. 7. probl. Plutar. in 7. Sympos. Aul. Gell. lib. 3. c. 6.

Psal. 9.

ORATIO S. AUGUSTINI

Dum Hypponenses belli calamitatibus premerentur.

Pro Tribulatis, & Afflictis.

Ante oculos tuos, Domine, culpas nostras ferimus:
Et plagas, quas accepimus conferimus.
Si pensamus malum, quod fecimus.
Minus est, quod patimur, majus est, quod meremur.
Gravius est, quod commisimus, levius est, quod toleramus.
Peccati pœnam sentimus, & peccandi pertinaciam non vitamus.
In flagellis tuis infirmitas nostra teritur, & iniquitas non mutatur.
Mens ægra torquetur, & cervix non flectitur.
Vita in dolore suspirat, & in opere non se emendat.
Si expectas, non corripimur: si vindicas, non duramus.
Confitemur in correctione, quod egimus.
Obliviscimur post visitationem, quod flevimus.
Si extenderis manum, facienda promittimus:
Si suspenderis gladium, promissa non solvimus:
Si ferias, clamamus, ut parcas:
Si peperceris, iterum provocamus, ut ferias.
Habes, Domine, confitentes reos.
Novimus, quòd, nisi dimittas, rectè nos perimas.
Præsta Pater omnipotens, sine merito, quod rogamus,
Qui fecisti ex nihilo, qui te rogarent,
Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Alia

Alia Oratio pro Tribulatis.

NE despicias, omnipotens Deus, famulos tuos in afflictione clamantes: sed propter gloriam nominis tui, tribulatis succurre placatus. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Oratio ad Patientiam postulandam.

DEus, qui Unigeniti tui Patientiâ antiqui hostis contrivisti superbiam, da nobis, quæsumus, quæ idem piè pro nobis pertulit, dignè recolere: sicque exemplo ejus, nobis adversantia æquanimiter tolerare. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

AUCTORES CITATI.

Ambrosius	Macrobius
Augustinus	Marsilius Ficinus
Albertus Magnus	Ovidius Naso
Aristoteles	Pythagoras
Basilius	Plato
Bonaventura	Plinius
Cyprianus	Publ. Mim.
Donatus	Sallustius
Ægidius Rom.	Seneca
Euripides	Stobæus
Eusebius	Svetonius
Gregorius Magnus	Tertullianus
Gellius	Theophilactus
Hieronymus	Thomas Aquinas
Horatius	Tullius
Joan. Chrysostom.	Valer. Max.
Lactantius Firm.	Varro
Lucanus	Virgilius
Lud. Ari.	

SEMONI
SANCO
DEO FIDIO
SACRUM
SEX. POMPEJUS S. P. F.
COL. MUSSIANUS
QUINQUENNALIS
DECUR.
BIDENTALIS
DONUM DEDIT.

ÆC Inscriptio marmoreæ Basi incisa in Insulâ Tyberinâ inter duos pontes effossa, superioribus annis reperta fuit: nùnc verò extat propè Sancti Bartholomæi Ædem, & indicat *Herculi*, non *Simoni Mago* statuam fuisse olim dicatam; sicùt Justinus Martyr putavit; qui in secundâ Apologiâ pro Christianis reprehendit Romanos, quippè qui ut ipse opinabatur, statuam erexerint Simoni Mago,ipsumque tamquam Deum fuisse in Urbe veneratum. Nam Hercules cognomina tria habebat; quæ sunt; *Sancus*, *Fidius*, & *Semo*: quæ Simon Magus non habuit: Semones Deos dici voluerunt Ethnici, ut Fulgentius de abstrusis sermonibus Antiquorum, vel de prisco sermone ad Chalcidium scribit, quos nec cœlo dignos putabant ob meriti paupertatem, nec terrenos eos reputare volebant propter gratiæ venerationem, quales erant *Vertumnus*, *Hippona*, *Priapus*, & alii consimiles, qui *Semones* dicti sunt, quasi Hemihomines, vel Semihomines, hoc est, *Semidei*. Id quod & Lipsio *lib. 2. Antiquar. lectionum cap. 18.* placet,necnon ipsi Joanni Fungero in Etymologico suo.

Alii Dei vocabantur *Selecti*, quasi præcipui, & summates, quippè qui habebant ampliorem potestatem, quique celebriores,& in majori habebantur cultu, ac veneratione. Hinc Sanctus Pater Augustinus *in lib. 7. cap. 2. de Civit. Dei* ex Varrone hujus generis Deos apud Ethnicos viginti fuisse scribit,duodecim, videlicèt, mares, & octo fœminas hisce sub nominibus, quæ sunt, *Janus*, *Juppiter*, *Saturnus*, *Genius*, *Mercurius*, *Apollo*, *Mars*, *Vulcanus*, *Neptunus*, *Sol*, *Orcus*, *Liber Pater*; *Tellus*, *Ceres*, *Juno*, *Luna*, *Diana*, *Minerva*, *Venus*, *Vesta*. Alii verò Dii *consentes*, in consilium, scilicèt, Jovis adhibiti, quasi *consentientes* in eo, quod gerendum est, dicti sunt.

Aug. lib. 7. cap. 2.

Aug. lib. 4. cap. 23.

Nonnulli prætereà *Magni*, hoc est, Cœlum, & Terra vocati sunt; Aliqui deniquè *Ignoti*, & *incerti Dii* nuncupati, ut in *cap. Actuum Apostolorum 17.* videre est, ubi legitur, Athenis fuisse Templum Deo ignoto dicatum. Hæc dicta sunt,ut per Deum Semonem Deorum diversitatem ostendamus. Hercules igitur *Semo-Deus* vocitabatur, quippè qui ob meriti paupertatem nec Cœlo dignus, nec Terrenus omninò propter gratiæ venerationem censebatur. Quod autèm in hac Inscriptione per Semonem, Hercules intelligi debeat, vox illa *Fidius* indicat. Festus enim Pompejus, dum adverbium illud *Medius Fidius*, quo jurare solebant antiqui, explicat, dictam vocem compositam esse, ac Jovis Filium, idest Herculem significare, necnon *Fidium* pro *Filio* usurpari solere ait juxtà morem antiquorum, qui pro literâ *L* frequentèr literâ *D* utebantur. Adverbium autèm illud ex tribus compositum idem putabatur significare, quod *Mehercule*: quasi dicas: Ità me Jovis filius amet; nam Δία Græci dicunt, quem nos *Jovem* appellamus. Cùm igitùr Fidius in Inscriptione positus, sit cognomen Herculi datum, Semonem pro Hercule, non pro Simone Mago intelligi debere,necesse est.

Quod autèm hisce cognominibus vocitetur *Hercules*, Ovidius in libro Fastorum testatur hunc in modum.

Quærebam nonas Sanco, Fidio ne referrem,
An tibi Semipater; tùnc mihi Sancus ait.
Cuicumque ex illis dederis, ego munus habebo.
Nomina terna fero, sic voluere cures.
Hunc igitùr veteres donarunt Æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Hæc Ovidii carmina juxtà Lilii Gregorii Giraldi in Historiis Deorum syntagmate primo, ac decimo sententiam de Hercule scripta sunt. Per Semonem itaquè nonnisi Hercules, qui *Sancus*, vel etiam *Sanctus*, ut alibi de eo legitur, quasi propitius, & *Fidius* ab antiquis vocitabatur, intelligi debet. Hercules enim proptèr meriti paupertatem Semo, quasi *Semihomo*, non *Deus* omninò, sed *Semideus*, quasi non omninò Cœlo dignus, nec omninò Terrenus ob gratiæ venerationem vocitabatur. Inscriptio igitùr non ad Simonem Magum, sed ad Herculem pertinet, quidquid dicant alii, qui talia Herculis cognomina fortasse haud noverant, aut non animadverterant, è quorum numero sunt, Justinus Martyr hoc in loco, Ireneus *lib. 1. cap. 20. contrà hæreses*, Tertulianus *Apologiâ primâ cap. 13.*, Eusebius *lib. 1. cap. 12.*, Nicephorus *lib. 2. cap. 14.*

De hac Inscriptione, deque aliâ consimili Lapide insculptâ, & in Monte Quirinali propè Ecclesiam Sancti Silvestri superioribus annis repertâ, Cardinalis Baronius mentionem fecit, easque Inscriptiones Herculi dicatas esse juxtà Scriptorum opinionem ostendit *in Tomo primo Annalium pag. 318., & 319.*; Dictam Basim marmoream, in qua legitur dicta Inscriptio, cujus initium hoc in loco declaratum est, ego non semèl vidi, dictamque Inscriptionem perlegi, ac coram ad verbum descripsi, ut legitur hoc in loco. Nùnc autèm an dicta Basis ibidèm extet, ignoro. Vide Justini locum *Apologiâ 2. pro Christianis pag. 162. in Tomo veteri*, & *in recentiori pag. 54.*

De

De dictione illâ, PALEA, in Decretis Pontificiis passìm repertâ,

Præsertìm verò in primâ Decreti parte dist. 5. c. 1., dist. 31. c. 5., dist. 96. c. 13. & 14., *sed perperàm scriptâ, & pronunciatâ, & malè interpretatâ.*

DICTIO illa, *Palea*, ità in Decretis Pontificiis passim reperta, perperàm scripta invenitur, & pronunciatur: media enim syllaba cum diphthongo scribenda, & producenda hoc modo: PALÆA, omninò censetur. Id quod rationibus, & auctoritatibus Græcam linguam callentium comprobatur; E' quorum numero est Joannes Fungerus, qui in suo Etymologico de hac dictione in hanc loquitur verborum formam: *Cùm legitur in Pontificum Decretis*, Palea, *sciendum, quod insigne ibi erratum committitur, cùm sit legendum*, PALÆA. *Nàm* παλαιὸς *Græcis est vetus. Itaquè passìm ubi occurrit hoc nomen, vetus habetur Canon, ut quilibet observare poterit diligenti lectione*. Hæc Fungerus; cujus opinio, ac sententia per multos Canones, & quidèm antiquos comprobari potest, præsertim verò, ut cæteros brevitatis causâ silentio prætermittam, per duos Canones perantiquos in primâ Decreti parte conscriptos *dist. 96. cap. 13. & 14.* Constantinus. Ea enim ex Edicto Constantini Magni Imperatoris de donatione Silvestro Papæ ab eodem Imperatore circà Annum Dñi 315. præstitâ, desumpta evidentèr cernuntur. Illo enim tempore persecutionum procellæ, quibus per 300. ferè annos Christiana Ecclesia cùm in Oriente, tùm in Occidente à plerisque Romanis Imperatoribus vexata reperitur, sublatæ fuerunt; Tùncque Majestas Pontificia, Constantino Ecclesiæ Romanæ multa, & ingentia quidèm donante, vel potiùs restituente, maximè aucta, vires suas recipere cœpit. Hinc dicti duo Canones, tamquàm antiqui, sub *Paleæ* titulo mendoso, ut infrà demonstrabo, conscripti leguntur. Idem quoque de cæteris Canonibus sub *Paleæ* titulo ad antiquitatem indicandam inscriptis, affirmare necesse est, ut cuique patebit, quolibet Canone ità inscripto, diligentèr expenso, aut examinato. Istùc ferè ipsum Jacobus Spiegelius de *Paleæ* significatu scriptum reliquit hisce verbis: *Palea sine diphthongo in penultimâ, cui titulus in Decretis Pontificiis haud rarò adscriptus legitur in quibusdam capitibus. Hæc indè velùt Paleas inanes, & irritas interpretantur; cùm potiùs, Volzio adnotante, scribendum sit* PALÆA *per diphthongum. Nàm* παλαιὸς *Græcis est, quod Latinis* vetus. *Itaquè sciendum, ubi* Paleæ *vocabulum, vel titulum offenderis, ibidèm veterem esse Canonem. Sanè* Paleæ *vocabulo non propriè culmi, sed follicula ipsa granorum comprehenduntur*. Hæc Spiegelius. Eademque ferè, sed breviùs quidèm in Pardulpho Pratejo, & in aliis videre licet. Hoc igitur nomen PALÆA cum diphthongo in mediâ syllabâ productâ, scribendum omninò est. Quamvis autèm sicut ex horum Auctorum verbis colligitur, dictio ipsa PALÆA, Nominativus singularis numeri esse videatur; re tamèn ipsâ Nominativus pluralis numeri est, & esse debet, atquè ità per casus pluralis numeri τὰ παλαιὰ τῶν παλαιῶν, hoc est, *hæc Palæa, horum Palæorum*, ut *Biblia Bibliorum*, non *Biblia Bibliæ*, ut inerudìti scribunt; & ut *Arma Armorum*, atquè alia id genus innumera declinandum omninò censetur. Cùm enim PALÆA dictio Græca sit, talem in singulari numero desinentiam non habet, sed in plurali. Propter eà quandò in Decretis dictio *Palea* invenitur, subintelliguntur, Scripta, vel Monumenta, hoc est, Monumenta, vel Scripta antiqua, Canones videlicèt antiqui, vel de rebus antiquis conscripti.

Dictio itaquè PALÆA, media syllaba producta, & per diphthongum scribenda, nonnisi Nominativus pluralis numeri est, Monumentaque antiqua, vel Canonem veterem, aut antiquum, vel de rebus antiquis conscriptum significat. Aliæ autèm opiniones de significatu, atquè orthographiâ vocis hujusce, PALÆA, vel ut corruptè scribunt, *Palea*, non minùs vanæ, quàm falsæ sunt. Id quod hac in primis ratione demonstratur. Dictio enim *Palea*, ità perperàm scripta, & pronunciata, vel est Latina, vel Græca. Si dicatur esse Latina, tùnc *Palea*, non propriè frumenti culmum, sed follicula illa, quibus grana teguntur [aliis significationibus *Palea* ad

Fungerus.

Spiegelius.

Volzius.

Pratejus.

Opinio prima, ejusque confutatio.

ad rem propositam non facientibus, prætermissis] propriè significat, ut Latini omnes fatentur. Hinc nonnulli hac voce, *Palea*, in Decretis depravatè scriptâ decepti, Canones illi, quorum tituli sub hoc nomine, *Palea*, scripti leguntur, nonnisi res vanas, quasi paleas, & nullius momenti esse falsò, & ineptè putarunt. Quoniàm per Canones illos, nonnisi res gravissimæ, & maximi momenti dictis in locis comprehenduntur, cujusmodi est donatio illa, seù restitutio potiùs Constantini, & id genus alia, quæ in Canonibus ipsis videre licet. Si autèm vox illa, PALÆA, per diphthongum in mediâ syllabâ conscriptam, dicatur esse Græca, ut reverâ est, nonnisi vetustatem, & antiquitatem significat. Nàm *Palea* sinè diphthongo nullam habet significationem apud Græcos, cùm apud eos dictio talis nullibi reperiatur.

Opinio secunda, ejusq; confutatio.

Nec itèm hoc nomen *Palea* ab adverbio Græco πάλιν, quod est rursum apud Latinos derivari credendum est, ut alii volunt: nàm hujus generis derivatio, aut formatio esset pravè detorta,& nimiùm puerilis,ac ridicula; immò si dictio illa ab adverbio πάλιν derivaretur, non *Palea*, sed *Palia*; quæ sanè vox nihil in Græcâ, & Latinâ linguâ significat. Jota enim ι, cùm vox aliqua e Græco fonte in Latinam linguam transfertur, nunquàm in *e*, convertitur, sicùt Ita Græcum H, in *E* longum convertitur à Latinis.

Opinio tertia, ejusque confutatio.

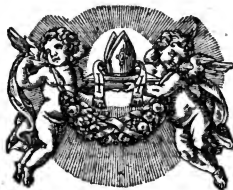
Falsa itèm opinio est illorum, qui Canones titulo *Palea* inscriptos, *Paleas* vocant, quasi additiones post primam Canonum collectionem à Gratiano præstitam. Hi profectò non parùm hallucinantur, immò totâ errant viâ, dum Canones vocant *Paleas*, & sub nomine *Palearum*, *Additiones* esse imaginantur; non enim video cur per *Paleas*, *Additiones* intelligi debeant. Nàm si Canones illi post primam collectionem fuissent additi, ad ipsam additionem indicandam vox Latina illa, *Additio*, vel *Additamentum*, vel vox Græca προσθήκη, quæ Latinè *Additamentum* interpretatur, iis in locis legeretur, non PALÆA, quæ cum diphthongo antiquitatem, nec *Palea*, quæ sinè diphthongo conscripta, frumenti granorum, ut jam diximus, folliculа significat.

Opinio quarta, ejusq; confutatio.

Falsa deniquè, aut imaginaria est opinio illorum, qui illorum Canonum, quibus *Palea* inscribitur, auctorem esse Protopaleam quemdam opinantur. Quarè ego non parùm admiror, hujus opinionis fuisse Joannem Andream Jurisconsultum, & Canonistam celeberrimum, quem hac in re sequuti sunt Imola, Alexandrinus, & Jason, Jurisconsulti etiam insignes, Jason verò hunc Protopaleam, Cardinalem fuisse ait. Valdè itaquè admiror hujus generis viros in hanc devenisse opinionem tàm inanem. Si enim dictorum Canonum auctor fuisset Protopalea, cur non integrum nomen, aut cognomen, sed diminutum, hoc est, *Palea*, pars videlicèt nominis in Canonum fronte nominatur. Adde etiam, quod Protopalea neque intèr Scriptores, neque intèr Cardinales recensetur. Nemò enim ex iis, qui omnium tàm Scriptorum, quàm Cardinalium vitas, vel eorundem saltèm nomina, & cognomina conscripserunt, mentionem ullam de tali viro fecisse invenitur, diligenti præstitâ inquisitione. (Nomen fict.)

Conclusio.

Dictio igitùr, *Palea*, (ut rem initio propositam, & examinatam, cęteris jam opinionibus confutatis, tandèm aliquandò concludamus) cum diphthongo in mediâ syllabâ scribenda est, quippè quæ in Pontificiis Decretis ad capitum frontem reperta, nonnisi Canones antiquiores, vel Monumenta, sivè Scripta antiquiora ostendit, ac declarat.

Addi-

Supplementum ad Tractatum
CHRONHISTORIÆ
DE
APOSTOLICO SACRARIO.

☞ *Quæ hìc apponuntur sequì deberent* in fol. 354.

Forma præsentandi Clericos Cappellæ Pontificiæ.

Frater N. N. Apostolici Sacrarii Præfectus Dilecto nobis in Christo N. N. familiari nostro.

CUm contingat Clerici Cappellæ Pontificiæ vacare locum, quem N. N. exercebat, cùmque dictæ Cappellæ Clericorum præsentatio ad nos pertineat; nos de hujus generis officio providere volentes, ne Cappella Clerici munere careat, te N. N. ad dictum officium duximus præsentandum. Harum itaque serie literarum, & nostri muneris debito, te N. N. pro dicto officio exercendo, præsentamus, nominamus, & quatenus ad nos attinet, deputamus. In cujus rei fidem, &c. Dat. Romæ in Sacrario Apostolico, Anno Domini . . . . . . Die . . . Mensis . . . .

In Diplomate Pontificio, quòd à Sacrista præsentatum ad Clericatum admittit, hæc præsertim verba ad Sacristatus jurisdictionem pertinentia inseruntur: *Cùm alter ex Clericatibus Cappellæ nostræ vacet ad præsens, & dilectus filius N. N. Ordinis Sancti Augustini Fratrum Eremitarum professor, & Sacrista noster, ad quem vacatione dictorum Clericatuum pro tempore occurrente, præsentatio personæ idoneæ ad illos exercendos spectare dignoscitur, te N. N. ad dictum Clericatum, sic vacantem, nobis præsentandum duxerit, & præsentaverit; Nos te specialis gratiæ favore prosequi volentes, &c. te ad dictum Clericatum substituimus, surrogamus, ac deputamus; Decernentes*; & cetera, juxta clausulas in Diplomate scribi consuetas, quæ in Clericatus favorem apponuntur. Hinc semper in modum Cappellæ Pontificiæ Clerici à Sacrista eligi solent, ut videre est in Diplomatibus Clericorum, qui præsens in tempus Clericatum exercent, hoc est, Pyrrhus Criscus, ac Tiburtius Jovinianus, quorum alter per obitum Francisci Amadei, alter verò per resignationem, ipsi Sacristæ factam à Prædecessore meo, ad Clericatum Cappellæ fuerunt assumpti.

Subclericus Cappellæ à Sacrista eligitur, & per literas patentes ad officium absolutè admitti solet, nullâ aliâ facultate requisitâ, ut ex Decreto, quod infrà legitur, constat.

Die Martis tertiâ Augusti 1593.
Decretum de Subclericatu Cappellæ Pontificiæ in hanc verborum formam manu Notarii, aut Secretarii Visitationis, seù Reformationis conscriptum legitur, hoc est:

IN causa inter R. P. D. Sacristam, & Cappellæ Pontificiæ Cantorum Collegium, Admodum R. P. D. Bernardinus Morra, Judex specialitèr deputatus in causa hujusmodi, facto prius per Reverendissimos Dominos, Archiepiscopum Montisregalis, & Episcopum Cassanensem Visitatores, verbo cum Sanctissimo D. N. Clemente PP. VIII. eodemque Sanctissimo D. de omnibus ab utraque parte deductis, & allegatis, ut iidem Domini in Congregatione dixerunt, informato, de voto item, & consensu eorundem Dominorum, ac de ordine speciali, & mandato, prælibati Sanctissimi Domini Nostri Papæ ad tollendam omnem controversiam intèr R. P. D. Sacristam, & Collegium Cantorum Cappellæ Pontificiæ, super electione personæ, quæ officium, & munus Custodis librorum ejusdem Cappellæ Pontificiæ, & Subclerici, seù famuli Clericorum dictæ Cappellæ Pontificiæ exercere consueverat, ut faciliùs debita obsequia præstentur, decrevit, & decernit, quòd in posterum deligantur duo Ministri, quorum unus Custos librorum appelletur, alter verò Subclericus, seù famulus nominetur, qui in subsidium Clericorum servitia præstari solita exhibeat, licèt hactenus unica tantùm portio à Sacro Palatio pro omnibus memoratis servitiis, & obsequiis exigeretur. Deinceps tàm duplex præstetur, ità ut cuilibet eorum una integra portio à Sacro Palatio præstetur. Cetera verò emolumenta, & obventiones omnes æqualiter inter ipsos ambos dividantur; Eo excepto quòd Subclericus, seù Clericorum famulus potiatur solito cubiculo ad hoc desi-

gnato

gnato, quia est propè Sacristiam, ubi servire tenetur, mandavitque etiam, & mandat admittendos nunc esse, & admitti debere ad prædicta munera, & officia nominatum à R. P. D. Sacrista ad officium Subclerici, seu famuli Clericorum; & nominatum à Collegio Cantorum ad officium Custodis librorum prædictæ Cappellæ Pontificiæ, inter quos pro tempore, quo hactenùs inservierint, dividantur æqualitèr tam dicta portio, quàm reliqua omnia emolumenta, & obventiones ordinariæ, & extraordinariæ exactæ, & exigendæ, & ità decrevit, & decernit, ac mandavit, & mandat omni meliori modo, &c. Præsentibus, &c.

Decretum hoc videre licet in Officio Illustrissimi, ac Reverendissimi Vicarii Sanctissimi D. N. Papæ; in officio scilicèt Mazziotti olim nuncupato, in Registro Secretarii, sive in Libro actorum Visitationis, aut Reformationis.

Decretum de Parafrænariis à Sacrista eligendis.

IN Dei nomine, Amen. Nos Antonius miseratione divina Episcopus Portuen. Cardinalis de Monte, Cognitor, & Judex à Sanctissimo Domino Nostro Clemente VII. Pont. Max. deputatus, *& cetera, quæ sequuntur.*

Post longam propositæ rei narrationem hæc in Decreto leguntur, ut infrà:

Christi nomine repetito, dicimus, declaramus, decernimus, & ordinamus per hanc nostram pronunciationem, & sententiam, omni meliori modo, &c. Quòd Rev. P.D. Sacrista in posterum teneatur, & debeat ad dictum exercitium ducendi Parafrænum album, seu Achineam Sacramenti principalitèr eligere, & deputare unum ex Parafrænariis SS. D. N. qui pro tempore erit, sufficientem, habilem, & idoneum ad dictum exercitium, & ministerium, qui sibi videbitur magis idoneus, & idem servetur per alios Successores suos, cui pro majori veneratione, & commoditate, ac sedulitate, quæ requiritur in tanti Sacramenti portatione, & custodiâ, possit, & debeat R. D. Sacrista in societate deputare unum alium ex suis familiaribus propriis habilem, qui dicto Parafrænario Pontificis ad dictæ Achineæ traductionem deputato adjunctus sit, & ipsi in eo officio assistat, & servitii socius, & adjutor continuus sit; Ità quòd sempèr dicta Achinea paritèr ducatur per Ministrum alterum, ex eis pedestrem continuè pro reverentia tanti Sacramenti (nisi ad modicum tempus, & loci necessitas aliud exigeret) Qui deputatus per dictum Sacristam sit & familiaris Papæ, habeatque expensas in Tinello Pontificis, & gaudeat prærogativis familiaritatis, quoad beneficia, & prærogativas, & quoad participationem emolumentorum, &c.

Ita pronunciamus, & declaramus Nos A. Portuen. Episcopus manu propria. Dat. Romæ in Urbe Veteri, die Lunæ quartâ Maii MDXXVIII. præsentibus Dominis Federico Clavario Auditore, & Petro Linario Cubiculario ipsius Reverendissimi D. Cardinalis.

Federicus Agathonus Notarius pro nota subscripsit.

Et quia Ego Onesimus Bulsheri Archivi Rom. Curiæ Scriptor, ad instan. R. P. D. Joannis Jacobi Barbæ Neapolitani, Sanctissimi D. N. Papæ Sacristæ, Originale supradictæ sententiæ sufficienter recognitum, in dicto officio libro primo Diversorum à direptione Urbis, fol. 177. registravi. Ideò hìc me subscripsi in fidem præmissorum rogatus.

Locus ✝ Signi.

Hæc vide etiàm ad calcem libri Cæremonialis veteris, quod in Apostolico Sacrario asservatur: ibi enim authenticum extat Decretum manu & signo Notarii munitum.

Forma præsentandi Parafrænarios.

Frater N. N. Apostolici Sacrarii Præfectus. Dilecto nobis in Christo, &c.

NOstra interest omni vigilantiâ, & diligentiâ incumbere, ne ea, quæ Sanctissimi Sacramenti Corporis Domini nostri Jesu Christi decori, & ornamento, ac illius, & etiàm suæ Sanctitatis obsequio necessaria sunt, ullo pacto temporibus congruis desint. Cùm itaque officium, & exercitium ducendi Equum (quem *Achineam* vulgò vocant) quandò Sanctissimum Sacramentum defertur antè Pontificem, iter facientem, vel per Urbem incedentem, vacet, ac cesset per obitum alteriùs Parafrænariorum: Nos, ad quos, & ad Sacristam pro tempore existentem, dicti officii concessio, & Parafrænarii Sanctissimi Sacramenti præsentatio jure pertinet, in locum illius defuncti, te Parafrænarium Sanctissimi Sacramenti juxtà conditiones in libro Apostolici Sacrarii conscriptas, & ab aliis hujus generis Parafrænariis observatas instituimus, creamus, & deputamus, dantes tibi liberam facultatem literas in forma Brevis consuetas expediendi, quarum literarum expeditioni ex nunc libere consentimus, & consensum præstamus. In quorum fidem & testimonium præsentes literas manu nostrâ subscriptas, sigillo nostro muniendas mandavimus. Dat. Romæ Anno Domini . . . . die . . .

Locus ✝ Sigilli.

Ità est. N. N. Apostolici Sacrarii Præfectus, manu propriâ.

CLI.

CLEMENS PAPA VIII.

De Parafrænario præsentato.

Dilecte fili salutem, & Apostolicam benedictionem. Cùm à dilecto filio Fratre Angelo Rocca, Apostolici Palatii nostri Sacrista, & familiari nostro [ad quem ratione dicti officii Sacristæ hujusmodi præsentatio pertinere dignoscitur] in alterum ex Parafrænariis Sanctissimi Sacramenti, quòd Nobis, & Romanis Pontificibus, pro tempore existentibus, itinerantibus summâ cum veneratione, & honore præferri solet, præsentatus fueris; Nos te specialibus favoribus, & gratiis prosequi volentes, *& cetera juxtà formam consuetam*; Te in alterum ex Parafrænariis Sanctissimi Sacramenti hujusmodi, cum honoribus, oneribus, provisione, portione, ac emolumentis solitis, & consuetis, ac juxtà conditiones à cæteris hujus generis Parafrænariis observatas, & in libro Sacristiæ Apostolicæ conscriptas admittimus, & admissum per præsentes facimus, & deputamus, Mandantes Dilectis filiis eidem moderno, & pro tempore existenti Sacristæ Cappellæ nostræ Pontificiæ, necnon Palatii, & Domus nostræ Præfecto, cæterisque, ad quos spectat, ut te ad hujusmodi officium, ejusque liberum exercitium recipiant, & admittant; Tibique in præmissis faveant, & assistant, ac de provisione, portione, & emolumentis hujusmodi debito tempore cum effectu responderi curent, & faciant; In contrarium facienribus non obstantibus quibuscumque. Datum Ferrariæ sub Annulo Piscatoris, die xvij. Novembris MDXCVIII. Pontificatus nostri Anno septimo.

Marcellus Vestrius Barbianus.

Hæc de Parafrænariis à Sacrista eligendis ob oculos ponenda videbantur; quæ sanè omnia ad Sacristatus jurisdictionis jacturam præcavendam hoc loco apponere visum est: quià, cùm hujus generis res de rarò fit contingentibus, sicut talis jurisdictionis memoria facile deperire potest; ità non facilè ipsa jurisdictio, dùm occasio sese offert, comprobatur. Id quòd non sinè officii læsione mihi evenisse constat in celeberrima Sanctissimi D. N. Clementis VIII. Ferrariam usque profectione. Propterea in discessu ab Urbe, tali jurisdictione ob Decretum ignoratum non satis perspectâ, rem hanc Romæ tentatam, nonnisi Ferrariæ perfeci, ut ex ipsa, quæ superiùs legitur, expeditione videre licet.

PAULI TERTII

Decretum in creatione DD. Cardinalium observari consuetum.

Motu proprio, &c. Cùm (sicùt accepimus) ab antiqua, laudabili, & hactenus observatâ consuetudine, quilibet ex S. R. E. Cardinalibus in ejus in Cardinalem creatione nostris, & pro tempore existentibus Romani Pontificis Officialibus, domesticis, ac etiàm Sacristæ, pro jocunda creatione hujusmodi certam pecuniæ quantitatem (quæ *Regalia* vocant) Officialibus, videlicèt, determinatis, Sacristæ verò ad beneplacitum, solvere consueverit, & super beneplacito hujusmodi sæpius dissensiones, & controversiæ oriri contingant, cùm quandoque plus, quandoque minùs eidem Sacristæ persolvatur; Nos volentes omnem dissensionis, & controversiæ materiam de medio submovere, ac Venerabilis Fratris nostri Alphonsi de Oliva Episcopi Bovinensis moderni, & pro tempore existentis Romani Pontificis indemnitati, in præmissis providere; Motu proprio, & ex certâ scientiâ, maturâque deliberatione nostrâ statuimus, decernimus, & declaramus, quòd de cętero perpetuis futuris temporibus quilibet ex eisdem S. R. E. Cardinalibus in ejus in Cardinalem creatione eidem moderno, & pro tempore existenti Sacristæ, pro suis juribus, & regalibus summam vigintiquinque ducatorum auri de Camera realiter, & cum effectu solvere debeat, & omninò teneatur; Quòdque sic per quoscumque Judices, &c. etiàm S. R. E. Cardinales sublat. &c. judicari debeat, irritumque &c. Constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis, cęterisque in contrarium facientibus, non obstantibus quibuscumque, præsentis Motus proprii solam signaturam ubique fidem facere, clausulâ contrariâ non obstante, decernen. Placet, A.

Et quia, Ego Genesius Bulthert Archivi Rom. Curiæ Scriptor, ad instantiam R. P. D. Joannis Jacobi Barbæ Neapolitan. Diœcesis, Originale supradicti Motus proprii, sufficientèr recognitum, in dicto officio lib. primo Diversorum à direptione Urbis fol. 177. registravi. Ideò hìc me subscripsi in fidem præmissorum rogatus.

Locus † Signi.

Vide pro hac re Librum Diversorum ab Urbis direptione, pag. 177. Registrì A. & in principio Cæremonialis veteris, quod in Apostolico Sacrario asservatur: ibi enim authenticum extat Decretum manu, & signo Notarii munitum.

FINIS.

